Όργο Φιλοσοφικής Αριθ. 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

152

ΕΙΣ ΤΗΝ

ΚΑΘΟΛΙΚΗΝ Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΝ

ΙΣΤΟΡΙΑΝ

Πλάτ. 913

ΥΠΟ

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ
ΕΝ ΤΩΙ ΕΛΛΗΝΙΚΩΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΙ

« Τοὶ περὶ τὰ καθόλου καλῶς διαγνόντες
ἔμελλον καὶ περὶ τὰ κατὰ μέρος οἷα ἐντὶ
καλῶς ὀψεῖσθαι »

ΑΡΧΥΤΑΣ ΠΑΡ' ΙΑΜΒΛΙΧΩΙ

ΑΘΗΝΗΣΙΝ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΠΕΡΡΗ
1894

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ παροῦσα πραγματεία ἔσται ἀρχὴ σειρᾶς ἰδιαιτέρων ἱστορικῶν πραγματειῶν, αἵτινες πᾶσαι ὁμοῦ μέλλουσι ν' ἀπαρτίσωσι καθολικήν τινα ἢ παγκόσμιον ἱστορίαν[1] ἀνταποκρινομένην, ὡς ἔνεστι, κατὰ βάθος καὶ κατὰ πλάτος πρὸς τὰς σημερινὰς προόδους τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ὡς τοῦτο ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῆς Εἰσαγωγῆς ταύτης ἀρκούντως σαφῶς κατανοεῖται. Ἐν τῇ σειρᾷ ταύτῃ τῶν ἱστορικῶν πραγματειῶν ἑκάστη ἰδιαιτέρα πραγματεία ἢ ἕκαστος τόμος θέλει ἀποτελέσει στενὴν καὶ ἀδιάσπαστον ἑνότητα πρὸς τὴν ὅλην σειράν, ἵνα οὕτω πράγματι ἐκ τῆς σειρᾶς ταύτης ἀπαρτισθῇ τις ἱστορία καθολικὴ συστηματικὴ μετ' ἐσωτερικῆς ἑνότητος καὶ ἀλληλουχίας· ἀλλ' οὐχ ἧττον καὶ ἑκάστη ἰδιαιτέρα πραγματεία θὰ συνταχθῇ οὕτω, ὥστε ἐν τῇ ὅλῃ σειρᾷ ν' ἀποτελέσῃ σχετικῶς αὐτοτελές τι ὅλον ἱστορικόν. Οὕτω ὁ πρῶτος τόμος θέλει περιέχει ἀποκλειστικῶς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων Ἀσιατικῶν λαῶν μέχρι τῆς καταλύσεως τοῦ ἀρχαίου Περσικοῦ κράτους· ὁ δεύτερος καὶ ὁ τρίτος τόμος τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν κυρίως Ἑλληνικὴν περίοδον· ὁ τέταρτος τὴν ἱστορίαν τοῦ παγκοσμίου Ἑλληνισμοῦ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων· ὁ πέμπτος τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν τῆς Ῥώμης κτλ. Δὲν ἠξεύρω ἂν ὁ βίος ὁ ἐμός,

[1] Ποιούμεθα χρῆσιν ἀμφοτέρων τῶν ὀνομάτων, τοῦ μὲν πρώτου (καθολικὴ) ὡς καθιερωμένου ἤδη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων (ὑπὸ τοῦ Πολυβίου), τοῦ δὲ δευτέρου ὡς καθιερωθέντος παρ' ἡμῖν διὰ τῆς χρήσεως.

αἱ δυνάμεις καὶ τὰ ἄλλα ἀπαραιτήτως ἀπαιτούμενα μέσα θέλουσιν ἐπαρκέσει εἰς τὴν κατ' εὐχὴν περάτωσιν ἔργου καὶ χρόνου μακροῦ δεομένου καὶ πόνου πολλοῦ καὶ δαπάνης οὐ σμικρᾶς. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὡς θετικὸν καὶ βέβαιον δύναμαι ἀπὸ τοῦδε ν' ἀναγγείλω πρὸς τὸ σεβαστὸν Ἑλληνικὸν δημόσιον, εἶναι ἡ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους 1894 ἔκδοσις τοῦ Α΄ τόμου τοῦ περιλαμβάνοντος τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων Ἀσιατικῶν λαῶν, ὃν ἐλπίζω ὅτι θέλει ἀκολουθήσει ἡ τακτικὴ ἐν τακτικαῖς χρόνου περιόδοις ἔκδοσις τῶν ἄλλων τμημάτων τῆς ὅλης ἱστορικῆς πραγματείας. Ὁ λόγος, δι' ὃν τῆς ὅλης πραγματείας προετάξαμεν τὴν νῦν ἐκδιδομένην Εἰσαγωγήν, εἶναι προφανὴς εἰς πάντα μετ' ἐπιστασίας ἀναγινώσκοντα τὴν Εἰσαγωγὴν ταύτην. Δι' αὐτῆς προτιθέμεθα τὸ μὲν νὰ παρασκευάσωμεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν συστηματικωτέραν, μεθοδικωτέραν καὶ ἐπιστημονικωτέραν μελέτην τῆς ὅλης ἱστορίας· τὸ δὲ νὰ παράσχωμεν εἰς τὸ δημόσιον, καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν Ἀκαδημαϊκὴν νεότητα, πραγματείαν, δι' ἧς οἱ μελετῶντες νὰ δύνανται νὰ ἐννοῶσι κατὰ βάθος τὴν ἀξίαν τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐν ταῖς ἰδιαιτέραις αὐτῶν περὶ τὴν ἱστορίαν ἐρεύναις ὁρμῶνται ἀπὸ ἀρχῶν ἀσφαλῶν, αἵτινες διήκουσαι δι' ἁπάσης τῆς ἱστορίας παρέχουσι πανταχοῦ ἀσφαλὲς ἔδαφος εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην τῆς ἱστορίας. Ἡ «ἀρχὴ εἶναι ἥμισυ παντὸς» λέγοντες οἱ ἀρχαῖοι ἐνόουν ἀκριβῶς ὅτι δι' ἀσφαλοῦς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ δι' ἀσφαλοῦς ἀφετηρίας ἐν τῇ μελέτῃ τῇ ἐπιστημονικῇ καθίσταταί τις κατ' οὐσίαν κάτοχος τοῦ ἡμίσεος αὐτῆς. Εἷς δὲ τῶν μεγάλων τῆς ἀρχαιότητος ἱστοριογράφων, ὁ Πολύβιος, περὶ ἱστορίας ποιούμενος τὸν λόγον τὴν παροιμίαν εὑρίσκει ἐλλιπῆ, διότι φρονεῖ ὅτι ἡ καλὴ ἀρχὴ δὲν εἶναι ἁπλῶς τὸ ἥμισυ, ἀλλὰ τὸ *τέλος*, ἤτοι τὸ ὅλον τῆς ἐπιστήμης. «Οἱ μὲν γὰρ ἀρχαῖοι, λέγει, τὴν ἀρχὴν ἥμισυ τοῦ παντὸς εἶναι φάσκοντες, μεγίστην παρήνουν ποιεῖσθαι σπουδὴν ἐν ἑκάστοις ὑπὲρ τοῦ καλῶς ἄρξασθαι. Δοκοῦντες δὲ λέγειν ὑπερβολικῶς ἐλλιπέστερόν μοι φαίνονται τῆς

ἀληθείας εἰρηκέναι. Θαρρῶν γὰρ ἄν τις εἴποι οὐχ ἥμισυ τὴν ἀρχὴν εἶναι τοῦ *παντός*, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ τέλος διατείνειν». Ἐν τῇ μελέτῃ δὲ καὶ συγγραφῇ τῆς ἱστορίας πλέον ἢ οἱασδήποτε ἄλλης ἐπιστήμης ἡ ἐκ τῶν προτέρων διασάφησις ἀρχῶν καὶ διαλεύκανσις ζητημάτων *ἀρχῆς* εἶναι σκόπιμος, πρακτικὴ καὶ λυσιτελής. Διότι αἵ τε ἀρχαὶ αὐταὶ καὶ πάντα τὰ ζητήματα *ἀρχῆς* συνδέονται στενώτατα μετὰ τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου βίου καὶ μετὰ τῆς καθόλου πνευματικῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ καὶ τῶν στοιχείων τῆς τοιαύτης ἀναπτύξεως. Βεβαίως χαλεπὸν περὶ τῶν κοινῶν *κυρίως* εἰπεῖν. Καὶ πάντα τὰ ζητήματα τὰ ἐξεταζόμενα ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ, καίτοι εἰσὶν ἁπλᾶ τὴν φύσιν καὶ εἰσὶ ζητήματα τοῦ καθόλου ἀνθρωπίνου βίου, καθ' ὃν ἀναπτύσσονται τρόπον δὲν εἶναι ἐν πᾶσι προσιτὰ εἰς πάντα ἀναγνώστην. Ἀλλ' ἀκριβῶς ὁ σκοπὸς τῆς Εἰσαγωγῆς ἀποβλέπει οὐχὶ εἰς μετάδοσιν γνώσεων ἱστορικῶν στοχειωδῶν εἰς πάντη ἀνιστορήτους, ἀλλ' εἰς συστηματικὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην τῶν ἤδη ἐχόντων ἱστορικὰς γνώσεις στοιχειώδεις. Μάλιστα δὲ ἐν τῇ συγγραφῇ τῆς Εἰσαγωγῆς ταύτης ἀπεβλέψαμεν πρὸ πάντων εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς σπουδαζούσης Ἀκαδημαϊκῆς νεότητος. Προκειμένου δὲ περὶ τῆς νεότητος ταύτης τὸ κύριον δὲν εἶναι τὸ παρασκευάζειν ἢ ἐξεργάζεσθαι ὕλην γνώσεων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον χάριν μηχανικῆς παιδεύσεως καὶ πλουτισμοῦ τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ τὸ ἐξεγείρειν καὶ ἐνισχύειν ἐν τῷ πνεύματι αὐτῷ τὴν πρὸς συστηματικὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην τάσιν καὶ ὁρμήν, ἔτι δὲ τὸ ῥυθμίζειν τελεσφόρως καὶ λυσιτελῶς τὴν διεύθυνσιν τῆς εὐγενοῦς ταύτης ὁρμῆς. Διότι ἀκριβῶς διὰ τὴν Ἀκαδημαϊκὴν νεότητα ὁ ὑψηλότερος σκοπὸς πάσης μαθήσεως εἶναί τις ἰδεώδης, οὐχὶ τοσοῦτον ἐν τῇ κτήσει τοῦ ὑλικοῦ τῆς γνώσεως ἐγκείμενος, ὅσον ἐν τῇ ὑψηλοτέρᾳ ἀναπτύξει καὶ μορφώσει τοῦ πνεύματος, ἐν τῇ βαθυτέρᾳ ἀντιλήψει καὶ νοήσει τῶν πραγμάτων καὶ τῇ μετὰ τούτων συνδεομένῃ πνευματικῇ αὐτοτελείᾳ καὶ τῇ ἐπιστημονικῇ αὐτενεργείᾳ τοῦ νοῦ. Ὁ γράφων δὲ ταῦτα ὡς ἐκ τῆς θέσεως καὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ γινώσκει

καὶ ἐννοεῖ εἴπερ τις ἄλλος πόσον ἰσχυρῶς σήμερον ἡ Ἑλληνικὴ Ἀκαδημαϊκὴ νεότης ὀργᾷ πρὸς μάθησιν ἀληθῶς ἐπιστημονικήν, ὑπὸ τίνος κατέχεται δίψης ὑψηλοτέρας ἐπιστημονικοῦ πνεύματος ἐν τῇ σπουδῇ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ καὶ πόσον τέρπεται ὁπόταν ἡ σπουδὴ καὶ ἡ διδασκαλία ἐκβαίνωσι τῶν ὁρίων τῆς συνήθους πεζότητος μετεωρίζουσαι τὸ πνεῦμα εἰς ὁρίζοντας μᾶλλον ἰδεώδεις, καίπερ ἐκ τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἐπιστήμης ἀρυομένους τὴν ὕλην καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἐν αὐτοῖς δημιουργουμένου ἀληθοῦς ἐπιστημονικοῦ κόσμου. Ἔννοιαν μέν, κατὰ Πολύβιον, τοῦ ὅλου ἐκ τῶν κατὰ μέρος δύναταί τις νὰ λάβῃ, «ἀλλ' ἐπιστήμην καὶ γνώμην ἀτρεκῆ» εἶναι ἀδύνατον. Αὕτη εἶναι καρπὸς τῆς νοήσεως τῶν καθόλου καὶ τῆς καθολικότητος. Ἀλλ' ἡ καθολικότης αὕτη ἐν τῇ μελέτῃ οἱασδήποτε ἐπιστήμης, μάλιστα δὲ τῆς ἱστορίας, δὲν πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν τῷ ποσῷ τῆς γνώσεως, ἀλλ' ἐν τῷ ποιῷ αὐτῆς καὶ ἐν τῷ τρόπῳ, καθ' ὃν τὸ πνεῦμα *καθολικῶς* ἐνεργεῖ καὶ οὕτω ἀντιλαμβάνεται τῆς τοῦ ὅλου ἐννοίας. Καὶ ἅπαν τὸ ὑλικὸν τῶν ἱστορικῶν γνώσεων, ὅσαι ὑπάρχουσι συνειλεγμέναι ἐν πᾶσι τοῖς ἱστορικοῖς βιβλίοις, δὲν ἀποτελεῖ τὴν καθολικότητα ἐκείνην, ἣν πορίζει εἰς τὸ πνεῦμα ἡ ἀπὸ καθολικῆς ἐπόψεως μελέτη τῶν ἀρχῶν τῶν διηκουσῶν διὰ τῆς ἱστορίας καὶ ἀποτελουσῶν, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ψυχὴν τῆς ἱστορίας καί, κατ' ἀκολουθίαν, τὸ κυριώτατον ἀντικείμενον τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Μόνον διὰ τῆς τοιαύτης μελέτης τῆς καθοδηγουμένης ὑπὸ τῆς Ἰδέας τῆς ἱστορίας καὶ παρακολουθούσης πιστῶς τὴν γένεσιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἀντιλαμβάνεται ὁ νοῦς τῆς οὐσίας καὶ τῆς τοῦ *ὅλου* ἐπιστήμης. Καὶ πρὸς τοιοῦτον ἀκριβῶς σκοπὸν ἐγράφη τὸ πρῶτον μέρος τῆς Εἰσαγωγῆς τὸ πραγματευόμενον τὰ κατὰ τὴν «ἱστορικὴν ἐπιστήμην».

Ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ δεύτερον μέρος, τὸ περὶ τῶν προϊστορικῶν χρόνων, τὸ μέρος τοῦτο περιελάβομεν ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ, ἵνα οὕτω πραγματευόμενοι ἐνταῦθα πάντα τὰ ἐκτὸς τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας κείμενα, ἀλλὰ μετὰ τούτου συνδεόμενα

ζητήματα, ἀρξώμεθα τῆς ἱστορίας ἀπὸ γεγονότων ἱστορικῶν ἀπαλλάσσοντες οὕτω τὴν ἱστορίαν τῶν ἰδιαιτέρων λαῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν περιόδων ἀπὸ ἐρευνῶν καὶ ὑποθέσεων τῶν προϊστορικῶν χρόνων. Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης καὶ ἄλλο τι εἴχομεν ὑπ' ὄψιν: νὰ διατηρήσωμεν ἐν ἑκάστῃ ἰδιαιτέρᾳ πραγματείᾳ οὐ μόνον τὸν καθαρῶς ἱστορικόν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἰδιαίτερον μερικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα. Οὕτω πραγματευόμενοι ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ πάντα τὰ ζητήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος δυνάμεθα ν' ἀρξώμεθα τῆς ἰδιαιτέρας ἱστορίας ἑκάστου τῶν μεγάλων ἱστορικῶν λαῶν τῆς ἀρχαιότητος ἀπ' αὐτοῦ τοῦ ἱστορουμένου λαοῦ ἔχοντες ἤδη τὰ ἐφόδια τὰ ἀπαιτούμενα ὡς πρὸς τὰ γενικὰ καὶ καθόλου ἐθνολογικὰ καὶ φιλολογικὰ καὶ τὰ ἱστορικὰ ἐν γένει ζητήματα. Ἡ τοιαύτη διάταξις τῶν ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ καθίστησι τὴν ἱστορικὴν ἀφήγησιν ἐν τοῖς ἰδιαιτέροις τμήμασιν ἁπλῆν, σαφῆ καὶ εὔληπτον εἰς τοὺς ὑπὸ ἐπιστημονικὴν ἔποψιν μελετῶντας. Ἀλλὰ καὶ δι' ἐκείνους, οἵτινες πρῶτον διὰ τῆς ἡμετέρας πραγματείας μέλλουσιν ἐπὶ τὸ δημωδέστερον νὰ μελετήσωσι τὴν ἱστορίαν, τὸ καθαρῶς ἱστορικὸν μέρος τῆς πραγματείας, ἤτοι ἡ ἐκτὸς τῆς Εἰσαγωγῆς ἱστορία, θὰ ἦναι οὕτω συντεταγμένον, ὥστε νὰ καταστῇ ἐν πᾶσι σαφὲς καὶ εὔληπτον καὶ τερπνόν, ἅμα δὲ καὶ διδακτικὸν ἀνάγνωσμα. Ἄλλως τε καὶ ἡ Εἰσαγωγὴ αὐτή, ὅπως εἶναι συντεταγμένη, πραγματεύεται μὲν ζητήματα πολλὰ καὶ πολύπλοκα, ἀλλ' ἐν τῷ ὅλῳ οὐχὶ ἀκατάληπτα τῷ ἀναγνώστῃ, καὶ ἂν οὗτος τυγχάνῃ ἄπειρος περὶ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας. Τέλος προκειμένου περὶ τῆς Εἰσαγωγῆς, ὡς ἰδιαίτερον προσὸν ἐν αὐτῇ πρέπει νὰ ἐξάρωμεν καὶ τοῦτο, ὅτι αἱ περὶ τὰ σπουδαῖα ζητήματα ἱστορικαὶ θεωρίαι ἐξετέθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν κατὰ τὰς γνώμας οὐ μόνον τῶν νεωτέρων, ἀλλὰ πολλῷ πλέον κατὰ τὰς γνώμας τὰς παραδοθείσας ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἱστοριογράφων. Πάντα ὅσα περὶ τῆς ἱστορίας ἐρρήθησαν καὶ ἐφιλοσοφήθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου μέχρι τῶν Βυζαντινῶν χρονογρά-

φων, προσεπαθήσαμεν νὰ συλλέξωμεν ἐπιμελῶς καὶ νὰ συναρμολογήσωμεν προσηκόντως μετὰ τῶν γνωμῶν καὶ τῶν θεωριῶν τῶν ἐπιφανεστάτων νεωτέρων ἱστοριογράφων καὶ φιλοσόφων. Οὕτω δὲ εἰς τὴν πραγματείαν ταύτην ἐδόθη, πρὸς τοῖς ἄλλοις, χαρακτὴρ κατ' ἐξοχὴν Ἑλληνικὸς κατὰ πολλὰ λυσιτελὴς εἰς τὴν μελέτην τῶν Ἑλλήνων ἀναγνωστῶν καὶ ἰδίως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀκαδημαϊκῆς νεότητος. Καὶ οὕτω μὲν σὺν Θεῷ ἠρξάμεθα τοῦ ἔργου ἐλαυνόμενοι ὑπὸ τοῦ διακαεστάτου πόθου νὰ παράσχωμεν εἰς τὴν ἱστορικὴν φιλολογίαν τοῦ ἔθνους ἔργον ὡς ἔνεστιν ἄξιον τοῦ ὕψους, ἐν ᾧ ἵσταται νῦν, λήγοντος τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη. Ἀλλ' ἡ ἐπιτυχία τοῦ ἔργου δὲν ἐξαρτᾶται ἐξ ἡμῶν μόνον. Καὶ ἵνα κατὰ Πολύβιον εἴπωμεν «Τὰ μὲν τῆς ἐπιβολῆς ἡμῶν τοιαῦτα. Προσδεῖ δὲ τὰ τῆς τύχης, ἵνα συνδράμῃ τὰ τοῦ βίου πρὸς τὸ τὴν πρόθεσιν ἐπὶ τέλος ἀγαγεῖν».

Ἐν Ἀθήναις τῇ 18 Μαρτίου 1894.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΙΣ ΤΗΝ

ΚΑΘΟΛΙΚΗΝ Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΝ

ΙΣΤΟΡΙΑΝ

Ἡ εἰσαγωγὴ αὕτη προπαρασκευαστική τις οὖσα διδασκαλία πρὸς ἐπιστημονικὴν μελέτην καὶ μάθησιν τῆς ἱστορίας διαιρεῖται εἰς δύο μέρη: τὸ τῆς Ἱστορικῆς Ἐπιστήμης, ἐν ᾧ ἡ *ἱστορία* ἐξετάζεται ὡς ἐπιστήμη, καὶ τὸ τῆς «ἀρχῆς τῆς ἱστορίας», ἐν ᾧ ἐρευνᾶται ἡ προϊστορικὴ καλουμένη χρονικὴ περίοδος ἡ συνδεομένη μετὰ τῶν κυρίως ἱστορικῶν χρόνων. Ἐν τῷ Α΄ μέρει ἐξετάζεται ἡ *ἱστορία* ὡς ἐπιστήμη ὑπό τε τὴν ἐσωτερικὴν ἔποψιν τοῦ βάθους καὶ τοῦ πλάτους τῆς ἐννοίας τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς καὶ ὑπὸ τὴν ἐξωτερικὴν ἔποψιν τῆς συστηματικότητος καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξεργασίας, διατάξεως καὶ διαιρέσεως τῆς ἱστορικῆς ὕλης. Ἐν τῷ Β΄ μέρει ἐξετάζεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας καὶ πάντα τὰ μετ' αὐτῆς συνδεόμενα ζητήματα, τὰ ὁποῖα κεῖνται μὲν ἐκτὸς τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας, ἀλλ' οὐχ ἧττον συνάπτονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως μετὰ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης καὶ διὰ τῆς λύσεως αὐτῶν διευκρινοῦσι καὶ ἐμπεδοῦσι τὴν θέσιν τῆς ἱστορίας ἀπέναντι τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν ἐν τῷ χώρῳ τῆς καθόλου ἐπιστήμης.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΗ ΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

1. Διασάφησις τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας.

Ἡ ἑρμηνεία τοῦ ὀνόματος ἱστορία ὑπὸ ἔποψιν γραμματικὴν καὶ ἐπιστημονικήν. — Ἀκριβὴς ἔννοια πάσης ἐπιστήμης εἶναι αὐτὴ ἡ οὐσία τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιστήμης ἐφ' ὅσον καθίσταται ἀντιληπτὴ καὶ νοητὴ ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ περὶ τὴν ἐπιστήμην σπουδάζοντος. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἔννοια, οὖσα ἀποτέλεσμα τῆς νοήσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιστήμης, δύναται νὰ ἦναι, φυσικῶς καὶ λογικῶς, οὐχὶ ἀρχὴ καὶ ἀφετηρία, ἀλλὰ μᾶλλον καρπὸς καὶ πόρισμα τῆς περὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης μελέτης καὶ σπουδῆς. Ἡ ἀκριβὴς ἄρα καὶ τελεία διασάφησις τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας, ἐπιτυγχανομένη διὰ τῆς ἀκριβοῦς νοήσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης, προϋποτίθησι τὴν καθόλου περὶ τὴν ἱστορίαν μελέτην καὶ γενικήν τινα γνῶσιν τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου τὸ συστηματικὸν καὶ τὸ εὐμέθοδον οἱασδήποτε διδασκαλίας ἢ συγγραφῆς ἐπιστημονικῆς ἀπαιτεῖ ἵνα ἐκ τῶν προτέρων γένηταί τις προεισαγωγικὴ ἢ προδιοικητική, οὕτως εἰπεῖν, διασάφησις καὶ ἐξήγησις τῆς ἐννοίας τῆς ἐπιστήμης ὑπὸ γενικωτάτας ἐπόψεις, προσδιοριζομένης τῆς θέσεως τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς ἐν τῷ σύμπαντι χώρῳ τοῦ εἰδέναι καὶ νοεῖν, ἰδίως δὲ ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτῆς καὶ σχέσει πρὸς τὰς λοιπὰς συγγενεῖς ἐπιστήμας. Διότι, ὡς ἔλεγε πάνυ ὀρθῶς ὁ Ἀρχύτας, ἡ τοῦ ὅλου ἔννοια καθοδηγεῖ λυσιτελῶς εἰς τὴν τῶν καθ' ἕκαστα νόησιν (1). Πρὸς εὕρεσιν δὲ καὶ παράστασιν τοιαύτης τινὸς προεισαγωγικῆς

(1) Τοῦτο ἔλεγεν ὁ Ἀρχύτας περὶ τῆς ἐπιστήμης τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Γνώμην ὁμοίαν περὶ τῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας ἀποφαίνεται ὁ Πολύβιος λέγων: «Πῶς γὰρ

ἐννοίας τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης ὁδηγεῖ ἡμᾶς μέχρι τινὸς αὐτὴ ἡ ἑρμηνεία τοῦ ὀνόματος *Ἱστορία* ἐν τῇ γενέσει αὐτοῦ καὶ ἐν ταῖς διαφόροις σημασίαις, εἰς ἃς ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου, ἀναλόγως τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, μετέπεσε τὸ ὄνομα τοῦτο ἐκ τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ σημασίας.

Τὸ ὄνομα *Ἱστορία* ἐσήμαινεν ἀρχικῶς καὶ κυριολεκτικῶς γνῶσιν καὶ γνῶσιν ἐμπειρικήν, διὰ τῆς πείρας τῆς ἐξωτερικῆς, κυρίως διὰ τῆς ὁράσεως, θέας καὶ παρατηρήσεως, εἶτα δὲ καὶ δι' ἀκοῆς, ἀγγελίας, ἐρωτήσεως καὶ ἐξετάσεως λαμβανομένην (1). Ἀλλ' ἐκ τῆς γενικωτέρας ταύτης σημασίας ἔλαβε βαθμηδὸν ἡ λέξις τὴν εἰδικωτέραν

ἄρξασθαί τινι καλῶς οἷόν τε μὴ προσπεριλαβόντα τῷ νῷ τὴν συντέλειαν τῆς ἐπιβολῆς μηδὲ γινώσκοντα ποῦ καὶ πρός τί καὶ τίνος χάριν ἐπιβάλλεται τοῦτο ποιεῖν» (Πολ. Ἱστ. Βιβλ. Ε' Κ. 32) καὶ «Πολλὰ μὲν γὰρ προλαμβανούσης τῆς ψυχῆς ἐκ τῶν ὅλων πρὸς τὴν κατὰ μέρος τῶν πραγμάτων γνῶσιν, πολλὰ δὲ ἐκ τῶν κατὰ μέρος πρὸς τὴν τῶν ὅλων ἐπιστήμην, ἄριστον ἡγούμενοι τὴν ἐξ ἀμφοῖν ἐπίστασιν καὶ θέαν . . .». (τοῦ αὐτοῦ Βιβλ. Γ' 1). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Πολύβιος ποιεῖται ἐνταῦθα τὸν λόγον περὶ τῶν σχέσεων τῆς «καθολικῆς ἱστορίας» πρὸς τὴν «κατὰ μέρος»· ἀλλ' αἱ ὑπ' αὐτοῦ ἐκφερόμεναι γνῶμαι ἐπικυροῦσιν ἀκριβῶς τὰ ἄνωθι λεγόμενα περὶ τῆς ἀνάγκης προεισαγωγικῆς τινος διασαφήσεως τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας ὡς πρὸς τὸ καθόλου ἀντικείμενον αὐτῆς πρὶν ἢ γένηται ἀρχὴ τῆς συγγραφῆς τῶν καθ' ἕκαστα.

(1) Αἱ λ. *ἱστορία*, *ἵστωρ*, *ἱστορῶ*, παράγονται ἐκ τῆς ῥ. Εἰδ, Οἰδ, Fιδ, (λατ. Vid. Σανσκρ. Vid καὶ Ved) σημαινούσης τὸ *ὁρᾶν* καὶ ἐντεῦθεν τὸ *ἀντιλαμβάνεσθαι* καὶ *νοεῖν* (εἶδον, εἴδομαι, ἰνδάλλομαι, οἶδα, εἰδέναι, ἴδμων, ἴδρις, ἄϊδρις, ἴσημι, Λατ. Video = ὁρῶ. Ἐν τῇ λατινικῇ ἡ ῥ. σημαίνει μόνον τὸ ὁρᾶν, τοὐναντίον δὲ ἐν τοῖς Σανσκριτικοῖς Ved - mi = οἶδα, Veda = σοφός, Vedas = τὸ ἱερὸν βιβλίον τῶν Ἰνδῶν, διετηρήθη μόνη ἡ ἔννοια τῆς γνώσεως). Ἐκ τῶν τριῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν λέξεων (ἱστορία, ἵστωρ καὶ ἱστορῶ) παρ' Ὁμήρῳ ἁπαντᾷ μόνον τὸ «ἵστωρ» σημαῖνον *γνώστην* καὶ ἐντεῦθεν *μάρτυρα*, *κριτὴν* καὶ *διαιτητὴν* (Ἰλ. Σ στ. 501 «Ἄμφω δ' ἑσθην ἐπὶ *ἵστορι* πεῖραρ ἑλέσθαι. Ψ στ. 486 «*Ἵστορα* δ' Ἀτρεΐδην Ἀγαμέμνονα θείομεν ἄμφω». Ἴδε καὶ Ὁμηρ. Ὕμνον εἰς τὴν Σελήνην (Ὕμν. 32, στ. 2) «Ἡδυεπεῖς κοῦραι Κρονίδου Διὸς *ἵστορες* ὠδῆς»). Πρβλ. καὶ «ἐπίστωρ» Ὀδ. Φ 26 «Ἡρακλῆα, μεγάλων ἐπίστορα ἔργων». Τὴν ἀρχικὴν ταύτην σημασίαν τοῦ *γνώστης*, καὶ μόνον ταύτην, διετήρησεν ἡ λ. ἵστωρ καὶ ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις, καὶ μάλιστα ἐν συνθέσει (πολυίστωρ, φιλίστωρ). Τὸ ῥῆμα *ἱστορεῖν* ἁπαντᾷ συνηθέστατα παρὰ τοῖς μεγάλοις τραγικοῖς Αἰσχύλῳ, Σοφοκλεῖ καὶ Εὐριπίδῃ μετὰ τῆς σημασίας τοῦ ἐξετάζειν, μανθάνειν καὶ γινώσκειν. Τοιαύτη δ' εἶναι ἡ σημασία τοῦ ῥήματος καὶ παρ' Ἡροδότῳ (Α' 122 «ἱστόρεόν τε ὅτεῳ τρόπῳ περιγένοιτο. Β' 29 Ἀκοῇ ἱστορέων»). Μόνον δὲ ἀφοῦ ἡ λ. *ἱστορία* μετέπεσεν εἰς τὴν σημασίαν τῆς ἀφηγήσεως, διηγήσεως, ἐκθέσεως, τὸ ῥῆμ. ἱστορῶ ἔλαβε τὴν σημασίαν τοῦ ἀφηγεῖσθαι (Στράβ. Β' 76 «Τῶν τὰ Περσικὰ ἱστορούντων») διατηροῦν ἐνταυτῷ καὶ τὴν ἀρχικὴν καὶ γενικωτέραν σημασίαν (Στράβ. Α' 77 «Τὸ δ' ἐν τῇ Ἰνδικῇ κλίμα μηδένα ἱστορεῖν»), παρὰ δὲ τοῖς ἐσχάτοις τῶν μεταγενεστέρων ἔχον καὶ τὴν τοῦ παριστάναι, περιγράφειν, ζωγραφεῖν.

ἔννοιαν *συστήματος γνώσεων* ἀναφερομένων εἰς οἱονδήποτε ἀντικείμενον ἐπιστητόν, τὴν ἔννοιαν δηλονότι τῆς *ἐπιστήμης*. Οὕτω κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ἰαμβλίχου ὁ Πυθαγόρας ἱστορίαν ἐκάλει τὴν γεωμετρίαν (1), καὶ ἡ ἐπιστήμη δὲ τῶν ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς φυσικῶν ὄντων καὶ φαινομένων, ἀφ' οὗ χρόνου ἤρξατο ἡ περὶ τὰ τοιαῦτα ἔρευνα διὰ τῶν πρώτων *φιλοσόφων* τῶν κληθέντων φυσικῶν ἢ φυσιολόγων, ὠνομάσθη ἡ περὶ *φύσεως ἱστορία* (2) ἢ *ἱστορία φυσική* (3)· καὶ οἱ διάφοροι δὲ τῆς ἐπιστήμης ταύτης κλάδοι ἐκλήθησαν ἐπίσης «ἱστορία» (4). Οὕτω ἡ νῦν «ζωολογία» καλουμένη ἐπιστήμη ἐλέγετο «ἱστορία ἡ περὶ τὰ ζῷα» ἢ *ζῳϊκὴ ἱστορία*, ἡ νῦν «βοτανικὴ» «ἱστορία φυτῶν» (5)· καὶ ἡ περὶ τὴν ψυχὴν δὲ ἐπιστήμη ἢ «ψυχολογία» καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους «ἡ περὶ ψυχῆς ἱστορία» (6). Ἀλλ' ἐκ τῆς πρώτης ταύτης γενικωτέρας ἐπιστημονικῆς ἐννοίας τοῦ ὀνόματος προῆλθε κατὰ μικρὸν καὶ ἡ εἰδικωτέρα ἐπιστημονικὴ ἔννοια *τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου βίου* καὶ τῶν εἰς τοῦτον ἀναφερομένων πραγμάτων, εἴτε ὁ βίος οὗτος ἐκπροσωπεῖται ὑφ' ἑνὸς μόνου ἀνδρὸς διαπρέποντος ἐν ἀνθρώποις, εἴτε ὑπὸ πολλῶν, εἴτε καὶ ὑφ' ὁλοκλήρων λαῶν καὶ ἐθνῶν, Ἑλλήνων ἢ βαρβάρων, εἴτε καὶ ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος συμπάσης (7). Ἐν τοιαύτῃ εἰδικωτέρᾳ ἐπιστημονικῇ ἐννοίᾳ, ἣν ἔχει ἡ λέξις ἱστορία σήμερον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἐχρήσατο αὐτῇ, ὅσον ἐκ τῶν σωζομένων ἀρχαίων ἑλληνικῶν συγγραμμάτων δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν, πρῶτος ὁ

(1) Ἰαμβλίχου Χαλκιδέως περὶ βίου Πυθαγορικοῦ λόγος § 89 «Ἐκαλεῖτο δὲ ἡ γεωμετρία πρὸς Πυθαγόρου ἱστορία».

(2) Πλάτ. Φαιδ. Κ. 40. «Τῆς σοφίας, ἣν δὴ καλοῦσι περὶ φύσεως ἱστορίαν». Ἀριστοτ. Περὶ Ζῴων Μορίων 1, 1 «Τῆς περὶ φύσεως ἱστορίας».

(3) Ἀριστοτ περὶ Ζ. Μορ. 2,3 «Ἔκ τε τῶν ἀνατομῶν καὶ τῆς *φυσικῆς ἱστορίας*».

(4) Ἀριστοτ. Περὶ Ζ. Μορ. 2, 17 «Ἐν ταῖς ἱστορίαις ταῖς περὶ τὰ ζῷα». Ὁ αὐτὸς αὐτόθι Γ, 5, ποιεῖται λόγον καὶ περὶ «ζῳικῆς ἱστορίας».

(5) Θεοφραστ. Περὶ Φυτῶν Ἱστ. Α, 1, 4. «ἱστορία τῶν φυτῶν».

(6) Ἀριστοτ. Περὶ ψυχῆς. Κεφ. 1, 1.

(7) Ἡροδ. 1, 1 «Ἡροδότου Ἁλικαρνησέος ἱστορίης ἀπόδεξις ἥδε· ὡς μήτε τὰ γενόμενα ἐξ ἀνθρώπων τῷ χρόνῳ ἐξίτηλα γένηται μήτε ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστὰ τὰ μὲν Ἕλλησι, τὰ δὲ βαρβάροισι ἀποδεχθέντα ἀκλεᾶ γένηται». Καίτοι ἐν τῷ προιμίῳ τούτῳ ἡ λ. ἱστορία (ἱστορίης ἀπόδεξις = παράστασις, ἔκθεσις τῶν ὅσα τις γινώσκει) σημαίνει ἁπλῶς γνῶσιν ἢ τὰ ἐγνωσμένα· οὐχ ἧττον διὰ τῶν ἐνταῦθα εἰρημένων ἔδωκε κατ' οὐσίαν ὁ Ἡρόδοτος, πρῶτος αὐτός, τὸν ὁρισμὸν τῆς *ἱστορίας* ὡς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἢ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Ἀλλ' ὁ πρῶτος διευκρινήσας ἐπιστημονικῶς τὴν ἔννοιαν τῆς ἱστορίας καὶ καθιερώσας ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοὺς ὅρους *ἱστορία* καὶ *ἱστορικὸς* εἶναι ὁ Ἀριστοτέλης.

Ἀριστοτέλης· αὐτὸς δὲ πρῶτος ἐχρήσατο καὶ τῷ ὀνόματι *ἱστορικὸς* παραβαλὼν καὶ ἀντιθεὶς τὴν *ἱστορίαν* πρὸς τὴν *ποίησιν* καὶ τὸν *ἱστορικὸν* πρὸς τὸν *ποιητὴν* (1) καὶ διακριβώσας καθ' ἑαυτὸν τὴν διαφορὰν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ὅρων. Οὕτω δ' ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ λέξις *ἱστορία* καθιερώθη ὡς ὅρος, οὕτως εἰπεῖν, ἐπιστημονικός, καὶ οἱ μεγάλοι ἱστοριογράφοι τῶν τε μετὰ Ἀλέξανδρον καὶ τῶν τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας χρόνων Πολύβιος, Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς, Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, οὐ μόνον συχνὴν ἐποιήσαντο χρῆσιν τοῦ ὀνόματος ὑπὸ τὴν μνημονευθεῖσαν εἰδικὴν ἐπιστημονικὴν ἔννοιαν, ἀλλὰ καὶ καθιέρωσαν νέους ὅρους πρὸς δήλωσιν τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς ἱστορίας (Καθολικὴ ἢ κοινὴ ἱστορία, ἡ κατὰ μέρος ἱστορία, τοπικὴ ἱστορία, ἐθνικὴ ἱστορία (2), πεζὴ ἱστορία, ποιητικὴ ἱστορία (3), γεωγραφικὴ ἱστορία (4), ἀρχαιολογουμένη ἱστο-

(1) Ἀριστ. Περὶ Ποιητικῆς 9, 2 «Ὁ γὰρ ἱστορικὸς καὶ ὁ ποιητὴς οὐ τῷ ἢ ἔμμετρον λέγειν ἢ ἄμετρον διαφέρουσιν . . . Διὸ καὶ φιλοσοφώτερον ποίησις ἱστορίας ἐστί». Πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ μὲν Ἡρόδοτος ἐχρήσατο τῇ λ. *ἱστορία* ἐν τῇ ἑρμηνευθείσῃ ἀνωτέρω γενικωτέρᾳ ἐννοίᾳ τῆς γνώσεως, ὁ δὲ Θουκυδίδης καὶ ὁ Ξενοφῶν οὐδαμῶς ἐχρήσαντο ταῖς λέξεσιν *ἱστορία*, *ἱστορικὸς* καὶ *ἱστορῶ*. Ἀλλ' ὁ μὲν Θουκυδίδης εἶπε μόνον «ξυγγράφειν» καὶ «ξυγγραφή» (Θουκ. 97 Ἀττικὴ ξυγγραφή), ὁ δὲ Ξενοφῶν ἐποιήσατο μὲν χρῆσιν τῶν ὀνομάτων *συγγραφεὺς* καὶ *σύγγραμα*, ἀλλ' οὐχὶ ἀποκλειστικῶς προκειμένου περὶ ἱστοριογραφίας, οὐδὲ μετεχειρίσθη ὅρον καθιερωμένον πρὸς δήλωσιν τῆς *ἱστορίας*, ἐπεγράφησαν δὲ τὰ ἱστορικὰ συγγράμματα αὐτοῦ ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς περιεχομένων «Ἑλληνικά», «Κύρου Ἀνάβασις». Ἐπίσης δὲ καὶ τοῦ Κτησίου τὰ περὶ Περσῶν καὶ Ἰνδῶν ἱστορικὰ ἔργα ἐπεγράφησαν «Περσικά», «Ἰνδικά»· τὰ τοῦ Φιλίστου τοῦ Συρακοσίου περὶ Σικελίας «Σικελικά», καὶ τοῦ συγχρόνου τῷ Ἀριστοτέλει ἱστοριογράφου Θεοπόμπου ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία «Ἑλληνικά», (ἡ δὲ τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου «Φιλιππικά»). Οἵ τε δὲ προγενέστεροι τοῦ Ἡροδότου καὶ οἱ σύγχρονοι αὐτῷ συγγραφεῖς ἱστοριῶν, οἱ συγγράψαντες ἱστορίας πόλεων, ἐθνῶν, γενεῶν κτλ. ἐκλήθησαν λογοποιοὶ ἢ λογογράφοι. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ τῷ Ἀριστοτέλει σύγχρονος ἱστοριογράφος Ἔφορος ὁ Κυμαῖος ἐκάλεσεν *ἱστορίας* τὰ 30 βιβλία τῆς παγκοσμίου ἱστορίας αὐτοῦ. Παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις ἐγένετο συνήθης καὶ ὁ ὅρος *ἱστορικὴ πραγματεία*.

(2) Ἱστορία δηλονότι ἑνὸς μόνου ἔθνους, οὐχὶ ἱστορία ἐθνικὴ κατὰ τὴν σημασίαν, ἣν νῦν ἔχει τὸ ὄνομα παρ' ἡμῖν.

(3) Ἱστορία δηλονότι ὑπὸ ποιητοῦ ἢ ἐν γλώσσῃ ποιητικῇ παρασταθεῖσα, διάφορος τῆς ἱστορίας τῆς μυθικῆς.

(4) *Γεωγραφικὴ ἱστορία* παρὰ Στράβωνι (Α. 7 καὶ Β. 122) σημαίνει περίπου τὴν παρ' ἡμῖν *πολιτικὴν γεωγραφίαν* καλουμένην γεωγραφικὴν ἐπιστήμην, ὡς θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἑρμηνεύσωμεν τὸ ὄνομα σαφέστερον ἐν ἄλλῳ μέρει τῆς πραγματείας ταύτης, κατ' ἀντίθεσιν τῆς *ἐπιγείου ἱστορίας* τῆς σημαινούσης παρὰ τῷ Στράβωνι (Α' 8) τὴν ἱστορίαν «ζῴων καὶ φυτῶν καὶ τῶν ἄλλων, ὅσα χρήσιμα ἢ δύσχρηστα φέρει γῆ τε καὶ θάλασσα». Ἐν τούτοις καὶ ὁ ὅρος «γεωγραφικὴ ἱστορία» φαίνεται ἔχων παρὰ τῷ Στράβωνι ἀναφοράν τινα καὶ σχέσιν πρὸς τὴν *ἱστορίαν* ὡς ἐπιστήμην

ρία (1))· καίτοι ἡ λέξις, παρὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ταύτην καθιέρωσιν ἦτο ἐν χρήσει καὶ ἐν τῇ πρώτῃ γενικῇ σημασίᾳ τῇ κυριολεκτικῇ μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος (2). Πρὸς τούτοις δὲ ἡ λέξις *ἱστορία* ἐν τῇ ἐπιστημονικῶς καθιερωθείσῃ εἰδικῇ ἐπιστημονικῇ χρήσει αὐτῆς, πρὸς τῇ σημασίᾳ τῇ ὑποκειμενικῇ τῆς γνώσεως, τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἔλαβεν ἐνίοτε καὶ σημασίαν ἀντικειμενικὴν δηλοῦσαν αὐτὸ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας, αὐτὰ δηλονότι τὰ ἱστορικὰ γεγοτόνα (3).

τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ὡς δηλοῦται ἐξ ὧν λέγει ὁ συγγραφεὺς (Α'11) περὶ τῆς γεωγραφίας καθόλου ὡς ἐπιστήμης καὶ τῶν εἰδῶν αὐτῆς «Ἔχει δὲ καί τινα θεωρίαν οὐ φαύλην ἡ πραγματεία, τὴν μὲν *τεχνικήν* τε καὶ *μαθηματικὴν* καὶ *φυσικήν*, τὴν δὲ ἐν *ἱστορίᾳ* καὶ *μύθοις* κειμένην.. οἷον εἴ τις λέγει τὰ περὶ τὴν Ὀδυσσέως πλάνην καὶ Μενελάου καὶ Ἰάσωνος.. διαγωγὴν δ' ὅμως πορίζοι ἂν οὐκ ἀνελεύθερον τῷ ἐπιβάλλοντι ἐπὶ τοὺς τόπους τοὺς παρασχόντας τὴν μυθοποιίαν. καὶ γὰρ τοῦτο ζητοῦσιν οἱ πράττοντες διὰ τὸ ἔνδοξον καὶ τὸ ἡδύ, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ πολύ· μᾶλλον γὰρ σπουδάζουσιν, ὡς εἰκός, περὶ τὰ χρήσιμα· διόπερ καὶ τῷ γεωγράφῳ τούτου μᾶλλον ἢ ἐκείνου ἐπιμελητέον· ὡς δ' αὕτως ἔχει καὶ περὶ τῆς ἱστορίας καὶ περὶ τῶν μαθημάτων· καὶ γὰρ τούτων τὰ χρήσιμα ἀεὶ μᾶλλον ληπτέον καὶ τὰ πιστότερα». Κατὰ ταῦτα ἡ γεωγραφικὴ ἱστορία τοῦ Στράβωνος εἶναι τρόπον τινὰ ἡ παρ' ἡμῖν ἱστορικὴ καλουμένη γεωγραφία.

(1) Τοῦ ὅρου τούτου χρῆσιν ἐποιήσατο ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς (Ῥωμ. Ἀρχαιολ. Α 74). Ἡ *ἀρχαιολογουμένη* ἱστορία, ἤτοι ἡ ἱστορία ἡ ἀρχαιοτάτη ἔθνους τινός, λέγεται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συνήθως *ἀρχαιολογία*· «πάσης ἀρχαιολογίας» (Πλάτων)· Ῥωμαϊκὴ ἀρχαιολογία (Διονύσιος)· Ἰουδαϊκὴ ἀρχαιολογία (Ἰώσηπος)· Στράβ. ΙΒ' 565 «Τῇ ἀρχαιολογίᾳ μετρίως προσέχοντες»).

(2) Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ῥηθέντων (ἴδ. σελ. 5 σημ. 1) γίνεται δῆλον ὅτι παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει ἡ λ. εἶχεν ἀμφοτέρας τὰς σημασίας· ἐπίσης δὲ καὶ ὁ Πολύβιος ἐχρήσατο τῇ λ. καὶ ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῆς σημασίᾳ (Πολυβ. Β. 14 «Ὅσα (πεδία) πέπτωκεν ὑπὸ τὴν ἡμετέραν ἱστορίαν»). Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Πλούταρχος καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι συγγραφεῖς μεταχειρίζονται τὴν λ. ἐν τῇ ἑρμηνευθείσῃ ἤδη διπλῇ ἐννοίᾳ αὐτῆς (Γρηγ. Θεολόγ. ἐν Β' Στηλιτευτικῷ κατὰ βασιλέως Ἰουλιανοῦ «Διττὸς δὲ αὐτοῦ τῆς ἐπιδημίας ὁ λόγος· ὁ μὲν εὐπρεπέστερος καθ' *ἱστορίαν* τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐκεῖσε παιδευτηρίων»· ἴδ. καὶ Θεοδωρητ. Ἐκκλησιαστ. ἱστορ. Α' 23 «Καὶ πολλοὶ μὲν *ἱστορίας* χάριν, πολλοὶ δὲ ἐμπορίας τὰς μακρὰς ἀποδημίας ἐστέλλοντο»· καὶ Θεοφυλάκτ. Ἱστορ. Η' 12 «Καὶ τῆς ἑαυτῶν ἀνοίας τὴν *ἱστορίαν* ἀνελάμβανον»). Καὶ παρὰ τῷ Βυζαντινῷ συγγραφεῖ τοῦ ΙΓ' μ. Χ. αἰῶνος Νικηφόρῳ Βλεμμίδῃ λέγεται «ἡ περὶ γῆς ἱστορία» (ἡ γεωγραφία).

(3) Οὐχὶ συχνὴ παρ' Ἕλλησιν οὐδὲ πάντοτε εὐκρινὴς ἡ ἀντικειμενικὴ σημασία τοῦ ὀνόματος. Προδήλως τοιαύτην ἔχει τοῦτο σημασίαν παρὰ Δίωνι τῷ Κασσίῳ ὅταν λέγῃ (Ῥωμ. Ἱστ. 70, 1) «Ὥστε ἀγνοεῖσθαι τὴν κατ' αὐτὸν ἱστορίαν σύμπασαν». Ἀλλ' ὀλίγα πάνυ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις συγγραφεῦσιν ἀπαντῶσι χωρία, ἐν οἷς σαφῶς ἐκδηλοῦται ἡ ἀντικειμενικὴ σημασία τοῦ ὀνόματος «ἱστορία». Ἐν τῇ ἀντικειμενικῇ δὲ ταύτῃ ἐννοίᾳ ἐν τῇ Λατινικῇ συνήθης ὅρος δηλωτικὸς τῆς «ἱστορίας» εἶναι Res gestæ ἤτοι τὰ *πεπραγμένα*, «πραγματικὴ ἱστορία» κατὰ Πολύβιον (ἴδ. κατωτέρω), ἐνῷ ἐν τῇ ὑπο-

Ἀλλ' ἡ συστηματικὴ ἔρευνα καὶ μελέτη τῶν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ συμβαινόντων, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ἤδη τῆς γενέσεως αὐτῆς, δὲν περιωρίσθη ἁπλῶς εἰς τὴν ἐξωτερικὴν τῶν πραγμάτων παρατήρησιν, ἀλλ' ἀναλόγως τῆς καθόλου ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐπεξετάθη, βαθμηδὸν καὶ ἀναγκαίως, καὶ ἐπὶ τὴν ἐσωτερικὴν φύσιν, γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν πραγμάτων. Ἐντεῦθεν δὲ τὸ ἐπιστημονικῶς συστηματικὸν τῶν εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον ἀναφερομένων γνώσεων δὲν ἐπεζητήθη ἁπλῶς ἐν τῇ ἁπλῇ ἐξωτερικῇ ἑνότητι τῇ προερχομένῃ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς ἐν χρονικῇ καὶ τοπικῇ συναφείᾳ παραστάσεως τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἑνότητι τῇ ἐσωτερικῇ τῇ ἀπορρεούσῃ ἐκ τῆς παραστάσεως τῶν πραγμάτων ἐν τῇ ἐσωτερικῇ, φυσικῇ καὶ λογικῇ πρὸς ἀλλήλας σχέσει καὶ ἀλληλουχίᾳ τῶν ἐσωτερικῶν δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν, ὧν ἀποτέλεσμα εἶναι τὰ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ φαινόμενα ἢ γεγονότα (1). Διὰ τοῦτο καὶ ἡ *ἱστορία* ἐν τῇ μνημονευθείσῃ εἰδικῇ

κειμενικῇ ἐννοίᾳ ἐχρήσαντο καὶ οἱ Λατῖνοι τῷ Ἑλληνικῷ ὀνόματι *Historia* (H. rerum gestarum ἢ ἁπλῶς Historia). Οὐχ ἧττον καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο (Historia) ἔλαβεν ἀμφοτέρας τὰς ἐννοίας· καὶ ἐκ τῆς Λατινικῆς δὲ ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος μετὰ τῆς διπλῆς αὐτοῦ ἐννοίας μετηνέχθη καὶ εἰς τὰς νεωτέρας Εὐρωπαϊκὰς Λατινικὰς γλώσσας καὶ εἰς τὴν Ἀγγλικήν, ἐνῷ οἱ Γερμανοὶ καθιέρωσαν ὡς ὅρον ἐπιστημονικὸν ὄνομα ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν γλώσσης ληφθέν, τὴν λ.Geschichte, σημαίνουσαν τὸ *συμβάν*, τὸ *γεγονός*, ἤτοι *res gestas*. Ἐκ τῆς ἀντικειμενικῆς δὲ ταύτης ἐννοίας τὸΓερμανικὸν ὄνομα μετέπεσεν *ἐπιστημονικῶς* καὶ εἰς τὴν ὑποκειμενικὴν ἔννοιαν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης (ἰδίως ἐν τοῖς παραγώγοις αὐτοῦ τύποις). Ὅρος ἀνάλογος τοῦ Γερμανικοῦ Geschichte εἶναι καὶ ὁ Λατ. *Annales* = τὰ χρονικά, τὰ ἐν χρόνῳ δηλονότι ὡρισμένῳ γενόμενα, ἐξ οὗ καὶ τὸ παρὰ τοῖς ἐσχάτοις τῶν Ἑλλήνων μεταγενεστέροις καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς σύνηθες ὄνομα τῶν «*Χρονικῶν*». Καὶ ἐν τοῖς ὀνόμασι δὲ τούτοις, ἅτινα ἔχουσιν ἀναλογίαν πρὸς τὰ παρὰ πολλοῖς Ἀσιατικοῖς λαοῖς καθιερωμένα ὀνόματα (πρβλ. Ἑβρ. Διδερὲ χαγιομὶμ = διήγησις τῶν ἡμερῶν, «Γράμματα μνημόσυνα τῶν ἡμερῶν» Ἐσθὴρ Ϛ',1 κατὰ Ο'. Ἀραβ. Ταρὶχ = χρονολογία, ἱστορία) ἐγένετό τις μετάστασις τῆς ἀντικειμενικῆς ἐννοίας εἰς τὴν ὑποκειμενικήν, ἀναλόγως πρὸς τὴν ἐν τῷ Γερμανικῷ ὀνόματι Geschichte. Οὕτω *Annales* Pontificum, Ann. Taciti κτλ. (ὑπονοουμένου τοῦ libri = βίβλοι) Χρονικαὶ βίβλοι, ἢ *Χρονικὰ* ἁπλῶς, ἢ Χρονογραφία Ποντιφίκων, Τακίτου κτλ. Ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν ἐν τῇ Λατ. τὰ Annales καὶ Historia κατήντησαν σχεδὸν ταὐτόσημα, ἐνῷ ἐν ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς γλ. (Annales Γαλλ., Annalen Γερμ.) ὡς καὶ τὰ παρ' ἡμῖν «Χρονικὰ» καὶ «Χρονογραφία» διαφέρουσι κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιστημονικὴν δύναμιν καὶ ἀξίαν ἀπὸ τῆς Ἱστορίας, ὡς περὶ τούτου γενήσεται λόγος ἀλλαχοῦ.

(1) Πολυβ. Γ. 31 - 32 «Διόπερ οὐχ οὕτως ἐστὶ φροντιστέον τῆς αὐτῶν τῶν πράξεων ἐξηγήσεως οὔτε τοῖς γράφουσιν οὔτε τοῖς ἀναγινώσκουσι τὰς ἱστορίας ὡς τῶν πρότερον καὶ τῶν ἅμα καὶ τῶν ἐπιγιγνομένων τοῖς ἔργοις. Ἱστορίας γάρ, ἐὰν ἀφέλῃ τις τὸ διὰ τί, καὶ πῶς, καὶ τίνος χάριν ἐπράχθη, καὶ τὸ πραχθὲν πότερα εὔλογον ἔσχε τὸ τέλος· τὸ καταλειπόμενον αὐτῆς ἀγώνισμα μέν, μάθημα δὲ οὐ γίγνεται· καὶ παραυτίκα

ἐπιστημονικῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὀνόματος, ἀναλόγως τῆς προϊούσης ἀναπτύξεως τῶν περὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον μελετῶν, δὲν περιέλαβε μόνον γνώσεις ἱστορικὰς συναπτομένας ἁπλῶς διὰ τοπικῆς ἢ χρονικῆς τῶν γεγονότων συναφείας, ἀλλὰ καὶ γνώσεις πηγαζούσας μὲν ἐκ τῆς πείρας, διὰ δὲ τοῦ *λόγου* εἰς σύστημα καὶ εἰς ἐσωτερικὴν ὀργανικὴν ἑνότητα συναρμολογουμένας καὶ ἀποτελούσας οὕτω τὴν *ἱστορικὴν ἐπιστήμην*, κατ' ἀντίθεσιν τῆς ἁπλῆς «χρονογραφίας» ἤτοι χρονογραφικῆς ἱστορίας (1). Καὶ οὕτω μὲν ἔχουσι τὰ περὶ τὴν ἀρχικὴν σημασίαν τοῦ ὀνόματος «ἱστορία» καὶ τὰς διαφόρους τροπὰς ἢ μεταπτώσεις τῆς σημασίας ταύτης μέχρι τῆς καθιερώσεως τοῦ ὀνόματος ὡς ὅρου ἐπιστημονικοῦ. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ περὶ τῶν διαφόρων σημασιῶν καὶ ἑρμηνειῶν τοῦ ὀνόματος εἰρημένα δὲν ἀρκοῦσιν ἵνα διαλευκάνωσι καὶ διασαφήσωσι τὴν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος ὑπὸ τὴν ἔποψιν τὴν ἐπιστημονικὴν ἐνόσῳ δὲν διασαφεῖται ἡ ἔννοια αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιστήμης, ἡ ἔννοια δηλονότι τοῦ *ἀνθρωπίνου βίου*. Μόνον διὰ τῆς τοιαύτης διασαφήσεως δύναται νὰ κατορθωθῇ ἡ ἀπαραίτητος συμπλήρωσις τῆς μέχρι νῦν γενομένης ἑρμηνείας τοῦ ὀνόματος ὑπὸ τὴν ῥηθεῖσαν ἤδη ἐπιστημονικὴν αὐτοῦ ἔννοιαν.

μὲν τέρπει, πρὸς δὲ τὰ μέλλοντα οὐδὲν ὠφελεῖ τὸ παράπαν . . . Ἀκμὴν γὰρ φαμὲν ἀναγκαιότατα μέρη τῆς ἱστορίας εἶναι τὰ ἐπιγιγνόμενα τοῖς ἔργοις, καὶ τὰ παρεπόμενα, καὶ μάλιστα τὰ περὶ τὰς αἰτίας. . .» πρβλ. Διον. Ἁλικ. Ῥωμ. Ἀρχαιολ. Ε' 56 «Τοῖς ἀναγινώσκουσι τὰς ἱστορίας οὐχ ἱκανὸν εἰς ὠφέλειαν τὸ τέλος αὐτὸ τῶν πραχθέντων ἀκοῦσαι, ἀπαιτεῖ δ' ἕκαστος καὶ τὰς αἰτίας ἱστορῆσαι τῶν γινομένων, καὶ τοὺς τρόπους τῶν πράξεων, καὶ τὰς διανοίας τῶν γραψάντων καὶ τὰ παρὰ τοῦ δαιμονίου συγκυρήσαντα» καὶ ΙΑ' 1. «Τοῖς τε γὰρ πολλοῖς οὐκ ἀπαρκεῖ τοῦτο μόνον ἐκ τῆς ἱστορίας παραλαβεῖν ὅτι τὸν Περσικὸν πόλεμον· ἵν' ἐπὶ τούτου ποιήσωμεν τὸν λόγον· ἐνίκησαν Ἀθηναῖοί τε καὶ Λακεδαιμόνιοι, δυσὶ ναυμαχίαις καὶ πεζομαχίᾳ μιᾷ καταγωνισάμενοι τὸν βάρβαρον, ἀλλὰ καὶ τοὺς τόπους, ἐν οἷς αἱ πράξεις ἐγένοντο, βούλονται παρὰ τῆς ἱστορίας μαθεῖν καὶ τὰς αἰτίας ἀκοῦσαι, δι' ἃς τὰ θαυμαστὰ καὶ παράδοξα ἔργα ἐπετέλεσαν καὶ τίνες ἦσαν οἱ τῶν στρατοπέδων ἡγεμόνες. . . ἥδεται γὰρ ἡ διάνοια παντὸς ἀνθρώπου χειραγωγουμένη διὰ τῶν λόγων ἐπὶ τὰ ἔργα καὶ μὴ μόνον ἀκούουσα τῶν λεγομένων, ἀλλὰ καὶ τὰ πραττόμενα ὁρῶσα».

(1) Ἴδ. τὴν προηγουμένην σημείωσιν. Ὑπὸ τὴν τοιαύτην ἐπιστημονικωτέραν ἔννοιαν οἱ Γερμανοὶ καλοῦσι τὴν ἱστορίαν συνήθως καὶ Historie χρώμενοι καὶ ἄλλοις ἐκ τούτου τοῦ ὀνόματος παραγομένοις ὀνόμασι (Historisch, Historiker, Historiographie) καὶ τοῖς ἔτι ἐπιστημονικωτέροις καὶ φιλοσοφικωτέρις ὅροις Historik (ἡ περὶ τὴν ἱστορίαν ἐπιστήμη), Historismus (ἡ νόησις τοῦ ἀνθρωπίνου κόσμου οὐχὶ διὰ τῆς φύσεως, ἀλλὰ διὰ τοῦ πνευματικοῦ βίου, διὰ τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου). Ἀλλ' οἱ πολλοὶ τῶν Γερμανῶν ἱστοριογράφων χρῶνται τοῖς ὀνόμασιν Historie καὶ Geschichte ἀδιαφόρως, ἄνευ δηλονότι τῆς αὐστηρᾶς διακρίσεως τῆς ἐννοίας ἑκατέρου τῶν ὅρων.

'Ανθρώπινος βίος. — 'Ανθρώπινος βίος ἤτοι βίος τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς ἀνθρωπότητος (ἐν τῇ καθολικῇ ἐκδηλώσει τοῦ τοιούτου βίου) καλεῖται ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου ὁ ἔχων ἀρχὴν καὶ ἀφετηρίαν τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ τὴν λογικὴν καὶ πνευματικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν φυσικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου (1) τὴν ἐν πολλοῖς παρεμφερῆ πρὸς τὴν τῶν ἄλλων ὀργανικῶν ὄντων, κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως διαφέρουσαν τῆς τούτων φύσεως καὶ ζωῆς. Ὁ ἄνθρωπος ὡς δημιούργημα φυσικὸν εἶναι *ὂν φυσικόν*, καὶ ἡ ἔρευνα καὶ μελέτη τοῦ φυσικοῦ τούτου ὄντος ὑπάγεται εἰς τὴν ἐπιστήμην τὴν κοινὴν εἰς πάντα τὰ φυσικὰ ὄντα καὶ φαινόμενα, τὴν ἐπιστήμην δηλονότι τὴν καλουμένην «ἱστορίαν φυσικὴν» ἢ «περὶ φύσεως ἱστορίαν» (2)· καὶ ταύτης τὸ περὶ ἀνθρώπου εἰδικώτερον πραγματευόμενον μέρος ἀποτελεῖ τὴν ἐπιστήμην τὴν καλουμένην «ἀνθρωπολογίαν». 'Αλλ' ἡ ἀνθρωπολογία αὐτή, ὡς ἡ περὶ φύσεως ἱστορία καθόλου, διδάσκει καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ ἄνθρωπος διαφέρει πάντων τῶν λοιπῶν φυσικῶν ὄντων, καὶ ἰδίᾳ τῶν κατὰ τὴν φυσικὴν διάπλασιν ἔν τινι μέτρῳ καὶ κατὰ διαφόρους βαθμοὺς συγγενῶν πρὸς τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον φυσικῶν ὀργανικῶν ὄντων (τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῴων) κατὰ τὴν λογικότητα καὶ διὰ τῆς λογικότητος. Καὶ ἡ διαφορὰ αὕτη εἶναι τοσοῦτον μεγάλη καὶ σπουδαία, ὅσον δι' αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον ὑψοῦται εἰς τὴν κορυφὴν συμπάσης τῆς δημιουργίας, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ ἅμα ἀρχήν, βάσιν καὶ ἀφετηρίαν νέας ὑπάρξεως καὶ ζωῆς λο-

(1) *Βίος* σημαίνει βεβαίως καὶ τὴν φυσικὴν ζωήν. 'Αλλ' ἐν τῇ ἱστορίᾳ χάριν εὐκρινείας καὶ σαφηνείας ἐπιστημονικῆς ποιούμεθα χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τούτου προκειμένου μόνον περὶ τοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀναπτυσσομένου, ἤτοι τοῦ ἱστορικοῦ, *βίου*, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν φυσικὸν βίον ἢ τὴν φυσικὴν ζωήν. Ὡς ὅρος ἐπιστημονικὸς μετὰ ἐννοίας παρεμφεροῦς πρὸς τὴν ἐνταῦθα ἑρμηνευομένην καθιερώθη ἡ λ. ὑπὸ τοῦ 'Αριστοτέλους.

(2) Ἡ περὶ φύσεως ἱστορία ἤτοι ἡ τῆς φύσεως ἐπιστήμη ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος (ἱστορία φύσεως), οἵα ἦτο ἡ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις χρῆσις αὐτοῦ, περιλαμβάνει πᾶσαν περὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου γνῶσιν. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ πρῶτοι φιλόσοφοι, οἱ Ἴωνες καὶ οἱ 'Ελεᾶται, οἱ πειραθέντες νὰ ἑρμηνεύσωσιν ἐκ τῶν προτέρων τὴν οὐσίαν καὶ τὴν γένεσιν τῶν ὄντων διὰ διαφόρων ὑποθέσεων, ὠνομάσθησαν «φυσιολόγοι» ἢ «φυσικοί». Οἱ ὅροι «φυσιολογία» καὶ «περὶ φύσεως ἱστορία» ἐσήμαινον ἐν ἀρχῇ τὸ αὐτό, ὅπερ καὶ «φιλοσοφία». 'Αλλ' εἶτα ἡ περὶ φύσεως ἱστορία ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας ἢ ἀπετέλεσε μέρος αὐτῆς, ἀπὸ δὲ τοῦ 'Αριστοτέλους κατέστη ἐπιστήμη ἐμπειρικὴ κατ' ἀντίθεσιν τῆς «μετὰ τὰ φυσικὰ» καθαρῶς θεωρητικῆς ἐπιστήμης τῆς φιλοσοφίας (ἐξ οὗ καθιερώθη βραδύτερον ὁ ὅρος «μεταφυσική», ἀντὶ «τὰ *μετὰ τὰ φυσικά*»). Ἐπίσης δὲ καὶ ὁ ὅρος *φυσιολογία* ἔλαβε κατὰ μικρὸν στενωτέραν ἔννοιαν σημαίνων ἁπλῶς τὴν ἐπιστήμην τὴν ἀσχολουμένην περὶ τὰς ὀργανικὰς λειτουργίας τῆς ὀργανικῆς φύσεως.

γικῆς καὶ πνευματικῆς, ἧς ἡ κανονικὴ καὶ ἁρμονικὴ ἀνάπτυξις καὶ λειτουργία δημιουργεῖ περὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ διὰ τοῦ ἀνθρώπου νέον ὅλως κόσμον πνευματικὸν κέντρον ἔχοντα τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀποτελοῦντα τὸν *ἀνθρώπινον βίον*. Ὁ βίος οὗτος ὁρμᾶται, ὡς ἐρρήθη, ἀπὸ τῆς φυσικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ λογικότης τοῦ ἀνθρώπου, ἡ πηγὴ τοῦ τοιούτου βίου, εἶναι ἀπόρροια αὐτῆς τῆς ἰδιοφυοῦς φυσικῆς γενέσεως καὶ διαπλάσεως τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλ' ὅμως ἐν τῇ ἐξελίξει καὶ ἀναπτύξει αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν φυσικὸν κόσμον τὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὡς φυσικῷ ὄντι καὶ ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἄλλῃ φύσει ἐκδηλούμενον. Ἡ οὐσία τῆς λογικότητος καὶ πνευματικότητος ταύτης τοῦ ἀνθρώπου δηλοῦται ἐν τῷ συνειδέναι ἑαυτὸν καὶ οὕτω νοεῖν ἑαυτόν τε καὶ τὸν κόσμον, ἐντεῦθεν δέ, ἐν τῷ βούλεσθαι καὶ πράττειν ἐλευθέρως, ἔτι δὲ ἐν τῷ συναισθάνεσθαι, ἤτοι ἐν τῷ αἰσθάνεσθαι τὰς ἐσωτερικὰς ἑαυτοῦ καταστάσεις, καθ' ὅσον αὗται συνάδουσιν ἢ μὴ πρὸς τὸ «ἐγώ», ἤτοι προάγουσιν ἢ κωλύουσι τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς τούτου ὑπάρξεως καὶ εὐδαιμονίας. Ἡ δὲ ὑψίστη ἀξία τῆς τοιαύτης λογικότητος τῆς ἐχούσης τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ *συνειδέναι τινὰ ἑαυτὸν* καὶ διακρίνειν τὸ ἐγὼ αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἐκτὸς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος κόσμου, ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι διὰ ταύτης ὁ ἄνθρωπος παύεται ὢν τυφλὸν καὶ παθητικὸν ὄργανον τῶν ἐνεργειῶν τοῦ φυσικοῦ κόσμου· ἀλλὰ βυθιζόμενος εἰς τὸ βάθος τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ λογικῆς φύσεως ζῇ ἐν αὐτῇ καὶ παράγει δι' αὐτῆς ἴδιον βίον πνευματικὸν καὶ διὰ τῆς συνειδήσεως τῆς πνευματικότητος αὐτοῦ ὑψοῦται εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ νόησιν τοῦ καθόλου πνευματικοῦ κόσμου. Ἀλλ' ἡ λογικὴ οὐσία καὶ δύναμις δὲν ἀναπαύεται ἐν τῷ ἀποκαλυπτομένῳ εἰς αὐτὴν πνευματικῷ κόσμῳ· ἀλλ' ἐν τῇ ἀντιθέσει, εἰς ἣν οὕτω ἔρχεται ὁ συνειδὼς ἑαυτὸν ἄνθρωπος πρὸς τὸν φυσικὸν κόσμον, ἐξ ἧς ἀντιθέσεως ἰσχυροτέρα καθίσταται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ συνείδησις τῆς πνευματικῆς δυνάμεως τοῦ «ἐγώ», ὁρμᾷ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος πρὸς τὸ ὑποτάξαι τὸν φυσικὸν κόσμον ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ ἐν τῇ πνευματικῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξει καὶ τῇ προαγωγῇ τοῦ πνευματικοῦ βίου ἄρχεται ἀγὼν διηνεκὴς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐναντίον τῆς φύσεως (τοῦ ἐκτὸς τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως δηλονότι φυσικοῦ κόσμου), ἀγὼν ὑπὲρ τοῦ εἰδέναι καὶ νοεῖν τὴν φύσιν, τήν τε ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐν αὐτῷ τῷ ἀνθρώπῳ· ὑπὲρ τοῦ βούλεσθαι καὶ πράττειν ἐλευθέρως ἤτοι ῥυθμίζειν τὰς βουλάς, τὰς πρά-

ξεις καὶ τὸν ὅλον βίον συνῳδὰ ταῖς ἀπαιτήσεσι τοῦ ἐν τῷ βάθει τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως ἀποκαλυπτομένου πνευματικοῦ κόσμου. Διὰ τοιούτου ἀγῶνος ὁ ἄνθρωπος, ὑπαγόμενος τὸν κόσμον τὸν αἰσθητὸν ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ συνείδησιν καὶ μεταποιῶν τὰ *ὄντα* καὶ φαινόμενα εἰς *νοούμενα*, δημιουργεῖ τὴν ἐπιστήμην τῶν ἐπιγείων καὶ τῶν ἐπουρανίων καὶ αὐτῆς τῆς ἰδίας αὐτοῦ φύσεως· δημιουργεῖ πρὸς τούτοις τὰς τέχνας, τάς τε πρὸς τὰς χρείας τῆς ἐξωτερικῆς αὐτοῦ φύσεως ἀναφερομένας(1) (τὰς βαναύσους) καὶ τὰς πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς τῆς ψυχῆς τέρψεις ἀποβλεπούσας (τὰς καλὰς τέχνας)· ἔτι δὲ καὶ ὑπεράνω τούτων ὑψοῦται εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀπείρου καὶ ὑπερκοσμίου, τοῦ ἀπολύτου κράτους τοῦ πνεύματος, τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς θεογνωσίας. Καὶ ταῦτα μὲν πάντα ἐν τῷ χώρῳ τοῦ νοῦ καὶ τῆς γνώσεως. Ἀλλὰ διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀγῶνος καὶ ἐν τῷ χώρῳ τῆς βουλήσεως καὶ πράξεως, ῥυθμίζων ὁ ἄνθρωπος τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ὁρμὰς αὐτοῦ τὰς φυσικάς, ἐφ' ὅσον τοῦτο δυνατὸν τῇ ἀνθρωπίνῃ λογικῇ φύσει, κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς ὑπὸ τοῦ λόγου ἐμπνεομένης καὶ καθοδηγουμένης καὶ διὰ τοῦτο *ἠθικῆς* καὶ *ἐλευθέρας* (ἐλευθέρας δηλονότι ἀπὸ τῶν ὁρμῶν τῆς φύσεως) καθισταμένης βουλήσεως, δημιουργεῖ τὴν ἠθικὴν τάξιν ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ, ἱδρύων τὴν οἰκογένειαν, τὴν κοινωνίαν, τὴν πολιτείαν καὶ τὴν θρησκευτικὴν κοινωνίαν μετὰ τοῦ πρακτικοῦ θρησκευτικοῦ βίου(2). Ὁ διπλοῦς οὗτος ἐν τῇ θεωρίᾳ καὶ πράξει ἀγὼν τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου, ἤτοι τῆς ὑψηλοτέρας καὶ εὐγενεστέρας ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐναντίον τοῦ τε ἐξωτερικοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ταπεινοτέρας καὶ ζῳωδεστέρας φύσεως, δι' οὗ ἀγῶνος, πρὸς

(1) «Ἡ ὕλη τῆς ἱστορικῆς ἐργασίας εἶναι τὸ *φυσικῶς δεδομένον* καὶ τὸ *ἱστορικῶς γεγενημένον*· ἀμφότερα δ' εἰσὶν ἐνταυτῷ ὅρος καὶ μέσον, πρόβλημα καὶ τέρμα δι' αὐτήν. Κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀδιαλείπτου αὐξήσεως τῆς ὕλης αὐξάνεται αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ ἐργασία. Αὕτη ἐρευνῶσα τὴν φύσιν καὶ ἐννοοῦσα αὐτήν, δεσπόζουσα ταύτης καὶ χρησιμοποιοῦσα αὐτὴν πρὸς ἀνθρωπίνους σκοποὺς ὑφοῖ αὐτὴν (τὴν φύσιν) εἰς τὴν ἠθικὴν σφαῖραν καὶ τίθησιν ἐπὶ τῆς γηίνης σφαίρας τὴν «εὐγενῆ σκωρίαν» (ærugo nobilis) τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως καὶ δυνάμεως. Ἐντεῦθεν αἱ ἀνακαλύψεις, αἱ ἐφευρέσεις, ἡ οἰκοδομία, ἡ γεωργία, ἡ καταδάμασις καὶ ἡμέρωσις τῶν θηρίων, ἡ ἀλλοίωσις τῶν χωρῶν καὶ τῶν τόπων διὰ μεταφορᾶς φυτείας, ζῴων καὶ πάντα τὰ ἀναγόμενα εἰς τὸν κύκλον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἔργα» (Joh. Droysen. Grundriss der Historik. Dritte Auflage σελ. 27).

(2) Ἡ ἱστορικὴ ἐργασία τὸν ἄνθρωπον, ἀπὸ ἁπλοῦ κτίσματος, ποιεῖ τοιοῦτον, ὥστε, ὅ,τι δυνάμει ἐστί, τοῦτο, «ἐν ἰδρῶτι προσώπου», νὰ *γίνηται*, ἐννοῶν (ὅτι γίνεται), καὶ γινόμενος νὰ *ἐννοῇ* (ὅτι γίνεται)· αὕτη ἀπὸ «γένος ἄνθρωπος» ἀπεργάζεται τὸν ἄνθρωπον τὸν ἱστορικόν, τὸν ἄνθρωπον δηλονότι τὸν ἠθικόν». (Droysen. αὐτόθι).

τοῖς ἄλλοις, ὑπερέχει ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἀναπτύξει αὐτοῦ τῶν λοιπῶν ὀργανικῶν ὄντων (διότι ἐν τούτοις δὲν ὑπάρχει ἀγὼν κατὰ τῆς φύσεως), ἀποτελεῖ τὸν ἀληθῆ ἀνθρώπινον βίον, τὸν καλούμενον πνευματικὸν ἢ *ἠθικὸν* ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος τούτου, συνηθέστερον δὲ καὶ *βίον ἱστορικόν*.

Οὕτω διασαφουμένης τῆς ἐννοίας τοῦ *ἀνθρωπίνου βίου* δυνάμεθα νὰ ἑρμηνεύσωμεν πληρέστερον τὴν ἔννοιαν τῆς ἱστορίας ὑπό τε τὴν ἀντικειμενικὴν καὶ ὑπὸ τὴν ὑποκειμενικὴν αὐτῆς ἔποψιν. *Ἱστορία* λοιπὸν ὑπὸ τὴν ὑψηλοτέραν ἐπιστημονικὴν ἐξ ἀντικειμένου ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος εἶναι αὐτὸς ὁ ἀγών, ὃν ὁ ἄνθρωπος ἀγωνίζεται ἐναντίον τῆς φύσεως δημιουργῶν τὸν κόσμον τὸν ἠθικόν, τὸν κόσμον δηλονότι τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἤτοι τῆς θρησκείας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης καὶ τοῦ δικαίου τοῦ πραγματοποιουμένου ἐν τῇ ἱδρύσει καὶ ἀναπτύξει τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας. Ἐξ ὑποκειμένου δὲ *ἱστορία* ὑπὸ τὴν ῥηθεῖσαν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος εἶναι ἡ συστηματικὴ μελέτη, σπουδὴ καὶ γνῶσις τῶν κατὰ τὸν ῥηθέντα ἀγῶνα, καθ' ὅλας τὰς ποικίλας ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς φάσεις καὶ περιόδους αὐτοῦ. Ἡ τοιαύτη ἔννοια τῆς ἱστορίας ὑπὸ τὴν μνημονευθεῖσαν διπλῆν ἐξ ἀντικειμένου καὶ ἐξ ὑποκειμένου ἑρμηνείαν ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἐσωτερικοῦ βάθους τῆς ἱστορίας.

Τὸ μέγα στάδιον τοῦ ἀγῶνος τοῦ δημιουργοῦντος τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν ἱστορικὸν βίον εἶναι ἔνθεν μὲν ὁ περὶ τὸν ἄνθρωπον φυσικὸς αἰσθητὸς κόσμος ὁ ὑποκύπτων εἰς τὴν δι' αἰσθήσεως ἀντίληψιν αὐτοῦ, ἔνθεν δὲ ὁ ἐν τῷ βάθει τῆς συνειδήσεως ἀποκαλυπτόμενος πνευματικὸς κόσμος. Τὰ δὲ κεφάλαια ἤτοι ἡ δύναμις, τὸ ὅπλον καὶ τὸ ἐφόδιον πρὸς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ μεγάλου ἀγῶνος εἶναι ἡ μόνη ἀρχικὴ καὶ γνησία τοῦ ἀνθρώπου κτῆσις, τὸ ὕψιστον καὶ πολυτιμότατον τῶν δωρημάτων, ἅπερ ὁ δημιουργὸς ἐπεδαψίλευσε τῷ ἀνθρώπῳ, τὸ οὐράνιον πῦρ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λόγου τὸ ληφθὲν ἐξ οὐρανοῦ ἢ κλαπέν, κατὰ τὸν Ἑλληνικὸν μῦθον, ὑπὸ τοῦ Προμηθέως καὶ ὑπὸ τούτου μεταδοθὲν τοῖς ἀνθρώποις. Καὶ στρατιῶται μὲν καὶ ἀγωνισταὶ ἐν τῷ ἀγῶνι εἶναι πάντες οἱ ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἀγωνιζόμενοι, ἡγέται δὲ καὶ στρατηλάται οἱ δαιμόνιοι ἄνδρες οἱ κατὰ τόπους καὶ χρόνους ὑψούμενοι ἐκ τοῦ μέσου τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὑψηλότερόν τινα καὶ θειότερον ταύτῃ δεικνύοντες προορισμόν(*). Καὶ εἶναι ἄρα ὁ ἀγὼν

(*) Αἱ γενικαὶ αὗται θεωρίαι περὶ τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἀναπτυχθεῖ-

οὗτος μέγας, ἐν πᾶσι καὶ καθόλου, καὶ δεινός, ἄξιος τοῦ πνευματικοῦ μεγαλείου τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀπείρου ὑπεροχῆς αὐτοῦ ἀπέναντι πάντων τῶν λοιπῶν τῆς φύσεως δημιουργημάτων. Ἀλλ' ὁ ἰδιαίτερος χαρακτὴρ τῆς ἀξίας τοῦ ἀγῶνος ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι τὸ μέγεθος καὶ ἡ δεινότης τοῦ ἀγῶνος αὐξάνονται καὶ ἐπιτείνονται κατ' εὐθὺν λόγον τῆς νίκης καὶ τῆς ἐπιτυχίας. Μέγας καθίσταται ἀγωνιστὴς ὁ ἄνθρωπος ὁπλιζόμενος διὰ τοῦ ὅπλου τῆς συνειδήσεως, τοῦ λόγου καὶ τῆς διανοίας· ἀλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ δύναμις τοῦ νοῦ ἡ ὁπλίζουσα τὸν ἄνθρωπον καὶ διανοίγουσα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ πνεύματος τὸν μέγαν κόσμον τῆς φύσεως καὶ παρορμῶσα τὸ πνεῦμα πρὸς κατάκτησιν καὶ καθυπόταξιν αὐτοῦ, καθίστησι καὶ τὸν ἀντίπαλον ἀγωνιστήν, τὸν φυσικὸν δηλονότι κόσμον, κρατερὸν καὶ δυσκαταγώνιστον. Διότι ἀλήθεια μεγάλη εἶναι ὅτι εἰς τὸν μετὰ λόγου ἀποβλέποντα πρὸς τὴν φύσιν καὶ ἡ φύσις ἀτενίζει καὶ λαλεῖ μετὰ λόγου καὶ διανοίγει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἀγωνιστοῦ τὸ μέγα βιβλίον τῶν δυνάμεων αὐτῆς. Καὶ ὅσῳ πλέον ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ τοῦ λόγου καθοδηγούμενος ὁρμᾷ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ φυσικοῦ κόσμου, τοσοῦτον ὁ κόσμος οὗτος ὁ αἰσθητός, ὁ περιωρισμένος δοκῶν εἰς τὴν αἴσθησιν, καθίσταται πρὸς τὴν διάνοιαν, τὴν βυθιζομένην εἰς αὐτόν, κόσμος νοῦ καὶ λόγου· καὶ τὸ σύμπαν ἀποκαλύπτεται τῷ μετὰ διανοίας ἀτενίζοντι πρὸς αὐτὸ ἀνθρώπῳ οὐχὶ ὡς ἄτακτός τις καὶ ἀδιάτακτος σωρὸς ὄντων καὶ φαινομένων, οὐδ' ὡς τις μηχανὴ μονοτόνως κινουμένη, ἀλλ' ὡς ἄπειρον κράτος λόγου, διανοίας, ἀριθμοῦ καὶ μέτρου (1), ὡς τις αἰωνίως ζῶσα καὶ διὰ τῶν ἀπείρων καὶ ἀκαταπαύστων ἐνεργειῶν ἐκδηλουμένη ἀνεξάντλητος δύναμις, ὡς *ἰδέα τοῦ ἀπείρου* τὴν ἄπειρον αὐτῆς δύναμιν καὶ τὸ κράτος ἀποκαλύπτουσα ἐν χώρῳ. Θέαμα ὅμοιον οὐχὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἔκτασιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἔντασιν καὶ δύναμιν, παρίστησιν ἡμῖν καὶ ἡ θεωρία τοῦ ἠθικοῦ κόσμου ἤτοι τῆς ἱστορίας, τοῦ κόσμου τοῦ πραγματοποιουμένου διὰ τῶν λογικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ κόσμος οὗτος δὲν δύναται νὰ παραστήσῃ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ φυσικοῦ κόσμου, διότι εἶναι κόσμος δημιουργούμενος ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλ' ἡ

σαι καὶ πρότερον ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐν τῷ ἐναρκτηρίῳ αὐτοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ λόγῳ, ἐκτίθενται ἐνταῦθα ἀναλυτικώτερον.

(1) «Προῆλθε δὲ το μέτρον ἐκ Θεοῦ, μέτρῳ τά τε οὐράνια καὶ ἐπίγεια κεκοσμηκότος, ἁρμονία γάρ τίς ἐστι καὶ τοῖς ἐπουρανίοις καὶ ἐπιγείοις» (Λογγῖνος).

ἀληθὴς ἀξία αὐτοῦ ἔγκειται οὐχὶ ἐν τῷ παραχθέντι, ἀλλ' ἐν τῷ διηνεκῶς παραγομένῳ διὰ τῆς ἀπείρου ἀναπτύξεως ἐπιδεκτικότητος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἡ ἰδιότης αὕτη συνάπτει ἐσωτερικῶς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἰδέαν καὶ τὸν κόσμον τοῦ ἀπείρου. Ὁ κόσμος ὁ ἱστορικός, ὁ δημιουργούμενος διὰ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ κατὰ μέγα μέρος ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι μηδὲν ἀπέναντι τοῦ μεγαλείου τοῦ φυσικοῦ, ὁπότε παρίσταται ὑπὸ τὴν παροδικὴν καὶ στιγμιαίαν αὐτοῦ ἐμφάνισιν· ἀλλ' εἶναι ἐπίσης μέγας ἐμφανιζόμενος ὑπὸ τὴν ὄψιν αὐτοῦ τὴν καθολικὴν τὴν ἐν τῷ μεγάλῳ ῥεύματι τοῦ χρόνου παριστῶσαν τὴν εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἱστορικὸς κόσμος δὲν ἐμφανίζεται εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὅπως ὁ φυσικός, ἐν τῷ εἶναι αὐτοῦ τῷ διὰ τοῦ χώρου μόνον καταληπτῷ, ἀλλ' ἐν τῷ *γίνεσθαι*, ἤτοι ἐν τῇ διηνεκεῖ γενέσει αὐτοῦ· καὶ μόνος ὁ χρόνος δύναται νὰ δώσῃ αὐτῷ ὑπόστασιν αἰσθητήν, ἀλλὰ καὶ ταύτην διὰ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως ἀντιληπτήν (1). Διὰ τοῦτο καθολικωτέραν καὶ

(1) «*Φύσις* καὶ *Ἱστορία* εἰσὶν αἱ εὑρύταται ἔννοιαι, ὑφ' ἃς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀντιλαμβάνεται τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων. Ἡ ἀντίληψις αὕτη γίνεται διὰ τῶν παραστάσεων τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, καὶ αἱ παραστάσεις αὗται προκύπτουσιν ἐν τῷ πνεύματι, ὁπόταν τοῦτο κατὰ τὴν ἰδιάζουσαν αὐτῷ τέχνην διαιρῇ τὴν ἄπαυστον κίνησιν τῶν φαινομένων καὶ διὰ τῆς διαιρέσεως ταύτης ἀντιλαμβάνηται τῶν φαινομένων. Τὰ φαινόμενα ἐξ ἀντικειμένου (ἤτοι αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ) δὲν διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων κατὰ χῶρον καὶ χρόνον. Ἀλλ' ἡ ἡμετέρα ἀντίληψις διαχωρίζει τὰ φαινόμενα ἀπ' ἀλλήλων καὶ κατατάσσει αὐτὰ εἰς τὰ ἐν χώρῳ ἢ χρόνῳ γινόμενα, καθ' ὃν τρόπον ἑκάστου φαινομένου ἡ φύσις συνάδει πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ χώρου ἢ τοῦ χρόνου. Ὡρισμένον χαρακτῆρα καὶ οὐσίαν λαμβάνουσιν αἱ ἔννοιαι τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου ἐφ' ὅσον τὰ πράγματα γινώσκονται καὶ ἐρευνῶνται ὡς ὄντα παρ' ἄλληλα (ἡ ἔννοια τοῦ χώρου) ἢ ὡς γινόμενα μετ' ἄλληλα (ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου). Ἡ ἄπαυστος κίνησις ἐν τῷ κόσμῳ τῶν φαινομένων ποιεῖ ἡμᾶς ν' ἀντιλαμβανώμεθα τῶν πραγμάτων ὡς *διηνεκῶς γινομένων*, εἴτε τὸ γίνεσθαι τοῦτο φαίνεται ὡς ἁπλῆ τις παροδικὴ ἐπανάληψις, εἴτε ἐν τῇ ἐπαναλήψει ταύτῃ φαίνεται καί τις αὔξησις ἀδιάλειπτος (*ἐπίδοσις εἰς αὐτό*, Ἀριστ. περὶ Ψυχ. Β' 5.5). Ἐν ἐκείνοις τοῖς φαινομένοις, ἐν οἷς δείκνυται τοιαύτη τις ἐπίδοσις ἢ πρόοδος, ἡ μετ' ἄλληλα παράστασις τῶν πραγμάτων, ἡ ῥοπὴ δηλ. τοῦ χρόνου, παρίσταται ἡμῖν ὡς μέτρον. Τὰ φαινόμενα, ἐν τῇ τοιαύτῃ παραστάσει καὶ συναφείᾳ αὐτῶν, παράγουσιν ἐν ἡμῖν τὴν ἀντίληψιν τῆς *ἱστορίας*. *Εἰς τὸν ἀνθρώπινον ὀφθαλμὸν μόνον τὸ ἀνθρώπινον φαίνεται διατελοῦν ἐν διηνεκεῖ ἐπιδόσει καὶ ἡ διηνεκὴς αὕτη ἐπίδοσις φαίνεται ἡμῖν ὡς οὐσία καὶ ἀντικείμενον τῶν ἀνθρωπίνων. Τὸ κεφάλαιον ἤτοι ἡ κεφαλαίωσις τῆς ἀπαύστου ταύτης ἐπιδόσεως εἶναι ὁ κόσμος ὁ ἠθικός.* Μόνον δὲ *περὶ τούτου* προκειμένου ἡ ἔκφρασις *ἱστορία* (Geschichte, τὰ γινόμενα δηλονότι) εὑρίσκει τὴν πλήρη ἐφαρμογὴν αὐτῆς» (Droysen. Historik. 1-1). «Ὁ θαυμάσιος *ἐπιτομεύς*, ἤτοι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἀντιλαμβάνεται τῶν ἐν

τελειοτέραν εἰκόνα τοῦ κόσμου τούτου δύναται νὰ ἴδῃ μόνον ὁ διὰ τοῦ ῥοῦ τοῦ χρόνου ἀνερχόμενος εἰς τὴν ὑψηλὴν σκοπιὰν τῆς ἱστορίας καὶ ἀτενίζων πρὸς αὐτήν. Τὸ θέαμα τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου τὸ παριστάμενον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ τοιούτου θεατοῦ εἶναι ἀληθῶς μέγα· εἶναί τις, ὡς λέγει ὁ Ἔγελος, παμμεγέθης εἰκὼν ἀπείρου κινήσεως καὶ ἀναπτύξεως καὶ μεταβολῶν ἐν τῇ μεγάλῃ ποικιλίᾳ λαῶν, κοινωνιῶν, πολιτειῶν καὶ ἀνθρώπων ὡς ἀτόμων ἐν ἀδιαλείπτῳ πρὸς ἄλληλα ἐπιδράσει κινουμένων. Πᾶσαι αἱ δυνάμεις αἱ ἀπορρέουσαι ἐκ τῆς λογικῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, πᾶν τὸ κινοῦν τὸν νοῦν, τὴν φαντασίαν καὶ τὸ αἴσθημα, πᾶσα νόησις τοῦ ἀληθοῦς, πᾶσα πρᾶξις τοῦ ἀγαθοῦ, πᾶσα αἴσθησις τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ ὥσπερ δυνάμεις παράγουσι τὰς ἀδιαλείπτους αὐτῶν ἐνεργείας. Παντοίων διανοήματα, βουλαί, ἰδέαι, σκοποί, ἐνέργειαι, ἐλπίδες, φόβοι, αἰσθήματα ἢ πάθη ἰσχυρὰ παράγουσιν ἀνθρωπίνας πράξεις. Ὅτε μὲν ἐμφανίζονται εἰς τὴν θέαν τοῦ παρατηρητοῦ εἰκόνες διαλάμπουσαι τοῦ ὑψηλοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἐλευθερίας, ὁτὲ δὲ μεγάλαι ἐνέργειαι ἐπιτείνουσαι τὸ κακὸν καὶ τὸ φαῦλον· ὁτὲ μὲν μεγάλοι ἀγῶνες πρὸς προαγωγὴν μεγάλων κοινῶν συμφερόντων περιπλεκόμενοι μετ' ἀτελευτήτων μικρῶν ἰδιαιτέρων καὶ ἐκτιθέμενοι εἰς τὴν τούτων διάκρισιν καὶ ἐκ τῆς ἐντάσεως μεγίστων δυνάμεων παραγόμενα μικρὰ καὶ ἀφανῆ· ὁτὲ δὲ μικρὰ καὶ ἀφανῆ αἴτια παράγοντα τεράστια ἀποτελέσματα· παντοίων ποικιλώτατον πλῆθος δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν ὑποχωρουσῶν πρὸς ἀλλήλας ἢ ἀντικαθισταμένων ὑπ' ἀλλήλων. Μεγαλοπρεπῆ ἐρείπια καλύπτοντα ὁλόκληρα κράτη, πόλεις, πολιτισμόν, πλοῦτον, δύναμιν καὶ ὑλικὸν μεγαλεῖον παρωχημένων χρόνων ἐκπλήττουσι τὴν ὄψιν τοῦ ἐν ἐρημίᾳ ὁδοιποροῦντος καὶ ἑλκύουσιν ἐπὶ τὰ ἴχνη αὐτῶν τὸν ἐρευνητὴν τὸν ἐκ τῶν σωρῶν τῶν ἐρειπίων, ὃν ἐπεσώρευσαν αἰῶνες, ἐκθάπτοντα ὁλόκληρον κόσμον ἱστορικὸν τοῦ παρελθόντος. Νῦν ἰδέαι νέαι καταστρέφουσιν ὁλόκληρον παρελθὸν θεμελιωθὲν διὰ τῆς τυχαίας συνδρομῆς περιστάσεων ἢ διὰ τῆς βίας καὶ στερεωθὲν διὰ τοῦ χρόνου, ἄλλοτε δὲ ἡ βία καταπιέζει δεινῶς ἰδέας ὁλοκλήρων αἰώνων. Καὶ ἔστι μὲν ὅτε φυσικαὶ ὁρμαὶ καὶ πάθη καὶ βία παρίστανται ὑποτασσόμενα εἰς τοὺς νόμους τῆς ἠθικῆς τάξεως καὶ τοῦ ὑψηλοτέρου

χώρῳ μὲν φαινομένων ὡς *φύσεως*, τῶν ἐν χρόνῳ δὲ ὡς *ἱστορίας*, οὐχὶ διότι ταῦτα καθ' ἑαυτὰ καὶ ἐξ ἀντικειμένου οὕτως ἔχουσι καὶ οὕτω χωρίζονται, ἀλλ' ἵνα δυνηθῇ ν' ἀντιληφθῇ τούτων» (Droysen. Grundriss der Histor. Beilage σ. 55).

ἀνθρωπίνου προορισμοῦ· οὐχὶ δὲ σπανίως αὐτὰ ἐκεῖνα τὰ πάθη καὶ ἡ βία καὶ ἡ τυφλὴ τύχη ὑποτάσσουσιν ἑαυτοῖς αὐτὰ τὰ κάλλιστα προϊόντα τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, καὶ ἡ δύναμις τῆς ἐπιστήμης καὶ οἱ καρποὶ τῶν μεγίστων ἐπινοήσεων χρησιμοποιοῦνται ὑπὲρ τοῦ κτηνώδους φυσικοῦ ἀνθρώπου. Ἐνταῦθα παρίστανται λαοὶ καὶ ἔθνη καὶ κοινωνίαι ἐπὶ αἰῶνας ὅλους βαδίζοντα μονοτόνως ἐπὶ τῆς πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων διαχαραχθείσης ὁδοῦ δουλεύοντα εἰς κενοὺς τύπους καὶ νεκροὺς τοῦ παρελθόντος νόμους· ἐνταῦθα δὲ πάλιν ἡδέως ἐκπλήττουσι τὸν ἐρευνητὴν τῆς ἱστορίας περίοδοι βίου ἱστορικοῦ, ἐν αἷς ὁ θαυμάσιος τῶν ἱστορικῶν γεγονότων συνδυασμός, ἡ ἐμφάνισις δαιμονιων ἀνδρῶν καὶ ἡ ἐπ' ἀλλήλας ἐπίδρασις τῶν ἰδεῶν τοῦ αἰῶνος καὶ τῶν διανοιῶν τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ἀποτελοῦσι μεγάλα κέντρα ἱστορικοῦ βίου, πρὸς τὰ ὁποῖα ἑλκύονται πνευματικῶς αἰῶνες ὅλοι ἐξ αὐτῶν ἀρυόμενοι στοιχεῖα πνευματικῆς ζωτικότητος, ἠθικῆς ἐξάρσεως καὶ ὑψηλοτέρου βίου καὶ θειοτέρου προορισμοῦ (1).

Τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα καὶ ἔτι πλείονα καὶ μείζονα βλέπει καὶ θεωρεῖ ὁ ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς σκοπιᾶς τοῦ χρόνου θεώμενος τὸν ἀνθρώπινον βίον. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἄν τε θεωρηθῶσιν ὡς ἄγοντα τὸν ἄνθρωπον διὰ ποικίλων ὁδῶν καὶ μακρῶν ἑλιγμῶν, ἀλλὰ πάντοτε διὰ τῆς προόδου, πρὸς ὑψηλόν τινα προορισμόν, τὸν προορισμὸν τοῦ κράτους τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἠθικῆς τάξεως ἐν τῷ κόσμῳ διὰ τοῦ ἀνθρώπου· ἄν τε

(1) «Οἷα παρίσταται ἡμῖν ποικιλία ἐν τοῖς ἐθίμοις, ἐν ταῖς πολιτείαις καὶ ἐν τοῖς ἤθεσιν! Ὁποία ταχεῖα μεταβολὴ σκότους καὶ φωτός, ἀναρχίας καὶ τάξεως, εὐδαιμονίας καὶ κακοδαιμονίας, ὅταν ἐξετάζωμεν τὰ κατὰ τὸν ἄνθρωπον μόνον ἐν τῇ μικρᾷ ἠπείρῳ τῆς Εὐρώπης! Ἐλεύθερος παρὰ τὸν Τάμεσιν· ἐνταῦθα ἀκατανίκητος ἐν μέσῳ τῶν Ἄλπεων αὐτοῦ· ἐκεῖ ἀκατάβλητος μεταξὺ τῶν τεχνητῶν ποταμῶν καὶ τῶν ἑλῶν. Παρὰ τὸν Οὐιστούλαν ἀδύνατος καὶ ἄθλιος ἕνεκα τῶν διχονοιῶν αὐτοῦ· πέραν τῶν Πυρηναίων ἀδρανὴς καὶ ἄθλιος ἕνεκα τῆς ἠρεμίας αὐτοῦ. Εὐημερῶν καὶ εὐδαιμονῶν ἐν Ἀμστελοδάμῳ ἄνευ θερισμοῦ· ἐνδεὴς καὶ δυστυχὴς παρὰ τὸν παράδεισον τοῦ Ἴδηρος, ὃν δὲν δύναται νὰ καρπωθῇ. Ἐνταῦθα δύο λαοὶ μακρὰν ἀλλήλων οἰκοῦντες, δι' Ὠκεανοῦ ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένοι καὶ ὅμως γενόμενοι γείτονες ἅτε δεόμενοι ἀλλήλων καὶ καλλιεργοῦντες ἀμφότεροι ἐπιμελῶς τὴν τέχνην καὶ συνδεόμενοι πρὸς ἀλλήλους διὰ πολιτικῶν δεσμῶν· ἐκεῖ δὲ οἱ οἰκήτορες τῶν ὀχθῶν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ποταμοῦ ἀπείρως κεχωρισμένοι ἀπ' ἀλλήλων δι' ἄλλης τινὸς ἐνεργείας. Τί τὸ ἀγαγὸν τὴν δύναμιν τῆς Ἱσπανίας ὑπὲρ τὸν Ἀτλαντικὸν Ὠκεανὸν εἰς τὴν καρδίαν τῆς Ἀμερικῆς, ἐνῷ δὲν ἤγαγεν αὐτὴν πέραν τοῦ Τάγου καὶ τοῦ Γουαδιάνα; Τί ἦτο τὸ διατηρῆσαν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ τοσούτους θρόνους, ἐν Γαλλίᾳ δὲ ἐξαφανίσαν πάντας; Τὸ ζήτημα τοῦτο λύει ἡ παγκόσμιος ἱστορία» (Schiller. Was heisst und zu welchem Ende studirt man die Universalgeschichte. Eine academische Antrittsrede).

θεωρηθῶσιν ὡς περιάγοντα τὸν ἀνθρώπινον βιον περὶ τὸν αὐτὸν πάντοτε κατ' οὐσίαν κύκλον ὑπάρξεως καὶ ἀναπτύξεως διηνεκοῦς, ἐξ ἀνάγκης τυφλῆς προερχομένης, ἄνευ τέρματος ὡρισμένου καὶ προωρισμένου· δὲν παριστῶσι τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ ἐν ὅλῳ αὐτῆς τῷ πλούτῳ καὶ τῇ δυνάμει. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸν ἀληθῆ πλοῦτον καὶ τὴν ἀληθῆ δύναμιν τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῇ καὶ δι' αὐτῆς ἀποδεικνυομένη ἀνεξάντλητος καὶ ἀπείρου ἀναπτύξεως ἐπιδεκτικὴ πνευματικότης τοῦ ἀνθρώπου ἡ παριστῶσα ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῇ τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου πραγματοποιουμένην ἐν χρόνῳ (1). Ἡ ἀπείρου ἀναπτύξεως ἐπιδεκτικότης τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἡ ἐν παντὶ βαθμῷ τῆς ἀναπτύξεως ἐκδηλουμένη εἶναι ἡ δύναμις ἡ καθιστῶσα τὴν ἱστορίαν στάδιον μεγάλου ἀγῶνος διὰ τὸν ἄνθρωπον, καὶ διηνεκῶς αὐξάνουσα τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν δεινότητα τοῦ ἀγῶνος τοῦτου. Ἀκριβῶς δὲ ἐν τῷ τοιούτῳ χαρακτῆρι τῆς πνευματικῆς καὶ λογικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται ἡ διαφορὰ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ φυσικοῦ τοῦ ἐξεταζομένου ἐν τῇ φυσικῇ ἱστορίᾳ καὶ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἠθικοῦ τοῦ ἐξεταζομένου ἐν τῇ «ἱστορίᾳ» (2). Ἐν τῇ φυσικῇ ἱστορίᾳ ὁ ἄνθρωπος μεθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν

(1) «Πάντα τὰ πνεύματα αἰσθάνονται τὴν ἐλκυστικὴν δύναμιν τῆς τελειότητος καὶ ἄγονται πρὸς ταύτην. Πάντα — πλάναι ἤτοι παραβάσεις τοῦ κανόνος ὑπάρχουσι πολλαί, ἀλλ' ἐξαίρεσις οὐδεμία — ἐπιζητοῦσι τὴν κατάστασιν τῆς ὑψίστης ἐλευθέρας ἐκδηλώσεως τῶν δυνάμεων αὐτῶν· πάντα ἔχουσι τὸ κοινὸν ὁρμέμφυτον τοῦ ἐκτείνειν τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν, τὸ ὁρμέμφυτον τοῦ τὰ πάντα ἑλκύειν πρὸς ἑαυτά, τοῦ συνάγειν περὶ ἑαυτά, τοῦ καθιστάναι κτῆμα ἑαυτῶν πᾶν, ὅπερ ὡς ἀγαθόν, ὡς ἐξαίρετον, ὡς ἐπίχαρι γινώσκουσι. Ἡ θεωρία τοῦ καλοῦ, τῆς, ἀληθείας, τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ἡ στιγμιαία κατοχὴ τῶν ἰδιοτήτων τούτων. Οἱανδήποτε ἐννοοῦμεν κατάστασιν ψυχικήν, ταύτην συναισθανόμεθα ἐν ἡμῖν αὐτοῖς. Ἐν ᾗ στιγμῇ διανοούμεθα ἡμεῖς περὶ ἀρετῆς, ἐσμὲν κάτοχοι μιᾶς ἀρετῆς, αἴτιοι μιᾶς πράξεως, εὑρεταὶ μιᾶς ἀληθείας, κάτοχοι μιᾶς εὐδαιμονίας. Ἡμεῖς αὐτοὶ γινόμεθα τὸ ἀντικείμενον, οὗ ἀπηλαύσαμεν» (Schiller. Philosophische Briefe. Idee.). Οὐχὶ ἁπλῶς περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἀλλὰ περὶ πάντων τῶν φυσικῶν ὄντων τῶν μετεχόντων ζωῆς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης ὅτι πάντα ζητοῦσι λελη θότως νὰ μετέχωσι τῆς αἰωνιότητος καὶ τοῦ θείου καὶ πρὸς τοῦτο πράττουσι πάντα ὅσα πράττουσι *κατὰ φύσιν*· μετέχουσι δὲ τοῦ θείου τὰ μὲν μᾶλλον, τὰ δὲ ἧσσον. (Ἀριστοτ. περὶ Ψ. Β' 4, 2) «... ἵνα τοῦ *ἀεὶ* καὶ τοῦ θείου μετέχωσιν, ᾗ δύνανται· πάντα γὰρ ἐκείνου ὀρέγεται, κἀκείνου ἕνεκα πράττει ὅσα πράττει κατὰ φύσιν· τὸ δ' οὗ ἕνεκα διττόν, τὸ μὲν οὗ, τὸ δ' ᾧ. Ἐπεὶ οὖν κοινωνεῖν ἀδυνατεῖ τοῦ *ἀεὶ* καὶ τοῦ *θείου* τῇ συνεχείᾳ, διὰ τὸ μηδὲν ἐνδέχεσθαι τῶν φθαρτῶν ταὐτὰ καὶ ἐν ἀριθμῷ διαμένειν, ᾗ δύναται μετέχειν ἕκαστον, κοινωνεῖ ταύτῃ, τὸ μὲν μᾶλλον, τὸ δ' ἧττον, καὶ διαμένει οὐκ αὐτό, ἀλλ' οἷον αὐτὸ ἀριθμῷ μὲν οὐχ ἕν, εἴδει δ' ἕν».

(2) «Ἡ φυσιοϊστορικὴ θεωρία περὶ τοῦ ἀνθρώπου, μεθ' ὅλα τὰ μεγάλα προσόντα τοῦ

ὑπερτέραν φυσικὴν διάπλασιν παρίσταται ἁπλῶς ὡς τέκνον ἢ μᾶλλον ὡς δοῦλος τῆς φύσεως ἐκ ταύτης ἐξαρτώμενος καὶ ταύτῃ δουλεύων· ἐν τῇ *ἱστορίᾳ* τοὐναντίον παρίσταται ὁ ἄνθρωπος ὡς πολίτης κόσμου τινὸς λογικοῦ καὶ ἠθικοῦ ἀγωνιζόμενος οὐ μόνον νὰ ἐλευθερώσῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ κράτους τῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ νὰ ὑποτάξῃ ταύτην ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. Ἡ φυσικὴ ἱστορία παρίστησι τὸν ἄνθρωπον ὡς προϊὸν τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἡ δὲ ἱστορία τοῦ *ἀνθρωπίνου βίου* παρίστησιν αὐτὸν ὡς ἐν μέρει κατ' εἶδος δημιουργὸν τοῦ κόσμου τοῦ φυσικοῦ διὰ τοῦ κράτους τῆς ἐπιστήμης· ἐν τῇ φυσικῇ ἱστορίᾳ ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ μέρος τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἐν τῇ ἱστορίᾳ δὲ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ὁ κόσμος παρίσταται ὡς κατὰ μέρος δημιούργημα τοῦ ἀνθρώπου συνεργαζομένου *ἐλευθέρως* ἐν τῇ λογικότητι αὐτοῦ τῷ δημιουργῷ σύμπαντος τοῦ κόσμου. Καθόλου δὲ ἡ ἀπείρου ἀναπτύξεως ἐπιδεκτικότης εἶναι ἅμα μὲν αἰτία τῆς χαλεπότητος καὶ τοῦ μεγέθους τοῦ ἀγῶνος τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου, ἅμα δὲ καὶ τεκμήριον τοῦ ἠθικοῦ μεγαλείου τοῦ ἀγῶνος, μεγαλείου ἐκδηλουμένου ἐν αὐτῇ τῇ διηνεκεῖ συνειδήσει, ἣν ἔχει ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀτελείας τῶν ἔργων αὐτοῦ (1).

ὀργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, δύναται νὰ θέσῃ τοῦτον ἁπλῶς ἐν τῇ κορυφῇ τῶν φυσικῶν ὄντων, ἀφοῦ συνδέεται στενῶς πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὁ ζωϊκὸς κόσμος ἐν τοῖς τελειοτέροις αὐτοῦ βαθμοῖς. Ἀλλ' αὕτη ἡ ἁπλῶς ἐξωτερικὴ περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀντίληψις δὲν ἐξαντλεῖ ἐν ὅλῳ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ. Πάντα δηλονότι τὰ φυσικὰ ὄντα ἔχουσι περιωρισμένον τινὰ καὶ ἀποκεκλεισμένον κύκλον ἀναπτύξεως, τὸν ὁποῖον διατρέχοντα ἐξικνοῦνται εἰς τὸν σκοπὸν καὶ τὸ τέρμα τῆς ἐνεργείας καὶ ὑπάρξεως αὐτῶν. Ἀλλ' ὅλως τοὐναντίον συμβαίνει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ἐν τούτῳ ἐκδηλοῦται ἔνθεν μὲν ἐπιδεκτικότης ἀναπτύξεως χωρούσης εἰς τὸ *ἄπειρον*, ἔνθεν δὲ ὁ πόθος καὶ ἡ σπουδὴ πρὸς τὸ ἄπειρον τοῦτο. Διὰ τῆς τοιαύτης ἰδιοφυΐας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἥτις ἰδιοφυΐα εἶναι πραγματικότης ἀναμφήριστος, ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑψοῦται μόνον ὑπεράνω τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ διανοίγεται μεταξὺ τοῦ κόσμου τούτου καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀπλήρωτον χάσμα δηλοῦν τὸ ῥιζικῶς διάφορον τῆς οὐσίας καὶ τοῦ προορισμοῦ ἑκατέρου» (Jos. Beck, Encyclopädie der Theoretischen Philsophie. σ. 182).

(1) «Ἡ ἀπεριορίστου ἀναπτύξεως ἐπιδεκτικότης τοῦ ἀνθρώπου ἔτι μείζονα προσκτᾶται σημασίαν ἐν τούτῳ, ὅτι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ μετὰ πάσης νέας βαθμίδος προόδου συνδέεται συγχρόνως καὶ ἡ νόησις τῆς ἀτελείας τῆς προηγουμένης, οὕτω δὲ καὶ ὁ πόθος πρὸς τελειοτέραν τινὰ κατάστασιν ἐγείρεται ζωηρότερος. Ὅσῳ πλέον ἡ ἀνθρωπίνη οὐσία ἀναπτύσσεται συνῳδὰ τῇ φύσει αὐτῆς, ὅσῳ βαθυτέρα καὶ εὐρυτέρα καθίσταται ἡ γνῶσις, ὅσῳ ἀγνότερον καὶ ἠθικώτερον ῥυθμίζεται ἡ θέλησις, τοσούτῳ ὀλιγώτερον ἀρκεῖται τὸ πνεῦμα εἰς τὰ διὰ τοῦ ἀγῶνος κτηθέντα καὶ τοσούτῳ ἐρρωμενέστερον σπεύδει πρὸς μείζονα τελειότητα» (Beck. σ. 183 αὐτόθι).

Ὁ μῦθος τοῦ Προμηθέως. — Ἡ τοιαύτη ἔννοια καὶ ὁ τοιοῦτος χαρακτὴρ τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου ἤτοι τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ἑρμηνεύεται δι' εἰκόνος μεγαλοπρεποῦς ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Προμηθέως, ἐπὶ τὸ μυθωδέστερον μέν, ἀλλὰ καὶ μετὰ βαθείας περὶ τῶν ἀνθρωπίνων σκέψεως καὶ θεωρίας, ὑπολανθανούσης ὑπὸ τὸν πέπλον ἀπείρου ποιητικοῦ κάλλους καὶ χάριτος· οἷον συνδυασμὸν οὐχὶ σπανίως παριστῶσιν ἡμῖν οἱ μῦθοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τῶν ὑπερβαλομένων πάντας τοὺς λαοὺς τοῦ κόσμου ἐν τῇ βαθείᾳ, ἅμα δὲ μετὰ διαυγείας καὶ ἐλευθερίας πνεύματος ἡνωμένῃ, ἀντιλήψει τῆς πνευματικῆς οὐσίας καὶ ἰδιοφυίας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῆς ἑρμηνείας τοῦ ὅλου μύθου τοῦ Προμηθέως, περὶ οὗ ἀλλαχοῦ ποιησόμεθα λόγον, ἀλλὰ περὶ τῆς τῆς ἑρμηνείας τοῦ μέρους τοῦ μύθου, τοῦ καθαρῶς Ἑλληνικοῦ, τοῦ παριστῶντος τὸν τιτᾶνα ὡς ἀντιπρόσωπον τῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Ὁ Προμηθεύς, ἐξ οὗ κατὰ τὸν Αἰσχύλον «πᾶσαι αἱ τέχναι βροτοῖσι», κλέπτει τὸ πῦρ, οὗ χρῆσιν ἐποιοῦντο μόνοι οἱ θεοί, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ διδάσκει τοὺς ἀνθρώπους τὴν χρῆσιν αὐτοῦ. Ὁ Ζεὺς ὀργίζεται διὰ τὴν τοιαύτην πρᾶξιν τοῦ τιτᾶνος καὶ πρὸς τιμωρίαν αὐτοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων, οἷς ἔδωκε τὸ πῦρ, πέμπει εἰς τὸν κόσμον τὴν Πανδώραν. Ὁ τοῦ Προμηθέως ἀδελφὸς Ἐπιμηθεύς, παρὰ τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Προμηθέως ἐντολὴν νὰ μὴ δεχθῇ δῶρον μηδὲν παρὰ θεῶν, θελχθείς, ὡς καὶ πάντες οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι, ὑπὸ τοῦ ἀκαταμαχήτου κάλλους τῆς Πανδώρας ἐδέχθη αὐτήν. Τότε δὲ ἡ Πανδώρα ἀῖρει τὸ πῶμα τοῦ πίθου τοῦ φυλαττομένου ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἐν ᾧ ἦσαν κεκρυμμένα πάντα τὰ κακά, εἰς ἃ ὑπόκειται ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀρθέντος τοῦ πώματος ἐξέρχονται ἐκ τοῦ πίθου καὶ διαδίδονται ἐν ἀνθρώποις πᾶσαι αἱ συμφοραί, μόνης τῆς ἐλπίδος μενούσης ἐν τῷ βάθει τοῦ πίθου. Ἀλλ' ἡ τιμωρία τοῦ Προμηθέως δὲν περιορίζεται μέχρι τούτου. Ὁ Ζεὺς προσήλωσεν αὐτὸν εἰς βράχον τινὰ τοῦ Καυκάσου, ἔνθα ἀετὸς τρώγει διηνεκῶς τὴν ἡμέραν τὸ ἧπαρ αὐτοῦ, ἐνῷ τὴν νύκτα τὸ καταστρεφόμενον μέρος τοῦ ἥπατος ἀναφύεται, ἵνα διαιωνισθῶσι τὰ δεινὰ τοῦ τιτᾶνος, μέχρις οὗ ὁ Ἡρακλῆς ἀπολύσας αὐτὸν τῶν δεσμῶν διήλλαξε τῷ Διὶ καὶ εἰσήγαγεν εἰς τὸν Ὄλυμπον. Ὁ τοῦ τιτᾶνος Ἰαπετοῦ υἱὸς Προμηθεύς, ὁ τιτὰν ἅμα καὶ πρῶτος ἄνθρωπος, εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ *προμηθούμενος*, ὁ διανοούμενος, ὁ λογικός, ὁ ἐπινοήσας, ὡς ἐρρήθη, πάσας τὰς τέχνας

τοῖς ἀνθρώποις (1). Τὸ πῦρ, ὅπερ κλέψας ἐξ οὐρανοῦ μετέδωκε τοῖς ἀνθρώποις, εἶναι ἡ θεία, ἡ οὐράνιος ἰδιότης τοῦ νοεῖν, ζῆν καὶ ἐνεργεῖν διὰ τοῦ λόγου καὶ ἐν τῷ λόγῳ, τοῦ ἐλευθεροῦσθαι ἐκ τῆς κηδεμονίας τῆς φύσεως καὶ προάγεσθαι εἰς ἐλεύθερον πνευματικὸν βίον· τὸ πῦρ τοῦτο εἶναι ἡ ζύμη, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἀποτέλεσμα τῆς τοῦ θείου τούτου πυρὸς μεταλήψεως εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Διὸς εἰς τὸν κόσμον ἀποσταλεῖσα Πανδώρα, ἡ ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου ἐκ γῆς πλασθεῖσα καὶ ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς, τῆς θεᾶς τῆς φρονήσεως, καὶ ὑπὸ τῆς θεᾶς τοῦ κάλλους Ἀφροδίτης καὶ τῶν Χαρίτων κοσμηθεῖσα καὶ διὰ τοῦ Ἑρμοῦ πεμφθεῖσα καλλίστη παρθένος, δηλοῦσα ἀλληγορικῶς τὴν Πανδώραν τῆς φύσεως ἤτοι τὴν πάνδωρον φύσιν, τὸν μεθ' ὅλου δηλονότι τοῦ πλούτου, τῆς σοφίας καὶ τοῦ κάλλους καὶ τῆς χάριτος πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον εἰσερχομένου ἀνθρώπου ἀποκαλυπτόμενον κόσμον. Ὁ Ἐπιμηθεύς, ὁ δεξάμενος τὴν Πανδώραν, εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ κατ' ἀντίθεσιν τοῦ *προμηθουμένου ἐπιμηθούμενος*, ὁ μὴ ἐκ τῶν προτέρων νοῶν καὶ προνοῶν, ἀλλ' ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐκ τῶν παθημάτων διδασκόμενος, ὁ ἐκπροσωπῶν τὸ ἀσθενὲς καὶ ἀτελὲς μέρος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Ὁ πίθος ὁ ὑπὸ τῆς Πανδώρας ἀνοιχθεὶς παρίστησι τὸν κόσμον, ὅστις ὅσῳ μᾶλλον πλήρης σοφίας καὶ κάλλους καὶ χάριτος ἀποκαλύπτεται εἰς τὸ ὄμμα τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου, τοσούτῳ πλέον ἐπιτείνει τὸν ἀγῶνα αὐτοῦ καὶ τὰ δεινὰ τοῦ ἀγῶνος τούτου, τὰς συμφορὰς τὰς διαδιδομένας ἐκ τοῦ πίθου, τὰς θλίψεις καὶ στενοχωρίας καὶ τοὺς πόνους τοῦ «ἐν ἱδρῶτι προσώπου» τρώγοντος τὸν ἄρτον αὐτοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλ' ἐν μέσῳ τῶν πόνων τούτων καὶ τῶν θλίψεων ἐν τῷ βυθῷ τοῦ πίθου, ἐν τῷ κόσμῳ τοῦ ἀγῶνος, μία ὑπάρχει δύναμις παραμυθουμένη τὸν ἄνθρωπον, ἡ ἐλπίς, ἡ ἐκ τῆς θείας φύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου λογικοῦ ἀπορρέουσα φαιδρὰ προσδοκία, ἡ χρησιμεύουσα ὡς μοχλὸς ἠθικὸς καὶ ἐλατήριον τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξεως καὶ προάγουσα ταύτην ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἔνθα ὁ ἀγωνιζόμενος ἄνθρωπος ἔστησε τὰ μεγάλα ἐκεῖνα τρόπαια τὰ ἀποτελοῦντα τὴν ἀληθῆ ἀξίαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἱστορίας (2). Ὁ Προμηθεὺς ὁ προικίσας τὸν ἄνθρωπον διὰ τοῦ οὐρα-

(1) Πρβλ. Εὐσεβίου Χρονικὸν Κανόνα σελ. 19 (ἔκδ. Schoene) «Προμηθεὺς ἦν ὃς ἐμυθεύετο πλάττειν ἀνθρώπους ἐξ ἀπαιδευσίας καὶ ἀλογίας εἰς παίδευσιν μετάγων».

(2) «Πάντα τὰ πάθη καὶ οἱ ἀγῶνες τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνουσιν ἔννοιαν βαθεῖαν (ἐν

νίου πυρὸς βασανίζεται δεινῶς καὶ ἀπαύστως κατὰ μὲν τὸν ποιητὴν Ἡσίοδον «οὕνεκ' ἐρίζετο βουλὰς ὑπερμενέϊ Κρονίωνι», κατὰ δὲ τὸν

τῇ ἠθικῇ τάξει τοῦ κόσμου)· δυστυχία καὶ πόνοι τοῦ βίου δείκνυνται ὡς τις μοχλὸς ἐν τῇ ἠθικῇ οἰκονομίᾳ. *Ἐὰν ἡ φύσις ἔφερεν ἡμᾶς πάντοτε ὥσπερ ἐπὶ μητρικῆς ἀγκάλης, τὸ πνεῦμα ἠδύνατο μὲν ἐν τῇ χαρᾷ τῆς ὑπάρξεως νὰ ἐξέλθῃ ἐξ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἔμελλε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς ἑαυτό, οὐδεμίαν ἤθελε λάβει ἀντίληψιν ἑαυτοῦ καὶ οὐδεμίαν ἔμελλε νὰ ποιήσηται κατοχὴν τῶν ἰδίων αὐτοῦ δυνάμεων, μεθ' ὧν ἱδρύει νέαν δημιουργίαν ὑπεράνω τῆς δημιουργίας τῆς φυσικῆς. Ἐὰν τὸ πνεῦμα μηδέποτε ἤρχετο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν φύσιν, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐξήρχετο ἐκ τῆς εὐδαίμονος πατρίδος τῆς νηπιότητος, περὶ ἧς πατρίδος οἱ μῦθοι διηγοῦνται καὶ ἣν οἱ ποιηταὶ ὀνειροπολοῦσι, δὲν ἠθέλομεν τότε θαυμάσει τὰ μεγάλα τρόπαια τῆς Ἱστορίας, τὰ ἀποτελοῦντα τὴν τιμὴν καὶ τὸν πλοῦτον τῆς ἀνθρωπότητος*». (Huber. παρὰ Beck. Encyclopädie d. Theor. Philosoph. σ. 228). Πρβλ. (Schiller. Etwas über die erste Menschengesellschaft nach dem Leitfaden der Mosaïschen Urkunde).«Ἐὰν ἡ *Πρόνοια* κατέλειπε τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ βαθμίδι ταύτῃ (τῆς ἀθῳότητος καὶ εὐφροσύνης), ἤθελε μὲν οὗτος καταστῇ τὸ εὐτυχέστατον καὶ εὐδαιμονέστατον πάντων τῶν ζῴων, ἀλλ' οὐδέποτε ἤθελεν ἀπαλλαγῇ τῆς κηδεμονίας τοῦ φυσικοῦ ὁρμεμφύτου, οὐδέποτε αἱ πράξεις αὐτοῦ ἤθελον γείνει *ἐλεύθεραι* καὶ διὰ τοῦτο *ἠθικαί*, καὶ αὐτὸς οὐδέποτε ἤθελεν ἀνέλθει ὑπεράνω τῶν ὁρίων τοῦ ζῳώδους. Ἐν ἡδυπαθεῖ τινι ἀναπαύσει ἤθελε διάγει αἰωνίαν τινὰ νηπιότητα, καὶ ὁ κύκλος, ἐν ᾧ ἤθελε κινεῖσθαι, ἤθελεν εἶσθαι σμικρότατος, διότι ἡ κίνησις αὕτη θὰ ἦτο διηνεκής τις μετάβασις διαδοχικὴ ἀπὸ ἐπιθυμίας εἰς ἀπόλαυσιν, ἀπὸ ἀπολαύσεως εἰς ἀνάπαυσιν, ἀπὸ ἀναπαύσεως εἰς ἐπιθυμίαν. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος εἶχε πάντῃ ἀλλοῖον προορισμὸν καὶ αἱ δυνάμεις αἱ ἐμπεφυκυῖαι ἐν αὐτῷ, ἐκάλουν αὐτὸν εἰς εὐδαιμονίαν πάντῃ ἀλλοίαν. Ὅ,τι ἡ φύσις εἶχεν ἀναλάβει νὰ πράξῃ ἐν τῷ χρόνῳ τῆς βρεφικῆς ἡλικίας, ἔδει νῦν ν' ἀναλάβῃ νὰ πράξῃ αὐτὸς ὑπὲρ ἑαυτοῦ, γενόμενος ἤδη ἐνῆλιξ. Ἔδει αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ καταστῇ δημιουργὸς τῆς εὐδαιμονίας αὐτοῦ, καὶ ὁ *βαθμὸς* τῆς εὐδαιμονίας αὐτοῦ ἔδει νὰ προσδιορισθῇ κατὰ τὸ μέτρον, καθ' ὃ θὰ εἰργάζετο αὐτὸς πρὸς παραγωγὴν τῆς εὐδαιμονίας ἐκείνης. Τὴν κατάστασιν τῆς ἀθῳότητος, τὴν ὁποίαν ἀπώλεσεν, ἔδει νῦν ν' ἀναζητήσῃ διὰ τοῦ *λογικοῦ* καὶ ἐκών, ὡς *ἐλεύθερον* λογικὸν πνεῦμα, νὰ ἐπανέλθῃ ἐκεῖσε, ὁπόθεν ἐξῆλθεν ὡς φυτὸν καὶ ὡς δημιούργημα τοῦ ὁρμεμφύτου. Ἐκ τοῦ εὐδαίμονος τόπου τῆς ἀγνοίας καὶ δουλείας ἔδει, ἔστω καὶ μετὰ χιλιάδας ἐτῶν, νὰ ἐργασθῇ πρὸς εὕρεσιν τοῦ παραδείσου τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας, παραδείσου, ἔνθα εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον τὸν ἐν τοῖς στέρνοις αὐτοῦ ἤθελεν οὕτω εὐσταθῶς ὑπακούσει, ὅσον ἀμεταστρέπτως ὑπετάγη ἐν ἀρχῇ εἰς τὸ ὁρμέμφυτον καὶ ὅσον ἀναλλοιώτως ὑποτάσσονται τούτῳ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα. Τί λοιπὸν ἦτο ἀπαραίτητον; Τί ἔδει νὰ γένηται, ἐὰν ἔμελλε νὰ χωρήσῃ πρὸς τὸ πόρρω πεπηγὸς τοῦτο τέρμα (τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας); Μόλις τὸ λογικὸν αὐτοῦ ἐδοκίμασε τὰς πρώτας μόνον δυνάμεις αὐτοῦ, ἐξέβαλεν αὐτὸν ἡ φύσις ἐκ τῶν μητρικῶν αὐτῆς ἀγκαλῶν, ἤ, ὀρθότερον εἰπεῖν, αὐτὸς οὗτος ὁ ἄνθρωπος κεντηθεὶς ὑπό τινος ὁρμῆς, ἧς δὲν εἶχεν ἔτι συνείδησιν, καὶ μὴ γινώσκων τί μέγα διεπράξατο ἐν τῇ στιγμῇ ταύτῃ, *αὐτὸς οὗτος* ἀπέσπασεν ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τοῦ καθοδηγοῦντος αὐτὸν μέχρι τοῦδε, καὶ μετὰ τοῦ ἔτι ἀσθενοῦς αὐτοῦ λογικοῦ, πόρρωθεν μόνον ὑπὸ τῆς φύσεως ἢ τοῦ ὁρμεμφύτου παρακολουθούμενος, ἐρρίφθη εἰς τὸν δεινὸν ἀγῶνα τοῦ βίου καὶ διήνοιξεν ἑαυτῷ τὴν *κινδυνώδη* ὁδὸν τὴν ἄγουσαν πρὸς τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν».

φιλοσοφοῦντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ, διότι τὸ θεῖον δώρημα τῆς λογικότητος τὸ καθιστῶν τὸν ἄνθρωπον δημιουργὸν τῆς ἱστορίας αὐτοῦ παράγει τὸν αἰώνιον ἀγῶνα τοῦ ἱστορικῶς βιοῦντος ἀνθρώπου ἐναντίον τοῦ κράτους τῆς φύσεως. Διότι ἡ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ λογικὴ οὐσία μετέχει μὲν τῆς ἰδιότητος τοῦ ἀπείρου καὶ αἰωνίου, ἀλλ' ἡ ἰδιότης αὕτη *δυνάμει* μόνον ὑπάρχει ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· ὅσον δὲ ἡ δυνάμει μόνον ὑπάρχουσα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ θειότης εἶναι ἀπείρου ἀναπτύξεως ἐπιδεκτική, τοσοῦτον μέγα καὶ ἄπειρον τὸ τῆς ἀναπτύξεως στάδιον. Διὰ τοῦτο δὲ τοῦ Προμηθέως τὰ δεινὰ εἰσὶν ἄπαυστα, ἀτελεύτητα καὶ διηνεκῶς ἀνανεούμενα. Ὁ ἀετὸς μόνον κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἡμέρας κατατρώγει τὸ ἧπαρ αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸ κατὰ τὴν ἡμέραν οὕτω καταστρεφόμενον ἧπαρ ἀναφύεται αὖθις τὴν νύκτα, ἵν' ἀνανεῶνται καὶ καθιστῶνται διηνεκεῖς καὶ ἀτελεύτητοι αἱ βάσανοι τοῦ τιτᾶνος καὶ πρώτου ἀνθρώπου. Οὕτω οἱ ἀγῶνες τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξεως δὲν ἔχουσι τέρμα· διότι ὅσῳ πλείους καὶ μείζους εἰσὶν αἱ ἐν τῷ πνευματικῷ φωτὶ τῆς ἡμέρας ἀποκαλυπτόμεναι αὐτῷ φυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἀλήθειαι, τοσούτῳ πλέον αὗται ἐπιτείνουσι τὸ κράτος τῆς νυκτὸς καὶ τοῦ σκότους τὸ καλύπτον τὰς ἀγνώστους αὐτῷ ἀληθείας. Καὶ ὅσῳ μᾶλλον πολλαπλασιάζονται τὰ τρόπαια, ἅπερ ἵστησιν ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῇ μακρᾷ ταύτῃ καὶ ἐπιπόνῳ τῆς ἱστορίας πορείᾳ, τοσοῦτον τὸ στάδιον τῶν τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἀγώνων καθίσταται εὐρύτερον ἔν τε τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῷ θρησκευτικῷ, πολιτικῷ καὶ καθόλου ἠθικῷ βίῳ. «Ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου σου φαγῇ τὸν ἄρτον σου» (1) εἶναι τὸ λόγιον τοῦ ἐμβλήματος τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ βίου. Ὁ μόνος δυνάμενος νὰ ἀπολύσῃ τὸν Προμηθέα τῶν δεσμῶν καὶ ἀπολύσας αὐτόν, κατὰ τὸν μῦθον, ἦτο ὁ Ἡρακλῆς, τὸ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ποιητικὴν διάνοιαν καὶ μυθικὴν φιλοσοφίαν ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρωπίνου ἡρωισμοῦ· ὁ Ἡρακλῆς ὁ ἐκ Διὸς μὲν γεννηθείς, ἀλλ' ἄνθρωπος τὴν φύσιν ὤν, ὁ δι' ἀπείρων μόχθων καὶ ἀγώνων πραγματώσας ἐν ἑαυτῷ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς

(1) «Ὁπότε ἡ θεότης ἐδημιούργησε τὴν γῆν καὶ πάντα τὰ ἐπ' αὐτῆς ἄλογα δημιουργήματα, ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐφώνησεν αὐτῷ: Ἔσο εἰκών μου, θεὸς ἐπὶ γῆς! ἄρχε καὶ δίεπε. Ὅ,τι ἐκ τῆς σῆς φύσεως εὐγενὲς καὶ ἐξαίρετον δύνασαι νὰ πλάσῃς, παράγαγε τοῦτο· δὲν θὰ συμπράξω πρὸς τοῦτο διὰ θαυμάτων, διότι τὴν ἀνθρωπίνην σου τύχην ἔθηκα ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ σου χειρί, ἀλλὰ πάντες οἱ ἐμοὶ ἅγιοι, αἰώνιοι, φυσικοὶ νόμοι ἔσονταί σοι βοηθοί» (Herder. Ideen zur Philosophie der Geschichte III, 15).

καὶ τελειότητος καὶ γενόμενος *θεός*, καὶ ἐν τῇ τοιαύτῃ ἰδιότητι καὶ δυνάμει αὐτοῦ ἀπολύσας τὸν Προμηθέα ἀπὸ τῶν δεσμῶν καὶ θεὶς τέρμα εἰς τὰς βασάνους αὐτοῦ καὶ ὁδηγήσας αὐτὸν εἰς τὸ 'Ολύμπιον δῶμα τῶν θεῶν. 'Αλλ' ὁ 'Ηρακλῆς οὗτος, ὁ παριστῶν τὸ ἰδεῶδες τέρμα τοῦ σταδίου τῆς ἱστορίας καὶ τὸ ὕψιστον ἰδεῶδες τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου, εἶναι ἄνθρωπος ἰδεώδης· ἡ δὲ ἱστορία ἡ ἐξετάζουσα τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ἀνθρώπινα οὐχὶ ὑπὸ τὸν ἰδεώδη τύπον τῆς τελειότητος, οἷον δύναται νὰ νοήσῃ αὐτὸν ἡ ποίησις, ἀλλ' ἐν τῇ πραγματικότητι καὶ ἐκ τῆς πραγματικότητος, δὲν δύναται νὰ παραστήσῃ (διότι δὲν βλέπει ἐν τῷ θετικῷ ἐδάφει αὐτῆς) τὸν καθολικὸν Προμηθέα ἐξικνούμενον εἰς τὸ τέρμα τῶν δεινῶν αὐτοῦ καὶ ἀνερχόμενον εἰς τὸν τόπον τῆς θείας εἰρήνης. Ἡ ἱστορία ἡ τοσοῦτον διαφέρουσα τῆς ποιήσεως, ὅσον ἡ ἄλλη περὶ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα καλλιτεχνία ἀπὸ τῆς ἀνατομίας (τῆς διὰ τῆς ἀνατομῆς δηλονότι τοῦ σώματος παριστώσης ἡμῖν τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον) καὶ φυσιολογίας καὶ παθολογίας, δὲν δύναται, ὅπως ἡ ποίησις, νὰ συνάψῃ δι' 'Ηρακλέους ἰδεώδους τὸν Προμηθέα τὸν «δεσμώτην» πρὸς τὸν Προμηθέα τὸν «λυόμενον». 'Αλλ' ἐνταῦθα ἀκριβῶς ἐκδηλοῦται ὁ ἀληθὴς καὶ διδακτικὸς χαρακτὴρ τῆς ἱστορίας, ὁ ἐγκείμενος ἐν τούτῳ, ὅτι ἀποκαλύπτει ἡμῖν οὐχὶ ἁπλῶς τὸ μεγαλεῖον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀσθενὲς μέρος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἡ ἱστορία παρίστησι τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ σταδίῳ διηνεκοῦς ἀναπτύξεως, παρίστησι πανταχοῦ δύναμιν καὶ ἐνέργειαν καὶ ἐν πολλοῖς ἀκατάσχετον πρόοδον, ἀλλ' οὐδαμοῦ τέρμα· ἐντεῦθεν δὲ τὸ τῆς ἱστορίας ἔδαφος δὲν εἶναι τόπος εἰρήνης καὶ εὐδαιμονίας, ἀλλὰ θέατρον διηνεκοῦς πάλης. «ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ᾖ», ἀφοῦ αὐτὸς ὁ θεάνθρωπος ἐν τῷ κόσμῳ ἱδρυτὴς τοῦ πνευματικοῦ κράτους τῆς εἰρήνης ἦλθε, κατὰ τὸ ἀψευδὲς αὐτοῦ λόγιον, «ἵνα βάλῃ οὐχὶ εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν» εἰς τὸ θετικὸν ἔδαφος τῆς ἱστορίας. Καὶ ὅπως ἡ καθαρῶς φυσικὴ κατάστασις, ἡ παντελὴς ἄγνοια, ἡ ἔλλειψις ἠθικῆς συνειδήσεως καὶ ἠθικῆς ἐλευθερίας ἀποκλείονται τῶν πυλῶν τῆς ἱστορίας, οὕτω ἀποκλείεται καὶ τὸ ἀντίθετον ἄκρον τῆς τοιαύτης καταστάσεως, ἡ ἐντελὴς πραγμάτωσις τοῦ ὑψίστου ἰδεώδους τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Τοῦτο εἶναι τέρμα, πρὸς ὃ ἀτενίζει ἀπαύστως ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ μόνον ἀγωνιζόμενος. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο ἄκρων, τῆς εἰρήνης δηλονότι τοῦ φυσικοῦ βίου καὶ τῆς εἰρήνης τοῦ ἰδεώδους ἀνθρωπίνου, κεῖται ἀκριβῶς ὁ βίος ὁ ἱστορικός· καὶ τὸ σχετικὸν πάντοτε ἱστορικὸν μεγα-

λεῖον τοῦ ἀνθρώπου ἔγκειται ἐν τῇ διεξαγωγῇ τοῦ ἀγῶνος, οὐχὶ ἐν τῇ ἐπιτεύξει καὶ ἀπολαύσει τῆς εἰρήνης. Καὶ πολλὰς βεβαίως ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἤρατο νίκας ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀγωνιζόμενος καὶ ἔστησε τρόπαια προάγων τὸ κράτος τῆς διανοίας καὶ τοῦ λόγου ἐπὶ τοῦ κράτους τῆς φύσεως. Ταῦτα ἐξύμνησαν πρὸ αἰώνων μεγάλοι ποιηταὶ ἀντιπροσωπεύοντες τοὺς μεγάλους λαοὺς τῆς ἀρχαιότητος, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ὅσα εἶπεν ὁ μέγας Σοφοκλῆς περὶ τῶν κατορθωμάτων τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ποντοπόρου, τοῦ παλαίοντος ἐπιτυχῶς κατὰ τῶν κυμάτων τῆς θαλάσσης διὰ τῆς ναυτιλίας, τοῦ ἐργαζομένου τὴν γῆν, τοῦ δαμάζοντος τὰ θηρία, ἐπινοοῦντος τέχνας παντοίας, ἱδρύοντος τὴν κοινωνικὴν τάξιν διὰ τοῦ λόγου καὶ τοῦ φρονήματος καὶ τῶν νόμων, τοῦ «παντοπόρου», τοῦ «ἐπ' *οὐδὲν ἀπόρου*» ἀνθρώπου, τοῦ ἀγωνιζομένου ἐναντίον τῆς φύσεως καὶ ἐναντίον τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ φυσικῆς καταστάσεως, τοῦ μόνον τὸν θάνατον μὴ δυναμένου ν' ἀποφύγῃ, κατὰ δὲ τὰ ἄλλα ἐκδηλοῦντος τὸ κράτος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς φύσεως ἐν οἷς πράττει ἐσθλοῖς τε καὶ κακοῖς(1). Καὶ ὁ Ὁράτιος δὲ γενικώτερον ταὐτὰ ἔψαλε περὶ τῆς τόλμης τοῦ γένους τοῦ Προμηθέως καὶ τῶν ἐκ τῆς τόλμης προελθόντων κακῶν, περὶ τῆς ἀποπείρας τοῦ Δαιδάλου καὶ περὶ τῶν ἔργων τοῦ Ἡρακλέους, καὶ περὶ τῆς ἐπιχειρημα-

(1) Σοφοκλέους Ἀντιγόνη. στ. 332-367.

Πολλὰ τὰ δεινὰ καὶ οὐδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει·
τοῦτο καὶ πολιοῦ πέραν πόντου χειμερίῳ νότῳ
χωρεῖ, περιβρυχίοισι περῶν ἐπ' οἴδμασι
θεῶν τε τὰν ὑπερτάταν Γᾶν ἄφθιτον, ἀκαμάταν ἀποτρύεται
ἰλλομένων ἀρότρων ἔτος εἰς ἔτος, ἱππείῳ γένει πολεύων.
κουφονόων τε φῦλον ὀρνίθων ἀμφιβαλὼν ἄγει
καὶ θηρῶν ἀγρίων ἔθνη, πόντου τ' εἰναλίαν φύσιν
σπείραισι δίκτυοκλώστοις περιφραδὴς ἀνήρ.
κρατεῖ δὲ μηχαναῖς ἀγραύλου θηρὸς ὀρεσσιβάτα, λασιαύχενα θ'
ἵππον ἀέξεται ἀμφίλοφον ζυγόν, οὔρειόν τ' ἀκμῆτα ταῦρον.
καὶ φθέγμα καὶ ἀνεμόεν φρόνημα καὶ ἀστυνόμους
ὀργὰς ἐδιδάξατο, καὶ δυσαύλων πάγων ὑπαίθρια καὶ
δύσομβρα φεύγειν βέλη.
Παντοπόρος ἄπορος ἐπ' οὐδὲν ἔρχεται
τὸ μέλλον. Ἅιδα μόνον φύξιν οὐκ ἐπάξεται,
νόσων δ' ἀμηχάνων φυγὰς ξυμπέφρασται.
σοφόν τι τὸ μηχανόεν
τέχνας ὑπὲρ ἐλπίδ' ἔχων
τοτὲ μὲν κακόν, ἄλλοτ' ἐπ' ἐσθλὸν ἕρπει.

τικότητος τοῦ «παντοπόρου» ἀνθρώπου τοῦ μηδὲν θεωροῦντος ἀνέφικτον τῇ ἀνθρωπίνῃ τόλμῃ (2).

Ταῦτα πρὸ χιλιάδων ἐτῶν ἔψαλλον οἱ ποιηταὶ περὶ τῆς τόλμης καὶ τῶν ἔργων τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου· τοιαῦτα δὲ ἐφθέγξατο χιλιάδας ἐτῶν μετ' αὐτοὺς ὁ μέγας ποιητὴς ἅμα καὶ ἱστοριογράφος. «Πόσα δημιουργήματα τέχνης, λέγει ὁ Σίλλερ, πόσα θαύματα ἀνθρωπίνης ἐργασίας δὲν παρήχθησαν ἐπὶ τῆς γῆς, πόσον φῶς δὲν διεχύθη εἰς ἅπαντας τοὺς χώρους τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας ἀφότου τὸ φῶς τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως φωτίζει τὰς αἰσθήσεις καὶ ὁδηγεῖ καὶ κινεῖ τὰς χεῖρας τοῦ ἀνθρώπου, ἀφότου ὁ ἄνθρωπος δὲν καταναλίσκει τυφλῶς καὶ ἀσκόπως τὰς δυνάμεις αὐτοῦ εἰς τὰς ὁρμὰς τῆς φύσεως, ἀλλ' εἰς τὰς ὁδοὺς τὰς χαρασσομένας αὐτῷ ὑπὸ τῆς διανοίας, ἀφότου διὰ μυρίων ἀγώνων ἐκτήσατο τὸ πολύτιμον προνόμιον ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ ἐν συνειδήσει ν' ἀναπτύσσῃ τὰς ἐν αὐτῷ ὑπαρχούσας δυνάμεις καὶ ν' ἀκολουθῇ τῇ φωνῇ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ; Ὁποία τεραστία κίνησις καὶ ἐνέργεια δὲν ὑπάρχει παντοχοῦ ἀφότου τὸ πνεῦμα τῆς σκέψεως καὶ ἐρεύνης καὶ ἐπινοήσεως ἔδωκε νέα πτερὰ εἰς τὰς ὁρμὰς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως; Οἱ φραγμοὶ οἱ διαχωρίζοντες ἔθνη καὶ λαοὺς καὶ δεσμεύοντες αὐτοὺς ἐν ἀπομονώσει ἐγωιστικῇ καὶ ἐχθρικῇ πρὸς τὰ μέγιστα συμφέροντα τῆς ἀνθρωπότητος διερράγησαν διὰ τῆς καθολικῆς ἐκείνης πνευματικῆς κινήσεως τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης τῆς αἰρομένης ὑπεράνω πάσης ἐθνικῆς, τοπικῆς καὶ χρονικῆς διαφορᾶς

(2) Ὁρατίου Ὠδῶν Βιβλ. Α', Ὠδὴ 3 στίχ. 28 καὶ ἑξῆς.

Audax omnia perpeti
Gens humana ruit par vetitum nefas.
Audax Iapeti genus
Ignem fraude mala gentibus intulit.
Post ignem atherea domo
Subtuctum, macies et nova febrium
Terris incubuit cohors,
Semotique prius tarda nocessitas
Lethi corripuit gradum.
Expertus vacuum Dædalus aëra
Pennis non homini datis.
Perrupit Acheronta Herculus labor.
Nil mortalibus ardu' est.
Cœlum ipsum petimus stultitia; neque
Per nostrum patimur scelus
Iracunda Jovem ponere fulmina.

καὶ ἀτομικότητος. Διὰ τῆς πνευματικῆς ταύτης κινήσεως ἑνοῦνται κοσμοπολιτικῶς πάντα τὰ διανοούμενα πνεύματα, καὶ πάντα τὰ προϊόντα πάντων τῶν ἐθνῶν καὶ πάντων τῶν αἰώνων διὰ τῶν ἠθικῶν δεσμῶν τῆς ἐπιστήμης καθίστανται κτήματα κοινὰ τῆς νοούσης καὶ συναισθανομένης ἀνθρωπότητος». «Ἄπειροι τὸ πλῆθος καὶ ἐκπληκτικαὶ τὸ μέγεθος, λέγει καὶ ὁ περιώνυμος ἱστοριογράφος Ῥόττεκ, εἰσὶν αἱ μεταβολαὶ αἱ ἐπενεχθεῖσαι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς διὰ τῆς χειρὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ἴδετε τὴν γῆν ἐκείνην τὴν μὴ κατεργασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου! Κεῖται ὑπὸ τὸ εὐτυχέστατον τοῦ οὐρανοῦ κλίμα, ἔχει τὸ εὐφορώτατον ἔδαφος, πλουσίαν ἄρδευσιν καὶ τὴν καλλίστην ποικιλίαν κοιλάδων καὶ λόφων. Καὶ ὅμως ἡ ὄψις αὐτῆς εἶναι ἀνιαρά. Ἀναρίθμητα φυτὰ ἀναφύονται ἐν ἀκανονίστῳ συμμίξει, ἐν ᾗ τὰ ὠφέλιμα ἐκδιώκονται πολλάκις ὑπὸ τῶν βλαβερῶν. Ἐπιπόνως ὁ ποῦς τοῦ διαβάτου ἀνοίγει ἑαυτῷ ἀτραπόν τινα διὰ μέσου τῶν ἀκανθῶν καὶ ῥοδάμνων ἢ πλανᾶται ἐν μέσῳ φοβερῶν δασῶν. Νῦν εἷς ἀπόκρημνος βράχος, νῦν ἀγρίως ἀφραινόμενος ποταμός, μετὰ μικρὸν νεκρὸν ἕλος ἀνακόπτει τὸ βῆμα τοῦ διαβάτου, ψυχρὰ νέφη καλύπτουσι τὸν ἥλιον πρὸ τοῦ βλέμματος αὐτοῦ, σμήνη ζωϋφίων ἐγείρουσιν ἐν αὐτῷ σικχασίαν, καὶ τὸ σπήλαιον, ἐν ᾧ ζητεῖ στέγην, κρύπτει τι ἐχθρικὸν ἁρπακτικὸν θηρίον. Οἱ τρόμοι πολλαπλασιάζονται ἐφ' ὅσον περαιτέρω ῥίπτει τὸ βλέμμα. Ἀπέραντοι ἐκτάσεις αὐχμηρᾶς γῆς καὶ φαλακραὶ πέτραι διαδέχονται ἀλλήλας. Ἐνταῦθα μάτην ζητεῖ ἀναψυκτικήν τινα πηγὴν ὕδατος· μικρὸν περαιτέρω τὸ ἔδαφος, ἐφ' οὗ ἵσταται, κατακλύζεται ὑπὸ ῥεύματος ὑπερβάντος τὴν κοίτην αὐτοῦ ἢ ὑπὸ τῶν ἀγρίως εἰσορμώντων κυμάτων τῆς θαλάσσης. Καὶ λοιπὸν πῶς αἱ αὐταὶ χῶραι ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου κατεργασθεῖσαι μετεμορφώθησαν; Ἐκ τῆς ἀνιαρᾶς ἀγρίας ἐρημίας προῆλθε κῆπος ἀνθηρός. Ὁ ἄνθρωπος κατέστρεψε τὸ ἄγριον σύμμικτον πλῆθος τῶν αὐτοφυῶν φυτῶν καὶ ἐπὶ εὐρείας ἐπιφανείας γῆς ἔσπειρε καὶ ἐκαλλιέργησε τὸν χρήσιμον σῖτον. Ἀπέκοψε τὰς πέτρας τὰς στεφούσας τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων καὶ ἐκόσμησε ταύτας δι' ἀνθοδέσμης φυτῶν. Ἐπὶ γυμνῆς πέτρας ἔφερε χῶμα, ἐπότισεν αὐχμηρὰς ἐρημίας ἀμμώδεις, δηλητηριώδη ἕλη ὑπέβαλεν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ἀρότρου. Τὴν δαμασθεῖσαν ἐρημίαν ἐπλήρωσεν ἀναριθμήτων οἰκημάτων καὶ ἐκόσμησε δι' ὑπερηφάνων ἐπαύλεων καὶ μεγάρων. Μάτην παλαίει νῦν τὸ ῥεῦμα ἐναντίον τῶν καλῶς ὠχυρωμένων ὀχθῶν. Τὸ ἀφρῶδες κῦμα τῆς θα-

λάσσης, βιασθὲν δι' ὀχυρῶν προχωμάτων, ἀποδίδει τῷ ἀνθρώπῳ τὴν πάλαι ἁρπαγεῖσαν ἀπ' αὐτοῦ λείαν. Ἡ *γῆ καθίσταται κτῆμα τοῦ ἀνθρώπου*, ὅστις ἐξηρεύνησε τὰς μάλιστα κεκρυμμένας γωνίας αὐτῆς. Πανταχοῦ βαδίζεις νῦν ἐπὶ ὁδῶν ἡνεῳγμένων, οὐδεὶς δὲ σὲ κωλύει κρημνός, οὐδεμία ὁρμὴ χειμάρρου. Ὁ ἄνθρωπος ἔθηκε γεφύρας ὑπεράνω τῶν χαινόντων βαράθρων, λεωφόρους ἐποίησεν ὑπεράνω τῶν ἀπειλητικῶν κρημνῶν, ἄγρια ῥεύματα ὑδάτων βίᾳ μετέστησεν εἰς ἠρέμους ποταμούς, συνήνωσε τούτους διὰ διωρύχων, διώρυξε τμήματα γῆς καὶ ἥνωσε θαλάσσας. Τέλος τὴν μίαν χώραν ἐπλούτισε διὰ τῶν προϊόντων τῶν λοιπῶν, φυτὰ καὶ ζῷα ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν χώρας μετεφύτευσεν εἰς ἀπωτέρας ζώνας καὶ ἐξημερώνισε καὶ ἐπολλαπλασίασεν αὐτά, καὶ ἐδίδαξε μάλιστα αὐτὰ νὰ ὑπακούωσιν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ὡρῶν καὶ τοῦ κλίματος. Ἀνετάκησαν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου οἱ πάγοι ἐδάφους πεπηγότος, τὰ ψυχρὰ νέφη ἐφυγαδεύθησαν καὶ αἱ ὧραι τοῦ ἔτους κατεστάθησαν ἡπιώτεραι. Ἡ αὐτὴ χώρα μετὰ αἰῶνας κατέστη ἀγνώριστος. Τὴν Ἰταλίαν εὑρίσκει τις σήμερον ἐν Γερμανίᾳ καὶ τὴν Γερμανίαν ἐν Σουηδίᾳ». Καὶ ὁ Σίλλερ δὲ παραβάλλων τὴν κατάστασιν τῶν χωρῶν τῆς δυτικῆς καὶ βορείας Εὐρώπης, ὅπως εἶχον αὗται κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ, πρὸς τὴν κατάστασιν ἐκείνην, ἐν ᾗ τὸ πρῶτον εἰσῆλθον εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον οἱ λαοὶ τῶν χωρῶν τούτων, λέγει: «Ἡ ἀνθρωπίνη ἐπιμέλεια ἐκαλλιέργησε ταύτας καὶ τὸ ἀντιμαχόμενον αὐτῶν ἔδαφος διὰ τῆς ἐπιμονῆς καὶ τῆς ἐπιτηδειότητος κατενίκησεν. Ἐκεῖ κατεκτήσατο ἀπὸ τῆς θαλάσσης γῆν, ἐνταῦθα εἰς τὴν χέρσον γῆν ἔδωκεν ὑδάτων ῥεύματα. Ὁ ἄνθρωπος ἔμιξε δι' ἀλλήλων ζώνας καὶ ὥρας τοῦ ἔτους καὶ τὰς ἡπίας φυτείας τῆς Ἀνατολῆς ἐσκλήρυνε συνῳδὰ τῇ φύσει τοῦ τραχέος κλίματος αὐτοῦ. Ὡς ἔφερε τὴν Εὐρώπην εἰς τὰς Δυτικὰς Ἰνδίας καὶ εἰς τὴν Νότιον θάλασσαν, ἀνήγειρε τὴν Ἀσίαν ἐν Εὐρώπῃ. Φαιδρότερος οὐρανὸς μειδιᾷ νῦν ὑπὲρ τοὺς δρυμοὺς τῆς Γερμανίας, οὓς ἡ στιβαρὰ τοῦ ἀνθρώπου χεὶρ ἔταμε πρεμνόθεν καὶ ἠνέῳξε πρὸς τὴν αὐγὴν τοῦ ἡλίου, καὶ ἐν τοῖς κύμασι τοῦ Ῥήνου ἐγκατοπτρίζονται τὰ κλήματα τῆς Ἀσίας. Ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ ποταμοῦ τούτου ἐγείρονται πόλεις μυριάνδροι, τὰς ὁποίας διαθέει ἡ ἀπόλαυσις καὶ ἡ ἐργασία ἐν φαιδρῷ βίῳ. Τὴν ἰσότητα, τὴν ὁποίαν ἀπώλεσεν ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς εἰσόδου αὐτοῦ εἰς τὴν κοινωνίαν, ἀνεκτήσατο διὰ τοῦ νόμου καὶ κατέλιπε τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἁρπακτικῶν θηρίων, ἵνα

διασώσῃ τὴν εὐγενεστέραν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. . . Οἵα ἀντίθεσις εἰκόνων! Τίς ἐν τοῖς ἡμερωμένοις Εὐρωπαίοις τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἤθελεν εὑρεῖ τὸν κατὰ τὴν πρόοδον μόνον διαφέροντα ἀδελφὸν τοῦ ἀρχαίου Κέλτου; Πᾶσα αὕτη ἡ δεξιότης, πᾶσα ἡ φιλοτεχνία, πάντες οὗτοι οἱ καρποὶ τῆς πείρας, πάντα ταῦτα τὰ δημιουργήματα τοῦ λογικοῦ ἐφυτεύθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐντὸς ὀλίγων χιλιετηρίδων· πάντα ταῦτα τὰ θαύματα τῆς τέχνης, τὰ γιγάντια ἔργα τῆς ἐπιμελείας προεκλήθησαν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Τί ταῦτα ἀφύπνισε, τί ἐκεῖνα ἐφείλκυσεν εἰς τὴν ζωήν; Ποίας καταστάσεις διέδραμεν ὁ ἄνθρωπος ἑωσοῦ ἀνέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου ἐκείνου ἄκρου πρὸς τόδε τὸ ἔσχατον ἄκρον, ἀπὸ τοῦ κακοδαίμονος κατοίκου τῶν τρωγλῶν εἰς τὸν δαιμόνιον φιλόσοφον, εἰς τὸν ἄνδρα τὸν ἔμπειρον τῶν ἐν ἀνθρώποις; — Ἡ παγκόσμιος ἱστορία δίδει ἀπάντησιν εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην». Τοιαῦτα ἔλεγεν ὁ Σίλλερ πρὸ ἑνὸς αἰῶνος (τῇ 15/26 Μαΐου 1789) καὶ ἐπίστευε. Καὶ ὅμως ὁ Σίλλερ ἔκλεισε τοὺς ὀφθαλμοὺς διὰ παντὸς πρὶν ἢ ἴδῃ καὶ θεάσηται τὴν ἀρχὴν κἂν τῶν ἔκτοτε μέχρι σήμερον τελεσθέντων θαυμασίων ἔργων, τῆς ἀτμοπλοΐας, τῶν σιδηροδρόμων, τῶν τηλεγράφων καὶ τοσούτων ἄλλων ἀνακαλύψεων τοῦ ΙΘ' αἰῶνος τοῦ τοσοῦτον προαγαγόντος τὴν παγκόσμιον ἐκπολιτιστικὴν κίνησιν τῆς ἀνθρωπότητος. «Αἱ ἀνακαλύψεις, λέγει ὁ αὐτὸς Σίλλερ, ἃς οἱ τολμηροὶ περιηγηταὶ καὶ θαλασσοπόροι ἐποιήσαντο εἰς ἀπομεμακρυσμένας χώρας, παρέχουσιν ἡμῖν διδακτικώτατον θέαμα ἅτε παριστῶσαι ἡμῖν λαοὺς ἐν ποικιλωτάταις βαθμίσιν ἀναπτύξεως βιοῦντας. Οἱ λαοὶ οὗτοι παριστῶσιν ἡμῖν καθόλου τὰς διαφόρους φάσεις τῆς παιδικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἡλικίας καὶ διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτῶν ὑπομιμνήσκουσιν ἡμᾶς τί ἦτο ἐν ἀρχῇ καὶ ἐξ οἵας ἀφετηρίας ὡρμήθη ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον. Καὶ κινδυνεύει τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι σοφή τις πρόνοια διετήρησε καὶ διατηρεῖ τοὺς λαούς τούτους ἐν τοῖς προθύροις τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἵνα ἐν αὐτοῖς, ὡς ἐν κατόπτρῳ, μελετήσωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν βίου. Πόσον ἀνιαρά, φαύλη καὶ ταπεινὴ φαίνεται ἡ εἰκὼν τῆς ἀνθρωπότητος ἐν ταῖς τοιαύταις κοινωνίαις; Καὶ ὅμως ἡ κατάστασις αὕτη δὲν ἀποτελεῖ τὴν πρώτην καὶ ἀρχικὴν βαθμίδα τῆς ἀναπτύξεως. Ὁ ἄνθρωπος ἤρξατο ἀπὸ σημείου ταπεινοτέρου μείζονα ἐμποιοῦντος ἡμῖν αἰσχύνην» (1).

(1) Τὴν διαφορὰν τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ καθαρῶς φυσικοῦ βίου

Ἀληθῶς δὲ θαυμάσιαι αἱ μεταβολαί, εἰς ἃς ὑπέκυψεν ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ φορᾷ τοῦ χρόνου διὰ τοῦ ἱστορικοῦ βίου, καὶ οὐδὲν ὑπάρχει μείζονα ἀσκοῦν γοητείαν ἐπὶ τὴν φαντασίαν καὶ μᾶλλον ὑψοῦν τὸ αἴσθημα καὶ τρέφον τὴν διάνοιαν ἢ αἱ μελέται τῶν μεταβολῶν τούτων. Διότι ἐκ τούτων ἐννοεῖ ὁ ἄνθρωπος τί ἦτο ἐν ἀρχῇ, τί ἐγένετο νῦν καὶ τί δύναται νὰ καταστῇ ἐν τῷ μέλλοντι, διδασκόμενος οὕτω τὴν ὑψίστην ἐν τῷ δημοσίῳ καὶ τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ σοφίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πανταχοῦ καὶ πάντοτε δὲν συμβαίνουσι τοιαῦται μεταβολαί, καί, ὡς ἐρρήθη πρὸ μικροῦ, ὑπάρχουσι λαοί, ἐν οἷς ὁ βίος ὁ ἀρχικὸς διατηρεῖται σχεδὸν ἀναλλοίωτος μέχρι σήμερον. Καὶ αἱ ἐν τῷ βίῳ δὲ τῶν ἱστορικῶν λαῶν γενόμεναι μεταβολαὶ δὲν παρέχουσι οὐδ' αὐταὶ πανταχοῦ εἰκόνα προόδου κανονικῆς οὐδὲ παριστῶσιν ἐν πᾶσι τὴν πρόοδον ὡς κανόνα σταθερὸν τῆς ἱστορικῆς ἀνελίξεως· καὶ κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ ἀνθρώπου ἐναντίον τῆς φύσεως, τὸ «σοφὸν μηχανόεν» τοῦ ἀνθρώπου δὲν «ἕρπει» πάντοτε ἐπὶ τὸ ἐσθλόν, ἀλλ' οὐχὶ σπανίως καὶ ἐπὶ τὸ φαῦλον· καὶ οἱ μέγιστοι ἀντιπρόσωποι τοῦ ἱστορικοῦ βίου οἱ «πᾶσαν θάλασσαν καὶ γῆν ἑσβατὸν τῇ ἑαυτῶν τόλμῃ καὶ καταναγκάσαντες γενέσθαι ξυγκατοικίζουσι πανταχοῦ μνημεῖα» οὐχὶ μόνον ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ κακῶν. Πᾶς ὁ ἱστορικὸς βίος εἶναι ἠθικὸς κατὰ τοῦτο, ὅτι εἶναι ἀπόρροια ἠθικῶν δυνάμεων, δυνάμεων δηλονότι προερχομένων ἐκ τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς βουλήσεως ἢ τοὐλάχιστον συνδεομένων μετὰ τῶν λογικῶν τούτων δυνάμεων, ἀλλ' οὐχὶ διότι ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ ἐσωτερικῷ βίῳ ἀκολουθεῖ πανταχοῦ τῷ ἠθικῷ νόμῳ (1), τῷ νόμῳ δη-

αὐτοῦ, οἷον αἰνίσσεται τοῦτον ὁ Σίλλερ, δύναται νὰ εὑρῇ τις ἀρνητικῶς δι' ἀφαιρέσεως. Τὸν βίον τὸν καθαρῶς φυσικὸν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεθα ἐν τῇ φαντασίᾳ νὰ ἴδωμεν ἀφαιροῦντες ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς πάντα, ὅσα εἰργάσατο αὐτὸς ἐπ' αὐτῆς, καὶ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπον ὁμοῦ μετὰ τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ βίου. Πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ ἀφαιρεθῶσι πάντα τὰ προϊόντα καὶ πάντα τὰ μνημεῖα τῆς ἀνθρωπίνης τέχνης καὶ χειρὸς καὶ τῆς ἄλλης τοῦ ἀνθρώπου ἐπινοίας (πᾶσα κατοικία καὶ πόλις καὶ κράτος) πᾶς ἠθικὸς ὀργανισμὸς τῆς κοινωνίας (πᾶσα ἰδέα δικαίου, πᾶς νόμος καὶ πολιτεία καὶ θεσμοὶ πολιτικοὶ καὶ ἠθικοί), πᾶσα γνῶσις καὶ ἐπιστήμη, πᾶσα θεογνωσία καὶ θρησκεία, πᾶσα φιλολογία, ἤτοι πᾶς ὁ πνευματικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου.

(1) Ὁ ἠθικὸς νόμος (ὁ ἐκ τῆς βουλήσεως δηλονότι προερχόμενος) κινούμενος ἀπαύστως ὑπὸ πολλῶν σκοπῶν καὶ τέλος, ὡς προαισθανόμεθα καὶ πιστεύομεν, ὑπὸ τοῦ σκοποῦ τῶν σκοπῶν, εἶναί τις κόσμος ἀπαύστως γινόμενος καὶ «ἐπίδοσιν εἰς ἑαυτὸν λαμβάνων» (Ad ora, ad ora come l' uom s' eterna; Δάντου Κόλασις 15. 84). Ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῶν κινήσεων αὐτοῦ τούτων θεωρούμενος εἶναι δι' ἡμᾶς *ἱστορία*. Τὰ

λονότι τῷ ῥυθμίζοντι τὴν διάνοιαν καὶ τὴν βούλησιν πρὸς τὸν ὑποτιθέμενον ὕψιστον σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ, πρὸς τὸν ὕψιστον σκοπὸν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Καὶ πόλεμοι καὶ καταστροφαὶ καὶ ἐπιδρομαὶ καὶ ἐρημώσεις, τυραννίαι καὶ ἐπαναστάσεις ἀποτελοῦσιν οὐχὶ ἐξαιρετικὴν μόνον κατάστασιν ἐν τῇ καθόλου ἀνελίξει τῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ μεθ' ὅλα ταῦτα ἡ εἰκὼν τῆς προόδου ἐν τῇ ἐξελίξει τῇ ἱστορικῇ καὶ τῇ ἐν προόδῳ μεταβολῇ εἶναι ἐν πολλοῖς καταπληκτικωτάτη. Ὁποῖαι τῇ ἀληθείᾳ καὶ ὁπόσον μεγάλαι διαφοραὶ καὶ ἀντιθέσεις κατὰ τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν διακρίνουσιν ἀπ' ἀλλήλων ἄνδρας καὶ ἄτομα καὶ λαοὺς καὶ ἔθνη! Οἵα καὶ ὁπόση ἡ διαφορὰ Ἑλλήνων ἀπὸ βαρβάρων, Εὐρωπαίων ἀπὸ Ἀφρικανῶν ἢ ἀπὸ τῶν αὐθιγενῶν τῆς Αὐστραλίας! Οἵα ἡ διαφορὰ ἡ χωρίζουσα Σωκράτην ἢ Πλάτωνα ἢ Ἀριστοτέλην ἢ Κάντιον ἀπὸ τοῦ πολλοῦ πλήθους τῶν ἀνθρώπων! Πόσον μεγάλαι αἱ ἀντιθέσεις περιόδων τινῶν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, τὰς ὁποίας πληροῦσιν ἰδέαι μεγάλαι καὶ μεγαλουργοὶ καὶ ἄνδρες δαιμόνιοι διδόντες ἱστορικὴν ζωὴν καὶ πραγματικότητα εἰς τὰς ἰδέας ἐκείνας, πρὸς ἄλλας περιόδους, ἐν αἷς ἄτομα καὶ ἔθνη καὶ λαοὶ εἰσὶ καταδεδικασμένοι ἐπὶ αἰῶνας εἰς τὸ σκότος τῆς πνευματικῆς δουλείας, τῆς στασιμότητος καὶ τῆς πλάνης τῶν αἰώνων! Ἡ νόησις καὶ ἡ ἐξήγησις πάντων τούτων τῶν φαινομένων ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ παρίστησι καὶ εἰκονίζει τὸ βάθος αὐτὸ τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἀλλὰ παρίστησιν ἐνταυτῷ καὶ τὸ ἐξωτερικὸν πλάτος καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀντικειμένου ἢ μᾶλλον τῆς ὕλης τῆς ἐπιστημονικῆς ἱστορίας.

Τὸ ἐξωτερικὸν πλάτος, ἡ περιοχὴ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ὕλη τῆς ἱστορίας. — Ἐὰν νῦν μετὰ τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα στρέψωμεν τὸ βλέμμα ἀπὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ βάθους τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἐπὶ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτοῦ περιοχὴν καὶ τὸ μέγεθος, ἐννοοῦμεν πόσον ἄπειρος ἡ περιοχὴ αὕτη, πόσον μέγα τὸ πλάτος τῆς ἱστορίας καὶ πόσον πλουσία ἡ ἐπιστημονικὴ ὕλη ἡ ἀποτελοῦσα τὸ ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας. Ἀπέραντον πέλαγος συμβάντων ἐκτείνεται ὄπισθεν ἡμῶν, καὶ τὸ ῥεῦμα τοῦ χρόνου πλημμυρεῖ διηνεκῶς διὰ τῶν καθ' ἑκάστην προσιόντων νέων κυμάτων ὀνομάτων, προσώπων καὶ πραγμάτων. «Γόνιμον καὶ εὐρύτατον, ὡς λέγει ὁ Σίλλερ, τὸ ἔδαφος τῆς ἱστορίας·

ἱστορικὰ πράγματα ἔχουσι τὴν ἀλήθειαν αὐτῶν ἐν ταῖς ἠθικαῖς δυνάμεσιν (ὅπως αἱ φυσικαὶ ἐν ταῖς μηχανικαῖς, χημικαῖς καὶ ταῖς ἰδίως φυσικαῖς). (Droysen. H. σ. 12).

ἐν τῇ περιοχῇ αὐτῆς κεῖται ἅπας ὁ ἠθικὸς κόσμος. Ἡ ἱστορία παρακολουθεῖ τὸν ἄνθρωπον δι' ὅλων τῶν καταστάσεων, ἃς διῆλθεν οὗτος, δι' ἁπασῶν τῶν ποικιλλομένων μορφῶν τῆς διανοίας, διὰ τῆς ἀφροσύνης καὶ διὰ τῆς σοφίας αὐτοῦ· περὶ παντός, ὅπερ οὗτος ἔλαβεν ἢ ἔδωκε, πρέπει νὰ δώσῃ αὕτη (ἡ ἱστορία) λόγον». Ἀλλ' ἐντεῦθεν δὲν ἀκολουθεῖ λογικῶς ὅτι ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἱστορίας περιλαμβάνονται πᾶσαι αἱ πράξεις πάντων τῶν ἀνθρώπων πανταχοῦ τοῦ κόσμου. Ἡ ἱστορία ἐξετάζει τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ διηνεκεῖ ἀναπτύξει τῶν στοιχείων τῶν ἀποτελούντων τὸν τούτου βίον, καὶ πᾶσα πρᾶξις τοῦ ἀνθρώπου τότε μόνον κέκτηται τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν, ὅταν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως συνάπτηται πρὸς τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα τῆς καθόλου ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως. Ἐντεῦθεν, κατ' ἀκολουθίαν λογικήν, ἐν τῇ ἱστορίᾳ περιλαμβάνονται μόνον οἱ βίοι τῶν λαῶν τῶν μετασχόντων ὁπωσοῦν τοῦ μεγάλου ἀνθρωπίνου βίου, τῶν παραγαγόντων ἱστορικόν τινα βίον ἤ, ἵνα εἴπωμεν ἁπλούστερον καὶ δημοτικώτερον, πολιτισμόν τινα ἢ ἡμέρωσιν διὰ τῆς ἀναπτύξεως κοινωνίας, πολιτείας, τέχνης, ἐπιστήμης καὶ θρησκευτικοῦ βίου. Ἐν εὐρυτέρῳ δὲ κύκλῳ ἱστορίας περιλαμβάνονται οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, ὅσοι διὰ τῆς ἀναπτύξεως ἠθῶν καὶ νόμων, καὶ πρὸ πάντων διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους συγκοινωνίας καὶ διὰ πνευματικῆς τινος ἐπικοινωνίας τοῦ βίου ἐδημιούργησαν *ἱστορικήν* τινα κοινωνίαν εὐρυτέραν καὶ ἐμόρφωσαν γενικώτερον καὶ καθολικώτερον πολιτισμόν. Πάντες δὲ οἱ λαοὶ οἱ ἐμμείναντες ἐν τῷ ἀρχικῷ φυσικῷ βίῳ αὐτῶν, τῷ μικρὸν ἀπέχοντι τῆς ἀγρίας φυσικῆς καταστάσεως (οἱ λαοὶ οἱ ἄγριοι) ἢ προαχθέντες μὲν εἰς βαθμόν τινα ἡμερώσεως μικρᾶς, ἀλλ' ἐν τούτῳ διατελέσαντες στάσιμοι (οἱ βάρβαροι κατὰ τὴν στενωτέραν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος, οὐχὶ τὴν εὐρυτέραν τὴν τοῦ μὴ «Ἕλλην»)· πάντες οὗτοι οἱ λαοὶ οἱ οἰκοῦντες τὰ ἔνδον τῆς Ἀφρικῆς, ἐπίσης δὲ καὶ οἱ αὐθιγενεῖς τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Αὐστραλίας καί τινων μερῶν τῆς βορείου καὶ μέσης Ἀσίας, ὅσοι διάγουσι τὸν παλαίτατον αὐτῶν βάρβαρον βίον ἀποκλείονται τῆς ἱστορίας. Οἱ βίοι τῶν λαῶν τούτων ἀνήκουσι μᾶλλον εἰς τὴν φυσικὴν ἱστορίαν, ὥσπερ οἱ τῶν ἄλλων φυσικῶν ὄντων· καὶ δύνανται μὲν νὰ περιγραφῶσιν, ἀλλ' οὐχὶ νὰ ἱστορηθῶσιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ τῶν μάλιστα ἱστορικῶν ἤτοι πεπολιτισμένων λαῶν ἡ ἱστορία ὡρμήθη ἀπὸ βαρβαρότητος διότι ὁ φυσικὸς βίος καὶ ἡ φυσικὴ κατάστασις ὑπῆρξαν βάσις καὶ ἀφετηρία τοῦ ἠθικοῦ ἤτοι ἱστορικοῦ βίου, δὲν εἶναι δὲ δυ-

νατὸν μετὰ μαθηματικῆς ἀκριβείας νὰ προσδιορισθῶσι τὰ σημεῖα τῆς ἀπὸ ἀγρίας ἢ βαρβάρου φύσεως εἰς ἥμερον βίον μεταβάσεως, ἤτοι τὰ σημεῖα τοῦ ἱστορικοῦ βίου· διὰ ταῦτα πάντα ἡ ἱστορία ἐξ ἀνάγκης ἀσχολεῖται γενικῶς περὶ τὰ ζητήματα τῆς ἀπὸ φυσικῆς καταστάσεως βαθμηδὸν γινομένης εἰς ἡμέρωσιν μεταβάσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τοῦτο ἅπτεται γενικῶς καὶ τῆς θεωρίας τοῦ φυσικοῦ βίου· ἀλλὰ δὲν διατρίβει περὶ τὰ καθέκαστα τοῦ βίου τῶν ἀγρίων ἢ βαρβάρων, ὅστις ἄλλως εἶναι ὁ αὐτὸς πάντοτε, διδασκόμενος ἐν τῇ φυσικῇ ἱστορίᾳ καὶ μάλιστα ἐν τῇ γεωγραφίᾳ.

Ἐν τῷ οὕτω σχετικῶς περιστελλομένῳ καὶ περιοριζομένῳ πλάτει αὐτῆς ἡ ἱστορία ἀσχολεῖται περὶ πάντα τὰ ἀναγόμενα εἰς τὸν βίον ἤτοι τὰς πράξεις καὶ τὰ παθήματα ἐθνῶν καὶ λαῶν καὶ ἀνδρῶν ἱστορικῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ ἡ ἀληθὴς καὶ σπουδαία μελέτη τῆς ἱστορίας δὲν κεῖται ἁπλῶς ἐν τῇ γενέσει μεγάλων ἢ μικρῶν γεγονότων, ἐν οἷς διὰ τὸν ἐπιπολαίως μελετῶντα ἐξαντλεῖται ἅπαν τὸ περιεχόμενον τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ πολλῷ πλέον ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῶν ἐσωτερικῶν πνευματικῶν δυνάμεων τῶν ἐκδηλουμένων ἐν τοῖς γεγονόσιν ἐκείνοις. Ἐντεῦθεν νοεῖται ὅτι γεγονότα θορυβώδη καὶ ἐξωτερικῶς ἐκπλήσσοντα, οἷον πόλεμοι καὶ μάχαι καὶ ἐθνῶν μεταναστάσεις καὶ ἐπιδρομαὶ ἐπ' ἄλληλα καὶ κρατῶν πτώσεις καὶ δυναστειῶν καθαιρέσεις καὶ θρόνων ἀνατροπαὶ δὲν εἶναι τὰ μόνα ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀξιομνημόνευτα· ἀλλὰ πολλῷ πλέον τούτων αἱ ἠρέμα ἐκεῖναι καὶ ἐν σιγῇ ἐπερχόμεναι μεταβολαὶ αἱ ἐπενεργοῦσαι ἰσχυρότερον καὶ διαρκέστερον ἢ τὰ ἐξωτερικῶς μεγάλα καὶ θορυβώδη γεγονότα, καὶ οἱ σιωπηλοὶ ἐκεῖνοι τὸ πλεῖστον ἐξωτερικῶς ἀφανεῖς συνδυασμοὶ ἠθικῶν αἰτίων, τῶν ὁποίων τὸ φυσικὸν καὶ δὴ τὸ ἁπλούστατον ἀποτέλεσμα εἶναι αἱ ὑπὸ πολλῶν μετ' ἐκπλήξεως παρατηρούμεναι μεγάλαι καὶ βίαιαι μεταβολαὶ ἐν οἱῳδήποτε συστήματι τοῦ ἀνθρωπίνου βίου (1). Ἐν τῇ

(1) Πρβλ. Jaques Roussau. Émile IV «Ἡ ἱστορία καθόλου εἶναι ἐλλιπὴς κατὰ τοῦτο, ὅτι καταλέγει μόνον γεγονότα αἰσθητὰ καὶ δεδηλωμένα, δυνάμενα νὰ ὁρισθῶσι δι' ὀνομάτων, τόπων, χρονολογιῶν· ἀλλὰ τὰ αἴτια τὰ βραδέα καὶ προχωρητικὰ (progressives) τῶν γεγονότων τούτων, τὰ μὴ δυνάμενα νὰ σημειωθῶσιν ἐξ ἑαυτῶν, μένουσι πάντοτε ἄγνωστα. Συνήθως οἱ ἱστοριογράφοι ἐν μιᾷ νίκῃ ἢ ἥττῃ εὑρίσκουσι τὸν λόγον μιᾶς πολιτικῆς ἐξελίξεως (révolution), ἥτις καὶ πρὸ τῆς νίκης ταύτης ἢ ἥττης εἶχεν ἤδη καταστῇ ἀναπόδραστος. Ὁ πόλεμος ἀποκαλύπτει ἁπλῶς γεγονότα ἤδη ὡρισμένα δι' αἰτίων ἠθικῶν, τὰ ὁποῖα σπανίως ἠξεύρουσι νὰ βλέπωσιν οἱ ἱστοριογράφοι». Ὁ Ῥουσσὼ ὑπαινίσσεται ἐνταῦθα τοὺς ἱστοριογράφους τῶν χρόνων αὐτοῦ.

ἱστορίᾳ, ἤτοι ἐν τῷ βίῳ τῷ ἠθικῷ, συμβαίνει τὸ αὐτό, καθὰ λέγει ὁ Ρόττεκ, ὅπερ καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τῷ φυσικῷ. Σφοδρός τις ἄνεμος ἢ θύελλα ἢ σεισμὸς δύνανται νὰ ἐπιφέρωσι παροδικὰς μόνον, καίτοι μεγάλας, μεταβολάς. Ἀλλὰ ποία ἡ τούτων δύναμις παραβαλλομένη πρὸς τὴν ἤρεμον, ἀλλὰ τὰ πάντα ζωογονοῦσαν ἐαρινὴν αὔραν, καὶ τὴν βραδεῖαν μέν, ἀλλ' ἀκατάσχετον ροπὴν τῶν μεταβολῶν τοῦ κλίματος καὶ τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους; Θορύβων καὶ πατάγων ἐπλήρωσαν τὴν οἰκουμένην αἱ τοῦ Ἀττίλα καὶ Δζιγγισχὰν καὶ Ταμερλάνου ἐπιδρομαὶ καὶ ἐκπορθήσεις καὶ ἐρημώσεις· ἀλλὰ σχεδὸν ἐλησμονήθησαν. Πόσον γόνιμοι ἐν ἀντιθέσει πρὸς ταύτας ὑπῆρξαν αἱ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπιχειρήσεις αἱ ἐμπνεομεναι ὑπὸ ὑψηλοτέρας διανοίας Ἑλληνικῆς φιλοσοφούσης; Ἠρέμα καὶ ἄνευ θορύβου ἐθεμελιώθη καὶ διεδόθη ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία· ἀλλὰ πόσον ἰσχυρὰ ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς ἐπὶ τοσοῦτον πλῆθος τῶν ἐπιγενομένων αἰώνων! Μέγα γεγονὸς τοῦ αἰῶνος τούτου βεβαίως εἶναι ὁ μέγας Ἑλληνικὸς ἀγὼν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ γενόμενα. Ἀλλ' ὁ ἀγὼν οὗτος ἦτο ἀποτέλεσμα φυσικὸν καὶ λογικὸν πολλῶν ἠρέμα καὶ ἀνεπαισθήτως δι' αἰώνων ἀναπτυσσομένων καὶ ἐνεργουσῶν ἠθικῶν δυνάμεων, ὧν ἡ πηγὴ ἦτο αὐτὴ ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία καὶ ἱστορικὴ συνείδησις. Ἐν τῷ πλάτει λοιπὸν καὶ τῇ περιοχῇ τῆς ἱστορίας δὲν περιλαμβάνονται ἁπλῶς γεγονότα ἐξωτερικῆς φύσεως καὶ ἡ τούτων μελέτη, ἀλλὰ καὶ τὰ συνδέοντα ταῦτα πρὸς ἄλληλα ἐσωτερικῶς αἴτια τῶν πραγμάτων τὰ ἑρμηνεύοντα τὴν φύσιν καὶ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἰδίως τὰ διάφορα στοιχεῖα ἢ κεφάλαια τῆς ἱστορικῆς κινήσεως, ἀναπτύξεως καὶ ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. Τῶν στοιχείων τούτων ἢ κεφαλαίων τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ὧν ἄλλα μὲν εἶναι φυσικὰ ἀποτελοῦντα τὴν φυσικὴν ἀρχὴν καὶ δύναμιν τῆς ἱστορίας, ἄλλα δὲ ἠθικὰ παραγόμενα ἐξ αὐτῆς τῆς ἠθικῆς καὶ λογικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποκαλυπτόμενα ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἀποτελοῦντα τρόπον τινὰ αὐτὴν ταύτην τὴν ἱστορίαν, γενική τις ἐκ τῶν προτέρων ἐξέτασις δύναται νὰ διασαφήσῃ πληρέστερον τὴν προεισαγωγικῶς διδομένην ἐνταῦθα ἔννοιαν τῆς ἱστορίας.

2. Στοιχεῖα ἢ κεφάλαια τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως.

Ἡ βούλησις καὶ ἡ ἀτομικότης. — Ἡ ἱστορία ἔχει ἀντικείμενον ὡς εἴπομεν τὸν ἀνθρώπινον βίον ἐν τῇ διηνεκεῖ ἐξελίξει καὶ ἀναπτύξει αὐτοῦ. Ὁ βίος οὗτος εἶναι προϊὸν τοῦ ἀνθρώπου τοῦ καθολικοῦ ἤτοι ἁπάσης τῆς ἀνθρωπότητος τῆς ἱστορικῆς, τῆς συγκειμένης ἀπὸ μεγάλου πλήθους φυλῶν καὶ ἐθνῶν καὶ λαῶν. Ἀλλ' ἐν πᾶσι τούτοις ἡ μονὰς ἡ ἀρχικὴ καὶ τὸ κύριον στοιχεῖον εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἀτομικότητι αὐτοῦ· καὶ ἡ νόησις τῆς ἱστορίας ὡς ἀπαραίτητον ὅρον ἔχει τὴν ἔρευναν καὶ νόησιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτῆς πρὸς τὸν ἐξ αὐτῆς παραγόμενον ἱστορικὸν κόσμον. Ἡ δύναμις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος παράγει τὴν ἱστορίαν, εἶναι ἡ βούλησις ἤτοι ἡ μετὰ συνειδήσεως ἐνεργοῦσα ἐν αὐτῇ πρακτικὴ δύναμις, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος προσδιορίζει, αὐτὸς οὗτος, τὴν διεύθυνσιν τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ ἐντὸς τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως προσδιωρισμένων τῇ τοιαύτῃ ἐλευθέρᾳ κινήσει ὁρίων. Ἡ τοιαύτη ἐλευθερία, ἡ ἀπαραίτητος ἀρχὴ καὶ δύναμις τῆς ἱστορίας, εἶναι καὶ ὁ χαρακτὴρ ὁ διακρίνων τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἀπὸ τῆς ἱστορίας τῆς φύσεως καὶ παράγων τὴν ὑφισταμένην ἀντίθεσιν ἐν τῇ ἐξελίξει ἑκατέρων. Ἡ διάκρισις καὶ ἡ ἀντίθεσις αὕτη ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι ἐν μὲν τῷ φυσικῷ κόσμῳ μεταξὺ τῶν παραγόντων καὶ παραγομένων, τῶν προτέρων καὶ ὑστέρων, ὑπάρχει λογικὴ ἀνάγκη ἀποτελοῦσα νόμον σταθερὸν καὶ ἀναλλοίωτον, καὶ τὰ φαινόμενα πανταχοῦ εἶναι λογικὴ ἀκολουθία τῶν αἰτίων κατ' ἀνάγκην οὕτω ἔχοντα καὶ μὴ δυνάμενα ἄλλως γενέσθαι· ἐνῷ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ διὰ τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου τὰ παραγόμενα ἐν τῷ βίῳ δὲν εἶναι ἀπόλυτος λογικὴ ἀκολουθία τῶν αἰτίων, ἀλλὰ τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως, ἥτις τοιαῦτα ἐκ τούτων παράγει ἀποτελέσματα καὶ ἐνεργείας, ἐνῷ ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ καὶ ἀλλοῖα ἢ ταῦτα. Ἐντεῦθεν προκύπτει ἡ μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, καθ' ἣν ἐν ἐκείνῳ μὲν τὰ πάντα φαίνονται ἐνεργοῦντα ἐν τάξει καὶ κατὰ νόμους ἀναλλοιώτους, ἐνῷ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ οὐδεμία φαίνεται ὑφισταμένη τοιαύτη τάξις καὶ κανονικὴ ἐξέλιξις. Ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ τὸ γι-

νόμενον εἶναι καὶ δέον οὕτω γίνεσθαι, ἐνῷ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ ὑφίσταται συχνάκις μεγάλη ἀπόστασις μεταξὺ τοῦ γινομένου καὶ τοῦ δέοντος γίνεσθαι. Ἀλλ' ἐν τῇ φαινομένῃ ταύτῃ ἀταξίᾳ κεῖται ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρωπίνου βίου· διότι ἡ ἀταξία αὐτὴ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, τῆς δυνάμεως τῆς θελήσεως αὐτοῦ, ἥτις εἶναι πλέον δύναμις οὐχὶ φυσική, ἀλλὰ ἠθικὴ ἔχουσα συνείδησιν ἑαυτῆς καὶ φέρουσα εὐθύνην τῶν ἐν ἐλευθερίᾳ ὑπ' αὐτῆς γινομένων (1). Ἀλλ' ἡ ἐλευθερία, ἡ βούλησις, ἡ ἠθικὴ δύναμις δὲν ἀποκλείει τὴν τάξιν, ἤτοι τὴν συμφωνίαν τοῦ γινομένου καὶ τοῦ πραττομένου πρὸς τὸ δέον πράττεσθαι. Τὸ γινόμενον εἶναι ὅ,τι πράττει ἐλευθέρως ὁ ἄνθρωπος, τὸ δὲ δέον πράττεσθαι εἶναι ὅ,τι ὁ σκοπὸς ὁ ὕψιστος τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ κελεύει. Ἡ συμφωνία τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν τοιοῦτον σκοπὸν παράγει τὴν *ἠθικὴν τάξιν*. Ἀλλὰ περὶ τούτου μὲν ἀλλαχοῦ ἰδιαίτερος γενήσεται λόγος. Ἐνταῦθα δὲ ἀνάγκη εἶναι νὰ νοηθῇ καὶ νὰ τεθῇ ὡς ἀρχὴ ἱστορικὴ ὅτι ἡ δύναμις τῆς βουλήσεως, ἡ ἐλευθερία δηλονότι τοῦ πράττειν, ἣν ἔχει ὁ ἄνθρωπος, εἶναι στοιχεῖον πρώτιστον καὶ κυριώτατον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου (2) καθὰ τοῦτο ἀμέσως καὶ ἐμμέσως νοεῖται σαφῶς ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἤτοι τοῦ ἱστορικοῦ βίου εἰρημένων.

Ἀλλ' ἡ βούλησις, αὐτὴ καὶ μόνη δυναμένη νὰ παράγῃ βίον ἀνθρώπινον ἐλεύθερον, κόσμον ἠθικὸν καὶ ἐν γένει ἠθικὴν τάξιν, δὲν ἠδύνατο νὰ παράγῃ ταῦτα ἐν μεγάλῃ ποικιλίᾳ καὶ ἑνότητι δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν, δὲν ἠδύνατο νὰ παράγῃ πλοῦτον ἱστορικὸν ἀποτελοῦντα τὸν ἀληθῆ πυρῆνα τῆς ἱστορίας καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτῆς, ἂν

(1) Ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα δὲν παράγει ἐκ τοῦ προτέρου τὸ ὕστερον, ἐκ τῶν νόμων τὰ φαινόμενα ὡς ἀναγκαίας, ὡς ἁπλᾶς ἐνεργείας, καὶ ἀναπτύξεις. Ἐὰν (ἐν τῷ ἱστορικῷ κόσμῳ) ὑφίστατο τὸ λογικῶς ἀναγκαῖον τοῦ ὑστέρου ἐν τῷ προτέρῳ, τότε ἀντὶ ἠθικοῦ κόσμου ἤθελε παραχθῇ ἀνάλογόν τι τῆς αἰωνίου ὕλης καὶ τῶν μεταβολῶν τῆς ὕλης. Ἐὰν ὁ ἱστορικὸς βίος ἤθελεν εἶσθαι ἀναπαραγωγή τις τοῦ ἀείποτε *ὁμοίου* (ὅπως ὁ φυσικὸς κόσμος), τότε ἤθελεν ὑφίστασθαι ἄνευ ἐλευθερίας καὶ εὐθύνης, ἄνευ ἠθικοῦ περιεχομένου, ὡς ἁπλῆ τις ὀργανικὴ φύσις. Ἡ οὐσία τῆς ἑρμηνείας τῆς ἱστορίας κεῖται ἐν τούτῳ, ὅτι ἐν τοῖς γεγονόσι τοῦ παρελθόντος βλέπει πραγματικότητας μετὰ πλήθους ὅλου ὅρων καὶ συνθηκῶν, ζητούντων καὶ τὴν πραγματοποίησιν καὶ τὴν πραγματικότητα αὐτῶν» (Droysen H. σ. 20). Ταῦτα ὅμως δὲν ἀποκλείουσι τὴν ὕπαρξιν νόμων ἱστορικῶν ὑπὸ γενικωτέραν ἔποψιν, ὡς περὶ τούτου ἀλλαχοῦ ποιησόμεθα λόγον.

(2) Πᾶσαι αἱ διαμορφώσεις καὶ μεταβολαὶ ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ τελοῦνται διὰ τῶν πράξεων της βουλήσεως, ὅπως ἐν τῷ ὀργανικῷ κόσμῳ τὰ πάντα παράγονται ἐκ τοῦ κυψελώδους ἱστοῦ. Καὶ πολιτεία καὶ λαὸς καὶ ἐκκλησία καὶ τέχνη ποιοῦσι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς θελήσεως» (Droysen H. σ. 33).

μὴ πρὸς τῇ δυνάμει τῆς βουλήσεως ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει καὶ ἡ ἀτομικότης, δύναμις ἀτομικότητος ἀπὸ τοῦ ἀτόμου τοῦ ἀνθρώπου ἀρχομένη καὶ ἐκτεινομένη καὶ εἰς φυλάς, ἔθνη καὶ λαούς, διακρινομένους ἀπ' ἀλλήλων διὰ τῆς ἀτομικῆς ἰδιοφυίας (1). Ἡ ἀτομικότης καθιεροῦσα τὴν διαφορὰν οὐ μόνον τοῦ ποσοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ποιοῦ τῆς λογικότητος καὶ βουλήσεως ἐν ἑκάστῳ ἀτόμῳ, ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ οὐσίαν τῆς ἱστορίας. Διὰ τῆς ἀτομικότητος παράγονται καὶ ἐμφανίζονται ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει ἡγεμόνες καὶ στρατηλάται τοῦ ἱστορικοῦ βίου, οἵτινες ἐν τῇ μεγάλῃ πομπῇ τῆς ἱστορίας παρὰ τοὺς πολλοὺς «ναρθηκοφόρους» παρίστανται ὡς οἱ «παῦροι βάκχοι»(2) οἱ τὸ δαιμόνιον τῆς ἱστορίας ἐν ἑαυτοῖς ἐνσαρκοῦντες καὶ δεικνύντες ὡς μύσται τοῖς πολλοῖς ναρθηκοφόροις τὴν πρὸς τὸ ἱστορικὸν μεγαλεῖον ὁδόν· οὗτοι οἱ ὀλίγοι ἐκλεκτοὶ μεταξὺ τῶν πολλῶν κλητῶν, οἱ τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἐν ἀνθρωπίνῃ τελειότητι δεικνύντες, οἱ μὴ ὑποκείμενοι εἰς νόμους, ἀλλ' ἑαυτοὺς παρέχοντες νόμους (3). Ἡ ἀτομικότης, ἥτις εἶ-

(1) «*Ἀτομικότης* εἶναι θεμελιώδης χαρακτὴρ παντὸς πεπερασμένου, ἀφοῦ πᾶν πεπερασμένον ὄν, παρὰ πᾶσαν τὴν κοινότητα αὐτοῦ πρὸς τὸ γένος, εἶναι πάλιν *ὡρισμένη τις μονὰς* καὶ δι' ἰδιοφυῶν γνωρισμάτων διακρίνεται ἀπὸ πάσης ἄλλης μονάδος τοῦ γένους» (I. Beck. Empirische Psychologie σελ 18). «Πᾶς ἄνθρωπος εἶναι *ἠθικὸν* ὑποκείμενον· καὶ διὰ τοῦτο μόνον εἶναι ἄνθρωπος, καὶ ὡς τοιοῦτος δημιουργεῖ τὸν ἠθικὸν αὐτοῦ κόσμον. Καὶ αἱ στεναί, στενώταται ἀνθρώπιναι σχέσεις, οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ ἐνέργειαι ἔχουσι πορείαν τινὰ καὶ ἱστορίαν, εἶναι *ἱστορικαὶ* δι' ἐκείνους, οὓς ἀφορῶσιν (ἱστορία εἰδική, οἰκογενειῶν, τόπων κτλ.). Ἀλλ' ὑπεράνω τῶν ἱστοριῶν εἶναι ἡ ἱστορία» (Droysen. H. σ. 33).

(2) «Οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, ζῶντες μόνον διὰ τὰ συμφέροντα καὶ τὰς ἐργασίας τοῦ παρόντος, ἐστραμμένοι πρὸς καθημερινοὺς μικροὺς σκοπούς, ἀκολουθοῦντες τῇ συνηθείᾳ, τῷ κοινῷ ῥεύματι καὶ ταῖς ἀμεσωτάταις ἀφορμαῖς, ἐργάζονται διὰ τὴν ἱστορίαν ἄνευ προαιρέσεως καὶ θελήσεως, ἀνελεύθεροι ὡς ὄχλος. Οὗτοι εἰσὶν οἱ θορυβοῦντες ἁπλῶς ἐν τῇ ἑορτασίμῳ πομπῇ τοῦ θεοῦ *θυρσοφόροι, Βάκχοι δέ τε παῦροι*» (Droysen. H. σ. 35).

(3) Ἀριστοτ. Πολ. Βιβλ. Γ' 8, 1-7 «Εἰ δέ τίς ἐστιν εἷς τοσοῦτον διαφέρων κατ' ἀρετῆς ὑπερβολήν, ἢ πλείους μὲν ἑνός . . . μὴ μέντοι δυνατοὶ πλήρωμα παρασχέσθαι πόλεως, ὥστε μὴ συμβλητὴν εἶναι τὴν τῶν ἄλλων ἀρετὴν πάντων μηδὲ τὴν δύναμιν αὐτῶν τὴν πολιτικὴν πρὸς τὴν ἐκείνων, εἰ πλείους, εἰ δ' εἷς, τὴν ἐκείνου μόνου, οὐκέτι θετέον τούτους μέρος πόλεως· ἀδικήσονται γὰρ ἀξιούμενοι τῶν ἴσων, ἄνισοι τοσοῦτον κατ' ἀρετὴν ὄντες καὶ τὴν πολιτικὴν δύναμιν· ὥσπερ γὰρ θεὸν ἐν ἀνθρώποις εἰκὸς εἶναι τὸν τοιοῦτον. . . Κατὰ δὲ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος· αὐτοὶ γάρ εἰσι νόμος. . . Ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἄρχειν γε τοῦ τοιούτου· παραπλήσιον γὰρ κἂν καὶ τοῦ Διὸς ἄρχειν ἀξιοῖεν γνωρίζοντες τὰς ἀρχάς. Λείπεται τοίνυν, ὅπερ ἔοικε πεφυκέναι, πείθεσθαι τῷ τοιούτῳ πάντα ἀσμένως, ὥστε βασιλέας εἶναι τοὺς τοιούτους ἀϊδίους ἐν ταῖς πόλεσιν». Πολυδ. Α' 35. «Καὶ μὴν τὸ παρ' Εὐριπίδῃ πάλαι καλῶς εἰρῆσθαι δο-

ναι κύριος χαρακτὴρ τοῦ ἀτόμου ἀνθρώπου, ἐν μέρει μὲν παράγει τὴν ἀτομικότητα τῆς φυλῆς, ἐν μέρει δὲ καὶ παράγεται ὑπὸ ταύτης, ἐκτείνεται δέ, ὡς εἴπομεν, (*ἡ ἀτομικότης*) ἐπὶ τὸ ὅλον ἔθνος, καὶ διὰ τούτου ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀτόμου ἀνθρώπου καὶ τἀνάπαλιν, εἰς τρόπον, ὥστε δὲν δύναται νὰ προσδιορισθῇ ποῦ *ἀκριβῶς* τὸ αἴτιον καὶ αἰτιατόν, ποῖον τὸ ἐπιδρῶν καὶ ποῖον τὸ ἐπιδρώμενον. Ἀλλὰ κυρίως ἡ φυσικὴ δύναμις τῆς ἀτομικότητος ἐκδηλοῦται ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὡς ἀτόμῳ. Καὶ οὗτος κυρίως εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς ἱστορίας. Ἀλλ' οὔτε ἓν ἄτομον, ὅσον μέγα καὶ ἂν ἦναι, οὔτε πάντα τὰ ἄτομα ὁμοῦ δημιουργοῦσι τὴν ἱστορίαν. Αὕτη γίνεται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' οὐχὶ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου μόνον, ὁσονδήποτε μέγας κἂν ᾖ οὗτος. Τὸ βάθος τοῦ ἱστορικοῦ βίου δὲν ἐξηγεῖται διὰ τοῦ βάθους τοῦ ἀτόμου, ἀλλ' οὐδὲ τοῦ ἀτόμου τὸ πνευματικὸν βάθος διὰ τῆς ἱστορίας. Ὅσον μέγας κἂν ᾖ ὁ ἀνήρ, ἡ ἱστορικὴ δύναμις καὶ ὁ ἱστορικὸς βίος εἶναί τι μεῖζον αὐτοῦ ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἱστορίας, καὶ οὐδέποτε τὸ ἄτομον δύναται νὰ ἀπορροφήσῃ τὴν ὅλην ἱστορίαν. Οἱ μεγάλοι ἄνδρες, καίπερ δόντες τύπον καὶ σφραγῖδα εἰς τὴν ἱστορίαν, δὲν ἐπραγματοποίησαν καθ' ὁλοκληρίαν τὰς βουλὰς αὐτῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἐν τῷ παραχθέντι ὤφθησαν ὡς ὄργανα μᾶλλον ἢ αἴτια ἐν τῷ ὅλῳ διὰ τῆς θελήσεως ὡς μόνης αἰτίας δημιουργήσαντα τὴν ἱστορίαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱστορία δὲν ἐξαντλεῖ τὸ βάθος τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, ὡς καὶ οἱουδήποτε ἀτόμου· οὐδ' ἐφάνησαν πάντοτε οἱ αἰῶνες ἄξιοι τῶν μεγάλων βουλευμάτων τῶν ἀτόμων. Ὁ ἱστορικὸς κόσμος καὶ ὁ πνευματικὸς κόσμος τῶν ἀτόμων συνεφάπτονται πολυειδῶς ἀλλήλων, ἀλλὰ δὲν καλύπτουσιν ἀμοιβαίως τὰ βάθη ἀλλήλων (1). Καὶ τοῦ μὲν ἀτό-

κοῦν, ὡς ἓν προβούλευμα τὰς πολλὰς χεῖρας νικᾷ, τότε δι' αὐτῶν τῶν ἔργων ἔλαβε πίστιν. Εἷς γὰρ ἄνθρωπος καὶ μία γνώμη τὰ μὲν ἀήττητα πλήθη καὶ πραγματικὰ δοκοῦντα εἶναι καθεῖλε, τὸ δὲ προφανῶς πεπτωκὸς ἄρδην πολίτευμα καὶ τὰς ἀπηλγηκυίας ψυχὰς τῶν δυνάμεων ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἤγαγε».

(1) «Ἡ *ψυχολογικὴ* ἑρμηνεία τῆς ἱστορίας ἐν τοῖς πράγμασιν αὐτοῖς, ὡς ἔχουσι ταῦτα, ἐρευνᾷ τὰς πράξεις τῆς θελήσεως τὰς παραγούσας τὰ πράγματα. Ἡ τοιαύτη ἑρμηνεία δύναται νὰ νοήσῃ τὸν *βουλόμενον* ἄνθρωπον καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον ἡ βούλησις αὕτη συνδυάζεται μετὰ τῆς ὅλης συναφείας τῆς πορείας τῶν πραγμάτων, νὰ νοήσῃ δὲ καὶ τὴν *διανοητικὴν* δύναμιν τοῦ δρῶντος, ἐφ' ὅσον αὕτη διευθύνει τὴν τοιαύτην πορείαν. Ἀλλ' οὔτε ὁ βουλόμενος μεταποιεῖται ὅλως εἰς τὴν πορείαν ταύτην, οὔτε ἐκεῖνο, ὅπερ ἐγένετο, ἐγένετο μόνον διὰ τῆς ἰσχύος τῆς θελήσεως καὶ διὰ τῆς διανοίας τοῦ βουλομένου· καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἡ ἀκραιφνής, οὔτε ἡ ὅλη ἔκφρασις τῆς *προσωπικότητος* ταύτης. Ἡ προσωπικότης ὡς τοιαύτη

μου τὸ ἰδιαίτερον βάθος ἐξηγεῖ ἡ ἰδιαιτέρα ψυχολογικὴ ἱστορία βοηθουμένη ὑπὸ τῆς καθόλου ψυχολογίας, τῆς δὲ ἱστορίας τὸ ὅλον βάθος πρὶν ζητηθῇ ἐν ταῖς *Ἰδέαις*, ἤτοι ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἰδεῶν, περὶ ὧν ἀλλαχοῦ γενήσεται λόγος, πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ ἐν τοῖς ὑπὲρ τὸ ἄτομον κειμένοις στοιχείοις ἢ κεφαλαίοις τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τοῖς τε ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως καὶ τοῖς ἐκ τῆς λογικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπορρέουσι καὶ πραγματοποιουμένοις οὐχὶ ἐν τῷ ἀτόμῳ, ἀλλ' ἐν τῇ συνόδῳ τῶν ἀτόμων. Ἡ ἐξωτερικὴ φύσις ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον πρὸ πάντων διὰ τοῦ κλίματος καὶ τῆς ποιότητος τῆς γῆς, ἣν οἰκεῖ· ἡ δὲ λογικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ συνόδῳ τῶν ἀτόμων παράγει τὴν κοινωνίαν, τὴν γλῶσσαν, τὴν ἐπιστήμην, τὴν φιλολογίαν, τὰς τέχνας τοῦ βίου, τὴν πολιτείαν καὶ τὴν θρησκείαν.

Α'. Φυσικὰ στοιχεῖα καὶ κεφάλαια τοῦ ἱστορικοῦ βίου.— Ὅτι ἡ φύσις ἡ παραγαγοῦσα τὸν ἄνθρωπον μετὰ τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ἰδιοφυίας τῆς τε ἐξωτερικῆς, τῆς ἐν τῇ σωματικῇ διαπλάσει ἐμφαινομένης, καὶ τῆς ἐσωτερικῆς τῆς ἐν τῇ πνευματικῇ ἰδιότητι ἔν τε τῷ ἀνθρώπῳ ὡς ἀτόμῳ καὶ ἐν τῇ φυλετικῇ καὶ ἐθνικῇ ἀτομι-

δὲν ἔχει τὸ μέτρον τῆς ἀξίας αὐτῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐν ὅτῳ δηλονότι κατορθοῖ, πράττει ἢ πάσχει ἐν αὐτῇ. Διὰ τὸ ἀτομικὸν πρόσωπον διετηρήθη ἴδιός τις κύκλος στενώτατος, ἐν ᾧ τοῦτο, ὅσον ἐνδεὲς ἢ πλούσιον κἂν ᾖ εἰς προτερήματα, ὅσον σημαντικὸν ἢ ἀσήμαντον κἂν ᾖ ἐν ταῖς ἐπιτυχίαις αὐτοῦ, κοινωνεῖ μόνον ἑαυτῷ καὶ τῷ Θεῷ (κύκλος ἰδιαίτατος, ἐν ᾧ κεῖται ἡ ἰδιαιτέρα πηγὴ τῆς θελήσεως καὶ ὑπάρξεως αὐτοῦ καὶ ἐν ᾧ ποιεῖ ἐκεῖνο, ὅπερ πρὸ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ ἢ πρὸ τοῦ Θεοῦ δικαιολογεῖ ἢ καταδικάζει). Διὰ τὸ ἄτομον τὸ βεβαιότατον, ὅπερ κέκτηται, εἶναι ἡ ἀλήθεια τοῦ *εἶναι αὐτοῦ*, ἡ *συνείδησις αὐτοῦ*. Εἰς τὸ ἱερὸν τοῦτο δὲν εἰσδύει τὸ βλέμμα τῆς ἐρεύνης. Οἱ ποιηταὶ — ὡς λ. χ. ὁ Σαιξπῆρος — ἐκ τῶν χαρακτήρων τῶν προσώπων ἀναπτύσσουσι τὴν πορείαν αὐτὴν τῶν πραγμάτων, ἣν εἰκονίζουσι· πρὸς τὸ γεγονὸς δὲ πλάττουσι καὶ ψυχολογικήν τινα ἑρμηνείαν τούτου. Ἀλλ' ἐν ταῖς πραγματικότησιν ἐνεργοῦσι καὶ ἄλλαι ῥοπαὶ πλὴν τῶν προσώπων. Τὰ πράγματα πορεύονται τὴν πορείαν αὐτῶν καὶ παρὰ τὴν ἀγαθὴν ἢ κακὴν θέλησιν ἐκείνων, δι' ὧν πραγματοποιοῦνται. Ἐν ταῖς ἠθικαῖς δυνάμεσιν ὑπάρχει ἡ *συνεχὴς ἀκολουθία* (Continuität) τῆς ἱστορίας, ἡ ἐργασία καὶ ἡ πρόοδος αὐτῆς· ἐν ταύταις δὲ ἔχουσι πάντες τὸ μέρος αὐτῶν, ἕκαστος ἐν ᾧ κέκληται· καὶ διὰ τούτων, ἐμμέσως, καὶ ὁ ἐλάχιστος καὶ ὁ ἐνδεέστατος ζῇ μετὰ πάντων ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀλλὰ καὶ ὁ μεγαλοφυέστατος, ὁ τὴν ἰσχυροτάτην ἔχων θέλησιν, ὁ κραταιότατος ἐν γένει, εἶναί τις ἁπλῆ ῥοπὴ ἐν τῇ κινήσει ταύτῃ τῶν ἠθικῶν δυνάμεων, παριστῶν πάντως ἐν ᾗ κέκτηται θέσει σημαντικόν τι καὶ ἐνεργόν. Ὡς τοιοῦτον, καὶ μόνον ὡς τοιοῦτον, εὑρίσκει αὐτὸν ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα, οὐχὶ χάριν τοῦ προσώπου αὐτοῦ, ἀλλὰ χάριν τῆς θέσεως καὶ ἐργασίας αὐτοῦ ἐν ταύτῃ ἢ ἐκείνῃ τῶν ἱστορικῶν δυνάμεων, χάριν τῶν ἰδεῶν, ὧν ἐμφορεῖται. Ἡ ἑρμηνεία τῶν *ἰδεῶν* καλύπτει τὰ κενά, ἅπερ καταλείπει ἡ ἑρμηνεία ἡ ψυχολογική» (Droysen, H. σ. 22).

κότητι ἐκδηλουμένης, δὲν παύει ἀσκοῦσα καὶ ἐπὶ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, εἶναι ἀναμφήριστον. Τρανὴ τούτου ἀπόδειξις εἶναι αἱ μεγάλαι κατὰ τὴν σωματικὴν διάπλασιν ποικιλίαι τῶν διαφόρων λαῶν τῶν γενικῶς περιλαμβανομένων ἐν ταῖς τρισὶν (Λευκῇ, Νιγρητικῇ καὶ ἐλαιόχρῳ) καὶ μετὰ τῶν δύο παραφυάδων (Μαλαϊκῇ καὶ Ἀμερικανικῇ) πέντε μεγάλαις ἀνθρωπολογικαῖς διαιρέσεσιν ἢ ἀνθρωπολογικαῖς φυλαῖς τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου γενους. Ὁρμώμενοι ἀπὸ τῆς μεγάλης ἀρχῆς τῆς ἑνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τῆς καταγωγῆς πάντων τῶν ἀνθρώπων ἐξ ἑνὸς ζεύγους δὲν δυνάμεθα ἄλλως νὰ ἐξηγήσωμεν τὰς κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν σωματικὴν διάπλασιν ἢ φυσιογνωμίαν διαφορὰς εἰμὴ διὰ τῆς διαφόρου ἐπιδράσεως τῆς φύσεως, πρὸ πάντων τοῦ κλίματος, ἐπὶ τὴν μορφὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ καὶ ἂν πρὸς στιγμὴν δὲν ἐμμείνωμεν ἐν τῷ μνημονευθέντι μεγάλῳ δόγματι τῆς ἑνότητος τῆς καταγωγῆς καὶ ὑποθέσωμεν πολλοὺς προπάτορας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, πάλιν δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν, ἄνευ τῆς ἀρχῆς τῆς φυσικῆς ἐπιδράσεως, τοσαύτας διαφορὰς καὶ ποικιλίας διαιρέσεων καὶ ὑποδιαιρέσεων ἐντὸς τῶν μνημονευθεισῶν τριῶν ἢ πέντε πρώτων διαιρέσεων (1). Ἀλλ' ἡ οὕτω προελθοῦσα φυσικὴ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως διαφορά, ἧς ἡ ἀρχὴ καλύπτεται διὰ τὴν ἱστορίαν ἐν τῷ σκότει τῶν προϊστορικῶν χρόνων, καὶ ἥτις ἔν τινι μέτρῳ δὲν ἔμεινεν ἴσως ἄνευ ἐπιδράσεως καὶ ἐπὶ τὴν ἐσωτερικὴν διάφορον σωματικὴν διάπλασιν τῶν διαφόρων λαῶν, δὲν εἶναι οὔτε ἡ μόνη οὔτε ἡ κυριωτάτη αἰτία καὶ ἀρχὴ τῆς εἰς ἔθνη καὶ λαοὺς διαιρέσεως τῆς ἀνθρωπότητος. Ὅτι ἡ τοιαύτη διαίρεσις ἐν πολλοῖς εἶναι ἀνεξάρτητος ἐξωτερικῶν φυσικῶν ἐπιδράσεων οὖσα ἀποτέλεσμα τῆς ἀτομικότητος, μαρτυρεῖ τὸ στοιχεῖον ἐκεῖνο τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὸ πλέον παντὸς ἄλλου ἐνοῦν τὸν ἱστορικὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν ἄνθρωπον τὸν φυσικόν, ἡ γλῶσσα δηλονότι ἡ ἀνθρωπίνη. Ὅτι ἡ διαφορὰ τῶν γλωσσῶν ἀπ' ἀλλήλων ὡς καὶ ἡ συγγένεια ἡ συνάπτουσα γλώσσας τινὰς πρὸς μεγάλας γλωσσικὰς οἰκογενείας δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἐξωτερικῶν φυσικῶν ἐπιδράσεων, ἀλλὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἰδιοφυίας τῶν λαλούντων αὐτὰς λαῶν, μαρτυρεῖ τοῦτο τρανῶς

(1) Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ποικιλίαι τινὲς προῆλθον ἱστορικῶς ἐκ τῆς ἀναμίξεως λαῶν διαφόρων φυλῶν (λευκῶν μετὰ μαύρων ἢ ἐλαιόχρων καὶ τἀνάπαλιν) καὶ οὕτω προῆλθον πολλοὶ μεσάζοντες τύποι. Ἀλλὰ καὶ αἱ ποικιλίαι αἱ μὴ φέρουσαι τὸν μεσάζοντα τύπον καὶ τὸ γνώρισμα τῆς ἀναμίξεως εἰσὶ πολυάριθμοι.

καὶ αὐτὴ ἡ κατ' οὐσίαν πνευματικὴ φύσις τῆς γλώσσης ἡ ἥκιστα ἐξαρτωμένη ἐκ φυσικῶν ἐπιδράσεων, μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὸ ἄλλο γεγονός, ὅτι πολλοὶ λαοὶ εἰσὶ συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλους κατὰ τὴν γλῶσσαν διαφέροντες μεγάλως κατὰ τὴν ἀνθρωπολογικὴν διάπλασιν. Ἀλλ' ἐὰν ἐπὶ τὴν ἀρχικὴν κατὰ ἔθνη διαίρεσιν τῶν λαῶν δὲν ἐπέδρασαν ἐξωτερικὰ φυσικὰ αἴτια, τὸ ποιὸν δηλονότι τοῦ κλίματος καὶ τῆς οἰκουμένης γῆς, ταῦτα ἐπέδρασαν σπουδαίως ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῶν λαῶν καὶ ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν διάπλασιν τοῦ ἰδιαιτέρου ἐθνικοῦ πνευματικοῦ βίου. Ἦτο δὲ ἀδύνατον ὁ λαὸς ὁ ὑπὸ τὸ κλίμα τῆς Ἑλλάδος ζῶν, ὁ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν θάλασσαν τῆς Ἑλλάδος βλέπων, νὰ ἀναπτυχθῇ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τήν τε φαντασίαν καὶ τὸν νοῦν, καθ' ὃν ὁ λαὸς ὁ οἰκῶν τὰ χιονοσκεπῆ ὄρη τοῦ βορρᾶ ἢ τὰς ἀμμώδεις πυρικαύστους πεδιάδας τῆς Ἀφρικῆς ἢ τὰς στέππας τῆς Ἀσίας. Ἀλλὰ τὸ κλίμα καὶ ἡ γῆ, πλὴν τῆς ἀμέσου ἐπὶ τὸν πνευματικὸν βίον ἐπιδράσεως, ἀσκοῦσί τινα ἐπὶ τούτων ἐπίδρασιν ἐμμέσως καὶ διὰ τοῦ βίου, τὸν ὁποῖον παράγουσι. Οἱ ὅροι τοῦ φυσικοῦ βίου ὑπὸ κλίμα εὐκραὲς καὶ ἐπὶ γῆς εὐφόρου, ἁρμονικῶς ποικιλλομένης διὰ τῆς ποικιλίας τῶν ὀρέων καὶ τῶν κοιλάδων καὶ τῶν πεδιάδων· οἱ ὅροι τῆς διαίτης τοῦ ἀνθρώπου ἐν χώρᾳ παραγούσῃ πλούσια προϊόντα καὶ περιβρεχομένῃ ὑπὸ θαλασσῶν καὶ ὅρμων καὶ λιμένων, δὲν δύνανται νὰ ὦσιν οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ὅρους τοῦ βίου, ὃν διάγουσιν οἱ λαοὶ ἐν τόποις ὀρεινοῖς στερουμένοις θαλάσσης ἢ καὶ ἐν ἀλιμένοις ἀκταῖς καὶ ἐν μονοτόνοις πεδιναῖς χώραις μὴ διαχωριζομέναις ὑπὸ θαλασσῶν. Ὁ ἀήρ, ὁ οὐρανός, τὸ κλίμα, τὸ ἔδαφος, ὁ ὁρίζων, ἡ θέα τοῦ ὁρίζοντος, ἡ θέα τῆς θαλάσσης, ἡ θαλασσοπλοΐα, ἡ διὰ θαλάσσης συγκοινωνία, πάντα ταῦτα ἀμέσως καὶ ἐμμέσως ἐπιδρῶσιν ἰσχυρῶς ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῶν λαῶν (1). Καὶ ἂν δὲν ἀποδώσῃ τις πολὺ μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν τοιαύτην ἐπίδρασιν καὶ δὲν παρακολουθῇ τὴν γεωγραφικὴν ἱστορίαν τοῦ Neuman τὴν ἐκ τῆς φυσικῆς διαπλάσεως τῶν ἀκτῶν, τῶν λιμένων καὶ τῶν ὀρέων τῆς Ἀττικῆς ἑρμηνεύουσαν ἡμῖν τὴν

(1) Διονύσ. Ἁλικ. Τέχνη. Κεφ. ια' ε' «Καὶ γὰρ ὁ Πλάτων φησὶ παγκάλως ὅτι κατὰ τοῦ οὐρανοῦ τόπους καὶ τῶν ἠθῶν αἱ κράσεις· καὶ γὰρ τὰ ἤθη φησὶν ἐνδύεσθαι τοὺς τόπους καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπὸ τῶν καθ' ἕνα· διὰ τοῦτο ὅσα πολιτειῶν εἴδη, τοσαῦτα ἐθνῶν εἴδη, ὡς τὰς πολιτείας ἀπὸ τῶν ἠθῶν, τὰ τ' ἤθη ἀπὸ τῶν πολιτειῶν γινόμενα». Τὸ χωρίον τοῦ Πλάτωνος, περὶ οὗ ὁ λόγος ἐνταῦθα, εἶναι ἐν Πολιτείας Δ' Κεφ 11.

γένεσιν τῶν Ἀθηναϊκῶν μύθων, εἶναι ἀδύνατον ν' ἀμφισβητήσῃ τις τὰς ἀληθείας ταύτας ὑπὸ τὴν γενικὴν αὐτῶν ἔννοιαν. Ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι γεωγράφοι ἐξῆραν ὀρθῶς τὸ εἰς ἡμέρωσιν καὶ πολιτισμὸν προσφυὲς τῆς γεωγραφικῆς θέσεως καὶ διαπλάσεως(1) τῆς «πολυσχημονεστάτης» τῶν ἠπείρων, τῆς μάλιστα πασῶν εὐπορούσης θαλασσῶν, κόλπων καὶ λιμένων, χερσονήσων καὶ νήσων, δι' ὧν πάντων καὶ τὸ κλίμα καθίσταται εὐκραὲς καὶ ὁ ὁρίζων πανταχοῦ ποικίλος καὶ ἡ θέα τερπνή, καὶ ἡ συγκοινωνία εὔκολος καὶ συχνή, ὁ δὲ βίος ἀναπτύσσεται ἁρμονικῶς (2). Τὰς φυσικὰς ταύτας ἀρετὰς μετὰ τὴν Εὐρώπην κέκτηται ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ ἡ Ἀσία, κατὰ τρίτον δὲ λόγον ἡ Ἀμερική, ἔπειτα δὲ ἔρχονται αἱ δύο σκοτειναὶ ἤπειροι, ἡ Ἀφρικὴ καὶ ἡ Αὐστραλία (3). Τῆς Ἀσίας ὁ πολιτισμὸς εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ τῆς Εὐρώπης, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ποιοῦ καὶ τοῦ ποσοῦ ἥττων τοῦ τῆς Εὐρώπης κατ' εὐθὺν λόγον τῆς ὀλιγότητος τῶν θαλασσῶν καὶ κόλπων. Ὁμοία δέ που ἀναλογία ὑφίσταται καὶ ἐν τῷ πολιτισμῷ τῶν ἄλλων ἠπείρων πρὸς τὴν γεωγραφικὴν διάπλασιν αὐτῶν (4). Ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς τοιαύτης προσφυοῦς πρὸς τὸν πολιτισμὸν φυσικῆς διαπλάσεως ἡ Ἑλλὰς

(1) Στράβ. Β' 126 «. . . ὅτι πολυσχήμων τε καὶ πρὸς ἀρετὴν ἀνδρῶν εὐφυεστάτη καὶ πολιτειῶν καὶ τὰς ἄλλας πλείστας μεταδεδωκυῖα τῶν οἰκείων ἀγαθῶν».

(2) «Μάτην ἠθέλομεν ζητήσει νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὰ μυστήρια τῆς φύσεως τῆς μηδέποτε ἡσυχαζούσης. Ἐνῷ τὰ ἕλη ἀπεξηραίνοντο καὶ ὁ Ὠκεανὸς ἀπεχώρει, ἵνα καταλίπῃ ὄπισθεν αὐτοῦ ἀναπεπταμένας πεδιάδας μελλούσας ποτὲ νὰ καταστῶσι κατοικία χιλίων λαῶν ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων, δύο θάλασσαι, ἐγκεκλεισμέναι οὕτως εἰπεῖν εἰς τὸ μέσον τῶν χέρσων, ἐχρησίμευσαν τοῖς Εὐρωπαίοις ὡς στάδιον ἵνα δοκιμάσωσι τὰς δυνάμεις αὐτῶν, ἀνέπτυξαν τὴν τούτων βιομηχανίαν καὶ παρέσχον αὐτοῖς μέσα συγκοινωνίας μὴ ὑπάρχοντα ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀμερικῇ. Ἐκ τοῦ φαινομένου τούτου συμπεραίνει τις ὅτι ἡ Εὐρώπη, ἕνεκα τῆς γεωγραφικῆς αὐτῆς θέσεως, ἦτο προωρισμένη νὰ καταστῇ κατοικία ἀνθρώπων ἐλευθέρων καὶ ἐνεργητικῶν». (I. Müller. Εἰσ. παγκ. ἱστ.).

(3) Ἡ Ἀμερικὴ ἀνέπτυξεν αὐθιγενῆ πολιτισμὸν ἐν Μεξικῷ καὶ ἐν Περουΐα μείζονα ἢ ἡ Ἀφρική. Ὅτι ἡ Αἴγυπτος ὑπῆρξεν ἀρχαιοτάτη κοιτὶς πολιτισμοῦ, ὅτι αἱ βόρειαι παραλίαι τῆς Ἀφρικῆς μετέσχον ἴσως τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ· τοῦτο δὲν μεταβάλλει τὴν θέσιν τῆς ὅλης ἠπείρου ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ. Ὁ πολιτισμὸς τῆς Αἰγύπτου καὶ Ἀβησσυνίας ἦτο πολιτισμὸς Ἀσιατικός· ὁ δὲ τῆς ἄλλης βορείας Ἀφρικῆς ἦτο Ἑλληνορωμαϊκός. Καὶ τὴν Αἴγυπτον οἱ ἀρχαῖοι ἐθεώρουν μέρος τῆς Ἀσίας, ὡς ὅριον μεταξὺ Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης θέτοντες τὸν Νεῖλον. Ἄλλως τε ἡ βορεία Ἀφρικὴ ἀπὸ τοῦ Πηλουσίου μέχρι τοῦ Ἄτλαντος, καὶ φυσικῶς καὶ γεωγραφικῶς, ἀπετέλει μᾶλλον μέρος τῆς Εὐρώπης μετέχουσα σὺν αὐτῇ τῶν εὐεργετημάτων τῆς Μεσογείου θαλάσσης, διὰ ταύτης μὲν προϊστορικῶς χωρισθεῖσα ἀπὸ τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ διὰ ταύτης ἱστορικῶς ἐπικοινωνοῦσα πρὸς αὐτήν.

(4) Στράβ. Β' 121 «Ἡ μὲν οὖν Εὐρώπη πολυσχημονεστάτη πασῶν ἐστιν, ἡ δὲ Λιβύη τἀναντία πέπονθεν, ἡ δὲ Ἀσία μέσην πως ἀμφοῖν ἔχει τὴν διάθεσιν».

ἤτοι αἵ τε ἐν Εὐρώπῃ καὶ αἱ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἑλληνικαὶ χῶραι καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος μετὰ τῶν νήσων αὐτοῦ, εἶναι οὕτως εἰπεῖν τὸ ἄωτον τῆς πολυσχημοσύνης, ἡ Εὐρώπη τῆς Εὐρώπης, διὰ τοῦτο δ' ὑπῆρξε καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἡ πρώτη καὶ ἀρχαιοτάτη Εὐρώπη. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς διαφόροις Ἑλληνικαῖς χώραις ἡ περίοδος τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως ἠκολούθησε πορείαν ἀνάλογον πρὸς τὴν διάφορον γεωγραφικὴν διάπλασιν τῶν χωρῶν τούτων. Τὸ ἀρχαιότατον στάδιον τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ὑπῆρξαν αἱ δύο ὄχθαι τοῦ Αἰγαίου, τὰ ἀνατολικὰ δηλονότι παράλια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, καὶ τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Ἀσιατικῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου ἀπὸ τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ ἐντεῦθεν, εἶτα δὲ καὶ τὰ νότια καὶ τὰ δυτικὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου, περιλαμβανομένων ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Ἡ πληθὺς τῶν νήσων ἐν τῷ Αἰγαίῳ εἶναι τοιαύτη, τὸ πλῆθος τῶν κόλπων καὶ τῶν χερσονήσων οὕτω μέγα, ὥστε ἀδύνατον, διὰ τὸν πλέοντα ἐν τῇ θαλάσσῃ ταύτῃ, ν' ἀφανισθῇ ἐκ τοῦ ὁρίζοντος νῆσός τις ἢ ἄκρα χερσονήσου ἢ ἀκτὴ ἠπείρου· καὶ τὸ «ἄριστον ὕδωρ» τοῦ ποιητοῦ, ὑπὸ ἔποψιν ἱστορικὴν καὶ ἐκπολιτιστικὴν κινδυνεύει νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ τὰς Ἑλληνικὰς ταύτας παραλίας χώρας καὶ νήσους (1). Τοὐναντίον τὰ δυτικὰ παράλια τῆς ἑλληνικῆς χερσοννήσου ἀπὸ τῶν παραλίων τῆς Ἀκαρνανίας μέχρι τῶν παραλίων τῆς Ἰλλυρίας, διὰ τὸ ἀλίμενον ἐν πολλοῖς καὶ δύσορμον τῶν ἀκτῶν καὶ τὴν σπάνιν τῶν νήσων, ἔμειναν, δι' ὅλης τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, ἥκιστα προσφυᾶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἱστορικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ. Ὁ λεπτομερέστερος περὶ τῶν τοιούτων λόγος ἀνήκει

(1) «Περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως ἐν Ἀσίᾳ καὶ Εὐρώπῃ, καὶ ἰδίως ἐν Ἑλλάδι, ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῶν κατοίκων λέγει ὁ Ἀριστοτέλης (Πολ. Ζ, 6, 1, κἑξ.). «Ποίους δέ τινας τὴν φύσιν εἶναι δεῖ (τοὺς ὅρους), νῦν λέγομεν. Σχεδὸν δὴ κατανοήσειεν ἄν τις τοῦτό γε, βλέψας ἐπί τε τὰς πόλεις τὰς εὐδοκιμούσας τῶν Ἑλλήνων καὶ πρὸς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, ὡς διείληπται τοῖς ἔθνεσιν. Τὰ μὲν γὰρ ἐν τοῖς ψυχροῖς τόποις ἔθνη καὶ τὰ περὶ τὴν Εὐρώπην θυμοῦ μέν ἐστι πλήρη, διανοίας δ' ἐνδεέστερα καὶ τέχνης· διόπερ ἐλεύθερα μὲν διατελεῖ μᾶλλον, ἀπολίτευτα δὲ καὶ τῶν πλησίον ἄρχειν οὐ δυνάμενα. Τὰ δὲ περὶ τὴν Ἀσίαν διανοητικὰ μὲν καὶ τεχνικὰ τὴν ψυχήν, ἄθυμα δέ· διόπερ ἀρχόμενα καὶ δουλεύοντα διατελεῖ. Τὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων γένος, ὥσπερ μεσεύει κατὰ τοὺς τόπους, οὕτως ἀμφοῖν μετέχει· καὶ γὰρ εὔθυμον καὶ διανοητικόν ἐστι· διόπερ ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον καὶ δυνάμενον ἄρχειν πάντων μιᾶς τυγχάνων πολιτείας. Τὴν αὐτὴν δ' ἔχει διαφορὰν καὶ τὰ τῶν Ἑλλήνων ἔθνη πρὸς ἄλληλα· τὰ μὲν γὰρ ἔχει τὴν φύσιν μονόκωλον, τὰ δὲ εὖ κέκραται πρὸς ἀμφοτέρας τὰς δυνάμεις ταύτας».

βεβαίως εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν Ἑλληνικήν· ἀλλὰ καὶ ταῦτα τὰ ἐνταῦθα γενικῶς καὶ κεφαλαιωδῶς λεγόμενα ἀρκούντως μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς φυσικῆς διαπλάσεως χώρας τινὸς ἐπὶ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῶν οἰκούντων(1).

Ἀλλ' ὡς εἴπομεν, τοῦ κλίματος καὶ τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς χώρας καὶ τοῦ ἐδάφους τῆς γῆς τὸ ποιὸν δὲν ἐπιδρᾷ μόνον ἀμέσως ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἀλλὰ καὶ ἐμμέσως διὰ τοῦ τρόπου τοῦ ζῆν, τοῦ ἐξαρτωμένου ἐν πολλοῖς, καὶ μάλιστα ἐν τῇ πρώτῃ βαθμίδι τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἀπὸ τῶν ὅρων τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως. Ἡ διαφορὰ τῆς τροφῆς καὶ τοῦ ποτοῦ ἡ ἐπιδρῶσα σπουδαίως ἐπὶ τὴν διάφορον ἀνάπτυξιν τοῦ βίου εἶναι συνήθως ἀποτέλεσμα τοῦ κλίματος καὶ τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς χώρας, ἐπίσης δὲ καὶ οἱ διάφοροι τρόποι τοῦ ζῆν οἱ παράγοντες τὰ διάφορα γενικὰ ἐπιτηδεύματα τοῦ βίου (ὁ βίος ὁ θηρευτικός, ὁ ἁλιευτικός, ὁ ποιμενικός, ὁ γεωργικός, ὁ ναυτικός, ὁ ἐμπορικός), περὶ ὧν γενήσεται περαιτέρω λόγος, προέρχονται ἀμέσως καὶ ἐν τῇ πρώτῃ ἀρχῇ αὐτῶν ἐξ αἰτίων φυσικῶν συνδεομένων πρὸς τὸ κλίμα καὶ πρὸς τὴν ποιότητα τοῦ ἐδάφους καὶ πρὸς τὴν γεωγραφικὴν θέσιν χώρας τινός. Οὕτω ὁ θηρευτικὸς βίος, εἰς ὃν ἐν ἀρχῇ τοῦ βίου ἐξ ἀνάγκης δίδεται ὁ ὀρεινὸς ὁ οἰκῶν ἐν ὄρεσι τραχέσιν· ὁ ἁλιευτικός, εἰς ὃν ἀσχολεῖται ὁ οἰκῶν χώραν παραλίαν· ὁ ποιμενικός, ὃν διάγει ὁ ἐν ἥττον τραχείᾳ ὀρεινῇ χώρᾳ οἰκῶν· ὁ γεωργικὸς βίος ὁ ἀναπτυσσόμενος ἐν εὐφόροις πεδιναῖς χώραις ἢ ἐν εὐφόροις κοιλάσιν· ἡ ναυτιλία, ἣν μετέρχεται ὁ ἐν εὐλιμένοις ἀκταῖς οἰκῶν· ἡ ἐμπορία, ἣν διεξάγει ὁ οἰκῶν περὶ τὰς εὐλιμένους ἀκτὰς ἢ ἐν προσφυέσιν εἰς συγκοινωνίαν μεσογειακαῖς χώραις· ταῦτα πάντα, ἐνόσῳ μάλιστα ὑπαγορεύονται τῷ ἀνθρώπῳ ὑπὸ φυσικῆς ὁρμῆς καὶ φυσικῶν ἀναγκῶν, ἔχουσι μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν πρώτην ἀνάπτυξιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἡ δὲ ἐπίδρασις αὕτη εἶναι ἔμμεσος ἐπίδρασις αὐτῆς τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου.

Ἀλλὰ καὶ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα καὶ κεφάλαια τῆς πνευματικῆς ἀνα-

(1) Ὁ Στράβων τἀναντία φρονεῖ περὶ τῆς φύσεως τῆς Ἑλλάδος λέγων « . . . καὶ τὰ φαύλως οἰκούμενα καὶ λῃστρικῶς ἡμεροῦνται, καθάπερ οἱ Ἕλληνες ὄρη καὶ πέτρας κατέχοντες ᾤκουν καλῶς διὰ πρόνοιαν τὴν περὶ τὰ πολιτικὰ καὶ τὰς τέχνας καὶ τὴν ἄλλην σύνεσιν τὴν περὶ τὸν βίον» (Στράβ. Α' 127). Ἐννοεῖται ὅτι ἡ τοῦ Στράβωνος θεωρία εἶναι λίαν μονομερής.

πτύξεως τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἀπορρέοντα ἀμέσως ἀπὸ τῆς λογικῆς φύσεως αὐτοῦ, ὡς ἡ θρησκεία, ἡ τέχνη, ἡ ποίησις, ἡ ἐπιστήμη, ἐν μέρει δὲ καὶ ἡ πολιτεία, ὑπόκεινται ἐμμέσως καὶ ἔν τινι μέτρῳ, ἔστω καὶ ἐλαχίστῳ, εἰς τὴν ἐπίδρασιν φυσικῶν αἰτίων καὶ δυνάμεων, ἅτινα ἐπιδρῶντα οὐ μόνον ἐπὶ τὴν ὅλην φυσικὴν ἰδιοφυίαν τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς φυλῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸν τρόπον τοῦ ζῆν αὐτῶν ἐκτείνουσιν ἐμμέσως τὴν ἐπίδρασιν ταύτην καὶ ἐπὶ τὸν καθαρῶς πνευματικὸν βίον. Ἐν κεφαλαίῳ πᾶσα ἡ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου, μάλιστα ἐν ταῖς πρώταις αὐτῆς βαθμίσιν, ἐν τῇ προϊστορικῇ λεγομένῃ περιόδῳ καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ ἔτι τῆς κυρίως ἱστορικῆς περιόδου, ἐξαρτᾶται κατὰ μέρος ἐκ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν φυσικοῦ κόσμου. Ἀλλ' ἐνταῦθα πρέπει νὰ ποιώμεθα διάκρισιν ἀκριβῆ μεταξὺ τῆς πρώτης, ἐκ τῆς πρωτογόνου ἢ ἀμέσου συνειδήσεως ἤ, ἵνα κατὰ Ἔγελον εἴπωμεν, ἐκ τῆς ἀσυνειδήτου (unbewussten) λογικῆς ἐνεργείας ἀπορρεούσης ἱστορικῆς ἀναπτύξεως, καὶ τῆς ἐκ τῆς ἐμμέσου συνειδήσεως, τῆς ὑπὸ τῆς *σκέψεως* δηλονότι παρακολουθουμένης. Ἐν τῇ πρώτῃ περιόδῳ ἡ ἀνάπτυξις ἐξαρτᾶται περισσότερον ἀπὸ τῆς φυσικῆς διαπλάσεως καὶ ὀλιγώτερον ἐκ τῆς ἱστορίας, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ περισσότερον ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ ὀλιγώτερον ἐκ τῆς φύσεως. Διότι ἡ ἱστορία, ἤτοι ὁ δημιουργηθεὶς ἤδη καὶ ἔν τινι μέτρῳ ἀναπτυχθεὶς καὶ *ἐπιδοὺς* εἰς ἑαυτὸν ἱστορικὸς βίος, ἀποτελεῖ νέαν φύσιν ἤτοι νέαν δύναμιν πνευματικήν, νέον κόσμον πνευματικόν, περιέχοντα τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐπιδρῶντα ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ ὡς περιέχει αὐτὸν ὁ κόσμος ὁ φυσικὸς καὶ ἐπιδρᾷ ἐπ' αὐτόν. Καὶ ἐντεῦθεν ἐν τῷ μεγάλῳ ἱστορικῷ βίῳ διατελεῖ ἡ φύσις ἀπέναντι τοῦ ἀνθρώπου ἐν οἵᾳ σχέσει καὶ ἐν τῷ βίῳ τῷ ἀτομικῷ. Κηδεμονεύει δηλονότι τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἰθύνει τὸν βίον αὐτοῦ, ἐνόσῳ ἡ τοιαύτη κηδεμονία εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὅπως διὰ τὰ ἄλλα ὀργανικὰ ὄντα· ἀλλὰ καταλείπει αὐτὸν εἰς ἑαυτὸν ὁπότε οὗτος ἐκ τοῦ ἰδίου βίου δημιουργεῖ νέα κεφάλαια διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν φυσικῶν (ἴδ. σελ. 36-37)(1). Ἂν ὁ

(1) Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὸν μακρὸν χρόνον τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἤτοι τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, καὶ ὁ φυσικὸς κόσμος ὁ περὶ τὸν ἄνθρωπον ὑπέστη μεταβολάς, αἵτινες ἠλάττωσαν τὴν ἄμεσον ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον ἐπίδρασιν αὐτοῦ. Σήμερον ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑποκύπτει εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κλίματος ὅσον ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, οὐ μόνον διότι ἡ ἱστορία αὐτὴ εἶναι νέα τις φύσις καθοδηγοῦσα αὐτόν, ἀλλὰ καὶ διότι αἱ φυσικαὶ ἐνέργειαι δὲν ἔχουσι τὴν αὐτὴν ἔντασιν δυνάμεως ἐπ' αὐτόν. Ἂν φυσικαὶ δυνάμεις καὶ ῥοπαὶ τὰς διαφόρους μοίρας τοῦ ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς καταγομένου ἀν-

ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς λαός, ὁ δημιουργήσας αὐτὸς ἐξ ἑαυτοῦ τὸν πολιτισμὸν αὐτοῦ, ὑπέκυψεν ἰσχυρῶς ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ εἰς τὴν ἐπίδρασιν οὐ μόνον τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ φύσεως ἢ ἰδιοφυΐας, ἀλλὰ καὶ τῆς φυσικῆς ἰδιοφυΐας τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, δὲν ἀκολουθεῖ ἐντεῦθεν ὅτι καὶ ὁ πολιτισμὸς οὗτος μόνον ὑπὸ τοιούτους φυσικοὺς ὅρους δύναται νὰ διαδοθῇ καὶ νὰ διαιωνισθῇ (1). Τοὐναντίον λαοὶ τὸ πάλαι βάρβαροι, βάρβαροι διατελέσαντες ἐπὶ αἰῶνας κατὰ μέγα μέρος διὰ τὴν φύσιν τῆς χώρας αὐτῶν, οἷον οἱ πρόγονοι τῶν Γάλλων, Γερμανῶν καὶ Σλαύων, μεταλαβόντες ὕστερον, δι' ἱστορικῆς ἐπικοινωνίας πρὸς τὸν Ἑλληνορωμαϊκὸν κόσμον, τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ, ἐγένοντο βαθμηδὸν λαοὶ πεπολιτισμένοι, ἀνεξαρτήτως τῆς ἐπὶ τὴν ὅλην ἀνάπτυξιν τοῦ τοιούτου πολιτισμοῦ εὐεργετικῆς ἢ βλαπτικῆς ἐπιδράσεως τῆς φύσεως τῶν χωρῶν αὐτῶν. Ἡ ἱστορία αὐτὴ ὡς δύναμις πνευματική, ὡς κόσμος πνευματικός, παρήγαγεν ἀπὸ τῶν φυσικῶν στοιχείων τῶν *φυλῶν ἔθνη* μετὰ συνειδήσεως ἐθνικῆς (2), παρήγαγε δυνάμεις ἠθικάς, αἵτινες ἐπέδρασαν πολλῷ ἰσχυρότερον ἐπὶ τὴν ὅλην πνευματικὴν κατάστασιν τοῦ κόσμου (3). Πόσα θαύματα

θρωπίνου γένους διέπλασεν οὕτως ἢ ἄλλως ἐν Ἀφρικῇ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, σήμερον ἡ τοιαύτη φυσικὴ ροπὴ ἠλαττώθη μεγάλως, καὶ ὁ λευκὸς ὁ Εὐρωπαῖος ἐν Ἀφρικῇ διαιτώμενος, ὑπὸ κλίμα, ὅπερ ἐν προϊστορικοῖς χρόνοις διέπλασε τοὺς ἀνθρώπους μαύρους, αὐτὸς δὲν γίνεται μαῦρος, οὐδ' οἱ παῖδες οἱ γεννώμενοι ἐξ αὐτοῦ ὑπὸ τὸ κλίμα ἐκεῖνο. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ διὰ τοὺς μαύρους τοὺς βιοῦντας ἐν χώραις λευκῶν. Μόνον ἡ ἀνάμιξις τοῦ αἵματος ἐπιφέρει βαθμηδὸν τὴν ἄρσιν τῆς διαφορᾶς.

(1) Ἴδ. Στράβ. Β' 103 «Καὶ τέχναι δὲ καὶ δυνάμεις καὶ ἐπιτηδεύσεις ἀρξάντων τινῶν κρατοῦσιν αἱ πλείους ἐν ὁποιῳοῦν *κλίματι*· ἔστι δὲ καὶ παρὰ τὰ *κλίματα*, ὥστε τὰ μὲν φύσει ἐστὶν ἐπιχώριά τισι, τὰ δ' ἔθει καὶ ἀσκήσει· οὐ γὰρ φύσει Ἀθηναῖοι μὲν φιλόλογοι, Λακεδαιμόνιοι δ' οὔ καὶ οἱ ἔτι ἐγγυτέρω Θηβαῖοι, ἀλλὰ μᾶλλον ἔθει. Οὕτως οὐδὲ Βαβυλώνιοι φιλόσοφοι φύσει καὶ Αἰγύπτιοι, ἀλλ' ἀσκήσει καὶ ἔθει».

(2) «Τὰ ἔθνη δὲν εἶναι δημιουργήματα μόνον τῆς φύσεως. Ἐθνότητες τοσαύτην κεκτημέναι δύναμιν καὶ τοσοῦτον ἰδιοφυᾶ τύπον, ὡς ἡ ἐθνότης ἡ Ἀγγλική, ἡ Ἰταλική, εἶναι δημιουργήματα οὐχὶ τοσοῦτον τῆς χώρας καὶ τῆς φυλῆς, ὅσον τῶν μεγάλων ροπῶν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων» (Ranke. Ἐν τῷ Προλόγῳ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, σελ. 9).

(3) «Ἐγινώσκομεν πρότερον ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς προκατακλυσμιαίους αἱ γεωγραφικαὶ ἰδιότητες τῆς ἡμετέρας ἠπείρου ἦσαν πλεονεκτήματα ἀνωφελῆ διὰ τοὺς κατοίκους αὐτῆς· ἐπειθόμεθα βραδύτερον ὅτι ἡ ἀρχαιοτάτη ἔξαρσις εἰς ὑψηλοτέραν ἀνάπτυξιν ἠθικὴν ἐγένετο ἐκεῖ, ἔνθα οὐ μακρὰν τοῦ σημείου τῆς ἑπαφῆς Ἀφρικῆς καὶ Ἀσίας ῥεῖ ὁ Νεῖλος, καὶ ὅτι τὸ νότιον κράσπεδον τῆς Εὐρώπης διὰ τῆς γεωγραφικῆς αὐτοῦ διαιρέσεως καὶ τῆς διασκευῆς ἦτο ἐξαιρέτως παρεσκευασμένον πρὸς ὑποδοχὴν Ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη ἔπαυσεν, *ὁπότε διὰ τῆς ἐπιδόσεως τῶν ἀνθρωπίνων κατορθωμάτων ἡ ἀξία τῶν ὑπαρχουσῶν φυσικῶν σχέσεων*

ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην δὲν ἐπετέλεσεν ὁ Χριστιανισμὸς ἁπανταχοῦ τοῦ κόσμου καί, κατὰ δεύτερον λόγον, τὸ Ἰσλὰμ τὸ ἐξαγαγὸν πολλοὺς ἀγρίους καὶ βαρβάρους λαοὺς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς ἐκ τῆς ἀγριότητος καὶ τῆς βαρβαρότητος καὶ εἰσαγαγὸν παρ' αὐτοῖς τὰ πρῶτα στοιχεῖα ἡμερώσεως, πολιτισμοῦ καὶ ἠθικωτέρου βίου καὶ γενναιοτέρων αἰσθημάτων; Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ὅσῳ πλέον λαός τις ἀναπτύσσει ἢ ἰδίαν ἱστορίαν ἢ εἰσέρχεται εἰς τὸν κύκλον ἀνεπτυγμένου ἤδη ἱστορικοῦ κόσμου, τοσούτῳ ὀλιγώτερον ὑπόκειται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως, ἥν, ὡς εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ῥυθμίζει κατὰ μέγα μέρος συνῳδὰ ταῖς ἀπαιτήσεσι τοῦ ἰδίου αὐτοῦ πολιτισμοῦ καὶ δαμάζων διὰ τῆς ἐπιστήμης ὑποτάσσει ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἱστορίας. Πλείονα τότε ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον ἀσκεῖ ὁ *χρόνος* ἢ ὁ *τόπος*, ὁ ἠθικὸς κόσμος ἢ ὁ φυσικὸς καὶ αἱ ἠθικαὶ δυνάμεις ἢ αἱ φυσικαί. Καὶ δύναται ὁ αὐτὸς πολιτισμὸς ὁ γεννηθεὶς καὶ ἀναπτυχθεὶς ὑπὸ τὸν κάλλιστον οὐρανὸν καὶ ἐπὶ τῆς δαψιλῶς ὑπὸ τῆς φύσεως διὰ παντοίων φυσικῶν ἀρετῶν εὐνοηθείσης Ἑλληνικῆς γῆς ν' ἀνθήσῃ καὶ ἐν ταῖς ἐρημίαις τοῦ Σουδὰν καὶ ἐν ταῖς χώραις τοῦ βορείου σέλαος, ἐνῷ ἡ γῆ ἡ Ἑλληνικὴ ἡ παραγαγοῦσα τὸν πολιτισμὸν τοῦτον δύναται νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν περίοδον τῆς βαρβαρότητος. Βεβαίως ἡ φύσις δὲν παραιτεῖται πάντα τὰ δικαιώματα αὐτῆς χάριν τῆς ἱστορίας. Καὶ ὁ βαρβαρώτατος καὶ τραχύτατος καὶ ἀφυέστατος λαὸς τοῦ κόσμου καθίσταται *σχετικῶς* ἡμερώτερος, ἡπιώτερος καὶ εὐφυέστερος ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ ἐπὶ τῆς γῆς τῆς Ἑλλάδος, ὅπως αἱ σκοτειναὶ καὶ κατεψυγμέναι περὶ τοὺς πόλους χῶραι καὶ ἡ ἀμμώδης ἔρημος τῆς Σαχάρας δὲν παρασκευάζουσιν εὐχάριστον ὑποδοχὴν εἰς τὰς Μούσας καὶ Χάριτας· ἀλλ' ὁ ἱστορικὸς ἄνθρωπος δύ-

ηλλοιώθη. Κατὰ τοῦτο σπουδαιότερον πρέπει νὰ ἐξάρωμεν τὴν πρᾶξιν αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην ἢ πάσας τὰς γεωγραφικὰς ἰδιότητας γῆς καὶ θαλάσσης, πρέπει μάλιστα νὰ ἐξάρωμεν αὐτὴν τὴν ἀνθρωπίνην πρᾶξιν ὡς κατόρθωμα ὑψίστης ἀξίας». (Peschel Völkerkunde σελ. 556). «Πᾶσα δύναμις εἶναι ἢ φυσικὴ ἢ ἠθική· ἡ πρώτη ἄρχει ἐν τῷ βορρᾷ, ἡ δευτέρα ἐν τῇ μεσημβρίᾳ· καὶ ὅμως ὁ βίος δύναται νὰ σκληραγωγῇ τὸν κάτοικον τῆς μεσημβρίας καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν ἱκανὸν νὰ ζῇ ὑφ' οἱονδήποτε κλίμα, καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πνεύματος δύναται νὰ καταστήσῃ εὐφυᾶ τὸν οἰκήτορα τοῦ βορρᾶ, *διότι ἡ γῆ ἀνήκει εἰς τὸν ἄνθρωπον*. Ἡ φύσις παρέχει τὴν ῥώμην τοῦ σώματος, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα σχηματίζεται διὰ τῶν παραδόσεων καὶ διὰ τῶν ἰδεῶν τῶν μεταβιβαζομένων ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν· τοῦτο ἐργάζονται βραδύτερον οἱ αἰῶνες οἱ διαρρεύσαντες ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἡ πρώτη αἰτία ἐνεφύσησε ψυχὴν εἰς τὸν πρῶτον ἄνθρωπον» (Johann Müller. Ἐν τῇ Εἰσαγ. τῆς παγκοσμ. ἱστορ.).

ναται διὰ τῆς ἱστορίας αὐτῆς καὶ ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις νὰ παράσχῃ ἀσφαλὲς ἄσυλον καὶ καταφύγιον εἰς τὰς Μούσας καὶ Χάριτας καὶ εἰς πάντα τὰ προϊόντα τοῦ πολιτισμοῦ, ἐὰν ῥυθμίσῃ ἀσφαλῶς τοὺς ὅρους τῆς φυσικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως καὶ ἐνεργείας. Οὕτω ἡ ἱστορία καθίσταται δύναμις ἠθικὴ ἐπιδρῶσα ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον κυρίως διὰ τῶν ἠθικῶν αὐτῆς στοιχείων τῶν ἀποτελούντων τὰ ἀπαραίτητα κεφάλαια τοῦ ἱστορικοῦ βίου.

Β'. Ἠθικὰ στοιχεῖα καὶ κεφάλαια τοῦ ἱστορικοῦ βίου.— 1) Κοινωνία. — Ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ λογικῇ αὐτοῦ φύσει καὶ ἐν τῇ ἀτομικότητι αὐτοῦ εἶναι αὐτὸς οὗτος ἀρχὴ καὶ δύναμις τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τέλειος, ἢ μᾶλλον δὲν εἶναι τι *ὅλον* ἄνευ κοινωνίας, ἄνευ ἱστορικῆς ἑνώσεως πρὸς τὸ ὅμοιον αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο μήτηρ τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἡμερώσεως καὶ τοῦ ἱστορικοῦ καθόλου βίου εἶναι ἡ κοινωνία. Ἔξω τῆς κοινωνίας δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ εἰμὴ ἢ ὡς θηρίον ἢ ὡς θεὸς (1). Τῆς ἰσχυρᾶς ταύτης μητρὸς ἅμα καὶ τροφοῦ τῆς ἱστορικῆς ἀνθρωπότητος ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ δύναμις ἔγκειται ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου τοῦ φύσει πρὸς κοινωνίαν ὁρμῶντος (2). Διότι πλὴν τοῦ ὁρμεμφύτου πρὸς τὸ κοινωνεῖν, τοῦ ὁποίου ἡ ὅλως φυσικὴ ἀρχὴ εἶναι ἀδύνατον ν' ἀμφισβητηθῇ, ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως τεκμήριον τῆς πρὸς κοινωνίαν φυσικῆς διαπλάσεως καὶ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ νοῦς καὶ μάλιστα ἡ γλῶσσα, ἤτοι ἡ φυσικὴ δύναμις τῆς γλώσσης τῆς δημιουργούσης ὁλόκληρον ἐξωτερικὸν καὶ ἐσωτερικόν, φυσικὸν καὶ πνευματικὸν κόσμον διὰ συνδυασμοῦ φωνῶν καὶ φθόγγων ἐκδηλούμενον. Ὁ ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ νοῇ καὶ ἐκτὸς κοινωνίας βιῶν, καίτοι ἡ τοιαύτη νόησις ἄνευ λόγου καὶ ἄνευ τῆς διὰ λόγου νοητικῆς συγκοινωνίας πρὸς ἄλλους ἀνθρώπους (3) ἤθελεν εἶσθαι λίαν ἀτελὴς καὶ

(1) Ἀριτ. Πολιτ. Α' 1, 12 « Ὁ δὲ μὴ δυνάμενος κοινωνεῖν ἢ μηδὲν δεόμενος, δι' αὐτάρκειαν, οὐθὲν μέρος πόλεως, ὥστε θηρίον ἢ θεός ».

(2) « Φύσει μὲν οὖν ἡ ὁρμὴ ἐν πᾶσι πρὸς τὴν τοιαύτην κοινωνίαν· ὁ δὲ πρῶτος συστήσας μεγίστων ἀγαθῶν αἴτιος ». (Ὁ αὐτὸς αὐτόθι). Ἐναντίον τῆς τοιαύτης θεωρίας οἱ θιασῶται τῆς θεωρίας τῆς φυσικῆς καταστάσεως, ἤτοι οἱ παραδεχόμενοι ἀρχικήν τινα κατάστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου φυσικὴν ἄνευ κοινωνίας, φρονοῦσιν ὅτι ἡ κοινωνία παρήχθη διὰ συνθήκης. Ἀρχηγοὶ τῆς τοιαύτης θεωρίας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἶναι ὁ Ἰάκωβος Ῥουσσὼ καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ ἄγγλος φιλόσοφος Θωμᾶς Χόββες (ὁ ζήσας κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα). Ὁ Κάντιος δὲν παραδέχεται μὲν ἀνθρώπινον βίον ἄνευ κοινωνίας, ἀλλ' οὐχ ἧττον καὶ τὴν κοινωνίαν θεωρεῖ ὡς ἀπόρροιαν συνθήκης.

(3) « Ὁ ἄνθρωπος γίνεται, καθὰ δυνάμει ἐστίν, *ὁλότης* μόνον ἐν τῷ νοεῖν τοὺς ἄλ-

ἐλαττωματική· ἀλλ' ἡ δύναμις τοῦ λαλεῖν, ἡ γλῶσσα, ὁ λόγος θὰ ἦτό τι πάντη ἄλογον καὶ ἄσκοπον ἂν μὴ φύσει ὁ ἄνθρωπος ἦτο προωρισμένος εἰς κοινωνίαν. Ἀλλ' ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ εὐγλωττότατον ἅμα καὶ οὐσιωδέστατον γνώρισμα τῆς πνευματικότητος τοῦ ἀνθρώπου, ἐνταυτῷ δὲ καὶ στοιχεῖον ἀπαραίτητον τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως. Φωνὰς ἔχουσι καὶ πολλὰ τῶν ζώων εἴδη, καὶ μάλιστα τὰ πτηνὰ καὶ τὰ θηλαστικά, καὶ ἐν ταῖς φωναῖς ταύταις ἐκδηλοῦσι τὰ παθητικὰ αὐτῶν αἰσθήματα τοῦ λυπηροῦ καὶ ἡδέος, ἴσως δὲ καὶ μεταδίδουσιν ἀλλήλοις ἀσυνειδήτους τινὰς ὁρμεμφύτους αἰσθήσεις οὐδαμῶς ὑπερβαινούσας τὰ ὅρια τῆς αἰσθητικότητος. Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος ἐπεκτείνει τὸ κράτος τῆς γλώσσης οὐ μόνον ἐφ' ἅπαντα τὰ ἀντικείμενα τῆς αἰσθήσεως τὰ διακρινόμενα καὶ διαχωριζόμενα ἀπ' ἀλλήλων διὰ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸν κόσμον τῆς ἐσωτερικῆς πείρας καὶ τοῦ ψυχικοῦ βίου. Ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς γλώσσης δὲν ἐκδηλοῖ μόνον παθητικὰ αἰσθήματα φυσικά, ἀλλὰ καὶ ἀντιλήψεις καὶ διανοήματα καὶ σκέψεις, καὶ τὸ μέγιστον πάντων, καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ θησαυροῦ τοῦ ἀποκαλυπτομένου ἐν τῇ γλώσσῃ μεταδίδωσι διὰ τοῦ λόγου τοῖς ὁμοίοις αὐτῷ. Οὕτω δὲ διὰ τῆς γλώσσης καὶ διὰ τοῦ λόγου δημιουργεῖται κοινωνία, ἄνευ τῆς ὁποίας ἡ γλῶσσα οὐδεμίαν ἤθελεν ἔχει ἀξίαν, οὐδένα προορισμόν (1). Ἡ ὕπαρξις τῆς γλώσσης καὶ τοῦ λό-

λους καὶ ἐν τῷ νοεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἄλλων, ἐν ταῖς ἠθικαῖς κοινότησι (οἰκογενείᾳ, λαῷ, πολιτείᾳ, θρησκείᾳ). Ἕκαστος καθ' ἑαυτὸν ἄνθρωπος εἶναι σχετικὴ μόνον *ὁλότης*, νοῶν δὲ καὶ νοούμενος εἶναι μόνον ὡς τι παράδειγμα καὶ ἔκφρασις τῶν *κοινοτήτων*, ὧν ἀποτελεῖ μέλος καὶ ὧν μετέχει τῆς οὐσίας καὶ γενέσεως. Τὸ σύνολον τῶν αἰώνων, λαῶν πολιτειῶν, θρησκειῶν κλπ. εἶναι ἔκφρασις τῆς ἀπολύτου ὁλότητος, ἣν αἰσθανόμεθα καὶ εἰς ἣν πιστεύομεν, ἥτις ποοκύπτει ἡμῖν ἐκ τοῦ «νοῶ, ἄρα εἰμί (cogito, ergo sum»), τῆς βεβαιότητος τοῦ εἶναι τοῦ *ἐγὼ* ἡμῶν, τῆς βεβαιοτάτης δι' ἡμᾶς πραγματικότητος» (Droysen H. σ. 11).

(1) Ἀριτ.Π. Α' 2,10 «Διότι δὲ *πολιτικὸν* (*) ὁ ἄνθρωπος ζῷον πάσης μελίττης καὶ παντὸς ἀγελαίου ζῴου μᾶλλον, δῆλον. *Οὐδὲν γάρ, ὡς φαμεν, μάτην ἡ φύσις ποιεῖ, λόγον δὲ μόνον ὁ ἄνθρωπος ἔχει τῶν ζώων.* Ἡ μὲν οὖν φωνὴ τοῦ λυπηροῦ καὶ ἡδέος ἐστὶ σημεῖον, διὸ καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει ζῴοις· μέχρι γὰρ τούτου ἡ φύσις αὐτῶν ἐλήλυθεν, ὥστε αἰσθάνεσθαι τοῦ λυπηροῦ καὶ ἡδέος καὶ ταῦτα σημαίνειν ἀλλήλοις. Ὁ δὲ λόγος ἐπὶ τὸ δηλοῦν ἐστι τὸ συμφέρον καὶ τὸ βλαβερόν, ὥστε καὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον. Τοῦτο γὰρ πρὸς τἆλλα ζῷα τοῖς ἀνθρώποις ἴδιον, τὸ μόνον ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ δικαίου καὶ ἀδίκου καὶ τῶν ἄλλων αἰσθησιν ἔχειν. Ἡ δὲ τούτων κοινωνία ποιεῖ οἰκίαν καὶ πόλιν».

(*) Κοινωνικόν δηλονότι.

γου ἐξηγεῖται μόνον διὰ τῆς ὑπάρξεως τῆς κοινωνίας, καθὼς καὶ ἡ κοινωνία ὑπάρχει καὶ ζῇ καὶ συγκρατεῖται διὰ τῆς γλώσσης καὶ διὰ τοῦ λόγου. Διότι διὰ τοῦ λόγου ἡ αἴσθησις, ἡ παρατήρησις, ἡ πεῖρα ἑκάστου ἀνθρώπου καθίσταται κοινὸν πάντων κτῆμα· καὶ διὰ μὲν τῆς καθ' ἑαυτὸν ἐνεργείας ἑκάστου ἀτόμου εὑρύνεται ὁ κύκλος ὁ πνευματικὸς τῆς ὅλης κοινωνίας, ἐκ δὲ τοῦ εὐρυνομένου τούτου καθολικοῦ κύκλου ἀρύεται δύναμιν καὶ ζωὴν ἕκαστον ἄτομον. Ὅσον δὲ κἂν ἐκ πρώτης ὄψεως ὁ σκοπὸς τοῦ κοινωνικοῦ βίου φαίνηται ἁπλῶς ἀμυντικός, καὶ διὰ τοῦτο ἀρνητικός, εἰς ζήτησιν ἀσφαλείας ἀτομικῆς ἀποβλέπων· κατ' οὐσίαν καὶ ἡ πρὸς κοινωνίαν ὁρμὴ καὶ αὐτὴ ἡ δύναμις τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἔχουσι χαρακτῆρα θετικὸν καὶ ἀποβλέπουσιν οὐχὶ ἁπλῶς πρὸς ἀσφάλειαν ἑκάστου, ἀλλὰ πρὸς παραγωγὴν κοινοῦ ἀγαθοῦ καὶ πρὸς θετικὴν ἐνέργειαν κοινήν, ἔτι δὲ καὶ προαγωγὴν κοινῶν συμφερόντων. Διὰ ταῦτα ἡ κοινωνία εἶναι ἀληθὴς μήτηρ τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἀλλὰ καὶ ἡ συνείδησις τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἤτοι ἡ ἱστορία, ὑπὸ τὴν ἐξ ὑποκειμένου ἔννοιαν αὐτῆς ὡς γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, εἶναι προϊὸν τοῦ κοινωνικοῦ βίου, διότι εἶναι μὲν *ἡ μνήμη* ἑκάστου, ἡ κατὰ τὸν ποιητὴν «μουσομήτωρ ἐργάτις», ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς κοινωνίας, διὰ τῆς μεταδόσεως καὶ διαιωνίσεως τῆς μνήμης ἀποτελεῖται ἡ *ἱστορία*. Ἀλλ' ἡ κοινωνία τότε μόνον δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ ἀσφαλῶς καὶ σκοπίμως τὸν προορισμὸν αὐτῆς, ὅταν μεταβληθῇ εἰς κοινωνίαν ἔμψυχον ἤτοι πολιτικήν, ὅταν ἐκ τοῦ κόλπου αὐτῆς γεννήσῃ τὴν πολιτείαν καὶ τὴν πολιτικὴν τάξιν, ἥτις εἶναι ἡ ἐμψύχωσις τῆς κοινωνίας.

2) Πολιτεία. — Ἡ κοινωνία ἤτοι ὁ κοινωνικὸς βίος, ὡς πάντα τὰ προϊόντα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἔχει διαφόρους βαθμοὺς ἀναπτύξεως, ὁ δὲ ὑψηλότερος βαθμὸς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως εἶναι ὁ *πολιτικός*, ὁπότε ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀναπτύσσεται, ἐκδηλοῦται καὶ ἐκφράζεται θετικῶς ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας. Ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας συνίσταται εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ δικαίου ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ δι' ἀρχῆς καὶ κυβερνήσεως ἐπὶ τούτῳ τεταγμένης(1). Τοῦ δικαίου δὲ ἡ ἀρχὴ στενῶς συνδέεται πρὸς τὴν τῆς ἐλευθερίας. Δύναμις καὶ ζωή, σφυγμὸς ζωῆς πρὸς παραγωγὴν ἱστορικοῦ βίου ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ εἶναι

(1) «Ἡ πολιτεία εἶναι ἡ ἕνωσις πλήθους ἀνθρώπων ὑπὸ τὸν νόμον τοῦ δικαίου» (Κάντιος. Rechtslehre. § 45).

ἡ *ἐλευθερία* (1). Ἡ οὐσία τῆς ἐλευθερίας εἶναι τὸ νὰ μὴ κωλύηται μηδὲν μέλος τῆς κοινωνίας ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν δυνάμεων αὐτοῦ μηδὲ νὰ καταστρέφηται ὑπὸ τοῦ ἄλλου. Τοῦτο δὲ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς πραγματώσεως τοῦ δικαίου τοῦ προσδιορίζοντος τὰ ὅρια τῆς ἐνεργείας ἑκάστου καὶ ῥυθμίζοντος καὶ κανονίζοντος τὰς ἀμοιβαίας πρὸς ἄλληλα σχέσεις τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας (2). Ἡ πραγμάτωσις τοῦ δικαίου γίνεται διὰ νόμων ἑρμηνευόντων καὶ ἐπιβαλλόντων τὸ δίκαιον (3). Ἀλλὰ τοῦτο γίνεται μόνον δι' ἀρχῆς καὶ κράτους. Ἐντεῦθεν δύναμις καὶ κράτος εἶναι ἀπαραιτήτως συνδεδεμένα μετὰ τῆς πολιτείας καθιστάμενα συνώνυμα ταύτῃ. Ἡ πολιτεία ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, τὴν «πασῶν τῶν κοινωνιῶν κυριωτάτην καὶ κρατίστην καὶ πάσας περιέχουσαν τὰς ἄλλας» (4)· καλεῖται δὲ πόλις καὶ κοινωνία πολιτικὴ ἡ ὀνομαζομένη παρ' ἡμῶν συνήθως *πολιτεία* (5). Ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς πολιτείας εἶναι ἡ οἰκογένεια, ἡ πρώτη αὕτη ἀνθρωπίνη κοινωνία, ἡ διὰ τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν δεσμῶν ἄρρενος καὶ θήλεος, γονέων καὶ τέκνων, *δεσπότου καὶ δούλου* παραχθεῖσα, εἶναι

(1) Ἀριστ. Πολ. Γ' 4, 7 «Ἡ δὲ πόλις κοίνωνία τῶν ἐλευθέρων ἐστί».

(2) «Τὸ δίκαιον εἶναι τὸ σύνολον τῶν ὅρων, ὑφ' οὓς ἡ αὐθαίρετος ἐνέργεια τοῦ ἑνὸς μετὰ τῆς αὐθαιρέτου ἐνεργείας τοῦ ἑτέρου δύναται νὰ συμβιβασθῇ κατὰ γενικόν τινα νόμον τῆς ἐλευθερίας» (Κάντιος. Rechtsl. Einleitung § C.).

(3) Στράβ. Α' 11 «Τύπος δὲ καὶ σχῆμα πολιτείας ὁ νόμος· διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ δίκαιον εἶπον τινὲς τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον».

(4) Ἀριστ. Πολ. Α' 1, 1 «Ἡ πασῶν κυριωτάτη (κοινωνία) καὶ πάσας περιέχουσα τὰς ἄλλας· αὕτη δ' ἐστὶν ἡ καλουμένη πόλις καὶ ἡ κοινωνία ἡ πολιτική. (Ὁ αὐτὸς Β' 1, 1) . . . ἡ κοινωνία πολιτικὴ ἡ κρατίστη πασῶν τοῖς δυναμένοις ζῆν ὅτι μάλιστα κατ' εὐχήν».

(5) Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡμεῖς λέγομεν συνήθως *πολιτείαν* ὁ Ἀριστοτέλης ἐκφράζει διὰ τοῦ *πόλις*. Καθόλου δὲ *πόλις* παρὰ τοῖς ἀρχαίοις σημαίνει ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον λέγεται παρ' ἡμῖν *πολιτεία* ἢ *κράτος* («Αὕτη δ' ἐστὶν ἡ καλουμένη πόλις καὶ ἡ κοινωνία ἡ πολιτική»). Ἐντεῦθεν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ πόλις σημαίνει καὶ ἐκεῖνο, ὅπερ παρ' ἡμῖν τὸ ὄνομα *πατρὶς* (φιλόπολις = φιλόπατρις). *Πολιτεία* δὲ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις σημαίνει συνήθως τὸ σχῆμα, τὴν τάξιν, τὸ σύνταγμα, ὡς λέγομεν ἡμεῖς, τῆς *πόλεως* (τῆς καθ' ἡμᾶς «πολιτείας»), τοῦτο δὲ καλεῖται καὶ πολίτευμα. Ἴδ. Ἀριστ. Πολιτ. Γ' 4, 1. «Ἔστι δ' ἡ πολιτεία πόλεως τάξις τῶν τε ἄλλων ἀρχῶν καὶ μάλιστα τῆς κυρίας πάντων. Κύριον μὲν γὰρ πανταχοῦ τὸ πολίτευμα τῆς πόλεως, πολίτευμα δ' ἐστὶν ἡ πολιτεία». Ὁ αὐτὸς αὐτόθι Ε' 5, 1 «Ἐπεὶ δὲ πολιτεία μὲν καὶ πολίτευμα σημαίνει ταὐτόν, πολίτευμα δ' ἐστὶ τὸ κύριον τῶν πόλεων». Ἀλλ' ἐνίοτε καὶ *πολιτεία* φαίνεται ταὐτόσημον παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει πρὸς τὸ *πόλις*, ὅπερ σημαίνει τὴν *πολιτικὴν κοινωνίαν*. Ἀναλόγως τοῦ παρ' ἡμῖν πολιτεία καὶ ἐν ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις παρήχθησαν τὰ ὀνόματα État καὶ Staat ἐκ τοῦ Λατ. Status (=κατάστασις rei publicæ = τῆς πολιτείας ἢ τοῦ κράτους).

γνώμη ἐξενεχθεῖσα τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, ἡ οἰκογένεια ἤτοι ἡ οἰκογενειακὴ πολιτεία, προῆλθε τὸ μὲν ἐκ τοῦ συνδέσμου τοῦ ἄρρενος καὶ τοῦ θήλεως τοῦ παραχθέντος ἐκ τῆς γενετησίας ὁρμῆς, τὸ δὲ ἐκ τῆς σχέσεως τοῦ δεσπότου καὶ δούλου, ζητούντων ἐν τῇ κοινωνικῇ ἑνώσει τὴν σωτηρίαν καὶ τὸ συμφέρον. Ἐκ τῶν δύο τούτων κοινωνιῶν προῆλθεν ἡ πρώτη οἰκία ἢ ὁ οἶκος (1). Ἐκ τῆς κοινωνίας τῶν οἰκιῶν προῆλθεν ἡ κώμη, εἶτα δὲ ἡ τελεία κοινωνία, ἡ πόλις ἤτοι ἡ πολιτεία ἡ οὖσα αὐτάρκης πρὸς παραγωγὴν καὶ ἀνάπτυξιν βίου τελείου (2). Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν τῆς πολιτείας κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην εἶναι ὅλως πατριαρχικὴ καὶ αἱ πόλεις ἤτοι αἱ πολιτεῖαι πᾶσαι ἐβασιλεύοντο ἐν ἀρχῇ, ὡς ἐκ βασιλευομένων οἴκων συνελθοῦσαι· «πᾶσα γὰρ οἰκία βασιλεύεται ὑπὸ τοῦ πρεσβυτάτου» (3). Ἀλλὰ καίτοι ὁ Ἀριστοτέλης οὕτως ἀναλυτικῶς ἑρμηνεύει τὴν γένεσιν τῆς πολιτείας, οὐχ ἧττον φρονεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «φύσει πολιτικὸν ζῷον» καὶ ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι πραγματοποίησις τῆς ἰδέας τῆς λανθανούσης ἐν οἱᾳδήποτε ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ, ἥτις εἶναι φύσει προωρισμένη πρὸς πολιτικὸν βίον· καὶ ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας ἐν τῇ καθολικωτέρᾳ ἐννοίᾳ αὐτῆς, ἤτοι ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ δι' αὐτῆς ὑπὸ τῆς φύσεως ἐπιδιωκομένου σκοποῦ, προϋπάρχει καὶ προηγεῖται τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀτόμου, τοῦ μὴ δυναμένου νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ πολιτείας, ἄνευ νόμου, ἄνευ δικαίου· καὶ ὁ ἄνθρωπος ὁ βιῶν ἐκτὸς πολιτείας, ὁ «ἀθέμιστος, ὁ ἀνέστιος» εἶναι ὥσπερ θηρίον. Ἡ δικαιοσύνη ὑφίσταται καὶ ἀσκεῖται ἐν τῇ πολιτείᾳ (4). Ἀλλ' ὁ σκο-

(1) Ἀριστ. Πολ. Α' 2, 6. «Ἐκ μὲν οὖν τῶν δύο κοινωνιῶν, οἰκία πρώτος, καὶ ὀρθῶς Ἡσίοδος εἶπε ποιήσας «Οἶκον μὲν πρώτιστα γεννᾶν τὸν βοῦν ἀροτῆρα, ὁ γὰρ βοῦς ἀντ' οἰκέτου τοῖς πένησιν ἐστίν».

(2) Ὁ αὐτὸς αὐτόθι Α' 2, 8 «Ἡ δ' ἐκ πλειόνων κωμῶν κοινωνία τέλειος πόλις, ἡ δὴ πάσης ἔχουσα πέρας τῆς αὐταρκείας, ὡς ἐστιν εἰπεῖν, γινομένη μὲν οὖν τοῦ ζῆν ἕνεκεν, οὖσα δὲ τοῦ εὖ ζῆν».

(3) Καὶ ὁ Ὅμηρος περὶ τῆς κοινωνίας τῶν Κυκλώπων λέγει (Ὀδ. Ι 112-115) ὅτι ἐν αὐτῇ δὲν ὑπῆρχον «οὔτε ἀγοραὶ βουληφόροι οὔτε *θέμιστες*» ἤτοι οὔτε ἐκκλησίαι λαοῦ οὔτε νόμοι, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἐν τῇ ἰδεώδει ταύτῃ κοινωνίᾳ «ἐθεμίστευεν ἕκαστος παίδων ἠδ' ἀλόχων»· ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ποιητὴς πρὸ τῆς ἀναπτύξεως τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ἐν τῇ πόλει ἐθεώρει ὑπάρχουσαν ταύτην ἐν τῷ οἴκῳ.

(4) Ἀριστοτ. Πολιτ. Α' 2, 8 «Διὸ πᾶσα πόλις φύσει ἐστίν, ἐπείπερ καὶ αἱ πρῶται κοινωνίαι . . . Ἐκ τούτων οὖν φανερὸν ὅτι τῶν φύσει ἡ πόλις ἐστί, καὶ ὅτι ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον, καὶ ὁ ἄπολις διὰ φύσιν καὶ οὐ διὰ τύχην ἤτοι φαῦλός ἐστιν ἢ κρείττων ἢ ἄνθρωπος, ὥσπερ καὶ ὁ ὑφ' Ὁμήρου λοιδορηθεὶς «ἀφρήτωρ, ἀθέμιστος, ἀνέστιος». Καὶ πρότερον δὴ τῇ φύσει πόλις ἡ οἰκία καὶ ἕκαστος ὁμοῦ

πὸς τῆς πολιτείας δὲν εἶναι ἁπλῶς ἡ ὑπεράσπισις τοῦ δικαίου τῶν ἀποτελούντων τὴν κοινωνίαν, ἀλλὰ καὶ ἡ θετικὴ προαγωγὴ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, τὸ εὖ ζῆν ἢ εὐδαιμονία (1). Τοιαῦται αἱ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς πολιτείας θεωρίαι τοῦ μεγίστου φιλοσόφου πολιτειολόγου τῆς ἀρχαιότητος, θεωρίαι συμβιβάζουσαι τὰς νῦν ἐπικρατούσας δύο μεγάλας περὶ πολιτείας ἀντιθέτους θεωρίας, ὧν ἡ μὲν περιορίζει τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ δικαίου, ἡ δὲ ἐπεκτείνει αὐτὴν καὶ ἐπὶ τὴν εὐδαιμονίαν τῶν πολιτῶν.

Ὅτι ἡ πολιτεία παρήχθη βαθμηδὸν ἐκ τῆς οἰκογενείας καὶ ἐκ τῆς πατριᾶς δὲν παραδέχονται πάντες οἱ νεώτεροι περὶ τὴν ἱστορίαν φιλόσοφοι. Κατὰ τοὺς περὶ τὸν Ἔγελον ἡ πολιτεία προῆλθεν ἐξ αὐτῆς τῆς ἐξ αὐτοσυνειδησίας τοῦ ἀνθρώπου προερχομένης ἐλευθερίας. Ἡ τοιαύτη ἐλευθερία ἤγαγεν εἰς σύγκρουσιν καὶ ἐκ τῆς συγκρούσεως ταύτης, τοῦ «πολέμου ἀπάντων καθ' ἁπάντων (bellum omnium in omnes)», προέκυψεν ὁ διὰ συνθήκης καθορισμὸς τοῦ δικαίου ἑκάστου. Ὁ πόλεμος ἐκεῖνος ἁπάντων καθ' ἁπάντων δὲν ἦτο τυφλή τις πάλη περὶ ὑπάρξεως, ἀλλὰ πάλη ὑπὲρ ἐπικρατήσεως συγκρουομένων ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν. Ἐντεῦθεν ἡ συνθήκη ἡ συμβιβάζουσα τὰς ἐλευθερίας ταύτας καὶ καθιεροῦσα τὸ δίκαιον, ἤτοι τὸ μέτρον τῆς ἐλευθερίας ἑκάστου (ἴδ. τὰ ἀνωτ. ἐν σελ. 50 σημ. 2 δοθέντα ὑπὸ τοῦ Καντίου ὁρισμὸν τοῦ δικαίου) ἀναγκαίως ἐγένετο τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν *πολιτείαν*, ἥτις ἐπραγματοποιήθη βαθμηδὸν διὰ τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτυχθείσης καθολικῆς συνειδήσεως τοῦ δικαίου καὶ διὰ τῆς ἐντεῦθεν προελθούσης συνειδήσεως τοῦ καθόλου ἤτοι τοῦ κοινοῦ δικαίου. Οὕτω ἡ ἐλευθερία ἑκάστου ἀπὸ ἀπολύτου

ἐστίν. Τὸ γὰρ ὅλου πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους. Ὥσπερ γὰρ καὶ τελεωθὲν βέλτιστον τῶν ζῴων ἄνθρωπος ἐστί, οὕτω καὶ χωρισθὲν νόμου καὶ δίκης χείριστον πάντων. Χαλεπωτάτη γὰρ ἀδικία ἔχουσα ὅπλα· ὁ δ' ἄνθρωπος ὅπλα ἔχων φύεται φρονήσει καὶ ἀρετῇ, οἷς ἐπὶ τἀναντία ἐστὶ χρῆσθαι μάλιστα. Ἡ δὲ δικαιοσύνη πολιτική . . . ἡ γὰρ δικαιοσύνη πολιτικῆς κοινωνίας τάξις ἐστί· ἡ δὲ δίκη τοῦ δικαίου κρίσις».

(1) Ἀριστ. Πολ. Γ' 5, 13-14 «Φανερὸν τοίνιν ὅτι ἡ *πόλις* οὐκ ἐστι κοινωνία τόπου καὶ τοῦ μὴ ἀδικεῖν σφᾶς αὐτοὺς καὶ τῆς μεταδόσεως χάριν, ἀλλὰ μὴν ἀναγκαῖον ὑπάρχει, εἴπερ ἔσται πόλις, οὐ μὴν οὐδ' *ὑπαρχόντων τούτων ἁπάντων ἤδη πόλις*, ἀλλ' ἡ τοῦ εὖ ζῆν κοινωνία, καὶ τῆς οἰκίας καὶ τοῦ *γένους*, *ζωῆς τελείας χάριν καὶ αὐτάρκους*... Τέλος μὲν οὖν πόλεως τὸ εὖ ζῆν, ταῦτα δὲ τοῦ τέλους χάριν. Πόλις δὲ ἡ γενῶν καὶ κωμῶν κοινωνία ζωῆς τελείας καὶ αὐτάρκους. Τοῦτο δ' ἐστίν, ὡς φαμεν, τὸ ζῆν εὐδαιμόνως καὶ καλῶς». Ὁ αὐτὸς Πολ. Ζ' 7, 2. Ἡ δὲ πόλις κοινωνία τις ἐστι τῶν ὁμοίων, *ἕνεκεν δὲ ζωῆς τῆς ἐνδεχομένης ἀρίστης*».

καὶ ἀπεριορίστου κατέστη περιωρισμένη καὶ ἔλαβεν ἔννοιαν ἀρνητικήν, τὴν τοῦ μὴ κωλύεσθαι τινὰ ἐν τῇ αὐτοσυνειδήτῳ ἐνεργείᾳ ὑπ' ἄλλου τινὸς ἐντὸς τῶν διαγεγραμμένων διὰ τοῦ δικαίου ὑφ' ὅλης τῆς κοινωνίας ὁρίων. Οὕτως αἱ φυσικαὶ ὁρμαὶ τῶν ἀτόμων ἐν τῇ διὰ τῆς πολιτείας πραγματοποιηθείσῃ καθολικῇ *ἀρχῇ* καὶ ἐξουσίᾳ τῆς λογικότητος ἔλαβον χαρακτῆρα καὶ ἠθικὸν χρῖσμα λογικότητος καὶ ἠθικότητος διὰ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου καὶ τῶν ἐκ τούτου προερχομένων ἀπαιτήσεων (δικαιωμάτων) καὶ ὑποχρεώσεων (καθηκόντων). Οὕτω, κατὰ τὴν δευτέραν θεωρίαν, ἡ γενετήσιος ὁρμὴ κατέστη ἠθικὴ διὰ τοῦ γάμου καὶ διὰ τῆς οἰκογενείας· ἐνῷ κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν πρώτην θεωρίαν ἡ ἐκ φυσικῶν δυνάμεων καὶ σχέσεων προελθοῦσα οἰκογένεια παρήγαγε τὴν οἰκογενειακὴν πολιτείαν, ἐκ ταύτης δέ, ἀναπτυσσομένης βαθμηδὸν καὶ αὐξανομένης παρήχθησαν ἡ πολιτεία, ἐντὸς εὐρυτέρων ὁρίων, καὶ οἱ νόμοι καὶ τὸ δίκαιον· ἡ τῆς ἐκδικήσεως ὁρμὴ ἀντικατέστη διὰ τῆς ποινῆς τῆς νομίμου καὶ ἡ πρὸς κοινωνίαν ὁρμὴ διὰ τῆς ἱδρύσεως ἐννόμου σχέσεως ἐν τῇ πολιτείᾳ. Οὕτω κατὰ τὴν αὐτὴν θεωρίαν ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου καὶ τοῦ νόμου καὶ ὁ θεσμὸς τῆς πολιτείας καὶ ἡ μετὰ ταύτης συνδεομένη ἐξουσία δὲν παρήχθησαν ἐκ τῆς φυσικῆς πολιτείας τῆς οἰκογενείας, ἀλλὰ παρήγαγον αὐτὴν λαβοῦσαν καὶ ταύτην τὸ ἠθικὸν χρῖσμα τῆς ἱερότητος τῆς οἰκογενείας ἤτοι τῆς οἰκογενειακῆς τάξεως καὶ πολιτείας.

Δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς πολιτείας, ἀλλ' ἀναγκαῖον ἐκ τῶν προτέρων νὰ διατρανωθῇ γενικῶς διὰ βραχέων ἡ σχέσις ἡ ἐσωτερικὴ τῆς πολιτείας, τοῦ ἄξονος τούτου, περὶ ὃν στρέφεται ὁ ἱστορικὸς βίος, πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Οἱαδήποτε δὲ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἡ ἀρχὴ τῆς πολιτείας ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου, ἀναντίρρητον ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ δικαίου, εἴτε ἐξ ἀρχῆς καθοδηγήσασα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν πολιτείαν, εἴτε ἐκ τῶν ὑστέρων ἐν τῇ διὰ φυσικῶν αἰτίων καὶ δυνάμεων δημιουργηθείσῃ πολιτείᾳ ἀποκαλυφθεῖσα καὶ ἐκλάμψασα, κατ' οὐσίαν ὑπῆρχεν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει καὶ ἐν μέσῳ τῶν τυφλῶν φυσικῶν ὁρμῶν, ἐν λεληθυίᾳ καταστάσει ὑφισταμένη, καὶ ἐνεργοῦσα οὐχὶ διὰ τῆς *σκέψεως*, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀρχεγόνου συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ δὲν ὑπάρχει πολιτεία ἀνθρωπίνη, ἐν οἱῳδήποτε βαθμῷ ἀναπτύξεως κἂν διατελῇ ὁ λαὸς ὁ χρώμενος αὐτῇ, φανερῶς ἢ λεληθότως μὴ ἐνέχουσα τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου. Τὸ ἔρεισμα τὸ ἐσωτερικὸν τῆς πολιτείας εἶναι

τὸ δίκαιον, τὸ ἔχον τὸ κράτος αὐτοῦ ἐν τῇ καθολικῇ συνειδήσει τῆς πολιτείας, καὶ ὁ νόμος, ὁ διατυπῶν καὶ ἑρμηνεύων τὴν ἀρχὴν τοῦ δικαίου καθ' ὡρισμένας περιστάσεις, ἀνάγκας καὶ σκοπούς· ἀλλὰ τὸ ἔρεισμα τὸ ἐξωτερικόν, ἡ δύναμις δι' ἧς πραγματοποιεῖται καὶ δεσπόζει ἐν τῇ κοινωνίᾳ τὸ δίκαιον, εἶναι ἡ ἐξουσία, τὸ κράτος, ἡ ἀρχὴ ἡ διαθέτουσα πάσας τὰς φυσικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις τῆς κοινωνίας πρὸς ὕπαρξιν καὶ ἀσφάλειαν τῆς πολιτείας ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καὶ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ καὶ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς πολιτείας. Ἡ ἐξουσία εἶναι τοσοῦτον ἀπαραίτητος πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ δικαίου καί πρὸς ὕπαρξιν τῆς πολιτείας καὶ πρὸς τὸ καταστῆσαι τὴν πολιτείαν αὐτὴν καὶ τὸν νόμον, ἀντὶ ἁπλῶν ἰδεῶν καὶ ἐννοιῶν καὶ ἀληθειῶν πρακτικῶν, δυνάμεις πραγματικὰς ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ὥστε ἡ πολιτεία ἐν τῇ ἐξωτερικῇ ἐκδηλώσει, ἐμφανίσει καὶ ἐνεργείᾳ αὐτῆς παρίσταται ὡς *κράτος* καὶ καλεῖται κράτος (1). Ἀλλὰ κατὰ βάθος ὁ λόγος τοῦ κράτους ἤτοι τῆς ἐξουσίας πρὸς τὴν πολιτείαν εἶναι πάντοτε ὁ τοῦ μέσου πρὸς τὸν σκοπόν, οὐχὶ δὲ ὁ τῆς οὐσίας πρὸς τὴν *ἐκδήλωσιν* ἢ τῆς ἰδέας πρὸς τὸ ἰδεῶδες (2). Ἡ ἐξουσία ἀνήκει εἰς τὴν

(1) Πρβλ. τὰ νεώτερα empire (imperium = ἐξουσία) = κράτος. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ τὸ *κράτος* σημαίνει πάντοτε ἐξουσίαν πολιτικήν, οὐχὶ τὴν πολιτείαν, ὡς νῦν παρ' ἡμῖν.

(2) Τὰ περὶ τῆς φυσικῆς ἀρχῆς ἤτοι τῆς καταγωγῆς τῆς ἐξουσίας καὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὴν πολιτείαν ὁ Ἀριστοτέλης ἀντελήφθη ὅλως ἐμπειρικῶς καὶ πρακτικῶς καλῶν τὴν πολιτείαν ἁπλῶς «τάξιν τῶν ἀρχῶν, τῶν τε ἄλλων ἀρχῶν καὶ μάλιστα τῆς κυρίας πάντων . . .» («πολίτευμα δ' ἐστὶ τὸ κύριον τῶν πολιτῶν, ἀνάγκη δ' εἶναι κύριον ἢ ἕνα ἢ ὀλίγους ἢ πολλούς...»), οὐδαμῶς δὲ φιλοσοφῶν περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς καταγωγῆς αὐτῆς τῆς ἐξουσίας. Τινὲς τῶν νεωτέρων, τῶν ἀποκλεισάντων τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας πᾶσαν ἰδέαν καὶ δύναμιν ἠθικήν, τὰ πάντα δὲ ἑρμηνευόντων διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς φυσικῆς ἐξελίξεως, τὴν ἀρχὴν τῆς πολιτείας ἐζήτησαν ἐν τῇ ἐξουσίᾳ, ταύτην δὲ ἐν τῇ κοινῇ τῷ ἀνθρώπῳ καί τισι γένεσι ζῴων ἰδιότητι τοῦ ἄρχειν καὶ ὑπακούειν. Καὶ φαίνεται μὲν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης τοιοῦτόν τι ὑπαινισσόμενος ἐν οἷς λέγει «τὸ μὲν γὰρ δυνάμενον τῇ διανοίᾳ προορᾶν ἄρχον φύσει καὶ δεσπόζον φύσει, τὸ δὲ δυνάμενον τῷ σώματι ταῦτα ποιεῖν ἀρχόμενον καὶ φύσει δοῦλον»· ἀλλ' ὁ σκοπὸς τοῦ Ἀριστοτέλους ἀποβλέπει ἐν τούτοις κυρίως εἰς τὸ ἀποδεικνύναι ὡς φυσικὴν τὴν ἀρχὴν τῆς διακρίσεως τῶν ἀνθρώπων εἰς ἐλευθέρους καὶ δούλους. Πάντα δὲ τὰ περὶ τοῦ θέματος τούτου ὑπὸ τοῦ μεγάλου φιλοσόφου φιλοσοφούμενα εἶναι βεβιασμένα καὶ πλήρη ἐσωτερικῶν ἀντιφάσεων. Ἄλλως, ἀνεξαρτήτως τοῦ ζητήματος τούτου, οὐδὲν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τῆς φυσικῆς ἀρχῆς τῆς ἐξουσίας. Παραδόξως δὲ ὁ Δρόυσεν τὴν ἐξουσίαν ἐθεώρησεν ὡς ἰδέαν ἀρχικὴν τῆς πολιτείας, ὡς αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῆς πολιτείας, ὡς ζωὴν τῆς πολιτείας, ὡς ἔχουσαν τοιαύτην θέσιν ἐν τῷ χώρῳ τῆς πολιτείας, οἵαν ἡ ἀγάπη ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, ἡ *πίστις* ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τὸ καλὸν ἐν τῷ χώρῳ τῆς τέχνης· καὶ τὸν νόμον τῆς ἐξουσίας ἐν τῷ πολιτικῷ κόσμῳ ἐθεώρησεν ὡς τὴν αὐτὴν

πολιτείαν (ἐν τῇ εὐρυτάτῃ ἐννοίᾳ τοῦ νόμου) καὶ μόνη αὕτη κέκτηται τὴν ἐξουσίαν, διότι μόνη αὕτη προστατεύει πάντα τὰ δίκαια τῆς κοινωνίας. Πᾶσα ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἄγουσα εἰς δημιουργίαν κράτους ἐν κράτει, ἀκυροῖ τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας. Ἀλλ' ἵνα ἡ πολιτεία μόνη, συνῳδὰ τῇ ἰδέᾳ καὶ τῷ σκοπῷ αὐτῆς, κατέχῃ τὴν ἐξουσίαν, πρέπει νὰ πραγματοποιῇ ἐν ἑαυτῇ πάντα τὰ δίκαια τῆς εἰς κοινωνίαν συνισταμένης πολιτείας, τοῦτο δὲ κατορθοῦται πάλιν διὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἁρμονίας τῶν ἀποτελούντων τὴν κοινωνίαν ἀνθρώπων καὶ λαῶν. Διὰ τοῦτο τὸ ὁμόφυλον ἢ ὁμοεθνὲς καὶ τὸ ὁμόθρησκον καὶ τὸ ὁμόγλωσσον, καίτοι ἐν τῷ ἰδεώδει προτύπῳ τῆς πολιτείας οὐδὲν σημαίνουσιν, ἀλλ' ἐν τῇ γενέσει καὶ ἀναπτύξει αὐτῆς εἰσὶ συντελεστικώτατα εἰς τὸ ἁρμονικὸν καὶ ὁμαλὸν τῆς ἀναπτύξεως ταύτης· καὶ ἂν μὴ ἀρίστη, τοὐλάχιστον ζωτικωτάτη ἠθικῶς, ἐπὶ τῆς γῆς πολιτεία εἶναι ἡ ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος στηριζομένη, ἐκτὸς ἐννοεῖται τοῦ ἰδεώδους χώρου τελείας κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως.

Ἐν τοιαύτῃ ἐθνικῇ πολιτείᾳ ἡ φυσικὴ φυλετικὴ ἀτομικότης λαοῦ

ἔχοντα ἰσχύν, ἣν ὁ νόμος τῆς βαρύτητος ἐν τῷ κόσμῳ τῷ φυσικῷ. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη θεωρία φαίνεται ἐμπνευσθεῖσα τῷ περιφήμῳ ἱστορικῷ καὶ φιλοσόφῳ μᾶλλον ἐκ τῶν περὶ τοῦ κράτους Πρωσσικῶν ἰδεῶν καὶ φρονημάτων αὐτοῦ ἢ ἐξ ἀναλυτικῆς ἐρεύνης ἱστορικῆς. Ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας δὲν εἶναι τὸ κράτος, ἀλλὰ τὸ δίκαιον, ἡ τάξις ἡ ἠθική, καὶ ἐπὶ τέλους ἡ εὐδαιμονία τῆς κοινωνίας· καὶ οὐδέποτε ἡ ἐξουσία δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔχουσα πρὸς τὴν πολιτείαν τὴν σχέσιν, ἣν ἔχει τὸ καλὸν πρὸς τὴν τέχνην. Ἂν ἡ ἐξουσία θεωρητέα κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἄνωθεν δεδομένη καὶ διὰ τοῦτο ἱερά, τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς στενῆς καὶ ἀδιασπάστου συναφείας τῆς ἐξουσίας πρὸς τὴν πολιτείαν, πρὸς τὸ δίκαιον καὶ πρὸς τοὺς νόμους. Ὁ Ζεὺς παρ' Ὁμήρῳ δίδωσι μὲν τὸ κράτος εἰς τοὺς βασιλεῖς, καὶ τῆς κληρονομικῆς βασιλικῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀγαμέμνονος τὸ σύμβολον, τὸ ἄφθιτον καὶ ἀθάνατον σκῆπτρον, ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Διὸς διὰ τοῦ Ἑρμοῦ εἰς τὸν Πέλοπα καὶ παρὰ τούτου μετεδιδάσθη διαδοχικῶς εἰς τὸν υἱὸν καὶ εἰς τοὺς ἀπογόνους (ἐν Ἰλ. Β 206 συνδυάζονται ἀμφότερα, σκῆπτρον καὶ θέμιστες «σκῆπτρον δ' ἠδὲ θέμιστας, ἵνα σφίσι βασιλεύῃ»)· ἀλλ' ἡ θεία, ἡ ἱερὰ ἰδιότης τῶν βασιλέων εἶναι ὅτι ἐμπνέονται ὑπὸ τοῦ Διὸς ἢ λαμβάνουσι παρὰ τούτου οὐχὶ ἁπλῶς ἐξουσίαν, ἀλλὰ «θέμιστας» (δικασπόλοι, «οἵ τε θέμιστας πρὸς Διὸς εἱρύαται» Ἰλ. Ι 238) καὶ ὁ ποιητὴς λοιδορεῖ τὸν *ἀθέμιστον* ἐπίσης ὡς τὸν «ἀφρήτορα καὶ ἀνέστιον» (Ἰδ. Ἰλιάδ. Ι 63) ὑπαινισσόμενος ὅτι αἱ *θέμιστες* συγκρατοῦσι τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν πολιτείαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀδιάσπαστος ἑνότης τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς πολιτείας καὶ τοῦ νόμου, καθίστησι δυσχερῆ τὴν διάκρισιν τῶν ἰδεῶν· ἀλλ' ὅταν γένηται τοιαύτη τις διάκρισις κατ' ἀφαίρεσιν, ἡ προτεραιότης, καὶ σὺν αὐτῇ τὸ οὐσιῶδες καὶ ἡ ἰδέα, ἀνήκουσιν οὐχὶ εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἀλλ' εἰς τὸ δίκαιον καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν τάξιν, ἅπερ ἀποτελοῦσι τὴν οὐσίαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς πολιτείας πλέον ἢ ἡ ἐξουσία.

τινος διὰ τῆς ἀτομικῆς τοῦ λαοῦ τούτου ἐν τῇ ἐσωτερικῇ αὐτῆς ἀναπτύξει ἰδιοφυίας παράγει τὸν βίον τὸν ἐθνικὸν καὶ δημιουργεῖ *ἐθνότητα* ἢ ἐθνικότητα (nationalité). Μόνον δὲ ἐν τῷ ἐθνικῷ βίῳ καὶ διὰ τοῦ ἐθνικοῦ βίου δύναται νὰ ἀναπτύξῃ ὁ ἄνθρωπος ἀληθῆ ὑψηλότερον πολιτισμὸν καὶ βίον ἱστορικόν· καὶ οἱ διάφοροι λαοὶ τοῦ κόσμου οἱ χωριζόμενοι ἀπ' ἀλλήλων ὡς ἰδιαίτερα ἔθνη διὰ τῆς πολιτείας ἔνθεν μὲν ἀναπτύσσουσιν ἱστορικὸν βίον μόνον διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐθνικοῦ βίου παραγόμενον, ἔνθεν δὲ προσεγγίζοντες πρὸς ἀλλήλους ἀποτελοῦσιν ὁλόκληρον κόσμον πολιτικὸν ἢ συμπολιτείαν ἐθνῶν συνεχομένην καὶ συγκρατουμένην διὰ διεθνῶν σχέσεων καὶ διεθνῶν νόμων. Κόσμος πολιτικός, συμπολιτεία ἐθνῶν ἢ κρατῶν, οἷος ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς καὶ ὁ νεώτερος Εὐρωπαϊκὸς κόσμος, εἶναι τὸ μέγιστον, ὅπερ δύναται νὰ παραγάγῃ ὁ πολιτικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καθολικωτέρᾳ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἔξω τῆς πολιτικῆς ταύτης καὶ ἠθικῆς συναυλίας τῶν λαῶν καὶ πολιτειῶν ὑπάρχει ἢ ὁ ἐγωιστικὸς βίος τῶν λαῶν τῶν βιούντων καὶ πολιτευόντων καθ' ἑαυτοὺς ἄνευ ἠθικῆς τινος πρὸς ἀλλήλους ἑνότητος ἢ προσεγγίσεως καὶ ἄνευ προσοχῆς οἱασδήποτε καὶ διαφέροντος πρὸς τὰ καθολικὰ συμφέροντα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητος· ἢ πολιτεία κοσμοκρατορίας καταστρέφουσα τὴν ἀτομικὴν ὕπαρξιν λαῶν καὶ ἐθνῶν καὶ παρακωλύουσα τὴν ἰδιοφυᾶ ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν πρὸς βλάβην τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ καθολικοῦ πολιτισμοῦ; Ἡ ἰδέα καθολικῆς πολιτείας ἀνθρωπίνης διὰ παγκοσμίου τινὸς κράτους παραγομένης εἶναι ἔτι μᾶλλον ἀπάδουσα πρὸς τοὺς νόμους τῆς φυσικῆς ἀναπτύξεως τῶν λαῶν τῶν δι' ἰδιαιτέρων ἀτομικῶν καὶ φυσικῶν κεφαλαίων *αὐτάρκους* ἱστορικοῦ βίου πεπροικισμένων παρὰ ἡ ἰδέα ἐθνικοῦ ἱστορικοῦ βίου ἀπηλλαγμένου πάσης ἐπαφῆς καὶ συναφείας πρὸς τὴν λοιπὴν ἀνθρωπότητα. Ὅρος ἀπαραίτητος τῆς προαγωγῆς τῶν συμφερόντων τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ καθολικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ πρὸς τοῦτο σύμπραξις πολλῶν λαῶν καὶ πολιτειῶν διὰ τῶν ἰδίων ἐθνικῶν κεφαλαίων καὶ δυνάμεων, ἵνα οὕτω διὰ τῆς ἐν ποικιλίᾳ ἑνότητος καὶ ἁρμονίας αὐτῶν ἀποτελέσωσιν ἀληθῆ εἰκόνα τοῦ ἱστορικοῦ βίου.

Διεθνῆ νόμιμα. — Ἀλλ' ἵνα ὑπάρξῃ τοιαύτη τις εὐρεῖα πολιτικὴ κοινωνία ἢ οἰκογένεια κρατῶν καὶ λαῶν, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ κοινόν τι δίκαιον διὰ πάσας τὰς πολιτείας ῥυθμίζον τὰς πρὸς ἀλλή-

λας σχέσεις τῶν πολιτειῶν καὶ καθιεροῦν νόμους τινὰς ἰσχύοντας ἐν τῷ χώρῳ τῶν σχέσεων τούτων. Τοιοῦτον δίκαιον ὑφίστατο ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλας σχέσεσι τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν πολιτειῶν, τὸ καλούμενον «δίκαιον τῶν Ἑλλήνων», καὶ ἐκ τούτου ἀπέρρεον θετικώτερον τὰ «δίκαια τῶν Ἑλλήνων», οἱ «νόμοι οἱ Ἑλληνικοί», τὰ «κοινὰ τῶν Ἑλλήνων νόμιμα». Ἐν τῇ σημερινῇ δὲ Εὐρωπαϊκῇ Χριστιανικῇ συμπολιτείᾳ τῶν λαῶν ὑπάρχει τὸ καλούμενον διεθνὲς δίκαιον (Droit international, Völkerrecht) (1) καὶ τὰ ἐκ τούτου ἀπορρέοντα διεθνῆ νόμιμα. Ἡ γένεσις τῆς μεγάλης ταύτης διεθνοῦς πολιτείας, ἤτοι τοῦ πολιτικοῦ ἠθικοῦ συνδέσμου καὶ τῆς ἠθικῆς πολιτικῆς ἑνώσεως τῶν λαῶν, ὡρμήθη, ὅπως καὶ ἡ τῆς πολιτείας αὐτῆς, κατά τινα γνώμην ἀνωτέρω ἀναπτυχθεῖσαν, ἐκ διηνεκῶν συγκρούσεων διὰ πολέμων ἀπάντων καθ' ἁπάντων. Αἱ συγκρούσεις μετέστησαν κατὰ μικρόν, διὰ συνθηκῶν εἰρήνης εἰς εἰρηνικὴν ἐπικοινωνίαν τῶν λαῶν καὶ παρήγαγον, διὰ τῆς προαγωγῆς τῶν κοινῶν συμφερόντων καὶ τοῦ ὑψηλοτέρου ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, τὸ διεθνὲς καλούμενον δίκαιον τὸ ῥυθμίζον καὶ ἐμπεδοῦν τὰς διεθνεῖς σχέσεις.

Καὶ τοσαῦτα μὲν περὶ τῆς καθόλου ἐννοίας τῆς πολιτείας ὑπὸ τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς, ἀπὸ τῆς πρώτης πολιτικῆς κοινωνίας μέχρι τῆς διεθνοῦς συμπολιτείας τῶν λαῶν. Ὅ,τι δ' ἀφορᾷ τὰς διαφόρους μορφὰς ἢ τὰ σχήματα τῆς πολιτείας, ἢ τὴν *πολιτείαν* αὐτήν, κατὰ τὴν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἰδίᾳ παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει συνήθη σημασίαν τοῦ ὀνόματος (2), παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς καὶ ἐν διαφόροις χρόνοις, τὰ ποικίλα εἴδη τῆς πολιτείας δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν ὑπὸ τρεῖς γενικωτάτας διαιρέσεις, ἃς ποιεῖται ὁ Ἀριστοτέλης. Κατ' αὐτὸν τρία ὑπῆρχον εἴδη πολιτείας: ἡ τοῦ ἑνὸς ἤτοι ἡ μοναρχία· ἡ τῶν πλειόνων τοῦ ἑνὸς ἤτοι ἡ ὀλιγαρχία· καὶ ἡ τοῦ πλήθους ἡ κυρίως *πολιτεία* καλουμένη. Ὅταν ἡ μοναρχία ἀποβλέπῃ πρὸς τὸ κοι-

(1) Τὸ παρὰ Λατίνοις *δίκαιον τῶν ἐθνῶν* (jus gentium) καθιέρου μὲν τὴν τοιαύτην ἀρχὴν δικαίου ἢ μᾶλλον τοῦ σεβασμοῦ τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν, ἀλλὰ δὲν ἦτο θετικῶς διατετυπωμένον, οὐδὲ παρήγαγε νόμιμα διεθνῆ, οἷα τὰ κοινὰ νόμιμα τῶν Ἑλλήνων καὶ οἱ διεθνεῖς εὐρωπαϊκοὶ νόμοι. Τοὐναντίον παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ἐπὶ μακρὸν ἴσχυεν ἀπέναντι ξένων ἡ πολιτικὴ ῥήτρα «Adversus hostem æterna auctoritas esto» Ἐναντίον ξένου αἰώνιον ἔστο τὸ κῦρος τῆς πολιτείας.

(2) Ἴδ. τὰ ἐν σελ. 50 καὶ Ἀρ. Π. Γ' 1, 2. «Ἡ δὲ πολιτεία τῶν τὴν πόλιν οἰκούντων ἐστί τάξις τις» καὶ Γ' 1, 1. «Διωρισμένων δὲ τούτων ἐχόμενόν ἐστι τὰς πολιτείας ἐπισκέψασθαι, πόσαι τὸν ἀριθμὸν καὶ τίνες εἰσί, καὶ πρῶτον τὰς ὀρθὰς αὐτῶν».

νὸν συμφέρον, ἐκπληροῖ δηλονότι τὸν ὕψιστον τῆς πολιτικῆς κοινωνίας σκοπόν, καλεῖται *βασιλεία*. Ὅταν τὸν αὐτὸν σκοπὸν πραγματοποιῇ ἡ τῶν ὀλίγων, ἀλλὰ ἀρίστων, καλεῖται ἀριστοκρατία «ἢ διὰ τὸ τοὺς ἀρίστους ἄρχειν ἢ διὰ τὸ πρὸς τὸ ἄριστον τῇ πόλει καὶ τοῖς κοινωνοῦσιν αὐτοῖς»· καὶ τοῦ πλήθους δὲ ἡ πολιτεία «ὅταν τὸ πλῆθος πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύηται συμφέρον, καλεῖται τὸ κοινὸν ὄνομα πασῶν τῶν πολιτειῶν, *πολιτεία*». Παρεκτροπαί, ἢ κατ' Ἀριστοτέλη, *παρεκβάσεις* τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν τῆς πολιτείας, δι' ὧν ἀντὶ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος τὰ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας κυβερνῶνται καταχρηστικῶς πρὸς τὸ συμφέρον ἑνὸς ἢ ὀλίγων ἢ πολλῶν, εἶναι τῆς μὲν μοναρχίας ἡ τυραννίς, τῆς ἀριστοκρατίας ἡ ὀλιγαρχία καὶ τῆς πολιτείας ἡ *δημοκρατία*. Ἐν τῇ τυραννίδι ἄρχει ὁ μονάρχης πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον, ἐν τῇ ὀλιγαρχίᾳ οὐχὶ οἱ ἄριστοι, ἀλλ' οἱ ὀλίγοι εὐποροῦντες πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῶν πάλιν συμφέρον, ἐν δὲ τῇ δημοκρατίᾳ ἡ ἀρχὴ διεξάγεται χάριν τοῦ ἀπόρου πλήθους» (1). Κατὰ

(1) Ἀριστοτ. Γ' 6, 4 «Παρεκβάσεις δὲ τῶν εἰρημένων τυραννὶς μὲν βασιλείας, ὀλιγαρχία δὲ ἀριστοκρατίας, *δημοκρατία* δὲ πολιτείας. Ἡ μὲν γὰρ τυραννὶς ἐστὶ πρὸς τὸ συμφέρον τὸ τοῦ μοναρχοῦντος, ἡ δ' ὀλιγαρχία πρὸς τὸ τῶν εὐπόρων, ἡ δὲ δημοκρατία πρὸς τὸ συμφέρον τὸ τῶν ἀπόρων· πρὸς δὲ τὸ τῷ κοινῷ λυσιτελοῦν οὐδεμία αὐτῶν». Παρ' Ἕλλησιν, ἰδίως παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις, πρὸς μὲν δήλωσιν τῆς ὅλης πόλεως (πολιτείας) ἢ τοῦ κράτους συνήθης ὅρος ἦτο «Τὰ πράγματα τῆς πόλεως ἢ τὰ πράγματα», πρὸς δὲ τῆς τοῦ ὅλου πλήθους ἀρχῆς (τῆς «πολιτείας» τοῦ Ἀριστοτέλους) «ὁ *δῆμος*» (ἡ τοῦ δήμου ἀρχή). Παρὰ Ῥωμαίοις ἡ πολιτεία ἐκαλεῖτο *Respublica* ἤτοι τὰ κοινὰ πράγματα, καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο εἶχε καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν βασιλέων καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας ἐπὶ τῆς ἀριστοκρατίας καὶ ἐπὶ τῆς δημοκρατίας, καὶ καθ' οὓς χρόνους ἔτι ἡ δημοκρατία ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου μετέστη εἰς ἑνὸς μόνου ἀνδρὸς ἀρχήν. Ἀλλὰ διὰ τὸ ἐν πολλοῖς δημοκρατικὸν τῆς ὅλης πολιτείας, ἰδίως μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας, τὸ ὄνομα κατέστη τρόπον τινὰ ταυτόσημον τῷ «δημοκρατία» καὶ ἐν τῇ τοιαύτῃ σημασίᾳ παρελήφθη παρὰ τῶν νεωτέρων Εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν (République). Ἀλλ' οἱ Εὐρωπαῖοι ἐδημιούργησαν καὶ τὸν ἕτερον ὅρον *Démocratie* πρὸς δήλωσιν τῆς πραγματικῆς δημοκρατίας τῆς λαϊκῆς, τῆς ἀποβλεπούσης πρὸς τὴν προαγωγὴν τῶν συμφερόντων τῶν λαϊκῶν τάξεων καὶ εἰσαγούσης εἰς τὴν κυβέρνησιν τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν τάξεων τούτων, ἐνῷ τὸ République σημαίνει ἁπλῶς τὸ σχῆμα τῆς πολιτείας τὸ μὴ μοναρχικόν. (Ἐντεῦθεν République Démocratique, καὶ ἡ τῶν κοινωνιστῶν δημοκρατία ἡ καλουμένη République démocratique et socialiste). Ἀλλ' οἱ ὅροι οὗτοι δὲν εἶναι ἀσφαλῶς καὶ σταθερῶς καθιερωμένοι. Ἐν δὲ ταῖς Ἡνωμέναις πολιτείαις τῆς Βορείου Ἀμερικῆς *Δημοκρατικοὶ* (democratical) ὀνομάζονται οἱ θιασῶται τῆς συντηρητικῆς δημοκρατίας, *Ῥεπουβλικάνοι* (Republican) δὲ οἱ τῆς φιλελευθέρας καὶ ριζοσπαστικῆς δημοκρατίας. Ἡ τοιαύτη ἑρμηνεία τῶν ὀνομάτων ἐν Ἀμερικῇ εἶναι αὐθαίρετος καὶ ἀντιβαίνουσα πρός τε τὴν κυριολεξίαν τοῦ ὀνόματος καὶ πρὸς τὴν ἱστορίαν αὐτήν· τοὐναντίον δὲ συμφωνοτέρα πρὸς ἀμφότερα ἡ ἐν Γαλλίᾳ καθιερωθεῖσα χρῆσις.

τὸν Ἀριστοτέλη ἥ τε ὀλιγαρχία, ἡ ἀρχὴ δηλονότι τῶν ὀλίγων εὐπόρων, καὶ ἡ δημοκρατία, ἡ ἀρχὴ τῶν πολλῶν ἀπόρων, εἶναι ἐπίσης παρεκτροπαὶ τῆς ὀρθῆς πολιτείας, διότι ἡ διαφορὰ συνίσταται ἁπλῶς ἐν τῷ ἀριθμῷ καὶ ὁ ἀριθμὸς οὗτος δὲν δύναται νὰ καθιερώσῃ ἀρχὴν προτιμήσεως(1)· μόνη δὲ ἀρίστη πολιτεία εἶναι, εἴτε μοναρχία ἐστὶν αὕτη, εἴτε ὀλίγων ἀρχή, εἴτε τοῦ ὅλου πλήθους, ἡ πολιτεία ἡ ἐκπληροῦσα τὸν σκοπὸν αὐτῆς, τὴν προαγωγὴν τοῦ κοινοῦ συμφέρον τος. Οὐχ ἧττον ἐν ταῖς παρεκβάσεσι τῶν πολιτειῶν χειρίστην μὲν θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν τῆς βασιλείας καὶ τὴν ἀπὸ ταύτης εἰς τυραννίδα μετάστασιν· κατὰ δεύτερον λόγον φαύλην πολιτείαν θεωρεῖ τὴν εἰς ὀλιγαρχίαν παρεκτραπεῖσαν πολιτείαν· σχετικῶς δὲ ἐν ταῖς παρεκβάσεσι μετριωτάτην τὴν δημοκρατίαν(2), διαφωνῶν ὅλως κατὰ τοῦτο πρὸς τὸν Κάντιον(3), ὅστις καὶ τὴν τοῦ ὅλου δήμου ἀρχὴν θεωρεῖ ἀναγκαίως δεσποτικήν. Παραπλήσια πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰρημένα, καίπερ ἐν μέρει, καὶ ἰδίᾳ ἐν τοῖς ὀνόμασι, διαφωνῶν, λέγει ὁ Πολύβιος (Ϛ′ 3) «Οὔτε γὰρ πᾶσαν δήπου μοναρχίαν εὐθέως βασιλείαν ῥητέον· ἀλλὰ μόνην τὴν ἐξ ἑκόντων συγχωρουμένην, καὶ τῇ γνώμῃ τῇ πλεῖον ἢ φόβῳ καὶ βίᾳ κυβερνωμένην. Οὐδὲ μὴν πᾶσαν ὀλιγαρχίαν ἀριστοκρατίαν νομιστέον, ἥτις ἂν κατ' ἐκλογὴν ὑπὸ τῶν δικαιοτάτων καὶ φρονιμωτάτων ἀνδρῶν βραβεύηται. Παραπλησίως οὐδὲ δημοκρατίαν, ἐν ᾗ πᾶν πλῆθος κύριόν ἐστι ποιεῖν ὅ,τι ποτ' ἂν αὐτὸ βουληθῇ καὶ προθῆται. Παρὰ δὲ ᾧ πάτριόν ἐστι καὶ σύνηθες, θεοὺς σέβεσθαι, γονεῖς θεραπεύειν, πρεσβυτέρους αἰδεῖσθαι, νόμοις πείθεσθαι· παρὰ τοῖς τοιούτοις συστήμασιν ὅταν τὸ τοῖς πλείοσι δόξαν νικᾷ, τοῦτο (δεῖ) καλεῖν δημοκρατίαν. Διὸ καὶ γένη μὲν ἓξ εἶναι ῥητέον πολιτειῶν· τρία μέν, ἃ πάντες θρυλλοῦσι, καὶ νῦν προείρηται· τρία δὲ τούτοις συμφυῆ, λέγω δὲ μοναρχίαν, ὀλιγαρχίαν, ὀχλοκρατίαν. Πρώτη μὲν οὖν ἀκατασκεύως καὶ φυσικῶς

(1) Ἀριστοτ. Γ′ 8, 7 «Τὸ μὲν ὀλίγους ἢ πολλοὺς εἶναι κυρίους συμβεβηκός ἐστι, τὸ μὲν ταῖς ὀλιγαρχίαις, τὸ δὲ ταῖς δημοκρατίαις, διὰ τὸ τοὺς μὲν εὐπόρους ὀλίγους, πολλοὺς δ' εἶναι τοὺς ἀπόρους πανταχοῦ».

(2) Ἀριστοτ. Πολ. Δ′ 2, 3.

(3) Κατὰ τὸν Κάντιον «ἐν ταῖς τρισὶ πολιτείαις ἡ τῆς δημοκρατίας, ὑπὸ τὴν κυριολεκτικὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως, εἶναι *δεσποτισμός*, διότι ἱδρύει ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, ἐν ᾗ πάντες εἰσὶν ὑπὲρ τὸν ἕνα καὶ ἐναντίον τοῦ ἑνὸς (τοῦ μὴ ψηφίζοντος μετ' ἐκείνων) οὕτω δὲ ἀποφασίζουσι πάντες, οἵτινες ἐν τούτοις δὲν εἶναι πάντες, ὅπερ ἐνέχει ἐν ἑαυτῷ ἀντίφασιν πρὸς τὴν κοινὴν θέλησιν καὶ πρὸς τὴν ἐλευθερίαν».

συνίσταται μοναρχία· ταύτη δ' ἕπεται καὶ ἐκ ταύτης γεννᾶται μετὰ κατασκευῆς καὶ διορθώσεως βασιλεία· μεταβαλλούσης δὲ ταύτης εἰς τὰ συμφυῆ κακά, λέγω δ' εἰς τυραννίδα· αὖθις ἐκ τῆς τούτων καταλύσεως ἀριστοκρατία φύεται (1). Καὶ μὴν ταύτης εἰς ὀλιγαρχίαν ἐκτραπείσης κατὰ φύσιν, τοῦ δὲ πλήθους ὀργῇ μετελθόντος τὰς τῶν προεστώτων ἀδικίας γεννᾶται Δῆμος. Ἐκ δὲ τούτου πάλιν ὕβρεις καὶ παρανομίας ἀποπληροῦται τὸν χρόνον ὀχλοκρατία».

Τοσαῦτα εἰπόντες περὶ τῶν σχημάτων τῆς πολιτείας ἤτοι περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀσκεῖται ἡ ἐξουσία πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τῆς πολιτείας, προστίθεμεν ἐνταῦθα ὀλίγιστά τινα καὶ κεφαλαιώδη περὶ τῶν εἰδῶν ἤτοι τῆς διαιρέσεως τῆς *ἐξουσίας* ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ. Ὁ Ἀριστοτέλης διαιρεῖ τὴν ἐξουσίαν εἰς τρία μέρη ἢ μόρια, ὡς λέγει, καὶ τὰ μέρη ταῦτα θεωρεῖ μέρη τῆς πολιτείας. Ἓν τῶν τριῶν τούτων μερῶν εἶναι τὸ «βουλευόμενον» περὶ τῶν κοινῶν, δεύτερον «τὸ περὶ τὰς ἀρχὰς (τοῦτο δ' ἐστὶν ἃς δεῖ καὶ τίνων εἶναι κυρίας, καὶ ποίαν τινὰ δεῖ τὴν αἵρεσιν αὐτῶν), τρίτον δέ τι τὸ δικάζον. Κύριον δ' ἐστί, λέγει, τὸ βουλευόμενον περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης καὶ συμμαχίας καὶ διαλύσεως, καὶ περὶ νόμων καὶ περὶ θανάτου καὶ περὶ φυγῆς, δημεύσεως καὶ τῶν εὐθυνῶν». Ἡ διαίρεσις αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους, ἂν μὴ ἐν τοῖς κατὰ μέρος ἀκριβῶς, ἀλλ' ἐν τῷ ὅλῳ συνάδει πρὸς τὴν κρατοῦσαν νῦν διαίρεσιν τῆς ἐξουσίας ἐν πᾶσι τοῖς πεπολιτισμένοις λαοῖς εἰς τὴν νομοθετικήν, ἐκτελεστικὴν καὶ δικαστικὴν (2) ἐνουμένων πασῶν ἢ ἰδεωδῶς ἐν τῇ ἑνότητι τῆς πολιτείας καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἢ θετικῶς καὶ πολιτικῶς (ὡς συμβαίνει ἐν ταῖς μοναρχουμέναις πολιτείαις) ἐν τῷ ἀνωτάτῳ ἄρχοντι τῆς πολιτείας (3). Τοσαῦτα καὶ περὶ διαιρέσεως ἐξουσιῶν προεισαγωγικῶς.

(1) Ὁ Πολύβιος γράφων ταῦτα εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὴν ἱστορίαν ἰδίως τὴν Ῥωμαϊκήν· καθόλου δὲ ἡ τοῦ Πολυβίου θεωρία περὶ τῆς πολιτείας εἶναι θεωρία ἐπὶ ἱστορικῆς πείρας στηριζομένη.

(2) Κατὰ Κάντιον (Rechtslehre § 45) ἡ ἐξουσία εἶναι τριπλῆ (τριὰς πολιτική, trias politica), ἡ νομοθετικὴ (potestas legislatoria), ἡ ἐκτελεστικὴ ἢ κυβερνητικὴ (p. executoria ἢ rectoria) καὶ ἡ δικαστικὴ (p. judiciaria), ὁμοία πρὸς τὰς τρεῖς προτάσεις τοῦ συλλογισμοῦ τοῦ *πρακτικοῦ λογικοῦ*. Οὕτω. 1) Μείζων πρότασις εἶναι: ἡ τοῦ νόμου θέλησις (ἐξουσία νομοθετική). 2) Ἐλάσσων πρ.: ἡ κατὰ νόμον διαταγή. 3) Τὸ συμπέρασμα: ἡ δικαστικὴ ἐτυμηγορία ἡ λέγουσα τί ἐν ἑκάστῃ περιόδῳ δίκαιόν ἐστι.

(3) Ἐν βασιλευομέναις πολιτείαις, ἔνθα ὁ βασιλεὺς ἀσκεῖ πᾶσαν τὴν πραγματικὴν ἐξουσίαν, οὗτος βεβαίως ἐστὶν ὁ ὑπέρτατος νομοθέτης καὶ βουλευτὴς τῶν κοινῶν, οὗτος

Ἐκ τῶν εἰρημένων πάντων νοεῖται ἡ μεγάλη σημασία καὶ ἡ σπουδαιότης τῆς πολιτείας ὡς στοιχείου ἱστορικοῦ βίου καὶ ἀναπτύξεως ἰδίᾳ καὶ καθόλου, παρ' ἑκάστῳ λαῷ καὶ ἔθνει καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς κοινῆς ἀνθρωπότητος διὰ τοῦ πολιτισμοῦ συνδεομένοις λαοῖς. Ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, ἥ τε στενωτέρα καὶ ἡ εὐρυτέρα, εἶναι ἐκ τῶν ὑστέρων τρανὸν μαρτύριον τῆς τοιαύτης δυνάμεως τῆς πολιτείας. Παρὰ πάσῃ τῇ ἀνθρωπότητι πανταχοῦ καὶ πάντοτε, ὅπου καὶ ἀφότου ὁ ἄνθρωπος εἰσῆλθεν εἰς τὸ στάδιον τοῦ ἱστορικοῦ βίου, κυβερνήσεις καὶ κυβερνῆται, νόμοι καὶ νομοθέται καὶ δικασταὶ ἤσκησαν τὴν μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὰς τύχας τῶν λαῶν, καὶ ἡ ἱστορία τῶν λαῶν κατέστη ἱστορία τῶν κυβερνήσεων καὶ τῶν κυβερνητῶν καὶ τῶν νόμων καὶ τῶν νομοθετῶν, καθόλου δὲ ἱστορία κρατῶν καὶ πολιτειῶν καὶ πολιτικῶν μεταβολῶν.

Ὑπ' αὐτὴν δὲ τὴν ἔποψιν ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἡ ἱστορία καὶ ὑπὸ τὴν ἐξ ὑποκειμένου ἐπιστημονικὴν σημασίαν καὶ ἔννοιαν αὐτῆς, ὡς ἐπιστήμη δηλονότι τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς σπουδαιοτάτης θέσεως, ἣν κέκτηται ἡ πολιτεία ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, ἐθεωρήθη καὶ ἐν ἀρχαίοις χρόνοις μέχρι τινός, ἀλλ' ἰδίᾳ ἐν τοῖς νεωτάτοις χρόνοις, ὑπό τινος σχολῆς ἱστορικῶν ὡς ἐπιστήμη πολιτική, αὐτὴ ἡ ἐπιστήμη τῆς πολιτείας ἐκτείνουσα τὰς ἐρεύνας αὐτῆς ἀπὸ τῶν φιλοσοφικῶν περὶ πολιτείας θεωριῶν εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἐν χρόνῳ ἀναπτύξεως καὶ ἐξελίξεως τῆς πολιτείας. Περὶ τῆς θεωρίας ταύτης γενήσεται λόγος περαιτέρω ἐν τοῖς περὶ τῆς *μεθόδου* τῆς ἱστορίας. Ἐνταῦθα τελευτῶμεν τὸν περὶ πολιτείας λόγον διὰ τῶν ἑξῆς περὶ τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ σημασίας τῆς πολιτείας παρὰ τοῦ Δρόϋσεν εἰρημένων. «Ἡ πολιτεία δὲν διατελεῖ πρὸς τὰς ἄλλας ἠθικὰς σφαίρας ὅπως ἑκάστη τούτων πρὸς πάσας τὰς ἄλλας, ἀλλ' ἐν τῇ περιοχῇ αὐτῆς

ὁ ἀνώτατος ἄρχων ἐν τῇ κυβερνήσει, οὗτος δὲ καὶ ὁ ὑπέρτατος δικαστὴς καὶ ὁ ὑπέρτατος ἀπονομεὺς τῆς δικαιοσύνης. Ἐν ταῖς νῦν συνταγματικαῖς καλουμέναις πολιτείαις ὁ βασιλεὺς ἰδεωδῶς ἑνοῖ καὶ ἐκπροσωπεῖ ἐν ἑαυτῷ τὰς τρεῖς ἐξουσίας, ὅπως καὶ ὁ πρόεδρος τῆς δημοκρατίας ἐν ταῖς δημοκρατουμέναις. Εἶναι δὲ πλημμελέστατον νὰ νομίζηται καὶ νὰ καλῆται ὁ συνταγματικὸς βασιλεὺς «ἀρχηγὸς τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας», καὶ ἡ ἐξουσία τῆς νομοθετικῆς βουλῆς ὡς ἀντιπροσώπου δῆθεν τοῦ λαοῦ (τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ) ν' ἀντιτίθηται πρὸς τὴν τοῦ βασιλέως, ὡς ἐὰν αἱ δύο ἐξουσίαι ἦσαν ἴσαι καὶ μὴ ἐξεπροσώπει ὁ βασιλεὺς τὴν ἐθνικὴν κυριαρχίαν ὅλην καὶ δὴ τὴν ὑπερτάτην, τήν τε νομοθετικὴν καὶ τὴν δικαστικὴν καὶ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν. Ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ τούτων ἐν λεπτομερείᾳ ἀνήκουσιν οὐχὶ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἱστορίας, ἀλλ' εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτήν.

περιλαμβάνει πάσας, καὶ πᾶσαι ἐκεῖναι κινοῦνται ὑπὸ τὴν αἰγίδα καὶ ὑπὸ τὸ δίκαιον τῆς πολιτείας, ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν καὶ ὑπὸ τὴν εὐθύνην αὐτῆς, πρὸς ὄφελος ἢ πρὸς ὄλεθρον αὐτῆς . . . Ὅσον τὸ σχῆμα τῆς πολιτείας τραχύτερον, τοσοῦτον ἄρχει ἐν αὐτῇ ἡ βία ἀντὶ τῆς ἐξουσίας καὶ τοσοῦτον ἡ πολιτεία εἶναι ἐνδεὴς ἐλευθερίας. Ἡ πρακτικὴ σημασία τῶν ἱστορικῶν μελετῶν κεῖται ἐν τούτῳ, ὅτι αὗται, καὶ μόνον αὗται, παρέχουσι τῇ πολιτείᾳ, τῷ λαῷ, τῷ στρατῷ κτλ. τὰ μέσα τοῦ θεάσασθαι τὰς ἑαυτῶν εἰκόνας. Ἡ σπουδὴ τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ βάσις τῆς πολιτικῆς διαπλάσεως καὶ μορφώσεως. Ὁ *πολιτικὸς ἀνὴρ* εἶναι ὁ *πρακτικὸς ἱστορικός*: *θεωρητικὸς τῶν ὄντων καὶ πρακτικὸς τῶν δεόντων*».

3) Ἐπιστήμη. — Ἡ ἐπιστήμη, ἡ κατὰ Βάκωνα ἀποτελοῦσα τὸ κράτος τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς φύσεως, ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην αὐτῆς ἔννοιαν, ὡς ἐπιστήμη καθολική, ὡς γνῶσις ἢ μᾶλλον ὡς ζήτησις τῆς ἀληθείας (φιλοσοφία)(1) ἐν τῷ σύμπαντι χώρῳ τοῦ ὄντος καὶ νοουμένου ἀποτελεῖ στοιχεῖον κυριώτατον καὶ σπουδαιότατον τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Διότι ἂν ἡ οὐσία τοῦ βίου τούτου ἦναι ὁ κόσμος ὁ ἠθικός, ὁ κόσμος ὁ πνευματικὸς ὁ ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος δημιουργούμενος, ἡ ἐπιστήμη δὲν περιλαμβάνει μὲν ἐν ἑαυτῇ σύμπασαν τὴν πνευματικὴν κίνησιν καὶ ἐνέργειαν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἀλλ' ἀποτελεῖ σπουδαιότατον αὐτῆς μέρος καὶ στοιχεῖον. Ἡ ἐμπεφυκυῖα τῷ ἀνθρώπῳ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, ὄρεξις τοῦ εἰδέναι ὑπῆρξε κέντρον καὶ ἐλατήριον

(1) Ἡ ἐπιστήμη καθ' ἑαυτὴν εἶναι μία μόνον καὶ καθολική, αὕτη δ' ἐστὶν ἡ εὑρεῖα γνῶσις τῆς ἀπείρως πλουσίας καὶ ζώσης συντάξεως καὶ συναρμογῆς τοῦ *καθολικοῦ σύμπαντος* (des gesamten Alls) τῶν πραγμάτων, ἤτοι τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη αὕτη εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἕνεκα τοῦ πεπερασμένου τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἁπλῶς ἀντικείμενον διαρκοῦς σπουδῆς, ὑψηλὸν τέρμα, πρὸς ὃ ἀδιαλείπτως ἀγωνίζεται νὰ προσεγγίσῃ, χωρὶς ποτε πράγματι τελείως νὰ ἐπιτύχῃ τούτου. Διὰ τοῦτο ἡ ἐπιστήμη αὕτη ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ἐκλήθη καταχρηστικῶς *φιλοσοφία* ἤτοι ἀγάπη πρὸς τὴν σοφίαν καὶ σπουδὴ πρὸς αὐτήν» (I. Beck. Empir. Psych. σελ. 5). Ἡ φιλοσοφία ὡς καθολικὴ ἐπιστήμη περιελάμβανεν ἐν ἀρχῇ πάσας τὰς γνώσεις, ἀλλ' αὐξανομένων τῶν ἐκ πείρας γνώσεων τοῦ ἀνθρώπου κατὰ μικρὸν ἐδημιουργήθησαν ἴδια συστήματα ἐπιστημῶν ἐμπειρικῶν, ἡ δὲ φιλοσοφία κατέστη ἐπιστήμη τῶν *ἀρχῶν*, ἤτοι ἐπιστήμη τῶν γενικῶν ἀρχῶν τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι, ἡ βάσις, ἐφ' ἧς στηρίζεται πᾶσα γνῶσις καὶ πᾶσα ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη· καὶ ἀποτελοῦσα οὕτω τὴν ἑνότητα τὴν ἱστορικὴν μετὰ τῶν ἰδιαιτέρων ἐπιστημῶν ἐκλήθη ἐπιστήμη καθολική, ἐπιστήμη ἐπιστημῶν, καὶ πρώτη ἐπιστήμη. Ἀλλ' ἐν τοῖς ἀνωτέρω περὶ τῆς φιλοσοφίας ποιούμενοι λόγον ἐννοοῦμεν ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦτον τὴν ἐπιστήμην ἐν γένει καὶ ἰδίως τὴν ἀφορῶσαν ἀμέσως τὸν ἀνθρώπινον βίον.

ἰσχυρὸν τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τὴν πρόοδον, ἂν μὴ ἐν τῇ γενέσει, τοὐλάχιστον ἐν τῇ τελειοτέρᾳ ἀναπτύξει τοῦ ἱστορικοῦ βίου· οὐδὲν δὲ μέρος ἢ στοιχεῖον τοῦ βίου τούτου, καὶ ἂν ἔτι δὲν ὑπῆρξεν ἀπόρροια τῆς ἐπιστήμης, δύναται νὰ ἦναι ἄσχετον πρὸς αὐτὴν ἢ νὰ μὴ ὑπόκηται ἔν τινι μέτρῳ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἐπιστήμης. Αὕτη προάγουσα τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος ἀπέναντι τῆς φύσεως καί, κατ' ἀντιπεπονθότα λόγον, αὐξανομένη καὶ κρατυνομένη διὰ τῆς τοιαύτης ἐλευθερίας, ἀποτελεῖ τὴν κυριωτάτην δύναμιν καὶ τὸ κυριώτατον ὅπλον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν τῷ κατὰ τῆς φύσεως ἀγῶνι τῷ ἀποτελοῦντι, κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα, τὴν οὐσίαν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, τὸ ἀντικείμενον αὐτὸ τῆς *ἱστορικῆς ἐπιστήμης*. Διὰ τοῦτο δὲ μέγα διακριτικὸν σημεῖον καὶ γνώρισμα τῆς ἐσωτερικῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀξίας τῶν λαῶν ἀπέναντι ἀλλήλων εἶναι καὶ ὁ βαθμὸς καὶ ὁ τρόπος, καθ' οὓς οὗτοι μετέχουσι τῆς ἐπιστήμης ἢ συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν προαγωγὴν αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη ἡ ἀρυομένη τὴν δύναμιν αὐτῆς ἐκ τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν γνώσεων διὰ τῆς ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον καὶ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν μεταδόσεως ἔχει ἀπεριόριστον ἔδαφος τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς τὴν κοινωνίαν. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ὁ λόγος ἐνταῦθα πάντοτε περὶ τῆς ὅλης ἐπιστήμης, περὶ πάσης διανοητικῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας ἐν τῷ φυσικῷ καὶ ἠθικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου, περὶ τῆς ἐπιστήμης, ἥτις ἐν τῷ ὅλῳ αὐτῆς, καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ὑψίστου τέρματος καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς, εἶναι ἡ διηνεκὴς πρὸς τὴν ἀλήθειαν, σπουδὴ καὶ ζήτησις αὐτῆς χάριν αὐτῆς ταύτης καὶ χάριν τῆς χρησιμοποιήσεως αὐτῆς ἐν τῷ βίῳ τῷ ἱστορικῷ γινομένη. Τὴν τοιαύτην ἐπιστήμην οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν φιλοσοφίαν, ὡς οὖσαν ἀγάπην καὶ σπουδὴν πρὸς τὴν σοφίαν, πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, οὐχὶ δὲ αὐτὴν τὴν σοφίαν ἤτοι τὴν ἀνέφικτον τῷ ἀνθρώπῳ γνῶσιν τῆς ἀπολύτου ἀληθείας (1). Τὴν τοιαύτην φιλοσοφίαν ἐξυμνεῖ ὁ Ἰσοκράτης λέγων ὅτι «αὕτη (ἡ φιλοσοφία) καὶ πρὸς τὰς πράξεις ἐπαίδευσε (τοὺς Ἕλληνας, τοὺς ἀνθρώπους) καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐπράϋνε καὶ τῶν συμφορῶν τάς τε δι' ἀμαθίαν καὶ τὰς ἐξ ἀνάγκης γινομένας διεῖλε, καὶ τὰς μὲν φυλάξα-

(1) Ἰαμβλίχου Χαλκιδέως. Περὶ τῆς Νικομάχου Ἀριθμητικῆς Εἰσαγωγῆς (σελ. 5 ἐκδ. Sam. Tennullius. «Φιλοσοφίαν Πυθαγόρας ὠνόμασε πρῶτος καὶ ὄρεξιν αὐτὴν εἶπεν εἶναι καὶ οἱονεὶ φιλίαν σοφίας, σοφίαν δὲ ἐπιστήμην . . . τῆς ἀληθείας . . . Τὴν δὲ σοφίαν ἐπιστήμην τῶν κυρίως ὄντων».

σθαι, τὰς δὲ καλῶς ἐννοεῖν ἐδίδαξε». Τοσαῦτα καὶ περὶ τοῦ κράτους καὶ τῆς θέσεως τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ (1).

4) Τέχνη. Καλαὶ τέχναι. Ποίησις. — Αἱ τέχναι καθόλου ὡς προϊόντα τῆς ἀνθρωπίνης πνευματικῆς ἐνεργείας προερχόμεναι καὶ αὗται ἐκ τοῦ κράτους τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς φύσεως, τῆς ὑποτασσομένης εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἐξεργασίαν, ἀποβλέπουσαι δὲ εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, εἰσὶ στοιχεῖα ἱστορικῆς ἀναπτύξεως, ἅμα δὲ καὶ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς τοιαύτης ἀναπτύξεως καὶ τῶν διαφόρων βαθμῶν καὶ περιόδων αὐτῆς. Ἀλλ' ἐκ τῶν τεχνῶν αἱ μὲν ἀποβλέπουσαι εἰς τὰς ἐξωτερικὰς φυσικὰς ἀνάγκας τοῦ ἀτομικοῦ ἢ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου καὶ διὰ τοῦτο καλούμεναι βάναυσοι, βιοποριστικαὶ ἢ βιομήχανοι ἀνάγονται εἰς τὸν ἐξωτερικὸν βίον καὶ εἰς τὴν ὑλικὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου (2), καὶ διὰ τοῦτο ἔχουσι μὲν θέσιν τινὰ σημαντικὴν ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' οὐχὶ τοιαύτην, οἵαν κέκτηνται αἱ καλαὶ τέχναι αἱ ἀπορρέουσαι ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ψυχικῆς αἰσθήσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποβλέπουσαι εἰς καθαρῶς ψυχικάς, νοερὰς καὶ πνευματικὰς τέρψεις.

Αἱ καλαὶ τέχναι αἱ ἔχουσαι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ψυχικῷ βίῳ μεγάλην ἔχουσι ῥοπὴν ἐπὶ τὸ ἐσωτερικὸν καθαρῶς πνευ-

(1) Πρὸς τὴν τοιαύτην ἐπιστήμην τῆς φιλοσοφίας ἀνεφώνησεν ὁ Κικέρων ἐνθουσιωδῶς τὸν ὕμνον ἐκεῖνον τὸν ἐκδηλοῦντα καὶ ἀνακηρύσσοντα τὸ κράτος, τὴν θέσιν καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἐν τῇ ἱστορίᾳ. (Κικ. Tuscul. V, 2) «Ὦ φιλοσοφία, (ἀναφωνεῖ ὁ μέγας φιλόσοφος καὶ ῥήτωρ), τοῦ βίου ἡγεμών! ὦ ἡ τῆς ἀρετῆς ἀνιχνεύτρια καὶ διώκτις τῶν κακῶν! Τί οὐχὶ μόνον ἡμεῖς, ἀλλ' ἅπας τῶν ἀνθρώπων ὁ βίος ἄνευ σοῦ ἠδύνατο νὰ ἦναι; σὺ τοὺς ἀνθρώπους, διεσκεδασμένους, εἰς κοινωνίαν βίου συνέλεξας· σὺ αὐτοὺς πρὸς ἀλλήλους τὸ μὲν πρῶτον κατοικίαις, εἶτα δὲ συζυγίαις, τέλος δὲ γραμμάτων καὶ φωνῶν κοινωνίαις συνήνωσας· σὺ ἡ τοὺς νόμους ἐφευροῦσα, σὺ διδάσκαλος τῶν ἠθῶν καὶ τῆς παιδεύσεως ἐγένου, πρὸς σὲ καταφεύγομεν, καὶ παρὰ σοὶ ζητοῦμεν βοήθειαν. Σοὶ ἡμᾶς αὐτούς, ὡς τὸ πρὶν κατὰ μέρος, οὕτω καὶ νῦν ἐνδομύχως καὶ συλλήβδην, παραδίδομεν. Μία ἡμέρα διαγομένη καλῶς καὶ κατὰ τὰ σὰ διδάγματα προτιμητέα ἀθανασίας ἁμαρτωλῆς. Τίνος λοιπὸν ταῖς βοηθείαις αἱρετώτερον δυνάμεθα νὰ χρώμεθα ἢ ταῖς σαῖς; ἀφοῦ καὶ τοῦ βίου τὴν γαλήνην σὺ ἐπεδαψίλευσας καὶ τοῦ θανάτου τὸν φόβον ἀφεῖλες. Ἀλλ' ἡ φιλοσοφία τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ νὰ ἐπαινεθῇ ἀξίως τῶν ὅσα καὶ οἷα εὐηργέτησε τὸν ἀνθρώπινον βίον, ὥστε ὑπὸ πλείστων μὲν ἀμελεῖται, ὑπὸ πολλῶν δὲ καὶ περιφρονεῖται. Ἀλλὰ τολμᾷ τις νὰ περιφρονῇ τὴν τοῦ βίου μητέρα καὶ νὰ μιαίνῃ ἑαυτὸν διὰ τοιαύτης μητροκτονίας καὶ τοσοῦτον ἀσεβὴς νὰ ἦναι, ὥστε νὰ μέμφηται ἐκείνην, ἣν ὀφείλει νὰ εὐλαβῆται, καὶ ἂν ἔτι ὀλίγον δύναται νὰ ἀντιληφθῇ τῆς ἀξίας αὐτῆς;».

(2) Ἀριστοτ. Πολ. Δ' 3, 11 «Τούτων δὲ τῶν τεχνῶν τὰς μὲν ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχειν, τὰς δὲ εἰς τρυφὴν ἢ τὸ καλῶς ζῆν».

ματικὸν μέρος τοῦ ἱστορικοῦ βίου, Αἱ τέχναι αὗται κατὰ τὰ διάφορα εἴδη καὶ τοὺς διαφόρους βαθμοὺς τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν παριστῶσι καὶ εἰκονίζουσι διὰ τῆς ὕλης τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ τὴν ἐκ τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς ἐμπνέουσαν τὴν αἴσθησιν καὶ μεταποιοῦσαν αὐτὴν εἰς καλαισθησίαν καὶ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐξεργασίας μεταβάλλουσαν τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα εἰς ἰδεώδεις τύπους τοῦ καλοῦ. Ἡ μεγάλη ἀξία τῶν καλῶν τεχνῶν ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ εἶναι ὅτι δὲν ἀποτελοῦσιν ἁπλῶς τὸ κόσμημα τοῦ βίου τούτου, δὲν περιβάλλουσιν ἁπλῶς μετὰ χάριτος τὸν βίον, ὡς φαίνονται φρονοῦντες οἱ περὶ τὸν μέγαν φυσιοίστορα Dubois-Reymond, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς καλαισθησίας καὶ τῆς ἐντεῦθεν προερχομένης ἐξάρσεως τοῦ πνεύματος εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἰδεώδους ἐξευγενίζουσι τὴν ψυχήν, ἐξαίρουσι τὸ αἴσθημα εἰς ἐνθουσιασμόν, κοσμοῦσι καὶ καλλύνουσι τὴν φαντασίαν καὶ πλουτίζουσι τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ ἰδεώδους, δι' οὗ περιβάλλουσι τὸν βίον ἅπαντα θέτουσαι αὐτῷ τὴν σφραγῖδα τῆς πνευματικότητος. Ἐκ τῶν καλῶν τεχνῶν ἡ τὴν μεγίστην ἐν τῇ ἱστορίᾳ δύναμιν καὶ πλοῦτον ἀναπτύσσουσα εἶναι ἡ ποίησις (1).

(1) Αἱ καλαὶ τέχναι ἀποτελούμεναι ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς γλυπτικῆς, τῆς ζωγραφικῆς, τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεως διαφέρουσιν ἀλλήλων οὐ μόνον κατὰ τὸ εἶδος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν βαθμόν· ἡ δὲ κατὰ βαθμὸν διαίρεσις καὶ διαφορὰ μέτρον ἔχει τὸν βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως ἤτοι τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ *καλοῦ* ἐν ἑκάστῳ εἴδει. Ἡ ἀρχιτεκτονική, κατὰ τὸν Ἔγελον, κατέχει τὴν κατωτάτην βαθμίδα ὡς ἀνήκουσα οὐσιωδῶς εἰς τὴν συμβολικὴν μορφὴν τῆς τέχνης, διότι ἡ αἰσθητὴ ὕλη ὑπερέχει ἐν αὐτῇ μεγάλως καὶ ἡ ἀληθὴς συμμετρία μεταξὺ τῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς μορφῆς εἶναι ἔτι ἐν τῷ ζητεῖσθαι· τὸ ὑλικὸν αὐτῆς εἶναι ὁ λίθος, εἰς ὃν ἡ τέχνη δίδωσι μορφὴν κατὰ τοὺς νόμους τῆς βαρύτητος διὰ τοῦτο ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἔχει τὸν χαρακτῆρα τοῦ *ὀγκώδους*, τῆς σιγώσης σοβαρότητος καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ὕψους καὶ μεγαλείου. Ἀνωτέραν ταύτης βαθμίδα ἀποτελεῖ ἡ *γλυπτική*, ἥτις, καίτοι καὶ αὐτὴ εἶναι συνδεδεμένη πρὸς τὴν στερρὰν ὕλην, οὐχ ἧττον παριστῶσα δι' αὐτῆς τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, τὴν κατασκευὴν ταύτην τῆς ψυχῆς ἐν τῇ καθαρότητι καὶ τῷ κάλλει αὐτῆς, μεθίσταται ὅλως εἰς τὸ ἰδεῶδες. Ἀνωτέραν τῆς γλυπτικῆς βαθμίδα ἀποτελεῖ ἡ ζωγραφικὴ διδοῦσα ψυχὴν ζωηροτέραν εἰς τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς καὶ ἔχουσα ὡς μέσον παραστάσεως τῆς ἰδέας ἁπλῶς τὴν διὰ χρωμάτων ποικιλλομένην ἐπιφάνειαν. Ἐν τῇ μουσικῇ τῇ κειμένῃ ὑπεράνω τῆς ζωγραφικῆς παύει παντελῶς ἡ ἐκ τοῦ χώρου ἐξάρτησις. Τὸ ὑλικὸν αὐτῆς εἶναι ἦχος, ἐσωτερικοὶ παλμοὶ ἠχοῦντος σώματος· διὰ τοῦτο ἡ μουσικὴ καταλείπει ὅλως τὸν χῶρον τῆς αἰσθητικῆς θεωρίας καὶ ἐπιδρᾷ ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τὴν ἐσωτερικὴν συναίσθησιν. Ἡ μουσικὴ εἶναι ἡ τέχνη ἡ ὑποκειμενικωτάτη. Ἐν τῇ ποιήσει δὲ τῇ ὑπερτάτῃ καὶ καθολικωτάτῃ πασῶν τῶν καλῶν τεχνῶν ἐπανέρχονται πᾶσαι αἱ ἄλλαι καλαὶ τέχναι, ἰδίως δὲ αὕτη περιλαμβάνει τὰς πλαστικὰς τέχνας

Ἡ ποίησις, καὶ ἰδίως ἡ ποίησις ἡ ἐπική, κατὰ τὸν φιλόσοφον Ἔγελον, εἶναι ἡ λαλοῦσα τέχνη, ἡ λύουσα τὴν γλῶσσαν τῆς τέχνης καὶ διὰ τοῦτο δυναμένη νὰ παραστήσῃ τὰ πάντα. Ἡ ποίησις ὡς ὄργανον τῆς ἐκδηλώσεως τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ἔχουσα οὐχὶ ἁπλῶς, ὡς ἡ μουσική, τὸν ἦχον, ἀλλὰ τὴν φωνὴν τὴν ἔναρθρον τοῦ ἀνθρώπου, τὸν λόγον αὐτὸν τὸν ἀνθρώπινον καὶ διὰ τούτου ἀποκαλύπτουσα τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι εἶδός τι *ἱστορίας*. Τοιοῦτον χαρακτῆρα ἔχει πρὸ πάντων ἡ *ποίησις ἡ ἐπικὴ* ἤτοι ἡ ποίησις ἡ διηγουμένη «ἔργα ἀνδρῶν τε θεῶν τε, τά τε κλείουσιν ἀοιδοί». Ἡ μόνη οὐσιώδης διαφορὰ τῆς τοιαύτης ποιήσεως ἀπὸ τῆς ἱστορίας εἶναι ὅτι αὕτη μὲν παρίστησι τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ τὴν φυσικὴν αὐτοῦ καὶ τὴν πραγματικὴν ὄψιν καὶ ἐμφάνισιν, ἡ δὲ ἐπικὴ ποιητικὴ ἱστορία ὑπὸ τὴν τοῦ ἰδεώδους· καὶ ἡ μὲν πραγματικὴ ἱστορία διδάσκει τὸν ἀνθρώπινον ἤτοι τὸν ἱστορικὸν βίον ὡς ἔχει πραγματικῶς, ἡ δὲ ποίησις παρίστησι τὸν ἱστορικὸν βίον ὡς οὗτος διαμορφοῦται κατὰ τὰς ἰδέας, τὰ αἰσθήματα, τοὺς πόθους τοῦ ποιητοῦ τοῦ ἐκπροσωποῦντος καὶ ἑρμηνεύοντος τὴν ἰδεώδη ἀντίληψιν τοῦ κόσμου ὑπὸ τῆς κοινωνίας ἢ ὑπὸ τοῦ ἔθνους, εἰς ὃ ἀνήκει ὁ ποιητής (1). Ἐντεῦθεν ὅ,τι ἐν τῇ ἱστορίᾳ παρίσταται δι' ἀνθρώπων πραγματικῶν καὶ διὰ πραγματικῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν, τοῦτο ἡ ποίησις ἡ ἐπικὴ ἢ τὸ ἔπος παρίστησι δι' ἀνθρώπων ἰδεωδῶν, διὰ δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν ἐκδηλουσῶν τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως τῆς φυσικῆς. Τὰ πρόσωπα τῆς ἱστορίας εἶναι πραγματικὰ ἄτομα, ἐνῷ τὰ τῆς ποιήσεως, καὶ ἂν ἔχωσιν ἔτι ἀρχὴν πραγματικήν, μεθίστανται εἰς ἰδεώδεις ἀνθρωπίνων ἀρετῶν καὶ κακιῶν μορφάς. Διὰ τοῦτο ἡ μὲν ποίησις περιστρέφεται περὶ τὰ γενικὰ καὶ καθόλου, ἡ δὲ ἱστορία περὶ τὰ μερικά· καὶ ἐν τούτῳ ἀκριβῶς κεῖται ἡ ὑπεροχὴ τῆς ποιήσεως ἀπέναντι

(τὴν ἀρχιτεκτονικήν, γλυπτικήν, ζωγραφικὴν) ἐν τῷ ἔπει, ὅπερ εἶναι εὐρεῖα διήγησις πλουσία εἰς εἰκόνας δημωδῶν ἱστοριῶν. (Ἰδ. Schwegler Geschichte der Philosoph. σελ. 300-301, ἔκδ. 7).

(1) Ἀριστοτ. Περὶ Ποιητ. Κεφ. Θ' 1-2. «Φανερὸν δὲ ἐκ τῶν εἰρημένων καὶ ὅτι οὐ τὸ τὰ γενόμενα λέγειν, τοῦτο ποιητοῦ ἔργον ἐστίν, ἀλλ' οἷα ἂν γένοιτο, καὶ τὰ δυνατὰ κατὰ τὸ εἰκὸς ἢ τὸ ἀναγκαῖον. Ὁ γὰρ ἱστορικὸς καὶ ὁ ποιητὴς οὐ τῷ ἢ ἔμμετρα λέγειν ἢ ἄμετρα διαφέρουσιν· εἴη γὰρ ἂν τὰ Ἡροδότου εἰς μέτρα τεθῆναι, καὶ οὐδὲν ἧττον ἂν εἴη ἱστορία τις μετὰ μέτρου ἢ ἄνευ μέτρων· ἀλλὰ τούτῳ διαφέρει, τῷ τὸν μὲν τὰ γενόμενα λέγειν, τὸν δὲ οἷα ἂν γένοιτο».

τῆς ἱστορίας, ὡς φρονεῖ ὁ Ἀριστοτέλης (1). Ἡ τοιαύτη φύσις καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς ἐπικῆς ἰδίως ποιήσεως ἐγένετο αἰτία ἵνα ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν τὸ ἔπος (2) προηγηθῇ τῆς ἱστορίας καὶ παρασκευάσῃ τὴν πρὸς ταύτην ὁδόν. Ἀλλὰ τοῦτο ἐγένετο ἐν ἔθνεσι, παρ' οἷς τὸ ἰδεῶδες καὶ τὸ πραγματικὸν τοῦ βίου ἀνεπτύχθησαν ἁρμονικῶς ἐξ ἀλλήλων, ὡς παρ' Ἕλλησι, παρὰ τοῖς ὁποίοις ὁ βίος ἐκ τοῦ ἰδεώδους ἀρξάμενος ἔληξεν εἰς τὸ πραγματικὸν καὶ ἐκ τοῦ πραγματικοῦ πάλιν ὑψώθη εἰς τὸ ἰδεῶδες. Παρ' ἔθνεσι τοὐναντίον, παρὰ τοῖς ὁποίοις, ὡς παρὰ τοῖς Ἀρίοις Ἰνδοῖς, ὁ βίος ὁ ἱστορικὸς ἔκλινε πάν-

(1) Ἀριστοτ. Αὐτόθι 3. «Διὸ καὶ φιλοσοφώτερον καὶ σπουδαιότερον ποίησις ἱστορίας ἐστί· ἡ μὲν γὰρ ποίησις μᾶλλον τὰ καθόλου, ἡ δ' ἱστορία τὰ καθ' ἕκαστον λέγει». Ἀλλ' ὁ Πολύβιος (Β' 56) ἀλλοίαν ποιεῖται σύγκρισιν τῆς ἱστορίας πρὸς τὴν ποίησιν τὴν τραγικήν. «Τὸ γὰρ τέλος ἱστορίας καὶ τραγῳδίας οὐ ταὐτόν, ἀλλὰ τοὐναντίον. Ἐκεῖ μὲν γὰρ δεῖ διὰ τῶν πιθανωτάτων λόγων ἐκπλῆξαι καὶ ψυχαγωγῆσαι κατὰ τὸ παρὸν τοὺς ἀκούοντας, ἐνθάδε δὲ διὰ τῶν ἀληθινῶν ἔργων καὶ λόγων εἰς πάντα τὸν χρόνον διδάξαι καὶ πεῖσαι τοὺς φιλομαθοῦντας». Περὶ τῆς ἐσωτερικῆς σχέσεως τῆς ποιήσεως τῆς ἐπικῆς καὶ μυθικῆς πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐν τῇ ἀνελίξει τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἱστορικοῦ βίου συνεδυάσθησαν ἀμφότερα πρὸς ἄλληλα ἐν ἱστορικῇ χρονικῇ ἀκολουθίᾳ, λέγει ὁ Στράβων (Α' 15 καὶ ἑξῆς) τάδε τὰ διδακτικώτατα: «... οἱ παλαιοὶ φιλοσοφίαν τινὰ λέγουσι πρώτην τὴν ποιητικήν, εἰσάγουσαν ἡμᾶς εἰς τὸν βίον ἐκ νέου καὶ διδάσκουσαν ἤθη καὶ πάθη καὶ πράξεις μεθ' ἡδονῆς· οἱ δ' ἡμέτεροι καὶ μόνον ποιητὴν ἔφασαν εἶναι τὸν σοφόν· διὰ τοῦτο καὶ τοὺς παῖδας αἱ τῶν Ἑλλήνων πόλεις πρώτιστα διὰ τῆς ποιητικῆς παιδεύουσιν, οὐ ψυχαγωγίας χάριν δήπουθεν ψιλῆς, ἀλλὰ σωφρονισμοῦ... Καὶ πρῶτον ὅτι τοὺς μύθους ἀπεδέξαντο οὐ ποιηταὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ αἱ πόλεις πολὺ πρότερον καὶ οἱ νομοθέται τοῦ χρησίμου χάριν, βλέψαντες εἰς τὸ φυσικὸν πάθος τοῦ λογικοῦ ζῴου· φιλειδήμων γὰρ ἄνθρωπος, προοίμιον δὲ τούτου τὸ φιλόμυθον· ἐντεῦθεν οὖν ἄρχεται τὰ παιδία ἀκροᾶσθαι καὶ κοινωνεῖν λόγων ἐπὶ πλεῖον· αἴτιον δ' ὅτι καινολογία τίς ἐστιν ὁ μῦθος, οὐ τὰ καθεστηκότα φράζων, ἀλλ' ἕτερα παρὰ ταῦτα· ἡδὺ δὲ τὸ καινὸν καὶ ὃ μὴ πρότερον ἔγνω τις· τοῦτο δ' αὐτό ἐστι καὶ τὸ ποιοῦν φιλειδήμονα· ὅταν δὲ προσῇ καὶ τὸ θαυμαστὸν καὶ τὸ τερατῶδες, ἐπιτείνει τὴν ἡδονήν, ἥπερ ἐστὶ τοῦ μανθάνειν φίλτρον· κατ' ἀρχὴν μὲν οὖν ἀνάγκη τοιούτοις δελέασι χρῆσθαι, προϊούσης δὲ τῆς ἡλικίας ἐπὶ τὴν τῶν ὄντων μάθησιν ἄγειν, ἤδη τῆς διανοίας ἐρρωμένης καὶ μηκέτι δεομένης κολάκων... τοιαύτης δὲ τῆς μυθοποιίας οὔσης καὶ καταστρεφούσης εἰς τὸ κοινωνικὸν καὶ τὸ πολιτικὸν τοῦ βίου σχῆμα καὶ τὴν τῶν ὄντων ἱστορίαν, οἱ μὲν ἀρχαῖοι τὴν παιδικὴν ἀγωγὴν ἐφύλαξαν μέχρι τῶν τελείων ἡλικιῶν καὶ διὰ τῆς ποιητικῆς ἱκανῶς σωφρονίζεσθαι πᾶσαν ἡλικίαν ὑπέλαβον· χρόνοις δ' ὕστερον ἡ τῆς *ἱστορίας γραφὴ* καὶ ἡ νῦν φιλοσοφία παρελήλυθεν εἰς μέσον· αὕτη μὲν οὖν πρὸς ὀλίγους, ἡ δὲ ποιητικὴ δημοφιλεστέρα καὶ θέατρα πληροῦν δυναμένη, ἡ δὲ δὴ τοῦ Ὁμήρου ὑπερβαλλόντως· καὶ οἱ πρῶτοι *ἱστορικοὶ* καὶ *φυσικοὶ* μυθογράφοι».

(2) Ἐννοεῖται ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως ὑπὸ τὸν κύριον αὐτῆς χαρακτῆρα, ὅστις εἶναι ὁ τῆς ποιητικῆς ἱστορίας, οὐχὶ δὲ περὶ ποιήσεως οἱασδήποτε συγκειμένης ἐν μέτρῳ ἐπικῷ.

τοτε πρὸς τὸ ἰδεῶδες καὶ κατὰ μικρὸν ἠφανίσθη ἐν τούτῳ, τὸ ἔπος ἀπετέλεσε διαρκῶς τὴν μόνην, τοὐλάχιστον τὴν κυριωτάτην, ἱστορίαν αὐτῶν, ἐνῷ παρ' ἄλλοις λαοῖς, ὡς παρὰ Βαβυλωνίοις, Ἀσσυρίοις, καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς Ῥωμαίοις, παρ' οἷς ἡ ἱστορία ἄρχεται ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ βίου, τὸ ἔπος ἐδημιουργήθη μετὰ τὴν ἱστορίαν (1) ἀγωνιζόμενον νὰ μεταστήσῃ τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν εἰς τὸ ἰδεῶδες τῆς ποιήσεως. Ἡ τοιαύτη σημασία τοῦ ἔπους ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐξηγεῖ τὸ ἐκ πρώτης ὄψεως παράδοξον φαινόμενον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ γεγονός, ὅτι τὸ ἔθνος τοῦτο μετὰ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἱστορικοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ, καὶ μετὰ τὴν εὕρεσιν καὶ γνῶσιν τῆς *γραφῆς*, ἐπὶ αἰῶνας ἔτι, μέχρι τῶν χρόνων τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἀκμῆς, ὡς μέγα ἱστορικὸν βιβλίον εἶχε τὸ μέγα αὐτοῦ ἔπος καὶ οὐχὶ μνημεῖα ἱστορικὰ παριστῶντα τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν. Τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη ἦσαν τὸ μέγα βιβλίον τὸ ἱστορικὸν ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος, τὸ περιέχον πᾶσαν θείαν καὶ ἐγκόσμιον ἱστορίαν τοῦ ἔθνους, τὴν θεολογίαν καὶ τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ τὴν πρακτικὴν ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ· καὶ τὸ βιβλίον τοῦτο ἀπετέλει μνημεῖον ἱστορικὸν εἰκονίζον ὁλόκληρον ἱστορικὸν βίον. Τοῦ γεγονότος τούτου, ὅπερ καὶ ὡς αἴτιον καὶ ὡς ἀποτέλεσμα σπουδαίαν κέκτηται σημασίαν, λεπτομερέστερον λόγον ποιησόμεθα ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ (2). Ἐνταῦθα ἀρκούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ μνημονευθὲν γεγονὸς εἶναι ἐκ τῶν πολλῶν γνωρισμάτων τῆς μεγάλης ἁρμονίας τῆς ἐκδηλουμένης ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἰδεώδους, εἶναι γνώρισμα τοῦ ὅλως πραγματικοῦ, ἐνταυτῷ δὲ καὶ ἰδεώδους, χαρακτῆρος τοῦ βίου τούτου.

Ἡ ποίησις, κατὰ τὸν Ἔγελον, ἀποτελεῖ τὸ σημεῖον τῆς ἀπὸ τῆς τέχνης εἰς τὴν θρησκείαν μεταβάσεως. Διότι ἐν μὲν τῇ ποιήσει ἡ *ἰδέα* εἶναι ἀντικείμενον τῆς θεωρίας, ἐν δὲ τῇ θρησκείᾳ τῆς ἀμέσου ἀντιλήψεως.

5) Θρησκεία. — Ἡ θρησκεία ἡ παρ' ἅπασι τοῖς λαοῖς καὶ ἐν παντὶ χρόνῳ ἱστορικῷ, ἐν οἱῳδήποτε βαθμῷ τῆς πνευματικῆς ἀνα-

(1) Παρὰ Ῥωμαίοις μάλιστα εἶχε χαρακτῆρα ὅλως ἱστορικὸν μεταποιῆσαν τὴν ἱστορίαν τῆς Ῥώμης εἰς ποίησιν ἀναπτυχθεῖσαν παρ' αὐτοῖς κατὰ μίμησιν τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως.

(2) Ἴδ. καὶ τὰ ἐν σελ. 67 σημ. 1 ἐκ τοῦ Στράβωνος παρατεθειμένα.

πτύξεως τοῦ ἀνθρώπου, παραστήσασα καὶ παριστῶσα ὑπὸ τύπον περιωρισμένον, ἀλλ' ἀναπτύξεως ἐπιδεκτικόν, τὴν ἰδέαν τῆς θεότητος(1) εἶναι ἐκδήλωσις τῆς ὑψίστης πνευματικῆς ὁρμῆς τῆς ἐκ τοῦ βάθους τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως προερχομένης. Ἡ ὁρμὴ αὕτη, ἡ ἔλξις αὕτη ἡ πνευματικὴ πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἀρχὴν τῶν ὄντων πάντων, ὁρατῶν τε καὶ νοητῶν, ὡς πρὸς πνευματικὸν κέντρον παντὸς εἶναι καὶ νοεῖν· ἡ ὁρμὴ αὕτη πρὸς τὸ θεῖον καὶ τὰ θεῖα εἶναι τὸ ὕψιστον καὶ εὐγενέστατον στοιχεῖον τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τοῦτο ἀποτελεῖ ἓν ἐκ τῶν κυριωτάτων κεφαλαίων τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐν τῇ πνευματικῇ τοῦ ἀνθρώπου φύσει καὶ τῷ πνευματικῷ βίῳ ἐκδηλουμένη σπουδὴ καὶ ὁ πόθος πρὸς τὴν ἀρχικὴν πηγὴν τῶν ὄντων, ἡ ὑψοῦσα τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν ὑπεραισθητὸν καὶ ὑπερκόσμιον, ἁπλῶς νοητόν, χῶρον τῆς ἰδέας τῆς θεότητος καὶ τοῦ θείου· ἡ τοιαύτη σπουδὴ ἡ ἀποτελοῦσα τὴν ὑψίστην πνευματικὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἡ μὴ ἔχουσα τὸ κέντρον καὶ τὸν τελικὸν σκοπὸν αὐτῆς ἐν τῷ ἐπὶ γῆς βίῳ, φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως οὐχὶ τοσοῦτον στενῶς συνημμένη μετὰ τοῦ ἱστορικοῦ βίου, τοῦ ὁποίου τὸ στάδιον εἶναι ὁ κόσμος ὁ ὁρατός, ὁ βίος ὁ ἀνθρώπινος καὶ ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία καὶ ἡ ἐκ ταύτης παραγομένη πολιτεία. Ἀλλὰ καὶ οὕτω ἡ θρησκεία μεγίστην ἀνέκαθεν ἤσκησε καὶ ἀσκεῖ πάντοτε ροπὴν ἐπὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον, συγκεντρώσασα ἐν ἑαυτῇ οὐχ ἅπαξ ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἱστορίας ἅπαντα τὸν ἱστορικὸν βίον μεγάλου μέρους τῆς ἀνθρωπότητος καὶ κατασταθεῖσα ἀπόλυτος ἰθύν-

(1) «Οὐχί! Δὲν κατέλιπες Σεαυτὸν ἀμάρτυρον εἰς τὰ πλάσματά σου, ὦ αἰωνία πηγὴ πάσης ζωῆς, πασῶν τῶν οὐσιῶν καὶ μορφῶν. Τὸ κεκυφὸς ζῷον αἰσθάνεται ἀμυδρῶς τὴν Σὴν δύναμιν καὶ ἀγαθότητα . . . Ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον ὕψωσας ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε αὐτὸς οὗτος, χωρὶς νὰ ἠξεύρῃ καὶ χωρὶς νὰ θέλῃ τοῦτο, ἐρευνᾷ τὰ αἴτια τῶν ὄντων, καὶ τεκμαίρεται τὴν τούτων συνάφειαν καὶ εὑρίσκει οὕτω Σέ, ὦ μεγάλη τῶν ὄντων συνάφεια, ὦ οὐσία τῶν οὐσιῶν. Τὸ ἔνδον τῆς Σῆς φύσεως δὲν ἐννοεῖ, διότι οὐδεμίαν δύναμιν ὄντος τινὸς ἔνδοθεν διαβλέπει· ὁπότε μάλιστα ἠθέλησε νὰ δώσῃ μορφὴν εἰς Σέ, ἐπλανήθη καὶ ἔδει νὰ πλανηθῇ· διότι εἶσαι ἄνευ μορφῆς, καίτοι εἶσαι ἡ μόνη ἀρχὴ καὶ αἰτία πασῶν τῶν μορφῶν. Καὶ ὅμως καὶ πᾶσα ἀπατηλὴ λάμψις, ἣν αἰσθάνεται ὡς ἐκ σοῦ ἐκπορευομένην, εἶναι φῶς, καὶ πᾶς ἀπατηλὸς βωμός, ὃν ἤγειρε πρός Σέ, εἶναι ἀψευδὲς μνημεῖον οὐ μόνον τῆς Σῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ καὶ τῆς δυνάμεως, ἣν ἔχει ὁ ἄνθρωπος νὰ Σὲ γινώσκῃ καὶ νὰ Σὲ λατρεύῃ. Ἡ θρησκεία, λοιπὸν καὶ ὡς ἄσκησις ἁπλῶς τῆς διανοίας θεωρουμένη, εἶναι ἡ ὑψίστη ἐκδήλωσις τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας, τὸ θειότατον καὶ εὐγενέστατον ἄνθος τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς». (Herder. Ideen zur. Phil. der G. VI).

τρια τοῦ τοιούτου βίου (1). Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ, ἔνθα ἡ θρησκεία δὲν ἀπετέλεσε τὴν μόνην ἄρχουσαν πνευματικὴν δύναμιν, πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἤσκησε τὴν ἰσχυρὰν αὐτῆς ροπὴν καὶ ἐπίδρασιν ἐπὶ τὰς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων. Διότι ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ πνευματικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου κέντρον ἕλξεως ἔχει τὸν κόσμον τὸν πνευματικὸν τῆς θεότητος, διὰ τοῦτο συνῆψε πάντοτε στενῶς ἢ χαλαρῶς, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, ἐν ἁρμονίᾳ ἢ ἐν συγχύσει, ἐπ' ἀγαθῷ ἢ ἐπὶ βλάβῃ, τὸν ἐπὶ γῆς βίον, ἤτοι τὸν ἱστορικὸν βίον, πρὸς τὸ κέντρον ἐκεῖνο· καὶ πανταχοῦ, ἔνθα οἱ ἄνθρωποι διανοοῦνται καὶ αἰσθάνονται ἀνθρωπίνως, ζῇ ἡ ἰδέα, τοὐλάχιστον ἀμυδρά τις ἐσωτερικὴ αἴσθησις, τῆς θεότητος καὶ τοῦ ἀοράτου κόσμου καὶ ἡ λατρεία πρὸς τὸ ὕψιστον ὄν (2). Ἀφότου ὁ ἄνθρωπος ὑπῆρξέν ἐπὶ τῆς γῆς, ἀπέβλεψεν ἐν τῷ νῷ ἢ καὶ ἁπλῶς ἐν τῷ αἰσθήματι εἰς δύο κόσμους ἀοράτους, εἰς τὸν Θεὸν τὸν ὄπισθεν τοῦ μεγάλου αἰσθητοῦ φυσικοῦ κόσμου ἀποκρυπτόμενον ἢ ἀποκαλυπτόμενον καὶ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πνευματικὴν οὐσίαν, τὴν ὄπισθεν τῆς φυσικῆς ὑπάρξεως κρυπτομένην ἢ ἀποκαλυπτομένην, τὴν αἰτίαν, τὴν οὐσίαν δηλονότι, τῆς ὑπάρξεως ταύτης καὶ τὴν μέλλουσαν τύχην αὐτῆς (τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς). Ὁ συνδυασμὸς δ' ἀκριβῶς τῆς ἰδέας τῆς θεότητος μετὰ τῆς ἰδέας τῆς ἀθανάτου ψυχῆς καὶ τῆς μελλούσης καταστάσεως αὐτῆς ἐν μέλλοντί ποτε βίῳ κατέστησε βαθμηδὸν τὴν θρησκείαν γονιμώτατον στοιχεῖον καὶ δραστικωτάτην δύναμιν τῆς μορφώσεως τῶν ἠθῶν καὶ τοῦ ὅλου βίου δι' ἀρχῶν ἠθικῶν· ἐντεῦθεν δὲ ἀμέσως καὶ ἐμμέσως ἐπέδρασεν ἡ θρησκεία τὰ μέγιστα ἐπὶ τὴν ὅλην ἀνάπτυξιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἡ ἐκτὸς τοῦ θετικοῦ

(1) Τάδε λέγει ὁ πολὺς Ῥάγκε ἀρχόμενος τῆς συγγραφῆς τῆς παγκοσμίου αὐτοῦ ἱστορίας «Ἄρχομαι ἀπὸ τῶν περὶ τῶν θείων πραγμάτων ἰδεῶν, αἵτινες ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις χρόνοις συνάπτονται μὲν μετὰ τῶν ὁρμῶν τοῦ βίου καὶ μετὰ τοῦ πνεύματος τῆς πολιτείας ἑκάστου τόπου, ἀλλὰ τὸ κεφάλαιον τούτων ἐκφράζουσι νοητότερον καὶ εὐληπτότερον ἢ ὅσον τοῦτο δύναται νὰ γένηται διὰ τῆς περιγραφῆς τῶν καταστάσεων καὶ τῶν θεσμῶν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα. *Τὸ θεῖον* εἶναι ἀείποτε τὸ ἰδεῶδες τὸ διαχέον φῶς πρὸ τῶν ἀνθρώπων· καίτοι δὲ ἐν ταῖς ἀνθρωπίναις πράξεσιν ἐνοικεῖ τάσις ὅλως ἀλλοία, τάσις δηλονότι διευθυνομένη πρὸς τοὺς ὅρους τῆς πραγματικῆς ὑπάρξεως, ἀλλ' ὅμως τὸ πνεῦμα σπουδάζει ἀδιαλείπτως πρὸς τὸ θεῖον».

(2) Πλούταρχος πρὸς Κολώτην λα', 4 «Εὕροις ἂν ἐπιὼν καὶ πόλεις ἀτειχίστους, ἀγραμμάτους, ἀβασιλεύτους, ἀοίκους, ἀχρημάτους, νομίσματος μὴ δεομένας, ἀπείρους θεάτρων καὶ γυμνασίων· ἀνιέρου δὲ πόλεως καὶ ἀθέου, μὴ χρωμένης εὐχαῖς μηδὲ ὅρκοις, μηδὲ θυσίαις ἐπ' ἀγαθοῖς, μηδ' ἀποτροπαῖς κακῶν, οὐδείς ἐστιν οὐδ' ἔσται γεγονὼς θεατής· *ἀλλὰ πόλιν ἂν μοι δοκεῖ μᾶλλον ἐδάφους χωρίς, ἢ πολιτείαν τῆς περὶ θεῶν δόξης ὑφαιρεθείσης παντάπασι, σύστασιν λαβεῖν ἢ λαβοῦσαν τηρῆσαι*».

κράτους τῆς πολιτείας κειμένη δύναμις τῆς θρησκείας δὲν ἔπαυσε τοῦ εἶναι ἀρχὴ καὶ ἔρεισμα τοῦ καθόλου ἠθικοῦ βίου καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, δι' ὧν ἡ θρησκεία ἐνίσχυσεν αὐτὴν τὴν δύναμιν τῆς πολιτείας παρέχουσα αὐτῇ ἐλατήρια ἰσχυρότερα, εἰσδύουσα εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς, ἐκεῖ, ἔνθα οὔτε ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ νομοθέτου οὔτε ὁ βραχίων τοῦ δικαστοῦ δύναται νὰ εἰσδύσῃ, καὶ ἀναπληροῦσα διὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἠθικῆς, διὰ νόμων ἠθικῶν ἐσωτερικῶν, εἰς αὐτὴν τὴν συνείδησιν, εἰς αὐτὰ τὰ βάθη τῆς ψυχῆς, ἐπιβαλλομένων, τὸ φύσει ἐλλιπὲς τῶν πολιτικῶν νόμων· οὕτω δὲ κατέστη ἰσχυρὰ ἀρωγὸς καὶ ἐπίκουρος τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς τάξεως. Πρὸς τούτοις ἡ θρησκεία διὰ τοῦ ὑψηλοτέρου πνευματικοῦ κόσμου, ὃν ἀπεκάλυψεν εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἀνθρώπινον, καὶ διὰ τοῦ τελειοτέρου βίου, ὃν ὑπισχνεῖται, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἰδέας τοῦ ἀπολύτου κράτους τοῦ πνεύματος, τοῦ κράτους δηλονότι τῆς ἀληθείας καὶ τῆς δικαιοσύνης, ἔτι δὲ καὶ διὰ τῆς ἰδέας τῆς ἐπὶ τὸν κόσμον ἐπιβλεπούσης καὶ ἐποπτευούσης πανσόφου προνοίας τοῦ ὑψίστου ὄντος, παραμυθεῖται τὸν ἄνθρωπον ἐν μέσῳ τοῦ χαλεποῦ ἀγῶνος τοῦ ἱστορικοῦ βίου. «Πάντες δὲ θεῶν χατέουσ' ἄνθρωποι» εἶναι τὸ μέγα καὶ θεμελιῶδες δόγμα τῆς Ὁμηρικῆς θεολογίας, φιλοσοφίας καὶ ἠθικῆς(1)· καὶ δικαίως ὁ περιώνυμος Μελάγχθων τὸν Ὁμηρικὸν τοῦτον στίχον (Ὀδ. Γ 48) ἐθεώρει ὡς τὸν κάλλιστον πάντων τῶν ἐν τοῖς Ὁμηρικοῖς ἔπεσι. Διότι ἡ θρησκεία πρὸ πάντων παρέχει τῷ ἀγωνιζομένῳ ἀνθρώπῳ τὴν σωτήριον ἐλπίδα, ἥτις ἐν μέσῳ πολλῶν πόνων καὶ μόχθων καὶ ταλαιπωριῶν, ἅπερ ἐξῆλθον ἐκ τοῦ πίθου τῆς Πανδώρας, παραμένουσα ἐν τῷ βυθῷ τοῦ πίθου διαμένει διαρκὴς πολύτιμος δύναμις ἐνισχύουσα τὸν ἄνθρωπον διαρκῶς ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς ἱστορίας (2). Πλὴν τούτων ἡ θρησκεία καὶ θετικώτερον ἀνέκαθεν ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν προαγωγὴν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Διότι ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἑρμηνευθείσης φύσεως αὐτῆς ἐλαυνομένη πρὸς τὴν ζήτησιν καὶ διὰ τῆς ζητήσεως πρὸς τὴν ἔρευναν καὶ γνῶσιν τοῦ θείου, ὡς ἀρχῆς καὶ αἰτίας τῶν ὄντων, προήγαγε τὴν ἐπιστήμην τοῦ φυσι-

(1) Πρβλ. Ἀράτου Φαινόμενα 4 «Πάντη δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες».

(2) Τὸ *ἅγιον* καὶ ἡ θρησκεία εἰσὶν ἔκφρασις τῆς ἐνδείας καὶ ἀπορίας τοῦ πεπερασμένου *εἶναι*, εἰσὶν ἔκφρασις τῆς ἀνάγκης, ἣν αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος τοῦ ἑνωθῆναι μετὰ τοῦ ἀπείρου καὶ ἀναπαύεσθαι ἐν αὐτῷ· ἔκφρασις τῆς αἰσθήσεως τῆς θεότητος, τῆς προσδοκίας, τῆς σωτηρίας, τῆς βεβαιότητος περὶ τοῦ αἰωνίου, τοῦ τελείου, τοῦ ἀπολύτου»· (Droysen. H. σ. 30).

κοῦ κόσμου (1), πολλῷ δὲ πλέον τὰς πνευματικὰς καλουμένας ἐπιστήμας, μάλιστα δὲ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐξ ἄλλου δὲ διὰ τῆς ἰδέας, τοῦ θείου ὄντος, ἣν ἐνόησε καὶ διετύπωσε καὶ εἰκονικῶς παρέστησεν ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ, συνεδέθη στενῶς μετὰ τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ εὐρὺ παρέσχε στάδιον οὐ μόνον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν καὶ ἔξαρσιν αὐτῶν ἐν τῷ χώρῳ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ, ἀμφοτέρων ἀπορρεόντων ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ θείου καὶ διηνεκῶς μετὰ ταύτης συνδεομένων. Καὶ οὐδεμία καλὴ τέχνη, μὴ συναπτομένη ἀμέσως ἢ ἐμμέσως μετὰ τῆς ἰδέας τῆς θεότητος, δύναται νὰ εἰκονίσῃ καὶ νὰ παραστήσῃ ἐν ἑαυτῇ ἐπαρκῶς καὶ κατ' οὐσίαν τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ. Ἐὰν δὲ ἡ θρησκεία παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς καὶ κατὰ τοὺς διαφόρους χρόνους καὶ καιροὺς διαφορωτάτους διῆλθε βαθμοὺς ἐσωτερικῆς τελειότητος καὶ ἀγνότητος ἢ τοὐναντίον πνευματικῆς ὀπισθοδρομήσεως καὶ δεισιδαιμονίας, μέχρι τινὸς δὲ καὶ δουλείας ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς, καὶ ὁτὲ μὲν ἐξήγειρε τὸν ἄνθρωπον καὶ παρώρμησεν εἰς ἔργα γενναῖα καὶ μεγάλα διὰ τῶν ἱερῶν αἰσθημάτων τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὁτὲ δὲ παρώθησεν αὐτὸν διὰ τοῦ φανατισμοῦ εἰς ἔργα καταστροφῆς καὶ πνευματικῆς τυφλώσεως, καὶ ὁτὲ μὲν καθωδήγησε λαοὺς καὶ ἡγεμόνας καὶ νομοθέτας καὶ κριτὰς πολιτειῶν διὰ τῶν ἁγίων καὶ ὑψηλῶν αἰσθημάτων τῆς ἀληθείας, τοῦ δικαίου, τῆς ἀρετῆς, τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς φιλανθρωπίας, ὁτὲ

(1) Αἱ περὶ τῶν οὐρανίων ἐπιστῆμαι, ἡ ἀστρονομία καὶ ἡ μετὰ ταύτης συνδεομένη ἀστρονομικὴ χρονολογία, ἔλαβον τὴν γένεσιν καὶ τὴν πρώτην ἀνάπτυξιν αὐτῶν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς θρησκείας (ἐν τῷ Σαββαϊσμῷ ἢ ἀστερολατρείᾳ τῆς Βαβυλωνίας καὶ Ἀσσυρίας). Ὁ περιώνυμος φυσιοίστωρ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων Dubois-Reymond τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ θεωρεῖ ὡς ἓν τῶν κυριωτάτων αἰτίων τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐπιδόσεως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν· λέγει δὲ καὶ ὁ Ῥάγκε (Παγκ. ἱστ. σελ. 28). «Οἵα πλάνη τὸ θεωρεῖν τὴν τῆς φύσεως ἱστορίαν καὶ τὴν θρησκείαν ὡς διατελούσας ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἀλλήλας! Ἄνευ τινὸς καθαρᾶς τῷ πνεύματι τοῦ ἀνθρώπου συναδούσης θρησκείας, ἣν ἡ ἀνθρωπότης πράγματι ἐδέξατο καὶ εἰς ἣν ἐπίστευσεν, ἐπιστήμη τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου ἤθελεν εἶσθαί τι ἀδύνατον. Τὴν πνευματικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ἀμμὼν Ῥᾶ καὶ Βάαλ ἀποτελεῖ ἡ ἰδέα καὶ ὁ λόγος τοῦ Ἰεχωβᾶ, ὡς ἐκήρυξεν αὐτὸν ὁ Μωϋσῆς». Ὅτι καὶ ἡ *Ἰατρικὴ* ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη ἐν τῷ κόλπῳ τῆς θρησκείας μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία τῆς ἐπιστήμης ταύτης καὶ ἡ τῶν θρησκευμάτων· μάλιστα δὲ ἡ Ἑλληνικὴ μυθολογία, οἱ περὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ μῦθοι καὶ ἡ τῶν Ἀσκληπιαδῶν ἱστορία. Ὅτι δὲ καὶ τῆς «ἱστορίας αὐτῆς», ἤτοι τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἡ ἀρχὴ διὰ τῆς ποιήσεως καὶ διὰ τῶν μύθων συνάπτεται μετὰ τῆς θρησκείας καὶ θεολογίας, καὶ ὅτι οἱ πρῶτοι ἱστορικοί, ὡς καὶ οἱ πρῶτοι φυσιοίστορες (φυσικοί) ἦσαν μυθογράφοι, ἐρρήθη ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (ἴδ. σελ. 67 σημ. 1)

δὲ ἐχρησίμευσεν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν ὡς ὄργανον ἰδιοτελῶν σκοπῶν καὶ τυραννίας ἠθικῆς· ἐν πάσαις ταύταις ταῖς διαφοραῖς καὶ ἀντιθέσεσι δὲν ἔπαυσε νὰ ἦναι σπουδαιότατον στοιχεῖον ἱστορικῆς ἀναπτύξεως ὑπό τε τὴν θετικὴν (τὴν τοῦ ἐσθλοῦ) καὶ ὑπὸ τὴν ἀρνητικὴν (τὴν τοῦ κακοῦ) ἔννοιαν αὐτοῦ. Διότι, ὅπως ἅπας ὁ λοιπὸς ἀνθρώπινος βίος δὲν ἀποτελεῖται μόνον ἀπὸ ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κακίας, οὕτω καὶ ὁ θρησκευτικὸς βίος εἶναι διηνεκὴς ἀγὼν μεταξὺ διηνεκοῦς ἠθικῆς τελειοποιήσεως καὶ ἠθικῶν παρεκτροπῶν· ἡ δὲ ἱστορία ἡ ἔχουσα ἀντικείμενον τὸν ὅλον ἀνθρώπινον βίον ἐξετάζει οὐ μόνον τὰ ἀγαθά, ἀλλὰ καὶ τὰ φαῦλα τοῦ βίου τούτου (ἴδ. σελ. 29). Ἀλλ' ὡς εἴρηται, ἐν πάσαις ταῖς φάσεσι τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἡ θρησκεία ἀποτελεῖ ἐν ὅλῳ δύναμιν ἀναπτύξεως μεγίστην καὶ σπουδαιοτάτην.

Ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἡ θρησκεία δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προερχομένη ἐκ τῆς κοινωνίας, ὡς ἔχουσα δηλονότι ἀρχὴν ἱστορικήν, διότι ἡ θεογνωσία ἀπορρέουσα ἀμέσως ἐκ τοῦ βάθους τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως καὶ λογικότητος καὶ ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς θεωρίας τοῦ ἐξωτερικοῦ φυσικοῦ κόσμου εἶναι κτῆσις ἀτομική. Τοῦτ' αὐτὸ δύναταί τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ τῆς λατρείας τοῦ θείου. Ἀμφότερα προηγήθησαν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τῆς κοινωνικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως καὶ ὑπῆρχον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ἐκτὸς τῆς κοινωνίας βιοῦντι. Ἀλλ' ὅπως πᾶσα ἡ πνευματικὴ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἐν τῇ γλώσσῃ, ἐν τῇ τέχνῃ καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἐκδηλουμένη, παρήγαγε μὲν ἐν ἀρχῇ τὴν ἱστορίαν ἣ συνετέλεσεν εἰς τὴν γένεσιν αὐτῆς, ἀλλ' οὐχ ἧττον κατ' ἀντιπεπονθότα λόγον ηὐξήθη καὶ ἐκραταιώθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ διὰ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας, οὕτω καὶ ἡ θρησκεία ἐγεννήθη μὲν ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἀλλ' ἀνέπτυξε καὶ διεμόρφωσε τὸν βίον τοῦ τον. Ἡ θεογνωσία καὶ ἡ μετ' αὐτῆς ἀδιασπάστως συνδεομένη λατρεία τοῦ θείου ἐν τῇ κοινωνίᾳ πρῶτον ἔλαβεν ὑπόστασιν θετικὴν καὶ τύπον δόγματος καὶ πίστεως· ἡ δὲ θρησκεία ἡ ἐν τῇ θετικῇ αὐτῆς ὑποστάσει ἐνοῦσα ἐν ἑαυτῇ τὴν θεογνωσίαν καὶ τὴν λατρείαν τοῦ θείου διεμορφώθη ἐν τῇ κοινωνίᾳ, συνετέλεσε δ' ἰσχυρῶς καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν, ἂν μὴ εἰς τὴν γένεσιν, τῆς πολιτείας. Ἡ λατρεία τοῦ θείου ἐδημιούργησε μεγάλα κέντρα θρησκευτικῆς κοινωνίας, καὶ αἱ ἱερατικαὶ κοινότητες ἀπετέλεσαν ἀρχαιοτάτας ἱερατικὰς πολιτείας περὶ τοὺς ναοὺς καὶ τὰ μαντεῖα. Αἱ μεγάλαι θρησκευτικαὶ πανηγύρεις ἀπετέλεσαν κατὰ μικρὸν μεγάλας ἐμπορικὰς συνόδους καὶ πανηγύρεις καὶ

ἐμπόρια. Οὕτω δ' ἔλαβον ἀρχὴν πολλαὶ πόλεις καὶ πολιτεῖαι. Ἐν πᾶσι δὲ ἡ θρησκεία ἀνέκαθεν συνεδέθη στενώτατα ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, ἀμέσως καὶ ἐμμέσως, μετὰ τῆς πολιτείας, καὶ ὁ σύνδεσμος οὗτος πολυειδῶς ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ βίου καὶ ἐπὶ τὰς τύχας τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς ἀποδεικνύει τοῦτο ἡ ἱστορία τῶν διαφόρων βίων τοῦ ἀνθρώπου. Ἥ τε θρησκεία καὶ ἡ πολιτεία, τὸ δίκαιον καὶ οἱ νόμοι οἱ ἠθικοὶ καὶ οἱ πολιτικοί, ὡς καὶ αὐτὴ ἡ κοινωνία, ἐν ᾗ ἀναπτύσσονται, ἀπορρέουσι μὲν ἀπὸ τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' εἰσὶ καὶ ἀπαραίτητα στοιχεῖα τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἐντεῦθεν τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτω δ' ἀναπόσπαστα ἀπὸ τοῦ ἱστορικοῦ βίου τυγχάνουσι ταῦτα, ὥστε, καθὰ λέγει ὁ Ἔγελος, καὶ ὁπόταν ἔτι ἐν τῇ μακρᾷ πορείᾳ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως ἐπέρχωνται ἐξ ἀνάγκης περίοδοί τινες ἱστορικαί, ἐν αἷς τὸ πνεῦμα ἐν τῇ ἀκατασχέτῳ αὐτοῦ ὁρμῇ πρὸς τὰ πρόσω ὠθεῖται ἀπὸ τοῦ πραγματικοῦ εἰς σφαίρας ἰδεώδεις, ἵνα ἐνταῦθα εὕρῃ τὴν εἰρήνην, ἣν μάτην ζητεῖ ἐν τῷ πραγματικῷ ἱστορικῷ κόσμῳ, καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ τοιούτου σκοποῦ τολμηρῶς ἐνίοτε προσβάλλει καὶ καταστρέφει πᾶν ἱερὸν καὶ βαθέως ἐρριζωμένον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ τότε πάλιν τὸ βαθύτερον λογικὸν πνεῦμα, τὸ μὴ καταβαλλόμενον ὑπὸ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ἐπαναστατικῆς καὶ ἀνατρεπτικῆς διανοίας, ἀναγκάζεται ν' ἀναδημιουργῇ τὸ καταστραφὲν καὶ ν' ἀποκαθιστᾷ ἐξ αὐτοῦ τοῦ βάθους τῆς ἰδίας αὐτοῦ οὐσίας. Πᾶσα μεγάλη κοινωνική, πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἐπανάστασις δύναται μὲν νὰ ἀνατρέψῃ τὸ καθεστὼς τὸ ἔχον ὡρισμένην μορφὴν καὶ ἱστορικὸν χαρακτῆρα (τὸ κοινωνικόν, τὸ πολιτικόν, τὸ θρησκευτικόν), τὸ δι' αἰώνων ἐπικρατῆσαν· ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀνατραπέντος νέον πάντοτε ἱδρύει κοινωνικόν, πολιτικὸν καὶ θρησκευτικὸν καθεστώς, καὶ ἐκ τῶν κόλπων τῆς ἐπαναστάσεως νέα προκύπτει ἀρχὴ ἐπαναστατικὴ μεθισταμένη κατὰ μικρὸν εἰς μόνιμον ἅμα καὶ νόμιμον καθεστώς(1). Θρησκεία καὶ πο-

(1) Ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος κατέλυσεν ἐπὶ μικρὸν τὴν θρησκείαν τὴν χριστιανικήν, ἀλλ' ἵδρυσεν ἀμέσως τὴν λατρείαν τῆς *φύσεως* καὶ τοῦ *λόγου*, εἶτα δὲ τὴν τοῦ Ὑπερτάτου Ὄντος, μεθ' ὃ μετέστη πάλιν εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ἡ ἐπανάστασις τοσαύτας διελθοῦσα φάσεις καὶ περιπετείας ἀνατροπῶν, τοσαύτας ἀνατρέψασα πολιτείας, οὐδέποτε κατήργησεν *αὐτὴν τὴν πολιτείαν*. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ θιασῶται τῶν ἄκρων ἐπαναστατικῶν κοινωνιστικῶν ἢ πολιτικῶν ἀρχῶν, οἱ ζητοῦντες τὴν ἀνατροπὴν πάσης νῦν κρατούσης, πολιτικῆς, κοινωνικῆς καὶ θρησκευτικῆς

λιτεία ἀναπτύσσονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀλλὰ δὲν παράγονται ἐν ταύτῃ καὶ ἐκ ταύτης, τοὐναντίον δὲ παράγουσι καὶ συγκροτοῦσιν αὐτήν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ μελέτη τῆς ἱστορίας συνίσταται πρώτιστα καὶ μάλιστα ἐν τῇ μελέτῃ τούτων. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα, καὶ ἕκαστον καθ' ἑαυτό, καὶ πάντα ὁμοῦ, ἐπιδρῶσιν, ὡς ἐρρήθη, τὰ μέγιστα ἐπὶ τὴν ὅλην ἀνάπτυξιν τῆς ἱστορίας καὶ ἰδίως ἐπὶ τὴν συγκρότησιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ πολυπλόκου κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ.

6) Οἱ βίοι ἤτοι τὰ τοῦ βίου ἐπιτηδεύματα. — Πλὴν τῶν καθαρῶς πνευματικῶν κεφαλαίων καὶ δυνάμεων, ἅτινα συγκροτοῦσι τὸν ἱστορικὸν βίον καὶ ἐπιδρῶσι πολλαχῶς ἐπὶ τὴν τούτου ἀνάπτυξιν, ὑπάρχουσιν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ καὶ ἄλλαι δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι ἀποβλέπουσαι εἰς τὴν ὑλικὴν τοῦ βίου εὐημερίαν, εἰς τὸ ὑλικῶς εὖ ζῆν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ. Καθὰ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, ὁ Ἀριστοτέλης αὐτός, ἐν τοῖς περὶ κοινωνίας καὶ περὶ πολιτείας φιλοσοφοῦσι, τὴν εὐζωίαν ἐθεώρησεν ὡς σκοπὸν τοῦ πολιτικοῦ βίου. Ἀλλὰ τὸ εὖ ζῆν τοῦτο, ὡς αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης δι' ὧν λέγει ὁμολογεῖ, δὲν συνίσταται μόνον ἐν τῇ πνευματικῇ καὶ ἠθικῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξει, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ εὐζωίᾳ τῇ ὑλικῇ καὶ τῇ ἐξωτερικῇ, ἧς καὶ ἡ φύσις αὐτὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐφίεται ἰσχυρῶς καὶ ἐπιζητεῖ αὐτήν. Καὶ ἐκ τοῦ τρόπου δέ, καθ' ὃν ζητεῖ τὴν εὐζωίαν καὶ ἐργάζεται ὑπὲρ αὐτῆς ὁ ἄνθρωπος, προέρχονται οἱ διάφοροι τρόποι τοῦ ζῆν αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ οἱ ἀποτελοῦντες τοὺς διαφόρους βίους ἢ τὰ διάφορα τοῦ βίου ἐπιτηδεύματα, περὶ ἃ ἀσχολεῖται ὁ ἄνθρωπος, ἵνα ὡς δυνατὸν ζῇ εὐδαιμόνως· καὶ οἱ βίοι οὗτοι ἐπιδρῶσιν ἀμέσως ἐπὶ τὴν κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, καὶ διὰ ταύτης ἐπὶ τὸν ὅλον βίον. Οἱ βίοι ἢ τὰ ἐπιτηδεύματα εἰσὶ πολλὰ καὶ ποικίλα τὸ εἶδος καὶ διάφορα τὸν βαθμόν, ἐν ταῖς κατωτέραις δὲ βαθμίσιν ἀποβλέπουσιν ἁπλῶς εἰς πορισμὸν τροφῆς καὶ πρὸς ἄμυναν τῶν βλαβερῶν ἐπιδράσεων τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως. Τοιαῦτα ἐπιτηδεύματα περιστρεφόμενα τὸ πλεῖστον περὶ τὴν θήραν καὶ τὴν ἁλιείαν καὶ περὶ τὴν πρόχειρον ἐν τοῖς φυσικοῖς δόμοις τῶν σπηλαίων καὶ ἐν καλύβαις ἢ ἐν λιμναίοις δόμοις οἴκησιν (περὶ ὧν γενήσεται ἀλλαχοῦ λόγος) δὲν ἔχουσι σημασίαν σπουδαίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ εἶναι ἀντικείμενα μελέτης μᾶλλον ἐν τῇ

τάξεως, καὶ αὐτοὶ οἱ ἀναρχικοὶ καὶ οἱ *μηδερισταί*, ζητοῦσι τὴν καταστροφὴν τοῦ ὑπάρχοντος, ἵνα ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ καταστραφέντος ἀναδημιουργήσωσι κοινωνίαν καὶ πολιτείαν νέαν.

ἱστορίᾳ τῇ περὶ φύσεως(1). Ὁ ἱστορικὸς βίος ἄρχεται, καὶ τοῦτο ἀμυδρῶς πως καὶ ἀσθενῶς, ἀπὸ τοῦ ποιμενικοῦ βίου, καὶ ἡ κτηνοτροφία εἶναι τὸ πρῶτον βῆμα ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ἡμερώσεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Οὐ μόνον διότι ὁ βίος οὗτος πραΰνει ὁπωσοῦν τὰ ἤθη διὰ τῆς πρὸς τὰ ἡμερωμένα ζῷα στοργῆς, ἀλλὰ καὶ παρέχει ἀφορμὴν εἰς πολλὰς εἰρηνικὰς ἀσχολίας καὶ βαναύσους τέχνας (τὴν χρῆσιν τοῦ γάλακτος, τὴν κατασκευὴν τυροῦ, βουτύρου, τὴν ἐριουργίαν)· ὑπάρχει δὲ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ καὶ ἀμυδρά τις ἀρχὴ ἰδιοκτησίας· διότι πλὴν τῆς σαφῶς ὡρισμένης κτήσεως τῶν κτηνῶν προσδιορίζονται γενικῶς αἱ εἰς νομὰς ἀνήκουσαι ἐκτάσεις γῆς, τίθενται δὲ καὶ βάσεις ἰσχυροτέρας τινὸς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως διὰ τῆς πατριαρχικῆς πολιτείας(2) (ἴδ. σελ. 51) τῆς ἐν τῷ ποιμενικῷ βίῳ τὸ πλεῖστον ἀναπτυσσομένης(3).

(1) Ἐννοεῖται ὅτι ἐνταῦθα διακρίνοντες τὰ ἐπιτηδεύματα εἰς διάφορα εἴδη καὶ βαθμοὺς καὶ κατὰ τοὺς βαθμοὺς τούτους κρίνοντες τὸν βαθμὸν τῆς ἡμερώσεως καὶ πολιτισμοῦ, ἐννοοῦμεν τὸ ἀποκλειστικὸν κράτος ἢ τοὐλάχιστον τὴν σχετικὴν ἐπικράτησιν ἑκάστου ἐπιτηδεύματος ἐν τῷ ὅλῳ βίῳ. Ὅταν δηλονότι λέγωμεν περὶ τοῦ θηρευτικοῦ ἢ τοῦ ἁλιευτικοῦ ἢ τοῦ ποιμενικοῦ βίου, ποιούμεθα τὸν λόγον περὶ κοινωνιῶν περὶ ταῦτα μόνον τὰ ἐπιτηδεύματα ἀποκλειστικῶς ἢ κατὰ μέγιστον μέρος ἀσχολουμένων καὶ ἐκ τούτων βιουσῶν. Ἄλλως τὰ διάφορα ἐπιτηδεύματα δύνανται νὰ συνυπάρχωσι. Δύναται λ. χ. ὁ νομὰς ν' ἀσκῇ καὶ ἐμπορίαν, καὶ ὁ ἐν μάλιστα προηγμένῳ καὶ ἡμερωμένῳ βίῳ διαιτώμενος εὐπατρίδης νὰ ἀσχολῆται περὶ τὴν θήραν καὶ τὴν ἁλιείαν καὶ τὴν κτηνοτροφίαν, τοῦ κατωτέρου βαθμοῦ περιεχομένου συνήθως ἐν τῷ ἀνωτέρῳ, ἀλλ' οὐχὶ τἀνάπαλιν, πρβλ. Ἀριστοτ. Π. Α' 3, 5 «Οἱ δὲ καὶ μιγνύντες ἐκ τούτων ἡδέως ζῶσι, προσαναπληροῦντες τὸν ἐνδεέστατον βίον, ᾧ τυγχάνει ἐλλείπων πρὸς τὸ αὐτάρκης εἶναι, οἷον οἱ μὲν νομαδικὸν ἅμα καὶ ληστρικόν, οἱ δὲ γεωργικὸν καὶ θηρευτικόν...».

(2) Ἡ ἱστορία τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἶναι τρανὸν τούτου τεκμήριον. Παρ' Ὁμήρῳ ἡ Ἑλληνικὴ πολιτεία ἔχει ἀναπτυχθῆ μεγάλως· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα σαφῆ ὑπῆρχον ἴχνη πατριαρχικῆς πολιτείας ἐκ τοῦ ποιμενικοῦ βίου λαβούσης τὴν ἀρχήν. Εἰς τοῦτο δ' ἀναφέρεται πρὸς ἄλλοις πολλοῖς ἐμμέσως καὶ ἡ εἰς τοὺς βασιλεῖς διδομένη προσωνυμία τοῦ «ποιμένος λαῶν».

(3) «Εἶναι γνωστόν τίνας ἕξεις *συνηθείας* βαθείας γεννᾷ ὁ βίος τοῦ σκηνίτου καὶ ἐν τίνι βαθμῷ ὁ βίος οὗτος ἀναπτύσσει τὰ ὁρμέμφυτα τὰ ἀτομικά, πόσον ἐνισχύει τὸν χαρακτῆρα τὸν προσωπικόν, ἀλλ' ἐνταυτῷ πόσον ἀνεπίδεκτον πειθαρχίας καὶ διοργανώσεως καθίστησιν αὐτόν. Κύκλος ἰδεῶν ἱκανῶς στενός, πάθη βαθύτατα, νοῦς λίαν πρακτικός, τάσεις πρὸς τὸ καθιστᾶν τὰς περὶ ἐγωιστικοῦ συμφέροντος σκέψεις ὑπερτέρας τῶν τῆς ἠθικότητος, θρησκεία ἁπλῆ καὶ καθαρά, τοιοῦτον εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ σκηνίτου. Εἰθισμένοι ἡμεῖς νὰ θεωρῶμεν τὸν ἀστικὸν βίον ὡς τὸν μόνον ἁρμόδιον νὰ ἀναπτύσσῃ τὸν πολιτισμόν, ἐννοοῦμεν συνήθως τὸν νομαδικὸν βίον ὑπὸ χροιὰν ὅλως ψευδῆ. Ἡμεῖς ἔξω τοῦ ἀστικοῦ βίου δὲν βλέπομεν εἰμὴ τὸν ἡμιδουλοπάροικον ἀγρότην τὸν δι' οὐδενὸς δεσμοῦ μετέχοντα τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ τοιοῦτον, οἷον ἐδημιούργησεν αὐτὸν ὁ μέσος αἰών· ἀλλ' ὁ τοιοῦτος βίος εἶναι ἀρκούντως καινοφανὴς καὶ μάλιστα πάντων ἀμέτοχος πολιτισμοῦ· ὁ βίος οὗτος εἶναι ὁ καθιστῶν τὸν ἄνθρωπον τὰ μάλιστα

Καὶ ὁ θρησκευτικὸς δὲ βίος δύναται ν' ἀναπτυχθῇ ἐν τῷ ποιμενικῷ βίῳ. Ἀλλὰ ὑπὸ καθόλου ἔποψιν ὁ ποιμενικὸς βίος ἀποτελεῖ ἁπλῶς τὴν πρώτην βαθμίδα ἡμερώσεως, διότι οὔτε μόνιμοι οἰκήσεις ὑφίστανται ἔτι οὔτε ἰδιοκτησία ἀσφαλής. Ὁ ποιμενικὸς βίος ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἶναι νομαδικός, πλανητικὸς (1), καὶ διὰ τοῦτο οὔτε πόλιν δύναται νὰ ἱδρύσῃ οὔτε τάξιν ν' ἀναπτύξῃ πολιτειακὴν καὶ ἔννομον· καὶ ἡ μόνη παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις ἀρχὴ καὶ βάσις τοῦ πολιτικοῦ βίου εἶναι ἡ ἑνότης φυλῆς καὶ πατριᾶς (2).

Ἀνώτερος τοῦ ποιμενικοῦ βίου εἶναι ὁ βίος ὁ γεωργικός, ἀφ' οὗ ἄρχεται σπουδαιοτέρα τις ἡμέρωσις καὶ πολιτισμὸς τῶν λαῶν. Ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ὁ βίος οὗτος προάγει τὸν ἀνθρώπινον βίον. Πρῶτον διότι ἡ γεωργία ἐπασχολοῦσα τὸν ἄνθρωπον ἐν περιωρισμένῳ χώρῳ καθιεροῖ τὴν ἀρχὴν τοῦ μονίμου βίου καὶ τῆς ἰδιοκτησίας, τῶν δύο ἰσχυρῶν τούτων στοιχείων τῆς κοινωνικῆς προόδου καὶ τῆς πολιτειακῆς ἀναπτύξεως. Εἶτα ὁ γεωργὸς ἐργαζόμενος τὴν γῆν καὶ καλλιεργῶν αὐτὴν καθίσταται οἰκειότερος πρὸς τὴν πρακτικὴν μελέτην τῆς φύσεως, καὶ ἰδίως τῆς γῆς, ἧς καρποῦται τὰ κεφάλαια καὶ τὰς δυνάμεις. Αἱ εὐεργετικαὶ καὶ βλαπτικαὶ ἐπὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐπιδράσεις τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ τῶν φυσικῶν ἐν γένει στοιχείων προάγουσιν ἐν τῷ πνεύματι αὐτοῦ τὴν ἀντίληψιν ἰδεῶν θρησκευτικῶν φυσικωτέρων, καὶ διὰ τοῦτο ἁρμονικωτέρων, πρὸς τὴν φυσικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου· ἡμερωτέρα τις καὶ καθαρωτέρα καὶ ἠθικωτέρα λατρεία τῆς φύσεως ἀναπτύσσεται καὶ προάγεται ἐν τῷ γεωργικῷ βίῳ·

μεμονωμένον καὶ ὀλίγιστα μετέχοντα τοῦ βίου τῆς κοινωνίας. Δύναταί τις νὰ εἴπῃ ἀσφαλῶς ὅτι τὸ εἶδος τοῦ βίου τοῦ Κιργισίου, τιθεμένης κατὰ μέρος τῆς ἀνισότητος τῶν φυλῶν, εἶναι ἁρμοδιώτερον νὰ ἀναπτύσσῃ τὸ ἄτομον ἢ τὸ τῶν ἡμετέρων χωρικῶν. Ὁ βίος ὁ κοινὸς φυλῆς τινος εἶναι, τῷ ὄντι, μεγάλη σχολή, εἰς ἣν παρίστανται πάντες· ἡ διηνεκὴς καὶ μετὰ οἰκειότητος γινομένη τῶν ἀτόμων πρὸς ἄλληλα ἐπαφὴ ἐξεγείρει εἰς μέγιστον βαθμὸν δυνάμεις τινὰς ψυχικάς· τέλος, ἐὰν τοιοῦτος βίος ᾖναι ἧσσον ἁρμόδιος εἰς θεωρίας ἐπιστημονικὰς καὶ λογικάς, ἱδρύει τοὐλάχιστον κοινωνίαν ἀληθῶς ποιητικήν, ἐν ᾗ αἱ μεγάλαι θρησκευτικαὶ ἰδέαι εὑρίσκουσι θαυμάσιον πρὸς καλλιέργειαν ἔδαφος» (Renan Histoire des Langues Semitiques. σελ. 498 - 99).

(1) Τοῦ τοιούτου νομαδικοῦ, ποιμενικοῦ ἢ πλανητικοῦ βίου διάφορος βεβαίως εἶναι ἡ κτηνοτροφία τῶν μονίμως οἰκούντων λαῶν.

(2) Κατὰ Ἀριστοτέλην (Πολ. Α' 3. 4) «Οἱ ἀργότατοι (τῶν ἀνθρώπων) νομάδες εἰσίν· ἡ γὰρ ἀπὸ τῶν ἡμέρων τροφὴ ζῴων ἄνευ πόνου γίνεται σχολάζουσιν· ἀναγκαίου δ' ὄντος μεταβάλλειν τοῖς κτήνεσι διὰ τὰς νομὰς καὶ αὐτοὶ ἀναγκάζονται συνακολουθεῖν ὥσπερ γεωργίαν ζῶσαν γεωργοῦντες».

ἐν τούτῳ δὲ παράγεται καὶ πλουσιωτέρα τις θρησκευτικὴ μυθολογία. Ἡ διηνεκὴς εἰρηνικὴ ἐργασία καθίστησι τὸ ἦθος ἡμερώτερον καὶ πραότερον· καὶ ἐν τῇ μονίμῳ οἰκήσει ὁ οἰκογενειακὸς βίος λαμβάνει μείζονα ἐσωτερικὴν ἐμπέδωσιν καὶ ἡ ἑστία καθίσταται κέντρον ἱερὸν τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς οἰκογενειακῆς ἁρμονίας, εἰρήνης καὶ εὐδαιμονίας. Ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ποικιλία τῆς φύσεως, πρὸς ἣν ἀτενίζει πάντοτε ὁ γεωργὸς μετὰ διαφέροντος, πλουτίζουσι τὴν φαντασίαν καὶ ἐξεγείρουσι τὸ αἴσθημα, ἐνῷ ὁ νομαδικὸς βίος θεᾶται τὴν φύσιν ὑπὸ μορφὴν ἁπλῆν καὶ μονότονον. Ἐν γένει δὲ ἡ ἐπιμελὴς ἐργασία, ἡ εἰρηνικὴ καὶ μόνιμος κτῆσις καὶ οἴκησις τῆς γῆς καὶ ἡ αὐξανομένη συνοίκησις οὐ μόνον καθιεροῦσιν, ἀλλὰ καὶ ἐμπεδοῦσι τὴν πολιτικὴν διοργάνωσιν τῆς κοινωνίας ἐν τῷ γεωργικῷ βίῳ διὰ θεσμῶν καὶ νόμων, ἐνῷ αἱ ἐκ πείρας προϊοῦσαι γνώσεις καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῶν ἐπὶ τὴν ἐργασίαν καθιστῶσι τὸν βίον καὶ ὑλικῶς καὶ πνευματικῶς σπουδαιότερον (1).

Ὁ γεωργικὸς βίος, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, εἶναι ἐκ τῶν ἐχόντων αὐτόφυτον τὴν ἐργασίαν πρὸς πορισμὸν τροφῆς, ἣν ἐργασίαν ὁ Ἀρι-

(1) «Ὁ γεωργὸς συνδεδεμένος δι' ὅλου τοῦ βίου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ἐργασίᾳ αὐτοῦ μετὰ τῆς γῆς καὶ μετὰ τοῦ ἐδάφους, ἐξ οὗ ἀρύεται τὸν καρπὸν ἐν ἱδρῶτι τοῦ προσώπου αὐτοῦ, προσκολλᾶται ἐξ ὅλης ψυχῆς εἰς τὸ *κτῆμα* αὐτοῦ· περὶ τούτου ἡ κυριωτάτη αὐτοῦ φροντίς, οὐχὶ περὶ τῶν πολιτικῶν ἢ κοινωνικῶν πραγμάτων. Διὰ τοῦτο τὸ ἰδιοφυέστατον τῷ γεωργῷ, τὸ ἰδιαίτατα χαρακτηρίζον αὐτὸν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἄλλως βιοῦντας, εἶναι βαθὺ θρησκευτικὸν αἴσθημα καὶ εὐσέβεια πρὸς τὸ θεῖον, ἐξ οὗ ἀπορρέει πᾶσα εὐπορία τῆς φύσεως, καὶ ἰσχυρόν τι καὶ ἀμετάβλητον φρόνημα συντηρητικόν, ὅπερ ἐμμένει τοῖς ἀνέκαθεν παραδεδομένοις καὶ ἀποστρέφεται νεωτερισμοὺς καὶ ἀνατροπάς, ἅπερ ἐνοχλοῦσιν αὐτὸν ἐν τῇ ἐργασίᾳ καὶ ἐν τῇ ἡσυχίᾳ τοῦ κτήματος αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ὁ γεωργὸς διευθύνεται ὑπὸ διαυγοῦς πνεύματος· αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εἶναι εὐθεῖαι· καίτοι δὲ δὲν στερεῖται πανούργου φρονήσεως ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῶν συμφερόντων αὐτοῦ, οὐχ ἧττον ἐν τῇ τιμιότητι καὶ ἐν τῇ εὐσεβείᾳ αὐτοῦ ἀποστρέφεται τὰς τρίβους τοῦ δόλου καὶ τῆς ἀπάτης. Καὶ ὁπόταν ἔτι ἡ ὁρμὴ τῶν φυσικῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων ἄγῃ αὐτὸν εἰς παρεκτροπάς, καὶ τότε ἔτι ἀφίσταται τοῦ ἐγωισμοῦ ἐκείνου, τοῦ μετὰ ψυχραιμίας συστηματικῆς ὑποσκάπτοντος τὰ συμφέροντα τοῦ γείτονος. Ὁ γεωργὸς ἐν ἐνεργητικότητι, ἅμα δὲ καὶ ἐν χρηστότητι καὶ ἐν ἁπλότητι ἠθῶν, βιοῖ τὸν μονότονον αὐτοῦ βίον, τὸν ποικιλλόμενον μόνον διὰ τῆς διαδοχῆς τῆς ἐργασίας καὶ τῆς λατρείας τοῦ θείου, μακρὰν τῶν λεπτεπιλέπτων ἐκείνων ἀπολαύσεων τῶν πόλεων, μὴ ζητῶν ἄλλας ἀπολαύσεις ἢ τὰς ὑπὸ τοῦ γεωργικοῦ βίου παρεχομένας. Ἡ γεωργικὴ τάξις ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν πολιτείαν. Ἐν ταύτῃ ἔγκειται τὸ συντηρητικὸν στοιχεῖον, ἐνταυτῷ δὲ καὶ ἡ δύναμις καὶ τὸ ὑγιὲς τῆς τε κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας. Ἡ τάξις αὕτη εἶναι ἡ ἀπαραίτητος βάσις, ἐφ' ἧς πρέπει νὰ ἐγερθῇ τὸ κοινωνικὸν καὶ τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα, ἵνα ἔχῃ τοῦτο ἰσχυρὰ θεμέλια καὶ διαρκὲς ἔρεισμα». (Albert. Stöckl. Lehrbuch der Philos. Zweit. Abtheil. σ. 566).

στοτέλης ἀντιτίθησι πρὸς τὴν δι' *ἀλλαγῆς* καὶ *καπηλείας* πρὸς πορισμὸν ἐπίσης τῆς τροφῆς γινομένην ἐργασίαν. Τοιοῦτοι βίοι αὐτόφυτον ἔχοντες τὴν ἐργασίαν εἶναι, κατὰ τὸν Σταγειρίτην, ὁ νομαδικός, ὁ γεωργικός, ὁ ληστρικός, ὁ ἁλιευτικὸς καὶ ὁ θηρευτικός, ἀντιτιθέμενοι πάντες οὗτοι πρὸς τὸν βίον τὸν τῆς ἐμπορίας. Ἀλλ' ἡ ἐμπορία συνδυαζομένη μετὰ τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς ναυτιλίας ἀπεργάζεται βίον ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις τελειότερον τοῦ γεωργικοῦ. Ἡ βιομηχανία προάγουσα τάς τε βαναύσους τέχνας (ἰδ. σελ. 64) καὶ τὰς ἀποβλεπούσας πρὸς τὴν ὑλικὴν εὐζωίαν, πολυτέλειαν καὶ τρυφήν, καὶ ἐφαρμόζουσα ἐπὶ τὰς τέχνας ταύτας τάς τε ἐκ πείρας προερχομένας πρακτικὰς γνώσεις καὶ τὰς θεωρητικὰς τῆς ἐπιστήμης, τὰς διὰ τῶν σπουδαίων ἐφευρέσεων αὐξανομένας, ἀπεργάζεται τὰς βιομηχάνους καθόλου καλουμένας τέχνας πηγὴν πλούτου καὶ εὐμαρείας καὶ ὑλικῆς εὐδαιμονίας ἐπιδρῶν καὶ ἐπὶ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δὲ ἐμπορία διὰ τῆς μεταδόσεως καὶ μεταλήψεως προϊόντων φυσικῶν ἢ βιομηχανικῶν ἀπὸ χώρας εἰς χώραν καὶ ἀπὸ λαῶν εἰς λαούς, καθιστῶσα τὴν μεταξὺ τῶν λαῶν ἐπικοινωνίαν ζωηροτέραν καὶ διαρκεστέραν, αὐξάνει οὐ μόνον τὸν ὑλικὸν αὐτῶν πλοῦτον, ἀλλὰ καὶ τὸν πνευματικόν, διότι διὰ τῆς ἐμπορικῆς ἐπιμιξίας, ἐνῷ ἀμέσως ἀνταλλάσσονται ὑλικὰ ἀντικείμενα ἐμπορίας, ἀνταλλάσσονται συγχρόνως ἐμμέσως γνώσεις καὶ ἰδέαι καὶ πολιτισμὸς μεταξὺ τῶν λαῶν. Πρὸς τούτοις ἥ τε βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορία προάγουσι τὴν ἀνάπτυξιν ἀλλήλων τε καὶ τῆς γεωργίας. Ἡ βιομηχανία διὰ τῆς ἐξεργασίας τῶν προϊόντων τῆς γεωργίας αὐξάνει τὴν τούτων τιμὴν καὶ τὴν ἀξίαν καὶ διανοίγει ἀγορὰς πρὸς χρησιμοποίησιν αὐτῶν, ἡ δὲ ἐμπορία τὰ προϊόντα τῆς γεωργίας καὶ τῆς βιομηχανίας διασπείρει εἰς χώρας ἐγγὺς καὶ μακρὰν κειμένας καὶ διὰ μεγάλων κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν ὁδῶν διανοίγει εὐρὺ στάδιον εἰς τὴν διάδοσιν καὶ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν τοιαύτης φύσεως προϊόντων. Ἀμφότεραι δέ, ἥ τε βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορία, ἐπιφέρουσι τὴν συμπύκνωσιν τῶν ἀνθρώπων εἰς τὰ μεγάλα κέντρα βιομηχανικῆς καὶ ἐμπορικῆς κινήσεως καὶ μεγάλων ἀγορῶν· καὶ οὕτω ἐν μέρει μὲν παρέχουσιν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν νέων πόλεων, ἐν μέρει δὲ συντελοῦσιν εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν ὑπαρχουσῶν καὶ διὰ τῆς κτίσεως καὶ τῆς προαγωγῆς τῶν πόλεων καὶ τῆς ἐκ ταύτης προερχομένης ἀναπτύξεως τοῦ ἀστικοῦ

βίου ὡς καὶ διὰ τῆς ὅλης εὐημερίας τοῦ λαοῦ συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πολιτείας καὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου.

Πλὴν τούτων ἡ ἐμπορία διανοίγει μεγάλας ὁδοὺς οὐ μόνον διὰ πεδινῶν εὐφόρων χωρῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ χωρῶν ἐρήμων ἢ διὰ τραχείας ὀρεινῆς διδοῦσα ἀφορμὴν εἰς ἵδρυσιν μεγάλων ἐμπορικῶν κέντρων ἐν τῇ μεσογαίᾳ, εἰς κτίσιν πόλεων ἐν ταῖς ὁάσεσι τῶν ἐρήμων ἢ εἰς δημιουργίαν τοιούτων ὁάσεων καὶ εἰς ἐπικοινωνίαν τῶν τραχέων ὀρεινῶν πρὸς τοὺς ἡμερωτέρους κατοίκους τῶν πεδιάδων ἢ τῆς παραλίας, καὶ εἰς τὴν οὕτω συντελουμένην κατὰ παντοίαν διεύθυνσιν διάδοσιν τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ οὕτω μὲν κατὰ ξηρὰν μέγα ἀνοίγεται στάδιον εἰς τὸ τολμηρὸν καὶ ῥιψοκίνδυνον ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ πολλῷ εὐρύτερον στάδιον ἡ ἐμπορία διανοίγει κατὰ θάλασσαν, στάδιον καθιστῶν ἔτι τολμηρότερον, ῥιψοκινδυνότερον καὶ μᾶλλον μεγαλεπήβολον καὶ μεγαλουργὸν τὸ ἐπιχειρηματικὸν πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ τῆς ναυτιλίας προαγωγὴ ὑπῆρξεν ἐν μέρει μὲν αἰτία, ἐν μέρει δὲ ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης ἀναπτύξεως τῆς ἐμπορίας. Αἱ μεγάλαι καὶ τολμηραὶ θαλάσσιαι ἐπιχειρήσεις αἱ γινόμεναι κατὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους χρόνους ἔν τε τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἰδίως ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις εἴτε, ὡς ἐγίνετο συνήθως, χάριν ἐμπορικῶν σκοπῶν, εἴτε πρὸς ἀνακάλυψιν νέων χωρῶν εἴτε χάριν κατακτήσεως καὶ ἐπεκτάσεως πολιτικῆς, συνετέλεσαν πᾶσαι καὶ πάντοτε, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, εἰς τὴν ποικίλην ἐπιμιξίαν τῶν λαῶν καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν αὐτῶν ἐπικοινωνίαν ἐν τῷ χώρῳ τῆς ἐπιστήμης, τῆς θρησκείας, τῶν θρησκευτικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ καθόλου πολιτισμοῦ. Διὰ τῆς προαγωγῆς τῆς ναυτιλίας καὶ τῶν δι' αὐτῆς γινομένων θαλασσίων ἐπιχειρήσεων καὶ ἀνακαλύψεων νέων χωρῶν εὑρύνεται ὁ ὁρίζων ὁ φυσικὸς καὶ ὁ γεωγραφικός, καὶ διὰ τούτου ὁ ἱστορικὸς καὶ ὁ πνευματικός, οὕτω δὲ παρέχεται ἀφορμὴ καὶ ὕλη πλουσία εἰς μυρίας διανοητικὰς κινήσεις, εἰς τὴν κίνησιν τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης, ἅμα δὲ ἐξεγείρεται πᾶσα δύναμις καὶ πᾶσα ἀρετὴ φυσικὴ καὶ πνευματικὴ τοῦ ἀνθρώπου· διὰ πάντων δὲ τούτων δημιουργεῖται κοινωνικὴ κατάστασις ἀκμαία καὶ ἀνθηρὰ προάγουσα διὰ τῆς ἠθικῆς τόλμης καὶ ἐπιχειρηματικότητος καὶ διὰ τῆς ὑλικῆς εὐημερίας τὸν ὅλον ἱστορικὸν βίον.

Αἱ διάφοροι κοινωνικαὶ τάξεις. — Πάντα τὰ μνημονευθέντα στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως (πο-

λιτεία, ἐπιστήμη, τέχνη, θρησκεία, βίοι) ἀναπτύσσονται καὶ ἐνεργοῦσιν, ὡς εἴπομεν, ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ διὰ τῆς κοινωνίας· τινὰ δὲ τούτων, ὡς ἡ ἐμπορία, παράγονται ἐκ τῆς κοινωνίας αὐτῆς ἤτοι ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ κεφάλαια καὶ πᾶσαι αὗται αἱ δυνάμεις ἀναπτυσσόμενα ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐπιδρῶσιν ἀμοιβαδὸν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνίας εὐεργετικῶς ἢ βλαπτικῶς, προάγοντα καὶ εὐρύνοντα, αὐξάνοντα καὶ ἐπιρρωννύοντα καὶ ἐξευγενίζοντα τὸν κοινωνικὸν βίον, ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἐπάγοντα καὶ τὴν διαφθοράν, τὴν παραλυσίαν καὶ τὴν ἐκθήλυνσιν αὐτοῦ· τοσοῦτον δ' ἰσχυρὰ ἡ ἀμοιβαία αὕτη ἐπ' ἄλληλα ἐπίδρασις τῆς κοινωνίας καὶ τῶν μνημονευθέντων ἐκείνων στοιχείων, ὥστε πολλάκις ἀνατρέπονται οἱ ὅροι τοῦ αἰτίου καὶ τοῦ αἰτιατοῦ, καὶ ὅ,τι εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως καθίσταται αἴτιον τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως τῆς αὐτῆς κοινωνίας, καὶ τἀνάπαλιν. Ἀλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἰδιαιτέρως καὶ διαρκέστερον ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὴν κοινωνίαν καὶ ὑφίσταται τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῆς ἐπίδρασιν, εἶναι τὰ μνημονευθέντα διάφορα εἴδη τοῦ βίου· διότι ἐκ τῆς τούτων διαφορᾶς παράγονται διάφοροι κοινωνικαὶ τάξεις, αἵτινες ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν θεσμῶν τινων καὶ ἰδεῶν καὶ παραδόσεων προσλαμβάνουσι, διὰ τοῦ χρόνου καὶ διὰ τῆς ἠθικῆς καθιερώσεως, κῦρος ἠθικόν, πολιτικὸν καὶ θρησκευτικὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐπιδρῶσι πολυειδῶς ἐπὶ τὰς τύχας αὐτῆς, καὶ δι' αὐτῆς ἐπὶ τὰς τύχας τῶν λαῶν αὐτῶν. Τοιαῦται τάξεις κοινωνικαὶ εἶναι ἡ ἀριστοκρατία, ἥ τε ἱερατικὴ καὶ ἡ πολεμική, ἡ τάξις τῶν γεωργῶν μετὰ τῆς ἀγροτικῆς ἀριστοκρατίας, ἡ τῶν βιομηχάνων καὶ τῶν ἐμπόρων, καὶ ἡ θητική, ἤτοι ἡ τῶν ἐργατῶν, ὧν παρέκβασις ἢ παραφυὰς εἶναι ἡ τῶν δουλοπαροίκων. Ἡ τάξις ἡ ἱερατικὴ ἐν μέρει δὲ καὶ ἡ τῆς πολεμικῆς ἀριστοκρατίας ἐδημιουργήθησαν ἐκ τοῦ κόλπου μὲν τῆς κοινωνίας, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν ἰδεῶν καὶ παραδόσεων· ἀλλὰ καὶ αἱ τάξεις τῆς ἀγροτικῆς ἀριστοκρατίας καὶ ἡ τῶν βιομηχάνων καὶ ἐμπόρων καὶ τῶν θητῶν ἢ ἐργατῶν, καίτοι παρήχθησαν ἐκ τῆς κοινωνίας αὐτῆς, ἄνευ ἀμέσου ἐπιδράσεως τῆς θρησκείας καὶ τῆς πολιτείας, οὐχ ἧττον ἐν ταῖς πολιτείαις (ἰδίως ταῖς ἀρχαίαις) ἔλαβον ἐμμέσως χαρακτῆρα θρησκευτικὸν καὶ πολιτικόν. Ἡ ἀγροτικὴ ἀριστοκρατία παρήχθη ἐκ τῆς συσσωρεύσεως πολλῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας εἰς τὰς χεῖρας ὀλίγων γαιοκτημόνων, οἵτινες διὰ τοῦ δικαιώματος τῆς κληρονομίας κατέστησαν τὴν κτῆσιν

καὶ τὴν ἐκ ταύτης προερχομένην κοινωνικὴν αὐτῶν ὑπεροχὴν κληρονομικὴν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτῶν καὶ ἐδημιούργησαν οὕτω βαθμηδόν, πρὸ πάντων διὰ τῆς ἐνιαίας κληρονομίας, (ἤτοι διὰ τῆς μεταβάσεως τῆς κληρονομίας ἀπὸ ἀρχηγοῦ (πρωτοτόκου) εἰς ἀρχηγὸν (πρωτότοκον) τῆς οἰκογενείας, φυσικῶς ὅλως καὶ νομίμως, τὴν κληρονομικὴν ἀριστοκρατίαν ἢ εὐγένειαν τῶν γαιοκτημόνων εὐπατριδῶν, τὴν νομιμωτάτην καὶ ὑγιεστάτην πασῶν τῶν κληρονομικῶν ἀριστοκρατιῶν(1).

Ἀπέναντι τῆς ἀριστοκρατίας ταύτης συμφωνοτέραν πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἰσότητα θέσιν κέκτηνται αἱ τάξεις τῶν ἐλευθέρων ἀγροτῶν τῶν ἀποτελούντων τὴν μεσαίαν τάξιν τὴν στηριζομένην ἐπὶ τῆς σχετικῆς ἰσότητος τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας. Παρέκβασις τῆς τοιαύτης τάξεως εἶναι ἡ τῶν ἀγροτῶν θητῶν ἢ πενεστῶν (ἢ δουλοπαροίκων κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, τῶν πελατῶν ἢ clientium ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ῥώμῃ), ἡ τάξις δηλονότι ἀγροτῶν μὴ ἐχόντων ἰδιοκτησίαν ἔγγειον, ἀλλ' ἐργαζομένων ἐν τοῖς κτήμασι τῶν εὐπατριδῶν. Ἡ τάξις αὕτη δὲν εἶναι ἡ τῶν δούλων(2). Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι ἀγρόται, καίπερ ὄντες

(1) «Ἔνθα ἡ *εὐγένεια* παράγεται φυσικῶς ἐκ τῆς ἱστορίας λαοῦ τινος, ἐνταῦθα λαμβάνει αὕτη ὑπό τε κοινωνικὴν καὶ ὑπὸ πολιτικὴν ἔποψιν θέσιν σπουδαιοτάτην. Διὰ τῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων, αἵτινες διαιωνίζονται δι' αὐτῆς καὶ διὰ τῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας, τὸ συμφέρον τῆς εὐγενείας ταύτης, στενῶς συνδεδεμένον πρὸς τὴν πολιτείαν, στρέφεται πρὸ πάντων πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς καθεστηκυίας τάξεως καὶ τὴν μετὰ τῆς θυσίας τῆς περιουσίας καὶ τοῦ αἵματος ὑπεράσπισιν αὐτῆς. Ἡ τοιαύτη εὐγένεια, ἡγουμένη πάντων ἐν τοῖς φρονήμασι καὶ ἐν τοῖς αἰσθήμασι τῆς φιλοπατρίας καὶ ἐν τῇ ἀφιλοκερδείᾳ καὶ ἐθελοθυσίᾳ, εἶναι διὰ πᾶσαν χώραν ἐν μὲν ταῖς ἡμέραις τῆς εὐφροσύνης κόσμημα τῶν ἑορτῶν αὐτῆς, ἐν δὲ τοῖς καιροῖς τῆς ἀτυχίας καταφύγιον καὶ ἄσυλον τοῦ ὑπὸ τῆς δυστυχίας μὴ πίπτοντος φρονήματος καὶ τῆς ἀδαμάστου ἀντιστάσεως. Ἀρυομένη ἔξαρσιν ἠθικὴν ἐκ τῆς δικαίας ὑπερηφανείας, ἣν ἐμποιεῖ αὐτῇ ἡ συναίσθησις τῶν καθηκόντων καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῆς θέσεως αὐτῆς, δὲν καθίσταται μόνον ἔρεισμα τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ προπύργιον τῶν ἐλευθεριῶν τοῦ λαοῦ, αἵτινες, ὡς ἥ τε φύσις αὐτὴ τοῦ πράγματος καὶ ἡ ἱστορία διδάσκουσιν, εἰσὶ καθ' ἑαυτὰς ἀσθενεῖς ἐν τῇ ἀμύνῃ κατὰ τῆς παρεκβαινούσης τῶν ὁρίων τῶν δικαιωμάτων αὐτῆς μοναρχίας». (Ferdinand. Walter Naturrecht und Politik. σ. 214).

(2) Ἡ τῶν δούλων τάξις ἢ μᾶλλον ἡ ἰδιότης τοῦ δούλου, ἡ δουλεία, τὸ δουλικὸν τὸ ἐστερημένον τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ παντὸς ἀνθρωπίνου δικαιώματος καὶ ἀποτελοῦν κτῆσιν τοῦ δεσπότου ὁίκην κτήνους, δὲν παρήχθη κυρίως ἐκ τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, ἀλλ' ἔλαβεν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ ἐξανδραποδισμοῦ καὶ ἀνεπτύχθη ἐκ τῆς ἀνθρωπεμπορίας. Εἶναι δὲ τὸ τῶν δούλων ζήτημα μᾶλλον ἠθικὸν ἢ κοινωνικόν. Τὸ σύστημα τῆς δουλείας, ἀντιβαῖνον πρὸς πᾶσαν ἀρχὴν ἠθικὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικήν, προῆλθεν ἐκ τῆς παραγνωρίσεως τῆς καθόλου ἀνθρωπίνης ἀξίας καὶ ἐκ τῆς ἐνδείας ὑψηλοτέρων αἰσθημάτων φιλανθρωπίας. Φιλόσοφοί τινες, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης, ἐζήτησαν νὰ θεωρήσωσι τὴν ἀρχὴν τῆς δουλείας ὡς ὅλως φυσικήν, ἐκ τῆς φύσει εἰς ἐλεύθερον

προσωπικῶς ἄνδρες ἐλεύθεροι, ἐργαζόμενοι διηνεκῶς ἐν τοῖς κτήμασι τοῦ εὐπατρίδου, καὶ τὴν ἐργασίαν ταύτην κληρονομικῶς οὕτως εἰπεῖν μεταβιβάζοντες εἰς τὰ γένη αὐτῶν, ἐκ τῶν σχέσεων τῆς *ὑποτελείας* κατὰ μικρὸν παρά τισι λαοῖς καὶ ἔν τισι χρόνοις περιῆλθον εἰς σχέσεις οὐ πόρρω ἀπεχούσας τῆς δουλείας (ἰδίως παρὰ πολλοῖς τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, παρά τισι δ' αὐτῶν καὶ μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων)(1).

Ἀπέναντι τῶν γεωργικῶν ἢ ἀγροτικῶν τάξεων ἵστανται ἐν ταῖς πόλεσιν αἱ διάφοροι τάξεις αἱ ἐκπροσωποῦσαι τὸν ἀστικὸν καλούμενον βίον καὶ ἀποτελοῦσαι τὸν ἀστικὸν πληθυσμόν(2). Αἱ τάξεις αὗται, στηριζόμεναι κυρίως ἐπὶ τῆς βιομηχανίας καὶ ἐμπορίας, δὲν ἔχουσιν ἀσφαλῆ βάσιν πλούτου, οἵαν ἡ ἐπὶ ἐγγείου ἰδιοκτησίας στηριζομένη γεωργικὴ τάξις, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ ἐξ ἐμπορίας καὶ βιομηχανίας πλούτου στηριζομένη ἀστικὴ ἀριστοκρατία δὲν ἔχει οὔτε τὴν ἐξωτερικὴν μονιμότητα καὶ ἀσφάλειαν οὔτε τὸν ἐσωτερικὸν ἠθικὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἠθικὴν δύναμιν τῆς κληρονομικῆς ἀγροτικῆς εὐγενείας, ἐκπροσωποῦσα τὴν ἐφήμερον δύναμιν τοῦ κινητοῦ πλούτου, οὐχὶ δὲ ἀποτελοῦσα δύναμιν κοινωνικὴν κληρονομικὴν ἐπὶ γενεὰς διήκουσαν, διὰ τῆς ἠθικῆς ἰσχύος ἐπιβάλλουσαν καὶ διὰ τὴν ἀρχαιότητα σεβαστήν. Σπουδαιοτέραν θέσιν κατέχει ἐν τῷ ἀστικῷ βίῳ ἡ μεσαία καλουμένη τάξις ἡ ἀντιστοιχοῦσα τῇ τάξει τοῦ ἐλευθέρου ἀγρότου, οὖσα δὲ καὶ ἑδραιοτέρα καὶ ἀσφαλεστέρα καὶ μείζονας δυνάμεις ἠθι-

καὶ δοῦλον διαιρέσεως τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ σύστημα ἐθεώρησαν ἠθικῶς ἐπιτρεπόμενον. Ἀλλὰ πᾶσα ἡ περὶ τούτων φιλοσοφικὴ δικαιολογία τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι ἀσθενὴς καὶ ἐν πολλοῖς ἀντιφατική (ἴδ. σελ. 54 σημ. 2)· αὐτὸς δὲ ὁ Ἀριστοτέλης ὁμολογεῖ (Πολ. Α' 2, 19-20) «ὅτι ἔχει *τινὰ λόγον* ἡ ἀμφισβήτησις, καὶ οὐκ εἰσὶν οἱ μὲν φύσει δοῦλοι, οἱ δ' ἐλεύθεροι, δῆλον· καὶ ὅτι ἔν τισι διώρισται τὸ τοιοῦτον, ὧν συμφέρει τῷ μὲν τὸ δουλεύειν, τῷ δὲ τὸ δεσπόζειν».

(1) Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ δουλοπάροικοι ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει, οἱ serf ἢ leibegen τῶν Ῥωμαιογερμανικῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης· παρά τισι δὲ Σλαυικοῖς λαοῖς, ἰδίως παρὰ τοῖς Ῥώσσοις, ἡ δουλοπαροικία μετέστη σχεδὸν εἰς δουλείαν.

(2) Ὁ Ἀριστοτέλης, ὅστις πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ κοινωνικοῦ βίου συγκεντροῖ εἰς τὴν *πόλιν*, ἤτοι τὴν πολιτείαν, τὴν ἐξῆς ποιεῖται διαίρεσιν τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἐν τῇ *πόλει* «Ἓν μὲν οὖν ἐστί, (λέγει), τὸ περὶ τὴν τροφὴν πλῆθος, οἱ καλούμενοι γεωργοί, δεύτερον δὲ τὸ καλούμενον βάναυσον· ἔστι δὲ τοῦτο περὶ τὰς τέχνας, ὧν ἄνευ πόλιν ἀδύνατον οἰκεῖσθαι... Τρίτον δ' ἀγοραῖον· λέγω δ' ἀγοραῖον τὸ περὶ τὰς πράσεις καὶ τὰς ὠνὰς καὶ τὰς ἐμπορίας καὶ καπηλείας διατρῖβον. Τέταρτον δὲ τὸ θητικόν· πέμπτον δὲ τὸ γένος τὸ *προπολεμῆσον*» (τὸ τῶν πολεμιστῶν δηλονότι). Ἀριστ. Πολ. Δ' 3. 11).

κὰς καὶ ἀρετὰς πολιτικὰς ἐν ἑαυτῇ συγκεντροῦσα καὶ ἐν εὐρυτέρῳ μέτρῳ ἐκπροσωποῦσα τὴν πολιτείαν ἢ ἡ πλουτοκρατικὴ ἀριστοκρατία. Τάξις ἀνταποκρινομένη ἐν τῷ ἀστικῷ βίῳ πρὸς τὴν τῶν *πενεστῶν* ἢ τῶν δουλοπαροίκων τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ εἶναι τὸ *θητικὸν* τῆς πόλεως, ἤτοι ἡ τάξις τῶν ἐργατῶν, τῶν χειρωνάκτων δηλονότι. Ἀλλ' ἡ ἄπορος αὕτη καὶ πολυάριθμος τάξις τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ εἰς μείζονα συνήθως περιέρχεται κακοδαιμονίαν ἢ τὸ ἀγροτικὸν θητικόν, καὶ ἰδίως ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι ταῖς ἀποτελούσαις κέντρον μεγάλης ἐμπορικῆς καὶ βιομηχανικῆς κινήσεως καὶ κινητοῦ πλούτου, καὶ διὰ τοῦτο χαλεπὰ δημιουργεῖ ζητήματα κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς τάξεως. Καθόλου δὲ ἔν τε τῷ ἀγροτικῷ καὶ ἐν τῷ ἀστικῷ πληθυσμῷ αἱ πρὸς ἀλλήλας σχέσεις τῶν διαφόρων τάξεων ἐδημιούργησαν ἀνέκαθεν καὶ δημιουργοῦσι μεγάλα ζητήματα κοινωνικά, περὶ τὴν ἐξέλιξιν τῶν ὁποίων περιστρέφεται σπουδαῖον μέρος τῆς ἱστορίας τῶν τε ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν, ἐντεῦθεν δὲ καὶ πολιτειῶν καὶ κρατῶν καὶ ἐθνῶν· διότι τὰ κοινωνικὰ ζητήματα καὶ οἱ κοινωνικοὶ ἀγῶνες μεγίστην ἀσκοῦσι ῥοπὴν ἐπὶ τὴν ἐσωτερικὴν πολιτείαν τῶν λαῶν (1).

Κληρονομικαὶ κοινωνικαὶ τάξεις (Castes). — Ἐκ τῆς ἐπὶ τὸν κοινωνικὸν καὶ ἐπὶ τὸν πολιτικὸν βίον ἐπιδράσεως τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ τοῦ πολεμικοῦ βίου προέκυψαν ἀρχαιότατα ἔν τισιν ἐθνῶν κοινωνίαις τάξεις κληρονομικαὶ ἀριστοκρατικαὶ ἀποτελοῦσαι τὴν ἀριστοκρατίαν τὴν ἱερατικήν, τὴν καλουμένην «τάξιν *τῶν ἱερέων*», καὶ τὴν ἀριστοκρατίαν τὴν στρατιωτικήν, τὴν καλουμένην «τάξιν *τῶν μαχίμων*». Ἡ ἱερατικὴ ἀριστοκρατία προῆλθεν ἐκ τῆς ὑπερόχου θέσεως, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἡ θρησκεία καὶ δι' αὐτῆς ἡ ἱερωσύνη καὶ ἡ ταύτην ἀσκοῦσα τάξις τῶν ἱερέων (τὸ ἱερατεῖον). Ἡ

(1) Ἐν ταῖς ἀρχαίαις κοινωνίαις καὶ ἰδίως ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς καὶ ἐν Ῥώμῃ, ὡς καὶ ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς καὶ τοῖς τῶν νεωτέρων χρόνων Εὐρωπαϊκοῖς κράτεσι, μέχρι τοῦ παρόντος αἰῶνος, τὰ κοινωνικὰ ζητήματα ἦσαν κυρίως ἀγροτικά. Καὶ περὶ τὴν κτῆσιν ἀγρῶν, καὶ ἰδίως περὶ τὴν ῥύθμισιν τῶν σχέσεων τῶν καλλιεργούντων τοὺς ἀγροὺς θητῶν πρὸς τοὺς μεγάλους ἰδιοκτήτας, περιεστρέφοντο οἱ μεγάλοι κοινωνικοὶ ἀγῶνες. Ἀλλ' ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς αἰῶνι τὸ *ἐργατικὸν* καλούμενον ζήτημα ἤτοι τὸ ζήτημα τῆς ῥυθμίσεως τῶν σχέσεων τῶν ἐργατῶν τῶν πόλεων καὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν γινομένης ἐργασίας πρὸς τὰ μεγάλα κεφάλαια τῆς βιομηχανίας, κατέστη σπουδαιότερον, κληθὲν διὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ ῥοπὴν ἐπὶ τὰς σχέσεις τὰς κοινωνικάς, ζήτημα *κοινωνικόν*, καὶ παρήγαγε καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ αὐτῇ μερίδας καλουμένας *κοινωνιστικὰς* καὶ τὴν ἐπιστήμην τὴν καλουμένην «Κοινωνιολογίαν» (Sociologie).

τοιαύτη ὑπεροχὴ τοῦ θρησκευτικοῦ βίου καὶ ἡ ἐκ ταύτης προελθοῦσα ὑπεροχὴ τοῦ ἱερατείου, ἡ καθιερώσασα τὴν κληρονομικὴν τάξιν τῶν ἱερέων, προῆλθε κατὰ μέγα μέρος καὶ ἀπὸ τοῦ χαρακτῆρος τῶν λαῶν, ἐν οἷς ἐπέδωκεν ἡ τοιαύτη ἀριστοκρατία, ὡς περὶ τούτου λεπτομερέστερος λόγος γενήσεται ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν. Φυσικωτέραν καὶ κανονικωτέραν ἀρχὴν καὶ ἀνάπτυξιν ἔλαβεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν ἡ ἀριστοκρατία ἡ τῶν μαχίμων, ὡς καὶ περὶ ταύτης ἐκτενέστερος γενήσεται λόγος περαιτέρω. Ἡ ἀριστοκρατία ἥ τε ἱερατικὴ καὶ ἡ πολεμικὴ καὶ ἡ ἀγροτικὴ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς συστάσεως αὐτῶν, κατὰ φυσικὸν λόγον αὐτοσυντηρήσεως οἰκογενειακῆς, ἐζήτησαν νὰ κακατασταθῶσι κληρονομικαὶ ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν. Τὸ τοιοῦτον ἦτο ἁπλοῦν καὶ φυσικὸν διὰ τὴν ἀγροτικὴν ἀριστοκρατίαν, δι' οὓς εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν λόγους (ἴδ. σελ. 81)· ἀλλὰ διὰ τὴν ἱερατικὴν καὶ διὰ τὴν πολεμικὴν εὐγένειαν ἀπῃτοῦντο καὶ ἀρεταὶ παρὰ τῶν κληρονομούντων ὅμοιαι ταῖς τῶν πατέρων. Ἀλλ' αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι καὶ θεωρίαι τῶν λαῶν ἐποίησαν οὕτω, ὥστε καὶ ἐν ἐλλείψει τοιούτων ἀρετῶν διὰ νόμου τινὸς ἠθικοῦ ἢ θρησκευτικοῦ νὰ καθιερωθῇ τὸ κληρονομικὸν τῆς εὐγενείας. Αἱ διάφοροι κοινωνικαὶ τάξεις ἢ μᾶλλον ἡ διαφορὰ ἡ ὑφισταμένη μεταξὺ τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἡ προελθοῦσα ἐκ λόγων ὅλως φυσικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐθεωρήθη, κατὰ τὰς ἰδέας τὰς θρησκευτικάς, ὡς προερχομένη ἐκ θείας τινὸς διατάξεως τῶν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ καὶ ἀποτελοῦσα οὕτω ὅρον ἀπαραίτητον τῆς ἐν τῷ κόσμῳ ἠθικῆς τάξεως. Κατὰ τὰς ἰδέας ταύτας αἱ τάξεις αἱ κοινωνικαὶ ἐθεωρήθησαν ὡς ἐκπροσωποῦσαι τὰς διαφόρους τάξεις τῆς ἀνθρωπίνης πνευματικῆς ἀξίας, οὐχὶ ἀξίας ἐκ τῆς ἀτομικότητος ἤτοι ἐκ τῆς ἀτομικῆς φύσεως καὶ τῆς ἐλευθέρας ἀναπτύξεως αὐτῆς προερχομένης, ἀλλ' ἀξίας ἐκ τῆς γεννήσεως αὐτῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ τῆς καταγωγῆς καὶ ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ, κατὰ θείαν οἰκονομίαν τοῦ κόσμου, ἀπορρεούσης. Ἐντεῦθεν οἱ ἄνθρωποι οἱ ἀνήκοντες εἰς τὰς ὑπερτέρας τάξεις ἐθεωρήθησαν ὡς ὄντα ἀνθρώπινα τὴν φύσιν ὑπέρτερα τῶν εἰς τὰς λοιπὰς τάξεις ἀνηκόντων. Καὶ μεταξὺ δὲ πασῶν τῶν τάξεων, ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ αὐτῶν, καθιερώθη ὁμοία διάκρισις σχετικῆς ὑπεροχῆς στηριζομένη ἐπὶ τῆς φυσικῆς τῆς γεννήσεως ἰδιότητος. Τοιαῦται κληρονομικαὶ τάξεις ἐν ταῖς χώραις, ἐν αἷς ἱδρύθησαν καὶ καθιερώθησαν (ὡς ἐν Ἰνδίαις καὶ ἐν Αἰγύπτῳ), διέφερον μὲν κατὰ τὸν ἀριθμόν, ἀλλὰ γενικῶς περιελάμβανον

τὰς τέσσαρας τάσδε: α') τὴν τῶν ἱερέων, β') τὴν τῶν μαχίμων, γ') τὴν τῶν γεωργῶν καὶ δ') τὴν τῶν βιομηχάνων καὶ ἐμπόρων (1). Πλὴν τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν Ἰνδιῶν ἐν ἄλλοις Ἀσιατικοῖς κράτεσι δὲν καθιερώθη μὲν ἡ εἰς βίους διαίρεσις μετὰ τοσαύτης αὐστηρότητος καὶ θρησκευτικοῦ κύρους, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἐν πάσαις ταῖς πολιτείαις τῆς δυτικῆς Ἀσίας ὑφίστατο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἰσχυρῶς ὠργανωμένη κληρονομική τις εὐγένεια, ἰδίως ἡ ἱερατικὴ καὶ πολεμική. Καὶ ἐν Ἑλλάδι δὲ καὶ ἐν Ῥώμῃ ἦτο μὲν ἀρχαιοτάτη ἡ κληρονομικὴ ἀριστοκρατία, ἀλλ' ἄνευ τοῦ χαρακτῆρος τῆς εἰς βίους διαιρέσεως, ὃν ἔφερεν ἐν ταῖς Ἀσιατικαῖς πολιτείαις.

Ἡ εἰς κληρονομικὰς τάξεις διαίρεσις ὑπῆρξε μὲν ὠφέλιμος ἔν τισι τῇ κοινωνίᾳ, ὡς διατηροῦσα ἐν τῷ οἴκῳ τὰς ἀριστοκρατικὰς καὶ πολιτικὰς ἀρετάς· ἀλλ' ὑπὸ καθόλου ἔποψιν κρινομένη ὑπῆρξε βλαπτικωτάτη, ὡς κωλύουσα τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ ἀναιροῦσα τὴν μεγάλην ἀρχὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἀτομικότητος καὶ τῆς ἀτομικῆς ἐλευθέρας ἀναπτύξεως, ἥτις εἶναι ἀρχὴ καὶ θεμέλιον τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως (ἴδε σελ. 36-7). Ἡ φύσις, καθὼς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, φαίνεται μὲν πολλάκις ὅτι θέλει νὰ καταστήσῃ τὴν ἀρετὴν κληρονομικήν, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ πράξῃ τοῦτο (2). Ἡ δὲ ἐλευθερία καὶ ἐλευθέρα ἀνάπτυξις, καθὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴρηται, εἶναι σφυγμὸς τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἐκ πασῶν τῶν κοινωνικῶν τάξεων αἱ δύο μέγιστα ἐπιδράσασαι ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν βίον τῶν λαῶν εἶναι ἡ ἱερατικὴ ἀριστοκρατία καὶ ἡ ἀριστοτρατία ἡ πολεμική. Ἀλλὰ περὶ τῆς ἱερατικῆς ἀριστοκρατίας γενήσεται λόγος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἑκάστου λαοῦ· περὶ δὲ τῆς πολεμικῆς ἀριστοκρατίας, μεθ' ἧς συνδέεται ἡ ἱστορικὴ ἀρχὴ καὶ σημασία τοῦ πολέμου αὐτοῦ ὡς δυνάμεως ἱστορικοῦ βίου καὶ ἱστορικῆς ἀναπτύξεως, ἀνάγκη ἐκ τῶν προτέρων νὰ ἐκτεθῶσι κεφαλαιωδῶς πλείονα ἐνταῦθα.

Ἡ ἱστορικὴ σημασία καὶ σπουδαιότης τοῦ πολέμου. Ὁ ἡρωϊσμὸς καὶ ὁ ἱπποτισμός. — Ὁ πόλεμος, μεθ' ὅλην τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἐπὶ τὸ ἠθικὸν συναίσθημα τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ ὀνό-

(1) Ἡ λεγομένη τάξις τῶν Παριῶν ἢ Τσάνταλα ἐν ταῖς Ἰνδίαις δὲν ἦτο κυρίως τάξις κοινωνικὴ ὑποδεεστέρα τῶν ἄλλων μόνον κατὰ τὸν βαθμόν, ἀλλ' ἦτο καὶ ἀντικείμενον ἀποστροφῆς καὶ περιφρονήσεως ὡς ἠθικῶς μιαρὰ καὶ ἀκάθαρτος.

(2) Ἀριστοτ. Πολ. Α' 2. 19. «Ἀξιοῦσι γὰρ ὥσπερ ἐξ ἀνθρώπου ἄνθρωπον καὶ ἐκ θηρίων γίνεσθαι θηρίον, οὕτω καὶ ἐξ ἀγαθοῦ ἀγαθόν· *ἡ δὲ φύσις βούλεται μὲν τοῦτο ποιεῖν πολλάκις, οὐ μέντοι δύναται*».

ματος καὶ τοῦ πράγματος ἐμποιουμένην ἄχαριν ἐντύπωσιν, ἐξεταζομένων ψυχρῶς τῶν πραγμάτων ὑπὸ καθόλου ἱστορικὴν ἔποψιν ἀποδείκνυται μέγα στοιχεῖον ἱστορικῆς ἀναπτύξεως οὐ μόνον ἀρνητικῆς ἐπὶ τὸ φαῦλον, ἀλλὰ καὶ θετικῆς ἐπὶ τὸ ἐσθλόν, τεινούσης, παρακωλῦον μὲν ἐν μέρει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' ἐν πολλοῖς προάγον αὐτήν. Ἡ ἀρχὴ τοῦ πολέμου κεῖται ἐν αὐτῇ τῇ λογικότητι καὶ ἐν τῇ ἠθικῇ ἐλευθερίᾳ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ζητῶν νὰ εὑρύνῃ, ὅσον ἔνεστιν, ἐπὶ μεῖζον τὸν κύκλον τῆς ἐλευθερίας ταύτης ἐξ ἀνάγκης ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς ὁμοίους αὐτῷ (ἴδ. τὰ ἐν σελ. 52). Ὅ,τι δὲ συμβαίνει ἐν τῷ ἀτομικῷ ἀνθρώπῳ, ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει καὶ ἐν κοινωνίᾳ ἀνθρωπίνῃ. Ὁ ἐγωϊσμὸς ὁ ἀτομικὸς μεθίσταται εἰς ἐγωϊσμὸν φυλετικόν, ἐθνικὸν καὶ πολιτικόν, ἀναλόγως τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναπτύξεως τῶν λαῶν· καὶ οὕτω προκύπτουσι πόλεμοι μικροὶ ἢ μεγάλοι, οἵτινες ἐν μέσῳ μυρίων καταστροφῶν διὰ τῆς αἱματηρᾶς ὁδοῦ, ἣν διανοίγουσιν, ἐπιφέρουσι βαθμηδὸν τὴν ἰσορροπίαν ἐν ταῖς συγκρουομέναις δυνάμεσιν ἢ τὴν ὑπὸ τὸν ἰσχυρότερον ὑπαγωγὴν τοῦ ἀσθενεστέρου· οὕτω δὲ φανερῶς ἢ λεληθότως, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, διὰ τοῦ πολέμου ῥυθμίζονται ἐπὶ εὐρυτέρων βάσεων αἱ κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ πρὸς ἄλληλα σχέσεις τῶν ἐθνῶν. Βεβαίως ἐν τοῖς πολέμοις ἀναπτύσσεται ἡ θηριώδης ὁρμὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀναπτύσσονται ἅμα καὶ αἱ εὐγενέστεραι ὁρμαὶ αὐτοῦ. Ἡ ἰδέα τοῦ καθήκοντος, τὸ αἴσθημα τῆς πρὸς τὸ καθῆκον ἀφοσιώσεως, ἡ ὑπὲρ τοῦ δικαίου, τῆς ἐλευθερίας τῆς πίστεως καὶ τῶν ἄλλων πνευματικῶν ἀγαθῶν ἄμυνα, ὁ ἀγὼν ὁ ὑπὲρ τῆς ἑστίας καὶ τῆς πατρίδος, ἡ πολεμικὴ ἀνδρεία καὶ ἡ πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησις ἐξεγείρουσιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ φρονήματα γενναῖα καὶ αἰσθήματα εὐγενῆ ἐμπνέοντα καὶ ἐπιρρωννύοντα τὴν συνείδησιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας. Τὰ ἰσχυρὰ συναισθήματα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ φανατισμοῦ (1), καίπερ ἐπακολουθούμενα ὑπὸ καταστροφῶν, ἀναπτύσσουσιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν ὑψίστην ἠθικὴν ἀρετὴν τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ τῆς γενναίας ἐθελοθυσίας ὑπὲρ τῶν ὑψηλοτέρων καὶ καθο-

(1) Ὁ *φανατισμὸς* εἶναι παρέκβασίς τις τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὅστις εἶναι ἡ ἐν ὑψίστῳ βαθμῷ ἔξαρσις καὶ ἐκδήλωσις τῶν ἱερῶν καλουμένων αἰσθημάτων τῶν ὑφούντων τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ἠθικὸν κόσμον τῆς θεότητος, τῆς πίστεως, τῆς πατρίδος, τῆς ἐλευθερίας, τῆς τιμῆς καὶ τοῦ καθήκοντος. Ὁ φανατισμὸς ἐμπνέεται μὲν ὑπὸ τοιούτου αἰσθήματος, ἀλλὰ παρεκτρέπει τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς ἔργα ἀγρίας καταστροφῆς.

λικωτέρων συμφερόντων τῆς πατρίδος, τῆς ἀνθρωπότητος, τῆς θρησκείας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. «Πόλεμος ἁπάντων πατήρ», εἶπεν ἡ σοφὴ ῥῆσις. Ὁ πόλεμος εἶναι μέγα στοιχεῖον ἀναπτύξεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου καί, μέχρι τινός, τοῦ πολιτισμοῦ. Ὅσον κἂν ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ εἰρήνη, ἡ ὑπὸ τοῦ Πινδάρου ὡς «μεγαλάνωρ ἡσυχία» ἐξυμνουμένη, θεωρῆται ὡς φυσικὸς κανονικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅρος ἀπαραίτητος τῆς εὐδαιμονίας αὐτοῦ (1), μόνη δὲ ἡ ἰδέα καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πολέμου ἐμποιῇ φρίκην εἰς τὸν ἀναλογιζόμενον οἵαν ὁ πόλεμος ἐπιφέρει ἀνατροπὴν καὶ καταστροφὴν τῶν εἰρηνικῶν ἐπιτηδευμάτων καὶ τῶν ἀγαθῶν τοῦ εἰρηνικοῦ βίου καὶ πόσον τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς κανονικῆς πορείας τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ μεθίστησιν εἰς βίον ἄγριον καὶ εἰς ἔργα καταστροφῆς καὶ κακοδαιμονίας (2)· ὅμως, μεθ' ὅλα ταῦτα, ὁ πόλεμος ἀποτελεῖ οὐσιῶδες στοιχεῖον ἱστορικῆς ἀναπτύξεως καὶ μέρος τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, ὃν ὁ ἄνθρωπος ἀγωνίζεται κατὰ τῆς φύσεως καὶ ὅστις ἀγὼν ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ἱστορίας αὐτοῦ. Διὰ τοῦ πολέμου ἀφυπνίζονται αἱ κοινωνίαι ἐκ τῆς ἠθικῆς νάρκης, ἣν μακροχρόνιος εἰρήνη καὶ εἰρηνικὰ ἐπιτηδεύματα καὶ αὔξησις πλούτου καὶ ὑπέρμετρος ἀπόλαυσις ὑλικῆς εὐδαιμονίας ἐμποιοῦσι τοῖς λαοῖς παραλύοντα ἐν αὐτοῖς τὰ νεῦρα τοῦ σθεναρωτέρου καὶ πνευματικῶς ζωτικωτέρου βίου. Διὰ τῶν πολέμων μεταδίδεται ὑψηλότερος πολιτισμὸς ἱστορικῶν λαῶν εἰς λαοὺς βαρβάρους, δι' αὐτῶν γίνονται ἀνακαλύψεις νέων χωρῶν καὶ διανοίγονται εὐρύτερα στάδια εἰς τὸν παγκόσμιον πολιτισμόν (3). Ὀλίγαι πράξεις γίνονται ἐν τῷ κόσμῳ τῷ ἱστορικῷ

(1) Πολυβ. Δ' 74 «Εἰ γὰρ ἦς πάντες εὐχόμεθα τοῖς θεοῖς τυχεῖν, καὶ πᾶν ὑπομένομεν ἱμείροντες αὐτῆς μετασχεῖν, καὶ μόνον τοῦτο τῶν νομιζομένων ἀγαθῶν ἀναμφισβήτητόν ἐστι παρ' ἀνθρώποις (*λέγω δὴ τὴν εἰρήνην*). ταύτην δυνάμενοι τινες μετὰ τοῦ δικαίου καὶ καθήκοντος παρὰ τῶν Ἑλλήνων εἰς πάντα χρόνον ἀδήριτον κτᾶσθαι...».

(2) Θουκυδ. Γ' 82 «Ἐν μὲν γὰρ εἰρήνῃ καὶ ἀγαθοῖς πράγμασιν αἵ τε πόλεις καὶ οἱ ἰδιῶται ἀμείνους τὰς γνώμας ἔχουσι διὰ τὸ μὴ ἐς ἀκουσίους ἀνάγκας πίπτειν, ὁ δὲ πόλεμος ὑφελὼν τὴν εὐπορίαν τοῦ καθ' ἡμέραν βίαιος διδάσκαλος καὶ πρὸς τὰ παρόντα τὰς ὀργὰς τῶν πολλῶν ὁμοιοῖ». Πρβλ. καὶ Πολυβ. Δ' 31.

(3) «Οἱ πόλεμοι εἰσὶ φρικώδεις ἅμα δὲ καὶ εὐεργετικοί, ὡς αἱ θύελλαι, καὶ ἄδικοι, ἐξαιρουμένης τῆς περιπτώσεως τῆς ἀμύνης, καὶ ἐπιφέρονται πάντοτε ἕνεκα τῶν ἐν τοῖς νόμοις ἐλλείψεων· ἀλλ' ἐξεγείρουσιν οὕτω δυνάμεις νεναρκωμένας ἐν τῷ ἀνειμένῳ βίῳ καὶ παρασκευάζουσι νέαν τάξιν πραγμάτων. Κηρύττουσι διὰ φοβερᾶς φωνῆς τὴν αἰώνιον ἀλήθειαν, ὅτι ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἐπιστήμη καὶ ὁ πολιτισμός, πάντα ταῦτα τὰ δῶρα τῆς γεννήσεως καὶ τῆς τύχης, εἰσὶ ματαιότητες, ὅταν ὁ ἄνθρωπος παραδεδομένος εἰς τὴν ὑπεροψίαν τῆς ἡδυπαθείας, ἐπιλανθάνηται πάσης ἀρρενωπῆς ἀρετῆς. Πολλοὶ

ὑπὸ ἀνδρῶν ἢ ἐθνῶν ἢ πολιτειῶν ἀμέσως πρὸς παραγωγὴν τοῦ πολιτισμοῦ μετ' ἀμέσου περὶ τούτου συνειδήσεως καὶ βουλήσεως τῶν δρώντων. Τὸ πλεῖστον δὲ τοῦ πολιτισμοῦ ἔργον κατορθοῦται ἐμμέσως διὰ πράξεων σκοπουσῶν τὸ ἄμεσον συμφέρον τῶν δρώντων, εἴτε ἄνδρες εἰσὶν οὗτοι εἴτε λαοὶ ἢ πολιτεῖαι. Ἐν τοῖς οὕτω δ' ἐμμέσως καὶ ἄνευ συνειδήσεως τελουμένοις ἔργοις τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἡμερώσεως εἶναι καὶ οἱ πόλεμοι, καὶ ὑπὸ τὴν βαρβαρωτάτην αὐτῶν ἐνίοτε ὄψιν. Καὶ αὐτοὶ οἱ πρὸς κατάκτησιν καὶ ὑποδούλωσιν χωρῶν καὶ λαῶν διεξαγόμενοι πόλεμοι, καὶ αὐταὶ αἱ ἐπιδρομαὶ βαρβάρων λαῶν εἰς χώρας ὑπὸ ἡμερωτέρων λαῶν οἰκουμενας, ὡς ἀποτέλεσμα ἔχουσιν οὐχὶ σπανίως τὴν ἐμμέσως καὶ λεληθότως γινομένην μετάδοσιν τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ ἡμερωτέρων λαῶν εἰς τοὺς βαρβάρους· διότι ἡ μεταδοτικὴ δύναμις τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἐν πᾶσι πολλῷ ὑπερτέρα τῆς βαρβαρότητος, καὶ οἱ βάρβαροι νικηταὶ πεπολιτισμένων λαῶν συχνότατα ὑποκύπτουσιν εἰς τὸν τούτων πολιτισμὸν καὶ ἱστορικὸν βίον.

Διὰ τῶν πολέμων οὐχὶ σπανίως ἡ ἱστορία μεθίσταται εἰς τὸν χῶρον τῆς ποιήσεως, καὶ μεγάλοι πολεμισταὶ ὑπὸ τὴν ἰδεώδη μορφὴν *ἡρώων* καὶ ἡμιθέων παραδίδονται εἰς τὰς μελλούσας γενεὰς διὰ τοῦ ἔπους ὡς τέλεια πρότυπα ἀνθρωπίνης ἀρετῆς καὶ ἱστορικοῦ μεγαλείου. Ὁλόκληρος ὁ κόσμος ὁ ἡρωικὸς ὁ ἀποτελῶν μίαν τῶν θαυμασιωτάτων περιόδων τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους παρήχθη διὰ πολέμων καὶ παρήγαγεν αὐτὸς τὸ κάλλιστον καὶ τὸ τελειό-

λαοὶ πεπολιτισμένοι κατεστάθησαν λεία τοῖς βαρβάροις διότι περιέπεσον εἰς ἀδράνειαν· διότι ἡ νίκη ἀνήκει εἰς τὸν ἔχοντα μείζονα δρᾶσιν. Διὰ τῆς δράσεως οἱ Ῥωμαῖοι ὑπέταξαν τὸν κόσμον ἀπὸ τῶν τειχῶν τῆς Βαβυλῶνος μέχρι τοῦ σπηλαίου τοῦ Φίγγαλ (*), καὶ τὸ Ἰσλὰμ ἐν διαστήματι πέντε καὶ ὀγδοήκοντα ἐτῶν διεχύθη ἀπὸ τῶν ὀχθῶν τοῦ Γάγγου μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἴβηρος καὶ νησιῶται (**) καταπιέζοντες διὰ τοῦ ἑνὸς βραχίονος τοὺς εἰρηνικοὺς Ἰνδοὺς καὶ διὰ τοῦ ἑτέρου τὰ παράλια τῆς Περουΐας, ἵδρυσαν ἐπὶ τοῦ στοιχείου τοῦ μάλιστα ἀστάτου (τοῦ ὕδατος) κράτος οὐδέποτ' ἀπολούμενον. Μεσημβρία ἢ Βορρᾶς, ἤπειρος ἢ θάλασσα, δὲν ποιοῦσι τὴν δύναμιν τῶν ἐθνῶν· τὸ πνεῦμα καὶ ἡ τόλμη διδοῦσι καὶ ἀφαιροῦσι τὰ πάντα. Διὰ τῆς δράσεως αὐτῆς ἡ μικρὰ Εὐρώπη κινεῖ τὸν κόσμον ἅπαντα» (I. Müller. Εἰσαγ. εἰς παγκ. ἱστ.). Πρβλ. Θουκ. 1,41 «...Ἀλλὰ πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν ἐσβατὸν τῇ *ἡμετέρᾳ τόλμῃ* καταναγκάσαντες γενέσθαι, πανταχοῦ δὲ μνημεῖα *κακῶν τε καὶ ἀγαθῶν* ἀΐδια ξυγκατοικίσαντες..». Ὁ αὐτὸς 1, 43 «... Ἀλλὰ μᾶλλον τὴν τῆς πόλεως δύναμιν καθ' ἡμέραν ἔργῳ

(*) Τὸ σπήλαιον τοῦ Φίγγαλ (τοῦ μυθικοῦ ἥρωος τῶν Σκωτικῶν παραδόσεων) εἶναι ἐν τῇ νήσῳ Στάφφα, μιᾷ τῶν Ἑβρίδων.

(**) Ἐννοεῖ τοὺς Ἄγγλους.

τατον προϊὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη. Τὸ παγκόσμιον ἀποικιακὸν κράτος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ πρὸ τῶν Περσικῶν πολέμων, ἦτο ἐπακολούθημα φυσικὸν καὶ λογικὸν τῆς ἡρωικῆς περιόδου. Οἱ Περσικοὶ πόλεμοι παρήγαγον τὴν μεγάλην Περίκλειον ἐποχήν· διὰ τοῦ πολέμου ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου μετεδόθη εἰς τὴν Ἀσίαν. Ὁ πόλεμος εἶναι ὄργανον τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ὑπεροχῆς τῆς ὑλικῆς καὶ ἄνευ ταύτης ἡ ἠθικὴ δύναμις μόνη ἀφ' ἑαυτῆς οὐχὶ πάντοτε θριαμβεύει. Αὐτὸς ὁ θεάνθρωπος ἱδρυτὴς τῆς Χριστιανικῆς πίστεως κηρύσσων ὅτι ἦλθεν, ἵνα βάλῃ μάχαιραν εἰς τὸν κόσμον διὰ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ, μαρτυρεῖ ὅτι καὶ τὸ κράτος τῆς εἰρήνης θεμελιοῦται καὶ ἐμπεδοῦται διὰ τοῦ πολέμου. Ὁ πόλεμος ὡς μέγα στάδιον τῆς ἀναπτύξεως τῆς τόλμης τοῦ ἀνθρώπου βεβαίως παρὰ τὰ μνημεῖα τῶν ἀγαθῶν τίθησι καὶ οὐκ ὀλίγα μνημεῖα κακά, ἀλλ' ἐν πᾶσι παρίσταται ὥς τι στοιχεῖον ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου (1). Καὶ ὑπὸ τὴν τοιαύτην αὐτοῦ ἀληθῆ ἰδιότητα παρήγαγε καὶ ἀνέπτυξεν ἓν τῶν λαμπροτάτων στρατιωτικῶν στοιχείων τοῦ ἱστορικοῦ βίου, τὸν ἡρωισμὸν καὶ τὸν παρεμφερῆ τούτῳ ἱπποτισμόν.

Ἡρωισμὸς καὶ ἱπποτισμός. — Ὅ τε ἡρωικὸς καὶ ὁ ἱπποτικὸς βίος ἀνεπτύχθησαν κατὰ μέγα μέρος διὰ τοῦ πολέμου παρ' ἅπασι τοῖς ἱστορικοῖς λαοῖς καὶ ἡ ἱστορία πάντων τῶν λαῶν ἄρχεται διὰ παραδόσεων μυθικῶν ἢ ποιητικῶν περὶ τῶν πολεμικῶν ἀνδραγαθημάτων τῶν *ἡρώων* ἑκάστου ἔθνους. Ἀλλ' ἡ εὐγενεστάτη μορφὴ τοῦ ἡρωικοῦ βίου ἐν μὲν τῇ ποιητικῇ καὶ ἐπικῇ ἱστορίᾳ παρίσταται ἐν τῇ ἡρωικῇ περιόδῳ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἱστορίας, ὑπὸ δὲ πραγματικωτέραν ἱστορικὴν ὄψιν ἐν τῷ ἱπποτισμῷ τῆς Χριστιανικῆς Εὐρώπης τῶν μέσων αἰώνων. Αἱ μεγάλαι ἠθικαὶ ἀρεταὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ *ἡρωικοῦ* καὶ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ *ἱπποτικοῦ* βίου ἔχουσι τὴν αὐτὴν κατ' οὐσίαν ἀρχὴν καὶ

θεωμένους καὶ ἐραστὰς γιγνομένους αὐτῆς, καὶ ὅταν ὑμῖν μεγάλη δόξη εἶναι, ἐνθυμουμένους ὅτι *τολμῶντες* καὶ γιγνώσκοντες τὰ δέοντα καὶ ἐν τοῖς ἔργοις αἰσχυνόμενοι ἄνδρες αὐτὰ ἐκτήσαντο».

(1) Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ὁ τὰ πολεμικὰ καὶ τὰ στρατηγικὰ εἴπερ τις ἄλλος ἐπαίων Μόλτκε, ἐνῷ μέχρι τινὸς ἐθεώρει τὴν διαρκῆ εἰρήνην ὡς ἀγαθόν μέγα, ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἀκατόρθωτον, βραδύτερον ἐκήρυξεν ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἀπαραίτητον στοιχεῖον τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου ἀναπτύσσον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὰς ὑψίστας ἀρετὰς τῆς ἐθελοθυσίας, τῆς αὐταπαρνήσεως καὶ τῆς πρὸς τὸν θάνατον περιφρονήσεως, καὶ διὰ τοῦτο προάγον εἰς ὕψιστον τὸ αἴσθημα τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας, τῆς ἐθνικῆς τιμῆς καὶ τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν ἀνθρωπότητα καθήκοντος.

γένεσιν καὶ τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα ἀναπτύξεως. Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, ὅπως ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, πρὶν ἢ ἡ στρατιωτικὴ ὁρμὴ τῶν λαῶν ἡ ἐξεγερθεῖσα ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἡρωικῆς περιόδου εὗρῃ διέξοδον εἰς μεγάλας καὶ τολμηρὰς ἐκδήμους στρατείας, ἐστρέφετο περὶ πολέμους μεταξὺ τῶν διαφόρων φυλῶν, χωρῶν καὶ ἡγεμόνων. Ἐν τῷ ἐντεῦθεν δὲ ἀναπτυχθέντι στρατιωτικῷ βίῳ, ἐν μέσῳ τῶν διηνεκῶν πολέμων καὶ τῶν ἐντεῦθεν πηγαζόντων δεινῶν, ἐν μέσῳ τῆς καταπατήσεως τοῦ δικαίου τοῦ ἀσθενοῦς ὑπὸ τῆς βίας τοῦ ἰσχυροτέρου, ἀνεπτύχθη στρατιωτικὴ ἀρετὴ ἐμπνέουσα τοῖς ἐν πολέμῳ διαπρέπουσι καὶ ἐπὶ ἀλκῇ φυσικῇ ἐξέχουσιν ἀνδράσιν αἰσθήματα γενναιότητος καὶ δικαιοσύνης καὶ ἀγάπης πρὸς τὸ δίκαιον καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν, εἰλικρινοῦς καὶ ἀκραδάντου ἐμμονῆς ἐν τῇ πίστει τοῦ λόγου, πίστεως εἰς τὴν φιλίαν, ἐκτιμήσεως τοῦ γενναίου ἀντιπάλου, σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἀτυχήσασαν ἀρετὴν καὶ συμπαθείας πρὸς τὸν ἡττηθέντα γενναῖον ἀντίπαλον· εὐσέβειαν πρὸς τὸ θεῖον, γενναιότητα ἐν κινδύνοις, ὑπερηφάνειαν εὐγενῆ, ἀγνότητα ἔρωτος, βαθυτάτην καὶ ζωηροτάτην συναίσθησιν τιμῆς καὶ χάριν τῆς τιμῆς ταύτης πᾶσαν ἐθελοθυσίαν καὶ αὐτὴν τὴν πρὸς τὸν θάνατον περιφρόνησιν· πάντα ταῦτα προερχόμενα καὶ ἐπιρρωννύμενα ἐκ τῆς διηνεκῶς διὰ τῆς πολεμικῆς ἀρετῆς ἀναπτυσσομένης συνειδήσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας καὶ τῆς ἐντεῦθεν προϊούσης ἠθικῆς ἐξάρσεως τοῦ φρονήματος. Ἐκ τοιούτων πολεμικῶν ἀρετῶν, περὶ ὧν ἐν τῇ ἀφηγήσει τῆς ἱστορίας ἐν οἰκείοις τόποις μακρὸς γενήσεται λόγος, προῆλθεν ὁ ῥηθεὶς χαρακτὴρ τοῦ τε ἡρωικοῦ βίου τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ἱπποτικοῦ (1) καλουμένου τῶν μέσων αἰώνων. Ὁ ἱπποτισμὸς οὗτος εἶναι τὸ κάλλιστον κόσμημα τοῦ πολεμικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ ἐν γένει καὶ πολιτικοῦ βίου τῶν μέσων αἰώνων ἄφθονον παρέχον ἀφορ-

(1) Τὸ ὄνομα *ἱππότης* ἢ *ἱππεὺς* σημαῖνον τὸν ἔφιππον πολεμιστήν, ἤ, καθ' Ὅμηρον, τὸν ἐφ' ἅρματος μαχόμενον, ἔλαβεν ἀνέκαθεν τὴν σημασίαν τοῦ *ἀνδρειοτέρου* καὶ *γενναιοτέρου* πολεμιστοῦ. Κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ὁ ἀληθὴς πολεμιστὴς μετὰ τελείου ὁπλισμοῦ πολεμικοῦ ἦτο ὁ *ἱππότης*. Παρ' Ὁμήρῳ τὸ ὄνομα τοῦτο, ὡς καὶ πάντα τὰ ἔχοντα ὁμοίαν σημασίαν καὶ παραγόμενα ἐκ τοῦ *ἵππος* ἢ σύνθετα ἐξ αὐτοῦ, εἶναι συνήθεις προσωνυμίαι διδόμεναι εἰς τοὺς ἥρωας πολεμιστὰς (ἱππεύς, ἱππότα, ἱππηλάτα, ἱππιοχάρμης, ἱππόδαμος, ἱπποδαμαστής, ἱπποκέλευθος, ἱπποκορυστής, ἱππόπολος), Ὁμοίαν σημασίαν ἠθικὴν τοῦ γενναίου, τοῦ ἀνδρείου καὶ ἠθικῶς ἱπποτικοῦ ἔλαβον αἱ Εὐρωπαϊκαὶ λέξεις Chevalier, chevaleresque καὶ ritterlich (Ritter, Reiter). Καὶ ἐν τῇ Ἰνδικῇ δὲ καὶ Βακτρικῇ μυθικῇ ἱστορίᾳ οἱ μυθικοὶ ἥρωες φέρουσιν ὀνόματα σύνθετα ἀπὸ açva (Σανσκρ.), açpa (Βακτρ.) = ἵππος, Kriçaçva, Kereçaçpa, Vistaçpa (Ὑστάσπης).

μὴν εἰς τὴν ποίησιν τὴν ἡρωικὴν τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ εἰς τὰς μυθιστορίας τῶν νεωτέρων χρόνων. Ὁ μεσαιωνικὸς ἱπποτισμὸς ὑπὸ τὴν ἔποψιν τὴν ἐπικὴν ἔλαβε μείζονα ἀναλογίαν καὶ ὁμοιότητα πρὸς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν ἡρωικὸν βίον καὶ ἔδωκεν ἀφορμήν, ὅπως ἐκεῖνος, εἰς τὰ κάλλιστα ἔπη, ἀφότου διὰ τῶν σταυροφοριῶν στενῶς συνεδέθη μετὰ τῆς ἰδέας τῆς θρησκείας καὶ τῶν ὑπὲρ πίστεως ἀγώνων. Ἐν γένει δὲ ὅτε ἡρωισμὸς τῶν ἀρχαίων καὶ ὁ ἱπποτισμὸς τοῦ μέσου αἰῶνος ἐπέδρασαν μᾶλλον ἐπὶ τὴν ἠθικὴν ἢ ἐπὶ τὴν κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ βίου.

---

3. Ἡ καθόλου ἀξία τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης καὶ αἱ ἐκ τῆς μελέτης αὐτῆς ὠφέλειαι.

Ἡ ἀξία τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης. — Τὰ μέχρι τοῦδε περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας καὶ περὶ τῶν στοιχείων ἢ κεφαλαίων τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως εἰρημένα παρέχουσιν ἡμῖν ἐκ τῶν προτέρων ἰδέαν τινὰ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης καὶ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστήμη ἐξεργαζομένη τὸ ὑλικὸν αὐτῆς παρίστησι τὴν ὅλην εἰκόνα τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἀλλ' ἡ ἰδέα αὕτη καθίσταται ἔτι σαφεστέρα, ὅταν ἑρμηνευθῇ ἡ ἀξία τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης καὶ ἀποδειχθῶσιν αἱ ἐκ τῆς μελέτης αὐτῆς θεωρητικαὶ καὶ πρακτικαὶ ὠφέλειαι, ὡς γίνεται τοῦτο ἐν τοῖς ἑξῆς.

Ἂν ἡ φιλοσοφία, ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην καὶ γενικωτάτην τοῦ ὀνόματος ἔννοιαν, ὡς ἐπιστήμη θεωρητικὴ ἅμα καὶ πρακτική, ὡς ἐπιστήμη ζητοῦσα καὶ ἐρευνῶσα τὰς ὑψίστας ἀληθείας ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει καὶ ἐφαρμόζουσα αὐτὰς πρακτικῶς ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου, ἦναι καὶ ἐλέχθη τιμητικῶς «πότνια βασιλὶς τῶν ἐπιστημῶν καὶ πάσης παιδεύσεως, καὶ μήτηρ πασῶν τῶν τεχνῶν» (augusta scientiarum et disciplinarum regina omniumque artium mater)· ἡ ἱστορία, ἐν ᾗ, κατὰ τὸν Διονύσιον τὸν Ἁλικαρνασσέα, εἶναι καθιδρυμένη ἡ ἀλήθεια, ἡ ἀρχὴ τῆς φρονήσεως καὶ

τῆς σοφίας (1), ἡ παριστῶσα καὶ εἰκονίζουσα καὶ ἑρμηνεύουσα τὴν ἐν χρόνῳ ἀνάπτυξιν καὶ ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, εἶναί τις διηνεκὴς φιλοσοφία πρακτικὴ ἅμα δὲ καὶ θεωρητική, τιμηθεῖσα διὰ τοῦτο ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος ὡς «μάρτυς αὐτόπτης τῶν χρόνων, φῶς τῆς ἀληθείας, διδάσκαλος τοῦ βίου, ζωὴ τῆς μνήμης, ἄγγελος τῆς ἀρχαιότητος» (2). Περὶ τῆς φιλοσοφίας, ὑπὸ τὴν διπλῆν αὐτῆς ἔννοιαν, τήν τε θεωρητικὴν καὶ τὴν πρακτικήν, ὀρθῶς ἐλέχθη ὅτι εἶναι ὁ αἰώνιος ἀγὼν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐναντίον τῆς ἀγνοίας, τοῦ ἀδίκου, τῆς πλάνης, τῆς ἀνελευθερίας, τοῦ κακοῦ καὶ τῆς ἁμαρτίας, καὶ διηνεκὴς σπουδὴ καὶ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου πρὸς προαγωγὴν τοῦ βίου εἰς κατάστασιν ἀξίαν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ· καὶ τέλος, ἡ αὐθόρμητος καὶ ἐλευθέρα μετὰ τοῦ Θεοῦ σύμπραξις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πρὸς τὸ ἔργον, δι' οὗ ὁ Θεὸς ὁδηγεῖ τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἀκριβῶς πάντα ταῦτα τὰ περὶ φιλοσοφίας κατὰ βάθος ἀληθεύοντα κατὰ πλάτος ἐξελίσσονται, ἐμφανίζονται καὶ πραγματοποιοῦνται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐν τῷ ἱστορικῷ δηλονότι βίῳ, καὶ νοοῦνται καὶ ἑρμηνεύονται διὰ τῆς Ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης. Διότι ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας, καθὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐρρήθη καὶ διὰ πολλῶν ἡρμηνεύθη, εἶναι ὁλόκληρος ὁ ἠθικὸς κόσμος διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ κατὰ μέρος ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης θελήσεως δημιουργούμενος, ὁ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν μέγαν φυσικὸν κόσμον ἀποτελῶν τὸν ἀνθρώπινον κόσμον. Ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὁ ἄνθρωπος, ὡς μετέχων θείας οὐσίας καὶ θεότητος καὶ διὰ τοῦτο δημιουργῶν ἴδιον κόσμον, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μικρός τις θεὸς ἢ μᾶλλον ὡς συνεργάτης τοῦ θεοῦ καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθείσης φύσεως ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ διὰ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου προωρισμένου σκοποῦ. Ἵνα δὲ λάβῃ τις ἰδέαν τινὰ περὶ τοῦ μικροῦ τούτου κόσμου καὶ ἐκτιμήσῃ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ἐν τῷ περιέχοντι αὐτὸν μεγάλῳ κόσμῳ τῆς φύσεως, ἀρκεῖ νὰ ἀφαιρέσῃ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ περιέχοντος φυ-

(1) Διον. Ἁλικαρν. Ἀρχαιλ. Ῥωμ. Α' 1 «Ἐν αἷς (ἱστορίαις) καθιδρῦσθαι τὴν ἀλήθειαν πάντες ὑπολαμβάνομεν, ἀρχὴν φρονήσεώς τε καὶ σοφίας».

(2) Κικ. De Orat. Βιβλ. Α' κεφ. 9 «Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriæ, magistra vitæ, nuntia vetustatis». Πρβλ. Διον. Ἁλικ. Τέχνη η' «Τῆς (ἱστορίας) ἱερὰν εἶναι τὴν ἀλήθειαν ἡγούμεθα». Ἰδ. καὶ Λουκιανοῦ «Πῶς δεῖ συγγράφειν ἱστορίαν» § 39 «Ἓν γὰρ τοῦτο ἴδιον ἱστορίας, καὶ μόνῃ θυτέον τῇ ἀληθείᾳ, εἴ τις ἱστορίαν γράψων ἴοι».

σικοῦ κόσμου καὶ ἐν τῇ ἀφαιρέσει ταύτῃ, καθὰ εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἀντιληφθῇ τῆς ὅλης ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς περιοχῆς αὐτοῦ.

Ἀλλ' ἡ μεγάλη διὰ τὸν ἄνθρωπον ἀξία τοῦ ἱστορικοῦ τούτου κόσμου καὶ τῆς τούτου ἐπιστήμης, τῆς ἱστορίας δηλονότι, δὲν ἔγκειται ἁπλῶς ἐν τῇ θέσει, ἣν ὁ κόσμος οὗτος ὁ ἱστορικὸς κατέχει ἐν τῷ σύμπαντι φυσικῷ κόσμῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ καὶ παιδεύσει, ἣν ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου ἀρύεται ὁ ἀνθρώπινος βίος. Ἐν τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ ὁ ἱστορικὸς ἄνθρωπος θεωρεῖ αὐτὸς ἑαυτόν. Διότι ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστήμη τοῦ καθολικοῦ ἀνθρωπίνου βίου εἶναι διὰ τὴν ἀνθρωπότητα τὸ γινώσκειν καὶ συνειδέναι ἑαυτὴν ἐν τῇ καθολικότητι αὐτῆς ὑπεράνω τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως. Ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστήμη εἶναι καθολικὴ συνείδησις τῆς ἀνθρωπότητος ὑψουμένη ὑπεράνω τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἀτομικότητος καὶ τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Τὸ ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας εἶναι τὸ καθολικὸν *ἐγὼ* τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ὁ ἄνθρωπος ὁ συνειδὼς τὸ *ἐγὼ* τοῦτο εἶναι τὸ *ἐγὼ* τὸ νοοῦν, τὸ συνειδὸς ἑαυτό, τὸ ὑποκείμενον αὐτὸ τῆς ἱστορίας (1). Κατὰ τὸν Κικέρωνα, ἡ ἀξία τοῦ «θείου χρησμοῦ τῶν Δελφῶν, τοῦ «γνῶθι σαυτόν», ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ γνῶναι ἑαυτὸν νοεῖ τὸ ἐν ἑαυτῷ θεῖον, καὶ τὸ ἐν ἑαυτῷ πνεῦμα θεωρεῖ ὡς ἀναθηματικὴν εἰκόνα τῆς θεότητος, καὶ οὕτω νοῶν ἑαυτὸν καὶ ῥυθμίζων τὸν βίον συνῳδὰ τῷ προορισμῷ αὐτοῦ τῷ συνισταμένῳ ἐν τῇ διὰ τῆς σοφίας εὑρισκομένῃ *εὐπραξίᾳ* θέλει ἐπιτύχει τοῦ προορισμοῦ τούτου ἀκολουθῶν τὴν ὑπὸ τῆς σοφίας ὑποδεικνυομένην ὁδόν (2). Ἀλλὰ μέγα παιδευτήριον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἔν τε

(1) «Ὃν λόγον ἔχει τὸ ἀριστοτέχνημα πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ, τοιοῦτον λόγον ἔχει τὸ ἐμπειρικὸν καὶ τὸ ἐφήμερον ἐγὼ πρὸς τὸ ἐγώ, ἐν ᾧ ὁ φιλόσοφος διανοεῖται, ὁ ἀριστοτέχνης ποιεῖ, ὁ δικαστὴς δικάζει, ὁ ἱστορικὸς ἐρευνᾷ. Τὸ γενικὸν τοῦτο ἐγώ, τὸ ἐγὼ της ἀνθρωπότητος, εἶναι τὸ ὑποκείμενον τῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία εἶναι τὸ «γνῶθι σαυτόν» τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ συνείδησις αὐτῆς» (Droysen. H. 33) Ἡ ἀλήθεια αὕτη ὑπόκειται εἰς τοὺς ἐν σελ. 37 σημ. 1 ἐκτεθέντας περιορισμούς.

(2) Κικέρων. De legibus A' 22. «Ὁ γνοὺς ἑαυτὸν θὰ νοήσῃ πρῶτον ὅτι ἔχει τι τὸ θεῖον καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἐν ἑαυτῷ θα ὑπολάβῃ ὥσπερ ἀναθηματικήν τινα εἰκόνα τῆς θεότητος καὶ ἀείποτε θὰ πράττῃ καὶ θὰ νοῇ ἄξιόν τι τοῦ τοσοῦτον μεγάλου δώρου τῶν θεῶν· καὶ ὁπόταν ὅλον ἑαυτὸν διίδῃ καὶ δοκιμάσῃ, θὰ κατανοήσῃ τίνι τρόπῳ ὑπὸ τῆς φύσεως κεκοσμημένος ἦλθεν εἰς τὸν βίον, καὶ ὁπόσα κέκτηται ὄργανα πρὸς τὴν ἐπίτευξιν καὶ κτῆσιν τῆς σοφίας· ἀφοῦ τὰς τῶν πραγμάτων πάντων ἀρχάς, ὥσπερ ἐσκιαγραφημένας ἐννοίας, ἐν τῇ ψυχῇ καὶ ἐν τῷ νῷ ἔχει συλλάβει· ἐξ ὧν φωτισθείς,

τῷ ἀτομικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν τῷ καθολικῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν πρὸς τὸ γνῶναι τὴν ἀληθῆ φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ κτῆσιν τῆς σοφίας τῆς καθοδηγούσης τὸν ἀνθρώπινον βίον εἰς τὴν εὐδαιμονίαν εἶναι ἡ ἱστορία. Αὕτη ὡς καθολικὴ συνείδησις τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς τὸ καθολικὸν αὐτῆς «γνῶναι ἑαυτήν», ἀποκαλύπτει ἐν ἑαυτῇ ὡς ἐν κατόπτρῳ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὴν εἰκόνα τῆς θειότητος τοῦ ἀνθρώπρυ τὴν καθοδηγοῦσαν τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὸν προορισμὸν αὐτῆς «ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς σοφίας (sapientia duce)». Ἡ ἱστορία εἶναι κατὰ τὸν Διονύσιον ἱερόν, εἰς ὃ εἶναι ἀφιερωμένη ἡ ἀλήθεια», καὶ ἐν τῷ ἱερῷ τούτῳ τελεῖται διὰ τῆς ἐπιστήμης ἡ ἐπικοινωνία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πρὸς τὸ κράτος τῶν διὰ θεωρίας καὶ γνώσεως καὶ πείρας αἰώνων ὅλων ἐγνωσμένων ἀληθειῶν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Καὶ ἐν τῇ τοιαύτῃ ἰδιότητι τῆς ἱστορίας ἐξ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ὡς ἐπιστήμης τε καὶ ὡς ἐπιστητοῦ, ἔγκειται ἡ μεγάλη ἀξία αὐτῆς ἐν τῇ ὅλῃ ἐπιστήμῃ καὶ τὸ μέγεθος τῶν ἐξ αὐτῆς ὠφελειῶν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ. Ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἱστορίας, κεῖται ἅπας ὁ ἠθικὸς κόσμος καθὰ κατὰ Σίλλερ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴπομεν, ἐν τῇ γενέσει καὶ ἀναπτύξει αὐτοῦ· καὶ ὁ μελετῶν τὴν ἱστορίαν μελετᾷ τὸν ἠθικὸν κόσμον παρακολουθῶν τὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ. Μεγάλοι ἱστοριογράφοι ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἐκήρυξαν καὶ ἐξηγήσαντο τὴν τοιαύτην σπουδαιότητα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ. Ὁ Ἡρόδοτος ἀληθῶς δὲν ἐποιήσατο λόγον ἰδιαίτερον περὶ τῶν ἐκ τῆς ἱστορίας ὠφελειῶν· ἀλλ' ὁ τρόπος αὐτός, καθ' ὃν ἡρμήνευσε τὴν ἔννοιαν τῆς ἱστορίας καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἱστοριογραφίας, «ὡς μὴ τὰ γενόμενα ἐξ ἀνθρώπων ἐξίτηλα τῷ χρόνῳ γένηται. . .» μαρτυρεῖ ἀρκούντως τὴν ἰδέαν, ἣν εἶχεν ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς ἱστορίας ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ. Ἀλλ' ὁ Θουκυδίδης σαφῶς ἐξηγήσατο τὴν τοιαύτην σπουδαιότητα καὶ ὠφέλειαν δι' ὧν εἶπεν ἐν τῷ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ προοιμίῳ (Θουκ. Βιβλ. Α' 22) «ὅσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αὖθις κατὰ τὸ ἀνθρώπειον τοιούτων καὶ παραπλησίων ἔσεσθαι, ὠφέλιμα κρίνειν αὐτὰ ἀρκούντως ἕξει». Ταῦτα λέγων ὁ Θουκυδίδης θεωρεῖ τὴν ἱστορίαν, κατὰ Διονύσιον τὸν Ἁλικαρνασσέα, φιλοσοφίαν ἐκ παραδειγμάτων, ἤτοι φιλο-

τῆς σοφίας ἡγουμένης, θέλει κρίνει ἑαυτὸν ὡς ἄνδρα ἀγαθὸν καὶ δι' αὐτὴν ταύτην τὴν αἰτίαν εὐδαίμονα ἐσόμενον».

σοφίαν ἐξετάζουσαν τὰ κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον, φιλοσοφίαν πρακτικὴν ἐκ τῶν πραγμάτων αὐτῶν τοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορίας διδάσκουσαν τὸν ἄνθρωπον τὰς πρακτικὰς ἀληθείας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον (1). Λέγει δὲ καὶ ὁ Πολύβιος (Βιβλ. Α΄ 1) «... διὰ τὸ μηδεμίαν ἑτοιμοτέραν εἶναι τοῖς ἀνθρώποις διόρθωσιν τῆς τῶν προγεγενημένων πράξεων ἐπιστήμης ... πάντες, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἀρχῇ καὶ τέλει κέχρηνται τούτῳ, φάσκοντες ἀληθινωτάτην μὲν εἶναι παιδείαν καὶ γυμνασίαν πρὸς τὰς πολιτικὰς πράξεις τὴν ἐκ τῆς ἱστορίας μάθησιν, ἐναργεστάτην δὲ καὶ μόνην διδάσκαλον τοῦ δύνασθαι τὰς τῆς τύχης μεταβολὰς γενναίως ὑποφέρειν, τὴν τῶν ἀλλοτρίων περιπετειῶν ὑπόμνησιν». Λέγει δ' ὁ αὐτὸς καὶ τάδε (Α΄ 35). «Δυοῖν γὰρ ὄντων τρόπων πᾶσιν ἀνθρώποις τῆς ἐπὶ τὸ βέλτιον μεταθέσεως· τοῦ τε διὰ τῶν ἰδίων συμπτωμάτων καὶ τοῦ διὰ τῶν ἀλλοτρίων· ἐναργέστερον μὲν εἶναι συμβαίνει τὸν διὰ τῶν οἰκείων περιπετειῶν, ἀβλαβέστερον δὲ τὸν διὰ τῶν ἀλλοτρίων. Διὸ τὸν μὲν οὐδέποθ' ἑκουσίως αἱρετέον, ἐπεὶ μετὰ μεγάλων πόνων καὶ κινδύνων ποιεῖ τὴν διόρθωσιν· τὸν δὲ ἀεὶ θηρευτέον, ἐπεὶ χωρὶς βλάβης ἐστὶ συνιδεῖν ἐν ἑαυτῷ τὸ βέλτιον. Ἐξ ὧν συνιδόντι καλλίστην παιδείαν ἡγητέον πρὸς ἀληθινὸν βίον τὴν ἐκ τῆς πραγματικῆς ἱστορίας περιγιγνομένην ἐμπειρίαν. Μόνη γὰρ αὕτη χωρὶς βλάβης ἐπὶ παντὸς καιροῦ καὶ περιστάσεως, κριτὰς ἀληθινοὺς ἀποτελεῖ τοῦ βελτίονος» (2). Ἀδελφὰ τούτοις, λέγει καὶ ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης περὶ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, τὰ τοῦ Πολυβίου εὐρύτερον ἀναπτύσσων καὶ ἐξηγούμενος (Διοδ. Σικελ. Α΄ 1-2) «Τοῖς τὰς κοινὰς ἱστορίας πραγματευομένοις μεγάλας χάριτας ἀπονέμειν δίκαιον πάντας ἀνθρώπους, ὅτι τοῖς ἰδίοις

(1) Διον. Ἁλ. Τέχνη. Κεφ. ΙΑ΄ 6΄ «Τοῦτο καὶ Πλάτων εἶπεν ὅτι ἡ ποιητικὴ μυρία τῶν παλαιῶν ἔργα κοσμοῦσα τοὺς ἐπιγιγνομένους παιδεύει. Παιδεία ἄρα ἐστὶν ἡ ἔντευξις τῶν ἠθῶν. Τοῦτο καὶ Θουκυδίδης ἔοικε λέγειν περὶ ἱστορίας λέγων ὅτι καὶ ἡ ἱστορία φιλοσοφία ἐστὶν ἐκ παραδειγμάτων· «Ὅσοι δὲ βουλήσονται... ὠφέλιμα» χρῆσθαι ταῖς παλαιαῖς ἱστορίαις καὶ τοῖς παραδείγμασι τῶν ἐθῶν».

(2) Πρβλ. Διον. Ἁλικ. Ῥωμ. Ἀρχ. ΙΑ΄ 1 «... Τοῖς δὲ πολιτικοῖς ἀνδράσιν, ἐν οἷς ἔγωγε τίθεμαι καὶ τοὺς φιλοσόφους . . . τὸ μὲν ἥδεσθαι τῇ παντελεῖ θεωρίᾳ τῶν παρακολουθούντων τοῖς πράγμασι, κοινὸν ὥσπερ καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ὑπάρχει· χωρὶς δὲ τῆς ἡδονῆς περιγίνεται τὸ περὶ τοὺς ἀναγκαίους καιροὺς μεγάλα τὰς πόλεις ἐκ τῆς τοιαύτης ἐμπειρίας ὠφελεῖν καὶ ἄγειν αὐτὰς ἀκούσας ἐπὶ τὰ συμφέροντα διὰ τοῦ λόγου. ῥᾷστα γὰρ οἱ ἄνθρωποι τά τ' ὠφελοῦντα καὶ βλάπτοντα καταμανθάνουσιν, ὅταν ἐπὶ παραδειγμάτων ταῦτα πολλῶν ὁρῶσι, καὶ τοῖς ἐπὶ ταῦτα παρακαλοῦσιν αὐτοὺς φρόνησιν μαρτυροῦσι, καὶ πολλὴν σοφίαν».

πόνοις ὠφελῆσαι τὸν κοινὸν βίον ἐφιλοτιμήθησαν. Ἀκίνδυνον γὰρ διδασκαλίαν τοῦ συμφέροντος εἰσηγησάμενοι, καλλίστην ἐμπειρίαν διὰ τῆς πραγματείας ταύτης περιποιοῦσι τοῖς ἀναγινώσκουσιν. Ἡ μὲν γὰρ ἐκ τῆς πείρας ἑκάστου μάθησις μετὰ πολλῶν πόνων καὶ κινδύνων ποιεῖ τῶν χρησίμων ἕκαστα διαγινώσκειν· καὶ διὰ τοῦτο τῶν ἡρώων ὁ πολυπειρότατος μετὰ μεγάλων ἀτυχημάτων

Πολλῶν ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω·

ἡ δὲ διὰ τῆς ἱστορίας περιγινομένη σύνεσις τῶν ἀλλοτρίων ἀποτευγμάτων τε καὶ κατορθωμάτων ἀπείρατον κακῶν ἔχει τὴν διδασκαλίαν... Καλὸν γὰρ τὸ δύνασθαι τοῖς τῶν ἄλλων ἀγνοήμασι πρὸς διόρθωσιν χρῆσθαι παραδείγμασι, καὶ πρὸς τὰ συγκυροῦντα ποικίλως κατὰ τὸν βίον ἔχειν μὴ ζήτησιν τῶν πραττομένων, ἀλλὰ μίμησιν τῶν ἐπιτετευγμένων. Καὶ γὰρ τοὺς πρεσβυτάτους ταῖς ἡλικίαις ἅπαντες τῶν νεωτέρων προκρίνουσιν ἐν ταῖς συμβουλίαις διὰ τὴν ἐκ τοῦ χρόνου περιγεγενημένην αὐτοῖς ἐμπειρίαν, ἧς τοσοῦτον ὑπερέχειν συμβέβηκε τὴν ἐκ τῆς ἱστορίας μάθησιν, ὅσον καὶ τῷ πλήθει τῶν πραγμάτων προτεροῦσαν αὐτὴν ἐπεγνώκαμεν. Διότι καὶ πρὸς ἁπάσας τὰς τοῦ βίου περιστάσεις χρησιμωτάτην ἄν τις εἶναι νομίσειε τὴν ταύτης ἀνάληψιν. Τοῖς μὲν γὰρ νεωτέροις τὴν τῶν γεγηρακότων περιποιεῖ σύνεσιν, τοῖς δὲ πρεσβυτέροις πολλαπλασιάζει τὴν ὑπάρχουσαν ἐμπειρίαν, καὶ τοὺς μὲν ἰδιώτας ἀξίους ἡγεμονίας κατασκευάζει, τοὺς δ' ἡγεμόνας τῷ διὰ τῆς δόξης ἀθανατισμῷ προτρέπεται τοῖς καλλίστοις τῶν ἔργων ἐπιχειρεῖν· χωρὶς δὲ τούτων τοὺς μὲν στρατιώτας τοῖς μετὰ τὴν τελευτὴν ἐπαίνοις ἑτοιμοτέρους κατασκευάζει πρὸς τοὺς ὑπὲρ τῆς πατρίδος κινδύνους, τοὺς δὲ πονηροὺς τῶν ἀνθρώπων ταῖς αἰωνίοις βλασφημίαις ἀποτρέπει τῆς ἐπὶ τὴν κακίαν ὁρμῆς. Καθόλου δὲ διὰ τὴν ἐκ ταύτης ἐπ' ἀγαθῷ μνήμην οἱ μὲν κτίσται πόλεων γενέσθαι προεκλήθησαν, οἱ δὲ νόμους εἰσηγήσασθαι περιέχοντας τῷ κοινῷ βίῳ τὴν ἀσφάλειαν, πολλοὶ δ' ἐπιστήμας καὶ τέχνας ἐξευρεῖν ἐφιλοτιμήθησαν πρὸς εὐεργεσίαν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων. Ἐξ ἁπάντων δὲ συμπληρουμένης τῆς εὐδαιμονίας, ἀποδοτέον τῶν ἐπαίνων τὸ πρωτεῖον τῇ τούτων μάλιστα αἰτίᾳ ἱστορίᾳ. Ἡγητέον γὰρ εἶναι ταύτην φύλακα μὲν τῆς τῶν ἀξιολόγων ἀρετῆς, μάρτυρα δὲ τῆς τῶν φαύλων κακίας, εὐεργέτιν δὲ τοῦ κοινοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων » (1).

(1) Τὰ τοῦ Διοδώρου πάντως ὑπ' ὄψιν ἔχων λέγει καὶ Θεοφύλακτος ὁ Σιμοκκάτης

«Ἡ ἱστορία, λέγει ὁ Σίλλερ, παρακολουθεῖ τὸν ἄνθρωπον διὰ πασῶν τῶν καταστάσεων, ἃς διῆλθεν οὗτος, (ἴδ. σελ. 31). Οὐδεὶς ὑπάρχει ἐν ὑμῖν (λέγει ὁ Σίλλερ πρὸς τοὺς ἀκροατὰς αὐτοῦ), εἰς ὃν νὰ μὴ ἔχῃ νὰ εἴπῃ τι σπουδαῖον ἡ ἱστορία· πᾶσαι αἱ τοσοῦτον διαφέρουσαι ἀπ' ἀλλήλων ὁδοὶ τοῦ μέλλοντος προορισμοῦ ἑκάστου ἐξ ὑμῶν συνάπτονται ἔν τινι σημείῳ μετὰ τῆς ἱστορίας· ἕνα δὲ προορισμὸν ἔχετε ἐπίσης κοινὸν πάντες πρὸς ἀλλήλους, τὸν προορισμόν, ὃν ἐφέρατε εἰς τὸν κόσμον μεθ' ὑμῶν αὐτῶν, τὸ νὰ μορφωθῆτε δηλονότι ὡς ἄνθρωποι, καὶ ἀκριβῶς πρὸς τὸν ἄνθρωπον λαλεῖ ἡ ἱστορία». Οὐσιώδης ἰδιότης τῆς ἱστορίας εἶναι ὅτι αὕτη ὑψοῦσα τὸ πνεῦμα εἰς τὸν καθολικὸν χῶρον καὶ τὸν αἰώνιον χρόνον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καθίστησι τὸν ἄνθρωπον συμπολίτην πάντων τῶν αἰώνων καὶ πάντων τῶν λαῶν (1). «Οὐδε-

ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ τοιαῦτα «... Ἀξιολογώτατόν τε πάντων τὸ τῆς ἱστορίας διέθετο (ὁ λόγος ὁ ἀνθρώπινος, ὁ νοῦς) πολυπειρότατον ἀκοῇ μὲν ἥδυσμα, τῇ δὲ ψυχῇ παιδευτήριον· οὐδὲν γὰρ ταῖς φιλοπευθέσι ψυχαῖς ἔνεστιν ἱστορίας ἐπαγωγότερον ... Οὐκοῦν ἐρήσειέ τις κοινὴν ἁπάντων ἀνθρώπων τὴν ἱστορίαν διδάσκαλον, εἰσηγουμένην οἷς τε ἐγχειρητέον καὶ ἃ παροπτέον ὡς μὴ συνοίσοντα ... καὶ ταῖς μὲν τῶν ἄλλων συμφοραῖς προμηθεστέρους σφᾶς αὐτοὺς ἀπεργάζεται, τοῖς προσφαλεῖσιν ἑτέροις ἐκείνους ἰθύνουσα· ταῖς δ' αὖ πάλιν εὐπραγίαις εὐδαιμονεστέρους ἀπέδειξε, μικραῖς ἀφορμαῖς μεγάλων ἀρετῶν κορυφὰς ἐπαυξάνουσα· καὶ τῷ μὲν πρεσβύτῃ χειραγωγός τίς ἐστι καὶ βακτηρία, τῷ δὲ νέῳ παιδαγωγὸς κάλλιστος καὶ συνετώτατος, τῇ πολυπειρίᾳ πολιοῦσά πως τὸν νεώτερον, καὶ προφθάνουσα τοῦ χρόνου τὰ κατ' ὀλίγον μαθήματα». Πρβλ. Ἀγαθίου Σχολαστικοῦ Ἱστοριῶν προοίμιον «... Ῥᾴδιον μὲν οὖν ἥκιστα ἂν εἴη ἅπαντα διεξιέναι καὶ ἀπαριθμεῖσθαι ὁπόσων ἀγαθῶν ἡ ἱστορία τὸν βίον ἐμπίπλησι τὸν ἀνθρώπειον· ὡς δὲ συλλήβδην εἰπεῖν, οἶμαί γε αὐτὴν φιλοσοφίας τῆς πολιτικῆς οὐ μάλα μειονεκτεῖσθαι, εἰ μή τι καὶ μᾶλλον ὀνίνησιν· ἡ μὲν γάρ, οἷά τις ἀστεμφὴς δέσποινα καὶ ἀθώπευτος, κελεύει καὶ διατάττει, ὁποίων τε ἔχεσθαι καὶ ὁποῖα διαφεύγειν προσήκει, ὥσπερ τῷ πείθοντι καταμιγνῦσα τὸ ἀναγκάζον· ἡ δὲ τῷ θέλγοντι πλείστῳ χρωμένη καὶ οἷον καρυκεύουσα τὰς ἀπαγγελίας τῇ ποικιλίᾳ τῶν παραδειγμάτων, καὶ παριστῶσα τῷ λόγῳ ἐν οἷς τε εὐδοκιμήκασιν ἄνθρωποι εὐβουλίᾳ χρησάμενοι καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ ἔνθα διήμαρτον τοῦ προσήκοντος, ἢ γνώμης τινὸς ἐναντίας ἢ τύχης ἡγησαμένης, λανθάνει ταῖς ψυχαῖς ἠρέμα τὰς ἀρετὰς ἐσοικίζουσα· τὸ γὰρ προσηνὲς αὐταῖς καὶ αὐθαίρετον μᾶλλόν τι ἐμφύεται καὶ προσιζάνει».

(1) Ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη περὶ τὸ ἀληθὲς διατρίβουσα ἔχει ἀντικείμενον αὐτῆς τὸ ἀεὶ παρὸν καὶ οὐδὲν ἀπόλλυται ἐν τῷ παρελθόντι, διότι ἡ ἰδέα εἶναι πάντοτε παροῦσα καὶ τὸ πνεῦμα ἀθάνατον καὶ ἡ ἑκάστοτε ἐνεστῶσα μορφὴ αὐτοῦ περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς προηγουμένας βαθμίδας τῆς ἀναπτύξεως. Τὰ διάφορα δὲ σημεῖα καὶ αἱ περίοδοι τῆς ἀναπτύξεως, ἅπερ τὸ πνεῦμα καταλείπει ὄπισθεν ἐν τῷ παρελθόντι, διατηροῦνται ἐν τῷ βάθει τοῦ παρόντος» (Ἔγελος). «Τὸ ἀντικείμενον τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης δὲν εἶναι τὰ παρελθόντα, διότι ταῦτα *παρῆλθον*, ἀλλ' ὅ,τι ἐξ αὐτῶν ἐν τῷ *νῦν* καὶ *ἐνταῦθα* μένει ἔτι ἀνεξίτηλον, εἴτε ἐν τῇ ἀναμνήσει τοῦ ὄντος ποτὲ καὶ γενομένου εἴτε ἐν τοῖς λειψάνοις τοῦ γεγενημένου καὶ συμβεβηκότος. Πᾶν σημεῖον ἐν τῷ

μία ἐπιστήμη, λέγει ὁ Καντοῦ, δύναται κάλλιον τῆς ἱστορίας νὰ πληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν καὶ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ εἰδέναι τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλόν, ἐφ' ὧν θεμελιοῦται σύμπας ὁ ἠθικὸς κόσμος· διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ τοῦ πολιτισμοῦ πρόοδος ἐπιτακτικωτέραν καθίστησι τὴν σπουδὴν τῆς ἱστορίας. Ἡμεῖς οἱ νεήλυδες ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, παροδικοὶ κρίκοι τῆς ἁλύσεως, δι' ἧς διαιωνίζεται τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐν μέσῳ τῆς τῶν ἀτόμων καταστροφῆς, πῶς δυνάμεθα νὰ διευθύνωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν τῇ πορείᾳ τῶν αἰώνων ἀφιέμενοι εἰς μόνην τὴν ἡμετέραν αὐτῶν πεῖραν; Περιοριζόμενοι ἁπλῶς εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς ἀναλύσεως τῶν σωματικῶν καὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων αὐτοῦ ἀτελῆ μόνον καὶ ἐν πολλοῖς θεωρητικὴν ἠθέλομεν ἔχει γνῶσιν περὶ τοῦ καθόλου βίου τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλ' ἡ ἱστορία ἔνθεν μὲν διδάσκουσα ἡμᾶς τὰς ἀνθρωπίνας πράξεις, ἔνθεν δὲ περισυλλέγουσα πάσας τὰς περὶ τῶν πράξεων τούτων μελέτας καὶ κρίσεις καὶ θεωρίας τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες ὑπῆρξαν βαθεῖς γνῶσται τῶν ἀνθρωπίνων, συνενοῖ ἐπιτυχῶς ἀμφότερα τὰ εἴδη καὶ ἀποτελεῖ τὴν καλλίστην μετάβασιν ἀπὸ τῆς θεωρίας εἰς τὴν πρᾶξιν. Ὁ ἄνθρωπος ἐκτὸς τῆς ἱστορίας βιῶν, ἐν μέσῳ τυφλοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ τῶν ἐντεῦθεν προερχομένων παθῶν καὶ θλίψεων, καταντᾷ νὰ

ἐνεστῶτι τούτῳ εἶναί τι γινόμενον. Τί ἦτο καὶ πῶς ἐγένετο, εἶναι παρελθόν· ἀλλὰ τὸ παρελθὸν ὑφίσταται ἰδεωδῶς ἐν τῷ ἐνεστῶτι . . . τὸ ἐρευνητικὸν τοῦ πνεύματος βλέμμα δύναται νὰ ἐξεγείρῃ καὶ νὰ ἀναζωογονήσῃ τὸ παρελθὸν καὶ νὰ ῥίψῃ ἀναδρομικὸν φῶς εἰς τὸ κενὸν σκότος τοῦ παρωχημένου. Ἀλλ' οὕτω οὐχὶ τὰ παρελθόντα καθίστανται ῥωτεινά (ταῦτα δὲν ὑπάρχουσι πλέον), ἀλλ' ὅ,τι ἐξ αὐτῶν ἐν τῷ νῦν καὶ ἐνταῦθα εἶναι ἀνεξίτηλον. Αἱ ἐξεγειρόμεναι λάμψεις ἀντικαθιστῶσι τὸ παρελθόν, εἰσὶ δ' αὗται ἡ *πνευματικὴ* τῶν παρελθόντων παρουσία. Τὸ πεπερασμένον πνεῦμα ἔχει ὑπ' ὄψιν μόνον τὸ παρὸν καὶ τὸ ἐνταῦθα. Ἀλλ' ἡ ἐνδεὴς αὕτη καὶ στενὴ περιοχὴ τοῦ *εἶναι* αὐτοῦ εὐρύνεται πρὸς μὲν τὰ πρόσω (τὸ μέλλον) διὰ τῆς θελήσεως καὶ τῶν ἐλπίδων αὐτοῦ, πρὸς δὲ τὰ ὀπίσω (πρὸς τὸ παρελθόν) διὰ τῆς πλησμονῆς τῶν ἀναμνήσεων. Τὴν τοιαύτην ἰδεώδη συνάφειαν τοῦ παρελθόντος πρὸς τὸ παρὸν ἐγκλεῖον ἐν ἑαυτῷ τὸ πνεῦμα ἔχει «*ἀναλογόν*» τι τῆς *αἰωνιότητος*. Οὕτω δὲ περιαυγάζει τὸ παρὸν αὐτοῦ διὰ τῆς θέας καὶ γνώσεως τῶν παρελθόντων, ἅπερ οὐδὲν εἶναι καὶ οὐδεμίαν διάρκειαν ἔχουσιν εἰμὴ ἐν τῷ πνεύματι καὶ διὰ τοῦ πνεύματος. Ἡ ἀνάμνησις δημιουργεῖ τῷ πνεύματι τοὺς τύπους καὶ τὴν ὕλην τοῦ ἰδιαιτάτου αὐτοῦ κόσμου (μνήμην ἁπάντων μουσομήτορ' ἐργάτιν Αἰσχ. Προμ. 470). Μόνον ὅ,τι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα καὶ ἡ ἀνθρωπίνη χεὶρ διεμόρφωσεν, ἐχάραξεν, ἔθιξε, μόνον τὸ ἴχνος τὸ ἀνθρώπινον ἀναδίδωσι πάλιν τὸ φῶς αὐτοῦ. Ὁ ἄνθρωπος χαράσσων, διαμορφῶν, κατατάσσων, ἐν πάσῃ ἐκδηλώσει ἐνεργείας δίδωσιν ἔκφρασίν τινα τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ οὐσίας, τοῦ ἐγὼ αὐτοῦ. Πᾶν ὅ,τι ἐκ τοιούτων ἐκφράσεων καὶ ἀποτυπώσεων ἔστιν ὅπως καὶ ἔστιν ὅπου ὑπάρχει, τοῦτο λαλεῖ πρὸς ἡμᾶς καὶ εἶναι ἡμῖν νοητόν» (Droysen. H. 9).

βλέπῃ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ *ἄτομα* μόνον. Ποσάκις δὲ ὁ ἐν τοιαύτῃ θέσει εὑρισκόμενος ἄνθρωπος ἐν ταῖς παροδικαῖς ἐκλάμψεσι τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ δὲν καταλαμβάνει ἑαυτὸν οἱονεὶ πλανώμενον ἐντὸς λαβυρίνθου, οὗτινος δὲν δύναται νὰ εὕρῃ τὴν ἔξοδον; Ποσάκις δὲν θεωρεῖ ἑαυτὸν κυβερνώμενον μὲν ὑπὸ τῆς βίας, περιστοιχούμενον δὲ ὑπὸ δόλου καὶ ἀπάτης καὶ ἀγόμενον τυφλῶς ἐν μέσῳ προσβολῶν αἰφνιδίων, πικρῶν ἀπογοητεύσεων καὶ θλίψεων καὶ ἐλπίδων ἀπατηλῶν, διαρκοῦντος τοῦ ὀλίγου χρόνου τοῦ βίου, ὃν ἡ δυστυχία ἀμφισβητεῖ πρὸς τὸν θάνατον; Καὶ ὅταν ὁ τοιοῦτος βλέπῃ τὸν κόσμον παραδιδόμενον εἰς τὰς ἰδιοτροπίας τῆς τυφλῆς τύχης ἢ γινόμενον παίγνιον οἰκτροῦ δαίμονος, βασκάνου καὶ σκληροῦ, ἡδομένου νὰ βλέπῃ τοὺς μεγάλους ἀγῶνας τῶν μεγαθύμων ἀνδρῶν ὑποκύπτοντας ὑπὸ τὸν δόλον καὶ τὴν βίαν, ποσάκις ὁ ὑπὸ τοιαύτην μορφὴν τὰ τοῦ κόσμου θεώμενος δὲν κράζει: «Δρεψώμεθα τὰ ῥόδα ἐνόσῳ εἶναι θαλερά! πρὸ ἡμῶν τὸ χάος, μεθ' ἡμᾶς ὁ κατακλυσμός!». Ἀλλ' ὅταν ἡ ἱστορία, ἡ ἀθάνατος συμπολῖτις πάντων τῶν λαῶν, ῥίπτῃ τὸ βλέμμα αὐτῆς ἐπὶ τὸ θέατρον τῆς ἐνεργείας ἁπάσης τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ θέαμα τῆς αἰωνίου διαρκείας τοῦ ἀνθρώπου μεταβάλλει τὸ βραχυχρόνιον τῆς ἡμετέρας ὑπάρξεως, καὶ τότε ἡ πρότερον καταλαβοῦσα ἡμᾶς δυσθυμία ὑποχωρεῖ εἰς τὴν παρήγορον σκέψιν τῆς γενικῆς ἀδελφότητος· τότε ἐν μέσῳ τῶν φαινομένων ἀταξιῶν καὶ τοῦ συνδυασμοῦ ἐκείνου τῶν συμβαινόντων, τὸν ὁποῖον καλοῦμεν τύχην, ἀναγνωρίζομεν νοῦν ὑπέρτερον διευθύνοντα τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς ἐνεργείας τῶν ἀτόμων, ἐν ἀγνοίᾳ καὶ παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῶν, πρὸς κατάκτησιν τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀρετῆς, καὶ τότε ἐννοοῦμεν ποσάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ θῦμα τῆς βίας γίνεται διδάσκαλος τῶν διωκτῶν αὐτοῦ καὶ αἱ μάστιγες τῆς ἀνθρωπότητος καθίστανται εὐεργέται αὐτῆς(1). Καὶ πρὸ τοῦ θεάματος τούτου ἐν-

(1) Λέγει καὶ ὁ Σίλλερ.. «Ὁ ἄνθρωπος μεταβάλλεται καὶ φεύγει ἀπὸ τῆς σκηνῆς· τὰ φρονήματα αὐτοῦ φεύγουσι καὶ μεταβάλλονται μετ' αὐτοῦ· μόνη ἡ ἱστορία μένει ἀδιάλειπτος ἐπὶ τοῦ θεάτρου ὡς ἀθάνατος συμπολῖτις πάντων τῶν ἐθνῶν καὶ πάντων τῶν χρόνων. Ὡς ὁ Ὁμηρικὸς Ζεὺς ἐπιβλέπει ἄνωθεν μετὰ βλέμματος ἱλαροῦ ἅμα μὲν ἐπὶ τὰ αἱματηρὰ ἔργα τοῦ πολέμου, ἅμα δὲ καὶ ἐπὶ τοὺς εἰρηνικοὺς λαούς τοὺς τρεφομένους ἐν ἀθῳότητι ἐκ τοῦ γάλακτος τῶν ποιμνίων αὐτῶν. Ὅσον ἀτάκτως κἂν φαίνηται ὅτι ἐνεργεῖ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὴν πορείαν τοῦ κόσμου, ἡσύχως θεᾶται τὸ συγκεχυμένον παίγνιον· διότι τὸ ἐφ' ὅλον τὸν κόσμον ἐκτεινόμενον βλέμμα αὐτῆς πόρρωθεν ἤδη ἀνακαλύπτει ποῦ ἡ ἀχαλινώτως ἀκολασταίνουσα ἐλευθερία ὁδηγεῖται ὑπὸ τοῦ χαλινοῦ τῆς ἀνάγκης. Ὅ,τι διὰ τὴν τιμωρὸν συνείδησιν τοῦ

νοοῦμεν πῶς ἡ ἱστορία στρέφει πρὸς ὄφελος τῶν παίδων τὸν καρπὸν τῶν θλίψεων τῶν πατέρων. Καὶ ἐν τῇ νοήσει τῆς ἀληθείας ταύτης ὑψούμενοι ὑπεράνω τῶν ἐφημέρων συμφερόντων καθιστάμεθα μέλη παγκοσμίου κοινωνίας κεκλημένης πρὸς κατάκτησιν τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας. Πρὸς τούτοις διὰ τῆς ἱστορίας ἐκτείνοντες τὴν ὕπαρξιν ἡμῶν εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας καὶ τὸν χῶρον τῆς οἰκήσεως εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον, καθιστάμενοι δὲ σύγχρονοι καὶ συμπολῖται πάντων τῶν ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος ἐν στενῷ ἢ εὐρεῖ κύκλῳ ἀγωνισαμένων ἀνδρῶν, αἰσθανόμεθα τὸ καθῆκον τοῦ ἐπαυξῆσαι διὰ τοὺς ἐπιγινομένους τὴν κληρονομίαν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ὑπὸ τῶν πατέρων. Οὐδὲν πλέον τῆς ἱστορίας καθίσταται συντελεστικώτερον πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς μεταξὺ τῆς φαντασίας καὶ τῆς σκέψεως καὶ λόγου ἁρμονίας, ἐν ᾗ ἁρμονίᾳ ἔγκειται τὸ πλεῖστον τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τῆς ἱστορίας πληροῦνται τὰ κενά, ἅπερ καταλείπουσιν ἐν ἡμῖν οἱ εὐγενεῖς πόθοι καὶ ἅπερ μὴ πληρούμενα καθιστῶσιν ἔρημον τὸν βίον· δι' αὐτῆς δὲ διευθύνονται πρὸς εὐγενῆ σκοπὸν δύο ἐλατήρια ἰσχυρὰ ἐν ταῖς ἐνεργείαις τοῦ βίου τοῦ ἱστορικοῦ: ἡ ἀγάπη καὶ ὁ θαυμασμός, ἅπερ κακῶς νοούμενα καὶ διευθυνόμενα γίνονται αἴτια τοσούτων μόχθων ἀνωφελῶν καὶ ματαίων. Ἡ δύναμις αὕτη τῆς ἱστορίας, ἡ ἀνατρέπουσα κράτη καὶ καθεστῶτα κατὰ τὸ φαινόμενον αἰώνια, εἶναί τις παραμυθία διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὁπόταν ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἐθνικῆς ἀναπτύξεως καταστρέφωνται ἐλπίδες ἡδεῖαι καὶ ἡ ἀπογοήτευσις ψυχραίνῃ τὸ αἴσθημα καὶ τὰ μεγαλοπρεπῆ σχέδια ἀφανίζωνται ὡς ὀνείρατα νυκτός. Διότι ἀκριβῶς τότε οἱ ἄνθρωποι οἱ ἔχοντες ἱστορίαν καὶ νοοῦντες αὐτὴν καὶ διδασκόμενοι κάλλιον ἐκ τῶν κοινῶν παθημάτων ἀνανεοῦσι καὶ ἀναζωογονοῦσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἐκ τῆς ἱστορίας ἐμπνεομένην ἠθικὴν δύναμιν. Ἡ καρδία τοῦ ἀσθενοῦς ἐπιρρώννυται καὶ ὑψοῦται ἐν τῇ μελέτῃ τῆς ἱστορίας διὰ τῆς βεβαίας πεποιθήσεως ὅτι οἱ ἀγῶνες αὐτοῦ, ὅσον ἀσθενεῖς κἂν φαίνωνται, θέλουσι συντελέσει εἰς τὸν κοινὸν θρίαμβον».

«Ἡ ἱστορία, λέγει ὁ βαθυνούστατος ἱστοριογράφος Γερβῖνος, ἣν

Γρηγορίου (*) ἢ τοῦ Κρόμβελ κρατεῖ μυστικόν, τοῦτο σπεύδει νὰ ἀποκαλύψῃ εἰς πᾶσαν τὴν ἀνθρωπότητα, «ὅτι δῆλα δὴ ὁ ἐγωϊστὴς ἄνθρωπος δύναται μὲν νὰ ἐπιδιώκῃ φαύλους σκοπούς, ἀλλ' ἀσυνειδήτως προάγει τοὺς ἀρίστους».

(*) Ἐννοεῖ τὸν πάπαν Γρηγόριον Ζ'.

οἱ πάλαι σοφοὶ ἐκάλουν μητέρα τῆς σοφίας, ἡ ἱστορία, ἥτις ἀληθῶς εἶναι ἡ βαθεῖα γνῶσις πάντων τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, τὴν ὑγιεστάτην παρέχουσα τροφὴν πρὸς τὴν καθόλου τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς ἀνάπτυξιν, περιλαμβάνουσα ἐν ἑαυτῇ τὸ σύμπαν τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, πᾶσαν φρενῶν ἀνθρωπίνων δέλτον διερευνωμένη καὶ πᾶν ὅπερ οὐδ' ἡ θρησκεία ἀποκαλύπτει οὐδ' ἡ φιλοσοφία ὀνειροπολεῖ οὐδ' ἡ ψυχολογία ἐξιχνεύει, ταῦτα ἐν τῷ μεγάλῳ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ῥεύματι ἐξευρενῶσα, εἶναι ἀπηλλαγμένη δογμάτων, ἐλευθέρα τῶν ὑπὸ σχολῶν παραδεδομένων καὶ συλλήβδην παντὸς τεχνητοῦ περιορισμοῦ· τὸν γνήσιον αὐτῆς μαθητὴν οὐδενὸς χώρου περιορισμὸς δύναται νὰ δεσμεύσῃ, οὐδεμία πίστις νὰ περιορίσῃ, καὶ οὐδὲν ἐπιτήδευμα προσφιλὲς νὰ ἐπικρατήσῃ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. Ὁ τοιοῦτος λαμβάνων ὡς ἀντικείμενον τῶν σκέψεων καὶ θεωριῶν αὐτοῦ τὸν βίον ἐν ἁπάσῃ αὐτοῦ τῇ πλησμονῇ, πρὸς τὴν τούτου ἀντίληψιν ἀναγκαίως ἀγνὴν φέρει ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀκραιφνῆ τὴν ἀρχικὴν εἰκόνα τῆς πραγματικότητος. Ὁ μύστης οὗτος ἀναγκαίως ἀρύεται τὰς γνώσεις αὐτοῦ ἐν συμμετρίᾳ ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, διότι ὅμοιος νόμος διέπει ἀμφότερα· ἀναγκαίως δὲ ἁπλῶς ἅμα καὶ πολλαπλῶς παντὶ ἀνθρωπίνῳ κοινωνεῖ, διανοίγων μὲν τὸν νοῦν αὐτοῦ πρὸς τὴν καθαρωτάτην ἁπλότητα τῆς φυσικῆς καταστάσεως, πάντως δὲ μὴ βδελυσσόμενος νὰ στρέφῃ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ εἰς τοὺς φαυλοτάτους κύκλους τῆς ἐπικρατούσης διαφθορᾶς καὶ εἰς τὰς ἐπηρείας ἀμέτρου τρυφηλότητος, τὰς πηγὰς ταύτας τῶν ὑπερηυξημένων ἀναγκῶν· ὁ τοιοῦτος διανήχεται τὸν ῥοῦν τοῦ κόσμου διατηρῶν καθαρὰν τὴν ψυχήν, οἵα ἐξῆλθεν αὕτη ἐκ τῶν χειρῶν τῆς φύσεως, καὶ διατελῶν προσιτὸς εἰς πᾶσαν μεταλλάττουσαν ῥοπὴν τοῦ ποικίλαις χροιαῖς μεταβαλλομένου κόσμου, μεταμορφοῦται ἀπέναντι αὐτοῦ δίκην Πρωτέως, ἐνῷ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ διατελεῖ ἐν ἐσωτερικῇ ἠρεμίᾳ καὶ ἡσυχίᾳ διὰ τῆς ἀσφαλοῦς θεωρίας τῶν πραγμάτων, καὶ ὁ χαρακτὴρ αὐτοῦ, ὅπερ ἐπίσης ἀναγκαῖον, ἐν σταθερᾷ σεμνότητι. Ἡ ἱστορία ἀδυσωπήτως ἐμμένουσα ἐν ταῖς ἀξιώσεσιν αὐτῆς δὲν παραδίδωσιν ἑαυτὴν παντὶ τῷ προστυγχάνοντι συλλογεῖ· ἐκφεύγουσα δὲ τῶν ἁπτομένων αὐτῆς χειρῶν ἡμιμαθοῦς μαθητοῦ παραμένει μόνον παρ' εὐαρίθμοις καὶ ἀφωσιωμένοις μύσταις, οἵτινες οὐχὶ ἀπροθύμως ἀφιέρωσαν ἑαυτοὺς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς καὶ ἐπὶ τέλους, πλουσίως ἀνταμείβουσα, διανοίγει αὐτοῖς τὸ φῶς ἀπαστράπτον ἔνδον αὐτῆς.

Ἀλλὰ καὶ τότε ἔτι καὶ αὐτοὶ οἱ εὐνοούμενοι δύνανται νὰ καυχῶνται μόνον ἐπ' ἐκείνῳ, ὅπερ ὁ Ἀλκιβιάδης ἔλεγε τῷ Σωκράτει, ὅτι τὰ ἔνδον αὐτοῦ τοσοῦτον μόνον ἦσαν αὐτῷ ἀνοικτά, ὥστε μόνον τὴν τούτων θείαν καὶ θαυμασίαν αἴγλην νὰ δυνηθῇ νὰ θεάσηται (1). Διότι τὸ κατέχειν τὸ ὅλον τῆς ἱστορίας οὐδενὶ καθίσταται δυνατόν. Αὕτη δὲν ὑπείκει εἰς πορθητοῦ βίαν, ἀλλά, τοῦτ' αὐτό, δελεάζει καὶ παρορμᾷ πρὸς διηνεκεῖς ἐπαναλήψεις τῆς πρὸς κατάληψιν ἀποπείρας. «Ἡ ἱστορία, λέγει καὶ ὁ περίφημος ἱστοριογράφος Ῥόττεκ, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἰς τοὺς πλείστους κλάδους τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης παρέχει ἰδιαιτέρας σπουδαίας ὠφελείας, κέκτηται καί τι γενικὸν καὶ ὑψηλόν, καθαρῶς ἀνθρώπινον, διαφέρον, καὶ ἐπιδρᾷ πάντως ἰσχυρῶς ἐπὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας. *Αἴσθημά τι φυσικόν*, δύναταί τις εἰπεῖν ἀνάγκη φυσική, ἕλκει ἡμᾶς πρὸς τὴν ἱστορίαν. Ἡ φαντασία ἡδέως διατρίβει περὶ τὰς εἰκόνας τοῦ παρελθόντος καὶ τὸ αἴσθημα ἐξεγείρεται εὐαρέστως. Πόθεν ἄρα ἡ καθολικὴ αὕτη ἕλξις πρὸς τὴν ἱστορίαν; —Αὕτη ἔγκειται βαθέως ἐν τῇ συναισθητικῇ καὶ ἠθικῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις πανταχοῦ, ἔνθα παρίσταται ἀδιάφθορος καὶ ἔν τινι βαθμῷ ἀναπτύξεως, ἐκδηλοῦται διὰ συμπαθητικοῦ αἰσθήματος καὶ ὑπακούουσα εἰς τὰς κρείττονας διαθέσεις τῆς ψυχῆς ἀγαπᾷ καὶ ἐκτιμᾷ ἑαυτὴν οὐχὶ ἐν τῇ ἀπομονώσει ἑαυτῆς, ἀλλ' ἐν τῇ καθολικότητι τοῦ γένους. Τὸ γινώσκειν τοῦτο τὸ εὐρέως διεσπαρμένον ἓν ἀνθρώπινον γένος, εἰς ὃ ἀνήκομεν· τὸ νοεῖν τὸν πνευματικὸν τοῦτον βίον, εἰς τὸν ῥοῦν τοῦ ὁποίου πλέει καὶ ἡ ἰδία ἑκάστου ἀνθρώπου μικρὰ κύμβη· τὸ διὰ διδασκαλίας τοὐλάχιστον ἀμυδρῶς αἰσθάνεσθαι τὸν σκοπὸν καὶ τὸ τέρμα, πρὸς ὃ πλέομεν· τοῦτο βεβαίως πρέπει νὰ ἔχῃ ὕψιστον καθαρῶς ἀνθρώπινον διαφέρον. Καὶ ποῦ ἄλλοθι μφανίζεται ἡμῖν ἡ ἀνθρωπότης ἐν τῇ ἀληθεῖ αὐτῆς μορφῇ, ἐν τῷ ἰδιοφυεῖ αὐτῆς βίῳ εἰμὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ; Ἐν αὐτῇ, καὶ μόνον ἐν αὐτῇ, νοοῦμεν τίς ἡ ὑπὸ τὰς τοσαύτας τυχαίας διαμορφώσεις καὶ ὑπὸ τὰς ποικίλας ἰδιοφυίας τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου λανθάνουσα μόνιμος καὶ αἰωνία *ἀνθρωπίνη φύσις*; Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ φύσις αὕτη ἐκδηλοῦται ἐν πολυειδῶς ποικιλλομέναις μορφαῖς καὶ εἶναι ἐπιδεκτικὴ οὐ μόνον

(1) Ἰδ. Πλάτ. Συμποσ. § 33 «Σπουδάσαντος δὲ αὐτοῦ καὶ ἀνοιχθέντος οὐκ οἶδα εἴ τις ἑώρακε τὰ ἐντὸς ἀγάλματα· ἀλλ' ἐγὼ ἤδη ποτ' εἶδον, καί μοι ἔδοξεν οὕτω θεῖα καὶ χρυσᾶ εἶναι καὶ πάγκαλα καὶ θαυμαστά, ὥστε ποιητέον εἶναι ἐν βραχεῖ ὅ,τι κελεύει Σωκράτης».

μορφώσεως καὶ προόδου, ἀλλὰ καὶ παραμορφώσεως καὶ ἀνακοπῆς, ἀλλὰ μεθ' ὅλα ταῦτα ἡ αὐτὴ φύσις καὶ αἱ αὐταὶ δυνάμεις ὑφίστανται πανταχοῦ, καὶ αἱ αὐταὶ κλίσεις καὶ πάθη δρῶσιν ἐπίσης. Τὸ κοινὸν συμφέρον βλέπομεν πανταχοῦ εἰς σύγκρουσιν πρὸς συμφέροντα ἰδιωτικά, καὶ ὅμως καὶ οὕτω προαγόμενα διὰ τούτων καὶ ἐν τῇ πολλαπλῇ συμμίξει τῶν κατὰ μέρος συμβαινόντων γενικήν τινα πορείαν τῆς ἱστορίας. Κατὰ ταῦτα ὁ μὴ εἰδὼς τὴν ἱστορίαν, εἶναι ξένος ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐν μέσῳ τοῦ γένους αὐτοῦ, ξένος πρὸς ἑαυτόν! Οὐδὲν μέλει αὐτῷ τῶν μεγάλων συμφερόντων, ὑπὲρ ὧν ἡ ἀνθρωπότης ἀνέκαθεν ἐπάλαισε καὶ ἠγωνίσατο· ὁ τοιοῦτος δύναται, οἱαδήποτε κἂν ὦσι τὰ φυσικὰ προτερήματα αὐτοῦ, παθητικῶς μόνον νὰ μετέχῃ τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος, ὥσπερ τις τροχός, ὅστις οὐδαμῶς γινώσκει εἰς τίνα μηχανὴν εἶναι προσηρμοσμένος.

« Οὐ μόνον ὁ ἀληθὴς βίος τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἱστορίᾳ νοεῖται, ἀλλὰ καὶ κατὰ μέγιστον μέρος ἐν ταύτῃ μόνον ὑφίσταται. Ἄνευ αὐτῆς ἑκάστη γενεὰ ἤθελε πορεύεσθαι τὴν ἰδιαιτέραν καθ' ἑαυτὴν πορείαν αὐτῆς καὶ ἤθελε βαδίζει πάντοτε τὴν συνήθη πεπατημένην ἀτραπόν. Ἡ ἱστορία συνάπτει πάσας τὰς γενεὰς εἰς ἄλυσιν μίαν. Αὕτη εἶναι ἡ ἐνδελεχὴς περὶ ἑαυτῆς συνείδησις τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῶν λαῶν. Ἡ πεῖρα πάντων τῶν αἰώνων καὶ ἡ παράδοσις μεθ' ὅλων αὐτῆς τῶν θησαυρῶν ἀνήκει εἰς αὐτήν (1). Αἱ γνώσεις, αἱ ἰδέαι, αἱ ἐφευρέσεις πάντων τῶν χρόνων καὶ τῶν λαῶν, καὶ ὅ,τι οἱ σοφοὶ ἐν πολιᾷ ἀρχαιότητι ἐνόησαν καὶ ἐδίδαξαν, μεταδίδονται δι' αὐτῆς εἰς τοὺς ἐπιγινομένους. Νῦν δύνανται οὗτοι νὰ ἄρξωνται ἐκεῖθεν, ἔνθα οἱ πρόγονοι αὐτῶν ἔπαυσαν, καὶ ἡ πρόοδος εἶναι δυνατὴ δι' αὐτοὺς ἐν βαθμῷ τελειότητος ὅλως ἀπροσδιορίστῳ.

« Ἀλλὰ καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς ὑψηλῆς ταύτης ἐπόψεως καὶ τῆς εὐρείας ταύτης καθολικότητος τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας, αὕτη εἶναι γόνιμος μήτηρ γνώσεων. Οὐχὶ ἀδίκως ἀποδίδουσιν αὐτῇ τὸ ἥμισυ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Διότι ἀμέτρητος εἶναι ἡ περιοχὴ τῶν ἰδίως

(1) Πρβλ. καὶ τὸν ἡμέτερον Διόδωρον λέγοντα (Α' 2, 5). « Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα μνημεῖα διαμένει χρόνον ὀλίγον ὑπὸ πολλῶν ἀναιρούμενα περιστάσεων, ἡ δὲ τῆς ἱστορίας δύναμις ἐπὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην διήκουσα τὸν τἆλλα λυμαινόμενον χρόνον ἔχει φύλακα τῆς αἰωνίου παραδόσεως ». Πρβλ. καὶ Πολυβ. (ΙΒ' 25,) « Συνεφίστησι γὰρ τὰ πράγματα πρὸς τὸ μέλλον οἰκείως, ἐάν τις ὑπὲρ ἑκάστου ἀληθινῶς ἱστορῇ τὰ παρεληλυθότα ».

ἱστορικῶν ἐπιστημῶν, καὶ τὰ πλεῖστα φιλοσοφικὰ συστήματα ἐξ αὐτῆς λαμβάνουσι τό τε ὑλικὸν αὐτῶν καὶ τὰ διασαφητικὰ παραδείγματα καὶ ἀποδείξεις.

Οὐδὲν ἀποθαρρυντικώτερον ἢ τὸ αἴσθημα τοῦ ἀδαοῦς περὶ τὴν ἱστορίαν, οὐδὲν οἰκτρότερον τῆς τούτου θέσεως, μέλλοντος νὰ κρίνῃ περὶ πραγμάτων τοῦ ἰδιωτικοῦ ἢ τοῦ δημοσίου βίου. Οὐδὲν βιβλίον, οὐδὲν φύλλον ἐφημερίδος δύναται οὗτος ν' ἀναγινώσκῃ ἐννοῶν καὶ ὠφελούμενος· πανταχοῦ πλανᾶται ἐν τῷ σκότει, τὸ παρὸν εἶναι δι' αὐτὸν αἴνιγμα καὶ τὸ μέλλον ἐντελῶς κεκρυμμένον· προλήψεις παντοειδεῖς τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς τάξεως τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου ἀνακόπτουσι τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ δρᾶσιν· τὸ μὲν συνηθέστατον δὲν ἠξεύρει νὰ ἑρμηνεύῃ, τὸ δ' ἀσύνηθες ἀφαιρεῖ ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἀντίληψιν. Πόσον ὑπέροχος ἀπέναντι τοῦ τοιούτου ἀνθρώπου ἵσταται ὁ τῆς ἱστορίας δαήμων ἀνήρ! Πρὸ τῶν βλεμμάτων τούτου εὐρὺς διανοίγεται καὶ ἐλεύθερος ὁρίζων, καὶ ἀφ' ὑψηλῆς σκοπιᾶς θεᾶται οὗτος τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν. Οὐδὲν δι' αὐτὸν εἶναι παράδοξον, διότι οὐδὲν αὐτῷ καινόν. Ἀνακαλύπτει οὗτος τὰ κρύφια ἐλατήρια καὶ τὰ πιθανὰ ἀποτελέσματα τῶν καθ' ἑκάστην γινομένων, διότι τὸ παρελθὸν περιέχει τὰς κλεῖς τοῦ παρόντος καὶ τὸ παρὸν τὰς τοῦ μέλλοντος. Τίθησι τὰ πάντα εἰς τὴν ἁρμόζουσαν ἑκάστῳ θέσιν, καὶ οὔτε ὑπὲρ τοῦ ἀρχαίου οὔτε ὑπὲρ τοῦ νέου, οὔτε ὑπὲρ τοῦ ἐγχωρίου οὔτε ὑπὲρ τοῦ ξένου ἔχει μεροληπτικήν τινα προτίμησιν, καὶ οὔτε ἡ πολιτικὴ οὔτε ἡ θρησκευτικὴ γοητεία δύναται ν' ἀπατήσῃ αὐτόν. Πολίτης κρειττων καὶ θεοσεβὴς εἰλικρινέστερος δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ τοιούτου ἀνδρός, διότι οὗτος ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀναγνωρίζει τοὺς ὅρους τοῦ ὑψηλοτέρου ἀνθρωπίνου βίου, ἡ δὲ θεότης ἐμφανίζεται αὐτῷ ἐν τῇ διευθύνσει τῶν ἀνθρωπίνων τυχῶν, καὶ ἡ ἀθανασία ἐν τῇ κοινῇ προσδοκίᾳ τῶν λαῶν· καὶ ἀδιάφορος ἱστάμενος οὗτος ἀπέναντι τῶν πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν τύπων, τῶν εἰς ἰδίους τινὰς τόπους καὶ χρόνους ἀνηκόντων, γίνεται ἀνεκτικὸς ἀπέναντι τῶν ὑπὸ διάφορον περιβολὴν τὰς αὐτὰς λατρευόντων αἰωνίους ἀληθείας.

« Ὁ τοσοῦτον ποικίλος πλουτισμὸς τῆς γνώσεως πρέπει ἀναγκαίως νὰ ἐπιδρᾷ καὶ ἐπὶ τὸν πρακτικὸν βίον, καὶ ἡ ἱστορία οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ ἦναι ἢ διδάσκαλος τῆς φρονήσεως, τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀρετῆς (1).

(1) Πρβλ. τὰ ἐκ τοῦ Διονυσίου ἀνωτέρω παρατεθέντα ἐν σελ. 93 « (ἐν ταῖς ἱστορίαις) καθιδρῦσθαι τὴν ἀλήθειαν, ἀρχὴν φρονήσεώς τε καὶ σοφίας ».

«Ἡ πεῖρα τῶν πραγμάτων καὶ ἡ γνῶσις καὶ τῶν περὶ τὸν ἄνθρωπον εἰσὶν αἱ δύο κυριώταται τῆς φρονήσεως πηγαί, ἡ δὲ ἱστορία εἶναι τὸ κεφάλαιον τῆς πείρας καὶ τῆς περὶ τοῦ ἀνθρώπου γνώσεως. Διά τε τὸν ἰδιωτικὸν καὶ διὰ τὸν δημόσιον βίον, διά τε τοὺς ἀνθρώπους καθ' ἑαυτοὺς καὶ διὰ τὰς πολιτείας ἡ ἱστορία περιέχει τὰ σπουδαιότατα καὶ ἑλκυστικώτατα τῶν μαθημάτων καὶ ταῦτα παραδιδόμενα ἐν παραινετικοῖς τε καὶ προτρεπτικοῖς παραδείγμασι, ὁμοιόμορφα ἐν ταῖς *ἀρχαῖς* αὐτῶν, μεθ' ὅλας τὰς κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ διαφοράς. Διότι τὸ ἀληθεῦον διὰ τὰ μεγάλα ἀληθεύει καὶ διὰ τὰ μικρά. Ὁ θέλων νὰ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὰ ἔθνη πρέπει νὰ γινώσκῃ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἡ φρόνησις καὶ ἡ ἐπιμέλεια, ἡ πρόνοια καὶ ἡ μετριοπάθεια ἐξ ἑνός, ἡ ἀφροσύνη δὲ καὶ ἡ ῥαθυμία θρασύτης καὶ ὑπερβολὴ ἐξ ἄλλου εἰσὶν αἴτια τῆς εὐδαιμονίας καὶ τοῦ ὀλέθρου ἔν τε τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ τοῦ ἀτόμου καὶ ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ τῶν λαῶν».

Ἡ ἀρετὴ καὶ τὸ δίκαιον ἐν τῇ ἱστορίᾳ. — «Ἐὰν τὰ διδάγματα (ἐξακολουθεῖ ὁ Ῥόττεκ) τῆς φρονήσεως, διὰ τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως, τῶν πράξεων καθίστανται ἑλκυστικά, τὰ διδάγματα τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀρετῆς ἀρύονται τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐκ τοῦ μεγέθους καὶ ἐκ τῆς ἐρασμιότητος τῶν προτύπων. Διότι τὸ δίκαιον δὲν εἶναι πάντοτε νικηφόρον οὐδ' ἡ ἀρετὴ εἶναι πάντοτε εὐτυχής· ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ τοιοῦτον ὑψοῖ ἀμφοτέρων τὴν ἀξίαν. Ἡ *αὐταπάρνησις ἀπεργάζεται τὴν ἠθικὴν ἀξίαν*. Τοῦτο λέγει ἡμῖν ἡ καθολικὴ ἠθική· ἀλλὰ ἡ ἀφῃρημένη ἰδέα τοῦ καθήκοντος, ἡ μὴ καθισταμένη αἰσθητὴ διὰ παραδειγμάτων, σπανίως μόνον δύναται νὰ ἑλκύσῃ τὸν σεβασμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ παραδείγματα δὲ τὰ ὑψοῦντα τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν καὶ ἐμπνέοντα αὐτῇ σεβασμὸν καὶ ἀγάπην παρέχει ἡ ἱστορία. Αὕτη διὰ τῶν παραδειγμάτων τούτων ἀπὸ ξηροῦ συστήματος ἠθικῆς πλάττει *ζῶσαν εἰκόνα ἀνθρώπων δρώντων* (1)· ὁ δ' εἰσερχόμενος εἰς τὴν στοὰν ταύτην τῶν μεγάλων καὶ γενναίων ἀνδρῶν πάντων τῶν χρόνων ὑψοῦται ἠθικῶς ἐν τῇ συνειδήσει καὶ συναισθήσει τῆς ἠθικῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐνθουσιᾷ ἐν τῇ ψυχικῇ αὐτοῦ δυνάμει πρὸς

(1) Πρβλ. Διοδωρ. βιβλ. ΙΑ' 11, 3. «Ὁ δὲ χρόνος ὁ πάντα μαραίνων τἄλλα τὰς ἀρετὰς ἀθανάτους φυλάττει καὶ πρεσβύτερος γενόμενος αὐτὰς ταύτας ποιεῖ νεωτέρας. Ζῆλος δὲ ἐπὶ τῶν ἀνδρῶν ἐγένετο ὁ προειρημένος· πάλαι γὰρ γεγονότες ὥσπερ νῦν ὄντες ὑπὸ πάντων μνημονεύονται».

ἄμιλλαν τῶν ὁρωμένων. Ὅτι τὰ πρότυπα ἐκεῖνα τῆς ἀρετῆς εἰσὶν ὀλίγα, τοῦτο δὲν ἐλαττοῖ τὴν ἐξ αὐτῶν προσγινομένην ἠθικὴν ἔξαρσιν· τοὐναντίον δὲ ἡ ἠθικὴ ἀξία αὐτῶν καθίσταται ἐπιβλητικωτέρα ἐκ τῆς ἀντιθέσεως τῆς ἐμφαινομένης πρὸς τὰς κακίας τῶν πολλῶν, ἐνῷ τῶν κακῶν ὁ ὅμιλος τοσούτῳ καθίσταται ἀποτροπαιότερος, ὅσῳ μείζων ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν».

Ἡ φιλοπατρία καὶ ἡ φιλελευθερία ἐν τῇ ἱστορίᾳ.— «Μεταξὺ τῶν εὐγενῶν αἰσθημάτων, (λέγει ὁ Ῥόττεκ), ἅτινα ἐξεγείρει καὶ τρέφει ἡ ἱστορία, δύο εἰσὶ τὰ μάλιστα ἐξαίρετα, συγγενῆ πρὸς ἄλληλα καὶ μητέρες τῶν λοιπῶν πλείστων ἀρετῶν, *ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδος* καὶ *ἡ ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας*. Οὐ μόνον διότι ἡ ἱστορία κέκτηται πλοῦτον παραδειγμάτων τῶν τοιούτων ἀρετῶν, αἵτινες πλέον ἢ ἄλλαι ἀρεταὶ συνέχονται μετὰ τοῦ δημοσίου βίου καὶ παράγουσι τὰ μεγάλα ἔργα· ἀλλὰ καὶ διότι ἀμφότερα, ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως αὐτῶν, μέχρι τινὸς ὑπάρχουσι διὰ τῆς ἱστορίας, τοὐλάχιστον δι' αὐτῆς λαμβάνουσι τὴν ὑψίστην αὐτῶν μόρφωσιν καὶ ἰσχύν. Ὁ ξένος καὶ ἀδαὴς τῆς ἱστορίας ὁρμεμφύτως μόνον δύναται ν' ἀγαπᾷ τὴν πατρίδα αὐτοῦ, διότι δὲν *γινώσκει* τὴν πατρίδα ταύτην· καὶ τὸ τῆς ἐλευθερίας φρόνημα πολλάκις μόνον ἐκ τῆς ἱστορίας δυνάμεθα ν' ἀρυώμεθα, διότι αὕτη δείκνυσιν ἡμῖν ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι δυνατή, δείκνυσι δὲ καὶ τὸ πῶς εἶναι δυνατή. Ποσάκις τὸ ὄνομα ἑνὸς Λεωνίδα, ἑνὸς Δεκίου Μυὸς ἐνέπλησεν ἐνθουσιασμοῦ καὶ παρώρμησεν εἰς ἡρωϊκὰς πράξεις τοὺς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγωνιζομένους; Ποσάκις τὸ ὄνομα τοῦ Κάτωνος ἐστερέωσε τὸ πῖπτον θάρρος εὐγενῶν ὑπερμάχων τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἡ ὀργίλη σκιὰ τοῦ Ἑρμάννου ἐκράτυνε τὸν βραχίονα νεαρῶν Γερμανῶν πολεμιστῶν!»

Καὶ ταῦτα τὰ περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης καὶ περὶ τῶν ἐκ τῆς μελέτης αὐτῆς ὠφελειῶν εἰρημένα διασαφοῦσιν ἔτι μᾶλλον τὴν ἔννοιαν τῆς ἱστορίας ὡς πρὸς τὸ βάθος αὐτῆς· ἀλλ' εἶναι ἤδη καιρὸς νὰ στρέψωμεν τὸν λόγον εἰς τὰ περὶ τοῦ πλάτους αὐτῆς, ἤτοι τὴν ἐξωτερικὴν ἔκτασιν, τὸν ἀκριβῆ ὁρισμὸν τῆς περιοχῆς αὐτῆς ἐν τῷ καθολικωτέρῳ χώρῳ τῶν ἐπιστημῶν, καὶ τὴν λογικὴν διαίρεσιν τοῦ ὑλικοῦ αὐτῆς. Τὸ θέμα τοῦτο ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ.

4. Μέθοδος τῆς Ἱστορίας (1).

Διαίρεσις, τάξις καὶ ἐξεργασία τῆς ἱστορίας (1). — Ποιούμενοι λόγον ἐν τοῖς ἔμπροσθεν περὶ τοῦ πλάτους καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐκτάσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἱστορίας ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ σκιαγραφήσωμεν τὸ ἄπειρον μέγεθος τῆς ὕλης τῆς ἀποτελούσης τὸ ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας. Τῆς ἱστορίας τὸ ἀντικείμενον εἶναι αὐτὸς ὁ ἀνθρώπινος βίος, ἄρα τὸ πλάτος τῆς ἱστορίας ἤτοι τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι αὐτὸ τὸ πλάτος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, καὶ πρόκειται νῦν νὰ διαιρεθῇ τὸ πλάτος τοῦτο καὶ τὰ διάφορα αὐτοῦ μέρη, ἅτινα συναρμολογούμενα ἐπιστημονικῶς πρέπει νὰ ἀποτελέσωσιν ἐπιστήμην συστηματικὴν τῆς ἱστορίας. Ἀλλ' ἀκριβῶς τὸ τοιοῦτον ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀποβαίνει δυσχερέστερον ἢ ἐν πάσῃ ἄλλῃ ἐπιστήμῃ, καὶ παρήγαγε ζητήματα ἱκανά, περὶ ὧν ἀνάγκη λεπτομερέστερον νὰ πραγματευθῶμεν ἐνταῦθα.

Τὸ πλάτος τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης ὑπὸ τὴν γενικὴν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος τὴν μέχρι τοῦδε ἀναπτυχθεῖσαν εἶναι τὸ περιλαμβάνον πάντα ὅσα ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ καὶ ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ ἐγένοντο καὶ ἔχουσιν ἀναφορὰν πρὸς τὰς ἐνεργείας, τὰ πάθη καὶ τὰς τύχας τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ κατὰ τὸν ἀδιάλειπτον ῥοῦν τοῦ χρόνου. Μέγας καὶ εὐρὺς ὁ χῶρος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ ἄπειρα τὰ ἐν τούτῳ γενόμενα καὶ διηνεκῶς γινόμενα. Δύναται λοιπὸν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ περιλάβῃ ἐν τῇ συνειδήσει ἢ ἐν τῇ μνήμῃ αὐτοῦ ἅπαν τοῦτο τὸ ἄπειρον πλῆθος καὶ νὰ ἀντέχῃ εἰς τὴν τούτου ὁρμήν; Δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ γινώσκῃ καὶ νὰ μελετᾷ πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἢ διὰ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ συνειδότος ἐν τῷ κόσμῳ τελεσθέντα εἴτε καὶ ἁπλῶς ἀνεξαρτήτως τῆς τοῦ ἀνθρώπου συνειδήσεως

(1) Τὴν μέθοδον τῆς Ἱστορίας δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν, ἑπόμενοι τῷ Διονυσίῳ τῷ Ἁλικαρνασσεῖ, τὸ *τεχνικὸν* ἢ *οἰκονομικὸν μέρος* τῆς Ἱστορίας, τὸ περιλαμβάνον «τὰ περὶ τὴν διαίρεσιν, τὴν τάξιν καὶ τὴν ἐξεργασίαν τῆς Ἱστορίας» (Διον. Ἁλικαρν. Περὶ Θουκ. χαρακτῆρος θ'). Καὶ ὁ Πολύβιος δὲ τὴν μέθοδον καλεῖ *οἰκονομίαν καὶ χειρισμόν*.

(2) Τὸ ὄνομα ἐλήφθη ἀπὸ τοῦ Διονυσίου.

καὶ ἐνεργείας ἐπὶ τὸν βίον αὐτοῦ ἐπιδράσαντα φυσικὰ γεγονότα; Δύναται νὰ διαδράμῃ κατὰ διάνοιαν πάσας τὰς χώρας, αἵτινες ὑπῆρξαν θέατρον τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ ἐξετάζῃ ἐν τῷ μεγάλῳ ῥεύματι τοῦ χρόνου πάντα τὰ ἐν πάσαις ταῖς χώραις καὶ ὑπὸ πάντων τῶν ἀνθρώπων εἴτε ὡς ἀτόμων, εἴτε ὡς φυλῶν ἢ ἐθνῶν ἢ πολιτειῶν καὶ κρατῶν καὶ ὁλοκλήρων πολιτικῶν κόσμων γενόμενα καὶ ἔχοντα ἀναφοράν τινα πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον; Δύναται ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια νὰ καταστήσῃ ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης αὐτῆς πάντα τὸν ἠθικὸν πνευματικὸν κόσμον, πᾶσαν κοινωνικήν, πολιτικήν, θρησκευτικήν, ἐπιστημονικὴν ἀνάπτυξιν καὶ βίον τοῦ ἀνθρώπου, πᾶσαν πολιτείαν, πᾶν δίκαιον, πάντα νόμον καὶ θρησκείαν, πᾶσαν φιλολογίαν καὶ τέχνην, πάσας τὰς γλώσσας πάντων τῶν ἐθνῶν τοῦ κόσμου, καὶ πρὸς τῇ καθολικῇ ἐπιστήμῃ τῆς φιλοσοφίας πᾶσαν κατ' ἰδίαν ἐπιστήμην, πάντα δηλονότι τὰ πνευματικὰ στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ βίου παρὰ πάσῃ τῇ ἀνθρωπότητι· καὶ ταῦτα πάντα οὐχὶ ἐν τῷ ἐνεστῶτι ἑκάστοτε βαθμῷ καὶ τύπῳ τῆς ἀναπτύξεως ἑκάστου, ἀλλ' ἐν τῇ ὅλῃ πορείᾳ τῆς γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως αὐτῶν ἐν παντὶ χρόνῳ καὶ τόπῳ; Καὶ ἂν ἔτι πρὸς στιγμὴν τὸ τοιοῦτον ἤθελε θεωρηθῇ δυνατόν, δύναται ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ καθολικῇ ταύτῃ ἐρεύνῃ ν' ἀναδράμῃ μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορίας καὶ νὰ λάβῃ ἀσφαλῆ ἀφετηρίαν ἐν τῇ μελέτῃ τῆς ὅλης ἱστορίας θεωρῶν τὰ κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον ἀπὸ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς, ἀπὸ τῆς γενέσεως δηλονότι τοῦ ἀνθρώπου, καὶ παρακολουθῶν ἐκεῖθεν τὰς ἀπείρους διευθύνσεις τῆς ἀναπτύξεως τοῦ βίου τούτου ἐν τῷ ἀχανεῖ τοῦ χρόνου διαστήματι; Διότι οὕτω μόνον εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ καθολικὴ θετικὴ ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας κατὰ τὴν σκιαγραφηθεῖσαν ἔκτασιν αὐτῆς; Ἀλλὰ καὶ ἂν ἔτι δυνηθῇ νὰ εὕρῃ τοιαύτην τινὰ ἀρχὴν καὶ ἀφετηρίαν ἀσφαλῆ καὶ διεύθυνσιν πολυμερῆ ἐν τῷ πολυμερεῖ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος, δύναται νὰ νοήσῃ καὶ νὰ συλλάβῃ ἐν τῇ διανοίᾳ τὸν τοιοῦτον βίον ὡς ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ἐν πάσῃ τῇ ἐσωτερικῇ ἑνότητι αὐτοῦ, οἵαν ἑνότητα ἀπαιτεῖ πᾶσα συστηματικὴ γνῶσις ἀξία νὰ λέγηται ἀληθὴς ἐπιστήμη; Τοιαύτη τις ἐπιστήμη περιλαμβάνουσα ἐν τῇ περιοχῇ αὐτῆς πᾶν ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος εἰργάσατο ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ βίῳ, καὶ πᾶν ὅπερ γενόμενον ἐν τῇ φύσει ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πεῖραν καὶ γνῶσιν, καὶ πάντα τὰ γενόμενα ἐν ταῖς ἀνθρωπίναις κοινωνίαις καὶ πολιτείαις μέχρι σήμερον ἐπὶ τῶν πέντε ἠπείρων τῆς γῆς· πᾶν, ὅπερ

προελθὸν ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εὗρε τὴν προσφυᾶ ἔκφρασιν ἐν τῷ πολιτισμῷ τοῦ ἀνθρώπου· τοιαύτη τις ἐπιστήμη ἤθελεν εἶσθαι ἡ ἐπιστήμη ἡ κεφαλαιώδης, ἤτοι τὸ κεφάλαιον παντὸς ἐπιστητοῦ ἔχον πλάτος πολλῷ εὐρύτερον ἢ ἡ *φιλοσοφία* ἐν τῇ ἰδιότητι αὐτῆς τῇ ἀρχικῇ, τῇ ἰδιότητι δηλονότι τῆς καθολικῆς ἐπιστήμης τῆς περιλαμβανούσης πάσας τὰς ὕστερον ἰδίους κλάδους τοῦ εἰδέναι ἀποτελεσάσας εἰδικὰς ἐπιστήμας. Διότι καὶ ἡ τοιαύτη φιλοσοφία ἢ ἐπιστήμη καθολικὴ ἤθελε περιέχεσθαι ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἱστορίας, ἥτις ὡς ἐπιστήμη παντὸς τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου, πρὸς τῷ σύμπαντι χώρῳ τοῦ ἀνθρωπίνως εἰδέναι, ἤθελε περιλάβει καὶ πάντα τὰ ἄλλα τὰ ἐκ τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ ὅλου πνευματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου προερχόμενα, καθόλου δ' εἰπεῖν πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τοῦ ἀνθρώπου πραττόμενα καὶ αὐτὰ τὰ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον ὑπὸ τῆς φύσεως γινόμενα. Ἀλλ' εἶναι δυνατὸν τοιαύτη τις ἐπιστήμη, καὶ ἂν ἤθελε καταστῇ προσιτὴ εἰς ὑψίστην τινὰ καὶ μεγίστην ἀνθρωπίνην διάνοιαν, νὰ μεταδοθῇ ὡς ἐπιστήμη θετική, ἐν ἑνότητι καὶ συστηματικότητι, ἀπὸ γενεὰς εἰς γενεάν; Τὰ πάντα συνηγοροῦσι βεβαίως ἐνταῦθα ὑπὲρ ἀπαντήσεως ἀρνητικῆς εἰς τὴν οὕτω τιθεμένην ἐρώτησιν. Ὁ μόνος ὅρος τῆς ὑπάρξεως τοιαύτης τινὸς ἐπιστήμης ἱστορικῆς ἤθελεν εἶσθαι ἡ διαίρεσις αὐτῆς εἰς πολλὰς κατ' ἰδίαν ἱστορίας, ὧν ἑκάστη ἔμελλεν ἀποτελέσει ἴδιον κλάδον ἱστορίας λαμβάνουσα τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, ὡς τοῦτο ἐγένετο ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ὡς καθολικῇ τῶν ὄντων ἐπιστήμῃ διὰ τῆς διαιρέσεως αὐτῆς εἰς τὰς πολλὰς εἰδικὰς ἐμπειρικὰς ἐπιστήμας. Καὶ δύναται μέν τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι, ὅπως διὰ τοῦ χωρισμοῦ τῶν εἰδικῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν αὕτη ἀπὸ τῆς καθολικῆς ἐπιστήμης τῶν ὄντων κατέστη ἁπλῶς ἐπιστήμη τῶν ἀρχῶν, οὕτω ὑπεράνω τῶν εἰδικῶν ἱστοριῶν ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ τις καθολικὴ ἱστορία ὡς ἱστορία τῶν *ἀρχῶν*, τῶν ζητημάτων δηλονότι τῶν ἀναγομένων εἰς τὴν πρώτην ἀρχὴν τοῦ ἀνθρώπου, τῶν ζητημάτων τῶν ὄντων κοινῶν εἰς πάσας τὰς εἰδικὰς ἱστορίας καὶ συνεχόντων ταύτας πρὸς ἀλλήλας. Ἀλλ' ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστήμη τῶν γινομένων, ὡς ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐν τῇ πορείᾳ τῆς τούτου ἀναπτύξεως, οὖσα κατ' ἐξοχὴν ἐπιστήμη ἐμπειρική, δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῷ ὅλῳ αὐτῆς κεχωρισμένη ἀπὸ τῶν κατὰ μέρος ἱστοριῶν, ὡς ὑφίσταται ἡ φιλοσοφία ἀποκεχωρισμένη τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν.

Τὸ *ὅλον* τῆς ἱστορίας καθίσταται οὕτω ἁπλῶς ἀφῃρημένη ἑνότης καὶ ἰδία ἐπιστήμη ἄνευ ἰδίας ὑποστάσεως, ἄνευ ἰδιαιτέρου θετικοῦ ἀντικειμένου. Τοιαύτη τις ἱστορία ἤθελεν εἶσθαι τὸ πολὺ γενική τις φιλοσοφικὴ θεωρία τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῶν στοιχείων τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ περιλαμβάνουσα καὶ τὰς ὑποθέσεις τὰς περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὰς ἀναγομένας εἰς τὸν ἐκτὸς τῆς θετικῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας χῶρον τὸν προϊστορικόν. Ἡ τοιαύτη ἐπιστήμη ἤθελεν εἶσθαι ἁπλῆ τις εἰσαγωγὴ ἢ ἐπίλογος τῶν ἰδιαιτέρων ἱστοριῶν, ἄνευ τῆς ἀπαραιτήτου τῇ ἱστορίᾳ ἰδιότητος τοῦ διδάσκειν καὶ ἐκτιθέναι πράξεις ἀνθρωπίνας ὑπὸ ὡρισμένων ἀνδρῶν ἢ ἐθνῶν ἢ πολιτειῶν καὶ ἐν ὡρισμένῳ μέτρῳ ἐπιδράσεως ἐπὶ τὸν βίον καὶ τὰς τύχας τοῦ ἀνθρώπου γινομένας· ἤθελεν εἶσθαι ἡ πολυθρύλητος *φιλοσοφία* τῆς ἱστορίας (1). Ἀλλὰ μὴ ὑφισταμένης οὕτω καθολικῆς τινος θετικῆς ἐπιστήμης ἱστορικῆς καὶ αἱ καθ' ἑαυτὰς ἱστορίαι περιστρεφόμεναι περὶ πάντα κλάδον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, περὶ πάσας τὰς ἐνεργείας, τὰ πάθη καὶ τὰς τύχας αὐτοῦ, ἢ καθ' ἑαυτὰς ἤθελον περιλάβει τὰ εἰδικώτατα τοῦ βίου τούτου ἀντικείμενα οὐδαμῶς ἢ κατ'

(1) Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ἣν τινες κατὰ τὸν παρελθόντα ἰδίως καὶ κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα, ἐθεώρησαν καὶ ἐπραγματεύθησαν ὡς ἰδίαν αὐτοτελῆ ἐπιστήμην, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ φιλοσοφική τις θεωρία συστηματικὴ περὶ τῶν γενικῶν κεφαλαίων τῆς ἱστορίας. Ἀλλ' ἐπειδὴ πᾶσα περὶ τῆς ἱστορίας φιλοσοφικὴ θεωρία ἑνοῦται ἀδιασπάστως μετὰ τοῦ ὑλικοῦ αὐτῆς τῆς ἱστορίας, κατὰ βάθος καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ αὐτὴ ἡ ἱστορία γενικώτερον καὶ θεωρητικώτερον ἐξεταζομένη καὶ οὐδὲ δύναται νὰ ὑπάρχῃ φιλοσοφία ἱστορίας ὡς ἰδιαιτέρα ἐπιστήμη κειμένη καὶ ἀποτελοῦσα ἐπιστήμην φιλοσοφικήν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μεγάλοι φιλόσοφοι, οἷοι ὁ Χέρδερ καὶ ὁ Ἔγελος, συνέγραψαν ἰδίας πραγματείας τῆς «φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας», ἐξετάζοντες ἐν αὐταῖς ὑπὸ πνεῦμα γενικώτερον τὰ διάφορα κεφαλαιώδη μέρη τῆς ἱστορίας· ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ πραγματεῖαι κατὰ βάθος οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ πραγματεῖαι ἱστορικαὶ ἐκ γενικωτέρας καὶ καθολικωτέρας ἐπόψεως κρίνουσαι τὸν ἱστορικὸν βίον. Ἄλλοι, ὡς ὁ Ῥόττεκ, *φιλοσοφίαν* τῆς ἱστορίας ἐθεώρησεν ἁπλῶς τὴν ἐπιστημονικωτέραν καὶ συστηματικωτέραν ἐξεργασίαν τῆς ἱστορικῆς ὕλης. «Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, λέγει ὁ Ῥόττεκ, εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τὴν ἱστορίαν ἀπὸ ἀκάρπου θησαυροῦ μνήμης μεταβάλλει εἰς τροφὴν τῆς διανοίας καὶ τῆς καρδίας, καὶ καθίστησιν αὐτὴν ἀληθῆ *ἐπιστήμην*». Λέγων δὲ ὁ Ῥόττεκ ὅτι ἄνευ βλέμματος φιλοσοφικοῦ δὲν δύναται νὰ γένηται λόγος οὔτε περὶ τελεσφόρου ἐρεύνης οὔτε περὶ μελέτης τῆς ἱστορίας καὶ κρίσεως περὶ αὐτῆς» οὐδὲν νεώτερον λέγει ἢ ὅ,τι ἤδη καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι εἶπον ὁ Πολύβιος καὶ ὁ Διονύσιος περὶ τῆς ἱστορίας (ἴδ. σελ. 7-8 καὶ 95-6) ὅτι δηλονότι ἡ ἱστορία εἶναι ἐπιστήμη συστηματικὴ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου («φιλοσοφία ἐκ παραδειγμάτων») ἐρευνῶσα τὸν βίον τοῦτον συστηματικῶς καὶ ἐν τῇ καθολικότητι αὐτοῦ κατὰ πλάτος καὶ βάθος. Ὥστε φιλοσοφία τῆς ἱστορίας εἶναι κατ' οὐσίαν αὐτὴ ἡ *ἱστορικὴ ἐπιστήμη*.

ἐλάχιστον ὅρον ἐκφράζοντα ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἔννοιαν τῆς ἱστορίας (1), ἣ πᾶσαι ὁμοῦ ἤθελον ἀγάγει ἡμᾶς εἰς τὸ αὐτὸ τέλος, εἰς ὃ ἡ ἐνιαία ἱστορία περιλαμβάνουσα πάντα τὰ ἀναγόμενα εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον Οὕτω ἡ περὶ τὴν ἱστορίαν ἐπιστήμη περιέρχεται εἰς τὸ δίλημμα νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ ἱστορίας περιλαμβανούσης πᾶσαν τὴν πνευματικὴν δρᾶσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πάντα τὰ παθήματα καὶ τὰς τύχας αὐτοῦ καθ' ὅλους τοὺς χρόνους καὶ τόπους καὶ ἀφῃρημένης τινὸς φιλοσοφικῆς περὶ ἱστορίας διδασκαλίας. Δύναταί τις ἴσως ν' ἀντείπῃ ὅτι αὐτὴ ἡ φύσις τῶν πραγμάτων παρέχει ὡς πρὸς τοῦτο τὰς βάσεις τὰς φυσικὰς λογικῆς τινος διαιρέσεως τῆς ἱστορίας δεικνυούσης ἡμῖν τὴν ὁδὸν τῆς πραγματικῆς ἱστορίας. Ἡ φύσις διῄρεσε τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς φυλὰς καὶ διὰ τούτων εἰς ἔθνη οἰκοῦντα ἐν ἰδίοις ἐπὶ τῆς γῆς τόποις, ἔχοντα τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἰδιοφυίαν καὶ διὰ ταύτης καὶ κατὰ ταύτην δημιουργοῦντα τὴν ἱστορίαν αὐτῶν. Ἡ ἱστορία λοιπὸν πρέπει νὰ ἔχῃ ἀντικείμενον τὸν ἴδιον ἑκάστου ἔθνους βίον καὶ ἐκ τῶν τοιούτων ἱστοριῶν ν' ἀποτελεσθῇ ἡ καθολικωτέρα ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἀλλ' οὕτω τὸ ζήτημα μετατίθεται ἁπλῶς χωρὶς νὰ λυθῇ. Διότι καὶ ἡ ἰδιαιτέρα ἑκάστου ἔθνους ἱστορία, ὡς μελέτη σύμπαντος τοῦ πνευματικοῦ βίου αὐτοῦ, παρίστησι τὰς αὐτὰς κατὰ βάθος δυσχερείας, ἃς καὶ ἡ ὑπὸ καθολικωτέραν ἔποψιν τὸν ἀνθρώπινον βίον πραγματευομένη ἱστορία. Πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοιούτου διλήμματος καὶ πρὸς καθιέρωσιν μεθόδου ἐπιστημονικῆς ἐν τῇ μελέτῃ καὶ συγγραφῇ τῆς ἱστορίας ἐπαρκούσης εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας προὐτάθησαν ἐν τοῖς νεωτάτοις χρόνοις πολλὰ συστήματα, ἐξ ὧν ἔλαβον τὰ ὀνόματα καὶ σχολαὶ ἀσπαζόμεναι διαφόρους θεωρίας ἀναφερομένας εἰς τὸν ἄριστον τρόπον τῆς συγγραφῆς καὶ τῆς μελέτης τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ πλάτους ἢ τῆς περιοχῆς καὶ τῶν ὁρίων τῆς ἐπιστήμης ταύτης. Ἀλλ' ὁ ἄριστος τρόπος τῆς διαλευκάνσεως τῶν τοιούτων ζητημάτων εἶναι ὁ γενετικὸς ἢ *ἱστορικὸς* τὸ νὰ παρακολουθῇ τις δηλονότι τὴν πορείαν καὶ ἀνάπτυξιν

(1) Διότι αἱ εἰδικαὶ αὗται ἱστορίαι δὲν ἤθελον εἶσθαι, ὡς νῦν νοοῦνται, εἰδικαὶ ἱστορίαι λαῶν, κρατῶν, πόλεων ἢ μεγάλων ἱστορικῶν ἀνδρῶν, ἀλλ' ἱστορίαι ἀναφερόμεναι εἰς πάντα ἀνθρώπινον βίον· οὕτω δὲ ἠθέλομεν ἔχει ἱστορίαν ἔθνους τινός, ἀλλὰ παρὰ ταύτην καὶ ἱστορίαν φιλολογίας, ἱστορίαν μουσικῆς, ἀστρονομίας, ἱστορίαν γλώσσης Ἑλληνικῆς, ἱστορίαν ποιήσεως κτλ. καὶ πᾶσαι αἱ τοιαῦται ἱστορίαι ἤθελον ἀποτελέσει τὴν ὅλην ἱστορίαν.

τῆς *ἱστορίας* ὡς ἐπιστήμης ἀπὸ τῆς γενέσεως αὐτῆς μέχρι σήμερον. Καὶ τοῦτο θέλομεν πράξει ἐν τοῖς περαιτέρω. Ἀλλ' ἵνα ἡ τοιαύτη διὰ τῆς ἱστορίας διαλεύκανσις τοῦ ζητήματος καταστῇ εὐχερεστέρα καὶ σαφεστέρα, καλὸν κρίνομεν νὰ ἐκθέσωμεν ἐκ τῶν προτέρων, ὅσον ἔνεστι συντόμως καὶ περιληπτικῶς, τὰς σήμερον ἐπικρατούσας ἐν ταῖς διαφόροις σχολαῖς θεωρίας, διότι καὶ αὗται οὖσαι προϊὸν τῆς ἀνελίξεως τῆς περὶ τὴν ἱστορίαν ἐπιστήμης παριστῶσιν ἡμῖν ἐκ τῶν ὑστέρων τὰ πορίσματα τῶν ἐν τῷ ἐπασχολοῦντι ἡμᾶς ζητήματι πολλῶν καὶ μεγάλων ἐρευνῶν καὶ συζητήσεων. Αἱ θεωρίαι αὗται ἐκπροσωποῦνται γενικῶς ἐν δυσὶ σχολαῖς, ἐν τῇ σχολῇ τῇ καλουμένῃ «ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ» (Kulturgeschichte)(1) καὶ ἐν τῇ σχολῇ τῆς «ἱστορίας τῆς πολιτικῆς»(2).

Α') Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. — Αἱ θεωρίαι τῆς σχολῆς τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ συγκεφαλαιοῦνται ἐν τοῖς ἑξῆς: Τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης κυριώτατος σκοπὸς εἶναι τὸ παριστάναι πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ ἀνθρώπου τήν τε οὐσίαν καὶ τὴν μορφὴν τοῦ ἀνθρωπίνου πνευματικοῦ βίου ἐν τῇ βαθμιαίᾳ αὐτοῦ ἐξελίξει καὶ πραγματώσει· ἀντικείμενον ἄρα τῆς ἱστορίας εἶναι πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸν πολιτισμὸν αὐτοῦ, πᾶν ὅπερ τὸν ἄνθρωπον καθίστησιν ἀληθῆ ἄνθρωπον. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη πρέπει νὰ ἐκτείνῃ τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας αὐτῆς ἐφ' ὅσον ἔνεστι μείζονα ἔκτασιν ἐν τῷ χώρῳ τῆς ἀνθρωπότητος εἴτε ἐν καθολικῇ

(1) Ἐννοεῖται ὅτι ὁ ὅρος «ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ», τοῦ ὁποίου ποιούμεθα χρῆσιν ἐνταῦθα, ἐκφράζων κατ' οὐσίαν ἐκεῖνο, ὅπερ ἐν τῇ Γερμανικῇ νοεῖται διὰ τοῦ Kulturgeschichte, δὲν σημαίνει κυρίως τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ (histoire de la civilisation), ἀλλὰ τὴν ἱστορίαν ἢ τὴν ἱστοριογραφίαν τὴν ἐξετάζουσαν ἱστορικῶς τὸν ἀνθρώπινον βίον κατὰ τὴν πορείαν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ. Ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ ἀντικειμένου αἱ τῶν λέξεων ἔννοιαι δὲν διαφέρουσι πολὺ ἀπ' ἀλλήλων· ἀλλ' ὅρος «*ἱστορία πολιτισμοῦ*», ὡς ἐπιστημονικὸς ὅρος, δὲν εἶναι ἐπιτυχής, ἀντιτιθέμενος μάλιστα πρὸς τὴν «*ἱστορίαν τὴν πολιτικήν*». Ἀλλὰ πολλῷ ἀτυχεστέρα ἤθελεν εἶσθαι οἱαδήποτε ἀπόπειρα πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ μνημονευθέντος *ὅρου* δι' ἄλλων ὅρων συμφωνούντων ἴσως γραμματικῶς πληρέστερον πρὸς τὸ Kulturgeschichte. (Τοιοῦτοι ὅροι θὰ ἦσαν «ἡ παιδευτικὴ» ἢ «ἡμερωτικὴ», «ἡ περὶ τὴν ἡμέρωσιν ἢ παίδευσιν» καὶ γενικώτερον «ἡ περὶ τὸν βίον» ἱστορία). «Βιολογικὴ ἱστορία» θὰ ἦτο ἴσως ὅρος κατάλληλος, ἐὰν μὴ τὸ ὄνομα «βιολογία» (biologie) καθιεροῦτο πρὸς δήλωσιν ἄλλης ἐπιστήμης.

(2) *Πολιτικὴ ἱστορία* σημαίνει νῦν μέχρι τινὸς ὅ,τι *πραγματικὴ ἱστορία* παρὰ Πολυβίῳ (ἡ ἱστορία ἡ περὶ τὰς πράξεις τῶν ἐθνῶν καὶ πόλεων), ὡς θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν καὶ περαιτέρω».

ένότητι λαμβανομένης εἴτε κατὰ τοὺς συγκροτοῦντας αὐτὴν ἰδιαιτέρους λαούς. Καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀνθρωπότης ἀποτελεῖ μίαν ἠθικὴν ἑνότητα διὰ τῆς ἑνότητος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, ἡ ἱστορία πρέπει νὰ ζητῇ καὶ νὰ ἐρευνᾷ τὴν ἑνότητα ἢ τὸ πνεῦμα τῆς ἑνότητος ταύτης ἐν παντὶ αὐτῆς βήματι καὶ ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς, ν' ἀναδράμῃ ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἀναπτύξεως ταύτης, ἔστω καὶ ἐν μέσῳ ἀμυδροῦ μόνον φωτός, νὰ παρακολουθῇ δὲ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐν πνεύματι καθολικῷ ἀποβλέποντι πρὸς πᾶσαν τὴν ἀνθρωπότητα κατὰ πάσας τὰς περιόδους τῆς ἐξελίξεως, διότι ἡ ἱστορία εἶναι τὸ «γνῶναι ἑαυτὴν» δι' ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα. Τὴν ἀλήθειαν βεβαίως δὲν δύναται ἐν πᾶσι νὰ εὑρισκῃ ἐν τῷ εὐρυτάτῳ χώρῳ τοῦ ἐρευνᾶν αὐτήν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ περιορίζηται μόνον εἰς τὰς θετικὰς γνώσεις· διότι ἡ ἱστορία, ὅπως ἡ φιλοσοφία, δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ φῶς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ τούτων ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος πλήρης καὶ τελεία ἀντίληψις, ἀλλ' ἡ ζήτησις τῆς τοιαύτης ἀληθείας καὶ διδασκαλία αὐτῆς, ἡ ἀφοσίωσις πρὸς αὐτήν (1). Τὸ ἔργον τῆς ἱστορίας εἶναι τὸ τοῦ «προδρόμου» τῆς ἀληθείας· δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ φῶς, ἀλλ' ὑπάρχει, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός (2). Τὰ ἐξωτερικὰ γεωγραφικὰ καὶ χρονικὰ ὅρια τοῦ πλάτους καὶ τῆς ἐκτάσεως τῆς ἱστορίας προσδιορίζονται ὑπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἔθνη μὴ ἀναπτύξαντα πολιτισμὸν ἔν

(1) Πρβλ. τὰ περὶ τῶν σχέσεων τῆς ἀληθείας πρὸς τὴν ἱστορίαν κατὰ Διονύσιον τὸν Ἁλικαρνασσέα σελ. 93).

(2) «Εἰς τὸ πεπερασμένον ὄμμα τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος (τῆς ἱστορίας) εἶναι κεκαλυμμένα· ἀλλὰ τὸ ὄμμα τοῦτο δύναται διὰ τῆς ἐρεύνης νὰ νοήσῃ τὴν διεύθυνσιν τῆς ὁρμητικῶς φερομένης κινήσεως. Εἰς τὴν στενὴν ταύτην τοῦ *ἐνταῦθα* καὶ *νῦν* εἰρκτὴν φυγαδευμένον βλέπει τὸ *πόθεν* καὶ *πόσε*; Βλέπει ὅ,τι βλέπει, ὡς πεπληρωμένον φωτός, ἐν ᾧ καὶ ἐξ οὗ εἶναι τὸ πᾶν· καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ εἶναι μακρόθεν γενομένη ἀντανάκλασις τοῦ φωτὸς ἐκείνου. Δὲν ἤθελεν ὑπομείνει τὴν τοῦ φωτὸς τούτου αἴγλην· ἀλλ' εἰς τὰς διαφανεῖς σφαίρας, τὰς ἀποκαλυπτομένας αὐτῷ, γυμνάζον τὸ βλέμμα καὶ παροξύνον αὐτό, αἰσθάνεται πάντοτε εὐρυτέρας ἐκτάσεις, πάντοτε μείζονας ἐμπυρείας. Κύκλος ἐν τοῖς κύκλοις τούτοις εἶναι ὁ ἀνθρώπινος κόσμος καὶ ἡ ἱστορία αὐτοῦ καὶ τὸ ἱστορικῶς μέγα εἶναί τι ἀκαρὲς ἐν τῇ μεγάλῃ ἀποκαλύψει τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ κόσμῳ (*θεοφανείᾳ*). Ἡ ἱστορία εἶναι τὸ νὰ γινώσκῃ ἡ ἀνθρωπότης ἑαυτήν, τὸ νὰ ἔχῃ πεποίθησιν περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς. Δὲν εἶναι αὕτη «τὸ φῶς καὶ ἡ ἀλήθεια», ἀλλὰ ζήτησις ταύτης καὶ παραινετικὸς ὑπὲρ αὐτῆς λόγος, εἶναι τέλος μία καθιέρωσις, τὸ ἱεροῦσθαι πρὸς αὐτήν, ὁμοία τῇ τοῦ Ἰωάννου ῥήσει «οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός» (Droysen H. 37). Πρβλ. τὰ ἐν σελ. 103 σημ. 1.

τινι μέτρῳ, ἀλλὰ βιοῦντα βίον ὅλως φυσικὸν ἢ μικρὸν τούτου διαφέροντα ἀποκλείονται τῶν πυλῶν τῆς ἱστορίας. Ὥστε ἡ ἱστορία περιστρέφεται κυρίως περὶ τὸν βίον τῶν ἐθνῶν τῶν δημιουργησάντων πολιτισμόν τινα ἐν τῷ κόσμῳ (1). Πᾶς δὲ τοιοῦτος πολιτισμός, μεθ' ὅλας τὰς κατὰ γένη καὶ κατὰ τόπους διαφοράς, εἶναι κοινόν τι κτῆμα τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου εἶναι κοινή τις ἐργασία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πρὸς τελειοποίησιν αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν μέγιστον τῆς ἱστορίας ἔργον εἶναι τὸ νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ ν' ἀπόληται μηδὲν ἐκ τοῦ κέρδους τῆς ἐργασίας ταύτης. Πρὸς τοῦτο ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ περιέχῃ πάντα ὅσα τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἰργάσατο ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως. Ἑκάστη ἐπιστήμη καὶ τέχνη δύναται νὰ ἔχῃ καὶ ἔχει τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἱστορίαν· τὸ κάλλιστον δ' ἔργον τῆς ἱστορίας εἶναι ν' ἀποδεικνύῃ, ἐν μὲν τῷ χώρῳ τῆς θρησκείας καὶ τῆς τέχνης καὶ τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν (οἷον φιλοσοφίας, φιλολογίας, ἱστορίας τῆς τέχνης, τοῦ δικαίου καὶ τῶν νόμων) τὴν ἐκ τούτων ἐπὶ τὴν ὅλην πνευματικὴν ἀνάπτυξιν ἐπίδρασιν καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἐπελθοῦσαν πνευματικὴν κατάστασιν τῶν λαῶν, ἐν δὲ τῷ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, νὰ ἐρευνᾷ τοὺς ὅρους, καθ' οὓς ἡ φύσις

(1) Ἴδ. σελ. 31. Κατὰ τῆς τοιαύτης θεωρίας ὑπάρχουσιν ἀντιρρήσεις, οὐδένα λαόν, οὐδὲ τὸν βαρβαρώτατον, ἀποκλείουσαι τῆς ἱστορίας. Οὕτω λέγει ὁ Ἐρνέστος Βέρνχαϊμ (Ernst Bernheim. Lehrbuch. der Hist. Methode σελ 35) «Πρέπει ν' ἀπορρίψωμεν ἀπολύτως τὴν περιωρισμένην ἐκείνην θεωρίαν, ἥτις περιόδους τινὰς χρονικὰς καὶ λαοὺς θέλει ν' ἀποκλείσῃ ἐντελῶς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ὡς *μὴ ἱστορικούς*. Ἐννοοῦσι δ' ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο τοὺς λαοὺς τοὺς ἱσταμένους ἐν τῇ κατωτάτῃ βαθμίδι, οὓς καλοῦσι καὶ *προϊστορικούς*· καλοῦντες δ' αὐτοὺς *μὴ ἱστορικοὺς* ἀμφισβητοῦσιν αὐτοῖς καὶ τὴν ἱκανότητα καὶ αὐτὴν τὴν ἐλπίδα τοῦ δύνασθαι καὶ τούτους ἐξελθεῖν τῆς βαρβάρου ἐκείνης καταστάσεως καὶ ἀναπτύξαι ὑψηλότερον ἱστορικὸν βίον· εἰσὶ δὲ οὗτοι οἱ Νιγρῆται καὶ οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ἀμερικῆς. Ἀλλὰ τίς δύναται οὕτω νὰ προδικάσῃ τὴν τύχην τῶν λαῶν; Καὶ δὲν συνέβη πολλάκις φυλαὶ κατὰ τὸ φαινόμενον βαρβαρώταται αἴφνης νὰ κατορθώσωσιν ἔργα κοσμοϊστορικὰ ἐκπληκτικά, ὡς οἱ Οὖννοι, οἱ Μογγόλοι, οἱ Ἄραβες; Καὶ δὲν ὑπάρχουσιν ἄλλοι λαοὶ ἐκ τῆς κατ' ἐπιφάνειαν *ἀπεγνωσμένης* ἀγριότητος βαθμηδὸν γενόμενοι λαοὶ ἰσχυροὶ καὶ πεπολιτισμένοι, ὡς οἱ Μαγιάροι; Καὶ δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν μὴ ἱστορικοὺς τοὺς ἐν ἀγριότητι ἐμμένοντας λαούς, ὁπόταν οὗτοι γίνωνται ἀντικείμενον τοῦ ἡμετέρου ἐπιστημονικοῦ διαφέροντος καὶ κτῶνται σημασίαν ὡς παρέχοντες ὕλην εἰς τὸν ἡμέτερον πολιτισμὸν ἢ καὶ πολέμιοι ὄντες τῶν ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ ἐνεργειῶν ἡμῶν; Φρονοῦμεν ὅτι οὐδεὶς ὑπάρχει λαὸς ἀπολύτως μὴ ἱστορικός· διότι ὁ συνδυασμὸς τῶν ἐξελίξεων δύναται αἰφνιδίως ἢ βαθμηδὸν νὰ μεταβάλῃ τὰ πάντα. Τὸ αὐτὸ ἀληθεύει καὶ περὶ τῶν λαῶν, οἵτινες, καίτοι κέκτηνται πολιτισμὸν ἀνώτερον, διατελοῦσι, κατὰ τὸ φαινόμενον, στάσιμοι ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν, ὡς οἱ Σῖναι».

καὶ ὁ φυσικὸς κόσμος καὶ ἡ τούτου γνῶσις ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ χώρῳ τῶν ὑψίστων τύπων τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς πολιτείας, τῆς θρησκείας, τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης. Κατ' ἀκολουθίαν αἱ ἀνακαλύψεις αἱ ἐπιδρῶσαι ἀμέσως ἐπὶ τὸν ἠθικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου· αἱ ἐφευρέσεις αἱ ἀσκήσασαι ροπήν τινα μεγάλην ἢ μικρὰν ἐπὶ τὸν ὅλον πνευματικὸν βίον· αἱ ἐπιστῆμαι αἱ πνευματικαί· «ἡ συνάφεια τῶν πολιτικῶν γεγονότων (ὡς λέγει ὁ Σλόσσερ) μετὰ τοῦ βίου τοῦ οἰκογενειακοῦ καὶ τοῦ ἀστικοῦ καὶ τῶν τούτου ἐκδηλώσεων, ἡ ὅλη διαμόρφωσις τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς πεπολιτισμένης κοινωνίας, ἡ πορεία τῆς ἐσωτερικῆς μορφώσεως, αἱ κυριώδεις μεταβολαὶ τοῦ μέρους τῆς φιλολογίας τοῦ μὴ ἀποκλειστικῶς τῇ τάξει τῶν λογίων διαφέροντος»· πάντα ταῦτα καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τῶν λαῶν κατὰ τὰ οὐσιώδη αὐτῶν στοιχεῖα, ἐπίσης δὲ καὶ αἱ καλαὶ τέχναι καὶ ὁ πολιτικὸς καθόλου καὶ κοινωνικὸς βίος τῶν λαῶν, πρέπει νὰ ὦσιν ἀντικείμενον μελέτης σπουδαίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν καὶ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Ἄνευ τούτων ἡ ἱστορία ἡ περιοριζομένη εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς σχέσεις τῶν λαῶν καὶ περὶ τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα τῶν πολέμων καὶ τῶν λοιπῶν πρὸς ἀλλήλους σχέσεων τῶν λαῶν (τῶν διεθνῶν σχέσεων) καταλείπει χάσματα καθιστῶντα ἀκατάληπτον τὴν ἱστορίαν ἐν τοῖς κυριωτάτοις κεφαλαίοις αὐτῆς, τοῖς ἀναφερομένοις εἰς τὰ κάλλιστα ἔργα καὶ κατορθώματα τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ εἰς τὰς καλλίστας περιόδους τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος. Βεβαίως ἡ τοιαύτη μελέτη τῆς ἱστορίας εὐρυτάτην ἔχει ἔκτασιν· ἀλλ' ἐκ τοῦ περὶ τὴν ἐπιστήμην πλούτου καὶ ἐκ τῆς ἀρετῆς τῆς μεθόδου τοῦ γράφοντος τὴν ἱστορίαν, καθόλου δὲ ἐκ τῆς κρίσεως αὐτοῦ, ἐξαρτᾶται τὸ μέτρον, καθ' ὃ ἐπεκτείνει οὗτος τὰς μελέτας αὐτοῦ ἐπὶ τὸν χῶρον τοῦ ὅλου πολιτισμοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν ἀρετῶν ἢ τῶν κακιῶν πολλὰ καὶ ἐν τῷ ὑποδειχθέντι τρόπῳ τοῦ μελετᾶν καὶ συγγράφειν τὴν ἱστορίαν δύνανται νὰ μένωσι χάσματα. Ἀλλ' ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἐπιστήμη διατελοῦσα ἔτι ἐν τῇ περιόδῳ τοῦ γίνεσθαι καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι ἐπιστήμη τοῦ μέλλοντος, ἐκ τοῦ μέλλοντος προσδοκῶσα τὴν καθ' ὕλην καὶ κατ' εἶδος πληρεστέραν καὶ τελειοτέραν διοργάνωσιν αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐν ᾧ διατελεῖ νῦν ἡ ἱστορία αὕτη βαθμῷ ἀναπτύξεως καὶ προόδου, δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης ταύτης τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἱστορία ἡ

πολιτικὴ ὡς ἰδία αὐτοτελὴς ἐπιστήμη· διότι ἡ ἐπιστήμη τοῦ πνεύματος εἶναι μία καὶ μόνη, ἥτις, θεωρουμένη μὲν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν ἀναλλοιώτων θεμελιωδῶν αὐτῆς ἀρχῶν, εἶναι ἡ φιλοσοφία· ἐφ' ὅσον δὲ παρίσταται ἐν τῇ κινήσει καὶ ἀναπτύξει τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ.

Τοιαῦται αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ καὶ θεωρίαι τῆς περὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ σχολῆς. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τῆς σχολῆς ταύτης νοεῖται πληρέστερον ἐν τῇ ἀντιθέσει αὐτῆς πρὸς τὴν σχολὴν τὴν πολιτικήν.

Β') Ἡ πολιτικὴ σχολή, ἤτοι ἡ σχολὴ τῆς πολιτικῆς ἢ πραγματικῆς (1) ἱστορίας. — Τῆς σχολῆς ταύτης ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ εἶναι ὅτι ὁ ἱστορικὸς βίος τῶν λαῶν καὶ τῶν ἐθνῶν ἔχει τὴν οὐσίαν αὐτῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐν τῇ στενῶς μετὰ ταύτης συνδεομένῃ κοινωνικῇ ἀναπτύξει τῶν λαῶν. Ἡ πολιτεία συγκεντροῖ ἐν ἑαυτῇ τὰ ἄριστα καὶ κάλλιστα στοιχεῖα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, πάσας τὰς πνευματικὰς καὶ ὑλικὰς δυνάμεις αὐτοῦ· αὐτὴ προάγει τὸν ἱστορικὸν βίον καὶ τὰ διάφορα στοιχεῖα τῆς τούτου ἀναπτύξεως, αὐτὴ συγκρατεῖ καὶ διατηρεῖ τὴν κοινωνίαν, τὴν μητέρα καὶ τροφὸν πάσης ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως· αὐτὴ πρὸ πάντων καὶ ἀμέσως συνδέει τοὺς λαοὺς διὰ τῶν κρατῶν καὶ τῶν κυβερνήσεων εἰς μεγάλας

(1) Οἱ κορυφαῖοι τῆς σχολῆς τῆς πολιτικῆς ἱστορίας (ὁ Βόλιγβροκ, ὁ Δάλμαν) ἐκάλεσαν τὴν ἱστορίαν τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τοῦ πραγματικοῦ βίου. Ὅτι τοιαύτην ἐν μέρει ἔχει ἔννοιαν ὁ ὅρος «πραγματικὴ ἱστορία» παρὰ τῷ Πολυβίῳ ἐξάγεται ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ ἱστοριογράφου τούτου περὶ τῆς ἐννοίας τῆς *πραγματικῆς* ἱστορίας εἰρημένων. Ὁ Πολύβιος τὴν ἱστορίαν, ὅπως ταύτην συγγράφει αὐτός, καλεῖ *πραγματικὴν* καὶ τὴν μέθοδον αὐτοῦ *πραγματικὸν τρόπον*. Καὶ ἑρμηνεύει μὲν αὐτὸς ὁ Πολύβιος τὸν ὅρον *πραγματικὴ* «ἐκ τῶν *πράξεων* τῶν ἐθνῶν καὶ πόλεων καὶ δυνατῶν», περὶ ἃς περιστρέφεται ἡ τοιαύτη ἱστορία· ἀλλ' ὅτι αἱ πράξεις αὗται ἔχουσι χαρακτῆρα κατ' ἐξοχὴν πολιτικὸν καὶ ἀποτελοῦσι *πολιτικὴν* ἱστορίαν, τοῦτο μαρτυροῦσιν οὐ μόνον τὸ περιεχόμενον αὐτῆς τῆς ἱστορίας τοῦ Πολυβίου, ἀλλὰ καὶ ὅσα οὗτος λόγον ποιούμενος περὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς ἱστορίας λέγει καὶ περὶ τῆς πραγματικῆς ἱστορίας (Θ. 1): «τὸν μὲν γὰρ φιλήκοον ὁ γενεαλογικὸς τρόπος ἐπισπᾶται, τὸν δὲ πολυπράγμονα καὶ περιττὸν ὁ περὶ τὰς ἀποικίας καὶ κτίσεις... τὸν δὲ *πολιτικὸν* ὁ περὶ τὰς πράξεις τῶν ἐθνῶν καὶ *πόλεων καὶ δυνατῶν*. *Ἐφ' ὃν ἡμεῖς ψιλῶς κατηντηκότες καὶ περὶ τούτου πεποιημένοι τὴν ὅλην τάξιν*, πρὸς ἓν μέν τι καὶ γένος, ὡς προεῖπον ἠρμόσμεθα». Ἐκ τῶν λόγων τούτων ἐξάγεται πως ὅτι «πραγματικὴν ἱστορίαν» ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ περίπου τὴν νῦν *πολιτικήν*. Ἀλλ' ὅτι ἡ τοῦ Πολυβίου «πραγματικὴ ἱστορία», ἡ *διαφέρουσα τοῖς πολιτικοῖς*, ἡ ἱστορία *τῶν πράξεων*, εἶναι ἁπλῆ μετάφρασις τοῦ res gestæ (ἴδ. σ. 6-7), δὲν εἶναι δὲ ἀκριβῶς ἡ νῦν *πολιτικὴ* καλουμένη ἱστορία, καὶ ὅτι ἔχει ὅρια πολλῷ ταύτης εὐρύτερα θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἐξηγησώμεθα περαιτέρω.

συμπολιτείας καὶ συγκρατεῖ τὴν ἕνωσιν ταύτην διὰ τῶν διεθνῶν σχέσεων καὶ τῶν διεθνῶν νομίμων· ἡ πολιτεία τέλος ἀποτελεῖ πανταχοῦ τὸ μέτρον τῆς προόδου καὶ τῆς ὀπισθοδρομήσεως, τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς βαρβαρότητος, τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς τῶν ἐθνῶν. Ἐν τῷ χώρῳ τῷ πολιτικῷ μόνον ὁ ἱστορικὸς εὑρίσκει θετικὸν ἔδαφος ἐργασίας, οὐχὶ δὲ ἐν τῷ χώρῳ τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ. Διότι ἡ ἔρευνα καὶ ἡ νόησις ἁπάσης τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως, ἧς ἀπόρροια ὁ πολιτισμός, εἶναι ἀνέφικτος, ἐνόσῳ ἡ ἱστορία δὲν ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῶν κυρίως ἱστορικῶν ἐρευνῶν καὶ δὲν εἰσέρχεται ἐντὸς τῶν ὁρίων ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ μάλιστα τῶν φυσικῶν. Ἵνα ὑπάρχῃ τις ἰδιαίτερος χῶρος καὶ ἔδαφος δι' ἱστορικὰς ἐρεύνας, πρέπει ν' ἀποκλείωνται τοῦ ἐδάφους τούτου πᾶσαι αἱ ἔρευναι καὶ αἱ γνώσεις αἱ ἀναγόμεναι εἰς τὸν χῶρον τῶν μαθηματικῶν, τῶν φυσιοϊστορικῶν καὶ τῶν φιλολογικῶν ἐρευνῶν. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ ὁ τοιοῦτος ἀρνητικὸς προσδιορισμὸς τῶν ὁρίων τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης (λέγουσιν οἱ θιασῶται τῆς σχολῆς)· ἀλλὰ πρέπει νὰ τεθῶσιν ὅρια θετικώτερα καὶ νὰ ὁρισθῇ θετικῶς καὶ εὐκρινῶς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας. Τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, (κατὰ τοὺς θιασώτας τῆς πολιτικῆς σχολῆς), πρέπει νὰ περιορισθῇ τὸ πολὺ εἰς ἐκείνας *τὰς ἀνθρωπίνας πράξεις, αἵτινες ἐγένοντο ἔν τινι χρόνῳ, καθ' ὃν αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἐφρόντισε περὶ τῆς διὰ παραδόσεων ἱστορικῶν διαιωνίσεως τῶν πράξεων αὐτοῦ.* Ἡ ἱστορία ἄρα πρέπει νὰ ἄρξηται ἀπὸ τῆς ἱστοριογραφίας ἢ ἀπὸ μνημείων ἐγγράφων δυναμένων νὰ θεωρηθῶσιν ὡς πηγαὶ πραγματικῶν ἱστορικῶν παραδόσεων. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ οὕτω περιωρισμένῳ χώρῳ τῶν παραδόσεων τὸ ἔδαφος τῆς ἱστορίας τότε λαμβάνει θετικότητα καὶ ἀσφάλειαν καὶ ἀποφεύγει τὴν σύγχυσιν πρὸς ἄλλας συγγενεῖς ἐπιστήμας, ὅταν ἔχῃ ἀσφαλὲς κέντρον καὶ ἀφετηρίαν ὡρισμένην. Ἀλλὰ κέντρον ἀσφαλὲς καὶ ἀφετηρίαν ὡρισμένην παρέχει τῇ ἱστορίᾳ μόνη ἡ πολιτεία καὶ αἱ πρὸς τὴν πολιτικὴν ἀνάπτυξιν ἀναφερόμεναι ἐν ταῖς παραδόσεσιν ἀνθρώπιναι πράξεις. Ἡ πολιτεία, λέγουσι, περιέχει ἐν ἑαυτῇ στοιχεῖα πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ πολιτισμοῦ ἱκανὰ νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν ὁπωσδήποτε κέντρον τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἅπαν τὸ κράτος τοῦ δικαίου καὶ τῶν νόμων καὶ ἡ τούτων ἐπιστήμη ἀνήκουσιν εἰς τὴν πολιτείαν· εἰς ταύτην δ' ἀνήκουσι καὶ οἱ διάφοροι τρόποι καὶ βαθμοὶ τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως, ἔτι δὲ οἱ διάφοροι βίοι οἱ ἐκ τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως προϊόντες καὶ τὸν ἱστορικὸν βίον ἐν τοῖς

οὐσιωδεστάτοις ἑρμηνεύοντες. Ἡ ὑλικὴ εὐημερία τῶν λαῶν, αἱ τέχναι αἱ βιομήχανοι, αἱ ἐπιστῆμαι καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ τὸν πρακτικὸν βίον, ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορία, ἡ «οἰκονομική», ἤτοι ἡ πολιτικὴ ἢ ἐθνικὴ οἰκονομία, διατελοῦσιν εἰς ἄμεσον πρὸς τὴν πολιτείαν ἐπαφὴν καὶ ἡ ἐπωφελὴς διὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον ἀνάπτυξις πάντων τούτων εἶναι κυρίως ἔργον τῆς πολιτείας. Πολιτικὸν χαρακτῆρα φέρουσι καὶ αἱ ἐν τοῖς κόλποις τῆς κοινωνίας τελούμεναι μεγάλαι μεταβολαὶ καὶ ἐπαναστάσεις αἱ μεταρρυθμίζουσαι τὰ τῆς πολιτείας καὶ ἀποβαίνουσαι συνήθως ἔργα πολιτικά. Ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀναπτύσσεται τὸ ἀτομικὸν μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ μόνον ἐν αὐτῇ δύνανται νὰ ὑπάρχωσι καὶ νὰ ἐνεργῶσιν ἄνδρες οἷοι Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας, Ἰούλιος Καῖσαρ, Φρειδερῖκος ὁ Β′, Ναπολέων ὁ Α′. Ἡ πολιτεία δὲ ἡ παρέχουσα ἀφορμὴν καὶ στάδιον εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ὑψίστης πνευματικῆς ἀναπτύξεως ἑρμηνεύει τὸν ἄνθρωπον καὶ ὡς ἄτομον ἐν τῇ ὑψίστῃ ἐκδηλώσει τῶν δυνάμεων αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης καθόλου ἀξίας. Αὐτὸς ὁ ἐθνικὸς βίος μόνον διὰ τῆς πολιτείας λαμβάνει ὑπόστασιν καὶ ὕπαρξιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ· καὶ ὁ θρησκευτικὸς δὲ βίος εἶναι ἀδιάσπαστος ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ βίου. Διὰ ταῦτα δὲ πάντα ἡ ἱστορία τῆς πολιτείας εἶναι ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ὁ ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων ὑπερμάχων τῆς πολιτικῆς σχολῆς Δειδερῖχος Σέφερ (Dietrich Schäfer) πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας θεωριῶν λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις(1) ὅτι ἡ λεγομένη ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἱστορία τῶν ἰδιαιτέρων πνευματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὧν ἑκάστη ἔχει τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἱστορίαν· ὅταν δὲ αἱ ἱστορίαι αὗται θεωρηθῶσι κεχωρισμέναι ἀπ' ἀλλήλων, ὡς εἶναι κεχωρισμέναι αἱ ἐπιστῆμαι (ὡς τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ τρόπος τῆς διοργανώσεως τῶν πανεπιστημίων ὁ προελθὼν ἐκ λόγων πρακτικῆς ἀνάγκης), διὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς ἱστορίας οὐδὲν ἄλλο μένει ὡς ἀντικείμενον εἰμὴ ἡ ἱστορία τῆς πολιτείας· ἡ δὲ λεγομένη ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ἀποβάλλουσα οὕτω τὸ ξένον καλλώπισμα περιορίζεται ἁπλῶς εἰς θεωρίαν ἐξωτερικῶν τύπων. Ὅτι ἡ τοιαύτη θεωρία δὲν εἶναι ἐν πᾶσιν ὀρθή, θέλομεν ἰδεῖ ἐν τοῖς περαιτέρω. Ἐπίσης δὲ ἀληθὴς ἐν πᾶσι δὲν

(1) Ἐν βιβλιαρίῳ ἐπιγραφομένῳ «Τὸ κύριον τῆς ἱστορίας κράτος (Das Eigentliche Gebiet der Geschichte)».

φαίνεται καὶ ἡ ἄλλη θεωρία τοῦ Σέφερ, ὅτι ἡ ἱστοριογραφία τὴν ζωτικὴν αὐτῆς δύναμιν ἠρύσατο πάντοτε ἐκ τῆς πρὸς τὴν πολιτείαν ἐπαφῆς καὶ ὅτι ἡ παράστασις καὶ ἐξήγησις τῆς πολιτικῆς ἀναπτύξεως ὑπῆρξε τὸ ἰδιαίτερον αὐτῆς ἀντικείμενον, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἡ πολιτικὴ ἱστορία, ἐνόσῳ παρακολουθεῖ τὴν μεταξὺ τῆς πολιτικῆς τάξεως καὶ πασῶν σχεδὸν τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ ἀνθρωπίνου πνευματικοῦ βίου συνάφειαν, ἐκπληροῖ πάσας τὰς εὐλόγους ἀξιώσεις, ἃς ἡ περὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον μελέτη ἀξιοῖ παρὰ τῆς ἱστοριογραφίας. Τοιαῦται αἱ θεωρίαι τῆς πολιτικῆς σχολῆς. Ἐν τούτοις ἡ ἱστορία τῆς ἱστοριογραφίας δὲν ἐπικυροῖ ἐν πᾶσι τὴν θεωρίαν ταύτην.

Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἀληθῶς ὅτι ἡ ἱστοριογραφία περιεστρέφετο ἀνέκαθεν περὶ τὰς ἀναγραφὰς πολιτικῶν γεγονότων. Τὰ χρονικὰ τῶν ἀρχαίων βασιλέων τῆς Βαβυλῶνος, τῆς Ἀσσυρίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Μηδίας καὶ τῆς Περσίας, τὰ γνωστὰ ἡμῖν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθέντων ἐπιγραφικῶν μνημείων, ἀναφέρονται εἰς τὰ πολεμικὰ τῶν ἡγεμόνων ἐκείνων ἔργα καὶ εἰς τὰς πρὸς τοὺς ξένους ἢ ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῶν κράτει τελουμένας πολιτικὰς πράξεις. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπιχείρημα ἰσχυρῶς συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς σχολῆς. Διότι παρὰ τοῖς μνημονευθεῖσιν Ἀσιατικοῖς λαοῖς ἡ θρησκεία ἦτο στενῶς συνδεδεμένη μετὰ τῆς πολιτείας ἢ μᾶλλον θρησκεία καὶ πολιτεία δὲν ἦσαν σαφῶς διακεκριμέναι ἀπ' ἀλλήλων, καὶ μᾶλλον ἐν τῇ θρησκείᾳ ἐνείχετο ἡ πολιτεία ἢ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἡ θρησκεία (ἴδ. σελ. 69), διὰ τοῦτο καὶ αἱ πολιτικαὶ πράξεις καὶ οἱ λόγοι οἱ ἐν ταῖς μνημονευομέναις ἐπιγραφαῖς ἔχουσι βαθὺν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα. Ἔπειτα καὶ ὁ πολιτισμὸς τῶν λαῶν ἐκείνων, ὅπως βραδύτερον καὶ ὁ τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἦτο οὕτω πολυμερὴς καὶ πλούσιος, οἷος ὁ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους· οὐδ' ἡ ἀνάπτυξις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῶν ἐπὶ τὸν πρακτικὸν βίον οὕτω μεγάλη καὶ πολυμερὴς ὡς νῦν. Ὁ βίος ἦτο μᾶλλον φυσικὸς δι' ὑλικοῦ τινος πολιτισμοῦ κεκαλλωπισμένος, οὐχὶ ἐπιστημονικός, ὡς νῦν, διὰ τῆς ἐπιστήμης κινούμενος καὶ διὰ ταύτης συνθετώτατος ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις καθιστάμενος. Ἐξ ἄλλου ἡ ἔλλειψις ἐλευθερίας καὶ ἐλευθέρας πολιτικῆς ἀναπτύξεως ἀφῄρει ἀπὸ τῶν κρατῶν ἐκείνων αὐτὴν τὴν ἀληθῆ ἰδιότητα πολιτείας καὶ πολιτικοῦ βίου, ἡ δὲ ἀναγραφὴ τῶν πράξεων τῶν ἡγεμόνων δὲν ἀποτελεῖ ἱστοριογραφίαν. Τὸ μόνον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀσιατικῇ ἱστορίᾳ ἀλη-

θὲς μνημεῖον ἱστοριογραφίας ἐθνικῆς τε καὶ καθολικῆς ἢ παγκοσμίου, ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, περιέχει μὲν καὶ πολιτικὴν χρονογραφίαν· ἀλλ' ὁ κύριος χαρακτὴρ τῆς βίβλου ταύτης εἶναι ὁ τῆς ἱστορίας τοῦ ὅλου πνευματικοῦ βίου τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ, καὶ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἡ πολιτεία δὲν εἶναι τὸ κυρίως ἐπικρατοῦν ἱστορικὸν στοιχεῖον. Παρ' Ἕλλησι τὰ ἱστορικὰ ἔργα τῶν τε πρὸ τοῦ Ἡροδότου καὶ τῶν συγχρόνων τούτῳ λογογράφων ἢ ἱστοριογράφων δὲν εἶχον καθαρῶς πολιτικὸν χαρακτῆρα· αὐτοῦ δὲ τοῦ Ἡροδότου ἡ ἱστορία εἶναι ἱστορία πολιτισμοῦ μᾶλλον ἢ ἱστορία πολιτική. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τοῦ Θουκυδίδου ἡ συγγραφὴ φέρει χαρακτῆρα πολιτικῆς ἱστορίας, ἀλλὰ τοιοῦτον ἦτο τὸ κατὰ βάθος περιωρισμένον ἀντικείμενον τῆς συγγραφῆς ἐκείνης τῆς περιστρεφομένης περὶ τὴν ἱστορίαν ἑνὸς πολέμου, ὡς τοῦτο δύναταί τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ τῆς Ξενοφοντίου ἱστοριογραφίας. Οὐχ ἧττον καὶ τὸ προοίμιον καὶ αἱ δημηγορίαι τοῦ Θουκυδίδου μαρτυροῦσιν ὅτι παρὰ τῷ συγγραφεῖ τούτῳ τὸ πνεῦμα τῆς ἱστοριογραφίας ἦτο βαθύτερον καὶ εὐρύτερον τοῦ τῆς νῦν πολιτικῆς ἱστοριογραφίας. Περὶ δὲ τοῦ δεκαετηρίδας τινὰς μετὰ Θουκυδίδην ἀκμάσαντος ἱστοριογράφου Θεοπόμπου, λέγει ῥητῶς ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς (Ἐπιστολὴ πρὸς Γν. Πομπήϊον ϐ ς') ὅτι καὶ «ἐθνῶν εἴρηκεν οἰκισμοὺς καὶ πόλεων κτίσεις ἐπελήλυθε, βασιλέων τε βίους καὶ τρόπων ἰδιώματα δεδήλωκε καὶ *εἴ τι θαυμαστὸν καὶ παράδοξον ἑκάστη γῆ καὶ θάλασσα φέρει*, συμπεριελήφθη ἐν τῇ πραγματείᾳ». Καὶ τὸ τοιοῦτο εἶδος τῆς τοῦ Θεοπόμπου ἱστοριογραφίας, ὅπερ μᾶλλον συνάδει πρὸς τὰς θεωρίας τῆς σχολῆς τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, ἐπαινῶν ὁ Διονύσιος προστίθησι· «καὶ μηδεὶς ὑπολάβῃ ψυχαγωγίαν ταῦτ' εἶναι μόνον, ἀλλὰ πᾶσιν ὡς ἔπος εἰπεῖν, ὠφέλειαν παρέχει». Ἡ τῶν Μακεδονικῶν καὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων Ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία φέρει ἀληθῶς πολιτικώτερον χαρακτῆρα, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς καθαρὰ πολιτικὴ ἱστοριογραφία ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος. Καὶ ὁ μέγας Πολύϐιος «πραγματικὴν ἱστορίαν» λέγων δὲν ἐννοεῖ τὴν ἱστορίαν τοῦ πραγματικοῦ βίου, ὡς ἀπολύτως νοοῦσιν αὐτὴν οἱ νῦν θιασῶται τῆς σχολῆς τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, ἀλλὰ τὴν ἱστορίαν τὴν *πραγματικήν*, *τῶν πράξεων* (rerum gestarum) (1). Παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἡ ἱστοριογραφία ἀνέ-

(1) Πολυϐ. Α' 3 «Ἐν μὲν οὖν τοῖς πρὸ τούτων χρόνοις ὡσανεὶ σποράδας εἶναι συνέϐαινε τὰς τῆς οἰκουμένης πράξεις» καὶ Α' 4 «Νῦν δ' ὁρῶν τοὺς μὲν κατὰ μέρος

καθεν περιεστρέφετο περὶ τὴν πολιτείαν καὶ τὰ πολιτικά· ἀλλὰ τοῦτο προῆλθεν ἐκ τῆς ἐνδείας καθολικωτέρου καὶ ποικιλωτέρου πνευματικοῦ βίου παρὰ τῷ λαῷ τούτῳ· ἐξ οὗ ἡ πολιτεία καὶ ἡ μετ' αὐτῆς στενῶς συνδεδεμένη καὶ μέρος σχεδὸν τῆς πολιτείας ἀποτελοῦσα θρησκεία ἦσαν τὰ μόνα στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις τοῦ πνεύματος τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τὴν ἱστοριογραφίαν ἀφεῖλεν ἢ περιώρισε σφόδρα τὸν πολιτικὸν χαρακτῆρα τῆς ἱστοριογραφίας κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Μόλις δὲ ἀπὸ τῆς περιόδου τῆς Ἀναγεννήσεως (ἀπὸ τοῦ ΙΔ΄ καὶ ΙΕ΄ αἰῶνος) ἤρξατο ἡ πολιτικὴ ἱστοριογραφία βαθμηδὸν νὰ ἐπιδίδῃ μεχρισοῦ κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἠξίωσεν ἀποκλειστικὸν ὑπὲρ ἑαυτῆς κράτος ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς ἱστορίας. Ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ὁ Κάντιος πρὸ πάντων ἐξῆρε τὴν σημασίαν τῆς πολιτείας ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ λέγων: «Τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους οὐδὲν ἄλλο ἐν μακρογραφίᾳ δύναταί τις νὰ θεωρήσῃ ἢ ὡς ἐκπλήρωσιν κεκρυμμένου τινὸς σκοποῦ τῆς φύσεως πρὸς παραγωγὴν ἐσωτερικοῦ (χάριν δὲ τοῦ σκοποῦ τούτου καὶ ἐξωτερικοῦ) *τελείου τύπου πολιτεύματος*, ὡς τῆς μόνης καταστάσεως, ἐν ᾗ αὕτη (ἡ φύσις) δύναται ν' ἀναπτύξῃ τελείως ἐν τῇ ἀνθρωπότητι πάντα τὰ κεφάλαια αὐτῆς» Ἀλλ' αἱ τοῦ Καντίου περὶ ἱστορίας γενικαὶ θεωρίαι συνδεόμεναι μετὰ τῆς περὶ παγκοσμίου ἱστορίας ἰδέας αὐτοῦ δὲν συνάδουσιν ἐν πᾶσι πρὸς τὰς θετικὰς ἀρχὰς καὶ θεωρίας τῆς σχολῆς τῆς πολιτικῆς ἱστορίας. Ταύτης ἀντιπρόσωπος κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἐγένετο ὁ περίφημος φιλόλογος ἅμα καὶ ἱστορικὸς καὶ πολιτικὸς Φρειδερῖκος Δάλμαν (1). Οὗτος διὰ τῶν φιλολογικῶν αὐτοῦ μελετῶν περὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν, εἶτα δὲ περὶ τῶν νεωτέρων Εὐρωπαϊκῶν πολιτειῶν, συνδέων μετὰ τῆς ἱστορίας στενώτατα τὴν *πολιτικὴν* (ἣν ἐθεώρησε μᾶλλον ἐπιστήμην ἢ τέχνην),

πολέμους καί τινας τῶν ἅμα τούτοις πράξεων. .». Πρβλ. καὶ Διοδ. Σικελ. 1, 3 «Τὰς *κοινὰς πράξεις*», τουτέστι τὴν καθολικὴν πάντων τῶν ἐθνῶν ἱστορίαν. Τοῦ αὐτοῦ αὐτόθι «ἐρριμμένων τῶν τε χρόνων καὶ τῶν πράξεων» καὶ «πολλῶν δὲ καὶ *μεγάλων πράξεων ἀπολελειμμένων* μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς βίου τῶν ἱστοριογράφων οὐδεὶς ἐπεβάλετο αὐτὰς μιᾶς συντάξεως περιγραφῇ πραγματεύσασθαι διὰ τὸ μέγεθος τῆς ὑποθέσεως» (ἴδ. καὶ σελ. 117 σημ. 1).

(1) Γεννηθεὶς τῷ 1788 ἀποθανὼν τῷ 1860. Ἀλλ' ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας ἀνατρέχει μέχρι τοῦ Ν. Μακκιαβέλη, ζήσαντος κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα, ἢ τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ Βόλιγβροκ, ἀκμάσαντος περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος (ἴδε κατωτέρω).

τὸν πολιτικὸν βίον ἐκάλεσε «πραγματικὸν βίον» καὶ πάσας τὰς ἱστορικὰς αὐτοῦ μελέτας ἐποιήσατο σχεδὸν ἀποκλειστικῶς περὶ τὴν πολιτείαν, τὴν μὲν *πολιτικὴν* καταστήσας ἐπιστήμην ἱστορικὴν (historische politik (1), τὴν δὲ ἱστορίαν ἐπιστήμην πολιτικὴν (politische historie). Ἡ μεγάλη ἐν Εὐρώπῃ πολιτικὴ κίνησις ἡ ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ ἐκτὸς μικρῶν διαλειμμάτων δι' ὅλου τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐπασχολήσασα ζωηρῶς καὶ ἰσχυρῶς τὰ πνεύματα, καὶ ἰδίως τὰς τῶν λογίων τάξεις, καὶ στρέψασα τὴν διάνοιαν τῶν πολλῶν πρὸς τὴν *πολιτικὴν* ἐνέπνευσε τῷ Δάλμαν καὶ ἄλλοις πολλοῖς τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ μόνος πραγματικὸς βίος ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι ὁ πολιτικὸς «ὁ ἐκπροσωπῶν τὰ δικαιώματα τοῦ παρόντος», ὡς εἶχεν εἰπεῖ ὁ Σλέτζερ (2).

Ἡ ἔλλειψις συστήματος ἐπιστημονικοῦ ἔχοντος κῦρος ἀδιαφιλονείκητον ἐν τῇ συγγραφῇ τῆς ἱστορίας· αἱ πολλαχόθεν ἐγειρόμεναι ἀντιρρήσεις κατὰ τοῦ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἰδίως αἰῶνος ἐπικρατοῦντος συστήματος τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης μετὰ φιλοσοφικῶν θεωριῶν· ἡ πολλαχῶς μαρτυρουμένη ἔλλειψις ἑνότητος ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῆς ἱστορίας κατὰ τὰ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Δάλμαν ἰσχύοντα συστήματα καὶ ἡ ἐντεῦθεν προερχομένη ἀσάφεια τῆς ἐννοίας τοῦ ὀνόματος αὐτῆς ὡς ἐπιστήμης, κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἔλλειψις ἀκριβοῦς ἐπιστημονικοῦ ὁρισμοῦ· ταῦτα πάντα συνετέλεσαν ἵνα ἡ διὰ τῆς ἁπλότητος τῆς μεθόδου καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ζωτικότητος τοῦ ἀντι-

(1) Τοῦ ὀνόματος ἐποιήσατο χρῆσιν πρότερον ὁ Σλέτζερ (Schlötzer), ὁ συγγράψας καὶ ἱστορικὰ ἔργα καθαρῶς πολιτικά.

(2) Περὶ τοῦ καθόλου χαρακτῆρος τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ αἰῶνος τούτου ὡς πρὸς τὰς ἱστορικὰς μελέτας ἔγραφεν ὁ Ι. Ζιγκάϊζεν· «Μεγάλα ἐν τῷ παρόντι φαινόμενα, ὧν ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις δύναται νὰ ἐπενέγκῃ σπουδαῖα ἀποτελέσματα διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῶν μελλόντων πραγμάτων, φύσει παρορμῶσιν ἰσχυρῶς τὰ διανοούμενα πνεύματα πρὸς τὴν μελέτην καὶ θεωρίαν τοῦ παρελθόντος. Καὶ ὅσῳ μείζονα τὰ φαινόμενα ταῦτα ἀσκοῦσι δύναμιν μορφωτικὴν ἐπὶ τὰ σπουδαιότατα ἐν τῷ βίῳ τῆς πολιτείας καὶ τῶν λαῶν συμφέροντα καὶ ἐπὶ τὴν πνευματικὴν καθόλου τῆς ἀνθρωπότητος ἀνάπτυξιν, τοσούτῳ μᾶλλον διὰ τούτων ζωογονοῦνται αἱ ἱστορικαὶ μελέται. Καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην οὐδεμία περίοδος τῆς ἱστορίας δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος, καθ' ὃ ἡ γενικὴ σχεδὸν μεταμόρφωσις τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῶν ἐχόντων τὴν μεγίστην ἐπὶ τὸν δημόσιον βίον ῥοπὴν ἦψατο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου τῶν καθ' ἕκαστα μελῶν τῶν πολιτειῶν καὶ ἐξήγειρεν οὕτω γενικὸν διαφέρον εἰς τὴν ἔρευναν τῶν παρελθόντων χρόνων, ἐν οἷς ἐνόμιζον ὅτι ἔδει ν' ἀναζητῶσι τὰ αἴτια τὰ παραγαγόντα τὴν μεταμόρφωσιν ἐκείνην».

κειμένου διακρινομένη *πολιτικὴ ἱστορία* ἀποτελέσῃ παρὰ πολλοῖς αὐτοτελῆ ἐπιστήμην, αὐτὴν τὴν θετικὴν ἐπιστήμην τῆς ἱστορίας, καὶ ἐπικρατήσῃ οὕτω ἡ σχολὴ ἡ περιορίζουσα τὸ ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας εἰς μόνην τὴν πολιτείαν. Ἀλλ' ἡ ἀντίδρασις δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπέλθῃ, αἱ πολλαὶ δὲ κατὰ τοῦ νέου συστήματος ἀντιρρήσεις δύνανται νὰ περιληφθῶσιν ἐν τοῖς ἑξῆς:

α') Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς *ἀρχῆς* ἔλλειψις μεγάλη τοῦ συστήματος θεωρεῖται ὅτι ἡ πολιτικὴ σχολὴ ὡς κυριώτατον στοιχεῖον τῆς ἱστορίας, ἤτοι τοῦ ἱστορικοῦ βίου λαμβάνουσα τὴν πολιτείαν λησμονεῖ ὅτι ἡ πολιτεία δὲν εἶναι οὔτε ἀρχὴ οὔτε σκοπός, ἀλλ' ὅτι ἀρχὴ καὶ δύναμις ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὅλῃ εἶναι ὁ *ἄνθρωπος*, τὸ ἄτομον καὶ ἐν τῇ ἐρεύνῃ καὶ ἐξηγήσει τῆς ἱστορίας καὶ αὐτῆς τῆς πολιτείας ἡ ψυχολογικὴ αἰτία τῶν γινομένων εἶναι τὸ ἀμέσως ἀπαιτούμενον καὶ ἀπαραίτητον. Ἀφοῦ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ παράστασις ἀνθρωπίνων πράξεων, ἀνάγκη πρὸ πάντων ἔργον αὐτῆς νὰ ᾖναι ἡ νόησις τῶν δρώντων ἀνθρώπων. Πάντα τὰ ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου δρῶντα αἴτια, δρῶσι μόνον ὡς ἐλατήρια τῶν δρώντων προσώπων. Ἱστορία δὲ μήτε νὰ ὑπάρχῃ μηδὲ νὰ νοηθῇ εἶναι δυνατόν, ὁπόταν τοῦ μετὰ ζωῆς καὶ ζωτικότητος ἐνεργοῦντος ἀτόμου ἐκβαλλομένου ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν αἰτίων τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως ἀφῃρημέναι ἀρχαὶ περὶ κοινωνίας καὶ πολιτείας ἢ καταστάσεων μεταλλαγαὶ λαμβάνουσι τὴν θέσιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὰ ἄτομα δρῶσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὰς ἰδέας τοῦ χρόνου, καὶ οἱ μεγάλοι ἄνδρες, οὓς οἰκειοποιεῖται ἡ πολιτικὴ ἱστορία, ἁπλῶς διότι παρέχει αὐτοῖς στάδιον μεγαλουργημάτων, εἰσὶ τέκνα τῶν αἰώνων αὐτῶν, καὶ οὐχὶ τῆς πολιτείας· καὶ τὸ φύσει μεγαλοφυὲς πνεῦμα λαμβάνει τήν τε ἱστορικὴν αὐτοῦ δύναμιν καὶ τὸν τύπον τὸν ἱστορικὸν ἐκ τοῦ πνεύματος καὶ ἐκ τῶν ἰδεῶν τοῦ χρόνου. Ἀλλ' αἱ ἰδέαι δὲν γεννῶνται ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἀλλ' ἁπλῶς ἐπιδρῶσιν ἐπ' αὐτὴν καὶ εἰσὶ γεννήματα καὶ προϊόντα τῆς ὅλης πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐκδηλούσης τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος καὶ ἐκδηλουμένης ἐν αὐτῷ. Τὸ παράδειγμα τοῦ ποιητοῦ Γουσταύου Φράϋταγ, ὅστις πλέον ἢ οἱοσδήποτε ἱστορικὸς ἐνόησε τὸ μέγα μυστήριον τοῦ ἀτομικοῦ βίου παρὰ τὸν βίον τοῦ λαοῦ καὶ κάλλιον παντὸς ἄλλου διὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ πεποιημένων ἱστορικῶν εἰκόνων τοῦ Φρειδερίκου τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ Λουθήρου ἔδειξε ὅτι ἡ ἔξοχος ἀτομικότης ἔχει μὲν τὴν ῥίζαν αὐτῆς ἐν τῷ χώρῳ τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ, ἀλλ'

ὅτι ὑπεραίρεται τοῦ αἰῶνος τούτου· τὸ παράδειγμα τοῦ Φράϋταγ μαρτυρεῖ ὅτι ἡ τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ βίου ἐποπτικὴ ἀντίληψις, οὐχὶ δὲ ἡ δι' ὡρισμένου στοιχείου ἱστορικῆς ἀναπτύξεως (τῆς πολιτείας) ἑρμηνεία, παρίστησι τὸ ἱστορικὸν μεγαλεῖον ἐν τῇ ἀληθεῖ αὐτοῦ φύσει καὶ μορφῇ. Τὸ παράδειγμα δὲ τοῦ Βίγκελμαν, τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης, ἐλέγχει ὡς ἡμαρτημένην τὴν θεωρίαν ὅτι χωριζομένης τῆς ἱστορίας ἑκάστης ἐπιστήμης καὶ τέχνης ἀπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, αὕτη στερηθεῖσα τοῦ ξένου ἰδανικοῦ αὐτῆς κοσμήματος (ἴδ. σελ. 119) περιορίζεται εἰς θεωρίαν κενῶν τύπων. Διότι ὁ Βίγκελμαν ὁ θεωρούμενος καὶ τιμώμενος ὡς πατὴρ τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης ἐγένετο θαυμαστὴς τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ πρὶν ἢ ἐρευνήσῃ καὶ θαυμάσῃ τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην· μόνον δὲ ἀφοῦ ἀντελήφθη τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ βίου ἐν τῇ ἑνότητι αὐτοῦ, τότε ἐν ταῖς πλαστικαῖς τέχναις ἀνεγνώρισε τὸ ἀγνότατον ἄνθος τοῦ τοιούτου βίου, καὶ πολὺ πρὶν ἴδῃ ἓν ἄγαλμα κἂν ἑλληνικόν, εἶχεν ἀντιληφθῆ κατὰ βάθος τῆς ἰδέας τῆς τέχνης *ἐκ τοῦ ὅλου κάλλους* καὶ τῆς λαμπρότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου. Ὁ ὅλος ἱστορικὸς βίος ἔθνους τινὸς ἢ τῆς ἀνθρωπότητος ἁπάσης ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς ἑνότητι συλλαμβανόμενος εἶναί τι ἄλλο ἢ ἁπλοῦν ἄθροισμα τῶν κατὰ μέρος ἱστοριῶν τῶν διαφόρων στοιχείων τοῦ πνευματικοῦ βίου· καὶ ἡ ἱστορία ἡ τὸν ὅλον βίον καὶ τὸν πολιτισμὸν ἔχουσα ἀντικείμενον ἔχει ἰδίαν δύναμιν καὶ ζωτικότητα καὶ δὲν εἶναι ἁπλῆ θεωρία τύπων. Ἡ τοιαύτη δ' ἱστορία καὶ ὑπὸ μεθοδικὴν ἔποψιν συνάδει περισσότερον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Ἡ πολιτεία εἶναί τι σύνθετον καὶ παράγωγον, καὶ ἡ μελέτη αὐτῆς χωρεῖ μόνον συνθετικῶς ἀπὸ τοῦ ὅλου εἰς τὸ μέρος. Ἀλλ' ἡ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις εἶναι ἀναλυτικὴ ὁρμωμένη ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀρχῆς καὶ κέντρου τοῦ βίου, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡ μέθοδος τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης καὶ συγγραφῆς ἀνάγκη νὰ ᾖναι ἀναλυτική, ὁρμωμένη ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ τοῦ ἔθνους οὐχὶ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς τούτου συντάξεως. Ὁ ἠθικὸς κόσμος ὁ ἐκ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἠθικῆς μορφώσεως ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν τῶν ὀνομάτων τούτων προερχόμενος ἀτελῶς καὶ μονομερῶς πραγματοποιεῖται διὰ τῆς πολιτείας, καὶ ἡ ἀποκλειστικῶς πολιτικὴ ἱστορία δὲν δύναται νὰ παραστήσῃ ἡμῖν τὸν βαθμὸν κἂν τῆς πραγματώσεως τοῦ τοιούτου κόσμου. Ἡ θρησκεία, ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη κινοῦνται μὲν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς κοινωνικῆς τάξεως τῆς διὰ

τῆς πολιτείας πραγματοποιουμένης, καὶ ἐν τῇ προόδῳ καὶ ἀναπτύξει αὐτῶν προάγονται ἢ κωλύονται ὑπὸ τῆς καθόλου πολιτικῆς καταστάσεως, ἀλλὰ δὲν λαμβάνουσι τὴν ζωὴν αὐτῶν ἐκ τῆς πολιτείας. Ἀκριβῶς δὲ σήμερον, ὁπότε παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πολιτικοῦ βίου ἔφθασεν εἰς τὸ πλήρωμα τῆς γονίμου ἐνεργείας αὐτοῦ, ὁ ἱστορικὸς ἀτενίζει μετὰ προσοχῆς οὐχὶ εἰς τὸν χῶρον τῆς πολιτείας καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτικοῦ βίου, ἀλλ' εἰς τὸν χῶρον τῆς θρησκείας, τῆς φιλολογίας, τῆς τέχνης, τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, τῆς φιλοσοφίας, τῆς «οἰκονομικῆς» ἤτοι ἐθνικῆς οἰκονομίας· εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου καὶ εἰς κοινωνικὰ ζητήματα οὐχὶ ἀμέσως μετὰ τοῦ πολιτικοῦ βίου συνδεόμενα, ἵνα ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ νέους εὕρῃ πόρους ζωῆς διὰ τὸν ἱστορικὸν βίον. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ παρελθόντι τὰ μεγάλα πολιτικὰ γεγονότα καὶ αἱ μέγισται πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ μεταβολαί, οἷαι αἱ ἐκ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1789 προελθοῦσαι, δὲν ἔλαβον τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν αἰτίαν αὐτῶν ἁπλῶς ἐκ τοῦ πολιτικοῦ βίου, ἀλλὰ τὰ δρῶντα αἴτια ἐνέκειντο κυρίως ἐκτὸς τῆς πολιτείας, ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ φιλολογίᾳ καὶ ἐν τῷ καθόλου πνεύματι τῶν χρόνων· τοῦτο δὲ δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ ἡ ἱστορία ἡ πολιτική, ἂν μὴ κατασταθῇ καὶ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ἢ παρακολουθήσῃ τοιαύτην τινὰ αὐτοτελῆ ἱστορίαν παραλλήλως χωροῦσαν τῇ πολιτικῇ. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μιᾷ καὶ ἐν τῇ ἑτέρᾳ περιστάσει παύει ἡ πολιτικὴ ἱστορία τοῦ νὰ ἀποτελῇ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν τὴν ἱστορίαν τῶν λαῶν.

β') Ἡ πολιτικὴ ἱστορία δὲν δύναται πάντοτε νὰ παραστήσῃ ἐν ἑνότητι τὸν ἱστορικὸν βίον τῶν λαῶν, τοὐναντίον δὲ ἡ τοιαύτη ἱστορία, χωριζομένη ἀποτόμως ἀπὸ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, δημιουργεῖ πολλὰ χάσματα ἀποτόμως διακόπτοντα τὸν ἱστορικὸν μίτον ἢ χαλαροῦντα καὶ παραλύοντα τὸν ἱστορικὸν δεσμόν. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου εἰς τὸν Γερμανολατινικὸν ἢ Γερμανορωμαϊκὸν Εὐρωπαϊκὸν κόσμον τῶν μέσων αἰώνων ἤθελεν ἐξηγηθῇ μηχανικῶς μόνον καὶ ἐξωτερικῶς, οὐχὶ δὲ ὀργανικῶς καὶ μετ' ἐσωτερικῆς ἱστορικῆς ἀλληλουχίας, ἐὰν ἡ ἐξήγησις ἐγίνετο μόνον διὰ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τοῦ τότε Ῥωμαϊκοῦ καὶ τοῦ βαρβαρικοῦ κόσμου· ἤθελε δὲ ἀγνοηθῇ ἅπασα ἡ ἰδιαιτέρα ἱστορικὴ σημασία καὶ σπουδαιότης τοῦ μεγάλου τούτου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος γεγονότος, ἂν μὴ ἐξητάζετο κατὰ βάθος τὸ πνεῦμα καὶ ὁ

πνευματικὸς βίος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κόσμου καὶ ἂν μὴ ἐμελετᾶτο ἡ μεγάλη σημασία τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ ἠθικὴ τούτου ἐπίδρασις ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου τοῦ ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς λατρείας μεταστάντος βαθμηδὸν εἰς τὴν Χριστιανικὴν πίστιν(1). Αὐτὴ ἡ μεσαιωνικὴ Εὐρωπαϊκὴ ἱστορία εἶναι κατὰ βάθος ἀκατανόητος, περιοριζομένη μόνον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν βαρβαρικῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης. Ἀκριβῶς δὲ οἱ Εὐρωπαῖοι ἱστοριογράφοι οἱ πρὸ τοῦ Ἰωάννου Ζιγκάϊζεν, ὑπὸ πολιτικὴν μόνον ἔποψιν ἐξετάζοντες τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐν Ἀνατολῇ Ἑλληνικοῦ κράτους τοῦ Βυζαντίου καὶ πολιτικῶς μόνον παρακολουθοῦντες τὰς τύχας αὐτοῦ, οὐδὲν ἄλλο διέβλεπον ἐν τῷ κράτει τούτῳ ἢ παρηκμακότα τινὰ πολιτικὸν ὀργανισμὸν καὶ βίον, ἐκκλησιαστικὰς ἔριδας καὶ ῥᾳδιουργίας αὐλικὰς καὶ κακουργήματα ἡγεμόνων, ἐν κεφαλαίῳ ἐλεεινήν τινα ἐξακολούθησιν τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἐν Ἀνατολῇ ἐν μέσῳ τῶν Ἑλληνικῶν ἢ ἐξελληνισμένων λαῶν οὐδεμίαν ἐχόντων ζωὴν καὶ ζωτικότητα ἱστορικήν. Ἀλλ' οἱ ἐπισταμένως μελετῶντες τὴν ἱστορίαν ταύτην, ὡς ὁ Ι. Ζιγκάϊζεν, ὑπὸ πάσας τὰς τοῦ βίου ἐπόψεις, καὶ ὄπισθεν τοῦ πέπλου τοῦ πολιτικοῦ ἐρευνῶντες τὰ πνευματικὰ στοιχεῖα τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου διεῖδον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἀρξαμένην τινὰ διάλυσιν καὶ ἀποσύνθεσιν τοῦ ἀρχαίου βίου καὶ ἀρχὴν νέας συνθέσεως ἱστορικῆς, νέας ζωῆς καὶ ζωτικότητος ἱστορικῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει ὑπὸ τὸν μηχανικὸν πολιτικὸν βίον τοῦ κράτους ἢ τῆς πολιτείας ἀνεπτύχθη ἡ ζωτικότης ἡ ἐθνικὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ, τοῦτο δὲ ἐγένετο καὶ ὑπὸ τὴν ξένην καὶ ἀλλόφυλον καὶ ἀλλόθρησκον πολιτείαν τὴν διαδεξαμένην τὸ Βυζαντινὸν κράτος.

Ἂν δὲ παρακολουθοῦντες τὰς τύχας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἱστορικὴν περίοδον τῶν ἐτῶν 1453 - 1821, δυνάμεθα ἆρα ἐν τῇ πολιτικῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἀνατολῆς ἢ τῆς Δύσεως ἢ ἐν τῇ πολιτικῇ ἱστορίᾳ τοῦ τότε πολιτικῶς μὴ ὑπάρχοντος σχεδὸν Ἑλληνικοῦ

(1) Ἀκριβῶς τοῦτο ἐμαρτύρησεν ὁ ἱστορικὸς Ἰάκωβος Βουκχάρδος (I. Buchkhard) ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ ἔργῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ «Ὁ χρόνος Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου (Die zeit Constantins des Grossen»). Ἐνῷ ὡς κύριον σκοπὸν ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ προὐτίθετο τὸ παραστῆσαι τὴν διάσπασιν καὶ τὴν νέαν ἐπὶ νέων βάσεων ἀναδιοργάνωσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐζήτει δηλονότι νὰ ἐκθέσῃ ἱστορίαν πολιτικήν, ἠναγκάσθη ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς ἱστορίας νὰ δώσῃ αὐτῇ χαρακτῆρα ὅλως ἀλλοῖον παραστήσας κυρίως καὶ ἐξηγησάμενος τὴν ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς λατρείας εἰς τὸν Χριστιανισμὸν μετάστασιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κόσμου.

ἔθνους νὰ μελετήσωμεν καὶ νὰ νοήσωμεν τὸν ἱστορικὸν βίον τοῦ ἔθνους τούτου κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν περίοδον, ἥτις εἶναι ἀκριβῶς μία τῶν σπουδαιοτάτων τῆς ὅλης ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους; Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ζῇ καὶ ἀναγεννᾶται κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς καὶ καθόλου ἱστορικῶς ἀκριβῶς μετὰ τὸν θάνατον καὶ ἐν μέρει ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ πολιτικοῦ αὐτοῦ βίου. Ὅτι δὲ ἡ πολιτεία δὲν εἰσδύει πάντοτε βαθέως εἰς τὰ σπλάγχνα τοῦ βίου τῶν ἐθνῶν καὶ ὅτι τὰ ἔθνη καὶ ὑπὸ τὴν ἀρνητικὴν ἐπίδρασιν ἢ μᾶλλον ὑπὸ τὴν θετικὴν ἀντίδρασιν τῆς περιεχούσης αὐτὰ πολιτείας ζῶσι καὶ ζωογονοῦνται καὶ ἔχουσιν ἱστορίαν μαρτυρεῖ τοῦτο ἥ τε ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν χρονικὴν περίοδον, μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ ἱστορία πολλῶν ἄλλων λαῶν κατὰ τὰς σπουδαιοτάτας περιόδους τοῦ βίου αὐτῶν.

Τίνα ἀξίαν ἤθελεν ἔχει ἡ ἱστορία τῆς Ἰταλίας κατὰ τὸν ΙΔ΄ καὶ ΙΕ΄ αἰῶνα, ἂν ὁ ἀποκλειστικὸς ἢ ὁ κυριώτατος χῶρος τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ Ἰταλικοῦ ἔθνους ἦτο ὁ πολιτικός, οὐχὶ δὲ ὁ εὐρύτερος πνευματικὸς βίος τοῦ Ἰταλικοῦ ἔθνους ὁ ἀκμάσας καὶ διαλάμψας ἰδίᾳ διὰ τῆς *Ἀναγεννήσεως*, διὰ τοῦ Ἰταλικοῦ πολιτισμοῦ καὶ διὰ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ τούτου τοῦ περιβάλλοντος ἄφθιτον αἴγλην τὸν ἱστορικὸν βίον τοῦ Ἰταλικοῦ ἔθνους ἀπὸ τοῦ ΙΔ΄-ΙϚ΄ μ. Χ. αἰῶνος ἐν μέσῳ ἀκριβῶς τῶν πολιτικῶν διαιρέσεων καὶ τῆς καθόλου πολιτικῆς ἀθλιότητος, τῆς παρακολουθησάσης τὴν ἱστορίαν τῆς Ἰταλίας ἀπὸ τῶν χρόνων ἰδίως ἐκείνων μέχρι τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος; Τί δὲ ἤθελε σημαίνει ἡ Γερμανικὴ ἱστορία τοῦ ΙϚ΄ μ.Χ. αἰῶνος ἡ περιοριζομένη εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῶν πολυαρίθμων Γερμανικῶν κρατῶν καὶ κρατιδίων καὶ τῶν Γερμανῶν ἡγεμόνων καὶ ἡγεμονίσκων ὑπὸ τὴν ἀσθενῆ πολιτικὴν ἑνότητα τῆς ἀσθενοῦς Γερμανικῆς βασιλείας τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ ἁγίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους, ἂν μὴ ὁ θρησκευτικὸς βίος τοῦ ἔθνους τούτου, ἡ θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις τοῦ ΙϚ΄ αἰῶνος καὶ ἡ ταύτην παρακολουθήσασα, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐκ ταύτης κραταιωθεῖσα, πνευματικὴ κίνησις καθίστων τὴν Γερμανίαν μέγα κέντρον τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας κατὰ τὸν ΙϚ΄ καὶ ἐν μέρει κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰῶνα; Ὁ ΙΗ΄ αἰὼν τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας ἐκλήθη μέγας ἀναμορφωτὴς τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Εὐρώπης ἕνεκα τῆς μεγάλης ἀναμορφώσεως τῆς ἐπιγενομένης κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον εἰς ἅπαντας τοὺς κλάδους τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Εἶναι

ἀληθὲς ὅτι ἡ πρωτοβουλία τῶν τότε μεγάλων κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων ἀνήκει ἐν μέρει καὶ εἰς ἡγεμόνας καὶ πολιτικοὺς ἄνδρας. Ἀλλὰ καὶ ἡ τοιαύτη τῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν συμμετοχὴ εἰς τὸ μέγα ἔργον τοῦ αἰῶνος ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ αἰῶνος, καὶ αἱ ἰδέαι αὗται τοσούτῳ ἦσαν ἰσχυρότεραι, ὅσῳ μείζων ἦτο ἡ κατάπτωσις, εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ πολιτικὸς βίος, ὡς τοῦτο ἐγένετο ἐν Γαλλίᾳ. Ἄνευ τῆς ἱστορίας τοῦ ὅλου βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἤθελεν εἶσθαι ἀκατάληπτος ἡ ἱστορία ἡ πολιτικὴ τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος, καὶ ἅπασα μέν, ἰδίως δὲ ἡ τῆς Γαλλίας, ἔνθα ὅσῳ πλέον ἡ πολιτικὴ ἱστορία καθίστατο κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ 1789 πενιχρὰ καὶ ἐνδεής, τοσούτῳ μᾶλλον ἀνεξαντλήτως πλουσία ἀπέβαινεν ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ἡ ἐπενεγκοῦσα τὸ τοῦ 1789 μέγα κίνημα τὸ τοσοῦτον ἐπιδρᾶσαν ἐπὶ τὸν ὅλον κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν βίον τῆς Γαλλίας.

Ἡ ἱστορία τῆς Παπωσύνης καὶ τοῦ μεγάλου κράτους τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ ἐκδηλωθέντος καὶ ἐκδηλουμένου ἔτι μέχρι σήμερον ἐν τῇ παπικῇ ἀρχῇ, ἐλαχίστην τινὰ καὶ ὅλως ἐξωτερικὴν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ σημασίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Εὐρώπης, ἂν ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἱστορία περιεστρέφετο κυρίως περὶ τὴν πολιτείαν, ἤτοι περὶ τὰ διάφορα Εὐρωπαϊκὰ Χριστιανικὰ κράτη. Ἀλλ' ὅλως τοὐναντίον, ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας περιέχει ἐν ἑαυτῇ κατὰ μέγα καὶ σπουδαῖον μέρος τὴν ἱστορίαν τῶν κρατῶν ἐκείνων. Ὁμοίως δὲ καὶ τὸ μέγα καὶ παγκόσμιον κράτος τοῦ Μωαμεθανισμοῦ οὐδεμίαν ἔχει θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πολιτείας, τοὐναντίον δὲ ἡ ἱστορία τοῦ Ἰσλὰμ ὡς θρησκείας καὶ ὡς ἐκκλησίας παρήγαγε τὰς κατὰ μέρος ἱστορίας πολλῶν μωαμεθανικῶν κρατῶν, ὧν ὁ ἱστορικὸς βίος νοεῖται κυρίως ἐν τῇ θρησκείᾳ καὶ ἐν τῇ θρησκευτικῇ πολιτείᾳ τοῦ Ἰσλάμ. Τὸ Ὀθωμανικὸν κράτος παρίστησιν ἴσως γένεσιν καὶ χαρακτῆρα μᾶλλον πολιτικόν, ἀλλ' ἡ δύναμις ἡ καταστήσασα αὐτὸ μέγα καὶ κραταιὸν καὶ παρασχοῦσα αὐτῷ τὴν μεγάλην καὶ ἀνεξάντλητον ζωτικότητα, ἀντιθέτως τῷ χαρακτῆρι τῆς Ἀσιατικῆς πολιτείας καὶ τῶν Ἀσιατικῶν κρατῶν, εἶναι ἡ δύναμις ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἡ νοουμένη ἐν τῇ καθολικῇ ἰδέᾳ τοῦ Ἰσλάμ (1). Τίνα σημασίαν ἤθελεν ἔχει ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ ἡ μεγάλη Μακεδονικὴ περίοδος ἤτοι ἡ ἐποχὴ τῶν διαδόχων τοῦ Με-

(1) Ἴδε ἡμετέραν «Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος» σελ. 181 - 182.

γάλου Ἀλεξάνδρου, ἡ περίοδος τοῦ «Ἑλληνισμοῦ», ἂν ἡ ἱστορία αὐτῆς ἦτο ἁπλῶς πολιτικὴ (ἔχουσα ὡς κύριον ἀντικείμενον τοὺς διηνεκεῖς πολέμους τοὺς διεξαγομένους τότε μεταξὺ τῶν πολλῶν ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ Ἑλληνικῶν καὶ Ἑλληνοβαρβαρικῶν κρατῶν τῶν παραχθέντων ἐκ τῆς διαλύσεως τοῦ μεγάλου Μακεδονικοῦ κράτους) καὶ ἂν μὴ διέλαμπε διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ κράτους τοῦ Ἑλληνισμοῦ τοῦ ἐπικρατήσαντος ἐν τῷ τότε ἱστορικῷ κόσμῳ διὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ καθολικοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐπίσης δὲ καὶ ἡ πρὸ τῶν Μηδικῶν μεγάλη ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀποικισμοῦ καὶ τοῦ διὰ τούτου ἱδρυθέντος μεγάλου ἀποικιακοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου ἤθελεν ἐνδεῶς μόνον ἑρμηνευθῆ διὰ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας. Καὶ τὸ Εὐρωπαϊκὸν δ' ἀποικιακὸν σύστημα τῶν νεωτέρων χρόνων, τὸ τοσοῦτον θαυματουργῆσαν ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις τῆς βορείου Ἀφρικῆς, ἔχει τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς κυρίως πολιτικῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία ἡ δημιουργήσασα ἐκ τῶν Ἀγγλικῶν ἀποικιῶν τῆς Βορείου Ἀμερικῆς τὸν θαυμάσιον κόσμον τὸν καλούμενον κατ' ἐξοχὴν *Ἀμερικήν*, ἤθελε παρέλθει ἀπαρατήρητος ἐν τῇ ὅλῃ πολιτικῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἀγγλίας(1), ἂν τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἦτο ἡ πολιτεία. Πόσον πενιχρὰ καὶ μονομερὴς εἶναι ἡ πολιτικὴ ἱστορία ἡ μὴ συνδυαζομένη μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ ἢ μὴ μετέχουσα ἐν εὐρεῖ μέτρῳ τῆς ἱστορίας ταύτης, μαρτυρεῖται ἐκ τῶν ἔργων τῶν μεγάλων ἱστορικῶν τοῦ αἰῶνος τούτου. Ὁ Λεοπόλδος Ῥάγκε δὲν ἀνήκει μὲν κυρίως εἰς τὴν πολιτικὴν σχολήν, ἀλλ' ἵσταται ἐγγύτατα πρὸς αὐτήν, πολλαὶ μάλιστα τῶν ἱστορικῶν πραγματειῶν αὐτοῦ θεωροῦνται καθαρῶς πολιτικαί· καὶ ὅμως μία τῶν σπουδαιοτάτων πραγματειῶν τοῦ ἱστορικοῦ τούτου εἶναι ἡ «Ἱστορία τῆς Παπωσύνης» ἔχουσα ἀντικείμενον ὑπερβαῖνον πολὺ τὰ ὅρια τῆς πολιτικῆς ἱστορίας. Καὶ αὐταὶ δὲ αἱ καθαρῶς πολιτικαὶ

(1) Οἱ θιασῶται τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ παριστῶσι τὴν Ἰσλανδίαν ὡς παράδειγμα ἱστορικῆς χώρας, ἥτις οὐδὲν ἢ ἐλάχιστον σημαίνουσα ἐν τῇ ὅλῃ πολιτικῇ ἱστορίᾳ τοῦ Βορρᾶ, παρέχει ἐν τούτοις ἀνεξάντλητον ὕλην ἐρεύνης εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ ὡς μέγα Γερμανικοῦ ἀποικιακοῦ πολιτισμοῦ παράδειγμα. Ὁ λαὸς τῆς χώρας ταύτης ἐν τῇ ἀπομονώσει αὐτοῦ μαρτυρεῖ τρανῶς πῶς τὰ ἀρχικὰ στοιχεῖα τοῦ Γερμανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀναπτύξεως ἀφιέμενα εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν τροχιάν, αὐτὰ καθ' ἑαυτά, δύνανται ν' ἀναπτυχθῶσι τελεσφόρως καὶ μετ' ἐσωτερικῆς ἑνότητος βίου. Πλεῖστα παραδείγματα ὅμοια παρέχει ἡ ἱστορία τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἀποικιῶν.

θεωρούμεναι ἱστορικαὶ πραγματεῖαι αὐτοῦ μετέχουσιν ἐν εὐρεῖ μέτρῳ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Ἓν τῶν ἱστορικῶν ἀριστουργημάτων τοῦ ἀνδρὸς τῶν θεωρουμένων καθαρῶς πολιτικῶν εἶναι «ἡ Ὀθωμανικὴ καὶ ἡ Ἱσπανικὴ μοναρχία». Καὶ ὅμως τὸ ἔργον τοῦτο ἀνήκει κατὰ βάθος εἰς τὸν χῶρον τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Ἔκθεσις πολιτικῶν γεγονότων μικρὸν κατέχει μέρος ἐν τῇ πραγματείᾳ ταύτῃ, κύριον δ' ἀντικείμενον καὶ σκοπὸς αὐτῆς εἶναι ἡ ἀπόδειξις τοῦ πῶς ἐκ τῶν αὐτῶν στοιχείων τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἀναπτύσσεται τὸ μεγαλεῖον καὶ ἐπέρχεται ἡ παρακμὴ τῶν λαῶν. Ἐν τῇ συγγραφῇ ταύτῃ προβαίνει ὁ ἱστορικὸς διὰ μεθόδου ἀναλυτικῆς ἐξετάζων ἕκαστον τῶν στοιχείων τοῦ ὅλου κοινωνικοῦ βίου τῶν ἐπενεγκόντων τό τε μεγαλεῖον καὶ τὴν παρακμὴν κατὰ τὸν διάφορον τρόπον τῆς ἐξελίξεως τῶν αὐτῶν στοιχείων. Καὶ ἐν τῇ παγκοσμίῳ δὲ αὐτοῦ ἱστορίᾳ ὁ συγγραφεὺς μεγίστην ἔδωκε σημασίαν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν θρησκευμάτων· καὶ ἡ ἱστορία τῆς γραμματείας καὶ τῆς τέχνης κατέλαβε σπουδαίαν θέσιν καὶ χῶρον ἐν τῇ ἱστορικῇ ταύτῃ πραγματείᾳ. Πρὸς ταῦτα πάντα ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν ὅτι πολλάκις ὁ πολιτικὸς βίος, καθὰ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὑπηνίχθημεν, ἐπιδρᾷ ἀρνητικῶς ἐπὶ τὰ ἔθνη τὰ συγκροτοῦντα μέγα τι πολιτικὸν κράτος. Τίνα ἐπίδρασιν ἐσωτερικὴν ἀσκεῖ ἀπ' αἰώνων τὸ Αὐστριακὸν κράτος ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν βίον τῶν λαῶν τῶν συγκροτούντων αὐτὸ ἢ ποίαν συνείδησιν πολιτικῆς ἑνότητος πρὸς τὸ κράτος ἀναπτύσσει καὶ ἐμπεδοῖ ἐν αὐτοῖς; Ἡ ἰδέα τοῦ Αὐστριακοῦ κράτους, ἤτοι τῆς πολιτικῆς ἑνότητος τῶν λαῶν τῶν συγκροτούντων τὴν μοναρχίαν ταύτην, τοσούτῳ μᾶλλον χαλαροῦται καὶ καθίσταται ἀσθενεστέρα, ὅσῳ ἰσχυρότερον ἀναπτύσσεται ὁ ἰδιαίτερος ἐθνικὸς ἱστορικὸς βίος ἑκάστου λαοῦ. Βεβαίως ὑπῆρχον καὶ ὑπάρχουσι περίοδοι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν διαφόρων λαῶν, ἐν αἷς ἡ πολιτεία ἤσκησεν ἀπόλυτον κράτος ἐπὶ τὴν γένεσιν καὶ διαμόρφωσιν τῶν ἐθνῶν καὶ τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Τὰ πλεῖστα τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν (ἰδίως τὸ Γαλλικὸν καὶ τὸ Ῥωσσικόν), ἀπετέλεσαν ἑνότητα διὰ τοῦ κράτους(1). Ἡ Ἑλβετία, αἱ Ἡνωμέναι πολιτεῖαι τῆς Βορείου Ἀμε-

(1) Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ παρελθόντι ἡ Αὐστριακὴ μοναρχία, πρὶν ἢ ἀναπτυχθῇ ἐθνικὴ ἰδέα ἐν τοῖς λαοῖς τῆς μοναρχίας, συνετέλεσε διὰ τοῦ πολιτικοῦ δεσμοῦ εἰς τὴν διατήρησιν τῶν ἐθνοτήτων τούτων. Ὑπό τινα δ' ἔποψιν δύναται νὰ εἴπῃ τις ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ Ὀθωμανικὴ ἀρχὴ μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους συνετέλεσε λεληθότως εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῶν ἄλλων Χριστιανικῶν ἐθνοτήτων τῆς Ἀνατολῆς διὰ τῆς μεγάλης καὶ ἰσχυρᾶς, ἣν ἵδρυσε καὶ συνεκρότησε, πολιτείας.

ρικῆς διὰ τῆς πολιτείας καὶ διὰ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν συνέστησαν ἐθνότητα ἰδίαν, ἀνεξαρτήτως ὅλως τῆς διαιρούσης τοὺς λαοὺς τῶν χωρῶν τούτων (τῆς Ἑλβετίας ἰδίως) γλωσσικῆς καὶ ἐθνογραφικῆς διαφορᾶς. Ἄλλα δὲ κράτη, ὡς τὸ Πρωσσικόν, διὰ τοῦ πολιτικοῦ αὐτῶν ὀργανισμοῦ καὶ διὰ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν ἐπέδρασαν σπουδαιότατα ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ ἔθνους, ἐν τῷ κόλπῳ καὶ τῇ περιοχῇ τοῦ ὁποίου ἐγεννήθησαν (1). Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐν πᾶσι τούτοις ἡ πολιτεία ἐπετέλεσε μὲν μεγάλα καὶ θαυμάσια, ἀλλὰ τὸ ἀληθὲς μεγαλεῖον τοῦ ἔργου δὲν ἐνέκειτο ἐν τῇ πολιτείᾳ αὐτῇ, ἀλλ' ἐν τῇ ἰδέᾳ, ὑπὲρ ἧς ἠγωνίσατο, καὶ αὕτη ἦτο ἡ ἰδέα ἡ ἐθνική. Ἐν Γαλλίᾳ ἡ μοναρχία ἐδημιούργησε τὴν Γαλλικὴν ἐθνότητα, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπετέλεσιν τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου κατέπεσεν. Ἡ Πρωσσικὴ μοναρχία διέπραξε μεγάλα, ἀλλὰ τὸ μεγαλεῖον τῆς ἐπιβολῆς ἠρύετο ἐκ τῆς ἰδέας τῆς Γερμανικῆς ἑνότητος τῆς αἱρομένης ὑπὲρ τὴν ἰδέαν τοῦ κράτους. Ἐν Ἑλβετίᾳ δὲ ἡ πολιτεία ἡ ἀποτελοῦσα νῦν τὴν Ἑλβετικὴν *ἐθνότητα* ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα πολλῶν ἱστορικῶν καὶ γεωγραφικῶν συνδυασμῶν. Ὅτι δὲ ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις ἰδίως ἡ πολιτεία ἐγένετο καθολικὴ ἀρχὴ καὶ οὐσιῶδες στοιχεῖον τοῦ δημοσίου βίου, ἀφιεμένων πάντων τῶν ἄλλων εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀτομικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου, ἡ τοιαύτη εἰς τὸ ἰδεῶδες ἔξαρσις τῆς πολιτείας ἦτο ἀποτέλεσμα ἰδεῶν περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου· καὶ αἱ ἰδέαι αὗται προῆλθον ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ τῶν νεωτέρων χρόνων τοῦ φύσαντος τὸ κάλλιστον αὐτοῦ ἄνθος ἐν ταῖς βορείαις Ἀμερικανικαῖς ἀποικίαις. Ὅτι δ' ἀκριβῶς διὰ τοιαύτης πολιτείας ὁ Ἀμερικανικὸς λαὸς δημιουργεῖ καὶ ἀναπτύσσει ἴδιον ἐθνικὸν βίον Ἀμερικανικόν, καὶ ὅτι καὶ ἐν τῷ ἄλλῳ πεπολιτισμένῳ κόσμῳ ἡ ἐθνικὴ ἑνότης καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν ἐθνοτήτων θεωρεῖται ἀρχὴ καὶ οὐσιωδέστατον στοιχεῖον καὶ σκοπὸς τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ τῆς πολιτικῆς ἀναπτύξεως, τὸ τοιοῦτον ἐκ περισσοῦ μαρτυρεῖ ὅτι ἡ πολιτεία δὲν ἐκπροσωπεῖ πάντοτε τὸ ὕψιστον ἰδεῶδες τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη κατὰ τῆς ἐπικρατήσεως πολιτικῆς ἱστορίας ἀντίρρησις πρέπει νὰ ἑρμηνευθῇ λεπτομερέστερον ἐν τοῖς ἑπομένοις.

γ') Ἡ πολιτικὴ ἱστορία δὲν δύναται ν' ἀποτελέσῃ καθ' ἑαυτὴν

(1) Καὶ ὁ Πολύβιος δὲ (Β' 37-38) ἐξαίρει τὴν πολιτείαν τῶν Ἀχαιῶν ὡς διὰ τῶν ἀληθινῶν δημοκρατικῶν αὐτῆς θεσμῶν μεταστήσασαν τὴν μικρὰν ὁμοσπονδίαν τῶν Ἀχαϊκῶν πόλεων εἰς συμπολιτείαν ἐπεκταθεῖσαν ἐπὶ πλεῖστον τῆς Ἑλλάδος.

ἱστορίαν, διότι ἡ πολιτεία δὲν εἶναι ὁ ὕψιστος σκοπὸς καὶ ἡ ὑψίστη ἰδέα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, οὔτε ὑπὸ τὴν ἔποψιν τὴν ἀφῃρημένην τῆς καθολικῆς ἀνθρωπότητος, οὔτε ὑπὸ τὴν θετικωτέραν ἔννοιαν τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῶν λαῶν. Ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας ἔχει ἔννοιαν σχετικήν, τὸ δ' ἀπόλυτον αὐτῆς κεῖται μόνον ἐν τῇ ἀπολυταρχίᾳ τῇ θεοκρατικῇ, ὁπότε ἡ πολιτεία ἀληθῶς εἶναι σκοπὸς ἑαυτῆς, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἐν τῇ πολιτείᾳ τῶν θεοκρατουμένων λαῶν. Ἀλλὰ τοιαύτη ἰδέα πολιτείας θεοκρατικῆς δὲν συνᾴδει πρὸς τὸν ἀληθῆ σκοπὸν τῆς πολιτείας τὸν πραγματοποιούμενον ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ διὰ τῆς ἐλευθέρας ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πολιτεία ἔχει σπουδαιότητα ἰδιαιτέραν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὁπότε ἀποβλέπει εἰς πραγματοποίησιν ἰδέας τινὸς λελη θυίας ἢ φανερᾶς, ἀμέσου ἢ ἐμμέσου, ἐκτὸς ἑαυτῆς κειμένης. Ἡ σύμπηξις τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος, ἑνόσῳ τὸ ἔθνος εἶναι ἐν τῷ γίνεσθαι (ὡς ἐν Ῥωσσίᾳ) ἢ γενόμενον δὲν ἔτυχεν ἔτι τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἑνότητος, ἥτις εἶναι κυρίως πραγματοποίησις τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος, κατορθοῦται μόνον διὰ τῆς πολιτείας. Ἀλλ' ἅπαξ ἐπιτευχθέντος τοῦ σκοποῦ τούτου ἢ τῆς ἰδέας ταύτης, ἡ πολιτεία δὲν εἶναι σκοπὸς ἑαυτῆς, ἀλλ' ὄργανον πάλιν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Ἐν τῷ πολιτικῶς ἡνωμένῳ ἐθνικῷ βίῳ ἡ πολιτεία σπουδαίαν πάντως κέκτηται καὶ σπουδαιοτάτην θέσιν, ἀλλὰ τὸ μεγαλεῖον τὸ ἐθνικόν, ἡ προαγωγὴ τοῦ ἐθνικοῦ βίου, εἰσὶν ἰδέαι ὑπέρτεραι τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας. Τὰ ἔθνη τὰ *κεκορεσμένα* πολιτικῶς ἤτοι τὰ ἔθνη, τὰ ὁποῖα ἐπραγματοποίησαν τὴν ἐθνικὴν ἑνότητα αὐτῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ δὲν ζητοῦσιν ἄλλην ἐπέκτασιν χάριν σκοπῶν ἁπλῶς κατακτητικῶν ἐναντίον ἐθνῶν πεπολιτισμένων (διότι τὸ τοιοῦτον οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας)(1), συνεπλήρωσαν δὲ καὶ τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικὴν ἀνάπτυξιν δόντα τῇ πολιτείᾳ «ἰσηγορίας καὶ παρρησίας καὶ τῆς καθόλου ἀληθινῆς δημοκρατίας», κατὰ Πολύβιον, ὑπόστασιν καὶ οὐσίαν· τὰ ἔθνη ταῦτα διὰ τῆς πολιτείας καὶ διὰ τῆς πολιτικῆς δυνάμεως οὐδὲν ἄλλο ζητοῦσι (πλὴν ἐννοεῖται τῆς ὑπὸ τῆς πολιτείας προστατευομένης κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως καὶ τῶν στοι-

(1) Τὸ σύστημα τῶν μεγάλων ἀποικιακῶν κρατῶν εἶναι ἔργον οὐχὶ πολιτικῆς ἐξελίξεως ἢ κατακτήσεως, ἀλλὰ κινήσεως ἐκπολιτιστικῆς (Ἰδ. σελ. 80). Τὸ αὐτὸ δὲ ῥητέον καὶ περὶ κατακτήσεων τῶν γενομένων ὑπὸ πεπολιτισμένων κρατῶν δι' ἐπεκτάσεως ἐν χώραις ὑπὸ βαρβάρων οἰκουμέναις. Ἡ τοιαύτη ἐπέκτασις εἶναι ἔργον ἐκπολιτιστικὸν καὶ ἀποτελεῖ μέρος τῆς πολιτικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐθνικοῦ βίου.

χειωδῶν συμφερόντων τοῦ κοινωνικοῦ βίου) ἢ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐθνικοῦ βίου καὶ τοῦ ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ ἔργον αὐτῶν εἶναι κυρίως ἐκπολιτιστικὸν καὶ ἡ ἱστορία τοῦ τοιούτου ἔργου εἶναι ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ. Κράτη, τὰ ὁποῖα ἐξεπλήρωσαν ἅπαξ τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἀποστολὴν ὅσον ἀφορᾷ τὴν πολιτικὴν ἑνότητα καὶ τὴν ἐλευθερίαν, καὶ ἠσφάλισαν ἑαυτά, κατὰ τὸ ἑνόν, ἐναντίον παντὸς κινδύνου, ὡς μέγα ἰδεῶδες τοῦ βίου αὐτῶν ἔχουσι τὴν διατήρησιν καὶ ἐπ' ἄπειρον ἀνάπτυξιν τοῦ ἐθνικοῦ βίου, ἀνάπτυξιν προάγουσαν ἀκριβῶς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ταύτης, τὸ πλεῖστον, ἀποτελοῦσαν ἀντικείμενον. Τοιαύτη ἡ ἱστορία τῆς Σουηδίας, τῆς Ὁλλανδίας, τοῦ Βελγίου καὶ κατ' ἐξοχὴν τῆς μεγάλης Ἀμερικανικῆς συμπολιτείας(1). Δι' ἔθνη τοιαῦτα, ἅτινα ἐξίκοντο εἰς τὸ πλήρωμα τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως διὰ τῆς πραγματοποιήσεως τῆς ἐννόμου ἐλευθερίας καὶ ἀσφαλοῦς καθιερώσεως τῶν τελειοτέρων ἐλευθέρων θεσμῶν, ἡ πολιτικὴ ἱστορία οὐδὲν ἄλλο ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι εἶναι ἢ ἁπλῆ τις ἀναγραφὴ τοῦ πολιτικοῦ συντάγματος καὶ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν στερουμένη τῆς ἄλλης ἱστορικῆς ζωτικότητος.

δ') Ἡ πολιτικὴ ἱστορία ὡς περιστρεφομένη ἁπλῶς περὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πραγματοποίησιν τῆς πολιτικῆς ἰδέας, ἰδέας μὴ ἀπολύτου καὶ ἀπείρου, οἵα ἐστὶν ἡ ἰδέα τοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ τε καθολικοῦ ἀνθρωπίνου καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου ἐθνικοῦ, δὲν δύναται νὰ παράσχῃ καὶ μέτρον τι ἐκτιμήσεως τῆς ἀξίας τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, κριτήριον

(1) «Ὁ θέλων νὰ ἐννοήσῃ, λέγει ὁ Δειδερῖχος Σέφερ, τὴν ἀνάπτυξιν κράτους τινὸς ὀφείλει νὰ ἐρευνήσῃ τὴν γένεσιν, αὔξησιν καὶ διάρκειαν τῆς δυνάμεως τοῦ κράτους τούτου. Ἀλλὰ τὰ ὄργανα τῆς ἰσχύος κράτους τινὸς εἰσὶ πρὸ πάντων πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς φύσεως· διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ ζητήματα ταῦτα κατέχουσιν ἔξοχον θέσιν ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐργασίᾳ». Ἀλλὰ τὸ οὕτω νοούμενον κράτος εἶναι κράτος ἄνευ ὑψηλοτέρου ἰδεώδους τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἢ μᾶλλον τὸ ἰδεῶδες αὐτοῦ κεῖται ἐν τῇ ἀπεριορίστῳ ἀναπτύξει τῆς πολιτικῆς δυνάμεως, ἥτις αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, ἄνευ τινὸς σχέσεως πρὸς τὴν ὕπαρξιν ἢ τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἐθνικοῦ βίου, ἄγει εἰς τυραννίαν, γραφειοκρατίαν καὶ στρατοκρατίαν. Ἡ πλημμελὴς νόησις τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας καὶ τῆς σημασίας τοῦ πολιτικοῦ βίου ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐγένετο ἀφορμὴ ἵνα κράτη καὶ πολιτεῖαι, ὡς ἡ Ἑλβετία, τὸ Βέλγιον, ἡ Σουηδία, αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι τῆς Ἀμερικῆς αἱ μὴ φροντίζουσαι περὶ πολέμων καὶ κατακτήσεων καὶ στρατοῦ καὶ διηνεκοῦς στρατιωτικῆς ὀργανώσεως, θεωρηθῶσι ὡς μὴ ἔχοντα ἱστορίαν. Καὶ ὅμως ἐξ ὑψηλοτέρας ἐπόψεως κρίνων τις τὸν ἀνθρώπινον βίον δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι ἀκριβῶς τὰ μνημονευθέντα κράτη πραγματοποιοῦσιν ἐν μείζονι μέτρῳ τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἢ τὰ ἔθνη τὰ κατατριβόμενα διηνεκῶς περὶ τὴν ἀνάπτυξιν πολεμικῶν παρασκευῶν, αἵτινες παρακωλύουσι τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν ἐλευθέραν πολιτικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν κοινωνικὴν εὐημερίαν.

δηλονότι ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐπὶ ὑψηλοτέρων ἠθικῶν ἀρχῶν στηριζόμενον. Διότι δυοῖν θάτερον πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ἐνταῦθα: ἢ ὅτι ἐν τῇ πολιτείᾳ ὑπάρχει τις ἰδέα ἠθικὴ ὑπερτέρα τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας, καὶ τότε ἡ πολιτεία δὲν δύναται νὰ ἦναι οὔτε τὸ μόνον οὐδὲ τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας· ἢ ὅτι ἡ ὑπερτάτη ἰδέα εἶναι αὐτὴ ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας, καὶ τότε τὸ μέτρον τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἐν τῇ ἱστορίᾳ, αὐτὸ δηλονότι τὸ κριτήριον τῆς ἱστορίας, πρέπει νὰ στηρίζηται ἐπὶ ἀρχῶν πολιτικῶν. Ἀλλ' οὕτω πρέπει νὰ καθιερωθῇ πάντως ἐν τῷ ὅλῳ ἱστορικῷ βίῳ πολιτική τις ἠθικὴ παρεμφερὴς πρὸς τὴν τοῦ Μακκιαβέλη καὶ πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Καντίου τοσοῦτον αὐστηρῶς καταδικασθεῖσαν πολιτικὴν ἠθικὴν τὴν «*χαλκεύουσαν*» τὸν ἠθικὸν νόμον καθ' ἣν ἔννοιαν ἤθελε συνάδει οὗτος πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός, πολιτικὴν δηλονότι ἠθικὴν συνισταμένην ἐν τῇ πολιτικῇ φρονήσει τῇ μὴ ὑποτασσομένῃ εἰς τοὺς ὑπερτάτους νόμους τῆς ὑψίστης ἠθικῆς φρονήσεως, τοὺς πηγάζοντας ἀπὸ τῆς καθόλου ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου, ἀλλὰ κειμένῃ ὑπεράνω ταύτης. Ἀλλὰ τότε ἡ πολιτεία ἤθελεν ἀντικαταστήσει τὴν ὅλην ἠθικὴν τάξιν ἐν τῷ ὅλῳ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, καὶ καταργουμένων οὕτω τῶν αἰωνίων καὶ ἀναλλοιώτων νόμων τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου ἡ πολιτικὴ τέχνη καὶ φρόνησις καὶ αἱ *ἑκάστοτε* κατὰ τὰς σκέψεις καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς ὑπαγορευόμεναι πράξεις ἤθελον ἐπέχει θέσιν νόμων ἠθικῶν διηνεκῶς κατὰ τὰ συμφέροντα τῆς πολιτείας μεταβαλλομένων. Ἀλλὰ περὶ τούτων ἐκτενέστερος γενήσεται λόγος ἐν τῷ περὶ τοῦ κριτηρίου τῆς ἱστορίας κεφαλαίῳ.

Τίς ἡ ἀρίστη μέθοδος τῆς ἐξεργασίας τῆς ἱστορίας; — Ἐκ πάντων τῶν μέχρι τοῦδε περὶ τῆς μεθόδου τῆς ἐξεργασίας τῆς ἱστορίας εἰρημένων ἀκολουθεῖ ὅτι ἡ πολιτικὴ ἱστορία, ἤτοι ἡ μέθοδος ἐκείνη τῆς ἐξεργασίας τῆς ἱστορίας, καθ' ἣν ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη ὡς ἐπιστήμη θετικὴ περιορίζεται κυρίως, καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς, εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν πολιτικήν, μεθ' ὅλας τὰς μεθοδικὰς εὐκολίας, ἃς παρέχει μέχρι τινὸς εἰς τὴν ἀκριβεστέραν ἐπιστημονικὴν συστηματοποίησιν τῆς ἱστορικῆς ὕλης καθιστῶσα ἁπλοῦν τὸ θέμα τὸ ἱστορικὸν καὶ διευκρινοῦσα τόν τε χῶρον καὶ τὸ πλάτος καὶ τὰ ὅρια τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης, ἐλαττοῖ κατὰ βάθος πολὺ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ζωὴν τῆς ἱστορίας, καὶ πολλαχοῦ δὲ καθίσταται ἀμυδρά τις σκιὰ ἢ μηχανική τις κίνησις ἀπέναντι τῆς ἀληθοῦς ζωῆς τῆς μετατιθεμένης οὕτω εἰς τὸν χῶρον τῆς

ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Περιοριζομένη ἡ πολιτικὴ ἱστορία περὶ ὡρισμένας περιόδους ἱστορίας, ἐν αἷς ὁ πολιτικὸς βίος εἶναι τὸ δεσπόζον ἐν τῇ ἱστορίᾳ στοιχεῖον, δύναται ἄριστα νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ εἰδικὸν αὐτῆς ἔργον. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ὡς ἀπαραίτητος ὅρος τοῦ ἐξωτερικοῦ, τοῦ κατὰ πλάτος περιορισμοῦ ἀνάγκη νὰ ἐπέλθῃ ἡ αὔξησις τοῦ ἐσωτερικοῦ βάθους τῆς ἱστορίας ἐκείνης. Διότι οὕτω μόνον πραγματοποιουμένου καὶ ἐν τῇ μελέτῃ τῆς ἱστορίας ἐφαρμοζομένου τοῦ περιφήμου λόγου τοῦ Γκαῖτε ὅτι «ἐν τῷ περιορισμῷ δείκνυσιν ἑαυτὸν ὁ ἐπαίων (Inder Beschränkung zeigt sich der Meister)» ἡ πολιτικὴ ἱστορία καὶ ἡ *πολιτικὴ* ὡς τέχνη ἢ ὡς ἐπιστήμη (ἴδ. σελ. 123) δύνανται νὰ παραστήσωσι τὸν καθόλου ἱστορικὸν βίον ὑπὸ τὰς κυριωτάτας αὐτοῦ ἐπόψεις καὶ δὲν καθίσταται ἡ ἱστορία ἔργον ἀναλύσεως ὀλίγων *περγαμηνῶν* ἢ ἀπαριθμήσεως κυβερνητικῶν πράξεων ἢ παραθέσεως στατιστικῶν πινάκων, ἔστι δ' ὅπου ἀφηγήσεως πολέμων, μαχῶν καὶ καταστροφῶν. Ἀλλ' ὡς ἔφθημεν εἰπόντες, ἡ τοιαύτη κατὰ βάθος σπουδαιότης τῆς πολιτικῆς ἱστορίας ἔχει σχετικὴν καὶ περιωρισμένην ἀξιαν καὶ ἀληθεύει μόνον προκειμένου περὶ ἰδιαιτέρων τινῶν περιόδων τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ ἱστορία ὅ,τι, ἐκτὸς τῆς ὡρισμένης ταύτης περιπτώσεως, δὲν κατορθοῖ νὰ ἐπιτύχῃ ὡς πρὸς τὸ ὅλον βάθος καὶ πλάτος τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης, κατορθοῖ μέχρι τινὸς νὰ ἐπιτύχῃ ὡς πρὸς τὴν μεθοδικὴν ἐξεργασίαν τῆς ἱστορικῆς ὕλης. Ἐκ τῶν πολλῶν μεταξὺ τῶν θιασωτῶν τῶν διαφόρων περὶ τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην σχολῶν γινομένων συζητήσεων καὶ ἀντιρρήσεων περὶ τῆς περιοχῆς τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἐν τῷ ὅλῳ πνευματικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος προκύπτει προφανῶς ὅτι μεγάλη ἀσάφεια ἐν μέρει δὲ καὶ σύγχυσις ἐπεκράτει καὶ ἐπικρατεῖ ἔτι μέχρι τινὸς περὶ τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τῆς περιοχῆς τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης αὐτοτελοῦς. Ἐξ ὅσων δὲ περὶ τῆς καθόλου ἐννοίας τῆς ἱστορίας ἐρρήθησαν νοεῖται εὐκόλως ὅτι ἡ τοιαύτη ἀσάφεια προκύπτει ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης, ἥτις, ὥσπερ ἡ φιλοσοφία (νοουμένη ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς καθολικῆς ἐπιστήμης), ἐκ μικρᾶς ἀρξαμένη περιοχῆς, ἀναλόγως τῆς προϊούσης ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, περιέλαβεν ἄπειρον πλάτος. Τὸ μὴ δυνατὸν τοῦ περιληφθῆναι ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἅπαντα τὸν ἀνθρώπινον βίον μεθ' ὅλου τοῦ πλήθους τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ καθ' ὅλον τὸ πλάτος τῆς δράσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ τὸ ἀδύνατον τῆς ὑπάρξεως ἐπιστήμης

ἱστορικῆς διὰ τῆς διαιρέσεως τῆς ἱστορικῆς ὕλης εἰς ἄπειρον πλῆθος κατὰ μέρος ἱστοριῶν ἄνευ ἑνότητος· ταῦτα, παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αὐτοῖς καθίστων δυσχερῆ τὴν μεθοδικὴν ἐξεργασίαν τῆς ἱστορίας· καὶ ἡ ὕλη τῆς ἱστορίας παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἤδη γραμματικοῖς ἐθεωρεῖτο *ὕλη ἀμέθοδος*, καθὰ λέγει ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός (1). Ἀλλ' ἡ ἀμέθοδος αὕτη ὕλη τεραστίως ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Σέξτου δι' αἰώνων ὅλων αὐξηθεῖσα καὶ εὐρυνθεῖσα κατὰ πολλὰς διευθύνσεις τοῦ ἱστορικοῦ βίου δὲν ἐσκότισε μὲν τὰ κατὰ τὴν καθόλου ἔννοιαν τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ δυσχερῆ κατέστησε τὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τῆς περιοχῆς καὶ τῶν ὅρων τῆς κυρίως ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἀπέναντι τῶν συγγενῶν αὐτῇ πνευματικῶν καλουμένων ἐπιστημῶν. Ἐν τοῖς πολλοῖς δὲ καὶ πλείστοις ὁρισμοῖς, οἵτινες πρὸς τῷ γενικωτάτῳ ὁρισμῷ τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐδόθησαν ὑπὸ διαφόρων ἱστορικῶν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην, ἵνα σαφέστερον ἐπεξηγήσωσι τὴν ἔννοιαν αὐτῆς, οὐδεὶς κέκτηται τὴν ἀκρίβειαν τῶν ὁρισμῶν τῶν διδομένων εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Ἀπὸ τῆς εὐρυτάτης περιοχῆς τοῦ ὅλου ἠθικοῦ κόσμου, ἣν ἔδωκε τῇ ἱστορίᾳ ὁ Σίλλερ, μέχρι τῆς στενωτάτης περιφερείας τῆς πολιτικῆς ἱστορίας μέγας φυσικῶς ὑπῆρχε χῶρος εἰς γένεσιν καὶ διατύπωσιν πολλῶν καὶ ποικίλων ὁρισμῶν. Ἀλλὰ τὸ πλῆθος αὐτὸ τῶν ὁρισμῶν καὶ ἡ διαφορὰ αὐτῶν ἀπ' ἀλλήλων οὐδεμίαν ἤθελον ἔχει σημασίαν σπουδαίαν, ἂν μὴ ἦσαν ἀκριβῶς ἀποτελέσματα τῆς περὶ τῶν ὁρίων καὶ τῆς περιοχῆς τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἐπικρατούσης συγχύσεως. Τινὲς εὗρυναν τὸν κύκλον τῆς ἱστορίας καὶ πέραν ἔτι τοῦ ἠθικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ προέβησαν οὐχὶ ἁπλῶς μέχρι τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου (2), ἐν ᾧ ἄλλοι καὶ αὐ-

(1) Σέξτ. Ἐμπειρ. Πρὸς Γραμματικοὺς § 16' «Οἱ πλείους ὡμολογήκασιν αὐτὸ (τὸ ἱστορικὸν) ἄτεχνον εἶναι καὶ τῆς ἀμεθόδου ὕλης τυγχάνειν».

(2) Ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ πρέπει νὰ ἄρξηται ἡ ἡμετέρα περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους φιλοσοφία (λέγει ὁ Ἔρδερος ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν «Ἰδεῶν» ἔδ. σ. 22 σημ. 1), ἐὰν μέλλῃ νὰ ᾖναι ἔν τινι μέτρῳ ἀξία τοῦ ὀνόματος τούτου. Ἐπειδὴ ἡ γῆ, ἣν οἰκοῦμεν οὐδὲν καθ' ἑαυτὴν εἶναι, ἀλλὰ τὴν διάπλασιν καὶ τὴν μορφὴν αὐτῆς, τὴν πρὸς ὀργανισμὸν καὶ διατήρησιν τῶν δημιουργημάτων δύναμιν λαμβάνει ἐκ τῶν δυνάμεων τῶν διηκουσῶν τὸ σύμπαν, διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἐξετάζῃ τις αὐτὴν μονομερῶς, ἀλλ' ἐν τῷ χορῷ τῶν κόσμων, ἐν ᾧ εἶναι τεθειμένη. Μετ' ἀοράτων, αἰωνίων δεσμῶν εἶναι δεδεμένη αὕτη πρὸς τὸν ἥλιον ὡς πρὸς κέντρον, ἐξ οὗ λαμβάνει τὸ φῶς τὸ θερμαῖνον τὴν ζωὴν καὶ αὐξάνον αὐτήν». Καὶ ὁ Σλόσσερ δέ, ἀκολουθῶν τὸν Ἔρδερον, τὴν ἱστορίαν

τὴν τὴν περιοχὴν τῆς πολιτείας ἐζήτησαν νὰ σμικρύνωσι προκειμένου περὶ ἱστορίας· καὶ τινὲς μὲν ἐθεώρησαν αὐτὴν ἁπλοῦν τμῆμα τῆς ἐγκυκλοπαιδειακῆς φιλοσοφίας, ἄλλοι δὲ ἀλλοιοῦντες καὶ τὸ βάθος τῆς ἐννοίας αὐτῆς, τῆς διασαφηθείσης ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἀπεφήναντο γνώμην περὶ τῆς ὑπαγωγῆς τῆς ἱστορίας εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας ἤτοι εἰς τὴν περὶ φύσεως ἱστορίαν· τινὲς δὲ τῶν οὕτω φρονούντων, ὡς ὁ περίφημος Βέλγος φυσιοδίφης καὶ στατιστικὸς Ἀδόλφος Κετελέ, ἐθεώρησαν τὴν ἱστορίαν ὡς ἁπλῆν τινα *στατιστικήν*. Τέλος δὲ ἐν μέσῳ τῆς συγχύσεως ταύτης(1) δὲν ἔλειπον καὶ θεωρίαι περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας μετέχουσαί τινος σκεπτικισμοῦ καὶ ἀρνούμεναι τὴν ἐπιστημονικὴν ὑπόστασιν τῆς «λεγομένης ἱστορίας», θεωρίας, καθ' ἃς οὐχὶ ἁπλῶς ἡ ἔννοια τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ τῶν λαῶν εἶναι ἰδέαι ἀφῃρημέναι· λαοὶ δὲν ὑπάρχουσιν εἰμὴ ὡς ἔννοιαι ἀφῃρημέναι, τὰ δὲ πράγματα εἶναι τὰ ἄτομα, καὶ μόνον τῶν ἀτόμων ἡ ἱστορία εἶναι πραγματική, ἡ δὲ λεγομένη ἱστορία τοῦ κόσμου ἢ τῶν ἐθνῶν ἢ πολιτειῶν εἶναι ἁπλῶς *σχηματισμὸς* (configuration) τυχαῖος ἄνευ ἐσωτερικῆς ἐννοίας ἢ μῦθος συμπεφωνημένος (fable convenue)(2). Ἐν

τοῦ ἀνθρώπου ἐθεώρησε συνδεδεμένην πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου, τοῦ ἡλιακοῦ συστήματος, τῶν πλανητῶν, καὶ τῆς φύσεως τῆς γῆς.

(1) Τὴν σύγχυσιν ταύτην εἰκονίζει ὁ Λῶρεντζ (Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben. σ. 186) διὰ τῶν ἑξῆς «Ἡ περιοχὴ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων εἶναι ἄπειρος· ἱστορικὸν γεγονὸς εἶναι ὁ θάνατος Καρόλου τοῦ Μεγάλου τῷ 814 καὶ ἡ ἐξαφάνισις νήσου τινὸς ἐν τῷ Εἰρηνικῷ Ὠκεανῷ τῷ 1883, τὸ τέλος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ὁ σεισμὸς τῆς Λισσαβῶνος, ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἐν Καρλσβάδῃ πηγῆς θερμοῦ ὕδατος, ἡ περιστροφὴ τῆς γῆς περὶ τὸν ἥλιον, ἡ ἅλωσις τῶν Παρισίων, τὸ κρανίον τὸ ἐν σπηλαίῳ Νεάνδερ (*), αἱ λιμναῖαι οἰκήσεις, ὁ μῦθος τοῦ περιπλανωμένου Ἰουδαίου, ὁ (γεωλογικὸς) αἰὼν τῶν παγετώνων τῆς γῆς, ἡ κτίσις τῆς Ῥώμης, ἡ παράστασις τοῦ Φάουστ τοῦ Γκαῖτε, ἡ μετάφρασις τοῦ Σαιξπήρου, ἡ οἰκοδόμησις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Πέτρου, ἡ γέννησις τοῦ Λουθήρου καὶ ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἀστέρος Ποσειδῶνος· πάντα εἰσὶ γεγονότα ἱστορικά!».

(2) Τοιαύτας θεωρίας ἐξήνεγκεν ὁ Γάλλος φιλόσοφος καὶ μαθηματικὸς Auguste Comte, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ *θετικισμοῦ* (positivisme) ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι τοιαύτας θεωρίας ἀναφέρομεν ἐνταῦθα, θέλομεν δὲ ἀναφέρει καὶ ἐν τοῖς περαιτέρω, οὐχὶ διότι κέκτηνται σημασίαν σπουδαίαν, ἀλλὰ διότι θέλομεν νὰ διευκρινήσωμεν τὸ ἐπασχολοῦν ἡμᾶς ζήτημα καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν αὐτοῦ. Ὅ,τι ἀφορᾷ ἄλλως τὴν σχέ-

(*) Οὕτω καλεῖται τὸ πλησίον τῆς Πρωσσικῆς πόλεως Μέτμαν ἐν τῇ κοιλάδι Νεάνδερ (Neanderthal) σπήλαιον (Neanderhöhle), ἔνθα εὑρέθη σκελετὸς προκατακλυσμιαίου ἀνθρωπίνου σώματος.

μέσῳ τῆς τοιαύτης συγχύσεως περὶ τὸν ὁρισμὸν τῆς περιοχῆς τῆς ἱστορίας ἡ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας σχολὴ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς μεθόδου στερρὰν ὁπωσδήποτε ἔδωκε βάσιν καὶ ἀσφαλῆ ἀφετηρίαν εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς περιοχῆς ταύτης. Οὐ μόνον οἱ κεκηρυγμένοι θιασῶται τῆς σχολῆς ταύτης, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι μὴ εἰς σχολὰς ὡρισμένας ἀνήκοντες, ὡς ὁ Ῥάγκε, ὁ Λῶρεντζ καὶ ἄλλοι, ἀλλ' ἁπλῶς ἀκρίβειαν καὶ θετικότητα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ζητοῦντες, ἐσκέφθησαν ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ δοθῇ θετική τις βάσις εἰς τὴν ἱστορίαν, ἐξ ἧς αὕτη ὁρμωμένη νὰ ὁρίζῃ καὶ νὰ ῥυθμίζῃ τὰς πρὸς τὰς συγγενεῖς ἐπιστήμας σχέσεις καὶ νὰ εὑρύνῃ τὸν κύκλον αὐτῆς ἀναλόγως τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ πλούτου, τῆς ἀκριβείας καὶ τῆς μεθοδικότητος τῆς ἐπιστήμης (1).

σιν λαῶν καὶ ἐθνῶν ὡς δυνάμεων ἱστορικῶν, ὡς ὀργανισμῶν ἱστορικῶν ἀπέναντι τοῦ ἀτόμου, ἴδε ἡμετέραν πραγματείαν «Σκανδιναυϊκαὶ Ἀναμνήσεις» σελ. 17-18 «Ἡ ἱστορία δὲν συνίσταται μόνον ἐν τῷ πολλαπλασιασμῷ τοῦ ἀτόμου ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ. Διότι τὸ *ποσὸν μεταβάλλει τὸ ποιόν*, καθὰ εἶπεν ὁ Ἔγελος, καὶ τὸ ποιὸν τοῦτο ἐνταῦθα (προκειμένου δηλονότι περὶ λαῶν) εἶναι ὁ ὀργανισμὸς ὁ ἱστορικὸς ὁ ἐπιζῶν τῆς ἐξαφανίσεως τῶν ἀτόμων. Καὶ ἄν, ὡς διδάσκουσιν ἡμᾶς οἱ φυσιολογοῦντες καὶ οἱ ψυχολογοῦντες, ὁ καθόλου ὀργανισμὸς τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ὁ παράγων τὸν ἀτομικὸν τούτου χαρακτῆρα καὶ τὴν ἀτομικὴν μορφὴν καὶ ἐκδηλῶν τὴν ἑνότητα τῆς ζωῆς καὶ τῆς συνειδήσεως ἀπέναντι πασῶν τῶν κατὰ μέρος μεταβολῶν, διαρκῶς προσγιγνομένων καὶ ἀπογιγνομένων τῶν ἀποτελούντων τὴν ὀργανικὴν ὕλην ἀτόμων· ἂν ὁ τοιοῦτος ὀργανισμὸς ἦναι ἀρχὴ καὶ δύναμις ζωϊκὴ καὶ ψυχική, αἰτία τοῦ σώματος καὶ τῶν *καθ' ἕκαστον παρὸν* φαινομένων αὐτοῦ, ὁ ὀργανισμὸς ὁ ἱστορικὸς ὁ παράγων καὶ ἀποτελῶν τὸν καθολικὸν χαρακτῆρα καὶ μορφὴν ἐθνῶν καὶ λαῶν καὶ ἀποκαλύπτων τὴν καθολικὴν συνείδησιν τῆς ἀνθρωπότητος ἢ τὴν συνείδησιν τῆς καθολικῆς ἀνθρωπότητος δημιουργεῖ ἀρχὴν καὶ δύναμιν βίου ἱστορικοῦ ὡς αἰτία τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἑκάστου ἀτόμου, τὸν ὁποῖον προάγει, ζωογονεῖ καὶ καθίστησι καθολικώτερον . . . Ἄνθρωποι καὶ γενεαὶ ἔρχονται καὶ παρέρχονται, προσγίγνονται καὶ ἀπογίγνονται, ἀλλ' ὁ καθολικὸς ἱστορικὸς βίος, ὁ ὀργανισμὸς ὁ ἱστορικὸς τοῦ ἔθνους ἢ τοῦ λαοῦ, τείνει πρὸς αἰωνιότητα, τοσούτῳ διαρκέστερος καθιστάμενος, ὅσον τελειώτερον πραγματοποιεῖ τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἱστορικοῦ βίου». Οὕτω πάντες οἱ Ἕλληνες ἔρχονται καὶ παρέρχονται ὡς ἄτομα, ἀλλὰ τὸ ἔθνος τὸ Ἑλληνικόν, ὁ ὀργανισμὸς ὁ ἱστορικός, μένει διαρκὴς καὶ ὡς ζωτικὴ ἀρχὴ δίδωσι ζωτικότητα ἐθνικὴν εἰς ἕκαστον ἄτομον, καθιστῶν τὸ ἄτομον τοῦτο μέλος τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ.

(1) Ἐκ τῶν συγγενῶν ἐπιστημῶν ἐκείνη, πρὸς ἣν εἰς μείζονα περιέρχεται σύγκρουσιν ἡ Ἱστορία καὶ μεθ' ἧς κοινὸν ἔχει γνώρισμα τὸ ἀπροδιόριστον τῆς περιοχῆς, εἶναι ἡ *Φιλολογία*, κατὰ τὸν ὁρισμόν, ὃν ἔδωκε περὶ αὐτῆς ὁ περιώνυμος Αὔγουστος Βοίκχιος. Κατὰ τὸν Βοίκχιον (Encyclopädie und Methodologie der Philolog. Wissenschaften σελ.10) «φιλολογία» εἶναι «ἡ γνῶσις τοῦ ἐγνωσμένου» «ἡ γνῶσις δηλονότι παντὸς τοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος παραχθέντος, ἡ ἐκ νέου γνῶσις καὶ νόησις πάσης μέχρι νῦν κτηθείσης ἀνθρωπίνης γνώσεως». Διὰ τοῦ τοιούτου ὁρισμοῦ μόνη ἐκτὸς τοῦ χώρου τῆς φιλολογίας μένουσα αὐτοτελὴς ἐπιστήμη εἶναι ἡ φιλοσο-

Πρὸς τοῦτο ἔδει νὰ προσδιορισθῇ ἰδιαίτερός τις χῶρος ἐν τῇ ὅλῃ περιοχῇ τῆς ἱστορίας ὡς κέντρον, εἰς ὃ κυρίως ἀποβλέπων ὁ ἱστορικὸς καὶ ἐξ οὗ ὁρμώμενος νὰ δύναται νὰ εὐρύνῃ τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἐπὶ τὸν χῶρον τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ· καὶ ὡς τοιοῦτον κέντρον ἐθεώρησαν τὴν πολιτείαν, διότι ἐν αὐτῇ κάλλιον διαφαίνεται ἡ δύναμις τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως καὶ ἐνεργείας. Οὕτω *ἱστορία* ἐν τῇ στενωτέρᾳ ταύτῃ ἐννοίᾳ τοῦ ὀνόματος ἐκλήθη «ἡ *ἐμπειρικὴ* ἐπιστήμη ἡ ἐν χρονικῇ ἀκολουθίᾳ ἀναπτύσσουσα καὶ παριστῶσα τὰς εἰς τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς καταστάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἀποβλεπούσας καὶ μετὰ συνειδήσεως ἐκτελουμένας πράξεις τοῦ ἀνθρώπου μεθ' ὅλων τῶν ἐσωτερικῶν καὶ τῶν ἐξωτερικῶν αἰτίων αὐτῶν (1)».

φία, ἐνῷ πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἐπιστῆμαι, αἵτε πνευματικαὶ καὶ αἱ φυσικαί, περιλαμβάνονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐν τῇ περιοχῇ τῆς φιλολογίας. Κατὰ τὸν Βοίχχιον ἡ φιλολογία κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον διαφέρει τῆς ἱστορίας, καὶ τοῦτο, διότι ἡ ἱστορία κατὰ τὸ κύριον αὐτῆς μέρος περιορίζεται εἰς τὰ τῆς πολιτείας. Ὥστε κατὰ τὸν μέγαν φιλόλογον ἡ ἱστορία ὡς αὐτοτελὴς εἰδικὴ ἐπιστήμη εἶναι μέρος τῆς φιλολογίας τὸ πραγματευόμενον εἰδικῶς περὶ τῶν πολιτικῶν. Ἀλλ' οὕτω ἀνατρεπομένων τῶν ὅρων δύναται νὰ εἴπῃ τις ὅτι ἡ ἱστορία γενικῶς μὲν περιλαμβάνει πᾶσαν τὴν φιλολογίαν ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην τοῦ ὀνόματος ἔννοιαν τὴν δοθεῖσαν αὐτῇ ὑπὸ τοῦ Βοικχίου, εἰδικώτερον δὲ τὰ κατὰ τὴν πολιτείαν. Ἀλλ' οὕτω δὲν διευκρινεῖται οὔτε τῆς ἱστορίας οὔτε τῆς φιλολογίας ἡ ἔννοια. Καὶ προκειμένου μὲν περὶ τοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων, τοῦ ὁποίου οὐσιώδης ἰδιότης εἶναι ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ ἑνότης εἶναι μείζων καὶ ἡ περιοχὴ στενωτέρα ἢ ἡ τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ νεωτέρου Εὐρωπαϊκοῦ βίου, ἡ ταυτότης φιλολογίας καὶ ἱστορίας δικαιολογεῖται μέχρι τινός· (καίτοι καὶ οὕτω οὔτε ἡ ἔννοια τῆς πολιτικῆς ἱστορίας συνάδει εἰς τὸν δοθέντα ὁρισμὸν τῆς φιλολογίας, οὔτε ἡ *γραμματικὴ* δύναται νὰ περιληφθῇ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἱστορίας). Ἀλλὰ προκειμένου περὶ τοῦ πολυμερεστάτου νεωτέρου Εὐρωπαϊκοῦ βίου ἡ ἕνωσις φιλολογίας καὶ ἱστορίας παράγει δυσχερείας. Τοῦτο ἔπεισε πολλοὺς τῶν φιλολόγων νὰ τροποποιήσωσι τὸν ὑπὸ τοῦ Βοικχίου δοθέντα τῆς φιλολογίας ὁρισμὸν (ἰδίως προκειμένου περὶ φιλολογίας τῶν νεωτέρων ἐθνῶν) περιορίζοντες τὴν ἔκτασιν αὐτῆς εἰς τὴν γνῶσιν καὶ ἔρευναν τοῦ «ἐγνωσμένου» τὴν γινομένην διὰ τῶν μνημείων τῆς γλώσσης, καὶ ὡς ἀντικείμενον τῆς φιλολογίας θεωροῦντες τὴν γνῶσιν τοῦ ἰδιοφυοῦς πνευματικοῦ βίου λαοῦ τινος, ἐφ' ὅσον ὁ τοιοῦτος βίος ἐκδηλοῦται ἐν τῇ γλώσσῃ καὶ ἐν τῇ γραμματείᾳ (Litteratur). Αὐτὸς δὲ ὁ Βοίχχιος ὁ συγγράψας τὰς περὶ τῆς «πολιτικῆς οἰκονομίας Ἀθηνῶν» καὶ «περὶ τοῦ ναυτικοῦ τῆς Ἀττικῆς πολιτείας» πραγματείας, αἵτινες εἰσὶν ἀληθῆ ἀριστουργήματα πολιτικῆς ἱστορίας, ἀπέδειξεν ὅτι ἡ πολιτικὴ ἱστορία δὲν συνδέεται ἧττον στενῶς μετὰ τῆς φιλολογίας ἢ ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ· καὶ ὅτι ἡ πολιτικὴ ἱστορία δὲν δύναται ν' ἀποτελέσῃ αὐτοτελῆ ἐπιστήμην ἱστορικὴν τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ περιλαμβανομένης ἐν τῇ φιλολογίᾳ.

(1) Lorenz. Geschichwissensch. σ.191. Τοιοῦτον ὁρισμὸν τῆς ἱστορίας διατυπῶν ὁ Λῶρεντζ προστίθησιν: «ὅτι πρὸς τῇ οὕτω καθοριζομένῃ ἱστορίᾳ δύνανται νὰ ὑπάρχωσι

Ἀλλ' οὕτω τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως (ἀφότου αὕτη ὑποβληθεῖσα ὑπὸ τὴν τάξιν τῆς πολιτείας λαμβάνει διὰ ταύτης ὡρισμένην τινὰ ἐκδήλωσιν τῆς ὑποστάσεως αὐτῆς) τιθεμένης ὡς κέντρου τοῦ ἱστορικοῦ βίου, δὲν πρέπει ὡς ἀρχὴ καὶ ἀφετηρία τῆς ἱστορίας τῆς θετικῆς νὰ ληφθῇ οὐδ' αὐτὴ ἡ ὡς ἔγγιστα δυναμένη νὰ προσδιορισθῇ ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναπτύξεως (διότι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Λῶρεντς, οὕτω ἡ ἱστορία ἤθελεν ἐκφύγει τῶν χειρῶν ἡμῶν αὖθις πετομένη διὰ τῶν σκοτεινῶν προϊστορικῶν χώρων καὶ χρόνων μέχρι τοῦ Ἀδάμ), ἀλλὰ τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἢ τῆς ἀναπτύξεως τῆς πολιτικῆς, ἀφ' οὗ αὐτὴ ἡ κοινωνία, ἤτοι οἱ ἐν τῇ κοινωνίᾳ συν-

καὶ ὑπάρχουσι ποικίλαι ἄλλαι ἱστορίαι, ἐννοεῖται εὐκόλως· θὰ ἦτο δὲ πλημμελὲς ἐὰν ἡ τῆς κυρίως ἱστορίας ἔννοια ἀπέκλειε τὴν ὕπαρξιν καὶ ἄλλων κλάδων τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης πράγματι ὑφισταμένων καὶ ἐπιτυχέστατα καλλιεργουμένων. Ἀκριβῶς δὲ ἐν τῷ μετὰ συνειδήσεως γινομένῳ περιορισμῷ τῆς ἱστορίας ἐπὶ τὰς πολιτικὰς πράξεις κεῖται ἡ δύναμις τοῦ συστήματος· διότι ὁπόταν τὸ ἔδαφος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας σαφῶς κατανοηθῇ, θὰ ἦναι δυνατὸν νὰ σχηματίσῃ τις τὰς ἀρχὰς καὶ ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ πολιτικοῦ ἀνθρώπου νὰ νοήσῃ τὸ κράτος τῶν νόμων τῶν διεπόντων τὸν ἄνθρωπον». Ἐν τούτοις πᾶσαι αὗται αἱ διασαφήσεις δὲν ἀρκοῦσιν ἵνα παραστήσωσιν ὡς ἐπαρκῆ τὸν ὑπὸ τοῦ Λῶρεντζ διδόμενον τῇ ἱστορίᾳ *στενώτατον* ὁρισμόν. Τί ἐστιν *ἱστορία* ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος ὡς ὅρου ἐπιστημονικοῦ, περὶ τούτου ἐποιησάμεθα ἤδη λόγον ἱκανὸν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ περὶ «Διασαφήσεως τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας». Ἀλλ' ἀκριβὴς ὁρισμός, καὶ μετὰ τὰ τοσαῦτα περὶ τοῦ βάθους καὶ τοῦ πλάτους τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας λεχθέντα, δὲν εἶναι εὔκολον νὰ διατυπωθῇ. Ὁ Βέρνχαϊμ (Lehrb. d. H. M. σ. 2) ὡς ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον ἐνόσῳ οὗτος ἐνεργεῖ ὡς ὂν λογικόν, ὡς οὐσία ἔχουσα συνείδησιν καὶ συναίσθησιν ἑαυτῆς, οὐσία διανοουμένη καὶ βουλομένη. Ἀλλὰ τὸν τοιοῦτον ὁρισμὸν εὑρίσκει λίαν εὐρύν, διότι οὕτω ἐν τῇ ἱστορίᾳ περιλαμβάνεται καὶ ὁ ἰδιωτικὸς καὶ ὁ οἰκογενειακὸς βίος, «ἐνῷ οἱ τοιοῦτοι βίοι εἰσὶν ἀντικείμενα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἐφ' ὅσον ἔχουσι σημασίαν διὰ τὴν γένεσιν καὶ τὴν οὐσίαν τῶν μεγαλειτέρων ἐκείνων κοινωνιῶν καὶ κοινῶν κτήσεων, ἐν αἷς οἱ ἄνθρωποι συνάπτονται πρὸς ἀλλήλους, ἵνα δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ νὰ ἀναπτύσωνται *ἀνθρωπίνως*· τῶν κοινῶν ἐκείνων κτήσεων, αἵτινες εἰσὶ καρπὸς ἀγώνων καὶ ἐργασίας ἀνθρωπίνης καὶ ἀποτελοῦσι τὸν ἀνθρώπινον πολιτισμόν». Καὶ τὸν ὁρισμὸν δὲ τοῦ Winter, καθ' ὃν ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης εἶναι «ἡ ἀπόδειξις τῆς ἐπιδράσεως ἑκάστου ἰδιαιτέρου γεγονότος ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν προαγωγὴν τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ καὶ τῆς συναφείας τοῦ γεγονότος ἐκείνου μετὰ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ παρόντος» δὲν εὑρίσκει ἐν πᾶσιν ἀκριβῆ ὁ Βέρνχαϊμ, Μετὰ πολλὰς δ' ἀποπείρας πρὸς εὕρεσιν ἀκριβεστέρου ὁρισμοῦ δίδωσι τὸν ἑξῆς: «Ἡ ἱστορία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ ὡς ὄντος κοινωνικοῦ». Ἀλλὰ καὶ ὁ ὁρισμὸς οὗτος, ὃν διὰ πολλῶν πειρᾶται νὰ δικαιολογήσῃ καὶ νὰ παραστήσῃ ὡς τὸν σχετικῶς ἀκριβέστερον, εἶναι λίαν εὐρὺς περιλαμβάνων πᾶσαν τὴν κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου, Ἀλλὰ τὰ περὶ τούτων ἀκριβέστερον διασαφοῦνται ἐν τοῖς περὶ «καθολικῆς ἱστορίας».

τεταγμένοι ἄνθρωποι παρέχουσι πληροφορίας περὶ ἑαυτῶν ἢ περὶ τοῦ παρελθόντος αὐτῶν. Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ παράδοσις, ὅριον δὲ ἀνυπέρβατον τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης πρέπει νὰ ἦναι ἡ γραφή(1). Ἐννοεῖται δὲ ὅτι πᾶν μνημεῖον ἔγγραφον ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων παραδεδομένον δὲν εἶναι καὶ διὰ τοῦτο ὕλη ἱστορικῆς ἐρεύνης, ἀλλὰ μόνον τὸ ἐγγύθεν ἢ πόρρωθεν ἔχον σχέσιν πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ διαφωτίζον τὸν χῶρον αὐτῆς. Οὕτω λοιπὸν διὰ τῶν ἐγγράφων μνημείων

(1) Ταύτην ἔθηκεν ὡς ὅριον τῆς θετικῆς ἱστορίας ὁ Ῥάγκε. Καθόλου δὲ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς περιοχῆς τῆς ἱστορίας λέγει ὁ ἱστοριογράφος οὗτος: «Ἡ γῆ κατέστη οἰκήσιμος καὶ ᾠκήθη· οἱ λαοὶ ἦσαν κεχωρισμένοι καὶ ἐβίουν ἐν ποικίλαις πρὸς ἀλλήλους σχέσεσιν· ἐκέκτηντο ἀρχὰς πολιτισμοῦ πολὺ πρὶν ἢ ἐφευρεθῇ ἡ γραφή· ἐν τούτοις ἀπὸ ταύτης μόνον τῆς γραφῆς ἄρχεται ἡ ἱστορία. Ἡ ἱστορία ἐκεῖνο μόνον δύναται νὰ ἐπιχειρήσῃ, τὸ ὁποῖον διὰ τῶν μέσων αὐτῆς δύναται νὰ ἐπιτύχῃ. Πῶς δύναται νὰ τολμήσῃ ὁ ἱστοριογράφος ν' ἀποκαλύψῃ τὸ μυστήριον τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου καὶ δὴ τὴν σχέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὴν φύσιν; Τοιαῦτα προβλήματα ἀνάγκη ν' ἀφεθῶσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φύσεως καὶ εἰς τὴν θρησκείαν. Μετὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου συνδέονται μνημεῖα ἀμνημονεύτου τινὸς χρόνου παρελθόντος ὥσπερ πύλαι τῆς ἱστορίας. Τὰ μνημεῖα ταῦτα ἐγένοντο θαῦμα ἐνταυτῷ δὲ καὶ αἴνιγμα διὰ τὰς γενεὰς τὰς ζώσας. Ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ ἐμελετήθησαν καὶ ἐνοήθησαν τὰ μνημεῖα ταῦτα κάλλιον ἢ πρότερόν ποτε. Ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἐν τοῖς ἐρειπίοις κατακεχωσμένων πόλεων ἀνεκαλύφθησαν οἰκοδομαί, ἐν τοῖς τοίχοις τῶν ὁποίων οἱ ἄλλοτε ἰσχυροὶ ἡγεμόνες τοῦ κόσμου ἀνέγραψαν τὰ ἔργα αὐτῶν. Νῦν πανταχοῦ ἡ ἔρευνα τῆς ἀρχαιότητος διεξάγεται μετὰ σπουδῆς ζωογονουμένης ὑπό τινος αἰσθήματος εὐσεβείας· τέχνη δὲ καὶ *ἀρχαιότης* εἰσὶ τρόπον τινὰ ἔννοιαι ταυτόσημοι. Οὕτω δὲ συναρμολογοῦνται νῦν τὰ δυστυχῶς λίαν κεκολοβωμένα καὶ ἐν ἀποσπάσμασι σωζόμενα μνημεῖα τῆς ἀρχαίας λατρείας, τῆς θρησκείας καὶ τῶν πολιτικῶν θεσμῶν τὰ διατηρηθέντα μέχρι ἡμῶν. Πᾶν νέον εὕρημα χαιρετίζεται νῦν ὡς εὐτυχὴς ἀνακάλυψις. Περὶ τὰ διάφορα δὲ κέντρα ἐσχηματίσθησαν κύκλοι μελέτης καὶ σπουδῆς, ὧν ἕκαστος ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον εἶδος μελέτης καὶ ἰδίαν, εἰς ταύτην μόνην ἀφιερωμένην, ἀπαιτεῖ ἐνέργειαν βίου. Συγχρόνως δὲ προήχθη καί τις καθολικὴ περὶ γλώσσης ἐπιστήμη, ἥτις, ἐρειδομένη ἐπὶ εὐρείας καὶ συστηματικῆς μαθήσεως, ἐπιχειρεῖ νὰ διακρίνῃ τὰ ἔθνη εἰς διαφόρους οἰκογενείας καὶ νὰ προσδιορίζῃ τὰς τούτων πρὸς ἀλλήλας σχέσεις. Πάντως εὐκταία θὰ ἦτο ἐργασία τις παριστῶσα τὴν γένεσιν καὶ τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν τῶν τοιούτων σπουδῶν, οὖσα ὠφέλιμος οὐ μόνον διὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν πολλῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν τελειοτέραν ἐξεργασίαν αὐτῶν τούτων τῶν διαφόρων κύκλων τῆς σπουδῆς καὶ τῆς μελέτης. Τοιαύτη τις ἐργασία ἤθελεν ἀποτελέσει τὸ κόσμημα ἐγκυκλοπαιδείας τινὸς τῶν ἱστορικῶν γνώσεων ἀλλ' ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορίᾳ οὐδεμιᾶς θὰ ἐτύγχανεν ὑποδοχῆς, διότι αὕτη ἀσχολεῖται μόνον περὶ τὰ φανερὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης. Ἡ *ἱστορία ἄρχεται τὸ πρῶτον ἐκεῖ, ἔνθα τὰ μνημεῖα καθίστανται νοητὰ καὶ πρόκεινται εἰς τὴν μελέτην ἀξιόπιστοι ἀναγραφαί.* Αἱ ἀρχαὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἀνήκουσιν εἰς χρόνους, ὧν τὸ μυστήριον δὲν δυνάμεθα νὰ ἑρμηνεύσωμεν. Ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις αὐτοῦ ἀποτελεῖ τὸ συνηθέστατον φαινόμενον τῶν χρόνων, περὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἀξιόπιστος παράδοσις» (Ῥάγκε. Ἐν τῷ προλόγῳ τῆς «παγκοσμίου ἱστορίας»).

τῶν ἱστορικῶν δημιουργεῖται ἡ ἱστορία τῆς πολιτείας καὶ πᾶσα πολιτεία ἔχει τὴν ἱστορίαν αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ ἱστορία τῆς πολιτείας, ἤτοι ἡ πολιτικὴ ἱστορία, ἐκ τῆς στενῆς ταύτης ἐννοίας τῆς ἱστορίας οἱασδήποτε πολιτείας μεθίσταται εἰς τὴν εὐρυτέραν ἔννοιαν τῆς ἱστορίας πάντων, ὅσα ἀνάγονται ἢ δύνανται ν' ἀναχθῶσι καθόλου εἰς τὸν βίον τὸν πολιτικὸν καὶ εἰς τὸν μετὰ τούτου συνδεόμενον θρησκευτικὸν βίον. Βίος δὲ πολιτικὸς καὶ βίος θρησκευτικὸς καὶ μετὰ τούτων ἀμφοτέρων αἱ ἀρχαὶ τοῦ δικαίου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας ἐκτείνουσι τὸν χῶρον τῆς ἱστορίας βαθμηδὸν ἐφ' ἅπαν τὸ στάδιον τῆς κοινωνικῆς ἀναπτύξεως· οὕτω δὲ ἡ ἱστορία καθίσταται «ἐπιστήμη τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτοῦ ὡς κοινωνικοῦ ὄντος». Πλὴν τούτου καὶ αὐτὴ ἡ φύσις τῶν πραγμάτων ἡ φέρουσα πολλὰς πολιτείας ἢ κράτη εἰς ἐπαφὴν πρὸς ἄλληλα ἐχθρικὴν ἢ φιλικὴν (ἴδ. σελ. 56) εὑρύνει τὸν κύκλον τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, ἥτις περιλαμβάνει καὶ τὰς σχέσεις τῶν διαφόρων πολιτειῶν πρὸς ἀλλήλας καὶ πάσας τὰς πράξεις τὰς ἀναγομένας εἰς τὰς σχέσεις ταύτας. Οὕτω δὲ ὁ κύκλος τῆς ἱστορίας εὑρύνεται ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ ἐρευνῶντος ἀναλόγως τῆς εὐρύνσεως τοῦ κύκλου τῶν πρὸς ἀλλήλας κοινωνουσῶν πολιτειῶν, (αἵτινες οὐχὶ σπανίως ἐκπροσωποῦσιν ἔθνη ἰδιαίτερα ἔχοντα ἴδιον ἱστορικὸν βίον ἐθνικὸν ἴδ. σελ. 55). Ἐκ δὲ τῶν ποικίλων μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ τῶν πολιτειῶν ἀνταγωνισμῶν καὶ τῶν συνδεόντων τὰς πολιτείας καὶ τὰ ἔθνη πρὸς ἄλληλα δεσμῶν τοῦ κοινοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐν μέσῳ τῶν τοπικῶν, πολιτικῶν ἢ καὶ ἐθνικῶν ποικιλιῶν βαθμηδὸν ἐκδηλουμένης κοινῆς ἀνθρωπίνης κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς τάξεως, γεννᾶται ἡ ἰδέα *καθολικῆς* τινος ἀνθρωπότητος· διότι, ὡς λέγει ὁ Ῥάγκε, τὰ ἔθνη οὐδαμῶς ἄλλως δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἔχοντα συνάφειαν ἐν ἑαυτοῖς εἰμὴ καθ' ὅσον ἐπιδρῶντα ἐπ' ἄλληλα ἐμφανίζονται τὸ ἓν μετὰ τὸ ἄλλο καὶ μετ' ἀλλήλων ἀποτελοῦσι ζῶσάν τινα ὁλότητα. Ἐντεῦθεν λαμβάνει ἀρχὴν ἡ ἰδέα καὶ ἡ ἐπιστήμη τῆς καθολικῆς ἢ παγκοσμίου ἱστορίας (1). Ἀλλὰ περὶ ταύτης ἀνάγκη νῦν ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ ἰδιαίτερον καὶ λεπτομερέστερον νὰ ποιησώμεθα λόγον, τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσον ἡ διασάφησις τῆς ἰδέας τῆς καθολικῆς ἱστορίας συνδέεται στενῶς μετὰ τοῦ τοσοῦτον ἐπασχολοῦντος ἡμᾶς ζητήματος τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς περιοχῆς τῆς ἱστορίας.

(1) «Ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης παρίστανται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν

8. Καθολικὴ ἢ παγκόσμιος ἱστορία.

Ἡ ἔννοια τῆς καθολικῆς ἱστορίας. — Οἱ ὅροι *καθολικὴ ἢ παγκόσμιος ἢ γενικὴ ἱστορία* φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι εἶναι ἁπλῶς ὅροι μεθοδικῆς ἐξεργασίας ἐξωτερικῆς τῆς ἱστορίας σημαίνοντες τὴν γενικωτέραν ἱστορίαν πάντων τῶν κρατῶν καὶ τῶν λαῶν τοῦ κόσμου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μερικωτέραν ἱστορίαν ἑκάστης πολιτείας ἢ ἑκάστου ἔθνους· καὶ ἡ *καθολικὴ* ἱστορία φαίνεται οὕτω ὡς ἁπλῆ τις μηχανικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ἑνότης τῶν κατὰ μέρος ἱστοριῶν. Ἀλλ' οὐχ οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα τῇ ἀληθείᾳ. Ἡ ἰδέα τῆς καθολικῆς ἱστορίας ὡς ἱστορίας πάντων τῶν λαῶν καὶ τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν πολιτειῶν ἀνταποκρινομένη πρὸς τὴν καθολικὴν ἰδέαν τῆς ἑνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἔχει γένεσιν τοσοῦτον ἀρχαίαν, ὅσον ἡ ἰδέα τῆς ἱστορίας τῆς ἐπὶ μέρους, τῆς ἱστορίας ἑκάστου δηλονότι ἔθνους. Κατὰ ταῦτα δὲ ἡ καθολικὴ ἱστορία δὲν εἶναι ἄθροισμα τῶν κατ' ἰδίαν ἱστοριῶν, ἀλλ' εἶναι ἰδέα ἱστορίας ἐχούσης ἐσωτερικὴν ἑνότητα ὀργανικὴν καὶ ζωτικήν, συνάδουσαν πρὸς τὴν μεγάλην ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος. Ταῦτα λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν ὅτι παρ' ἅπασι τοῖς λαοῖς τοῦ κόσμου ἡ ἱστορία ἡ ἐθνικὴ ἢ πολιτικὴ ἔθνους τινὸς ἢ πολιτείας συνεδέθη ἐξ ἀρχῆς μετὰ τῆς ἰδέας τῆς καθολικῆς τῆς ἀνθρωπότητος ἱστορίας· ἀλλ' ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ ἀληθὴς ἱστορία, ἡ μὴ περιοριζομένη εἰς ἁπλῆν χρονογραφίαν ἤτοι εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῶν κατὰ διαφόρους χρόνους γεγονότων, ἡ ἱστορικὴ δηλονότι ἐπι-

αἱ ποικίλαι φάσεις, ἐν αἷς ἐκδηλοῦται ἡ ἀνθρωπίνη ἀνάπτυξις καὶ ἐμφανίζεται μετὰ τῆς ἀντοχῆς ἐκείνης, τὴν ὁποίαν, ὑφ' ἕκαστον τῶν τύπων αὐτῆς, εὑρίσκει ἐν ταῖς ἐμφύτοις ἰδιοφυΐαις τῶν διαφόρων λαῶν καὶ φυλῶν. Διότι αἱ ἰδιοφυΐαι αὗται ἔχουσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀρχικόν τι δίκαιον καὶ ἐσωτερικήν τινα δύναμιν ἀκαταγώνιστον. Ἡ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις οὐδαμῶς στηρίζεται ἁπλῶς ἐπὶ τῶν ἐκπολιτιστικῶν τάσεων τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· ἀλλὰ λαμβάνει ἀρχὴν καὶ ἐξ ἑλατηρίων πάντη ἀλλοίας φύσεως, κατ' ἐξοχὴν δὲ ἐκ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἐθνῶν τῶν ἀγωνιζομένων πρὸς ἄλληλα περὶ τῆς κτήσεως τοῦ ἐδάφους καὶ περὶ ὑπεροχῆς. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ, ὅστις ἀείποτε ἅπτεται καὶ τοῦ χώρου τοῦ πολιτισμοῦ, δημιουργοῦνται αἱ παγκόσμιοι *ἱστορικαὶ δυνάμεις* αἱ παλαίουσαι διηνεκῶς πρὸς ἀλλήλας περὶ τῆς ἀρχῆς· ἐν τῇ πάλῃ ταύτῃ τὸ μερικὸν διαμορφοῦται μὲν διὰ τοῦ γενικοῦ, ἀλλὰ συγχρόνως *ἀντέχει* καὶ ἀντιδρᾷ κατ' αὐτοῦ» (Ῥάγκε. Αὐτόθι).

στήμη ἡ γεννηθεῖσα καὶ ἀναπτυχθεῖσα ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ τοῦ ἱστορικοῦ προορισμοῦ παρὰ τοῖς ἔθνεσι καὶ τοῖς λαοῖς, παρ' οἷς ἐμορφώθη ἱστορικὸς βίος, περιέλαβεν ἐν ἑαυτῇ λεληθότως ἢ φανερῶς, ἅμα τῇ γενέσει αὐτῆς, τὴν ἰδέαν τῆς καθολικῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Πρὸς ἀκριβῆ νόησιν καὶ διασάφησιν τούτου ἀνάγκη νὰ ἀναδράμωμεν εἰς τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης.

Παρὰ τοῖς μεγάλοις λαοῖς τῆς Ἀσίας οἵτινες ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι δημιουργοὶ τοῦ ὑλικοῦ, ἐν μέρει δὲ καὶ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, δὲν ἀνεπτύχθη ἱστορικὴ ἐπιστήμη ὑπὸ τὴν μέχρι τοῦδε ἑρμηνευθεῖσαν ἔννοιαν αὐτῆς, διότι δὲν ἀνεπτύχθη ἱστορία ἐξ ἀντικειμένου ἤτοι ἱστορικὸς βίος μετὰ συνειδήσεως ἑαυτοῦ διαμορφωθεὶς καὶ δυνάμενος νὰ παραγάγῃ ἐπιστήμην ἱστορίας. Ἡ ἱστορία τῶν λαῶν τούτων φέρει τὸ πλεῖστον χαρακτῆρα χρονογραφικόν. Τῶν τοιούτων δὲ χρονογραφιῶν αἱ πρῶται ἀρχαί, πλὴν τῶν Σινικῶν χρονογραφιῶν, εὑρίσκονται ἐν τοῖς ἐπιγραφικοῖς μνημείοις τῶν ἀρχαίων κρατῶν τῆς Αἰγύπτου, τῆς Βαβυλῶνος καὶ τῆς Ἀσσυρίας, ἐν οἷς ἀναγράφονται αἱ πράξεις, καὶ μάλιστα αἱ πολεμικαί, τῶν ἡγεμόνων, οἵτινες εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οἱ λαλοῦντες ἐν τοῖς μνημείοις ἐκείνοις καὶ διηγούμενοι τὰς πράξεις αὐτῶν. Ἐν ταῖς τοιαύταις χρονογραφίαις ὑπάρχουσι βεβαίως εἰδήσεις καὶ περὶ τῶν συγχρόνων κρατῶν ἔχουσαι μέχρι τινὸς καὶ χαρακτῆρα συγχρονιστικῆς χρονογραφίας(1). Ἀλλ' ἐν ταῖς χρονογραφίαις ταύταις τοσοῦτον ὀλίγον ἐπικρατεῖ τὸ ἀληθὲς ἱστορικὸν πνεῦμα, ὥστε δὲν δύναται νὰ ἦναι λόγος περὶ ἱστορίας σπουδαίας οὔτε πολιτικῆς οὔτε ἐθνικῆς ἐκ τοιούτων ἀναγραφῶν ἀπαρτιζομένης, πολλῷ δ' ὀλιγώτερον περὶ ἱστορίας καθολικῆς ἢ παγκοσμίου. Ἐν τοῖς ἀρχαίοις μνημείοις τῆς Ἀνατολικῆς ἱστοριογραφίας τὸ σπουδαιότατον ὑπὸ ἔποψιν ἱστορίας καθολικῆς μνημεῖον, τὸ φέρον ἐν ἑαυτῷ τὸν τύπον καὶ ἐν μέρει τὴν ἰδιότητα παγκοσμίου ἱστορίας, εἶναι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τὸ ἱστορικὸν μέρος αὐτῆς. Τοιοῦτον ἱστορικὸν χαρακτῆρα φέρουσιν ἐν αὐτῇ ἰδίως τὰ πρῶτα κεφάλαια τῆς Γενέσεως μετὰ τῶν περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς διασπορᾶς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς τὰς τρεῖς ἠπείρους εἰδήσεων καὶ τῶν γενεαλογικῶν καὶ ἐθνογραφικῶν καταλόγων αὐτῶν. Ἀλλ' αἱ ἐν

(1) Τοιαύτη συγχρονιστικὴ χρονογραφία τῶν πράξεων Ἀσσυρίων καὶ Βαβυλωνίων ἡγεμόνων εὑρέθη ἐν τοῖς Ἀσσυριακοῖς ἐπιγραφικοῖς μνημείοις.

τῇ Γενέσει κυοφορούμεναι, οὕτως εἰπεῖν, ἀρχαὶ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας δὲν λαμβάνουσιν εὐρεῖαν ἀνάπτυξιν, καὶ ἅπασα ἡ ἱστορία ἡ ἐν τῇ Ἱερᾷ Γραφῇ λαμβάνει κατὰ μικρὸν χαρακτῆρα ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἱστορίας τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ· μόνον δὲ τὰ κράτη καὶ οἱ λαοὶ οἱ ἐρχόμενοι εἰς ἐπαφὴν ἱστορικὴν πρὸς τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραὴλ ἀξιοῦνταί πως τῆδε κἀκεῖθι μνείας τινὸς ἐν τῷ κυρίως χρονογραφικῷ μέρει τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (ἐν ταῖς βίβλοις τῶν βασιλειῶν, ἥτις εἶναι ἡ πολιτικὴ ἅμα δὲ καὶ θρησκευτικὴ ἢ μᾶλλον ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ)· τοῦτο δὲ γίνεται μέχρι τῶν ἐσχάτων χρονογραφιῶν τῆς Γραφῆς (τῆς χρονογραφίας τῶν Μακκαβαίων, ἔνθα γίνεται λόγος καὶ περὶ Ἑλληνικῶν πολιτειῶν καὶ περὶ Ῥώμης ἐν σχέσει πάντοτε πρὸς τὴν Ἰουδαϊκὴν ἱστορίαν). Ἡ ἀληθὴς ἱστορία καὶ ἱστοριογραφία, ὅπως καὶ ὁ ἀληθὴς ἱστορικὸς βίος, ἀνεπτύχθησαν καὶ ἤνθησαν τὸ πάλαι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι· διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἱστοριογραφίᾳ δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἐν ταύτῃ δὲ νὰ ζητήσωμεν τὴν ἀρχήν, τὴν γένεσιν καὶ τὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεως τῆς καθολικῆς ἱστορίας.

Ἐν Ἑλλάδι, ὡς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν ἐν παρόδῳ (ἴδ. σελ. 68), ἡ ἱστοριογραφία ἀνεπτύχθη βραδέως· ἀλλ' ἡ τὴν θέσιν τῆς ἱστορίας ἐπέχουσα ἐπικὴ ποίησις καὶ μάλιστα τὸ μέγα ἔπος τὸ ἀποτελοῦν τὴν καθολικήν, οὕτως εἰπεῖν, ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ κατὰ τὴν μεγάλην ἡρωϊκὴν περίοδον ἔχει μὲν χαρακτῆρα ἱστορίας κυρίως Ἑλληνικῆς, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται ἐξ αὐτοῦ ὅλως τὸ πνεῦμα τῆς καθολικῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία ἡ Ὁμηρικὴ ἔχει ἀφετηρίαν τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ κέντρον γεωγραφικὸν αὐτῆς εἶναι μᾶλλον ἡ Ἀσία. Πάντες οἱ λαοὶ οἱ γνωστοὶ εἰς τὸν μέγαν ποιητὴν ἐπέχουσι θέσιν τινὰ μείζονα ἢ ἐλάσσονα ἐν τῷ μεγάλῳ ἐπικῷ κόσμῳ τοῦ ποιητοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ τὰ πέρατα τοῦ κατ' αὐτὸν κόσμου οἰκοῦντες λαοὶ ἀξιοῦνται μνείας τινός· καὶ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ταύτῃ κοινωνίᾳ τῶν λαῶν οἱ Ἕλληνες δὲν διακρίνονται ἀποτόμως ἀπὸ τῶν βαρβάρων (1). Ἡ Ὁμηρικὴ καὶ ἡ μεθ' Ὅμηρον ἱστορικὴ περίοδος τοῦ βίου τοῦ Ἑλληνικοῦ μεγάλως ἐξωκείωσε τὸ Ἑλληνικόν, γεωγραφικῶς τε καὶ ἱστορικῶς, πρὸς τὸν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος κόσμον καὶ τὸ διὰ τῶν ἡρωϊ-

(1) Θουκ. Βιβλ. Α' 3 «Οὐ μὴν οὐδὲ βαρβάρους εἴρηκεν (Ὅμηρος) διὰ τὸ μηδὲ Ἕλληνάς πω, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, ἀντίπαλον εἰς ἓν ὄνομα ἀποκεκρίσθαι».

κῶν στρατειῶν καὶ ἀποικιῶν ἱδρυθὲν μέγα καθολικὸν κράτος τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐνίσχυσε μὲν ἐν τῇ συνειδήσει τῇ ἱστορικῇ τοῦ Ἕλληνος τὴν διαφορὰν τοῦ βαρβάρου ἀπὸ τοῦ Ἕλληνος, ἀλλ' οὐχὶ εἰς βαθμὸν ἀποκλείοντα τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας τοὺς βαρβάρους. Τοὐναντίον ἡ διὰ τῶν ἀποικιῶν ἀναπτυχθεῖσα ζωηροτάτη κοινωνία πρὸς τοὺς βαρβάρους καὶ τὰ βαρβαρικὰ κράτη, ἰδίως τὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Φρυγίας, Λυδίας), Αἰγύπτου καὶ Φοινίκης, πρὸς τῇ ἰδέᾳ τῆς ἠθικῆς ὑπεροχῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀπέναντι τοῦ βαρβάρου (1) ἀνέπτυξεν ἀμυδρῶς πως καὶ τὴν ἰδέαν τῆς καθολικῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ Μικρὰ Ἀσία, ἢ μᾶλλον ἡ Ἑλλὰς ἡ Ἀσιατικὴ ἡ κέντρον ἔχουσα τὴν Ἰωνίαν, ἦτο ἡ γέφυρα ἡ ἑνοῦσα τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον πρὸς τὸν βαρβαρικόν. Ἐν Ἰωνίᾳ τὸ πρῶτον ἐγεννήθη ἡ Ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία καθ' ὃν περίπου χρόνον καὶ ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Καὶ ἡ πρώτη αὕτη ἱστοριογραφία τῶν Ἰώνων λογοποιῶν ἢ λογογράφων, ἡ καλουμένη *λογογραφία*, εἶχε χαρακτῆρα παγκοσμίου ἱστορίας καλουμένη ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἁλικαρνασσέως ἱστορία *κοινή* (2), ὅπως ἐκάλουν κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους τὴν ἄλλως καὶ *καθολικὴν* λεγομένην ἱστορίαν, ὡς περιέχουσαν ἱστορίαν *κοινὴν* Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων (ἴδ. κατωτέρω). Ἡ Ἰωνικὴ λογογραφία περιεστρέφετο πρὸ πάντων περὶ τὰς κτίσεις πόλεων, τὴν ἵδρυσιν ἀποικιῶν καὶ τὰς γενεαλογίας ἡγεμόνων. Ὁ καθολικὸς δὲ καὶ παγκόσμιος χαρακτὴρ τῆς τοιαύτης ἱστοριογραφίας συνάδει ἀκριβῶς πρὸς τὸν καθολικὸν χαρακτῆρα τῶν τε τόπων καὶ τῶν χρόνων, ἐν οἷς ἐγεννήθη. Ἡ Ἰωνία, ἐν ᾗ ἐγεννήθη, εὑρίσκετο τότε εἰς ἀδιαλείπτους σχέσεις πρὸς τοὺς Ἀσιατικοὺς λαούς. Αἱ ἀποικίαι αἱ Ἑλληνικαὶ ἰδίως αἱ τῆς Ἰωνικῆς πόλεως Μιλήτου, εἶχον ἐκταθῆ μέχρι τῆς ὕπερθεν τῆς Μαιώτιδος Σκυθίας, ἡ δ' ἐμπορία τῶν Μιλησίων ἐξετείνετο, ὡς εἰκάζουσι μέχρι τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, ἴσως δὲ καὶ μέχρι Κίνας καὶ Θιβέτ (3). Κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ὁ Ἀριστέας ὁ Προκοννήσιος (560 π.Χ.) εἶχεν ἐν ἔτεσιν ἐννέα περιηγηθῆ πολλὰς χώρας τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τῆς σημερινῆς Εὐρωπαϊκῆς

(1) Ἀριστοτ. Πολ. Α' 1, 5 «Διό φασιν οἱ ποιηταὶ «βαρβάρων δ' Ἕλληνας ἄρχειν εἰκός», ὡς ταὐτὸ φύσει βάρβαρον καὶ δοῦλον ὄν».

(2) Ῥωμ. Ἀρχ. Ε' 17 «... παρὰ τῆς κοινῆς ἱστορίας οἶδα μαθών, ἣν ποιητῶν τε οἱ παλαιότατοι καὶ συγγραφέων οἱ λογιώτατοι παραδεδώκασιν».

(3) Φρονοῦσι τινὲς ὅτι οἱ Ὑπερβόρειοι τοῦ Ἡροδότου εἶναι αὐτοὶ οἱ τοῦ «Οὐρανίου κράτους» κάτοικοι, εὑρίσκουσι δ' ἱκανὰ σημεῖα τῆς ταὐτότητος τῶν Ἰσσηδόνων τοῦ Ἡροδότου πρὸς τοὺς ἀρχαίους κατοίκους τοῦ Θιβέτ.

Ῥωσσίας καὶ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας καὶ εἶχε ποιήσει τὸ ἔπος τὸ περὶ Ἀριμασπῶν (λαοῦ τινος τῆς κεντρικῆς Ἀσίας), κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (560 π. Χ.) καὶ ὁ φιλόσοφος Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος εἶχε κατασκευάσει τὸν πρῶτον γνωστὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῇ Ἑλληνικῇ *Γεωγραφικὸν Πίνακα* ἕνα περίπου αἰῶνα πρὶν ἢ ὁ Ἑκαταῖος Μιλήσιος συγγράψῃ τὴν πρώτην γνωστὴν ἡμῖν πραγματείαν τῆς παγκοσμίου γεωγραφίας («Γῆς περιόδου»). Τὸ παγκόσμιον ἀποικιακὸν κράτος τὸ Ἑλληνικόν, ἡ παγκόσμιος ἐμπορία, ἡ ἐπιστήμη τῆς καθολικῆς γεωγραφίας, αἱ περὶ τῆς γῆς καὶ τοῦ κόσμου γνώσεις καὶ φιλοσοφικαὶ θεωρίαι εὔρυναν τὸν γεωγραφικόν, ἐπιστημονικόν, ἱστορικὸν καὶ ἐκπολιτιστικὸν τῶν Ἑλλήνων ὁρίζοντα καὶ προήγαγον τὴν ἰδέαν τῆς καθολικῆς ἀνθρωπότητος. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πρώτη Ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία ἦτο ἡ τῆς καθολικῆς ἱστορίας. Τὸ μέγα Περσικὸν κράτος τὸ πολιτικῶς ἑνῶσαν σύμπασαν σχεδὸν τὴν εἰς τοὺς Ἕλληνας γνωστὴν Ἀσίαν καὶ ἐπεκτεῖναν τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ ἐπὶ χώρας Ἑλληνικὰς ἐνίσχυσε παρὰ τοῖς Ἕλλησι τὴν ἰδέαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ὅπως βραδύτερον τὸ παγκόσμιον κράτος τῆς Ῥώμης. Μέγας ἀντιπρόσωπος τῆς τοιαύτης καθολικῆς ἢ παγκοσμίου ἱστοριογραφίας, καίπερ μὴ ἐχούσης ἔτι τὸν τύπον συστηματικῆς ἱστοριογραφίας, εἶναι ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις, κατὰ τὸν Διονύσιον, οὐ μόνον *κοινὴν* Ἑλληνικῶν τε καὶ βαρβάρων πράξεων ἐξενήνοχεν ἱστορίαν, ἀλλὰ «καὶ τήν τε πραγματικὴν προαίρεσιν ἐπὶ τὸ μεῖζον ἐξήνεγκε καὶ λαμπρότερον, οὔτε πόλεως μιᾶς οὔτ' ἔθνους ἑνὸς προελόμενος ἀναγράψαι, πολλὰς δὲ καὶ διαφόρους πράξεις ἔκ τε τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, εἰς μίαν περιγραφὴν πραγματείας ἀγαγεῖν(1)». Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἡρόδοτος δὲν ἐποιήσατο χρῆσιν τοῦ ὀνόματος *κοινὴ ἢ καθολικὴ* ἱστορία, οὐδ' ἔχει τὸ ὄνομα «ἱστορία» παρ' αὐτῷ ἔννοιαν ἱστορικῆς συγγραφῆς ἢ μελέτης (ἴδ. σελ. 3 σημ. 1)· ἀλλ' οὐχ' ἧττον αὐτὸ τὸ ἔργον τοῦ Ἡροδότου εἶναι ἱστορία καὶ γεωγραφία ἐν ταὐτῷ παγκόσμιος. Ὁ καθολικὸς δὲ ἢ παγκόσμιος χαρακτὴρ τῆς ἱστορίας δὲν περιορίζεται ἁπλῶς εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ἔκτασιν καὶ τὸν ἐξωτερικὸν τύπον, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν ἰδέαν τὴν ἐσωτερικήν. Διότι ὁ Ἡρόδοτος οὐ μόνον ἔλαβεν ὡς ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας αὐτοῦ τὰς πράξεις Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων, («ἔργα μεγάλα τε καὶ θωμαστὰ τὰ μὲν Ἕλλησι, τὰ δὲ βαρβάροισι ἀποδεχθέντα»)·

(1) Διονυσ Ἁλικαρν. ἐπιστολὴ πρὸς Πομπήϊον. § γ' καὶ περὶ Θουκ. χαρ. ε'.

οὐ μόνον καθώρισε τὴν σκοπὸν τῆς ἱστορίας ὡς ἀποβλέποντα εἰς τὴν διαιώνισιν ἀξιομνημονεύτων γεγονότων, εἴτε ὑπὸ Ἑλλήνων ἐπράχθησαν ταῦτα εἴτε ὑπὸ βαρβάρων, ἀλλ' ἐξήνεγκε καὶ τὴν μεγάλην ἰδέαν τῆς ἱστορίας, θεωρήσας ταύτην ὡς πάλην μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀσίας, καὶ τὴν μεταξὺ τοῦ βαρβαρικοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου μεγάλην σύγκρουσιν ἀνήγαγεν εἰς ἔχθραν πρὸ αἰώνων ὑφισταμένην μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀσίας. Οὕτω παρὰ τῷ Ἡροδότῳ τὰ δύο μεγάλα κέντρα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἡ δυτικὴ Ἀσία καὶ ἡ Ἑλλάς, ἡ Ἀσία καὶ ἡ Εὐρώπη, παρεστάθησαν ὡς ἔκπαλαι καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορίας διὰ τῆς διηνεκοῦς αὐτῶν πάλης ἐμψυχοῦντα τὴν ἰδέαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ δημιουργοῦντα τὴν ἱστορίαν αὐτῆς.

Ὁ Θουκυδίδης, ὁ πρῶτος καὶ μέγιστος τοῦ κόσμου πολιτικὸς ἱστοριογράφος, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ συγγραφομένου ὑπ' αὐτοῦ τμήματος τῆς ἱστορίας, ἔχοντος ὑπόθεσιν καθαρῶς Ἑλληνικήν, δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ χαρακτῆρα καθολικῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ μεθ' ὅλα ταῦτα, ἡ τοῦ Θουκυδίδου ἱστορία φέρει κατὰ βάθος χαρακτῆρα ἱστορίας καθολικῆς. Ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν δὲν ἀπετέλει τότε ἓν ἔθνος, ἀλλ' ὁλόκληρον κόσμον· ὁ δὲ συγγραφεὺς ὁ ἐπιβαλόμενος εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ μεγίστου καὶ σημαντικωτάτου, ὡς ἐφρόνει, πολιτικοῦ γεγονότος ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ ἠλαύνετο ἐν τῇ συγγραφῇ τῆς τοιαύτης ἱστορίας ὑπὸ πνεύματος πανελληνίου καὶ διὰ τοῦτο καθολικοῦ. Ἄλλως τε ὁ Θουκυδίδης δὲν ἀπέκλεισε κατ' ἀρχὴν τὸ βαρβαρικὸν ἂν μὴ ἀπὸ τοῦ κύκλου τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ, τοὐλάχιστον ἀπὸ τοῦ κόσμου τῆς ἱστορίας(1). Καὶ αὐτὸ τὸ καθολικὸν ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὑφ' ὃ φιλοσοφῶν ἡρμήνευσε τὰ ἐν τῷ μεγάλῳ πολέμῳ γεγονότα, ἐξηγούμενος τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐν τῇ καθόλου ἱστορικῇ αὐτῆς δράσει, ἀρκεῖ ἵνα παράσχῃ τῇ συγγραφῇ τοῦ Θουκυδίδου ἰδιότητα καὶ χαρακτῆρα ἱστορίας καθολικῆς, οὐχὶ μὲν κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἔκτασιν καὶ τὸν τύπον, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀντίληψιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Καὶ ὁ μετὰ Θουκυδίδην δὲ τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν (τὰ «Ἑλληνικὰ») συγγράψας καὶ τὴν ἐκείνου ἱστορίαν συνεχίσας Ξενοφῶν καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις αὐτοῦ ἱστορικαῖς πραγματείαις (περὶ

(1) Θουκ. Βιβλ. Α' 1 «Κίνησις γὰρ αὕτη μεγίστη δὴ τοῖς Ἕλλησιν ἐγένετο καὶ μέρει τινὶ τῶν βαρβάρων, ὡς δὲ εἰπεῖν, καὶ ἐπὶ πλεῖστον ἀνθρώπων».

Κύρου Παιδείας, Κύρου Ἀναβάσεως) δὲν ἀπέκλεισε τὸ βαρβαρικὸν ἐκ τῆς ἱστορίας· καὶ αὐτὰ δὲ τὰ «Ἑλληνικὰ» συνέγραψεν ὑπὸ πνεῦμα πανελλήνιον ἅμα καὶ καθολικὸν περιλαβὼν καὶ ἅπασαν τὴν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας συναπτομένην βαρβαρικήν. Οἱ ἐπισημότεροι τῶν μετὰ Ξενοφῶντα ἱστορικῶν Θεόπομπος καὶ Ἔφορος συνέγραψαν ἱστορίας ἐχούσας ἔκτασιν καὶ τύπον καθολικώτερον. Περὶ τοῦ Ἐφόρου ὁ Πολύβιος λέγει ῥητῶς ὅτι ἦτο ὁ πρῶτος συγγράψας ἱστορίαν καθολικήν (1). Ἡ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν συγγραφέων τούτων ἱδρυθεῖσα μεγάλη Ἑλληνομακεδονικὴ μοναρχία καὶ ἡ ταύτην διαδεξαμένη ἔτι μείζων Ῥωμαϊκὴ κοσμοκρατορία καὶ ἡ διὰ τῶν μεγάλων τούτων καθολικῶν κρατῶν ἐπελθοῦσα πολιτικὴ ἑνότης καὶ πνευματικὴ κοινωνία τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς δυτικῆς Ἀσίας ἔτι μᾶλλον προήγαγον τὸ σύστημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, οὐ μόνον καθ' ὕλην διὰ τῆς εἰς ἕνα πολιτικὸν κόσμον συναγωγῆς τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἰδέαν τῆς καθολικότητος, διότι οὕτω ἔτι μᾶλλον ἀνεπτύχθη ἡ μεγάλη ἀρχὴ τῆς κοινότητος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ πολιτισμοῦ. Καὶ οἱ Ἕλληνες ἱστοριογράφοι τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς τῆς Ῥωμαϊκῆς δημοκρατίας καὶ τῶν πρώτων χρόνων τῆς αὐτοκρατορίας (Πολύβιος, Διονύσιος, Διόδωρος) οὐ μόνον συνέγραψαν ἱστορίαν ὑπὸ πνεῦμα καθολικόν, ἀλλὰ καὶ ἡρμήνευσαν ἐπιστημονικῶς καὶ ἐξῆραν ἠθικῶς τὴν σημασίαν καὶ σπουδαιότητα τῆς καθολικῆς ἱστορίας. Ὁ Πολύβιος, ὅστις πολλαχοῦ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ζητεῖ νὰ πείσῃ ἡμᾶς ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἐπεβάλετο εἰς τὴν συγγραφὴν ἀληθοῦς καὶ τελείας παγκοσμίου ἱστορίας (ἣν ὀνομάζει ἱστορίαν *καθολικὴν* καὶ *κοινὴν* (2) ἢ *σύνταξιν τῶν καθόλου*, κατ' ἀντίθεσιν τῆς *κατὰ μέρος* ἱστορίας ἢ τῆς *ἐπὶ μέρους συντάξεως*, ὡς καλεῖ τὴν ἱστορίαν τὴν ἔχουσαν ἀντικείμενον ἴδιόν τι τμῆμα ἱστορίας) καὶ πολλαχῶς ἑρμηνεύει τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ ἠθικὴν ὑπεροχὴν τῆς καθολικῆς ἱστορίας ἀπέναντι τῆς εἰδικῆς, φέρει τὴν πρὸς συγγραφὴν τοιαύτης ἱστορίας καθολικῆς ἐπιβολὴν αὐτοῦ εἰς ἄμεσον συνάφειαν καὶ σχέσιν πρὸς τὴν παγκόσμιον ἀρχὴν τῶν Ῥωμαίων, ὡς ταύτην ἐμπνεύσασαν

(1) Πολυβ. Ε' 33 «. . .Ἔφορον τὸν πρῶτον καὶ μόνον ἐπιβεβλημένον τὰ *καθόλου γράφειν*». Περὶ τοῦ καθολικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἱστορίας τοῦ Θεοπόμπου ἴδε τὰ ἐν σελ. 12 εἰρημένα.

(2) Πολυβ. Η' 4.

αὐτῷ τὴν ἰδέαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας(1). Ἀληθῶς δὲ τὸ μέγα γεγονὸς τῆς ἱδρύσεως τῆς Ῥωμαϊκῆς μονοκρατορίας, οὐ μόνον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ μεγαλείου τοῦ πολιτικοῦ καὶ τῆς ἀρετῆς τῆς πολιτικῆς καὶ ἀνθρωπίνης τῆς παρισταμένης ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν αἰτίων τῶν συντελεσάντων εἰς τὸ τοιοῦτον μεγαλεῖον διὰ τῆς ἀλληλοδιαδόχου καταλύσεως τῶν μεγάλων Ἑλληνασιατικῶν κρατῶν τῆς μεγάλης πολιτικῆς συμπολιτείας τῆς προελθούσης ἐκ τῆς καταλύσεως τοῦ κράτους τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἦτο ἐπιτηδειότατον νὰ ἐξεγείρῃ καὶ νὰ ἐξάρῃ ἠθικῶς τὰ πνεύματα πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ ἰδίως τοῦ πολιτικοῦ μεγαλείου τῶν ἐθνῶν. Ἡ ἰδέα ἡ πολιτικὴ ἡ ὑπὸ τὸ πολιτικὸν μεγαλεῖον τῆς Ῥώμης εἰκονίζουσα τὸν ἱστορικὸν βίον ὑπὸ τὴν ὑψίστην τούτου πολιτικὴν ἀνάπτυξιν καὶ συγκέντρωσιν ἀνέπτυξε, πρὸς τῇ ἰδέᾳ τῆς κοινῆς ἀνθρωπότητος καὶ κοινῆς ἀνθρωπίνης πολιτείας, τὴν ἰδέαν παγκοσμίου ἱστορίας(2). Καὶ αὐτὸ τὸ Ἰουδαϊκὸν ἔθνος τὸ περιορίζον τὴν ἀνθρωπίνην καθολικότητα ἐν ἑαυτῷ δὲν ἔμεινεν ἀλλότριον, τοὐλάχιστον ἀρνητικῶς, πρὸς τὴν ἠθικὴν ταύτην ἔξαρσιν τὴν ἐκ τοῦ πολιτικοῦ μεγαλείου ἐν

(1) Πολυβ. Α' 4 «Τὸ γὰρ τῆς ἡμετέρας πραγματείας ἴδιον καὶ τὸ θαυμάσιον τῶν καθ' ἡμᾶς καιρῶν τοῦτό ἐστιν, ὅτι καθάπερ ἡ τύχη σχεδὸν ἅπαντα τὰ τῆς οἰκουμένης πράγματα πρὸς ἓν ἔκλινε μέρος, καὶ πάντα νεύειν ἠνάγκασε πρὸς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν· οὕτω καὶ διὰ τῆς ἱστορίας ὑπὸ μίαν σύνοψιν ἀγαγεῖν τοῖς ἐντυγχάνουσι τὸν χειρισμὸν τῆς τύχης, ᾧ κέχρηται πρὸς τὴν τῶν ὅλων πραγμάτων συντέλειαν. Καὶ γὰρ τὸ προκαλεσάμενον ἡμᾶς καὶ παρορμῆσαν πρὸς τὴν ἐπιβολὴν τῆς ἱστορίας, μάλιστα τοῦτο γέγονε· σὺν δὲ τούτῳ καὶ τὸ μηδένα τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπιβεβλῆσθαι τῇ τῶν καθόλου πραγμάτων συντάξει· πολὺ ἂν ἧττον ἔγωγε πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἐφιλοτιμήθην. Νῦν δ' ὁρῶν τοὺς μὲν κατὰ μέρος πολέμους καί τινας τῶν ἅμα τούτοις πράξεων καὶ πλείους πραγματευομένους, τὴν δὲ καθόλου καὶ συλλήβδην οἰκονομίαν τῶν γεγονότων πότε καὶ πόθεν ὡρμήθη καὶ πῶς ἔσχε τὴν συντέλειαν ταύτην, οὐδ' ἐπιβαλλόμενον οὐδένα βασανίζειν, ὅσον γε καὶ ἡμᾶς εἰδέναι· παντελῶς ὑπέλαβον ἀναγκαῖον εἶναι τὸ μὴ παραλιπεῖν μηδ' ἐᾶσαι παρελθεῖν ἀνεπιστάτως τὸ κάλλιστον ἅμα καὶ ὠφελιμώτατον ἐπιτήδευμα τῆς τύχης».

(2) Πολυβ. Α' 3. «Ἐν μὲν οὖν τοῖς πρὸ τούτων χρόνοις ὡσανεὶ σποράδας εἶναι συνέβαινε τὰς τῆς οἰκουμένης πράξεις, διὰ τὸ καὶ κατὰ τὰς ἐπιβολάς, ἔτι δὲ συντελείας αὐτῶν ὡς καὶ κατὰ τόπους διαφέρειν ἕκαστα τῶν πεπραγμένων. Ἀπὸ δὲ τούτων τῶν καιρῶν οἱονεὶ σωματοειδῆ συμβαίνει γίγνεσθαι τὴν ἱστορίαν, συμπλέκεσθαί τε τὰς Ἰταλικὰς καὶ Λιβυκὰς πράξεις ταῖς τε κατὰ τὴν Ἀσίαν καὶ ταῖς Ἑλληνικαῖς καὶ πρὸς ἓν γίνεσθαι τέλος τὴν ἀναφορὰν ἁπάντων». Πρβλ. Γ' 1 «Ὄντος γὰρ ἑνὸς ἔργου καὶ θεάματος ἑνὸς τοῦ σύμπαντος, ὑπὲρ τούτου γράφειν ἐπικεχειρήκαμεν, τοῦ πῶς καὶ πότε καὶ διὰ τί πάντα τὰ γνωριζόμενα μέρη τῆς οἰκουμένης ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων δυναστείαν ἐγένετο».

τῇ ἱστορίᾳ ἐμπνεομένην, καὶ ἐν τῷ βιβλίῳ τῷ ἀποδιδομένῳ εἰς τὸν προφήτην Δανιήλ, ὄντι δὲ ἔργῳ τοῦ Β′ π. Χ. αἰῶνος (τῶν χρόνων Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς) ἐξηγγέλθη ὡς ἐν «ἀποκαλύψει» ἡ ἀλλεπάλληλος κοσμοκρατορικὴ ἀρχὴ τῶν μεγάλων κρατῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης. Ὁ κόσμος καὶ ἡ ἀνθρωπότης, καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Κυρίου ἐκλεκτὸς λαός, παρεστάθησαν ὡς προωρισμένοι ὑπὸ τῆς θείας τοῦ παντὸς οἰκονομίας νὰ ὑποκύψωσιν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τέσσαρας παγκοσμίους μοναρχίας, ἤτοι α′) τὴν τοῦ Ἀσσυροβαβυλωνιακοῦ κράτους, β′) τοῦ Μηδοπερσικοῦ, γ′) τοῦ Ἑλληνομακεδονικοῦ καὶ δ′) τοῦ Ῥωμαϊκοῦ· καθὰ περὶ τούτων ἐκτενέστερον ἀλλαχοῦ ποιησόμεθα λόγον. Οὕτω κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἡ καθολικότης ἡ πολιτικὴ ἡ ἐκδηλουμένη ἐν τοῖς μεγάλοις παγκοσμίοις κράτεσιν, ἐν δὲ τῇ Ῥωμαϊκῇ ἀρχῇ σαφεστέραν ἅμα δὲ καὶ διαρκεστέραν λαβοῦσα ὑπόστασιν, ἀνήχθη ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν ἱστοριογράφων εἰς τὴν ἰδέαν τῆς καθολικῆς ἱστορίας ἐξαίρουσαν τὴν σπουδαιότητα τῆς τοιαύτης ἱστορίας. Ὑπὸ τὸ κράτος τοιαύτης ἰδέας ἐπεβάλετο εἰς τὴν σύνταξιν τῆς *καθολικῆς* (ἤ, ὡς καλεῖ οὗτος, *κοινῆς*)(1) ἱστορίας αὐτοῦ ὁ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος καὶ τοῦ Αὐγούστου σύγχρονος Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ὅστις ἐν τῇ καθολικότητι τῆς ἱστορίας καθ' ὕλην τε καὶ κατὰ τύπον ἐπειράθη νὰ ὑπερακοντίσῃ πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ· παριδὼν δὲ καὶ ὅσα ὁ Πολύβιος περὶ τῆς καθολικῆς αὐτοῦ ἱστορίας εἶπε, τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἱστορίαν ἐθεώρησεν ὡς τὴν τελειοτάτην *κοινὴν* ἢ παγκόσμιον ἱστορίαν(2), καὶ οὐ μόνον ὑπὸ ἔν-

(1) Τοῦ ὀνόματος τούτου ποιοῦνται χρῆσιν, ὡς εἴπομεν, καὶ ὁ Διονύσιος, καὶ ὁ Διόδωρος, ἔτι δὲ καὶ ὁ Στράβων ποιούμενος λόγον περὶ «τῆς κοινῆς ἱστορίας γραφῆς» (Στράβων Α′ 382 «Οἱ δ' ἐν τῇ κοινῇ τῆς ἱστορίας γραφῇ χωρὶς ἀποδείξαντες τὴν τῶν ἠπείρων τοπογραφίαν καθάπερ Ἔφορός τε ἐποίησε καὶ Πολύβιος»). Τοῦ ὅρου «*καθολικὴ ἱστορία*» ἐποιήσατο χρῆσιν κατὰ Σουΐδαν καὶ ὁ τοῦ Διοδώρου σύγχρονος Νικόλαος ὁ Δαμασκηνός.

(2) Διοδ. Σικελ. Α′ 3. «Θεωροῦντες ἡμεῖς δικαίας ἀποδοχῆς τυγχάνοντας τοὺς ταύτην (τὴν ἱστορίαν) πραγματευομένους προήχθημεν ἐπὶ τὸν ὅμοιον τῆς ὑποθέσεως ζῆλον· ἐπιστήσαντες δὲ τὸν νοῦν τοῖς πρὸ ἡμῶν συγγραφεῦσιν, ἀπεδεξάμεθα μὲν ὡς ἔνι μάλιστα τὴν προαίρεσιν αὐτῶν, οὐ μὴν ἐξειργάσθαι πρὸς τὸ συμφέρον καὶ τὸ δυνατὸν τὰς πραγματείας αὐτῶν ὑπελάβομεν. Κειμένης γὰρ τοῖς ἀναγινώσκουσι τῆς ὠφελείας ἐν τῷ πλείστας καὶ ποικιλωτάτας περιστάσεις λαμβάνειν, οἱ πλεῖστοι μὲν ἔθνους ἢ μιᾶς πόλεως αὐτοτελεῖς πολέμους ἀνέγραψαν, ὀλίγοι δ' ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων ἀρξάμενοι τὰς κοινὰς πράξεις ἐπεχείρησαν ἀναγράφειν μέχρι τῶν καθ' αὑτοὺς καιρῶν, καὶ τούτων οἱ μὲν τοὺς οἰκείους χρόνους ἑκάστοις οὐ παρέζευξαν, οἱ δὲ τὰς τῶν βαρβάρων πράξεις ὑπερέβησαν, ἔτι δ' οἱ μὲν τὰς παλαιὰς μυθολογίας διὰ τὴν δυσχέρειαν τῆς πραγμα-

νοιαν καὶ ἔποψιν ἐπιστημονικήν τε καὶ ἠθικὴν ἐξῆρε τὸ μεγαλεῖον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἔποψιν μεθοδικότητος καὶ πρακτικῆς ὠφελείας πρὸς ἀνάγνωσιν παρέστησε τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς. Τὴν ἠθικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν ἀξίαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἀνήγαγεν ὁ Διόδωρος εἰς τὴν μεγάλην ἀρχὴν τῆς πρὸς ἀλλήλους συγγενείας πάντων τῶν κατὰ τόπους καὶ χρόνους διεστηκότων ἀνθρώπων. Ἡ παγκόσμιος ἱστορία, κατὰ τὸν ἱστοριογράφον τοῦτον, τὰς κοινὰς τῆς *οἰκουμένης* (1) πράξεις καθάπερ μιᾶς πόλεως ἀναγράφουσα καθίσταται οὕτω θησαυρὸς κοινὸς πασῶν τῶν ἱστορικῶν πράξεων, καὶ οἱ τοιαύτας ἱστορίας συγγράφοντες διὰ τῆς καθολικῆς ταύτης ἀναγραφῆς καὶ ἱστορίας παντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου γίνονται τρόπον τινὰ «ὑπουργοὶ τῆς θείας προνοίας». Ὑπὸ μεθοδικὴν δὲ καὶ πρακτικὴν ἔποψιν ἐξαίρων πολλαχῶς ὁ Διόδωρος τὴν ἀξίαν καὶ χρησιμότητα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας καὶ τὴν ὑπεροχὴν αὐτῆς ἀπέναντι τῶν κατὰ μέρος ἱστοριῶν, ὡς μέγα γενικὸν προτέρημα τῆς τοιαύτης ἱστορίας θεωρεῖ τὴν συνεχῆ καὶ ἀδιάσπαστον ἑνότητα καὶ συνάφειαν ἐν τῇ ἀφηγήσει τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ τὴν γενικότητα καὶ καθολικότητα τῶν ἐκ τῆς μελέτης τῆς παγκοσμίου ἱστορίας γνώσεων (2).

τείας ἀπεδοκίμασαν, οἱ δὲ τὴν ὑπόστασιν τῆς ἐπιβολῆς οὐ συνετέλεσαν, μεσολαβηθέντες τὸν βίον ὑπὸ τῆς πεπρωμένης. Τῶν δὲ τὴν ἐπιβολὴν ταύτης τῆς πραγματείας πεποιημένων οὐδεὶς προεβίβασε τὴν ἱστορίαν κατωτέρω τῶν Μακεδονικῶν καιρῶν· οἱ μὲν γὰρ εἰς τὰς Φιλίππου πράξεις, οἱ δ' εἰς τὰς Ἀλεξάνδρου, τινὲς δ' εἰς τοὺς διαδόχους ἢ τοὺς ἐπιγόνους κατέστρεψαν τὰς συντάξεις· πολλῶν δὲ καὶ μεγάλων τῶν μετὰ ταῦτα πράξεων ἀπολελειμμένων μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς βίου, τῶν ἱστοριογράφων οὐδεὶς ἐπεβάλετο αὐτὰς μιᾶς συντάξεως περιγραφῇ πραγματεύσασαι διὰ τὸ μέγεθος τῆς ὑποθέσεως».

(1) Διοδ. Σικελ. Α' 4 «Διὸ καὶ ἐρριμένων τῶν τε χρόνων καὶ τῶν πράξεων ἐν πλείοσι πραγματείαις καὶ διαφόροις συγγραφεῦσι δυσπερίληπτος ἡ τούτων ἀνάληψις γίνεται καὶ δυσμνημόνευτος. Ἐξετάσαντες οὖν τὰς ἑκάστου τούτων διαθέσεις ἐκρίναμεν ὑπόθεσιν ἱστορικὴν πραγματεύσασθαι τὴν πλεῖστα μὲν ὠφελῆσαι δυναμένων, ἐλάχιστα δὲ τοὺς ἀναγινώσκοντας ἐνοχλήσουσαν. Εἰ γάρ τις τὰς εἰς μνήμην παραδεδομένας τοῦ σύμπαντος κόσμου πράξεις, ἀρξάμενος ὥσπερ τινὸς μιᾶς πόλεως, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀναγράψαι κατὰ τὸ δυνατόν...».

(2) Διοδ. Σικελ. Αὐτόθι «Ἡ δ' ἐν μιᾶς συντάξεως περιγραφῇ πραγματεία τὸ τῶν πράξεων *εἰρόμενον* ἔχουσα τὴν μὲν ἀνάγνωσιν ἑτοίμην παρέχεται, τὴν δ' ἀνάληψιν ἔχει παντελῶς εὐπαρακολούθητον· καθόλου δὲ τῶν ἄλλων τοσοῦτον ὑπερέχειν ταύτην ἠγητέον, ὅσῳ χρησιμώτερόν ἐστι τὸ πᾶν τοῦ μέρους, καὶ τὸ συνεχὲς τοῦ διῃρημένου, πρὸς δὲ τούτοις τὸ διηκριβωμένον τοῖς χρόνοις τοῦ μηδὲ γινωσκομένου τίσιν ἐπράχθη καιροῖς». Ἀλλ' ὅ,τι ἰδίως ἀφορᾷ τὸ *εἰρόμενον* καὶ τὸ *συνεχὲς* καὶ *διηκριβωμένον* τῆς ἱστορίας, τοῦτο ἀναφερόμενον μᾶλλον εἰς τὴν μέθοδον τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἀπαραίτητον

Ἥ τε Ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία διὰ τῶν κοσμοϊστορικῶν καὶ πολλῷ μᾶλλον διὰ τῶν ἀληθῶς κοσμοπολιτικῶν, οὕτως εἰπεῖν, τάσεων αὐτῆς καὶ ὁ συγχρόνως μετ' αὐτῆς γεννηθεὶς καὶ ἀναπτυχθεὶς Χριστιανισμὸς ἐπίσης προήγαγον πολιτικῶς καὶ ἠθικῶς τὴν ἰδέαν τῆς καθολικῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς παγκοσμίου ἀνθρωπίνης πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς κοινωνίας καὶ τοῦ κοινοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ὑπὸ πολιτικὴν ἔποψιν ὁ κόσμος ἐθεωρεῖτο ἀποτελῶν μίαν πολιτείαν ἢ μίαν οἰκογένειαν πολιτικὴν συνδέουσαν ἐν τῇ ἑνότητι τῆς πολιτείας ποικίλους τὴν καταγωγὴν λαούς. Ὁ βαρβαρικὸς κόσμος, ὁ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐθεωρεῖτο οἱονεὶ παράρτημα τοῦ παγκοσμίου κράτους τῆς Ῥώμης ἢ μᾶλλον τοῦ καθολικοῦ κράτους τῆς πεπολιτισμένης ἀνθρωπότητος τοῦ καλουμένου Ῥωμαϊκοῦ. Ὑπὸ ἠθικὴν δ' ἔποψιν ὁ Χριστιανισμὸς ἐπέβαλε τὴν θρησκευτικὴν ἑνότητα ἐν πνεύματι ἀδελφότητος καὶ κοινωνικῆς ἰσότητος ἀνεξαρτήτως φυλετικῆς ἢ ἐθνικῆς διαφορᾶς. Ἡ ἀναμόρφωσις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἡ ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ αἱ μεταναστεύσεις λαῶν καὶ ἡ λεγομένη κατάλυσις τοῦ δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους οὐδεμίαν ἐπήνεγκον μεταβολὴν εἰς τὰς περὶ καθολικῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος θεωρίας, ἐν μέρει μάλιστα ἔτι μᾶλλον ἐπέρρωσαν αὐτάς. Διότι ὁ βαρβαρικὸς κόσμος ἢ μᾶλλον ὁ Λατινοβαρβαρικὸς (ἢ Λατινογερμανικὸς ἢ Γερμανορωμαϊκὸς) κόσμος ὁ ἐγερθεὶς νῦν ἐν τῇ Δύσει ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ Λατινικοῦ κόσμου ἔλαβε μείζονα ἐσωτερικὴν ἑνότητα διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ διὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα καὶ τῆς Χριστιανικῆς Ῥώμης. Ἡ δὲ διὰ τῆς παπικῆς ἀρχῆς ἀνίδρυσις τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους τῆς Δύσεως ἐν τῇ μεγάλῃ μοναρχίᾳ τοῦ Φράγκου βασιλέως Καρόλου τοῦ Μεγάλου τοῦ ἀναρρηθέντος ὑπὸ τοῦ Πάπα «αὐτοκράτορος» τῆς Ῥώμης (800), καὶ ἔτι βραδύτερον ἐν τῷ «ἁγίῳ Ῥωμαϊκῷ κράτει τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους», ἦτο τὸ πολιτικὸν ἰδεῶδες τῆς νέας ἑνότητος τοῦ κόσμου ὑπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς *καθολικῆς ἐκκλησίας*. Ἡ Εὐρώπη ἡ ἀποτελοῦσα ἑνότητα ἠθικὴν καὶ πνευμα-

εἰς πᾶσαν ἱστορίαν, οὐχὶ δ' ἁπλῶς εἰς τὴν καθόλου. Πρβλ. Διον. Ἁλικ. Περὶ Θουκ. Χαρακτ. 0' «Ὅλη γὰρ ἡ βίβλος οὕτω κέκοπται καὶ τὸ διηνεκὲς τῆς ἀγγελίας ἀπολώλεκε· πλανώμεθα δὴ καθάπερ εἰκὸς καὶ δυσκόλως τοῖς δηλουμένοις παρακολουθοῦμεν, ταραττομένης ἐν τῷ διασπάσθαι τὰ πράγματα τῆς διανοίας, καὶ τὰς ἡμιτελεῖς τῶν ἀκουσθέντων μνήμας οὐ ῥᾳδίως οὐδ' ἀκριβῶς ἀναφερούσης· *χρὴ δὲ τὴν ἱστορικὴν πραγματείαν εἰρομένην καὶ ἀπερίσπαστον εἶναι, ἄλλως τε ἐπειδὰν περὶ πολλῶν γίνωνται πραγμάτων καὶ δυσκαταμαθήτων*».

τικὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἑνότητα πολιτικὴν ἐν τῷ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καθιερωθέντι ἁγίῳ Ῥωμαϊκῷ κράτει παρίσταται νῦν ὡς ἀποτελοῦσα καθολικήν τινα κοινωνίαν πολιτικὴν μέλλουσαν ν' ἄρξῃ τοῦ κόσμου διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ διαδιδομένου καθ' ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα. Αἱ τέσσαρες μεγάλαι παγκόσμιαι μοναρχίαι τοῦ προφήτου Δανιὴλ ἐγένοντο νῦν δόγματα θρησκευτικῆς, ἅμα δὲ καὶ ἱστορικῆς καὶ πολιτικῆς πίστεως. Ἡ τετάρτη τῆς προφητείας μεγάλη μοναρχία ἐθεωρεῖτο νῦν ἡ χριστιανικὴ Ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἡ μέλλουσα νὰ ἐπιβάλῃ τὴν Χριστιανικὴν πίστιν εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον καὶ ν' ἄρξῃ ἐπὶ τῆς γῆς μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰώνων ἀποτελοῦσα τὴν μόνην καὶ καθολικὴν πολιτείαν τοῦ ἡνωμένου Χριστιανικοῦ κόσμου. Ἦτο δυνατὸν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἰδεῶν τούτων νὰ μὴ ἀναπτυχθῇ καὶ ἐπικρατήσῃ ἡ ἰδέα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας; Ἡ ἰδέα αὕτη ἐπικρατήσασα ἰσχυρῶς καθ' ὅλον τὸν μέσον αἰῶνα ἐδημιούργησε τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν τῶν χρόνων τούτων τῶν ἀρχομένων ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τῶν τεσσάρων καθολικῶν μοναρχιῶν περιλαμβάνουσαν ἅπασαν τὴν ἱστορίαν τῆς κατὰ τὰς τέσσαρας χρονικὰς περιόδους ὑπὸ τὰς μοναρχίας ἐκείνας τασσομένης ἀνθρωπότητος (1).

Ἐν τῷ Ἀνατολικῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει, ἤτοι ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ διετηρήθη μὲν ἡ ἰδέα τῆς καθολικότητος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ὡς καὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ὑπὸ χαρακτῆρα καθολικότητος Ἑλληνικῆς, ἐχούσης μᾶλλον βάθος ἐσωτερικὸν ἢ πλάτος ἐξωτερικόν, μᾶλλον βάθος πνευματικὸν ἢ ἔκτασιν ἐξωτερικὴν πολιτικήν. Ἐν Ἀνατολῇ, ἀντιθέτως πρὸς τὰς κοσμοκρατορικὰς παραδόσεις τῆς Δύσεως ἀνεπτύχθη καὶ ἐπεκράτησεν ἡ ἰδέα τῆς ἐξωτερικῶς περιωρισμένης, ἐθνικῆς τρόπον τινά, καθολικότητος Ἑλληνικῆς ἢ *Ῥωμαϊκῆς*, καὶ βραδύτερον τῆς καθολικότητος τῆς *ὀρθοδοξίας*. Τὰ ὀνόματα *οἰκουμένη*, *οἰκουμενικὸς* ἐκληροδοτήθησαν ἀπὸ τῆς πολιτείας τῆς Ῥωμαϊκῆς (2) εἰς τὸ Ἑλληνορωμαϊκὸν κράτος τοῦ Βυζαντίου

(1) Ἐννοεῖται ὅτι ἑκάστη μοναρχία δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς ἄρχουσα τοῦ ὅλου κόσμου ἀλλ' ἐκπροσωποῦσα τὴν ὅλην καθ' ἑαυτὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

(2) Οἰκουμένη ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὸ οἰκούμενον ὑπ' ἀνθρώπων μέρος τῆς γῆς, ἐνίοτε δὲ αὐτὴ ἡ πᾶσα γῆ. Πρβλ. Ἀριστοτ. περὶ Ψυχ. Γ' 3, 10 «Φαίνεται μὲν ὁ ἥλιος ποδιαῖος, πεπίστευται δ' εἶναι μείζων τῆς οἰκουμένης». Ὁ Στράβων (Β' 112) ἐπιστημονικῶς καθορίζει οὕτω τὴν «οἰκουμένην»: «Ὑποκείσθω δὴ σφαιροειδὴς ἡ γῆ σὺν τῇ θαλάττῃ . . . νοείσθω δὴ πεντάζωνος καὶ ὁ ἰσημερινός

ἔτι δὲ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ διὰ τοῦ κράτους καὶ τῆς Ἐκκλησίας εἰς τοὺς θεσμοὺς τοὺς πολιτικοὺς καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς τοῦ Βυζαντίου καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην(1). Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ *παγκόσμιος ἱστορία* ἐν τῇ Βυζαντινῇ ἱστοριογραφίᾳ μετεῖχεν ἐν ἥσσονι βαθμῷ τοῦ θρησκευτικοῦ ἐκείνου ἰδεώδους, καὶ αἱ περὶ τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν παραδόσεις δὲν ἐπέδρασαν ἐνταῦθα, ὅσον ἐν τῇ Δύσει, ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας (ἴδ. κατωτ.). Ἐν Βυζαντίῳ οἱ μὲν ἔσχατοι τῶν ἐθνικῶν ἱστοριογράφων (ὡς ὁ Εὐνάπιος, ὁ Ὀλυμπιόδωρος, ὁ Ζώσιμος) συνέγραψαν τὴν καθολικὴν ἱστορίαν ὑφ' ὃ πνεῦμα οἱ τῆς τοῦ Πολυβίου σχολῆς· ἡ δὲ κυρίως Βυζαντινὴ ἱστοριογραφία τῶν Χριστιανῶν χρονογράφων τοῦ Βυζαντίου καὶ ὑπὸ τὰ ὀνόματα «οἰκουμενικῆς» καὶ «*παντοδαπῆς*» (κατὰ Εὐσέβιον) ἱστορίας ἢ χρονογραφίας διετήρησε τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλληνικῆς καθολικῆς ἱστοριογραφίας τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων ὑπὸ χροιὰν χριστιανικήν, καὶ μέθοδον νέαν, δι' ἧς τεχνηέντως συνδέεται ἡ ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν παραδόσεων γνωστὴ καθολικὴ ἱστορία, καὶ μετ' αὐτῆς ἡ Βυζαντινή, πρὸς τὰς κοσμοϊστορικὰς παραδόσεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Καὶ αὐτὴ ἡ κυ-

τεταγμένος ἐν αὐτῷ κύκλος καὶ ἄλλος παράλληλος, ὁρίζων τὴν κατεψυγμένην ἐν τῷ βορείῳ ἡμισφαιρίῳ, καὶ διὰ τῶν πόλων τέμνων τις τούτους πρὸς ὀρθάς· τοῦ δὴ βορείου ἡμισφαιρίου δύο περιέχοντος τεταρτημόρια γῆς, ἃ ποιεῖ ὁ ἰσημερινὸς πρὸς τὸν διὰ τῶν πόλων, ἐν ἑκατέρῳ τούτων ἀπολαμβάνεται τετράπλευρον χωρίον, οὗ ἡ μὲν βόρειος πλευρὰ ἥμισυ τοῦ πρὸς τῷ πόλῳ παραλλήλου ἐστίν, ἡ δὲ νότιος τοῦ ἰσημερινοῦ ἥμισυ, αἱ δὲ λοιπαὶ πλευραὶ τμήματά εἰσι τοῦ διὰ τῶν πόλων ἀντικείμενα ἀλλήλοις, ἴσα τὸ μῆκος. *ἐν θατέρῳ δὴ τῶν τετραπλεύρων τούτων* (*ὁποτέρῳ δ' οὐδὲν ἂν διαφέρειν δόξειεν*), ἱδρῦσθαί φαμεν τὴν καθ' ἡμᾶς *οἰκουμένην* περίκλυστον θαλάσσῃ καὶ ἐοικυῖαν νήσῳ». Τῆς οἰκουμένης ταύτης, κατὰ τὸν Στράβωνα, τὰ πρὸς μεσημβρίαν ὅρια ἐξετείνοντο μέχρι τοῦ *παραλλήλου* τοῦ διερχομένου διὰ τῶν τόπων τῶν κειμένων τρισχιλίους σταδίους νοτιώτερον τῆς Μερόης, τὰ δὲ βόρεια μέχρι τῆς Ἰέρνης (Ἰρλανδίας) καὶ τῆς χώρας τῶν Ῥωξολανῶν Σκυθῶν τῶν οἰκούντων ὑπὲρ τὸν Βορυσθένην. Ἀλλ' εἰς τοσοῦτον μικρὸν τμῆμα τῆς γῆς περιορίζων ὁ Στράβων τὴν οἰκουμένην δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν πιθανότητα ὑπάρξεως καὶ ἄλλης ἐπὶ τῆς γῆς «οἰκουμένης» ἀγνώστου εἰς τὴν κατ' αὐτὸν ἐπιστήμην. Καὶ τοιαύτη μὲν ἡ ἐπιστημονικὴ ἔννοια τοῦ ὀνόματος. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ τούτου σημασία, τῆς ὁποίας ποιοῦνται χρῆσιν ὅ τε Πολύβιος καὶ οἱ ἄλλοι τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων Ἕλληνες συγγραφεῖς, εἶναι μᾶλλον ἡ τοῦ κόσμου τοῦ ὑποτεταγμένου ὑπὸ τὸ κράτος τῆς Ῥώμης καὶ κατὰ τοῦτο οὐχὶ ἡ ἔννοια, ἀλλ' ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματος (οἰκουμένη) συνᾴδει πρὸς τὸ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις «orbis terrarum (κύκλος τῆς γῆς)».

(1) Οὕτω *οἰκουμένην* καλεῖ ὁ Θεοφύλακτος ὁ Σιμοκάττης τὸ Βυζαντινὸν κράτος (πρβλ. καὶ «οἰκουμενικὸς διδάσκαλος», «οἰκουμενικὸς πατριάρχης») συγγράψας αὐτὸς «οἰκουμενικὴν ἱστορίαν», ἥτις εἶναι κατ' οὐσίαν ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους.

ρίως ἐκκλησιαστικὴ ἱστοριογραφία τοῦ Βυζαντίου, ἧς ἀρχηγὸς καὶ διαπρεπὴς ἀντιπρόσωπος ὁ Εὐσέβιος, εἶχε χαρακτῆρα θετικώτερον καὶ ἐπιστημονικώτερον ἢ ἡ τῆς Δύσεως.

Ἡ βαθμιαία ἐξασθένησις καὶ ἡ πτῶσις τοῦ κράτους τούτου ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἱστοριογραφίαν καὶ εἰς τὸ ἐν Βυζαντίῳ διαμορφωθὲν σύστημα τῆς καθολικῆς ἱστορίας. Ἀλλ' ἡ κατάλυσις τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους καὶ ἡ ἐν Εὐρώπῃ ἵδρυσις μεγάλης καθολικῆς Ἰσλαμικῆς μοναρχίας ἀπειλούσης τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Εὐρώπης καὶ τὴν ὕπαρξιν αὐτὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ διέλυσεν ἐν μέρει καὶ ἐν τῇ Δύσει τὰ μεγάλα ὀνειροπολήματα τοῦ παγκοσμίου Χριστιανικοῦ κράτους τῆς τετάρτης μεγάλης μοναρχίας τῆς προφητείας τοῦ Δανιήλ. Καὶ ἄλλα δ' αἴτια σπουδαῖα συνετέλεσαν πρὸς τοῦτο. Καθ' ὃν ἀκριβῶς χρόνον ἔπιπτε τὸ Ἀνατολικὸν Ῥωμαϊκὸν κράτος, τὸ ἅγιον Ῥωμαϊκὸν κράτος τῆς Δύσεως ἀπέβαλλε διηνεκῶς πᾶσαν τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν δύναμιν καὶ καθίστατο ἁπλῶς σκιὰ καὶ ἰδέα ἄνευ πραγματικῆς δυνάμεως ἱστορικῆς. Ἡ ἀπὸ τοῦ ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνος ἀρξαμένη ἐπίδοσις τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας ἐν τοῖς διαφόροις Εὐρωπαϊκοῖς κράτεσι καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἐκ τῆς καταλύσεως τῆς φεουδαλικῆς μοναρχίας προελθοῦσα ἀρχὴ κρατῶν μοναρχικῶν ἐθνικῶν καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ ΙϚ' αἰῶνος ἐνισχυόμενον σύστημα τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἰσορροπίας καθιέρωσε κατὰ μικρὸν ἐν τῷ πολιτικῷ συστήματι καὶ ἐμπέδωσεν ἐν τῇ πολιτικῇ συνειδήσει τῶν λαῶν τὴν ἀρχὴν τῆς χριστιανικῆς Εὐρωπαϊκῆς συμπολιτείας κρατῶν καὶ ἐθνῶν, τῆς ἀναιρούσης πράγματι τὴν ἰδέαν καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ παγκοσμίου Χριστιανικοῦ κράτους. Ἤδη κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ὁ Μακκιαβέλης ἐνεκαίνισε νέον σύστημα καὶ νέαν μέθοδον ἱστορικὴν ἀνατρέπουσαν κατὰ βάθος τὸ δόγμα τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν καὶ εἰσηγουμένην νέας περιόδους ἐν τῇ μεθοδικῇ διαιρέσει τῆς ἱστορίας ἀναλόγους πρὸς τὸν πραγματικώτερον ὑπ' αὐτῆς διατυπωθέντα χαρακτῆρα τοῦ πολιτικοῦ βίου. Ἡ μεγάλη περίοδος τῆς «Ἀναγεννήσεως»(1), αἱ μεγάλαι ἀνακαλύψεις αἱ

(1) Ἡ *Ἀναγέννησις* ἐπιδράσασα μεγάλως ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν κλασικῶν σπουδῶν, ἰδίως τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλολογίας, συνετέλεσεν ἵνα κατὰ μικρὸν καὶ ἐν τῇ σπουδῇ τῆς ἱστορίας ἰσχύσωσιν ἐπιστημονικώτεραι ἀρχαὶ καὶ ἐπιστημονικωτέρα μέθοδος· ἀλλ' ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας καὶ ἡ νεωτέρα, τῶν μεσαιωνικῶν ἰδεῶν ἀπηλλαγμένη, ἱστοριογραφία οὔτε ἀπὸ τῆς «Ἀναγεννήσεως» κυρίως ἄρχεται οὔτε ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος διὰ τοῦ λόρδου Βόλιγβροκ (ἴδ κατωτέρω) οὔτε διὰ τῶν περὶ «παγκοσμίου ἱστορίας λόγων, τοῦ Bossuet, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Βολταίρου καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ

γεωγραφικαὶ καὶ αἱ πρόοδοι τῆς ἄλλης ἐπιστήμης, διέλυσαν τέλεον τὰ περὶ τετάρτης μοναρχίας ὄνειρα. Θεωρητικῶς ἐπεκράτησεν ἔτι ἔν τισι χρόνοις τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ὑπεχώρησε τοῦτο εἰς νέαν μέθοδον διαιρέσεως. Ἀλλ' ἡ ἰδέα τῆς καθολικῆς ἱστορίας δὲν ἔπεσε μετὰ τῆς ἰδέας τῆς παγκοσμίου χριστιανικῆς μοναρχίας. Περὶ τὰ τέλη ἀκριβῶς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ὁ περιώνυμος Γάλλος θεολόγος καὶ ἐπίσκοπος Bossuet νέαν ἔδωκεν ἰσχὺν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ὑπὸ πνεῦμα καθαρῶς θρησκευτικὸν διὰ τῶν περιφήμων αὐτοῦ περὶ τῆς «παγκοσμίου ἱστορίας λόγων (Discours sur l'Histoire Universelle 1686)». Ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορίᾳ τοῦ Bossuet ἐπεκράτησεν, ὡς εἴπομεν, βαθὺ πνεῦμα θρησκευτικὸν καὶ θεολογικόν, ἀφοῦ ἡ ἱστορία τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ παρέστη ὡς κέντρον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, τῶν ἄλλων δὲ λαῶν τῶν ἱστορικῶν ἡ ἀξία ἡ ἱστορικὴ ἐκρίθη ἀναλόγως τῶν σχέσεων καὶ τῆς ἱστορικῆς συναφείας αὐτῶν πρὸς τὸν ἐκλεκτὸν τοῦ Κυρίου λαόν. Τὸ νέον σύστημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, μᾶλλον διὰ τῆς ἐκτάκτου δυνάμεως τοῦ λόγου ἢ διὰ τῶν ἀκραιφνῶς ἐπιστημονικῶν θεωριῶν τοῦ συγγραφέως ἐπικρατῆσαν ἐπί τινα χρόνον, ὑπεχώρησε κατὰ μικρὸν εἰς τὴν *πραγματικὴν ἢ πολιτικὴν ἱστορίαν*, οἵα ἀνεπτύχθη αὖτη ἀπὸ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐν Ἀγγλίᾳ διὰ τοῦ Βόλιγβροκ καὶ ἐν Γαλλίᾳ διὰ τοῦ Μοντεσκιὲ (Montesquieu). Ἀλλ' ἡ ἰδέα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας νέαν ἔλαβε δύναμιν κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους μεταστᾶσα ἀπὸ τοῦ χώρου τῆς θρησκείας εἰς τὸν χῶρον τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν περὶ τῆς ἀνθρωπότητος φιλοσοφικῶν ἰδεῶν. Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἡ φιλοσοφία ἤρξατο νὰ ἐκτείνῃ τὸ ἰσχυρὸν αὐτῆς κράτος ἐπὶ τὸν χῶρον τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἀντικαθιστῶσα ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην τὴν θεολογίαν. Αἱ καθολικαὶ ἰδέαι περὶ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, περὶ τῆς φιλοσοφικῆς πολιτείας καὶ κοινωνίας καὶ περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ φιλοσοφικὸν δίκαιον καὶ ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία ἐγένοντο πηγαὶ ἐμπνεύσεων διὰ τοὺς μεγάλους ἱστορικοὺς καὶ ἡ ἰδέα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἀνέλαμψε μετὰ νέας ἰδεώ-

τῆς Γερμανικῆς φιλοσοφίας τοῦ ΙΗ' αἰῶνος διὰ τῶν μεγάλων φιλοσόφων ἱστορικῶν τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ περιφήμου Ἰταλοῦ φιλοσόφου καὶ ἱστορικοῦ Ι. Βαττίστα Βίκωνος. Ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστήμη νεωτέρα Εὐρωπαϊκὴ εἶναι ἔργον τοῦ ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνος.

δους αἴγλης καὶ λάμψεως φιλοσοφικῆς ἔν τε τῇ Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ ἐν Γερμανίᾳ.

Ἐν Γαλλίᾳ καθ' ὃν ἀκριβῶς χρόνον οἱ θιασῶται τῶν κοινωνικῶν ἀρχῶν τοῦ Ἰακώβου Ῥουσσὼ ἀνέτρεπον τὴν ἰδέαν αὐτὴν τῆς ἠθικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου, ἤτοι τὴν ἰδέαν αὐτὴν τῆς ἱστορίας (1), ἡ παγκόσμιος ἱστορία εὗρε μέγαν ἑρμηνέα τὸν περιώνυμον Βολταῖρον, τὸν καθιερώσαντα τὸν ὅρον «τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας». Τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα τοῦ αἰῶνος καὶ τὸ μετὰ τούτου ἐμμέσως συνδεόμενον καὶ ἐν Γαλλίᾳ ἰδίως ἐπικρατοῦν πνεῦμα τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ ἐπέδρασε σπουδαίως ἐπὶ τὴν ἱστοριογραφίαν τοῦ Βολταίρου καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ταύτην ὁ καὶ ἄλλως τῆς πολυμερεστάτης ἱστοριογραφίας (τῆς ἱστορίας δηλονότι τοῦ πολιτισμοῦ ὑπὸ εὐρυτάτην ἔννοιαν) περιφανὴς οὗτος ἀντιπρόσωπος συνέγραψε τὰς δύο τῆς καθολικῆς ἱστορίας πραγματείας αὐτοῦ. α') Σύνοψιν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἀπὸ Καρόλου τοῦ Μεγάλου μέχρι τοῦ Καρόλου Ε' (Abrégé de l'histoire universelle depuis Charlemagne jusqu à Charles V. 1753) καὶ β') Δοκίμιον περὶ τῆς γενικῆς ἱστορίας καὶ περὶ τῶν ἠθῶν καὶ τοῦ πνεύματος τῶν ἐθνῶν ἀπὸ Καρόλου τοῦ Μεγάλου μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν (Essai sur l'histoire générale et sur les moeurs et l'esprit des nations depuis Charlemagne jusq'à nos jours (1756)). Ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὰς πρώτας ἤδη δεκαετηρίδας τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἡ ἰδέα παγκοσμίου ἱστορίας ὑπὸ πνεῦμα φιλοσοφικὸν καὶ κοσμοπολιτικὸν τοσοῦτον ἐπεκράτησεν, ὥστε ἡ κοινὴ γνώμη τοῦ κόσμου τῶν λογίων ἀπήτει

(1) Καίτοι αἱ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας ἰδέαι τοῦ Ῥουσσὼ αἱ ἀναπτυχθεῖσαι ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ «Περὶ τῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀνισότητος (Sur l'égalité parmi les hommes)» καὶ ἐν τῇ «Κοινωνικῇ συνθήκῃ (Contrat social)» εἰσὶν ἐναντίαι πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἠθικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου τῆς προαγομένης διὰ τοῦ ἱστορικοῦ βίου, καθόλου δὲ αἵ τε ἰδέαι καὶ αὐτοὶ οἱ τρόποι τοῦ διανοεῖσθαι τοῦ ἀνδρὸς ἔχουσί τι τὸ *σκεπτικὸν* καὶ ἀντικείμενον εἰς τὸ ἱστορικὸν πνεῦμα· οὐχ ἧττον ἐν τῷ «Αἰμιλίῳ» ὁ Ῥουσσὼ ἐξήνεγκε θεωρίας περὶ ἱστοριογραφίας οὐδαμῶς ἀναιρούσας τὴν ἰδέαν τῆς ἱστορίας. Ἐν ταύταις ἐκφράζεται μὲν ὁ συγγραφεὺς οὐχὶ εὐνοϊκῶς περὶ τῆς ἱστοριογραφίας τῶν χρόνων αὐτοῦ καὶ μετά τινος σκεπτικισμοῦ παρακολουθεῖ τὰς ἱστορικὰς παραδόσεις, οὐχ ἧττον ἀποδίδωσιν ἀξίαν τινὰ εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν τὴν *ἀντικειμενικὴν* (τὴν ἐξ ἀντικειμένου δηλονότι ἔκθεσιν τῶν γεγονότων ἄνευ κρίσεως καὶ αἰτιολογίας ὑποκειμενικῆς) καὶ ὡς πρότυπον συγγραφέως τῆς τοιαύτης ἱστοριογραφίας παρίστησι τὸν Θουκυδίδην. Ἐπιστήμη συστηματικὴ καὶ συστήματα ἱστοριογραφίας καὶ φιλοσοφίας περὶ τῆς ἱστορίας, πάντα ταῦτα καταδικάζονται ὑπὸ τοῦ Ῥουσσώ, καθ' ὃν ὁ μόνος τρόπος τοῦ γράφειν ὀρθῶς τὴν ἱστορίαν εἶναι ὁ βιογραφικὸς κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἐφαρμοσθεῖσαν μέθοδον.

ἐκτενεστάτην τινὰ καθολικὴν πραγματείαν ἱστορικὴν ἐκπληροῦσαν τοὺς ὅρους παγκοσμίου ἱστορίας ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος. Τούτου ἕνεκα ἀπὸ τοῦ 1730 ἤρξατο ἡ ἔκδοσις μεγάλης πραγματείας παγκοσμίου ἱστορίας συνταξομένης συνεργασίᾳ πολλῶν Ἄγγλων λογίων καὶ ἐπιγραφομένης «Καθολικὴ Ἱστορία ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον, συνειλεγμένη ἀπὸ τῶν πρώτων συγγραψάντων καὶ κεκοσμημένη διὰ πινάκων κτλ. (An universal history from the earlist Account of time to the present compiled from original authors and illustrated with maps etc.»)(1).

Ἐν Ἰταλίᾳ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν ἔτι τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος ὁ περιώνυμος ἐν Νεαπόλει καθηγητὴς Giov. Battista Vico ὁ θεωρούμενος συνήθως ἱδρυτὴς τῆς «φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας» (2) εἶχεν ἐγκαινίσει τὴν φιλοσοφικὴν διδασκαλίαν τῆς ἱστορίας εἰσηγούμενος τὴν ἰδέαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ὑπὸ ἔννοιαν φιλοσοφικήν. Ἀλλ' ἡ ἰδέα αὕτη ἐκαλλιεργήθη σπουδαίως καὶ γονίμως καὶ ἐκαρποφόρησε πρὸ πάντων ἐν Γερμανίᾳ. Ἡ φιλοσοφία ἡ Γερμανικὴ τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος παρέστησε τὴν ὅλην ἱστορίαν καὶ τὸν ἱστορικὸν βίον ὡς ἀνάπτυξιν τῆς ἰδέας τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ ἰδέα αὕτη κατέστη διὰ τοὺς φιλοσόφους ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος τῆς ἱστορίας καὶ ἡ ὑπὸ τὸ κράτος καὶ τὰς ἐμπνεύσεις τῆς φιλοσοφίας ζῶσα καὶ κραταιουμένη ἱστορικὴ ἐπιστήμη δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιληφθῇ τῆς ἰδέας τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς ἢ ὑπὸ ἔννοιαν φιλοσοφικήν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν δηλονότι τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Οὕτω ἡ παγκόσμιος ἱστορία κατέστη ἀληθὴς φιλοσοφικὴ ἱστορικὴ ἐπιστήμη ὡς ἰδεῶδες ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας παριστῶσα τὸν καθολικὸν ἄνθρωπον τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐμφανίσει καὶ δράσει. Οὐχὶ συγγραφεῖς ἁπλῶς περὶ τὴν ἱστορίαν ἢ τὴν χρονογραφίαν ἀσχολούμενοι, ἀλλά, πλὴν τῶν μεγάλων ἱστορικῶν, ὁ μνημονευθεὶς ἤδη διάσημος φιλόσοφος καὶ ἱστορικὸς Βίκων, ὁ φιλόσοφος καὶ ποιητὴς Ἐρ-

(1) Τῆς ἱστορίας ταύτης ἐκδοθείσης ἐν τόμοις 30 καὶ μεταφρασθείσης εἰς τὸ Γερμανικὸν τῷ 1744, ἐγένετο τῷ 1764 ἔκδοσις νέα πολὺ συντομωτέρα καὶ ἐπιγραφομένη «Γενικὴ ἱστορία τοῦ κόσμου ἀπὸ τῆς δημιουργίας μέχρι τοῦ παρόντος χρόνου (A general history of the world from the creation to the present time). Ἡ ἐπιτομὴ ἐγένετο χάριν μείζονος διαδόσεως τοῦ ἔργου.

(2) Ἕνεκα τῆς φιλοσοφικῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ πραγματείας τῆς ἐπιγραφομένης «Ἀρχαὶ νέας τινὸς ἐπιστήμης (Principi di una scienza nuova)», ἥτις ἐξεδόθη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τῷ 1725. Ἀλλ' ὡς ἀνωτέρω ἐρρήθη, ὁ ὅρος «φιλοσοφία τῆς ἱστορίας» ἀποδίδεται εἰς τὸν Βολταῖρον.

δερος καὶ μετ' αὐτοὺς ὁ μέγας μεταρρυθμιστὴς τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας Ἐμμανουὴλ Κάντιος, ὁ ποιητὴς καὶ ἱστοριογράφος Σίλλερ, ὁ μέγας φυσιοίστωρ καὶ φιλόσοφος Ἀλέξανδρος Οὐμβόλδος, ἦσαν οἱ μεγάλοι ἀντιπρόσωποι καὶ ἡγέται τῶν ἱστορικῶν σχολῶν καὶ ἑρμηνεῖς τῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας καὶ μεταρρυθμισταὶ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Ἡ φιλοσοφικὴ αὕτη ἀντίληψις τῆς ἰδέας τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἔνθεν μὲν τὴν ἐξωτερικὴν τῆς ἱστορίας περιοχὴν ἐξέτεινεν ἐφ' ἅπασαν τὴν ἱστορικὴν ἀνθρωπότητα, ἔνθεν δὲ καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς πλάτος εὔρυνεν ἐφ' ὅλον τὸν ἀνθρώπινον βίον κατὰ τὰ κύρια στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Ἐντεῦθεν τὸ σύστημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας τὸ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐγκαινισθὲν ἦτο σύστημα τῆς ἱστορίας τοῦ *πολιτισμοῦ*, τὸ δὲ κρατοῦν ἰδίως ἐν τῷ συστήματι πνεῦμα ἦτο τὸ τῆς καθολικῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς ἑνότητος τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ὑπὸ τὸ κράτος δὲ τοιούτου πνεύματος φιλοσοφικοῦ ὁ περιώνυμος Σλέτζερ ἔδωκε τὸν περίφημον αὐτοῦ περὶ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ὁρισμὸν ὡς ἀντικείμενον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἀποφήνας τὸν βίον «πάντων τῶν λαῶν τοῦ κόσμου». «Ἡ ἱστορία, κατὰ Σλέτζερ, ἄνευ πατρίδος, ἄνευ ἐθνικῆς ὑπερηφανείας, ἐκτείνεται ἐφ' ἁπάσας τὰς χώρας, ἔνθα οἱ ἄνθρωποι οἰκοῦσι κοινωνικῶς, καὶ ἐπιβλέπει μετ' εὐρέος βλέμματος πᾶσαν τὴν σκηνήν, ἐν ᾗ ποτε ἐτελέσθησαν ἀνθρώπιναι πράξεις. Πᾶν μέρος τοῦ κόσμου ἔχει ὁμοίαν ἀξίαν δι' αὐτήν. Οὐχὶ τέσσαρες μοναρχίαι, ἐκ τριάκοντα ἄλλων ἀποκεχωρισμέναι· οὐχὶ λαὸς Θεοῦ· οὐχὶ Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι ἐπασχολοῦσι κατὰ προτίμησιν τὴν καθολικὴν ἱστορίαν. Αὕτη τὴν πολυπραγμοσύνην αὐτῆς ἐκτείνει τοσοῦτον ἐπὶ τὰς ὄχθας τοῦ Βαυτίσου (Χοαγγὼ) καὶ τοῦ Νείλου, ὅσον καὶ ἐπὶ τὰς τοῦ Τιβέρεως καὶ τοῦ Οὐϊστούλα» (1). Ὑπὸ τοιούτου πνεύματος καθολικότητος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐνεπνεύσθησαν καὶ πάντες οἱ μετὰ Σλέτζερ συγγράψαντες παγκόσμιον ἱστορίαν, ὧν οἱ σπουδαιότεροι ὁ τῷ Σλέτζερ σύγχρονος Ἰωάννης Μύλλερ, καὶ μετὰ

(1) Ἐν τούτοις ὁ Σλέτζερ, καίτοι γεωγραφικῶς εὐρύνει τὰ ὅρια τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, χρονικὰ ὅρια προσδιορίζει αὐτῇ πολλῷ στενώτερα τῶν ὑπὸ τοῦ Ἐρδέρου καὶ τοῦ Σλόσσερ τιθεμένων (ἔνθ. ἀν. σελ. 137) θεωρῶν ὡς ἀρχὴν τῆς ἱστορίας τῆς παγκοσμίου τὴν «*παράδοσιν*». Οὐχ ἧττον εὐρύνει ἐπὶ μέγα καὶ τὸ πλάτος αὐτῆς θεωρῶν τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν ὡς ἱστορίαν πολιτείας ἅμα δὲ καὶ τέχνης, ἐμπορίας, φιλολογίας καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων, ὅσα τούτων ἐπέδρασαν ἐπὶ τὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος.

τούτους, ὁ Ῥόττεκ, ὁ Ἰταλὸς Καντοῦ καὶ ὁ περιώνυμος Χριστόφορος Σλόσσερ ὁ ἐν τῇ συγγραφῇ καὶ ἰδίως ἐν τῇ ἠθικῇ ἐκτιμήσει τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ὑποκύψας ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἱστοριογράφον ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς Καντίου φιλοσοφίας καὶ θεωρηθεὶς ἐπί τινα χρόνον ὡς ὁ μέγιστος τῶν ἱστορικῶν τοῦ αἰῶνος προαγαγὼν τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην μέχρι τῆς κορυφαίας ἀκρότητος αὐτῆς. Ἀλλ' ὁ Σλόσσερ ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος μέγας ἱστοριογράφος τῆς φιλοσοφικῆς ἱστορικῆς σχολῆς. Ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Γερβῖνος διετήρησε μὲν τὸ πνεῦμα τῆς σχολῆς ταύτης, ἀλλ' ὑπέκυψεν ἐν μέρει καὶ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς νεωτέρας θετικῆς ἱστοριογραφίας καὶ ἠγωνίσθη μεγάλους ἀγῶνας ὑπὲρ τοῦ δεινῶς πολεμουμένου συστήματος τοῦ μεγάλου διδασκάλου.

Ἡ κατὰ τοῦ συστήματος τοῦ Σλόσσερ καὶ κατὰ τῆς φιλοσοφικῆς ἱστορικῆς σχολῆς καθόλου ἀντίδρασις προῆλθε πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς πολιτικῆς σχολῆς καὶ ἰδίως ἀπὸ τῶν θιασωτῶν τῆς ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἱστορικῆς διανοίας τοῦ Λεοπόλδου Ῥάγκε ἀναπτυχθείσης θετικωτέρας ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἥτις ἐπέδρασε μεταρρυθμιστικῶς καὶ ἐπὶ τὴν ἰδιότητα καὶ ἀρχὴν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας τῆς ὁρμωμένης πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας. Ἡ κατὰ τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας ἀρξαμένη κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ἐπανάστασις τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τὸν χῶρον τῆς ἱστορίας, ἔνθα ἐτελέσθη ὁμοία τις ἐπανάστασις τῆς ἱστορίας ὡς θετικῆς ἐπιστήμης ἐναντίον τῶν φιλοσοφικῶν ροπῶν τῆς φιλοσοφικῆς ἱστορικῆς σχολῆς. Μέγας ἀντιπρόσωπος τῆς νέας ταύτης περιόδου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἱστοριογραφίας εἶναι ὁ Λεοπόλδος Ῥάγκε. Ὁ Ῥάγκε δὲν κατεπολέμησε τὴν ἰδέαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἀλλ' ἔδωκεν αὐτῇ μείζονα θετικότητα διὰ τῆς περιστολῆς τῶν ὁρίων καὶ τῆς περιοχῆς καὶ διὰ τοῦ ἀκριβεστέρου καθορισμοῦ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς (ἴδ. κατωτέρω). Καὶ τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ῥάγκε ὑπῆρξε τὸ τέλος μακρᾶς πάλης, ἣν ἡ σχολὴ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας, ἐν μέρει δὲ καὶ ἡ σχολὴ τῆς θετικωτέρας ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, συνῆψε κατὰ τῆς φιλοσοφικῆς ἱστορικῆς σχολῆς καὶ τῆς ὑπὸ ταύτης ἀνακηρυσσομένης ἰδέας τῆς παγκοσμίου ἱστορίας.

Καὶ πρῶτον ἐτέθη τὸ ζήτημα τί ἐστι *παγκόσμιος ἱστορία*; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην δύναταί τις κατὰ τὰ μέχρι τοῦδε εἰρημένα ν' ἀπαντήσῃ οὐ μόνον διὰ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης ἑρμηνείας τῆς ὑπὸ τοῦ Σλέτζερ δοθείσης τῇ ἐννοίᾳ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ὡς πρὸς τὴν

ἐξωτερικὴν ἔκτασιν καὶ περιοχὴν τῆς ἱστορίας ταύτης, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἰδέας τῆς ἀνθρωπότητος τῆς στηριζομένης ἐπὶ τῆς μεγάλης ἀρχῆς τῆς ἑνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τῆς ἑνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ (1). Τὸ ἔργον, λέγουσιν οἱ ὑπέρμαχοι καὶ τῆς ἰδέας τοῦ συστήματος τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, πρὸς ὃ τείνει καὶ σπεύδει σύμπασα ἡ ἀνθρωπότης διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἰδεῶν τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, εἶναι κοινὸν παντὶ τῷ ἱστορικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος. Εἰς τὸ κράτος τοῦ πνεύματος εἶναι προωρισμένα οὐχὶ ἓν ἢ δύο ἔθνη καὶ πολιτεῖαι, ἀλλὰ σύμπασα ἡ ἀνθρωπότης ἡ ὑπεράνω πασῶν τῶν κατὰ τόπους, φυλάς, ἔθνη καὶ λαοὺς καὶ πολιτείας ποικιλιῶν τοῦ ἰδιαιτέρου ἱστορικοῦ βίου ἔχουσα κοινὸν κτῆμα τὴν ὅλην ἱστορίαν ἤτοι τὸν ὅλον ἱστορικὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ θεωρία αὕτη ὑπὸ ἔποψιν ἰδεώδη ἔχει καλῶς. Ἀλλ' ὑπάρχει ἆρα ἐξ ἀντικειμένου ἐν τοῖς πράγμασι δηλονότι καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων ἐν τῷ θετικῷ χώρῳ τῆς ἐπιστήμης παγκόσμιος ἱστορία. Καὶ ἂν μὴ ὑπάρχῃ, δύναταί τις ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἰδέας τῆς καθόλου ἀνθρωπότητος, τῆς ἀνθρωπότητος τῆς πνευματικῶς ἡνωμένης, τῆς ἰδεώδους τέλος ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ κοινῆς ἱστορίας, νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὸ θετικὸν ἔδαφος τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, τῆς μόνον ἐπὶ θετικῶν παρατηρήσεων καὶ παραδόσεων ἱστορικῶν στηριζομένης καὶ διὰ τούτων οἰκοδομούσης τὸ τῆς ἐπιστήμης οἰκοδόμημα; Δύναται νὰ ὑπάρχῃ θετικὴ ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας στηριζομένη ἐπὶ ἀρχῶν ἰδεωδῶν καὶ θεωριῶν, οἷαι αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν ἔννοιαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας κατὰ τὴν δοθεῖσαν αὐτῇ ἑρμηνείαν; Βεβαίως οἱ λαοὶ οἱ μὴ ἀναπτύσσοντες πολιτισμόν, καθὰ οὐχ ἅπαξ ἐρρήθη, ἀποκλείονται τοῦ κόσμου τοῦ ἱστορικοῦ καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας. Ἀλλ' οἱ λαοὶ οἱ ἀναπτύξαντες πολιτισμὸν καὶ ἱστορικὸν βίον δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὅλοι ὁμοῦ ἀποτελοῦντες ἕνα ἱστορικὸν κόσμον; Ἀρκεῖ ἡ κοινότης τῶν νόμων τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου ἵνα δημιουργηθῶσι καὶ καθιερωθῶσιν ἀρχαὶ ἐπιστημονικαὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοιαῦται, ὥστε ἐκ τούτων νὰ κρίνῃ τις τὴν ἱστορίαν ἑκάστου λαοῦ καὶ ἑνῶν τὰ καθέκαστα εἰς ἓν ὅλον νὰ παραγάγῃ κοινὴν ἱστορίαν ἀνθρωπίνην, ἐνόσῳ ἡ τοιαύτη ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἕνωσις δὲν εἶναι ἀπόρροια

(1) Ὡς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, ἥ τε ἰδέα καὶ τὸ σύστημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας συνδέονται στενῶς μετὰ τῆς ἰδέας καὶ τοῦ συστήματος τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ.

θετικῶν ἱστορικῶν παραδόσεων; Δύναται ἁπλοῦς τις παραλληλισμὸς τοῦ Σινικοῦ πολιτισμοῦ πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν ἢ Εὐρωπαϊκὸν ν' ἄγῃ ἡμᾶς εἰς τὴν ἰδέαν κοινῆς ἱστορίας, ἐνῷ οὐδεμία ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀναπτύξει ἑκατέρων τῶν λαῶν ὑπάρχει συνάφεια ἐσωτερικὴ πλὴν ἴσως γνωρισμάτων τινῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου κοινῶν τῇ ἱστορίᾳ ἀμφοτέρων τῶν λαῶν, ἔτι δὲ καὶ τῆς ἐν χρόνῳ ἑνότητος, τοῦ συγχρόνου δηλονότι γεγονότων τινῶν; Ἀλλ' ἀρκοῦσι τὰ ὀλίγα ἢ πολλὰ κοινὰ γνωρίσματα τοῦ πολιτισμοῦ, ἄνευ ἱστορικῶς ἀποδεδειγμένης ἐσωτερικῆς πρὸς ἄλληλα συναφείας ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἑκατέρων τῶν λαῶν, καὶ ἡ συγχρονιστικὴ ἀπαρίθμησις γεγονότων οὐδεμίαν ἐχόντων ἐσωτερικὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν καὶ συνάφειαν ἵνα παραγάγωσιν ἱστορίαν κοινὴν μετ' ἐσωτερικῆς ἑνότητος συνημμένην; Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ πάντων τῶν λαῶν ὑπάρχουσί τινες δεσμοὶ ἀφανεῖς μὲν καὶ ἀόρατοι ἐν τῷ παρελθόντι καὶ ἐν τῷ παρόντι, ἀλλὰ προωρισμένοι ἐν μέλλοντί ποτε χρόνῳ, σὺν τῇ προϊούσῃ ἀναπτύξει τοῦ παγκοσμίου πολιτισμοῦ, νὰ συνάψωσι τὴν ἀνθρωπότητα εἰς μίαν παγκόσμιον κοινωνίαν, δύναται ἡ θετικὴ ἐπιστήμη διὰ τοιούτων ὑποθέσεων νὰ δημιουργῇ παγκόσμιον ἱστορίαν μὴ ἐκ τοῦ παρελθόντος παραδεδομένην καὶ μὴ ἐν τῷ παρόντι ὑφισταμένην; Δύναται ἴσως νὰ διατυπώσῃ ἔννοιάν τινα ἰδεώδους παγκοσμίου ἱστορίας καταλείπουσα πολλὰ χάσματα ἐν τῇ πραγματικῇ ἱστορίᾳ· ἀλλ' ἰδεώδης κοινὴ ἱστορία κεῖται πάντοτε ἐκτὸς τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Σλόσσερ δύο διέκρινεν ἤδη παγκοσμίου ἱστορίας: τὴν *παγκόσμιον ἱστορίαν* (Weltgeschichte) τὴν περιέχουσαν τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν πάντων τῶν λαῶν τοῦ κόσμου, ἑκάστου κατ' ἰδίαν, ἀνεξαρτήτως τῆς ἐσωτερικῆς ἑνότητος τοῦ ἱστορικοῦ βίου· καὶ τὴν *καθολικὴν ἱστορίαν* (Universalhistorie) (1) τὴν ἐν ἐσωτερικῇ ἑνότητι τὸν καθολικὸν ἀνθρώπινον βίον μελετῶσαν καὶ ἐρευνῶσαν. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη διάκρισις, λέγουσιν οἱ πολέμιοι τοῦ συστήματος τῆς ἱστοριογραφίας τοῦ Σλόσσερ, μετέχει πολὺ τοῦ αὐθαιρέτου καὶ κατὰ βάθος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὑπὸ διάφορον ὄνομα (τὸ τῆς

(1) « Χρώμεθα τῇ ἐκφράσει, λέγει ὁ Σλόσσερ, « καθολικὴ ἱστορία (Universalhistorie)» πρὸς τῇ τῆς « παγκοσμίου ἱστορίας (Weltgeschichte)», καὶ ὑπὸ μὲν τὴν πρώτην νοοῦμεν τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος ὡς τι συνημμένον ὅλον θεωρουμένην, ὑπὸ δὲ τὴν δευτέραν τὴν ἱστορίαν τῶν ἰδιαιτέρων λαῶν κατὰ χρονολογικὴν ἀκολουθίαν συντεταγμένην ».

παγκοσμίου πολιτικῆς ἱστορίας) διάκρισις τῆς παγκοσμίου χρονογραφίας ἀπὸ τῆς καθολικῆς ἱστορίας, ὑφ' οἵαν ἔννοιαν ἐννοεῖ αὐτὴν ἡ φιλοσοφικὴ ἱστορικὴ σχολή. Ἀλλ' εἶναι δυνατὸν ὑπὸ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἕτερον τύπον νὰ συγγραφῇ παγκόσμιος ἱστορία ἐν ἴσῳ μέτρῳ φροντίζουσα τῆς ἱστορικῆς ἀξίας καὶ Σινῶν καὶ Ἰαπώνων καὶ Ἰνδῶν καὶ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων καὶ Γερμανῶν (1); Ὁ συγγράφων *καθολικὴν* ἱστορίαν ὑφ' οἵαν σημασίαν ἐννοεῖ ταύτην ὁ Σλόσσερ, ἂν δὲν μέλλῃ νὰ περιορισθῇ εἰς γενικάς τινας θεωρίας περὶ τῆς καθόλου πορείας τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ μέλλῃ νὰ συγγράψῃ ἀληθῆ ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν λαῶν, ἀνάγκη νὰ ἔχῃ γνῶσιν τοῦ πνευματικοῦ βίου πάντων τῶν ἱστορικῶν λαῶν ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῶν ἀναπτύξει, νὰ ἔχῃ γνῶσιν δηλονότι τῆς φιλολογίας, τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας, τῆς πολιτείας καὶ τῶν νόμων ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ ἱστορικῇ ἀναπτύξει. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ὑπάρχῃ συγγραφεὺς δυνάμενος νὰ συγγράφῃ τοιαύτην ἱστορίαν, δύναται αὕτη νὰ ἔχῃ ἀξίαν καθολικῆς ἱστορίας πανταχοῦ καὶ παρὰ πᾶσι; Δύναται διὰ τὸν Εὐρωπαῖον νὰ ἔχῃ σημασίαν σπουδαίαν παγκόσμιος ἱστορία, ἐν ᾗ ἐκτίθεται ὁ ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν ἐκτεινόμενος Σινικὸς βίος μεθ' ὅσης λεπτομερείας καὶ ὁ Εὐρωπαϊκός; ἢ τἀνάπαλιν δύναται ὁ Σίνης ἢ ὁ Ἰάπων ἢ ὁ Ἰνδοσίνης νὰ μελετᾷ παγκόσμιον ἱστορίαν, ἐν ᾗ ὁ ἱστορικὸς βίος τῆς Εὐρώπης καὶ ὁ Χριστιανικὸς πολιτισμὸς καθίστανται ἀντικείμενον ἐπ' ἴσης σπουδαῖον, ὅπως καὶ ὁ βίος ὁ Σινικὸς ἢ ὁ πολιτισμὸς ὁ Βουδδαϊκός; Ἡ μεγάλη δυσαναλογία ἡ ὑπάρχουσα ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ τοῦ Σλόσσερ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ χώρου τοῦ καθιερωμένου ἔνθεν μὲν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Σινῶν, ἔνθεν δὲ εἰς τὴν τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν, θεωρεῖται ὑπὸ τῶν ἀντιφρονούντων πρὸς τὸ σύστημα τοῦ ἀνδρὸς ὡς ἀπόδειξις τῆς σαθρότητος τοῦ συστήματος τῆς κατὰ Σλόσσερ παγκοσμίου ἱστορίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Σλόσσερ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ (Weltgeschichte) αὐτοῦ, ἣν συνέγραψεν ἐν τόμοις 18 καὶ σελίσι περίπου 9 χιλ. ἀφιέρωσεν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Σινικοῦ κράτους τοῦ ἀριθμοῦντος 400 ἑκατομμ. κατοίκων καὶ ἔχοντος πολιτισμὸν κατὰ χιλιετηρίδας ἀρχαιότερον τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ μόνον 18 σελίδας. Ὁ αὐτὸς δὲ μέγας συγγραφεὺς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰνδῶν, ἑνὸς τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ σπουδαιοτά-

(1) Ἐκτενεστέρας καὶ λεπτομερεστέρας ἀντιρρήσεις τοιαύτης φύσεως κατὰ τοῦ συστήματος τῆς ἱστορίας τοῦ Σλόσσερ ἴδ. παρὰ Λῶρεντζ (Geschichtswisch. σ. 35 κἑξ.).

των ἱστορικῶν λαῶν τῆς Ἀσίας τοῦ ἀριθμοῦντος 200 ἑκατ. ἀνθρώπων περιέλαβεν ἐν σελίσιν 22. Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο δὲν εἶναι σπουδαῖον. Διότι, τιθεμένου κατὰ μέρος ὅτι ὁ Σλόσσερ ἐν τῇ «Καθολικῇ ἱστορικῇ ἐπιθεωρήσει τοῦ ἀρχαίου κόσμου» πολλῷ πλείονας σελίδας καθιέρωσεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἄνω μνημονευομένων λαῶν, ἡ δυσαναλογία δῆθεν περὶ τὸ ποσὸν τῆς ἱστορικῆς ὕλης, εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς ἱστορίας τῶν διαφόρων λαῶν, δὲν ἀντίκειται πάντοτε πρὸς τὴν ἀναλογίαν τὴν προσήκουσαν καὶ τηρητέαν ἐν τῇ κατανομῇ τοῦ ἱστορικοῦ ὑλικοῦ, πολλῷ δὲ ὀλιγώτερον τοιαύτη δυσαναλογία δύναται ν' ἀναιρέσῃ κατ' ἀρχὴν τὴν ἰδέαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Κατὰ τῶν ἱστοριογράφων τοῦ συστήματος τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ῥίπτεται ἡ μομφὴ ὅτι ὁρμώμενοι ἀπὸ τῶν ἰδεῶν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἀπὸ ἀρχῶν κοσμοπολιτικῶν ἀκολουθοῦσιν ἐν τῇ πράξει πορείαν ὅλως μονομερῆ καὶ ἐγωϊστικὴν συγκεντροῦντες εἰς μίαν γωνίαν τοῦ κόσμου, εἰς τὴν Εὐρώπην, ἅπασαν σχεδὸν τὴν καθολικὴν αὐτῶν ἱστορίαν, ἐλαχίστην ποιούμενοι μνείαν λαοῦ 400 ἑκατομμυρίων Ἀσιανῶν πρὸ χιλιετηρίδων πεπολιτισμένου. Ἐν τούτοις εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Σλόσσερ πλέον ἢ οἱ πρὸ αὐτοῦ συγγραφεῖς παγκοσμίων ἱστοριῶν ἐξέτεινε τὴν περιοχὴν τῆς ἱστορίας ταύτης, καὶ ἡ Βυζαντινὴ ἱστορία δι' αὐτοῦ τὸ πρῶτον ἔλαβε τὴν προσήκουσαν αὐτῇ σπουδαίαν θέσιν ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορίᾳ. Τοῦτο δὲ ῥητέον καὶ περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν ἄλλων Ἰσλαμιτικῶν λαῶν, περὶ ὧν τοσοῦτον ἐπισταμένως καὶ λεπτομερῶς ἱστόρησεν ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ αὐτοῦ. Καὶ ὅμως ἡ τοιαύτη πρὸς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν ὑπηρεσία τοῦ Σλόσσερ δὲν ἀπήλλαξε τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπροσωπευομένην φιλοσοφικὴν σχολὴν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἀπὸ τῆς μομφῆς ὅτι ἐλαχίστην αὕτη ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν λαῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἀσίας. Καὶ ἡ μομφὴ δέ, ἣν ἐξηκόντισεν ὁ Dubois-Reymond κατὰ τῆς σχολῆς τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ, λέγων ὅτι, ἐνῷ οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἀσίας (Σῖναι, Ἰάπωνες) ἦσαν ἐν πολλοῖς τοῦ καθολικοῦ πολιτισμοῦ κλάδοις ὑπέρτεροι τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων, οὐδαμῶς λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ· ἡ μομφὴ αὕτη δύναται ν' ἀπευθυνθῇ ὑπὸ πολλῶν καὶ κατὰ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἥτις ἄλλως εἶναι σχολὴ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ μετὰ τῶν καθολικῶν αὐτῆς περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ πο-

λιτισμοῦ ἰδεῶν. Πᾶσαι δ' αὗται αἱ κατὰ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας μομφαὶ ἔδωκαν ἀφορμὴν ἵνα τὸ σύστημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας τὸ ἐγκαινισθὲν ὑπὸ τοῦ Λεοπόλδου Ῥάγκε θεωρηθῇ ὑπὸ πολλῶν ὡς τὸ ὑγιέστατον καὶ τελειότατον σύστημα καὶ ἡ ἀρίστη μέθοδος, καθ' ἣν πρέπει νὰ συγγραφῇ ἡ παγκόσμιος ἱστορία.

Ἡ παγκόσμιος ἱστορία κατὰ Ῥάγκε. — Τὸ σύστημα τῆς κατὰ Ῥάγκε καθολικῆς ἢ παγκοσμίου ἱστορίας εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὸ καθόλου σύστημα τῆς ἱστοριογραφίας τοῦ ἀνδρός. Καθὰ εἴπομεν, ὁ Ῥάγκε τὸ ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας δὲν ἐπεξέτεινε μὲν ἐφ' ἅπασαν τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' οὔτε πάλιν ἐσμίκρυνε καὶ περιώρισεν αὐτὸ κατὰ πλάτος καὶ εἶδος εἰς τὸν χῶρον τῆς πολιτείας. Ἐκηρύχθη μὲν κατὰ τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἱστορικὸς βίος καὶ πολιτισμὸς εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ (ἴδ. σελ. 142), καὶ ὅτι πᾶσα ἀνάπτυξις βίου ἀποτελοῦσά τινα βαθμίδα πνευματικῆς μορφώσεως ἢ ἡμερώσεως εἶναι καὶ ἱστορία· ἀλλὰ δὲν ἐθεώρησε πάλιν τὴν ἱστορίαν ὡς προϊὸν μόνον τοῦ πολιτικοῦ βίου, ἀλλ' ὡς ἐπιστήμην εἰδήσεων παραδιδομένων διὰ τῆς γραφῆς καὶ ἐν μνημείοις ἱστορικοῖς, εἰδήσεων δηλονότι τοιούτων, ἃς οἱ παραδόντες παρέδοσαν περὶ τῶν συγχρόνων αὐτοῖς ἢ παρελθόντων γεγονότων ἐν συνειδήσει ἱστορικῇ, ἵνα καταστήσωσι δηλονότι αὐτὰς παραδόσεις ἱστορικάς. Τοιαύτην ἐν μέρει ἀρχὴν ἱστορικῆς μελέτης, ἐρεύνης καὶ συγγραφῆς καθιέρωσεν ὁ Ῥάγκε καὶ διὰ τὴν καθολικὴν ἱστορίαν. Δὲν περιώρισε ταύτην εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν ἐθνικήν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐνόει νὰ ῥίψῃ αὐτὴν εἰς τὸν χῶρον τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν. «Ἡ παγκόσμιος ἱστορία, λέγει (1), ἤθελε καταντήσει ἱστορία φαντασιώδης ἢ ἱστορία φιλοσοφημάτων, ἂν ἤθελε ν' ἀπομακρυνθῇ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τούτου δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ διαρκῶς. Ἐν τοῖς *ἔθνεσιν αὐτοῖς* ἐμφανίζεται ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος. Ὑπάρχει ἱστορικὸς βίος ἀφ' ἑνὸς ἔθνους εἰς ἄλλο ἔθνος καὶ ἀφ' ἑνὸς κύκλου λαῶν εἰς ἄλλον κύκλον προοδευτικῶς κινούμενος (fortschreitend). Ἀκριβῶς δὲ ἐκ τοῦ ἀγῶνος τῶν διαφόρων συστημάτων τῶν ἐθνῶν παρήχθη ἡ παγκόσμιος ἱστορία καὶ αἱ ἐθνότητες ἔλαβον συνείδησιν ἑαυτῶν· *διότι τὰ ἔθνη δὲν εἶναι αὐτόματα*». Ἵνα ὑπάρχῃ ἱστορία καθολικὴ κατὰ τὸν Ῥάγκε πρέπει αὕτη νὰ τεθῇ ἐπὶ τοῦ εὐρυτέρου ἐδά-

(1) Ῥάγκε. Ἐν τῷ προλόγῳ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας.

φους ἱστορίας ἐθνῶν ἀποτελούντων ἓν ὅλον συνημμένον ἱστορικῶς. Συνάφεια δὲ τοιαύτη μεταξὺ ἐθνῶν δύναται νὰ ἦναι μόνη ἐκείνη, καθ' ἣν ταῦτα ἐπιδρῶντα ἐπ' ἄλληλα διὰ τῆς παρ' ἄλληλα ἢ καὶ μετ' ἄλληλα ἐμφανίσεως καὶ χρονικῆς ἑνότητος ἢ ἀκολουθίας παράγουσι «ζωντανήν τινα ὁλότητα (Gesammtheit) ἱστορικήν» (1). Ταῦτα λέγων ὁ Ῥάγκε περιορίζει τὴν παγκόσμιον αὐτοῦ ἱστορίαν κυρίως εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν τὴν ἀρχομένην ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ἑλλήνων. «Ἄλλοτε, λέγει, αἱ ἐκ τῶν παναρχαίων χρόνων κληρονομηθεῖσαι καταστάσεις τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου Ἀνατολικοῦ λαοῦ ἐθεωρήθησαν ὡς βάσεις πάντων. Ἀλλ' ἵνα τις νοήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν κίνησιν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, οὐδαμῶς δύναται νὰ λάβῃ ὡς ἀφετηρίαν λαοὺς ἐν αἰωνίᾳ ἠρεμίᾳ βιοῦντας». Οὕτω ὁ Ῥάγκε τὴν παγκόσμιον αὐτοῦ ἱστορίαν περιώρισεν εἰς τὴν ἀπὸ τῶν Ἑλληνικῶν ἢ Ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων ἀρξαμένην ἱστορίαν τῆς Εὐρώπης προτάξας ἐν ἀρχῇ καί τινα ὥσπερ γενικὴν εἰσαγωγὴν περὶ τοῦ βίου ἰδίως τοῦ θρησκευτικοῦ τῶν ἀρχαίων λαῶν τῆς δυτικῆς Ἀσίας, ὡς ἐν τῷ βίῳ τούτῳ ἀπεικονιζομένου τοῦ ὅλου χαρακτῆρος τῆς ἱστορίας τῶν μνημονευθέντων λαῶν. Τὸ ὑπὸ τοῦ Ῥάγκε ἐγκαινισθὲν νέον σύστημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἀναντιρρήτως οὐκ ὀλίγα κέκτηται προτερήματα ὑπὸ ἔποψιν καθολικῆς ἱστορίας. Δι' αὐτοῦ ἡ καθολικὴ ἱστορία λαμβάνει ἑνότητα καὶ δύναμιν καὶ ἔντασιν ἐσωτερικήν, ἐν ᾧ συγχρόνως ἀπαλλάσσεται τοῦ μεγάλου ἐξωτερικοῦ ὄγκου. Διότι τοιαύτης παγκοσμίου ἱστορίας τὸ ἀντικείμενον δὲν εἶναι ἅπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἀλλ' οἱ λαοὶ οἱ δι' ἁπτῶν, θετικῶν καὶ ἀκραιφνῶς ἱστορικῶν σημείων καὶ ἐκδηλώσεων ἐπιδρῶντες ἐπ' ἀλλήλους καὶ διὰ τῆς τοιαύτης ἐπιδράσεως παράγοντες κοινὸν βίον ἱστορικὸν καὶ κοινὸν πολιτισμόν· ἡ ἰδέα τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι πλέον ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος ἡ ἐκ τῶν προτέρων φιλοσοφικῶς νοουμένη καὶ διατυπουμένη, ἀλλ' ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος τῆς ἐκ τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης γινωσκομένης καὶ διαγινωσκομένης· οἱ δεσμοὶ οἱ ἑνοῦντες ἱστορικῶς τοὺς λαοὺς δὲν εἶναι οἱ τῆς κοινῆς καταγωγῆς, τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τοῦ κοινοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ· ἀλλ' οἱ πραγματικοὶ ἱστορικοὶ δεσμοὶ οἱ συνδέοντες τοὺς λαοὺς ἐσωτερικῶς τε καὶ ἐξωτερικῶς ἐπὶ τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας. Τὸ θέατρον τῆς ἱστορίας τῆς καθολικῆς δὲν εἶναι πλέον πᾶσα ἡ γῆ καθολικῶς

(1) Ἴδ. σελ. 143.

λαμβανομένη, ἀλλὰ περιωρισμένα τμήματα γῆς, ἐν οἷς διάφοροι λαοὶ κατὰ διάφορα συμπλέγματα συνεχίζουσι τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν κατὰ τὸ πνεῦμα τὸ δημιουργῆσαν τὸν *περιωρισμένον αὐτῶν καθολικὸν ἱστορικὸν βίον*. Τοῦ Ῥάγκε ἡ παγκόσμιος ἱστορία ἄρχεται κυρίως ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς ἢ μᾶλλον ἀπὸ τῆς Ἑλληνοπερσικῆς περιόδου, προτάσσονται δὲ ταύτης, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν λαῶν καθόλου τῆς δυτικῆς Ἀσίας, ὥσπερ εἰσαγωγὴ τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας, ἕνεκα τῆς ἐπαφῆς, εἰς ἣν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἦλθε πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῶν λαῶν ἐκείνων. Ὁ πολιτισμὸς τῶν μεγάλων κρατῶν τῆς δυτικῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου ὁ ἀνακαλυπτόμενος ἐν τοῖς νῦν εὑρισκομένοις μνημείοις τῶν χωρῶν τούτων ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Ῥάγκε τὴν εἴσοδον τῆς ἱστορίας. Τὸ δὲ κύριον στοιχεῖον τὸ δεσπόζον τῷ ἱστορικῷ βίῳ τῶν λαῶν τούτων εἶναι τὸ θρησκευτικόν, ἐξ οὗ κατὰ μικρὸν διὰ πάλης ἐσωτερικῆς τῶν ἐξωτερικῶν πραγματικῶν δυνάμεων πρὸς τὸ πνευματικὸν κράτος τῆς θρησκείας ἀναπτύσσεται ἀμυδρῶς ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας ἡ πραγματωθεῖσα τελειότερον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ἑλλήνων.

Τὸ σύστημα τῆς καθολικῆς ἱστορίας τοῦ Ῥάγκε, ὅπερ αὐτὸς οὗτος χαρακτηρίζει ὡς ἁπλῆν ἀπόπειραν ἢ δοκίμιον συγγραφῆς παγκοσμίου ἱστορίας, εἶναι καὶ κατὰ τοῦτο ἰδίως θετικὸν καὶ ἐπιστημονικῶς ὑγιὲς καὶ ἀσφαλές, ὅτι ἄγει ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν μελέτην τῆς πραγματικῆς ἱστορίας· καθίστησι τρόπον τινὰ τὴν καθολικὴν ἱστορίαν ἱστορίαν πραγματικὴν ὑφ' ἣν ἔννοιαν ἑρμηνεύει τὸ ὄνομα ἡ νεωτέρα ἱστοριογραφία· καθίστησι δ' ἐν γένει τὴν ἱστορίαν ἐπιστήμην θετικωτέραν περιορίζουσαν τὸ πλάτος αὐτῆς, ἵνα αὐξήσῃ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς βάθος. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου μεγάλη ἔλλειψις τοῦ συστήματος εἶναι ὅτι ἀναιρεῖ πράγματι τὴν ἀρχὴν τῆς καθολικότητος ἀπὸ τῆς ἱστορίας καὶ ἀπὸ τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος ἀνατρέπουσα ἀρχὰς καὶ ἰδέας δι' αἰώνων ἐν τῇ ἱστορικῇ συνειδήσει τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἐπικρατούσας καὶ διηνεκῶς ἐξαγγελλομένας· Ἡ ἰδέα παγκοσμίου ἱστορίας περιλαμβανούσης σύμπασαν τὴν ἀνθρωπότητα εἶναι, καθὰ εἴδομεν, ἀρχαιοτάτη συντελέσασα σπουδαιότατα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἰδέα τῆς κοινῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὑπῆρξεν ἰδέα γονιμωτάτη διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἱστορίας, καὶ οἱ μεγάλοι τῆς ἀρχαιότητος ἱστοριογράφοι Ἡρόδοτος καὶ Πολύβιος καὶ Διόδωρος τοιαύτης ἰδέας

ἀκριβῶς ἐμφορούμενοι ἐξῆραν τὴν μεγάλην σπουδαιότητα τῆς ἱστοριογραφίας(1). Τὸ ὅτι ἡ παγκόσμιος ἱστορία τοῦ Ἡροδότου δὲν ὑπερέβαινε τὸ ὅριον τοῦ Ἑλληνοπερσικοῦ κόσμου, καὶ ὅτι ὁ Πολύβιος καὶ ὁ Διόδωρος οἰκουμένην καὶ οἰκουμένης ἱστορίαν λέγοντες ἐνόουν τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν λαῶν τῶν περιλαμβανομένων ἐν αὐτῷ, τοῦτο δὲν ἐξασθενοῖ τὴν ἀρχὴν τῆς καθολικότητος τῆς ἱστορίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀρχαία ἱστοριόγραφία εὗρυνε τὸν ἱστορικὸν αὐτῆς ὁρίζοντα ἀναλόγως τῆς εὐρύνσεως τοῦ πολιτικοῦ ὁρίζοντος, καί, ὡς εἴδομεν, ἡ γενικωτέρα ἰδέα παγκοσμίου ἱστορίας συνδέεται ἱστορικῶς παρὰ Πολυβίῳ μετὰ τῆς γενέσεως τοῦ μεγάλου Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ἐνέκειτο ἀκριβῶς ἐν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων. Ὁ Πολύβιος καὶ ὁ Διονύσιος ὁμολογοῦσιν ὅτι τὴν ἰδέαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἐνέπνευσεν αὐτοῖς τὸ κράτος τῶν Ῥωμαίων, ἀκριβῶς διότι οὕτω «πάντων πλωτῶν καὶ πορευτῶν γεγονότων» (2) εὐρύνθη ὁ τῆς ἱστορίας ὁρίζων ἐφ' ἅπαντα τὸν κόσμον ὡς ἑνόμιζον. Ὅτι ἡ περιοχὴ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς· ὅτι οἱ Εὐρωπαῖοι ἱστοριογράφοι δὲν δίδουσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀσίας οἵαν εἰς τὴν τῆς Εὐρώπης προσοχήν· ὅτι τὰ μεγάλα κεφάλαια τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἐκτίθενται ἐν ταῖς Εὐ-

(1) Ὁ Πολύβιος ἐξαίρει τὴν ἰδέαν τῆς καθολικῆς ἱστορίας ἐν τοῖς ἑξῆς: Α' 4 «Ὅπερ (ἀγώνισμα τῆς ἱστορίας) ἐκ μὲν τῶν κατὰ μέρος γραφόντων τὰς ἱστορίας οὐχ οἷόν τε συνιδεῖν· εἰμὴ καὶ τὰς ἐπιφανεστάτας πόλεις τις κατὰ μίαν ἑκάστην ἐπελθών, ἢ καὶ νὴ Δία γεγραμμένας χωρὶς ἀλλήλων θεασάμενος, εὐθέως ὑπολάβοι κατανενοηκέναι καὶ τὸ τῆς ὅλης οἰκουμένης σχῆμα καὶ τὴν σύμπασαν αὐτῆς θέσιν καὶ τάξιν· ὅπερ ἐστὶν οὐδαμῶς εἰκός· Καθόλου μὲν γὰρ ἔμοιγε δοκοῦσιν οἱ πεπεισμένοι διὰ τῆς κατὰ μέρος ἱστορίας μετρίως συνόψεσθαι τὰ ὅλα παραπλήσιόν τι πάσχειν, ὡς ἂν εἴ τινες ἐμψύχου καὶ καλοῦ σώματος γεγονότος, διερριμμένα τὰ μέρη θεώμενοι, νομίζοιεν ἱκανῶς αὐτόπται γίγνεσθαι τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ τοῦ ζῴου καὶ καλλονῆς. Εἰ γάρ τις, αὐτίκα μάλα συνθεὶς καὶ τέλειον αὖθις ἀπεργασάμενος τὸ ζῷον τῷ τε εἴδει καὶ τῇ τῆς ψυχῆς εὐπρεπείᾳ, κἄπειτα πάλιν ἐπιδεικνύοι τοῖς αὐτοῖς ἐκείνοις, ταχέως ἂν οἶμαι πάντας αὐτοὺς ὁμολογήσειν διότι καὶ λίαν πολύ τι τῆς ἀληθείας ἀπελείποντο πρόσθεν καὶ παραπλήσιοι τοῖς ὀνειρώττουσιν ἦσαν. Ἔννοιαν μὲν γὰρ λαβεῖν ἀπὸ μέρους τῶν ὅλων δυνατόν· ἐπιστήμην δὲ καὶ γνώμην ἀτρεκῆ ἔχειν ἀδύνατον. Διὸ παντελῶς βραχύ τι νομιστέον συμβάλλεσθαι τὴν κατὰ μέρος ἱστορίαν πρὸς τὴν τῶν ὅλων ἐμπειρίαν καὶ πίστιν. Ἐκ μέν τοι γε τῆς ἁπάντων πρὸς ἄλληλα συμπλοκῆς καὶ παραθέσεως, ἔτι δ' ὁμοιότητος καὶ διαφορᾶς, μόνως ἄν τις ἐφίκοιτο, καὶ δυνηθείη, κατοπτεύσας, ἅμα καὶ τὸ χρήσιμον καὶ τὸ τερπνὸν ἐκ τῆς ἱστορίας λαβεῖν».

(2) Πολυβ. Δ' 40. Ἴδ. καὶ Διον. Ἁλ. Ῥωμ. Ἀρ. Α' 3. Ἡ δὲ Ῥωμαίων ἀρχὴ ἁπάσης μὲν ἄρχει γῆς ὅση μὴ ἀνέμβατός ἐστι, ἀλλ' ὑπ' ἀνθρώπων κατοικεῖται· πάσης δὲ κρατεῖ θαλάσσης...»

ρωπαϊκαῖς καθολικαῖς ἱστορίαις ὑπὸ ἔποψιν ἀποκλειστικῶς Εὐρωπαϊκήν, ἐν ὑστάτῃ μοίρᾳ τιθεμένης τῆς ἱστορίας ἑκατοντάδων ἑκατομμυρίων Ἀσιατῶν, οἵτινες καὶ αὐτοὶ ἔχουσι τὸν ἀρχαιότατον πολιτισμὸν αὐτῶν· ταῦτα πάντα εἶναι ζητήματα ἀφορῶντα τὰς λεπτομερείας, ὡς ἀναγόμενα οὐχὶ εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ ἰδέαν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, ἀλλ' εἰς τὸν τρόπον τῆς συγγραφῆς αὐτῆς. Βεβαίως ὁ Εὐρωπαῖος ἱστοριογράφος ὁ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰνδῶν καὶ τὰ κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Βραχμανισμοῦ καὶ Βουδδισμοῦ ἐν ὀλίγαις σελίσι περιλαβὼν δὲν δύναται νὰ ἀξιοῖ ἵνα ὁ Σίνης ἢ Ἰάπων ἢ Σιαμαῖος ἱστοριογράφος ἐν τῇ «καθολικῇ ἱστορίᾳ» αὐτοῦ παραχωρήσῃ πλείονα χῶρον τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῇ τοῦ Περικλέους, Αὐγούστου, Καρόλου τοῦ Μεγάλου, Λουθήρου, Κρόμβελ ἢ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Βουδδισμοῦ τοῦ ἐπενεγκόντος τὴν μεγίστην ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἐπανάστασιν ἐν τῇ νοτιανατολικῇ Ἀσίᾳ. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον δὲν εἶναι λόγος ἵνα καταδικασθῇ τὸ σύστημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας τὸ ἐπικρατοῦν πρὸ τοῦ Ῥάγκε καὶ ἐπεκτεινόμενον ἐφ' ὅλην τὴν ἱστορικὴν ἀνθρωπότητα. Τὸ ὅτι ὁ Ἰάπων συγγράφει τὴν παγκόσμιον αὐτοῦ ἱστορίαν μᾶλλον ὑπὸ ἔποψιν Ἰαπωνικήν, Ἀσιατικὴν καὶ Βουδδιστικήν, καὶ ὁ Εὐρωπαῖος ὑπὸ ἔποψιν Εὐρωπαϊκὴν καὶ Χριστιανικὴν εἶναι ζήτημα πρακτικῆς ἀνάγκης καὶ ὠφελείας, οὐδαμῶς ἁπτόμενον τῆς ἐσωτερικῆς οὐσίας τῆς ἐπιστήμης. Ἕκαστον ἔθνος καὶ ἕκαστος λαὸς ἐν τῇ ἐπιθεωρήσει τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος λαμβάνει ὡς κέντρον καὶ ἀφετηρίαν τῆς τοιαύτης ἐπιθεωρήσεως τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ θέσιν ἢ τὴν ἐγγὺς κειμένην ταύτῃ. Καὶ μήπως, ὡς παρατηρεῖ ὁ Βέρνχαϊμ, ὁ Γάλλος τὴν αὐτὴν παρέχει θέσιν, ἣν ὁ Γερμανός, τῇ Γερμανικῇ ἱστορίᾳ ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφομένῃ καθολικῇ ἱστορίᾳ; Βεβαίως τὰ ἔθνη πάντα δὲν δύνανται νὰ λάβωσιν ὡς ἀφετηρίαν τῆς ἱστορίας τῆς καθολικῆς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἐθνικὴν ἱστορίαν, διότι τοῦτο δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς μεθόδου τοῦ συγγράφειν, ἀλλ' ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς τῶν πραγμάτων, καθ' ἣν τινὲς μὲν τῶν λαῶν προηγοῦνται κατὰ αἰῶνας καὶ χιλιετηρίδας, ἄλλοι δὲ ἔπονται ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ ἱστορικοῦ βίου, καὶ δὲν δύναται ὡς ἀρχὴν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας νὰ λάβῃ ὁ Ἕλλην τὴν ἀρχὴν τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ὁ Γερμανὸς ἢ ὁ Γάλλος τὴν τῆς Γερμανικῆς ἢ τῆς Γαλλικῆς. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν κωλύει ἵνα ἕκαστος ἱστοριογράφος εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ συγγραφομένην παγκόσμιον ἱστο-

ρίαν δώσῃ μέχρι τινὸς χαρακτῆρα ἐθνικῆς ἱστορίας, εἰς ταύτην πρὸ πάντων ἐφιστῶν τὴν προσοχὴν αὐτοῦ. Οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων ἱστοριογράφων τοσοῦτον ἐξῆρε τὴν σημασίαν καὶ σπουδαιότητα τῆς καθολικῆς ἱστορίας καὶ τὴν ἰδέαν τῆς καθολικότητος ὅσον ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης· καὶ ὅμως τοῦτο δὲν ἐκώλυσε τὸν ἱστοριογράφον τοῦτον ἵνα ἐν ταῖς λεπτομερείαις δώσῃ ἰδιαιτέραν προσοχὴν καὶ ἐπιμέλειαν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν καὶ ἀπέναντι ταύτης θεωρήσῃ τὴν βαρβαρικὴν ὡς ξένην καὶ ἑτερογενῆ (1). Πολλῷ σαφεστέραν καὶ οὐσιαστικωτέραν περὶ τῶν τοιούτων ζητημάτων γνώμην ἀπεφήνατο ὁ Στράβων. Οὗτος ἀντιλαμβάνεται τῆς ἐννοίας τῆς γεωγραφικῆς ἱστορίας ἢ τῆς πολιτικῆς γεωγραφίας ὑπὸ ἔποψιν καθολικωτάτην· καὶ ὅμως ὁμολογεῖ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν πάντες οἱ κατὰ τὰ διάφορα μέρη τοῦ κόσμου οἰκοῦντες νὰ σπουδάζωσι περὶ τὴν ὅλην γεωγραφίαν μετὰ τῆς αὐτῆς λεπτομερείας καὶ ἀκριβείας. Τὸ τοιοῦτον, λέγει, τότε μόνον θὰ ἦτο ἴσως δυνατόν, ἐὰν πᾶσα ἡ οἰκουμένη ἦτο τεταγμένη ὑπὸ μίαν ἀρχήν· ἀλλ' ἀφοῦ ἡ οἰκουμένη διαιρεῖται εἰς πολλὰ κράτη καὶ πολιτείας, οἱ πολῖται ἑκάστου κράτους ἀποβλέπουσι πρὸς τὰ ἀναγκαιότερα αὐτοῖς, καὶ δὲν δύναται ὁ Ἰνδὸς ἢ ὁ Αἰθίοψ νὰ διδάσκηται τὴν γεωγραφίαν, τὴν πρακτικῶς χρήσιμον αὐτῷ, διὰ γεωγραφικῶν βιβλίων γεγραμμένων χάριν Ἑλλήνων ἢ Ῥωμαίων, οὐδὲ τὴν πολιτικὴν γεωγραφίαν ὁ Ἕλλην ἢ ὁ Ῥωμαῖος δύναται νὰ διδάσκηται διὰ Ἰνδοῦ ἢ Αἰθίοπος γεωγράφου, ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ περιλάβῃ ἐν τῇ γεωγραφίᾳ αὐτοῦ τὰ κατὰ τοὺς Βοιωτοὺς τοὺς οἰκοῦντας τὴν Ὑρίην καὶ Αὐλίδα. Μέτρον, κατὰ Στράβωνα, τῆς γεωγραφικῆς μελέτης ἐστὶν ἵνα ἕκαστος τὰ μὲν κατὰ τὰς ξένας χώρας μελετᾷ γενικώτερον, τὰ δὲ τῆς ἑαυτοῦ χώρας ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα (2). Ὅ,τι ὁ Στρά-

(1) Διοδ. Α' 9 «Περὶ πρώτων δὲ τῶν βαρβάρων διέξιμεν, οὐκ ἀρχαιοτέρους αὐτοὺς ἡγούμενοι τῶν Ἑλλήνων, καθάπερ Ἔφορος εἴρηκεν, ἀλλὰ προδιελθεῖν βουλόμενοι τὰ πλεῖστα τῶν περὶ αὐτούς, ὅπως ἀρξάμενοι τῶν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἱστορουμένων μηδεμίαν ἐν ταῖς ἀρχαιολογίαις ἑτερογενῆ πρᾶξιν παρεμβάλωμεν».

(2) Στράβ. Α' 9 «... οὐκ ἐπ' ἴσης δυνατὸν οὔτ' ἐκείνοις ἅπαντα γνωρίζειν, οὔτε τοῖς γεωγραφοῦσιν, ἀλλὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πολὺ ἐν ἀμφοτέροις καθορᾶται τούτοις· μόλις γὰρ ἂν τὸ ἐπ' ἴσης πάντ' εἶναι φανερὰ συμβαίη τῆς συμπάσης οἰκουμένης ὑπὸ μίαν ἀρχὴν καὶ πολιτείαν ὑπηγμένης· ἀλλ' οὐδ' οὕτως, ἀλλὰ τὰ ἐγγυτέρω μᾶλλον ἂν γνωρίζοιτο· κἂν προσήκοι ταῦτα διὰ πλειόνων ἐμφανίζειν, ἵν' εἴη γνώριμα· ταῦτα γὰρ καὶ τῆς χρείας ἐγγυτέρω ἐστίν, ὥστ' οὐκ ἂν εἴη θαυμαστὸν οὐδ' εἰ ἄλλος μὲν Ἰνδοῖς προσήκοι χωρογράφος, ἄλλος δὲ Αἰθίοψι, ἄλλος δὲ Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις· τί γὰρ ἂν προσήκοι τῷ παρ' Ἰνδοῖς γεωγράφῳ καὶ τὰ κατὰ Βοιωτοὺς οὕτω φράζειν ὡς Ὅμηρος

βων λέγει περὶ τῆς γεωγραφίας τῆς καθολικῆς, ἀληθεύει καὶ περὶ τῆς ἱστορίας τῆς καθολικῆς. Καὶ ὅμως ἡ λεπτομερεστέρα περὶ ἑκάστου τόπου χάριν τοῦ οἰκοῦντος ἔθνους γινομένη καὶ ἐκ πρακτικῶν λόγων καὶ πρακτικῆς χρείας ὑπαγορευομένη γεωγραφικὴ διδασκαλία ἢ μελέτη ἢ συγγραφὴ δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς καθολικῆς γεωγραφίας τῆς περιλαμβανούσης γενικήν τινα καὶ καθολικὴν γεωγραφικὴν σπουδὴν καὶ μελέτην τῆς ὅλης οἰκουμένης. Ἐπίσης δὲ καὶ ἡ λεπτομερεστέρα ἱστορικὴ διδασκαλία μελέτη καὶ συγγραφὴ περὶ ἑνὸς ἔθνους ἢ συμπολιτείας ἐθνῶν (Εὐρωπαϊκῶν λ. χ.) δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ὑπόστασιν τῆς καθολικῆς ἱστορίας. Καὶ δύναται μέν τις νὰ ὀνομάσῃ καὶ τὴν τοιαύτην ἱστορίαν τὴν περιστρεφομένην περὶ ἔθνη ἐν διηνεκεῖ καὶ ἀμοιβαίᾳ ἱστορικῇ ἐπ' ἄλληλα ἐπιδράσει διατελοῦντα, (οἷα λ. χ. τὰ ἔθνη τὰ Εὐρωπαϊκὰ) ἱστορίαν καθολικήν, ὡς ἐποίησε τοῦτο πολὺ πρὸ τοῦ Ῥάγκε ὁ Ι. Μύλλερος (1)· ἀλλὰ τοῦτο οὐδαμῶς κωλύει ἵνα ὑπεράνω τῆς καθολικῆς Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας ὑπάρχῃ καθολικὴ ἱστορία πάντων τῶν ἱστορικῶν ἐθνῶν. Καὶ ὁ Ἕλλην ὁ μελετῶν τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν λεπτομερέστερον, ὑπὸ ἔποψιν δηλονότι Ἑλληνικὴν ἤτοι ἐθνικήν, ὁ αὐτὸς δὲ καὶ ὡς Εὐρωπαῖος μελετῶν λεπτομερῶς τὴν Εὐρωπαϊκὴν καθόλου ἱστορίαν οὐδαμῶς κωλύεται, ὑπὸ ἔποψιν καθαρῶς ἀνθρωπίνην καὶ ἀκραιφνῶς ἐπιστημονικήν, νὰ μελετᾷ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἰνδῶν ἢ Σινῶν ἢ Βακτριανῶν μετὰ τοῦ αὐτοῦ ζήλου, μεθ' οὗ σπουδάζει περὶ τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν. Τοῦτο δὲ δύναται νὰ πράξῃ καὶ ὁ Ἰάπων περὶ τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Εὐρωπαϊκὴν καὶ περὶ τὴν ὅλην ἀνθρωπίνην ἱστορίαν. Διότι ἡ ὑπὸ καθαρῶς ἐπιστημονικὴν ἔποψιν καὶ μετ' ἀκραιφνοῦς ἐπιστημονικοῦ διαφέροντος μελέτη τῆς ἱστορίας κεῖται ὑπεράνω παντὸς περιορισμοῦ ἐξ αἰσθημάτων ἐθνικῶν καὶ ἐκ λόγων πρακτικῶν ὑπαγορευομένου. Ὁ ζῆλος μεθ' οὗ ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη ἐρευνᾷ νῦν τὰ κατὰ τὰς γλώσσας, φιλολογίας καὶ τὰς ἱστορίας τῶν ἐκτὸς τῆς Εὐρώπης λαῶν εἶναι τρανὸν τῶν λεγομένων τεκμήριον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ

«οἵθ' Ὑρίην ἐνέμοντο· καὶ Αὐλίδα πετρήεσσαν Σχοῖνόν τε Σκῶλόν τε»; ἡμῖν δὲ προσήκει, τὰ δὲ παρ' Ἰνδοῖς οὕτω καὶ τὰ καθ' ἕκαστα οὐκέτι· οὐδὲ γὰρ ἡ χρεία ἐπάγεται· μέτρον δ' αὕτη μάλιστα τῆς τοιαύτης ἐμπειρίας».

(1) Ὁ Ι. Μύλλερος ἐπέγραψε τὸ πρῶτον αὐτοῦ δοκίμιον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας «Αἱ χρονικαὶ περίοδοι τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τῶν κυριωτέρων ἐθνῶν» καὶ ὡς ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας ταύτης καθώρισε τὴν «Εὐρωπαϊκὴν ἀνθρωπότητα».

περὶ τὸν Ῥάγκε ἀποκλείουσι τοῦ χώρου τῆς θετικῆς ἱστορίας τὰς περὶ τὸν ἱστορικὸν βίον τῶν Ἀσιατικῶν λαῶν νῦν περιστρεφομένας μελέτας. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη μέθοδος δὲν ἔχει κῦρος ἀπόλυτον. Ἀφοῦ ὁ Ῥάγκε αὐτὸς ὥρισεν ὡς ἀρχὴν καὶ ἀφετηρίαν τῆς θετικῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας τὴν γραφήν, ἤτοι τὰ διὰ τῆς γραφῆς παραδεδομένα, πῶς δύναταί τις ν' ἀποκλείσῃ τοῦ χώρου τῆς θετικῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης τὴν ἱστορίαν τῶν Βαβυλωνίων, Αἰγυπτίων καὶ Ἀσσυρίων τὴν διὰ γραπτῶν μνημείων σαφεστέραν καὶ πιστοτέραν ἡμῖν παραδοθεῖσαν ἢ ὅπως παρεδόθη ἡ Ῥωμαϊκὴ ἱστορία διὰ τῶν χρονογραφιῶν, ἐξ ὧν ἠρύσαντο τὴν ὕλην τῆς ἑαυτῶν ἱστορίας οἱ συγγράψαντες Ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι συγγραφεῖς; Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ῥάγκε περιλαμβάνει ἐν τῇ παγκοσμίῳ αὐτοῦ ἱστορίᾳ μόνους τοὺς λαοὺς (ἴδ. σελ. 168) τοὺς ἀποτελοῦντας ἐν ἑαυτοῖς, δι' ἀμοιβαίας ἐπ' ἀλλήλους ἐπιδράσεως, «ζωντανήν τινα ὁλότητα» καὶ τοιούτους θεωρεῖ τοὺς λαοὺς τοὺς Εὐρωπαϊκούς, γινομένης ἀρχῆς ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἀλλ' εἶναι ἡ ἱστορία ἡ Ἑλληνικὴ καταληπτὴ ἄνευ τῆς ἱστορίας τῶν ἀρχαίων τῆς δυτικῆς Ἀσίας λαῶν καὶ ἰδίως τῶν παρὰ τὴν Μεσόγειον οἰκούντων; δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνικὸς ἱστορικὸς βίος ὡς παραχθεὶς ἄνευ ἐπιδράσεώς τινος ἐκ μέρους τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ ἀναπτυχθέντος ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ; Δύναται βεβαίως ν' ἀντείπῃ τις ὅτι ἡ μεταξὺ τῆς δυτικῆς Ἀσίας καὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀμοιβαία ἐπίδρασις εἶναι ἔμμεσος μὴ δυναμένη ν' ἀποτελέσῃ ἑνότητα ζωντανήν, οἵαν ἀξιοῖ ὁ Ῥάγκε προκειμένου περὶ λαῶν ἀποτελούντων ἑνότητα ἱστορικήν. Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον δύναται νὰ ῥηθῇ καὶ περὶ τῶν σχέσεων τοῦ νέου Εὐρωπαϊκοῦ βίου πρὸς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνορωμαϊκόν. Εὐλόγως δὲ παρατηρεῖ ὁ Βέρνχαϊμ, ἀντιλέγων τῇ σχολῇ τοῦ Ῥάγκε, ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐπέδρασαν ἐπὶ τὸν νεώτερον Εὐρωπαϊκὸν βίον οὐχὶ ἀμέσως, ἀλλὰ διὰ τῶν λειψάνων τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι δύναταί τις νὰ νοήσῃ *ἱστορικῶς* τὸν Ἀσιατικὸν Μωαμεθανισμὸν ἄνευ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τούτους ἀμφοτέρους ἄνευ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραὴλ; δύναταί τις νὰ συγγράψῃ καθολικὴν ἱστορίαν Εὐρωπαϊκὴν ἄνευ τοῦ Ἰσλάμ, ἄνευ τοῦ κράτους τῶν Χαλιφῶν, ἄνευ Τούρκων καὶ τοῦ Ὀσμανικοῦ κράτους; Ἀλλὰ καὶ ἐὰν εἰς τοιούτους λαοὺς ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ τοσαύτη μόνον παραχωρῆται θέσις, ὅση ἀπαραιτήτως ἀπαιτεῖται

ἵνα ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἱστορία καταστῇ ἐν πᾶσιν ἀρτία καὶ τελεία, ἡ τοιαύτη Εὐρωπαϊκὴ ἱστορία εἶναι ἁπλῶς παγκόσμιος ἱστορία τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἀνθρωπότητος κατ' οὐδένα τρόπον ἐξαντλοῦσα τὸ βάθος παγκοσμίου ἱστορίας πραγματικῆς, τοιαύτης, ἐν ᾗ Χριστιανισμὸς καὶ Μωαμεθανισμός, Χριστιανικὴ καὶ Ἰσλαμικὴ Ἀσία πρέπει νὰ ὦσιν ἐπίσης ἀντικείμενον γενικωτέρας ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ ἱστορικῆς παραστάσεως. Ἐν γένει δὲ τὸ σύστημα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας τῆς προτεινομένης ὑπὸ τῆς σχολῆς τοῦ Ῥάγκε καθίσταται ἐν πολλοῖς καθολικὴ ἱστορία Εὐρωπαϊκὴ ἔχουσα ἁπάσας τὰς κατὰ βάθος καὶ πλάτος ἀτελείας καὶ ἐλλείψεις ἱστορίας μερικῆς, μετ' εὐρυτάτης περιοχῆς. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἄλλος λόγος, δι' ὃν ὁ Ῥάγκε ἀπέκλεισε τοὺς Ἀσιατικοὺς λαοὺς ἐκ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, δὲν εἶναι λίαν ἰσχυρός. Οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι ἀποκλείονται τῆς κατὰ Ῥάγκε παγκοσμίου ἱστορίας διὰ τὴν αἰώνιον ἠρεμίαν, ἤτοι στασιμότητα αὐτῶν, ἐνῷ κατὰ τὸν Ῥάγκε τὰ ἔθνη ἐπὶ τοσοῦτον μόνον δύνανται νὰ θεωρῶνται ὡς ἔχοντα συνάφειαν πρὸς ἄλληλα ἱστορικὴν ἐφ' ὅσον ἐπιδρῶσιν ἀμοιβαίως ἐπ' ἄλληλα. Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ ὅτι ὑπάρχουσι σπουδαῖαι ἀντιρρήσεις ἀναιροῦσαι κατ' ἀρχὴν τὰς θεωρίας περὶ στασιμότητος τοῦ ἱστορικοῦ βίου παρά τισι λαοῖς ἱστορικοῖς(1), αἱ περὶ στασιμότητος τῶν λαῶν τῶν Ἀσιατικῶν θεωρίαι δὲν ἰσχύουσι προκειμένου περὶ πολλαπλῆς ἐπιδράσεως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ βίου Ἀσιατικῶν τινων λαῶν ἐπὶ τὸν βίον τὸν Ἑλληνικὸν καὶ διὰ τούτου ἐμμέσως ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν καθόλου βίον τῆς Εὐρώπης. Πάντως δὲ ἡ στασιμότης ἐν τῷ πολιτισμῷ δὲν εἶναι βεβαίως στασιμότης ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ λαοὶ οἱ ἐν στασιμότητι πολιτισμοῦ διατελοῦντες δι' ἐξωτερικῶν ἀκριβῶς ἱστορικῶν ἐπιδράσεων ἀφυπνίζονται ἰσχυρῶς εἰς ζωτικώτερον ἱστορικὸν βίον, ὡς τοῦτο συνέβη εἴς τινα ἔθνη ἱστορικὰ τῆς Ἀσίας διὰ τῆς διαδόσεως τοῦ Ἰσλάμ. Ἐν γένει δὲ ἡ Ἀσιατικὴ ἱστορία καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ διαρκῶς ἐν ἠρεμίᾳ καὶ

(1) «Λαοί τινες, οἷος λ.χ. ὁ Σινικός, καίπερ ὄντες ἀρχαιόθεν πεπολιτισμένοι, διατελοῦσι κατὰ τὸ φαινόμενον *στάσιμοι* ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀναπτύξει καὶ ἐνεργείᾳ, οὐδεμίαν ἐπιδεικνύοντες ἀνάπτυξιν μέχρι τοῦ σημείου, εἰς ὃ ἅπαξ ἐξίκοντο. Ἀλλὰ στασιμότης ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν δὲν ὑφίσταται ἀληθῶς παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις καὶ ὅ τι δι' ἐπιπολαίας θεωρίας τῶν πραγμάτων δοκεῖ στασιμότης, τοῦτο ἐν τῇ βαθυτέρᾳ τῶν πραγμάτων μελέτῃ ἀποδείκνυται ὡς μεγάλη κίνησις ἰδιόρρυθμος, ἥτις δὲν πρέπει νὰ διαλάθῃ ἡμᾶς καὶ νὰ φαίνηται ὡς μὴ ὑπάρχουσα, ἁπλῶς διότι δὲν ἐπιδρᾷ ἀμέσως καὶ ἐνεργῶς ἐπὶ τὸν ἡμέτερον Εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν». (Βέρνχαϊμ Lehrb. d. H. M. σελ. 36).

στασιμότητι διατελοῦσα. Τῆς Ἑλληνικῆς τοὐλάχιστον ἱστορίας τὸ μέγα καὶ σπουδαιότατον μέρος ἀνάγεται εἰς τὴν ἐπὶ τὸν Ἀσιατικὸν βίον ἐπίδρασιν καὶ εἰς τὴν μετὰ τούτου στενὴν συνάφειαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὸ κατὰ Ῥάγκε σύστημα τῆς καθολικῆς ἱστορίας, μεθ' ὅλα τὰ κατὰ μέρος πλεονεκτήματα αὐτοῦ ὑπὸ γενικὴν πρακτικὴν ἔποψιν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ δι' ἡμᾶς κρεῖττον καὶ τελειότερον τοῦ πρότερον ἐπικρατοῦντος φιλοσοφικοῦ συστήματος τῆς καθολικῆς ἱστορίας (1).

(1) Πρὸς τοὺς θιασώτας τῆς σχολῆς τῆς περιοριζούσης τὴν καθολικὴν ἱστορίαν εἰς τοὺς λαοὺς τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς ἀποτεινόμενος ὁ Βέρνχαϊμ (Lehrb. de H. M. σελ. 37-39) λέγει τὰ ἑξῆς: «Εἰς τοιοῦτον περιορισμὸν κατέληξαν ἐκ δύο διαφόρων ὁρμώμενοι ἀφετηριῶν... Οἱ ὑπέρμαχοι τῆς Γερμανικῆς φιλοσοφίας τοῦ ἰδεώδους, ἰδίως ὁ Ἔγελος καὶ οἱ τούτου θιασῶται, ὡς *κεφάλαιον* τῆς Ἱστορίας θεωροῦσι τὴν πρόοδον τοῦ πνεύματος τοῦ κόσμου τὴν μετὰ συνειδήσεως ἐλευθερίας γινομένην τὴν πραγματοποιουμένην ἐν τῷ πολιτισμῷ τῆς Εὐρωπαϊκῆς πολιτείας. Διὰ τούτους ἱστορία εἶναι μόνον ἐκεῖνο, ὅπερ ἀποτελεῖ οὐσιώδη ἱστορικὴν περίοδον ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ πνεύματος τοῦ κόσμου . . . Οἱ ἄμεσοι ὑπέρμαχοι καὶ ὁμολογηταὶ τῆς Ἐγελείου φιλοσοφίας ἐξέλιπον θανόντες· ἀλλὰ τὸ ἰσχυρὸν πνεῦμα τῆς φιλοσοφίας ἐκείνης κρατεῖ ἔτι τῶν ἡμετέρων θεωριῶν ἐν πολλοῖς τῆς ἐπιστήμης χώροις καὶ ἐπιδρᾷ ἀναμφιβόλως καὶ ἐν τῷ προκειμένῳ ζητήματι. Ἄλλοι εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα καταλήγουσι διὰ τῆς ἁπλουστέρας ὁδοῦ τοῦ πρακτικοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ: «Τί ἡμῖν μέλει, λέγουσι, περὶ τῶν λαῶν, οἵτινες πέραν τῶν ὁρίων τῆς Τουρκίας διαπληκτίζονται πρὸς ἀλλήλους; Ἡμεῖς θέλομεν νὰ φωτιζώμεθα μόνον περὶ τοῦ ἰδίου ἡμῶν παρελθόντος καὶ πολιτισμοῦ». Οἴκοθεν δῆλον ὅτι τοιοῦτον ἀτεχνῶς ἐμπειρικὸν διαφέρον δὲν δύναται νὰ ἰσχύῃ προκειμένου περὶ ἐπιστήμης. Ἄλλως ἔδει τις ν' ἀξιοῖ ἵνα πᾶσα ἐπιστήμη ἀσχολῆται μόνον περὶ ἐκεῖνο, ὅπερ ὑπισχνεῖται ἄμεσον πρακτικὴν χρησιμότητα. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ πρακτικὴν ἔποψιν εὐκόλως ἀποδεικνύεται τὸ ἐλλιπὲς τῆς τοιαύτης θεωρίας. Ἀκριβῶς δὲ ὁπόταν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ παρὸν καὶ εἰς τὴν νεωτάτην ἱστορίαν, τὴν τὰ μάλιστα διαφέρουσαν ἡμῖν, δὲν νοοῦμεν ἄρα ὅτι ἡ ἡμετέρα εὐδαιμονία καὶ κακοδαιμονία συνδέεται στενώτατα μετὰ πάντων τῶν γνωστῶν ἡμῖν λαῶν; Καὶ δὲν διαφέρει ἡμῖν ἡ ἱστορία τοῦ Ζανζιβάρ; Καὶ τίνα λαὸν ἢ τίνα χρόνον, ἐξ ὧν δυνάμεθα νὰ διδαχθῶμέν τι δι' ἡμᾶς αὐτούς, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς μὴ ἐπιδρῶντα ἐπὶ τὴν ἡμετέραν ἀνάπτυξιν; Ἄμεσός τις ἐπίδρασις ἐφ' ἡμᾶς δὲν πρέπει ν' ἀποτελέσῃ τὸν ἀπαραίτητον ὅρον τοῦ νὰ δώσωμεν σημασίαν τινὰ ἱστορικὴν εἰς τοὺς λαούς· (διότι οὕτω καὶ οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι δὲν εἶναι δι' ἡμᾶς ἀντικείμενον ἱστορίας· διότι καὶ οὗτοι δὲν ἐπιδρῶσιν ἐφ' ἡμᾶς ἀμέσως, ἀλλὰ διὰ τῶν λειψάνων τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν). Οὐχὶ «περιέργεια» ἁπλῆ καθίστησιν ἡμῖν ἄξια μελέτης τὰ συμβαίνοντα παρὰ τὸν Βαύτισον καὶ παρὰ τὸν Καττιγάραν (Ἰαντσεκιάγγον), ἀλλ' ἡ συνείδησις ὅτι αἱ τύχαι καὶ ἡ μόρφωσις πάντων τῶν ἀνθρώπων συνάπτονται μετ' ἀλλήλων. Διότι καὶ αὐτὸς ὁ τῆς πολιτικῆς σχολῆς θιασώτης ἱστοριογράφος δὲν θὰ θελήσῃ νὰ περιορίσῃ τὸν ὁρίζοντα τῆς ἱστορίας εἰς καθαρῶς πολιτικὴν συνάφειαν. . . Οὐδεὶς σήμερον βαθυγνώμων ἀνὴρ ἱστάμενος σοβαρῶς πρὸ τοιούτου ζητήματος θὰ ἀρνηθῇ τὴν μεγάλην συνάφειαν πάντων τῶν ἀνθρωπίνων... Λέγουσιν ὅτι εἶναι ἀδύνατον πάσας τὰς ἱστορικὰς ἐνεργείας πάντων τῶν λαῶν νὰ

'Αλλὰ ταῦτα λέγοντες ἐννοοῦμεν τὸ πρᾶγμα ἁπλῶς ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ἐξωτερικοῦ πλάτους καὶ τῆς περιοχῆς τῆς διδομένης εἰς τὴν κα-

συνάψῃ εἰς ἑνότητα μίαν καὶ ἐμπειρικῶς ὁ ἱστορικὸς εἶναι ὑποχρεωμένος πάντοτε νὰ περιορίσῃ τὰς μελέτας αὐτοῦ ἐν ὡρισμένῳ κύκλῳ ἀνθρώπων, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἵσταται· καὶ ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ (λέγουσι), ὃν τρόπον ἀντιλαμβάνεται τῆς ἐννοίας αὐτῆς ὁ Βουδδιστής, τοσοῦτον ὀλίγον ὁμοία ἐστὶ τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ τῇ γραφομένῃ ὑπὸ Γερμανοῦ λογίου, ὅσον ὁμοία εἶναι ἡ παγκόσμιος ἱστορία Σίνου τινὸς ἱστοριογράφου πρὸς τὴν τοῦ 'Ιωάννου Μυλλέρου ἢ πρὸς τὴν τοῦ 'Ράγκε. "Αν τοῦτο ἐν πᾶσιν ἦναι ὀρθόν, τότε καὶ ἡ παγκόσμιος ἱστορία τοῦ Γάλλου ἀλλοίαν παρίστησιν ὄψιν ἐξωτερικὴν ἢ τοῦ Γερμανοῦ· ἐν ἄλλαις λέξεσι, δὲν ὑπάρχει πλέον ἱστορία οὐδεμία μεθ' ἑνότητος ἐσωτερικῆς, οὐδεμία ὑφίσταται ἱστορία ἐξ ἀντικειμένου . . . Δὲν δυνάμεθα οὐδαμῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι, ὅταν ἐρευνῶμεν ἱστορίαν 'Ινδικὴν ἢ Σινικήν, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ὦμεν ἐν πᾶσι καὶ καθόλου μονομερεῖς 'Ινδοὶ ἢ Σῖναι ἐπιλανθανόμενοι ὡς δυνατὸν τοῦ ἡμετέρου ἱστορικοῦ κόσμου. Τοὐναντίον ἡ ἔποψις, ὑφ' ἣν ἡμεῖς, τιθέμενοι ἐκτὸς τοῦ ἰδίου ἡμῶν πολιτισμοῦ, ἐξετάζομεν τὰ τῶν διαφόρων ἐθνῶν, δύναται νὰ ἦναι τοιαύτη, ὥστε νὰ κῆται ἐκτὸς παντὸς ἰδιαιτέρου καὶ εἰδικοῦ ἐθνικοῦ ἱστορικοῦ βίου, καὶ τοιαύτη ἔποψις δύναται νὰ ἦναι μόνον ἡ καθαρῶς ἐπιστημονική, ἡ τοῦ σύμπαντος πολιτισμοῦ καὶ τῆς συμπάσης ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως. Πόσον τὸ τοιοῦτον πρακτικῶς εἶναι δυνατὸν διὰ τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν ἡμετέρων δυνάμεων καὶ κατὰ πόσον δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ ἀποσπάσωμεν ἡμᾶς αὐτοὺς τοῦ ἰδιαιτέρου ἡμῶν στενοῦ κύκλου, ἐν ᾧ θεωροῦμεν τὰ πράγματα, τὸ τοιοῦτον οὐδὲν σημαίνει ἀπέναντι τοῦ ζητήματος : ἐὰν ἡ ἡμετέρα ἐπιστήμη ἀπαιτῇ παρ' ἡμῶν κατ' ἀρχὴν νὰ ἐξετάζωμεν τὰ πράγματα ὑπὸ τὴν ἄνω μνημονευθεῖσαν ἔποψιν. Μεγάλη δὲ ἡ διαφορὰ ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔργῳ, ἂν ἐκ τῶν προτέρων ἀποβλέπωμεν πρὸς τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν ἐκπλήρωσιν τῆς τοιαύτης ἀπαιτήσεως ἢ ἐὰν ἐκ τῶν προτέρων ἀποκηρύττωμεν τὴν τοιαύτην ἀπαίτησιν τῆς ἐπιστήμης· μεγάλη δηλονότι ἡ διαφορὰ ἐὰν ἡμεῖς ἐκ τῶν προτέρων τὸν ἡμέτερον πολιτισμὸν θεωρῶμεν ὡς τὸ κεφάλαιον τῆς ἱστορίας καὶ θέλωμεν ν' ἀγνοῶμεν τοὺς τῶν ἄλλων λαῶν ἢ ἐὰν ἡμεῖς, μετριοφρονέστερον λογιζόμενοι, τὸν ἡμέτερον πολιτισμὸν θεωρῶμεν ὡς ἁπλοῦν τι μέρος (τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ) ἀποτελοῦν μετ' ἄλλων πολιτισμῶν τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν. Καὶ ἀπέναντι τῆς διαφορᾶς ταύτης οὐδὲν σημαίνει τὸ ὅτι ἡμεῖς τὸν ἡμέτερον πολιτισμὸν δυνάμεθα νὰ θεωρῶμεν ὡς τὸν μαλιστα προηγμένον καὶ πολυτιμότατον καὶ ὅτι διὰ λόγους εὐνοήτους προσωπικοῦ διαφέροντος προθυμότερον σπουδάζομεν περὶ τὸν πολιτισμὸν τοῦτον καὶ μειζονα τούτου ποιούμεθα ἐπιμέλειαν, ἀφοῦ δὲν θεωροῦμεν αὐτὸν ὡς τὸν μονον καὶ τὸ πᾶν, ἐνθυμούμενοι πάντοτε ὅτι ἡ ἱστορία δὲν περιορίζεται διὰ τῶν τεσσάρων πασσάλων τοῦ ἰδιαιτέρου πολιτισμοῦ. Τὸ τοιοῦτον δὲν ἐχει μόνον διαφέρον θεωρητικόν, ἀλλὰ καὶ σημασίαν οὐσιωδῶς πρακτικὴν διὰ τὴν ὅλην σπουδὴν τῆς ἡμετέρας ἐπιστήμης. "Ινα τοῦτο νοήσῃ τις σαφῶς, ἀρκεῖ νὰ παραβάλῃ τὴν σπουδὴν τῆς ἱστορίας, ὡς ἐγένετο αὐτη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν 'Ρωμαίων, οἵτινες ὡρμῶντο ἐξ ἐπόψεως ἀποκλειστικῆς (*), πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἡμεῖς καλλιεργοῦμεν τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην· διοτι ἡμεῖς ὁρμώμεθα σήμερον ἐξ ἐπόψεως κοσμοπολιτικῆς ἔχοντες ἰσχυραν ἢ ἀσθενῆ συνείδησιν τῆς τοιαύτης ἡμῶν ἐπόψεως. Καὶ ἡ τοι-

(*) Τὸ τοιοῦτον ἀναιρεῖται κατὰ μέγα μέρος (διὰ τοὺς Ἕλληνας τοὐλάχιστον) διὰ τῶν ἐν σελ. 169 περὶ τῆς παρ' Ἕλλησιν ἰδέας τῆς παγκοσμίου ἱστορίας εἰρημένων.

θολικὴν ἱστορίαν ὑπὸ τῆς φιλοσοφικῆς ἱστορικῆς σχολῆς, οὐχὶ δὲ ὑπὸ τὴν τῆς μεθόδου τοῦ ἱστορεῖν. Διότι, τιθεμένου κατὰ μέρος τοῦ ζητήματος τῆς περιοχῆς καὶ τῆς ἐκτάσεως, ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ καθαρῶς ἐπιστημονικοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου τοῦ συγγράφειν, τὸ σύστημα τῆς ἱστοριογραφίας τοῦ Ῥάγκε πρέπει νὰ θεωρηθῇ καθόλου ὡς μεγάλη πρόοδος ἐν τῇ ἐπιστήμῃ. Δι' αὐτοῦ ἡ ἱστορία ἐν γένει, ἄρα καὶ ἡ καθολική, κατέστη ἀληθῶς θετικὴ ἤ, ἵνα εἴπωμεν κατὰ Ῥάγκε, ἡ ἔννοια τῆς παγκοσμίου ἱστορίας διὰ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν ἰδεῶν ἐξηνθρωπίσθη (säcularisirt). Τὰ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας καθωρίσθησαν ἐπὶ θετικωτέρων βάσεων, ἀφοῦ τὰ διὰ τῆς γραφῆς παραδιδόμενα ἀπετέλεσαν τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας καὶ ἡ ὕλη τῆς ἱστορίας ἡ περιοριζομένη οὕτω εἰς τὰ ἔγγραφα μνημεῖα κατέστη ἐπιδεκτικωτέρα θετικῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης ἐπὶ ἱστορικῆς κριτικῆς ἐρειδομένης. Καὶ αὐτὴ ἡ μεθοδικὴ διαίρεσις καὶ ἐξεργασία τῆς καθολικῆς ἱστορίας κατέστησάν πως ἁπλούστερα. Διὰ πάντα ταῦτα τὰ πλεονεκτήματα τὸ σύστημα τοῦ Ῥάγκε, καίτοι δὲν δύναται αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ν' ἀπαρτίσῃ πλῆρες καὶ τέλειον σύστημα παγκοσμίου ἱστορίας, ὅμως συνδυαζόμενον ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν περιοχὴν (οὐχὶ τοῦ χρόνου, διὰ τῆς προσλήψεως τῶν περιόδων τῶν προϊστορικῶν, ὧν ἡ ἐξέτασις κεῖται ἐκτὸς τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ τῶν λαῶν τῶν ἐχόντων ὁπωσδήποτε ἱστορίαν) μετὰ τοῦ συστήματος τοῦ Σλόσσερ δύναται ν' ἀπεργάσηται σύστημα ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὰς μέχρι σήμερον προόδους τῆς ἐπιστήμης. Τὸ σύστημα τοῦτο, καθὰ εἴπομεν, πρέπει νὰ συμφωνῇ πρὸς τὸ τῆς φιλοσοφικῆς ἱστορικῆς σχολῆς μόνον ὡς πρὸς τὴν περιοχὴν τὴν κυρίως ἱστορικήν, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν προϊστορικήν, ἥτις δύναται νὰ γένηται ἀντικείμενον ἰδίας μελέτης, πολλῷ δ' ὀλιγώτερον τὴν κοσμολογικήν, οἵαν περιοχὴν ἔδωκεν ὁ Σλόσσερ εἰς τὴν καθολικὴν αὐτοῦ ἱστορίαν(1). Ἀλλὰ τὸ σύστημα τῆς φιλοσοφικῆς ἱστορικῆς σχολῆς ἔχει καὶ

αὐτὴ ἔποψις εἶναι ἡ μόνη προσήκουσα εἰς τὴν καθόλου περὶ τῆς ἱστορίας θεωρίαν τὴν ἐν πᾶσι κρατοῦσαν σήμερον, ὡς προερχομένην ἀμέσως ἀπὸ τοῦ ὁρισμοῦ αὐτοῦ τῆς ἱστορίας».

(1) Περατοῦμεν τὸ περὶ Καθολικῆς ἱστορίας κεφάλαιον τοῦτο προστιθέντες εἰς ὅσα περὶ ταύτης ἐρρήθησαν καὶ τάδε τὰ ὑπὸ τοῦ Ῥόττεκ εἰρημένα: «Ἡ καθολικὴ ἱστορία εἶναι ἡ μεγίστη καὶ μεγίστην ἔχουσα τὴν ἀξίαν καὶ ἡ διδακτικωτάτη ἱστορία. Ἄνευ αὐτῆς πᾶσαι αἱ εἰδικαὶ ἱστορίαι εἰσὶ τὸ μὲν ἀκατανόητοι, τὸ δὲ εἰς δευτερεύοντας σκοποὺς χρήσιμοι· ἄνευ ταύτης δὲν δυνάμεθα νὰ ὑψωθῶμεν εἰς τὸ σημεῖον, ἐξ οὗ πάντως

ἄλλο τι ἄξιον προσοχῆς καὶ μελέτης ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ· τοῦτο δὲ εἶναι ἡ ἔρευνα καὶ ἡ μελέτη τῶν ἀρχικῶν δυνάμεων τῶν ἐνεργουσῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἤτοι τὸ ζήτημα τὸ περὶ τῶν πρώτων ποιητικῶν καὶ τῶν ἐσχάτων τελικῶν αἰτίων ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ νεωτέρα ἱστοριογραφία (ἰδίως ἡ πολιτικὴ) ἡ ἀσχολουμένη κυρίως περὶ τὴν γνῶσιν καὶ παράστασιν τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς τοῦ ἱστορικοῦ βίου, οὐχὶ δὲ τῶν πρώτων καὶ ἐσχάτων αἰτίων αὐτοῦ, καταλείπει τὸ ζήτημα τοῦτο εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἢ εἰς τὴν λεγομένην φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας. Ἀλλ' ἡμεῖς, ἵνα μήτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῇ παρεμβάλωμεν ζητήματα ἐκβαίνοντα τῶν θετικῶν ὁρίων τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ μήτε ζητήματα ὁπωσδήποτε συνδεόμενα μετὰ τῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας παραπέμψωμεν εἰς ἐπιστήμην, ἧς ἡ ἐκτὸς τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης θέσις εἶναι λίαν ἐπισφαλὴς (ἰδ. σελ. 111 σημ. 1), πραγματευόμεθα ἐνταῦθα ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ γενικῶς καὶ κεφαλαιωδῶς καὶ *ἱστορικῶς* πάντα τὰ ζητήματα, ὅσα κεῖνται μὲν ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς θετικῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ στενῶς συνδέονται μετ' αὐτῆς. Τὰ ζητήματα ταῦτα εἶναι τὰ τῆς *Ἰδέας* ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

---

6. Ἡ Ἰδέα ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ. — Τὸ ζήτημα, ἂν ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου τὸν παραγόμενον κατ' οὐσίαν ἐκ τῆς βουλήσεως, ἤτοι ἐκ τῆς μετὰ συνειδήσεως καὶ ἐλευθερίας ἐνεργούσης πρακτικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐπιδρᾷ δύναμίς τις πνευματικὴ ὑπερτέρα διευθύνουσα τὴν πορείαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, εἶναι μᾶλλον φιλοσοφικὸν ἢ ἱστορικόν· ἀλλ' ἐκεῖνο, ὅπερ διαφέρει ἡμῖν ἐν τῇ διασαφήσει τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας, καὶ μάλιστα τῆς παγκοσμίου, εἶναι πρὸ πάντων ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξις τοῦ ζητήματος, καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην θέλομεν πραγματευθῇ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ τὸ ῥηθὲν ζήτημα, οὐχὶ πειρώμενοι νὰ λύσωμεν αὐτό, ἀλλ'

ἐν τῷ κράτει τῆς ἱστορίας δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὸ ἀληθῶς ἄξιον εἰδέναι ἀπὸ τοῦ μὴ ἔχοντος σημασίαν. Αὕτη εἶναι τὸ κεφάλαιον καὶ τὸ ἑνωτικὸν σημεῖον πασῶν τῶν κατὰ μέρος ἱστοριῶν, τὸ τὰ μάλιστα ἄξιον παγκοίνου διαφέροντος».

ἐκτιθέντες ἱστορικῶς τὰς διαφόρους ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ἱστοριογραφίας δοθείσας αὐτῷ λύσεις.

Ὁ ἄνθρωπος ὁ διὰ τῆς λογικῆς αὐτοῦ φύσεως δημιουργῶν καὶ ἀναπτύσσων τὴν ἱστορίαν ἤτοι τὸν ἱστορικὸν βίον αὐτοῦ, ἅμα ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ βίου τούτου ἀνῆλθον εἰς βαθμὸν παρασχόντα τῷ ἀνθρώπῳ συνειδησιν τοῦ τοιούτου βίου, δὲν ἐθεώρησε τὸν ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντα κόσμον ὡς ἔργον προελθὸν ἀποκλειστικῶς ἐξ ἀνθρώπου καὶ ἐξ ἀνθρωπίνων μόνον δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν, ἀλλ' ὡς ἔργον διεξαγόμενον ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου συνεργείᾳ καὶ ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην διεύθυνσιν ὑψηλοτέρας τινὸς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς δυνάμεως, τῆς προνοίας δηλονότι τῆς θεότητος. Ἡ τοιαύτη δόξα καὶ πίστις ἦτο στενῶς συνδεδεμένη μετὰ τῆς θρησκευτικῆς τοῦ ἀνθρώπου θεωρίας, καθ' ἣν ἡ τὰ πάντα δημιουργήσασα ὑπερτέρα τοῦ κόσμου ἀρχή, διευθύνουσα τὸν ἀνθρώπινον βίον πρὸς σκοπὸν ὑπ' αὐτῆς ταύτης προωρισμένον, ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὴν πορείαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τοιούτου βίου *ὑπερίπω τῶν ὁρίων, ἐν οἷς ἐνεργεῖ ἡ βούλησις καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου*. Ἡ ἰδέα τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων συνεδέθη πρωϊμώτατα μετὰ τῆς ἰδέας τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου, μετὰ τῆς ἰδέας δηλονότι, καθ' ἣν, ὅπως ὁ φυσικὸς κόσμος ὁ ἐκτὸς τῆς βουλήσεως καὶ ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου κείμενος, οὕτω καὶ ὁ κόσμος ὁ διὰ τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας καὶ διὰ τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου δημιουργούμενος, ἀποτελεῖ τάξιν ἔννομον καὶ ἠθικήν, ἤτοι τάξιν ἐξ ἐλευθέρας ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου προερχομένην, ἀλλ' ὑποκειμένην εἰς νόμους ἠθικούς, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φυσικὴν τάξιν, τὴν ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἢ ὑπὸ τῆς φύσεως παραχθεῖσαν καὶ διευθυνομένην. Ὁ ἄνθρωπος ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ ἀπέναντι τῆς φύσεως εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὴν τάξιν ταύτην, ὑποχρεωμένος νὰ ῥυθμίζῃ τὴν ἐλευθέραν ἐνέργειαν αὐτοῦ συμφώνως πρὸς τοὺς ἐκ τῆς ἠθικῆς τάξεως παραγομένους νόμους, τοὺς καλουμένους ἠθικούς, τῆς ὑπερτέρας προνοίας τοῦ Θεοῦ ἐργαζομένης μόνον, ἐκεῖ, ἔνθα εὑρίσκει ὅρια ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερία καὶ κατ' ἀκολουθίαν, μετὰ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως παύει καὶ ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἐκ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου προερχόμενα ἔργα ῥυθμίζονται καὶ διευθύνονται, ὑπεράνω τῆς θελήσεως τοῦ δρῶντος, πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς φύσεως τεταγμένον τῷ ἀνθρώπῳ σκοπόν. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῇ πορείᾳ τῆς θρη-

σκευτικῆς καὶ καθόλου τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀναλόγως τοῦ μείζονος ἢ ἐλάττονος βαθμοῦ τῆς τοιαύτης πνευματικῆς ἀναπτύξεως, αἱ περὶ ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ὑπὲρ ταύτην ἐνεργούσης ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα ὑψηλοτέρας δυνάμεως ἰδέαι ὑπέστησαν δεινὴν σύγχυσιν καὶ ἔργα δι' ἀνθρώπων τελεσθέντα ἀπεδόθησαν εἰς τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν τῆς θείας δυνάμεως, ἐνίοτε δὲ τἀνάπαλιν ὁ ἄνθρωπος ἀπέδωκεν εἰς ἑαυτὸν ἔργα μείζονα τῶν ὑπ' αὐτοῦ διαπραχθέντων, οὐχὶ δὲ σπανίως ἐθεώρησεν ἑαυτὸν μέγαν καὶ διὰ γεγονότα ἀνεξάρτητα τῆς θελήσεως καὶ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ μέγας ἐπῆλθε «ταραγμὸς ἔν τε τοῖς θείοις καὶ ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις», μεγάλη ἐν τῇ ἱστορικῇ συνειδήσει τῆς ἀνθρωπότητος σύγχυσις τῶν ἀνθρωπίνων καὶ τῶν θείων ἐν τοῖς γεγονόσι τοῦ ἱστορικοῦ βίου, καὶ ἡ περὶ προνοίας τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν βίον ἰδέα ὑπὸ πολλὰς καὶ ποικιλωτάτας διετυπώθη μορφὰς ἀντιλήψεων καὶ ἐννοιῶν, ἀναλόγως τοῦ καθόλου τρόπου καὶ βαθμοῦ τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου μορφώσεως, ἀπὸ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐγράφησαν αἱ πρῶται τῆς ἱστορίας σελίδες ἢ αἱ πρῶται διεμορφώθησαν ἱστορικαὶ παραδόσεις, μέχρι τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἡ ἱστορία ἐγένετο θετικὴ ἐπιστήμη. Ἀλλ' ἐν ἁπάσαις ταῖς ποικίλαις ταύταις ἀντιλήψεσι καὶ ἐννοίαις καὶ γνώμαις τῶν λαῶν ἡ ἰδέα ἠθικῆς τινος τάξεως ἐμφαίνεται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον σαφὴς ἐν τῇ ἱστορικῇ συνειδήσει πάντων τῶν ἱστορικῶν λαῶν ἀποτελοῦσα τὴν βαθεῖαν πεποίθησιν πάντων τῶν περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐμβριθῶς φιλοσοφησάντων πνευμάτων πάντων τῶν αἰώνων. Ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις ἐγγράφοις ἱστορικοῖς μνημείοις, τῆς Βαβυλωνίας, Ἀσσυρίας καὶ Αἰγύπτου οἱ τῶν χωρῶν τούτων ἡγεμόνες τὰ ἔργα καὶ τὰ κατορθώματα αὐτῶν, ὡς καὶ τὴν ἥτταν καὶ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐχθρῶν, ἀπέδωκαν εἰς τὴν ἄμεσον πρόνοιαν καὶ ἐπίδρασιν τῶν θεῶν αὐτῶν «Ὁ μὴ φοβούμενος τὸν θεὸν ἡγεμών, κατά τινα Νινευϊκὴν ἐπιγραφήν, ἐκκόπτεται ὡς ὁ κάλαμος». Ἐν ταῖς ἀρχαιοτάταις χρονογραφίαις τῶν Σινῶν ἐπικρατεῖ ἡ ἰδέα ὅτι ἡγεμόνες καὶ λαοὶ διὰ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν προκαλοῦσιν ἐφ' ἑαυτοὺς τὰς δεινοτάτας τιμωρίας καὶ ὅτι ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τῶν λαῶν δεσπόζει τις ὑψηλότερος νόμος, ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ ὁποίου ἐξαρτᾶται ἡ *ἀξία* τοῦ βίου ἐκείνου. Ἐπίσης δὲ ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις βιβλίοις τῶν Ἀρίων λαῶν, ἐν τῷ Βέδᾳ τῶν Ἀρίων τῆς Ἰνδικῆς, καὶ ἐν τῷ Ἀβέστᾳ τῶν Ἀρίων τῆς Ἀριανῆς ὁ θεὸς παρίσταται ὡς ἱδρυτὴς τῆς ἠθικῆς τά-

ξεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν αἰωνίων νόμων αὐτοῦ. Ἐν τῷ Βραχμανισμῷ τῶν Ἰνδῶν τοσοῦτον ἐπεκράτησεν ἐν τῇ ἱστορικῇ συνειδήσει ἡ ἰδέα περὶ τῆς θείας διατάξεως τῶν κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον, ὥστε οὐδέποτε τὸ ὑπὸ τὸν Βραχμανισμὸν διατελοῦν Ἰνδικὸν ἔθνος, μεθ' ὅλον τὸν πανάρχαιον πολιτισμὸν αὐτοῦ, παρήγαγεν ἱστορίαν ἢ ἱστοριογραφίαν, ἀλλ' ἡ ποίησις, ἤτοι ἡ ποιητικὴ ἱστορία, ἔμεινεν ἡ μόνη πραγματικὴ ἱστορία τοῦ ἔθνους τούτου. Καὶ οἱ μεγάλοι βασιλεῖς τῶν Περσῶν Κῦρος καὶ Δαρεῖος ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς αὐτῶν ἅπαν τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν ἀποδίδουσιν εἰς τὴν χάριν τοῦ ὑψίστου θεοῦ τοῦ κόσμου, τῆς ἀρχῆς τοῦ φωτός, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς σοφίας, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, Ὡρομάσδου· ὅλη δὲ ἡ πολιτικὴ τάξις τῆς μεγάλης Περσικῆς μοναρχίας ἐθεωρήθη ὡς ἡ ἐπὶ γῆς ἐξεικόνισις τῆς θείας ἐν οὐρανῷ πολιτείας τοῦ Ὡρομάσδου. Εἶναι δὲ περιττὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἰσραὴλ τὰ πάντα γίνονται δι' ἀδιαλείπτου καὶ ἀμέσου ἐπιδράσεως τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ.

Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησι, παρ' οἷς ἄρχεται ἀληθεστέρα καὶ πραγματικωτέρα ἱστορικὴ ἀνάπτυξις συνδεομένη μετὰ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἐν τῷ ἐλευθέρως διανοεῖσθαι καὶ πράττειν ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ νοεῖν τὸν προορισμὸν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἡ ἀρχαιοτάτη ἱστορία ἄρχεται μετὰ τῆς ἰδέας τῆς διηνεκοῦς ἐπιβλέψεως τοῦ θείου ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα. Ἅπασα ἡ ἡρωϊκὴ καλουμένη περίοδος τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας παρέστη ὑπὸ τοῦ ἔπους τοῦ ἡρωϊκοῦ, ἤτοι τῆς ἡρωϊκῆς ποιητικῆς ἱστορίας, ὡς ἱστορία ἢ «ἔργα ἀνδρῶν τε θεῶν τε» ἐν διηνεκεῖ πρὸς ἀλλήλους συναφείᾳ δρώντων. Καὶ πλὴν τῆς ὑπερτάτης ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐπιβλέψεως τοῦ τὰ πάντα ἄνωθεν ἐκ τοῦ Ὀλύμπου ἐφορῶντος καὶ ἰθύνοντος Διὸς ἐνεργοῦσιν ἐπὶ τὸν Ὁμηρικὸν ἱστορικὸν κόσμον καὶ ἄλλαι δυνάμεις ἠθικαί, ἰσχυρότεραι καὶ αὐτῆς τῆς θελήσεως τοῦ Διός, ἐκπροσωποῦσαι τοὺς αἰωνίους καὶ ἀναλλοιώτους ἠθικοὺς νόμους τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου. Τοιαῦται δυνάμεις εἶναι ἡ Μοῖρα, ἡ Νέμεσις, ἡ Ἄτη, καὶ ἡ τοὺς θεοὺς δαμάζουσα ἀδήριτος Ἀνάγκη. Συγχρόνως δὲ ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἡ ἀνάγκη, ἣν ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ βίῳ τῆς τοῦ θείου ἀρωγῆς (1). Ἀλλὰ καὶ ὁ πρῶτος συγγραφεὺς παγκοσμίου ἱστορικῆς πραγματείας Ἡρόδοτος, ὁ ἐκπροσωπῶν τήν τε πρὸ αὐτοῦ καὶ τὴν σύγ-

(1) Ἴδ. σελ. 71.

χρονον αὐτῷ Ἰωνικὴν ἱστοριογραφίαν, ὁ καὶ πατὴρ τῆς ἱστορίας κληθείς, συνεδύασε στενῶς, ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφείσῃ ἱστορίᾳ, τὴν ἐπίδρασιν τοῦ θείου ἐπὶ τὰ ἀθρώπινα πράγματα μετὰ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἐν ἐλευθερίᾳ βουλήσεως ἀναπτυσσομένης καὶ δρώσης ἀνθρωπίνης ἀρετῆς. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἡροδότου, ὅπως ἐν τοῖς Ὁμηρικοῖς ἔπεσιν, ὁ θεὸς παρίσταται ἐπιβλέπων ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα, καὶ ἐντεῦθεν ὑπὸ τὰ αὐτὰ ἢ διάφορα ὀνόματα καὶ ὑπὸ διάφορον ἐν μέρει τρόπον ἀντιλήψεως ἐνεργοῦσιν ἐν τῷ ἠθικῷ κόσμῳ ἡ Μοῖρα, ἡ Νέμεσις, ἡ Ἄτη. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἡ τοῦ Ἡροδότου ἱστορία ἀποτελεῖ οὕτως εἰπεῖν, τὸν δεσμὸν τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, καὶ διὰ τοῦ Ἡροδότου γίνεται τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν *ἐξανθρώπισιν*(1) τῆς ἱστορίας. Πρὸς τῇ ἀδιαλείπτῳ ἐπιβλέψει τοῦ θείου ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα καὶ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς θελήσεως αὐτοῦ, καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἀρετῆς, ἀποτελεῖ μεγάλην δύναμιν ἱστορικήν. Ἡ Ἑλλὰς ἡ μικρὰ καὶ πενιχρὰ ἡ ἀγωνιζομένη κατὰ τοῦ μεγάλου Ἀσιατικοῦ ὄγκου καὶ νικῶσα τοῦτον ἐν *πενίᾳ*, «δι' ἀρετῆς ἐπάκτου, ἀπό τε σοφίης κατεργασμένης καὶ νόμου ἰσχυροῦ» (2), κατορθοῖ τὸ μέγα τοῦτο κατόρθωμα καὶ κατισχύει τοῦ ἀτάκτου δουλικοῦ πλήθους καὶ τῆς ὑλικῆς δυνάμεως τῆς Ἀσίας διὰ τῆς εὐσεβείας τῆς πρὸς τοὺς θεούς, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, τῆς ἀφοσιώσεως πρὸς τὸ καθῆκον καὶ τῆς αὐταπαρνήσεως. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀναγνώρισις αὕτη τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας, ἡ παράστασις τοῦ ἀνθρώπου ὡς δι' ἰδίων δυνάμεων ἐνεργοῦντος ἐν τῇ ἱστορίᾳ, συνδέεται παρὰ Ἡροδότῳ στενῶς μετὰ τῆς ἰδέας τῆς ἠθικῆς τάξεως, καθ' ἣν ὁ θεὸς εἰς τὸν ἀσθενῆ παρέχει δύναμιν καὶ σθένος ἐναντίον τοῦ ἐγωϊστικῶς ἐπαιρομένου καὶ ἐν τῇ αἰσθήσει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ ἀμνημονοῦντος τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὑπερόπτου δυνάστου. Ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἐντεῦθεν ἀπορρέουσα ἠθικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου διατελεῖ ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν πρόνοιαν τὴν θείαν ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς ἠθικῆς τάξεως, καὶ ἡ ἱστορία παρίσταται παρὰ τῷ

(1) Ἐποιησάμεθα χρῆσιν τῆς λέξεως ταύτης καὶ ἀνωτέρω (ἴδ. σελ. 78) ἔνθα μεταφράζομεν τὰ Εὐρωπαϊκὰ sākularisiren, seculariser, ὡς κάλλιον ἢ τὸ *ἐκλαϊκεύω* ἑρμηνευούσης τὴν ἔννοιαν τῆς μεταστάσεως τῶν θείων εἰς τὰ ἀνθρώπινα. Ἴδ. Πλουτ. Περὶ Ἴσιδ. καὶ Ὀσίρ. 23 «Ἐξανθρωπίζοντας τὰ θεῖα»· πρβλ. καὶ περὶ τοῦ «Σωκράτους Δαιμονίου» 12 «φιλοσοφίαν ἐξανθρωπίσαντος».

(2) Ἡρόδ. Ζ' 102 «. . . τῇ Ἑλλάδι πενίη μὲν αἰεί κοτε σύντροφός ἐστι, ἀρετὴ δὲ ἔπακτός ἐστι, ἀπό τε σοφίης κατεργασμένη καὶ νόμου ἰσχυροῦ· τῇ διαχρεωμένη ἡ Ἑλλὰς τήν τε πενίην ἀπαμύνεται καὶ τὴν δεσποσύνην».

Ἡροδότῳ ὡς μέγα κριτήριον τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων.

Ἓν τῶν μᾶλλον ἀξιοσημειώτων φαινομένων τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ εἶναι ὅτι ἐν τῇ μεγίστῃ ἀκμῇ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἡ ἰδέα ἡ περὶ τῆς ἠθικῆς ἀξίας τοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ ὑψίστῳ βαθμῷ τῆς τελειότητος αὐτοῦ συνδυάζεται μετὰ τῆς ἰδέας τῆς ἀτελείας τοῦ ἀνθρωπίνου μεγαλείου καὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπιβλέψεως καὶ ἐπιδράσεως τοῦ θείου ἐπὶ τὰς ἀνθρωπίνας πράξεις. Ἐν οὐδεμιᾷ περιόδῳ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας ἡ συνείδησις τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας, τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου μεγαλείου τοσοῦτον ἐξήρθη ἐν τῷ πνεύματι τοῦ Ἕλληνος, ὅσον μετὰ τὰ Μηδικὰ καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῶν Μηδικῶν. Αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ κατὰ τῶν Μήδων κατόρθωμα καὶ τὸ κατ' ἀκολουθίαν τούτου δημιουργηθὲν μέγα ἐπὶ τῶν θαλασσῶν Ἀθηναϊκὸν κράτος, ἡ μεγάλη καὶ ἀπαράμιλλος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ πνευματικὴ ἀνάπτυξις καὶ ἠθικὴ ἔξαρσις ἡ μετὰ τοῦ κράτους ἐκείνου συνδεομένη, ἐνέπνευσαν εἰς τοὺς μεγάλους τραγικοὺς ποιητὰς τῶν Ἀθηνῶν τὴν περὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ ἀνθρώπου ἰδέαν. Τότε ὁ Αἰσχύλος ἐν τῷ «Προμηθεῖ Δεσμώτῃ» παρέστησε τὴν εἰκόνα τοῦ κατὰ τῆς φύσεως καὶ κατὰ τοῦ Διὸς ἀγωνιζομένου πολυμηχάνου ἀνθρώπου, καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐξύμνησε τὴν δεινότητα τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἀγωνιζομένου νὰ ὑποτάξῃ τὴν φύσιν ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ, τοῦ ἐπὶ πάντα μηχανωμένου πόρον καὶ ἐπὶ μηδὲν ἀπόρου, τοῦ κατὰ πάντων τῶν φυσικῶν, πλὴν τοῦ θανάτου, κακῶν ἐπινοήσαντος μέσα θεραπείας (1). Καὶ ὅμως μετὰ τῆς τοιαύτης περὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ ἀνθρώπου ἰδέας συνεδέθησαν παρὰ τοῖς μνημονευθεῖσι μεγάλοις ποιηταῖς, τοῖς μεγάλοις ἀντιπροσώποις καὶ ἑρμηνεῦσι τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τοῦ Ἕλληνος, ἰδίως παρὰ τῷ Σοφοκλεῖ, ἰδέαι περὶ τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν αἰωνίων καὶ ἀναλλοιώτων ἠθικῶν νόμων τῶν ἐν οὐρανῷ γεννηθέντων καὶ διεπόντων τὰ ἀνθρώπινα ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων βουλευμάτων· τῶν νόμων τῶν οὐρανίων τῶν τιμωρούντων ἀπηνῶς πᾶσαν ὕβριν ἀνθρώπου, πάντα ἐγωϊσμὸν ἀνθρώπειον ἀποπειρώμενον νὰ παραβιάσῃ τὸν ἠθικὸν νόμον, καὶ λησμονοῦντα ὅτι ὑπεράνω τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς βουλήσεως καὶ τῶν νόμων τῶν ἀνθρωπίνων δεσπόζουσι νόμοι αἰώνιοι ἠθικοί, ἀναλλοίωτοι, ἀκατάληπτοι

(1) Ἴδ. σελ. 24.

εἰς τὸν ἄνθρωπον ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ γένεσιν αὐτῶν. Οὕτω, ὅσον τὸ μεγαλεῖον τὸ ἱστορικὸν τοῦ ἀνθρώπου ὑψοῦται ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Ἕλληνος εἰς τὸ ἐφικτὸν αὐτῷ ὕψος, τοσοῦτον ἀποκαλύπτονται αὐτῷ τὰ ἀσθενῆ μέρη τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἀνακηρύσσεται τὸ ἀπόλυτον κράτος τῆς ἠθικῆς τάξεως (τῆς εἰκονιζομένης πρὸ πάντων ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ δικαίου), τῆς μὴ περιοριζούσης τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ῥυθμιζούσης αὐτὴν καὶ κολαζούσης τὰς παρεκτροπὰς αὐτῆς καὶ ἡ ἐν λόγοις καὶ ἔργοις τελειότης (ἡ εὐσεπτος ἁγνεία ἔργων λόγων τε πάντων) θεωρεῖται ὡς ὕψιστον ἰδεῶδες τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἐφικτὸν καθιστάμενον τῷ ἀνθρώπῳ διὰ τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ὁ Ζεὺς εἶναι ὁ ὑπεράνω πάσης φθορᾶς καὶ φθαρτότητος καὶ παντὸς περιορισμοῦ τοῦ χρόνου διέπων καὶ ἐπιτηρῶν τὴν τάξιν ταύτην(1). Οὕτω μεγαλοφυῶς, οὕτω εὐσεβῶς, φιλοσοφικῶς, ὑπερηφάνως καὶ ἐν συναισθήσει τοῦ ἀνθρωπίνου μεγαλείου, ἅμα δὲ καὶ βαθείᾳ νοήσει καὶ ἐπιγνώσει τοῦ κράτους τοῦ «θείου» ἐν τοῖς ἀνθρωπίνοις, συνέδεσε τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, ἐν τῇ ὑψίστῃ βαθμίδι τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν πρόνοιαν τὴν θείαν ἐν τῇ πορείᾳ καὶ ἀναπτύξει τοῦ ἱστορικοῦ βίου.

Ἀλλὰ τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐν τῇ βαθείᾳ ταύτῃ νοήσει καὶ ὑψη-

(1) Σοφοκλ. Οἰδίπ. Τύρ. 863 - 879.

Εἴ μοι ξυνείη φέροντι
μοῖρα τὰν εὔσεπτον ἁγνείαν λόγων ἔργων τε πάντων,
ὧν νόμοι πρόκεινται
ὑψίποδες, οὐρανίαν
δι' αἰθέρα τεκνωθέντες, ὧν Ὄλυμπος
πατὴρ μόνος, οὐδέ νιν
θνατὰ φύσις ἀνέρων
ἔτικτεν, οὐδὲ μήποτε λάθα κατακοιμάσῃ.
μέγας ἐν τούτοις θεός, οὐδὲ γηράσκει.
Ὕβρις φυτεύει τύραννον·
ὕβρις, εἰ πολλῶν ὑπερπλησθῇ μάταν, ἃ μὴ ἐπίκαιρα,
μηδὲ συμφέροντα,
ἀκρότατον εἰσαναβᾶσ'
αἶπος ἀπότομον ὤρουσεν εἰς ἀνάγκαν,
ἔνθ' οὐ ποδὶ χρησίμῳ
χρῆται.

Ἴδε καὶ τὰ παρὰ τοῦ αὐτοῦ Σοφοκλέους (Ἀντιγ. στ. 456 - 458) περὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἰρημένα:

Οὐ γάρ τι νῦν γε κἀχθές, ἀλλ' ἀείποτε
ζῇ ταῦτα, κοὐδεὶς οἶδεν ἐξ ὅτου φάνη.

λοφώνῳ ἀνακηρύξει τοῦ κράτους τῆς θείας προνοίας ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ δὲν ἔπαυσε νὰ ἐξετάζῃ τὰ ἀνθρώπινα καὶ ὑπὸ τὴν θετικὴν τούτων καὶ καθαρῶς ἀνθρωπίνην ὄψιν καὶ φύσιν, ὡς ἀπαιτεῖ τὸ τοιοῦτον ἡ θετικὴ τῆς ἱστορίας ἐπιστήμη. Εἰς τοῦτο δὲ συνετέλεσε καὶ αὐτὴ ἡ περαιτέρω πορεία τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ διὰ τοῦ μεγάλου Ἀθηναϊκοῦ κράτους καὶ τοῦ ἐντεῦθεν προελθόντος Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐξέγερσις τῶν πολιτικῶν παθῶν ἔστρεψε τὴν διάνοιαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀπὸ τοῦ ἰδεώδους χώρου τοῦ ἠθικοῦ καὶ πολιτικοῦ μεγαλείου ἐπὶ τὰ θετικώτερα ἀντικείμενα τοῦ πρακτικοῦ πολιτικοῦ βίου. Ἡ ἕνεκα πολιτικῶν συμφερόντων καὶ πολιτικῶν παθῶν διαίρεσις τοῦ Ἑλληνικοῦ εἰς δύο μεγάλα ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα ἐπέδρασε βαθύτατα καὶ ἐπὶ τὰς περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἰδέας. Ὁ Θουκυδίδης ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι ὁ μέγας ἀντιπρόσωπος τῶν ἰδεῶν, τῶν διανοημάτων, τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν παθῶν τῶν χρόνων τούτων, ὅπως ἐν μέρει ὁ Εὐριπίδης ἐν τῇ ποιήσει τῇ τραγικῇ. Παρὰ τῷ Θουκυδίδῃ *ἐξανθρωπίζεται* ἐντελῶς ἡ ἱστορία. Οὐχὶ θεὸς καὶ θεῖαι δυνάμεις, ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι εἰσὶν οἱ ἄγοντες καὶ φέροντες τὰ τῆς Ἑλλάδος πράγματα καὶ οὗτοι μόνοι παρίστανται ὡς ἐνεργοῦντες ἐν τῇ μεγάλῃ σκηνῇ τῆς ἱστορίας. Οὐχὶ Μοῖρα, οὐχὶ Νέμεσις, οὐδ' Ἄτη, οὐ *τὸ θεῖον φθονοῦν*, ἀλλ' ἀνθρώπιναι ἰδέαι καὶ ἀξιώσεις περὶ δικαίου καὶ πάθη φυλετικὰ καὶ πολιτικὰ εἰσὶν αἱ ἠθικαὶ δυνάμεις αἱ κινοῦσαι τὸν ἱστορικὸν βίον τῆς Ἑλλάδος. Καὶ οὐδεὶς ἱστορικὸς εἰσέδυ τοσοῦτον εἰς τὰ βάθη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἵνα ἐξηγήσῃ ἐντεῦθεν τὴν ἱστορίαν, ὅσον ὁ Θουκυδίδης. Ἡ ἱστορία αὐτοῦ, ὅπως ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ τρόπου τοῦ συγγράφειν, οὕτω καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας εἶναι ἱστορία ἀκραιφνῶς πραγματική. Τὰ πάντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἑρμηνεύονται διὰ τῆς ἱστορίας αὐτῆς, διὰ τῆς πραγματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας καὶ ἠθικῆς αὐτονομίας. Ἀλλ' ἡ ἠθικὴ αὕτη αὐτονομία τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἀπόλυτος οὐδὲ παρὰ τῷ Θουκυδίδῃ. Πόρρωθεν ἐν τοῖς ἐσχάτοις ὁρίοις τοῦ ἱστορικοῦ ὁρίζοντος καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου, ἐκεῖ, ἔνθα ἡ ἀνθρωπίνη δύναμις δὲν δύναται νὰ χωρήσῃ καὶ οἱ φυσικοὶ λόγοι δὲν ἑρμηνεύουσι σαφῶς τὰ πράγματα, φαίνεται δύναμίς τις ὑπερτέρα τῆς ἀνθρωπίνης· τὰ δαιμόνια (1), ἡ

(1) Θουκ. Β' 64 «φέρειν τε χρὴ τὰ δαιμόνια ἀναγκαίως».

τύχη (1), τὸ θεῖον (2), ἡ ἀναγκαία φύσις (3), ἀποτελοῦσι λεληθότως τὸ ἔσχατον κριτήριον τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἱστορικῶν πράξεων ἐνῷ ἡ εἰς *μαντικὴν* καὶ εἰς *χρησμοὺς* πίστις καταδικάζεται (4). Ἡ τοῦ Θουκυδίδου ἱστορία εἶναι κατὰ τοῦτο πραγματική, ὅτι ἑρμηνεύει τὰ ἀνθρώπινα διὰ τῶν ἀνθρώπων· δὲν εἰσάγει ἀποτόμως τὸν θεὸν εἰς τὰ ἀνθρώπινα, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐξάντλησιν τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων καὶ πάσης διὰ τούτων ἑρμηνείας τῶν γινομένων, ἀνάγει τὰ ἀνθρώπινα εἰς τὸ θεῖον ὡς τὴν ἐσχάτην αἰτίαν τῶν πραγμάτων.

Ὅ,τι ὁ Θουκυδίδης ἐποίησεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τοῦτο ὁ σύγχρονος αὐτῷ Σωκράτης ἐτέλεσεν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῇ πρακτικῇ τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δηλονότι τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς καὶ τελειότητος, ἐξηγούμενος τὸν ἄνθρωπον διὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τῆς μελέτης τῆς ὑψηλοτέρας καὶ θειοτέρας ἀνθρωπίνης φύσεως· ἐν τῷ «Γνῶναι ἑαυτὸν» τοῦ ἀνθρώπου εὑρίσκων τὸν θεῖον προορισμόν, πᾶσαν δὲ τὴν ἐπὶ μέρους ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἑρμηνεύων διὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τὴν φύσιν ταύτην ἐν τῷ ὅλῳ αὐτῆς παριστῶν ὡς θείαν, ὡς ἐκ θεοῦ, ἐκ τῆς προνοίας τοῦ θεοῦ ἀπορρέουσαν καὶ εἰς θεῖον προωρισμένην τέρμα. Διὰ τοῦ στόματος τοῦ Σωκράτους ἐξήνεγκεν ὁ Πλάτων τὴν ἐλπίδα περὶ τοῦ *θείου λόγου* τοῦ δυναμένου νὰ καθοδηγήσῃ τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ πελάγει τοῦ βίου. Ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ ἀναλυτικῶς ἐξετάζων πάντα τὰ εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον ἀναγόμενα, ἑρμηνεύει μὲν καὶ οὗτος τὰ κατὰ τὸν ἄνθρωπον ἐν τῷ κοινωνικῷ καὶ τῷ πολιτικῷ βίῳ, τῇ διπλῇ ταύτῃ ἀρχῇ τῆς ἱστορικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀναπτύξεως, διὰ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τὴν φύσιν αὐτὴν τὴν δημιουργοῦσαν τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν καὶ πολιτείαν παρίστησιν ἐργαζομένην μετὰ λόγου καὶ σκοποῦ (ἴδ. σελ. 51), λέγων οὕτω ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μετὰ πολλοὺς αἰῶνας εἶπε καὶ ὁ Κάντιος, ἐν τῷ ἱστο-

(1) Θουκ. Γ' 45 «... καὶ ἡ τύχη ἐπ' αὐτοῖς οὐδὲν ἔλασσον ξυμβάλλεται εἰς τὸ ἐπαίρειν· ἀδοκήτως γὰρ ἔστιν ὅτε παρισταμένη καὶ ἐκ τῶν ὑποδεεστέρων κινδυνεύειν τινὰ προάγει καὶ οὐχ ἧσσον τὰς πόλεις, ὅσῳ περὶ τῶν μεγίστων, ἐλευθερίας ἢ ἄλλων ἀρχῆς, καὶ μετὰ πάντων ἕκαστος ἀλογίστως ἐπὶ πλέον τι αὐτόν ἐδόξασεν».

(2) Θουκ. Ε' 104 «... ὅμως δὲ πιστεύομεν τῇ μὲν τύχῃ ἐκ τοῦ θείου μὴ ἐλασσώσεσθαι, ὅτι ὅσιοι πρὸς οὐ δικαίους ἱστάμεθα».

(3) Θουκ. Ε' 105 «... ἡγούμεθα γὰρ τό τε θεῖον δόξῃ, τὸ ἀνθρώπειόν τε σαφῶς διὰ παντὸς ὑπὸ *φύσεως ἀναγκαίας*, οὗ ἂν κρατῇ, ἄρχειν».

(4) Θουκ. Ε' 103 «... μηδὲ ὁμοιωθῆναι τοῖς πολλοῖς, οἷς παρὸν ἀνθρωπείως ἔτι σώζεσθαι, ἐπειδὰν πιεζομένους αὐτοὺς ἐπιλίπωσιν αἱ φανεραὶ ἐλπίδες, ἐπὶ τὰς ἀφανεῖς καθίστανται, μαντικήν τε καὶ χρησμοὺς καὶ ὅσα τοιαῦτα μετ' ἐλπίδων λυμαίνεται».

ρικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου βλέπων «τὴν πραγματοποίησιν κεκρυμμένων σκοπῶν τῆς φύσεως» (ἴδε κατωτέρω). Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης προβαίνων περαιτέρω φρονεῖ ὅτι καὶ ἐπὶ τὸν τρόπον, καθ' ὃν συνέστησαν αἱ ἀνθρώπιναι κοινωνίαι καὶ πολιτεῖαι, ἐπέδρασε τὸ θεῖον καὶ ὅτι πάντα ταῦτα εἰσὶν ἔργα τῆς θείας δυνάμεως τῆς συνεχούσης τὸ πᾶν (1). Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν λαμβάνει ἀφορμὴν ἵνα ὁμολογήσῃ ἢ ἀρνηθῇ ἀμέσως τὴν ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν βίον ἐπίδρασιν ὑπερτέρας ἠθικῆς δυνάμεως· ἀλλ' ὅσα λέγει περὶ τῆς ἱδρύσεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ περὶ τῆς συντάξεως τῆς ἀνθρωπίνης πολιτείας διὰ τῆς θείας δυνάμεως τῆς συνεχούσης τὸ πᾶν, ἑρμηνεύουσιν ἡμῖν τὴν περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ θείου ἐπὶ τὴν ὅλην πορείαν τῶν ἀνθρωπίνων γνώμην αὐτοῦ.

Μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὁ μάλιστα ἐξάρας τὴν ἐπίδρασιν ὑπερτέρας τινὸς δυνάμεως ἐπὶ τὰς τύχας τῆς ἱστορίας εἶναι ὁ μέγας Πολύβιος. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος τῆς καθολικῆς ἱστορίας ζητεῖ νὰ καθορίσῃ ἐν τῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος τὰ ὅρια τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργείας ἀπέναντι τῆς ὑπερτέρας ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ ἐνεργούσης θείας δυνάμεως (2). Ἀλλ' ἐνῷ καταδικάζει αὐστηρῶς τὰς γνώμας τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι γεγονότα ἑρμηνευόμενα ἁπλούστατα διὰ τῆς φύσεως ἢ διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ἀποδίδουσιν ἀφρόνως εἰς ὑπερφυσικὰς δυνάμεις, αὐτὸς οὗτος πάλιν τὰ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ μεγάλα καὶ θαυμαστὰ ἔργα τὰ ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς, μεγαλοφυίας, τόλμης, καὶ *ψυχομαχίας* κατορθωθέντα θεωρεῖ ἔργα ὑπερτέρας τινὸς ἠθικῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ δυνάμεως, ἣν ὀνομάζει Τύχην. Ὁ Πολύβιος ἐβίου καὶ συνέγραφε καθ' ὃν χρόνον μέγιστα ἱστορικὰ πολιτικὰ γεγονότα ἠλλοίουν θαυμασίως ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ τὴν ὄψιν τοῦ κόσμου καὶ ἡ Ῥώμη, ὡς λέγει, ἐν ἔτεσι 53 μετὰ τὸ

(1) Ἀριστοτ. Πολ. Ζ' 1, 5-6 «Ὅ τε γὰρ νόμος τάξις τίς ἐστι, καὶ τὴν εὐνομίαν ἀναγκαῖον εὐταξίαν εἶναι· ὁ δὲ λίαν ὑπερβάλλων ἀριθμὸς οὐ δύναται μετέχειν τάξεως· *θείας γὰρ δὴ τοῦτο δυνάμεως ἔργον, ἥτις καὶ τόδε συνέχει τὸ πᾶν*, ἐπεὶ τό γε καλὸν ἐν πλήθει καὶ μεγέθει».

(2) Πολυβ. Β' 37 «Δῆλον, ὡς, τύχην μὲν λέγειν, οὐδαμῶς ἂν εἴη πρέπον· φαῦλον γάρ· αἰτίαν δὲ μᾶλλον ζητεῖν. Χωρὶς γὰρ ταύτης οὔτε τῶν κατὰ λόγον οὔτε τῶν παρὰ λόγον εἶναι δοκούντων οὐδὲν οἷόν τε συντελεσθῆναι». Πρβλ. καὶ Ζ' 4 «Ὧν μὲν ἀδύνατον ἢ δυσχερὲς τὰς αἰτίας καταλαβεῖν ἄνθρωπον ὄντα, περὶ τούτων ἴσως ἄν τις ἀπορῶν ἐπὶ τὸν θεὸν τὴν ἀναφορὰν ποιοῖτο . . . ὧν δὲ δυνατόν ἐστι τὴν αἰτίαν εὑρεῖν, ἐξ ἧς καὶ δι' ἣν ἐγένετο τὸ συμβαῖνον, οὔ μοι δοκεῖ τῶν τοιούτων δεῖν ἐπὶ τὸ θεῖον ποιεῖσθαι τὴν ἀναφοράν».

τέλος τοῦ Β' Καρχηδονιακοῦ πολέμου κατέστη κυρία τῆς οἰκουμένης. Τὸ μέγα τοῦτο γεγονὸς ἦτο ἐπιτήδειον νὰ ἐξάρῃ τὴν διάνοιαν καὶ τὸ αἴσθημα τοῦ μελετῶντος τὴν ἱστορίαν καὶ νὰ ἐμπνεύσῃ αὐτῷ τὴν ἰδέαν τῆς ἐπιδράσεως ὑψηλοτέρας καὶ θειοτέρας δυνάμεως ἐπὶ τὰ ἀνθρώπινα. Ὁ Πολύβιος, ὁμολογῶν τὸ μεγαλεῖον τοῦ τελεσθέντος ἔργου, δὲν ἐκθαμβοῦται μὲν τοσοῦτον, ὥστε ν' ἀποδώσῃ αὐτὸ εἰς δυνάμεις ὑπερφυσικάς, ἀγωνιζόμενος τοὐναντίον νὰ ἐξηγήσῃ τὰ πάντα διὰ τῆς ἱστορίας, διὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀρετῆς καὶ κακίας. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοιαύτῃ πραγματικῇ καὶ ἀσφαλεστάτῃ θεωρίᾳ τῶν γινομένων διαβλέπει ἐν τοῖς πράγμασι τῆς ἱστορίας ὑψηλοτέραν τινὰ δύναμιν ὑπεράνω τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων διευθύνουσαν τὰ ἀνθρώπινα(1). Καὶ τὸ *θεῖον* δὲ δὲν ἀποκλείεται ὑπὸ τοῦ Πολυβίου ἐκ τῆς ἱστορίας (ἴδ. σελ. 188 σημ. 2).

(1) Οὕτω ὁ Πολ. τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους θεωρεῖ (Α' 4) «τὸ κάλλιστον ἅμα καὶ ὠφελιμώτατον ἐπιτήδευμα τῆς τύχης». «Πολλὰ γὰρ αὕτη, λέγει, καινοποιοῦσα καὶ συνεχῶς ἐναγωνιζομένη τοῖς τῶν ἀνθρώπων βίοις, οὐδέπω τοιόν δ' ἁπλῶς οὐτ' εἰργάσατο ἔργον, οὐτ' ἠγωνίσατο ἀγώνισμα, οἷον τὸ καθ' ἡμᾶς». Περὶ τῆς πίστεως τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως εἰς τὴν τύχην, λέγει ὁ Πολύβιος (ΚΘ' 6. c) «... ὥστε πολλάκις καὶ λίαν μνημονεύειν τῆς Δημητρίου τοῦ Φαληρέως φωνῆς· ἐκεῖνος γὰρ ἐν τῷ περὶ τῆς τύχης ὑπομνήματι βουλόμενος ἐναργῶς ὑποδεικνύναι τοῖς ἀνθρώποις τὸ ταύτης εὐμετάβολον, ἐπιστὰς ἐπὶ τοὺς κατ' Ἀλέξανδρον καιρούς, ὅτε κατέλυσε τὴν Περσικὴν ἀρχήν, λέγει ταῦτα «Εἰ γὰρ λάβοις μὴ χρόνον ἄπειρον, μηδὲ γενεὰς πολλάς, ἀλλὰ πεντήκοντα μόνον ἔτη ταὐτὶ πρὸ ἡμῶν, γνοίοις ἂν ὡς τὸ τύχης χαλεπὸν ἐνταῦθα· πεντηκοστῷ γὰρ ἔτει οἴεσθ' ἂν ἢ Πέρσας ἢ βασιλέας τῶν Περσῶν, ἢ Μακεδόνας ἢ βασιλέας τῶν Μακεδόνων, εἴ τις θεῶν αὐτοῖς προὔλεγε τὸ μέλλον, πιστεῦσαί ποτ' ἄν, ὡς εἰς τοῦτον τὸν καιρὸν Περσῶν μὲν οὐδ' ὄνομα λειφθήσεται τὸ παράπαν, οἳ πάσης σχεδὸν τῆς οἰκουμένης ἐδέσποζον, Μακεδόνας δὲ πάσης κρατήσειν, ὧν οὐδ' ὄνομα πρότερον ἦν; Ἀλλά πως ἡ πρὸς τὸν βίον ἡμῶν ἀσύνθετος τύχη, καὶ πάντα παρὰ τὸν λογισμὸν τὸν ἡμέτερον καινοποιοῦσα, καὶ τὴν αὐτὴν δύναμιν ἐν τοῖς παραδόξοις ἐνδεικνυμένη, καὶ νῦν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, δείκνυσι πᾶσιν ἀνθρώποις, Μακεδόνας εἰς Περσῶν εὐδαιμονίαν ἐσοικίσασα, διότι καὶ τούτοις ταῦτα τἀγαθὰ κέχρηκε ἕως ἂν ἄλλο τι βουλεύσηται περὶ αὐτῶν». (Ὁ νῦν γέγονε κατὰ Περσέα). Ταῦτα μὲν ὁ Δημήτριος ὡσανεὶ θείῳ τινὶ στόματι περὶ τοῦ μέλλοντος πεφοίβακεν· ἐγὼ δὲ κατὰ τὴν γραφὴν ἐπιστὰς τοῖς καιροῖς, καθ' οὓς συνέβη καταλυθῆναι τὴν Μακεδόνων βασιλείαν, οὐκ ἔκρινον ἀνεπιστάτως παραδραμεῖν, ἅτε γεγονὼς κατόπτης τῆς πράξεως· ἀλλ' αὐτός τε τὸν πρέποντα λόγον ἐπιφθέγξασθαι καὶ Δημητρίου μνησθῆναι· δοκεῖ γάρ μοι θειοτέραν ἢ κατ' ἄνθρωπον τὴν ἀπόφασιν ποιήσασθαι σχεδὸν γὰρ ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα πρότερον ἔτεσι τἀληθὲς ἀπεφήνατο περὶ τῶν ἔπειτα συμβησομένων». Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι ὁ Πολύβιος καὶ ἐν τοῖς εἰρημένοις καὶ ἐν οἷς ἀλλαχοῦ λέγει περὶ τῆς τύχης (ἴδ. Β' 70 «Οὕτως ἀεί ποθ' ἡ τύχη τὰ μέγιστα τῶν πραγ-

Τὴν ἀρχὴν τῆς ὑψηλοτέρας ταύτης ἠθικῆς δυνάμεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἔτι μᾶλλον ἐξῆρεν ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ὁ καλέσας τοὺς ἱστοριογράφους «ὑπουργοὺς τῆς θείας προνοίας» καὶ εἰς τὴν καθολικὴν ἱστορίαν προσνείμας τὸν χαρακτῆρα τῆς μεγίστης καὶ καθολικῆς διδασκαλίας. Καὶ ὁ σύγχρονος δὲ τῷ Διοδώρῳ Διονύσιος πρὸς ταῖς διανοίαις τῶν πραττόντων καὶ «τὰ παρὰ τοῦ *δαιμονίου* συγκυροῦντα» καὶ «τὴν τοῦ δαιμονίου πρόνοιαν» θεωρεῖ ὡς ὅρον τῆς ἐπιτυχίας τῶν μεγάλων ἀνθρωπίνων βουλευμάτων ἐν τῇ ἱστορίᾳ (1).

Ἡ Στωικὴ φιλοσοφία, ἡ ἀποτελοῦσα τὴν πρακτικὴν ἠθικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν θρησκείαν τῆς διανοητικῆς ἀριστοκρατίας τῶν τελευταίων χρόνων τῆς Ῥωμαϊκῆς δημοκρατίας, διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτῆς περὶ τῆς λογικότητος καὶ τῆς δικαιοσύνης τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου καθιέρωσε τέλειον δόγμα *θεοδικίας* ἐν τῇ ἱστορίᾳ; Ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἡ αὐτὴ φιλοσοφία καὶ μετ' αὐτὴν ἡ Νεοπυθαγορειος καὶ ἡ Νεοπλατωνικὴ σχολὴ διὰ τῆς περὶ ἠθικῆς αὐτονομίας τοῦ ἀνθρώπου διδασκαλίας οὐδαμῶς προήγαγον τὴν εἰς τὴν πρόνοιαν τοῦ θείου ἐπὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον πίστιν. Κατὰ δὲ τοὺς πρώτους μ.Χ. αἰῶνας, καθ' ὃν χρόνον ἡ ἠθικὴ διαφθορὰ ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ κράτει ἔφθασεν εἰς τὸ κατακόρυφον αὐτῆς σημεῖον, καὶ οἱ μὲν Ῥωμαῖοι αὐτοκράτορες ἠξίουν νὰ λατρεύωνται ὡς θεοί, οἱ δὲ δουλόφρονες ὑπήκοοι πανταχοῦ, ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ καὶ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ, προσέφερον αὐτοῖς λατρείαν θείαν, τὸ πνεῦμα τῆς ἀπιστίας ἐπὶ τοσοῦτον προήχθη, ὥστε καὶ ἄνδρες

μάτων παραλόγως εἴωθε κρίνειν», οὐδεμίαν φαίνεται ἀποδίδων αὐτῇ ὑψηλὴν ἠθικὴν ἔννοιαν ὑπερτάτης τινὸς ἠθικῆς δυνάμεως θείας ἤτοι προνοίας θεοῦ ἐπιβλεπούσης τὰ ἀνθρώπινα. Τύχη διὰ τὸν Πολύβιον εἶναι μᾶλλον τὸ θαυμαστὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ μὴ ἀμέσως κατανοούμενον. Καὶ ὅμως τὰ ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν τύχην ἀποδιδόμενα εἰσὶ τὸ πλεῖστον γεγονότα ἱστορικά, φυσικώτατα ἀναπτυχθέντα καὶ εὐκόλως διὰ τῆς ἱστορικῆς τῶν πραγμάτων ἀναλύσεως νοούμενα. Ἐνιαχοῦ μάλιστα τύχη καὶ ἀνθρωπίνη ἀρετὴ φαίνονται συγχεόμεναι παρὰ τῷ μεγάλῳ ἱστοριογράφῳ (ἰδ. Α' 4. «... Τίνι *τρόπῳ* ἢ τίνι *γέγει πολιτείας* (Ῥωμαίων) τὸ παραδοξότατον καθ' ἡμᾶς ἔργον ἡ τύχη συνετέλεσε. Πρβλ. καὶ Α' 3. «...Ἵνα μηδείς, ἐπιστὰς ἐπ' αὐτὴν τὴν τῶν πραγμάτων ἐξήγησιν, τότε διαπορῇ καὶ ζητῇ ποίοις διαβουλίοις, ἢ ποίαις δυνάμεσι καὶ χορηγίαις χρησάμενοι Ῥωμαῖοι πρὸς ταύτας ὥρμησαν τὰς ἐπιβολάς, δι' ὧν καὶ τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης τῆς καθ' ἡμᾶς ἐγένοντο πάσης ἐγκρατεῖς»). Ἐνίοτε πάλιν ἡ τύχη φαίνεται παρὰ Πολυβίῳ ὥσπερ τις Νέμεσις (Πολύβ. Μ' 13) «Θεωροῦντες τὴν τύχην ὡς ἐστιν ἀγαθὴ φθονῆσαι τοῖς ἀνθρώποις καὶ μάλιστα κατὰ τοῦτο τὸ μέρος ἰσχύειν, καθ' ὃ ἂν δοκῇ μάλιστα μακαρίζεσθαι καὶ κατορθοῦν». Ὁ Π. καλεῖ τὴν τύχην ἐνίοτε καὶ τὸ *αὐτόματον*.

(1) Διον. Ἁλικ. Ῥωμ. Ἀρχ. Ε' 56, πρβλ. καὶ Γ' 14 «Τί οὖν οὐ δεχόμεθα τὴν τοσαύτην τοῦ δαιμονίου πρόνοιαν;».

φιλόσοφοι καὶ φυσιοδίφαι, ὡς ὁ Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος, ἐδογμάτιζον ὅτι θεὸς οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ἄνθρωπος δυνάμενος νὰ εὐεργετῇ τοὺς ὁμοίους αὐτοῦ καὶ ὅτι τοιοῦτος ὁ Ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ ὁ διέπων τὸν κόσμον, «ὁ μέγιστος τοῦ παντὸς αἰῶνος ἰθύντωρ» (1). Ἐννοεῖται ὅτι ὑπὸ τὸ κράτος τοιούτων ἰδεῶν οὐδεμία ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ πίστις εἰς τὴν ὑπερτέραν πρόνοιαν τῆς θεότητος ἐπὶ τὰ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου.

Ἐναντίον τῆς τοιαύτης ἠθικῆς καταπτώσεως νικηφόρως ἀντέδρασεν ὁ Χριστιανισμὸς καὶ διὰ τῆς τούτου ὁριστικῆς ἐπικρατήσεως σπουδαίαν πάλιν ἔλαβον ἔξαρσιν αἱ περὶ τῆς θείας προνοίας καὶ περὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ κόσμου τάξεως ἰδέαι. Περιττὸν δὲ νὰ εἴπωμεν ὅτι πᾶσα ἡ Χριστιανικὴ ἱστοριογραφία καὶ ἐν Ἀνατολῇ καὶ ἐν Δύσει, οὐ μόνον ἡ ἐκκλησιαστική, ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτική, καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ αὐλική, ἐνεπνέετο βαθέως ὑπὸ ἰδεῶν ἀκραιφνῶς θρησκευτικῶν ὡς πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων ἐνεργουσῶν ἠθικῶν δυνάμεων, καὶ ἡ ἠθικὴ τοῦ κόσμου τάξις, κατὰ τὸ πρότυπον τῆς οὐρανίου πολιτείας τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, ἐθεωρήθη ὡς ἡ ἰδέα ἡ ὑψίστη ἡ διήκουσα διὰ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ περίοδος τῆς Ἀναγεννήσεως, καὶ ἡ νέα διεύθυνσις, ἣν ἐπειράθη ὁ Μακκιαβέλης νὰ δώσῃ εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστοριογραφίαν, δὲν ἐπέδρασαν σπουδαίως ἐπὶ τὸ πνεῦμα τῆς καθόλου ἱστοριογραφίας. Μέγαν σταθμὸν ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Εὐρώπης ἀπετέλεσεν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἡ Βεστφαλικὴ εἰρήνη καὶ συνθήκη τοῦ 1648, δι' ἧς ἐπερατώθη ὁ μέγας τριακονταετὴς πόλεμος. Διότι τότε ἐδημιουργήθη ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ ἱστορικῇ συνειδήσει τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ κόσμου ἡ ἰδέα τῆς «Εὐρώπης» καὶ τῆς «Εὐρωπαϊκῆς οἰκογενείας», ἥτις κατίσχυσεν ὁριστικῶς τῶν τέως ἐπικρατουσῶν περὶ καθολικῆς Χριστιανικῆς πολιτείας τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ἢ τοῦ ἁγίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους θεωριῶν. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἡ ἕνεκα τῆς καταπαύσεως τοῦ μακροχρονίου ἐκείνου καὶ καταστρεπτικωτάτου πολέμου τοῦ περατωθέντος διὰ τῆς εἰρήνης ἐκείνης ἐπελθοῦσα εἰς τὰ πνεύματα μεγάλη ἠθικὴ πολιτικὴ ἔξαρσις μετέστρεψε τό τε αἴσθημα καὶ τὴν

(1) Plin. Hist. Nat. II 7 «Deus est mortali juvare mortalem, et hæc ad æternam gloriam via Hac proceres ire Romani, hac nunc cælesti passu cum liberis suis vadit *maximus omnis ævi rector* Vespasianus Augustus, fessis rebus subveniens».

διάνοιαν τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τῆς θετικῆς πολιτικῆς τάξεως καὶ ἀπὸ τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας εἰς τὴν ἰδέαν τῆς ἠθικῆς τάξεως καὶ εἰς τὸ ἰδεῶδες τῆς πολιτικῆς κοινωνίας τῶν λαῶν· οὕτω δὲ παρεσκεύασε γόνιμον ἔδαφος εἰς νέας θεωρίας περὶ τῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας (1) καὶ περὶ τοῦ ὑπεράνω τοῦ κράτους τῆς φύσεως ὑψουμένου κράτους τῶν ἀνθρωπίνων πνευμάτων, τοῦ κράτους τῆς χάριτος ὑπὸ ἔννοιαν φιλοσοφικήν (ἤτοι τῆς ἠθικῆς πολιτείας τῆς ἐνούσης τὴν ἠθικὴν τελειότητα μετὰ τῆς δυνατῆς διὰ τὸν ἄνθρωπον εὐδαιμονίας) καὶ περὶ ἐπικρατήσεως τῆς ἰδέας τῆς ἠθικῆς τάξεως ἐν τῇ παγκοσμίῳ τοῦ ἀνθρώπου ἱστορίᾳ. Ὁ Λειβνίτιος, ὁ Bossuet, εἶτα δὲ ὁ Βίκων ὑπῆρξαν νῦν εἰσηγηταὶ τῶν τοιούτων ἰδεῶν, αἵτινες ἐπέδρασαν σφόδρα καὶ ἐπὶ τὰς ἰδέας τῆς φιλοσοφικῆς ἱστορικῆς σχολῆς τοῦ ΙΖ′ καὶ ΙΗ′ αἰῶνος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Γαλλικὴ φιλολογία καὶ φιλοσοφία τοῦ ΙΗ′ αἰῶνος δεινὰ κατήνεγκε τραύματα κατὰ τῶν τοιούτων θεωριῶν καὶ ἔνθεν μὲν διὰ τοῦ Βολταίρου κατέστησε τὴν ἱστορίαν πεζὴν ἐν τῇ πραγματικότητι (2), ἔνθεν δὲ διὰ τοῦ Μοντεσκιὲ ἔδωκεν αὐτῇ θετικώτερον χαρακτῆρα πολιτειολογίας, τέλος δὲ διὰ τοῦ Ῥουσσὼ ἐπειράθη ν' ἀναιρέσῃ οὐ μόνον τὴν ἠθικὴν τάξιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ὡς ἀναπτύξεως καὶ προόδου τοῦ ἀνθρωπίνου βίου (3). Ἀλλ' ἐνῷ τοιαύτην ἡ Γαλλικὴ φιλολογία καὶ φιλοσοφία ἐλάμβανεν ἀπέναντι τῆς ἱστορίας θέσιν, ἐν Γερμανίᾳ νέα πνευματικὴ δύναμις ἐνεφυσᾶτο εἰς τὴν ἱστορίαν διὰ τῆς Γερμανικῆς φιλοσοφίας. Αὐτὴ ἡ «κριτικὴ φιλοσοφία» τοῦ Καντίου ἡ ἀναμορφώσασα τὴν ἐπιστήμην τῆς φιλοσοφίας ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τὰς περὶ τῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας θεωρίας. Ὁ Κάντιος, ὁ τὴν ἀρχὴν τῆς ἠθικῆς τάξεως τοῦ κόσμου παραγαγὼν ἐκ τοῦ «πρακτικοῦ λόγου» ἐν τῇ

(1) Ἴδ. ἡμετέραν Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. σελ. 89 - 90.

(2) Ἀλλὰ καὶ ὁ Βολταῖρος δὲν ἠρνεῖτο τὴν ἐπίδρασιν ὑψηλοτέρας ἠθικῆς δυνάμεως ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν βίον. Ἴδ. Wegele Geschichte der Deutschen Historiographie. σελ. 781 «Ὅσον ἐμπαθῶς καὶ μονομερῶς καὶ ἂν κατεπολέμησε καὶ κατωνείδισεν ὁ Βολταῖρος τὸν Χριστιανισμόν, ἔνθα οὗτος παρίσταται ἐν τῇ μορφῇ τῆς ἱεραρχίας καὶ μάλιστα ἐν τῇ μὴ ἀνεκτηκότητι αὐτοῦ, δὲν δύναται ἐν τούτοις νὰ ὀνομάσῃ τις *ὑλιστικὸν* τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ συγγραφεὺς οὗτος θεωρεῖ τὰ τῆς ἱστορίας. Παρὰ τῷ Βολταίρῳ οὐ μόνον τὰ ἐξωτερικὰ γεγονότα παρίστανται ἰθυνόμενα ὑπὸ ἰδεῶν κειμένων ὑπεράνω τῶν γεγονότων τούτων, ἀλλὰ καὶ ὅπιαθεν ἢ μᾶλλον ὑπεράνω τῶν ἰδεῶν τούτων ἄρχει ἀόρατός τις δύναμις, τὴν ὁποίαν ἐν τούτοις ὁ συγγραφεὺς ἐν ταῖς ἱστορικαῖς αὐτοῦ θεωρίαις ἔθηκε δικαίως ἐκτὸς τῆς σκηνῆς τῆς ἱστορίας».

(3) Ἴδ. σελ. 159 σημ. 1.

περὶ ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου θεωρίᾳ αὐτοῦ ὡρμήθη ἀπὸ ἀρχῆς τινος ὁμοίας τῇ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκφρασθείσῃ («οὐθὲν γὰρ ἡ φύσις μάτην ποιεῖ»), ὅτι «πᾶσαι αἱ φυσικαὶ δυνάμεις δημιουργήματός τινος εἰσὶ προωρισμέναι ν' ἀναπτυχθῶσι τελείως καὶ σκοπίμως»· οὕτω δὲ καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐθεώρησεν ὡς ἀποβλέπουσαν εἴς τινα σκοπὸν ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως προνοηθέντα καί, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης, ἐθεώρησε τὸν σκοπὸν τοῦτον ὡς δύναμιν ὑψηλοτέραν διήκουσαν διὰ τῆς ἱστορίας καὶ διευθύνουσαν τὸν ἱστορικὸν βίον πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ (1). Τὴν δύναμιν ταύτην δὲν ἐδίστασεν ὁ μέγας φιλόσοφος νὰ καλέσῃ καὶ *Πρόνοιαν* (2). Ἀλλὰ πολλῷ πλέον τοῦ

(1) Kant. Idee zu einer Allgemeinen Geschichte. 3 Satz. «Ἡ φύσις ἠθέλησεν ἵνα ὁ ἄνθρωπος πάντα, ὅσα κεῖνται ὑπὲρ τὴν μηχανικὴν διάταξιν τῆς ζωώδους αὐτοῦ ὑπάρξεως, νοήσῃ ταῦτα ὅλως ἐξ ἑαυτοῦ καὶ μηδεμιᾶς ἄλλης ἀπολαύῃ εὐδαιμονίας ἢ τελειότητος εἰμὴ ἐκείνης, ἣν αὐτὸς οὗτος, ἐλεύθερος διατελῶν ἀπὸ τοῦ ὁρμεμφύτου, διὰ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ λόγου παρήγαγεν. *Ἡ φύσις δηλονότι οὐδὲν περιττὸν ποιεῖ*, καὶ ἐν τῇ χρήσει τῶν μέσων τῶν ἀγόντων πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῆς δὲν εἶναι σπάταλος». Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ αὐτόθι (8. Satz.) «Τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους δύναταί τις ἐν τῷ ὅλῳ νὰ θεωρήσῃ ὡς τὴν ἐκπλήρωσιν κεκρυμμένου τινὸς σκοποῦ τῆς φύσεως». Ἴδ. καὶ τὰ ἐν σελ. 122 λεχθέντα.

(2) Kant. Idee zu einer Allgem. Geschichte. 9 Satz. Ὁ Κάντιος θεωρεῖ ἐν πρώτοις ὠφέλιμον τὴν *φιλοσοφικὴν ἀπόπειραν* τοῦ ἐξεργάσασθαι τὴν *γενικὴν παγκόσμιον ἱστορίαν* (Allgemeine Weltgeschichte) κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ἡ τοιαύτη ἱστορία νὰ ἑρμηνεύῃ τὸν σκοπὸν τῆς φύσεως τὸν ἀποβλέποντα εἰς τελείαν τινὰ πολιτικὴν ἕνωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους (Ἴδ. σελ. 12?) Καὶ ὁμολογεῖ μὲν ὅτι τοιαύτη τις ἐπιβολὴ τοῦ συγγράψαι ἱστορίαν παριστῶσαν *Ἰδέαν ὡρισμένην*, τὸ ποίαν δηλονότι ἔδει νὰ ἀκολουθήσῃ πορείαν ὁ ἀνθρώπινος βίος ὁ ὀφείλων νὰ συνάδῃ πρὸς ὡρισμένους λογικοὺς σκοπούς, ἤθελε, κατὰ τὸ φαινόμενον, ἐξαγάγει τὸν συγγράφοντα ἐκ τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας καθιστῶσα τὴν συγγραφομένην ἱστορίαν τρόπον τινὰ μυθιστορίαν. Ἀλλ' ἐρειδόμενος ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἡ φύσις, ὅπως πανταχοῦ, οὕτω καὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ καὶ ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἐλευθερίᾳ οὐδὲν ποιεῖ ἄνευ σχεδίου καὶ τελικοῦ σκοποῦ, τὴν ἰδέαν τῆς τοιαύτης ἱστορίας θεωρεῖ ὥσπερ τινὰ μίτον, δι' οὗ ἡ ἱστορία ἀπὸ *δοκούσης σωρείας ἀνθρωπίνων ἔργων* μεθίσταται τοὐλάχιστον εἰς σύστημα. Ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ («ἀφ' ἧς κυρίως ἄρχεται ἡ ἱστορία, καὶ ἐν ᾗ σώζεται ἢ διαπιστοῦται πᾶσα ἀρχαιοτέρα ἢ σύγχρονος ἱστορία»), ἐν τῇ ἐπιδράσει τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου ἐπὶ τὸν Ῥωμαϊκὸν καὶ ἐν τῇ ῥοπῇ, ἣν ἤσκησεν οὗτος ἐπὶ τὸν βαρβαρικὸν κόσμον τῆς Εὐρώπης, ἐν τῇ ὅλῃ τέλος ἀκολουθίᾳ τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας εὑρίσκει ὁ Κάντιος κανονικήν τινα πορείαν ἐπὶ τὰ κρείττω, τοὐλάχιστον ἐν τῷ χώρῳ τῆς πολιτείας, τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ἐν προόδῳ ἀνάπτυξις τῶν στοιχείων τούτων τοῦ ἱστορικοῦ βίου, διὰ τοῦ ἐσθλοῦ μέρους αὐτῶν ὕψωσε καὶ ἐλάμπρυνε λαούς, ἐνῷ τὸ ἐν αὐτοῖς ὑπάρχον φαῦλον καὶ πλημμελὲς κατέρριψεν αὐτούς. Καὶ ὅμως καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν ὑπελείφθη πάντοτε ζωπυρόν τι παιδεύσεως καὶ πολιτισμοῦ,

Καντίου τὸ μεγαλεῖον τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐνεργουσῶν ἰδεῶν ἐξῆρε καὶ ἐξύμνησεν ὁ μέγας ποιητής, φιλόσοφος καὶ ἱστορικὸς Ἔρδερος, ὅστις καὶ δι' ἄλλων μὲν ἔργων αὐτοῦ, ἰδίᾳ δὲ διὰ τῶν «Ἰδεῶν», συνετέλεσεν, ὡς οὐδεὶς ἄλλος, ἵνα ἡ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἀναπτυχθεῖσα ἐπιστήμη τῆς «Παγκοσμίου ἱστορίας» λάβῃ διεύθυνσιν ὅλως θεωρητικὴν καὶ παρασταθῇ ὡς ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ οἱ ὅροι «ἱστορία παγκόσμιος», «ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ» καὶ «ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος» κατασταθῶσι σχεδὸν ταὐτόσημοι».

Ἡ φιλοσοφικὴ ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος τοσοῦτον στενῶς συνεδέθη ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ μεγάλου φιλοσόφου μετὰ τῆς ἰδέας ὑψηλοτέρου βίου καὶ πολιτισμοῦ, ὥστε χάριν τοῦ συνδέσμου τούτου περιώρισεν ἐν μέρει τὸ πλάτος τῆς παγκοσμίου ἱστορίας καὶ ἔψεξε μάλιστα τὸν Σλέτζερ, ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ δὲν ἐποιήσατο ἐκλογήν τινα τῶν πεπολιτισμένων λαῶν ἢ τῶν ἐχόντων μείζονα σημασίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου, ἀλλὰ πάντας τοὺς ἱστορικοὺς λαοὺς ἔθηκεν ἐν ἴσῃ μοίρᾳ (ἴδ. σελ. 161). Χαρακτηριστικώτατον δὲ διὰ τὰς φιλοσοφικὰς καὶ θρησκευτικὰς ἱστορικὰς θεωρίας τοῦ Ἐρδέρου εἶναι ὅτι οὗτος τὸν

ὅπερ διὰ πάσης μεταβολῆς τοῦ ἱστορικοῦ καθεστῶτος (Revolution) ἔτι μᾶλλον ἀνεπτύχθη καὶ ὑψηλοτέραν παρεσκεύασε βελτίωσιν. Ὁ προσέχων τὸν νοῦν εἰς τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων ἱστορικὴν ἀκολουθίαν ἀνακαλύψει πάντως μίτον τινά, χρησιμεύοντα οὐ μόνον πρὸς ἐξήγησιν τοῦ τοιούτου «πολυπλόκου δράματος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου», οὐδ' ἁπλῶς πρὸς πολιτικὴν προφητείαν τῶν μελλουσῶν πολιτικῶν μεταβολῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ διανοῖξαι ἐνθαρρυντικήν τινα ἄποψιν ἐν τῷ μέλλοντι. Ἐν τῇ ἀπόψει ταύτῃ ἡ ἀνθρωπότης παρίσταται ἡμῖν πόρρωθεν ὥσπερ ἐργαζομένη διηνεκῶς πρὸς τὸν τελικὸν σκοπὸν τοῦ ν' ἀνέλθῃ εἰς κατάστασιν, ἐν ᾗ πάντα τὰ σπέρματα, ἅπερ ἡ φύσις ἔθηκεν ἐν αὐτῇ, δύνανται ν' ἀναπτυχθῶσι τελείως καὶ ἐν ᾗ ὁ ἐνταῦθα ἐπὶ τῆς γῆς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ πληρωθῇ. «Τοιαύτη τις, λέγει ὁ Κάντιος, ὑπὲρ τῆς φύσεως ἢ κάλλιον ὑπὲρ τῆς *Προνοίας* συνηγορία ἐστὶν ἐλατήριον σπουδαῖον πρὸς τὸ ἐκλέξαι ἰδιαίτερόν τινα τρόπον τῆς τοῦ κόσμου θεωρίας. Διότι τίνα σημασίαν δύναται νὰ ἔχῃ τὸ ἐξυμνεῖν τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν σοφίαν τῆς δημιουργίας ἐν τῷ ἀλόγῳ κράτει τῆς φύσεως καὶ παραινεῖν πρὸς τὴν τούτου θεωρίαν, ἐὰν τὸ μέρος τοῦ μεγάλου θεάτρου τῆς ὑπερτάτης σοφίας, τὸ περιέχον τὸν σκοπὸν πάντων τούτων, ἡ ἱστορία δηλονότι τοῦ ἀνθρωπίου γένους, μέλλῃ τοὐναντίον νὰ μένῃ ἀδιάλειπτος ἐναντιότης (πρὸς τὴν σοφίαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ φυσικοῦ κόσμου), τῆς ὁποίας ἡ θέα ἀναγκάζει ἡμᾶς ν' ἀποστρέψωμεν ἀπ' αὐτῆς μετὰ δυσθυμίας τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν καὶ βιάζει ἡμᾶς νὰ ἐλπίσωμεν ὅτι θέλομεν εὑρεῖ ἐν ἄλλῳ τινὶ κόσμῳ τὸν τέλειον ἐκεῖνον λογικὸν σκοπόν, ἀφοῦ καταληφθῶμεν ὑπὸ ἀπογνώσεως τοῦ εὑρεῖν τοιοῦτον κόσμον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρώπου».

Ἰουδαϊκὸν λαὸν (τοῦ ὁποίου τὴν ἱστορίαν ὁ ἐν τῇ θεωρίᾳ καὶ ἐν τῷ ὁρισμῷ τῆς ἱστορίας κοσμοπολιτικώτατος, ἀλλ' ἐν τῇ ἐκθέσει τῶν πραγμάτων νηφαλιώτατος Σλέτζερ παρέστησεν οὐχὶ πάντοτε ὑπὸ λαμπρὰν μορφὴν) ἐθεώρησεν ὡς τὴν ζύμην τῆς ἱστορίας. Ἀλλ' ὁ Ἕρδερος προέβη ἔτι περαιτέρω, ἀφαιρέσας ἐκ τῆς ἱστορίας, πρὸς ἔκπληξιν καὶ ἀποδοκιμασίαν τοῦ Σλόσσερ, τὸ πραγματικὸν μεγαλεῖον τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα οὕτω κρατύνῃ ἐν αὐτῇ τὸ τῆς ἰδέας κράτος. Ὁ φιλόσοφος ὁ δογματίσας ὅτι «τὸ *ἔργον τῆς Προνοίας* πορεύεται τὴν αἰώνιον αὐτοῦ πορείαν κατὰ μεγάλους καθολικοὺς νόμους» δὲν ἐδίστασε νὰ εἴπῃ περὶ τῆς ἱστορίας(1): «Τὰ πάντα λοιπὸν εἰσὶ πρόσκαιρα ἐν τῇ ἱστορίᾳ· ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ ναοῦ αὐτῆς γέγραπται: «Μηδαμινότης καὶ Σῆψις». Πατοῦμεν ἐπὶ τῆς κόνεως τῶν προγόνων ἡμῶν καὶ βαδίζομεν ἐπὶ τοῦ καθειμένου σωροῦ κατεστραμμένων ἀνθρωπίνων πολιτειῶν καὶ βασιλείων. Ὥσπερ σκιαὶ παρέρχονται πρὸ ἡμῶν Αἴγυπτος, Περσία, Ἑλλάς, Ῥώμη· ὥσπερ σκιαὶ ἐξέρχονται τῶν τάφων αὐτῶν καὶ ἐμφανίζονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ... Καὶ ἐὰν πολιτικόν τι οἰκοδόμημα ἐπιζήσῃ ἑαυτοῦ, τίς δὲν εὔχεται τούτῳ εἰρηνικὸν θάνατον; Τίς δὲν αἰσθάνεται φρίκην, ὅταν ἐν τῷ κύκλῳ *ὄντων*, ἅπερ ζῶσι καὶ ἐνεργοῦσι, ἁπανταχοῦ νεκρικοὺς θαλάμους ἀρχαίων θεσμῶν ἀφαιρούντων φῶς καὶ κατοικίαν ἀπὸ τῶν ζώντων; Καὶ πόσον ταχέως πάλιν, ὁπόταν ἡ διάδοχος γενεὰ ἀναιρῇ τὰς θήκας ταύτας, καὶ ταύτης οἱ θεσμοὶ φαίνονται τῇ ἑπομένῃ γενεᾷ ὥσπερ νεκρικαὶ σοροὶ καὶ ὑπὸ ταύτης πέμπονται ὑπὸ τὴν γῆν. Καὶ ἐὰν ἐν πᾶσι τούτοις ὑποτεθῇ ὅτι ὑπάρχει τις πρόοδος ἐπαισθητή, ποῦ ἡ πρόοδος αὕτη φαίνεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Πανταχοῦ παρατηρεῖ τις ἐν αὐτῇ καταστροφήν, χωρὶς νὰ νοῇ ἂν τὸ ἐγκανισθὲν ἦναι κρεῖττον τοῦ καταστραφέντος. Τὰ ἔθνη ἀνθοῦσι καὶ ἀπανθοῦσι καὶ εἰς οὐδὲν ἅπαξ ἀπανθήσαν ἔθνος ἐπανέρχεται νέα, πολλοῦ γε δεῖ, καλλίων ἀνθηρότης. Ὁ πολιτισμὸς χωρεῖ πρὸς τὰ πρόσω, χωρὶς νὰ καταστῇ οὕτω καὶ τελειότερος. Ἐν νέῳ τόπῳ νέαι ἀναπτύσσονται δυνάμεις, ἐνῷ αἱ ἀρχαῖαι τοῦ ἀρχαίου τόπου δυνάμεις οἴχονται ἀνεπιστρεπτεί. Ἦσαν ἆρά γε οἱ Ῥωμαῖοι σοφώτεροι καὶ εὐδαιμονέστεροι ἢ οἱ Ἕλληνες; Ἐσμὲν ἆρα ἡμεῖς κρείττονες ἢ Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι; *Ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου μένει πάντοτε ἡ αὐτή*. Καὶ τῷ δεκακισχιλιοστῷ ἔτει ἀπὸ κτίσεως τοῦ κό-

(1) Ideen zur G. d. Phil. XV.

σμου ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται ἐμπαθής, ὡς ἐμπαθὴς ἐγεννήθη τῷ δισχιλιοστῷ ἔτει, καὶ διανύει τὸν δρόμον τῶν ἀτασθαλιῶν αὐτοῦ ἔχων ὡς τέρμα ὄψιμόν τινα, ἀτελῆ καὶ ἄχρηστον σοφίαν. Πλανώμεθα ἐν λαβυρίνθῳ, ἐνῷ μία *ροπὴ* ἀποτέμνει τὸν ἡμέτερον βίον· διὰ τοῦτο σχεδὸν ὅλως ἀδιάφορον δύναται νὰ ᾖναι δι' ἡμᾶς ἐὰν ἡ σκολιὰ ὁδὸς ἔχῃ σχέδιον καὶ ἔξοδον. Ἀλγεινὴ ἡ τύχη τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὅπερ μεθ' ὅλων τῶν μόχθων καὶ ἀγώνων αὐτοῦ εἶναι δεδεμένον εἰς τὸν τροχὸν τοῦ Ἰξίωνος καὶ εἰς τὴν πέτραν τοῦ Σισύφου καὶ καταδεδικασμένον εἰς Ταντάλειον πόθον. Πρέπει νὰ θέλωμεν, πρέπει ν' ἀποθάνωμεν χωρὶς ποτε νὰ ἴδωμεν ὡριμασμένον τὸν καρπὸν τῶν μόχθων ἡμῶν ἢ ἐκ τῆς ὅλης ἱστορίας μάθωμέν τι πόρισμα τῶν ἀνθρωπίνων ἀγώνων. Οἰκοδομοῦμεν ἐπὶ πάγου· γράφομεν ἐπὶ τῶν κυμάτων τῆς θαλάσσης· τὸ κῦμα ἀντικαθίσταται δι' ἄλλου κύματος, ὁ πάγος διαλύεται καὶ τὸ ἡμέτερον παλάτιον καταστρέφεται ὥσπερ τὰ διανοήματα ἡμῶν. Πρὸς τί λοιπὸν ὁ ἀλγεινὸς μόχθος, ὃν ὁ Θεὸς ἔδωκε τῷ ἀνθρώπῳ ἐν τῷ βραχεῖ τούτῳ βίῳ ὡς ἡμερήσιον πόνον; πρὸς τί τὸ φορτίον, ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ ὁποίου ἕκαστος ἐργάζεται βαδίζων τὴν πρὸς τὸν τάφον ἄγουσαν; Ἐὰν δὲ τὸ μέγιστον κακὸν τοῦ ἀνθρώπου προέρχηται ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ τῆς κακῆς αὐτοῦ πολιτείας καὶ κυβερνήσεως, ἀπὸ τοῦ θράσους τῶν καταπιεζόντων καὶ ἀπὸ ἀπαραιτήτου τινὸς ἀδυναμίας τῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων, ὁποία ἆρα ἡ τύχη αὕτη, ἡ πωλοῦσα τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ τὸν ζυγὸν τοῦ ἰδίου αὐτοῦ γένους, ὑπὸ τὴν ἀσθενῆ ἢ ἐμμανῆ αὐθαιρεσίαν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ; Ἀριθμησάτω τις τοὺς αἰῶνας τῆς εὐτυχίας ἢ δυστυχίας τῶν λαῶν καὶ τοὺς ἀγαθοὺς καὶ φαύλους ἡγεμόνας, καὶ ἐν τοῖς ἀρίστοις ἔτι τούτων εὑρέτω τὸ κεφάλαιον τῆς σοφίας ἢ τῆς μωρίας τοῦ νοῦ ἢ τοῦ πάθους αὐτῶν· ὁποῖον τερατῶδες ἀρνητικὸν κεφάλαιον μέλλει τις νὰ καταριθμήσῃ! Θεώρησον τοὺς δεσπότας τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς καὶ σχεδὸν πάσης τῆς γῆς· ἰδὲ τὰ τέρατα ἐκεῖνα τὰ καθίσαντα ἐπὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θρόνου, ὑφ' οὓς ἐπὶ αἰῶνας ὁ κόσμος ἔπαθε· ἀρίθμησον τὰς ταραχὰς καὶ πολέμους, τὰς καταπιέσεις καὶ τοὺς ἐμπαθεῖς θορύβους καὶ παρατήρησον πανταχοῦ τὴν ἔκβασιν. Πίπτει ὁ Βροῦτος καὶ θριαμβεύει ὁ Ἀντώνιος· ἀπόλλυται ὁ Γερμανικὸς καὶ ἄρχουσι Τιβέριος, Καλιγόλας καὶ Νέρων· ὁ Ἀριστείδης ἐξορίζεται καὶ ὁ Κομφούκιος γίνεται φυγάς· Σωκράτης, Φωκίων, Σενέκας ἀποθνή-

σκουσι (1). Βεβαίως ἐνταῦθα πανταχοῦ βλέπομεν ἐπικρατοῦν ὡς ἀξίωμα τόδε: ὅ,τι δύναται νὰ γείνῃ, γίνεται· ὅ,τι δύναται ν' ἀπόληται, ἀπόλλυται· ἀλλ' ἀλγεινή τις ἐπίγνωσις πανταχοῦ κηρύττει ὡς ἀλήθειαν τὸ δεύτερον δόγμα, ὅτι δηλονότι ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γῆς νικᾷ ἡ ἀγρία δύναμις καὶ ὁ ταύτης ἀδελφός, ὁ δόλος».

Ἀλλὰ μετὰ τὴν ζοφερὰν ταύτην εἰκόνα ὁ μέγας ποιητὴς καὶ φιλόσοφος προστίθησι καὶ τάδε ἀναιροῦντα ἄρδην τὰς κατ' αὐτοῦ μομφὰς τοῦ Σλόσσερ καὶ ἀνακηρύττοντα διαπρυσίως τοῦ κράτος τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ «Οὕτω ἀπορεῖ καὶ ἀπελπίζει ὁ ἄνθρωπος, πάντως μετὰ πολλὰ κατὰ τὸ *φαινόμενον* ἐκ τῆς πείρας τῆς ἱστορίας ἐξαγόμενα συμπεράσματα· μέχρι τινὸς δὲ ὁ ἀλγεινὸς οὗτος θρῆνος ἔχει συνήγορον τὴν ὅλην *ἐπιφάνειαν* (Oberflache) τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου· καὶ γινώσκω πολλούς, οἵτινες ἐν τῷ ἀγρίῳ ὠκεανῷ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας ἐπίστευσαν ὅτι ἀπώλεσαν τὸν θεόν, τὸν ὁποῖον ἐπὶ τῆς στερεᾶς χέρσου τῆς φυσικῆς ἱστορίας ἐν ἑκάστῳ καλάμῳ ἀχύρου ἢ κόκκῳ ἄμμου ἔβλεπον διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ πνεύματος καὶ ἐξ ὅλης καρδίας ἐλάτρευον. Ἐν τῷ ναῷ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου τὰ πάντα ἐφαίνοντο αὐτοῖς πλήρη παντοδυναμίας καὶ ἀγαθῆς σοφίας· τοὐναντίον δ' ἐν τῇ *ἀγορᾷ* τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ἐν ᾗ καὶ ὁ χρόνος τῆς ζωῆς ἡμῶν λογίζεται, οὐδὲν ἄλλο εἶδον ἢ παλαίστραν ἀφρόνων παθῶν, ἀγρίων δυνάμεων, καταστρεπτικῶν τεχνῶν ἄνευ ἀγαθοῦ τινος *διαρκῶς ἐπίδοσιν λαμβάνοντος* σκοποῦ. Ἡ ἱστορία ἔδοξεν αὐτοῖς ὡς τις ἱστὸς ἀράχνης ἐν γωνίᾳ τινὶ τοῦ παγκοσμίου κτιρίου, ὁ ὁποῖος ἐν τοῖς περιπλόκοις μίτοις αὐτοῦ, δεικνύει μὲν ἱκανὴν ἀπεξηραμμένην λείαν, ἀλλ' οὐδέποτε τὸ ἀλγεινὸν κεντρικὸν σημεῖον αὐτοῦ, αὐτὴν τὴν ὑφαίνουσαν ἀράχνην... Ἀλλ' ἐν τούτοις *ἂν ὑπάρχῃ Θεὸς ἐν τῇ φύσει, ὑπάρχει καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ*· διότι καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέρος τῆς

(1) Πρβλ. Λαμαρτίνου (Méditations poétiques, Le Désespoir) τοὺς ἑξῆς στίχους:

La valeur sans les dieux décidant les batailles
Un Caton libre encore déchirant les entrailles
Sur la foi de Platon.
Un Brutus, qui mourait pour la vertu, qu'il aime,
Doute au dernier moment de cette vertu même
Et dit: «Tu n'est qu'un nom!».
La fortune toujours du parti de grands crimes·
Les forfaits couronnés dévenus legislateurs·
La gloire au prix du sang.

δημιουργίας, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἀγριωτάταις παρεκτροπαῖς, ἀκολασίαις καὶ πάθεσιν ἀναγκαίως ἀκολουθεῖ νόμους οὐδὲν ἧττον καλοὺς καὶ ἐξαιρέτους ἢ ἐκεῖνοι, καθ' οὓς κινοῦνται πάντα τὰ οὐράνια καὶ ἐπίγεια ὄντα». Τὸ θεώρημα τοῦτο ἐζήτησε νὰ ἀποδείξῃ ὁ ποιητὴς ἐν τοῖς πέντε κεφαλαίοις τοῦ βιβλίου τῶν «Ἰδεῶν». Τὸ α' τῶν κεφαλαίων τούτων ἀποδείκνυσιν ὅτι «Ἡ ἠθικὴ τελειοποίησις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ ὁ Θεὸς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ παρέδωκε τὰς τύχας τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ τοῦ ἰδίου». Ἐν τῷ β' ὅτι «Πᾶσαι αἱ καταστρεπτικαὶ ἐν τῇ φύσει δυνάμεις οὐ μόνον ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ χρόνου ἐξ ἀνάγκης ὑποτάσσονται εἰς δυνάμεις συντηρητικάς, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αὗται ἐπὶ τέλους χρησιμεύουσιν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ὅλου· ἐν τῷ γ' ὅτι «Τὸ ἀνθρώπινον γένος εἶναι προωρισμένον νὰ διέλθῃ βαθμίδας τινὰς τοῦ πολιτισμοῦ ἐν ποικίλαις ἀλλοιώσεσιν· ἀλλ' ἡ διαρκὴς κατάστασις τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου ἐρείδεται οὐσιωδῶς καὶ μόνον ἐπὶ τοῦ λόγου καὶ τῆς δικαιοσύνης· ἐν τῷ δ' ὅτι «Κατὰ τοὺς νόμους τῆς φύσεως ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ χρόνου ὁ λόγος καὶ τὸ δίκαιον ἐν τοῖς ἀνθρώποις μείζονα καταλαμβάνουσι χῶρον καὶ προάγουσι τὴν διαρκεστέραν ἠθικὴν τελειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου· ἐν τῷ ε' ὅτι «Σοφή τις ἀγαθότης διέπει τὴν τοῦ ἀνθρώπου τύχην· διὰ τοῦτο οὐδεμία ὑπάρχει τιμὴ καλλίων, οὐδεμία εὐδαιμονία διαρκεστέρα καὶ ἁγνοτέρα ἢ τὸ πράττειν ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν ἐκείνης». Ἐν τῷ ἐπιλόγῳ τοῦ κεφαλαίου τούτου λέγει ὁ Ἔρδερος: «Ἐν τούτοις ἐν τῷ ὅλῳ τοῦ γένους τὸ ἀνθρώπινον λογικὸν πορεύεται τὴν ὁδὸν αὐτοῦ. Ἐπινοεῖ καὶ ὁπότε ἔτι δὲν δύναται νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἐπίνοιαν· ἐφευρίσκει καὶ ὅταν ἔτι κακαὶ χεῖρες ἐπὶ μακρὸν χρόνον καταχρῶνται τὴν ἐφεύρεσιν. Ἡ κατάχρησις τιμωρεῖ αὐτὴ ἑαυτὴν καὶ ἡ ἀταξία, ἀκριβῶς διὰ τοῦ ἀκαμάτου ζήλου τοῦ ἐσωτερικῶς διηνεκῶς αὐξανομένου λόγου, σὺν τῷ χρόνῳ μεθίσταται εἰς τάξιν. Ὁ λόγος οὗτος καταπολεμεῖ τὰ πάθη, ἐνισχύει καὶ καθαίρει αὐτὸς ἑαυτόν, καὶ ἐνῷ πιέζεται ἐνταῦθα, φεύγει ἐκεῖσε καὶ εὑρύνει τὸν κύκλον τοῦ ἐπὶ τῆς γῆς κράτους αὐτοῦ. Χωρὶς νὰ ᾖναί τις θρησκομανής, δύναται νὰ ἐλπίζῃ ὅτι πανταχοῦ, ἔνθα οἰκοῦσιν ἄνθρωποι, θέλουσί ποτε οἰκήσει καὶ ἄνθρωποι λογικοί, δίκαιοι καὶ εὐδαίμονες· εὐδαίμονες οὐχὶ διὰ τοῦ ἰδίου αὐτῶν λογικοῦ, ἀλλὰ διὰ τοῦ λογικοῦ τοῦ ὅλου ἀδελφικοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Κύπτω εὐλαβῶς πρὸ τῆς ὑψηλῆς ταύτης ὑποτυπώσεως τῆς ὅλης σοφίας τῆς φύσεως

περὶ τοῦ *ὅλου* τοῦ ἐμοῦ γένους, τοσούτῳ μᾶλλον προθύμως, ὅσον διότι βλέπω, ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ διάγραμμα συμπάσης τῆς φύσεως. Ὁ νόμος ὁ κρατῶν τὰ συστήματα τῶν κόσμων, ἐν ταὐτῷ δὲ καὶ πάντα κρύσταλλον, πᾶν σκωλήκιον, πᾶσαν νιφάδα, αὐτὸς ὁ νόμος ἔπλασε καὶ κρατεῖ καὶ τὸ ἐμὸν γένος. Ὁ νόμος οὗτος ἐποίησε τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου κρηπῖδα τῆς διαρκείας καὶ διαρκοῦς δράσεως αὐτῆς, ἐφ' ὅσον θὰ ὑπάρχωσιν ἄνθρωποι. Πάντα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν πρὸς ἄλληλα ὡραίαν συνάφειαν· διότι πάντα ἐρείδονται, ἐντός τινων ὁρίων, ἐπὶ τῆς ἰσορροπίας ἀντιμαχομένων δυνάμεων, ἣν ἰσορροπίαν ἀπεργάζεται ἐσωτερική τις δύναμις διευθύνουσα αὐτὰ πρὸς τὴν τάξιν. Μετὰ τοῦ μίτου τούτου διατρέχω τὸν λαβύρινθον τῆς ἱστορίας καὶ βλέπω πανταχοῦ ἁρμονικὴν τάξιν θείαν· διότι πᾶν, ὅπερ δύναται νὰ συμβῇ, συμβαίνει· ὅ,τι δύναται νὰ ἐνεργῇ, ἐνεργεῖ. Ἀλλὰ μόνον ὁ λόγος καὶ τὸ δίκαιον διαρκοῦσι, ἡ δ' ἄνοια καὶ ἡ ἀτασθαλία καταστρέφουσι καὶ ἑαυτὰς καὶ τὴν γῆν. Ὅταν λοιπόν, κατὰ τὸν μῦθον ἐκεῖνον, ἀκούω ἕνα Βροῦτον μετὰ λόγχης ἐν τῇ χειρὶ ὑπὸ τὸν ἀστερόεντα οὐρανὸν ἐν Φιλίπποις λέγοντα: «Ὦ ἀρετή, ἐνόμιζον ὅτι ἦσό τι· νῦν βλέπω ὅτι εἶσαι ὄνειρον» (1), ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ μομφῇ δὲν βλέπω τὸν ἤρεμον σοφόν. Ἐὰν ὁ Βροῦτος κατεῖχεν ἀληθῆ ἀρετήν, αὕτη, ὡς ὁ νοῦς αὐτοῦ, ἀμείψασα αὐτὸν πάντοτε ἤθελε ἀμείψει καὶ τὴν στιγμὴν ταύτην (2). Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ ἦτο φιλοπατρία Ῥωμαϊκή, τί παράδοξον ὅτι ὁ ἀσθενέστερος ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὸν ἰσχυρότερον, ὁ νωθρὸς εἰς τὸν δραστηριώτερον; Ἀλλὰ καὶ ἡ νίκη τοῦ Ἀντωνίου μεθ' ὅλων τῶν ἐπακολουθημάτων αὐτῆς ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὴν φυσικὴν εἱμαρμένην τῆς Ῥώμης . . . Τὸ ὄνειρον τὸ περὶ τῆς μελλούσης

(1) Οἱ λόγοι οἱ ἀποδιδόμενοι εἰς τὸν Βροῦτον εἰσὶν οἱ ἑξῆς στίχοι ἀνωνύμου τραγικοῦ ποιητοῦ:

Ὦ τλῆμον ἀρετή, λόγος ἄρ' ἦσθα· ἐγὼ δέ σε
Ὡς ἔργον ἤσκουν· σὺ δ' ἄρ' ἐδούλευες τύχῃ.

(2) Ὅτι ἀληθῶς οὕτως εἶχε τὸ πρᾶγμα καὶ ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν εἶχε καταλίπει τὸν Βροῦτον μαρτυρεῖ ὁ Πλούταρχος (ἐν Βίῳ Βρούτου § 52) λέγων «Ἑαυτὸν δὲ τῶν νενικηκότων μακαριώτερον νομίζειν (ἔφη) οὐκ ἐχθὲς οὐδὲ πρῴην μόνον, ἀλλὰ καὶ νῦν ἀπολείποντα δόξαν ἀρετῆς, ἣν οὔθ' ὅπλοις οὔτε χρήμασιν ἀπαλείψουσιν οἱ κεκρατηκότες». Ὅτι ὁ Βροῦτος ἐφθέγξατο τὸ μνημονευθὲν λόγιον (τὸ καὶ εἰς τὸν Ἡρακλῆν ἀποδιδόμενον) λέγει μόνον ὁ Δίων Κάσσιος (ΜΖ' 49), ἐνῷ πᾶν τοὐναντίον, ὡς ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται, μαρτυρεῖ ὁ Πλούταρχος. Οὗτος ἀναφέρει τοὺς στίχους ἐκείνους ἐν τῷ «Περὶ δεισιδαιμονίας» (§ β') χωρὶς μηδὲν νὰ εἴπῃ περὶ Βρούτου,

ζωῆς εἶναι ὡραῖον, διότι ἐν αὐτῷ ὁ ἄνθρωπος νοεῖ ἑαυτὸν ὡς ἀπολαύοντα τῆς φιλικῆς κοινωνίας πάντων τῶν σοφῶν καὶ ἀγαθῶν, οἵτινές ποτε ἐργασάμενοι ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπότητος, μετὰ τῆς ἡδείας ἀμοιβῆς τοῦ περατωθέντος ἀγῶνος ἐπάτησαν τὴν ὑψηλοτέραν γῆν (1). Ἀλλ' ἡ ἱστορία ἔν τινι μέτρῳ ἀνοίγει ἡμῖν τὰς τερπνὰς ταύτας σκηνὰς τῆς μετὰ συνετῶν καὶ δικαίων ἀνδρῶν τοσούτων αἰώνων διαλέξεως καὶ συνουσίας. Ἐνταῦθα ὁ Πλάτων ἵσταται πρὸ ἐμοῦ· ἐκεῖ ἀκούω τὰς φιλικὰς τοῦ Σωκράτους ἐρωτήσεις καὶ συμμερίζομαι τὴν τελευταίαν αὐτοῦ τύχην. Ὅταν ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἐν κρυπτῷ λαλῇ πρὸς τὴν καρδίαν αὐτοῦ, λαλεῖ καὶ πρὸς τὴν ἐμὴν καρδίαν, καὶ ὁ πτωχὸς Ἐπίκτητος δίδει διαταγὰς κραταιότερον ἑνὸς βασιλέως. Ὁ τάλας Τύλλιος, ὁ ἀτυχὴς Βοήθιος λαλοῦσι πρὸς ἐμὲ καὶ ἀνακοινοῦσιν ἐμοὶ τὰς τοῦ βίου περιπετείας, τήν τε θλῖψιν καὶ τὴν παραμυθίαν τῆς ψυχῆς αὐτῶν . . . Χιλιάκις πέριξ ἐμοῦ ἐλύθη τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ πανταχοῦ τὸ πόρισμα τῶν ἀνθρωπίνων ἀγώνων εἶναι τὸ αὐτό: ἐν τῷ λόγῳ καὶ τῇ δικαιοσύνῃ ἔγκειται ἡ οὐσία τοῦ ἡμετέρου γένους, καὶ ὁ σκοπὸς καὶ ἡ τύχη αὐτοῦ. Ἡ εὐγενεστάτη χρῆσις τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας εἶναι ἥδε: «Καθοδηγεῖ ἡμᾶς αὕτη οἱονεὶ εἰς τὰς βουλὰς τῆς τύχης καὶ διδάσκει ἡμᾶς ἐν τῇ οὐτιδανῇ μορφῇ ἡμῶν νὰ πράττωμεν κατὰ τοὺς αἰωνίους νόμους τῆς φύσεως τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κειμένους». Δεικνύουσα ἡμῖν τὰ παραπτώματα καὶ τὰ ἐπακολουθήματα πάσης ἀλογίας, ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην ἕνωσιν, ἐν ᾗ ὁ λόγος καὶ τὸ ἀγαθὸν ἀγωνίζονται μὲν ἀγῶνα μακρὸν ἐναντίον τῶν ἀγρίων δυνάμεων, καὶ ὅμως διηνεκῶς, συνῳδὰ τῇ φύσει αὐτῶν, δημιουργοῦσι τὴν τάξιν καὶ μένουσιν ἐν τῇ ὁδῷ τῆς νίκης».

Ταῦτα λέγει ὁ Ἔρδερος. Καὶ πᾶσα δὲ ἡ φιλοσοφικὴ ἱστορικὴ σχολὴ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ παρόντος αἰῶνος ὑπὸ τὸ κράτος τοιούτων θεωριῶν, αἵτινες ἐμορφώθησαν ἰδίως ἐν Γερμανίᾳ, ἐκήρυξε τὴν *ἰδέαν*, τὰς οὐρανίους ἰδέας, τὸ *θεῖον* καὶ τὴν *θείαν πρό-*

(1) Πρβλ. καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους ἐν τῇ «Ἀπολογίᾳ» περὶ τῶν ἐν τῷ μέλλοντι βίῳ εἰρημένα (Πλατ. Ἀπολ. Σωκράτ. § 32) «. . . Εἰ δ' αὖ οἷον ἀποδημῆσαί ἐστιν ὁ θάνατος ἐνθένδε εἰς ἄλλον τόπον, καὶ ἀληθῆ ἐστι τὰ λεγόμενα, ὡς ἄρα ἐκεῖ εἰσιν ἅπαντες οἱ τεθνεῶτες, τί μεῖζον ἀγαθὸν τούτου εἴη ἄν . . . οἷς (Ὀρφεῖ, Μουσαίῳ, Ἡσιόδῳ, Ὁμήρῳ κτλ.) ἐκεῖ διαλέγεσθαι καὶ ξυνεῖναι καὶ ἐξετάζειν ἀμήχανον ἂν εἴη εὐδαιμονίας».

roiar ὡς ὕψιστον ἡγεμόνα ἐν τῇ πορείᾳ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Αὐτὸς ὁ Οὐμβόλδος ἀπεφήνατο ὅτι «ὁ ἱστοριογράφος κρατεῖ πάντας τοὺς μίτους τῆς ἐπιγείου ἐνεργείας καὶ ὅλους τοὺς τύπους τῶν ὑπερκοσμίων ἰδεῶν». Ὁ νηφαλιώτατος καὶ πραγματικώτατος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς ἱστορίας Ι. Μύλλερος εἶπεν: «Αἱ σελίδες τῶν χρονικῶν μοὶ εἶναι πᾶσαι ἐπίσης σπουδαῖαι καὶ εὑρίσκομαι μετὰ τῆς θεωρίας μου μόνος παρὰ τῷ ἀοράτῳ ἡγεμόνι πάντων τῶν ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς πραγμάτων». Καὶ πάλιν: «Ὅσον ἀτελῆ ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ φαίνονται τὰ μυστήρια καὶ ἡ φύσις τῶν μεγίστων ἐπαναστάσεων, τοσοῦτον καταφανὴς παρίσταται ἡμῖν ἡ *ὑψηλοτέρα* τούτων διεύθυνσις» (1). Μετὰ τὸν Ι. Μύλλερον καὶ τὸν Σλέτζερ μέγας θιασώτης τῆς ἰδέας τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐνεργούσης Προνοίας τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ Σλόσσερ. Οὗτος ἐν πολλοῖς καταπολεμεῖ ἐξωτερικῶς τὰς ἰδέας τοῦ Ἐρδέρου, ὃν μέμφεται ἰδίως ὡς λέγοντα ὅτι «ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ πάντοτε σκιὰ διαδέχεται ἑτέραν σκιὰν ἵνα ἐπὶ τέλους τὰ πάντα καταλήξωσιν εἰς τὸ μηδὲν» (ἴδ. σελ. 195)· καὶ ὅμως ὁ Σλόσσερ κατ' οὐσίαν εἶναι θιασώτης τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἐρδέρου καί, ὅπως οὗτος, ἐπειράθη καὶ ὁ Σλόσσερ ν' ἀναδράμῃ ἐν τῇ *ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος* μέχρι τῶν ἐσχάτων ῥιζῶν καὶ ἀρχῶν τῆς ἱστορίας, ὑψούμενος ὑπεράνω οὐ μόνον τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ τῆς γῆς αὐτῆς, καὶ ἀρξάμενος τῆς περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐρεύνης ἀπὸ τῆς τοῦ ὅλου κόσμου δημιουργίας, ἀκολουθῶν ἐν τούτῳ, ὡς λέγει αὐτὸς ὁ Σλόσσερ, τῷ Ἐρδέρῳ. Καὶ δύναται μέν τις νὰ εἴπῃ μετὰ τοῦ Λῶρεντζ ὅτι τοιαύτη τις ἱστορία παγκόσμιος δὲν ἠδύνατο νὰ συγγραφῇ ἄνευ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἰδέας τῆς θεότητος οὐδ' ἠδύνατο ἄνευ τῆς ἰδέας ταύτης νὰ ἑρμηνευθῇ τὸ μέγα καὶ βαρὺ ζήτημα τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρωπότητος ὑπὸ τοιαύτην ἔποψιν καθολικήν. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ περὶ Προνοίας ἰδέα παρὰ τῷ Σλόσσερ ἀπαντᾷ οὐχὶ σπανίως καὶ ἐν τῇ ἀφη-

(1) Αἱ τοιαῦται θεωρίαι δὲν κωλύουσιν οὐχ ἧττον τὸν Ι. Μύλλερον ἵνα πρὸς τῇ ἰδέᾳ τῆς «ὑψηλοτέρας διευθύνσεως καὶ τοῦ ἀοράτου ἡγεμόνος πάντων τῶν πραγμάτων», φρονῇ ὅτι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὑπάρχουσιν «ἐμπεφυκυῖαι δυνάμεις» πρὸς δημιουργίαν τῆς ἱστορίας, ὅτι «ἡ τόλμη καὶ ἡ φυσικὴ δύναμις ἀποφασίζουσι τὰ πάντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ αἱ δυστυχίαι, δι' ἃς οἱ ἄνθρωποι μεμψιμοιροῦσιν, εἰσὶ σχεδὸν πάντοτε ἀποτελέσματα τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀνικανότητος καὶ ἀδυναμίας». Τοσοῦτον ὁ Ι. Μύλλερος τὴν «ὑψηλοτέραν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου διεύθυνσιν» τίθησιν ὑπεράνω τοῦ κοινοῦ βίου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου θελήσεως τῆς οὐδαμῶς κωλυομένης ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ αὐτῆς ὑπὸ τῆς διευθύνσεως ἐκείνης.

γήσει τῆς πραγματικῆς ἱστορίας καὶ συνδέεται στενῶς μετὰ τῆς βαθείας συνειδήσεως τῆς ἠθικῆς τάξεως καὶ τοῦ βαθυτάτου περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἠθικοῦ συναισθήματος, τῶν ὁποίων οὐχὶ σπανίως τρανὸν παρέχει μαρτύριον ὁ βαθὺς οὗτος γνώστης τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Τὸ κράτος τῆς Προνοίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀνεκήρυξαν εὐγλώττως καὶ μεγαλοφώνως καὶ ὁ Καντοῦ καὶ ὁ Ῥόττεκ. Ἀλλὰ μήπως καὶ ὁ πολλῷ τούτων τε καὶ τοῦ Σλόσσερ νηφαλιώτερος θεωρούμενος καὶ περὶ τὸ πραγματικὸν κατ' ἐξοχὴν μέρος τῆς ἱστορίας διατρίβων Ῥάγκε, ὁ μέγας οὗτος ἀντιπρόσωπος τῆς θετικῆς ἱστοριογραφίας τῶν νεωτέρων χρόνων, ὁ καλούμενος ὑπό τινων Δάντης τῆς ἱστοριογραφίας, ἐνῶν (ὅπως ἥνωσεν ὁ Δάντης τοὺς μέσους αἰῶνας πρὸς τοὺς νεωτέρους χρόνους) τὴν ἀρχαιοτέραν, τὴν μεσαιωνικὴν(1), οὕτως εἰπεῖν, μέθοδον τῆς ἱστοριογραφίας πρὸς τὴν νεωτέραν, τὴν θετικὴν ἐπιστημονικήν, ἠδυνήθη ἐν τῇ παγκοσμίῳ αὐτοῦ ἱστορίᾳ, τῇ συγγραφείσῃ καθ' ἣν εἴπομεν μέθοδον τῆς θετικῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας, ν' ἀποφύγῃ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑψηλοτέρας ἰδέας; Ὁ Ῥάγκε δὲν περιωρίσθη νὰ εἴπῃ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, μεθ' ὅλην τὴν πρὸς τὴν πραγματικότητα φυσικὴν αὐτοῦ τάσιν, ἑλκύεται πρὸς τὸ θεῖον, καὶ ὅτι τὸ θεῖον εἶναι «τὸ ἰδεῶδες, τὸ δίκην δᾳδούχου φωτίζον τὴν πορείαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος»· ἀλλὰ παρεδέχθη καὶ *ἰδεώδη τινὰ πυρῆνα* (Idealen Kern) ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καταφανῆ καθιστάμενον ἐκ τούτου, ὅτι «ἐν τοῖς ἀγῶσι τοῖς γινομένοις διὰ τὰ ἀμοιβαῖα συμφέροντα πολιτειῶν καὶ λαῶν ἀνακύπτουσι πάντοτε ὑψηλότεραι δυνάμεις (potenzen), αἵτινες διαμορφοῦσι τὸ καθόλου συμφώνως πρὸς τὸ ἰδεῶδες καὶ παρέχουσιν αὐτῷ ἀλλοῖον τινὰ χαρακτῆρα» (2). Ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἐπὶ τὸ πραγ-

(1) Μεσαιωνικὴν λέγοντες ἐνταῦθα ἐννοοῦμεν τὴν μέθοδον τὴν ἀρχαϊκὴν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ νεωτερίζον πνεῦμα τῶν νεωτέρων πραγματικῶν σχολῶν τῆς ἱστορίας.

(2) Ranke. Weltgeschichte. Dritter Theil. Erste Abtheilung. σελ. 6. Οὐδαμοῦ ἄλλοθι τῶν ἔργων τοῦ Ῥάγκε, πλὴν τοῦ χωρίου τούτου, εὗρον ἐγὼ ὡρισμένον τι περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἰδεώδους ἢ τῶν ἰδεῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἰρημένον. Ἀλλὰ παρὰ τῷ Λῶρεντζ (Geschitswissenschaft. σελ. 268) εὑρίσκομεν καὶ τάδε περὶ τῶν *ἰδεῶν* κατὰ Ῥάγκε: «Ἀναμιμνήσκομαι διδακτικοῦ τινος διαλόγου μετὰ τοῦ Διδασκάλου, ἐν ᾧ οὗτος μοὶ ἐξηγεῖτο πῶς πάντα τὰ ἱστορικὰ πράγματα καταντῶσιν ἐπὶ τέλους εἰς *ἰδέας τινάς, ἐν αἷς τεραστία ἔγκειται ἐνέργεια καὶ δι' ὧν πάντα γίνονται*. «Οἱ ἄνθρωποι, ἔλεγε, *κατέχονται ὑπὸ τῶν ἐντελῶς ὡρισμένων τούτων ἰδεῶν*». Ἀλλὰ πέρα τούτου δὲν χωροῦσι τὰ πράγματα· διότι πλέον τούτου οὐδὲν ἡ ἱστορία οὔτε ν' ἀποκαλύψῃ οὔτε νὰ ἐξερευνήσῃ δύναται».

ματικώτερον ἀντιλήψεως τῆς ἱστορίας ὑπερέβη τὸν Ῥάγκε ὁ τοῦ Σλόσσερ μαθητὴς καὶ ἐν πολλοῖς θιασώτης καὶ θερμὸς ὑπέρμαχος τοῦ ἐκείνου συστήματος Γερβῖνος περιορίσας τὸ ἐν τῇ ἱστορίᾳ νοούμενον ἰδεῶδες εἰς τὸ *δυνατὸν* (τὰ ἔσχατα ὅρια δηλονότι τοῦ δυνατοῦ γενέσθαι, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ συνήθους πραγματικοῦ καὶ γινομένου) καὶ εἰς τὸ *ἀναγκαῖον*, μὴ ἀφαιρῶν καθόλου ἀπὸ τῆς ἱστορίας τὰς *ἰδέας* (1).

Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται δῆλον ὅτι πάντες οἱ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ τῇ ἱστοριογραφίᾳ ἐξέχοντες ἄνδρες, ἀπὸ Ἡροδότου μέχρι Ῥάγκε, ὁμοφώνως ἀπεφήναντο ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου πλὴν τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἐνεργοῦσι καὶ ὑψηλότεραι ἠθικαὶ δυνάμεις εἴτε ἰδέαι, ὑπὸ διαφόρους καὶ ποικίλας ἀντιλήψεις νοούμεναι καὶ διὰ διαφόρων ὀνομάτων προσδιοριζόμεναι. Ἐντεῦθεν ὅμως δὲν ἀκολουθεῖ ὅτι δὲν ὑπῆρξαν καὶ φιλόσοφοι, ἢ ἄλλοι ἐρευνηταὶ τῆς φύσεως καὶ ἰδίᾳ τῆς ἀνθρωπίνης, οἵτινες ἐν ταῖς περὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου θεωρίαις αὐτῶν δὲν ἐπρέσβευον ἀρχὰς καὶ γνώμας πάντῃ ἀλλοίας. Οὐδένα ποιούμεθα λόγον ἐνταῦθα περὶ τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν τοῦ Ῥουσσὼ τῶν ἀναιρουσῶν μέχρι τινὸς πᾶσαν ἀρχὴν τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, οὔτε περί τινων *σκέψεων* (ἴδ. σελ. 138) ἤτοι *σκεπτικιστικῶν* θεωριῶν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἐνεργουσῶν δυνάμεων, περὶ ὧν ἀλλαχοῦ ἐποιησάμεθά τινας ἤδη ὑπαινιγμούς. Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ θεωρίαι φυσιοϊστορικαί, περὶ ὧν ἀνάγκη νὰ διαλάβωμεν ἐνταῦθα ἐν ὀλίγοις, ἁπλῶς ἵνα πληρέστερον, ὡς ἔνεστι, διαλευκανθῇ τὸ ἐπασχολοῦν ἡμᾶς ζήτημα.

Α'. Ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως ἐφαρμοζομένη ἐν τῇ Ἱστορίᾳ. — Κατὰ τὰ συμπεράσματα τῆς θεωρίας ταύτης ἡ μέχρι τοῦδε

(1) Ἡ ἱστορία μέσην ἐπέχουσα θέσιν μεταξὺ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ποιήσεως καὶ ἐν τῇ πνευματικῇ τῶν λαῶν ἀναπτύξει μεταξὺ ἀμφοτέρων πάντοτε τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἀναναπτύσσουσα ζωὴν καὶ ἀκμήν, μέσην τινὰ βαδίζει ὁδὸν μεταξὺ τῆς ἐνεργείας τῆς φαντασίας καὶ τῆς σκέψεως. Ὁρμωμένη ἀπὸ νηφαλίου καὶ ἔμφρονος παρατηρήσεως τῶν πραγμάτων δὲν δύναται νὰ περιορισθῇ ἐν ταύτῃ, ἀλλ' ἀναγκαίως ἅπτεται καὶ τῶν παρακειμένων αὐτῇ (τῇ παρατηρήσει) χώρων, πρὸς τῷ ἐκ τῆς πείρας πραγματικῷ ἐκτείνουσα τὴν προσοχὴν καὶ ἐπὶ τὸ *δυνατὸν* καὶ *ἀναγκαῖον* . . . οὐδὲν κοινὸν αὕτη δύναται νὰ ἔχῃ πρὸς τὰ αἰθέρια ἰδεώδη, *καίτοι δὲν δύναται νὰ μὴ ἐπιζητῇ ἰδέας*· οὐδὲν κοινὸν αὐτῇ καὶ τῷ ὑλισμῷ, καίτοι δὲν δύναται νὰ ἐκβαίνῃ τῆς κοινῆς πραγματικότητος» (Gervinus. Gesammelte Kleine historische Schriften. σελ. 350).

ἐπικρατοῦσα περὶ τῆς ἱστορίας ἰδέα στηρίζεται ἐπὶ τῆς κόσμολογικῆς ἐκείνης ἀρχῆς τῆς παριστώσης τὸν ἄνθρωπον ὡς τὸ ὕψιστον καὶ τὸ τελειότατον τῶν ὄντων ἐν τῷ κόσμῳ, ὡς δημιουργηθὲν κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἰδέα καὶ ἡ ἐκ ταύτης προερχομένη ἀντίληψις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἀποκλείουσι κατ' οὐσίαν τὸ δυνατὸν τῆς ἀπείρου τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου, διότι τὸ ὁμοίωμα οὐδέποτε οὐδαμῶς δύναται νὰ καταστῇ τὸ πρωτότυπον ὡς καὶ τὸ πρωτότυπον αὐτὸ δὲν δύναται νὰ ὑπερβάλῃ ἑαυτό. Ἐντεῦθεν ἐξ ἀνάγκης τίθεται ἡ ἀρχὴ ὅτι ὁ ἄνθρωπος, ὡς εἶναι σήμερον ὑπὸ τῆς φύσεως πεπροικισμένος μετὰ τῶν φυσικῶν αὐτοῦ κεφαλαίων, εἶναι *δυνάμει* τέλειος, χωρὶς νὰ ὑποστῶσι τὰ φυσικὰ κεφάλαια, αὐτὴ δηλονότι ἡ φυσικὴ διάπλασις τοῦ ἀνθρώπου, μεταβολήν τινα ἢ ἀλλοίωσιν δι' ἐξελίξεως φυσικῆς καὶ διὰ παραγωγῆς νέας ἀνθρωπίνης φύσεως (ἤτοι νέου εἴδους ἀνθρώπων ἢ ὄντων ἀνθρωποειδῶν ὑψηλοτέρας φύσεως, διαφερόντων φύσει τοῦ νῦν ἀνθρώπου ὅσον ὁ ἄνθρωπος τῶν ὑποδεεστέρων αὐτοῦ ἀνθρωποειδῶν ζῳϊκῶν ὄντων). Ἀλλ' ἡ τοιαύτη θεωρία (λέγουσιν οἱ θιασῶται τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως), καθ' ἣν ἕκαστον εἶδος εἶναι δυναμικῶς ἀναλλοίωτον ἐν τῇ φυσικῇ ἀρχικῇ διαπλάσει αὐτοῦ, ἀντιβαίνει πρὸς τὰ συμπεράσματα τῆς νεωτέρας ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, καθ' ἃ ἔν τε τῷ ἀψύχῳ καὶ ἐν τῷ ἐμψύχῳ κόσμῳ τελεῖται ἀδιάκοπος ἐνέργεια ἀναπτύξεως, ἔχουσα ὡς ἐπακολούθημα τὴν πλήρη τῆς φύσεως μεταβολὴν καὶ ἀνανέωσιν ἔν τε τοῖς καθ' ἕκαστον καὶ ἐν τῷ ὅλῳ. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, ἐπειδὴ πᾶν τὸ ὑπάρχον ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ὁ κόσμος ἐν τῇ ὁλότητι αὐτοῦ διατελοῦσιν ἐν διηνεκεῖ ἐξελίξει καὶ πάντα τὰ ὄντα εἰσὶν ἀποτελέσματα τῆς ἐξελίξεως ταύτης, τῆς ἀπεριορίστου ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ, ἡ ἰδέα τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου ὡς δυνάμει τελειοτάτου καὶ εὐγενεστάτου πάντων τῶν δημιουργημάτων, προωρισμένου ἁπλῶς νὰ μεταβάλῃ τὸ δυνάμει ἐν αὐτῷ ὑπάρχον εἰς ἐνέργειαν καὶ ἐν τῇ πράξει ταύτῃ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ πλήρωμα τῆς τελειότητος, εἰς τὴν *ἐντελέχειαν* αὐτοῦ· ἡ τοιαύτη, λέγουσιν, ἰδέα πίπτει ἀφ' ἑαυτῆς· διότι καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὡς καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ οἰκουμένη γῆ, δὲν δύνανται ν' ἀποτελέσωσιν ἐξαίρεσιν ἐν τῇ ἀτέρμονι σειρᾷ τῆς καθολικῆς ἀναπτύξεως τῆς περιεχούσης ἐν ἑαυτῇ πᾶν τὸ παρόν, τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον. Πᾶσα τοιαύτη ὑπόθεσις ἤθελεν εἶσθαι ἐγωϊστικὴ μυωπία τοῦ ἀνθρώπου, διότι ὁ ἀληθὴς καὶ εὐγενὴς ἐγωϊσμὸς τοῦ ἀνθρώπου

δὲν πρέπει νὰ ἀπάδῃ πρὸς τὴν θεωρίαν, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος, ὁ σήμερον ἐν τῷ ὑψίστῳ βαθμῷ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου καὶ τῆς ὑψίστης ἀνθρωπίνης τελειότητος εὑρισκόμενος, δύναται, ἐν τῇ νέᾳ φάσει τῆς διαπλάσεως τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τοῦ ἐντεῦθεν παραγομένου νέου βίου, νὰ κατέχῃ τὴν ἐσχάτην καὶ κατωτάτην θέσιν. Ἆρα κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην, ἡ ἀνθρωπίνη ἱστορία εἶναι ἱστορία ἀναπτύξεως οὐ μόνον τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ τῆς φύσεως αὐτῆς τῆς ἀνθρωπίνης, οὐδεμίαν παρέχουσα ἡμῖν διὰ τοῦτο λαβὴν ἐκ τῆς νῦν προόδου τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ὅλης ἐξελίξεως. Ἡ οὐσία καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην συγκεφαλαιοῦνται ἐν ταῖς λέξεσι ταῖσδε: «Ἀγὼν περὶ ὑπάρξεως». Ὁ ἀγὼν οὗτος ἀποβλέπει πρὸς τὴν συντήρησιν καὶ αὔξησιν δι' ἀμύνης μὲν κατὰ τοῦ ἰσχυροτέρου, δι' ἐπιθέσεως δὲ κατὰ τοῦ ἀσθενεστέρου. Διὰ τῆς ἀμύνης ζητεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ διατηρῇ τὰ ἑαυτοῦ, διὰ τῆς ἐπιθέσεως δὲ νὰ κατέχῃ τὰ ἀλλότρια. Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ περὶ ὑπάρξεως, συντηρήσεως καὶ αὐξήσεως πάλης (ἥτις συνδυαζομένη μετὰ τῆς γενετησίου ὁρμῆς καὶ τοῦ μεταξὺ τῶν γεννώντων καὶ γεννωμένων φυσικοῦ δεσμοῦ τῆς στοργῆς καθίσταται ἀγὼν κληρονομικὸς οὐχὶ ἁπλῶς μεταξὺ τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν οἰκογενειῶν, καὶ τῶν ἐντεῦθεν δι' ἀναπτύξεως καὶ αὐξήσεως προερχομένων φυλῶν καὶ ἐθνῶν) τίθενται κατὰ μικρὸν αἱ βάσεις τοῦ ἠθικοῦ συστήματος τῆς κοινωνίας καὶ πολιτείας, τοῦ δικαίου καὶ τῶν νόμων· διὰ τούτων δὲ ὁ ἄνθρωπος ἐξακολουθεῖ, ὑπὸ διαφόρους φάσεις καὶ τύπους, κατὰ βάθος καὶ κατ' οὐσίαν τὸν αὐτὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγωνιζόμενος ἀγῶνα, βαδίζων διηνεκῶς τὴν ὁδὸν τῆς αἰωνίου ἀναπτύξεως ἢ μᾶλλον ἐξελίξεως καὶ προόδου. Ἡ πρόοδος ἡ διηνεκὴς καὶ ἄπαυστος ἡ γινομένη διὰ μεγάλων μεταβολῶν καὶ μεταμορφώσεων εἶναι ἡ μεγάλη ἰδέα τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Περὶ θεοῦ καὶ θείας προνοίας καὶ τελικοῦ σκοποῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς οὐδεὶς κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην δύναται νὰ γίνηται λόγος συνῳδὰ πρὸς τὰ εἰρημένα.

Β'. Ἡ φυσιοϊστορικὴ σχολὴ τοῦ Dubois-Reymond καὶ Buckle. — Οἱαδήποτε κἂν δοθῇ ἀξία ἐπιστημονικὴ εἰς τὴν ἐκτεθεῖσαν περὶ ἐξελίξεως θεωρίαν, δὲν δύναται αὕτη ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτῆς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἄρνησις οἱασδήποτε ἰδέας ὑψηλοτέρας ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀφοῦ ἡ ἀρχή, ἀφ' ἧς ὁρμᾶται, εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ αἰωνίως γίνεσθαι, τῆς αἰωνίου μεταβολῆς καὶ

καὶ προόδου. Ἄλλως τε ἡ θεωρία αὕτη οὐδαμῶς ἀλλοιοῖ τὴν οὐσίαν τῆς ἱστορίας ὡς θετικῆς ἐπιστήμης ἀφοῦ ἀναγνωρίζει τὴν λογικότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως αὐτοῦ, ἀμφισβητεῖ δὲ μόνον τὴν ἀλήθειαν τῶν τέως περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τοῦ ἀνθρώπου ἐπικρατουσῶν θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἀρχῶν.

Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι θεωρίαι φυσιοϊστορικαὶ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας ἀναιροῦσαι αὐτὸν τὸν οὐσιώδη χαρακτῆρα τῆς ἱστορίας καὶ ζητοῦσαι νὰ καταστήσωσι τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν μέρος τῆς περὶ φύσεως ἱστορίας, καὶ ἰδίως τῆς φυσικῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου (τῆς ἀνθρωπολογίας). Ἡ φυσιοϊστορικὴ αὕτη σχολή, ἧς ἡγέτης εἶναι ὁ περιώνυμος Dubois-Reymond, φρονεῖ ὅτι ἡ ἱστορία, ὑφ' οἵαν ἔποψιν ἐρευνᾶται, μελετᾶται καὶ γράφεται νῦν, οὐδὲν ἄλλο παρίστησιν ἡμῖν ἢ πολέμους ἀνωφελεῖς, ῥᾳδιουργίας πολιτικὰς καὶ πολιτικὴν τέχνην ὀλεθρίως ἐπιδρῶσαν ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ ἀνθρώπου, μάταιον θαυμασμὸν προσφερόμενον πρὸς ψευδῆ μεγαλεῖα, «ἀναισθήτους θεραπείας» (κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Dubois-Reymond) πρὸς βασιλεῖς καὶ ἥρωας καὶ θόρυβον μέγαν περὶ τὴν λεγομένην «ἀνθρωπότητα», κίνησιν καὶ ἀνάπτυξιν (τὴν λεγομένην ἱστορικὴν) ἄνευ νόμων, ἄνευ τάξεως οὐδεμιᾶς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς αἰωνίους νόμους τοὺς διέποντας τὸν φυσικὸν κόσμον. Ἵνα δὲ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν τοιαύτην πλημμελῆ ἀντίληψιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἱστορίας, ἡ φυσιοϊστορικὴ σχολὴ ἀξιοῖ ἵνα ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου ἐξετάζηται καὶ ἐρευνᾶται φυσιοϊστορικῶς, ἐφαρμοζομένης καὶ ἐπὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον τῆς μεθόδου τῆς φυσιοϊστορικῆς. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐπειράθη νὰ ἐκτελέσῃ ὁ Ἄγγλος ἱστοριογράφος Buckle, ἐφαρμόσας εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν μέθοδον τῆς ὑπαγωγῆς τῶν ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ φαινομένων εἰς νόμους σταθερούς. Τοὺς νόμους τούτους ἠξίωσεν ὁ Buckle (1) ὅτι εὗρεν ἐν τῇ μελέτῃ τῆς ἱστορίας τῶν διαφόρων Εὐρωπαϊκῶν λαῶν, ἀνακαλύψας ἐν τῇ τοιαύτῃ μελέτῃ τὴν γενικὴν ἀρχήν, ὅτι πάντα τὰ ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ γινόμενα ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου εἰσὶν ἀπόρροια ἐξωτερικῶν ὡρισμένων φυσικῶν ἐπιδράσεων ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀντεπιδράσεων ἐκ τῶν ἔνδον τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὸν ἐξωτερικὸν βίον τελουμένων. Διὰ τῆς τοιαύτης μεθόδου ὁ μνημονευθεὶς ἱστοριογράφος ἐπειράθη νὰ ἑρμη-

(1) Τὰς θεωρίας ταύτας ἀνέπτυξεν ὁ Buckle ἰδίως ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφείσῃ «Ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ἀγγλίᾳ (History of civilisation in England)» καὶ ἐκδοθείσῃ τῷ 1858.

νεύσῃ πάντα τὰ ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ δι' ὡρισμένων νόμων ἱστορικῶν. Διὰ τῶν νόμων τούτων ὡς νόμων σταθερῶν ἡρμηνεύθησαν πάντα τὰ φαινόμενα τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ἀπὸ ἱστορίας ἀνθρώπων δρώντων ἐγένετο ἱστορία γενικῶν τινων δυνάμεων φυσικῶν, δι' ὧν κινεῖται καὶ δρᾷ ὁ ἄνθρωπος καὶ δημιουργεῖ καθ' ὡρισμένους πάντοτε νόμους τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ. Τὸ ἔργον τοῦ Buckle ἐποίησεν ἐντύπωσιν τινὰ καθ' ὃν χρόνον ἐφάνη, καὶ ὡς πάντα τὰ καινοφανῆ προϊόντα τῆς φιλολογίας τὰ φέροντα τύπον νέας τινὸς ἀληθοῦς ἢ δοκούσης ἐπιστημονικῆς ἀρχῆς καὶ μεθόδου, εὗρεν ἱκανοὺς θιασώτας θορυβωδῶς ὑποστηρίζοντας τὴν καινοφανῆ θεωρίαν. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τοιούτῳ συστήματι ἱστοριογραφίας δὲν δύναται νὰ ᾖναι λόγος οὐδεὶς περὶ *ἰδέας* ἐν τῇ ἱστορίᾳ· ἀφοῦ αὐτὴ ἡ ἀρχὴ καὶ ἰδιότης τῆς ἱστορίας ἀναιρεῖται καὶ ἡ μελέτη τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καθίσταται ἁπλῶς μελέτη φυσιοϊστορικὴ τοῦ ἀτόμου, ὡς μόνη δὲ ἰδέα καὶ ὑπερτέρα ἀρχὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ θεωρεῖται αὐτὴ ἡ ἐν τῷ λοιπῷ φυσικῷ κόσμῳ ἀπολύτως ἄρχουσα φυσικὴ δύναμις ἡ φύσις. Ὁ ἄνθρωπος μετὰ τῆς ἀτομικότητος καὶ τῆς ἀτομικῆς αὐτοῦ ἐλευθερίας ἐξαφανίζεται ἐκ τῆς ἱστορίας ὡς δρῶν στοιχεῖον καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος καθίσταται οὕτω ἄπειρος μηχανισμός· καίτοι κατὰ τὰς ὁμολογίας αὐτῶν τῶν ἀντιπροσώπων τῆς τοιαύτης σχολῆς Dubois-Reymond, J. Stuart Mill, Comte ἡ μηχανικὴ ἐξήγησις εἰς ἀνυπερβλήτους προσκρούει δυσχερείας πρακτικὰς διὰ τὸ πολύπλοκον τῆς συνθέσεως τῆς ἱστορίας καὶ διὰ τὸ ἀνεπαρκὲς τῆς χρονολογίας πρὸς τὴν μεθοδικὴν παράστασιν τῆς κινήσεως τοῦ μηχανισμοῦ. Οὐδαμῶς προτιθέμεθα ἐνταῦθα νὰ λεπτολογήσωμεν περὶ τὰς θεωρίας καὶ τὰ συμπεράσματα τῆς φυσιοϊστορικῆς σχολῆς τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ἐν κεφαλαίῳ, πρὸς γενικὸν χαρακτηρισμὸν τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν τάσεων τῆς σχολῆς ταύτης, ὅτι κατὰ τὰς θεωρίας αὐτῆς οὐ μόνον οὐδεμία ἰδέα ὑψηλοτέρα ἢ καθολική τις ἠθικὴ δύναμις ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἀλλ' οὐδ' ἡ ἠθικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερία, καὶ οἱ ἐντεῦθεν προερχόμενοι ἠθικοὶ νόμοι ἔχουσιν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν καθόλου πορείαν τῶν ἀνθρώπων· ἡ ἱστορία διέπεται διὰ νόμων φυσικῶν ἀναλλοιώτων, τῶν νόμων τῶν ἱστορικῶν (1) καὶ πάντα τὰ ἔργα ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀν-

(1) Ἀλλὰ λέγοντες *ἱστορικοὺς νόμους* πρέπει νὰ ποιώμεθα διάκρισιν μεταξὺ ἱστορικῶν νόμων, οἵους ἐννοοῦσιν αὐτοὺς οἱ τῆς φυσιοϊστορικῆς σχολῆς θιασῶται οἱ

δρῶν καὶ τῶν λαῶν ἐξηγοῦνται διὰ νόμων φυσικῶν μηχανικῶν. Οὐ μόνον πόλεμοι καὶ πράξεις καὶ ἡρωϊσμοὶ καὶ μαρτύρια, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ αἱ μεγάλαι πνευματικαὶ ἐπαναστάσεις ἐν τῷ θρησκευτικῷ καὶ ἐν τῷ καθόλου πνευματικῷ βίῳ θεωροῦνται ὡς συμπτώματα τῆς ἐπιτάσεως τῆς *ἐρεθιστότητος* τοῦ ἀνθρώπου· ἡ παγκόσμιος ἱστορία ἑρμηνεύεται διὰ νόμων ἀριθμητικῶν καὶ καθίσταται ἀντικείμενον μαθηματικῆς πραγματείας, καί, ὡς ἐρρήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἁπλῆ τις στατιστική (ἴδ. σελ. 138) Κατὰ τὰς θεωρίας ταύτας, καθ' οἱονδήποτε τρόπον καὶ ἂν ἑρμηνευθῶσιν αἱ ἐνέργειαι τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀτόμου, αἱ ἐνέργειαι μεγάλων συμπλεγμάτων κοινωνικῶν, παρ' ὅλον τὸ δοκοῦν αὐθαίρετον αὐτῶν, δεικνύουσι σταθερὰν κανονικότητα, οἵα ὑφίστανται ἐν ταῖς ἐνεργείαις τοῦ φυσικοῦ κόσμου, καὶ δύναταί τις, παρακολουθῶν τοὺς νόμους τῆς κανονικῆς ταύτης ἐνεργείας καὶ ἐξακριβῶν αὐτούς, νὰ προσδιορίσῃ ἐκ τῶν προτέρων τὸ τέρμα, εἰς ὃ τείνουσι καὶ φθάνουσιν αἱ πράξεις τῶν διαφόρων κοινωνιῶν (1).

Πᾶσαι αὗται αἱ φυσιοϊστορικαὶ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἤτοι τοῦ ἱστορικοῦ βίου θεωρίαι δύνανται, ὑπὸ ἔποψιν καθαρῶς θεωρητικὴν καὶ ὑποκειμενικήν, νὰ ἔχωσι τὴν ἀξίαν αὐτῶν ὡς ἀθῴων ἐπιστημονικῶν ἀποπειρῶν γινομένων πρὸς λύσιν τοῦ μεγάλου αἰνίγματος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ὑπὸ τὴν καθόλου ἠθικὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ· ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ ἔχωσιν ἀξίαν θετικὴν οὐδεμίαν, ἐνόσῳ ἐκτὸς τῆς περιοχῆς τῆς περὶ φύσεως ἱστορίας, ἔτι δὲ τῆς φυσικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἱστορίας, ὑπάρχει ἐπιστήμη ἱστορικὴ ὁρμωμένη ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἠθικῆς

ζητοῦντες νὰ ἑρμηνεύωσι πάντα τὰ ἐν τῇ ἱστορίᾳ διὰ νόμων φυσικῶν καὶ μηχανικῶν, καὶ τῶν ἱστορικῶν νόμων, οἵοι ἀληθῶς ἐπεκράτησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἀναπτύξει τῶν λαῶν τῶν ἱστορικῶν, ἔχοντες τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐν τῇ φυσικῇ καὶ ἀτομικῇ ἰδιοφυΐᾳ ἑκάστου λαοῦ.

(1) Χάριν περιεργείας παραθέτομέν τινας τῶν ἀνακαλυφθέντων δῆθεν νόμων: «Ἡ καταπίεσις λαοῦ τινος ὑπὸ ἑτέρου λαοῦ ἐξεγείρει παρὰ τῷ πρώτῳ τὴν πρὸς ἀποχωρισμὸν κλίσιν». Ὁ νόμος ὁ ἀνακαλυφθεὶς ὑπὸ τοῦ Buckle: «Ἡ πρόοδος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐπιτυχίαν, μεθ' ἧς ἐρευνῶνται οἱ νόμοι τῶν φαινομένων, καὶ πρὸς τὴν ἔκτασιν, καθ' ἣν ἡ γνῶσις τοιούτων νόμων εἶναι διαδεδομένη». Ἰδοὺ οἱ αἰώνιοι καὶ φυσικοὶ νόμοι τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως οἱ ἀποκλείοντες πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν, οἱ προωρισμένοι ν' ἀντικαταστήσωσιν ἐν τῇ διανοίᾳ τῆς ἑαυτὴν συνειδυίας ἀνθρωπότητος τοὺς ὑπὸ τοῦ μεγαλοφυοῦς Σοφοκλέους δι' αἰώνων κηρυχθέντας αἰωνίους ἠθικοὺς νόμους (ἴδ. σελ. 185), οἵτινες οὐδαμῶς ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ μεγάλου ποιητοῦ ἀναιροῦσι τὴν ἐν τῷ νοεῖν καὶ πράττειν ἐλευθερίαν καὶ τὴν τόλμην τοῦ δεινοτάτου τῶν ὄντων, τοῦ ἀκαταπαύστως ἐναντίον τῆς φύσεως ἀγωνιζομένου, τοῦ Ἀνθρώπου».

ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀρχῆς καὶ ἀξιώματος ἀπορρέοντος ἀμέσως ἀπὸ τῆς λογικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐκ τῆς τοιαύτης θεμελιώδους ἀρχῆς τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ἀπορρέουσιν ἄλλα ζητήματα, ἐπὶ τὴν λύσιν τῶν ὁποίων ἔχουσι ροπήν τινα πρακτικὴν πᾶσαι αἱ μνημονευθεῖσαι θεωρίαι. Τὸ πρῶτον τῶν ζητημάτων τούτων εἶναι τὸ τοῦ κριτηρίου τῆς ἱστορίας, ἤτοι τὸ ζήτημα τῆς ἱστορίας θεωρουμένης ὡς κριτηρίου τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων.

Τὸ κριτήριον τῆς ἱστορίας ἤτοι ἡ ἱστορία θεωρουμένη ὡς κριτήριον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Μέτρον τῆς ἀξίας τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. — «Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ἁπλῶς διδάσκαλος τῆς ἀρετῆς, ἀλλὰ καὶ αὐστηρὸς κριτὴς καὶ ἀμερόληπτος βραβευτὴς καὶ τιμωρὸς ἐπανορθοῦσα τὰ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς τύχης διαπραττόμενα ἀδικήματα. Πολλάκις ἐν τῷ βίῳ ὁ εὐγενὴς χαρακτὴρ παραγνωρίζεται καὶ συκοφαντεῖται· πολλάκις ἰσχυροὶ κακοποιοὶ κατορθοῦσι νὰ ἐξαπατῶσι τοὺς συγχρόνους, νὰ ἐξαγοράζωσιν ἢ νὰ ἐκβιάζωσιν ἐπαίνους καὶ νὰ ἐπιβάλλωσι σιγὴν εἰς τὰς κατ' αὐτῶν μομφὰς καὶ ὀνείδη. Ἀλλὰ καὶ ἂν οἱ ἱστοριογράφοι καθ' ἑαυτοὺς ἢ καὶ πάντες οἱ σύγχρονοι ἀποτυφλωθῶσι, καταφοβηθῶσι καὶ διαφθαρῶσιν, ἡ ἱστορία τοῦ μέλλοντος δὲν πάσχει τι τοιοῦτον πάθος. Αὕτη ἄνευ εὐνοίας καὶ ὀργῆς, ἄνευ φόβου καὶ ἐλπίδος, ἐξετάζει τὰς μαρτυρίας, δικάζει τὰς πράξεις καὶ κατὰ τὴν ἑκάστου ἀξίαν ἀπονέμει τὴν δόξαν ἢ τὸ αἶσχος. Καὶ δύνανται μὲν νὰ διαφύγωσί τινες τὴν κρίσιν αὐτῆς ἐλλείψει ἢ ἀπωλείᾳ μαρτυριῶν· εἶναι δ' ἐπίσης δυνατόν, καί τοι δύσκολον, νὰ ἀπατήσῃ τις αὐτὴν ἐνίοτε· ἀλλ' αὕτη ἐρευνᾷ πάντοτε μετὰ βλέμματος ὀξυδερκοῦς, σταθμᾶται μετ' ἠρέμου ὑψηλοφροσύνης καὶ ἐκδίδωσιν ἐτυμηγορίαν ἐλευθέραν καὶ διαρκῆ. Ἐφ' ὅσον ὑπάρξουσιν ἄνθρωποι ἐν τῷ κόσμῳ, τὰ ὀνόματα τοῦ Κριτίου καὶ τοῦ Ἄλβα θὰ προφέρωνται μετὰ κατάρας καὶ βδελυγμίας, ἐνῷ τὰ ὀνόματα τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Σίδνεϋ θὰ ἠχῶσιν ἐν ἀγάπῃ καὶ εὐλογίᾳ ἀπὸ τῶν χειλέων τῶν ἀνθρώπων, οἰκοῦντα ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ πόθος τῆς ὑστεροφημίας ὡς καὶ ὁ τῆς ἀθανασίας ζῇ ἐν τοῖς στήθεσι τῶν ἀνθρώπων, τὸ πρὸς τὸν ἀδυσώπητον τοῦτον τιμωρὸν (τὴν ἱστορίαν) βλέμμα ἐπίκρανεν ἤδη ἐνίοτε τοὺς θριάμβους τοῦ εὐτυχοῦς κακούργου, παρώρμησεν αὐτόν, παρὰ τὴν θέλησιν αὐτοῦ, πρὸς ἀγαθὰς κατ' ἐπιφάνειαν πράξεις, ἀνεπτέρωσε δὲ τὸ φρόνημα τοῦ προσβεβλημένου δικαίου καὶ τῆς πασχούσης ἀθῳότητος».

Ὁ τοιαῦτα περὶ τοῦ κριτηρίου τῆς ἱστορίας γράφων Ῥόττεκ νομίζει τις ὅτι γράφων αὐτὰ εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸν ἡμέτερον Διόδωρον, λέγοντα (Βιβλ. Α΄ 2): «Ἡγητέον γὰρ εἶναι ταύτην (τὴν ἱστορίαν) φύλακα μὲν τῆς τῶν ἀξιολόγων ἀρετῆς, μάρτυρα δὲ τῆς τῶν φαύλων κακίας . . . Εἰ γὰρ ἡ τῶν ἐν Ἅιδου μυθολογία τὴν ὑπόθεσιν πεπλασμένην ἔχουσα πολλὰ συμβάλλεται τοῖς ἀνθρώποις πρὸς εὐσέβειαν καὶ δικαιοσύνην, πόσῳ ὑπολειπτέον τὴν *προφῆτιν* τῆς *ἀληθείας* ἱστορίαν τῆς ὅλης φιλοσοφίας οἱονεὶ μητρόπολιν οὖσαν ἐπισκευάσαι δύνασθαι τὰ ἤθη μᾶλλον πρὸς καλοκἀγαθίαν. Πάντες γὰρ ἄνθρωποι διὰ τὴν τῆς φύσεως ἀσθένειαν βιοῦσι μὲν ἀκαριαῖόν τι μέρος τοῦ παντὸς αἰῶνος, τετελευτήκασι δὲ πάντα τὸν ὕστερον χρόνον· καὶ τοῖς μὲν ἐν τῷ ζῆν μηδὲν ἀξιόλογον πράξασιν ἅμα ταῖς τῶν σωμάτων τελευταῖς συναποθνήσκει καὶ τὰ ἄλλα πάντα τὰ κατὰ τὸν βίον, τοῖς δὲ δι' ἀρετὴν περιποιησαμένοις δόξαν αἱ πράξεις ἅπαντα τὸν αἰῶνα μνημονεύονται διαβοώμεναι τῷ *θειοτάτῳ τῆς ἱστορίας στόματι*. Καλὸν δ' οἶμαι τοῖς εὖ φρονοῦσι θνητῶν πόνων ἀντικαταλλάξασθαι τὴν ἀθάνατον εὐφημίαν. Ἡρακλῆς μὲν γὰρ ὁμολογεῖται πάντα τὸν γενόμενον αὐτῷ κατ' ἀνθρώπους χρόνον ὑπομεῖναι μεγάλους καὶ συνεχεῖς πόνους καὶ κινδύνους ἑκουσίως, ἵνα τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων εὐεργετήσας τύχῃ τῆς ἀθανασίας· τῶν δὲ ἄλλων ἀγαθῶν ἀνδρῶν οἱ μὲν ἡρωϊκῶν, οἱ δὲ ἰσοθέων τιμῶν ἔτυχον, πάντες δὲ μεγάλων ἐπαίνων ἠξιώθησαν, τὰς ἀρετὰς αὐτῶν τῆς ἱστορίας ἀπαθανατιζούσης. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα μνημεῖα διαμένει χρόνον ὀλίγον ὑπὸ πολλῶν ἀναιρούμενα περιστάσεων, ἡ δὲ τῆς ἱστορίας δύναμις, ἐπὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην διήκουσα, τὸν πάντα τἄλλα λυμαινόμενον χρόνον ἔχει φύλακα τῆς αἰωνίου παραδόσεως τοῖς ἐπιγιγνομένοις» (1). Πάντα, ὅσα λέγουσιν ὁ Διόδωρος καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ Ῥόττεκ περὶ τοῦ παγκοσμίου κριτηρίου τῆς ἱστορίας τοῦ ἀπονέμοντος τὴν ἱστορικὴν δικαιοσύνην, ἔστω καὶ μετὰ αἰῶνας, εἰς τοὺς ἄνδρας καὶ τοὺς λαούς, ἢ μᾶλλον εἰς τὴν τούτων μνήμην παρὰ τοῖς ἐπιγινομένοις, ὑπὸ ἠθικὴν πάντως ἔποψιν ἐξεταζόμενα εἶναι θαυμάσια. Ἀλλ' ἐνταῦθα, ἐπὶ τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, τίθεται τὸ ζήτημα; Τίς ἡ ἱστορία αὕτη

(1) Πρβλ. Νικήτα Χωνειάτου Προοίμιον. «. . . τὰ δὲ παρ' αὐτοῦ βεβιωμένα, κἂν ὅσια εἴη, κἂν δίκαια, κἂν ἀθέμιτα, κἂν ἐφύβριστα . . . ἡ ἱστορία διαπρυσίως βοᾷ· ὥστε καθ' ἕτερόν τινα τρόπον καὶ λόγον καὶ βίβλος ζώντων ἡ ἱστορία ἐλεγχθήσεται καὶ σάλπιγξ περίτρανος τὰ γραφόμενα, τοὺς πάλαι τεθνεῶτας οἷον τῶν σημάτων ἐξανιστῶσα καὶ ὑπ' ὄψιν τιθεῖσα τοῖς βουλομένοις».

ἡ δικάζουσα τὰς πράξεις τῶν ἱστορικῶν ἀνθρώπων καὶ λαῶν, ἡ ἐκπροσωποῦσα τὴν φωνὴν τῶν αἰώνων, ἡ ἀποτελοῦσα τὸ αἰώνιον κριτήριον τῆς οἰκουμένης; Καὶ ποῖον τὸ μέτρον καθ' ὃ μετρεῖ τὴν ἀξίαν ἑκάστου, καὶ τίνες οἱ νόμοι, καθ' οὓς δικάζει καὶ ἐκδίδει τὴν ἐτυμηγορίαν αὐτῆς; Δύναται νὰ ὑπάρχῃ φωνὴ καὶ ἐτυμηγορία δικαστοῦ ἄλλη ἐν τοῖς ἱστορικοῖς βιβλίοις ἢ ἡ ὑπὸ τοῦ ἱστοριογράφου ἐκφερομένη γνώμη καὶ ἐτυμηγορία; Ἐὰν δὲ δὲν ὑπάρχῃ ἀλλοία ταύτης οὐδεμία, δύναται ἡ τοῦ ἱστοριογράφου κρίσις ν' ἀποτελῇ τὴν κρίσιν τῆς ἱστορίας, τὴν κρίσιν τῶν αἰώνων; Δὲν ὑπόκειται αὕτη εἰς πλάνας ἀσυνειδήτους ἕνεκεν ἀγνοίας ἢ εἰς πλημμελείας ἐν γνώσει γινομένας ὑπὸ πάθους; (1). Ἡ κριτικὴ ἱστορία βεβαίως ἐνταῦθα δύναται μεγάλως νὰ ὑπηρετήσῃ τῇ ἐπιστήμῃ δι' ἀσφαλοῦς μεθόδου ζητοῦσα καὶ εὑρίσκουσα τὴν ἀλήθειαν. Ἀλλ' εἶναι πάντοτε καὶ αἱ μέθοδοι αἱ κριτικαὶ ἀσφαλεῖς ἄγουσαι ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἀλήθειαν; Ὁ κριτικώτατος Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς ἐξυμνεῖ τὸ ἱστορικὸν κριτήριον τοῦ ἱστοριογράφου Θεοπόμπου παραβάλλων αὐτὸ πρὸς τὸ δικαστήριον τοῦ Ἅδου (2) διὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ αὐστηρότητα τοῦ ἐξετασμοῦ. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ Διονύσιος δὲν παραλείπει ν' ἀναφέρῃ ὅτι τὸ κριτήριον τοῦτο κατεκρίνετο ὑπὸ πολλῶν διὰ τὰ ἀτοπήματα, εἰς ἃ περιέπιπτε διὰ τῆς ἄκρας ἐκείνης αὐστηρότητος. Ὁ δὲ Πολύβιος καταδικάζει αὐστηρῶς τὸ τοιοῦτον κριτήριον τοῦ Θεοπόμπου, οὐδὲν εὑρίσκων ἐν αὐτῷ ἀγαθὸν καὶ ἀξιέπαινον, πολὺ δὲ τὸ κακὸν καὶ ψεκτέον (3). Τὸ παράδειγμα μόνον τοῦτο τὸ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος παραδοθὲν μαρτυρεῖ πόσον ἐπισφαλὲς εἶναι τὸ κριτήριον τῆς ἱστορίας τὸ ἐκπροσωπούμενον ὑπὸ τῶν ἱστοριογράφων. Δὲν δύναται δὲ νὰ ἀντείπῃ τις οὐδαμῶς ὅτι

(1) Πλουτ. Βί. Περικλ. § 23 «Οὕτω ἔοικε πάντη χαλεπὸν εἶναι καὶ δυσθήρατον ἱστορίᾳ τὸ ἀληθές, ὅταν οἱ μὲν ὕστερον γεγονότες τὸν χρόνον ἔχωσιν ἐπιπροσθοῦντα τῇ γνώσει τῶν πραγμάτων, ἡ δὲ τῶν πράξεων καὶ τῶν βίων ἡλικιῶτις ἱστορία, τὰ μὲν φθόνοις καὶ δυσμενείαις, τὰ δὲ χαριζομένη καὶ κολακεύουσα, λυμαίνηται καὶ διαστρέφῃ τὴν ἀλήθειαν».

(2) Διον. Ἐπιστ. πρὸς Πομπ. § ς' «... Καί μοι δοκεῖ ὡς ὁ μυθευόμενος εἶναι τῶν ψυχῶν ἀπολυθεισῶν τοῦ σώματος ἐξετασμὸς ἐπὶ τῶν ἐκεῖ δικαστῶν, οὕτως ἀκριβὴς εἶναι ὁ διὰ τῆς Θεοπόμπου γραφῆς γινόμενος· διὸ καὶ βάσκανος ἔδοξεν εἶναι, προλαμβάνων τινὰ τοῖς ἀναγκαίοις ὀνειδισμοῖς καὶ τὰ τῶν ἐνδόξων προσώπων οὐκ ἀναγκαῖα πράγματα· ὅμοιόν τι ποιῶν τοῖς ἰατροῖς, οἳ τέμνουσι καὶ καίουσι τὰ διεφθαρμένα τοῦ σώματος, ὡς βάθους τὰ καυτήρια καὶ τὰς τομὰς φέροντες, οὐδὲ τῶν ὑγιαινόντων καὶ κατὰ φύσιν ἐχόντων στοχαζόμενοι».

(3) Ἴδ. Πολυβ. Η' 11 - 13.

τὸ κριτήριον τῆς ἱστορίας εἶναι ἀσφαλές, ὁπόταν πολλοὶ ἱστοριογράφοι τὰ αὐτὰ πράγματα καὶ πρόσωπα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κρίνωσι· διότι ἡ ἀλήθεια τῆς ἱστορικῆς κρίσεως δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς πλειονότητος ἢ μειονότητος τῶν κριτῶν καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ ψέξῃ τὸν Γερβῖνον διότι εἰς οὐδένα ἱστοριογράφον ἀρχαῖον ἢ νεώτερον πλὴν Θουκυδίδου ἀναγνωρίζει ἀδιστάκτως τὴν ἀρετὴν τῆς ἀσφαλοῦς κρίσεως (ἴδε κατωτέρω). Ἀλλὰ τὸ ζήτημα, περὶ οὗ ἡμῖν ὁ λόγος, δὲν λύεται διὰ τῆς ἀναλύσεως τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἕκαστος τῶν ἱστορικῶν δημιουργεῖ τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ κριτήριον· τὸ τοιοῦτον ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἱστοριογραφίας, ἔτι δὲ εἰς τὴν περὶ ἑκάστου συγγραφέως μελέτην. Ἐξετάζοντες ἐνταῦθα ὑπὸ ἔποψιν καθολικὴν τὰ περὶ τοῦ ἱστορικοῦ κριτηρίου καὶ τοῦ μέτρου ἢ κανόνος, τῆς ἀξίας τῶν ἱστορικῶν πράξεων, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν πρὸ πάντων οὐχὶ τὸ πῶς κρίνει ἕκαστος συγγραφεὺς τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐκτιθεμένας ἱστορικὰς πράξεις· ἀλλὰ τὸ πῶς καὶ τίνι μέτρῳ ἠθικῷ πρέπει νὰ κρίνωνται ἐν αὐτῇ τῇ ἱστορίᾳ αἱ πράξεις αἱ ἀνθρώπιναι, ἵνα ἡ κρίσις ἡ γινομένη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἑρμηνεύῃ ἔν τινι μέτρῳ τὴν καθολικὴν ἱστορικὴν συνείδησιν καὶ τὸ κριτήριον αὐτῆς· τίνες δηλονότι αἱ καθολικαὶ ἀρχαὶ αἱ ἠθικαί, ποῖον τὸ μέτρον τῆς ἀξίας τῆς ἱστορικῆς καὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ ἱστορικοῦ, καθ' ὃ πρέπει νὰ μετρῶνται αἱ ἱστορικαὶ πράξεις. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ καθορισμὸς τῶν ἀρχῶν τούτων ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας καὶ ὅτι ἡ ἰδέα αὕτη ἡ περιέχουσα καὶ ἐκφράζουσα τὸν ὅλον σκοπόν, τὴν ὅλην οὐσίαν καὶ τὴν ὅλην ἀξίαν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, τὴν ἠθικὴν τάξιν τοῦ κόσμου, τὸ τέρμα καὶ τὴν ἐντελέχειαν τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως, εἶναι τὸ μέγα μέτρον, καθ' ὃ κρίνονται αἱ ἱστορικαὶ πράξεις ἀνδρῶν τε λαῶν τε. Καὶ κατὰ τοῦτο τὰ ἐκτεθέντα ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ περὶ τῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας κατὰ τὰ διάφορα συστήματα καὶ σχολὰς διαφωτίζουσιν ἐκ τῶν προτέρων μέχρι τινὸς τὰ κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ μέτρου τῆς ἀξίας τῶν ἱστορικῶν πράξεων. Ἀλλ' αὐτὰ πάλιν τὰ εἰρημένα περὶ τῆς ἰδέας κατὰ τοὺς ποικίλους τρόπους τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς ὑπὸ διαφόρων σχολῶν παριστῶσιν ἡμῖν καὶ ἅπασαν τοῦ ζητήματος τὴν δυσχέρειαν. Διότι εὑρισκόμεθα ἀμέσως πρὸ τῆς ἐρωτήσεως: Εἶναι δυνατὸν πᾶσαι αἱ ἀνθρώπιναι πράξεις νὰ κρίνωνται διὰ τοῦ αὐτοῦ μέτρου, ἀφοῦ διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους δὲν ὑφίσταται ἡ αὐτὴ ἰδέα ἐν τῇ ἱστορίᾳ; Δύναται νὰ ὑπάρχῃ μέ-

τρον κοινὸν τῆς ἱστορικῆς ἀξίας ἐν τῇ διανοίᾳ πάντων τῶν συγγραφέων, ἀφοῦ τοσαῦται παρὰ τούτοις ὑφίστανται διαφοραὶ περὶ τῆς ἰδέας τῆς ἱστορίας; Καὶ ἂν ἡ ἰδέα κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ Εὐρώπῃ ἀντίληψιν ἦναι τὸ ἀπόλυτον κράτος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, ποίαν ἠθικὴν ἀξίαν δύνανται νὰ ἔχωσιν αἱ πράξεις αἱ ἱστορικαὶ τῶν μὴ Χριστιανικῶν λαῶν, αἱ πράξεις αἱ γινόμεναι ὑπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὰς ἐμπνεύσεις οὐχὶ τῆς ἰδέας τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ἰδέας τινὸς ἀντικειμένης πρὸς αὐτήν; Καὶ δύναται νὰ ἔχῃ ἐπιστημονικὴν ἰδιότητα καὶ ἀξίαν ἡ ἱστορία ἡ ἄρδην καὶ ἀθρόως καταδικάζουσα πάσας τὰς ἱστορικὰς πράξεις καὶ πάντα τὰ μεγαλουργήματα τὰ ἱστορικὰ τῶν Μωαμεθανῶν ἡγεμόνων τὰ ὑπὸ τῆς ἰδέας τοῦ Ἰσλὰμ ἐμπνεόμενα, μόνον καὶ μόνον διότι οἱ πράξαντες αὐτὰ δὲν ἦσαν Χριστιανοὶ καὶ δὲν διενοήθησαν χριστιανικῶς, ἀλλὰ μωαμεθανικῶς, καθ' ὃν τρόπον δηλονότι ἡ μωαμεθανικὴ θρησκεία νοεῖ τὰς ἰδέας τοῦ ἱστορικοῦ βίου; Ἐξ ἄλλου δὲν δύναται καὶ ὁ Μωαμεθανὸς συγγράφων τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ νὰ καταδικάσῃ εἰς ἀφάνειαν καὶ μηδαμινότητα πᾶσαν τὴν μὴ μωαμεθανικὴν ἱστορίαν; Ἡ οὕτω τιθεμένη ἐρώτησις ἐνέχει ἐν ἑαυτῇ τὴν λογικὴν ἀπάντησιν. Τὸ μέτρον τῆς ἱστορικῆς ἀξίας, ὡς καὶ τὸ κριτήριον τῆς ἱστορίας, δὲν δύναται ν' ἀπορρέῃ ἐξ οἱασδήποτε μονομεροῦς θρησκευτικῆς ἰδέας· μὴ ὑπαρχούσης δὲ κοινῆς θρησκείας διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους, ἡ ἱστορία ἡ ἐπιστημονικὴ ἐκ τῶν προτέρων ἀποκλείει ἐκ τοῦ κριτηρίου αὐτῆς πᾶσαν ἰδέαν θρησκευτικὴν ἐκ θετικῆς ἱστορικῆς θρησκείας προερχομένην. Ἡ πολιτεία ὡς πρὸς τοῦτο φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως θετικώτερον παρέχουσα ἔδαφος πρὸς εὕρεσιν καὶ καθορισμὸν τοῦ μέτρου τῆς ἱστορικῆς ἀξίας κατὰ τὴν ἰδέαν τὴν ἐν τῇ πολιτείᾳ διαρκῶς πραγματοποιουμένην. Ἀλλὰ, καὶ κατὰ μέρος τιθεμένης πάσης κατὰ τύπον ἀπ' ἀλλήλων διαφορᾶς τῶν πολιτειῶν, καὶ ἐπὶ τῇ ἁπλῇ ὑποθέσει ὅτι πᾶσαι αἱ πολιτεῖαι στηρίζονται ἐπὶ κοινοῦ ἀνθρωπίνου φυσικοῦ ἢ φιλοσοφικοῦ δικαίου, ἆρα ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας δύναται νὰ περιλάβῃ ἐν ἑαυτῇ ἢ νὰ ὑποτάξῃ εἰς ἑαυτὴν πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἀρετὴν καὶ ἡ ἐκ τῆς τοιαύτης ἰδέας προερχομένη πολιτικὴ ἠθικὴ ἢ πολιτικὴ φρόνησις δὲν δύναται νὰ νοηθῇ καθ' ὃν τρόπον ἐνόησε καὶ ἐδίδαξεν αὐτὴν ὁ Μακιαβέλης ἐν τῷ «Ἡγεμόνι»; Τί δὲ μέλλει γενέσθαι, ἂν τὸ ἐκ τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας ἐπιβαλλόμενον καθῆκον προσκρούῃ εἰς τὸν καθόλου ἠθικὸν νόμον κατὰ τρόπον ὑπομιμνήσκοντα ἡμᾶς τὸν Κάντιον λέ-

γοντα ὅτι «δύναται νὰ νοήσῃ πολιτικὴν ἠθικήν, καθ' ἣν τῆς πολιτικῆς φρονήσεως αἱ ἀρχαὶ δύνανται νὰ συνυπάρχωσι μετὰ τῆς ἠθικῆς, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ νοήσῃ πολιτικὸν ἠθικολόγον χαλκεύοντα ἠθικὴν κατὰ τρόπον συνάδοντα πρὸς τὰ συμφέροντα τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρός»; Ἄλλως τε καθὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (ἴδ. σελ. 133) ἐξηγησάμεθα ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας δὲν δύναται νὰ ἦναι ἀπόλυτος, ἀλλ' ὑποτάσσεται εἰς ὑψηλοτέρας ἰδέας. Ἀλλ' ἐὰν ἡ πολιτικὴ φρόνησις ἢ ἡ πολιτικὴ ἠθικὴ (1) ἡ ῥυθμίζουσα τὰς πράξεις πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας δὲν δύναται νὰ ἦναι ἠθικὸν μέτρον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ, δύναταί τις ἴσως τὸ τοιοῦτον μέτρον νὰ ζητήσῃ ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ φιλοσοφικῇ ἠθικῇ. Ἀλλ' ἡ φιλοσοφικὴ ἠθική, διδάσκουσα τὸν ἄνθρωπον τὸ τί δέον νὰ πράττῃ κατὰ τοὺς ἠθικοὺς νόμους, δὲν δύναται νὰ καταστῇ μέτρον διὰ τὰς πράξεις τὰς γεγενημένας. Τὸ ἱστορικὸν κριτήριον ὑποτίθησι πάντως ὅτι ὑπάρχουσι παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τοῖς δρῶσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀρχαί τινες ἠθικῆς ἐν τῷ ἰδιωτικῷ καὶ δημοσίῳ βίῳ καὶ ἀπαιτεῖ τὴν τούτων πραγμάτωσιν, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἑρμηνεύσῃ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τὸν ἀνθρώπινον βίον διὰ τοῦ μέτρου τῶν φιλοσοφικῶν ἀρχῶν τῆς ἠθικῆς. Ἄλλως τε αἱ ἀρχαὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἠθικῆς ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει τῶν αἰώνων δὲν διετυπώθησαν πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἡ ἠθικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ ἀπὸ τοῦ ΙΣ' αἰῶνος θεωρηθεῖσα ὑπό τινων Γερμανικῶν πανεπιστημίων ὡς ἡ τελειοτάτη φιλοσοφικὴ ἠθική, «ἧς οὐδὲν ἐξοχώτερον καὶ τελειότερον (præstantius et absolutius) δύναται νὰ ὑπάρχῃ», καὶ τὴν ὁποίαν ὁ περιώνυμος Τρένδλεμβουργ κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους ἐθεώρησεν ὡς τὴν μόνην πάγκοινον κῦρος ἔχουσαν ἠθικὴν διδασκαλίαν, ἐκρίθη ὑπό τινων ὡς δυναμένη νὰ ἄγῃ, ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτῆς ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ, εἰς φαῦλον κύκλον (2).

Μείζονα κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ῥοπὴν ἐπὶ τὰς κρίσεις σπουδαίων τινῶν ἱστορικῶν ἤσκησεν ἡ ἠθικὴ τοῦ Καντίου ἤτοι ὁ ἠθικὸς νόμος ὁ ἐκ τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἀπορρέων. Ἀλλ' ἡ ἠθικὴ τοῦ Καντίου ἡ στηριζομένη ἐπὶ τῆς περιφήμου *κατηγορικῆς ἐπιταγῆς* (categorischen Imperatif) τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐφαρμοσθεῖσα εἰς τὸ κριτήριον τῆς ἱστο-

(1) Ὁ ὅρος *Πολιτικὴ ἠθικὴ* ἔχει ἐνταῦθα προδήλως ἔννοιαν διάφορον ἢ ἐν τῇ συνήθει παρ' ἡμῖν χρήσει, καθ' ἣν «πολιτικὴν ἠθικὴν» ἐννοοῦμεν τὴν καθόλου ἠθικότητα, ἣν πρέπει νὰ ἔχωσιν οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες ἐν τῷ πολιτεύεσθαι.

(2) Lorenz, Geschichtswissenschaft. σελ. 74.

ρίας ὑπὸ τοῦ Σλόσσερ πολλὴν κατὰ τούτου προὐκάλέσε κατάκρισιν, διότι ἔκρινε τὰς ἀνθρωπίνας πράξεις τὰς ἱστορικὰς ὑπὸ ἔποψιν ἠθικὴν αὐστηρὰν ταυτίζων ἀπολύτως τὴν *πολιτικὴν* πρὸς τὴν *ἠθικὴν* (κατὰ τὸ δόγμα τοῦ Καντίου) (1) καὶ πάσας τὰς πολιτικὰς πράξεις κρίνων κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς αὐστηρᾶς ἠθικῆς (2). Αἱ περὶ τοῦ κριτηρίου τῆς ἱστορίας ἀρχαὶ καὶ ἰδέαι τοῦ Σλόσσερ ἐπέδρασαν ἔν τινι μέτρῳ καὶ ἐπὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ σύστημα τοῦ μεγάλου μαθητοῦ αὐτοῦ Γερβίνου, καθ' οὗ ἰδίως ἐξηνέχθη πολλαχόθεν ἡ μομφή, ὅτι ἐξέδωκε δόγματα καὶ διατάγματα ἠθικῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, καὶ ὅτι τὴν καθηγητικὴν ἕδραν κατέστησε κριτήριον τῆς ἱστορίας. Ὅλως ἀλλοίαν τῆς τοῦ Σλόσσερ καὶ Γερβίνου ὁδὸν καὶ μέθοδον συνέστησεν ὁ Λεοπόλδος Ῥάγκε ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ ἱστορικοῦ κριτηρίου γράφων ἐν τῇ ἀρχῇ ἔτι τοῦ σταδίου αὐτοῦ (1824), «Προσένειμαν τῇ ἱστορίᾳ τὸ ἀξίωμα τοῦ κρίνειν καὶ δικάζειν τὸ παρελθὸν καὶ τοῦ διδάσκειν τὸν σύγχρονον κόσμον πρὸς ὄφελος τοῦ μέλλοντος. Τὸ παρὸν δοκίμιον δὲν φιλοδοξεῖ ἐπὶ τοσοῦτον σπουδαῖα ἀξιώματα· θέλει δὲ μόνον νὰ εἴπῃ ὅ,τι *κυρίως ἐγένετο*». Κατ' οὐσίαν ὁ Ῥάγκε ἔμεινε πιστὸς εἰς τὰς ἀρχὰς ταύτας καὶ διὰ τοῦτο ἐθεωρήθη ἀρχηγὸς τῆς *ἀντικειμενικῆς* ἱστοριογραφίας,

(1) «Οὐχὶ τὸ δίκαιον πρὸς τὴν *πολιτικήν*, ἀλλ' ἡ *πολιτικὴ* παντὸς χρόνου ὀφείλει νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὸ *δίκαιον*». «Ἀντικειμενικῶς οὐδεμία ὑφίσταται διαφωνία μεταξὺ *ἠθικῆς* καὶ *πολιτικῆς*». Κάντιος.

(2) Ποίας περὶ τῆς ἠθικῆς πολιτικῆς ἢ πολιτικῆς ἠθικῆς πρεσβεύει ὁ Σλόσσερ ἀρχὰς ἐννοεῖται καὶ ἐξ ὅσων λέγει οὗτος περὶ τοῦ Δάντου: «Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἐπιστημονικοῦ αὐτοῦ συστήματος ᾠκοδόμησεν (ὁ Δάντης) τὸ πολιτικὸν ἠθικὸν αὐτοῦ οἰκοδόμημα καταφυγὼν πρὸς τοῦτο εἰς τὴν σύμπραξιν τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, τοῦ ὁρατοῦ καὶ τοῦ ἀοράτου, τῶν ἀγγέλων καὶ τῶν διαβόλων, τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Σατανᾶ. Πάντα τὰ προμνημονευθέντα ὑπ' αὐτοῦ συνεδύασε μετὰ τῆς ἰδέας, ἣν ἐσχημάτισε περὶ τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μεγάλη αὐτοῦ ψυχὴ περιέλαβεν ἐν ἑαυτῇ τὸ σύμπαν... Ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας κατῆλθεν εἰς τὴν τιμωρίαν καὶ ἀπὸ τῆς ἀρετῆς ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἀμοιβήν. Καὶ ἀπέναντι τῶν τε ἁμαρτωλῶν αὐτοῦ φίλων, οὓς ἔπεμψεν εἰς τὸν Ἅδην, καὶ τῶν ἐναρέτων ἐχθρῶν, οἷς ἔδωκε θέσιν ἐν τῷ Παραδείσῳ, ἦτο ἀμερόληπτος. Δικαίως ἐθεωρήθη φιλόσοφος ἐν τοῖς ποιηταῖς, ἀλλὰ πρὸς τῷ φιλοσόφῳ καὶ τῷ ποιητῇ παρίσταται μετὰ μείζονος ἀξίας ὡς ἄνθρωπος ἀληθὴς καὶ δίκαιος... Ἐφάνη, ἵνα λαλήσωμεν χρώμενοι τῷ λόγῳ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ἀτρόμητος φίλος τῆς ἀληθείας, ἀπέστη παντὸς ψεύδους μιμηθεὶς τὸν ἄνεμον τὸν προσβάλλοντα σφοδρότατα τὰς ὑψίστας κορυφάς». Οἱ στίχοι τοῦ Δάντου, οὓς ὑπαινίσσεται ὁ Σλόσσερ ὡς παράγγελμα ἠθικὸν τῆς ἱστοριογραφίας αὐτοῦ, ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: «Ἀκολούθησον τὴν ὁδόν σου καὶ ἄφες τοὺς ἀνθρώπους νὰ λαλῶσι. Στῆθι ἀκράδαντος ὡς ὁ πύργος ὁ μηδέποτε κλίνων τὴν κεφαλήν, ὁπόταν οἱ ἄνεμοι σφοδρῶς πρσσβάλλωσιν αὐτήν». Ἰδ. Lorenz. Geschichtsw. σελ. 49 σημ. 1.

τῆς ἐκθετούσης τὰ πράγματα ἐξ *ἀντικειμένου* (ὅ,τι ἐγένετο). Ἀλλὰ δύναται κατὰ βάθος ἡ ἀντικειμενικὴ ἱστοριογραφία νὰ ἐκθέτῃ τὰ πράγματα ἄνευ κρίσεως ἠθικῆς περὶ αὐτῶν καὶ δύναται ἡ κρίσις αὕτη νὰ μὴ ἐρείδηται ἐπὶ ἀρχῶν τινων ἠθικῶν, ἔστω ἀντικειμενικῶν; Ἡ μέθοδος, ἣν ἠκολούθησεν ὁ Ῥάγκε, ἡ ἀποτελοῦσα τὸ ψυχολογικὸν κριτήριον, ἡ μέθοδος δηλονότι ἡ ἑρμηνεύουσα καὶ κρίνουσα τὰ πράγματα κατὰ τὰ ψυχολογικὰ ἐλατήρια τῶν δρώντων διὰ τῆς ἐρεύνης, μελέτης καὶ νοήσεως πασῶν τῶν σκέψεων, τῶν λογισμῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων(1)· ἡ τοιαύτη ψυχολογικὴ μέθοδος, ἣν ὁ Ῥάγκε ἐφήρμοσεν ἐπιτυχῶς, εἶναι βεβαίως ἡ ἀρίστη μέθοδος τοῦ συγγράφειν ἐξ ἀντικειμένου τὴν ἱστορίαν, καὶ ἐν τῇ μεθόδῳ ταύτῃ προηγήθη τοῦ Ῥάγκε κατὰ αἰῶνας ὁλοκλήρους καὶ εἰς βαθμὸν ἀνυπέρβλητον ὁ Θουκυδίδης. Πρὸς συγγραφὴν πραγματικῆς ἱστορίας, πρὸς τὴν ἐξ ἀντικειμένου παράστασιν καὶ ἐξήγησιν τῶν πραγμάτων ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἰδίως πολιτικῇ ἱστορίᾳ ὁ Ῥάγκε συνέστησεν ὡς ἀπαραίτητον τὴν ἀνάγνωσιν καὶ μελέτην ἐγγράφων ἑρμηνευόντων τὰς μυχίας σκέψεις καὶ βουλεύματα τῶν δρώντων ἀνδρῶν. Ὁ Θουκυδίδης δὲν εἶχεν, ὅπως ὁ Ῥάγκε, ἀφθονίαν τοιούτων ἐγγράφων, ἀλλ' ἠγωνίσθη μετὰ μείζονος ταλαιπωρίας καὶ ζήλου καὶ εὐσυνειδησίας ἢ ὁ Ῥάγκε, ἵνα μάθῃ οὐ μόνον «τὰς πράξεις τῶν ἔργων», ἀλλὰ καὶ τοὺς λόγους καὶ τὰς σκέψεις τῶν δρώντων, καὶ οὕτω ψυχολογικῶς ἑρμηνεύσῃ τὰ γινόμενα. Οὕτω δὲ παρέδωκεν ἡμῖν ἱστορίαν πραγματικωτάτην ἐξ ἀντικειμένου ἐκτιθεῖσαν τὰ γεγονότα(2). Ἡ ἱστορία τοῦ Θουκυδίδου εἶναι μέγα θέατρον

(1) Πρόλ. Διον. Ἁλικ. Ἐπιστ. πρὸς Γν. Πομπ. ς' «Τὸ καθ' ἑκάστην πρᾶξιν μὴ μόνον τὰ φανερὰ τοῖς πολλοῖς ὁρᾶν καὶ λέγειν, ἀλλ' ἐξετάζειν καὶ τὰς ἀφανεῖς αἰτίας τῶν πράξεων καὶ τῶν πραξάντων καὶ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς, ἃ μὴ ῥᾴδια τοῖς πολλοῖς εἰδέναι, καὶ πάντα ἐκκαλύπτειν τὰ μυστήρια τῆς δοκούσης ἀρετῆς καὶ τῆς ἀγνοουμένης κακίας».

(2) Ἐν γένει ὁ Θουκυδίδης, πρὸ πάντων ὑπὸ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων τε καὶ ἱστορικῶν, θεωρεῖται ὡς μέγας καὶ ἀληθὴς τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τοῦ ἀληθοῦς ἱστορικοῦ. Εἴπομεν ἤδη τί περὶ Θουκυδίδου φρονεῖ ὁ Ῥουσσώ. Ὁ Κάντιος (Idee zur einer allg. Geschichte. 9 Satz. Σημ.) ἐπαναλαμβάνει ἐπικυρῶν, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶπε περὶ Θουκυδίδου ὁ Hume, ὅτι «Τὸ πρῶτον φύλλον τῆς ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδου εἶναι ἡ μόνη ἀρχὴ πάσης ἀληθοῦς ἱστορίας». Ὁ δὲ Γερβῖνος (Ueber Schlosser's universalhistorische Uebersicht der alten Welt und ihrer Cultur σελ. 15) ἐξηγούμενος διὰ πολλῶν τὰς δυσχερείας τοῦ συγγράφειν ἱστορίαν σύγχρονον λέγει περὶ τοῦ Θουκυδίδου «Εἰς ἕνα μόνον ἄνδρα, εἰς ἕνα μόνον λαὸν ἐγένετο δυνατὸν (νὰ παραγάγωσιν ἱστορίαν σύγχρονον διὰ παντὸς πολύτιμον). Ὥσπερ θαῦμά τι ἐμφανίζεται ὁ λαὸς οὗτος, δι' οὗ ἡ ἀνθρωπότης οἱονεὶ ἀπεκαλύφθη εἰς ἑαυτήν· πᾶς μῖτος δυνάμενος νὰ ὁδηγήσῃ ἡμᾶς

συγκρούσεως δικαίων, ἀξιώσεων, λογισμῶν, σκέψεων, αἰσθημάτων καὶ παθῶν· καὶ τὸ κριτήριον τῆς ἱστορίας δὲν εἶναι αἱ ἀρχαὶ αἱ ἠθικαὶ τοῦ συγγραφέως, ἀλλ' αὐτὴ ἡ ψυχὴ καὶ ἡ διάνοια τῶν δρώντων. Ὁ μέγας συγγραφεὺς ἀποφεύγει ἐπιμελέστατα νὰ διατυποῖ ἐκ τῶν προτέρων ἀρχὰς καὶ ἰδέας, ἀγωνίζεται νὰ ἐξηγῆται τὰ ἀνθρώπινα

πρὸς ἐξήγησιν τοῦ θαύματος τούτου εἶναι σχεδὸν διεσπασμένος. Καὶ ἐάν ποτε ἡ ἐμφάνισις δαιμονίου ἀνδρὸς ὑπῆρξε θαῦμα, ἡ ἐν μέσῳ τοῦ λαοῦ ἐκείνου ἐμφάνισις τοῦ Θουκυδίδου ἦτο ἡ θαυμαστοτάτη πασῶν τῶν ἐμφανίσεων. Μεθ' ὅσα καὶ ἂν εἴπωμεν καὶ ἀριθμήσωμεν περὶ τῶν περιστάσεων, αἵτινες ὑπεβοήθησαν αὐτῷ· μεθ' ὅσα καὶ ἂν ἐπινοήσωμεν ἡμεῖς ἔτι πλείονα πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἐμφανίσεως ταύτης, ὁ ἀνὴρ καὶ τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ ἔργον θὰ μένωσι πάντοτε αἰνίγματα. Μάτην παλαίομεν νῦν ἡμεῖς νὰ εὕρωμεν ἐν ταῖς τύχαις τῶν ἐθνῶν τοσοῦτον ποικίλας, ἅμα δὲ καὶ τοσοῦτον ἁπλᾶς, τοσοῦτον περιπλόκους, ἀλλὰ καὶ τοσοῦτον φανερὰς ἐξελίξεις· μάτην ἠθέλομεν ἀγωνισθῇ νὰ εὕρωμεν τὸν καθαρὸν ἐκεῖνον τύπον, τὸν ληφθέντα ἐκ τῆς ἱστορίας ἑνὸς λαοῦ, ὅστις ἦτο πιστὸς εἰς τὴν κοινὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὡς οὐδεὶς ἄλλος λαός, οἷον τύπον ἠδύνατο νὰ παραλάβῃ μόνος ὁ ἀνήρ, ἐν ᾧ ἐνετυπώθησαν πᾶσαι αἱ μέγισται ἰδιότητες τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Αὐτὸς ἤρξατο τοῦ εἴδους τῆς ἱστοριογραφίας, ὅπερ ἀντέταξε πρὸς τὸ τῆς Ἡροδοτείου, καὶ αὐτὸς ἐξήνεγκεν αὐτὸ εἰς τὴν κορυφαίαν ἀκρότητα. Παρέδωκε τοῖς ἐπιγινομένοις τὸ ἔργον αὐτοῦ ὡς αἰώνιον θησαυρὸν πρὸς διδασκαλίαν καὶ πρὸς σοφὴν χρῆσιν. Ἐμάντευσε καὶ εὗρε τὸ μέγα τέρμα, ὅπερ ἡ ἱστοριογραφία ἠδύνατο νὰ θέσῃ δι' ἑαυτήν . . . Ὁ Θουκυδίδης νοεῖ καλῶς ὅτι ἡ γνῶσις τῆς ἱστορίας εἶναι ἔργον ἀτελές, ὅτι μυρία ἐλατήρια μυστικώτατα καὶ τὰ αἴτια τῶν πραγμάτων μένουσι δι' ἡμᾶς κεκρυμμένα, καὶ θὰ μένωσι διὰ παντὸς ἀνεξήγητα .. Τοῦ ἱστορικοῦ μόνος σκοπὸς δύναται νὰ ᾖναι τὸ ἐξεγείρειν ἐν ὅλῳ διὰ τοῦ ἔργου αὐτοῦ νοῦν ἱστορικόν, νοῦν δηλονότι δι' ἔμφρονα, ἤρεμον καὶ ὑγιᾆ παρατήρησιν καὶ κρίσιν τοῦ πρὸ τῶν ποδῶν κειμένου... Ἡ ἱστορία εἰθισμένη νὰ μετρῇ τὰ ἑαυτῆς διὰ τοῦ μεγάλου μέτρου τῶν χρόνων δὲν ἐλαύνεται ἀπὸ στιγμῶν ἢ ῥοπῶν καιρικῶν, δὲν ἡττᾶται ὑπὸ τῶν συμφορῶν τοῦ παρόντος, οὐδ' αἰωρεῖται ὑπὸ κουφονόων ἐλπίδων τοῦ μέλλοντος. Ἡ κτῆσις δὲ τῆς ἀταράχου ταύτης παρατηρήσεως, τῆς ἀσφαλοῦς τῶν πραγμάτων κρίσεως, τῆς συμμετρίας καὶ τῆς σώφρονος ἐκείνης ἠρεμίας εἶναι διὰ τὸν ἀληθῆ ἱστορικὸν ἀναγκαῖον κεφάλαιον, ἀναπτυσσόμενον πάλιν διὰ τῆς μελέτης καὶ σπουδῆς, ἥτις καὶ πρὸς τοὺς ἧττον εὐτυχεῖς ἐρευνητὰς τῆς ἱστορίας μεταδίδωσι συνήθως τῶν ἰδιοτήτων ἐκείνων. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ Θουκυδίδου τίς δύναται νὰ σεμνύνηται ὅτι δαψιλῶς κέκτηται τὰς τοιαύτας ἰδιότητας; » (*).

(*) Τὰς τοιαύτας περὶ Θουκυδίδου κρίσεις δὲν ἀναιροῦσι κατὰ βάθος τὰ ὑπὸ τοῦ Διονυσίου περὶ τῆς *διαθέσεως* τῆς ἱστορικῆς τοῦ *ἀνδρὸς* εἰρημένα (Ἴδ. Διον. Ἁλικ. Ἐπιστ. πρὸς Γν. Πομπ. § γ'). «Μιᾶς δ' ἰδέας ἐπιμνησθήσομαι πραγματικῆς, ἣν οὐδεμιᾶς τῶν εἰρημένων ἧττον ἐν ἁπάσαις ἱστορίαις ζητοῦμεν, τὴν αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως *διάθεσιν*, ᾗ κέχρηται πρὸς τὰ πράγματα, περὶ ὧν γράφει· ἡ μὲν Ἡροδότου διάθεσις ἐν ἅπασιν ἐπιεικής, καὶ τοῖς μὲν ἀγαθοῖς συνηδομένη καὶ τοῖς κακοῖς συναλγοῦσα· ἡ δὲ Θουκυδίδου διάθεσις αὐθέκαστός τις καὶ πικρά, καὶ τῇ πατρίδι τῆς φυγῆς μνησικακοῦσα· τὰ μὲν γὰρ ἁμαρτήματα ἐπεξέρχεται καὶ μάλα ἀκριβῶς, τῶν δὲ κατὰ νοῦν κεχωρηκότων καθάπαξ οὐ μέμνηται.

διὰ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ αὐτὸ ἔτι «τὸ παράβολον τῶν ἀνθρωπείων». Ἀλλὰ τίς βαθύτερον ὑποκύπτων εἰς τὴν μελέτην τῶν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου γραφομένων δὲν ἀναγινώσκει νοερῶς, ὑπὸ τὰ γραφόμενα ἐκεῖνα, καὶ τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς τοῦ συγγραφέως καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἠθικὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων; Ὁ Θουκυδίδης δὲν λαλεῖ περὶ ἀπολύτου δικαίου οὔτε περὶ ἠθικῆς πολιτικῆς ἢ περὶ ἀρχῶν καὶ νόμων ἠθικῶν, οὔτε περὶ κριτηρίου ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀλλ' ὅμως ἡ ἱστορία τοῦ Θουκυδίδου εἶναι ἀληθὲς κριτήριον τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, οὐδὲ πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι πᾶσα ἡ περὶ τοῦ δικαίου καὶ πρέποντος θεωρία ἐν ταῖς δημηγορίαις τοῦ Θουκυδίδου ἔχουσι σχετικὴν ἀξίαν μόνον διὰ τοὺς λέγοντας. Τοὐναντίον ἐν πολλοῖς ὑπολανθάνει ἠθική τις ἐκτίμησις τῶν ἀνθρωπίνων κατὰ τὰς ἀρχὰς καὶ πεποιθήσεις τοῦ συγγραφέως γινομένη. Καὶ ἡ συγγραφὴ ἡ Θουκυδίδειος ἀποκαλύπτει καὶ ἑρμηνεύει ἡμῖν πάσας τὰς ἠθικὰς καὶ πολιτικὰς ἰδέας, πάσας τὰς περὶ δικαίου θεωρίας καὶ ἰδίως τὰς διεπούσας τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν. Ἀλλ' οὐδ' ὁ Ῥάγκε οὐδ' ἡ σχολὴ αὐτοῦ δύνανται, μεθ' ὅλην τὴν ἀπόλυτον ἀντικειμενικότητα, ἣν ἐπιτηδεύουσιν ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς ἱστορίας περιοριζόμενοι εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἐξήγησιν τῶν γινομένων, ν' ἀποφεύγωσι τὸ ἔργον τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως (1). Τοὐλάχιστον ὁ Σύβελ, εἷς τῶν σπουδαιοτάτων ἀντιπροσώπων τῆς πραγματικῆς σχολῆς τοῦ Ῥάγκε, λέγει ὅτι «ἡ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν κριτική, διεξαγομένη ἐν συνειδήσει καὶ μεθοδικῶς, δύναται νὰ πορίσῃ μόνον τὴν ὑπόστασιν τῶν καθ' ἕκαστον πραγματικῶν γεγονότων· ἀλλὰ τότε ἀκριβῶς ἄρχεται τὸ κύριον ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ· τοῦτο δὲ γίνεται, ὅταν ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς ὑποστάσεως νοῇ τὸ *ἐσωτερικὸν* περιεχόμενον τῶν γεγονότων ἐκείνων καὶ καθορίζων σαφῶς τὴν *πνευματικὴν* συνάφειαν αὐτῶν φθάνῃ εἰς τὴν ἠθικὴν τούτων ἐκτίμησιν». Ἡ ἠθικὴ ἐκτίμησις τῶν ἱστορικῶν πράξεων εἶναι στοιχεῖον ἀπαραίτητον τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας καὶ διὰ τοῦτο ἀδιάσπαστον καὶ ἀπὸ τῆς ἀντικειμενικῆς ἢ πρακτικῆς ἐκ-

(1) Ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο ν' ἀναφέρωμεν ὡς παράδειγμα τὸν τρόπον, καθ' ὃν κρίνει ὁ Ῥάγκε τὸν ὑπὸ τοῦ Νέρωνος διαπραχθέντα φόνον τῆς ἰδίας αὐτοῦ μητρός «Ὁ φόνος ἐξετελέσθη διά τινος ἀπελευθέρου, ὅστις ἦτο ἔμπιστος τοῦ Νέρωνος ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας· *ἡ πρᾶξις αὕτη εἶναι τὸ φρικαλεώτατον τῶν ἀποτσιουργημάτων*, ὅπερ ἐπήνεγκεν ἡ οἰκογενειακὴ διχόνοια. *Ὁ υἱὸς φονεύει τὴν μητέρα, ἵνα πραγματώσῃ ἀσφαλῶς ἀξιώσεις, ἃς ἀποκλειστικῶς ὀφείλει εἰς αὐτήν· ἐπιτρέπει νὰ βυθισθῇ ἡ φονικὴ μάχαιρα εἰς τὸ σῶμα τὸ κυοφορῆσαν καὶ γεννῆσαν αὐτόν*». (Ranke. Weltg. 3 Th. 1 Abt. σελ. 115).

θέσεως τῆς ἱστορίας. Ἡ παράστασις τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας τῶν πραγμάτων ἀπαιτεῖ καὶ τὴν ἐκ μέρους τοῦ ὑποκειμένου τοῦ συγγράφοντος τὴν ἱστορίαν νόησιν τῆς ἀληθείας. Ὁ ἱστοριογράφος, καθὰ λέγει ὁ Γερβῖνος, πρέπει νὰ γράφῃ «τὴν ἀλήθειαν τὴν καθαράν, τὴν αὐστηράν, τὴν πλήρη ἐν τῇ *ἀρίστῃ γνώσει καὶ συνειδήσει* (im besten Wissen und Gewissen)». Ἀλλὰ τοιαύτη ἀλήθεια δύναται νὰ ἦναι προσιτὴ εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ ἱστοριογράφου ἢ δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ διὰ τοῦ στόματος ἢ διὰ τοῦ καλάμου αὐτοῦ ἄνευ ἠθικῆς τινος ἐκτιμήσεως; (1) Κατὰ τοῦτο πολὺ συνεπέστεροι πρὸς τὰς ἀρχὰς αὐτῶν φαίνονται ἐκεῖνοι, οἵτινες, ὡς ὁ Buckle καὶ ἄλλοι ἀντιπρόσωποι τῆς φυσιοϊστορικῆς ἱστορικῆς σχολῆς, κηρύττουσιν ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἠθικὴ ἐκτίμησις τῶν πραττομένων, διότι δὲν παραδέχονται τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, καὶ ἀμφισβητοῦσιν, ὡς ὁμολογεῖ αὐτὸς ὁ Buckle, τὴν ὕπαρξιν τῆς αὐτοσυνειδησίας· καὶ τὴν μὲν θρησκείαν καὶ πολιτείαν θεωροῦσιν ὡς αὐθαιρέτως ἐπιβεβλημένας τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, τὸ δὲ δίκαιον καὶ τὸν νόμον ὡς φραγμοὺς καὶ παρακωλύματα τῆς αὐθορμήτου ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. Ἐννοεῖται ὅτι ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ τοιαύτης φυσιοϊστορικῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ κατὰ βάθος ἐξεταζομένων τῶν πραγμάτων οὔτε ἡ τοῦ Θουκυδίδου οὔτε ἡ τοῦ Ῥάγκε ἱστορία ἀπο-

(1) Ἴδ. Πολυβ. Α′ 14 «. . . Ὅταν δὲ τὸ ἱστορίας ἦθος ἀναλαμβάνῃ τις, ἐπιλαθέσθαι χρὴ πάντων τῶν τοιούτων· καὶ πολλάκις μὲν εὐλογεῖν καὶ κοσμεῖν τοῖς μεγίστοις ἐπαίνοις τοὺς ἐχθρούς, ὅταν αἱ πράξεις ἀπαιτῶσι τοῦτο· πολλάκις δὲ ἐλέγχειν καὶ ψέγειν ἐπονειδίστους τοὺς ἀναγκαιοτάτους, ὅταν αἱ τῶν ἐπιτηδευμάτων ἁμαρτίαι τοῦθ' ὑποδεικνύωσιν. Ὥσπερ γὰρ ζῴου, τῶν ὄψεων ἀφαιρεθεισῶν, ἀχρειοῦται τὸ ὅλον· οὕτως ἐξ ἱστορίας ἀναιρεθείσης τῆς ἀληθείας, τὸ καταλειπόμενον αὐτῆς ἀνωφελὲς γίγνεται διήγημα. Διόπερ οὔτε τῶν φίλων κατηγορεῖν, οὔτε τοὺς ἐχθροὺς ἐπαινεῖν ὀκνητέον . . . Ἀποστάντες οὖν τῶν πραττόντων, αὐτοῖς τοῖς πραττομένοις ἐφαρμοστέον τὰς πρεπούσας ἀποφάσεις καὶ διαλήψεις ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν». Ὁ Πολύβιος ἐνταῦθα λαλεῖ κυρίως περὶ φιλαληθείας καὶ ἀμεροληψίας ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀλλ' ἐκ τῆς ὅλης ἐννοίας τῶν λεγομένων ὑπ' αὐτοῦ ἐξάγεται ὅτι τὴν ὅλην ἱστορικὴν ἀλήθειαν συνάπτει πρὸς τὴν *ἠθικὴν ἐκτίμησιν*, αὐτὴν τὴν *ἠθικὴν ἀλήθειαν*, τῶν ἱστορικῶν πράξεων. Τὴν τοιαύτην ἠθικὴν ἐκτίμησιν ὡς ἀπαραίτητον ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ θεωρεῖ καὶ ὁ Διόδωρος (ΙΕ′ 1) «Παρ' ὅλην τὴν πραγματείαν εἰωθότες χρῆσθαι τῇ συνήθει τῆς ἱστορίας παρρησίᾳ, καὶ τοῖς μὲν ἐπιλέγειν ἔπαινον, τοὺς δὲ φαύλους, ὅταν ἐξαμαρτάνωσιν, ἀξιοῦν δικαίας ἐκτιμήσεως, διὰ τοῦ τοιούτου τρόπου νομίζομεν τοὺς μὲν εὖ πεφυκότας πρὸς ἀρετὴν τῷ διὰ τῆς δόξης ἀθανατισμῷ προτρέψεσθαι ταῖς καλλίσταις ἐγχειρεῖν πράξεσι, τοὺς δὲ τὴν ἐναντίαν ἔχοντας διάθεσιν τοῖς ἁρμοττούσαις βλασφημίαις ἀποτρέψειν τῆς ἐπὶ τὴν κακίαν ὁρμῆς».

κλείουσι τὴν *ἠθικὴν ἐκτίμησιν* τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Ἀλλ' οἱ μεγάλοι οὗτοι ἱστοριογράφοι δὲν ζητοῦσι τὸ μέτρον τῆς τοιαύτης ἐκτιμήσεως ἐκτὸς τῆς ἱστορίας, ἀλλ' ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῇ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἱστορία ὡς ἐπιστήμη θετικὴ καὶ πραγματικὴ οὐδὲν ἀπόλυτον δύναται νὰ καθορίσῃ μέτρον, οἷον δύναται νὰ δογματίσῃ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θρησκεία, τὸ μέτρον τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῇ πραγματικῇ ἐξ ἀνάγκης εἶναι σχετικόν. Ἡ θρησκεία, ὡς εἴδομεν, δὲν δύναται νὰ καταστῇ μέτρον ἀπόλυτον τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, τὸ δ' ἀπόλυτον μέτρον τῆς φιλοσοφίας δὲν ἐφαρμόζεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἥτις παρίστησι τὸν ἄνθρωπον οὐχὶ οἷον δεῖ εἶναι τοῦτον, ἀλλ' οἷος πράγματι ἐστί. Ἀνάγκη λοιπὸν ὁ ἱστοριογράφος ὁ *ἀπόλυτον* δικαιοσύνην ἀπονέμων ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἰς τὰ ἐν αὐτῇ δρῶντα πρόσωπα, χάριν ἀκριβῶς τῆς ἀπολύτου ταύτης δικαιοσύνης, νὰ ἔχῃ μέτρον σχετικόν, κρίνων τὰ ἔργα τοῦ Χριστιανοῦ διὰ τοῦ μέτρου τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς καὶ τὰ τοῦ Μωαμεθανοῦ διὰ τῆς μωαμεθανικῆς· καὶ οἵαν ἀπονέμει δικαιοσύνην εἰς Ἕλληνα διὰ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ τοὺς ἐμπνεομένους ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς Ἑλληνικῆς, τὴν αὐτὴν δικαιοσύνην, πρέπει ν' ἀπονέμῃ εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ κατ' αὐτοῦ ἀγωνιζομένου Μωαμεθανοῦ, ἐνόσῳ οὗτοι εἶναι ἀπόρροια φυσικὴ καὶ λογικὴ τῆς δημιουργησάσης καὶ περιεχούσης τὸ μωαμεθανικὸν ἐκεῖνο ἔθνος ἱστορίας καὶ τῆς ἠθικῶς ἐμψυχούσης ταύτην ἱστορικῆς ἰδέας. Οὕτω μόνον ὁ ἱστορικὸς τὸ μέτρον τῆς ἠθικῆς ἐκτιμήσεως λαμβάνει ἐκ τῆς ἱστορίας αὐτῆς. Οὐδεὶς λαὸς καὶ οὐδὲν κράτος ἐν τῇ ἱστορίᾳ διηνεκῶς ἀγωνίζεται ὑπὲρ τοῦ ἰδεώδους τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῶν ἀπολύτων δικαίων αὐτῆς· αἱ μεγάλαι ἰδέαι αἱ διήκουσαι διὰ τῶν ἱστοριῶν τῶν λαῶν, εἴτε ἐθνικαὶ εἴτε πολιτικαὶ εἴτε θρησκευτικαί εἰσιν αὗται, ἔχουσι πᾶσαι χαρακτῆρα περιωρισμένον, ἀλλὰ τείνοντα εἰς τὸ ἀπόλυτον. Κατὰ πόσον ἡ μία ἢ ἡ ἄλλη ἐθνικὴ ἢ πολιτικὴ ἢ θρησκευτικὴ ἰδέα πλησιάζει εἰς τὸ ἀπόλυτον ἢ ἀφίσταται αὐτοῦ, ἡ περὶ τούτου κρίσις δὲν εἶναι ἔργον τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ μᾶλλον τῆς φιλοσοφίας. Ἡ πραγματικὴ ἱστορία ἡ κρίνουσα τὰ πρόσωπα τὰ δρῶντα, οὐχὶ τὰς ἰδέας, ἐκτελεῖ ἐπιεικὲς ἔργον δικαιοσύνης ἱστορικῆς, ὅταν κρίνῃ τὰ πρόσωπα ταῦτα ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀνδρῶν καὶ λαῶν οὐχὶ κατὰ τὰς ὑψίστας καὶ ἀπολύτους ἰδέας τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ κατὰ τὰς ὑψίστας ἰδέας τὰς διηκούσας διὰ τοῦ βίου ἑκάστου λαοῦ καὶ κατὰ τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, ἃς ἔχουσιν οἱ λαοὶ οὗτοι περὶ τοῦ ἀπολύτου δικαίου

καὶ περὶ τοῦ ὑψίστου προορισμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο οὐδαμῶς κωλύει ἵνα αὐταὶ αἱ ἰδέαι καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ τῶν λαῶν κρίνωνται ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ ἐκτιμῶνται κατὰ τὸ εὐρύτερον μέτρον τῶν ἱστορικῶν ἀληθειῶν. Ἡ ἱστορία κρίνει περὶ τῆς ἠθικῆς ἀξίας τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοῦ Ἰσλάμ, τοῦ Βουδαϊσμοῦ, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ κρίνῃ τάς πράξεις τῶν μαχητῶν τοῦ Ἰσλὰμ τὰς γενομένας ὑπὸ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς ὑψίστης ἠθικῆς τοῦ Ἰσλὰμ κατὰ τοὺς νόμους τῆς Χριστιανικῆς ἢ Ἀριστοτελικῆς ἢ Καντίου ἠθικῆς. Οὐδεὶς ἱστορικὸς δύναται νὰ καταδικάσῃ λαοὺς βαρβάρους ἀγωνιζομένους ἐκθύμως ὑπὲρ τῶν ἑστιῶν καὶ τῶν βωμῶν αὐτῶν ἐναντίον πεπολιτισμένου ἐπιδρομέως, ὅπως οὐδεὶς πάλιν δύναται νὰ κατακρίνῃ ἐπιδρομέα πεπολιτισμένον χάριν τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἐν συνειδήσει καθήκοντος πρὸς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα, ἐπιβάλλοντα τὸ κράτος καὶ τὸν νόμον, τὴν πίστιν καὶ τὴν θρησκείαν αὐτοῦ διὰ τῆς βίας τῶν ὅλων ἐπὶ λαοὺς βαρβάρους ἢ ἧττον πεπολιτισμένους. Ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων ὁ ἱστορικὸς δύναται νὰ κρίνῃ μόνον ἂν ἡ νίκη τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἑτέρου ὑπῆρξεν ὠφέλιμος εἰς τὰ καθόλου συμφέροντα τῆς ἀνθρωπότητος, ὑφ' ἣν ἔποψιν νοεῖ ταῦτα. Καὶ ἐνταῦθα τὸ μέτρον εἶναι πάντοτε σχετικὸν ἐκ τῆς ἱστορίας αὐτῆς λαμβανόμενον (1).

Τὸ δίκαιον τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ δίκαιον τὸ φιλοσοφικόν. — Τὰ ὅσα εἴπομεν περὶ τοῦ μέτρου τῆς ἠθικῆς ἀξίας καὶ ἠθικῆς ἐκτιμήσεως καὶ τοῦ ἱστορικοῦ κριτηρίου τῶν ἱστορικῶν πράξεων ἀληθεύουσι καὶ περὶ τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἐν τῇ ἱστορίᾳ δὲν δύναται νὰ γείνῃ λόγος περὶ ἀπολύτου δικαίου, οὐχὶ διότι δὲν ὑπάρχει ἐξ ἀντικειμένου ἀπόλυτος ἐν αὐτῇ δικαιοσύνη, ἀλλὰ διότι ἡ ἱστορία, ὑποκειμενικῶς νοουμένη, ἤτοι ὡς ἐπιστήμη θετική, δὲν

(1) Ἴδ. περὶ τούτου ὅσα ἐγράψαμεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (Ἱστορία τοῦ ΙΘ' αἰῶνος Τομ. Β' σελ. 229 καὶ ἑξῆς). « Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι στάδιον ἐπιδείξεως φιλοπατρίας καὶ ἐκχύσεως καὶ διαχύσεως πατριωτικῶν αἰσθημάτων. Ἐν τῷ χώρῳ τοῦ ἀπολύτου δικαίου δὲν ὑπάρχει κριτήριον διὰ τὴν ἱστορίαν. Ἡ ἱστορία κρίνει τὸ δίκαιον ἢ τὸ ἄδικον οἱασδήποτε πράξεως, μόνον καθ' ὅσον ἀναφέρεται αὕτη εἰς θετικῶς ὡρισμένας ἀρχὰς τοῦ δικαίου. Ἀλλὰ πέρα τοῦ σημείου τούτου, προκειμένου περὶ δικαίων διαμαχομένων πρὸς ἄλληλα, δύναται μὲν ἡ ἱστορία νὰ παρακολουθῇ τὸν ἀγῶνα τοῦτον, νὰ κρίνῃ αὐτὸν ἐν τοῖς ἀποτελέσμασιν αὐτοῦ ἐξετάζουσα ποτέρου νίκη ἢ ἥττα ἀπέβη ὠφελιμωτέρα εἰς τὰ συμφέροντα τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλ' ἐκ τῶν προτέρων δὲν δύνανται ν' ἀποφαίνηται ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς ἢ κατὰ τοῦ ἑτέρου ».

δύναται νὰ εὕρῃ καὶ νὰ κρίνῃ καὶ νὰ καθορίσῃ τοιοῦτον δίκαιον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ συνήθως γίνεται λόγος περὶ τοῦ δικαίου τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ δικαίου τοῦ φιλοσοφικοῦ· καὶ ὑπὸ μὲν τὸ ὄνομα τοῦ ἱστορικοῦ δικαίου νοοῦνται τὰ δίκαια, οἱ θεσμοὶ καὶ οἱ νόμοι οἱ διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως ἐπικρατήσαντες ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τῶν λαῶν· ὑπὸ δὲ τὸ τοῦ φιλοσοφικοῦ δικαίου αἱ περὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου (τῆς κοινωνίας, πολιτείας, θρησκείας κτλ.) ἰδέαι τοῦ δικαίου αἱ προερχόμεναι ἀπὸ καθαρᾶς περὶ τοῦ βίου τούτου φιλοσοφικῆς θεωρίας. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη διάκρισις δὲν εἶναι ἐν πᾶσιν ὀρθὴ καὶ ἀκριβής, καὶ μάλιστα ὅταν ἱστοριογράφοι τινές, ὡς ὁ Ῥόττεκ, φιλοσοφικὸν μὲν δίκαιον καλῶσι τὴν αἰώνιον ἰδέαν τοῦ δικαίου τὴν ἐκδηλουμένην διὰ τῆς δημοσίας γνώμης, ἱστορικοὺς δὲ θεσμοὺς τοὺς διὰ τῆς βίας καὶ αὐθαιρεσίας ἐν χρόνῳ καθιερωθέντας καὶ διὰ τῆς δημοσίας δυνάμεως τῆς ἐξουσίας ὑφισταμένους, ἐκδηλουμένους καὶ ἐνεργοῦντας. Διότι ἡ αἰώνιος ἰδέα τοῦ δικαίου ἡ προσιτὴ εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ φιλοσόφου δὲν δύναται νὰ δημιουργήσῃ ἀπόλυτον δίκαιον ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Πάντα τὰ δίκαια ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἔχουσι τάσιν πρὸς τὸ ἀπόλυτον, ἀλλ' οὐδὲν αὐτῶν δύναται νὰ δημιουργήσῃ κράτος ἀπολύτου δικαίου. Καὶ τὸ λεγόμενον ἱστορικὸν δίκαιον καθίσταται δίκαιον φιλοσοφικὸν ἁπλῶς καὶ μόνον διότι μετέχει τῆς ἰδέας τοῦ δικαίου· καὶ οὐδὲν δίκαιον, οὐδεμία πολιτεία, οὐδεὶς θεσμός, οὐδεὶς νόμος, καθιερωθεὶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ διὰ τοῦ χρόνου ἀνήγαγε τὴν γένεσιν αὐτοῦ εἰς τὴν βίαν καὶ τὴν αὐθαιρεσίαν, ἐξ ὧν ἔλαβεν ἴσως ἀρχήν, ἀλλὰ τὰ πάντα περιεβλήθησαν τὴν σφραγῖδα τῆς ἰδέας τοῦ ἀπολύτου δικαίου. Ἀλλὰ καὶ τὸ λεγόμενον φιλοσοφικὸν δίκαιον, τὸ ἐκ τῆς διανοίας τῶν φιλοσόφων ἢ τῆς φιλοσοφούσης κοινωνίας γεννηθὲν καὶ δι' ἐπαναστάσεων καὶ ἀνατροπῶν τοῦ καθεστῶτος ἱδρύον τὸ κράτος αὐτοῦ, διὰ τὸ παρὸν καὶ διὰ τὸ μέλλον, ἐπὶ ἀρχῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἰδεῶν αἰωνίων, καθίσταται δίκαιον θετικὸν μεθ' ὅλου τοῦ περιωρισμένου χαρακτῆρος τῆς θετικότητος, εὐθὺς ἅμα ἀπὸ τοῦ χώρου τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν ἰδεῶν μεταστῇ εἰς τὸ θετικὸν ἔδαφος τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Πᾶσα ἐπανάστασις ἐν τῷ πολιτικῷ, κοινωνικῷ καὶ θρησκευτικῷ βίῳ ἐναντίον τοῦ καθεστῶτος τοῦ ἱστορικοῦ γίνεται ἐν ὀνόματι τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ δικαίου· ἀλλὰ καὶ τὸ καθεστὼς αὐτὸ τὸ ἱστορικὸν ἀμύνεται ἐναντίον τῆς ἐπαναστάσεως ἐν ὀνόματι πάλιν τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ δικαίου. Καὶ οὕτω πᾶν μέτρον ἀπολύ-

του δικαίου ἀποκλείεται ἐκ τοῦ θετικοῦ χώρου τῆς ἱστορίας καὶ τὰ πάντα κρίνονται κατὰ τὸ σχετικὸν μέτρον τοῦ δικαίου. Ὁ ἱστορικὸς ἐξηγεῖται τὴν φύσιν τῶν διαμαχομένων δικαίων, παρακολουθεῖ τὸν ἀγῶνα αὐτῶν, κρίνει τὰ ἀποτελέσματα, χωρὶς νὰ ἔχῃ μέτρον ἀπόλυτον προσδιορίζον τὴν ἠθικὴν ἀξίαν ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ δικαίου. Ἡ ἠθικὴ ἐκτίμησις καὶ ἐνταῦθα γίνεται διὰ τῆς ἱστορίας αὐτῆς, οὐχὶ διὰ δυνάμεων ἐκτὸς τοῦ θετικοῦ χώρου τῆς ἱστορίας κειμένων.

Ἡ γενικὴ αὕτη θεωρία ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ λεγομένου δικαίου τῶν ἐθνῶν ἢ τοῦ διεθνοῦς δικαίου, τοῦ καθορίζοντος καὶ ῥυθμίζοντος τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις τῶν λαῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ δικαίου. Τὸ δίκαιον τοῦτο, ὑπὸ τὴν θετικὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ μορφήν, εἶναι προϊὸν συνθήκης ἢ θετικῶν ἱστορικῶν σχέσεων καὶ δὲν ἔχει κῦρος γενικὸν δι' ἅπαντα τὰ ἔθνη ἢ κράτη, ἀλλὰ δι' ἐκεῖνα μόνον, τὰ ὁποῖα διὰ δεσμῶν τινων ἠθικῶν ἱστορικῶν ἢ διὰ συνθηκῶν ὡρισμένων ἀποτελοῦσι καθ' ἑαυτὰ ἰδίαν τινὰ πολιτικὴν ἑνότητα ἢ συμπολιτείαν λαῶν (ἔδ. σελ. 57). Πλὴν τούτου τὸ διεθνὲς δίκαιον δὲν ἔχει ἀπόλυτον πραγματικὸν κῦρος οὐδὲ δι' αὐτοὺς τοὺς λαούς, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἰσχύει διέπον τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις αὐτῶν· διότι ὑπόκειται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν ποικίλων μεταβολῶν καὶ περιπετειῶν τῶν διεθνῶν σχέσεων, ἐν τῷ χώρῳ τῶν ὁποίων ὑπέρτατος κριτὴς καὶ δικαστὴς οὐχὶ σπανίως εἶναι ἡ τῶν ὅπλων βία.

Γνώρισμα τῆς ἱστορικῆς ἀξίας. Τὸ τέρμα τοῦ ἱστορικοῦ βίου. — Ἀλλ' ἐὰν διὰ τὸν ἱστορικὸν δὲν ὑπάρχῃ μέτρον ἀπόλυτον πρὸς τὸ κρίνειν τὰς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀνθρωπίνας πράξεις, δὲν ὑπάρχει ἄρα καὶ γενικόν τι γνώρισμα ἱστορικῆς ἀξίας, δι' οὗ νὰ διακρίνωνται οἱ λαοὶ ἀπ' ἀλλήλων ἢ νὰ συγκρίνωνται πρὸς ἀλλήλους ὡς πρὸς τὴν σχετικὴν τελειότητα καὶ ἱστορικὴν ἀξίαν ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ; Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἀπάντησις πρὸς τὴν ἐρώτησιν ταύτην προϋποτίθησι τὴν ἰδέαν τοῦ ὑψίστου προορισμοῦ τοῦ ἱστορικοῦ βίου, τοῦ ὑψίστου προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ. Ὁ τοιοῦτος προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, εἶναι *ἡ εὐπραξία* ἤτοι ἡ εὐδαιμονία. Ἀλλὰ τί ἐστιν εὐπραξία ἢ εὐδαιμονία διὰ τὸν ἄνθρωπον ἡ συνδεομένη πάντως μετὰ τῆς ὑψίστης τελειότητος αὐτοῦ; Τὸ ζήτημα τοῦτο ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον ἔννοιαν αὐτοῦ ὑπερβαίνει πάντως τὰ ὅρια τῆς θετικῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ὑπὸ τὴν θετικωτέραν αὐτοῦ μορφὴν καὶ χαρακτῆρα παρομαρτεῖ πάντοτε τῇ μελέτῃ αὐτῆς.

Τὸ ζήτημα θετικώτερον καὶ πρακτικώτερον διατυπούμενον ἔχει ὧδε: Τί ἐστιν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν λαοῦ τινος, κοινωνίας ἢ πολιτείας ἢ ἀτόμων ἢ γενικώτερον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐξελίξει; Ἐννοεῖται ὅτι ἐνταῦθα δὲν δύναται νὰ γείνῃ λόγος οὔτε περὶ ἐλευθερίας ἐθνικῆς ἢ πολιτικῆς, οὔτε περὶ ἀγώνων πρὸς κτῆσιν τοιαύτης ἐλευθερίας, οὔτε περὶ ἑνότητος ἐθνικῆς, οὔτε περὶ μεγάλων ἰδεῶν ἐθνικῶν ἢ πολιτικῶν τῶν διαφόρων λαῶν· διότι πᾶσαι αὗται αἱ ἰδέαι εἰσὶ σχετικαί, οὐχὶ ἀπόλυτοι, εἰσὶ δηλονότι μέσα ἄγοντα πρὸς τὴν εὐπραξίαν, ὡς πρὸς ἱστορικὸν προορισμόν, ἀλλὰ δὲν ἀποτελοῦσι τὸν προορισμὸν τοῦτον. Τὸ ζήτημα εἶναι: τί ἐστιν ἡ μεγάλη ἰδέα λαοῦ τινος κεκτημένου πάντα τὰ ἄνω μνημονευθέντα κεφάλαια τοῦ ἱστορικοῦ βίου (καὶ ἐθνικὴν ἑνότητα καὶ πολιτικὴν ἐλευθερίαν, καὶ ἐλευθέρους θεσμούς), λαοῦ μὴ ἔχοντος πλέον οὔτε ἐξωτερικοὺς ἀγῶνας πρὸς κτῆσιν τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας οὔτε ἐσωτερικοὺς ἀγῶνας πρὸς κτῆσιν καὶ στερέωσιν ἐλευθέρου ἀστικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου ἐπὶ ἰσονομίας ἀληθοῦς στηριζομένου καὶ ταύτην πραγματικῶς ἀσκοῦντος ἐν τῷ βίῳ; Τί ἐστιν ἡ μεγάλη ἰδέα, ἵνα εἴπωμεν σαφέστερον ἐκ παραδειγμάτων, οὐχὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους τοῦ μὴ συμπληρώσαντος τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ ἑνότητα καὶ ἐλευθερίαν, οὔτε τῆς Γερμανίας τῆς ὑποχρεωμένης νὰ ἀμύνηται διαρκῶς ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῶν κεκτημένων, οὔτε τῆς Ῥωσσίας τῆς εὑρισκομένης ἔτι ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐλευθέρου πολιτικοῦ βίου, ἀλλὰ τῶν Ἡνωμένων πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἢ ἑτέρας τινὸς πολιτείας τοιαύτης πραγματοποιησάσης τὸ ἰδεῶδες τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ἐσωτερικῶς καὶ ὑπὸ μηδενὸς κινδυνεύοντος ἐξωτερικῶς; Τοῦ ζητήματος τούτου ἡ λύσις εἶναι δυσχερὴς ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς τοῦ ἀντικειμένου. Ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τοσαῦτα εἶναι τὰ καθ' ἑκάστην τοὺς λαοὺς καὶ τὰς πολιτείας ἐπασχολοῦντα ζητήματα τοῦ πρακτικοῦ βίου, τοσαύτη παρὰ πλείστοις λαοῖς ἡ ἀτέλεια περὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν στοιχείων αὐτῶν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, μάλιστα δὲ περὶ τὴν προαγωγὴν τῶν πολιτικῶν ἐλευθεριῶν, τῆς κοινωνικῆς εἰρήνης καὶ τάξεως καὶ τῆς ἄλλης εὐημερίας τοῦ βίου, ἔτι δὲ τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου, ὥστε ἕκαστον τῶν τοιούτων στοιχείων ἀρκεῖ ἵνα δημιουργήσῃ μεγάλην τινὰ ἰδέαν δυναμένην νὰ ἐπασχολῇ τὴν ἐνέργειαν λαῶν καὶ κρατῶν. Καὶ αἱ μερικαὶ αὗται μεγάλαι ἰδέαι τῶν λαῶν, αἵτινες ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται ἁπλῶς

ὡς μέσα ἄγοντα εἰς τὸν ὑψηλότερον ἱστορικὸν βίον, ἐπὶ αἰῶνας ἀποτελοῦσι τὸ μέγα πρόβλημα τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ τὴν πραγματικὴν ἐξ ὑποκειμένου μεγάλην ἰδέαν τῶν λαῶν. Ἱστορική τις διαλεύκανσις τοῦ ζητήματος δύναται ἴσως οὐχὶ νὰ λύσῃ τοῦτο, ἀλλὰ τοὐλάχιστον νὰ διαφωτίσῃ τὸ ἀντικείμενον αὐτοῦ. Παρὰ τοῖς λαοῖς ἐκείνοις, παρ' οἷς ἡ θρησκεία καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι ἀποτελοῦσι τὸν πυρῆνα τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἡ ὑψηλὴ ἰδέα τοῦ βίου τούτου εἶναι αὐτὴ ἡ πραγματοποίησις τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις ἡ πολιτεία, ἤτοι τὸ κράτος καὶ ἡ κυβερνῶσα τοῦτο ἀρχή, ἡ ἐκπροσωποῦσα τὴν ἰδέαν τῆς θρησκείας καὶ τῆς θεότητος ἐν τῷ κόσμῳ, εἶναι ἡ μεγάλη ἰδέα τοῦ βίου. Τὸ ἑκάστοτε παρὸν τῶν τοιούτων λαῶν εἶναι τὸ μέλλον αὐτῶν· δουλεία δὲ πολιτικὴ καὶ δουλεία πνευματική, ἔλλειψις συνειδήσεως ἱστορικῆς ἤτοι ἱστορικοῦ προορισμοῦ εἶναι τὰ συνήθη γνωρίσματα τῆς ἱστορίας αὐτῶν. Τοιοῦτος ὑπῆρξε κατ' οὐσίαν πάντων σχεδὸν τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν τῆς Ἀνατολῆς, πλὴν τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ, ὁ ἱστορικὸς βίος.

Ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος εἶχε βαθυτάτην συνείδησιν τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ ἀξίας· ἀλλ' ὁ ὅλος βίος ὁ ἱστορικός, ὡς λέγει ὁ Ἔγελος, ἦτο μᾶλλον πραγματοποίησις τοῦ καλοῦ, καὶ ἐν τῇ συναισθήσει τοῦ καλοῦ τούτου τοσοῦτον ἐν τῇ ἱστορικῇ συνειδήσει τὸ ἰδεῶδες συνεδυάσθη καὶ ἐταυτίσθη πρὸς τὸ πραγματικόν, ὥστε οὐδὲν ὑψηλότερον τοῦ ἀεὶ παρόντος ἠδύνατο νὰ ἐπιδιώξῃ ὁ Ἕλλην. Ὁ βίος αὐτοῦ ἐξεπροσώπει, ὡς λέγει ὁ Ἔγελος, τὴν νεότητα, τὸ ἄνθος τῆς ἱστορικῆς ἡλικίας τῆς ἀνθρωπότητος, νεότητα πλήρη ζωῆς, σφρίγους, ἀκμῆς καὶ κάλλους, ἀλλὰ νεότητα προωρισμένην ἁπλῶς νὰ κοσμήσῃ τὸν κόσμον καὶ νὰ ἀπολαύσῃ τοῦ νεανικοῦ αὐτῆς κάλλους ὡς μένοντος αἰωνίου καὶ ἀναλλοιώτου, ἄνευ προαισθήσεως καὶ προβλέψεως τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας καὶ προπαρασκευῆς πρὸς αὐτήν· νεότητα μὴ φροντίζουσαν περὶ τοῦ μέλλοντος. Ἐκτὸς τῆς ἰδεώδους ταύτης πραγματικότητος τῆς περικλειούσης τὸν ἱστορικὸν βίον μόνη φαινομένη μεγάλη ἰδέα δύναται νὰ κληθῇ ἴσως μέχρι τινὸς ἡ μετὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους, καὶ ἰδίως μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, καταλαβοῦσα ἱκανοὺς τῶν Ἑλλήνων ἰδέα τοῦ κατὰ βαρβάρων πολέμου· ἀλλ' αὕτη οὐδέποτε διετυπώθη θετικῶς ὡς μεγάλη ἰδέα τοῦ Ἑλληνικοῦ. Τὸ παγκόσμιον πνευματικὸν κράτος τοῦ Ἑλληνισμοῦ τὸ παραχθὲν διὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἦτο ἔργον τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ πολιτισμοῦ, προελθὸν

ἐκ τοῦ Ἑλληνισμοῦ αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ ἐκ τῆς μετὰ συνειδήσεως τοῦ ἱστορικοῦ προορισμοῦ συνδεομένης ἱστορικῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ. Ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἰσχυρὰν συνείδησιν τῆς ἠθικῆς αὐτῆς θέσεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν, ἡ γενομένη παίδευσις «τῆς πάσης Ἑλλάδος» κατὰ τὴν ῥῆσιν τοῦ Περικλέους, δια τῆς φιλοσοφίας, ὡς λέγει ὁ Ἰσοκράτης, ἐπὶ τοσοῦτον προήγαγε τὸν βίον τὸν Ἑλληνικόν, ὥστε τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων κατέστησε γνώρισμα οὐχὶ γένους, ἀλλὰ διανοίας καὶ ἐποίησεν ὥστε Ἕλληνες νὰ καλῶνται μᾶλλον οἱ τῆς Ἑλληνικῆς διανοίας ἢ οἱ τῆς Ἑλληνικῆς φύσεως μετασχόντες (ἴδ. σελ. 63). Ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Ἰσοκράτους ὑπολανθάνει βεβαίως μεγάλη τις ἰδέα καὶ συνείδησις τοῦ ἱστορικοῦ προορισμοῦ τοῦ Ἕλληνος ἐν τῷ κόσμῳ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ τὴν ἀνθρωπότητα ἦτο ἔργον τῆς ὅλης ἱστορίας, οὐχὶ τῶν Ἑλλήνων αὐτῶν. Ἡ Ῥώμη, ἐκπροσωποῦσα μᾶλλον τὴν ἀνδρικὴν ἡλικίαν ἐν τῷ καθολικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ διὰ τοῦτο πρακτικώτερον ἀντιληφθεῖσα τοῦ σκοποῦ τῆς ἱστορίας, ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἱστορικοῦ αὐτῆς μεγαλείου καὶ ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ μεγαλείου τούτου διετύπωσεν ἀληθῆ μεγάλην ἰδέαν, ἰδέαν προορισμοῦ ἱστορικοῦ καὶ ἐκήρυξε ταύτην διὰ τοῦ στόματος τοῦ μεγάλου αὐτῆς ποιητοῦ: «Νὰ ἰθύνῃ τοὺς λαοὺς διὰ τοῦ κράτους αὐτῆς, νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτοῖς τὸν νόμον τῆς εἰρήνης, νὰ φείδηται τῶν ὑποτεταγμένων καὶ νὰ καταπολεμῇ τοὺς ὑπερηφάνους» (1). Ὁ μεσαιωνικὸς κόσμος ὁ Εὐρωπαϊκὸς ὡς μεγάλην ἰδέαν τοῦ ἱστορικοῦ βίου εἶχε τὸ καθολικὸν κράτος τοῦ Χριστιανισμοῦ, καθὰ πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν τοῦτο· ἐπίσης δὲ καὶ τοῦ μωαμεθανικοῦ κόσμου ἡ μεγάλη ἰδέα ἦτο ἡ καθυπόταξις σύμπαντος τοῦ κόσμου ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ Ἰσλάμ. Τὸ Βυζαντινὸν κράτος κείμενον ἐν μέσῳ τῶν δύο ἀντιθέτων ἱστορικῶν κόσμων, τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ χριστιανικοῦ τῆς Δύσεως καὶ τοῦ μωαμεθανικοῦ τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἀγωνιζόμενον διαρκῶς τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα, μόνην μεγάλην ἰδέαν πρακτικὴν εἶχε τὴν ἀνάκτησιν τῶν διαρκῶς ἀπολλυμένων τμημάτων τοῦ κράτους(2). Ἡ ἰδέα αὕτη μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταν-

(1) Ἴδ. Βιργιλ. Αἰνειάδ. VI 851-54 «Tu regere imperio populos, Romane, memento; hæc tibi erunt artes: pacisque imponere morem, parcere subjectis et debellare superbos».

(2) Ὡς σκοπὸς τῆς βασιλείας ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει καθορίζεται ἐν τῇ «Ἐπα-

τινουπόλεως μετεδόθη εἰς τὸ Ἑλληνικὸν τὸ ἐν τῇ δουλείᾳ ὑπὸ ὑψηλοτέραν ἔννοιαν καὶ χαρακτῆρα, ἀποβλέπον εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ πεσόντος κράτους. Ἐν τῷ νεωτέρῳ Εὐρωπαϊκῷ βίῳ, ἀφοῦ διελύθησαν τὰ μεσαιωνικὰ ὄνειρα, ἐδημιουργήθησαν πολλὰ ζητήματα ἀφορῶντα τὸν ἐσωτερικὸν καὶ τὸν ἐξωτερικὸν βίον τῶν λαῶν καὶ ἀποτελοῦντα τὴν μεγάλην ἰδέαν ἑκάστου ἔθνους. Ἡ ἰδέα τοῦ κράτους καὶ τῆς μοναρχίας ἡ ἀποτελοῦσα τὴν ψυχὴν τῶν μεγάλων Εὐρωπαϊκῶν πολιτειῶν ἀπὸ τοῦ ΙΕ′ καὶ τοῦ ΙϚ′ αἰῶνος μετέστη κατὰ τὸν ΙΗ′ εἰς ἰδέαν πολιτικῆς ἐλευθερίας τῶν λαῶν. Ἡ δὲ ἰδέα τῆς πολιτικῆς ἑνότητος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος ὑπῆρξε μεγάλη ἰδέα διὰ τοὺς λαοὺς κατὰ τὸν ΙΘ′ αἰῶνα. Καὶ αἱ ἰδέαι αὗται ὡς καὶ αἱ ὑπὸ τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν πρακτικῶν ἀναγκῶν τοῦ βίου ὑπαγορευόμεναι περὶ πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων ἀρχαὶ πολλὰ ἐδημιούργησαν καὶ δημιουργοῦσι καθ' ἑκάστην ζητήματα ἐπασχολοῦντα τὰ πνεύματα. Ἐξ ἄλλου ἡ διεθνὴς πολιτική, δι' αἴτια καὶ λόγους μηδὲν ἔχοντας κοινὸν πρὸς μεγαλεῖον καὶ ἰδεώδη ἱστορικά, τοσοῦτον περιπλόκους καὶ ἐν μέρει ἀνωμάλους κατὰ βάθος καθίστησι τὰς διεθνεῖς σχέσεις, ὥστε, ὑπὸ ἔποψιν πρακτικὴν, περὶ ὑψηλοτέρας ἰδέας τοῦ ἱστορικοῦ βίου ὑπεράνω τῶν πρακτικῶν ζητημάτων τῆς ἡμέρας καὶ τῶν ἰδιαιτέρων συμφερόντων καὶ παθῶν ἐγωϊστικῶν κειμένης, εἴτε ἐν τῷ βίῳ τῷ ἰδιαιτέρῳ τῶν λαῶν, εἴτε ἐν τῇ μεγάλῃ κοινῇ ἱστορίᾳ τῆς Εὐρώπης, οὐδεμία σκέψις ἢ λόγος δύναται νὰ γείνῃ. Ὅ,τι δ' ἀφορᾷ τὰς γνώμας τὰς θεωρητικὰς περὶ τοῦ μέτρου καὶ τοῦ γνωρίσματος τῆς ἱστορικῆς ἀξίας καὶ τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου διάφοροι ὑπὸ διαφόρων σχολῶν ἐξηνέχθησαν καὶ ἐκφέρονται γνῶμαι. Οἱ θιασῶται τῆς πολιτικῆς ἱστορίας τὸ ὕψιστον ἰδεῶδες τοῦ ἱστορικοῦ βίου διορῶσιν ἐν τῇ πραγματοποιήσει τῆς ἰδέας τῆς πολιτείας ὡς περιεχούσης ἐν ἑαυτῇ πάσας τὰς ἰδέας τοῦ πνευματικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐν τῇ προόδῳ τοῦ πολιτικοῦ βίου εὑρίσκουσι τὸ μέτρον καὶ τὸ γνώρισμα τῆς ἱστορικῆς ἀξίας καὶ τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου τῶν λαῶν (1).

ναγωγῇ τοῦ νόμου» «ἡ τῶν ὄντων καὶ τῶν ὑπαρχόντων δι' ἀγαθότητος φυλακὴ καὶ ἀσφάλεια, καὶ τῶν ἀπολωλότων δι' ἀγρύπνου ἐπιμελείας ἡ ἀνάληψις, καὶ τῶν ἀπόντων διὰ σοφίας καὶ δικαίων τροπαίων καὶ ἐπιτηδευμάτων ἡ ἐπίκτησις».

(1) Κατὰ τὸν Δειδερῖχον Σέφερ «ὁ βαθμὸς τῆς ἀναπτύξεως λαοῦ τινος ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀφοσιώσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς πολιτείας καὶ τῆς πολιτικῆς κοινωγίας» Ἀλλ' αὐτὸς ὁ Σέφερ ὁμολογεῖ ὅτι κατὰ ἱστορικάς τινας περιόδους οἱ ἄνθρωποι ἔδειξαν ἀφοσίωσιν ἐν ὑπερτέρῳ βαθμῷ πρὸς τὴν πίστιν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν.

Ἐκ τῶν θιασωτῶν δὲ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ οἱ ὑπὸ πνευματικωτέραν ἔποψιν κρίνοντες τὰ τοῦ ἱστορικοῦ βίου φρονοῦσιν ὅτι, ἐπειδὴ αἱ τὸν ἱστορικὸν βίον διέπουσαι ἀρχαὶ εἶναι ἠθικαί, ἐν τῇ προόδῳ τῶν ἠθικῶν θεωριῶν κεῖται ὁ πυρὴν τῆς ἱστορικῆς προόδου. Ἀλλ' αἱ ἠθικαὶ θεωρίαι ἄγουσιν εἰς ἰδέας καὶ ἡ ἱστορικὴ ζωτικότης ἑνὸς λαοῦ, τὸ μέτρον καὶ γνώρισμα τῆς *εὐπραξίας*, τῆς προόδου καὶ τοῦ ἀληθοῦς αὐτοῦ πολιτισμοῦ, κεῖται ἐν τῇ διηνεκεῖ αὐτοῦ ἀφοσιώσει πρὸς τὸ ἰδεῶδες, ἐν τῷ ζητεῖν πάντοτε τὴν πραγματοποίησιν ἰδεῶν, οὐχὶ ἁπλῶς τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας, ἤτοι τῆς ἐλευθέρας πατρίδος ἢ πολιτείας, ἀλλὰ παντὸς ἰδεώδους, ὅπερ ἐν ἐλευθέρᾳ πατρίδι καὶ πολιτείᾳ δύναται νὰ ἐπιζητῇ τις ὑπὲρ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ τε ἐθνικοῦ καὶ τοῦ καθόλου ἀνθρωπίνου βίου ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἰδεῶν. Ἡ πρὸς τὸ ἰδεῶδες ἀφοσίωσις, καὶ ἐν τῇ πλημμελεῖ ἔτι μορφῇ τοῦ τοιούτου ἰδεώδους, περιέχει πάντοτε τὸ σπέρμα τῆς ἠθικότητος. Ἡ κατανόησις τοῦ ἠθικοῦ εἶναι ἡ οὐσία τῆς διαπλάσεως καὶ μορφώσεως τῆς καρδίας, ὅπως ἡ κατανόησις τῆς ἀληθείας, καὶ ἐν τῇ ἀτελεῖ ἔτι μορφῇ αὐτῆς, εἶναι σημεῖον τῆς μορφώσεως τῆς διανοίας. Μόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἰδεῶν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἀλάθητον μαρτύριον τῆς ἠθικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Βεβαίως ἐν τῷ ἱστορικῷ κόσμῳ ἡ ἀγρία, ἡ μὴ μετέχουσα ἰδέας, φυσικὴ ἰσχὺς ἔχει πάντοτε τὸ φαινόμενον κράτος αὐτῆς, ἀλλὰ πραγματικὸν ἐπὶ τῆς ἰδέας κράτος δὲν δύναται νὰ ἀσκῇ ἡ τοιαύτη ἰσχὺς ἅτε μὴ δυναμένη νὰ ἅπτηται τῆς περιοχῆς τοῦ κράτους τῆς ἰδέας. Τὸ κράτος τῶν ἰδεῶν εἶναι τὸ πνευματικὸν κράτος τῆς ἱστορίας, τὸ δὲ μέτρον τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου ἀνδρῶν τε καὶ λαῶν εἶναι ὁ ἀγών, ὃν ἀγωνίζονται οὗτοι ὑπὲρ τῆς πνευματικῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος. Αὕτη δὲ συνίσταται ἐν τῇ διηνεκεῖ ἐπιζητήσει τοῦ ἰδεώδους, ἐν τῇ ἐνθουσιώδει ἐντάσει τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τῆς θελήσεως καὶ ἐνεργείας πρὸς πραγμάτωσιν *τῆς ἰδέας τοῦ ἀνθρώπου*, *τοῦ ἀνθρωπισμοῦ*, ὡς λέγει ὁ Ἔρδερος (1), οὐχὶ ἁπλῶς ἐν τῷ

Ἀλλ' ὡς ἀλλαχοῦ εἴπομεν (ἴδ. σελ. 61-2) τῆς πολιτείας τὸ ἰδεῶδες δὲν εἶναι ἀπόλυτον, μόνον δὲ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ ἰδεῶδες τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ βίου καὶ ὡς ἀπαραίτητος βάσις καὶ ὄργανον τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ἰδεώδους ἐκείνου ἡ πολιτεία δύναται ν' ἀποτελέσῃ τὸ σχετικὸν ἰδεῶδες τοῦ βίου.

(1) «Θεωροῦντες τὴν ἀνθρωπότητα τοιαύτην, οἵαν νοοῦμεν αὐτὴν κατὰ τοὺς νόμους τοὺς ἐμπεφυκότας αὐτῇ, οὐδὲν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ γινώσκομεν ὑψηλότερον ἢ τὸν *ἀνθρωπισμόν*· διότι καὶ ὁπόταν ἔτι σκεπτώμεθα περὶ ἡμῶν αὐτῶν ὡς περὶ ἀγγέλων ἢ θεῶν, νοοῦμεν ἡμᾶς αὐτοὺς ὡς ἰδεώδεις ὑψηλοτέρας φύσεως ἀνθρώπους. Πρὸς

χώρῳ τῆς διανοίας, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ χώρῳ τοῦ αἰσθήματος, τῆς φαντασίας καὶ τοῦ ἐποπτικοῦ νοῦ καὶ λόγου. Ἡ προαγωγὴ τῆς ἐπιστήμης, ἡ καλλιέργεια τῶν καλῶν τεχνῶν, ἡ διηνεκὴς ἀνάπτυξις καὶ τελειοποίησις τοῦ ἰδεώδους τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἠθικοῦ βίου· ἡ πραγμάτωσις τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας διὰ τῆς ἑδραιώσεως τοῦ κράτους τοῦ δικαίου ἐν τῷ σεβασμῷ πρὸς τὰ δίκαια πάντων τῶν λαῶν· ἡ μετάδοσις καὶ διάδοσις τῶν πνευματικῶν θησαυρῶν ἁπανταχοῦ τοῦ κόσμου ἀπὸ ἔθνους εἰς ἔθνος καὶ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν· ὁ ἁρμονικὸς συνδυασμὸς τοῦ δικαίου τῶν λαῶν πρὸς τὸ καθολικὸν δίκαιον τῆς ἀνθρωπότητος, ἵνα οὕτω ἀποτελεσθῇ παγκόσμιος κοινωνία πνευματικὴ ἀνθρώπων· παγκόσμιος ἱστορία ἐν τῇ ἀκριβεῖ ἐννοίᾳ τοῦ ὀνόματος, ἤτοι ἱστορία συμπάσης τῆς ἀνθρωπότητος ἡνωμένης πρὸς ἑαυτὴν διὰ τοῦ πνευματικοῦ κράτους τοῦ καθολικοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν μεγαλοπρεπῆ ἑνότητα τῆς ἀνθρωπότητος ἐν τῇ μεγαλοπρεπεῖ ἐπίσης ποικιλίᾳ τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων ἰδιοφυῶς πεπολιτισμένων λαῶν· τοιοῦτον μόνον δύναται νὰ ᾖναι τὸ ὕψιστον ἰδεῶδες, πρὸς ὃ ἀποβλέπει ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ πέρα τούτου δὲν εἶναι ἔργον τῆς ἱστορίας νὰ ἑρμηνεύσῃ, ὅσον δήποτε κἂν τὸ ἔργον τοῦτο καθοδηγηθῇ καὶ φωτισθῇ ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θρησκεία δύνανται νὰ δείξωσι καὶ δεικνύουσιν ἀληθῶς ὑψηλότερον τέρμα τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ. Ἀλλ' ἡ ἱστορία ὡς θετικὴ ἐπιστήμη, ἐπὶ τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς πείρας ἐρειδομένη, δὲν δύναται ἐκ τῶν *προτέρων* νὰ παράσχῃ ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ εἰς τὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας, καὶ θρησκευτικὰς πεποιθήσεις θέσιν εὐρυτέραν ἐκείνης, ἣν ἀξιοῖ νῦν ἡ φυσιοϊστορικὴ σχολὴ τῆς ἐξελίξεως. Αὕτη στηριζομένη ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀτέρμονος ἐξελίξεως τοῦ κόσμου ἐπεκτείνει τὴν ἐξέλιξιν ταύτην ἐπὶ τὴν φύσιν αὐτὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοὺς θεμελειώδεις ὅρους τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην οὐδὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ μέτρον ἀσφαλὲς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἢ γνώρισμα τῆς ἱστορικῆς ἀξίας καὶ τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ τὰ πάντα ὑπόκεινται εἰς τὸν ἀπαραίτητον νόμον τῆς ἀπείρου καὶ ἀτέρμονος γενέσεως καὶ ἐξελίξεως (ἴδ. τὰ

τὸν προφανῆ τοῦτον σκοπὸν εἶναι διωργανωμένη ἡ φύσις ἡμῶν· χάριν τούτου ἐδόθησαν ἡμῖν αἱ λεπτότεραι αἰσθήσεις καὶ ὁρμαὶ ἡμῶν, τὸ λογικὸν καὶ ἡ ἐλευθερία, ἡ ἡμετέρα εὐπαθὴς ἅμα καὶ διαρκὴς ὑγίεια, ἡ γλῶσσα, ἡ τέχνη καὶ ἡ θρησκεία ἡμῶν». (Herder. Ideen zur G. d. Phil. XV).

περὶ τούτων λεχθέντα ἐν σελ. 203-5)(1). Μεταξὺ τῶν φυσιοϊστορικῶν περὶ τοῦ μέτρου καὶ τοῦ γνωρίσματος τῆς ἱστορικῆς ἀξίας καὶ τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου γνωμῶν καὶ θεωριῶν ἄξιαι σημειώσεως εἶναι αἱ τοῦ περιφανοῦς φυσιοδίφου Dubois-Reymond. Κατὰ ταύτας ὁ βαθμὸς τῆς εὐπραξίας καὶ τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως τῶν φυσιοϊστορικῶν αὐτῆς γνώσεων καὶ ἐξαρτᾶται καθόλου ἐκ τῶν γνώσεων τούτων. Ὁ ἄνθρωπος τοσούτῳ μᾶλλον καθίσταται κρείττων ἑαυτοῦ, τοσούτῳ εὐρύτερον ἐκτείνει τὸ ἐπὶ τῆς φύσεως κράτος τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, καὶ κατ' ἀκολουθίαν τοσούτῳ πλέον προσεγγίζει πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν, ὅσῳ ἐγκρατέστερος τῆς ἐπιστήμης τῆς φύσεως καθίσταται· καὶ οἱ βαθμοὶ τῶν περὶ τῆς φύσεως γνώσεων τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τοὺς διαφόρους χρόνους ἀποτελοῦσι τὸ μέτρον οὐ μόνον τῆς ἱστορικῆς ἀξίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἱστορικῆς ζωτικότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἐν τῷ πολιτισμῷ καὶ τῇ ἡμερώσει τελειοποιήσεως. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι καὶ ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῶν ἐπὶ τὰς βιομηχανικὰς τέχνας εἶναι ἡ

(1) Ὡς πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς σχολῆς τῆς ἐξελίξεως κηρυσσομένην ἀρχὴν τῆς ἐν τῷ μέλλοντι μεταβολῆς αὐτῆς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τῶν ὅρων τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ὁ Ῥενὰν (ἴδ. Histoire des Langues Sémitiques σ.504-5) παρακολουθῶν τὴν ἱστορικὴν περίοδον τὴν τελουμένην ἐν τῷ καθόλου ἱστορικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τῶν μεγάλων ἐν τῇ ἱστορίᾳ κατὰ διαφόρους περιόδους ἐμφανισθεισῶν οἰκογενειῶν τῶν λαῶν καὶ συμπεραίνων ὅτι ἡ Ἰνδογερμανικὴ φυλὴ παρίστησι τὸν ὑψηλότερον βαθμὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως προστίθησι τάδε: «Τί τὸ κωλῦον νὰ μορφωθῇ γένος ἀνθρώπων τοσούτῳ ὑπέρτερον τοῦ Ἰνδογερμανικοῦ, ὅσῳ ὑπέρτερον εἶναι τοῦτο τοῦ γένους τῶν Σημιτῶν καὶ τοῦ τῶν Σινῶν; Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην εἶναι δύσκολος ἡ ἀπάντησις. Τοιοῦτόν τι γένος ἤθελε κρίνει τὸν ἡμέτερον πολιτισμὸν τοσοῦτον ἀτελῆ καὶ τοσοῦτον ἐλλιπῆ, ὅσον ἀτελῆ καὶ ἐλλιπῆ εὑρίσκομεν ἡμεῖς τὸν πολιτισμὸν τὸν Σινικόν. Μόνη ἡ ἱστορία (*ἐννοῶ, σημειωθήτω καλῶς, τὴν ἱστορίαν τὴν φωτιζομένην ὑπὸ ὑγιοῦς τινος φιλισοφίας*) ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἅπτηται τῶν δυσχερῶν τούτων προβλημάτων· θεωρία τις ἐκ τῶν προτέρων εἶναι ἀλυσιτελὴς πρὸς αὐτό· καὶ ἐὰν ἡ φιλολογία ἔχῃ τινὰ σημασίαν ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ, τὴν τοιαύτην σημασίαν κέκτηται ἀκριβῶς διότι πορίζει τῇ ἱστορίᾳ πληροφορίας αὐθεντικωτάτας καὶ ἀσφαλεστάτας. Εἶναι ἀνάγκη νὰ προσθέσω ὅτι ἡ εἰς τὸν ὑψηλότερον προορισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος πίστις οὐδαμῶς ταράσσεται ὑπὸ τοιούτου τινὸς συμπεράσματος; Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις καὶ ἐν τῇ κατωτάτῃ αὐτῆς βαθμίδι εἶναι θεία διὰ τὸν λόγον ὅτι ἅπτεται τοῦ ἀπείρου ἐν μέτρῳ ἀσθενεστάτῳ. Ἐν ταῖς ὑψηλοτέραις σφαίραις τῆς μορφώσεως ἡ ἀνθρωπότης εἶναι μυριάκις θειοτέρα διὰ τὸν λόγον ὅτι μετέχει τοῦ κόσμου τοῦ ἰδεώδους ἐν μέτρῳ ὑψηλοτέρῳ· ἀλλὰ καὶ τότε ἔτι ἄβυσσος χωρίζει αὐτὴν ἀπὸ τοῦ τέρματος, πρὸς ὃ ποθεῖ νὰ φθάσῃ· *δὲν θὰ ἦτο δὲ ὀρθὸν νὰ διϊσχυρισθῇ τις ὅτι δὲν δύναται νὰ παρασκευασθῇ (διοργανωθῇ) ἰσχυρότερον πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ τέρματος τούτου, χωρὶς νὰ ἀλλοιωθῶσιν αὐτοὶ οἱ ὅροι τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ*».

μόνη ἐγγύησις τοῦ πολιτισμοῦ, εἶναι δὲ καὶ σκοπὸς καὶ ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ (1). Κατὰ τὸν Dubois-Reymond ἡ μεγάλη ἔλλειψις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ λίαν μονομερὴς διεύθυνσις καὶ τάσις αὐτοῦ ἡ ἐκδηλουμένη ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ αἰσθήματος τοῦ καλοῦ, ἔγκειται ἐν τῇ ἐλλείψει τῶν φυσιοϊστορικῶν γνώσεων. Ἕνεκα τῆς μονομεροῦς ἐκείνης διευθύνσεως ὁ Ἑλληνισμὸς ἔδειξε καταπληκτικὴν ἀδεξιότητα περὶ τὸ νοεῖν τὴν φύσιν καὶ ἀτενίζειν πρὸς αὐτὴν μετὰ ἠσκημένων ὀφθαλμῶν. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης, κατὰ τὸν Dubois-Reymond, ἦτο ἁπλοῦς θεωρητικὸς ἐρευνητὴς τῆς φύσεως, οὐχὶ πρακτικὸς ἐκκαρπωτὴς αὐτῆς. Ἡ αὐτὴ ἔλλειψις τῶν φυσιοϊστορικῶν γνώσεων ἀπετέλεσε καὶ τὸ ἀδύνατον μέρος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, καὶ τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἐκληρονόμησε καὶ ὁ βάρβαρος μεσαιωνικὸς κόσμος παρὰ τοῦ πεσόντος ἀρχαίου κόσμου. Ἀλλ' ἑτέρωθεν ἡ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἐπικρατοῦσα ἰδέα τοῦ ἑνὸς μόνου θεοῦ ἐξῳκείωσεν ἐν μέρει τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἑνότητος τῶν αἰτίων τῶν φαινομένων καὶ ἐξέκαυσε τὸν πόθον πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς αἰτίας αὐτῶν· οὕτω δὲ αὐτὸς ὁ Χριστιανισμός, ὁ γενόμενος ἐν ἀρχῇ αἴτιος τοῦ ἡσυχαστικοῦ βίου καὶ τῆς σχολαστικῆς θεωρίας τοῦ κόσμου, ἀπεζημίωσε κατὰ μικρὸν λεληθότως καὶ ἐμμέσως τὴν ἀνθρωπότητα ἐξεγείρας τὴν περὶ τὴν φύσιν μελέτην καὶ σπουδήν (2).

Αἱ θεωρίαι τοῦ Dubois-Reymond, οἱανδήποτε ἀξίαν θεωρητικὴν κἂν ἔχωσι καθ' ἑαυτάς, ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτῶν εἰς τὴν ἱστορίαν πολλὰς προκαλοῦσιν ἀντιρρήσεις (3) καὶ εἰς πολλὰ ἤγαγον ἄτοπα συμπεράσματα. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τινὰ τῶν συμπερασμάτων τούτων, πρὸς κατανόησιν τοῦ καθόλου χαρακτῆρος καὶ τῆς ἀξίας αὐτῶν. Ὁ Dubois-Reymond τὴν πτῶσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἑρμηνεύει ἁπλούστατα ἐκ τῆς παρὰ τούτου μὴ καλλιεργείας τῶν φυ-

(1) «Ἡ ἀληθὴς πρόοδος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς γνώσεως τῶν ἀληθειῶν καὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως». (Buckle) Ἴδ. καὶ σελ. 208 σημ. 1.

(2) Ἀξιοσημείωτα καὶ ὅσα περὶ τῶν σχέσεων τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείας καὶ τῶν ἱερῶν Γραφῶν πρὸς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας λέγει ὁ Ῥάγκε (Παγκόσμ. Ἱστ. Τομ. Α' σελ. 28-29). «Τὸ σπουδαιότατον, ὅπερ ἐπετέλεσεν ἡ περὶ φύσεως ἱστορία, εἶναι ὅτι μικρὸν κατὰ μικρὸν διέλυσε τὸν γνόφον ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον αἱ φυσιολατρικαὶ θρησκεῖαι διέχεαν ἐπὶ τὸν κόσμον· ἀλλὰ μόνη αὕτη (ἡ φυσικὴ ἱστορία) οὐδέποτε ἤθελε κατορθώσει τὸ ἔργον ἐκεῖνο». Κατὰ τὸν Ῥάγκε ἡ εἰς ἕνα θεὸν πίστις ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ συνετέλεσεν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως. Ἴδ. σελ. 72 σημ. 1.

(3) Ἴδ. Λῶρεντζ Geschichtswissenschaft σελ. 148.

σιοϊστορικῶν γνώσεων τῶν ἐφαρμοζομένων εἰς τὴν τέχνην καὶ ἰδίως εἰς τὰ ὄργανα τοῦ πολέμου. Καὶ θεωρεῖ μὲν ἀνεπαρκῆ τὴν γνώμην τοῦ Λῖβικ ὅτι «τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος, καὶ πρὸ τούτου αἱ Ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι καὶ ὕστερον ἡ Ἱσπανικὴ μοναρχία, κατεστράφησαν ἢ παρήκμασαν, διότι τὸ ἔδαφος τὸ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς σιτεμπορίας αὐτῶν δὲν ἦτο πλέον γόνιμον εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν διὰ τοῦ σίτου ἀπαραιτήτων μεταλλικῶν ὑλῶν ἰδίως τοῦ φωσφορικοῦ ὀξέος καὶ καὶ τοῦ καλίου»· ἀλλ' ὁ περιώνυμος φυσιοδίφης φρονεῖ οὐχ ἧττον ὅτι ἡ ἔλλειψις φυσιοϊστορικῶν γνώσεων καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν ἐπὶ τὸν ὁπλισμὸν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ ἐπήνεγκε τὴν κατάλυσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Κατὰ τὸν Dubois-Reymond, ἐὰν οἱ Ῥωμαῖοι καλλιεργοῦντες τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας καὶ ἐφαρμόζοντες αὐτὰς ἐπὶ τὴν τέχνην ἐτελειοποίουν τὸν ὁπλισμὸν αὐτῶν, τότε τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος, *μεθ' ὅλην τὴν μέχρι οὐρανοῦ ἐξικνουμένην δυσωδίαν τῆς ἠθικῆς σήψεως αὐτοῦ*, δὲν ἤθελε καταστραφῆ ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Ὁ γινώσκων ὁπωσοῦν τὴν ἱστορίαν τῆς πολεμικῆς τέχνης τῶν Ῥωμαίων καὶ τῆς λεγομένης κατὰ τὸ 476 μ. Χ. καταλύσεως τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τὴν ὅλην ἱστορίαν τῶν μεταβολῶν τῶν ἐπελθουσῶν ἐν τῇ Δύσει καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ διὰ τῶν βαρβάρων καὶ διὰ τοῦ Ἰσλὰμ κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς λεγομένης μεσαιωνικῆς ἱστορίας, ἐννοεῖ πόσον μονομερεῖς καὶ ἐν τῷ ὅλῳ πλημμελεῖς εἶναι αἱ θεωρίαι αὗται τοῦ Dubois-Reymond καὶ πόσον καὶ τὰ μεγαλοφυᾶ πνεύματα, ὡς λέγει ὁ Λῶρεντζ, ἐξερχόμενα τοῦ κύκλου τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῶν ἐνεργείας καὶ ἐπελαύνοντα εἰς περιοχὰς ξένων ἐπιστημῶν, περιπίπτουσιν εἰς τὰς ἀτοπωτάτας τῶν γνωμῶν καὶ θεωριῶν. Μεγάλα ἱστορικὰ ἔργα δὲν ἑρμηνεύονται διὰ γενικῶν ἀρχῶν μονομερῶν τῆς φυσικῆς ἱστορίας, ἀλλὰ διὰ τῆς ἱστορίας αὐτῆς. Εἶναι βεβαίως ἔργον ἐπισφαλὲς καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ἔργου ἥκιστα συνᾴδον νὰ ἐπιχειρηθῇ ἐνταῦθα λεπτομερὴς ἔλεγχος τῆς ἐκτεθείσης θεωρίας ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτῆς εἰς τὰ καθέκαστα κεφάλαια τῆς ἱστορίας. Τὸ τοιοῦτον δύναται καὶ πρέπει νὰ γένηται μόνον ἐν τῇ ἀφηγήσει αὐτῇ τῆς ἱστορίας, ἔνθα τῶν γεγονότων ἡ πολυμερὴς ἑρμηνεία καθίστησιν ἀναγκαίαν τὴν ἀνέλιξιν οἱασδήποτε θεωρίας ἐγγύθεν ἢ πόρρωθεν συνδεομένης πρὸς τὴν ἑρμηνείαν ἐκείνην. Ὁ σκοπὸς ἡμῶν ἐνταῦθα ἀποβλέπει ἁπλῶς εἰς τὸ νὰ δώσωμεν ἰδέαν τινὰ τῶν διαφόρων ἀνέκαθεν καὶ σήμερον ἐπικρατουσῶν ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ

θεωριῶν περὶ τοῦ μέτρου καὶ τοῦ γνωρίσματος τῆς ἱστορικῆς ἀξίας, τῆς προόδου καὶ τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου ἐν τῷ βίῳ τῶν διαφόρων λαῶν καὶ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος. Ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι μεγάλην ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἔτι μείζονα πιθανώτατα ἐν τοῖς μέλλουσιν ἀσκήσουσι ροπὴν ἐπὶ τὰς τύχας τῆς ἀνθρωπότητος ἔν τε τῷ ἰδιωτικῷ καὶ ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ καὶ μεγάλως θὰ ἐπιδράσωσιν ἰδίως ἐπὶ τὴν μέλλουσαν διαμόρφωσιν τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως, τοῦτο κεῖται ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας. Ἀλλ' ἐπίσης εἰς οὐδεμίαν δύναται νὰ ὑπόκηται ἀμφιβολίαν ὅτι ἡ πρόοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν δὲν ἀποτελεῖ τὸν μόνον καὶ σπουδαιότατον ὅρον τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου, πολλοῦ γε δεῖ τὸ μέτρον καὶ τὸ γνώρισμα τῆς προόδου τοῦ βίου τούτου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης τελειότητος καὶ εὐδαιμονίας τῆς ἐκδηλουμένης ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ ἐπιστήμη, κατὰ τὸν Βάκωνα, καθὰ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, εἶναι τὸ κράτος τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς φύσεως· ἀλλ' οὔτε τῆς ἐπιστήμης ἡ ἀξία περιορίζεται εἰς τὰς περὶ φύσεως ἱστορίας ἤτοι τὰς φυσικὰς καλουμένας ἐπιστήμας, οὔτε ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς φύσεως νοητέον ἁπλῶς τὴν ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἄψυχον ἢ ἄλογον φύσιν. Μέγιστον ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης, ἀποτελοῦν τὴν ἀληθῆ ἀξίαν αὐτῆς, εἶναι ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου ὡς πνευματικοῦ ὄντος καὶ ἡ μελέτη τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου τοῦ ἐκ τῆς λογικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου προερχομένου· ὡς δ' εἴπομεν καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἡ ἱστορία εἶναι διὰ τὴν ἀνθρωπότητα τὸ καθόλου «γνῶναι ἑαυτήν», ἡ καθολικὴ δηλονότι συνείδησις, ἣν λαμβάνει περὶ ἑαυτῆς ἡ ἀνθρωπότης, καὶ ἡ μελέτη τῆς θείας φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἐκ ταύτης προϊόντος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἐν τῇ τοιαύτῃ δὲ γνώσει καὶ συνειδήσει τοῦ ἀνθρωπίνου πνευματικοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἢ μᾶλλον ἐν τῷ χώρῳ τῆς τοιαύτης γνώσεως, τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν προηγοῦνται αἱ ἐπιστῆμαι αἱ πνευματικαί. Αὗται περιγράφουσι καὶ ἑρμηνεύουσι τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου φύσιν διὰ τῆς μελέτης τοῦ ἠθικοῦ, θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου καὶ διὰ τῆς σπουδῆς καὶ καλλιεργείας τῆς γλώσσης, τῆς φιλολογίας, τῆς ἱστορίας, τῆς τέχνης, τῆς ποιήσεως, τῆς ἀρχαιολογίας, τῆς φιλοσοφίας, τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν, τῆς ἐπιστήμης τοῦ δικαίου, τῆς θεολογίας, τῆς ἱστορίας τῶν θρησκευμάτων καθόλου καὶ ἰδίᾳ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐπὶ πᾶσι δὲ τῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου. Ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι διὰ

τῆς συστηματικῆς, ὡς λέγει ὁ Dubois-Reymond, ἐπικρατήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐκκαρπώσεως τῆς φύσεως ἄγουσιν εἰς τὴν αὔξησιν τῆς ὑλικῆς δυνάμεως καὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου εὐζωίας, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἀλλ' οὐδαμῶς ἐκ τούτων ἕπεται ὅτι ἡ *εὐδαιμονία* τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὑπέρτατον τοῦτο τέρμα, πρὸς ὃ σπεύδει νὰ φθάσῃ οὗτος, συνίσταται ἁπλῶς ἐν τῇ ὑλικῇ δυνάμει καὶ ἐν τῇ εὐζωίᾳ καὶ ἐν ἀπολαύσεσιν ὑλικαῖς. Ἅπασα ἡ πρόοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, πᾶσαι αἱ μεγάλαι φυσιοϊστορικαὶ ἀνακαλύψεις καὶ ἡ τούτων ἐφαρμογὴ εἰς τὰς τέχνας οὐδὲν σημαίνουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πολιτισμοῦ ἀπέναντι τῶν ὠφελειῶν, ἃς παρέχουσιν εἰς αὐτὴν ὁ Ἑλληνικὸς βίος διὰ τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας καὶ ὁ Χριστιανισμὸς διὰ τῶν ὑψηλῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, ἃς ἐκήρυξε περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἀλλὰ καὶ ἡ σχετικὴ ὠφέλεια τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἄλλων ἠθικῶν στοιχείων τοῦ ἱστορικοῦ βίου, πρὸ πάντων τῆς πολιτείας (1). Αὐτὸς ὁ Dubois-Reymond λέγει μὲν ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι «περιορίζουσι τὸ βλέμμα καὶ τὴν παρα-

(1) Ὀρθότατα ὁ Λῶρεντζ (Geschichtsw. σελ. 140-42 καὶ 164) καταπολεμῶν τὰς γνώμας τῶν ἐκτιμώντων ὑπερβολικῶς τὴν σημασίαν καὶ σπουδαιότητα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ ἐρωτᾷ: ἐὰν πᾶσαι αὗται αἱ φυσιοϊστορικαὶ γνώσεις καὶ ἀνακαλύψεις ἠδύναντο νὰ ἐπιδράσωσιν ἐπὶ τὴν εὐδαιμονίαν, ἔστω τὴν ὑλικήν, τοῦ ἀνθρώπου ἄνευ τοῦ ἄλλου πολιτισμοῦ τοῦ πνευματικοῦ. Πῶς ἤθελε χρησιμοποιηθῇ ἡ ἀνακάλυψις τῆς δυνάμεως τοῦ ἀτμοῦ, τοῦ ἠλεκτρισμοῦ καὶ τῶν τοιούτων, ἂν μὴ ὑπῆρχον πολιτεῖαι καλῶς συντεταγμέναι καὶ κυβερνήσεις ἰσχυραὶ καὶ πεπολιτισμέναι καὶ πολιτικὴ οἰκονομία καὶ ὑπουργεῖα ἐμπορίας, ταχυδρομείων, τηλεγράφων, δημοσίων ἔργων κτλ., πανεπιστήμια καὶ πολυτεχνεῖα καὶ καθόλου ἡμέρωσις ἠθῶν, ἅτινα πάντα εἰσὶν ἔργα τῆς καθόλου πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Ὑπομιμνήσκων δ' ἱστορικῶς πόσον αἱ ἐφευρέσεις αἱ ἐφαρμοσθεῖσαι εἰς τὴν πολεμικὴν τέχνην ταχέως καὶ ἀνεπαισθήτως μετεδόθησαν εἰς τοὺς βαρβάρους καὶ ὑπὸ τούτων ἐχρησιμοποιήθησαν ἐναντίον τοῦ πολιτισμοῦ, ἐρωτᾷ μετὰ λεπτῆς εἰρωνείας τὸν Dubois-Reymond τί ἤθελε συμβῇ, ἐὰν ἀνεκαλύπτετο τὸ πηδάλιον τοῦ ἀεροπόρου πλοίου καὶ καθίστατο δυνατὸν ἕνα τοιοῦτον πλοῖον, ἐξοπλιζόμενον διὰ τῶν φονικωτάτων ὀργάνων τοῦ πολέμου, διασχίζῃ ἐλευθέρως τὸν ἀέρα ὕπερθεν τῶν μεγάλων κέντρων τοῦ πολιτισμοῦ, δυνάμενον ἐν βραχεῖ νὰ μεταβάλῃ εἰς σωρὸν ἐρειπίων Παρισίους καὶ Λονδῖνον; Βεβαίως τὸ κακὸν ἤθελε προληφθῇ ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων· ἀλλ' οὐχὶ διὰ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Μόνον ἡ ὑψηλοτέρα συνείδησις καὶ τὸ ὑψηλότερον αἴσθημα τοῦ κοινοῦ πολιτισμοῦ ἤθελε πείσει τὰς πεπολιτισμένας κυβερνήσεις νὰ κωλύσωσι διὰ συμβάσεων διεθνῶν τὴν χρῆσιν τοιούτων πλοίων. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδαμῶς ἤθελε κωλύσει τὸν βάρβαρον ἡγεμόνα τοῦ Δαχομεῦ νὰ ἐκπέμψῃ κατὰ τῶν Παρισίων ἀριθμόν τινα τοιούτων ληστρικῶν ἀεροπόρων πλοίων δυναμένων νὰ μεταβάλωσιν αὐτοὺς εἰς σωρὸν ἐρειπίων καὶ καταστροφῶν. Ἆρα αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι δὲν ἀποτελοῦσι τὸ μέτρον

τήρησιν ἐπὶ τὸ ἐγγύτατα κείμενον, τὸ ἁπτόν, τὸ διὰ τῆς ἀμέσου καὶ *κατὰ τὸ φαινόμενον* μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος γινόμενον, ἀποτρέπουσι δὲ τὸ πνεῦμα ἀπὸ τῶν γενικωτέρων καὶ ἧττον ἀσφαλῶν θεωριῶν, καὶ ποιοῦσιν αὐτὸ νὰ μὴ κινῆται ἐν τῷ χώρῳ τοῦ κατὰ ποσὸν ἀπροσδιορίστου»· καὶ τὰς τοιαύτας ἰδιότητας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ὁ Dubois-Reymond θεωρεῖ ὡς ἀνεκτίμητον ἀρετήν. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ὁ μέγας φυσιοδίφης ὁμολογεῖ εἰλικρινῶς ὅτι, ἔνθα ἡ περὶ φύσεως ἱστορία ἀποκλειστικῶς ἄρχει, «καθιστᾷ τὸ μὲν πνεῦμα ἐνδεὲς ἰδεῶν, τὴν φαντασίαν γυμνὴν εἰκόνων, καὶ τὴν ψυχὴν ἐνδεᾶ αἰσθήματος, καὶ ὡς ἀποτέλεσμα ἔχει ψυχικόν τινα βίον στενόν, ξηρόν, σκληρόν, ἐγκαταλελειμμένον ὑπὸ Μουσῶν καὶ Χαρίτων». Οὕτω ὁ Dubois-Reymond δὲν ἀρνεῖται τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν ὠφέλειαν τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν Μουσῶν καὶ Χαρίτων, καταδικάζει μάλιστα τὴν Ἀμερικανικὴν πρὸς ὑλικὴν ὠφέλειαν τάσιν (Utilitarisme)· ἀλλ' ἐν τῇ ὅλῃ θεωρίᾳ αὐτοῦ αἱ Μοῦσαι καὶ αἱ Χάριτες εἰσὶν ὥσπερ ἁπλᾶ κοσμήματα τοῦ ἱστορικοῦ βίου, οὗτινος τὴν οὐσίαν ἀποτελοῦσι κυρίως αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι. Ἀλλὰ διὰ τῆς θεωρίας ἀκριβῶς ταύτης ἐμμέσως ἀναιρεῖ τὴν οὐσίαν αὐτὴν τῆς ἱστορίας, ἥτις εἶναι ἡ γνῶσις τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου.

Ἱκανὰ ἤδη ἐρρήθησαν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ περὶ τοῦ σπουδαίου ζητήματος τῆς *ἰδέας* τῆς ἱστορίας καὶ τῶν μετὰ τούτου συνδεομένων εἰδικωτέρων ζητημάτων περὶ τοῦ κριτηρίου τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ μέτρου καὶ τοῦ γνωρίσματος τῆς ἱστορικῆς ἀξίας, οὐχὶ ἵνα δοθῇ λύσις ὁριστικὴ εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα, ἀλλ' ἵνα διαλευκανθῶσι τὰ κατὰ τὴν ἔννοιαν αὐτῶν, οὕτω δὲ διασαφηθῇ ἡ καθόλου ἔννοια τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης, ὅπερ εἶναι ὁ κύριος σκοπὸς τῆς Εἰσαγωγῆς ταύτης. Νομίζοντες ὅτι ἐν τοῖς μέχρι τοῦδε κεφαλαίοις ἱκανῶς ἐπραγματευσάμεθα τὰ κατὰ τὴν διασάφησιν ταύτην, μεταβαίνομεν ἐν τοῖς ἑπομένοις εἰς ζητήματα ἀφορῶντα εἰς τὴν θετικωτέραν μεθοδικὴν ἐξεργασίαν τῆς ἱστορικῆς ὕλης, οἷον εἶναι τὸ τῆς χρονολογικῆς ἤτοι τῆς κατὰ χρονικὰς περιόδους διαιρέσεως τῆς ἱστορίας, τὸ τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας καὶ τῆς κριτικῆς τούτων ἐπεξεργασίας καὶ τὸ τῶν βοηθητικῶν τῆς ἱστορίας ἐπιστημῶν.

τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἄνθρώπου, ἀλλ' εἰσὶ μέσα ἄγοντα πρὸς ταύτην ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῆς ὑψηλοτέρας ἠθικῆς μορφώσεως καὶ καθολικῆς ἡμερώσεως.

7. Ἡ κατὰ περιόδους χρονικὰς διαίρεσις τῆς καθολικῆς ἱστορίας.

Περὶ τῆς χρονικῆς καθόλου διαιρέσεως τῆς ἱστορίας. — Τὸ μέγεθος τοῦ ὑλικοῦ τῆς ἱστορίας τοῦ δι' αἰώνων σωρευομένου (ἴδ. σελ. 30-2) καθίστησι βεβαίως καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς καὶ ἐν πάσῃ ἐπιστήμῃ ἀναγκαίαν τὴν μεθοδικὴν διαίρεσιν τῆς ὕλης καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν «τάξιν» ἤτοι κατάταξιν αὐτῆς πρὸς παραγωγὴν ὁλοκλήρου συστήματος ἐπιστημονικοῦ. Ἐνταῦθα βεβαίως δὲν πρόκειται *οὐδαμῶς* περὶ τῶν θεωριῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ διάφορα συστήματα ἢ σχολάς, καθ' ἃς ποικιλοτρόπως ἑρμηνεύεται ἡ καθολικὴ ἔννοια τῆς ἱστορίας (τὰς σχολὰς δηλονότι τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας), διότι ἐν ταῖς θεωρίαις ἐκείναις δὲν πρόκειται κυρίως περὶ τῆς διαιρέσεως τῆς ἱστορικῆς ὕλης, ἀλλὰ περὶ τοῦ καθορισμοῦ τῆς περιοχῆς τῆς ὕλης ταύτης. Νῦν, μετὰ τὸν καθορισμὸν τῆς περιοχῆς, πρόκειται νὰ διαιρεθῇ ἡ κατὰ πλάτος καθοριζομένη ἱστορικὴ ὕλη κατὰ ἀρχήν τινα ἢ βάσιν διαιρέσεως λαμβανομένην ἔκ τινος τῶν γενικῶν γνωρισμάτων τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας. Ὁ τόπος, ἐν ᾧ γίνονται τὰ ἱστορικὰ ἔργα, ὁ χρόνος, καθ' ὃν γίνονται καὶ ἐν ᾧ περιέχονται, καὶ οἱ ἄνθρωποι ἤτοι οἱ λαοὶ καὶ οἱ μεγάλοι ἡγέται αὐτῶν, ὑφ' ὧν καὶ δι' ὧν γίνονται, παρέχουσι τῇ ἱστορίᾳ διαφόρους ἀρχὰς ἢ βάσεις διαιρέσεως. Καὶ οὕτω ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ἤδη ἡ ἱστορία διῃρέθη εἰς τοπικήν, χρονικήν, ἐθνικήν, βιογραφικήν, ἐξετάζουσα τὰ ἐν ἑνὶ μόνον τόπῳ ἢ ἐν ἑνὶ χρόνῳ ἢ ὑφ' ἑνὸς μόνου ἔθνους ἢ ὑφ' ἑνὸς μόνου ἀνδρὸς γινόμενα καὶ τὴν ἑνότητα τῆς ἐκθέσεως ἔχουσα ἐν τῇ ἑνότητι τοῦ τόπου, τοῦ ἔθνους ἢ τοῦ βίου τοῦ ἑνὸς μόνου ἀνδρός(1). Ἐκ τοιούτων διαιρέσεων παράγονται πολλαὶ ἱστο-

(1) Καθὰ ἐν τοῖς οἰκείοις τόποις ἐξηγησάμεθα ἡ ἱστορία παρὰ τοῖς ἀρχαίοις διῃρεῖτο, ὡς πρὸς τὴν περιοχήν, εἰς καθολικὴν (ἢ κοινὴν ἢ καὶ *ὅλην* ἱστορίαν ἢ τὴν τῶν καθόλου σύνταξιν) καὶ τὴν κατὰ μέρος (ἐθνικήν, τοπικήν)· ὡς πρὸς τὸ εἶδος δὲ καὶ τὴν μέθοδον τῆς ἐκθέσεως εἰς ποιητικήν, πεζήν, γενεαλογικὴν καὶ *πραγματικήν*. Ἡ *πραγματικὴ* δὲ ἱστορία, ἧς τὴν ἔννοιαν ἐξηγησάμεθα ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, διῃρεῖτο κατὰ Πολύβιον, (Β' 25. c) εἰς τὴν περὶ τὰ ὑπομνήματα τὰ ἱστορικὰ ἀσχολουμένην («περὶ τὴν ἐν τοῖς ὑπομνήμασι πολυπραγμοσύνην καὶ τὴν παράθεσιν τῆς ἐκ τούτων ὕλης)· δ'

ρίαι μερικαὶ ἢ εἰδικαί. Ἀλλ' ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ τοιούτων ἱστοριῶν, ἀλλὰ περὶ ἱστορίας καθολικῆς. Καὶ δύναται μὲν καὶ αὕτη, οὖσα κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν πλάτος ἄθροισμα τῶν ἐπὶ μέρους ἱστοριῶν, νὰ διαιρεθῇ ὡς πρὸς τὰ μέρη αὐτῆς δι' οἱασδήποτε ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὑποδειχθεισῶν μεθόδων τῆς διαιρέσεως, κατὰ τὰ ἔθνη ἢ τοὺς τόπους ἢ τοὺς χρόνους, ὧν περιλαμβάνει τὰς ἱστορίας, διὰ μεθόδου δηλονότι ἐθνογραφικῆς ἢ γεωγραφικῆς ἢ συγχρονιστικῆς (1)· ἀλλ' οὐδεμία τῶν τοιούτων διαιρέσεων, προκειμένου περὶ καθολικῆς ἱστορίας, εἶναι ἀσφαλής, ὑπὸ ἔποψιν εὐμεθοδίας, καὶ ἐπαρκοῦσα εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς καθολικῆς ἱστορίας, ἧς κύριος χαρακτὴρ εἶναι ἡ ἔκθεσις τῶν πραγμάτων ἐν τῇ καθολικῇ ἑνότητι αὐτῶν. Οὐχ ἧττον ἀσφαλεστέρα σχετικῶς καὶ φυσικωτέρα φαίνεται ἡ διαίρεσις ἡ ἔχουσα βάσιν τὸν χρόνον. Διότι τῆς ἱστορίας καθισταμένης οὕτω ἀντιληπτῆς ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ χρόνου ὡς περιέχοντος τούτου τὰ γεγονότα καὶ συνέχοντος αὐτὰ διὰ τῆς ἀλύσεως αὐτοῦ, δύναταί τις ἀσφαλέστερον νὰ διαιρέσῃ τὴν ἱστορικὴν ὕλην διὰ τοῦ χρόνου διαιρῶν

τὴν τοπογραφικὴν τὴν ἀσχολουμένην («περὶ τὴν θέαν τῶν πόλεων καὶ τῶν τόπων, περί τε ποταμῶν καὶ λιμένων καὶ καθόλου τῶν κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν ἰδιωμάτων καὶ διαστημάτων») καὶ γ' τὴν κυρίως πολιτικὴν (τὴν ἀσχολουμένην «περὶ τὰς πράξεις τὰς πολιτικάς») (*). Ἔτι πολυμερεστέρα σήμερον ἡ διαίρεσις τῆς ἱστορίας ὑπὸ τὰς ἄνω ῥηθείσας ἐπόψεις (ἱστορία πολιτική, ἱστορία πολιτισμοῦ, καί, εἰδικώτερον, ἱστορία Ἐκκλησιαστική, καὶ ἡ ταύτης διάφορος ἱστορία τῶν θρησκευμάτων), ἱστορία τῆς φιλολογίας (Philologie), ἱστορία τῆς γραμματείας (Literature), ἡ ἱστορία τῆς τέχνης, ἱστορία ἐμπορίας, ἱστορία διαφόρων ἐθνῶν (Ἑλληνική, Ῥωμαϊκή, Γαλλική, Ῥωσσική) καὶ πόλεων (Ἀθηνῶν, Ῥώμης), ἀνδρῶν (Ἀλεξάνδρου, Ναπολέοντος, Καποδιστρίου)· ἱστορία ἰδιαιτέρων περιόδων χρονικῶν (ἱστορία τοῦ Δ' μ. Χ. αἰῶνος, ἱστορία τοῦ ΙΘ' αἰῶνος) ἢ ἰδιαιτέρων γεγονότων (ἱστορία τῶν Μηδικῶν πολέμων, τοῦ Τριακονταετοῦς πολέμου, τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως κτλ.).

(1) Ἡ ἐθνογραφικὴ μέθοδος ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορίᾳ ἐξετάζει τὴν ἱστορίαν ἑκάστου ἔθνους ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους· ἡ γεωγραφικὴ ἢ τοπογραφικὴ τὴν ἱστορίαν ἑκάστου τόπου ἤτοι πάντων τῶν λαῶν τῶν κατὰ διαφόρους χρόνους οἰκησάντων ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ· ἡ συγχρονιστικὴ μέθοδος ἐκτίθησι τὴν ὅλην ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος συγχρόνως, ἀριθμοῦσα ἐν ἑκάστῳ μικρῷ ἢ μεγάλῳ χρονικῷ διαστήματι ἐκ παραλλήλου τὰ πανταχοῦ καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι γινόμενα.

(*) Ἡ τοιαύτη διαίρεσις τῆς *πραγματικῆς* μαρτυρεῖ, πρὸς τοῖς πρότερον εἰρημένοις, ὅτι ἡ *πραγματικὴ ἱστορία* τοῦ Πολυβίου ἤτοι ἡ *ἱστορία τῶν πράξεων* δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἡ *πολιτικὴ ἱστορία* τῶν νεωτέρων, ἀφοῦ περιελάμβανε ταύτην. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐν τῇ διαιρέσει τῆς πραγματικῆς εἰς «τὴν ἐν τοῖς ὑπομνήμασι πολυπραγμοσύνην» γίνεται σύγχυσις τῆς καθ' ὕλην διαιρέσεως πρὸς τὴν μεθοδικὴν ἐξεργασίαν, ἤτοι σύγχυσις τῆς ὕλης τῆς ἱστορικῆς πρὸς τὴν μέθοδον τῆς ἱστορίας.

τὸν χρόνον αὐτὸν εἰς αἰῶνας καὶ περιόδους, ὅπως τὴν γῆν εἰς ἠπείρους καὶ χώρας. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ χρόνος ὁ ἱστορικὸς δὲν δύναται νὰ παρέχῃ ὅρια διαιρέσεως φυσικῆς, οἷα παρέχει ὁ χῶρος ὁ γεωγραφικὸς τὰ ὄρη, τὰς θαλάσσας, τοὺς ποταμούς· διὰ τοῦτο ἡ κατὰ χρόνον διαίρεσις ἔχει χαρακτῆρα ὑποκειμενικόν· ἐξαρτᾶται δὲ ἐκ τοῦ πνεύματος καὶ ἐκ τῆς μεθόδου τοῦ συγγραφέως νὰ καθορίσῃ οὕτω τὰς χρονικὰς περιόδους, ὥστε ἑκάστη αὐτῶν νὰ παριστᾷ χαρακτῆρα ἰδίας περιόδου ἱστορικοῦ βίου διακρινομένης ἀπὸ τῆς τῶν ἄλλων. Οὕτως ἔχον τος τοῦ πράγματος δὲν δύναται νὰ γείνῃ λόγος περὶ διαιρέσεων καὶ περιόδων ἱστορικῶν ἀσφαλῶς καὶ ἀπολύτως καὶ ἀναλλοιώτως ἀεὶ καθωρισμένων ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ· ἀλλ' αἱ περίοδοι αὗται δημιουργοῦνται διαρκῶς κατὰ τὰς μεγάλας τοῦ ἱστορικοῦ βίου μεταβολάς· καὶ τὰς καθωρισμένας οὕτω περιόδους δύναται ὁ συγγραφεὺς νὰ μεταρρυθμίζῃ ἢ νὰ μεταβάλλῃ κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς μεθόδου, καθ' ἣν διαιρεῖ καὶ ἐξεργάζεται τὴν ἱστορικὴν ὕλην. Ἐνταῦθα διαλαμβάνομεν ἐν ὀλίγοις τὴν κατὰ διαφόρους χρόνους ἐπικρατήσασαν εἰς χρονικὰς περιόδους διαίρεσιν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας.

Ἡ εἰς μεγάλας χρονικὰς περιόδους διαίρεσις τῆς ἱστορίας ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἱστοριογράφων μέχρι τῶν Χριστιανικῶν χρόνων. — Ἡ ἀρχὴ τῆς εἰς μεγάλας χρονικὰς περιόδους διαιρέσεως τῆς ἱστορίας ἀνήκει εἰς χρόνους, καθ' οὓς ἡ ἰδέα τῆς ἱστορίας ἀνεπτύχθη καὶ διεμορφώθη ἐν πνεύματι γενικῷ καὶ καθολικῷ ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν συγγραφόντων. Τοῦτο δὲ ἐγένετο πρῶτον ἐν τοῖς χρόνοις τοῖς Χριστιανικοῖς· διότι μόνον διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ ἰδέα τῆς ἱστορίας ἔλαβε καθολικότητα ἐπεκτεινομένην ἐφ' ἅπασαν τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ἐφ' ἅπαντα τὸν χρόνον ἀπὸ κτίσεως κόσμου καὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου μέχρι τῶν χρόνων, καθ' οὓς συνέγραψεν ἕκαστος τῶν συγγραφέων τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ. Πρὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ τοιοῦτον πνεῦμα καθολικότητος χρονικῆς δὲν ὑπῆρχεν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ὡς παγκόσμιος ἱστορία ἤρξατο ἀπὸ τῆς καθολικῆς ἀρχῆς τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ διήρεσε τὴν πρώτην ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ χρονικὰς περιόδους ἐν ἁπάσῃ τῇ περιοχῇ τῆς εἰς τὴν Γραφὴν γνωστῆς ἀνθρωπότητος· ἀλλ' ἐν τῷ ἀκραιφνῶς ἱστορικῷ μέρει ἡ αὐτὴ Βίβλος περιέλαβε μόνον τὴν ἱστορίαν τὴν Ἑβραϊκὴν καὶ ταύτην διήρεσεν εἰς περιόδους μικρὰς κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν ἡγουμένων ἢ κυβερνητῶν, τῶν

Κριτῶν καὶ βασιλέων τοῦ Ἰσραήλ. Ὅμοιόν τι ἐποίησαν, κατὰ Διονύσιον, οἱ πρῶτοι Ἕλληνες ἱστοριογράφοι οἱ καλούμενοι λογογράφοι «ἢ κατὰ τόπους ἢ κατὰ *χρόνους εὐπαρακολουθήτους* . . . ἢ ταῖς διαδοχαῖς τῶν βασιλέων μερίζοντες τὰς ἀναγραφὰς ἢ ταῖς περιόδοις τῶν Ὀλυμπιάδων ἢ τοῖς ἀποδεικνυομένοις ἄρχειν ἐπὶ τούτῳ ἐνιαυσίους ἀρχάς» (1). Ὁ Θουκυδίδης, κατὰ τὸν Διονύσιον, νεωτερίσας ὡς πρὸς τοῦτο, «εἰς θερίας τε καὶ χειμερίας ἐμέρισε τὴν ἱστορίαν». Ὁ Θουκυδίδης ἔχων ὡς ἀντικείμενον τῆς ἱστορίας αὐτοῦ γεγονότα λίαν περιωρισμένου χρόνου ἠδύνατο ν' ἀκολουθήσῃ ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν γεγονότων ἑνὸς μόνου πολέμου τὴν ἀσυνήθη κατὰ Διονύσιον «καινὴν καὶ ἀτριβῆ ὁδὸν» τῆς κατὰ θέρος καὶ χειμῶνα διαιρέσεως τῶν γινομένων. Ὁ Ἡρόδοτος, ὅστις, κατὰ Διονύσιον, συνέγραψεν ἱστορίαν 210 ἐτῶν, ἠκολούθησεν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα οὐχὶ τοῖς χρόνοις, ὡς ὁ Θουκυδίδης, ἀλλὰ ταῖς «περιοχαῖς τῶν πραγμάτων» περιλαμβάνων ἐν ἰδιαιτέροις βιβλίοις διάφορα κεφάλαια ἐσωτερικῶς πρὸς ἄλληλα συναπτομένων γεγονότων. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ πληρεστέραν καὶ τελειοτέραν συλλαβόντες ἰδέαν τῆς καθολικῆς ἱστορίας Πολύβιος καὶ Διόδωρος ὡς πρὸς τὴν χρονικὴν διαίρεσιν τῆς ἱστορίας δὲν ἀπεμακρύνθησαν πολὺ τῆς παλαιόθεν πεπατημένης ὁδοῦ. Καὶ ὁ μὲν Πολύβιος ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς καθολικῆς ἢ κοινῆς ἱστορίας ἐννοῶν κυρίως τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου ἐχρήσατο ταῖς παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ τοῖς Ῥωμαίοις χρονικαῖς διαιρέσεσι τῆς ἱστορίας· ὁ δὲ Διόδωρος, καίπερ, ὡς εἴδομεν, ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ἐξάρας τὴν ἰδέαν τῆς ἡνωμένης ἀνθρωπότητος, ἐν τῇ καθόλου ἐξεργασίᾳ καὶ κατατάξει τῆς ἱστορίας δὲν ὡδηγήθη ὑπὸ τῆς καθολικῆς ταύτης ἰδέας (ἴδ. σελ. 172), καὶ διὰ τοῦτο καὶ αἱ χρονικαὶ περίοδοι, εἰς ἃς διῄρεσε τὴν ἱστορίαν, εἶχον χαρακτῆρα μᾶλλον Ἑλληνορωμαϊκὸν ἢ παγκόσμιον (2). Χρονικὰς περιόδους μεγάλας καθιέρωσεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ

(1) Διον. Ἁλικ. Περὶ Θουκυδ. χαρακτ. § θ'.

(2) Ἡ ὅλη ἱστορία τοῦ Διοδώρου, ἡ συγγραφεῖσα ἐν τεσσαράκοντα βιβλίοις, ἐν τῷ πραγματικῷ αὐτῆς ἤτοι μὴ μυθικῷ μέρει τῷ ἀπὸ τῶν Τρωϊκῶν ἀρχομένῳ καὶ λήγοντι εἰς τοὺς Γαλατικοὺς πολέμους τοῦ Καίσαρος, περιελάμβανε γεγονότα χιλίων ἑκατὸν τριάκοντα ἐτῶν, διῃρεῖτο δὲ εἰς δύο μέρη παριστῶντα δύο χρονικὰς περιόδους τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ὅλως ἀνίσους πρὸς ἀλλήλας· τὴν μὲν ἀρχομένην ἀπὸ τῶν Τρωϊκῶν καὶ λήγουσαν εἰς τὴν τελευτὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὴν δὲ ἀρχομένην ἀπὸ τῆς τελευτῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐξικνουμένην μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ πρὸς Γαλάτας πολέμου τῶν Ῥωμαίων. Ὡς εἰδικωτέρας χρονικὰς περιόδους ἀπὸ τοῦ Τρωϊκοῦ μέ-

πρώτη ἡ Χριστιανικὴ ἱστοριογραφία. Ἐν τῷ καθολικῷ πνεύματι, οὗ ἐνεφορήθη ὁ Χριστιανισμὸς ἐξελθὼν μὲν ἐκ τῶν στενῶν ὁρίων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἀρθεὶς δὲ ὑπεράνω τῶν ἐθνικῶν διαφορῶν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς καθολικῆς ἀνθρωπότητος, ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπεκτείνῃ τὸν κύκλον τῆς ἱστορίας ἐπὶ σύμπασαν τὴν γνωστὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν διαφόρων ἀρχαίων ἱστορικῶν λαῶν νὰ συνάψῃ πρὸς τὴν ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς γνωστὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου· ἐντεῦθεν δὲ τὰς μεγάλας χρονικὰς διαιρέσεις τῆς ἱστορίας ἐξέτεινεν ἐπὶ εὐρύτερον καὶ καθολικώτερον κύκλον.

Αἱ χρονικαὶ περίοδοι τῆς Χριστιανικῆς ἱστοριογραφίας. — Ὁ πρῶτος γράψας καθολικὴν ἱστορίαν ὑπὸ χριστιανικὸν πνεῦμα χριστιανὸς ἱστοριογράφος Σέξτος Ἰούλιος Ἀφρικανὸς (1) (κατὰ τὸν Γ' μ. Χ. αἰῶνα) ἐν ταῖς «Χρονογραφίαις» αὐτοῦ ταῖς ἀποτελούσαις παγκόσμιον ἱστορίαν ἐχρήσατο τῇ μεθόδῳ τῶν μεγάλων χρονικῶν περιόδων λαβὼν ὡς βάσιν τὰς μακρὰς χρονικὰς περιόδους τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς καὶ συνδυάσας ταύτας πρὸς τὰς τῆς Ἀσσυροβαβυλωνιακῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας. Κατὰ τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ὁ Εὐσέβιος ἐν τῷ προοιμίῳ τῶν «Χρονικῶν Κανόνων» αὐτοῦ (2) διῄρεσε τὴν ἱστορίαν εἰς χρονικὰς περιόδους μεγάλας καθορίζων μὲν ταύτας ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, προσδιορίζων δὲ ἐκ παραλλήλου καὶ τὰς ἀνταποκρινομένας πρὸς ταύτας χρονικὰς περιόδους τῆς Ἀσσυριακῆς καὶ τῆς Ἑλληνικῆς, εἶτα δὲ καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας. Οὕτω ὁ Εὐσέβιος μνημονεύων ἁπλῶς τῶν χρόνων τοῦ Ἀδάμ, εἶτα δὲ καὶ τῶν τοῦ Νῶε, ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ἀβραάμ, ὃν θεωρεῖ σύγχρονον πρὸς τὸν Νίνον τῆς Ἀσσυρίας, καθορίζει τὴν πρώτην θετικὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας, καθ' ὃν χρόνον ἐν Ἑλλάδι ἤκμαζε μόνη ἡ Σικυών, ἔνθα δεύτερος (μετὰ τὸν Αἰγιαλέα) ἐβασίλευεν ὁ Εὔρωψ ὡς «οὔπω τότε Ἀθηναίων οὔτε τὴν πόλιν οὔτε τὴν προσηγορίαν ἐχόντων» οὔτε τῆς τῶν Ἀργείων ἀρχῆς

χρι τοῦ Γαλατικοῦ πολέμου καθορίζει ὁ Διόδωρος τάσδε: 1) τὴν ἀπὸ τῶν Τρωϊκῶν μέχρι τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν ἔτη 80· 2) τὴν ἀπὸ τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν μέχρι τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος ἔτη 328· 3) τὴν ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ πρώτου Κελτικοῦ πολέμου ἔτη 730.

(1) Ὁ καταγόμενος ἀπὸ Λιβύης, ἀλλὰ διατρίβων ἐν Ἐμμαοὺς τῆς Παλαιστίνης, ἀκμάσας δὲ ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν αὐτοκρατόρων Ἐλεγαβάλου καὶ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου.

(2) Τοῦ ἔργου τούτου τοῦ Εὐσεβίου τὸ πλεῖστον διεσώθη ἐν τῇ Λατινικῇ μεταφράσει τοῦ Ἱερωνύμου καὶ ἔν τινι Ἀρμενικῇ μεταφράσει ἀρχαίᾳ, ὀλίγα δὲ ἀποσπάσματα ἐσώθησαν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου Ἑλληνικοῦ κειμένου.

ὑφισταμένης· ἐν Αἰγύπτῳ δὲ ἦρχεν ἐν Θήβαις ἡ ἑκκαιδεκάτη δυναστεία. Οὕτω δὲ ἀπὸ Ἀβραάμ, Νίνου, Εὔρωπος καὶ τῆς ἑκκαιδεκάτης Αἰγυπτιακῆς δυναστείας ἄρχεται ἡ πρώτη περίοδος τῆς ἱστορίας ἐκτεινομένη μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μωϋσέως (καὶ τῆς ἐξόδου τοῦ Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου) καὶ τοῦ συγχρόνου τῷ Μωϋσεῖ Κέκροπος, περιλαμβάνουσα ἔτη 505. Ἡ δευτέρα περίοδος ἡ ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ Μωϋσέως, τῆς τοῦ Κέκροπος ἐν Ἀθήναις βασιλείας καὶ τῆς ἑκκαιδεκάτης Αἰγυπτιακῆς δυναστείας ἐκτείνεται μέχρι τῶν χρόνων τῶν Κριτῶν τοῦ Ἰσραὴλ Λαβδὼν καὶ Σαμψών, τῆς ἁλώσεως τῆς Τροίας, τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ ἐκ τῆς εἰκοστῆς δυναστείας βασιλεύοντος Θουάριδος (τοῦ ἀπὸ Ὁμήρου Πολύβου καλουμένου;)(1) περιλαμβάνει ἔτη 300. Ἡ τρίτη περίοδος ἡ ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου καὶ τῶν συγχρόνων ἐν ταῖς ἱστορίαις τῶν ἄλλων λαῶν γεγονότων ἐκτείνεται μέχρι τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος καὶ τῶν χρόνων τῶν προφητῶν Ἡσαΐου καὶ Ὡσηέ, περιλαμβάνουσα ἔτη 406. Ἡ τετάρτη περίοδος ἡ ἀρχομένη ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος κατέρχεται μέχρι τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τῆς βασιλείας Δαρείου τοῦ Περσῶν βασιλέως καὶ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ξε΄ Ὀλυμπιάδος, περιλαμβάνουσα ἔτη 256. Ἡ πέμπτη περίοδος ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς ξε΄ Ὀλυμπιάδος καὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ κατέρχεται μέχρι τοῦ 15 ἔτους τῆς ἀρχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου (καθ' ὃν χρόνον ὁ Χριστὸς ἐποιήσατο ἀρχὴν τῆς Εὐαγγελικῆς αὐτοῦ διδασκαλίας), περιλαμβάνουσα ἔτη 548. Ἡ τελευταία περίοδος περιλαμβάνει τοὺς χρόνους τοὺς ἀπὸ τοῦ 15 ἔτους τῆς ἀρχῆς τοῦ Τιβερίου μέχρι τοῦ 325. Τὴν τοιαύτην χρονικὴν διαίρεσιν τῆς ἱστορίας τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου ἠκολούθησεν ὁ περίφημος Λατῖνος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς Ἱερώνυμος ἐκτείνας ταύτην μέχρι τοῦ 378 καὶ εἰσαγαγὼν αὐτὴν καὶ εἰς τὴν Λατινικὴν ἱστοριογραφίαν. Ἀλλὰ μετὰ τοῦτον ἕτερος Λατῖνος ἱστοριογράφος, ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος, ἀλλοίαν εἰσηγήσατο μέθοδον, τὴν μὲν ἀπὸ Ἀβραὰμ μέχρι Ἰησοῦ ἱστορίαν διαιρέσας εἰς τρεῖς χρονικὰς περιόδους κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου παραδιδομένας τρεῖς διαιρέσεις, ὧν ἑκάστη (ἀπὸ Ἀβραὰμ μέχρι Δαυίδ, ἀπὸ Δαυὶδ μέχρι τῆς Βαβυλωνιακῆς αἰχμαλωσίας καὶ ἀπὸ τῆς Βαβυλωνιακῆς αἰχμαλωσίας μέχρι Χριστοῦ) περιεῖχε γενεὰς 14. Εἰς τὰς τρεῖς περιόδους ταύτας

(1) Τοῦτο λέγει ὁ Εὐσέβιος. Περὶ Πολύβου ἴδ. Ὁμήρ. Ὀδυσ. Δ στ. 126.

προσέθηκεν ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος ἑτέρας 2 τῆς ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Ἀβραὰμ ἱστορίας (μίαν ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Νῶε καὶ ἑτέραν ἀπὸ Νῶε μέχρι Ἀβραάμ), καὶ μίαν ἔτι περίοδον, τὴν 6ην, ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, εἰς ἣν ἕκτην περίοδον ἀκολουθεῖ ἡ ὑπερκόσμιος ἑβδόμη περίοδος τοῦ αἰωνίου Σαββάτου ἤτοι τῆς *ἀναπαύσεως* τῆς οὐρανίου βασιλείας. Τὴν τοιαύτην διαίρεσιν τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου ἐφήρμοσαν εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν καὶ ἄλλοι Λατῖνοι Ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς καὶ δὴ καὶ ὁ κατὰ τὸν Η' αἰῶνα ἀκμάσας περίφημος Βέδας ὁ *Σεβάσμιος* (Venerabilis) γράψας «Περὶ τῶν ἓξ αἰώνων (De sex aetatibus)» καὶ διαιρέσας τὴν ἀπὸ δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ Ἀδὰμ μέχρι τοῦ 710 μ. Χ. ἱστορίαν εἰς ἓξ περιόδους α') ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Σὴμ ἢ τοῦ δευτέρου ἔτους μετὰ τὸν κατακλυσμόν· β') ἀπὸ Σὴμ μέχρι Ἀβραάμ, γ') ἀπὸ Ἀβραὰμ μέχρι Δαυίδ, δ') ἀπὸ Δαυὶδ μέχρι Κύρου τοῦ μεγάλου, ε') ἀπὸ Κύρου μέχρι Ἰησοῦ, ς') ἀπὸ Ἰησοῦ μέχρι τοῦ 710 μ.Χ. (ὅτε ἔγραφεν αὐτὸς) καὶ καθόλου μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἀλλ' ἐνῷ ἐν Ἀνατολῇ (ἐν τῷ Βυζαντίῳ) καὶ ἐν τῇ Δύσει ἠκολούθουν οἱ Χριστιανοὶ ἱστοριογράφοι ἢ χρονογράφοι τὴν ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου, τοῦ Ἱερωνύμου καὶ τοῦ Αὐγουστίνου παραδοθεῖσαν χρονικὴν διαίρεσιν, κατὰ μικρὸν λελῃθότως νέον καθιερώθη σύστημα περιόδων συνδυαζόμενον μετὰ ἰδεῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν βαθυτέρων καὶ ὑψηλοτέρων, ὅπερ ἕνεκα τοῦ βαθέος θρησκευτικοῦ καὶ ἠθικοῦ, ἐν μέρει δὲ καὶ πολιτικοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ, ὑπερίσχυσεν ἐν τῇ Δύσει τοῦ ἀπὸ Αὐγουστίνου καθιερωθέντος συστήματος. Τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι τὸ τῶν τεσσάρων καθολικῶν μοναρχιῶν.

Τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων καθολικῶν μοναρχιῶν. — Ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τῷ ἀποδιδομένῳ εἰς τὸν προφήτην Δανιὴλ γίνεται λόγος περὶ τεσσάρων βασιλειῶν, αἵτινες κατὰ θείαν τινὰ τοῦ κόσμου διάταξιν ἔμελλον ἀλληλοδιαδόχως νὰ κυβερνήσωσι τὸν κόσμον μέχρι τῆς συντελείας τῶν αἰώνων. Ἐν τῷ Β' κεφαλαίῳ τοῦ μνημονευθέντος βιβλίου λέγεται ὅτι ὁ βασιλεὺς Ναβουχοδονόσορ εἶδεν ὄνειρον, ὅπερ λησμονηθὲν ὑπ' αὐτοῦ μετὰ τὴν ἐξέγερσιν ἀνεκλήθη εἰς τὴν μνήμην ὑπὸ τοῦ Δανιήλ. Ἐν τῷ ὀνείρῳ τούτῳ (1) ὤφθη

(1) Δανιὴλ Β' 31 κἑξ. «Σὺ βασιλεῦ ἐθεώρεις καὶ ἰδοὺ εἰκὼν μία, μεγάλη ἡ εἰκὼν ἐκείνη, καὶ ἡ πρόσοψις αὐτῆς ὑπερφερὴς ἑστῶσα πρὸ προσώπου καὶ ἡ ὅρασις αὐτῆς φοβερά. Ἡ εἰκών, ἧς ἡ κεφαλὴ χρυσίου χρηστοῦ, αἱ χεῖρες καὶ τὸ στῆθος καὶ οἱ βρα-

τῷ βασιλεῖ εἰκὼν μεγάλη ἱσταμένη ἔχουσα τὴν κεφαλὴν χρυσῆν, τὰς χεῖρας καὶ τὸ στῆθος καὶ τοὺς βραχίονας ἐξ ἀργύρου, τὴν κοιλίαν καὶ τοὺς μηροὺς χαλκοῦς, τὰς κνήμας μέρος μὲν ἐκ σιδήρου, μέρος δὲ ἐξ ὀστράκων· καὶ λίθος ἀποσχισθεὶς ἀπὸ τοῦ ὄρους συνέτριψε τὴν εἰκόνα καὶ μετέβαλεν αὐτὴν εἰς κονιορτόν, αὐτὸς δὲ ὁ λίθος μετεβλήθη εἰς ὄρος μέγα. Ὁ Δανιὴλ ἡρμήνευσε τὸ ὄνειρον ὡς σημαῖνον τὰς τέσσαρας βασιλείας· τὴν χρυσῆν κεφαλὴν ὡς σημαίνουσαν τὴν βασιλείαν τὴν βαβυλωνιακήν, ἣν ἔμελλον ν' ἀκολουθήσωσι τρεῖς ἄλλαι βασιλεῖαι: δευτέρα ἥττων τῆς Βαβυλωνιακῆς ἡ ἀργυρᾶ, τρίτη ἡ χαλκῆ, μέλλουσα νὰ κυριεύσῃ πάσης τῆς γῆς, τετάρτη ἡ σιδηρᾶ, ἰσχυρὰ ὡς σίδηρος· τὸν δὲ λίθον ἡρμήνευσεν ὁ Δανιὴλ ὡς σημαίνοντα τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ τὴν μέλλουσαν νὰ καταλύσῃ τὴν τετάρτην βασιλείαν καὶ νὰ βασιλεύσῃ ἐπὶ αἰῶνας. Ἐν τῷ Ζ' κεφαλαίῳ τοῦ αὐτοῦ βιβλίου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Δανιὴλ αὐτὸς εἶδεν ὅραμα, καθ' ὃ «τέσσαρες ἄνεμοι τοῦ οὐρανοῦ προσέβαλον εἰς τὴν θάλασαν τὴν μεγάλην καὶ τέσσαρα θηρία μεγάλα ἀνέβαινον ἐκ τῆς θαλάσσης, διαφέροντα ἀλλήλων. Τὸ πρῶτον ὡμοίαζε λεαίνῃ, τὸ δεύτερον ἄρκτῳ, τὸ τρίτον παρδάλει, τὸ τέταρτον θηρίον ἦτο «φεβερὸν καὶ ἔκθαμβον καὶ ἰσχυρὸν παρὰ πάντα τὰ θηρία τὰ ἔμπροσθεν αὐτοῦ». Εἶδε δὲ ὁ

χίονες αὐτῆς ἀργυροῖ, ἡ κοιλία καὶ οἱ μηροὶ χαλκοῖ, αἱ κνῆμαι σιδηραῖ, οἱ πόδες μέρος μέν τι σιδηροῦν, καὶ μέρος δέ τι ὀστράκινον. Ἐθεώρεις ἕως οὗ ἀπεσχίσθη λίθος ἐξ ὄρους ἄνευ χειρῶν καὶ ἐπάταξε τὴν εἰκόνα ἐπὶ τοὺς πόδας τοὺς σιδηροῦς καὶ ὀστρακίνους καὶ ἐλέπτυνεν αὐτοὺς εἰς τέλος. Τότε ἐλεπτύνθησαν εἰσάπαξ ὁ σίδηρος, τὸ ὄστρακον, ὁ χαλκός, ὁ ἄργυρος, ὁ χρυσός· καὶ ἐγένετο ὡσεὶ κονιορτὸς ἀπὸ ἅλωνος θερινῆς· καὶ ἐξῆρεν αὐτὰ τὸ πλῆθος τοῦ πνεύματος, καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς, καὶ ὁ λίθος ὁ πατάξας τὴν εἰκόνα ἐγενήθη ὄρος μέγα, καὶ ἐπλήρωσε πᾶσαν τὴν γῆν. Τοῦτό ἐστι τὸ ἐνύπνιον καὶ τὴν σύγκρισιν αὐτοῦ ἐροῦμεν ἐνώπιον τοῦ βασιλέως. Σύ, βασιλεῦ, βασιλεὺς βασιλέων, ᾧ ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ βασιλείαν ἰσχυρὰν καὶ κραταιὰν καὶ ἔντιμον ἔδωκεν ἐν παντὶ τόπῳ, ὅπου κατοικοῦσιν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων· θηρία τε ἀγροῦ, καὶ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἰχθύες τῆς θαλάσσης ἔδωκεν ἐν τῇ χειρί σου καὶ κατέστησέ σε Κύριον πάντων· σὺ εἶ ἡ κεφαλὴ ἡ χρυσῆ. Καὶ ὀπίσω σου ἀναστήσεται βασιλεία ἑτέρα ἥττων σου, ἥτις ἐστὶν ὁ ἄργυρος, καὶ βασιλεία τρίτη, ἥτις ἐστὶν ὁ χαλκός, ἡ κυριεύσει πάσης τῆς γῆς, καὶ βασιλεία τετάρτη, ἥτις ἔσται ἰσχυρὰ ὡς σίδηρος· ὃν τρόπον ὁ σίδηρος λεπτύνει καὶ δαμάζει πάντα, οὕτως πάντα λεπτυνεῖ καὶ δαμάσει... Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν βασιλέων ἐκείνων ἀναστήσει ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ βασιλείαν, ἥτις εἰς τοὺς αἰῶνας οὐ διαφθαρήσεται, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ λαῷ ἑτέρῳ οὐχ ὑπολειφθήσεται, λεπτυνεῖ δὲ λικμήσει πάσας τὰς βασιλείας, καὶ αὕτη ἀναστήσεται εἰς τοὺς αἰῶνας, ὃν τρόπον εἶδες, ὅτι ἀπὸ ὄρους ἐτμήθη λίθος ἄνευ χειρῶν καὶ ἐλέπτυνε τὸ ὄστρακον, τὸν σίδηρον, τὸν χαλκόν, τὸν ἄργυρον τὸν χρυσόν· ὁ Θεὸς ὁ μέγας ἐγνώρισε τῷ βασιλεῖ ἃ δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα καὶ ἀληθινὸν τὸ ἐνύπνιον, καὶ πιστὴ ἡ σύγκρισις αὐτοῦ».

Δανιὴλ ἐν τῷ ὁράματι τούτῳ καὶ θρόνους τεθέντας, καὶ τὸν «παλαιὸν τῶν ἡμερῶν» καθήμενον ἐπὶ τοῦ θρόνου εἶτα δὲ ἐθεώρει πάλιν ἐν τῷ ὁράματι τῆς νυκτὸς καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἦν, καὶ ἕως τοῦ παλαιοῦ ἡμερῶν ἔφθασε καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ προήγαγον αὐτόν· «καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοί, φυλαὶ καὶ γλῶσσαι αὐτῷ δουλεύουσιν· ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται καὶ οὐ διαφθαρήσεται». «Ἔφριξε τὸ πνεῦμά μου, λέγει ὁ Δανιήλ, ἐν τῇ ἕξει μου, ἐγὼ ὁ Δανιὴλ, καὶ αἱ ὁράσεις τῆς κεφαλῆς μου ἐτάρασσόν με. Καὶ προσῆλθον ἑνὶ τῶν ἑστηκότων καὶ τὴν ἀκρίβειαν ἐζήτουν παρ' αὐτοῦ μαθεῖν περὶ πάντων τούτων· καὶ εἶπέ μοι τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν σύγκρισιν τῶν λόγων ἐγνώρισέ μοι. Ταῦτα τὰ θηρία τὰ μεγάλα τὰ τέσσαρα τέσσαρες βασιλεῖαι ἀναστήσονται ἐπὶ τῆς γῆς. Αἱ ἀρθήσονται καὶ παραλήψονται τὴν βασιλείαν ἅγιοι ὑψίστου καὶ καθέξουσιν ἕως αἰῶνος τῶν αἰώνων».

Ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται δῆλον ὁ Δανιὴλ περὶ τεσσάρων βασιλειῶν προφητεύων οὐδεμίαν τούτων πλὴν τῆς τῶν Βαβυλωνίων ὀνομάζει. Ἀλλὰ διὰ τοὺς ἑρμηνευτὰς τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων ἦτο εὔκολον ἐκ τῆς ἱστορίας αὐτῆς νὰ ἑρμηνεύσωσιν ὡς τρεῖς μεγάλας μοναρχίας μετὰ τὴν Βαβυλωνιακὴν τὰς πράγματι διαδεξαμένας ἀλλήλας τρεῖς μοναρχίας τὴν τῶν Μήδων καὶ Περσῶν, τὴν τῶν Μακεδόνων καὶ τὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Καὶ τοιαύτην ἑρμηνείαν γνωστὴν εὑρίσκομεν κατὰ πρῶτον παρὰ τῷ Ἐκκλησιαστικῷ συγγραφεῖ τοῦ Γ' μ. Χ. αἰῶνος Ἱππολύτῳ τῷ ἐπισκόπῳ καὶ μάρτυρι (1)· μετὰ τοῦτον δὲ καὶ ὁ Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου ὁμοίαν ἑρμηνείαν ἔδιδεν εἰς τὰς προφητείας Δανιὴλ τέταρτον θηρίον ὀνομάζων τὴν τῶν

(1) Ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ «Περὶ συντελείας τοῦ κόσμου καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου, καὶ εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ». Κεφ. 12, 13, 14, 15, 16. «... Τὸ πρῶτον θηρίον εἰπὼν ὁ Δανιήλ, ἤγουν τὴν *λέαιναν* τὴν ἐκ τῆς θαλάσσης ἀναβαίνουσαν, τὴν τῶν Βαβυλωνίων γεγενημένην βασιλείαν ἐν τῷ κόσμῳ σημαίνει, ταύτην οὖσαν τῆς εἰκόνος τὴν χρυσῆν κεφαλήν. Μετὰ οὖν τὴν λέαιναν δεύτερον ὁρᾷ θηρίον ὁ προφήτης ὅμοιον ἄρκτου, ὅπερ ἦσαν Πέρσαι· μετὰ γὰρ Βαβυλωνίους Πέρσαι ἐκράτησαν... ἔπειτα τὸ τρίτον ἡ πάρδαλις, οἵτινες ἦσαν Ἕλληνες· μετὰ γὰρ Πέρσας Ἀλέξανδρος ὁ τῶν Μακεδόνων ἐκράτησε, καθελὼν τὸν Δαρεῖον... ἔπειτα φησὶ τέταρτον θηρίον φοβερὸν καὶ ἔκθαμβον· οἱ ὀδόντες αὐτοῦ σιδηροῖ καὶ οἱ ὄνυχες χαλκοῖ. Τίνες οὗτοι ἀλλ' ἢ ἡ Ῥωμαίων βασιλεία, ὅπερ ἐστὶν ὁ σίδηρος, ἐν ᾧ συνθλάσει τὰ πρὸ αὐτῆς βασίλεια καὶ κατακυριεύσει πάσης τῆς γῆς; ...».

Ῥωμαίων ἀρχήν (1). Ἀλλὰ λεπτομερέστατα πάντων ἑρμήνευσε τὴν Δανιήλειον προφητείαν ὁ τῶν ἱερῶν γραφῶν περίφημος ἑρμηνευτὴς Ἱερώνυμος. Κατὰ τὸν Λατῖνον τοῦτον πατέρα τῆς Ἐκκλησίας, οἱ τέσσαρες ἄνεμοι οἱ ἐν τῷ ὁράματι τοῦ Δανιὴλ «προσβαλόντες εἰς τὴν θάλασσαν» ἐσήμαινον τὰς τέσσαρας τοῦ οὐρανοῦ Ἀγγελικὰς τάξεις, κατὰ τὰς ὁποίας συνεκροτήθησαν καὶ τὰ τέσσαρα μεγάλα βασίλεια τοῦ κόσμου (2)· ἡ θάλασσα σημαίνει τὸν κόσμον τοῦτον καὶ τὸν αἰῶνα τὸν ἐξ ἁλμυρῶν καὶ πικρῶν κυμάτων πλημμυροῦντα (3)· τὸ πρῶτον θηρίον, ἡ λέαινα, σημαίνει τὴν Βαβυλωνιακὴν ἀρχήν, ὀνομασθεῖσαν *λέαιναν* ἢ διὰ τὴν ὠμότητα τοῦ ἔθνους ἢ διὰ τὸ φιλήδονον αὐτοῦ· τὸ δεύτερον θηρίον, ἡ ἄρκτος, τὴν ἀρχὴν τὴν Περσικήν (4)· τὸ τρίτον θηρίον, ἡ πάρδαλις, τὸ κράτος τῶν Μακεδόνων, ὅπερ λέγεται χαλκοῦν μέν, διότι ὁ χαλκὸς ἐν τοῖς μετάλλοις εἶναι ἠχηρόν, καὶ ὁ ὀξὺς αὐτοῦ καὶ μακρὰν διαχεόμενος ἦχος δηλοῖ οὐ μόνον τὴν φήμην καὶ τὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν εὐγλωττίαν τὴν Ἑλληνικήν, ἐνῷ ἡ πάρδαλις εἶναι σύμβολον τῆς ταχύτητος καὶ τῆς ὁρμητικότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου (5), ὅστις ἀπὸ τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τοῦ Ἀδρίου μέχρι τοῦ Γάγγου ποταμοῦ οὐχὶ τοσοῦτον διὰ μαχῶν, ὅσον διὰ νικῶν διελαύνει καὶ ἐν ἔτεσιν ἓξ μέρος τῆς Εὐρώπης καὶ τὴν Ἀσίαν πᾶσαν καθυποτάσσει. Τὸ τέταρτον θηρίον, τὸ πρὸς οὐδὲν φυσικὸν θηρίον

(1) Γεωργίου Φραντζῆ Βιβλ. Δ' κεφ. 1 «Φησὶ γὰρ ὁ Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου Ὀκταβίου Καίσαρος ἀρχὴν ἡ τετάρτη βασιλείαν λαμβάνειν».

(2) Τὴν ἑρμηνείαν ταύτην ἐστήριζεν ὁ Ἱερώνυμος ἐπὶ τοῦ χωρίου τοῦ Δευτερονομίου (κεφ. 32, ἴδ. 8) λέγοντος «Ὅτε διεμέριζεν Ὕψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδάμ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν Ἀγγέλων Θεοῦ».

(3) Mundum istum sæculumque significat salsis amarisque fluctibus redundantem,

(4) Ὅταν ὁ Ἱερώνυμος τὴν δευτέραν βασιλείαν τὴν ἀργυρᾶν, κατὰ Δανιὴλ ὀνομάζῃ ἥττονα τῆς προγενεστέρας (τῆς Βαβυλωνιακῆς) καὶ μείζονα τῆς ἑπομένης (τῆς Ἑλληνικῆς) Medorum videlicet atque Persorum, quod argenti habet similitudinem, minus priore et majus sequente) οὐδὲν λέγει ἀληθὲς οὔτε ὡς πρὸς τὴν σχετικὴν ἔκτασιν τῶν κρατῶν (διότι τὸ Περσικὸν οὔτε ἐλάσσονα τοῦ Βαβυλωνιακοῦ οὔτε μείζονα τοῦ Μακεδονικοῦ εἶχεν ἔκτασιν) οὔτε ὡς πρὸς τὸν πολιτισμόν. Παρεσύρθη δὲ πάντως ἐκ τῶν περὶ τοῦ ἀργυροῦ αἰῶνος μυθικῶν παραδόσεων τῆς ποιήσεως κατὰ Ἡσίοδον καὶ Ὀβίδιον.

(5) Tertium regnum pardo bestiæ velocissimæ et *ὁρμητικῇ* comparatur. Nihil enim Alexandri victoria velocius fuit. Πρβλ. Ἰωάννου Ζωναρᾶ Γ' 6 «Πάρδαλις μὲν γὰρ εἰκάσθαι Ἀλέξανδρος διὰ τὸ ὀξύρροον καὶ εὐκίνητον, ὃ καὶ τὰ πτερὰ ἐδήλου.

Δανιὴλ ἐν τῷ ὁράματι τούτῳ καὶ θρόνους τεθέντας, καὶ τὸν «παλαιὸν τῶν ἡμερῶν» καθήμενον ἐπὶ τοῦ θρόνου εἶτα δὲ ἐθεώρει πάλιν ἐν τῷ ὁράματι τῆς νυκτὸς καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἦν, καὶ ἕως τοῦ παλαιοῦ ἡμερῶν ἔφθασε καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ προήγαγον αὐτόν· «καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοί, φυλαὶ καὶ γλῶσσαι αὐτῷ δουλεύουσιν· ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται καὶ οὐ διαφθαρήσεται». «Ἔφριξε τὸ πνεῦμά μου, λέγει ὁ Δανιήλ, ἐν τῇ ἕξει μου, ἐγὼ ὁ Δανιὴλ, καὶ αἱ ὁράσεις τῆς κεφαλῆς μου ἐτάρασσόν με. Καὶ προσῆλθον ἑνὶ τῶν ἑστηκότων καὶ τὴν ἀκρίβειαν ἐζήτουν παρ' αὐτοῦ μαθεῖν περὶ πάντων τούτων· καὶ εἶπέ μοι τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν σύγκρισιν τῶν λόγων ἐγνώρισέ μοι. Ταῦτα τὰ θηρία τὰ μεγάλα τὰ τέσσαρα τέσσαρες βασιλεῖαι ἀναστήσονται ἐπὶ τῆς γῆς. Αἱ ἀρθήσονται καὶ παραλήψονται τὴν βασιλείαν ἅγιοι ὑψίστου καὶ καθέξουσιν ἕως αἰῶνος τῶν αἰώνων».

Ὡς ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται δῆλον ὁ Δανιὴλ περὶ τεσσάρων βασιλειῶν προφητεύων οὐδεμίαν τούτων πλὴν τῆς τῶν Βαβυλωνίων ὀνομάζει. Ἀλλὰ διὰ τοὺς ἑρμηνευτὰς τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων ἦτο εὔκολον ἐκ τῆς ἱστορίας αὐτῆς νὰ ἑρμηνεύσωσιν ὡς τρεῖς μεγάλας μοναρχίας μετὰ τὴν Βαβυλωνιακὴν τὰς πράγματι διαδεξαμένας ἀλλήλας τρεῖς μοναρχίας τὴν τῶν Μήδων καὶ Περσῶν, τὴν τῶν Μακεδόνων καὶ τὴν τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Καὶ τοιαύτην ἑρμηνείαν γνωστὴν εὑρίσκομεν κατὰ πρῶτον παρὰ τῷ Ἐκκλησιαστικῷ συγγραφεῖ τοῦ Γ' μ. Χ. αἰῶνος Ἱππολύτῳ τῷ ἐπισκόπῳ καὶ μάρτυρι (1)· μετὰ τοῦτον δὲ καὶ ὁ Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου ὁμοίαν ἑρμηνείαν ἔδιδεν εἰς τὰς προφητείας Δανιὴλ τέταρτον θηρίον ὀνομάζων τὴν τῶν

(1) Ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ «Περὶ συντελείας τοῦ κόσμου καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου, καὶ εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ». Κεφ. 12, 13, 14, 15, 16. «... Τὸ πρῶτον θηρίον εἰπὼν ὁ Δανιήλ, ἤγουν τὴν *λέαιναν* τὴν ἐκ τῆς θαλάσσης ἀναβαίνουσαν, τὴν τῶν Βαβυλωνίων γεγενημένην βασιλείαν ἐν τῷ κόσμῳ σημαίνει, ταύτην οὖσαν τῆς εἰκόνος τὴν χρυσῆν κεφαλήν. Μετὰ οὖν τὴν λέαιναν δεύτερον ὁρᾷ θηρίον ὁ προφήτης ὅμοιον ἄρκτου, ὅπερ ἦσαν Πέρσαι· μετὰ γὰρ Βαβυλωνίους Πέρσαι ἐκράτησαν... ἔπειτα τὸ τρίτον ἡ πάρδαλις, οἵτινες ἦσαν Ἕλληνες· μετὰ γὰρ Πέρσας Ἀλέξανδρος ὁ τῶν Μακεδόνων ἐκράτησε, καθελὼν τὸν Δαρεῖον... ἔπειτα φησὶ τέταρτον θηρίον φοβερὸν καὶ ἔκθαμβον· οἱ ὀδόντες αὐτοῦ σιδηροῖ καὶ οἱ ὄνυχες χαλκοῖ. Τίνες οὗτοι ἀλλ' ἢ ἡ Ῥωμαίων βασιλεία, ὅπερ ἐστὶν ὁ σίδηρος, ἐν ᾧ συνθλάσει τὰ πρὸ αὐτῆς βασίλεια καὶ κατακυριεύσει πάσης τῆς γῆς; ...».

Ῥωμαίων ἀρχήν (1). Ἀλλὰ λεπτομερέστατα πάντων ἑρμήνευσε τὴν Δανιήλειον προφητείαν ὁ τῶν ἱερῶν γραφῶν περίφημος ἑρμηνευτὴς Ἱερώνυμος. Κατὰ τὸν Λατῖνον τοῦτον πατέρα τῆς Ἐκκλησίας, οἱ τέσσαρες ἄνεμοι οἱ ἐν τῷ ὁράματι τοῦ Δανιὴλ «προσβαλόντες εἰς τὴν θάλασσαν» ἐσήμαινον τὰς τέσσαρας τοῦ οὐρανοῦ Ἀγγελικὰς τάξεις, κατὰ τὰς ὁποίας συνεκροτήθησαν καὶ τὰ τέσσαρα μεγάλα βασίλεια τοῦ κόσμου (2)· ἡ θάλασσα σημαίνει τὸν κόσμον τοῦτον καὶ τὸν αἰῶνα τὸν ἐξ ἁλμυρῶν καὶ πικρῶν κυμάτων πλημμυροῦντα (3)· τὸ πρῶτον θηρίον, ἡ λέαινα, σημαίνει τὴν Βαβυλωνιακὴν ἀρχήν, ὀνομασθεῖσαν *λέαιναν* ἢ διὰ τὴν ὠμότητα τοῦ ἔθνους ἢ διὰ τὸ φιλήδονον αὐτοῦ· τὸ δεύτερον θηρίον, ἡ ἄρκτος, τὴν ἀρχὴν τὴν Περσικήν (4)· τὸ τρίτον θηρίον, ἡ πάρδαλις, τὸ κράτος τῶν Μακεδόνων, ὅπερ λέγεται χαλκοῦν μέν, διότι ὁ χαλκὸς ἐν τοῖς μετάλλοις εἶναι ἠχηρόν, καὶ ὁ ὀξὺς αὐτοῦ καὶ μακρὰν διαχεόμενος ἦχος δηλοῖ οὐ μόνον τὴν φήμην καὶ τὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν εὐγλωττίαν τὴν Ἑλληνικήν, ἐνῷ ἡ πάρδαλις εἶναι σύμβολον τῆς ταχύτητος καὶ τῆς ὁρμητικότητος τοῦ Ἀλεξάνδρου (5), ὅστις ἀπὸ τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ τοῦ Ἀδρίου μέχρι τοῦ Γάγγου ποταμοῦ οὐχὶ τοσοῦτον διὰ μαχῶν, ὅσον διὰ νικῶν διελαύνει καὶ ἐν ἔτεσιν ἓξ μέρος τῆς Εὐρώπης καὶ τὴν Ἀσίαν πᾶσαν καθυποτάσσει. Τὸ τέταρτον θηρίον, τὸ πρὸς οὐδὲν φυσικὸν θηρίον

(1) Γεωργίου Φραντζῆ Βιβλ. Δ' κεφ. 1 «Φησὶ γὰρ ὁ Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου Ὀκταβίου Καίσαρος ἀρχὴν ἡ τετάρτη βασιλείαν λαμβάνειν».

(2) Τὴν ἑρμηνείαν ταύτην ἐστήριζεν ὁ Ἱερώνυμος ἐπὶ τοῦ χωρίου τοῦ Δευτερονομίου (κεφ. 32, ὕδ. 8) λέγοντος «Ὅτε διεμέριζεν Ὕψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδάμ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν Ἀγγέλων Θεοῦ».

(3) Mundum istum sæeculumque significat salsis amarisque fluctibus redundantem,

(4) Ὅταν ὁ Ἱερώνυμος τὴν δευτέραν βασιλείαν τὴν ἀργυρᾶν, κατὰ Δανιὴλ ὀνομάζῃ ἥττονα τῆς προγενεστέρας (τῆς Βαβυλωνιακῆς) καὶ μείζονα τῆς ἑπομένης (τῆς Ἑλληνικῆς) Medorum videlicet atque Persorum, quod argenti habet similitudinem, minus priore et majus sequente) οὐδὲν λέγει ἀληθὲς οὔτε ὡς πρὸς τὴν σχετικὴν ἔκτασιν τῶν κρατῶν (διότι τὸ Περσικὸν οὔτε ἐλάσσονα τοῦ Βαβυλωνιακοῦ οὔτε μείζονα τοῦ Μακεδονικοῦ εἶχεν ἔκτασιν) οὔτε ὡς πρὸς τὸν πολιτισμόν. Παρεσύρθη δὲ πάντως ἐκ τῶν περὶ τοῦ ἀργυροῦ αἰῶνος μυθικῶν παραδόσεων τῆς ποιήσεως κατὰ Ἡσίοδον καὶ Ὀβίδιον.

(5) Tertium regnum pardo bestiæ velocissimæ et *ὁρμητικῇ* comparatur. Nihil enim Alexandri victoria velocius fuit. Πρβλ. Ἰωάννου Ζωναρᾶ Γ' 6 «Πάρδαλις μὲν γὰρ εἰκάσθαι Ἀλέξανδρος διὰ τὸ ὀξύρροον καὶ εὐκίνητον, ὃ καὶ τὰ πτερὰ ἐδήλου.

νικοῦ κόσμου τῆς ἐχούσης τὸ κέντρον αὐτῆς ἐν τῇ Ῥώμῃ (1). Καὶ αὐτὴ ἡ θετικωτέρα ἰδέα μοναρχίας Ῥωμαϊκῆς καθολικῆς δὲν ἐφαίνετο ἐν τῇ Δύσει ἐξαφανισθεῖσα ἐκ τῆς πραγματικότητος. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, καίπερ μὴ ἔχουσα πραγματικὴν δύναμιν ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἰταλίας, καὶ πόρρωθεν ἔτι ἐφαίνετο περιβαλλομένη αἴγλην τινὰ τῆς παγκοσμίου Ῥωμαϊκῆς Χριστιανικῆς μοναρχίας. Ἀλ' ἡ ἰδέα ἔλαβε πολλῷ μείζονα θετικότητα ὁπότε τῷ 800 μ. Χ. ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥώμης ἀπένειμε τὸ ἀξίωμα τοῦ Ῥωμαίου αὐτοκράτορος εἰς τὸν βασιλέα τῶν Φράγκων Κάρολον καὶ ἐκ τῆς Φραγκικῆς ταύτης Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας μετά τινα χρόνον παρήχθη κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα τὸ «ἅγιον Ῥωμαϊκὸν κράτος τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους». Τὸ κράτος τοῦτο τὸ παριστῶν ἰδεωδῶς τὴν πολιτικὴν ἑνότητα τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου, μεθ' ὅλην τὴν ἐσωτερικὴν πραγματικὴν ἀσθένειαν αὐτοῦ, πνευματικῶς καὶ ἠθικῶς διετήρησεν ἐπὶ αἰῶνας τὴν ἰσχυρῶς ἐμπεδουμένην ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ κόσμου ἰδέαν, ὅτι εἶναι ἡ τελευταία τῆς προφητικῆς ἀποκαλύψεως μεγάλη μοναρχία ἡ μέλλουσα νὰ διαρκέσῃ μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Πρὸς τῇ ἰδέᾳ τῆς αἰωνιότητος τοῦ ἁγίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπεκράτησε καὶ ἡ εὐρυτέρα καὶ γενικωτέρα ἰδέα τῆς κατὰ θείαν διάταξιν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος προωρισμένης ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀρχῆθεν *διακρατήσεως* τῶν τεσσάρων βασιλειῶν, τῶν ἀποτελουσῶν τὰς τέσσαρας μεγάλας περιόδους καὶ σταθμοὺς τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ὅτι δὲ ἐν τῇ θρησκευτικῇ ταύτῃ καὶ ἠθικῇ ἰδεώδει ἀντιλήψει τῆς ἐννοίας τῶν διαφόρων περιόδων ὑπελάνθανε καὶ ἡ ἁπλουστάτη ἔννοια τῆς μεθοδικῆς διαιρέσεως τῆς ἱστορίας εἰς τέσσαρας περιόδους καὶ τῆς κατὰ τὰς περιόδους ταύτας ἀναγραφῆς τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῶν ἀναγομένων εἰς τοὺς χρόνους ἑκάστης βασιλείας, τοῦτο οἰκοθεν δῆλον (2). Ἀλλ' ἐνῷ ἐν τῇ τοιαύτῃ μεθόδῳ τῆς χρονικῆς τῆς ἱστορίας διαιρέσεως αἱ τρεῖς πρῶται μοναρχίαι ἢ βασιλεῖαι παρίστανον

(1) Ἴδε ἡμετέραν Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος σελ. 40 καὶ ἑξῆς.

(2) Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας δὲν καθωρίζετο σαφῶς διὰ τῆς πρώτης τῶν βασιλειῶν, τῆς Ἀσσυροβαβυλωνιακῆς δηλονότι βασιλείας, καὶ ὅτι παρὰ τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν ἐξηκολούθει ὑφιστάμενον ἐν ταῖς λεπτομερείαις τὸ σύστημα τῶν μνημονευθεισῶν περιόδων, Ἀδάμ, Νῶε, Ἀβραὰμ κτλ. Οἱ Βυζαντινοὶ δὲ ἱστοριογράφοι προσέθηκαν εἰς τὸ σύστημα τῶν χρονικῶν τούτων διαιρέσεων καὶ τὴν κτίσιν τῆς Ῥώμης, τὴν μοναρχίαν τοῦ Αὐγούστου, εἶτα δὲ τὴν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου.

ἱστορικὰς περιόδους θετικῶς καθωρισμένας, καίπερ δυσαναλόγους πρὸς ἀλλήλας κατὰ τὴν ἔκτασιν (1), ἡ τετάρτη περίοδος ἦτο ὅλως ἀόριστος ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου (2) ἢ ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ μέλλουσα νὰ διαρκέσῃ μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Οὕτω δὲ διὰ τῆς τετάρτης περιόδου τῆς ἐξερχομένης ὅλως ἐκ τοῦ θετικοῦ ἱστορικοῦ χώρου καὶ ἀποβαλλούσης πᾶσαν ἀναλογίαν πρὸς τὰς λοιπάς, ἐκτεινομένης δὲ εἰς τὸν ἰδεώδη χῶρον τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων καὶ βυθιζομένης εἰς τὸ πέλαγος τῶν αἰώνων, ὁλόκληρον τὸ σύστημα ἀπέβαλλε τὸν πρακτικὸν καὶ θετικὸν ἐπιστημονικὸν μεθοδικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα. Ἀλλ' ἐν τῷ τοιούτῳ χαρακτῆρι ἀκριβῶς τοῦ συστήματος ἔκειτο ἡ ἠθικὴ δύναμις καὶ ἡ διάρκεια αὐτοῦ. Οὔτε δὲ ἡ τῷ 1453 ἐπελθοῦσα πτῶσις τοῦ ἀνατολικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους οὔτε ἡ μετὰ τοῦ γεγονότος ἐκείνου συμπίπτουσα ἀκμὴ τῆς Ἀναγεννήσεως, ἧς ὁ κυριώτατος χαρακτὴρ εἶναι ἡ ἀναζωπύρησις τῶν σπουδῶν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ ἐν γένει τῆς κλασικῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς φιλολογίας καὶ ἐντεῦθεν ἡ βαθυτέρα μελέτη τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, ἐπήνεγκον τὴν κατάλυσιν τοῦ συστήματος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ὁ Ν. Μακκιαβέλης ὁ τολμηρῶς νεωτερίσας περὶ τὰ δόγματα τῆς *πολιτικῆς ἠθικῆς* (ἴδ. σελ. 157) εἰσηγήσατο νεωτερισμόν τινα καὶ περὶ τὸν καθορισμὸν τῶν χρονικῶν περιόδων τῆς ἱστορίας ὑπαινιξάμενος ὅτι ἀπὸ τῆς μεγάλης μεταναστεύσεως τῶν λαῶν ἄρχεται νέα περίοδος ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ Λῶρεντζ φρονεῖ ὅτι διὰ τοῦ νεωτερισμοῦ τούτου ὁ Μακκιαβέλης εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἱστορίαν, ἀντὶ τῶν μέχρι τοῦδε ἐπικρατουσῶν θρησκευτικῶν καὶ ἠθικῶν θεωριῶν, νέαν ὅλως ἀρχὴν καὶ νέον στοιχεῖον, ἀρχὴν καὶ στοιχεῖον τῆς φυσικῆς ἱστορίας, διότι διὰ τῆς «μεγάλης μεταναστεύσεως τῶν λαῶν» εἰσέρχεται εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου, ὡς νέον στοιχεῖον φυσικόν, ἡ Γερμανικὴ φυλή. Ἀλλ' οἱαδήποτε κἂν θεωρηθῇ ὑπὸ ἔποψιν φυσιοϊστορικὴν ἡ σημασία τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν καὶ ἡ εἴσοδος τῆς Γερμανικῆς φυλῆς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἱστορίας, φαίνεται ὅτι ὁ Μακκιαβέλης τὴν σημασίαν τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν ἐνόησεν ὑπὸ ἔποψιν καθαρῶς ἱστορικὴν θεωρήσας

(1) Ἐν τῇ Βαβυλωνιακῇ βασιλείᾳ περιελαμβάνετο ὁλόκληρος ἡ Βαβυλωνιακὴ καὶ Ἀσσυριακὴ ἱστορία (ἀπὸ τῶν μυθευομένων Νεβρὼδ καὶ Νίνου) χωρὶς νὰ καθορίσθῃ σαφῶς ἡ ἀρχὴ ταύτης ὡς ἀρχὴ τῆς ὅλης ἱστορίας τοῦ κόσμου.

(2) Ἴδ. σελ. 248 σημ. 2.

τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο ὡς ἀρχὴν τῆς μεγάλης τῆς ἱστορικῆς μεταβολῆς ἐν τῇ ὄψει τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Εὐρώπης, γονίμως ἐπιδρασάσης ἐπὶ τὴν ἀνάπλασιν τῆς Εὐρώπης μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἄλλως ὁ Μακκιαβέλης δὲν ἐξήνεγκε τὴν μνημονευθεῖσαν θεωρίαν αὐτοῦ ὡς νέον σύστημα τῆς εἰς περιόδους διαιρέσεως τῆς ἱστορίας, ἀλλ' ὡς ἁπλῆν ἰδέαν, ἥτις δὲν ἐπήνεγκε τὴν μεταβολὴν τοῦ συστήματος τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν (1). Τὸ σύστημα τοῦτο ἔπεσε βαθμηδὸν ἐν τῇ ἱστορικῇ συνειδήσει τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ κόσμου καὶ τῶν ἱστοριογράφων ἕνεκα τῆς βαθμιαίας παρακμῆς καὶ καταπτώσεως τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἰδέας τοῦ ἁγίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Καὶ ἀπὸ τοῦ ΙΕ' καὶ ΙϚ', ἀλλ' ἰδίως ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, ἐπῆλθον ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ ἱστορίᾳ γεγονότα ἐξασθενοῦντα καὶ μονονοὺ ἐκμηδενίζοντα τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν σημασίαν τῆς ἰδέας τοῦ ἁγίου Ῥωμαϊκοῦ κράτους. Τὸ καθολικὸν πολιτικὸν σύστημα τῆς Εὐρώπης ἤρχισε νὰ ὑποκύπτῃ εἰς σπουδαίας μεταβολὰς ἀπὸ τοῦ ΙΕ΄ μέχρι τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος, διὰ τῆς ἐπιδόσεως τοῦ ἐθνικοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ τῆς ἐθνικῆς μοναρχίας παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς. Τὸ θρησκευτικὸν σχίσμα τοῦ ΙϚ΄ αἰῶνος ἀνήρεσε τὴν δέαν τῆς καθολικότητος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐμμέσως δὲ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ τῇ ἐκπροσωπουμένῃ ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου αὐτοκράτορος. Μεγάλοι διεθνεῖς πόλεμοι συνδυαζόμενοι μετὰ τῶν περιστάσεων τούτων παρήγαγον κατὰ μικρὸν τὸ σύστημα τῆς Εὐρωπαϊκῆς τῶν κρατῶν ἰσορροπίας καὶ συμπολιτείας τὸ καθιερωθὲν ἐπισήμως τῷ 1648 διὰ τῆς Βεστφαλικῆς συνθήκης καὶ ἐνισχυθὲν διὰ τῆς ἔκτοτε Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας. Νέαι δὲ παρήχθησαν ἐνταῦθα ἰδέαι πολιτικαὶ καί, ἐν εὐρυτέρῳ κύκλῳ, ἱστορικαί. Ἡ ἰδέα καθολικῆς μοναρχίας Χριστιανικῆς ἀποβαλοῦσα πᾶσαν πολιτικὴν σπουδαιότητα θετικὴν ἤρξατο νὰ ἐκλείπῃ καὶ ὡς ἰδέα πολιτικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἐκ τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ κόσμου· τότε δὲ καὶ τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων μεγάλων μοναρχιῶν ὡς μεγάλων περιόδων τῆς ἱστορίας, ᾧπερ ἐχρῶντο ἔτι ἄνδρες ὁ Ἰωάννης Σλείδανος (2) (κατὰ τὸν ΙϚ΄ αἰῶνα) καὶ

(1) Ἡ ὅλη σημασία τοῦ νεωτερισμοῦ τοῦ Μακκιαβέλη συνίσταται ἐν τούτῳ, ὅτι συγγράφων τὴν ἱστορίαν τῆς Φλωρεντίας (Istorie Florentine, κυρίως κατὰ τὰς χρονικὰς περιόδους 1218-1492), τὴν ἱστορίαν ταύτην συνάπτει γενικῶς μετὰ τῆς ἱστορίας τῆς Εὐρώπης τῆς ἀρχομένης ἀπὸ τῆς μεταναστεύσεως τῶν λαῶν.

(2) Ὁ Ἰωάννης Σλείδανος ἐξέδωκε (τῷ 1556) καὶ πραγματείαν ἰδίαν «Περὶ τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν (De quatuor monarchiis)». Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὃν ὁ Wegele (Gesch. der. D. Historiogr.) θεωρεῖ ὡς ἔκτακτόν τι φαινόμενον διὰ τὸν ΙϚ΄ αἰῶνα

ὁ Φραγκῖσκος Βάκων (κατὰ τὸν ΙϚ′ καὶ ΙΖ′ αἰῶνα) ἀντεκατεστάθη διὰ τοῦ νέου συστήματος τῆς ἀρχαίας, μεσαιωνικῆς καὶ νέας ἱστορίας.

Ἀρχαία, μεσαιωνικὴ καὶ νέα ἱστορία. — Ὁ πρῶτος ὅστις κατὰ τὸν ΙΖ′ αἰῶνα κατέλιπε τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν ἦτο ὁ Ἰοῦστος Λίψιος ὅστις τὴν κατὰ τὸ 1601 ἐκδοθεῖσαν παγκόσμιον ἱστορίαν αὐτοῦ διῄρεσεν οὐχὶ κατὰ τὰς τέσσαρας μοναρχίας, ἀλλὰ κατὰ νέαν τινὰ διαίρεσιν εἰς Ἀνατολικήν, Ἑλληνικήν, Ῥωμαϊκὴν καὶ Βαρβαρικήν· καὶ μετὰ τοῦτον ὁ περίφημος Γάλλος Ἰησουίτης Πετάβιος (ἴδε κατωτέρω), ὅστις ἐν τῷ χρονολογικῷ ἔργῳ αὐτοῦ τῷ ἐπιγραφομένῳ «Ἀπογραφὴ τῶν χρόνων (Rationarium temporum)» ἠκολούθησε τὸ σύστημα τῶν ἓξ χρονικῶν περιόδων, περὶ οὗ ἐγένετο λόγος ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (ἴδ. σελ. 242). Μετ' ὀλίγον ὁ Γεώργιος Ὅρν (Horn), πρῶτος οὗτος τὸ ἀντικείμενον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας ἐκ τοῦ στενοῦ χώρου τῆς θρησκευτικῆς ἰδέας, ἐν ᾧ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον περιωρίζετο ἕως τότε, ἐξέτεινεν ἐφ' ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα καὶ πάντα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἐθεώρησεν ὡς μέλη μιᾶς καθολικῆς ἱστορικῆς κοινωνίας· εἰσηγήσατο δὲ νέαν διαίρεσιν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας εἰς ἀρχαίαν καὶ νέαν, ἐξ ἧς διαιρέσεως προῆλθε καὶ ἡ τῶν τριῶν περιόδων, τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τῶν μέσων αἰώνων καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων. Ὁ ὅρος «νέοι χρόνοι» ἢ «νεώτεροι χρόνοι (tempora moderna, modernus νέος ἐκ τοῦ modo = ἄρτι ἔναγχος)», κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς «ἀρχαίους χρόνους» ἢ τὴν «ἀρχαιότητα» εἶχε πολὺ πρότερον καθιερωθῆ ἐν τῇ φιλολογίᾳ ἐπικρατήσας ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΔ′ αἰῶνος. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἐν Ἰταλίᾳ, ἐμμέσως δὲ καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ, νέα τις ἐφάνη περίοδος ἀρχομένη ἐν τῷ τρόπῳ τοῦ διανοεῖσθαι θρησκευτικῶς καὶ πολιτικῶς, καὶ ἡ συνείδησις τοῦ ἐθνικοῦ βίου παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς διὰ τῆς ὁσημέραι τελειότερον ἀναπτυσσομένης Ἰταλικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας καθίστατο ἰσχυροτέρα, μεγάλοι δὲ ποιηταί, ὡς ὁ Πετράρχης, ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτῶν ἐξύμνουν τὸ πνεῦμα τῶν «νέων χρόνων», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ τοῦ

καὶ ἀποδίδει αὐτῷ ὡς ἱστορικῷ ἰδιότητας, δι' ἃς ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ ἤθελεν ὑπερηφανεύσθαι ἱστοριογράφος, οἷος ὁ Ῥάγκε, εἶχετο στερρῶς τοῦ συστήματος ἅμα δὲ καὶ τῆς ἠθικῆς θεωρίας τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν, φρονῶν ὅτι μετὰ τὸ ἅγιον Ῥωμαϊκὸν κράτος δὲν δύναται νὰ ἱδρυθῇ ἄλλη παγκόσμιος μοναρχία καὶ ὅτι αὕτη ἦτο ἡ τελευταία. Σημειωτέον ὅτι ὁ Σλείδανος ἦτο σύγχρονος καὶ φίλος τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου Ε′ τοῦ Ἀψβουργικοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου μετὰ νέας λάμψεως ἐφαίνετο ἀναζωογονούμενον τὸ ἅγιον Ῥωμαϊκὸν κράτος τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους.

παρελθόντος. Τοῦτο ἐποίει μετὰ ἕνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα ἐν Γερμανίᾳ ὁ Οὐλερῖχος Οὔττεν καθ' ὃν χρόνον ἡ περίοδος τῆς «Ἀναγεννήσεως» μετέδιδε τὰ φῶτα τῶν *νεωτέρων χρόνων* ἀπὸ τῆς Ἰταλίας εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην. Οὕτω κατὰ μικρὸν ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ὁ ὅρος *modernus* κατέστη ἐν τῇ καθόλου φιλολογίᾳ δηλωτικὸς τοῦ νέου πνευματικοῦ βίου, τῶν νέων ἰδεῶν, τῶν *νέων ἠθῶν* καὶ τῶν νέων ἀνθρώπων, καὶ ἀπὸ τῆς φιλολογίας εἰσήχθη μετὰ τοιαύτης σημασίας εἰς τὴν ἱστοριογραφίαν(1). Ὁ Μιχαὴλ de Leone ἐστὶν ὁ πρῶτος καλέσας τὴν χρονογραφίαν αὐτοῦ τὴν ἀρχομένην ἀπὸ τῆς μάχης τοῦ Κίτζιγκεν (1525) «Χρονικὰ τῶν νεωτέρων ἀνθρώπων (Chronica temporum hominum modernorum)». Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ de Leone διὰ τῆς χρήσεως τοῦ ὀνόματος τούτου δὲν ὑπηνίσσετο διαίρεσίν τινα τῆς ὅλης ἱστορίας εἰς ἀρχαίαν καὶ νέαν, ἀλλ' ἐκάλει ἁπλῶς τοὺς χρόνους, ὧν ἔγραφε τὴν ἱστορίαν, νεωτέρους ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους. Ὡς ὅρον ἱστορικῆς διαιρέσεως μετεχειρίσθη, ὡς ἐρρήθη, τὸ modernus πρῶτος ὁ περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἀκμάσας ἱστοριογράφος Γεώργιος Ὅρν, ὁ συγγραφεὺς τῆς «Κιβωτοῦ τοῦ Νῶε» καὶ τῆς «Πολιτικῆς οἰκονομίας» ἔτι δὲ καὶ τῆς «Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν». Οὗτος διήρεσε τὴν καθολικὴν ἱστορίαν (universalem histo-

(1) Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ πρῶτος διαιρέσας τὴν ἱστορίαν εἰς ἀρχαίαν καὶ νέαν Γεώργιος Ὅρν (καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Κελλάριος) δὲν μετεχειρίσθη προκειμένου περὶ τῆς νέας ἱστορίας τὸ ὄνομα moderna (historia), ἀλλὰ τὸ nova (historia). Ἀλλ' αὐτὴ ἡ εἰς ἀρχαίαν καὶ νέαν διαίρεσις τῆς ἱστορίας καὶ ἡ καθιέρωσις τοῦ ὅρου *νέα ἱστορία* ἦτο ἀπόρροια τῆς γενικωτέρας σημασίας τῆς δοθείσης εἰς τὴν λέξιν modernus. Ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ ἢ ἐν τῇ ἱστορικῇ φιλολογίᾳ ἐγρήσατο πρῶτος τῇ λέξει modernus ἢ moderny (Ἀγγλιστὶ) ὁ περίφημος Βόλιγβροκ, ὑπουργὸς τῆς βασιλίσσης Ἄννης τῆς Ἀγγλίας, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος (ἔνθ. σελ. 158). Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐν ταῖς «Περὶ τῆς σπουδῆς τῆς ἱστορίας ἐπιστολαῖς (The letters on the study of history)» αὐτοῦ ἐξῆρε τὴν σπουδαιότητα καὶ τὴν χρησιμότητα τῆς μελέτης τῆς συγχρόνου ἱστορίας, καλέσας αὐτὴν «νέαν ἱστορίαν (moderny history)», ὡς ἀρχὴν αὐτῆς λαβὼν τὴν ἀρχὴν τῆς βασιλείας τοῦ Φερδινάνδου τοῦ Καθολικοῦ τῆς Ἀραγωνίας (1488), τὰ τελευταῖα δηλονότι ἔτη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ὁπότε ἐγένετο ἡ ἀνακάλυψις τῆς Ἀμερικῆς, καὶ διαιρέσας τὴν νέαν ταύτην ἱστορίαν εἰς τρία ἰδιαίτερα τμήματα 1) ἀπὸ τοῦ 1488 μέχρι τοῦ 1659, ὁπότε ἐγένετο ἡ Πυρηναϊκὴ εἰρήνη μεταξὺ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἱσπανίας, 2) ἀπὸ τοῦ 1659 μέχρι τοῦ 1688, ὁπότε ἐν Ἀγγλίᾳ ἔπεσεν ἡ δυναστεία τῶν Στουάρτων καὶ 3) τὸ τμῆμα τὸ ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ 1688. Διὰ τοὺς ἐκτεθέντας λόγους ὁ Βόλιγβροκ ἐθεωρήθη πλημμελῶς ὑπό τινων ὡς πρῶτος καθιερώσας τὴν διαίρεσιν τῆς ἱστορίας εἰς ἀρχαίαν καὶ νέαν, ἐνῷ τοῦτο ἐγένετο πρὸ αὐτοῦ διὰ τῶν Ὅρν καὶ Κελλαρίου.

riam) εἰς ἀρχαίαν (antiquam) καὶ νέαν (novam), καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ περιέλαβε, παρὰ τὸ πνεῦμα τῆς μέχρι τότε ἐπικρατούσης ἰδέας τῆς ἑνότητος τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν πάντων καὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ τῷ 1453 καὶ μέχρι τῆς καταλύσεως τῆς ἀρχῆς τοῦ Ῥωμύλου Αὐγουστύλου ἐν τῇ Δύσει τῷ 476· ὁμολογῶν, ὅτι ἀπὸ τοῦ 476 μέχρι τοῦ Καρόλου μεγάλου ἐπῆλθεν ἐν τῇ Δύσει διάλειμμα χρόνου, καθ' ὃ δὲν ὑφίστατο αὐτοκρατορία. Ἀλλ' ὁ νεωτερισμὸς τοῦ Ὅρν ἦτο ἀνώμαλος ὑπὸ ἔποψιν χρονολογικήν· διότι τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους μέχρι τοῦ 1453 περιελάμβανεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ, ἐνῷ τὴν ἀπὸ 476 καὶ ἐντεῦθεν ἱστορίαν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς διὰ τοῦ Καρόλου ἀνιδρυθείσης Ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας τῆς Δύσεως περιελάμβανεν ἐν τῇ νέᾳ. Κατ' οὐσίαν ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ τις ἴσως λόγος δικαιολογῶν τὴν τοιαύτην διαίρεσιν, διότι τὸ Ἀνατολικὸν Ῥωμαϊκὸν κράτος τὸ καταλυθὲν τῷ 1453 ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐξακολούθησις τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, τοῦ ἀρχαίου δηλονότι ἔθνους τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων, ἐνῷ τὰ ἀπὸ τοῦ 476 ἢ μᾶλλον ἀπὸ τοῦ Δ' καὶ Ε' αἰῶνος εἰσερχόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Εὐρώπης ἔθνη ἦσαν νέα. Ἀλλὰ καὶ οὕτω ὑπὸ ἔποψιν χρονολογικὴν ἡ χιλιετὴς περίπου ἀναδρομικὴ διαφορὰ ἡ ὑπάρχουσα μεταξὺ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας τοῦ 1453 καὶ τῆς νέας ἱστορίας τοῦ 476 ἐφαίνετο λίαν ἀνώμαλος καὶ ἀδικαιολόγητος ὑπὸ ἔποψιν χρονογραφικήν. Τοῦτο νοήσας ὁ Ὅρν, ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει τῶν ἱστορικῶν αὐτοῦ ἔργων νέαν ἐποιήσατο διαίρεσιν τῆς ὅλης ἱστορίας, καθ' ἣν τέλος μὲν τῆς ἀρχαίας ἱστορίας ἐν Ἀνατολῇ ἐθεώρησε τῷ 1453, ἐν τῇ Δύσει δὲ τὸ 476· ἀλλ' ἀρχὴν τῆς νέας ἱστορίας ἐν Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει ἔταξε τὴν αὐτήν, τὸ 1453· διὰ τὸ τμῆμα δὲ τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας τὸ ἀπὸ 476-1453, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν νέαν διαίρεσιν οὔτε ἐν τῇ ἀρχαίᾳ περιελαμβάνετο ἱστορίᾳ οὔτε ἐν τῇ νέᾳ, ἴδιον καθιέρωσεν ὄνομα τὸ τοῦ *μέσου* (medii) ἅμα δὲ καὶ *νεωτέρου* (recentioris) αἰῶνος (ævi) (1). Οὕτω ἐγένετο ἡ ἀρχὴ τῆς χρήσεως τοῦ ὅρου «μέσου αἰῶνος» (medii ævi) (2). Ἀλλ'

(1) Τὸ μνημονευθὲν τμῆμα τῆς ἱστορίας ἐπιγράφεται «Imperia et regna medii et recentioris ævi, quæ hodieque supersunt et durant».

(2) Ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρῆσιν τῶν λέξεων (μέσος=medius καὶ αἰών=ævus), ὁ νεωτερισμὸς ἐγένετο μᾶλλον περὶ τὴν δευτέραν (αἰών, aevus), διότι τοῦ medius ἡ

ὁ ὅρος «μέσος καὶ νεώτερος αἰών», ὡς ἐποιήσατο χρῆσιν αὐτοῦ ὁ Ὄρν, προκειμένου περὶ τῆς αὐτῆς χρονικῆς περιόδου, εἶχέ τι τὸ βεβιασμένον καὶ ἀνώμαλον, ὅπερ ἤρθη μετ' ὀλίγον διὰ νέας διαιρέσεως, ἣν ἐποιήσατο ἀπὸ τοῦ 1685 ὁ Γερμανὸς φιλολόγος καὶ ἱστοριογράφος καὶ καθηγητὴς τῆς ἱστορίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Ἄλλης (ἀπὸ τοῦ 1133) Χριστοφόρος Κελλάριος. Οὗτος τὴν ὑπ' αὐτοῦ τῷ 1685 ἐκδοθεῖσαν ἱστορίαν τοῦ ἀρχαίου κόσμου τὴν ἐκτεινομένην μέχρι τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἐπέγραψεν ἁπλούστατα «Ἱστορίαν ἀρχαίαν (Historiam antiquam)». Μετὰ τρία δ' ἔτη ἐξέδωκε συνέχειαν τῆς ἱστορίας ταύτης ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἱστορία τοῦ μέσου αἰῶνος (Historia medii ævi)» καὶ μετά τινα ἔτη τὴν «Νέαν ἱστορίαν (Historia nova)» περιλαμβάνουσαν τὰ τοῦ ΙϚ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος γεγονότα. Οὕτω ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΖ' αἰῶνος καθιερώθη νέον σύστημα διαιρέσεως τῆς ἱστορίας ἐπικρατῆσαν τοῦ τέως ἰσχύοντος συστήματος τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν, τὸ ὁποῖον, ἀποβαλὸν τὴν ἐσωτερικὴν ἰδεώδη θρησκευτικὴν ἠθικὴν ἔννοιαν, ὑπὸ ἔποψιν μεθοδικὴν εἶχε καταστῇ κενὸν πάσης ἐννοίας, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν τετάρτην βασιλείαν, τὴν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, τὴν μέλλουσαν νὰ διαρκέσῃ μέχρι συντελείας αἰώνων. Ὁ νέος πολιτικὸς βίος τῆς Εὐρώπης καὶ αἱ νέαι ἰδέαι αἱ πολιτικαὶ καὶ αἱ ἱστορικαὶ ἀπῄτουν νέαν διαίρεσιν τῆς ἱστορίας καὶ διὰ τοῦτο ἐπεκράτησε κατὰ μικρὸν τὸ νέον τῆς τριττῆς διαιρέσεως σύστημα. Ἀλλὰ τὸ σύστημα τῶν «τεσσάρων μοναρχιῶν» εὗρε θιασώτας ὑπερμάχους καὶ μετὰ τὴν καθιέρωσιν τοῦ νέου συστήματος, ὑπῆρξαν δὲ καὶ συγγραφεῖς κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ ΙΗ' αἰῶνος θερμῶς ὑπερασπίζοντες τὸ σύστημα ἐκεῖνο (2).

χρῆσις εἶχε καθιερωθῇ ἐν τῇ φιλολογίᾳ ἔτι πρότερον ὑπὸ τοῦ Δουκαγγίου, προκειμένου περὶ τῶν διαφόρων περιόδων τῆς Λατινικῆς γλώσσης εἰς χρονικὰς περιόδους (latinitas antiqua, media, infima). Ἀλλ' ἡ λέξις αἰών = ævus νῦν τὸ πρῶτον ἔλαβε σημασίαν μεγάλης χρονικῆς περιόδου, ἐν ᾗ σημασίᾳ ἐχρῶντο πρότερον ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ τῇ λέξει *ætas* (Ἰδ. σελ. 242).

(2) Οὕτω ὁ καθηγητὴς I. Jan ἐν ἔτει 1712 ἐδημοσίευσε πραγματείαν «περὶ τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν (De IV Monarchiis)», ἐν ᾗ ὑπερήσπιζε τὸ σύστημα τοῦτο ἐναντίον τῆς νέας τριττῆς διαιρέσεως. Ἡ πραγματεία αὕτη ἐξεδόθη καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Jan (1828) ἐπεξειργασμένη. Ἔτι καὶ περὶ τὰ τέλη δὲ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ὁ ἱστορικὸς C. Breyer ἐδημοσίευσεν αὐτὴν ἐκ νέου πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ συστήματος τῶν τεσσάρων μοναρχιῶν. Ἰδ. Wegele Geschichte der D. Historiographie σελ. 416 σημ. 3.

Ἐν τούτοις καὶ ἡ νέα διαίρεσις δὲν ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν σπουδαίαν ὑπὸ πάντων τῶν μεγάλων ἱστορικῶν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος αἰῶνος. Οἱ δύο μεγάλοι περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος ἀκμάσαντες ἱστοριογράφοι τῆς Γοτιγγείου Σχολῆς, ὁ Γάττερερ καὶ ὁ Σλέτζερ, ἐφήρμοσαν τὸ νέον σύστημα τροποποιούμενον ἐν πολλοῖς οὐχὶ μετὰ πάσης τῆς ἀκριβείας τῶν ὅρων καὶ τῶν χρονικῶν διαιρέσεων (1). Ἀλλ' ὁ πολλάκις μνημονευθεὶς ὑφ' ἡμῶν Ι. Μύλλερος οὐδεμίαν ἐποιήσατο χρῆσιν οὐδὲ τῆς νέας διαιρέσεως συγγράψας τὴν ὅλην παγκόσμιον ἱστορίαν αὐτοῦ ἐν βιβλίοις 24, ἐφαρμόσας οὕτω, ὡς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ὁ Ῥάγκε, μᾶλλον τὴν διαίρεσιν τὴν «κατὰ περιοχὰς» ἢ τὴν τῆς χρονικῆς ἀκολουθίας (ἴδ. σελ. 239). Μόνον ὀλίγοι σπουδαῖοι ἱστορικοὶ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, ὡς ὁ Σλόσσερ, Ῥόττεκ, Οὐηβῆρος, ἠκολούθησαν τὸ νέον σύστημα, ὅπως καθιερώθη ὑπὸ τοῦ Κελλαρίου, κατὰ τὰς γενικὰς αὐτοῦ διαιρέσεις. Ὅ,τι δ' ἀφορᾷ τὰ ὅρια τῶν τριῶν τμημάτων, εἰς ἃ διαιρεῖται ἡ ἱστορία κατὰ τὸ σύστημα ἐκεῖνο, τοῦτο εἰς οὐδένα σπουδαῖον ἱστορικὸν ἔδωκεν ἀφορμὴν θεωριῶν ἢ συζητήσεων. Κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα ἐν τοῖς διδακτικοῖς ἰδίως ἐγχειριδίοις τῆς ἱστορίας ἐπεκράτησεν ἡ συνήθεια ὡς ὅριον τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας νὰ θεωρῆται τὸ ἔτος 476 μ. Χ. ὡς τέλος δῆθεν τοῦ δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους (2), καίτοι οὐδεὶς σχεδὸν τῶν σπουδαιοτέρων τοῦ αἰῶνος τούτου ἱστορικῶν ἔταξε τὸ γεγονὸς τοῦτο ὡς τέλος τῆς ἀρχαίας ἱστορίας (3). Ὡς ὅριον δὲ μεταξὺ τῆς μέσης καὶ τῆς νέας ἱστορίας ἄλλοι μὲν ἔταξαν τὸ ἔτος τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινου-

(1) Ὁ Γάττερερ τὴν διαίρεσιν τῆς ἱστορίας εἰς *ἀρχαίαν καὶ νέαν* ἢ εἰς *ἀρχαίαν, μέσην* (οὐχὶ τοῦ μέσου αἰῶνος) καὶ *νέαν* θεωρεῖ ἁπλῶς ὡς *μίαν τῶν πολλῶν* τῆς ἱστορίας κατ' εἶδος καὶ κατὰ χρονικὴν ἀκολουθίαν διαιρέσεων· ὁ δὲ Σλέτζερ ἀρχαίαν μὲν ἱστορίαν ὠνόμασε τὴν μέχρι τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου (περὶ τὰ τέλη τοῦ Δ' μ.Χ. αἰῶνος), *νέαν* τὴν ἀπὸ Θεοδοσίου μέχρι ἀνακαλύψεως τῆς Ἀμερικῆς (492) καὶ νεωτάτην τὴν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ἀρχομένην.

(2) Ὅτι τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν ἔχει τὴν ἀποδιδομένην αὐτῷ σημασίαν μεγάλου ἱστορικοῦ γεγονότος οὐδὲ σημαίνει κυρίως τὴν κατάλυσιν τοῦ δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἢ τὴν κατάλυσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐν τῇ Δύσει, περὶ τούτου γενήσεται λόγος ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῆς ἱστορίας, εἰς ὃ ἀνήκει ἡ τοῦ γεγονότος ἀφήγησις.

(3) Τοῦ Σλόσσερ ἡ ἀρχαία ἱστορία ἐκτείνεται μέχρι τοῦ δευτέρου ἡμίσεως τοῦ Γ' μ. Χ. αἰῶνος, ὁπότε οἱ Λομβαρδοὶ κατέλαβον τὴν ἄνω Ἰταλίαν. Ὁ Ῥόττεκ ὡς ἀρχὴν τοῦ μεσου αἰῶνος θεωρεῖ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου (396). Ὁ Οὐηβῆρος τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν ἐκτείνει ἁπλῶς μέχρι τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου·

πόλεως (1453), ἄλλοι τὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς Ἀμερικῆς (1492) καὶ ἄλλοι τὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Λουθήρου ὡς μεταρρυθμιστοῦ (1517). Πολὺ ὀλιγώτερον συμφωνοῦσιν οἱ διάφοροι ἱστοριογράφοι ὡς πρὸς τὰς ὑποδιαιρέσεις τῶν τριῶν μεγάλων τμημάτων.

Καθὰ εἴπομεν, ὁ Ῥάγκε, ἐν τῇ συγγραφῇ τῆς παγκοσμίου ἱστορίας αὐτοῦ οὐδὲν ἠκολούθησε χρονικῆς διαιρέσεως σύστημα, διαιρέσας ἁπλῶς τὴν ἱστορίαν εἰς *μέρη*, (Theile) καὶ *τμήματα* (Abtheilungen) καὶ *κεφάλαια*, καὶ ἐφαρμόσας οὕτω τὸ σύστημα τῆς κατὰ περιοχὰς διαιρέσεως. Ἡ παγκόσμιος ἱστορία, ὡς ἀντιλαμβάνεται ὁ Ῥάγκε τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας ταύτης, καὶ κατὰ τὴν ἔκτασιν, ἣν δίδει αὐτῇ, (ἴδ. σελ. 168) ἀποτελεῖ, καθὰ φρονεῖ ὁ ἱστορικὸς οὗτος, περίοδον ἀποκλείουσαν πάσας τὰς διαιρέσεις τοῦ προτέρου συστήματος. Κατὰ τὸν Ῥάγκε, ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ καὶ διαδοχῇ τῶν μεγάλων κρατῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ, ἀναπτύσσεται ἡ ἰδέα τῆς τοιαύτης ἱστορίας οὐχὶ μὲν ἄνευ ἀγώνων, ἀλλὰ καὶ ἐν συνειδήσει τῆς ἐσωτερικῆς συνοχῆς καὶ ἀκολουθίας. Μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων λαῶν (τῶν ἀνηκόντων, ἐννοεῖται πάντοτε, εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν κατὰ τὴν περιοχὴν τὴν δοθεῖσαν αὐτῇ ὑπὸ τοῦ Ῥάγκε), μεταξὺ τῆς ἐθνικῆς θρησκείας καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς καὶ μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέρας πολιτείας ὑπάρχουσιν ἁπλῶς ἀντιθέσεις οὐχὶ ἀσυμβίβαστοι, οὐδεμία δὲ κοσμοϊστορικὴ ἀντίθεσις χωρίζουσα ἀπ' ἀλλήλων ὁλοκλήρους κόσμους ἱστορικούς. Διαιρέσεις τοιαῦται, οἵαι αἱ χωρίζουσαι τὴν ἱστορίαν εἰς κόσμους ἀπ' ἀλλήλων χωριζομένους, παρακωλύουσι μᾶλλον, κατὰ τὸν Ῥάγκε, ἢ προάγουσι τὴν ἐλευθέραν ἐνέργειαν τοῦ πνεύματος ἐν τῷ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν πραγμάτων καὶ νοεῖν αὐτὰ ἐν τῇ ἑνότητι αὐτῶν· εἰσὶ δὲ σταθμοὶ αὐθαιρέτως παρεμβαλλόμενοι εἰς τὴν πορείαν τοῦ παρατηρητοῦ (1) μόνην ἀξίαν ἔχοντες ὅτι παρέχουσιν ἴσως τῷ ὁδοιπόρῳ βακτηρίαν βοηθητικὴν ἐν τῇ περαιτέρῳ πορείᾳ. Ὁ Ῥάγκε δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν ἀνάγκην τῆς διαιρέσεως τῆς ἱστορίας, οὐδ' ὡς μέτρον διαιρέσεως

(1) Πρβλ· ὅσα ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς (περὶ Θουκ. χαρακτῆρ. § θ') γράφει κατακρίνων τὴν ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου ἐφαρμοζομένην μέθοδον τοῦ διαιρεῖν τὰ γεγονότα καθ' ἁπλῆν ἀκολουθίαν χρονικὴν (κατὰ θέρος καὶ χειμῶνα) λέγων περὶ τῶν ἀτοπημάτων τῶν ἐκ τῆς πλημμελοῦς καθόλου διαιρέσεως προερχομένων (σελ. 154 σημ.). Ἴδε καὶ ὅσα λέγει ὁ Διόδωρος περὶ τῆς ἀπαιτουμένης ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορίᾳ συνοχῆς καὶ ἑνότητος τῆς ἀφηγήσεως σελ. 153.

θεωρεῖ ἁπλῶς τὸ ἐξωτερικὸν μέγεθος τῶν περιόδων, τοὐναντίον δὲ φρονεῖ ὅτι ἐν τῇ διαιρέσει τῶν κεφαλαίων ὡς βάσις πρέπει νὰ λαμβάνωνται τὰ σημεῖα τὰ ἐξέχοντα διὰ τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν αὐτῶν· ἀλλ' ἡ διαίρεσις δὲν πρέπει νὰ ἐπιδρᾷ μηδαμῶς ἐπὶ τὴν ἀντίληψιν καὶ νόησιν, κρίσιν καὶ ἔρευναν τῶν πραγμάτων ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῶν ἑνότητι.

Ἐκ τῆς τοιαύτης τοῦ Ῥάγκε θεωρίας καὶ ἐκ τῶν εἰρημένων πάντων ἐξάγονται δύο τινά: α') ὅτι ἡ ἑνότης τῆς ἱστορικῆς ἐκθέσεως ἢ ἀφηγήσεως ἡ ἐρειδομένη ἐπὶ τῆς ἀδιακόπου ἑνότητος τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως δὲν ἀποκλείει τὴν διαίρεσιν τῆς ἱστορίας τὴν ἔχουσαν βάσιν μεθοδικὴν καὶ ἀποβλέπουσαν εἰς τὴν σκόπιμον μεθοδικὴν ἀντίληψιν τῶν ἐκτιθεμένων (1)· β') ὅτι οἱαδήποτε διαίρεσις ἔχει ἀξίαν μόνον σχετικήν. Τούτου οὕτως ἔχοντος τὸ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐπικρατῆσαν σύστημα τῶν τριῶν περιόδων (2), μεθ' ὅλας τὰς κατὰ μέρος πλημμελείας αὐτοῦ, δύναται νὰ παρέχῃ γενικήν τινα βάσιν διαιρέσεως τῆς ἱστορίας, καταλειπομένης πάσης ἐλευθερίας εἰς τὸν ἱστοριογράφον ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸν τῶν ὁρίων τῶν περιόδων ἤτοι τῶν σημείων τῆς μεταβάσεως ἀπὸ περιόδου εἰς περίοδον καὶ ὡς πρὸς τὴν ὑποδιαίρεσιν ἑκάστης περιόδου. Ὁμολογητέον δὲ ὅτι παρὰ τὰς μνημονευθείσας πλημμελείας (3) τὸ σύστημα τοῦτο ἔχει καὶ τὸ πλεο-

(1) Πρβλ. Διον. Ἁλικ. Ἐπίστ. πρὸς Γν. Πομπ. § γ' «Ἔργον ἐστὶν ἱστορικοῦ διελέσθαι τε καὶ τάξαι τῶν δηλουμένων ἕκαστον ἐν ᾧ δεῖ τόπῳ».

(2) Εἰς τὰς τρεῖς περιόδους προσθέτουσι συνήθως νῦν καὶ τετάρτην, τὴν ἀπὸ τοῦ 1789 (τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως) ἀρχομένην, ἣν καλοῦσιν ἱστορίαν νεωτάτην ἢ ἱστορίαν τῶν νεωτάτων χρόνων.

(3) Δύο εἰσὶν αἱ κυριώταται πλημμέλειαι, ἃς μέμφονται κατὰ τοῦ συστήματος: 1) ὅτι ὡς βάσιν τῆς διαιρέσεως λαμβάνει τὴν ἱστορίαν τῶν Εὐρωπαϊκῶν μόνον λαῶν καὶ 2) ὅτι προδικάζει τὸ μέλλον διὰ τῶν ὅρων *μέση*, *νέα*, ἐνῷ τὸ μέλλον εἶναι ἀχανὲς καὶ τὸ νῦν *νέον* μετά τινα χρόνον καθίσταται *ἀρχαῖον* οὐχὶ ἁπλῶς διὰ τῆς παρόδου τοῦ χρόνου, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ἐνδεχομένων νὰ προέλθωσι μεγάλων ἐν τῷ μέλλοντι μεταβολῶν, δι' ὧν νέα δύναται νὰ δημιουργηθῇ περίοδος ἱστορικοῦ βίου. Ἡ πρώτη πλημμέλεια αἴρεται διδομένης εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν τῆς περιοχῆς τῆς ὑπὸ τοῦ Ῥάγκε ὁριζομένης. Ἀλλὰ καὶ εὐρυτάτης διδομένης περιοχῆς εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν καὶ περιλαμβανούσης ταύτης πάντων τῶν λαῶν τὰς ἱστορίας, τὸ σύστημα τῆς τριττῆς διαιρέσεως δύναται νὰ ἐπεκταθῇ ἐπὶ τὴν ἱστορίαν τῶν μὴ Εὐρωπαϊκῶν λαῶν ὡς σύστημα διαιρέσεως ἁπλῶς χρονικῆς, οὐδαμῶς κωλῦον τὴν ἐκτὸς τῶν μεγάλων ἐκείνων χρονικῶν περιόδων σκοπιμωτέραν καὶ πρὸς τὰς ἀληθεῖς περιόδους τοῦ ἱστορικοῦ βίου συμφωνοτέραν διαίρεσιν τῆς ἱστορίας ἑκάστου μὴ Εὐρωπαϊκοῦ λαοῦ. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν δευτέραν πλημμέλειαν, ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν ἁπλῶς ὅτι ἡ ἀξία τοῦ συστήματος εἶναι σχετική, ἀφορῶσα μόνον τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον καὶ ὅτι οὐδὲν θετικὸν σύστημα διαιρέσεως

νέκτημα ὅτι αἱ τρεῖς ῥηθεῖσαι περίοδοι ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ τοὐλάχιστον ἱστορίᾳ εἰκονίζουσιν, ὑπὸ γενικὴν ὄψιν, τρεῖς φάσεις ἢ περιόδους τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς Εὐρώπης ἀπ' ἀλλήλων παραγομένας καὶ ἐσωτερικῶς πρὸς ἀλλήλας συνημμένας, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν ὄψιν καὶ ἐκδήλωσιν διαφερούσας ἀλλήλων. Ἡ πρώτη περίοδος εἰκονίζει τὸν Ἑλληνορωμαϊκὸν κόσμον τὸν ἐν τῇ ἐξελίξει αὐτοῦ ἀπολήξαντα εἰς τὸν Χριστιανισμόν· ἡ δευτέρα παρίστησιν ἡμῖν τὴν πρώτην περίοδον τοῦ νέου Εὐρωπαϊκοῦ βίου, ἐν ᾗ πρωταγωνιστοῦσιν οἱ Γερμανολατινικοὶ λαοί· ἡ δὲ τρίτη τὴν ἀκμὴν τοῦ βίου τούτου. Δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι προτιμότερον παντὸς ἄλλου, διότι καὶ εἰς τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν ἐφαρμοζόμενον ἑρμηνεύει ἄριστα τὰς τρεῖς περιόδους τοῦ ἐθνικοῦ βίου: τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν, τὸν Χριστιανικὸν Ἑλληνισμὸν τοῦ Βυζαντίου καὶ τὸν Ἑλληνισμὸν τὸν νεώτερον, ὃν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν Ἑλληνισμὸν Εὐρωπαϊκόν (1). Διὰ τοὺς λόγους τούτους καὶ διότι ἐπικρατεῖ ἔτι παρὰ πολλοῖς ἐν Εὐρώπῃ, ἐν τῇ καθολικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ θέλομεν ἀκολουθήσει τὸ σύστημα τῆς τριττῆς διαιρέσεως ὑπὸ τὰς γενικὰς αὐτοῦ ἐπόψεις (2), χρώμενοι πάσῃ ἐλευθερίᾳ ἐν τῇ ἐξεργασίᾳ καὶ ταῖς ὑποδιαιρέσεσι καὶ ἐν τοῖς προσδιορισμοῖς τῶν ὁρίων ἑκάστης περιόδου.

χρονικῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ δύναται νὰ προνοήσῃ περὶ τοῦ ἀχανοῦς μέλλοντος, ὅπερ, ὅπως ἐξ ἑαυτοῦ παράγει τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, οὕτω παράγει καὶ τὰς νέας διαιρέσεις προσθέτον νέας περιόδους καὶ δημιουργοῦν ἐντεῦθεν νέον σύστημα διαιρέσεως ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ τῶν πραγμάτων δεικνύμενον.

(1) Ἴδ. ἡμετέραν Εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (ἱστ. ΙΘ' αἰῶνος Τομ. Β' σελ. 16).

(2) Αἱ ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι ὑπό τινων φιλοσόφων, ἰδίως ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου, γενόμεναι ἀπόπειραι πρὸς προσδιορισμὸν ἀπυλύτων περιόδων, ὡς ἐξετάζουσαι τὸν ἱστορικὸν βίον ἐξ ἀπόψεως ὅλως φιλοσοφικῆς δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι σπουδαίαν σημασίαν ἐν τῷ θετικῷ ἐδάφει τῆς ἱστορίας. Ἐσχάτως ὁ Λῶρεντζ προέτεινε νέαν βάσιν χρονικῆς διαιρέσεως φυσικῆς τῆς ἱστορίας διὰ τῶν αἰώνων καὶ γενεῶν. Κατὰ τὸν Λῶρεντζ (Geschichtswissenschaft σελ. 279-299) ὁ αἰών, ἤτοι 100 ἔτη, ὡς περιέχων, καθὰ λέγει ὁ Ἡρόδοτος, τρεῖς γενεὰς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βάσις φυσικῆς διαιρέσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, διότι ἀποτελεῖ χρονολογικὴν ἔκφρασιν διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ ὑλικὴν συνάφειαν καὶ συνειρμὸν τριῶν ἀνθρωπίνων γενεῶν. Τὰ 100 ἔτη ἀποτελοῦντα τὸν μέσον ὅρον τῆς διαρκείας τριῶν γενεῶν ἀπαρτίζουσι πνευματικήν τινα ἱστορικὴν

8. Πηγαὶ τῆς ἱστορίας.

Ἡ ἱστορία, ὡς εἴπομεν, ἀντικείμενον ἔχει τὸν ἀνθρώπινον βίον τὸν ἐν χρόνῳ διὰ τῆς ἀναπτύξεως, ἐξελίξεως καὶ ποικίλης διαμορφώσεως τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως παραγόμενον. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἐξέλιξις καὶ διαμόρφωσις τελουμένη ἐν χρόνῳ δὲν παρίσταται διαρκῶς ἐν τῇ καθολικῇ αὐτῆς εἰκόνι διὰ τοῦ χώρου οὐδ' ὑποπίπτει ὑπὸ τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν πεῖραν τοῦ ἐρευνητοῦ, ὅπως ὁ κόσμος ὁ φυσικὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος ὁ φυσικός, οἵτινες διεπόμενοι οὐχὶ δι' ἐλευθέρας θελήσεως καὶ κινήσεως ὡς ὁ ἄνθρωπος ὁ λογικός, ἀλλὰ διὰ νόμων κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτῶν ἐκδήλωσιν διαρκῶν καὶ ἀναλλοιώτων, παρέχουσιν ἐν χώρῳ ὕλην εἰς τὴν πεῖραν καὶ ἔρευναν τῆς φύσεως. Ἀλλ' ἡ ἱστορία ἀπορρέει μὲν ἀπὸ τῶν ἀναλλοιώτων νόμων τῆς λογικῆς καὶ πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ ἐξελίσσεται καὶ πραγματοποιεῖται διὰ τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου τῆς ποικίλως μεταβαλλομένης ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν θεμελιωδῶν ἐκείνων νόμων τῆς ἀνθρωπίνης λογικῆς φύσεως, καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ παραστήσῃ τὸν ὅλον βίον ἐν οἱῳδήποτε χώρῳ, ἀλλ' εἰκονίζει αὐτὸν ἐν τῇ ἀτέρμονι σειρᾷ τοῦ χρόνου. Ἡ πεῖρα ἡ ἀνθρωπίνη δύναται νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸν χρόνον οὐχὶ διὰ τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναμνήσεως· ἡ δὲ ἀνάμνησις τότε μόνον δύναται νὰ παρέχῃ ὕλην εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος, ὅταν αὐτὴ ἡ

ἑνότητα, ἄρα καὶ ἱστορικὴν περίοδον ἰδίαν, ἥτις δύναται νὰ θεωρηθῇ μέτρον τῆς χρονικῆς διαιρέσεως τῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ τὸ μέτρον τοῦτο, προκειμένου περὶ μακρᾶς σειρᾶς ἱστορικῶν γεγονότων, εἶναι λίαν μικρόν. Διὰ τοῦτο ὡς μέτρον ἑνότητος ἱστορικῆς ἐν εὐρυτέρῳ κύκλῳ προτείνει τὴν περίοδον 300 ἐτῶν, ὡς μέγιστον δὲ μέτρον τὴν περίοδον 600 ἐτῶν. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι, κατὰ τὸν Λῶρεντζ, δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς μέτρον ἑνότητος ἱστορικῆς, οὐχὶ ἁπλῶς διότι εἶναι πολλαπλάσιοι τῶν 100 ἐτῶν, ἀλλὰ διότι εἶναι οἱ ἄμεσοι ὅροι χρονικῶν περιόδων, ἤτοι ἀριθμῶν ἐτῶν, ἐν οἷς πραγματοποιεῖται ἰδέα τις ἱστορικὴ ἐν εὐρυτέρᾳ ἐξελίξει καὶ εὐρυτέρᾳ συναφείᾳ ἱστορικῇ. Ὁ Λῶρεντζ διὰ πολλῶν παραδειγμάτων ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἄλλης ἱστορίας πειρᾶται ν' ἀποδείξῃ ὅτι αἱ τοιαῦται χρονολογικαὶ περίοδοι 100, 300 καὶ 600 ἐτῶν ἀποτελοῦσι περιόδους ἱστορικῆς ἀναπτύξεως. Ἀλλ' αἱ θεωρίαι αὗται περὶ φυσικῶν χρονολογικῶν περιόδων ἱστορικῶν δὲν εἶναι πειστικαὶ καὶ ἐλέγχονται διὰ μακρῶν ὑπὸ τοῦ Βερνχάϊμ (Lehrb. der H. M. σελ. 64-67).

ἀνθρωπότης ἐργάζηται πρὸς συναφῆ διατήρησιν τῶν ἀναμνήσεων καὶ πρὸς διηνεκῆ ἀπὸ γενεῶν εἰς γενεὰς μετάδοσιν τῶν ὅσα εἶδε καὶ ἔπραξεν ἑκάστη γενεά. Ἡ μετάδοσις αὕτη τοῦ ὑλικοῦ τῆς ἱστορίας ἡ γινομένη ἐν συνειδήσει εἴτε καὶ ἄνευ συνειδήσεως τῶν μεταδιδόντων (1) τελεῖται κατὰ τρόπους ποικίλους ἀναλόγως τῶν διαφόρων βαθμῶν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου. Πάντα δὲ τὰ οὕτω μεταδιδόμενα ἀποτελοῦσι τὰς πηγὰς τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης, διότι ἐκ τούτων ὥσπερ ἐκ πηγῶν ἀρυόμενος ὁ ἐρευνητὴς τὸ ὑλικὸν ἐκτίθησι καὶ ἐξεργάζεται τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ. Ὥστε τὸ πρῶτον ἔργον τοῦ ἐρευνητοῦ εἶναι νὰ εὕρῃ τὰς πηγὰς ταύτας, καὶ τὸ ἔργον τοῦτο τὸ ἀποτελοῦν ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ τὴν τέχνην ἢ τὴν μέθοδον τὴν καλουμένην *εὑρετικὴν* (Heuristik) εἶναι τὸ παραβαλλόμενον ὑπὸ τοῦ Νειβούρου πρὸς «τὴν τέχνην τοῦ μεταλλευτοῦ τὴν διεξαγομένην ὑπὸ τὴν γῆν».

(1) Τὸ *ὑλικὸν* τοῦτο ὁ Δρόϋσεν (Histor. σελ. 14) διακρίνει εἰς δύο εἴδη καὶ τάξεις: 1) Τὰ *λείψανα* τοῦ παρελθόντος, ὅσα διετηρηθέντα μέχρι τοῦ παρόντος φέρουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὸν τύπον καὶ τὴν ἄμεσον ὄψιν τοῦ παρελθόντος· τοιαῦτα λείψανα εἶναι α') τεχνικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ἔργα (ὁδοί, ἀγροί, οἰκοδομαί, ναοί, ἀγάλματα, εἰκόνες κτλ.)· β') καταστάσεις ἠθικῶν κοινοτήτων (ἤθη καὶ ἔθιμα, νόμοι πολιτικοί, θρησκευτικαὶ διατάξεις) ἢ λείψανα παριστῶντα διανοήματα καὶ γνώσεις καὶ οἱανδήποτε πνευματικὴν ἐνέργειαν (φιλοσοφήματα, φιλολογικά, μυθολογικὰ καὶ ἱστορικὰ ἔργα ὡς προϊόντα τῶν χρόνων αὐτῶν καὶ μόνον χάριν τῶν χρόνων ἐκείνων γεγραμμένα) ἢ ἔγγραφα δημοσίας ὑπηρεσίας (ἀλληλογραφίαι, λογιστικοὶ πίνακες, ἀρχεῖα παντὸς εἴδους). Ἐν τοῖς τοιούτοις λειψάνοις τοῦ παρελθόντος δὲν ὑπάρχει ἡ ἰδέα τῆς *παραδόσεως*, ἤτοι οἱ καταλιπόντες ταῦτα ἐκ τοῦ παρελθόντος εἰς τὸ παρὸν δὲν ἀπέβλεπον εἰς τὴν δι' αὐτῶν διατήρησιν τοῦ παρελθόντος ἐν τῇ μνήμῃ τοῦ παρόντος· παρέδωκαν ταῦτα ἁπλῶς εἰς τὴν ἱστορίαν, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν ἱστορικὴν συνείδησιν τῶν ἐπιγινομένων. 2) Τὰ λείψανα ἐκεῖνα, ὅσα ἐξ ἀρχῆς παρεδόθησαν ἐπὶ σκοπῷ τῆς διατηρήσεως τῆς μνήμης τοῦ παρελθόντος ἢ πρὸς παραγωγὴν τῶν ὁποίων συνετέλεσεν ὁ σκοπὸς τῆς ἀναμνήσεως, οἷα εἶναι τὰ ἔγγραφα τὰ σκοποῦντα νὰ μαρτυρήσωσιν ἐν τῷ μέλλοντι τὴν ἐπιτέλεσιν ἔργου τινός (ἐπιγραφαί, νομισματόσημα, ὑπό τινας δ' ἐπόψεις καὶ νομίσματα, καὶ καθόλου πᾶν ἀναμνηστικὸν σημεῖον ἢ σύμβολον καὶ αὐταὶ αἱ στῆλαι ὁρίων, αἱ προσωνυμίαι αἱ τιμητικαί, τὰ οἰκόσημα, ὀνόματα κτλ.). Τὰ τοιαῦτα λείψανα ὁ Δρόϋσεν καλεῖ ἰδίως *πηγάς*, ἤτοι πράγματα τοῦ παρελθόντος, ὡς ἀντελήφθη αὐτῶν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς καὶ διεμόρφωσε καὶ *παρέδωκεν* αὐτὰ ἐπὶ σκοπῷ ἀναμνήσεως. Λείψανα, ἐν οἷς ἐνοῦνται αἱ ἰδιότητες τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου εἴδους καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Δρόϋσεν μνημεῖα. (Ἴδ. καὶ Bernheim Lehrb. der H. M. σελ. 184-5.). Ὁ Δρόϋσεν διαιρεῖ πρὸς τούτοις τὰς πηγὰς εἰς δύο τάξεις ἢ εἴδη: 1) εἰς ἐκείνας, ὧν ἡ ἀντίληψις τείνει νὰ ᾖναι ὑπερβαλλόντως *ὑποκειμενική* (οἷον μῦθοι, ᾄσματα ἱστορικά, λόγοι ἐν δικαστηρίῳ ἢ ἐν κοινοβουλίῳ λεγόμενοι, δημοσιογραφικαὶ πραγματεῖαι, προφῆται, ποιηταί: Δάντης, Ἀριστοφάνης κτλ.)· 2) εἰς ἐκείνας, ὧν ἡ ἀντίληψις τείνει ὅσον ἔνεστι νὰ ᾖναι *πραγματική*, οἷα τὰ κυρίως ἱστορικὰ ἔργα.

Αἱ πηγαί, ὡς εἴπομεν εἰσὶ πολλαὶ καὶ πολλῶν εἰδῶν. Κυρίως εἰπεῖν πάντα τὰ μνημεῖα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς πνευματικῆς δράσεως εἰσὶ μνημεῖα ἱστορικὰ καὶ κατ' ἀκολουθίαν πηγαὶ τῆς ἱστορίας. Πᾶσα ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη, πάντα τὰ μνημεῖα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν τεχνῶν, εἴτε βιομήχανοι εἰσὶν αὗται εἴτε τέχναι καλαί, πᾶσα ἡ θεολογία, ἡ φιλολογία, ἡ φιλοσοφία καὶ πᾶσα τέλος γνῶσις ἀνθρωπίνη καὶ πᾶν προϊὸν πνευματικῆς ἀναπτύξεως ἢ δράσεως, ἡ θρησκεία καὶ οἱ θρησκευτικοὶ θεσμοί, ἡ πολιτεία καὶ οἱ πολιτικοὶ νόμοι, ἐφ' ὅσον διατηροῦνται καὶ κρατοῦσιν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ ἢ καὶ ἁπλῶς διατηροῦνται ἐν τῇ μνήμῃ τῶν γενεῶν εἴτε διὰ προφορικῶν παραδόσεων, ἀπὸ στόματος εἰς στόμα καὶ ἀπὸ ἀκοῆς εἰς ἀκοὴν παραδιδομένων, εἴτε ἐν συγγραφαῖς καὶ βιβλίοις καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς, εἰσὶ πηγαὶ τῆς ἱστορίας. Πρὸς τούτοις οἰκογενειακὰ καὶ γενεολογικὰ ὀνόματα καὶ προσωνυμίαι καὶ παραδόσεις, οἰκόσημα, ἐθνόσημα, σημαῖαι, νομίσματα, ὄργανα πολεμικά, ὅπλα, στολαὶ καὶ τέλος πᾶν, ὅ,τι ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ πνευματικῇ δράσει καὶ ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ παραχθὲν μένει ὡς μνημεῖον τοῦ παρελθόντος, εἶναι πηγὴ ἱστορίας. Ἀλλὰ τὰς σπουδαιοτάτας πηγὰς ἀποτελοῦσιν αἱ ἀναμνήσεις αἱ μεταδιδόμεναι διὰ τῶν προφορικῶν ἢ ἐγγράφων λόγων ἢ παραδόσεων. Τοιαῦται πηγαὶ εἶναι συγγράμματα ἱστορικά, δημόσια ἔγγραφα, παραδόσεις δημώδεις, ᾄσματα δημοτικὰ ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ σωζόμενα, ἐπιγραφαὶ καὶ οἱαδήποτε μνημεῖα ἢ ἀντικείμενα τέχνης ἐνεπίγραφα. Ἀλλὰ καὶ αἱ πηγαὶ αὗται αἱ παρέχουσαι ἡμῖν παντοίας εἰδήσεις ἱστορικὰς, ὅσον πολλαὶ καὶ πλούσιαι κἂν ὦσι, δὲν εἶναι ἔτι τέλειαι πηγαί, ἀλλ' ἁπλῶς πηγαὶ ἀρχικαὶ ἢ πρῶται ἀποτελοῦσαι, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Δρόϋσεν ἐκφερομένην εἰκόνα, τὰς καθ' ἡμέραν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἐπαναλαμβανομένας ἀτμοσφαιρικὰς ἐνεργείας ὑψουμένων καὶ κατερχομένων ἀτμῶν, ἐξ ὧν παράγονται αἱ τῶν ὑδάτων πηγαὶ (ὡς πηγαὶ παράγωγοι). Αἱ δεύτεραι αὗται ἢ παράγωγοι πηγαὶ τῆς ἱστορίας εἶναι αἱ ἐκ τῶν πρώτων προερχόμεναι ῥέουσαι πηγαί, λαβοῦσαι ἤδη μορφὴν ῥεύματος ἱστορικοῦ, μεταποιηθεῖσαι δηλονότι εἰς συναγωγὴν ἢ σύστημα ἱστορικῶν εἰδήσεων διὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορικῆς συνοχῆς τῶν εἰδήσεων τούτων, ἐξ ὧν πᾶς συγγραφεὺς δύναται νὰ ἀντλῇ μέχρι τινὸς ἀνυπόπτως τὸ ὑλικὸν τῆς ἱστορικῆς συγγραφῆς. Ἀλλὰ καὶ τοιοῦτον χαρακτῆρα καὶ μορφὴν λαμβάνουσαι αἱ πηγαὶ δὲν εἶναι ἔτι πηγαὶ διαυ-

γεῖς, ἀψευδεῖς δηλονότι καὶ πραγματικαὶ ἐν πᾶσιν. Αἱ παράγωγοι πηγαὶ εἶναι, κατὰ τὸν Δρόϋσεν, ἀντιλήψεις ἀντιλήψεων, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἔτι αὗται κυρίως ἱστορικαὶ πηγαὶ καὶ ἱστορικὰ μνημεῖα. Ἵνα τοῦτο γένηται ἀνάγκη αἱ πηγαὶ ἐκεῖναι νὰ ὑποβάλλωνται ὑπὸ τὸν ἔλεγχον καὶ τὸ κριτήριον τοῦ ἐρευνητικοῦ πνεύματος, ἵνα λάβωσι δύναμιν καὶ ἀξίαν ἀληθῶν πηγῶν, ἤτοι ἀληθῶν εἰδήσεων, ἐξ ὧν δύναται ν' ἀποτελεσθῇ ἀφήγησις ἢ ἔκθεσις ἱστορική. Ὁ τοιοῦτος ἔλεγχος εἶναι ἔργον τῆς «ἱστορικῆς κριτικῆς» ἀποτελοῦν τὸ μέρος αὐτῆς τὸ καλούμενον «κριτικὴν τῶν πηγῶν» (1). Τοσαῦτα μόνον ἐνταῦθα κεφαλαιωδῶς εἰπόντες περὶ τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας καὶ τῆς κριτικῆς τῶν πηγῶν ἐπιφυλασσόμεθα εἰδικώτερον νὰ πραγματευθῶμεν περὶ τῶν πηγῶν ἑκάστου τμήματος τῆς ἱστορίας ἐν τοῖς οἰκείοις τόποις.

---

(1) Κύριον ἔργον τῆς «Κριτικῆς τῶν πηγῶν» εἶναι ἡ ἀπόδειξις τῆς γνησιότητος ἢ μὴ τῶν πηγῶν, ἂν δηλονότι σύγγραμμά τι ἱστορικὸν ἢ ἔγγραφον οἱονδήποτε περιέχον ὕλην ἱστορίας εἶναι ἔργον τοῦ συγγραφέως ἢ τοῦ συντάκτου, εἰς ὃν ἀποδίδεται, καὶ εἶναι κατ' ἀκολουθίαν προϊὸν τοῦ χρόνου, εἰς ὃν ἀναφέρεται, καὶ δύναται νὰ ἔχῃ τὸ κῦρος τὸ παρεχόμενον αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέως καὶ ὑπὸ τοῦ χρόνου, ἐν ᾧ ἐγράφη. Ἡ Κριτικὴ ἐξετάζει καὶ ἐλέγχει μεθοδικῶς τὸ περιεχόμενον τῶν πηγῶν καὶ διὰ τῆς ἐρεύνης ταύτης προσδιορίζει τὸν χρόνον, εἰς ὃν ἀνήκει οἱονδήποτε μνημεῖον ἱστορικόν, καὶ οὕτω προσδιορίζει τὴν ἀληθῆ ἀξίαν ἑκάστου μνημείου ὡς πηγῆς ἱστορικῆς. Μόνον διὰ τῆς κριτικῆς ἐξεργασίας τῶν πηγῶν δύναται νὰ τελεσθῇ ἐπιστημονικὴ κατάταξις τοῦ ὑλικοῦ τῆς ἱστορίας τοιαύτη, ὥστε τὸ ἐκ τῆς κατατάξεως παραγόμενον νὰ ᾖναι ἀληθὴς ἱστορία. Ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦ κριτικοῦ δὲν περιορίζεται ἁπλῶς εἰς τὸν ἔλεγχον τῶν πηγῶν, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ περιεχομένου αὐτῆς τῆς γνησίας ἀποδεδειγμένης πηγῆς. Διότι καὶ ὅταν ἔτι σύγγραμμά τι ἀποδειχθῇ ὡς γνήσιον ἔργον τοῦ συγγραφέως, εἰς ὃν ἀποδίδεται, δὲν ἀκολουθεῖ ἐντεῦθεν ὅτι πάντα τὰ γραφόμενα ἐν αὐτῷ δύνανται νὰ ὦσιν ἀψευδεῖς πηγαὶ ἱστορίας. Καὶ ὁ συγγραφεὺς αὐτός, παρὰ τὴν ἀγαθὴν θέλησιν καὶ τὴν φιλαλήθειαν αὐτοῦ, δύναται, ἐν ἀγνοίᾳ αὐτοῦ, νὰ μεταχειρισθῇ πηγὰς πρὸς συγγραφὴν ἱστορίας οὐχὶ πάντοτε διαυγεῖς. Ἀνάγκη λοιπὸν ἡ Ἱστορικὴ κριτικὴ νὰ ἐκτείνῃ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς καὶ ἐφ' ἅπασαν τὴν περιοχὴν τοῦ ὑλικοῦ τῆς ἱστορίας, ἵνα ἐλέγξῃ πᾶσαν παράδοσιν προφορικὴν ἢ γραπτὴν καὶ διαπιστώσῃ τὸ ἀληθὲς καὶ ἀκριβὲς αὐτῆς. Διὰ τῆς τοιαύτης ἐργασίας ἡ Κριτικὴ παρασκευάζει οὐχὶ ἁπλῶς τὸ γνήσιον διὰ τὴν ἱστορίαν ὑλικόν, ἀλλὰ καὶ τὴν *ἱστορίαν* τὴν κριτικήν. Αὕτη δὲν εἶναι εἶδός τι ἰδιαίτερον ἱστορίας, ἀλλ' αὐτὴ ἡ διὰ τῆς *ἱστορικῆς* κριτικῆς (τῆς ἐφαρμογῆς δηλονότι τῆς κριτικῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ) *παρασκευαζομένη* ἀληθὴς καὶ *πραγματικὴ* ἱστορία ὑπὸ τὴν κυριολεκτικὴν τοῦ ὀνόματος τούτου ἔννοιαν.

9. Βοηθητικαὶ τῆς ἱστορίας ἐπιστῆμαι.

Βοηθητικαὶ ἐπιστῆμαι τῆς ἱστορίας εἶναι πᾶσαι αἱ ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἱστορίας ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος νοούμεναι ἐπιστῆμαι. Ἡ ἱστορία ἡ φυσική, ἰδίως ἡ περὶ τὸν ἄνθρωπον, ἡ ἀνθρωπολογία δηλονότι, εἶναι ἐπιστήμη πολλαχῶς ἐφαπτομένη τοῦ κύκλου τῆς ἱστορίας. Ἀλλὰ βοηθητικαὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ἱστορίαν εἶναι αἱ ἐπιστῆμαι αἱ καλούμεναι πνευματικαί, αἱ ἐπιστῆμαι δηλονότι, ἐκεῖναι, τῶν ὁποίων τὸ ἀντικείμενον εἶναι αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐξελίξει, οἷον ἡ φιλολογία (1), ἡ φιλοσοφία

(1) Ἡ ἀμεσώτερον καὶ στενώτερον πάσης ἄλλης πνευματικῆς ἐπιστήμης μετὰ τῆς ἱστορίας συναπτομένη ἐπιστήμη εἶναι ἡ φιλολογία. Καὶ ὡς εἴδομεν (σελ. 139 σημ. 9) ἡ τοιαύτη στενὴ συνάφεια ἔδωκεν ἀφορμὴν ἵνα συγχέωσί τινες τὴν περιοχὴν ἑκατέρας τῶν ἐπιστημῶν πρὸς τὴν τῆς ἑτέρας. Τοιαύτη τις σύγχυσις ἐπεκράτει καὶ ἐν ταῖς ἰδέαις τῶν ἀρχαίων φιλολόγων, τῶν γραμματικῶν δηλονότι, ὡς πρὸς τὴν περιοχὴν τῆς ἱστορίας καὶ τῆς φιλολογίας ἤτοι τῆς *γραμματικῆς*. Τὴν σύγχυσιν ταύτην καὶ τὰς ἐκ ταύτης προερχομένας πολυειδῶς πλημμελεῖς περὶ τῆς ἱστορίας γνώμας τῶν παλαιῶν γραμματικῶν ἐλέγχων ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς λέγει (Πρὸς Γραμματικοὺς Α′ ιϐ′ «Εἰ συστατὸν τὸ ἱστορικόν»): «Ὅτι μὲν οὖν ἀξιοῦται τοῦτο ὁλοσχερῶς εἶναι μέρος γραμματικῆς, συμφανές. Ταυρίσκος γοῦν ὁ Κράτητος ἀκουστής, ὥσπερ οἱ ἄλλοι κριτικοὶ ὑποτάσσων τῇ κριτικῇ τὴν γραμματικήν, φησὶ τῆς κριτικῆς εἶναι τὸ μέν τι λογικόν, τὸ δὲ τριϐικόν, τὸ δ' ἱστορικόν· λογικὸν μὲν τὸ στρεφόμενον περὶ τὴν λέξιν καὶ τοὺς γραμματικοὺς τρόπους, τριϐικὸν δέ, τὸ περὶ τὰς διαλέκτους καὶ τὰς διαφορὰς τῶν πλασμάτων καὶ χαρακτήρων· ἱστορικὸν δέ, τὸ περὶ τὴν προχειρότητα τῆς ἀμεθόδου ὕλης. Διονύσιος δὲ ὁ Θρᾷξ ἓξ μέρη γραμματικῆς εἶναι λέγων, ἅπερ ἡμεῖς ἀνωτέρω ὁλοσχερῶς τρία προσηγορεύσαμεν, ἐν τούτοις καὶ τὸ ἱστορικὸν ἀποδίδωσιν. Ἀσκληπιάδης δὲ ἐν τῷ περὶ γραμματικῆς τρία φήσας εἶναι τὰ πρῶτα τῆς γραμματικῆς μέρη . . . τεχνικόν, ἱστορικόν, γραμματικόν, τριχῇ ὑποδιαιρεῖται τὸ ἱστορικόν· τῆς γὰρ ἱστορίας τὴν μέν τινα ἀληθῆ εἶναί φησι, τὴν δὲ ψευδῆ, τὴν δὲ ὡς ἀληθῆ· καὶ ἀληθῆ μὲν τὴν πρακτικήν, ψευδῆ δὲ τὴν περὶ πλάσματα καὶ μύθους, ὡς ἀληθῆ δέ, οἷα ἐστὶν ἡ κωμῳδία καὶ οἱ μῖμοι· τῆς δὲ ἀληθοῦς τρία πάλιν μέρη· ἡ μὲν γάρ ἐστι περὶ τὰ πρόσωπα θεῶν καὶ ἡρώων καὶ ἀνδρῶν ἐπιφανῶν· ἡ δὲ περὶ τοὺς τόπους καὶ χρόνους· ἡ δὲ περὶ τὰς πράξεις· τῆς δὲ ψευδοῦς, τουτέστι τῆς μυθικῆς, ἓν εἶδος μόνον ὑπάρχει, λέγει, τὸ γενεαλογικόν, ὑποτάσσεσθαι δὲ τῷ ἱστορικῷ κοινῶς φησί, καθὼς καὶ Διονύσιος, *τὸ περὶ τὰς γλώσσας* . . . ἀλλ' ὅτι μὲν γραμματικῆς εἶναι μέρος βούλονται τὸ ἱστορικόν, ἐκ τούτου ἐστὶ συμφανές· λοιπὸν δέ, ἐπεὶ οἱ πλείους ὡμολογήκασιν αὐτὸ ἄτεχνον εἶναι, καὶ ἐκ τῆς ἀμεθόδου ὕλης τυγχάνειν, ἀπολελύκασιν ἡμᾶς τῆς ἐπὶ πλεῖον πρὸς αὐτοὺς ἀντιρρήσεως· ὅμως δ' οὖν, ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀνεπισήμαντον παρελθεῖν τὸν τύπον, οὕτως ἐρωτητέον ἤτοι τέχνη ἐστὶν ἡ γραμματική, ἢ οὐκ ἔστι

καὶ ἡ θεολογία ἡ φιλοσοφική. Μεγάλην σημασίαν καὶ σπουδαιότητα διὰ τὴν ἱστορίαν ἔχει ἰδίως ἡ μεταξὺ τῶν φυσικῶν καὶ πνευματικῶν μεσεύουσα ἐπιστήμη τῆς ψυχολογίας (ὡς φυσικὴ ἐπιστήμη ἀποτελοῦσα μέρος τῆς ἀνθρωπολογίας, ἀλλ' ὡς ἐπιστήμη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων οὖσα ἐπιστήμη κατ' ἐξοχὴν πνευματικὴ) ὡς ἐξετάζουσα αὐτὴν τὴν πηγὴν καὶ φυσικὴν ἀρχὴν τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου, ἰδίως τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, τοῦ κυριωτάτου τούτου στοιχείου τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, καθὰ πολλάκις ἐξηγησάμεθα τοῦτο ἐν τοῖς μέχρι τοῦδε εἰρημένοις. Ἄμεσον σχέσιν καὶ συνάφειαν ἔχουσι πρὸς τὴν ἱστορίαν ἐπιστῆμαί τινες ἔχουσαι ἀντικείμενον τὴν εἰδικωτέραν ἔρευναν τῶν στοιχείων αὐτῶν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἤτοι ἡ Κοινωνιολογία (Sosiologie), ἡ Πολιτειολογία, ἡ ἱστορία τῶν θρησκευμάτων, ἡ ἱστορία τῆς τέχνης, (ἡ σήμερον ἀρχαιολογία συνήθως καλουμένη), ἡ γλωσσολογία, ἡ ἱστορία τῆς γραμματείας (Litterature) καὶ τῆς φιλολογίας (Philologie) ὑπὸ τὴν γενικωτέραν ἔννοιαν τοῦ ὀνόματος, ἡ ἐθνολογία καὶ ἐθνογραφία· περιεχόμεναι πᾶσαι μᾶλλον ἢ ἧττον ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἱστορίας καὶ ἀποτελοῦσαι μέρος αὐτῆς ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν ἔννοιαν τῆς περιοχῆς ταύτης, καὶ διὰ τοῦτο δυνάμεναι νὰ ὀνομασθῶσιν ἰδίως «Ἐπιστῆμαι Ἱστορικαί». Εἰς τὴν τάξιν τῶν «ἱστορικῶν τούτων ἐπιστημῶν» ἀνάγεται καὶ ἡ «Οἰκονομικὴ» (ἡ καλουμένη σήμερον «Πολιτικὴ» ἢ «Ἐθνικὴ Οἰκονομία» (1), ὡς διερρυθμίσθη ἡ ἐπιστήμη αὕτη ὑπὸ τοῦ περιωνύμου Γερμανοῦ Καρόλου Knies ἐπὶ τὸ ἱστορικώτερον, ὀνομασθεῖσα «Ἐθνικὴ Οἰκο-

τέχνη· καὶ εἰ μὲν οὐκ ἔστιν, αὐτόθεν συμβεβίβασται τὸ προκείμενον· εἰ δὲ τέχνη ἐστίν, ἐπεὶ τὰ τῆς τέχνης μέρη πάντως ἐστὶ τεχνικά, τὸ δὲ ἱστορικὸν ἀμέθοδον ὁμολογεῖται τυγχάνειν, οὐκ ἂν εἴη τῆς γραμματικῆς μέρος τὸ ἱστορικόν . . . Ὅθεν καταγελᾶν ἄξιον τῶν λεγόντων ὅτι, εἰ καὶ ἡ ὕλη τῆς ἱστορίας ἐστὶν ἀμέθοδος, ἡ μέν τοι κρίσις ταύτης γενήσεται τεχνικὴ δι' ἧς γινώσκομεν τί ψευδῶς ἱστόρηται, καὶ τί ἀληθῶς· πρῶτον μὲν γὰρ οὐ παραδεδώκασιν ἡμῖν οἱ γραμματικοὶ τῆς ἀληθοῦς ἱστορίας κριτήριον . . . εἶτα δὲ καὶ μηδεμιᾶς οὔσης ἀληθοῦς ἱστορίας παρὰ τοῖς γραμματικοῖς οὐδὲ τὸ τῆς ἀληθείας κριτήριον ὑποστατόν ἐστιν. . . Καὶ μὴν οὐδὲ δι' ὧν ἂν ἡ ἱστορία γραφείη καλῶς διδάσκουσιν οἱ γραμματικοί, ἵνα κατ' ἀναφορὰν τὴν ὡς ἐπὶ τὰ τοιαῦτα θεωρήματα λέγωμεν τεχνικόν τι μέρος ὑπάρχειν παρ' αὐτοῖς τὸ ἱστορικόν, τοῦτο γὰρ ῥητορικόν ἐστι τὸ ἔργον . . . ῥητέον καὶ κατὰ τὸ ἱστορικὸν μέρος ἀσύστατον εἶναι τὴν γραμματικήν».

(1) «Οἰκονομικὴ» εἶναι ὅρος καθιερωθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τοῦ συγγράψαντος «Οἰκονομικά». Ἡ περὶ *Οἰκονομικῆς* διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν διαφέρει (κατὰ τὰ οὐσιώδη αὐτῆς στοιχεῖα) τῆς νῦν «Πολιτικῆς οἰκονομίας» καλουμένης ἐπιστήμης.

νομία ὑπὸ ἔποψιν ἱστορικὴν (Nationalökonomie vom geschichtlichen Standtpuncte) (1). Ἀλλὰ μεταξὺ πασῶν τῶν βοηθητικῶν διὰ τὴν ἱστορίαν ἐπιστημῶν δύο εἰσὶν αἱ κατ' ἐξοχὴν ἀπαραίτητοι διὰ τὴν γνῶσιν καὶ μελέτην τῆς ἱστορίας: ἡ Γεωγραφία καὶ ἡ Χρονολογία, οὗσαι εἰδικώτεραι ἐπιστῆμαι τῶν δύο κυριωτάτων ἀντικειμένων, τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, δι' ὧν ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ὡς γινομένη ἐν τόπῳ καὶ κύριον χαρακτῆρα ἔχουσα τὴν διαδοχὴν καὶ ἀκολουθίαν τὴν χρονικὴν τῶν γινομένων, λαμβάνει ὑπόστασιν θετικὴν καὶ πραγματικήν.

Α'. Γεωγραφία. Ἡ γεωγραφία ἤτοι ἡ καθόλου καὶ κατὰ μέρος γνῶσις τοῦ φλοιοῦ τῆς γῆς τῆς οἰκουμένης ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου (2) εἶναι ἀναγκαιοτάτη καὶ ἀπαραίτητος εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος, διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον ὅτι πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου γενόμενα ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ ἐγένοντο καὶ γίνονται ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ὑπ' αὐτοῦ γῆς, καὶ πάντα, ὅσα ἔπραξεν ὁ ἄνθρωπος, ἔπραξεν αὐτὰ ἐν χώρῳ τινί. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἱστορία καθίσταται ἀκατάληπτος ἢ τερατωδῶς συγκεχυμένος σωρὸς παραστάσεων, ἐννοιῶν, προσώπων καὶ πραγμάτων, ὅταν ὁ μελετῶν αὐτὴν δὲν γινώσκῃ τὴν σχετικὴν ἐπὶ τῆς γῆς θέσιν ἑκάστου τόπου τοῦ ἀναφερομένου ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἕτερος λόγος σπουδαῖος καθιστῶν τὰς γεωγραφικὰς γνώσεις ἀναγκαιοτάτας εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας: ὁ λόγος ὅτι ἡ γεωγραφικὴ διάπλασις καὶ ὁ γεωγραφικὸς χαρακτὴρ ἑκάστου τόπου, ἐν τῇ ἀρχῇ μάλιστα τοῦ ἱστορικοῦ βίου (ἴδ. σελ. 40), ἐπέδρασε σπουδαιότατα ἐπὶ τὸν χαρακτῆρα τὸν ἱστορικὸν ἑκάστου λαοῦ καὶ παρήγαγε τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην ἰδιοφυίαν τῶν λαῶν τὴν ἐπιδράσασαν σπουδαίως ἐπὶ τὴν γένεσιν τῆς ἐθνικῆς ἰδιοφυίας ἑκάστου λαοῦ (3). Δι' ἀμφοτέρους τούτους τοὺς λόγους ἡ

(1) Οὕτως ἐπιγράφει ὁ συγγραφεὺς τὴν πραγματείαν αὐτοῦ ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει ἀντὶ τῆς προτέρας ἐπιγραφῆς «Ἐθνικὴ Οἰκονομία ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἱστορικῆς μεθόδου (N. Oekonomie vom Standtpuncte der geschichtlichen Methode)».

(2) Οἴκοθεν ἐννοεῖται ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται κατ' ἐξοχὴν περὶ τῆς φυσικῆς καὶ περὶ τῆς πολιτικῆς καλουμένης σήμερον γεωγραφίας.

(3) Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν ὡς πρὸς τοῦτο ἐνταῦθα τὴν σπουδαιοτάτην ἐργασίαν τοῦ περιφήμου ἱστορικοῦ καὶ γεωγράφου Neuman «Φυσικὴ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος» (Physicalische Geographie von Griechenland). Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ πειρᾶται ὁ συγγραφεὺς ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ «ἱστορία καὶ ἡ γεωγραφία» προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, εἰσὶ δὲ ἐπιστῆμαι διάφοροι ἀλλήλων κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ συστήματος. Ἐξηγούμενος δὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἱστορικοῦ βίου ἐκ λόγων γεωγραφικῶν, ἐν

γεωγραφία συνεδέθη ἀνέκαθεν στενώτατα μετὰ τῆς ἱστορίας (1), καὶ ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου, Ἐφόρου, Θεοπόμπου καὶ Στράβωνος μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων οὐκ ὀλίγοι μεγάλοι ἱστοριογράφοι ὑπῆρξαν καὶ μεγάλοι γεωγράφοι· καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ ἱστοριογράφοι τῆς ἀρχαιότητος οἱ μὴ συγγράψαντες ἰδίας γεωγραφικὰς πραγματείας, ὡς ὁ Πολύβιος καὶ ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ἐξῆραν διὰ πολλῶν τὸ ἀδιάσπαστον τῆς γεωγραφίας ἀπὸ τῆς ἱστορίας (2). Ὅ τε Πολύβιος καὶ ὁ Διόδωρος χάριν τῆς συγγραφῆς τῆς ἱστορίας περιηγήθησαν τὰς πλείστας τῶν χωρῶν, ὧν συνέγραψαν τὴν ἱστορίαν, γενόμενοι οὕτω γεωγράφοι χάριν τῆς ἱστορίας (3). Ὁ μέγας τῆς ἀρχαιότητος γεωγράφος Στράβων, ὁ τοτῇ γεωγραφικῇ διαπλάσει τῆς Ἀττικῆς εὑρίσκει τὴν ἀρχὴν τῶν Ἀττικῶν μύθων ὡς ἐν τῷ γεωγραφικῷ σχηματισμῷ τῶν ὀρέων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀκτῶν καὶ τῶν κόλπων εὑρίσκει τοὺς λόγους τοὺς προάγοντας ἢ κωλύοντας τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτικοῦ βίου. Ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τοῦ Ἕλληνος ἐν πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ ἑρμηνεύονται ἐκ τῆς φυσικῆς διαπλάσεως τῆς χώρας. Τοιαύτη διδασκαλία ὅσον ἐν ταῖς κατὰ μέρος ὑπόκειται συνήθως εἰς ὑπερβολὰς καὶ μονομερεῖς ἀντιλήψεις, τοσοῦτον ἐν τῷ ὅλῳ περιέχει ἀληθείας γενικὰς μεγάλας, ὧν ἡ γνῶσις εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὴν ἀκριβῆ ἀντίληψιν καὶ νόησιν τοῦ ἱστορικοῦ βίου.

(1) Ὡς «ἀρχηγέτην» τῆς γεωγραφικῆς ἐπιστήμης (ἢ *ἐμπειρίας*, ὡς λέγει) θεωρεῖ ὁ Στράβων τὸν Ὅμηρον· ἴδ. Στραβ. Βιβλ. Α΄ 1 «Καὶ πρῶτον ὀρθῶς ὑπειλήφαμεν καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν, ὧν ἐστι καὶ Ἵππαρχος, ἀρχηγέτην εἶναι τῆς γεωγραφικῆς ἐμπειρίας Ὅμηρον, ὃς οὐ μόνον ἐν τῇ κατὰ τὴν ποίησιν ἀρετῇ ὑπερβέβληται τοὺς πάλαι καὶ τοὺς ὕστερον, ἀλλὰ σχεδόν τι καὶ τῇ κατὰ τὸν βίον ἐμπειρίᾳ τὸν πολιτικόν, ἀφ' ἧς οὐ μόνον περὶ τὰς πράξεις ἐσπούδασεν ἐκεῖνος, ὅπως ὅ,τι πλείστας γνοίη καὶ παραδώσει τοῖς ὕστερον ἑπομένοις, ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ τοὺς τόπους τούς τε καθ' ἕκαστα καὶ τοὺς κατὰ σύμπασαν τὴν οἰκουμένην γῆν τε καὶ θάλατταν· οὐ γὰρ ἂν μέχρι τῶν ἐσχάτων αὐτῆς περάτων ἀφίκετο τῇ μνήμῃ κύκλῳ περιιών».

(2) Μέγα μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ Ἡροδότου εἶναι γεωργραφία φυσικὴ καὶ πολιτική. Ὁ ἱστοριογράφος Ἔφορος, οὗ ἐμνημονεύσαμεν πολλάκις, ἦτο γεωγράφος κατὰ ῥητὴν μαρτυρίαν τοῦ Στράβωνος, ὅτι δὲ καὶ ὁ Θεόπομπος ἦτο γεωγράφος καὶ ὅτι τοὐλάχιστον μέρος τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ἦτο γεωγραφικὸν κατὰ τὴν Ἡροδότου μέθοδον, μαρτυρεῖ ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς λέγων περὶ αὐτοῦ Ἐπιστ. πρὸς Γν. Πομπ. § ς΄) «Καὶ εἴτι θαυμαστὸν καὶ παράδοξον ἑκάστη γῇ καὶ θάλασσα φέρει, συμπεριείληφεν ἐν τῇ πραγματείᾳ. *Καὶ μηδεὶς ὑπολάβῃ ψυχαγωγίαν ταῦτ' εἶναι μόνον, ἀλλὰ πᾶσιν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ὠφέλειαν παρέχει*». Ἰδ. σελ. 121.

(3) Ἰδ. Πολυβ. Γ΄ 36-38 «Ἵνα δὲ μὴ τῶν τόπων ἀγνοουμένων παντάπασιν ἀσαφῆ γίγνεσθαι συμβαίνῃ τὴν διήγησιν, ῥητέον ἂν εἴη . . . Ῥητέον δ' οὐκ αὐτὰς τὰς ὀνομασίας τῶν τόπων καὶ ποταμῶν καὶ πόλεων· ὅπερ ἔνιοι ποιοῦσι τῶν συγγραφέων, ὑπολαμβάνοντες ἐν παντὶ πρὸς γνῶσιν καὶ σαφήνειαν αὐτοτελὲς εἶναι τοῦτο τὸ μέρος. Οἶμαι δ' ἐπὶ μὲν τῶν γνωριζομένων τόπων οὐ μικρά, μεγάλα δὲ συμβάλλεσθαι πέφυκε πρὸς ἀνάμνησιν ἡ τῶν ὀνομάτων παράθεσις· ἐπὶ δὲ τῶν ἀγνοουμένων εἰς τέλος, ὁμοίαν ἔχει τὴν δύναμιν ἡ τῶν ἀγνοουμένων ἐξήγησις ταῖς ἀδιανοήτοις καὶ κρουσματικαῖς λέξεσι. Τῆς γὰρ διανοίας ἐπ' οὐδὲν ἀπερειδομένης, οὐδὲ δυναμένης ἐφαρμόττειν

σοῦτον ἐξαίρων τὴν χρησιμότητα τῆς γεωγραφίας καὶ τοσαύτην προσνέμων αὐτῇ σπουδαιότητα (1), ἦτο κυρίως ἱστοριογράφος καὶ χάριν τῆς ἱστορίας αὐτοῦ ὡς βοηθητικὴν πρὸς ταύτην πραγματείαν συνέταξε τὴν γεωγραφίαν αὐτοῦ (2). Ἐκ τῶν εἰρημένων πάντων νοεῖται ὅτι ἡ γεωγραφία δὲν εἶναι μόνον ἐπιστήμη βοηθητικὴ τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητον συστατικὸν τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης. Τοιαύτην θέσιν καὶ σπουδαιότητα ἀπέναντι τῆς ἱστορίας ἔχει καὶ ἡ

Β'. Χρονολογία.—Ἡ χρονολογία εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς διαιρέσεως καὶ καταμετρήσεως τοῦ χρόνου κατὰ τὰ φυσικὰ ἐν οὐρανῷ φαινόμενα. Ὁ χρόνος εἶναι ἡ συνέχουσα τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν δύναμις, ἡ ἀποτελοῦσα τοῦ τε ἀτομικοῦ καὶ τοῦ καθολικοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὴν ἐξωτερικὴν συνεχῆ ὑπόστασιν, καὶ οὐδεμία πρᾶξις ἀνθρώπου δύναται νὰ λάβῃ ἐξωτερικὴν διακεκριμένην ὑπόστασιν καὶ φύσιν, ἂν δὲν περιορισθῇ, οὕτω δὲ καὶ προσδιορισθῇ, διὰ τοῦ χρόνου. Καὶ ὅπως ὁ

τὸ λεγόμενον ἐπ' οὐδὲν γνώριμον, ἀνυπότακτος καὶ κωφὴ γίγνεται ἡ διήγησις. Διόπερ ὑποδεικτέος ἂν εἴη τρόπος, δι' οὗ δυνατὸν ἔσται, περὶ τῶν ἀγνοουμένων λέγοντας κατὰ ποσὸν εἰς ἀληθινὰς καὶ γνωρίμους ἐννοίας ἄγειν τοὺς ἀκούοντας. Πρώτη μὲν οὖν καὶ μεγίστη γνῶσις, ἔτι δὲ κοινὴ πᾶσιν ἀνθρώποις, ἐστὶν ἡ τοῦ περιέχοντος ἡμᾶς διαίρεσις καὶ τάξις... Δευτέρα δέ, καθ' ἣν ἑκάστῃ διαφορᾷ τῶν προειρημένων τοὺς ἐπὶ τῆς γῆς τόπους ὑποτάττοντες καὶ φέροντες ἀεὶ τῇ διανοίᾳ τὸ λεγόμενον ἐπί τε τῶν προειρημένων εἰς γνωρίμους καὶ σημήθεις ἐννοίας ἐμπίπτομεν ὑπὲρ τῶν ἀγνώστων καὶ ἀοράτων τόπων . . . Καθάπερ γὰρ ἐπὶ τῆς ὁράσεως εἰθίσμεθα συνεπιστρέφειν ἀεὶ τὰ πρόσωπα πρὸς τὸ κατὰ τὴν ἔνδειξιν ὑποδεικνύμενον, οὕτω καὶ τῇ διανοίᾳ χρὴ συνδιανεύειν καὶ συρρέπειν ἐπὶ τοὺς τόπους ἀεὶ τοὺς διὰ τοῦ λόγου συνεπιδεικνυμένους». Λέγει δὲ καὶ ὁ Διόδωρος Α' 4. «... Μετὰ δὲ πολλῆς κακοπαθείας καὶ κινδύνων ἐπήλθομεν πολλὴν τῆς τε Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, ἵνα τῶν ἀναγκαιοτάτων καὶ πλείστων μερῶν αὐτόπται γενηθῶμεν· πολλὰ γὰρ παρὰ τὰς ἀγνοίας τῶν τόπων ἥμαρτον οὐχ οἱ τυχόντες μόνον τῶν συγγραφέων, ἀλλά τινες καὶ τῶν τῇ δόξῃ πεπρωτευκότων».

(1) Στράβ. Α' 1. «Τῆς τοῦ φιλοσόφου πραγματείας εἶναι νομίζομεν, εἴπερ ἄλλην τινά, καὶ τὴν γεωγραφικήν, ἣν νῦν προηρήμεθα ἐπισκοπεῖν· ὅτι δὲ οὐ φαύλως νομίζομεν ἐκ πολλῶν ὅῆλον· οἵ τε γὰρ πρῶτοι θαρρήσαντες αὐτῆς ἅψεσθαι τοιοῦτοί τινες ὑπῆρξαν, Ὅμηρός τε καὶ Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος· ἥ τε πολυμάθεια, δι' ἧς μόνης ἐφικέσθαι τοῦδε τοῦ ἔργου δυνατόν, οὐκ ἄλλου τινός ἐστιν ἢ τοῦ τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπεια ἐπιβλέποντος, οὗ περ τὴν φιλοσοφίαν ἐπιστήμην φασίν, ὡς δ' αὕτως καὶ ἡ ὠφέλεια ποικίλη τις οὖσα, ἡ μὲν πρὸς τὰς πολιτικὰς καὶ τὰς ἡγεμονικὰς πράξεις, ἡ δὲ πρὸς ἐπιστήμην τῶν οὐρανίων καὶ τῶν ἐπὶ γῆς καὶ θαλάττης ζῴων καὶ φυτῶν καὶ καρπῶν καὶ τῶν ἄλλων, ὅσα ἰδεῖν παρ' ἑκάστοις ἔστι, τὸν αὐτὸν ὑπογράφει ἄνδρα τὸν φροντίζοντα τῆς περὶ τὸν βίον τέχνης καὶ εὐδαιμονίας».

(2) Στραβ. Α' 23. «Διόπερ καὶ ἡμεῖς πεποιηκότες *ὑπομνήματα ἱστορικὰ χρήσιμα*, ὡς ὑπολαμβάνομεν, εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν φιλοσοφίαν, ἔγνωμεν προσθῆναι καὶ τήνδε τὴν σύνταξιν· ὁμοειδὴς γὰρ καὶ αὕτη, καὶ πρὸς τοὺς αὐτοὺς ἄνδρας, καὶ μάλιστα τοὺς ἐν ταῖς ὑπεροχαῖς».

χῶρος ἀποτολεῖ τὸ ἐξωτερικὸν αἰσθητὸν ἔδαφος τοῦ ἱστορικοῦ βίου, οὕτω ὁ χρόνος τὸν ἐσωτερικῶς αἰσθητὸν δεσμόν τὸν συνέχοντα αἰῶνας καὶ γενεὰς παρελθούσας πρὸς γενεὰς παρούσας καὶ μελλούσας. Ὁ χρόνος εἶναι οὕτως εἰπεῖν ὁ ἰδεώδης χῶρος τῆς ἱστορίας, ὅστις, ἵνα καταστῇ καταληπτὸς καὶ νοητὸς ἐν τοῖς καθέκαστα, εἶναι ἀνάγκη νὰ διαιρεθῇ εἰς ὡρισμένους ἱστορικοὺς χρόνους, ἤτοι χώρους ἰδεώδεις· ὅπως ὁ χῶρος ὁ φυσικὸς ἤτοι ἡ ἐπιφάνεια τῆς γῆς, ἵνα καταστῇ καταληπτὴ ἡ φύσις τῆς ἐπ' αὐτῆς παραγομένης ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου, ἀνάγκη νὰ διαιρεθῇ εἰς χώρους παριστῶντας τὸν τόπον ἑκάστου ἰδιαιτέρου γεγονότος. Εἶναι ἡ ἀνάγκη ἀπαραίτητος ἡ ἐπὶ φυσικῶν φαινομένων ἐρειδομένη διαίρεσις τοῦ χρόνου εἰς ἔτη, μῆνας καὶ ἡμέρας προσδιορίσῃ ἕκαστον τῶν γινομένων διδοῦσα αὐτῷ ὡρισμένα ὅρια χρονικά. Ἐντεῦθεν δὲ ἀναγκαῖον εἶναι καὶ διὰ τὸν μελετῶντα τὴν ἱστορίαν νὰ γινώσκῃ τὰς τοιαύτας διαιρέσεις καὶ τοὺς διαφόρους παρὰ διαφόροις λαοῖς τρόπους, δι' ὧν αἱ φυσικαὶ ἐκεῖναι διαιρέσεις αὐξηθεῖσαι διὰ διαιρέσεων τεχνητῶν καθιερώθησαν διαρκῶς καὶ ἀπετέλεσαν τὰ παρὰ διαφόροις λαοῖς συστήματα τῆς διαιρέσεως καὶ καταμετρήσεως τοῦ χρόνου. Ἐννοεῖται οἴκοθεν ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρόκειται κυρίως οὐχὶ περὶ τῆς χρονολογίας τῆς μαθηματικῆς ἢ ἀστρονομικῆς τῆς ἐκτεινούσης τὸ κράτος καὶ τὴν περιοχὴν αὐτῆς ἐπί τε τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, ἀλλὰ περὶ τῆς χρονολογίας τῆς τεχνητῆς τῆς ἱστορικῆς καλουμένης. Αὕτη στηρίζεται βεβαίως ἐπὶ τῆς χρονολογίας τῆς ἀστρονομικῆς καὶ τῶν διὰ ταύτης προσδιοριζομένων φυσικῶν διαιρέσεων τοῦ χρόνου ἀλλὰ πρὸς ταῖς φυσικαῖς ταύταις διαιρέσεσι καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων ἔχει καὶ τεχνητὰς διαιρέσεις ἀποβλεπούσας εἰς τὸν προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου τῶν γεγονότων καὶ τῆς πρὸς ἄλληλα τούτων χρονικῆς σχέσεως καὶ χρονικῆς κατατάξεως. Τοιαύτη διαίρεσις τεχνητὴ ἡ ἱστορικὴ τοῦ χρόνου εἶναι πρὸ πάντων ἡ λαμβάνουσα ὡς ἀρχὴν καὶ ἀφετηρίαν χρονικόν τι σημεῖον, τὸν χρόνον δηλονότι ἀξιολόγου τινὸς γεγενότος, ἐξ οὗ χρονολογοῦνται ἢ προσδιορίζονται χρονικῶς τὰ διάφορα γεγονότα ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Τοιαύτη ἀρχὴ χρονολογίας, (καλουμένη παρὰ τοῖς Εὐρωπαίοις διὰ τοῦ λατινικοῦ ὀνόματος *æra*) (1) καθιερωμένη καθολικῶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀνέκαθεν καὶ

(1) Οὐχὶ ἐκ τοῦ Γοτθικοῦ jera-ἔτος, ὡς τινες ὑπέθεσαν, ἀλλ' ἐκ τοῦ Λατινικοῦ æs, æris, χαλκὸς καὶ χαλκοῦν νόμισμα, πληθυντ. æra = ψηφίδες τῆς ἀριθμήσεως καὶ κεφάλαιον ἀριθμῶν.

παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς δὲν ὑπῆρξεν ἐν τῷ παρελθόντι οὐδὲ νῦν ἔτι ὑπάρχει. Τὸ πάλαι ἕκαστον ἔθνος εἶχεν ἰδίαν ἀρχὴν χρονολογικήν, καθὰ περὶ τούτων γενήσεται λόγος ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ ἑκάστου λαοῦ ἱστορίᾳ. Ἐνταῦθα ποιούμεθα λόγον μόνον περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς χρονολογίας, αἵτινες ἔχουσιν ἀνέκαθεν σπουδαιοτέραν τινὰ ἀξίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου. Παρὰ τοῖς Ἕλλησι, πλὴν τῆς κοινῆς τῶν Ὀλυμπιάδων χρονολογίας (τῆς ἀρχομένης ἀπὸ τῆς νίκης τοῦ Κοροίβου 776), αἱ διάφοροι πόλεις αἱ Ἑλληνικαὶ εἶχον καὶ ἰδιαίτερον τρόπον τοῦ προσδιορίζειν τὰ ἔτη τῶν ἱστορικῶν γεγονότων διὰ τῶν ὀνομάτων τῶν ἀρχόντων (τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος ἐν Ἀθήναις) ἢ ἐφόρων (ἐν Σπάρτῃ) ἢ ἱερέων (τῆς ἱερείας τῆς Ἥρας ἐν Ἄργει). Ἐπὶ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων καθιερώθη ἡ ἀρχὴ χρονολογίας ἡ καλουμένη Φιλιππικὴ (ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Φιλίππου τοῦ Ἀρριδαίου ἤτοι ἀπὸ τῆς τελευτῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου 323 π.Χ.). Περίφημος ἦτο καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ 312 ἀρχομένη χρονολογία ἡ καλουμένη τῶν Σελευκιδῶν, ἕνεκα τῆς τότε συστάσεως τοῦ μεγάλου κράτους τῶν Σελευκιδῶν, ἣν χρονολογίαν μετεχειρίζοντο καὶ οἱ Ἰουδαῖοι τῶν τότε χρόνων. Οἱ Ῥωμαῖοι, καίτοι εἶχον ὡς ἀρχὴν τῆς χρονολογίας τὴν κτίσιν τῆς Ῥώμης (Ab urbe condita τῷ 754 ἢ 753 π.Χ.), προσδιώριζον συνήθως τὰ γεγονότα κατὰ τὰ ἔτη καὶ διὰ τῶν ὀνομάτων τῶν ἐνιαυσίως ἀρχόντων ὑπάτων, κατὰ δὲ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἀρχῆς τῶν αὐτοκρατόρων χρώμενοι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ τῇ *Ἀκτιακῇ* καλουμένῃ χρονολογικῇ ἀρχῇ (ἀπὸ 30 πρὸ Χριστοῦ) (1).

Ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ ἡ χρονολογία ἐν ἀρχαιοτέροις μὲν χρόνοις εἶναι ὅλως γενεαλογική, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς δὲ χρόνους προσδιορίζεται κατὰ τὰ ἔτη τῆς βασιλείας ἑκάστου βασιλέως. Βραδύτερον ὡς ἀρχὴν χρονολογίας ἐλάμβανον οἱ Ἰουδαῖοι τὴν ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου ἔξοδον ἢ τὴν Βαβυλωνιακὴν αἰχμαλωσίαν, ἢ τὴν βασιλείαν τοῦ Κύρου καὶ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπιστροφήν, κατὰ δὲ τοὺς Μακεδονικοὺς χρόνους τὸ ἔτος 312, καθὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (2) εἴρηται. Ἡ Σελευκι-

(1) Ἡ ἐν Ἀκτίῳ νίκη τοῦ Ὀκταβιανοῦ ἐγένετο τῷ 31 π. Χ.· ἀλλ' ὡς ἀρχὴ τῆς Ἀκτιακῆς χρονολογίας ἐλαμβάνετο τὸ τέλος τοῦ κατὰ τῆς Κλεοπάτρας πολέμου καὶ ἡ μεταβολὴ τῆς Αἰγύπτου εἰς Ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν (30 π. Χ.).

(2) Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν Μακκαβαίων ἢ Χασμοναίων καὶ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ κράτους ὑπὸ τὴν δυναστείαν τῶν Χασμοναίων καθιερώθη νέα ἀρχὴ χρονο-

δικὴ ἀρχὴ τῆς χρονολογίας διετηρήθη καὶ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς κατὰ τοὺς πρώτους μ. Χ. αἰῶνας. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Γ' μ. Χ. αἰῶνος καθιερώθη ἐν Αἰγύπτῳ νέα ἀρχὴ χρονολογίας Χριστιανικῆς, ἡ τῆς βασιλείας τοῦ Διοκλητιανοῦ (384 μ. Χ. κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν μέχρι σήμερον Χριστιανικὴν χρονολογίαν), ἡ καλουμένη *μαρτυρικὴ* (διὰ τὸν μέγαν καὶ σφοδρότατον διωγμὸν τὸν γενόμενον ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου καὶ τῶν συναρχόντων αὐτῷ ἄλλων αὐτοκρατόρων ἐναντίον τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας)(1). Ἀλλ' ἡ χρῆσις τῆς χρονολογικῆς ταύτης ἀρχῆς περιωρίσθη εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ Ἀβησσυνίαν (2). Ὡς κοινὴ ἀρχὴ χρονολογίας Χριστιανικῆς κατὰ μικρὸν ἐπεκράτησε τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως ἢ ἐνσαρκώσεως (Ab incarnatione Domini) τοῦ Χριστοῦ. Ταύτης εἰσηγητὴς κατὰ τὸν Ϛ' αἰῶνα ἐγένετο ἐν τῇ Δύσει ὁ πρεσβύτερος τῆς ἐν Ῥώμῃ Ἐκκλησίας Διονύσιος ὁ *Μικρὸς* (Exiguus) καλούμενος, προσδιορίσας ὡς ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ τὸ 754 μετὰ τὴν κτίσιν τῆς Ῥώμης (3). Ἡ ἐφαρ-

λογίας ἡ καλουμένη τῶν Χασμοναίων συμπίπτουσα τῷ 170 τῆς τῶν Σελευκιδῶν χρονολογίας, ἤτοι τῷ 143 π. Χ. (*)

(1) Οἱ Κόπται ὡς καὶ οἱ Ἀβησσύνιοι Χριστιανοὶ πρὸς τῇ ἀπὸ γεννήσεως Χριστοῦ ποιοῦνται μέχρι σήμερον χρῆσιν καὶ τῆς μαρτυρικῆς χρονολογικῆς ἀρχῆς.

(2) Παρὰ τοῖς Ἀρμενίοις Χριστιανοῖς κατὰ τὸν Ϛ' αἰῶνα καθιερώθη ὡς ἀρχὴ χρονολογίας τὸ ἔτος 551, καθ' ὃ μετερρυθμίσθη τὸ ἑορτολόγιον τῆς Ἀρμενικῆς ἐκκλησίας ὑπὸ τοῦ Καθολικοῦ ἢ Πατριάρχου Μωϋσῆ.

(3) Ἀλλ' ὁ καθορισμὸς τοῦ 754 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης ὡς ἔτους τῆς γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος ἐλέγχεται πλημμελὴς ἐκ τῶν ἑξῆς λόγων: α') Κατὰ τὸν Εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν (2, 1) πνεῦμα Θεοῦ ἐπεγένετο ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Ζαχαρίου, ἵνα ἐξέλθῃ εἰς ἔρημον καὶ γείνῃ Βαπτιστής, τῷ 15 ἔτει τῆς ἀρχῆς τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Τιβέριος ἐγένετο αὐτοκράτωρ τῷ 765 μ. Χ., τὸ ἔτος τοῦ ἐν ἐρήμῳ κηρύγματος εἶναι τὸ 780· ἀλλ' ὁ Χριστὸς κατὰ τὴν βάπτισιν αὐτοῦ, κατὰ τὴν παράδοσιν, ἦγε τὸ 30 τῆς ἡλικίας ἔτος· ἂν λοιπόν, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, ὑποτεθῇ ὅτι ἡ βάπτισις τοῦ Σωτῆρος ἐγένετο κατ' αὐτὸ ἀμέσως τὸ πρῶτον ἔτος τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἰωάννου, πρέπει ὡς ἔτος τῆς γεννήσεως αὐτοῦ νὰ παραδεχθῶμεν τὸ 750 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης· β') Κατὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου, ὅτε ἐγεννήθη ὁ Ἰησοῦς, ἔζη ἔτι καὶ ἐβασίλευεν Ἡρῴδης ὁ μέγας ἐν Ἰουδαίᾳ· ἀλλ' ἐπειδὴ κατὰ τὰ ἀσφαλῶς ὑπὸ τοῦ Ἰωσήππου παραδιδόμενα ὁ Ἡρῴδης ἐτελεύτησε τῷ 750, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐγεννήθη οὐχὶ μετὰ τὸ 750, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸ τοῦ ἔτους τούτου, ἀφοῦ ὁ Ἡρῴ-

(*) Ἡ χρονολογία αὕτη διετηρήθη ἐπὶ μακρότατον χρόνον ἐν Αἰγύπτῳ, Συρίᾳ καὶ Μεσοποταμίᾳ. Ἐν ταῖς αἱρετικαῖς χριστιανικαῖς ἐκκλησίαις τῶν Ἰακωβιτῶν καὶ Νεστοριανῶν μέχρι σήμερον ἀρχὴ τῆς χρονολογίας εἶναι ἡ μετοπωρινὴ ἰσημερία (9 Σεπτεμβρίου), διότι ὁ Σεπτέμβριος καὶ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς ἐπί τινα χρόνον ἦτο ἀρχὴ τοῦ ἔτους (καὶ μέχρι σήμερον μένει ἀρχὴ τῆς Ἰνδικτιῶνος).

μογὴ τῆς χρονολογίας τοῦ Διονυσίου ἤρξατο ἐν τῇ Δύσει ἀπὸ τοῦ 525 ὡς ἀρχῆς τοῦ ἔτους λαμβανομένης τῆς 25 Δεκεμβρίου, ἡμέρας, καθ' ἣν ἡ Ἐκκλησία ἑορτάζει τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν τοῦ Σωτῆρος. Ἀλλ' ἡ χρῆσις τῆς Διονυσιακῆς χρονολογίας περιωρίσθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας, μόνον δὲ ἀπὸ τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου ἐπεκράτησε καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ καταστῇ καθολική. Ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ καὶ μετὰ τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Μέγαν, ὁ ὁποῖος καθιέρωσε καὶ νέαν τινὰ ἀρχὴν χρονολογικήν, τὴν τῆς Ἰνδικτιῶνος (1), ἔχουσαν περιωρισμένην ἐφαρμογήν, ἐπεκράτει τὸ σύστημα τοῦ χρονολογεῖν κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἀρχῆς τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν ὑπάτων (καίτοι τὸ ἀξίωμα τῶν ὑπάτων ὑφίστατο κατ' ὄνομα μόνον ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει) καὶ διατάγματα αὐτοκρατορικὰ τοῦ ἔτους 537 ἐπέτασσον τὴν ἀκριβῆ ἐν τοῖς δημοσίοις ἐγγράφοις σημείωσιν τοῦ ἔτους τῆς ἀρχῆς τοῦ αὐτοκράτορος, τῶν ὀνομάτων τῶν ὑπάτων, ἔτι δὲ καὶ τοῦ ἔτους τῆς Ἰνδικτιῶνος. Ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ δὲ ἡ χρονογραφία τῇ Βυζαντινῇ, ὡς καὶ ἐν τῇ τῆς Φραγκικῆς Εὐρώπης, ἐπεκράτησε τὸ σύστημα τοῦ χρονολογεῖν ἀπὸ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου κατὰ τὰς παραδόσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Τὸ σύστημα τοῦτο, ὅπερ παρά τισιν ἱστοριογράφοις διετηρήθη μέχρι τοῦ παρόντος αἰῶνος μετὰ πολλῶν διαφωνιῶν περὶ τὸν καθορισμὸν τῆς χρονολογικῆς ἀρχῆς, ὑπεχώρησε κατὰ μικρὸν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει (2) εἰς τὸ τῆς ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως, ὅπερ ἐπικρατεῖ σήμερον πανταχοῦ τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ (ἰδίως ἐν τῇ ἱστοριογρα-

δης ἀπέθανε νοσήσας ἐπί τινα χρόνον νόσον χαλεπήν, ἐπὶ δὲ τῷ ἀκούσματι τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ ἐθανάτωσε τοὺς ἀπὸ *διετοῦς* καὶ κατωτέρω ἐν Ἰουδαίᾳ παῖδας. Ὥστε τὸ ἀληθὲς ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ πρέπει νὰ τεθῇ τοὐλάχιστον τέσσαρα ἔτη πρὸ τῆς ἐπικρατούσης χρονολογικῆς ἀρχῆς τοῦ 754 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης. Ἀλλὰ παραδόξως ἡ Ἀβησσυνιακὴ Ἐκκλησία, ἡ διατηροῦσα τὴν *μαρτυρικὴν* χρονολογίαν (ἴδ. σελ. 270 σημ. 2), ὡς ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος δέχεται χρονολογίαν κατὰ 8 ἔτη μεταγενεστέραν καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ Διονυσίου καὶ ὡς ἀρχὴν τῆς *μαρτυρικῆς* χρονολογίας, ἤτοι ὡς πρῶτον ἔτος τῆς ἀρχῆς τοῦ Διοκλητιανοῦ τίθησιν οὐχὶ τὸ 384 μ. Χ., ἀλλὰ τὸ 276 μ. Χ.

(1) *Ἰνδικτιὼν* (ἐκ τοῦ Λατ. Indictio *δήλωσις*, ἐντεῦθεν ἐπιβολὴ φόρου) λεγομένη ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν καὶ *ἐπινέμησις* ἦτο χρονικὴ περίοδος τῆς ἐγγείου φορολογίας περιλαμβάνουσα 15 ἔτη. Αἱ ἰνδικτιῶνες ἄρχονται ἀπὸ τοῦ 313 μ. Χ.

(2) Ἐκ τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν μόνον ἡ Ἱσπανία μέχρι τοῦ ΙΔ' μ. Χ. αἰῶνος εἶχεν ἰδίαν *Ἱσπανικὴν* χρονολογικὴν ἀρχὴν τὸ ἔτος 716.

φίᾳ) καὶ ἐν τῷ κοινῷ βίῳ (1). Ἐκ τῶν Ἀσιατικῶν ἱστορικῶν χρονολογικῶν ἀρχῶν μνημονεύομεν ἐνταῦθα μόνον τῆς μωαμεθανικῆς ἀρχῆς τῆς χρονολογίας τῆς καλουμένης Χιδζρα (Ἐγίρα) συμπιπτούσης τῇ 16 Ἰουλίου 622, κληθείσης δὲ Χιδζρας ἤτοι Φυγῆς διὰ τὴν τότε φυγὴν τοῦ Μωάμεθ ἀπὸ Μέκκας εἰς Μεδινάν. Ἀλλ' ἡ χρονολογία ἡ Ἰσλαμικὴ ἡ ἀρχομένη ἀπὸ Ἐγίρας, ἔχουσα ὡς μέτρον χρόνου τὸ ἔτος τὸ σεληνιακόν, οὐχὶ δὲ τὸ ἡλιακὸν ὅπως ἡ Χριστιανικὴ χρονολογία, διαφέρει ταύτης οὐχὶ ἁπλῶς ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἀρχῆς τῆς χρονολογίας, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ μῆκος ἑκάστου ἔτους καὶ ἑκάστης περιόδου ἐτῶν. Διὰ τοῦτο ἡ μετατροπὴ αὐτῆς εἰς χρονολογίαν Χριστιανικὴν ἀπαιτεῖ οὐχὶ ἁπλῶς τὴν εἰς τὴν Μωαμεθανικὴν χρονολογίαν προσθήκην 622 ἐτῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐτῶν τῆς Ἐγίρας ἀφαίρεσιν τοῦ πλεονάζοντος ἀριθμοῦ ἐτῶν τοῦ προκύπτοντος ἀπὸ τῆς διαφορᾶς τοῦ σεληνιακοῦ καὶ τοῦ ἡλιακοῦ ἔτους. Ἀλλ' ἀνάγκη πρὸς τοῦτο νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ ἐκ τῆς Ἀστρονομικῆς χρονολογίας.

Σπουδαίαν σημασίαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἔχει ἡ μαθηματικὴ ἢ ἀστρονομικὴ χρονολογία ὡς πρὸς τὴν παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς ἐπικράτησιν τῆς διαιρέσεως τοῦ ἔτους εἰς μῆνας κατὰ τὸ σεληνιακὸν ἢ ἡλιακὸν ἔτος. Ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις πάντες σχεδὸν οἱ ὀνομαστοὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ λαοὶ τῆς Ἀσίας (μηδ' αὐτῶν τῶν Βαβυλωνίων ἐξαιρουμένων, παρ' οἷς αἱ ἀστρονομικαὶ γνώσεις ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐμπειρικῶς καὶ πρακτικῶς σημαντικῶς προώδευσαν) καὶ οἱ Ἕλληνες καὶ Ἰταλικοὶ λαοὶ καὶ αὐτοὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἐχρῶντο τῷ ἔτει τῷ σεληνιακῷ τῷ ἀριθμοῦντι 354 ἡμέρας. Μόνοι οἱ Αἰγύπτιοι πρωϊμώτατα ἐχρήσαντο τῷ ἔτει τῷ ἡλιακῷ. Καίτοι δὲ αἱ διαφωνίαι τοῦ σεληνιακοῦ ἔτους πρὸς τὸ ἡλιακὸν καὶ αἱ ἐντεῦθεν προκύπτουσαι ἀνωμαλίαι ἦσαν ἐπαισθηταὶ εἰς τοὺς λαοὺς τοὺς χρωμένους τῷ σεληνιακῷ ἔτει, ὅμως ἡ τούτου χρῆσις παρέμεινε μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος. Οὗτος δὲ διὰ τοῦ ἀστρονόμου καὶ φιλοσόφου Σωσι-

(1) Περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἡ Γαλλία, ἡ διὰ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως τῆς ἀπὸ τὸ 1789 ἀρξαμένης καταλύσασα τὴν βασιλείαν καὶ ἱδρύσασα τὴν δημοκρατίαν (1792 10/22 Σεπτεμβρίου) καθιέρωσε νέον σύστημα χρονολογίας ἱστορικῆς ἀρχὴν λαβούσης ἀπὸ τοῦ ἔτους 1792 (10/22 Σεπτεμβρίου)· ἀλλ' αὕτη μετὰ τῶν νέων ἐπὶ ἀστρονομικῆς χρονολογίας στηριζομένων μηνῶν καὶ δεκάδων αὐτῆς (ὑποδιαιρέσεων τῶν μηνῶν) κατηργήθη τῷ 1805.

γένους μετερρύθμισε τῷ 46 π. Χ. τὸ Ῥωμαϊκὸν ἡμερολόγιον ἀντικαταστήσας τὸ σεληνιακὸν ἔτος διὰ τοῦ ἡλιακοῦ τοῦ ἀριθμοῦντος 365 ἡμέρας καὶ 6 ὥρας (διὸ καὶ τὸ σύστημα τῆς κατὰ τετραετίαν προσθήκης μιᾶς ἡμέρας (βισέκτου). Ἀλλὰ τὸ Ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον τὸ διατηρούμενον μέχρι σήμερον ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν πάσαις ταῖς Ἀνατολικαῖς χριστιανικαῖς ἐκκλησίαις ὑπέστη νέαν μεταρρύθμισιν ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ, ἣν παρεδέξαντο ὕστερον καὶ οἱ Προτεστάνται, τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Πάπα Γρηγορίου ΙΓ' τῷ 1582. Διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως ταύτης τὸ ἔτος διηρέθη ἀκριβέστερον εἰς 365 ἡμέρας 5 ὥρας καὶ 11' 48''· ἐντεῦθεν δὲ διέταξεν ὁ Γρηγόριος ἵνα κατὰ τὸ ἔτος 1582 ἀφαιρεθῶσιν ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 10 ἡμέραι (1) καὶ ἐν μέλλοντι ἐκ πάσης περιόδου 400 ἐτῶν ἀφαιρεθῶσι τρεῖς ἡμέραι ὡς πλεονάζουσαι (2).

(1) Ὁ πλεονάζων οὗτος ἀριθμὸς προέκυψεν ὡς δῆλον ἐκ τῆς μὴ ἀκριβείας τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου προστιθέντος εἰς 365 ἡμέρας ἑκάστου ἔτους 6 ὥρας ἀντὶ 5, 48' 46'', οὕτω δὲ ἐκ τῶν 6 ὡρῶν ἑκάστου ἔτους ἐν τέσσαρσιν ἔτεσιν ἀπετελεῖτο ἐμβόλιμος ἡμέρα ὁλόκληρος ἀντὶ μόνον 23 ὡρῶν 15' 4'' ἤτοι ἀνὰ πᾶσαν τετραετίαν προσετίθεντο ἐκ περισσοῦ 44' 6'', ἅτινα ἐν ἔτεσι 400 ἀπετέλεσαν τρεῖς ἡμέρας καὶ 2 ὥρας καὶ ἀπὸ 325 μέχρι 1582 10 περίπου ἡμέρας. Ἐντεῦθεν προῆλθεν ἵνα τῷ 1582 ἡ ἐαρινὴ ἰσημερία, ἡ ὑπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου τῷ 325 μ. Χ. προσδιορισθεῖσα διὰ τὴν 21 Μαρτίου, συμπέσῃ τῇ 11 Μαρτίου. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῇ μεταρρυθμίσει τοῦ Γρηγορίου ΙΓ' δὲν περιελήφθη καὶ ἡ διαφορὰ ἡ μεταξὺ 46 π. Χ. (τοῦ ἔτους δηλονότι τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου) καὶ τοῦ 325 μ.Χ. (τοῦ ἔτους τῆς συνόδου). Ἡ διαφορὰ ἐκείνη μένει πάντοτε σταθερὰ παράγουσα ἀνακρίβειαν περιοριζομένην μόνον εἰς τὸ μεταξὺ 46 π. Χ. καὶ 325 μ. Χ. χρονικὸν διάστημα.

(2) Ἀλλὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο ποσὸν δὲν ἀφαιρεῖται ἐν τέλει ἑκάστης περιόδου 400 ἐτῶν, ἀλλ' ἡ ἀφαίρεσις γίνεται οὕτω, ὥστε ἑκάστη ἑκατονταετηρίς, τοῦ ἀριθμοῦ τῆς ὁποίας τὰ δύο πρῶτα ψηφία δὲν ἀποτελοῦσι ποσὸν διαιρετὸν διὰ 4, νὰ μὴ ἔχῃ ἐν τῷ τελευταίῳ ἔτει τῆς τελευταίας τετραετίας βίσεκτον. Οὕτω τὰ ἔτη 1700, 1800, 1900 πρέπει νὰ ἔχωσι 28 μόνον ἡμέρας Φεβρουαρίου, κατὰ τὰ ἔτη δὲ ταῦτα ἡ διαφορὰ τοῦ Γρηγοριανοῦ ἡμερολογίου ἀπέναντι τοῦ Ἰουλιανοῦ αὐξάνεται κατὰ μίαν ἡμέραν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

1. Φυσιοϊστορικὰ ζητήματα ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Περὶ τῆς προϊστορικῆς περιόδου καθόλου. — Ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ πραγματευόμεθα ἐν ὀλίγοις τὴν πανάρχαιον, τὴν προϊστορικὴν καλουμένην περίοδον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πραγματικὴν ἱστορικὴν περίοδον τὴν ἀρχομένην ἀπὸ θετικωτέρων ἱστορικῶν παραδόσεων τῶν δι' ἱστορικῶν μνημείων, πρὸ πάντων διὰ μνημείων γραπτῶν, παραδεδομένων. Ἡ προϊστορικὴ αὕτη περίοδος κειμένη ἐκτὸς τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἱστορικῶν παραδόσεων παρέχει ἀφορμὴν εἰς γένεσιν διαφόρων θεωριῶν καὶ ζητημάτων συνδεομένων μετὰ γενικωτέρων θεωριῶν καὶ ζητημάτων ἀναγομένων εἰς τὴν φυσικὴν ἀρχὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὑπαγομένων εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν φυσικήν. Ἡ θετικὴ ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας ἐλάχιστα ἀσχολεῖται περὶ τὰς λεπτομερείας τῶν τοιούτων θεωριῶν καὶ ζητημάτων περιοριζομένη μόνον εἰς τὰ ἀσφαλέστατα τῶν συμπερασμάτων τῶν ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ γινομένων ἐρευνῶν. Ἀλλὰ καὶ τὰ συμπεράσματα ταῦτα ἐπὶ τοσοῦτον μόνον λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν, ἐφ' ὅσον περιβάλλονται μορφὴν ἱστορικὴν καὶ προβάλλονται τυπωδῶς ὡς ζητήματα ὑπ' αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου προταθέντα καὶ τυχόντα λύσεώς τινος ἐν τῇ ποιητικῇ ἢ ἐν τῇ μυθικῇ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν. Βεβαίως δὲν στεροῦνται σπουδαιότητος διὰ τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην ζητήματα φυσιοϊστορικὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀν-

θρώπου καὶ εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῇ δημιουργίᾳ τοῦ παντός, καὶ μάλιστα εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν γῆν καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ γήϊνα ὄντα, ἰδίως μὲν πρὸς τὰ ὀργανικά, ἰδιαίτατα δὲ πρὸς τὰ κατὰ τὴν φυσικὴν ζωὴν μάλιστα παρεμφερῆ πρὸς τὸν ἄνθρωπον ζῳϊκὰ ὄντα. Ἀλλά, μεθ' ὅλην τὴν σπουδαιότητα, ἣν ἔχουσι τὰ τοιαῦτα ζητήματα διὰ τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην, αὕτη, εἴτε ἐκτεινομένη εἰς τὰς περὶ τὰ τοιαῦτα ζητήματα θεωρίας, εἴτε καὶ ἁπλῶς παραδεχομένη ὡς ἀφετηρίαν τὰ βέβαια καὶ ἀσφαλῆ δοκοῦντα πορίσματα τῶν περὶ τὰ ζητήματα ταῦτα φυσιοϊστορικῶν θεωριῶν, ἐξέρχεται τῶν ὁρίων αὐτῆς καὶ ἀπόλλυσι τὸν ἰδιοφυᾶ ἐπιστημονικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα. Ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη, ἔχουσα ἀντικείμενον τὸν ἠθικὸν κόσμον τὸν ἐκ τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπορρέοντα, δὲν ἐξετάζει τὰ κατὰ τὴν γένεσιν αὐτὴν τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλὰ ταύτην λαμβάνουσα ὡς ἀφετηρίαν ἐξετάζει καὶ ἐρευνᾷ τὸ ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῆς τοιαύτης φύσεως προελθόν· καὶ τὴν ἔρευναν αὐτῆς ταύτην στηρίζει ἐπὶ τῶν ὑπὸ τοῦ λογικοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ καταλειφθέντων μνημείων τῶν φερόντων πάντοτε τὸν τύπον καὶ τὴν σφραγῖδα τῆς ἀνθρωπίνης ἐργασίας. Μόνον ἐν τῇ ἐρεύνῃ καὶ τῇ θεωρίᾳ τῶν τοιούτων μνημείων δύναται ἡ ἱστορία νὰ συγκρίνῃ τό τε ἔργον αὐτῆς καὶ τοὺς καρποὺς τοῦ τοιούτου ἔργου πρὸς τὰ πορίσματα τῶν φυσιοϊστορικῶν περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐρευνῶν. Ἐν πᾶσι δὲ τούτοις ἡ ἱστορία μελετᾷ πάντοτε τὸν ἄνθρωπον τῆς ἱστορίας, οὐχὶ τὸν ἄνθρωπον τῆς φύσεως· τὸν ἄνθρωπον τὸν ἀποκαλύπτοντα ἑαυτὸν διὰ τῆς ἱστορίας ἀπέναντι τῆς φύσεως, οὐχὶ τὸν ἀνθρωπον τῆς φύσεως τὸν ἀποκαλυπτόμενον ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ καὶ ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτῆς.

Ὁ παραδείσιος βίος τοῦ ἀνθρώπου. — Ἐν τοῖς ἱστορικοῖς μνημείοις, ἅπερ ὁ ἄνθρωπος, ἀφότου ἐν τῷ κόσμῳ εἰσῆλθεν εἰς τὸ στάδιον τοῦ ἱστορικοῦ βίου, κατέλιπε περὶ ἑαυτοῦ, μεγίστην σημασίαν ἔχουσιν ἐκεῖνα, ἐν οἷς αὐτὸς οὗτος ὁ ἄνθρωπος ἀπεκάλυψε καὶ ἐξεδήλωσε τὸ πρῶτον τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ συνείδησιν καὶ ἐχαρακτήρισε τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν ἱστορικὸν αὐτοῦ βίον ἐν τῇ πρώτῃ τούτου γενέσει. Τοιαῦτα μνημεῖα εἶναι αἱ περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου παραδόσεις τῶν κυριωτάτων καὶ σπουδαιοτάτων ἱστορικῶν λαῶν ἐφ' ὅσον αἱ παραδόσεις αὗται εἰσὶν ἀκραιφνῆ ἀπηχήματα ἀμέσου ἱστορικῆς συνειδήσεως τῶν λαῶν ἐκφε-

ρόμενα μεθ' ὅλης τῆς ποιητικῆς ἁπλότητος καὶ φυσικῆς ἀφελείας καὶ ὑποκειμενικῆς ἀληθείας. Ὑπὸ διττὴν ὄψιν παριστῶσιν αἱ παραδόσεις αὗται τὴν πρώτην ἀρχὴν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου· αἱ μὲν εἰκονίζουσιν αὐτὸν ὡς ἀπὸ μικροῦ καὶ ταπεινοῦ καὶ ἐνδεοῦς ἀρξάμενον καὶ βαθμηδὸν προαγόμενον εἰς ἀνάπτυξιν καὶ πολιτισμόν· αἱ δέ, καὶ αὗται εἰσὶν αἱ σπουδαιότεραι καὶ τῶν σπουδαιοτέρων ἱστορικῶν λαῶν παραδόσεις, παριστῶσι τὸν ἄνθρωπον βιοῦντα ἐν ἀρχῇ ἐν παραδείσῳ εὐδαιμονίας, ἐξ ἧς ἕνεκα τῆς ἁμαρτίας ἐκπεσὼν ἀπώλεσε μετὰ τῆς πρώτης ταύτης εὐδαιμονίας τὴν ἀθῳότητα καὶ κατεδικάσθη νὰ διέλθῃ τὸν βίον, μετὰ τὴν ἐκ τοῦ παραδείσου ἐξέλασιν, ἐν πάσῃ ἀθλιότητι ἐν μέσῳ ἀγώνων πολλῶν καὶ πόνων καὶ μόχθων διηνεκῶν μεχρισοῦ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πρώτην ἐκείνην εὐδαιμονίαν. Εἴπομεν ἤδη ἀλλαχοῦ (ἴδ. σελ. 19) πῶς ἡ Ἑλληνικὴ ποίησις ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Προμηθέως παρέστησε τὴν πτῶσιν τοῦ ἀνθρώπου (1), πτῶσιν προϋποθέτουσαν εὐδαίμονά τινα κατάστασιν παρεμφερῆ πρὸς τὸν ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς ποιήσεως διὰ τοῦ Ἡσιόδου ὑμνηθέντα χρυσοῦν αἰῶνα τῆς ἐν ἀθῳότητι καὶ φυσικῇ ἁπλότητι βίου εὐδαιμονίας. Καὶ ἄλλων δὲ λαῶν ἱστορικῶν Ἀσιατικῶν καὶ Εὐρωπαϊκῶν αἱ παραδόσεις αἱ ποιητικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ διηγοῦνται ἢ ὑπαινίσσονται εὐδαίμονά τινα κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου ἐν ἀρχῇ τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Πασῶν δὲ τούτων τῶν παραδόσεων ὁ πνευματικὸς πυρὴν ἔγκειται ἐν τῇ ἰδέᾳ, ἣν ἔχων ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ. Ἡ ἰδέα αὕτη εἶναι ἡ ἀντίθεσις τοῦ κόσμου τοῦ φυσικῶς πραγματικοῦ πρὸς τὸν κόσμον τὸν πνευματικὸν καὶ ἰδεώδη, ἀντίθεσις, ἣν ᾐσθάνθη καὶ ἐνόησεν ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῇ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως

(1) Σημειωτέον ὅτι ὁ περὶ τοῦ Προμηθέως μῦθος δὲν λέγει ῥητῶς περὶ τῆς εὐδαιμονίας, ἣν διῆγεν ὁ ἄνθρωπος πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Προμηθέως γενομένης κλοπῆς καὶ εἰς ἀνθρώπους μεταδόσεως τοῦ οὐρανίου πυρός, ἀλλ' ὑπονοεῖ τοιαύτην τινὰ εὐδαιμονίαν, ἀφοῦ λέγει ὅτι ἕνεκεν τῆς πράξεως τοῦ Προμηθέως ἐπέμφθη ἡ Πανδώρα εἰς τὸν κόσμον καὶ τότε ἐξῆλθον ἐκ τοῦ πίθου καὶ διεδόθησαν πᾶσαι αἱ συμφοραί. Αἱ περὶ τῆς πρώτης εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου Ἑλληνικαὶ παραδόσεις σαφέστερον παρεστάθησαν ποιητικῶς ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου ἐν τοῖς μύθοις τοῖς περὶ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ αἰῶνος, οὓς διεδέξαντο ὕστερον οἱ αἰῶνες τοῦ χαλκοῦ καὶ τοῦ σιδήρου οἱ πλήρεις ἀγώνων καὶ μόχθων καὶ ἀθλιότητος. Ὑπὸ βαθυτέραν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἔννοιαν ἡ περὶ παραδείσου εὐδαιμονίας καὶ τῆς ἐπακολουθησάσης ταύτῃ πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἰδέα παρεδόθη ἐν ταῖς περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου παραδόσεσι τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ὑπὸ ὑψηλὴν ἔννοιαν θρησκευτικὴν καὶ ἠθικὴν ἐδογματίσθη καὶ ἐδιδάχθη ἐν τῇ Χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ.

καὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Βεβαίως ἐντεῦθεν δὲν ἔπεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος, μόλις ἐδημιουργήθη ἐν τῷ κόσμῳ, ἤρξατο τοῦ ἔργου τῆς ἡμερώσεως ἐν γνώσει καὶ συνειδήσει τῆς λογικῆς αὐτοῦ φύσεως καὶ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ προορισμοῦ, ἐμπνεόμενος πάντοτε ὑπὸ τοῦ ἰδεώδους κόσμου τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. Ἀλλὰ ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνθρωπίνης ἡμερώσεως. Τὸ ζήτημα τοῦτο κείμενον ἐκτὸς τοῦ θετικοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας, δὲν δύναται βεβαίως νὰ λυθῇ ἱστορικῶς διὰ τῆς ποιήσεως ἢ τῶν ποιητικῶν καὶ μυθικῶν παραδόσεων. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου οὐδ' ἡ ἱστορία τῆς φύσεως οὐδ' αὐτὴ ἡ τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου εἰσὶ κεκλημέναι νὰ λύσωσι τὸ μέγα ζήτημα τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἅπασα ἡ ἀξία ἡ ἱστορικὴ τῶν μνημονευθεισῶν ἀνωτέρω ποιητικῶν παραδόσεων τῶν διαφόρων λαῶν περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἔγκειται οὐχὶ ἐν τῇ δι' ἱστορικῆς ὁδοῦ καὶ μεθόδου ἀνεφίκτῳ ἀντικειμενικῇ ἀληθείᾳ τῶν παραδόσεων αὐτῶν, ἀλλ' ἐν τῇ εἰκόνι, ἣν παρέχουσι τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας. Αἱ παραδόσεις ἐκεῖναι παριστῶσι τὸν ἄνθρωπον ὁμολογοῦντα καὶ μαρτυροῦντα αὐτὸν τὴν ποιητικότητα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τὸ πνευματικὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Αἱ αὐταὶ παραδόσεις μαρτυροῦσιν ὅτι καθ' ὃν χρόνον ἐν τῷ ἱστορικῷ βίῳ τῶν ἀξιολογωτάτων λαῶν ἐξηγέρθη τὸ πρῶτον εἴτε ἀμυδρῶς καὶ λεληθότως ἢ σαφῶς καὶ ἐν ἐπιγνώσει ἡ συνείδησις ἡ ἱστορική, ἡ συνείδησις αὕτη ἐξεδηλώθη μετὰ σπουδῆς καὶ τάσεως πρὸς τὸ ἰδεῶδες. Τὸ δὲ ἰδεῶδες τοῦτο, τὸ παρακολουθοῦν τὴν πρώτην εἰς ἱστορικὸν βίον ἀνάνηψιν ἀποδείκνυσιν, ὡς οὐδὲν ἄλλο, τὴν λογικότητα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ δίδωσιν ἐκ τῶν προτέρων τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῷ ἱστορικῷ βίῳ τὸ χρῖσμα καὶ τὴν σφραγῖδα τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς, ἥτις εἶναι ἡ λογικότης, καὶ τοῦ ὑψίστου προορισμοῦ, ὅστις δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄλλως ἢ ὡς *ἐντελέχεια* τῆς λογικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ παραδόσεις τῆς Ἱερᾶς γραφῆς περὶ τῆς ἀρχικῆς εὐδαιμονίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἕνεκεν ἁμαρτίας πτώσεως αὐτοῦ, αἱ ἀποτελέσασαι τὸ μέγα καὶ ὑψηλὸν δόγμα τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας περὶ τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς ἕνεκεν ταύτης πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς διὰ τῆς θείας χάριτος ἀπολυτρώσεως αὐτοῦ, ἀνήγαγον εἰς ὑψίστην ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀλήθειαν τὴν περὶ τῆς λογικῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου παράδοσιν. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ σπουδαιότεροι τῶν φιλο-

σόφων ἱστορικῶν οἱ κατὰ μέρος ἢ καθόλου ἀμφισβητήσαντες τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν τοῦ δόγματος ἢ μᾶλλον ἐπὶ τὸ ὀρθολογιστικώτερον πειραθέντες νὰ ἑρμηνεύσωσι τὰς τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς παραδόσεις, ἠναγκάσθησαν νὰ ὁμολογήσωσιν ἐμμέσως τὴν μεγάλην ἀλήθειαν τὴν ὑπολανθάνουσαν ἐν ταῖς παραδόσεσιν ἐκείναις περὶ τοῦ θείου καὶ ἰδεώδους, δι' οὗ ἡ ἀνθρωπότης, ἔκπαλαι ἐμφορουμένη τῶν ἔνδοθεν ἐκ τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ βίου καὶ ἐκ τῆς συνειδήσεως τῆς πνευματικότητος αὐτοῦ ἀπορρεουσῶν ἀληθειῶν, περιέβαλε τὴν ἀρχὴν τοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ. Παραθέτομεν ἐνταῦθα τὰ ὅσα περὶ τούτων ἔγραψεν ὁ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἐμβριθὴς φιλόσοφος Ἰωάννης Χοῦβερ (1).

«... Πᾶν ὅ,τι σήμερον πιστεύομεν ὅτι ἠξεύρομεν περὶ τῆς πρώτης καταστάσεως τοῦ ἡμετέρου γένους, εἶναί τις ὑπαινιγμὸς ὅτι τοῦτο ἐκ μικρῶν καὶ ταπεινῶν ὡρμήθη πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ καὶ μόνον κατὰ μικρὸν διὰ μακρᾶς καὶ ἐπιπόνου ἐργασίας καὶ ἐν μέσῳ βαρέων μόχθων καὶ ἀγώνων ἀγωνιζόμενον ἀνύψωσεν ἑαυτό. Ἡ τε ἀνθρωπότης ἅπασα, καὶ πᾶς ἄνθρωπος ἐν αὐτῇ, δὲν εἶναί τι οἰκοθεν τέλειον προϊόν, οὐδ' ἡ πορεία τοῦ βίου αὐτῆς εἶναι οἵα ἡ ἀσφαλὴς καὶ εἰρηνικὴ αὔξησις φυτοῦ τινος· τοὐναντίον ἡ ἱστορία εἶναι ἀγὼν τοῦ πνεύματος ἐναντίον τῆς φύσεως, τῆς τε περιβαλλούσης αὐτὸν ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐν τῷ ἰδίῳ τοῦ ἀνθρώπου ὀργανισμῷ ἀμέσως περιεχούσης αὐτόν. Ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καθυποτάσσει ὁ ἄνθρωπος ὑφ' ἑαυτὸν τὴν φύσιν καὶ ἀναπτύσσει τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, τὸν νοῦν καὶ τὴν ἠθικὴν βούλησιν, καθιστάμενος οὕτω αὐτὸς οὗτος ἴδιον αὐτοῦ ἔργον. Τὸ εἰδύλλιον τὸ περὶ τοῦ εὐδαίμονος τόπου, ἐν ᾧ ὑπῆρξεν ἡ κοιτὶς τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς καὶ αἱ ποιητικαὶ παραδόσεις περὶ χρυσοῦ τινος αἰῶνος, ὅστις ἀφανίζεται βυθιζόμενος εἰς μακρὰν ὄπισθεν ἡμῶν κείμενον παρελθόν, περιέχουσι λείψανόν τι πραγματικῆς ἀληθείας κατὰ τοῦτο μόνον, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ἀληθῶς ὅτι ἡ πρώτη νηπιότης τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἁπλοῦ, τοῦ μηδένα ἔχοντος τρόπον ἀμύνης, προσεβλήθη θυελλωδῶς ὑπὸ τῶν ταλαιπωριῶν καὶ τῶν τρόμων τοῦ ὑστέρου αὐτοῦ βίου· τοὐναντίον δὲ πιστεύομεν ὅτι ὡς ὅρος ἀπαραίτητος τῆς διατηρήσεως καὶ προαγωγῆς τοῦ νεαροῦ γένους πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀγαθή τις φύσις καί τις διὰ τοῦ δεσμοῦ τῆς συγγενείας εἰρηνικὴ συμβίωσις τῆς πρώτης οἰκογενείας. Καὶ ὅμως οὐδεμία γνῶσις πραγματική, ἀλλὰ μόνον ἐπισφαλεῖς εἰκασίαι

(1) I. Huber. Wissenschaftliche Tagesfragen.

ἐπανάγουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ἐπαύριον τῆς γενέσεως τῆς ἀνθρωπότητος, ἧς τὴν πρώτην πατρίδα οὐδέποτε δυνάμεθα πλέον νὰ πατήσωμεν. Ἀλλὰ ἡ ὑπόθεσις περὶ ἰδεώδους τινὸς ἀρχικῆς καταστάσεως τοῦ ἡμετέρου γένους δὲν ἐπιβεβαιοῦται ὑπὸ τῆς φυσικῆς θεωρίας τῶν πραγμάτων, οὔτε δὲ ἡ ἐμπειρικὴ ἐπιστήμη οὔτε ἡ φιλοσοφία ἔχουσιν ἐπαρκεῖς πρὸς παραδοχὴν αὐτῆς λόγους. Ὅσον ὀλίγον δι' ἡμᾶς τὸ σπέρμα εἶναι ἄνθος, τοσοῦτον ὀλίγον ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι κατάστασις ὑψηλοτέρας ἡμερώσεως. Ἐν τῇ σημερινῇ θεωρίᾳ τὸ ἰδεῶδες κεῖται οὐχὶ ἐν τῷ παρελθόντι, ἀλλ' ἐν τῷ μέλλοντι. Ἡ σκέψις δὲ καὶ ἡ ἐλπὶς αὕτη ὑπεκκαίει τὸν ἡμέτερον ζῆλον καὶ δίδωσιν ἡμῖν δύναμιν ἐν τῷ ἐργάζεσθαι πρὸς ὄφελος τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐν τῷ καθιστάναι τὴν ἐργασίαν ταύτην ἠθικήν. Ἐν τῇ σκέψει καὶ ἐν τῇ ἐλπίδι ταύτῃ ἐξαφανίζεται ἡ ἀπαισιόδοξος περὶ τῆς τύχης τοῦ ἀνθρώπου θεωρία, ἥτις πλέον ἢ ἄλλοτέ ποτε ἐπιπολάζει νῦν ἐν ἡμῖν καὶ ἐμφανίζεται οὐχὶ ὡς ἐπιστημονικὴ ἐπίγνωσις, ἀλλ' ὡς ἐξομολόγησις φιλησύχου τινὸς καὶ ἐκτεθηλυμένης γενεᾶς. Ἡ ἀπαισιοδοξία αὕτη θεωμένη ἀναδρομικῶς τὸν ῥοῦν τῆς ἱστορίας εἶναι τοσοῦτον ἀμβλύωψ, ὥστε δὲν δύναται νὰ ἴδῃ τὴν πρόοδον· ῥίπτουσα δὲ τὸ βλέμμα ἐπὶ τὰ προβλήματα τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος εἶναι τοσοῦτον πλεονέκτις καὶ τοσοῦτον ἀσθενής, ὥστε δὲν δύναται νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τούτων. Ὀδυρομένη ἀσθενικῶς διὰ τὰς θλίψεις τοῦ βίου, ὃν αὐτὴ δὲν δύναται νὰ διαμορφώσῃ ἠθικῶς οὐδ' ἐπαρκῶς δι' ἐπιζητήσεως *τῶν πραγματικῶν ἀγαθῶν*, δὲν ἐννοεῖ τὴν ὑπεροχὴν τῆς ἡρωϊκῆς τύχης τοῦ Ὀδυσσέως ἀπέναντι τῆς ζωῆς τῶν Φαιάκων· δὲν γινώσκει καὶ δὲν ἐννοεῖ τὴν ἀνάγκην τοῦ ἐναντίον τῆς φύσεως ὑπὲρ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πνεύματος ἀγῶνος οὐδὲ τὴν εὐδαιμονίαν τὴν ἐπιγινομένην εἰς τὸ πνεῦμα ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς ἐνεργείας, τῆς κινήσεως τῶν δυνάμεων καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιδόσεως αὐτοῦ. Ἡ τοιαύτη ἀπαισιοδοξία, ἀπολύουσα ἑαυτὴν πλεονεκτικῶς ἀπὸ τῆς μεγάλης ἐργασίας τῆς ἱστορίας, δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὴ τῆς ἠθικῆς ἐκείνης ἀνοχῆς τῆς διαλλαττούσης τὸν ἄνθρωπον μετὰ τῆς τύχης αὐτοῦ καὶ παρεχούσης ἐλπίδας περὶ ἐπιτυχοῦς ἐπιδόσεως τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς εὐδαιμονίας τῆς ἀνθρωπότητος.

«Ἡ νεωτέρα ἱστορικὴ ἔρευνα δὲν φαίνεται συμβιβαζομένη ἐν πᾶσι μετὰ τῶν μνημονευθεισῶν περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου παραδόσεων. Ἀλλ' ὅμως ἡ φιλοσοφία δὲν θέλει δυνηθῇ πάντως ν' ἀρνηθῇ

τὴν *βαθεῖαν* ἀλήθειαν τὴν ἐγκειμένην ἐν ταῖς περὶ τοῦ κληρονομικοῦ ἁμαρτήματος παραδόσεσι. Τοιαῦται ἰδέαι δὲν λαμβάνουσιν ἀρχὴν ἁπλῶς ἀπὸ *τεχνητῶν σκέψεων*, ἀλλ' εἰσὶ διανοήματα *κοσμοϊστορικά*, *ἀπαντήσεις*, ἃς αὐτὴ ἡ ἀνθρωπότης ἔδωκεν ἑαυτῇ ἐν τοῖς μεγάλοις προβλήμασι τοῦ βίου αὐτῆς. Ἐν πάσαις ταῖς ἄνω μνημονευθείσαις παραδόσεσιν ἡ ἀνθρωπίνη ὕπαρξις παρίσταται ὑπὸ ἔποψιν ἠθικήν, καὶ ὁ ἐπίγειος οὗτος βίος νοεῖται ὡς προωρισμένος εἰς πνευματικήν τινα ἔξαρσιν ὑψοῦσαν αὐτὸν ἐκ τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ φυσικῆς καταστάσεως τῆς μὴ συναδούσης ἔτι πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ πνεῦμα εὑρίσκεται ἐν ἀρχῇ βεβυθισμένον εἰς τὴν φύσιν καὶ δεδεσμευσμένον ὑπὸ πλεονεκτικῶν τινων ὁρμῶν· ἀλλ' ὅταν ἐξεγερθῇ ἐν αὐτῷ ἡ συνείδησις ὑψηλοτέρων σκοπῶν καὶ ἠθικῶν καθηκόντων, νοεῖ ἑαυτὸ ὡς εὑρισκόμενον ἐν καταστάσει, ἣν πρέπει νὰ ὑπερβάλῃ, ἐὰν πρέπῃ νὰ ἔλθῃ εἰς ἑαυτὸ ἤτοι νὰ καταστῇ λογικὸν καὶ ἐλεύθερον πνεῦμα. Τοιαύτη τις κατάστασις φαίνεται αὐτῷ ὡς ἔμφυτον κακόν· καὶ ἐνόσῳ δὲν κατανοεῖ ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη εἶναι ἀναγκαία, ἵνα διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐργασίας ἀναπτύξῃ ἑαυτό, παράγονται τὰ φιλοσοφήματα ἐκεῖνα περὶ τῆς ἐξ ἀγνοτέρας τινὸς καὶ ὑψηλοτέρας ὑπάρξεως διὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐπελθούσης πτώσεως. Καὶ αἱ θεωρίαι αὗται περιέχουσιν ἅμα καί τινα *θεοδικίαν*, περιέχουσι μάλιστα καί τι πλέον: τὴν διατήρησιν τῆς εἰς Θεὸν πίστεως. Διότι ἀπέναντι τῶν κακιῶν τοῦ κόσμου καὶ τῶν δεινῶν τῆς ἱστορίας ταλαιπωριῶν ἐγείρεται ἐν ταῖς τεθλιμμέναις καρδίαις ἡ εἰς τὸν ἀγαθὸν δημιουργὸν καὶ εἰς τὴν διέπουσαν τὸν κόσμον Πρόνοιαν πίστις. Ἐξ ὁρμῆς ἄρα θρησκευτικῆς καὶ ἐξ ἐπιγνώσεως ἠθικῆς ἐγεννήθησαν αἱ παραδόσεις ἐκεῖναι ὡς τις αὐτόματος φιλοσοφία· μόνον δὲ ἐπιπόλαιός τις καὶ πάσης ἰδέας κενὸς ὀρθολογισμὸς δύναται νὰ παρανοήσῃ τάς τε παραδόσεις καὶ τὴν βαθείαν τούτων ἔννοιαν. . . Ὁπόταν ὁ ἄνθρωπος νοῇ τὴν ὑψηλοτέραν αὐτοῦ φύσιν, νοῇ δὲ καὶ τὰς ταύτης ἀπαιτήσεις, εὑρίσκει ὅτι εἶναι γυμνὸς καὶ αἰσχύνεται, ἤτοι εὑρίσκει ἑαυτὸν ἐν καταστάσει φυσικῇ μὴ συναδούσῃ πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν αὐτοῦ φύσιν. Ἡ νόησις αὕτη μεθίσταται εἰς ὁρμὴν πρὸς ἔξαρσιν ἠθικὴν ἐν τῇ σοβαρᾷ καὶ ἐπιπόνῳ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἐργασίᾳ, δι' ἧς ὁ ἄνθρωπος διαρρήγνυσι τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν ζῳώδη κατάστασιν καὶ ἀγωνίζεται νὰ ἀρθῇ εἰς ὕπαρξιν λογικὴν καὶ ἠθικήν. Ὅσῳ δὲ μᾶλλον ἐπιτυγχάνει τοῦ τοιούτου, τοσούτῳ πλέον ἐρμηνεύει ὡς εὐλογίαν τὴν κατάραν, μεθ' ἧς ἐξεδιώχθη ἐκ τοῦ

τόπου τῆς ἀρχικῆς εὐδαιμονίας, καὶ ἐννοεῖ ὅτι αἱ ἀνάγκαι καὶ τὰ παθήματα, οἱ πόνοι καὶ οἱ ἀγῶνες αὐτοῦ (1), εἰσὶν ἀναγκαῖος πρὸς

(1) Πρόλ. Schiller Etwas über die erste Menschengesellschaft nach dem Leitfaden der mos. Urkunde. Übergang der Menschen zur Freiheit und Humanität. «Διὰ τῶν ἡνιῶν τῆς φυσικῆς ὁρμῆς ἔδει ἡ *Πρόνοια* νὰ ὁδηγήσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν βίον, καὶ ἐπειδὴ τὸ λογικόν αὐτοῦ δὲν εἶχεν ἔτι ἀναπτυχθῇ, ἔδει νὰ ἴσταται ὄπισθεν αὐτοῦ δίκην τροφοῦ ἀγρύπνου. Διὰ τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης ἐδηλώθη αὐτῷ ἡ ἀνάγκη τῆς τροφῆς. Ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου ἐδεῖτο πρὸς πλήρωσιν τῆς ἀνάγκης ταύτης, ἡ φύσις εἶχε θέσει περὶ αὐτὸν ἐν ἀφθόνῳ προμηθείᾳ· αὕτη δὲ διὰ τῆς γεύσεως καὶ ὀσφρήσεως ὡδήγει αὐτὸν πρὸς ἐκλογήν. Διὰ τὸ πρᾶον τοῦ κλίματος εἶχε καταλίπει αὐτὸν ἡ φύσις γυμνὸν καὶ διὰ γενικῆς τινος περὶ αὐτὸν εἰρήνης εἶχεν ἀσφαλίσει τὴν ζωὴν αὐτοῦ καὶ ἄνευ ὅπλων ἀμύνης. Ὡς πρὸς τὴν διατήρησιν τοῦ γένους εἶχε λάβει πρόνοιαν ἡ αὐτὴ φύσις διὰ τῆς γενετησίου ὁρμῆς. Οὕτω ὡς φυτὸν καὶ ζῷον ὁ ἄνθρωπος ἦτο τέλειον. Καὶ τὸ λογικὸν αὐτοῦ εἶχεν ἀρχίσει πόρρωθεν ν' ἀναπτύσσῃ ἑαυτό. Ἐπειδὴ δηλονότι ἡ φύσις ἐσκέπτετο ἔτι περὶ αὐτοῦ καὶ ἐφρόντιζε καὶ ἐνήργει χάριν αὐτοῦ, διὰ τοῦτο αἱ δυνάμεις αὐτοῦ εὐκολώτερον καὶ μᾶλλον ἀκωλύτως ἠδύναντο νὰ στραφῶσιν ἐπὶ τὴν ἤρεμον θεωρίαν, καὶ τὸ λογικόν αὐτοῦ, μὴ διασπώμενον ὑπὸ μηδεμιᾶς φροντίδος, ἠδύνατο ἀδιαταράκτως νὰ κατασκευάσῃ τὸ ὄργανον αὐτοῦ, τὴν γλῶσσαν, καὶ νὰ συναρμόσῃ τὸ λεπτὸν *μέλος* τῶν διανοημάτων. Ὥσπερ ἐν συναισθήσει εὐδαιμονίας ἔρριπτε νῦν τὸ βλέμμα πέριξ αὐτοῦ ἐν τῇ δημιουργίᾳ. Τὸ φαιδρὸν αὐτοῦ αἴσθημα ἀντελαμβάνετο ἀφιλοκερδῶς καὶ ἀγνῶς πάντων τῶν φαινομένων καὶ ἐτίθει αὐτὰ καθαρῶς καὶ εἰλικρινῶς ἐν τῇ ζωηρᾷ μνήμῃ. Γλυκεῖα καὶ φιλομειδὴς ἦτο λοιπὸν ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ οὕτω ἔδει νὰ ἦναι, ἐὰν ἔμελλε νὰ ἐπιρρώσῃ αὐτὸν διὰ τὸν ἀγῶνα τὸν ἐπικείμενον αὐτῷ... Ἐὰν ἡμεῖς τὴν φωνὴν ἐκείνην τοῦ Θεοῦ τὴν ἐν Ἐδέμ, τὴν ἀπαγορεύσασαν τῷ ἀνθρώπῳ τὸ δένδρον τῆς γνώσεως, μεταβάλωμεν εἰς φωνὴν τοῦ ἀνθρωπίνου ὁρμεμφύτου τοῦ ἀποτρέψαντος αὐτὸν ἀπὸ τοῦ δένδρου τούτου, κατὰ τὴν ἑρμηνείαν ταύτην ἡ λεγομένη ἀπείθεια τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν θείαν ἐκείνην ἐντολὴν οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ *ἀποστασία τις ἀπὸ τοῦ ὁρμεμφύτου αὐτοῦ*, ἄρα ἡ πρώτη ἐκδήλωσις τῆς ἀντενεργείας αὐτοῦ, τὸ πρῶτον τόλμημα τοῦ λογικοῦ αὐτοῦ, ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως. Ἡ ἀποστασία αὕτη τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ ὁρμεμφύτου, ἥτις ἐπήνεγκε μὲν εἰς τὴν δημιουργίαν τὸ ἠθικὸν κακόν, ἀλλ' ἐπήνεγκεν αὐτὸ μόνον ἵνα οὕτω καταστήσῃ κατορθωτὸν τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν· ἡ ἀποστασία αὕτη, εἶναι ἀναντιρρήτως τὸ εὐτυχέστατον καὶ μέγιστον γεγονὸς ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ· ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης λαμβάνει ἀρχὴν ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, ἐνταῦθα ἐτέθη ὁ πρῶτος ἀκρογωνιαῖος λίθος πρὸς τὴν ἠθικότητα αὐτοῦ. Ὁ ἀνὴρ ὁ διδάσκων τὸν λαὸν δικαιοῦται πάντως νὰ πραγματευθῇ τὸ γεγονὸς τοῦτο ὡς πτῶσιν τοῦ πρώτου ἀνθρώπου καί, ὅσον τοῦτο χωρεῖ, ν' ἀρυσθῇ ἠθικὴν ἐντεῦθεν διδασκαλίαν· ἀλλὰ καὶ ὁ φιλόσοφος οὐδὲν ἧσσον δικαιοῦται νὰ συγχαρῇ ἐν συνόλῳ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἐπὶ τῷ σπουδαίῳ τούτῳ πρὸς τελειότητα βήματι. Ὁ πρῶτος δικαιοῦται νὰ καλέσῃ τὸ γεγονὸς πτῶσιν, διότι ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ ἀθῴου δημιουργήματος ἐγένετο ἔνοχον, ἀπὸ τελείου *πράγματος* τῆς φύσεως ἐγένετο ἀτελὴς *ἠθικὴ οὐσία*, ἐξ εὐτυχοῦς ὀργάνου ἀτυχὴς τεχνίτης. Ὁ φιλόσοφος δικαιοῦται τὸ γεγονὸς νὰ καλέσῃ βῆμα γιγάντιον, διότι δι' αὐτοῦ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ δούλου τῶν φυσικῶν ὁρμῶν κατέστη δημιούργημα ἐνεργοῦν ἐλευθέρως, ἐξ *αὐτομάτου* οὐσία ἠθικὴ καὶ διὰ τοῦ βήματος τούτου προσῆλθε τὸ πρῶτον εἰς τὴν κλίμακα, τὴν μέλλουσαν μετὰ πάροδον χιλιετηρίδων νὰ ἀγάγῃ αὐτὸν εἰς

ἀνάπτυξιν αὐτοῦ μοχλός· τοσούτῳ πλέον ἐν μέσῳ τῶν ἀγώνων τούτων διατηρεῖται ἡ πίστις πρὸς τὴν ἠθικὴν τάξιν τοῦ κόσμου, διότι οἱ ἀγῶνες οὗτοι ὑψοῦσι τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὴν πίστιν ταύτην καὶ δὲν καταλείπουσιν αὐτὸν εἰς τὴν διάκρισιν στενῆς καὶ μύωπος θεωρίας, ἥτις διὰ τὰ καθέκαστα παρορᾷ τὸν μέγαν τοῦ ὅλου χαρακτῆρα. Καὶ ἐν τοιαύτῃ ἀντιλήψει τῆς ἱστορίας αἱ περὶ ἀπολυτρώσεως διδασκαλίαι ἠθικῆς τινος θρησκείας οὐ μόνον ἄθικτοι μένουσιν, ἀλλὰ καὶ ἐπιρρώννυνται, οὐδὲν δ' ἀφαιρεῖται ἀπὸ τῆς λατρείας τῶν μεγάλων ἐκείνων κοσμοϊστορικῶν προσώπων, ἅτινα ἐκ τοῦ βάθους τῆς ἐνθέου ψυχῆς αὐτῶν ἔδωκαν νέας καὶ ἰσχυρὰς ὁρμὰς εἰς τὴν ὕψωσιν τοῦ ἀνθρώπου. «Φῶς ἐκ τοῦ σκότους!». Τοῦτο εἶναι τὸ ἐξαγόμενον τῆς αἰωνίου ἱστορικῆς ἐπιγνώσεως ἡμῶν καὶ τὸ ἐξαγόμενον τοῦτο νοεῖται ὅλως κατὰ τὴν ἔννοιαν ἠθικῆς τινος καὶ ἐπὶ θεογνωσίας στηριζομένης περὶ τοῦ κόσμου θεωρίας».

Ὡς εἴπομεν, καίτοι αἱ θεωρίαι αὗται, ὁμοίας ταῖς ὁποίαις εἶχεν ἐξενέγκει καὶ ὁ Ἔρδερος (1), ἀπάδουσιν ἐν πολλοῖς πρὸς τὰς διὰ τῶν

αὐτεξουσιότητα. Νῦν ἡ ὁδὸς ἡ ἄγουσα πρὸς ἀπόλαυσιν ἐγένετο μακρά. Ἐν ἀρχῇ ἤρκει νὰ ἐκτείνῃ τὴν χεῖρα ἵνα τῇ ἐπιθυμίᾳ ἀκολουθήσῃ ἡ ἀπόλαυσις· ἀλλὰ νῦν ἔδει νὰ σκεφθῇ καὶ μεταξὺ ἐπιθυμίας καὶ ἀπολαύσεως νὰ παρεμβάλῃ ἐργασίαν καὶ πόνον. Ἦρθη ἡ εἰρήνη ἡ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ζῴων. Ἡ ἀνάγκη παρώρμησε τὸ ζῷον ἐναντίον τῶν φυτειῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ κατ' αὐτοῦ τούτου· καὶ νῦν ὁ ἄνθρωπος ἔδει διὰ τοῦ λογικοῦ αὐτοῦ νὰ πορίσῃ ἑαυτῷ ἀσφάλειαν καὶ διὰ τῆς τέχνης ὑπεροχὴν δυνάμεων φυσικῶν ἐναντίον τοῦ ζῴου, οἵαν ὑπεροχὴν δὲν εἶχεν ἀπονείμει αὐτῷ ἡ φύσις· ἔδει νῦν νὰ ἐφεύρῃ ὅπλα καὶ διὰ στερεῶν οἰκημάτων νὰ ἀσφαλίσῃ τὸν ὕπνον αὐτοῦ ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν. Οὕτω δὲ ἠδύνατο διὰ πάντα κίνδυνον ἀποσοβηθέντα νὰ γνωρίζῃ χάριν αὐτὸς εἰς ἑαυτόν. Διὰ τοιούτου ἀγῶνος καθιστάμενος εὐγενὴς δὲν ἠδύνατο νὰ ποθήσῃ τὴν πρώτην ἐκείνην εὐδαιμονίαν, παρεγνώριζε δὲ ἑαυτὸν ὁσάκις ἐν μέσῳ τῆς θλίψεως καὶ τῶν ἀναγκῶν ἐπόθει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν παράδεισον ἐκεῖνον. Ὁσάκις περιέπιπτεν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τῆς ἀργίας καὶ τῆς νωθρότητος, ἐσωτερική τις ὁρμὴ ἰσχυρά, ἡ ἀφυπνιζομένη ὁρμὴ τῆς αὐτενεργείας, κατεδίωκεν αὐτὸν ἐν τῇ εὐδαιμονίᾳ ἐκείνῃ καὶ καθίστα ἀτερπεῖς τὰς ἡδονάς, ὅσας δὲν ἐδημιούργει αὐτὸς δι' ἑαυτόν. Οὕτω ἐνῷ ὁ φυσικὸς παράδεισος καθίστατο δι' αὐτὸν ἐρημία, αὐτὸς τὴν ἐρημίαν ἠγωνίζετο νὰ μεταβάλῃ εἰς νέον παράδεισον διὰ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ. Ἀλλ' ἤθελεν εἶσθαι εὐτυχὲς τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἐὰν εἶχε ν' ἀγωνίζηται μόνον κατὰ τῆς ἀφορίας τοῦ ἀγροῦ, τῆς ἔχθρας τῶν θηρίων καὶ κατὰ τῆς θυελλώδους φύσεως, οὐχὶ δὲ καὶ κατ' ἄλλου χείρονος ἐχθροῦ! Ἡ ἀνάγκη ἐπίεσεν αὐτόν, πάθη ἐξηγέρθησαν καὶ ὥπλισαν αὐτὸν ἀμέσως ἐναντίον τῶν ὁμοίων αὐτοῦ. Ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου ἔδει νὰ ἀγωνίζηται τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα, ἀγῶνα μακρὸν καὶ πονηρόν, μὴ περατωθέντα ἔτι καὶ νῦν· ἀλλ' ἐν τούτῳ τῷ ἀγῶνι μόνον ἠδύνατο νὰ μορφώσῃ καὶ προαγάγῃ τὸ λογικὸν καὶ τὴν ἠθικότητα».

(1) Herder Ideen X 6. «Ἓν μόνον ἀπηγορευμένον δένδρον ὑπάρχει ἐν τῷ παραδείσῳ καὶ τὸ δένδρον τοῦτο φέρει, καθὰ ἔπεισεν ὁ ὄφις τὸν ἄνθρωπον, τὸν καρπὸν τῆς

ὑψηλῶν δογμάτων τῆς ἀμωμήτου ἡμῶν πίστεως ἐξαγγελλομένας περὶ τῶν αἰτίων τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀληθείας, οὐχ ἧττον συνάδουσι ταῖς ἀληθείαις ταύταις κατὰ τὴν γενικὴν ταύτην ἀρχήν, ὅτι εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀναγνωρίζουσι τὴν ἰδιότητα τοῦ συνειδέναι τὴν θείαν αὐτῆς καὶ πνευματικὴν καταγωγήν. Βεβαίως πλὴν τῶν ἄνω ἐκτεθεισῶν θεωριῶν καὶ ἄλλαι ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀνθρώπου δυνατὸν νὰ προβληθῶσι καὶ προεβλήθησαν θεωρίαι καὶ ζητήματα, ἅτινα ἐκ πρώτης ἀρχῆς φαίνονται ὡς ἀνατρέποντα τὰς ἐκ τῶν ἱερῶν παραδόσεων ἀπορρεούσας περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἰδέας ἡμῶν. Ἀλλὰ κατ' οὐσίαν αἱ θεωρίαι αὗται οὐδὲν μεταβάλλουσιν εἰς ὅ,τι ἡ θρησκεία, ἡ παράδοσις καὶ ἡ ψυχολογία διδάσκουσιν ἡμᾶς περὶ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ περιβόητος περὶ ἐξελίξεως θεωρία, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν εἶναί τις νέα, ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου φυσιοδίφου Δαρβίνου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ τὸ πρῶτον ἐξενεχθεῖσα, ὡς συνήθως πιστεύουσιν οἱ πολλοί. Ὁ Ἔρδερος γράφων ἤδη τῷ 1784 τὰς περιφήμους αὐτοῦ «Ἰδέας τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας», ἐξ ὧν ἱκαναὶ περικοπαὶ ληφθεῖσαι ἐσημειώθησαν πολλαχοῦ τῆς πραγματείας ταύτης, ὡς θεμελιώδη νόμον ἐν τῷ ζωϊκῷ ὀργανισμῷ ἐθεώρησε τὴν ἀρχήν, καθ' ἣν «πάντα τὰ δημιουργήματα, ὅσῳ πλέον πλησιάζουσι τῷ ἀνθρώπῳ, ἔχουσι μείζονα ἢ ἧττονα ὁμοιότητα πρὸς αὐτόν, καὶ ὅτι ἡ φύσις ἐν τῇ ἀπείρῳ ποικιλίᾳ, ἣν ἀγαπᾷ, φαίνεται ὅτι πάντα τὰ ἔχοντα ζωὴν ἔπλασε κατά τινα ἀρχικὸν τύπον τοῦ ὀργανισμοῦ (1) καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ κέντρον τῆς ζωϊκῆς δημιουργίας, εἶναι δηλονότι ὁ ἐξειργασμένος τύπος, ἐν ᾧ οἱ χαρακτῆρες πάντων τῶν γενῶν συνάγονται περὶ αὐτὸν ὡς ἐν τελειοτάτῳ κεφαλαίῳ». Καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης ὁρμώμενος ἐθεώρει τὸν πίθηκον ὡς ἐν τοῖς ζῴοις

τοῦ Θεοῦ σοφίας, ἧς ὀρέγεται ὁ ἄνθρωπος. Καὶ ἠδύνατο νὰ ὀρεχθῇ τινος ὑψηλοτέρου; καὶ ἠδύνατο ἐν τῇ πτώσει αὐτοῦ νὰ καταστῇ εὐγενέστερος; Ἂς παραβάλῃ τις, ἔστω καὶ ὡς ἁπλῆν ἀλληγορίαν, τὴν παράδοσιν ταύτην πρὸς τὰς τῶν ἄλλων λαῶν παραδόσεις, ἵνα ἐννοήσῃ ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ ἀρίστη καὶ καλλίστη, οἵα τις συμβολικὴ εἰκὼν ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἐπήνεγκεν εἰς τὸ ἡμέτερον γένος ἐξ ἀρχῆς τοῦ βίου τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν θλῖψιν αὐτοῦ. Ἡ ἀμφίβολος σπουδὴ ἡμῶν πρὸς γνώσεις, ἡ ὁρμητικὴ χρῆσις καὶ κατάχρησις τῆς ἡμετέρας ἐλευθερίας, ἡ ἄτακτος εὕρυνσις καὶ παράβασις τῶν ὅρων, οἵτινες ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ τεθῶσιν διὰ νόμων ἠθικῶν εἰς πλάσμα τοσοῦτον ἀσθενές, ὅπερ ὀφείλει ἔτι νὰ μάθῃ πῶς αὐτὸ ἑαυτὸ νὰ διευθύνῃ· τοῦτό ἐστιν ὁ πύρινος τροχός, ὑφ' ὃν στενάζομεν καὶ ὅστις ἀποτελεῖ νῦν ἔτι σχεδὸν τὸν κύκλον τοῦ ἡμετέρου βίου».

(1) Herder Ideen II 4.

ἐγγύτατα πρὸς τὸν ἄνθρωπον τεταγμενον. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐν τῇ συγκρίσει καὶ παραβολῇ, ἣν ἐποιήσατο τοῦ ζῴου τούτου πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὑπό τε ἀνατομικήν, φυσιολογικὴν καὶ ὑπὸ ψυχικὴν καθόλου ἔποψιν, εὗρεν ἀπλήρωτον χάσμα μεταξὺ τῶν δύο γενῶν, διαφορὰν ῥιζικὴν δι' οὐδεμιᾶς ὑποθέσεως δυναμένην ν' ἀρθῇ. Ὁ Ἔρδερος αὐτὸς ἔθηκε καὶ συνεζήτησε τὸ ζήτημα μετὰ ἠρεμίας ἐμποιούσης ἔκπληξιν ἀπέναντι τοῦ θορύβου, ὃν διήγειραν πρό τινων δεκαετηρίδων αἱ τοῦ Δαρβίνου καὶ τοῦ Hæckel περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος θεωρίαι (1). Τὸ ζήτημα τῆς ἀπὸ πιθήκων καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὅπερ δὲν διέφυγε καὶ τὴν τοῦ Καντίου διάνοιαν, ἔθηκεν εὐκρινέστερον τῷ 1808 ὁ Doornik. Ἀλλὰ τὸ περὶ γενέσεως καὶ φυσικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου ζήτημα ὑπὸ ἔποψιν ἀνθρωπολογικὴν ἔλαβε μείζονα σημασίαν ἀφότου τῷ 1812 ὁ ἐν Ἄλλῃ καθηγητὴς τῆς ἀνατομίας Ἰωάννης Φρειδερῖκος Μέκελ ἐξήνεγκε νέας τινὰς θεωρίας περὶ γενέσεως τῶν ζῴων ὑπὸ ἔποψιν φυσιολογικήν. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ θεωρίαι, ὧν τὰ πορίσματα συνεζήτησαν καὶ ἄνδρες ἱστορικοί, οἷος ὁ Σλόσσερ, καὶ αὐτὴ ἡ τοῦ Δαρβίνου θεωρία οὐδαμῶς κατ' οὐσίαν ἅπτονται τῶν περὶ τῆς λογικῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀληθειῶν. Περὶ τῆς Δαρβινικῆς θεωρίας τῆς ἀναφερομένης εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ γένεσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἥτις ἀπὸ τοῦ 1859 ἱκανὸν ἤγειρε θόρυβον ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ, εἷς τῶν ἐμβριθεστέρων καὶ συντηρητικωτέρων φυσιοδιφῶν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ὁ Γερμανὸς Ὄσκαρ Πέσχελ λέγει τάδε (2): «Τὸ Δαρβινικὸν δόγμα δὲν δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐν πᾶσιν ἐπιτυχές, ἀλλὰ πάντως ὡς ἡ ἀρίστη ἀπόπειρα ἡ γενομένη πρὸς ἐξήγησιν τῆς συναφείας τῆς παλαιοτέρας δημιουργίας πρὸς τὴν νεωτέραν· τότε δὲ μόνον πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῇ τὸ δόγμα τοῦτο, ὅταν δοθῇ εἰς τὸ προκείμενον ζήτημα ἑτέρα λύσις ἐπιτυχεστέρα. Δὲν δύνα-

(1) Λέγει δὲ καὶ ὁ Λῶρεντζ λίαν χαρακτηριστικῶς (Geschichtswissenschaft σελ. 34 σημ. 1): «Ὁ ἡμέτερος αἰὼν δὲν πρέπει νὰ λησμονῇ ἔν τισιν ὅτι τὰ φῶτα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐξεγείρουσι πάντοτε τὸν θαυμασμὸν ἡμῶν. Καὶ δὲν εἶναι ἀξιομνημόνευτον πῶς ὁ ὡς *εὐσεβὴς* διαδοηθεὶς Ἔρδερος ἐπραγματεύθη τὸ ζήτημα τῆς ἀπὸ πιθήκων καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου μετὰ ἠρεμίας τοιαύτης, ὁποία θὰ ἦτο εὐκταία σήμερον δι' ἐπιστήμονας φιλελευθέρους. Εἶναι δὲ ἀξία σημειώσεως καὶ ἡ παρατήρησις, ἣν ἐποιήσατο ὁ Ἔρδερος κατὰ τῆς θεωρίας τῆς ἀπὸ πιθήκων καταγωγῆς, ὅτι οἱ μάλιστα τῷ πιθήκῳ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ὁμοιότητα προσεγγίζοντες ἄνθρωποι οἰκοῦσιν ἐν χώραις, ἐν αἷς οὐδέποτε ὑπῆρξαν πίθηκοι».

(2) Völkerkunde σελ. 19.

μαι ἀληθῶς νὰ νοήσω πῶς ἡ θεωρία αὕτη δύναται νὰ σκανδαλίσῃ τὰ εὐσεβῆ πνεύματα, ἀφοῦ δι' αὐτῆς ἡ δημιουργία μείζονα προσκτᾶται ἀξίαν καὶ σημασίαν φέρουσα ἐν ἑαυτῇ τὴν δύναμιν τῆς ἀνανεώσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ τελειοτέρου. Ὁπότε ὁ Κοπέρνικος ἐκήρυξε τὴν ἔτι ἀσθενῶς ἀποδεδειγμένην θεωρίαν αὐτοῦ περὶ τῆς πλανητικῆς ἰδιότητος τῆς γῆς... καὶ ὁ Κέπλερ διὰ τῶν νόμων αὐτοῦ παρέσχε τὰς ἀκριβεῖς ἀποδείξεις τῆς ἀληθείας τῆς Κοπερνικείου θεωρίας, ἡ νέα ἀποκάλυψις κατεδικάσθη οὐ μόνον ὑπὸ τῆς παπικῆς αὐλῆς, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ζηλωτῶν Προτεσταντῶν. Ὁ ἀληθὴς δημιουργὸς κατεδικάσθη (in index gesetzt) ἐν τοῖς ἀνδράσιν, οἵτινες ἐξήγησαν τὸν τρόπον, καθ' ὃν ᾠκοδόμησε τὸν κόσμον αὐτοῦ, διότι ὁ δημιουργὸς οὗτος ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ δὲν εἶχεν ἀκολουθήσει τὰς θεωρίας τοῦ Πτολεμαίου, ἀλλὰ τοῦ Κοπερνίκου, καὶ ὡς αἱρετικοὶ κατεδιώχθησαν ἐκεῖνοι, οὓς εἶχε περιμένει ὁ Θεὸς 6 χιλ. ἔτη, ὡς γράφει ὁ Κοπέρνικος περὶ ἑαυτοῦ, ἵνα νοήσωσι τὸ ἔργον αὐτοῦ. Καὶ νῦν πάλιν δύο παρίστανται πρὸ ἡμῶν δημιουργοί: εἷς μὲν τοιοῦτος, οἷον ἐνόησεν αὐτὸν ὁ Κυβιέρος, καταστρέφων δηλονότι τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἔργον, διότι ἐπενόησε κρεῖττον, καὶ ἕτερος τοιοῦτος, οἷον διενοήθη αὐτὸν ὁ Δαρβῖνος, ὅστις τὸ ὂν τὸ λαβὸν ἅπαξ ζωὴν ἔπλασεν ἀλλοιωτόν, ἀλλὰ προνοήσας ἐκ τῶν προτέρων περὶ τῆς διευθύνσεως, ἣν ἔμελλε νὰ λάβῃ ἡ ἀλλοίωσις αὕτη, ἀφίνει νῦν τὸ ὡρολόγιον νὰ τρέχῃ ἀνενοχλήτως τὴν πορείαν αὐτοῦ . . . Καίτοι ὁ Δαρβῖνος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐμπεδώσῃ ἀσφαλῶς τὴν περὶ ἐξελίξεως τῶν εἰδῶν θεωρίαν αὐτοῦ, οὐχ ἧττον ὅμως λίαν ἐξησθένωσε τὸ ἀντίθετον δόγμα τὸ περὶ ἀναλλοιώτου τῶν γνωρισμάτων τοῦ εἴδους· οὕτω δὲ ἐν τῷ χώρῳ τῆς «φυσικῆς περὶ τῶν ἐθνῶν ἱστορίας», ἐπέρρωσε τὴν εἰκασίαν, ὅτι πᾶσαι αἱ φυλαὶ παρήχθησαν ἐξ ἑνὸς ἀρχικοῦ τύπου καὶ διὰ συναγωγῆς μικρῶν δι' ἀνεπαισθήτων κληρονομικῶν μεταδόσεων ἐμπεδουμένων διαφορῶν ἀπετέλεσαν διαφόρους κλάσεις». Οὕτω, κατὰ τὸν Πέσχελ, ἡ θεωρία τοῦ Δαρβίνου συνηγορεῖ μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἑνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἢ ἀναιρεῖ τὴν τοιαύτην ἀρχήν (1). Καὶ ὁ αὐτὸς δὲ φυσιοδίφης φρονεῖ ὅτι οὔτε ἡ μορφὴ τοῦ ἀνθρωπίνου κρανίου οὔτε τὰ ἄλλα τμήματα τοῦ σκελετοῦ παριστῶσι σαφῆ διάκρισιν μεταξὺ τῶν τεσσάρων ἀρχικῶν ἀνθρωπολογικῶν διαιρέσεων ἤτοι *φυλῶν* τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ

(1) Περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν νοεῖται ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, κατὰ τοὺς θιασώτας τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως, ἐποιησάμεθα ἤδη λόγον ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (ἴδ. σελ. 203).

αὐτὸ δὲ τὸ χρῶμα τοῦ δέρματος δείκνυσιν οὐχὶ ἀποτόμους φυσικὰς διαφοράς, ἀλλὰ βαθμιαίαν τινὰ κατὰ ποικίλους βαθμοὺς χωροῦσαν παραλλαγήν· οὐδ' αὐτὴ ἡ διαφορὰ τῆς κόμης ἐπιτρέπει ἵνα διϊσχυρισθῇ τις περὶ τοῦ ἀναλλοιώτου τοῦ τύπου τῆς φυλῆς. Ἀλλ' ὡς ἤδη εἴπομεν, πάντα ταῦτα τὰ πορίσματα τῆς φυσικῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου, οἱαδήποτε κἂν ὦσι, δὲν ἅπτονται ἀμέσως τοῦ ζητήματος τῆς ἀρχῆς τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἱστορία ὁρμᾶται ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ λογικοῦ, ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου τῶν ἱερῶν παραδόσεων τῆς Γραφῆς, τοῦ δημιουργηθέντος ἐκ γῆς καὶ ἐμφυσηθέντος διὰ τῆς πνοῆς τῆς θεότητος, ἤτοι ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου τοῦ μετὰ πνευματικότητος καὶ λογικότητος πεπροικισμένου, τοῦ ἐλθόντος εἰς τὸν κόσμον μετὰ τοῦ λόγου, μετὰ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ θείου καὶ τοῦ ἀπείρου καὶ μετὰ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἰδεώδους τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ (1).

Ἓν τῶν σπουδαιοτάτων φυσικῶν κεφαλαίων ἢ στοιχείων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου εἶναι ἡ γλῶσσα. Καὶ αὐταὶ δ' ἀκριβῶς αἱ φυσιοϊστορικαὶ περὶ τῆς γλώσσης μελέται καὶ ἔρευναι μαρτυροῦσι τὴν μεγίστην καὶ ὑψίστην φυσικὴν διαφορὰν τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἄλλου ζωϊκοῦ κόσμου. Καὶ ἡ ἱστορία τῆς γλώσσης ὡς καὶ ἡ τοῦ βίου καὶ τῶν ἠθῶν παρέχει, καθὰ λέγει ὁ Πέσχελ, τὴν μεγίστην καὶ ἀρίστην ἀπόδειξιν τῆς ὑψηλοτέρας ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου· καὶ ἀπέναντι τῆς ἀποδείξεως ταύτης σιγῶσι πᾶσαι αἱ ἐξ ἄλλων φυσικῶν ἐπόψεων θεωρίαι εἴτε συνηγοροῦσιν αὗται εἴτε μὴ ὑπὲρ τῶν παραδόσεων τῆς Ἁγίας Γραφῆς. «Ἡ διδακτικὴ αὕτη ἱστορία (ἡ Μωσαϊκὴ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου παράδοσις), λέγει ὁ Ἔρδερος (2), διηγεῖται, ὅτι οἱ πρωτόπλαστοι διετέλουν ἐν συναναστροφῇ μετὰ τοῦ διδάσκοντος αὐτοὺς Θεοῦ (3) καὶ ὅτι ὑφηγουμένου τούτου ἐκτήσαντο, διὰ τοῦ γινώσκειν τὰ ζῷα, γλῶσσαν καὶ νοῦν (4), καὶ ὅτι ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἀπηγορευμένης

(1) «Ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἐν τῷ ταπεινοτάτῳ αὐτῆς βαθμῷ εἶναι θεία, κατὰ τοῦτο ὅτι ἐξικνεῖται εἰς τὸ ἄπειρον ἐν μέτρῳ λίαν ἀσθενεῖ. Ἐν τοῖς ὑψηλοτέροις βαθμοῖς ἡ ἀνθρωπότης εἶναι χιλιάκις θειοτέρα, διότι μετέχει τοῦ κόσμου τοῦ ἰδεώδους κατὰ τρόπον ὑψηλότερον· ἀλλὰ καὶ τότε ἄβυσσος χωρίζει αὐτὴν ἀπὸ τοῦ τέρματος, πρὸς ὃ τείνει» Ῥενὰν (ἔνθ. σελ. 230).

(2) Ideen X 7.

(3) Πρβλ. καὶ Ἡσιοδ. «Ἔργα καὶ Ἡμέραι» Τ' 108 «Ὡς ὁμόθεν γεγάασι θεοί, θνητοί τ' ἄνθρωποι».

(4) Γένεσις. Κεφ. Β' ἐδαφ. 19, 20 «Καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς ἔτι ἐκ γῆς πάντα τὰ θη-

ὁδοῦ, *διὰ τῆς γνώσεως τοῦ κακοῦ*, ἤθελε νὰ καταστῇ ὅμοιος τῷ Θεῷ, ἐκτήσατο τὴν γνῶσιν ταύτην μετὰ ζημίας ἑαυτοῦ καὶ ἔκτοτε ἔλαβεν ἄλλον τόπον διαμονῆς καὶ νέου τεχνικωτέρου ἤρξατο τρόπου τοῦ βίου. Ταῦτα πάντα εἰσὶ παραδόσεις ὑπὸ τὸν πέπλον τῆς τοιαύτης ποιητικῆς διηγήσεως κρύπτουσαι μείζονα ἀνθρωπίνην ἀλήθειαν ἢ τὰ μεγάλα περὶ τῆς φυσικῆς καταστάσεως τῶν «γηγενῶν» διδακτικὰ συστήματα. Ἀφοῦ τὰ πλεονεκτήματα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰσὶ μὲν δυνάμεις ἔμφυτοι, ἀλλ' ἐκαλλιεργήθησαν καὶ μετεδόθησαν κληρονομικῶς κυρίως δι' ἀνατροφῆς, γλώσσης, παραδόσεως καὶ τέχνης, πάντες οἱ μίτοι ταύτης τῆς οὕτω ἀποτελεσθείσης ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν καὶ πάσης γωνίας τῆς γῆς συνάπτονται ἐξ ἀνάγκης εἰς μίαν ἀρχήν. Πρὸς τούτοις ἐὰν τὸ ἀνθρώπινον γένος προώριστο νὰ ἦναι τοιοῦτον, οἷον ἀληθῶς εἶναι, ἔδει πάντες οἱ μίτοι ἐκεῖνοι ἐξ ἀρχῆς νὰ συναφθῶσι πρὸς ἀλλήλους τεχνικῶς. Ὅσον ὀλίγον δύναται νήπιόν τι ἐρριμμένον ἔξω νὰ ἐγκαταλειφθῇ εἰς ἑαυτὸ ἐπὶ πολὺν χρόνον, χωρὶς νὰ ἀφανισθῇ καὶ νὰ διαφθαρῇ, τοσοῦτον ὀλίγον ἠδύνατο τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐν τῇ πρώτῃ γενέσει καὶ βλαστήσει νὰ ἐγκαταλειφθῇ εἰς ἑαυτό. Ἄνθρωποι εἰθισμένοι ἅπαξ νὰ διαιτῶνται ὡς οἱ Οὐραγγ-Οὐτάγγοι, οὐδέποτε δι' ἑαυτῶν μέλλουσι νὰ ἐργάζωνται ἐναντίον ἑαυτῶν καὶ οὐδέποτε ἤθελον μάθει νὰ μεταστῶσιν ἐξ ἀγλώσσου τινὸς καὶ ἀπεσκληρυμένης ζωώδους καταστάσεως εἰς ἀνθρώπινον βίον. Ἂν λοιπὸν ἤθελεν ἡ θεότης ἵνα ἡ ἀνθρωπότης ἐνεργῇ ὡς δύναμις λογικὴ καὶ προνοοῦσα, ἔδει νὰ ἐπιμεληθῇ αὐτῆς μετὰ λόγου καὶ προνοίας. *Ἀνατροφή, τέχνη, ἀνάπτυξις ἦσαν διὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἀπαραίτητα·* οὕτω δὲ ὁ εἰδοποιὸς χαρακτὴρ τῆς ἀνθρωπότητος αὐτῆς παρέχει ἡμῖν ἐγγύησιν περὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀληθείας τῆς ἀρχαιοτάτης ταύτης φιλοσοφίας».

Ταῦτα λέγει ὁ Ἔρδερος. Ἀλλὰ καὶ ὁ Σίλλερ ὁ φρονῶν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὡρμήθη εἰς τὸν βίον τὸν ἱστορικὸν ἀπὸ καταστάσεως πολλῷ ἀγριωτέρας ἢ οἵαν παρίστων οἱ ἀγριώτατοι τῶν χρόνων αὐτοῦ λαοὶ (ἴδ. σελ. 28), ὁ αὐτός, οἱονεὶ ἀντιφάσκων ἑαυτῷ, εἶπεν, ὡς εἴδομεν

ρία τοῦ ἀγροῦ καὶ πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἤγαγεν αὐτὰ πρὸς τὸν Ἀδάμ, ἰδεῖν τί καλέσει αὐτά· καὶ πᾶν ὃ ἐὰν ἐκάλεσεν αὐτὰ Ἀδὰμ ψυχὴν ζῶσαν, τοῦτο ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἐκάλεσεν Ἀδὰμ ὀνόματα πᾶσι τοῖς κτήνεσι καὶ πᾶσι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ ἀγροῦ».

(ἴδ. σελ. 281), ὅτι, καὶ ὁπότε ἔτι ὁ ἄνθρωπος ἔζη εὑρισκόμενος ἐν τῷ παραδείσῳ (ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς ἀμαθείας καὶ δουλείας, ὡς ὀνομάζει αὐτόν), ἡ λογικότης αὐτοῦ εἶχεν ἀρχίσει ν' ἀναπτυχθῇ· καὶ ἐπειδὴ ἡ φύσις ἐφρόντιζε καὶ εἰργάζετο ὑπὲρ τῆς πληρώσεως τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τοῦτο αἱ δυνάμεις αὐτοῦ (αἱ πνευματικαὶ βεβαίως) εὐκολώτερον καὶ μᾶλλον ἀκωλύτως ἠδύναντο νὰ στραφῶσιν ἐπὶ τὴν ἥσυχον θεωρίαν, καὶ τὸ λογικὸν αὐτοῦ μὴ περισπώμενον ὑπὸ φροντίδος μηδεμιᾶς ἠδύνατο ἀνενοχλήτως νὰ κατασκευάζῃ τὸ ὄργανον αὐτοῦ, τὴν γλῶσσαν, καὶ νὰ ἐκβάλλῃ λεπτὰς διανοημάτων φωνάς. Πρὸς τούτοις, κατὰ τὸν Σίλλερ, ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ σταδίῳ τοῦ πρώτου αὐτοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βίου ἀντελήφθη τῶν φαινομένων ἐν φαιδρῷ αἰσθήματι καὶ ἐναπέθηκεν αὐτὰ ἐν μνήμῃ ζωηρᾷ καθαρὰ καὶ σαφῆ. Ἀλλ' αἱ θεωρίαι αὗται τοῦ Σίλλερ ἀναιροῦσιν ἀκριβῶς τὰ ὅσα εἶπεν αὐτὸς περὶ τῆς ἀρχικῆς τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεως ὡς οὔσης ἀγριωτέρας καὶ ταπεινοτέρας ἢ ἡ κατάστασις τῶν νῦν βαρβαρωτάτων τοῦ κόσμου λαῶν. Πιθανὸν αἱ διηγήσεις καὶ ἐκθέσεις τῶν περιηγητῶν, ἐξ ὧν ἠρύσατο ὁ Σίλλερ τὰς γνώμας αὐτοῦ περὶ τοῦ βίου τῶν ἔν τισι γωνίαις τοῦ κόσμου ἐν τῇ ἐσχάτῃ βαρβαρότητι βιούντων λαῶν, δὲν ἦσαν ἐν πᾶσιν ἀκριβεῖς. Ὁ Ὄσκαρ Πέσχελ ἐν τῇ φυσιοϊστορικῇ περὶ τῶν λαῶν πραγματείᾳ αὐτοῦ, ἧς ἐμνημονεύσαμεν οὐχ ἅπαξ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, πλείστας ὅσας συνέλεξε πληροφορίας ἀναφερομένας εἰς τὸν βίον τῶν πανταχοῦ τοῦ κόσμου βαρβάρων λαῶν καὶ ἐν τῷ λαβυρίνθῳ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων καὶ πολλάκις ἀντιφατικῶν εἰδήσεων τῶν περιηγητῶν, ἐθνογράφων καὶ φυσιογράφων, δι' αὐστηροῦ καὶ εὐσυνειδήτου ἐλέγχου τῶν εἰδήσεων τούτων ἔφθασεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐν τοῖς μέχρι σήμερον ἀνακαλυφθεῖσιν ἀγρίοις καὶ βαρβάροις λαοῖς οὐδεὶς οὐδαμοῦ τοῦ κόσμου ὑπάρχει λαὸς μὴ γινώσκων τὴν χρῆσιν τοῦ πυρὸς (1) καὶ

(1) Peschel. Völkerkunde σελ. 137 «Θαρραλέως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐφ' ὅλης τῆς γῆς δὲν εὑρέθη ἔτι ἀνθρωπίνη φυλὴ μὴ ἔχουσα κοινωνίαν μηδεμίαν μετὰ τοῦ πυρός. Ἀλλὰ τὸ πῦρ εἶναι χρήσιμός τις καὶ ἰσχυρὸς βοηθὸς τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι μέσον, ὅπερ δὲν δύναται ν' ἀντικατασταθῇ δι' ἄλλου, προκειμένου νὰ ἐπενεχθῶσιν εἰς τὴν ὕλην ἀλλοιώσεις, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν ἠθέλομεν δυνηθῆ νὰ ἀπολαύσωμεν τῶν σπουδαιοτάτων ἐκ τῶν ἡμετέρων θρεπτικῶν μέσων. Διὰ τῆς βοηθείας τοῦ πυρὸς ἠδυνήθη τὸ πρῶτον ὁ ἄνθρωπος, καὶ δύναται ἔτι καὶ νῦν, κοιλαίνων κορμοὺς δένδρων νὰ μεταβαλῃ αὐτοὺς εἰς πλοῖα. Τὸ πῦρ μόνον ἀποσοβεῖ τὰ ἁρπακτικὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ καὶ τῆς ἐρήμου, τὸν Ἀφρικανὸν λέοντα, τὴν Ἀσιατικὴν τίγριν καὶ τὸν Ἀμερικανικὸν

μὴ διαφέρων τῶν ζώων κατὰ τὴν τροφὴν καὶ τὴν δίαιταν· ὅτι τὸ γυμνὸν ἢ ἡμίγυμνον παρά τισι βαρβάροις δὲν εἶναι γνώρισμα ἀγριότητος, διότι ὑπάρχουσιν ἄγριοι λαοὶ ἠναγκασμένοι ὑπὸ τοῦ κλίματος νὰ ἐπινοῶσιν ἐνδύματα, ἐνῷ ἄλλοι λαοὶ βάρβαροι μᾶλλον ἀνεπτυγμένοι διαιτῶνται γυμνοί, ἐπιτρέποντος τοῦτο τοῦ κλίματος. Ἐξετάζων δὲ τὸ θέμα τοῦτο ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς *αἰσθηματικῆς αἰδοῦς* λέγει ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ τοιούτου αἰσθήματος παρὰ τοῖς βαρβάροις δὲν πρέπει νὰ κρίνηται κατὰ τὸ μέτρον τῆς χρήσεως τοῦ ἐνδύματος. Οὐδείς, κατὰ τὸν Πέσχελ, ἀνεκαλύφθη λαὸς ἄγριος μὴ γινώσκων τὴν χρῆσιν τῶν ὅπλων καὶ μὴ ἔχων τὸν θεσμὸν ἢ τὸ ἔθος τοῦ γάμου (εἴτε ἐν μονογαμίᾳ εἴτε ἐν πολυγαμίᾳ εἴτε ἐν πολυανδρίᾳ) ἢ μὴ βιῶν

ἰαγουάρ. Διὰ τοῦ πυρὸς ἐσκλήρυνον οἱ ἄνθρωποι τῶν παλαιτάτων χρόνων τὰ ἀκατέργαστα αὐτῶν ὅπλα, τὰς αἰχμὰς τῶν ξυλίνων λογχῶν». Ὁ Πέσχελ φρονεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος τὴν χρῆσιν τοῦ πυρὸς ἐδιδάχθη τὸ πρῶτον ἐκ τῆς ἀστραπῆς τῆς κατακαυσάσης τὸ δένδρον καὶ διὰ τοῦτο καλεῖ τὸ πῦρ οὐράνιον δῶρον, ἐκφέρει δὲ καὶ τὴν γνώμην τοῦ Δαρβίνου ὅτι διὰ τῆς λάβας τῶν ἡφαιστείων ὀρέων ὁ ἄνθρωπος ἐδιδάχθη καὶ ἐνόησε διαρκῶς τὰ τοῦ πυρὸς εὐεργετήματα. Ὅτι ἡ γνῶσις καὶ ἡ χρῆσις τοῦ πυρὸς εἶναι γνώρισμα τῆς πρώτης ἀναπτύξεως τοῦ βίου παρὰ τοῖς λαοῖς εἶναι ἀναμφήριστον. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ λατρεία τοῦ πυρὸς ὡς δυνάμεως θείας εἶναι ἀρχαιοτάτη παρὰ πολλοῖς λαοῖς· καὶ ὁ Ἑλληνικὸς δὲ μῦθος περὶ τοῦ Προμηθέως μαρτυρεῖ τὴν μεγάλην σπουδαιότητα, ἣν ἀπέδιδεν ἡ συνείδησις ἡ Ἑλληνικὴ ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πυρὸς ἐπὶ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Ἀλλ' ἀμφιβάλλουσί τινες ἂν ἡ μεγάλη ἐν τοῖς μύθοις εἰς τὸ πῦρ ἀποδιδομένη σπουδαιότης ἔχῃ ἀρχὴν τὴν χρῆσιν τοῦ πυρὸς εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἂν πρέπῃ νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἔκπαλαι, ἀνεξαρτήτως τῆς ἐπὶ τὸν βίον ἐπιδράσεως, καθιέρωσιν, τῆς λατρείας τοῦ πυρὸς καὶ τὴν χρῆσιν αὐτοῦ ἐν ταῖς θρησκευτικαῖς τελεταῖς. Ὁ περιώνυμος Ἀσιανολόγος Σπῖγελ ὁμολογεῖ μὲν τὴν ὑψίστην σημασίαν τοῦ πυρὸς διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἥτις ἀνάπτυξις θὰ ἦτο ἀδύνατος ἄνευ τῆς χρήσεως τοῦ πυρὸς (διότι ἡ χρῆσις αὕτη, λέγει, εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων γνωρισμάτων τῶν διακρινόντων τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν ζώων, τὰ ὁποῖα, καὶ τῶν ἰσχυροτάτων ἐξ αὐτῶν μὴ ἐξαιρουμένων, οὐ μόνον δὲν δύνανται νὰ ποιῶνται χρῆσιν τοῦ πυρός, ἀλλὰ καὶ μετὰ τρόμου ἀποφεύγουσιν αὐτό), ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἐξενέγκῃ γνώμην περὶ τῶν πρώτων αἰτίων τῆς χρήσεως τοῦ πυρός. Ἐπειδὴ δέ, λέγει, ὑποτίθεται ὅτι ἡ πρώτη τοῦ ἀνθρώπου κατοικία ἦτο ἐν κλίμασι θερμοῖς, ἡ ἀνάγκη τῆς θερμότητος δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀνάγκη τροφῶν ὀπτῶν, διότι ὁ τὸ πρῶτον ἐκ φυτικῶν οὐσιῶν τρεφόμενος ἄνθρωπος δὲν ἠδύνατο ν' ἀποβλέψῃ πρὸς τοιαύτην ἀνάγκην. Κλίνει δὲ ὁ Σπῖγελ ν' ἀσπασθῇ τὴν γνώμην τῶν φρονούντων ὅτι τὸ πῦρ εἶναι ἀνακάλυψις θρησκευτική, προελθοῦσα τυχαίως ἐξ ἱεροπραξιῶν θρησκευτικῶν ἐν χρόνῳ, καθ' ὃν οἱ ἄνθρωποι οὐδόλως ἐσκέπτοντο περὶ χρησιμοποιήσεως τοῦ πυρὸς εἰς σκοποὺς πρακτικούς, καὶ ὅτι καὶ ἡ χρῆσις ἐφθῶν ἢ ὀπτῶν ἐδεσμάτων εἶχε τὴν ἀρχὴν ἐκ τῶν εἰς θεοὺς γενομένων θυσιῶν (Spiegel. Arische Periode und ihre Zustände σελ. 146). Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πυρὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ γενήσεται λόγος κατωτέρω ἐν τῷ περὶ Προμηθέως μύθῳ.

ἐν στοιχειώδει οἰκογενειακῷ κοινωνικῷ βίῳ· οὐδεὶς εὑρέθη λαὸς ἐν τῇ ἀγριότητι αὐτοῦ μὴ ἔχων, ἂν μὴ αἴσθημα θρησκευτικόν, τοὐλάχιστον κίνησίν τινα ἢ ἐξέγερσιν (aufregung) θρησκευτικὴν ζωοποιοῦσαν τὴν ἄψυχον φύσιν.

Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα ἐκ τῶν ἐκθέσεων τῶν περιηγητῶν ἐξαγόμενα συμπεράσματα δὲν ἔχουσι σπουδαίαν σημασίαν διὰ τὸ ἡμέτερον ζήτημα. Αἱ νεώτεραι μεγάλαι εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ κόσμου περιηγήσεις ἤρξαντο ἀπὸ τῶν μεγάλων γεωγραφικῶν ἀνακαλύψεων τοῦ ΙΔ' αἰῶνος. Οὐδὲν δὲ σημαίνει διὰ τὸ ὅλον ζήτημα ἂν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους δὲν ἀνεκαλύφθησαν λαοὶ στερούμενοι τῶν πρώτων στοιχείων τῆς τοῦ βίου ἀναπτύξεως. Τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν ἀναιρεῖ οὐδαμῶς τὴν ὑπόθεσιν, καθ' ἣν, ὡς λέγει ὁ Σίλλερ, ὁ ἄνθρωπος ὡρμήθη εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ βίου ἀπὸ σημείου κατωτέρου τῆς κατωτάτης βαθμίδος τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ νῦν ἐκ τῶν περιηγήσεων γινωσκομένου. Ἡ οὐσία τοῦ ὅλου ζητήματος εἶναι κυρίως ἂν ὁ ἄνθρωπος εἰσῆλθεν εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον τὸν ἀρχόμενον μετὰ βαρβαρότητος ἀπὸ ἀρχικῆς τινος καταστάσεως πνευματικῆς ὑψηλοτέρας· ἂν ἡ βαρβαρότης ἡ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἦτο ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ζῳώδους φύσεως τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἂν ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς εἰσόδου αὐτοῦ εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον, ἀποτέλεσμα δηλονότι τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορίας, τοῦ πολέμου ἁπάντων καθ' ἁπάντων· ἂν τέλος ὁ παραδείσιος ἐκεῖνος βίος τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος ἢ τοῦ χρυσοῦ γένους ἦτο ἁπλῶς προϊὸν φαντασίας καὶ ποιήσεως ἢ ἂν ἦτο ἀνάμνησις βίου τινὸς προϊστορικοῦ ἄνευ μὲν πολιτισμοῦ, ἀλλ' ἐν τελείᾳ πνευματικότητι καὶ λογικότητι, οὐχὶ ἐν κτηνώδει καταστάσει, διαγομένου. Τοιαύτην γνώμην, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ἐξήνεγκεν ὁ Ἔρδερος, τὴν γνῶσιν τοῦ κακοῦ θεωρῶν ὡς ἁμαρτίαν καὶ ὡς αἰτίαν τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου, φρονῶν δὲ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἅμα τῇ γενέσει αὐτοῦ δὲν ἐγκατελείφθη εἰς ἑαυτόν, ἀλλ' ἤρξατο τοῦ βίου μετὰ κεφαλαίων πνευματικῶν οὐχὶ ἁπλῶς *δυνάμει* ἐν τῇ φύσει αὐτοῦ ὑπαρχόντων, ἀλλὰ καὶ ἐνεργείᾳ ἐκδηλουμένων ἐν αὐτῷ ἅμα τῇ πρώτῃ αὐτοῦ γενέσει. Ἡ λύσις τῶν τοιούτων ζητημάτων κεῖται βεβαίως ἐκτὸς τοῦ κύκλου τῆς θετικῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας· ἀλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δύναταί τις νὰ θεωρήσῃ ὡς προσεγγίζον πρὸς τὴν ἀλήθειαν, εἶναι ἡ ὑπόθεσις ἡ συμβιβάζουσα ὡς δυνατὸν τὰς ἐκ τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τῶν ἐθνῶν ἀπορρεούσας περὶ τῆς πρώτης καταστάσεως αὐτῶν παραδόσεις πρὸς τὰ πορίσματα τῶν

γενικωτέρων περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου φυσιοϊστορικῶν θεωριῶν ἢ ἐρευνῶν. Ἡ θεωρία ἡ κρίνουσα τὰ κατὰ τὴν ἀρχικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς καταστάσεως, ἐν ᾗ εὑρίσκονται νῦν ἔτι οἱ βαρβαρώτατοι καὶ ἀγριώτατοι τῶν λαῶν, εἶναι ἀσύστατος, διότι εἶναι αὐθαίρετος. Ἀφοῦ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ ἀνατρέχει εἰς χιλιετηρίδας ὅλας πρὸ τοῦ ἡμετέρου αἰῶνος, ἀφοῦ ἡ ἱστορία ἡ ἐπὶ ἱστορικῶν μνημείων ἐρειδομένη παρίστησι σήμερον ἐνώπιον ἡμῶν πολιτισμὸν ἀνατρέχοντα μέχρι τῆς Ε' π. Χ. χιλιετηρίδος, εὐλογωτέρα καθίσταται ἡ ὑπόθεσις ὅτι οἱ λαοὶ οἱ διατελοῦντες νῦν ἐν καταστάσει ὅλως ἀγρίᾳ, μικρὸν ἀπεχούσῃ τῆς κτηνώδους, ὡς λέγει ὁ Σίλλερ, διατελοῦσιν ἐν τοιαύτῃ καταστάσει, οὐχὶ διότι τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῆς ἀνθρωπότητος ἁπάσης ἐν ἀρχῇ, ἀλλὰ διότι ἀκριβῶς οἱ λαοὶ οὗτοι, ἀπομακρυνθέντες τῆς κοιτίδος τοῦ πρώτου πολιτισμοῦ καὶ διασκεδασθέντες εἰς τὰς ἐσχάτας γωνίας τῆς γῆς, ἐν τῇ ἀπομονώσει αὐτῶν περιῆλθον εἰς κατάστασιν βάρβαρον καὶ ἀγρίαν, ἥτις ἀναλόγως τοῦ χρόνου κατέστη ἔτι μᾶλλον ἀγρία καὶ βάρβαρος. Διότι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἡ μετέχουσα τῆς πνευματικότητος ἅμα δὲ καὶ τοῦ ζῳώδους, εἶναι ἐπιρρεπὴς εἰς ἀνάπτυξιν ἀμφοτέρων τῶν ἰδιοτήτων ἀναλόγως τῆς πρὸς ἀνάπτυξιν ἑκατέρας τούτων εὐνοϊκῆς ἢ δυσμενοῦς ἐπιδράσεως τοῦ συνόλου τῶν ἐξωτερικῶν φυσικῶν ἢ ἱστορικῶν περιστάσεων. Καὶ ὅπως ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις καὶ ὁ πολιτισμὸς ἀρξάμενος ἅπαξ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν εὐνοϊκῶν περιστάσεων εἶναι ἀκατάσχετος, οὕτω ἀκατάσχετος εἶναι καὶ ἡ πρὸς τὸ ζῳῶδες καὶ πρὸς τὴν ἀγριότητα ροπή, ὁπότε οἱ ὅροι τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ὅλου βίου εἶναι εὐνοϊκώτεροι πρὸς τὴν τοιαύτην ροπήν. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ στηριζώμεθα ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἅπας ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμὸς ὡρμήθη ἀπὸ καταστάσεως ἀγρίας, κατωτέρας τῆς ἀγριωτάτης νῦν ἐν τῷ κόσμῳ εὑρισκομένης, εὐλογώτερον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἀνθρώπινος βίος καθόλου ὡρμήθη ἀπὸ ἀρχικῆς καταστάσεως, οὕτως εἰπεῖν, οὐδετέρας· ἀπὸ ἀρχικῆς καταστάσεως παριστώσης τὸν ἄνθρωπον βιοῦντα φυσικῶς, ἀλλὰ καὶ πνευματικῶς κατέχοντα πάντα τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ κεφάλαια τῆς ἀμέσου ἀναπτύξεως καὶ προόδου, δυνάμει τε καὶ ἐνεργείᾳ λογικόν, βιοῦντα ἐν ἁπλότητι φυσικῇ, ἀλλ' οὐχὶ ζῳώδει, ἔχοντα τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, τοῦ λαλεῖν δηλονότι καὶ διανοεῖσθαι καὶ νοεῖν τὸν κόσμον, ἔτι δέ, τὸ σπουδαιότερον, ἔχοντα τὴν πρώτην καὶ ἀληθῆ θρησκείαν, τὴν θεογνωσίαν τὴν ἄμεσον καὶ καθα-

ράν, δι' ἧς ὁ δημιουργὸς ἐπροίκισεν αὐτὸν ἅμα τῇ ἐν τῷ κόσμῳ ἐμφανίσει. Ἐκ τοιαύτης φυσικῆς ἠθικῆς καταστάσεως σύμπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος ὁρμηθὲν διῃρέθη ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου, διὰ τῆς ἐπιδράσεως ἐξωτερικῶν περιστάσεων, εἰς ἡμέρους καὶ ἀγρίους. Καὶ ἐνῷ κατὰ τὴν μίαν διεύθυνσιν προήχθη καὶ ἐνισχύθη ἡ ἡμέρωσις, κατὰ τὴν ἄλλην διεύθυνσιν ηὐξήθη καὶ ἐπετάθη ἡ βαρβάρωσις· καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, πρὸ πάντων ἡ γλῶσσα, ὁ λόγος καὶ ἡ θεογνωσία ἐνῷ κατὰ τὴν πρώτην διεύθυνσιν ἀνεπτύχθη σαν ἐν μέσῳ τῶν ἀπαραιτήτων καὶ ἀναποσπάστων ἀπὸ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως παρεκτροπῶν καὶ ὀλισθημάτων, ἐν τῇ δευτέρᾳ διευθύνσει ἐβαρβαρώθησαν, διεστράφησαν καὶ ἀπέβαλον τὴν ἀρχικὴν φυσικὴν εὐγένειαν, δύναμιν καὶ ἀξίαν αὐτῶν. Διότι εἶναι ἀλήθεια ἀναμφήριστος ὅτι ὁ λόγος, ἡ γλῶσσα καὶ ἡ θεογνωσία δὲν παρήχθησαν ἐκ τῆς κοινωνίας καὶ ἐκ τῆς πολιτείας, ἀλλὰ παρήγαγον ταύτας· καὶ ἂν ἔτι ὑποτεθῇ ὅτι παρήχθησαν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, τοιαύτη κοινωνία πρέπει νὰ νοηθῇ μόνη ἡ πρώτη, ἡ ποιητική, ἡ παραδείσιος κοινωνία, ἡ κοινωνία τοῦ *χρυσοῦ γένους* καὶ τοῦ *χρυσοῦ αἰῶνος* (1). Βεβαίως καὶ ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν, οἵτινες ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς παραδεισίου καταστάσεως ἀνέπτυξαν πολιτισμὸν ἱστορικόν, ἡ μετάστασις ἀπὸ τοῦ πρώτου ἐκείνου βίου εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον τῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ δὲν ὑπῆρξεν ἄμεσος καὶ ἄνευ μεσολαβούσης βαρβαρότητος Ἀλλ' ἡ βαρβαρότης αὕτη πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ μορφὴν πάντως διάφορον τῆς βαρβαρότητος, εἰς ἣν παρεξετράπησαν καὶ ἐν ᾗ διέμενον διαρκῶς ἐκβαρβαρούμενοι καὶ ἐξαγριούμενοι οἱ βάρβαροι λαοὶ οἱ μένοντες μέχρι σήμερον ἔξω τῶν πυλῶν τῆς ἱστορίας. Ἡ βαρβαρότης ἡ προηγηθεῖσα τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἱστορικῶν λαῶν ἦτο ἡ βαρβαρότης τῆς μεταβάσεως

(1) Χρυσοῦν γένος (χρύσεον γένος μερόπων) ὠνόμασεν ὁ Ἡσίοδος τὴν πρώτην δ' ἐκείνην κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων τῶν ἐν παραδεισίῳ εὐδαιμονίᾳ βιούντων· χρυσοῦν αἰῶνα (aurem ætatem) καλοῦσι τὸν τοιοῦτον βίον οἱ Λατῖνοι ποιηταί. Ὁ βίος τοῦ χρυσοῦ γένους περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Ἡσιόδου ὡς ἑξῆς ("Εργ. καὶ Ἡμ. στ. 111):

"Ως τε θεοὶ δ' ἔζωον ἀκηδέα θυμὸν ἔχοντες
νόσφιν ἄτερ τε πόνων καὶ ὀϊζύος οὐδέ τι δειλὸν
γῆρας ἐπῆν, αἰεὶ δὲ πόδας καὶ χεῖρας ὁμοῖοι
τέρποντ' ἐν θαλίῃσι κακῶν ἔκτοσθεν ἁπάντων·
θνῇσκον δ' ὡς ὕπνῳ δεδμημένοι· ἐσθλὰ δὲ πάντα
τοῖσιν ἔην, καρπὸν δ' ἔφερε ζείδωρος ἄρουρα
αὐτομάτως, πολλόν τε καὶ ἄφθονον· οἱ δ' ἐθέλημοι
ἡσυχοι ἐργ' ἐνέμοντο καὶ ἐσθλοῖσι πολέεσσιν.

ἀπὸ τῆς πρώτης ἀπολιτίστου μέν, ἀλλ' ἠθικῶς ἡμέρου καὶ πνευματικῶς ἠρέμου καταστάσεως τῶν πρώτων φυσικῶν, ἁπλοϊκῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν εἰς βίον ἱστορικὸν πλήρη ἀγώνων, κινδύνων καὶ περιπετειῶν. Μεταναστεύσεις εἰς ψυχρότερα κλίματα, διαιρέσεις τῶν λαῶν ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἀπαραίτητοι ἔριδες περὶ καταλήψεως νέων χωρῶν· ἔτι δὲ οἱ ἀγῶνες οἱ ἐσωτερικοὶ περὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῆς πολιτείας, αἱ ὁσημέραι αὐξανόμεναι ἀνάγκαι τοῦ βίου, αἱ ἐπιδρομαὶ καὶ κατακτήσεις, αἱ κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ διαιρέσεις ἐν τοῖς κόλποις τοῦ αὐτοῦ λαοῦ· ἐνὶ λόγῳ πόλεμοι ἀπάντων καθ' ἁπάντων ἐσωτερικοί τε καὶ ἐξωτερικοί, ἐμφύλιοι καὶ ἀλλόφυλοι, πόλεμοι κατὰ ἀνθρώπων, πόλεμοι κατὰ θηρίων, δυνάστευσις καὶ ὑποταγή, δεσποτεία καὶ δουλεία· ταῦτα πάντα ἐδημιούργησαν περίοδόν τινα βαβαρότητος. Ἀλλ' ἡ βαρβαρότης, ἐν ᾗ ὁ σιδηροῦς αἰὼν ἀντικατέστησε τὸν χρυσοῦν καὶ τὸν ἀργυροῦν, δὲν ἀπεμακρύνθη τέλεον τῆς ἡμερότητος, οὐδ' ἀπώλεσε πάντα τὰ οὐσιώδη κεφάλαια τοῦ πνευματικοῦ βίου. Ὁ λόγος, ἡ γλῶσσα, ἡ συνείδησις τῆς λογικότητος, ἡ θεογνωσία (μετά τινων παρεκβάσεων), ἡ πρώτη ἁπλῆ οἰκογενειακὴ πατριαρχικὴ πολιτεία, ἀπετέλεσαν δυνάμεις ἠθικάς, διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ὁποίων προῆλθεν ἐκ τῆς βαρβαρότητος καὶ προήχθη ὁ ἱστορικὸς βίος καὶ ὁ πολιτισμός. Ἀκριβῶς δὲ ἐν τοῖς λαοῖς, οἵτινες ἀπὸ τοιαύτης βαρβαρότητος μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀνέπτυξαν τὸν ἱστορικὸν βίον, τὸ παρόν, δοκοῦν πάντοτε «βαρὺ» καὶ χαλεπόν, ἔδωκεν ἀφορμήν, ἵνα ἐν τῇ φαντασίᾳ καὶ ἐν τῷ αἰσθήματι, ἐν ταῖς παραδόσεσι καὶ ἐν τῇ ποιήσει ἐκφράσωσι τὴν ἀντίθεσιν τοῦ παρόντος ἱστορικοῦ βίου, τοῦ ἀπὸ βαρβαρότητος ἀρχομένου καὶ μετὰ βαρβαρότητος διαγομένου, πρὸς τὴν πρώτην ἠθικὴν ἡμερότητα τοῦ ἁπλουστέρου καὶ φυσικωτέρου βίου, τοῦ ὁποίου οὐχὶ διὰ ποιητικῶν ἐμπνεύσεων, ἀλλὰ διὰ συνεχοῦς ἱστορικῆς συνειδήσεως διετήρουν ζωηρὰν τὴν μνήμην καὶ ἀνεπόλουν τὴν εὐδαιμονίαν. Ἡ βαρβαρότης ἄρα ἡ γενομένη ἀρχὴ καὶ ἀφετηρία τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἀπόρροια δὲ καὶ ἀποτέλεσμα τῆς ἀπὸ τῆς πρώτης εὐδαιμονίας τοῦ φυσικοῦ εἰρηνικοῦ βίου μεταστάσεως καὶ ἀποτελοῦσα τὴν περίοδον τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ παραδεισίου βίου εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον, πρέπει νὰ διακριθῇ ἀπὸ τῆς ἄλλης βαρβαρότητος, ἥτις πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς τις παρεκτροπὴ καὶ παρέκβασις ἀπὸ τῆς πορείας τῆς κανονικῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ τοιαύτη βαρβαρότης ἀναλόγως τοῦ χρόνου κατέστη

μείζων καὶ βαθύτερον ἐχώρισεν ἑαυτὴν ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς ἀνθρωπότητος χωροῦσα διαρκῶς ἐγγύτερον πρὸς ζῳώδη κατάστασιν, χωρὶς ἐν τούτοις ν' ἀπολέσῃ παντελῶς κατ' οὐσίαν τὰ κεφάλαια τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου (1). Ἂν λοιπὸν σήμερον ἔτι ὑπάρχωσιν ἢ ὑπῆρχον πρὸ ἑνὸς αἰῶνος λαοὶ ἄγριοι μὴ ἔχοντες, ὡς λέγει ὁ Σίλλερ, ἰδέαν γάμου καὶ οἰκογενείας· λαοὶ ἄγριοι ἀγωνιζόμενοι πρὸς τὰ θηρία χάριν τῆς κατοικίας καὶ τῆς τροφῆς, μηδὲ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν ἔτι (κατὰ τὰς ὑπερβολικὰς ἀφηγήσεις τῶν περιηγητῶν, ἐξ ὧν ἠρύσατο ὁ Σίλλερ τὰς πληροφορίας) δυνηθέντες νὰ ὑψώσωσιν ὑπεράνω τῶν ἀνάρθρων φωνῶν τῶν ζῴων· ἂν ὑπάρχωσι βάρβαροι καὶ σήμερον ἔτι λαοί, παρ' οἷς τὸν θανόντα ἡγεμόνα ἀκολουθοῦσιν οἱ δοῦλοι αὐτοῦ σφαζόμενοι ἐπὶ τοῦ τάφου, ἵνα ὑπηρετῶσιν αὐτῷ ἐν τῷ ἄλλῳ βίῳ· ἂν λαοί τινες λατρεύωσιν ὄρη καὶ πέτρας καὶ δένδρα ὡς θεῖα ἀντικείμενα· οὐδαμῶς ἐκ τούτων ἕπεται λογικῶς ὅτι ὁ ἱστορικὸς βίος ἀπὸ τοιαύτης καταστάσεως ἔλαβε τὴν ἀρχήν. Διότι οἱαδήποτε κἂν ὑποτεθῇ ἡ ἐπίδρασις τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως, τοῦ κλίματος καὶ τοῦ ἐδάφους ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου, δὲν δυνάμεθα διὰ τῆς διαφορᾶς τῆς φυσικῆς ἐπιδράσεως νὰ ἐξηγήσωμεν τὰς μεγάλας μεταξὺ τῶν ἐθνῶν τῶν πολιτισθέντων πρὸ 6 χιλ. ἐτῶν καὶ τῶν ἐθνῶν τῶν διατελούντων ἔτι νῦν ἐν τῇ ἀγριωτάτῃ βαρβαρότητι διαφορᾶς. Ἄλλως τε οὐδ' οἱ βάρβαροι πάντες λαοὶ ἔζησαν καὶ ζῶσιν ἔτι σήμερον ὑπὸ ὅρους ἀναπτύξεως φυσικῆς πάντοτε καὶ πανταχοῦ δυσμενεῖς· οὐδ' ἡ ἀνάπτυξις ἡ πρώϊμος ἠκολούθησε πάντοτε τὴν φυσικὴν εὐφυΐαν τῶν τόπων. Λογικωτέρα δὲ πάντως ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ ἀνωτέρω περιγραφεὶς

(1) Ἐκ τῶν διαφόρων μυθικῶν παρὰ διαφόροις λαοῖς παραδόσεων περὶ τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἡ μάλιστα ἀξιοσημείωτος ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν ἐνταῦθα λεγομένων εἶναι ἡ Θιβετική. Κατὰ ταύτην οἱ ἄνθρωποι κατάγονται ἀπὸ θείων τινῶν ὄντων τῶν καλουμένων Λάων. Οἱ Λᾶοι οἰκοῦσιν ἐπὶ τῆς ὑψίστης κορυφῆς ὄρους οὐρανομήκους περιβαλλομένου ὑπὸ ἑπτὰ θαλασσῶν καὶ ἑπτὰ χρυσῶν ὀρέων, ὑπὸ τοὺς Λάους δὲ κατὰ διαφόρους βαθμίδας οἰκοῦσι διάφορα ἄλλα ὄντα. Διὰ τοῦ χρόνου καὶ τῶν αἰώνων οἱ οἰκήτορες οὗτοι τοῦ οὐρανοῦ κατέρχονται βαθμηδὸν λαμβάνοντες μορφὰς διηνεκῶς ὑποδεεστέρας καὶ τέλος λαμβάνουσι μορφὴν ἀνθρώπου· ἀλλ' οἱ πρῶτοι γενόμενοι ἄνθρωποι Λᾶοι γεννῶνται ἀπὸ ζεύγους *πιθήκων*. Οὕτως ὁ Θιβετικὸς μῦθος ἀφοῦ κατεβίβασε τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ κατέστησεν αὐτὸν οἰκήτορα τῆς γῆς διελθόντα πρῶτον διὰ τῶν πιθήκων. Ὁ βίος λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου ἔχει θείαν ἀρχήν, ἀλλὰ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ἀρχομένου ἡ θειότης ἐκείνη ἐξέπεσε καὶ κατῆλθεν ἐνιαχοῦ μέχρι κτηνώδους τινὸς καταστάσεως βαρβαρότητος. Ὁ Θιβετικὸς μῦθος εἶναι ὁ μόνος ἐκ τῶν περὶ δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου μύθων ὁ θεωρῶν πατέρα τοῦ ἐπὶ γῆς γεννηθέντος, οὐρανίου δὲ τὴν καταγωγὴν ἀνθρώπου, τὸν πίθηκον.

βίος τῶν σήμερον ἔτι ἐν τῇ παχυλῇ βαρβαρότητι διατελούντων λαῶν ἐξετάθη καὶ ἐπετάθη ἀναλόγως τοῦ μεγέθους τοῦ χρόνου τοῦ διαρρεύσαντος ἀπὸ τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν παρεξέβησαν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τοῦ πολιτισμοῦ, μέχρι σήμερον. Ὁ βαθμὸς ἄρα τῆς ἀναπτύξεως τοῦ βίου τῶν σήμερον ἔτι ἔν τισι γωνίαις τοῦ κόσμου ἐν τῇ ἐσχάτῃ βαρβαρότητι βιούντων λαῶν δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μορφὴ καὶ τύπος τοῦ πρώτου ἀνθρώπου. Ὁ ἱστορικὸς βίος ἄρχεται οὐχὶ ἀπὸ βαρβαρότητος παρεκτραπείσης ἢ ἀγριότητος παραμορφούσης τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἀπὸ παραδεισίου ἡμερότητος, ἀθῳότητος καὶ πνευματικότητος, ἥτις διὰ τῆς βαρβαρότητος καὶ ἐκ τῆς βαρβαρότητος, εἰς ἣν ἐνέπεσε καὶ ἥτις οὐδέποτε κατέλιπε καὶ δύναται νὰ καταλείπῃ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ ἐν τῇ ὑψίστῃ βαθμίδι τοῦ πολιτισμοῦ, ἐδημιούργησε βαθμηδὸν τὸν πολιτισμόν. Οὕτω δὲ φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα τὸ τελικὸν καὶ σπουδαῖον ὅτι ὁ παράδεισος, ἐξ οὗ ἐξεβλήθη ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς γενέσεως τοῦ κακοῦ, ὡς καὶ ὁ παραδείσιος βίος καὶ ὁ χρυσοῦς αἰὼν καὶ τὸ «χρυσοῦν γένος βροτῶν», δὲν εἶναι ἁπλᾶ δημιουργήματα τῆς φαντασίας καὶ τῆς ποιήσεως δι' ἀφαιρέσεως ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ βίου ληφθέντα, ἀλλ' εἶναι πραγματικότης, ἱστορία *δυναμική*, ἐξηγουμένη ἡμῖν τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν, τὴν ἱστορίαν τῆς ἐνεργείας καὶ τῶν πράξεων καὶ παρέχουσα κατ' οὐσίαν τὴν ἀληθῆ εἰκόνα τῆς ἱστορίας ταύτης.

Ἡ ἑνότης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. — Ἀλλὰ πᾶσα αὕτη ἡ ὑπόθεσις καὶ πάντα τὰ συμπεράσματα ταῦτα στηρίζονται ἐπί τινος ἀρχῆς ἢ ὑποθέσεως γενικῆς, ἄνευ τῆς ὁποίας ἀποβάλλουσι πᾶσαν αὐτῶν τὴν σπουδαιότητα καὶ δύναμιν. Ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ἡ μεγάλη ἀρχὴ τῆς ἑνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Μόνον διὰ τῆς ἀρχῆς ταύτης καὶ διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι πᾶν τὸ ἀνθρώπινον γένος μίαν ἔχει κοινὴν καταγωγήν, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν φύσιν, δυνάμεθα ὡς κρηπῖδα τοῦ ἱστορικοῦ βίου νὰ θεωρήσωμεν τὸ λαμπρότατον μέρος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὸν παραδείσιον αὐτοῦ βίον, τὴν λογικότητα αὐτοῦ, τὴν γλῶσσαν καί, τὸ σπουδαιότερον, τὴν ἀληθῆ θεογνωσίαν. Ἅμα δὲ ἀναιρουμένης τῆς ὑποθέσεως ταύτης, μυρίαι χωροῦσιν ὑποθέσεις περὶ τῆς τοιᾶσδε ἢ τοιᾶσδε ἀρχῆς τοῦ δεῖνος ἢ δεῖνος λαοῦ ἢ οἰκογενείας λαῶν καὶ περὶ τῆς πάντη διαφόρου ἀρχῆς ἄλλων λαῶν. Ἀλλὰ τὸ μέγα ἠθικόν, θρησκευτικὸν καὶ ἱστορικὸν δόγμα τῆς ἐνιαίας ἀρχῆς καὶ καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου οὐδαμῶς προσβάλλεται σπου-

δαίως οὔτε ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων οὔτε ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἀνθρωπολογικῶν θεωριῶν. Εἴπομεν ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι, κατὰ τὰς ἐρεύνας τοῦ Πέσχελ, οὔτε τοῦ κρανίου οὔτε τῶν ἄλλων τμημάτων τοῦ σκελετοῦ ἡ διάπλασις μαρτυρεῖ σαφῆ ὅρον διακρίσεων μεταξὺ τῶν μεγάλων ἀνθρωπολογικῶν διαιρέσεων, εἰς ἃς διαιροῦσι τὸ ἀνθρώπινον γένος οἱ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς φυσικῆς διαπλάσεως ἐξετάζοντες τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν φυσιοδίφαι. Ἀλλ' ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ πλανηθῶμεν ἐν ταῖς πολλαῖς λεπτομερείαις τῶν ἀνθρωπολογικῶν θεωριῶν, αἵτινες ἐν πλείστοις εἰσὶ πάντοτε ἐπισφαλεῖς. Πολὺ σπουδαιότερα ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν καὶ ἀσφαλέστερα εἶναι ἐν τῷ προκειμένῳ ζητήματι τὰ συμπεράσματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν πνευματικὴν ἑνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. «Ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν φυλετικῶν γνωρισμάτων, λέγει ὁ Πέσχελ (Völkerkunde. σελ. 21), μέλλει νὰ δειχθῇ πόσον ὀλίγον αἱ μεγάλαι ταλαντεύσεις τῶν τοιούτων γνωρισμάτων ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν νὰ διαγράψωμεν ἀσφαλῆ ὅρια· ἀλλ' ἐκ τῶν προτέρων ἐπιτραπήτω ἡμῖν νὰ ὑποδείξωμεν διὰ σειρᾶς πραγμάτων, ὅτι λαοὶ πορρωτάτω ἀπ' ἀλλήλων οἰκοῦντες καὶ ἐξωτερικῶς ἐλάχιστα πρὸς ἀλλήλους προσεγγίζοντες, ἐν ταῖς πνευματικαῖς αὐτῶν κινήσεσι συναντῶνται μετ' ἀλλήλων κατὰ τρόπον οὕτω καταπληκτικόν, ὥστε, τοὐλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὴν δύναμιν τοῦ διανοεῖσθαι, ἡ ἑνότης καὶ ἡ ταυτότης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς οὐδεμίαν δύναται νὰ ὑπόκηται ἀμφιβολίαν». Ὁ ἐμβριθὴς φυσιοδίφης προσάγων μυρία παραδείγματα ἐκ τοῦ πνευματικοῦ βίου, τοῦ τρόπου τοῦ διανοεῖσθαι, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων, καὶ δὴ καὶ ἐκ τῶν προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν τῶν πανταχοῦ τοῦ κόσμου λαῶν, ἰδίως τῶν βαρβάρων, εἰλημμένα πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς μεγάλης ἀρχῆς τῆς πνευματικῆς ἑνότητος τοῦ ἀνθρώπου, προστίθησιν: «Οὕτω λοιπὸν εἰς τὰ αὐτὰ διανοήματα καὶ εἰς τὰς αὐτὰς πλάνας κατήντησαν οἱ οἰκήτορες τῶν τεσσάρων μερῶν τοῦ κόσμου. Τὴν τοιαύτην δὲ σύμπτωσιν διττῶς δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν: ἢ ὅτι πᾶσαι αὗται παρήχθησαν ὁπότε πάντες οἱ κλάδοι τοῦ ἡμετέρου γένους ᾤκουν μίαν περιωρισμένην πατρίδα, ἢ ὅτι τὰ κοινὰ ἐκεῖνα γνωρίσματα ἀνεπτύχθησαν αὐτοτελῶς παρ' ἑκάστῳ λαῷ μετὰ τὴν διασπορὰν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐφ' ἅπασαν τὴν γῆν. Ἐὰν ἡ δευτέρα ὑπόθεσις θεωρηθῇ πιθανή, τότε ἡ διανοητικὴ δύναμις πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων φυλῶν εἶναι ἡ αὐτὴ μέχρι τῶν παραδοξοτάτων αὐτῆς πηδημάτων καὶ ἀποπλανήσεων». Ἐκ τοῦ συμπεράσματος τού-

του νοεῖται ὅτι εἰς τὴν πληρεστέραν διαλεύκανσιν τοῦ περὶ ἑνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ζητήματος καὶ εἰς τὴν ὁριστικὴν λύσιν αὐτοῦ συμβάλλεται ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τῆς πρώτης κοιτίδος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Πολλαὶ ἀνέκαθεν ἐγένοντο συζητήσεις καὶ ἀνεπτύχθησαν θεωρίαι περὶ τῆς πρώτης κατοικίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ συνήθης ὑπόθεσις περὶ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας(1) πολλαχῶς ὑπεστηρίχθη διὰ τῶν ἐν ταῖς ἀρχαιοτάταις παραδόσεσι πολλῶν ἱστορικῶν λαῶν διδομένων ὑπαινιγμῶν, ἰδίως δὲ διὰ τῶν λεγομένων ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ περὶ τῶν τεσσάρων ποταμῶν τῶν ἐκ τῆς Ἐδὲμ ἢ τοῦ Παραδείσου πηγαζόντων. Ἀλλὰ περὶ τῶν παραδόσεων τούτων τῶν διαφόρων ἱστορικῶν λαῶν γενήσεται λόγος ἀλλαχοῦ ἐκτενέστερος. Ἐννοεῖται δ' ὅτι καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ἀνεπίδεκτον θετικῆς ἐπιστημονικῆς λύσεως ἱστορικῆς, πᾶσα δὲ λύσις εἶναι κατ' οὐσίαν ἁπλῆ ὑπόθεσις, ὑπὲρ ἧς πλείονες ἢ ἐλάσσονες συνηγοροῦσι λόγοι. Ὑπὸ ἔποψιν φυσιοϊστορικὴν ἡ περὶ κεντρικῆς Ἀσίας ὑπόθεσις ἐθεωρεῖτο καὶ θεωρεῖται ἔτι ὑπὸ πολλῶν ὡς ἡ μᾶλλον πιθανὴ διὰ τὰς κλιματολογικὰς καὶ τὰς ἄλλας φυσικὰς ἰδιότητας τοῦ τόπου. Μόνον δὲ αἱ νεώταται περὶ γενέσεως τοῦ ἀνθρώπου θεωρίαι αἱ ἐρειδόμεναι ἐπὶ τῶν γενικωτέρων ἀρχῶν καὶ θεωριῶν τῆς ἐξελίξεως ἐζήτησαν νὰ νεωτερίσωσι καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς πρώτης κατοικίας τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τοιαύτην προτείνουσαι ὑποθετικήν τινα χώραν ἠπειρωτικὴν μεταξὺ Μαδαγασκάρης καὶ Ἀνατολικῶν Ἰνδιῶν, τὴν Λεμουρίαν(2), μὴ ὑπάρχουσαν πλέον νῦν. Ἀλλ' ἡμεῖς ἀφιέντες εἰς τὴν φυσικὴν ἱστορίαν τὰς τοιαύτας ὑποθέσεις καὶ

(1) Εἰδικώτερον ὡς κοιτὶς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐθεωρήθη ὑπ' ἄλλων μὲν ἡ περὶ τὸν Ἰνδικὸν Καύκασον χώρα τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, ὑπ' ἄλλων δὲ τὸ Κασγάρ, ὑπό τινων δὲ ἡ νοτιώτερον τῆς κεντρικῆς Ἀσίας κειμένη Ἰνδικὴ χώρα Κασχμίρ.

(2) Τὸ ὄνομα ἐλήφθη ἐκ τοῦ Λατινικοῦ lemures, ὅπερ σημαίνει τὰς σκιὰς ἢ τὰ εἴδωλα τῶν τεθνεώτων (ἐντεῦθεν δὲ καὶ lemuria (οὐδετ. πληθυντ.) ἑορτὴ ἱλαστήριος ὑπὲρ τῶν ψυχῶν, τὰ *μαλάχια*). Ἐκ τοῦ ὀνόματος τούτου ἔπλασαν τὴν *Λεμουρίαν* ὡς τόπον τοῦ ὑποτιθεμένου πρώτου ἀνθρώπου, τοῦ ἡμιπιθήκου δῆθεν ἀνθρώπου τοῦ πληροῦντος τὸ μεταξὺ τοῦ πιθήκου καὶ τοῦ νῦν ἀνθρώπου χάσμα. Τὸ ὄνομα Λεμουρία ἐπενοήθη ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου ζωολόγου Philip Sclater. Ἡ δ' ὑπόθεσις ἡ περὶ Λεμουρίας ὡς περὶ χώρας κειμένης μεταξὺ Μαδαγασκάρης τῆς ἀνατολικῆς Ἰνδίας καὶ Κεϋλάνης ἐρείδεται ἐπὶ παλαιοντολογικῶν παρατηρήσεων γενομένων ἐν Μαδαγασκάρῃ καὶ ταῖς ἀπέναντι ταύτης Ἀφρικανικαῖς παραλίαις, ἔτι δὲ ἐν Κεϋλάνῃ καὶ ἐν Ἰνδοστάν, καθ' ἃς παρατηρήσεις αἱ χῶραι αὗται θεωροῦνται ὡς πατρὶς τῶν ἡμιπιθήκων, τῶν ἀνθρωποειδῶν δηλονότι πιθήκων, ἐξ ὧν δῆθεν παρήχθησαν οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι. Ἀλλ' ἡ Λεμουρία δὲν ὑπάρχει νῦν καταποθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ, κατὰ τὰς εἰκασίας τοῦ Sclater καὶ τῶν ὁμοφρονούντων αὐτῷ.

ἐρεύνας καὶ θεωρίας ὡς ἥκιστα διαφερούσας τῇ θετικῇ ἐπιστήμῃ τῆς ἱστορίας, περιορίζομεν τὴν ἔρευναν καὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν περὶ ἀρχῆς καὶ ἑνότητος καὶ διαιρέσεως ὡς καὶ περὶ τῆς πρώτης κοιτίδος τοῦ ἀνθρώπου ζητημάτων εἰς τὸ μόνον ὑπὸ ἱστορικὴν ἅμα δὲ καὶ φυσιοϊστορικὴν ἔποψιν ἄξιον ἐρεύνης θέμα, τὸ τῆς γλώσσης. Ἡ γλῶσσα ὡς ὄργανον καὶ ἐξωτερικὴ παράστασις, εἰκὼν καὶ ἑρμηνεὺς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἶναι τὸ στοιχεῖον ἐκεῖνο, ὅπερ ἑνοῖ τὸν ἄνθρωπον τὸν ἱστορικὸν πρὸς τὸν ἄνθρωπον τὸν φυσικόν, τὸν ἄνθρωπον τὸν ἀτομικὸν πρὸς τὸ ἔθνος καὶ τὴν ἀνθρωπότητα, καὶ καθολικη τις ἐξέτασις αὐτῆς, ὡς μάλιστα προήχθη νῦν ἡ περὶ τὴν γλῶσσαν ἐπιστήμη, δύναται νὰ διαφωτίσῃ καὶ νὰ λύσῃ πολλὰ τῶν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας ἀναγομένων ζητημάτων, παρέχουσα εἰς τὴν ἱστορίαν τὰ μόνα ἀσφαλῆ ἐκ τοῦ προϊστορικοῦ κόσμου ἐρείσματα (1).

---

(1) « Τὸ νήπιαν καὶ ὁ ἄγριος θέλουσιν εἶσθαι τὰ δύο μεγάλα ἀντικείμενα μελέτης δι' ἐκεῖνον ,ὅστις θὰ θελήσῃ νὰ οἰκοδομήσῃ ἐπιστημονικῶς τὴν θεωρίαν τῶν πρώτων αἰώνων τῆς ἀνθρωπότητος. Εἰς τὴν ἐπιστήμην μένει ἓν μέσον ἀμεσώτερον ἵνα ἔλθῃ εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τοὺς παναρχαίους τούτους χρόνους. Τὸ μέσον τοῦτο εἶναι τὰ προϊόντα αὐτὰ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τὰ ποιητικὰ πλάσματα, ἔνθα τοῦτο ἐκφράζει ἑαυτό, τὰ ἀρχέτυπα μνημεῖα (documents), ἐν οἷς ἀπέθηκε τὰς ἀρχαιοτάτας αὐτοῦ ἀναμνήσεις. Τὰ πλάσματα καὶ τὰ μνημεῖα ταῦτα λαμβάνουσιν ἔμπεδον τύπον διὰ τῆς γραφῆς ἐν χρόνου περιόδῳ λίαν ἀπομεμακρυσμένῃ τῆς βρεφικῆς ἡλικίας τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ πῶς ὁ ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ μεταβιβάσῃ τὴν ἀνάμνησιν ἡλικίας, ἐν ᾗ μόλις ἦτο κυρία ἑαυτῆς καὶ ἐν ᾗ μὴ ἔχουσα παρελθὸν δὲν ἠδύνατο νὰ σκεφθῇ περὶ μέλλοντος; Ἀλλ' ὑπάρχει τι μνημεῖον, ἐφ' οὗ εἶναι γεγραμμέναι πᾶσαι αἱ φάσεις τῆς θαυμασίας ταύτης Γενέσεως, μνημεῖον περιέχον ὑλικὸν πάντων τῶν αἰώνων καὶ δυνάμενον νὰ παραδώσῃ τοῦτο εἰς ἀνάλυσιν· ποίημα θαυμάσιον γεννηθὲν καὶ ἀναπτυχθὲν μετὰ τοῦ ἀνθρώπου, συνοδεῦσαν αὐτῷ ἐν παντὶ βήματι καὶ λαβὸν τὸ χρῖσμα ἑκάστου τῶν τρόπων τοῦ αἰσθάνεσθαι αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ βαθεῖα μελέτη τῆς γλώσσης ἔσται ἀείποτε τὸ μέσον τὸ δραστικώτατον ἵνα ἅψηταί τις τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· διὰ τῆς γλώσσης εὑρισκόμεθα ἀπέναντι τῶν αἰώνων τῶν πρωτογενῶν ἐν οἵᾳ θέσει ὁ καλλιτέχνης ὁ μέλλων νὰ ἀποκαταστήσῃ τὸν ἀνδριάντα τὸν ὀρειχάλκινον κατὰ τὸν τύπον, καθ' ὃν ἐσχεδιάσθη οὗτος (Renan. De l'origin. du L. σελ. 68).

2. Ἡ γλῶσσα ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἡ φύσις, ἡ γένεσις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης. — Ἂν ὁ πυρὴν τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἡ δύναμις ἡ παράγουσα τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ πνεῦμα αὐτὸ ἤτοι ἡ πνευματικὴ φύσις καὶ λογικότης αὐτοῦ ἡ διακρίνουσα τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ πάντων τῶν ἄλλων ὄντων καὶ καθιστῶσα αὐτὸν κύριον τῆς γῆς, ἡ γλῶσσα ὡς ἑρμηνεία καὶ παράστασις, ὡς ἐξωτερικὴ ἐκδήλωσις καὶ ὄργανον τῆς τοιαύτης φύσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἶναι στοιχεῖον, κεφάλαιον ἅμα δὲ καὶ ὄργανον κυριώτατον τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Αὕτη ἀμέσως ἀπὸ τῆς λογικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως ἀπορρέουσα καὶ ταύτην ἀποκαλύπτουσα ἐνεργεῖ ἐν τῷ βίῳ διὰ τῆς πολυφθόγγου, αἰωνίως ζώσης καὶ ἐπ' ἄπειρον ποικιλλομένης δυνάμεως αὐτῆς· καὶ ἅπαντα μὲν τὸν αἰσθητὸν καὶ νοητὸν κόσμον, αὐτὰ τὰ βάθη τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ συνειδήσεως περιβάλλει δι' ὑποστάσεως καὶ διὰ τύπου καὶ μορφῆς ἐξωτερικῆς, ἀπεικονίζει δ' ἐν θαυμαστῇ ἑνότητι καὶ ἁρμονίᾳ πάντα τὸν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην αἴσθησιν καὶ νόησιν προσιτὸν κόσμον. Ἡ γλῶσσα εἶναι τὸ ἀπαραίτητον ὄργανον τοῦ κοινωνικοῦ βίου, αὐτὴ διὰ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς μαρτυροῦσα περὶ τοῦ *φύσει κοινωνικοῦ* τοῦ ἀνθρώπου (ἴδ. σελ. 47). Εἶναι δ' ἐπίσης ἀπαραίτητον ὄργανον πάσης πνευματικῆς ἐνεργείας ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ. Δι' αὐτῆς δημιουργεῖται ὁ πνευματικὸς θησαυρὸς τῆς φιλολογίας ὁ ἀποτελῶν τὸν ἀναγκαῖον ὅρον τῆς ἀδιασπάστου ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ ἱστορικῆς συνειδήσεως· αὐτὴ δ' εἶναι καὶ ὁ δεσμὸς τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ κλεὶς τῆς γνώσεως καὶ τὸ ὄργανον τῆς ἀληθείας. Ἡ γλῶσσα, ἤτοι ὁ λόγος δὲν εἶναι ἁπλοῦν ὄργανον τοῦ πνεύματος, ἀλλ' εἶναι αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἀποκαλυπτόμενον αἰσθητῶς καὶ ἀποτελοῦν τὸν δεσμὸν τῆς ἑνότητος μεταξὺ τοῦ ἐσωτερικοῦ, τοῦ καθαρῶς πνευματικοῦ, καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ, τοῦ ἐν αἰσθητῷ κόσμῳ ζῶντος καὶ αἰσθητικῶς ἀποκαλυπτομένου ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο ἄνευ τῆς γλώσσης δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀναπτυχθῇ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα καὶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ὑφ' οὓς ὅρους ὑπάρξεως ἐδημιουργήθη ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ κόσμῳ· καὶ κατὰ τοῦτο ἡ γλῶσσα εἶναι ἡ τροφός, παιδαγωγὸς καὶ διδάσκαλος τοῦ πνεύματος.

«Πάντα τὰ ὄργανα τῆς τέχνης, λέγει ὁ Ἔρδερος, ἐγκέφαλος, αἰσθήσεις καὶ χεὶρ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ εὐθυτενεῖ τοῦ ἀνθρώπου φυῇ θὰ ἔμενον ἀδρανῆ, ἂν μὴ ὁ Δημιουργὸς ἐδωρεῖτο μηχανήν τινα θέτουσαν εἰς κίνησιν πάντα· ἡ μηχανὴ αὕτη ἦτο *τὸ θεῖον δῶρον τοῦ λόγου*. Μόνον διὰ τῆς γλώσσης ἀφυπνίζεται τὸ νυστάζον πνεῦμα· ἢ μᾶλλον ἡ ψιλὴ δεξιότης (τοῦ πνεύματος), ἥτις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἤθελε μένει αἰωνίως νεκρά, διὰ τῆς γλώσσης καθίσταται δύναμις καὶ ἐνέργεια. Μόνον διὰ τῆς γλώσσης ὀφθαλμός τε καὶ νοῦς, καὶ δὴ τὸ αἴσθημα πασῶν τῶν αἰσθήσεων καθίσταται ἓν καὶ ἑνούμενον δι' αὐτῆς μεταποιεῖται εἰς διάνοιαν δημιουργικήν... Δύναταί τις καὶ πρέπει τὰ μὲν λεπτὰ ὄργανα τοῦ λαλεῖν νὰ θεωρήσῃ ὡς πηδάλιον τοῦ νοῦ, τὸν δὲ λόγον ὡς σπινθῆρα οὐρανόθεν καταπεσόντα καὶ τὰς ἡμετέρας αἰσθήσεις καὶ διανοίας κατὰ μικρὸν καταφλέγοντα. Ἐν τοῖς ζῴοις βλέπομεν προπαρασκευὰς πρὸς τὸν λόγον καὶ ἡ φύσις ἐργάζεται ἐνταῦθα ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, ἵνα τέλος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ περατώσῃ τὴν τέχνην. Ἐν μορφῇ ἁπλουστάτῃ ἐμφανίζεται ἡ πολυμήχανος αὕτη τεχνῖτις πάντων τῶν θείων διανοημάτων καὶ λόγων, ἥτις δι' ὀλίγου ἀέρος καὶ διὰ στενῆς τινος ῥαγάδος οὐ μόνον ἅπαν τὸ κράτος τῶν ἰδεῶν τοῦ ἀνθρώπου ἔθηκεν εἰς κίνησιν, ἀλλὰ καὶ κατειργάσατο πάντα, ὅσα ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς διέπραξεν. Οὐδὲν θαυμαστότερον καὶ ὡραιότερον ἢ τὸ παρατηρεῖν τὴν βαθμιαίαν πορείαν, ἐφ' ἧς ἡ φύσις ἀπὸ τοῦ ἀφώνου ἰχθύος, ἑρπετοῦ καὶ ἐντόμου βαθμηδὸν προάγει εἰς ἦχον καὶ φωνήν. Τὸ πτηνὸν ᾄδεται ἐπὶ τῷ κελαδήματι αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ τεχνικωτάτῳ ἔργῳ, ἅμα δὲ τῷ λαμπροτάτῳ προτερήματι, ὅπερ ὁ Δημιουργὸς ἔδωκεν αὐτῷ· τὸ ζῷον, ὅπερ ἔχει φωνήν, ἐκρήγνυσι ταύτην ζητοῦν βοήθειαν, αἰσθάνεται κλίσεις καὶ θέλει ἵνα ἡ ἐσωτερικὴ κατάστασις τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἡ εὐφρόσυνος ἢ λυπηρὰ καταστῇ ἐξωτερική. Ὀλίγους ποιεῖται μορφασμούς· καὶ μόνον ἐκεῖνα τὰ ζῷα λαλοῦσι διὰ σημείων, εἰς τὰ ὁποῖα συγκριτικῶς ἡ ζῶσα φωνὴ εἶναι ἀπηγορευμένη. Ἡ γλῶσσα ζῴων τινῶν εἶναι οὕτω πεπλασμένη, ὥστε νὰ μιμῶνται ἀνθρωπίνους λόγους, ὧν δὲν ἀντιλαμβάνονται τῆς ἐννοίας. Ὁ ὀργανισμὸς οἱονεὶ ἔξωθεν προτρέχει τῆς ἐσωτερικῆς δυνάμεως ἰδίως διὰ τῆς ἀνθρωπίνης γυμνασίας. Ἀλλ' ἐνταῦθα (ἔνδον) κλείεται ἡ θύρα, καὶ εἰς τὸν ἀνθρωποειδέστατον πίθηκον διὰ τῶν θυλακίων, ἅπερ ἡ φύσις ἐκρέμασεν εἰς τοὺς βρόγχους, οἱονεὶ σκοπίμως καὶ βιαίως ἀπαγορεύεται ὁ λόγος. Διὰ τί τοῦτο ἔπραξεν ὁ πατὴρ τοῦ ἀνθρωπίνου λό-

γου; διὰ τί ἤθελεν ἵνα εἰς τὸ δημιούργημα (τὸν πίθηκον), τὸ ὁποῖον μιμεῖται τὰ πάντα, μὴ ἐπιτραπῇ νὰ μιμῆται ἀκριβῶς τὸ κριτήριον τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς τοῦτο ἐνέφραξεν αὐτῷ ἀδυσωπήτως δι' ἰδίων κωλυμάτων τὴν ὁδόν; Ὑπαγέτω τις εἰς τοὺς οἴκους τῶν παραφρόνων καὶ ἀκουέτω τὴν λαλιὰν αὐτῶν· ἀκουέτω τις τοὺς λόγους τῶν ἐξαμβλωματικῶν καὶ λίαν ἠλιθίων ἀνθρώπων· καὶ θέλει δώσει οἴκοθεν τὴν πρὸς τὴν ἐρώτησιν ἀπάντησιν. Οποίαν θλῖψιν ἐμποιεῖ ἡμῖν ἡ λαλιὰ τῶν τοιούτων ὄντων καὶ τὸ βεβηλωθὲν δῶρον τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου! ἀλλὰ πόσῳ μᾶλλον ἤθελε βεβηλωθῇ τὸ δῶρον τοῦτο ἐν τῷ στόματι τοῦ ἀκολάστου, χονδροειδοῦς, ζῳώδους πιθήκου, ἂν οὗτος ἠδύνατο νὰ πιθηκίσῃ ἀνθρωπίνας φωνάς, ὡς δὲν ἀμφιβάλλω, μετ' ἀτελοῦς ἀνθρωπίνης σκέψεως. Ἀπαίσιός τις ὑφὴ ἀνθρωποειδῶν φθόγγων καὶ πιθηκικῶν διανοημάτων ἤθελεν εἶσθαι τὸ παραγόμενον. Οὐχί! ὁ θεῖος λόγος δὲν ἔπρεπε νὰ ταπεινωθῇ μέχρι τούτου· καὶ ὁ πίθηκος ἐγένετο ἄλαλος, μᾶλλον ἄλαλος ἢ τὰ ἄλλα ζῷα, τὰ ὁποῖα μέχρι τοῦ βατράχου καὶ τῆς σαύρας ἔχουσιν ἕκαστον τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἦχον. Ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον ἡ φύσις κατεσκεύασε τοιοῦτον, ὥστε νὰ λαλῇ. Καίτοι πολλὰ ζῷα ἔχουσιν ὄργανα φωνῆς ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τούτοις καὶ ἐν τῇ μιμήσει οὐδὲν τούτων ἔχει τὴν δεξιότητα τοῦ ἐκβάλλειν τὸν ὁρμητικὸν χείμαρρον τοῦ λόγου τὸν ἐξερχόμενον ἐκ τοῦ μεγαλοπρεποῦς ἐλευθέρου ἀνθρωπίνου στέρνου, ἐκ τοῦ ἡμετέρου στενωτέρου καὶ τεχνικῶς κεκλεισμένου στόματος. Τοὐναντίον ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον δύναται νὰ μιμῆται πάντας τοὺς ἤχους καὶ φθόγγους τῶν ζῴων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐδιδάχθη τὴν τέχνην τοῦ ἐκτυποῦν ἰδέας ἐν τοῖς φθόγγοις, τοῦ εἰκονίζειν μορφὰς ἐν φωναῖς καὶ τοῦ ἄρχειν τῆς γῆς διὰ τοῦ λόγου τοῦ ἐκπεμπομένου ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ. Ἀπὸ τῆς γλώσσης λοιπὸν ἄρχεται τὸ λογικὸν καὶ ἡ ἡμέρωσις τοῦ ἀνθρώπου· διότι μόνον δι' αὐτῆς καὶ ἑαυτοῦ ἄρχει καὶ τῆς σκέψεως καὶ ἐκλογῆς καθίσταται ἐγκρατής, πρὸς ὃ διὰ τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ δυνάμει μόνον ἦτο ἱκανός. Ὑψηλότερα δημιουργήματα δύνανται καὶ πρέπει νὰ ὦσιν ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων ὁ νοῦς ἐξεγείρεται διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ, διότι τούτοις ἀρκεῖ τὸ ὁραθὲν γνώρισμα ἵνα πλάττωσιν ἰδέας καὶ ταύτας διακεκριμένως νὰ καθορίσωσιν· ὁ ἄνθρωπος τῆς γῆς εἶναι ἔτι τρόφιμος τοῦ ὠτός, δι' οὗ πρῶτον ἄρχεται βαθμηδὸν νὰ μανθάνῃ τὴν γλῶσσαν τοῦ φωτός. Ἡ διάκρισις τῶν πραγμάτων ἀνάγκη νὰ παραχθῇ ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ τὸ πρῶτον διὰ

τῆς βοηθείας ἑτέρου τινός· οὕτω δὲ τὸ μὲν ἴσως ἀναπνέων, τὸ δὲ ἠχῶν καὶ ψάλλων ἔμαθε νὰ μεταδίδῃ τὰ διανοήματα αὐτοῦ. Ἐκφραστικὸν εἶναι βεβαίως τὸ ὄνομα, δι' οὗ καλοῦσιν οἱ Ἀνατολικοὶ λαοὶ τὰ ζῷα «ἀφώνους τῆς γῆς». Μόνον δι' ὀργανισμοῦ παράγοντος τὴν γλῶσσαν ἔλαβεν ὁ ἄνθρωπος τὴν πνοὴν τῆς θεότητος, τὸ πρὸς τὴν λογικότητα καὶ αἰώνιον τελειότητα σπέρμα, ἠχώ τινα τῆς δημιουργικῆς ἐκείνης φωνῆς πρὸς τὸ ἐπὶ γῆς κράτος, ἑνὶ λόγῳ τὴν θείαν τέχνην τοῦ δημιουργεῖν ἰδέας, τὴν μητέρα πασῶν τῶν τεχνῶν».

Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς δημιουργίας τῆς γλώσσης διάφοροι ἐξηνέχθησαν γνῶμαι καὶ θεωρίαι. Μία τῶν ἀρχαιοτάτων παραδόσεων εἶναι ἡ καὶ ἀλλαχοῦ μνημονευθεῖσα τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς παράδοσις, καθ' ἣν ὁ Ἀδὰμ κατ' εἰσήγησιν τοῦ θεοῦ αὐτοῦ, πέμποντος εἰς αὐτὸν τὰ ζῷα, ἔδωκε τούτοις τὰ ὀνόματα αὐτῶν. Ἐὰν ἡ παράδοσις αὕτη ὑπαινίσσηται ἐνταῦθα τὴν διὰ τοῦ Ἀδὰμ γενομένην ἀρχὴν τῆς γλώσσης, ἐκ τῆς τοιαύτης παραδόσεως δὲν ἐξάγεται οὔτε ὅτι ὁ πρῶτος ἄνθρωπος (ὁ Ἀδὰμ) ἐδιδάχθη τὴν γλῶσσαν ὑπὸ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ δι' ἀμέσου διδασκαλίας, οὔτε ὅτι ἡ γλῶσσα προῆλθεν ἐκ συνεννοήσεως ἀνθρώπων ἐν κοινωνίᾳ βιούντων, ἀφοῦ πρὸ τῆς δημιουργίας ἔτι τῆς γυναικὸς ὁ Ἀδὰμ ἔδωκε τοῖς ζῴοις τὰ ὀνόματα αὐτῶν. Ἐκ τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν ὁ Σοφοκλῆς τὴν γένεσιν καὶ ὕπαρξιν τῆς γλώσσης ἐξύμνησεν ὡς ἓν τῶν μεγαλουργημάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ συνέδεσε τὴν ἀρχὴν τῆς γλώσσης μετὰ τῆς πνευματικῆς φύσεως, τῆς λογικότητος καὶ τῆς πρὸς πολιτικὴν κοινωνίαν ὁρμῆς (1), ὥσπερ ὕστερον ὁ Ἀριστοτέλης (2). Ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Σοφοκλέους ῥήσεως οὐδαμῶς ἐξάγεται ὅτι ὁ μέγας ποιητὴς ἐφρόνει ὅτι τὴν γλῶσσαν ὁ θεὸς αὐτὸς ἐδίδαξεν ἀμέσως τὸν ἄνθρωπον· ἀλλ' οὐδὲ ἡ ἑτέρα ὑπόθεσις, ὅτι τὴν γλῶσσαν ἐπενόησεν ὁ ἄνθρωπος ἐν κοινωνίᾳ βίου, δικαιολογεῖται οὐδαμῶς. Ἐν τῇ ῥήσει τοῦ ποιητοῦ τὸ «ἐδιδάξατο» οὐδαμῶς δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ὡς σημαῖνον τὴν ἱστορικὴν ἀρχὴν τῆς γλώσσης κατὰ τὰς Πυθαγορείους καὶ Ἐλεατικὰς περὶ γλώσσης δοξασίας· ἄλλως τε ὁ σύνδεσμος τοῦ «φθέγματος» μετὰ τοῦ «ἀνεμόεντος φρονήματος», προτασσομένου μάλιστα τοῦ «φθέγματος», μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ποιητὴς τὴν γλῶσσαν ἐθεώρει οὐχὶ προϊὸν τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ

(1) Σοφοκλ. Ἀντιγ. στ. 190. «Καὶ φθέγμα καὶ ἀνεμόεν φρόνημα καὶ ἀστυνόμους ὀργὰς ἐδιδάξατο».

(2) Ἴδ. σελ. 48 σημ. 1.

συναφές τι τῷ πνεύματι καὶ οἱονεὶ ἐκδήλωσιν αὐτοῦ.(1). Ὁ Πλάτων πολλὰ περὶ τῆς δημιουργίας τῶν λέξεων ἀστείως μᾶλλον ἢ σοβαρῶς εἰπὼν οὐδὲν περὶ τῆς γενέσεως τῆς γλώσσης εἶπε σπουδαῖον. Ὁ Ἀριστοτέλης, καθὰ εἴπομεν, τὴν γλῶσσαν θεωρῶν ὡς δημιουργηθεῖσαν ὑπὸ τῆς φύσεως χάριν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας ἀπομακρύνεται ὅλως τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης Πυθαγορείου καὶ Ἐλεατικῆς περὶ τῆς γλώσσης δοξασίας. Οἱ Ἐπικούρειοι φιλόσοφοι καί τινες μεταγενέστεροι Ἕλληνες συγγραφεῖς, ὡς ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης(2), ἔτι δέ τινες πατέρες τῆς Ἐκκλησίας (ὡς ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης) καὶ ὁ ὑλόφρων Ῥωμαῖος ποιητὴς Λουκρήτιος ἐπρέσβευον τὴν γνώμην, καθ' ἣν ἡ γλῶσσα ἔλαβεν ἀρχὴν ἀπὸ ἀγρίας τινὸς καὶ κτηνώδους ἀνθρωπίνης καταστάσεως. Ἡ θεωρία αὕτη τὴν ὁποίαν ὡς παχυλῶς ὑλόφρονα χαρα-

(1) *Ἐδιδάξατο*· ἐξηγητέον, ἀνέπτυξεν, ἐξήγγειλεν, ἐκαλλιέργησεν οὐχὶ ἐδίδαξεν ἑαυτόν. (Ἰδ. Δ. Σεμιτέλου Σοφοκλέους τραγῳδίαι Τόμ. Α' Ἀντιγόνη σελ. 190. στ. 355 «Φθέγμα ἀκουστέον «τὴν ἀνθρωπίνην διάλεξιν», ὡς λέγει ὁ Σχολιαστής, τοὐτέστι τὸν λόγον, ἤτοι τὴν γλῶσσαν. Οὕτως ἀκούουσι καὶ πάντες οἱ νεώτεροι ἐξηγηταί. Ὁ Σχνειδεουῖνος παραβάλλων τὸν Κικέρωνα ἐν Tuscul 1, 25, 62 λέγοντα «τίς πρῶτος ὁ ἄνθρωπος, πᾶσι τοῖς πράγμασιν ἔθηκεν ὀνόματα, ὅπερ ὑψίστης σοφίας ἔργον ἔδοξε τῷ Πυθαγόρᾳ; ἢ τίς διεσκεδασμένους τοὺς ἀνθρώπους συνήγωσε καὶ εἰς κοινωνίαν βίου συνεκάλεσε», παρατηρεῖ ὅτι ὁ Σοφοκλῆς *φθέγμα* κτλ. *ἐδιδάξατο* λέγων φαίνεται ἀσπαζόμενος τὴν δημοτικὴν γνώμην, ἥτις ἤρεσκε καὶ τοῖς Ἐλεάταις καὶ τῷ Πυθαγόρᾳ, καθ' ἣν ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι σύμφυτος τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλ' ἐπίκτητος, οὐχὶ δηλονότι φύσει δεδομένη, ἀλλὰ θέσει ἀφωρισμένη, τουτέστι κατὰ συνθήκην καὶ ὁμολογίαν τεθειμένη. Πρβλ. καὶ Ὁράτ, 1, 3, 102 «ἐμάχοντο ἑωσοῦ ἐφεῦρον τὰς λέξεις, δι' ὧν ἐδήλουν τὰς φωνὰς καὶ τὰς αἰσθήσεις, εὗρον δὲ καὶ τὰ ὀνόματα· τοὐντεῦθεν ἀφίσταντο τοῦ πολέμου, καὶ ἤρξαντο νὰ ὀχυρῶσι τὰς πόλεις καὶ νὰ θέτωσι νόμους». Ὁ Δινδόρφιος ὅμως παρατηρεῖ «Τῆς γλώσσης δὲ καὶ τοῦ πνεύματος αἱ δυνάμεις (ἀνεμόεν φρόνημα) καίτοι ὑπὸ τῆς φύσεως ἐδόθησαν, ὅμως ἐν ἀνθρώποις εὑρημένα λογίζονται, διότι τῇ τούτων τέχνῃ καὶ ἀγχινοίᾳ τελειοποιοῦνται καὶ πρὸς τὴν τοῦ βίου χρῆσιν καλλιεργοῦνται».— Πρὸς τὰ λεγόμενα ἐν τῇ στροφῇ ταύτῃ ὑπὸ τοῦ Σοφοκλέους ὁ Σχνειδεουῖνος παρέβαλε τὰ τοῦ Ἰσοκράτ. σελ. 27 d. «ἐγγενομένου δ' ἡμῖν τοῦ πείθειν ἀλλήλους καὶ δηλοῦν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς περὶ ὧν ἂν βουληθῶμεν, οὐ μόνον τοῦ θηριωδῶς ζῆν ἀπηλλάγημεν, ἀλλὰ καὶ συνελθόντες πόλεις ᾠκίσαμεν καὶ νόμους ἐθέμεθα καὶ τέχνας εὕρομεν καὶ σχεδὸν ἅπαντα τὰ δι' ἡμῶν μεμηχανημένα λόγος ἡμῖν ἐστιν ὁ συγκατασκευάσας».

(2) Διοδ. Σικελ. Α' 8 «Τοὺς δ' ἐξ ἀρχῆς γεννηθέντας τῶν ἀνθρώπων φασὶν ἐν ἀτάκτῳ καὶ θηριώδει βίῳ σποράδην ἐπὶ τὰς νομὰς ἐξιέναι καὶ προσφέρεσθαι τῆς τε βοτάνης τὴν προσηνεστάτην καὶ τοὺς αὐτομάτους ἀπὸ τῶν δένδρων καρπούς· καὶ πολεμουμένους μὲν ὑπὸ τῶν θηρίων ἀλλήλοις βοηθεῖν ὑπὸ τοῦ συμφέροντος διδασκομένους, ἀθροιζομένους δὲ διὰ τὸν φόβον ἐπιγινώσκειν κατὰ μικρὸν τοὺς ἀλλήλων τύπους. *Τῆς φωνῆς δ' ἀσήμου καὶ συγκεχυμένης οὔσης ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον διαρθροῦν τὰς λέξεις καὶ πρὸς ἀλλήλους τιθέντας σύμβολα περὶ ἑκάστου τῶν ὑποκειμένων γνώριμον σφίσιν αὐτοῖς ποιεῖσθαι τὴν περὶ πάντων ἑρμηνείαν*».

κτηρίζει ὁ Ῥενάν, δὲν χωρίζει τὴν γλῶσσαν ἀποτόμως ἀπὸ τοῦ πνεύματος, ἀλλ' ἀμφοτέρων τὴν ἀρχὴν ἀνάγει εἰς ζῳώδη τινὰ κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι λογικωτέρα τῆς θεωρίας, καθ' ἣν ἡ γλῶσσα εἶναι δημιούργημα τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας κατὰ συνθήκην ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθεῖσαν. Ἡ θεωρία αὕτη ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Πυθαγόραν καὶ εἰς τοὺς Ἐλεάτας φιλοσόφους, εὑροῦσα δὲ παραδόξους θιασώτας καὶ ὑπερμάχους καὶ μεταξὺ τῶν φιλοσόφων τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, εἶναι τοσοῦτον παράδοξος. ὅσῳ παράλογος ἤθελεν εἶσθαι ἡ γνώμη ὅτι ἡ ψυχὴ ἐδημιούργησε τὸ ὀργανικόν, τὸ ζῶν σῶμα, ἀφοῦ ἔλαβεν ἤδη ἐκείνη ὑπόστασιν φυσικὴν ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ. Βεβαίως ἡ ψυχὴ εἶναι, ὡς λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, «ἀρχὴ καὶ αἰτία τοῦ ζῶντος σώματος», διότι ἀκριβῶς εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ὀργανικοῦ σώματος ἡ ἑνοῦσα καὶ συνέχουσα τὸν ὀργανισμὸν τὸν φυσικὸν τοῦ ἀνθρώπου καὶ διὰ τούτου ἀποκαλύπτουσα ἑαυτήν. Τοιαύτη δέ τις δημιουργία τῆς γλώσσης ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὡς ἀρχῆς καὶ αἰτίας τῆς γλώσσης ὡς ἀποκαλυπτομένου δι' αὐτῆς, ὡς δημιουργήσαντος (καθ' ὅσον τὸ πνεῦμα εἶναι ἀρχικὴ ὀργανικὴ δύναμις ἡ παραγαγοῦσα τὸν φυσικὸν ἄνθρωπον) τὰ ὄργανα τὰ φωνητικὰ καὶ παραγαγόντος τὰς φωνάς, χρησιμοποιήσαντος δὲ τοὺς φωνητικοὺς ἤχους ὑπὲρ τοῦ ὀργάνου τῆς φυσικῆς ἀποκαλύψεως αὐτοῦ, συνάδει λίαν πρὸς τὸν ὅλον πνευματικὸν ὀργανισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη θεωρία πόρρω ἀπέχει τῆς ἀλόγου ἐκείνης γνώμης, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι συνελθόντες εἰς κοινωνίαν καὶ αἰσθανόμενοι τὴν ἀνάγκην τοῦ λόγου, ἀπὸ τῆς σκέψεως ταύτης ὁρμώμενοι συνεφώνησαν πρὸς ἀλλήλους τὸ μὲν πρῶτον διὰ νοημάτων καὶ χειρονομιῶν, ἵνα καθορίσωσι τὰς φωνὰς πρὸς συννενόησιν, εἶτα δὲ ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν ἀπὸ κοινῆς συμφωνίας ηὔξησαν τὸν ἀριθμὸν τῶν φωνῶν καὶ τῶν λέξεων. Ἡ θεωρία αὕτη οὐ μόνον ἐξευτελίζει καὶ ἐκμηδενίζει τὴν ἀξίαν τῆς γλώσσης, ἀλλ' εἶναι καὶ ἄλογος, ὡς προϋποθέτουσα, τρόπον συνεννοήσεως, καὶ τοῦτον πρὶν ἢ ὑπάρξῃ τὸ μέσον αὐτὸ τῆς συνεννοήσεως, αἱ φωναὶ καὶ αἱ λέξεις. Αὐτὴ ἡ θεωρία περὶ τοῦ «ἐσωτερικοῦ αὐτομάτου (innéité)», καθ' ἣν ἡ ψυχὴ ἐν ἑκάστῳ ἀνθρώπῳ καὶ ἄνευ κοινωνίας ἀνθρωπίνης δημιουργεῖ τὴν γλῶσσαν ἐξ ἐσωτερικῆς ἐμπνεύσεως (1), φαίνεται πολλῷ λογικωτέρα

(1) Τοιαύτην φαίνεται πρεσβεύων γνώμην καὶ ὁ Ἡρόδοτος ἐν οἷς ἱστορεῖ περὶ τῶν ὅσα ἔπραξεν ὁ Ψαμμήτιχος πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς πρώτης ἀνθρωπίνης γλώσσης. (Ἴδ. Ἡροδ. 2, 1).

τῆς ῥηθείσης θεωρίας, ἵνα μηδὲν εἴπωμεν περὶ τῆς ὑπερφυσικῆς θεωρίας, καθ' ἣν ὁ θεὸς αὐτὸς ἐδίδαξεν ἀμέσως τὸν ἄνθρωπον τὴν γλῶσσαν (1). Οὔτε ὁ σκοπὸς οὔτε τὰ ὅρια τῆς πραγματείας ταύτης ἐπιτρέπουσι νὰ ἐκταθῶμεν ἐνταῦθα εἰς μακρὰς κατὰ βάθος καὶ πλάτος θεωρίας περὶ τῆς γλώσσης. Ὁ μόνος καὶ κύριος ἡμῶν σκοπὸς εἶναι νὰ ἐκθέσωμεν τὴν ἀληθεστάτην καὶ μάλιστα δυσεξέλεγκτον γνώμην καὶ θεωρίαν περὶ τῆς φύσεως καὶ γενέσεως τῆς γλώσσης, ἵνα ἀπὸ ταύτης ὁρμώμενοι ἐξετάσωμεν τὴν διὰ τῆς γλώσσης ἀποδεικνυομένην ἐν ποικιλίᾳ ἑνότητα τῆς ἐσωτερικῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους φύσεως. Τὸ συμπέρασμα πασῶν τῶν σπουδαιοτάτων καὶ ἐμβριθῶν περὶ γλώσσης ὑπό τε ψυχολογικὴν καὶ ἱστορικὴν ἔποψιν γενομένων θεωριῶν εἶναι ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι αὐτόματον δημιούργημα τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκδήλωσις τῆς τοιαύτης φύσεως αὐτοῦ, ἔχουσα, καθὰ ἀνωτέρω εἴπομεν, τοιαύτην σχέσιν πρὸς τὸ πνεῦμα, οἵαν ἅπασαι αἱ φυσικαὶ λειτουργίαι τοῦ σώματος πρὸς τὴν ὀργανικὴν ζωϊκὴν ἀρχὴν τῆς ψυχῆς. Ὅ,τι εἶναι ὁ ὀφθαλμὸς διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ ὁρᾶν καὶ βλέπειν, ὅ,τι εἶναι τὸ οὖς διὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ ἀκούειν καὶ ἀκροᾶσθαι, τοῦτ' αὐτὸ εἶναι ἡ γλῶσσα διὰ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ὅλης ἐσωτερικῆς πνευματικῆς ἐνεργείας. Ἡ κίνησις καὶ ὁ μηχανισμὸς καὶ ἡ λειτουργία τῆς γλώσσης εἶναι αὐτὴ ἡ κίνησις καὶ ὁ μηχανισμὸς καὶ λειτουργία τοῦ πνεύματος (2). Ὡς ἄμεσος ἀπόρροια

(1) Ἡ θεωρία αὕτη, ἣν ἐξήνεγκον ἀνέκαθεν θεολόγοι τινὲς καὶ φιλόσοφοι μέχρι τοῦ παρόντος αἰῶνος, ὁρμᾶται ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ γλῶσσα δὲν δύναται νὰ ᾖναι ἐφεύρεσις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, καὶ κατὰ τοῦτο ὑπὸ ἔποψιν ἀρνητικήν, ἀναιροῦσα τὴν ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσαν παχυλήν, ἄλογον καὶ «ὑλόφρονα θεωρίαν» περὶ τῆς ἐπινοήσεως τῆς γλώσσης ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, εὑρίσκεται ἐν τῇ ἀληθείᾳ. Ἀλλ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ θετικὸν πόρισμα περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς γενέσεως τῆς γλώσσης, ἡ μνημονευθεῖσα θεωρία χωροῦσα μέχρι τοῦ πιστεύειν εἰς ὑπερφυᾶ καὶ ἄμεσον ἐπίδρασιν τοῦ θείου ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ γενέσει τῆς γλώσσης, καὶ ὑπὸ ἔποψιν ἔτι καθαρῶς θεολογικὴν καθίσταται ἀναξία πάσης συζητήσεως. Διότι, καὶ κατὰ τὰ ἀναφερόμενα ἐν τῇ Γενέσει, ὁ Ἀδὰμ ἐν τῇ δημιουργίᾳ αὐτῇ παρίσταται ὡς κατέχων τὴν δύναμιν τῆς γλώσσης, καὶ τὰ ἔργα, ἅπερ ἀποδίδει αὐτῷ ἡ Ἁγία Γραφή, εἶναι ἁπλῶς ἡ ὀνοματοθεσία τῶν κτισμάτων, τὸ λεξιλόγιον, οὕτως εἰπεῖν, τῶν πραγμάτων, οὐχὶ δημιουργία γλώσσης. Ὥστε ἡ ἀληθὴς ἑρμηνεία καὶ ἔννοια τῆς παραδόσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἔχων τὴν δύναμιν τοῦ λόγου ἤτοι ἔχων τὴν δύναμιν τῆς πνευματικότητος, τῆς θείας ταύτης πνοῆς τῆς ἐμφυσηθείσης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον.

(2) «Ἐὰν ἀληθῶς ἡ γλῶσσα δὲν ᾖναι δῶρον ἔξωθεν δεδομένον οὔτε ἐφεύρεσις βραδεῖα καὶ μηχανική, μία μόνη μένει ὑπόθεσις περὶ αὐτῆς: ἡ ὑπόθεσις, καθ' ἣν ἡ δη-

καὶ ἐκδήλωσις τοῦ πνεύματος εἶναι εἰκὼν τῆς ἀμέσου, τῆς πρωτογόνου καλουμένης συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ αὐτομάτου λόγου (raison spontanée), ἤτοι τοῦ λόγου, τοῦ ὁποίου δὲν εἶχεν ἐξ ἀρχῆς τὸ πνεῦμα συνείδησιν, ἢ μᾶλλον τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας τῆς *ἀσυνειδήτου* (κατὰ Ἔγελον ἴδ. σελ. 44). Ἡ γλῶσσα ἐν τῇ ἰδιότητι αὐτῆς ταύτῃ ἐδημιουργήθη τελεία ὑπὸ τῆς φύσεως. Καὶ ἐάν τε ὑποτεθῇ ὅτι ἡ τελειότης αὕτη ἦτο δυναμικὴ καὶ κατὰ μικρὸν ἐκ τῆς δυνάμεως εἰς ἐνέργειαν μεταβαλλομένη, ἰδίως διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου· ἐάν τε πάλιν ὑποτεθῇ, ὅτι ἡ τελειότης αὕτη μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐπραγματοποιήθη διὰ τῆς βαθμιαίας ἀπὸ τοῦ κτηνώδους εἰς λογικότητα προαγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου (ἴδ. σελ. 290), ἐν ἑκατέρᾳ τῶν περιπτώσεων τούτων ἡ γλῶσσα ὑπῆρξεν ἔργον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τῆς φύσεως τῆς πνευματικῆς τῆς θεόθεν ἀπορρεούσης, τοῦ πνεύματος τοῦ φυσικοῦ ἢ τῆς συνειδήσεως τῆς φυσικῆς τοῦ ἀνθρώπου· οὐχὶ τοῦ πνεύματος τοῦ λαβόντος γνῶσιν αὐτοῦ, οὐχὶ τῆς συνειδήσεως τῆς ἐπανακαμπτούσης πρὸς ἑαυτὴν (réflexion), τῆς σκέψεως δηλονότι τῆς δημιουργησάσης ὕστερον τὴν *γραμματικήν*, ἥτις εἶναι ἔργον οὐχὶ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τοῦ ἱστορικοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἐξετάζοντος τὰς ἀντιλήψεις αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ φυσικὴ τελειότης τῆς γλώσσης ἦτο οὕτω μεγάλη, ὥστε ἡ ἀρχὴ τῆς γραμματικῆς δὲν ἀνατρέχει οὐχὶ ἁπλῶς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἱστορίας, ἀλλ' οὐδ' εἰς τὴν ἀκμὴν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἡ γλῶσσα ἔζησε καὶ ἀνεπτύχθη, ἐτελειοποιήθη καὶ ἐλαμπρύνθη διὰ τῆς ἱστορίας, χωρὶς ἔτι νὰ καταστῇ ἀντικείμενον τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ σκέψεως. Ἡ τοῦ Ὁμήρου γλῶσσα διεμορφώθη

μιουργία αὐτῆς προῆλθεν ἐκ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργουσῶν αὐτομάτως καὶ ἐν τῇ ὁλότητι αὐτῶν. Ἡ ἀνάγκη τοῦ σημαίνειν ἐκτὸς τὰς ἑαυτοῦ σκέψεις καὶ τὰ αἰσθήματα εἶναι φυσικὴ τῷ ἀνθρώπῳ· πᾶν δ' ὅ,τι διανοεῖται, τοῦτο ἐκφράζει ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. Οὐδεμία ἄρα ἐγένετο αὐθαιρεσία ἐν τῇ χρήσει τῆς ἐνάρθρου φωνῆς πρὸς δήλωσιν τῶν ἰδεῶν. Οὐχὶ διότι ὁ ἄνθρωπος εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸ πρέπον καὶ τὸ κατάλληλον οὔτε διότι ἐμιμεῖτο τὸ ζῷον ἐξελέξατο τὸν λόγον πρὸς τὸ διατυποῦν καὶ διακοινοῦν τὰς σκέψεις αὐτοῦ, ἀλλὰ διότι ὁ λόγος εἶναι φυσικὸς εἰς αὐτὸν κατά τε τὴν ὀργανικὴν γένεσιν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν ἐκφραστικὴν αὐτοῦ δύναμιν. Ἐὰν πράγματι ἀποδοθῇ τις εἰς τὸ ζῷον τὴν πρωτοτυπίαν τῆς κραυγῆς, πρὸς τί ἀρνεῖται εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν τοῦ λόγου; διατί ἐπιμένει νὰ ἴδῃ ἐν αὐτῷ ἁπλῶς μίμησίν τινα τῆς τοῦ ζῴου κραυγῆς; Ὅσῳ παράλογον θὰ ἦτο νὰ θεωρήσωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου χρησιμοποίησιν τοῦ ὀφθαλμοῦ εἰς ὅρασιν καὶ τοῦ ὠτὸς εἰς ἀκοὴν ὡς *ἀνακάλυψιν* ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου, τοσοῦτον παράλογον εἶναι νὰ καλῶμεν ἐφεύρεσιν τὴν χρῆσιν, ἣν ποιεῖται ὁ ἄνθρωπος τῆς γλώσσης, ὡς μέσου ἐκφράσεως τῶν διανοημάτων αὐτοῦ» (Renan. De l'Origine du langage σελ. 89 - 90).

ὁπότε ἡ γραμματικὴ οὐδ' ἐκυοφορεῖτο ἔτι ἐν τῇ διανοίᾳ τῇ Ἑλληνικῇ. Ὁ Πλάτων ἔγραφε τὴν γλῶσσαν τὴν μόνην ἀξίαν νὰ λαλῆται ὑπὸ τῶν θεῶν, ὁπότε ἡ ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ κυοφορουμένη ἔτι γραμματικὴ παρῆγε παράδοξα ἐξαμβλώματα γραμματικῆς σκέψεως καὶ τέχνης (1). Ἔδει νὰ φθάσῃ ἡ ἀνάπτυξις τῆς γλώσσης καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ Ἑλληνικοῦ, τοῦ ἐκ τῆς ἀμέσου συνειδήσεως προϊόντος, εἰς τὸν ὕψιστον αὐτῆς βαθμὸν ἵνα ἄρξηται ἡ ἀνταύγεια αὐτῆς ἐπὶ τὸν χῶρον τῆς σκέψεως καὶ ἐρεύνης καὶ δημιουργηθῇ ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ φιλολογία. Διότι ὅ,τι ἀληθεύει περὶ τῶν σχέσεων τῆς γλώσσης ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν καὶ γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτῆς ἀπέναντι τῆς γραμματικῆς, τοῦτο δύναται μέχρι τινὸς νὰ ῥηθῇ περὶ τῶν σχέσεων πάντων τῶν ἀπὸ τῆς ἀμέσου συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου παραχθέντων πνευματικῶν προϊόντων, τῶν ἀποτελούντων τὴν ἱστορίαν τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ βίου, πρὸς τὴν φιλολογίαν, ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην τοῦ ὀνόματος σημασίαν, τὴν περιστρεφομένην περὶ τὴν γνῶσιν τῶν ἐγνωσμένων (ἴδ. σελ. 140) καὶ τὴν ἔρευναν καὶ ἐξέτασιν τῶν ἀμέσων προϊόντων τοῦ πνεύματος. Ἡ ποίησις ἡ ἐπικὴ ἔφθασε διὰ τοῦ Ὁμήρου εἰς τὴν ὑψίστην, τελειοτάτην καὶ ἀνυπέρβλητον αὐτῆς ἀνάπτυξιν καὶ ἀκμὴν πρὶν ἔτι γραφῇ μία γραμμὴ περὶ τῆς «ποιητικῆς». Ἡ σύγκρισις δὲ καὶ ἡ ἀντιπαραβολὴ τῶν Ὁμηρικῶν ποιημάτων, τῶν προϊόντων τούτων τοῦ αὐτομάτου λόγου καὶ τῆς ἀμέσου συνειδήσεως, πρὸς τὰ φιλολογικὰ προϊόντα τῶν λογίων ποιητῶν τῆς Ἀλεξανδρεινῆς περιόδου, τῶν μετὰ σκέψεως ποιούντων τὰ ποιήματα αὐτῶν, μαρτυρεῖ τὴν διαφορὰν τῆς αὐτομάτου ἐνεργείας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς διὰ σκέψεως γινομένης. Αἱ ἀπόπειραι, αἵτινες ἐγένοντο ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις πρὸς δημιουργίαν γλώσσης τεχνητῆς, ἀποδεικνύουσιν, ὡς οὐδὲν ἄλλο, τὸ γελοῖον τῆς ὑποθέσεως περὶ

(1) Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τοῦτο δὲν συνέβη ἐν τῇ ἱστορίᾳ πασῶν τῶν γλωσσῶν καὶ ἰδίως τῶν νεωτέρων Εὐρωπαϊκῶν, αἵτινες, ὡς ἡ Γαλλική, ἐμορφώθησαν κατὰ μέγα μέρος διὰ τῆς γραμματικῆς. Ἀλλ' ἡ ἱστορία καὶ ὁ πνευματικὸς βίος τῶν νεωτέρων Εὐρωπαϊκῶν λαῶν δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ὡς τύπος ἱστορικῆς ἀναπτύξεως φυσικῆς, ἀλλ' ἔχει χαρακτῆρα μᾶλλον τεχνητόν, ἀφοῦ, πρὶν ἢ οἱ λαοὶ οὗτοι εἰσέλθωσιν εἰς τὸν ἱστορικὸν βιον, εἶχε δημιουργηθῇ διὰ τῶν Ἑλλήνων ὁλόκληρος ἱστορικὸς βίος. Ὁ ἱστορικὸς βίος τῶν λαῶν τούτων ἔχει ἀρχὴν ἱστορικήν, οὐχὶ φυσικήν, καὶ δὲν δύναται, ὡς ὁ Ἑλληνικός, οὔτε ἐν τῇ γλώσσῃ οὔτε ἐν τῇ διὰ τῆς γλώσσης παραχθείσῃ ἀναπτύξει τοῦ πνεύματος νὰ παραστήσῃ τὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν τῇ ἀπὸ τῆς φυσικότητος εἰς τὴν ἱστορίαν μεταβάσει αὐτοῦ.

τῆς ἐφευρέσεως τῆς γλώσσης καθ' ὃν χρόνον ἡ *ἀνάπτυξις* αὐτῆς παραβαλλομένη πρὸς τὴν νῦν ἦτο οἵα ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νηπίου ἀπέναντι τῆς ἀναπτύξεως τῆς ὡρίμου μεγαλοφυίας ἐν τῇ ὑψίστῃ ἀκμῇ καὶ τελειότητι αὐτῆς. «Βεβαίως μέχρι τινὸς δύναταί τις ν' ἀποδώσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον, λέγει ὁ Ῥενάν, πᾶν ὅ,τι προέρχεται ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ· διότι οὗτος ἐν πᾶσι καταναλίσκει τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ καὶ πορίζει τὴν ἀσυνείδητον δύναμιν τὴν παράγουσαν τὸ ἀποτέλεσμα, *πορίζει τὴν ὕλην· ἀλλ' ἡ δύναμις ἔρχεται ἄνωθεν*. Ὁ ἀληθὴς δημιουργὸς τῶν αὐτομάτων ἐνεργειῶν τῆς συνειδήσεως εἶναι αὐτὴ ἡ φύσις, ἢ μᾶλλον ἡ ὑψηλοτέρα αἰτία τῆς φύσεως. Ὅταν δὲ φθάσωμεν εἰς τὸ ὅριον τοῦτο, καθίσταται ἀδιάφορον ἂν ἀποδοθῇ ἡ αἰτία εἰς τὸν θεὸν ἢ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Τὸ αὐτόματον εἶναι θεῖον ἅμα δὲ καὶ ἀνθρώπινον». Ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος, ὁ λήγοντος τοῦ ΙΘ' αἰῶνος ἀποπειραθεὶς νὰ δημιουργήσῃ ἐπὶ τὸ ἀστειότερον τὸ Volapuk κατώρθωσέ τι μεῖζον ἐν τῇ πορείᾳ τῶν αἰώνων οὐχὶ δημιουργῶν γλώσσας τεχνητάς, ἀλλὰ τεχνικῶς ἐπεξεργαζόμενος τὰς γλώσσας; Καὶ εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ἡ ἐρώτησις εἶναι ἀρνητική. Ἡ γλῶσσα βεβαίως ἠκολούθησε τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ βίου καὶ μετέχει ταύτης ἐν μεγάλῳ μέτρῳ· ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἡ ἱστορία, ἡ μεγάλη ἱστορία, ὁ ἱστορικὸς βίος, οὐχὶ ἡ γραμματική, ἐπέδρασεν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην· ἡ γραμματικὴ περιωρίσθη, (καὶ τοῦτο τὸ ἔργον αὐτῆς), εἰς τὴν διὰ τῆς διανοίας ἀνάλυσιν τοῦ μεγάλου ἀριστοτεχνήματος τοῦ δημιουργηθέντος ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ ἀναπτυχθέντος ἐν τῇ ἱστορίᾳ. «Αἱ ὡραιόταται καὶ αἱ πλουσιώταται διάλεκτοι, λέγει ὁ Ῥενάν, παρήχθησαν μετὰ παντὸς τοῦ πλούτου αὐτῶν ἀπὸ ἐργασίας σιωπηλῆς καὶ ἀσυνειδήτου, τοὐναντίον δὲ αἱ γλῶσσαι αἱ ἐξεργασθεῖσαι καὶ βασανισθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου φέρουσι τὸ χρῖσμα τῆς τοιαύτης καταγωγῆς ἐν τῇ ἐλλείψει τῆς εὐκαμψίας, τῇ δυσκόλῳ κατασκευῇ καὶ τῇ ἐνδείᾳ ἁρμονίας. Ὁσάκις οἱ γραμματικοὶ ἐζήτησαν ἐκ προμεμελετημένου σχεδίου νὰ μεταρρυθμίσωσι γλῶσσάν τινα, κατέστησαν αὐτὴν βαρυτέραν, ἧττον ἐκφραστικήν, καὶ πολλάκις ἧττον λογίαν καὶ πλέον λεπτήν. Ἡ γλῶσσα τῶν νηπίων καὶ τοῦ λαοῦ εἶναι συνήθως ἐκφραστικωτέρα ἢ ἡ γλῶσσα ἡ καθιερωμένη ὑπὸ τῶν γραμματικῶν. Ἐνταῦθα, ὡς πάντοτε, ἡ τεχνητὴ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου, ἀναλαμβάνουσα μεταρρυθμιστικὴν ἀποστολήν, καταστρέφει τὸ ἔργον τῆς φύσεως. . . . Ὁ κωφάλαλος, πρὸ τοῦ νὰ διδαχθῇ τὸ μηχανικὸν σύστημα ἐν ταῖς

σχολαῖς, εἶναι μυριάκις πλέον μεταδοτικός. «Ὅταν οἱ μέγιστοι τῶν φιλοσόφων, λέγει ὁ Βονάλδος, ἀδυνατῶσι ν' ἀναλύσωσι τὴν γλῶσσαν, πῶς νήπια ἄνευ πείρας ἠδύναντο νὰ δημιουργήσωσιν αὐτήν; Ἡ αὐτόματος ἐνέργεια δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχῃ ἐκ τῶν προτέρων σαφῆ ἀντίληψιν τοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν τείνει, καὶ τῶν μέσων τῶν ἀγόντων πρὸς αὐτόν. Εἶναι δυσκολώτερον νὰ ἀναλύσῃ τις τὸν μηχανισμὸν τῆς διανοίας ἢ τὸν τῆς γλώσσης, καὶ ὅμως καὶ ὁ ἄνθρωπος ὁ ξένος πρὸς τὴν ψυχολογίαν τίθησιν εἰς ἐνέργειαν πάντα τὰ ἐλατήρια τοῦ πνεύματος αὐτοῦ μεθ' ἧς καὶ ὁ ἄριστος φιλόσοφος ἐπιτυχίας. Τὸ νήπιον, ὅπερ μανθάνει τὴν γλῶσσαν, ἡ ἀνθρωπότης, ἥτις δημιουργεῖ τὴν ἑαυτῆς γλῶσσαν, δὲν δοκιμάζουσι πλείονα δυσχέρειαν παρὰ τὸ φυτὸν ἢ τὸ ζῷον, ἅπερ ἐξικνοῦνται εἰς τὴν τελείαν αὐτῶν ἀνάπτυξιν. Πανταχοῦ ἐν τούτοις εἶναι κεκρυμμένος ὁ Θεός, ἡ ἄπειρος δύναμις, ἥτις ἐνεργοῦσα ἐν ἀπουσίᾳ ἢ διαρκοῦντος τοῦ ὕπνου τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς, παράγει τὰ θαυμάσια ταῦτα ἔργα, καὶ προκαλεῖ τὴν ἐπιστήμην νὰ ἐννοήσῃ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἄνευ ἀγῶνος παρήγαγεν ἡ φύσις. Ὁ νοῦς ὁ δημώδης, ὁ νοῦς δηλονότι ὁ αὐτόματος, εἶναι ἡ δημιουργήσασα τὴν γλῶσσαν δύναμις. *Ἡ σκέψις οὐδὲν ἐν τούτῳ δύναται·* πᾶσαι αἱ γλῶσσαι ἐξῆλθον κατεσκευασμέναι ἐντελῶς ἐκ τοῦ τύπου αὐτοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅπως ἡ Ἀθηνᾶ ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διός. Αἱ γλῶσσαι εἶναι, καθὼς εἶπεν ὁ Φρειδερῖκος Σλέγελ, «τὸ ζῶν προϊὸν παντὸς ἀνθρώπου ἐσωτερικοῦ». Ἐντεῦθεν τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ διάφορα συστήματα γλωσσῶν δὲν ἐμορφώθησαν διὰ παραθέσεων διαδοχικῶν, ἀλλὰ τοὐναντίον ἡ γλῶσσα, ὥσπερ τὰ ζωϊκὰ ὄντα τῆς φύσεως, εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως περιεῖχεν ἅπαντα τὰ οὐσιώδη συστατικὰ αὐτῆς. *Ἀληθῶς δὲ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὑπῆρξε πλῆρες ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς τῆς συστάσεως αὐτοῦ.* Ἡ πρώτη πρᾶξις ἡ ψυχολογικὴ περιεῖχε δυνάμει πάντα τὰ στοιχεῖα πράξεως τελειοτάτης... Τὸ ὑποτιθέναι ὅτι ἡ γλῶσσα ἔφθασε δυσχερῶς εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν μερῶν αὐτῆς εἶναι τοσοῦτον ὀλίγον φιλοσοφικόν, ὅσον καὶ τὸ ὑποτιθέναι ὅτι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐζήτει τὰς δυνάμεις αὐτοῦ τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην. Αἱ γλῶσσαι πρέπει νὰ συγκρίνωνται οὐχὶ πρὸς τὸν κρύσταλλον τὸν σχηματιζόμενον περί τινα πυρῆνα, ἀλλὰ πρὸς τὸ σπέρμα τὸ ἀναπτυσόμενον διὰ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ δυνάμεως καὶ διὰ τῆς ἀναγκαίας καταλέξεως τῶν μερῶν αὐτοῦ».

Ἡ ἑνότης καὶ ἡ ποικιλία τῶν γλωσσῶν. — Προετάξαμεν τὰ γενικὰ ταῦτα περὶ γλώσσης, ἵνα σαφῆ ὡς ἔνεστιν ἔχοντες ἰδέαν περὶ τῆς φύσεως τῆς γλώσσης δυνηθῶμεν, ἐπὶ ταύτης στηριζόμενοι, νὰ λάβωμεν ὡς βάσιν τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρώπου τὴν πνευματικὴν ἑνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Διότι ἐν τῇ ἑνότητι τῆς πνευματικῆς φύσεως τῆς γλώσσης καὶ ἐν ταῖς διαιρέσεσιν αὐτῆς δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν τὴν ἑνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τὰς ἐν τῇ ἑνότητι ποικιλίας, αἱ ὁποῖαι εἰσὶν ἀποτελέσματα τῆς ποικίλης διαιρέσεως τῶν ἀνθρώπων εἰς φυλὰς καὶ ἔθνη ἢ λαούς, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ὁ ἐξωτερικὸς ὑλικὸς πλοῦτος καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἠθικὴ δύναμις τῆς ἱστορίας. Ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ οὐσίᾳ καὶ ἐν τῷ τρόπῳ τῆς ἀναπτύξεως τῆς γλώσσης διακρίνεται τὸ κοινὸν γνώρισμα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἤτοι ἡ πνευματικότης καὶ ἡ λογικότης αὐτοῦ. Ὅ,τι δήποτε δὲ καὶ ἂν ὑποτεθῇ περὶ τῶν ἐν τῷ παρελθόντι χρόνῳ ἢ καὶ νῦν ἔτι ἔν τισι γωνίαις τοῦ κόσμου ὑπαρχόντων λαῶν, ὧν ὁ βίος διατελεῖ ἔτι, κατὰ τὰ λεγόμενα, ἐν κτηνώδει φυσικῇ καταστάσει, εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι πάντες οἱ λαοὶ ἔχουσι γλῶσσαν, ἥτις παρίστησιν ἐν μέσῳ πάσης ἄλλης βαρβαρότητος, αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν οὖσα θαυμάσιον ἀριστούργημα τῆς πνευματικῆς δυνάμεως, τὸ κοινὸν τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου γνώρισμα. Βεβαίως πᾶσαι αἱ γλῶσσαι δὲν εἶναι ἐν τῷ αὐτῷ βαθμῷ ἀνεπτυγμέναι. Ἡ γραμματικὴ κατασκευὴ καὶ ἡ διοργάνωσις ἔν τισιν εἶναι τελειοτέρα, ἐν ἄλλαις δὲ ἀτελεστέρα· ἀλλ' ἡ δύναμις καὶ ἡ φύσις, κατὰ τὰ ἄνωθι εἰρημένα, εἶναι κοινὴ τοῖς πᾶσιν. Οἱ πλημμελῶς ὑποθέσαντες, ὅτι ἡ γλῶσσα ἐδημιουργήθη τμηματηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον καὶ οὐχὶ ἐν τῷ ὅλῳ αὐτῆς, ἐνόμισαν ὅτι εὕρισκον τὴν ἀπόδειξιν τῆς τοιαύτης δοξασίας ἐν ταῖς γλώσσαις ταῖς μονοσυλλάβοις, οἷα εἶναι ἡ Σινική, καὶ τὸν *μονοσυλλαβισμὸν* ἐθεώρησαν ὡς νόμον ἀπόλυτον τῆς ἀρχετύπου γλώσσης. Ἀλλ' ἡ συγκριτικὴ γλωσσολογία ἀνέτρεψε τὰς τοιαύτας θεωρίας. Ἡ ὑπόθεσις περὶ ἀρχεγόνου τινὸς μονοσυλλαβικῆς Σημιτικῆς γλώσσης ἀπολύτου, ἐξ ἧς δῆθεν παρήχθησαν κατὰ μικρὸν διὰ κλίσεων αἱ Σημιτικαὶ γλῶσσαι, ἐξηλέγχθη παντάπασι πλημμελής (1). Τοὐναντίον δὲ αἱ ἀρχῆθεν *μονοσυλλαβικαὶ* γλῶσσαι, ὡς ἡ Σινική, ἡ Σιαμικὴ καὶ ἡ Βιρμανικὴ καὶ ἡ Θιβετικὴ διετήρησαν τὸν ἀρχικὸν χαρακτῆρα (2), καὶ

(1) Renan. De l'Orig. du Lang. σελ. 103.

(2) Αἱ γλῶσσαι αὗται ἀποτελοῦνται ἐκ μονοσυλλάβων ἁπλῶς λέξεων, αἵτινες εἶναι

ἀφοῦ οἱ λαοὶ οἱ λαλοῦντες τὰς γλώσσας ταύτας ἀνέπτυξαν ἱστορικὸν καὶ πνευματικὸν βίον καὶ προήγαγον τοῦτον εἰς μεγίστην ἀκμήν. Τὸ φαινόμενον δ' ἀκριβῶς τῆς Σινικῆς γλώσσης, ἥτις ἄνευ γραμματικῆς διὰ 500 λέξεων ἢ συλλαβῶν, διὰ διαφόρου τονισμοῦ αὐξανομένων εἰς 1500, κατορθοῖ νὰ ἐκφράσῃ τὴν διάνοιαν ἔθνους ἑκατοντάδας ἑκατομμυρίων ἀριθμοῦντος ἀνθρώπων καὶ χιλιετηρίδας διανύσαντος ἱστορικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ, ἔθνους ἔχοντος θρησκείαν, πολιτείαν, φιλοσοφίαν, τέχνην καὶ ποίησιν ἐν σπουδαίῳ βαθμῷ ἀνεπτυγμένας· τὸ φαινόμενον τοῦτο τῆς Σινικῆς γλώσσης ἐν ἀντιθέσει πρὸς γλώσσας βαρβάρων λαῶν τῆς Αὐστραλίας καὶ τῆς ἔνδον Ἀφρικῆς, εὑρισκομένων ἔτι ἐν τῷ κατωτάτῳ βαθμῷ τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐχόντων ἐν τούτοις γλῶσσαν ἀποτελουμένην ἀπὸ λέξεων κλιτῶν, δὲν συνηγορεῖ οὐδαμῶς ὑπὲρ τῆς ἀρχῆς τοῦ μονοσυλλάβου τῶν γλωσσῶν. Ἐξ ἄλλου μάλιστα ἐκ τῶν περὶ τὰς γλώσσας γενομένων ἐρευνῶν ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ ἁπλούστεροι ὀργανισμοὶ καὶ οἱ ἁπλούστεροι σχηματισμοὶ προῆλθον ἐκ τῶν πολυπλοκωτέρων. Ἀλλὰ καὶ ἂν πρὸς στιγμὴν ἡ περὶ τῆς μονοσυλλαβικῆς ἀρχῆς τῶν γλωσσῶν ὑπόθεσις θεωρηθῇ ἀληθής, καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ τὸ μέγεθος τῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ λογικοῦ βάθους τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, χωρὶς μηδαμῶς νὰ ἐξασθενώσῃ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα συμπεράσματα περὶ τῆς ἐν τῇ φύσει τῆς γλώσσης ἀποδεικνυμένης πνευματικῆς ἑνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Διότι οὕτω βλέπομεν ἔνθεν μὲν λαοὺς ἐν τῷ πρώτῳ ἔτι βαθμῷ τῆς τοῦ βίου ἀναπτύξεως διατελοῦντας καὶ ὅμως ἔχοντας κεφάλαια λογικῆς ἀναπτύξεως καὶ λογικῆς ἐκφράσεως μείζονα καὶ τελειότερα λαοῦ ἱστορικοῦ χιλιάδων ἐτῶν, ἔνθεν δὲ αὐτὸν τοῦτον τὸν Σινικὸν λαὸν κατορθώσαντα δι' ὀλίγων λέξεων καὶ δι' ἁπλουστάτου μηχανισμοῦ τῆς συμπλοκῆς αὐτῶν ἐκφράζοντα διάνοιαν ἀνθρωπίνην ἐν πολιτισμῷ χιλιάδων ἐτῶν ἀναπτυχθεῖσαν καὶ πλουτισθεῖσαν. Ὅτι πάντων τῶν λαῶν αἱ γλῶσσαι δὲν εἶναι ἐπίσης πλούσιαι καὶ ὅτι ὑπάρχουσι λαοί, ὧν αἱ γλῶσσαι δὲν περιέχουσι πλείονας ἢ ἑκατοντάδας τινὰς λέξεων καὶ τὰ ἀριθμητικὰ ὀνόματα περιορίζονται μέχρι τοῦ

ἄκλιτοι· κατ' ἀκολουθίαν αἱ εἰρημέναι γλῶσσαι δὲν ἔχουσι γραμματικὴν κατασκευὴν καὶ ὀργάνωσιν· δὲν ἔχουσιν ἄρα τὴν εἰς *διάφορα μέρη* διαίρεσιν τοῦ λόγου, ἀλλὰ δι' ἁπλῆς μηχανικῆς συνθέσεως ἢ μᾶλλον συναφείας τῶν λέξεων πρὸς ἀλλήλας ἐκφράζουσιν ἐκεῖνο, ὅπερ ἐκφράζουσιν αἱ πολυσύλλαβοι καὶ κλιταὶ γλῶσσαι διὰ καταλήξεων καὶ συνθέσεων καὶ διὰ τῆς εἰς διάφορα μέρη διαιρέσεως τοῦ λόγου, ἔτι δὲ καὶ διὰ τεχνικῆς πρὸς ἀλλήλας *συντάξεως* τῶν διαφόρων τούτων μερῶν πρὸς ἀπετέλεσιν τοῦ λόγου.

ἀριθμοῦ 15-20, ταῦτα οὐδαμῶς μειοῦσι τὸ κῦρος τῶν ἀνωτέρω περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀξίας τῆς γλώσσης ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου λεχθέντων, διότι ἡ ἀξία αὕτη δὲν ἔγκειται ἐν τῷ ποσῷ, ἀλλ' ἐν τῇ οὐσίᾳ καὶ τῇ δυνάμει. Αἱ λέξεις αὐξάνονται καὶ πολλαπλασιάζονται ἀναλόγως τῆς αὐξήσεως τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἐννοιῶν καὶ διανοημάτων. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ ταύτην ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ τελειοτέρα ὀργάνωσις τῆς γλώσσης ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως. Ἡ κοινωνία εἶναι τὸ ἔδαφος καὶ ὁ ἀγρός, ἐφ' οὗ πῖπτον τὸ λογικὸν σπέρμα τῆς γλώσσης φύεται ὡς βλαστὸς καὶ μετὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς κοινωνίας παράγει τὸ ἀγλαὸν δένδρον τῆς γλώσσης τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἡ γλῶσσα, καί περ ἐν ἑκάστῳ ἀτόμῳ καὶ ἐν τῷ πνεύματι ἑκάστου ἀτόμου ἔχουσα τὴν δυναμικὴν αὐτῆς ἀρχήν, τὸν ὅλον ὀργανισμὸν αὐτῆς καὶ τὴν ἠθικὴν ὑπόστασιν λαμβάνει ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐκ τῆς κοινωνίας. Ἐντεῦθεν ἡ γλῶσσα καθίσταται δύναμις καὶ γνώρισμα τῆς κοινωνικῆς ἑνότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐκ τῶν διαφόρων ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν δημιουργεῖ διαφόρους φυλετικὰς ἢ ἐθνικὰς ἰδιοφυίας. Ἡ τοιαύτη ἰδιότης καθίστησι τὴν γλῶσσαν τὸ κυριώτατον γνώρισμα τῆς φυλετικῆς ἑνότητος ἢ τῆς φυλετικῆς διαιρέσεως τῶν λαῶν.

Ἀνθρωπολογικὴ καὶ γλωσσολογικὴ διαίρεσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. — Ἀλλὰ καίτοι ἐν τῷ γενικῷ ζητήματι τῆς διαιρέσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς μεγάλα τμήματα, ἀποτελοῦντα τὰς μεγάλας φυλὰς ἢ οἰκογενείας λαῶν, ἡ γλῶσσα ἀποτελεῖ σπουδαιότατον στοιχεῖον, δὲν δύναται νὰ ληφθῇ αὕτη καὶ μόνη ὡς μέτρον τῆς εἰς ἔθνη καὶ φυλὰς διαιρέσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Πρὸς τῇ γλώσσῃ ὡς μέτρον, ὡς ἀρχὴ καὶ βάσις τῆς διαιρέσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς διαφόρους λαούς, λαμβάνεται καὶ ἡ ἐξωτερικὴ σωματικὴ διάπλασις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ διάπλασις τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς αὐτοῦ ἡ παράγουσα τὴν ἀνθρωπολογικὴν διαίρεσιν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν γλωσσολογικὴν τὴν ἐπὶ τῆς ἰδιότητος τῆς γλώσσης ἐρειδομένην. Ἀλλ' ἡ γλωσσολογικὴ διαίρεσις δὲν συμπίπτει πάντοτε μετὰ τῆς ἀνθρωπολογικῆς καὶ λαοὶ ἀποδεικνύμενοι συγγενεῖς κατὰ τὴν γλῶσσαν δὲν εἶναι πάντοτε καὶ ἀνθρωπολογικῶς συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλους· καὶ τἀνάπαλιν, λαοὶ ὑπαγόμενοι ἀνθρωπολογικῶς εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν φυλὴν εἶναι ξένοι καὶ ἀλλότριοι πρὸς ἀλλήλους κατὰ τὴν γλῶσσαν. Καὶ πλὴν δὲ τῆς τοιαύτης διαφορᾶς τῆς ὑφισταμένης ἐνίοτε με-

ταξὺ τῶν δύο βάσεων τῆς διαιρέσεως, καὶ ἄλλως οὐδετέρα τῶν βάσεων ἔχει ἀπόλυτον ἰσχὺν καὶ ἀξίαν προκειμένου περὶ ἀποδείξεως τῆς ἀρχικῆς συγγενείας τῶν λαῶν. Ἀληθῶς εἰπεῖν, τὴν τοιαύτην ἰσχὺν καὶ ἀξίαν ἔχουσιν ἀμφότεραι ἐν τῷ φυσικῷ βίῳ τῶν λαῶν, ἐντεῦθεν δ' ἀκριβῶς ἡ γλῶσσα, ὡς καθαρῶς φυσικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ ἰδιότητι αὐτῆς ὡς γνωρίσματος φυλετικῆς ἑνότητος, δὲν διατελεῖ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀνθρωπολογίαν ἤτοι πρὸς τὰς ἀνθρωπολογικῶς καθοριζομένας σχέσεις τῶν λαῶν. Ἀλλ' ἡ ἱστορία ἤτοι ὁ ἱστορικὸς βίος ὁ δημιουργῶν βίον ἠθικὸν ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δι' ἱστορικῶν σχέσεων συγχωνεύων φυλάς, φυσικῶς μὴ συγγενεῖς, εἰς ἔθνη ἡνωμένα διὰ τῆς ἑνότητος τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἔθνους, μεταβάλλει οὐχὶ σπανίως τοὺς ὅρους τούτους τῶν φυσικῶν σχέσεων τῶν λαῶν πρὸς ἀλλήλους καὶ φέρει εἰς ἀντίθεσιν τὴν γλωσσολογικὴν καταγωγὴν πρὸς τὴν ἀνθρωπολογικήν. Ἐν τῇ ἀντιθέσει δὲ ταύτῃ ἥ τε γλωσσολογία καὶ ἡ ἀνθρωπολογία ἀποβάλλουσι τὸ ἀπόλυτον τῆς ἀξίας αὐτῶν ἐν τῇ εἰς ἔθνη καὶ λαοὺς διαιρέσει τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

Ἡ ἀνθρωπολογικὴ διαίρεσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὁρμᾶται κυρίως ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς φυσικῆς διαπλάσεως τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐκδηλουμένης ἐν τῷ σχηματισμῷ τοῦ κρανίου καὶ τῆς μορφῆς καὶ ἰδίως τῆς χροιᾶς. Κατὰ τὴν τοιαύτην δὲ ἀνθρωπολογικὴν διαφορὰν εἰς τρεῖς διαιρεῖται τὸ ἀνθρώπινον γένος μεγάλας ἀνθρωπολογικὰς οἰκογενείας ἢ φυλάς, ὡς συνηθέστερον λέγεται: τὴν Καυκασιαν ἢ λευκήν, τὴν Μογγολικὴν ἢ ἐλαιόχρουν ἢ κιτρίνην καλουμένην καὶ τὴν Νιγριτικὴν (1) ἢ μαύρην, αἵτινες μετὰ τῶν δύο παραφυάδων αὐτῶν, ἤτοι τῆς μεταξὺ τῆς Καυκασίας καὶ τῆς Μογγολικῆς μεσευούσης Ἀμερικανικῆς καὶ τῆς μεταξὺ τῆς Καυκασίας καὶ τῆς Νιγριτικῆς μεσευούσης Μαλαϊκῆς, γίνονται πέντε (2). Ἐκ τού-

(1) Ἀναγκαζόμεθα νὰ προτιμήσωμεν τὸν ὅρον *Νιγριτικὸς* τοῦ *Αἰθιοπικός*, διότι τὸ ὄνομα τοῦτο (Αἰθίοψ, Αἰθιοπικὸς) ἁρμόζει κάλλιον εἰς δήλωσιν οἰκογενείας λαῶν ἀπὸ γλωσσολογικῆς διαιρέσεως γνωστῶν. Τὸ ὄνομα Μαῦρος θὰ ἦτο ἴσως καταλληλότερον πρὸς δήλωσιν τῶν μαύρων τῶν καλουμένων Νιγριτῶν. Ἀλλὰ Μαῦροι ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καὶ οἱ Μαυριτανοὶ οἱ καὶ Μαυρούσιοι καλούμενοι. Οὐχ ἧττον ὡς μέχρι τοῦδε, οὕτω καὶ τοῦ λοιποῦ ποιούμεθα χρῆσιν τοῦ *μαῦρος* πρὸς δήλωσιν τοῦ Νιγρίτου, ἐνῷ τὸ Μαῦρος μεταχειριζόμεθα κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἔννοιαν τοῦ Μαυρούσιος. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ Νιγρίτης εἶναι ὄνομα γνωστὸν ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων γεωγράφων (ἴδ. Στράβ. Β' 131).

(2) Αὕτη εἶναι ἡ γενικωτάτη διαίρεσις, ἀλλ' ὡς ὑπηνίχθημεν ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (ἴδ. σελ. 39), πλεῖστοι εἶναι οἱ τύποι οἱ μεσεύοντες μεταξὺ τῶν ἀρχικῶν διαιρέσεων

των ἡ Καυκασία περιλαμβάνει τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης ἀρχαίους τε καὶ νεωτέρους (ἐξαιρουμένων μογγολικῶν τινων ἢ μογγολοειδῶν φυλῶν ἐν Σκανδιναυίᾳ (τῶν Λαπόνων) καὶ ἐν Ῥωσσίᾳ), τῆς δυτικῆς Ἀσίας (ἀπὸ τοῦ Καυκάσου μέχρι τῶν Ἰμαλαίων καὶ τοῦ Γάγγου (ἐξαιρουμένων τῶν ἐν Δαχιναβάδῃ (Δεχὰν) τοῦ Ἰνδοστὰν Δραβιδικῶν λαῶν, τῶν ἐν Βελουχιστὰν μαύρων, καὶ μογγολικῶν τινων λαῶν ἐν τοῖς Ἀλταίοις ὄρεσι) καὶ κατὰ τὰς βορείους Ἀφρικανικὰς παραλίας ἀπὸ Αἰγύπτου μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ. Ἡ Μογγολικὴ ἢ ἡ κιτρίνη περιλαμβάνει τοὺς λαοὺς τοὺς οἰκοῦντας ἅπασαν τὴν πέραν τῶν Ἰμαλαίων καὶ τοῦ Γάγγου ἀνατολικὴν καὶ βόρειον Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀμερικὴν (ἐννοεῖται προκειμένου περὶ Ἀμερικῆς ὡς φυλὴ Μογγολικὴ ὑπὸ γενικωτέραν ἔποψιν πρέπει νὰ θεωρῆται ἡ Ἀμερικανικὴ καλουμένη ἢ χαλκόχρους φυλή), καὶ τὴν Νιγριτικὴν ἢ μαύρην τὴν οἰκοῦσαν τὴν Ἀφρικὴν πλὴν τῆς βορείου παραλίας καὶ τῶν ἐν τῇ ἀνατολικῇ παραλίᾳ χωρῶν (Ἀβησ-

πλεῖσται δὲ καὶ αἱ ὑποδιαιρέσεις τῆς αὐτῆς ἀνθρωπολογικῆς φυλῆς. Διὰ τοῦτο οἱ νεώτεροι ἀνθρωπολόγοι, ὡς ὁ Πέσχελ, μὴ θεωροῦντες ἀκριβῆ τὴν εἰς πέντε φυλὰς ἀνθρωπολογικὴν διαίρεσιν τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου γένους παρεδέξαντο νέαν ἀρχικὴν διαίρεσιν εἰς ἑπτὰ μεγάλας φυλάς, τὰς ἑξῆς: Α') τὴν Αὐστραλιακήν· Β') τὴν Παπουανήν· Γ') τὴν τῶν Μογγολικῶν ἢ Μογγολοειδῶν λαῶν (ὑποδιαιρουμένων α') εἰς τὴν Μαλαϊκήν. β') εἰς τοὺς λαοὺς τῆς νοτιοανατολικῆς Ἀσίας τοὺς χρωμένους μονοσυλλαβικῇ γλώσσῃ, ἤτοι Θιβετικοὺς καὶ ἄλλους τινὰς παρὰ τὰ Ἰμαλάϊα οἰκοῦντας λαούς, ἔτι δὲ Βιρμάνους, Σιαμαίους, Ἀνναμίτας, Κινέζους. γ') εἰς Κορεάτας καὶ Ἰάπωνας)· δ') εἰς Μογγολοειδεῖς λαοὺς τῆς βορείου Ἀσίας καὶ τῆς βορειοανατολικῆς Εὐρώπης ἤτοι τὰς διαφόρους Οὐραλοαλταϊκὰς φυλὰς (τὴν Τογγουζικήν, τὴν τῶν ἀνατολικῶν Μογγόλων, τὴν τῶν Τούρκων, τὴν τῶν Φίννων, ἐν ᾗ περιλαμβάνονται καὶ οἱ Μαγυάροι καὶ οἱ Βούλγαροι, καὶ τὴν τῶν Σαμογετῶν)· ε') τοὺς βορειοασιατικοὺς λαοὺς τοὺς περὶ τὸν π. Ἰανισσέϊ· ς') τοὺς λαοὺς τοὺς οἰκοῦντας περὶ τὸν Βερίγγειον πορθμόν· ζ') τοὺς ἀρχαιοτάτους λαοὺς τῆς Ἀμερικῆς τοὺς φέροντας προφανῆ τύπον Μογγολικῆς καταγωγῆς). Δ') τοὺς Δραβίδας ἤτοι παναρχαίους κατοίκους τοῦ κυρίως Ἰνδοστὰν (Vorderindien). ἐν οἷς ἡ ἐπισημοτέρα φυλὴ εἶναι ἡ τῶν Ταμούλων. Ε') τὴν τῶν Ὀττεντότων. Ϛ') τὴν Νιγριτικὴν (τὴν περιλαμβάνουσαν τοὺς Κάφρους καὶ τὰς ὕπερθεν τούτων μέχρι τοῦ Σουδὰν οἰκούσας φυλάς, τοὺς Νιγρίτας τοῦ Σουδὰν καὶ τοὺς μαύρους λαοὺς τοὺς οἰκοῦντας εἰς τὰ βορειοανατολικὰ καὶ βορειοδυτικὰ παράλια τῆς Ἀφρικῆς, ἐξαιρουμένων τῶν Ἀβησσινίων). Ζ') τοὺς *μεσογειακοὺς λαοὺς* (ὑποδιαιρουμένους α') εἰς Χαμίτας, Βερβέρους, ἀρχαίους Αἰγυπτίους, Νουβίους, Γάλλας, Σενεγάλους· β') Σημίτας (Ἀραμαίους, Ἑβραίους, Χανανίτας ἢ Φοίνικας, Ἀσσυρίους, Βαβυλωνίους, βορείους Ἄραβας, νοτίους Ἄραβας, Ἀβησσυνίους)· γ') ἀγνώστου καταγωγῆς Εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς (Βάσκους καί τινας Καυκασίους λαούς)· δ') Ἰνδογερμανοὺς μετὰ τῶν διαφόρων ὑποδιαιρέσεων αὐτῶν). Περὶ τῆς διαιρέσεως ταύτης τοῦ Πέσχελ πολλάκις θέλομεν λάβει ἀφορμὴν καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῇ νὰ ποιησώμεθα λόγον. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ἁπλῶς ὅτι τὸ σύστημα τῆς διαιρέσεως δὲν εἶναι ἀκραιφνῶς ἀνθρωπολογικόν, ἀλλ' ἀνάμικτον ἐν μέρει μετὰ τοῦ γλωσσολογικοῦ.

συνίας, Νουβίας, Σομαλίας· ἐννοεῖται ὅτι δὲν περιλαμβάνονται ἐν τῇ διαιρέσει οἱ τὰ νότια παράλια οἰκοῦντες Εὐρωπαῖοι ἄποικοι) καὶ τὴν Αὐστραλίαν καὶ Πολυνησίαν (ἐννοεῖται πάλιν ὅτι ὁ λόγος ἐνταῦθα περὶ τῆς Μαλαϊκῆς φυλῆς ὡς παραφυάδος τῆς Νιγριτικῆς).

Ἐκ τῶν μεγάλων τούτων ἀνθρωπολογικῶν διαιρέσεων ἢ φυλῶν ἄξιαι λόγου ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι ἡ Καυκασία καὶ ἡ Μογγολική, διότι οἱ εἰς ταύτας ὑπαγόμενοι λαοὶ ἐδημιούργησαν ἀληθῆ ἱστορίαν, ἐνῷ οἱ Νιγριτικοὶ λαοὶ δὲν ἀνῆλθον εἰς βαθμὸν ἀναπτύξεως πολιτισμοῦ δυναμένου νὰ κληθῇ βίος ἱστορικός.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς γενικῆς ἀνθρωπολογικῆς διαιρέσεως. Ὡς πρὸς τὴν γλωσσολογικὴν διαίρεσιν δὲν θὰ παρακολουθήσωμεν ἐνταῦθα τὰς πολλὰς διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις τῶν 12 χιλιάδων γλωσσῶν τῶν λαλουμένων ἐν τῷ κόσμῳ. Θὰ διαλάβωμεν δὲ λεπτομερέστερον περὶ τῶν γλωσσῶν τῶν Καυκασίων καὶ τῶν Μογγολικῶν λαῶν, διότι μόνον ἐν ταῖς δυσὶ ταύταις μεγάλαις ἀνθρωπολογικαῖς οἰκογενείαις λαῶν ἀνεπτύχθη ἱστορικὸς βίος καὶ δὴ καὶ ἱστορία, ἤτοι ἱστορικὴ ἐπιστήμη. Ἀλλὰ πρὶν ἢ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερεστέραν ἔρευναν τοῦ προκειμένου ζητήματος ἀνάγκη, συνῳδὰ πρὸς τὰ ἀνωτέρω διαληφθέντα, νὰ πραγματευθῶμεν διὰ βραχέων τὸ ζήτημα: μέχρι τίνος αἱ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπολογικῆς ἢ γλωσσολογικῆς βάσεως καὶ ἐπὶ τοῦ συνδυασμοῦ ἀμφοτέρων στηριζόμεναι διαιρέσεις τῶν λαῶν δύνανται νὰ ἔχωσι κῦρος ἀκριβείας ἐπιστημονικῆς δυναμένης ν' ἀποτελέσῃ ἀσφαλῆ βάσιν καὶ ἀφετηρίαν ἐν τῇ κατατάξει τῶν λαῶν εἰς μεγάλας οἰκογενείας ἢ φυλὰς καὶ ὁμοφυλίας.

Καθὰ καὶ ἀνωτέρω ὑπηνίχθημεν, φυλαὶ οὖσαι ἢ δοκοῦσαι ἀνθρωπολογικῶς συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλας γλωσσολογικῶς ἀφίστανται ἀλλήλων, (ὡς λ. χ. οἱ Σίναι καὶ Ἰάπωνες, οἱ Μαντσοῦ καὶ οἱ Σίναιι, οἱ μαῦροι τοῦ Σουδὰν καὶ οἱ λοιποὶ μαῦροι τῆς Ἀφρικῆς)· καὶ πολλοὶ λαοὶ συγγενεῖς τὴν γλῶσσαν πρὸς ἀλλήλους εἰσὶ πάντως διάφοροι ἀλλήλων ἀνθρωπολογικῶς, (ὡς λ. χ. οἱ Ἀβησσύνιοι καὶ οἱ λοιποὶ Σημιτικοὶ λαοί, οἱ Ἄραβες καὶ οἱ Νιγρῖται τοῦ Σουδὰν οἱ λαλοῦντες Ἀραβιστί· οἱ Φίννοι τῆς Σκανδιναυίας, οἱ λαλοῦντες γλῶσσαν τουρανοφιννικὴν καὶ ἔχοντες τύπον ἀνθρωπολογικῶς λευκὸν ἢ καυκάσιον, καὶ οἱ Μογγολικῆς καταγωγῆς λαοὶ τῆς γλωσσολογικῆς οἰκογενείας, εἰς ἣν ἀνήκει ἡ Φιννικὴ γλῶσσα). Καὶ ἔνθα τὴν τοιαύτην μεταξὺ τῆς ἀνθρωπολογικῆς καὶ τῆς γλωσσολογικῆς καταγωγῆς

ὑφισταμένην ἀντίθεσιν γινώσκομεν καὶ ἑρμηνεύομεν ἐκ τῆς ἱστορίας, βεβαίως αἱ τοιαῦται ἐκ τῆς ἱστορίας αὐτῆς ἐξαγόμεναι γνώσεις περὶ τῶν σχέσεων τῶν λαῶν πρὸς ἀλλήλους δὲν εἶναι πάντοτε τοιαύτης φύσεως, ὥστε νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς βάσις καθολικὴ καὶ ἀφετηρία εἰς τὰς ἱστορικὰς μελέτας, ἀφοῦ εἶναι προϊὸν αὐτῶν τῶν ἱστορικῶν μελετῶν. Ἔνθα δὲ ἡ ἱστορία δὲν βοηθεῖ ἡμᾶς ἵνα νοήσωμεν τὰ αἴτια τῆς ἀντιθέσεως, εὑρισκόμεθα πάντοτε ἐν σκότει καὶ πλάνῃ καὶ δὲν ἠξεύρομεν ἂν ὡς βάσιν τῆς ἑνότητος καὶ ποικιλίας ἢ τῆς ὁμοφυλίας καὶ διαιρέσεως πρέπει νὰ λάβωμεν τὴν ἀνθρωπολογικὴν ἢ τὴν γλωσσολογικὴν ἑνότητα. Βεβαίως τὰ τοιαῦτα δὲν συμβαίνουσι πάντοτε, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖ, ἔνθα ὑφίσταται ἡ ἀντίθεσις τῆς ἀνθρωπολογικῆς φυλῆς καὶ τῆς γλώσσης. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἀσφαλῶς ὅτι, ὅπου δὲν ὑφίσταται ἀντίθεσις μεταξὺ γλώσσης καὶ τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ τύπου, ἐνταῦθα πρέπει πάντοτε νὰ ὦμεν ἀπολύτως καὶ ἀσφαλῶς πεπεισμένοι περὶ τῆς ἀρχικῆς συγγενείας τῶν λαῶν. Παραδείγματα τινὰ δύνανται νὰ διαλευκάνωσι τὸ ζήτημα. Οἱ Μαγυάροι ἐν Εὐρώπῃ εἶναι λαὸς τὴν γλῶσσαν τουρανοφιννικὸς καὶ ἡ ἱστορία δὲ ἡ παραδιδοῦσα ἡμῖν τὰ περὶ τῆς εἰς τὴν Εὐρώπην μεταναστεύσεως τοῦ λαοῦ τούτου ἀπὸ τῶν ἀνατολικωτέρων χωρῶν τῆς Εὐρώπης ἐπικυροῖ τὸ ἐκ τῆς γλωσσικῆς ἐρεύνης συμπέρασμα. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ περὶ τοῦ βίου τῶν Μαγυάρων ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῶν ἐν Εὐρώπῃ ἐμφανίσει παραδεδομένα μαρτυροῦσι τὰ περὶ τῆς Ἀσιατικῆς καταγωγῆς τοῦ λαοῦ τούτου. Πλὴν τούτου καὶ διὰ κρανιοσκοπικῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης βαθυτέρας εἰκάζεται ἴσως ἡ ἀνθρωπολογικὴ συγγένεια τῶν Μαγυάρων πρὸς τὴν Μογγολικὴν φυλήν. Καὶ ὅμως ὁ Μαγυαρικὸς λαὸς τοσοῦτον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ βίου καὶ διὰ τῆς ἀναμίξεως αὐτοῦ μετ' ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν λαῶν μετέβαλε τὸν ἀρχικὸν ἀνθρωπολογικὸν τύπον, ὥστε, ἂν μὴ διετήρει τὴν ἀρχικὴν Τουρανοφιννικὴν γλῶσσαν μὴ διετηροῦντο δὲ καὶ αἱ περὶ τῆς ἐξ Ἀνατολῶν μετοικήσεως αὐτοῦ παραδόσεις, ἠδύνατο νῦν νὰ ἐκληφθῇ ὡς λαὸς πανάρχαιος τῆς Εὐρώπης ἴσως δὲ καὶ Ἄριος. Ὅμοιόν τι κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν συνέβη ἐν τῇ ἐθνολογίᾳ τῶν Βουλγάρων. Ὁ λαὸς τῶν Βουλγάρων τοῦ Ε' καὶ Ϛ' αἰῶνος, ὁ δοῦς τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τοὺς νῦν Βουλγάρους, μετῴκησεν ἐκ τῶν ἀνατολικωτέρων τῆς Εὐρώπης· καὶ ἐκ παραδόσεων δὲ καὶ ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν ἡγεμόνων αὐτοῦ ἦτο γνωστὸν ὅτι ἀνῆκεν ἐπίσης εἰς τὴν Τουρανοφιννικὴν τῶν

λαῶν οἰκογένειαν. Καὶ ὅμως ὁ λαὸς οὗτος ἀναμιχθεὶς ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοῦ καταληφθείσαις ὑπὸ Σλαύων οἰκουμέναις χώραις ἐπὶ τοσοῦτον συνεχωνεύθη μετὰ τῶν Σλαύων, ὥστε *ἐσλαυώθη* παντελῶς τὴν γλῶσσαν καὶ οὐδὲν ἐν αὐτῇ διετήρησε κυρίως Βουλγαρικὸν ἤτοι Τουρανικὸν στοιχεῖον. Ὥστε ἐὰν ἐκ τῆς ἱστορίας μὴ ἐγινώσκομεν τὰ κατὰ τὴν Τουρανικὴν καταγωγὴν τῶν πρώτων Βουλγάρων, τὸν νῦν Βουλγαρικὸν λαὸν τὸν ἀποτελεσθέντα ἐξ ἀναμίξεως Βουλγάρων (Τουρανίων δηλονότι Βουλγάρων) μετὰ Σλαύων, ἠθέλομεν θεωρήσει ὡς λαὸν Σλαυικὸν καὶ Ἄριον. Διότι ναὶ μὲν κρανιοσκοπικῶς ἐξεταζόμενος ὁ ἀνθρωπολογικὸς Βουλγαρικὸς τύπος παρέχει ἴσως μαρτύριον τῆς Μογγολικῆς καταγωγῆς αὐτοῦ· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἤθελεν εἶσθαι ἀσφαλὲς τεκμήριον τῆς Μογγολικῆς καταγωγῆς λαοῦ μὴ διακρινομένου ἀνθρωπολογικῶς ἀπὸ τῶν περιοικούντων Καυκασίων λαῶν ἢ διὰ λεπτεπιλέπτου, καὶ οὐχὶ πάντοτε ἀσφαλοῦς, κρανιοσκοπικῆς ἐρεύνης. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Φίννοι τῆς Φιλλανδίας οἱ συγγενέστατοι πρὸς τοὺς ἐν Ῥωσσίᾳ ἀνατολικώτερον οἰκοῦντας Φιννικοὺς λαούς, τοὺς ὑπαγομένους εἰς τὴν Οὐραλοφιννικὴν ἢ Τουρανοφιννικὴν (1) οἰκογένειαν τῆς Μογγολικῆς φυλῆς, καίπερ διατηροῦντες τὴν Φιννικήν, ἤτοι Τουρανικὴν γλῶσσαν αὐτῶν, δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι κατὰ τὸν ἀνθρωπολογικὸν τύπον λαοὶ Μογγολικοί. Θέλομεν δὲ ἰδεῖ περαιτέρω ὅτι ἀπὸ τῆς Σκανδιναυίας καὶ τῶν ὀχθῶν τῆς Βαλτικῆς μέχρι τοῦ Πεκίνου καὶ τῆς Ὀχοτσικῆς θαλάσσης ἐκτείνεται σύμπλεγμα λαῶν γλωσσικῶς ἡνωμένων, ἀλλ' ἀνθρωπολογικῶς παριστώντων τοὺς τελειοτάτους τύπους δύο ἀντιθέτων ἀνθρωπολογικῶν οἰκογενειῶν, τὸν τελειότατον τύπον τῆς λευκῆς φυλῆς (τὸν Φιλλανδικὸν) καὶ τὸν τελειότατον ἐπίσης τύπον τῆς Μογγολικῆς ἢ κιτρίνης (τὸν τύπον τῶν Μαντσοῦ). Τίς δὲ ἐν τοῖς Τούρκοις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀφορμὴν λαμβάνων ἐκ τῆς ἔτι λαλουμένης ὑπ' αὐτῶν κατ' οὐσίαν Οὐραλοαλταϊκῆς γλώσσης, ἤθελε δυνηθῆ νὰ εὕρῃ ἀπογόνους λαῶν Μογγολικῆς καταγωγῆς, ἂν μὴ ἐγίνωσκεν ἐκ τῆς ἱστορίας ὅτι ὁ Μογγολικὸς ἐκεῖνος τύπος τῶν Τούρκων ἠλλοιώθη παντελῶς διὰ τῆς ἀναμίξεως τοῦ Τουρκικοῦ αἵματος ἐν Ἀσίᾳ τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ μετὰ τοσούτων φυλῶν Καυκασίων; Πόσοι ἀπὸ τοῦ Δ' μέχρι τοῦ ΙΓ'. μ.Χ. αἰῶνος εἰσέβαλον εἰς τὴν Εὐρώπην ἐξ Ἀσίας λαοὶ Μογγολικῆς ὡς εἰκάζεται καταγωγῆς (Οὖννοι, Ἄβαροι, Βούλγαροι, Μαγυάροι, Πετσε-

(1) Αὕτη καλεῖται καὶ Οὐραλοαλταϊκή.

νέγοι, Χάζαροι, Κουμάνοι, Μογγόλοι), καὶ ὅμως ἐν τοῖς νῦν κατοίκοις τῶν χωρῶν, ἔνθα ἐγκατεστάθησαν, ἐν τοῖς λαοῖς, οἵτινες κατὰ μέγα μέρος εἰσὶ φυσικοὶ ἀπόγονοι αὐτῶν, δὲν διετηρήθη τὸ γνώρισμα τῆς ἀνθρωπολογικῆς αὐτῶν καταγωγῆς. Καὶ ἐὰν μὴ ἡ ἱστορία ἐδίδασκεν ἡμᾶς περὶ τῆς εἰς Εὐρώπην μεταναστεύσεως τῶν λαῶν τούτων, τίς ἐθνογραφία ἐν τοῖς νῦν κατοίκοις τῶν χωρῶν τῆς Αὐστρίας (τοῦ δουκάτου δηλονότι τῆς Αὐστρίας), τῆς Τρανσυλβανίας, τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαυίας, Βεσσαραβίας καὶ τῶν παρακειμένων Ῥωσσικῶν ἐπαρχιῶν ἤθελεν ἀνακαλύψει ἀπογόνους λαῶν μογγολικῆς καταγωγῆς; Καὶ ἡ τοιαύτη μὲν ἐξαφάνισις τοῦ γνωρίσματος τῆς μογγολικῆς καταγωγῆς ἐξηγεῖται εὐκόλως ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν φυλῶν ἐκείνων μετὰ τῶν ἐγχωρίων Εὐρωπαϊκῶν καὶ καυκασίων λαῶν, δι' ἧς ἀναμίξεως κατὰ μικρὸν ἡ ἔπηλυς φυλὴ ἐξαφανίζεται ἐν τῷ λαῷ, μεθ' οὗ ἀνεμίχθη, ὑπερισχύοντος κατὰ μικρὸν τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ τύπου τῆς φυσικῶς καὶ ἠθικῶς ἰσχυροτέρας καὶ ζωτικωτέρας φυλῆς. Ἀλλὰ τὸ κύριον δὲν εἶναι ἐνταῦθα ἡ ἐξήγησις τοῦ φαινομένου τῆς ἀναμίξεως φυλῶν μετ' ἄλλων ἢ ἀπορροφήσεως φυλῶν ὑπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ τῆς ἀνθρωπολογικῆς κατατάξεως· αὕτη δέ, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐρρήθη, οὐδαμῶς δύναται ν' ἀποτελέσῃ βάσιν καὶ ἀφετηρίαν ἱστορίας, ἐνόσῳ εἶναι ἀπόρροια ἱστορικῶν ἐρευνῶν καὶ γνώσεων. Ὅμοιόν τι συμβαίνει καὶ περὶ τὴν γλωσσολογικὴν διαίρεσιν τῶν λαῶν. Πολλαὶ παρατηρήσεις καὶ ἔρευναι ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ γλωσσολολογικὴ κατάταξις δὲν εἶναι πάντοτε ἀσφαλής. Αἱ Σημιτικαὶ γλῶσσαι ἀποτελοῦσιν οἰκογένειαν γλωσσῶν λαλουμένην ὑπὸ λαῶν ἀνθρωπολογικῶς Καυκασίων καὶ πάντες οἱ ἱστορικῶς γνωστοὶ καὶ ἄξιοι λόγου Σημιτικοὶ λαοὶ (Ἑβραῖοι, Ἀραμαῖοι καὶ Ἄραβες) εἰσὶν ἀναμφισβητήτως Καυκασίας φυλῆς. Καὶ ὅμως σήμερον ἐκ τῶν Σημιτικῶν γλωσσῶν ἡ Ἀραβικὴ λαλεῖται ὑπὸ ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων μὴ ὑπαγομένων εἰς τὴν Καυκασίαν φυλήν. Οἱ μαῦροι λ. χ. τοῦ Σουδὰν λαλοῦσι τὴν Ἀραβικήν, καὶ ὅμως εἶναι μαῦροι· οἱ Ἀβησσύνιοι λαλοῦσι γλῶσσαν Σημιτικήν, καὶ ὅμως δὲν φέρουσιν ἀνθρωπολογικὸν τύπον τῆς Καυκασίας φυλῆς, ἀλλὰ ῥέπουσι μᾶλλον πρὸς τὴν Νιγριτικήν. Ἐν Ἀμερικῇ δὲ ἑκατομμύρια μαύρων λαλοῦσιν Ἀγγλιστὶ (ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις) ἢ Ἱσπανιστὶ ἢ Πορτογαλλιστὶ (ἐν ταῖς Ἱσπανοπορτογαλλικαῖς χώραις τοῦ Μεξικοῦ καὶ τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς). Τί λοιπὸν ἤθελεν ὑποθέσει ὁ φυσιοίστωρ καὶ εἰς ποῖον συμπέρασμα ἤθελε φθάσει, ἐάν,

ἐλλειπούσης πάσης ἱστορικῆς γνώσεως περὶ τῆς ἐξ Ἀφρικῆς εἰς Ἀμερικὴν μεταβάσεως τῶν μαύρων, ἤθελε πειραθῇ νὰ λύσῃ δι' ὑποθέσεων τὸ ζήτημα τῆς ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ συμβιώσεως καὶ συνυπάρξεως δύο λαῶν ἀνηκόντων εἰς φυλὰς οὕτω ἀντιθέτους καὶ ὅμως ὁμογλώσσων; Τὸ ἔθνος τὸ Εὐρωπαϊκὸν τὸ νῦν καλούμενον ὑφ' ἡμῶν *Γαλλικόν*, ὑπ' αὐτοῦ δὲ τούτου τοῦ ἔθνους Φραγκικόν (Français), ἔχει ἄφθονον ἐν ταῖς φλιψὶν αὐτοῦ αἷμα Κελτικὸν ἢ Γαλατικόν, καὶ ὅμως τοῦτο γλῶσσαν μὲν ἔχει Λατινικήν, συνείδησιν δ' ἱστορικὴν οὔτε Κελτικήν, οὔτε Λατινικήν, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἱστορικῶς δημιουργηθέντος νέου λαοῦ τῶν Français. Ἐν ταῖς Γερμανικαῖς χώραις, ταῖς ἐκεῖθεν τοῦ Ἄλβιος μέχρι Οὐϊστούλα ἐκτεινομέναις, ᾤκουν πρὸ αἰώνων Σλαβικοὶ λαοί, καὶ ἄφθονον σήμερον βεβαίως ῥέει αἷμα Σλαβικὸν ἐν ταῖς φλεψὶ τῶν οἰκούντων τὰς χώρας ἐκείνας. Καὶ ὅμως οὗτοι εἶναι Γερμανικώτατοι τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, ἅτε συγχωνευθέντες μετὰ Γερμανῶν ἀποίκων καὶ ἱστορικῶς καὶ ἐθνικῶς ἀπορροφηθέντες ὑπὸ τούτων. Πόσα τοιαῦτα δὲν παρίστησιν ἡ ἐθνολογία τῆς σημερινῆς Εὐρώπης φαινόμενα, ἅτινα ἄνευ τῆς *ἱστορίας* διὰ παρατηρήσεων μονομερῶν εἴτε ἀνθρωπολογικῶν εἴτε γλωσσολογικῶν *προϊστορικῶς* καὶ ἐκτὸς τῆς ἱστορίας ἐρευνώμενα (ἵνα χρησιμεύσωσι δῆθεν ὡς *βάσεις* τῆς ἱστορίας) ἤθελον ἀγάγει ἡμᾶς ἢ εἰς ἀπορίας ἀλύτους ἢ εἰς ὑποθέσεις καὶ εἰκασίας πεπλανημένας. Ὁ Πέσχελ λέγει ὅτι, ὅπου ὑφίσταται ἀνάμιξις γλωσσῶν ἡ ἀσυμφωνία τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ τύπου πρὸς τὸν τῆς γλωσσολογικῆς οἰκογενείας, ἐκεῖ πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ἀνάμιξις φυλῶν. Ἀλλὰ διὰ τῆς φυσικῆς ἀρχῆς τῆς ἀναμίξεως δὲν λύονται πάντα τὰ ζητήματα. Ἡ Τουρανικὴ γλῶσσα τῶν Ὀσμάνων Τούρκων ὡς καὶ ἡ Ἀρία Περσικὴ γλῶσσα τῶν Περσῶν ἔχουσιν ἀπειρίαν ῥιζῶν καὶ λέξεων Ἀραβικῶν, καὶ ὅμως ἐλαχίστη ἐγένετο ἀνάμιξις φυλετικὴ μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἀράβων ἢ Περσῶν καὶ Ἀράβων. Καὶ προκειμένου μὲν περὶ τῆς Τουρκικῆς καὶ τῆς Περσικῆς γλώσσης δύναται νὰ εἴπῃ τις ὅτι καὶ ἄνευ τῆς ἱστορίας καὶ ἁπλῶς διὰ τῆς γλωσσολογικῆς μεθόδου, εὔκολος εἶναι ἡ διευκρίνησις τῶν ἀναμιχθέντων φυλετικῶν στοιχείων· διότι τὰ ἐν τῇ Τουρκικῇ καὶ ἐν τῇ Περσικῇ Ἀραβικὰ στοιχεῖα, ὅσον πολλὰ κἂν ᾖναι, δὲν ἅπτονται οὐδαμῶς τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν γλωσσῶν ἐκείνων, ὅστις μένει Τουρκικὸς ἢ Περσικός, παρεισάγουσι δ' ἁπλῶς πληθὺν λέξεων ξένων εἰς τὰ λεξικὰ χωρὶς νὰ μεταβάλλωσιν οὐσιωδῶς τὴν γραμματικήν. Ἀλλ' ἆρα δι'

ἁπλῆς ἀναμίξεως τῶν φυλῶν ἐξηγεῖται τὸ γεγονὸς ὅτι ὁλόκληροι λαοὶ Ἀφρικανικοὶ μαῦροι δεξάμενοι τὸ Ἰσλὰμ ἐξηραβίσθησαν τὴν γλῶσσαν, καίτοι κατὰ τὰ ἄλλα ἔμειναν μαῦροι Ἀφρικανοί, ὅπως ὁλόκληροι λαοὶ Ἰβηρικοὶ καὶ Γαλατικοὶ ἄνευ σπουδαίας ἀναμίξεως μετὰ Λατινικῶν στοιχείων, ἐξελατινίσθησαν ἔν τε τῇ Ἰβηρικῇ χερσονήσῳ καὶ ἐν Γαλατίᾳ; Τὰ φαινόμενα ταῦτα ἑρμηνεύονται μόνον διὰ τῆς ἱστορίας. Καὶ ἐνόσῳ μὲν αὕτη φωτίζει τὰς ἐρεύνας ἡμῶν περὶ τὴν διαίρεσιν καὶ κατάταξιν τῶν λαῶν, αἱ τοιαῦται ἔρευναι φέρουσιν εἰς συμπεράσματα ἀσφαλῆ· ἄλλως πᾶσα μονομερὴς ἐπὶ ἀνθρωπολογικῆς ἢ γλωσσωλογικῆς βάσεως γενομένη διαίρεσις καὶ κατάταξις τῶν λαῶν εἰς οἰκογενείας ἔχει τι τὸ ἐπισφαλές. Καὶ ἐκεῖ ἔνθα ἡ ἀνθρωπολογικῶς ἀποδεικνυομένη συγγένεια συμφωνεῖ πρὸς τὴν γλωσσολογικῶς μαρτυρουμένην, καὶ ἐνταῦθα ἔτι δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτος βεβαιότης ἂν ἡ ὑπ' ἀμφοτέρας τὰς ἐπόψεις, τήν τε ἀνθρωπολογικὴν καὶ τὴν γλωσσολογικήν, μαρτυρουμένη συγγένεια εἶναι φυσικὴ ἢ εἶναι ἀποτέλεσμα ἱστορικῶν ἐνεργειῶν.

Ταῦτα λέγοντες βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποτιμήσωμεν τὴν ἐπιστημονικῶς σήμερον ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν γλωσσῶν εἰκαζομένην ἢ μαρτυρουμένην συγγένειαν τῶν λαῶν, ὁπόταν μάλιστα ἡ ἀνθρωπολογία ἐν ταῖς ἐρεύναις ταύταις συμφωνῇ πρὸς τὴν γλωσσολογίαν. Ἡ γλῶσσα, ὡς εἴπομεν, εἶναι μέγα γνώρισμα τῆς ἑνότητος καὶ ποικιλίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ σπουδαία καθίσταται βάσις διαιρέσεως καὶ κατατάξεως τῶν λαῶν εἰς οἰκογενείας καὶ ὁμοφυλίας. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἡ γλῶσσα εἶναί τι ὀργανικὸν καὶ ζωτικὸν καὶ διὰ τοῦτο εἶναι ἐπιδεκτικὴ μεγάλων καὶ σπουδαίων ἐξελίξεων καὶ μεταβολῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ δὲν δύναται νὰ μείνῃ πάντοτε διαρκὲς καὶ μόνιμον φυλετικὸν γνώρισμα τῆς φυλῆς. Ἐν τούτοις ὅσῳ πλέον προχωροῦμεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ βίου καὶ ἀνατρέχομεν εἰς τὴν προϊστορικὴν πρόοδον, τοσοῦτον ἡ γλῶσσα ἡ κειμένη ἔτι ἐκτὸς τῶν μεγάλων ἱστορικῶν ἐξελίξεων εἶναι πιστότερον γνώρισμα τῆς καταγωγῆς τῶν λαῶν, ὁπόταν μάλιστα, καθὰ εἴρηται, συμφωνῇ πρὸς τὸ ἀνθρωπολογικὸν γνώρισμα τῆς φυλῆς. Τοῦτο μόνον πρέπει νὰ μὴ λησμονηθῇ ὅτι ἡ σπουδαιότης καὶ ἡ ἀξία τῆς κατὰ γλώσσας διαιρέσεως καὶ κατατάξεως τῶν λαῶν δὲν εἶναι ἐν πᾶσιν ἀπόλυτος, ἀλλ' ἐν πολλοῖς μᾶλλον ἢ ἧττον σχετική. Ταῦτα προοιμιασάμενοι δυνάμεθα ἤδη νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν κατὰ διαφόρους γλωσσι-

κὰς οἰκογενείας διαίρεσιν καὶ κατάταξιν τῶν *λαῶν τῶν ἱστορικῶν*.

Καυκάσιοι καὶ Μογγολικοὶ λαοί. Αἱ μεγάλαι οἰκογένειαι τῶν ἱστορικῶν λαῶν. — Ὑπὸ γλωσσολογικὴν ἔποψιν τὸ ζήτημα τῆς ἑνότητος καὶ τῆς διαιρέσεως καὶ ποικιλίας τῶν ἱστορικῶν λαῶν περιορίζεται, καθὰ εἴπομεν, εἰς τοὺς λαοὺς τῶν δύο μεγάλων ἀνθρωπολογικῶν οἰκογενειῶν, τῆς Καυκασίας καὶ τῆς Μογγολικῆς, κυρίως δὲ εἰς μόνους τοὺς λαοὺς τῆς Καυκασίας ἀνθρωπολογικῆς φυλῆς. Διότι ἐκ τῶν τοῦ Μογγολικοῦ τύπου λαῶν μόνοι οἱ Σίναι ἔχουσι σπουδαιότητά τινα ἐν τῇ καθολικῇ ἱστορίᾳ· ἀλλ' ὁ λαὸς οὗτος ὑπὸ γλωσσικὴν ἀκριβῶς ἔποψιν εἰς οὐδεμίαν ὑπάγεται καθολικωτέραν οἰκογένειαν λαῶν διὰ γλωσσικῆς συγγενείας πρὸς ἀλλήλους ἡνωμένων. Ἡ Σινικὴ γλῶσσα, καθὰ ἐρρήθη, μετά τινων Ἰνδοσινικῶν γλωσσῶν καὶ τῆς Θιβετικῆς ἀποτελεῖ ἰδίαν γλωσσικὴν οἰκογένειαν δι' οὐδεμιᾶς συγγενείας συνδεομένην πρὸς ἄλλας γλώσσας οὐδ' αὐτῆς τῆς Μογγολικῆς ἀνθρωπολογικῆς οἰκογενείας. Καὶ ὅ,τι μὲν ἀφορᾷ τοὺς λοιποὺς Μογγολικοὺς λαοὺς ἀρχαίους τε (Οὔννους, Αὐάρους κτλ.) καὶ νεωτέρους (τοὺς νῦν Μογγόλους, Τατάρους, Μαντσοῦ κτλ.) τὰ κατὰ τὴν πρὸς ἀλλήλους γλωσσολογικὴν συγγένειαν αὐτῶν δὲν ἔχουσι σπουδαίαν σημασίαν διὰ τὴν προϊστορικὴν περίοδον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας· διότι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ δὲν ἔχουσιν οὗτοι μέρος. Ἐν δὲ τῇ μεσαιωνικῇ καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ, ὁπότε ἐμφανίζονται ἐπὶ τῆς σκηνῆς, δρῶσι μὲν ἀμέσως, ἀλλ' οὐχὶ διαρκῶς καὶ ὥσπερ στοιχεῖον ἱστορικῆς ἀναπτύξεως ἐπὶ τὴν ὅλην πορείαν τοῦ βίου τοῦ ἱστορικοῦ. Ἄλλως τε περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν λαῶν τούτων, ἐν παρόδῳ μνημονευομένων ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐν παρόδῳ γενήσεται μόνον λόγος. Ὅ,τι δ' ἀφορᾷ τοὺς Τουρκικοὺς λαούς, ἀρχαίους τε καὶ νεωτέρους, τοὺς ἔχοντας σπουδαίαν σημασίαν ἔν τε τῇ ἀρχαίᾳ καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ, καὶ οὓς ὑπὸ ἔποψιν ἀνθρωπολογικὴν κατατάσσουσί τινες εἰς τὴν Μογγολικὴν φυλήν, ἐνῷ ἀληθῶς μείζονα ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην φαίνονται ἔχοντες συνάφειαν πρὸς τὴν Καυκασίαν, περὶ τούτων ποιησόμεθα λόγον ἐν τοῖς περὶ τῶν Καυκασίων λαῶν. Οὕτω λοιπὸν περιορίζομεν ἐνταῦθα τὰ περὶ γλωσσολογικῆς ἑνότητος, διαιρέσεως καὶ κατατάξεως τῶν ἱστορικῶν λαῶν εἰς μόνην τὴν Καυκασίαν φυλήν.

Ἡ Καυκασία φυλὴ καὶ αἱ διαιρέσεις αὐτῆς ὑπὸ ἔποψιν γλωσσολογικήν. — Ὑπὸ γλωσσολογικὴν ἔποψιν ἡ Καυκασία φυλὴ διαιρεῖται εἰς τέσσαρας μεγάλας οἰκογενείας, α') τὴν Ἀρίαν ἢ Ἰνδο-

γερμανικὴν ἢ Ἰνδοκελτικὴν ἢ Ἰαφεθιτικὴν (καὶ Ἰαπετικὴν καλουμένην, β΄) τὴν Σημιτικήν, γ΄) τὴν Αἰθιοπικὴν ἢ Χαμιτικὴν καὶ δ΄) τὴν Τουρανικὴν ἢ Τουρκικήν. Περὶ ἑκάστης τῶν τεσσάρων τούτων φυλῶν, δι' ὧν ἐδημιουργήθη ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν λεπτομερέστερον καὶ ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ.

---

3. Ἄριοι (ἢ Ἰνδογερμανικοὶ ἢ Ἰνδοκελτικοὶ ἢ Ἰαφεθιτικοὶ) λαοί.

Περὶ τῶν Ἀρίων λαῶν. — Ἀρία (1) ἢ Ἰνδογερμανικὴ (2)

(1) Περὶ τῆς σημασίας τοῦ *Ἄριοι* γενήσεται λόγος περαιτέρω. Ἐνταῦθα σημειοῦμεν ἁπλῶς ὅτι ὁ ὅρος οὗτος ἐλήφθη ἐκ τοῦ ὀνόματος τῶν Ἀρίων (Arya) τῆς Ἰνδικῆς καὶ τῶν Ἀριανῶν ἢ Ἐρανίων ἢ Ἰρανίων τοῦ Ἀριανοῦ ἢ Ἰρανικοῦ ὀροπεδίου καὶ ἐδόθη ὑπὸ τῶν γλωσσολόγων καὶ ἐθνολόγων εἰς πάντας τοὺς λαοὺς τοὺς ὑπαγομένους εἰς τὴν μεγάλην γλωσσικὴν οἰκογένειαν, περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος. Σημειωτέον δὲ ὅτι σήμερον ὀλίγοι τῶν γλωσσολόγων χρῶνται τῷ ὀνόματι τούτῳ πρὸς δήλωσιν τῆς ὅλης οἰκογενείας προτιμῶντες ἀντὶ τούτου τοὺς ὅρους Ἰνδογερμανοὶ (καὶ Ἰνδοευρωπαῖοι) καὶ Ἰνδοκέλται, τὴν χρῆσιν δὲ τοῦ Ἄριος περιορίζοντες μόνον εἰς τοὺς Ἀρίους τῆς Ἰνδικῆς καὶ τῆς Ἀριανῆς, τοὺς ἄλλως ἀνατολικοὺς καλουμένους Ἀρίους. Ἀλλ' ἡμεῖς ἐνταῦθα χρώμεθα τῷ ὀνόματι ἐν τῇ εὐρυτάτῃ αὐτοῦ ἐννοίᾳ ἀκολουθοῦντες τῷ Max Müller καὶ διότι τοιαύτη παρὰ τοῖς ἡμετέροις λογίοις ἐπεκράτησε χρῆσις.

(2) Ὁ ὅρος *Ἰνδογερμανικὸς* (δηλῶν τὰς δύο ἐσχάτας πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς δυσμὰς προκεχωρηκυίας μοίρας τῆς Ἀρίας οἰκογενείας) θεωρεῖται συνήθως ὡς καθιερωθεὶς ὑπὸ τοῦ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος τούτου ἀκμάσαντος περιφήμου γλωσσολόγου Φρειδερίκου Σλέγελ. Ἀλλ' ὁ γλωσσολόγος Γουσταῦος Μάϊερ πρό μικροῦ ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ «Ἀπό τίνος ἔλαβεν ἀρχὴν ὁ ὅρος Ἰνδογερμανός; (Von wem stammt die Bezeichnung Indogermanen»· ἴδ. Indogermanischen Forschungen von Kr. Brugmann und W. Streitberg. Zweit. B. 1893 σελ. 127-130), ἤλεγξεν ὡς ἡμαρτημένην τὴν γνώμην ταύτην παρατηρῶν ὅτι πρὸ τοῦ Φρ. Σλέγελ ὁ ὅρος ἦτο γνωστὸς εἰς τὸν περίφημον Ἀσιανολόγον Ἑρρῖκον Κλάπρωθ. Ἀλλ' οὔτε ὁ Κλάπρωθ, κατὰ τὰς ἐρεύνας καὶ εἰκασίας τοῦ Μάϊερ, ἐστὶν ὁ πρῶτος χρησάμενος τῷ ὅρῳ· προῆλθε δ' ἡ τούτου χρῆσις καὶ καθιέρωσις, ὡς φαίνεται, χάριν συντομίας, ἐκ τοῦ ἀρχαιοτέρου ὅρου «Ἰνδο-λατινο-περσο-γερμανικός», τοῦ ὁποίου ἐποιεῖτο χρῆσιν ὁ Σλέγελ τῷ 1829, ἢ τοῦ ἔτι ἀρχαιοτέρου «Ἰνδο-μηδο-σλαυο-γερμανικός», οὗ ἐποιεῖτο χρῆσιν ὁ Κλάπρωθ τῷ 1810. Ἀλλ' ἕτερος περίφημος γλωσσολόγος τῶν χρόνων τούτων, ὁ Φραγκῖσκος Βόππιος καὶ κατὰ τοὺς τότε χρόνους (1815) καὶ ἔτι βραδύτερον (1833), ἀφοῦ ἤδη καθιερώθη ἡ χρῆσις τοῦ Ἰνδογερμανός, ἐχρῆτο τῷ ὅρῳ *Σανσκριτικός* («Ἡ Σανσκριτικὴ οἰκογένεια γλωσσῶν» ἢ «ἡ Σανσκριτικὴ καὶ αἱ συγγενεῖς γλῶσσαι»). Συγχρόνως δὲ περίπου τῷ *Ἰνδογερμανικὸς* καθιερώθη καὶ τὸ «Ἰνδοτευ-

ἡ Ἰνδοκελτικὴ (1) ἡ Ἰαφεθιτικὴ καὶ Ἰαπετικὴ (2) ἐκλήθη γλωσσολογικῶς μεγάλη τις οἰκογένεια λαῶν ὑπαγομένων ἁπάντων εἰς τὴν Καυκασίαν ἀνθρωπολογικὴν διαίρεσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, οἵτινες ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων κατῴκησαν τὸ πλεῖστον τῆς Εὐρώπης (ὁπόθεν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους μετενάστευσαν καὶ εἰς τὴν Ἀμερικήν). Ἐν Εὐρώπῃ εἰς τὴν Ἀρίαν οἰκογένειαν ὑπάγονται, πλὴν τῶν λαῶν τῶν οἰκούντων τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον, οἱ τὰς δυτικὰς χώρας τῆς Γαλατίας, Βρεττανίας, Ἰρλανδίας, ἐν μέρει δὲ καὶ τῆς Ἰβηρίας ἐν ἀρχαιότητι οἰκοῦντες Κελτικοὶ καλούμενοι λαοί, ἔτι δὲ πάντες οἱ Γερμανικοί, οἱ οἰκοῦντες τὴν νῦν Γερμανίαν καὶ μέγα μέρος τῆς Σκανδιναυϊκῆς χερσονήσου, καὶ οἱ λαοὶ οἱ Σλαυϊκοὶ οἱ οἰκοῦντες ἀνατολικώτερον τῆς Γερμανίας καὶ τῶν Σκανδιναυϊκῶν χωρῶν, μεταξὺ δηλονότι τῆς Βαλτικῆς θαλάσσης, τοῦ Εὐξείνου Πόντου, τοῦ Βόλγα καὶ τοῦ Καυκάσου, καὶ περιλαμβανόμενοι τὸ πλεῖστον ἐν τοῖς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων *Σκύθαις*, ἤτοι Σκυθικοῖς καλουμένοις λαοῖς. Μεταξὺ τῶν λαῶν τούτων καὶ τῶν Γερμανικῶν μεσεύουσι λαοί τινες συγγενεύοντες ἀμφοτέροις, ἀλλὰ στενώτερον κατὰ τὴν γλῶσσαν συνδεόμενοι πρὸς τοὺς Σλαύους, οἱ Λεττοσλαῦοι (οἱ Λιταυοὶ καὶ οἱ ἰδίως Λέτται). Ἐν Ἀσίᾳ δὲ εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν ἀνῆκον οἱ ἐκ τῶν λαῶν τῆς Ἰνδικῆς εἰς τὴν Καυκασίαν φυλὴν ὑπαγόμενοι Ἄριοι Ἰνδοί, οἱ βορειοδυτικῶς τῆς Ἰνδικῆς τὴν Ἀριανὴν ἢ τὸ Ἰρανικὸν καλούμενον ὀροπέδιον (καὶ ἁπλούστερον Ἀριανὴν ἢ Ἰρὰν) οἰκοῦντες Ἄριοι λαοὶ οἱ καλούμενοι συνήθως Ἰρανικοὶ ἢ καταχρηστικῶς Μηδοπερσικοί, ὧν ὀνομα-

τονικὸς (Indisch-Teutsch)», παρὰ τῷ Φρ. Σλέγελ δὲ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους γίνεται λόγος καὶ περὶ τῆς μεγάλης *Ἀρίας τῶν λαῶν οἰκογενείας* (ἐν τῇ εὐρυτέρᾳ σημασίᾳ τοῦ *Ἄριος*).

(1) Τὸ *Ἰνδοκέλτικὸς* καθιερώθη ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἰδίως ὑπὸ τοῦ Σπῖγελ χάριν μείζονος ἀκριβείας, διότι οἱ Κέλται, οὐχὶ οἱ Γερμανοὶ εἰσὶν οἱ τὸν ἔσχατον δυτικὸν κλάδον τῆς Ἀρίας οἰκογενείας ἀποτελοῦντες (ἀλλὰ νῦν τῶν Γερμανῶν, Ἀγγλοσαξόνων δηλονότι, ἐκταθέντων μέχρι τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου· ὁ πρῶτος ὅρος εἶναι ἀκριβέστερος).

(2) *Ἰαφεθιτικὸς* ἐκλήθη ὁ Ἰνδογερμανὸς ὑπὸ τῶν ἐθνολόγων, διότι ἀποδεικνύεται ὅτι πολλοὶ τῶν ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ μνημονευομένων Ἰαφεθιτῶν εἰσὶν Ἰνδογερμανοί, κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἐκ τῆς Ἱ. Γραφῆς (ἐκ τοῦ Σημ) ληφθέντος καὶ ὑπὸ τοῦ Ἄτχορν καθιερωθέντος ὅρου *Σημιτικὸς* (ἴδ. κατωτέρω). Ἕνεκα τῆς φαινομένης ἢ πραγματικῆς συναφείας τοῦ Ἰάφεθ πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Ἰαπετοῦ (πατρὸς τοῦ Προμηθέως) τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας καθιερώθη παρὰ τὸ Ἰαφεθιτικὸς καὶ τὸ *Ἰαπετικὸς* (ἴδ. κατωτέρω).

στότεροι εἶναι ἐν μὲν τῇ ἀνατολικῇ Ἀριανῇ οἱ Βακτριανοὶ (ἐν τῷ σημερινῷ Βάλχ καὶ ἐν ταῖς περὶ αὐτὸ Ἀφγανικαῖς χώραις), ἐν δὲ τῇ δυτικῇ οἱ Πέρσαι καὶ οἱ βραδύτερον ἀπὸ Τουρανίων διὰ συγχωνεύσεως Ἄριοι γενόμενοι Μῆδοι Τὸ πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἰρανικοῦ ὀροπεδίου ἐκτεινόμενον μέγα Ἀρμενικὸν ὀροπέδιον κατῳκήθη κατὰ μέγα μέρος ἐξ ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων ὑπὸ τοῦ Ἀρίου λαοῦ τῶν Ἀρμενίων. Ἄριοι ἐπίσης κατῴκησαν τὸ πλεῖστον τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων. Οὕτω ἐν Ἀσίᾳ ὁ Γάγγης, τὰ Ἱμαλάϊα, ὁ Ἰνδικὸς Καύκασος, ὁ Ὦξος, ὁ Καύκασος καὶ ὁ Εὔξεινος Πόντος ἦσαν τὰ πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς βορρᾶν ὅρια τῆς ὑπὸ Ἀρίων οἰκουμένης γῆς, ἐνῷ τοιαῦτα ὅρια πρὸς νότον καὶ πρὸς δυσμὰς ἀποτελοῦσιν ὁ Ἰνδικὸς Ὠκεανός, ὁ Περσικὸς κόλπος, ὁ Τίγρης, τὰ μεταξὺ τοῦ Ἀρμενικοῦ ὀροπεδίου καὶ τῆς Μεσοποταμίας ὄρη καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Ἐν Εὐρώπῃ μόναι χῶραι μὴ ἐκπαλαι *καθαρῶς* ὑπὸ λαῶν Ἀρίων οἰκούμεναι ἦσαν, πλὴν τῆς σημερινῆς Ῥωσσίας, ἡ Ἰβηρία καὶ ἡ Σκανδιναυϊκὴ χερσόνησος. Ἐν ταῖς χώραις ταύταις ᾤκουν πλὴν τῶν Ἀρίων καὶ λαοὶ μὴ Ἀρίας καταγωγῆς.

Περὶ τῆς καθολικῆς συγγενείας τῶν λαῶν τούτων πρὸς ἀλλήλους οὐδεμία παρ' οὐδενὶ τῶν λαῶν τούτων παράδοσις ἱστορική, οὐδεὶς σπουδαῖος ὑπαινιγμὸς ἐν ταῖς μυθικαῖς τοὐλάχιστον παραδόσεσι διεσώθη· ὀλίγαι δὲ παραδόσεις μυθικαὶ ὑπαινίσσονται συγγενικὰς σχέσεις τινῶν ἐκ τῶν λαῶν τούτων πρὸς τοὺς ἐγγὺς αὐτῶν οἰκοῦντας (1). Οὐδὲν μνημεῖον ἱστορικὸν ἢ φιλολογικὸν οὐδενὸς Ἀρίου λαοῦ οὐδ' ἐλάχιστον παρέχει ἡμῖν ὑπαινιγμὸν περὶ τῆς οἰκογενείας τῶν Ἀρίων λαῶν. Τοὐναντίον δὲ ἡ Μωσαϊκὴ βίβλος τῆς Γενέσεως, ἡ περιέχουσα τὴν ἀρχαιοτάτην ἐθνολογίαν τῶν λαῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ διαιροῦσα τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τρεῖς μεγάλας οἰκογενείας λαῶν κατὰ τὰ ὀνόματα τῶν τριῶν υἱῶν τοῦ Νῶε, Σήμ, Χὰμ καὶ Ἰάφεθ, ἐν τῇ οἰκογενείᾳ τοῦ Ἰάφεθ περιλαμβάνει διαφόρους λαούς, ἐν τοῖς ὀνόμασι τῶν ὁποίων οἱ ἀρχαιότεροι ἑρμηνευταὶ τῆς βίβλου ταύτης ἐζήτησαν νὰ εὕρωσι μετὰ μείζονος ἢ ἥττονος πιθανότητος ὀνόματα ἐθνῶν ἱστορικῶν περιλαμβανομένων τῶν πλείστων ἐν τῇ νῦν γλωσσολογικῶς καθωρισμένῃ οἰκογενείᾳ τῶν Ἀρίων λαῶν. Οἱ νεώτεροι ἑρμηνευταί, ὁρμώμενοι ἀπὸ

(1) Τοιοῦτοι οἱ ὑπαινιγμοὶ περὶ τῆς συγγενείας τῶν ἀρχαίων Πελασγῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος πρὸς τοὺς Πελασγοὺς τῆς Ἰταλίας, τῶν Φρυγῶν πρὸς τοὺς Ἀρμενίους, τῶν Βακτρίων πρὸς τοὺς λοιποὺς λαοὺς τοῦ Ἰρανικοῦ ὀροπεδίου.

τῆς ὑποθέσεως ὅτι Ἰαφεθιτικοὶ λαοὶ ἐν τῇ Γραφῇ νοοῦνται οἱ σήμερον, κατὰ τὰ πορίσματα τῶν γλωσσολογικῶν ἐρευνῶν, ἀποτελοῦντες τὴν μεγάλην οἰκογένειαν τῶν Ἰνδοκελτικῶν λαῶν, διὰ πολλῶν συνδυασμῶν τῶν ἐθνολογικῶν ὀνομάτων τῶν ἐκ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος (Ἑλληνορωμαϊκῆς ἱστορίας καὶ φιλολογίας) γνωστῶν πρὸς τὰ ἐθνολογικὰ ὀνόματα τῆς Γραφῆς ἐζήτησαν ἐν τοῖς Ἰαφεθιτικοῖς λαοῖς ν' ἀνεύρωσι τοὺς Ἀρίους λαούς, οὓς διὰ τοῦτο ἐκάλεσαν καὶ Ἰαφεθετικούς. Καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς ἐν τῇ Μωσαϊκῇ ἐθνολογίᾳ ἀναφερομένους βαθμοὺς τῆς πρὸς ἀλλήλους συγγενείας τῶν διαφόρων Ἰαφεθιτικῶν λαῶν παραβάλλοντες πρὸς τοὺς διαφόρους ἀπὸ τῆς συγκρίσεως τῶν γλωσσῶν μαρτυρουμένους βαθμοὺς τῆς συγγενείας τῶν Ἀρίων λαῶν ἐζήτησαν ἐν πᾶσι νὰ ἐμπεδώσωσι τὴν περὶ ταὐτότητος τῶν Ἰαφεθιτικῶν λαῶν πρὸς τοὺς Ἀρίους θεωρίαν. Ἀλλ' αἱ εἰκασίαι αὗται καὶ τὰ γενικὰ συμπεράσματα τῶν τοιούτων ἐρευνῶν, ὅσον κἂν φαίνωνται πιθανά, στεροῦνται τοῦ κύρους τῆς ἀκριβείας τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ δὲν δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἀσφαλεῖς βάσεις ἐθνογραφίας ἱστορικῆς. Ὅτι ὁ Ἰάφεθ ἐν τῇ Γραφῇ δηλοῖ καὶ ἐκπροσωπεῖ λαοὺς Εὐρωπαϊκούς, τοῦτο ὑπὸ καθόλου ἔποψιν φαίνεται ἀληθές. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου πολλαὶ παρατηρήσεις πείθουσιν ὅτι καὶ τὰ Ἰαφεθιτικὰ ἐθνογραφικὰ ὀνόματα ὡς καὶ τὰ Σημιτικὰ καὶ τὰ Χαμιτικὰ δὲν εἶναι πάντα ἐθνογραφικά, ἀλλὰ ἐν μέρει καὶ γεωγραφικὰ μεταποιούμενα εἰς ὀνόματα γεναρχῶν. Πρὸς τούτοις καὶ ἔνθα τὰ ὀνόματα σαφέστερον παρέχουσι γνώρισμα τῆς ἐθνογραφικῆς αὐτῶν ἀρχῆς καὶ σημασίας, καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐθνολογικὴ τῶν λαῶν διαίρεσις καὶ κατάταξις, ὡς ἐκτίθεται ἐν τῇ ἐθνολογίᾳ τῆς Γενέσεως, δὲν εἶναι πάντοτε σύμφωνος πρὸς τὴν γλωσσολογικὴν διαίρεσιν καὶ κατάταξιν· καὶ ταῦτα προκειμένου περὶ λαῶν, ὧν ἡ ἐθνικὴ καταγωγὴ καὶ ἡ γλῶσσα ὑποτίθεται πιθανώτατα ὅτι ἦσαν πολλῷ γνωστότερα τῷ συγγραφεῖ τῆς ἐν τῇ Ἱερᾷ Γραφῇ ἐθνολογίας ἢ τῶν λαῶν τῶν Ἰαφεθιτικῶν. Ἀλλὰ μεθ' ὅλον τὸ κατὰ μέρος ἐπισφαλὲς τῶν ἐκ τῆς ἐθνολογίας τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως αὐτῆς πρὸς τὰς γλωσσολογικὰς ἐρεύνας προερχομένων εἰκασιῶν καὶ συμπερασμάτων, ἐν τοῖς καθόλου αἱ τοιαῦται ἔρευναι καὶ θεωρίαι δὲν στεροῦνται σπουδαιότητός τινος καὶ ἀξίας. Διὰ τοῦτο δὲ οὐχὶ παντὴ ἀλυσιτελής, προκειμένου μάλιστα περὶ τῆς Ἀσιατικῆς ἱστορίας, ἡ ἔκθεσις τῶν εἰρημένων εἰκασιῶν καὶ συμπερασμάτων. Ἀλλὰ τῆς τοιαύτης ἐκθέσεως κάλλιον εἶναι νὰ προ-

ταχθῶσι τὰ ἐκ τῆς γλωσσολογίας ἐξαγόμενα ἐθνολογικὰ πορίσματα.

Ἡ γλωσσολογία ἡ συγκριτική, ἡ διὰ συγκρίσεως τῶν γλωσσῶν καὶ τῶν φιλολογιῶν τῶν λαῶν εἰσηγησαμένη κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους τὴν εἰς οἰκογενείας διαίρεσιν καὶ κατάταξιν τῶν λαῶν, εἶναι ἐπιστήμη νεωτάτη λαβοῦσα ἐπίδοσιν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὁπότε αἱ γλῶσσαι αἱ Ἀσιατικαὶ κατέστησαν ἀντικείμενον σπουδαίας φιλολογικῆς μελέτης ἐκ μέρους τῶν Εὐρωπαίων λογίων. Ἐκτήσατο δ' ἡ τοιαύτη γλωσσολογία σπουδαιότητα μεγάλην ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἱστορικῆς ἐθνολογίας ἰδίως ἀφ' οὗ χρόνου ἤρξατο ἡ ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων σπουδὴ καὶ μελέτη τῆς Σανσκριτικῆς λεγομένης Ἰνδικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας.

Ἡ σπουδὴ τῆς Σανσκριτικῆς ὡς καὶ ἡ τῆς ἀρχαίας φιλολογικῆς καὶ θεολογικῆς γλώσσης τῶν ἐν τῇ Ἰνδικῇ διατηρουμένων ἔτι θιασωτῶν τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων Περσῶν, τῆς γλώσσης τῆς καλουμένης Βακτρικῆς ἢ Ζενδικῆς, μέγα ἐξήγειρεν ἐν τῷ φιλολογικῷ κόσμῳ διαφέρον διὰ τὴν μαρτυρουμένην καταπληκτικὴν συγγένειαν τῶν Ἀσιατικῶν τούτων γλωσσῶν πρὸς τὰς πλείστας Εὐρωπαϊκὰς γλώσσας καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὰς δύο ἀρχαιοτάτας, τὴν Ἑλληνικὴν καὶ τὴν Λατινικήν. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλοὺς νὰ νομίσωσιν ὅτι ἐν ταῖς μνημονευθείσαις δύο συγγενεστάταις πρὸς ἀλλήλας Ἀσιατικαῖς γλώσσαις, τῇ Βακτρικῇ καὶ τῇ Σανσκριτικῇ, καὶ ἰδίως ἐν τῇ Σανσκριτικῇ, εὑρέθη ἡ κατὰ τὰς θρησκευτικὰς καὶ φιλοσοφικὰς πεποιθήσεις ὑποτιθεμένη πρώτη γλῶσσα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἡ μήτηρ πασῶν τῶν γλωσσῶν. Ἡ φαινομένη μεγάλη ἀρχαιότης τῆς Σανσκριτικῆς γλώσσης, ἡ γεωγραφικὴ θέσις, ἐν ᾗ ἀνεπτύχθη καὶ ἤκμασεν αὕτη, ἡ ἐπὶ θρησκευτικῶν δηλονότι, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐπὶ ἱστορικῶν παραδόσεων ἐρειδομένη καὶ ὑπὸ ἐπιστημονικῶν γεωγραφικῶν θεωριῶν ἔτι μᾶλλον ἐμπεδουμένη γνώμη, ὅτι ἡ περὶ τὰ Ἰμαλάϊα χώρα ἔδει νὰ θεωρηθῇ ὡς πρώτη κοιτὶς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἐπεκύρουν καὶ ἐπερρώννυον ἐν ταῖς πεποιθήσεσι τῶν ἐρευνητῶν τὴν ἐκ τῆς συγκρίσεως τῆς Σανσκριτικῆς πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς γλώσσας ἐξαγομένην εἰκασίαν. Καὶ νῦν ἡ παλαιοτέρα θρησκευτικὴ καὶ φιλολογικὴ θεωρία, ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τῷ Χριστιανικῷ κόσμῳ κατὰ τοὺς προηγουμένους αἰῶνας, καθ' ἣν ἅπασαι αἱ γλῶσσαι τοῦ κόσμου κατήγοντο δῆθεν ἐκ τῆς Ἑβραϊκῆς, ὑπεχώρησεν εἰς νέας θεωρίας περὶ τῆς εὑρέσεως τῆς πρωτογόνου γλώσσης ἐν τῇ Ἰνδικῇ. Αἱ τοιαῦται πλάναι ταχέως διε-

λύθησαν, διότι μετ' ὀλίγον διὰ τῆς προϊούσης ἀναπτύξεως τῶν περὶ τὰς ἀνακαλυφθείσας γλώσσας καὶ τὰς τούτων πρὸς τὰς ἄλλας γλώσσας σχέσεις μελετῶν ἀπεδείχθη ὅτι ἥ τε Σανσκριτικὴ καὶ ἡ ἀρχαία Βακτρικὴ ἦσαν συγγενεῖς πρὸς ὡρισμένας οἰκογενείας γλωσσῶν Ἀσιατικῶν καὶ Εὐρωπαϊκῶν, μεθ' ὧν ἀπετέλουν μεγάλην οἰκογένειαν γλωσσῶν, οὐχὶ δὲ πρὸς ἁπάσας τὰς γλώσσας τοῦ κόσμου καὶ ὅτι τῶν συγγενῶν γλωσσῶν μᾶλλον ἀδελφὴ πρεσβυτάτη, οὐχὶ δὲ μήτηρ, ἔδει νὰ θεωρηθῇ ἡ Σανσκριτική. Οὕτω δὲ βαθμηδὸν ἐγνώσθησαν καὶ διηυκρινήθησαν ἐπιστημονικώτερον τὰ κατὰ τὴν μεγάλην οἰκογένειαν τῶν Ἰνδογερμανικῶν ἢ Ἀρίων γλωσσῶν καὶ τῶν ταύτας λαλούντων λαῶν. Ἡ τοιαύτη διαλεύκανσις τοῦ ζητήματος, καθόλου δὲ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀπόδειξις τῆς πρὸς ἀλλήλας συναφείας τῶν εἰρημένων γλωσσῶν, ὑπῆρξεν ἔργον ἰδίως τοῦ κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ παρόντος αἰῶνος ἀκμάσαντος περιφήμου γλωσσολόγου Φρειδερίκου Σλέγελ, οὗ ἐμνημονεύσαμεν ἤδη ἀνωτέρω. Ὁ δὲ μικρὸν μετὰ τοῦτον καὶ ἐν μέρει συγχρόνως μετ' αὐτοῦ ἀκμάσας Γερμανὸς γλωσσολόγος Φραγκῖσκος Βόππιος (Bopp) ὁ γενόμενος ἱδρυτὴς τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας, διὰ πολλῶν καὶ σπουδαίων μελετῶν περί τε τὴν Σανσκριτικὴν καὶ περὶ τὰς συγγενεῖς αὐτῇ γλώσσας διεκρίβωσε τὰ κατὰ τὴν ὕπαρξιν τῆς μεγάλης οἰκογενείας Ἰνδογερμανικῶν γλωσσῶν λαλουμένων ἀπὸ τῶν Ἰμαλαίων μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ. Ἅπαξ δὲ ἀπόδειχθείσης τῆς ἀληθείας ταύτης, πολλαὶ ἤρξαντο νὰ γίνωνται ὑποθέσεις περὶ τῆς καταγωγῆς, τῆς πρώτης καταστάσεως, τῆς ἀρχικῆς ἑνότητος καὶ διασπορᾶς τῶν διαφόρων μοιρῶν τῆς ἀρχικῶς ἡνωμένης οἰκογενείας τῶν «Ἀρίων» λαῶν. Ἡ γλωσσικὴ συγγένεια ἐθεωρήθη ὡς ἀψευδὲς τεκμήριον τῆς φυλετικῆς συγγενείας τῶν λαῶν, ἡ δὲ περὶ φυλετικῆς συγγενείας τῶν Ἀρίων ὑπόθεσις ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἄλλας περαιτέρω ὑποθέσεις περὶ τῆς ἀρχαιότατης τῶν λαῶν τούτων ἱστορίας. Ἡ σύγκρισις ἐκτεινομένη κατὰ μικρὸν ἐκ τοῦ χώρου τῶν γλωσσῶν εἰς τὸν τῆς φιλολογίας καὶ τὸν τοῦ εὐρυτέρου πνευματικοῦ βίου, τῆς θρησκείας καὶ τῶν μετὰ ταύτης συνδεομένων μυθικῶν παραδόσεων, ἐδημιούργησεν ὁλόκληρον σύστημα ἱστορίας ὑποθετικῆς *προϊστορικῆς*, καθ' ἣν δῆθεν οἱ λαοὶ οἱ Ἄριοι βιοῦντες τὸ πρῶτον ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις κατὰ τὰς ὑπωρείας ἢ τῶν Ἰμαλαίων ἢ τοῦ Ἰνδικοῦ Καυκάσου, ἐν τῇ Ἰνδικῇ ἢ ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ, ἐν τοῖς τόποις, ἐξ ὧν, κατὰ τὰς παραδόσεις τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς πηγάζουσιν οἱ μεγάλοι πο-

ταμοὶ Γιχὼν καὶ Φεισών, ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Βακτρικῇ, Σογδιανῇ καὶ ταῖς ὁμορούσαις ταύτῃ χώραις τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, ἀφοῦ ἀνέπτυξάν τινα ἐνταῦθα πολιτισμόν, ἴσως δὲ καὶ ἡνωμένον πολιτικὸν βίον, ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων ἐξ αἰτίων φυσικῶν ἢ ἱστορικῶν καὶ διηρέθησαν πρωϊμώτατα εἰς ἀνατολικοὺς καὶ δυτικοὺς Ἀρίους. Καὶ οἱ μὲν ἀνατολικοὶ ἔμειναν ἐν τῇ Ἰνδικῇ καὶ ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ. Οἱ δὲ δυτικώτερον προχωρήσαντες Ἄριοι, ἀφοῦ ἔφθασαν εἰς τὰς περὶ τὸν Καύκασον χώρας, διηρέθησαν εἰς δύο μεγάλα τμήματα, ὧν τὸ μὲν διὰ τοῦ Καυκάσου εἰσβαλὸν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Εὐρώπην προὐχώρησε κατὰ διάφορα τμήματα καὶ ἐν διαφόροις περιόδοις χρόνου, μέχρι τοῦ Ἀτλαντικοῦ, τὸ δὲ ἀπὸ τοῦ Ἀρμενικοῦ ὀροπεδίου διεχύθη κατὰ μέγιστον μέρος εἰς τὰς δυτικώτερον ἐκτεινομένας χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, μέχρι τῶν ὀχθῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Προποντίδος· ἐντεῦθεν δὲ μέγα μέρος αὐτῶν διὰ τῶν δύο μεγάλων γεφυρῶν τῶν λαῶν, τοῦ Ἑλλησπόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου, μετέβη εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἡ μοῖρα αὕτη ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μεταβᾶσα εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην, τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Ἴστρου δηλονότι ἐκτεινομένην μεγάλην Ἑλληνικὴν ἢ Ἰλλυρικὴν καλουμένην χερσόνησον, ἀφοῦ ἐπί τινα χρόνον ᾤκησεν ἐν ταῖς βορειοτέραις χώραις τῆς ῥηθείσης χερσονήσου, διηρέθη εἰς νέα τμήματα, ὧν τὰ μὲν διευθυνθέντα πρὸς νότον ᾤκησαν τὴν ὕστερον Ἑλλάδα κληθεῖσαν χώραν, τὰ δὲ κατέλαβον τὰ βορειότερα· τούτων δὲ ἄλλα μὲν διὰ θαλάσσης (διὰ τοῦ Ἀδρίου), ἄλλα δὲ διὰ ξηρᾶς (διὰ τῶν ὑπὲρ τὸν μυχὸν τοῦ Ἀδρίου Ἰλλυρικῶν χωρῶν) μετέβησαν εἰς τὴν Ἰταλίαν κληθεῖσαν ὕστερον χερσόνησον καὶ κατῴκησαν ἐν αὐτῇ. Οὕτω, κατὰ τὰς μνημονευθείσας ὑποθέσεις, τὸ πλεῖστον τῆς Εὐρωπης ᾠκήθη ἐν ἀρχαιοτάτοις ἤδη χρόνοις ὑπὸ τῶν ἐξ Ἀσίας μεταναστευσάντων Ἰνδογερμανικῶν λαῶν.

Τίνα τὰ αἴτια τὰ ἐπενεγκόντα τὴν πρὸς δυσμὰς καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὴν Εὐρώπην μετανάστευσιν τῶν ἐξ Ἀσίας ὁρμωμένων Ἀρίων λαῶν· ἂν οἱ Τουρανικοὶ λαοὶ οἱ οἰκοῦντες τινὰς τῶν βορείων καὶ ἀνατολικῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης ᾤκουν αὐτὰς ἀρχαιότερον τῶν Ἀρίων, περιορισθέντες εἶτα ὑπὸ τουτων εἰς τὰς χώρας τὰς Εὐρωπαϊκάς, ἐν αἷς εὑρίσκομεν αὐτοὺς κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους· ἢ ἂν οἱ Ἄριοι ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης καὶ πρὸ αὐτῶν ἡ Εὐρώπη ἦτο ἔρημος κεκαλυμμένη ὑπὸ δασῶν καὶ οἰκουμένη ὑπὸ λαῶν ἀγριωτάτων, τῶν προγόνων τῶν σημερινῶν Λαπόνων καὶ Σαμογετῶν, οἰκούν-

των τὴν ἤπειρον ἐν μέσῳ τῶν ἀγρίων θηρίων· πάντα ταῦτα τὰ ζητήματα οὐδεμιᾶς ἐτύγχανον λύσεως διὰ τῆς μνημονευθείσης ὑποθέσεως περὶ τῆς ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην μεταναστεύσεως τῶν Ἀρίων λαῶν (I. Grimm. Geschichte der Deutsch. Sprache σελ. 164). Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ὁ χρόνος τῆς εἰς Εὐρώπην μεταναστεύσεως τῶν Ἀρίων λαῶν οὐδ' ὡς ἔγγιστα ἠδύνατο νὰ προσδιορισθῇ ἱστορικῶς, ἀλλὰ μόνον δι' ὑποθέσεων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον παρακεκινδυνευμένων, καθ' ἃς ἡ Εὐρώπη ἐθεωρεῖτο οἰκηθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἀρίων λαῶν τὸ βραδύτερον περὶ τὰ 2000 π. Χ. Ἀλλὰ καὶ ὁ ὑπὸ γενικωτάτην ἔποψιν προσδιορισμὸς τῆς σχετικῆς προτεραιότητος τῆς μεταναστεύσεως ἑκάστου τῶν μεταναστευσάντων λαῶν ἐστηρίχθη ἐπὶ ὑποθέσεων καὶ εἰκασιῶν ἀντιμαχομένων. Οἱ μὲν λαβόντες ὡς ὑπόθεσιν τῆς θεωρίας τὴν γεωγραφικὴν θέσιν τῶν διαφόρων λαῶν ἀπεφήναντο γνώμην, καθ' ἣν, ὅσῳ δυτικώτερον προὐχώρησε λαός τις Ἄριος καὶ εὑρέθη ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις ἐν δυτικωτέραις οἰκῶν χώραις, τοσούτῳ πρωϊμώτερον μετενάστευσεν ἐκ τῆς ἀρχικῆς κοιτίδος τῆς ὅλης οἰκογενείας. Διότι, τῆς μετοικεσίας ἐξ ἀνατολῶν γινομένης, οἱ σχετικῶς πρωϊμώτερον μεταναστεύσαντες πιεζόμενοι ὑπὸ τῶν βραδύτερον ἐξ ἀνατολῶν ἐπερχομένων ἠναγκάζοντο νὰ μεταναστεύωσι δυτικώτερον. Οὕτω δὲ ἐκ τῶν διὰ τοῦ Καυκάσου εἰς τὴν Εὐρώπην μεταναστευσάντων Εὐρωπαϊκῶν λαῶν οἱ Κέλται, ἤτοι οἱ Κελτικοὶ λαοὶ οἱ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις τὰς δυτικὰς ἐσχατιὰς (Βρεττανίαν, Γαλατίαν καὶ Ἰβηρίαν) τῆς Εὐρώπης οἰκοῦντες, ἐθεωρήθησαν ὡς οἱ πρωϊμώτατα μεταναστεύσαντες εἰς τὴν Εὐρώπην· τούτοις δ' ἠκολούθησαν διαδοχικῶς οἱ Γερμανικοί, οἱ Λεττοσλαυϊκοὶ καὶ οἱ Σλαυϊκοὶ λαοί. Ἄλλοι τοὐναντίον ἐν τῷ προσδιορισμῷ τῆς σχετικῆς προτεραιότητος τῶν μεταναστεύσεων τῶν διαφόρων λαῶν δὲν ἔλαβον τὴν ἀμοιβαίαν τῶν λαῶν τούτων ἀπέναντι ἀλλήλων γεωγραφικὴν θέσιν, ἵνα ἐκ τοῦ τόπου προσδιορίσωσι τὸν χρόνον, ἀλλὰ τὴν σχετικὴν ἀρχαιότητα ἑκάστης γλώσσης. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπὸ θεωριῶν γλωσσολογικῶν ὁρμώμενοι ἐρευνηταὶ διῃρέθησαν ἐν ταῖς περὶ τῆς σχετικῆς προτεραιότητος ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς γλώσσης ἢ γλωσσικῆς οἰκογενείας γνώμαις αὐτῶν. Διότι οἱ μὲν ἐκ τῆς σχετικῆς ἀρχαιότητος τῆς γλώσσης, ἤτοι ἐκ τῆς ἀρχαϊκωτέρας μορφῆς καὶ τύπου αὐτῆς, ἐζήτησαν νὰ συμπεράνωσι τὴν σχετικὴν ἀρχαιότητα τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ὁ λαὸς ὁ χρώμενος τῇ τοιαύτῃ γλώσσῃ ἀπεσπάσθη ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς οἰκογενείας· οἱ δὲ τοὐναντίον

ἀπεφήναντο ὅτι, ὅσῳ πλέον γλῶσσά τις ἀπομακρύνεται ἐκ τοῦ ἀρχαϊκοῦ τύπου, τοσοῦτον σαφέστερον μαρτυρεῖ ὅτι ὁ λαὸς ὁ λαλῶν αὐτὴν πρωϊμώτερον ἀπεσχίσθη ἀπὸ τοῦ ἀρχικοῦ κορμοῦ· διότι ὁ νεωτερισμὸς τῆς γλώσσης, ἤτοι ἡ ἀπομάκρυνσις αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἀρχαίας, ἀποδεικνύει τὴν μείζονα ἰδιοφυίαν, ἣν ἔλαβεν ἡ γλῶσσα διὰ τοῦ μακροῦ χρόνου. Ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ τῶν διαφόρων βαθμῶν τῆς συγγενείας τῆς συνδεούσης τοὺς διαφόρους Ἀρίους λαοὺς πρὸς ἀλλήλους πορίσματα τῶν γλωσσολογικῶν ἐρευνῶν, ἐφ' ὧν στηριζόμενοι κατέταξαν τοὺς λαοὺς τούτους εἰς ἰδιαιτέρας ὁμοφυλίας, εἰσὶν ἐν πολλοῖς λίαν ἀκροσφαλῆ. Ὡς συγγενέσταται πρὸς ἀλλήλας ἐν ταῖς Ἀρίοις γλώσσαις ἀποδεικνύονται ἡ Ἀρία Ἰνδικὴ καὶ ἡ ἀρχαία Βακτρική· καὶ κατὰ τοῦτο ἡ θεωρία ἡ περὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἀρίας ὁμοφυλίας λαῶν, περιλαμβανούσης τοὺς Ἀρίους λαοὺς τῆς Ἰνδικῆς καὶ τοῦ Ἰρανικοῦ ὀροπεδίου, ἐστηρίχθη ἐπὶ ἐρευνῶν καὶ συμπερασμάτων ἀσφαλῶν. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς μείζονος συγγενείας εἰς ἰδιαιτέρας οἰκογενείας ἀσφαλὴς κατάταξις τῶν Ἀρίων γλωσσῶν καὶ λαῶν ἀπὸ τῆς Ἰνδικῆς μέχρι τῆς Κελτικῆς εἶναι λίαν δυσχερής. Ἐκ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Ἀρίων γλωσσῶν συγγενεστάτη ὑπό τινας ἐπόψεις πρὸς τὴν Ἰνδοϊρανικήν, ἤτοι ἀνατολικὴν Ἀρίαν γλωσσικὴν οἰκογένειαν, ἐθεωρήθη ἡ Ἑλληνικὴ δυναμένη νὰ ὑπαχθῇ (οὐχὶ βεβαίως γεωγραφικῶς) εἰς τὸν Ἀνατολικὸν ἢ Ἀσιατικὸν κλάδον τῆς ὅλης Ἀρίας γλωσσικῆς οἰκογενείας. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἡ Ἑλληνικὴ τοσαύτην ἔχει συγγένειαν πρὸς τὴν Λατινικήν, τὴν μὴ λίαν συγγενῆ πρὸς τὸν Ἀνατολικὸν κλάδον, ὥστε εὐλόγως ὑπετέθη ὑπὸ πολλῶν ὡς ἀποτελοῦσα μετ' αὐτῆς ἴδιον κλάδον Εὐρωπαϊκόν. Ἐκ τῶν βορείων πάλιν γλωσσῶν ἡ Λεττική, ἡ μεσεύουσα γεωγραφικῶς μεταξὺ τῆς Σλαυϊκῆς καὶ τῆς Γερμανικῆς γλωσσικῆς οἰκογενείας, οὖσα δὲ συγγενεστάτη πρὸς τὴν Σλαυϊκὴν (ἐντεῦθεν καλουμένη καὶ Λεττοσλαυϊκὴ) (1) καὶ ἀποτελοῦσα τὸν δεσμόν, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἑνότητος μεταξὺ τῶν δύο γλωσσικῶν στελεχῶν (Σλαυϊκῆς καὶ Γερμανικῆς, ὡς ἡ Κελτικὴ μεταξὺ τῆς Λατινικῆς καὶ τῆς Γερμανικῆς) εἶναι ἡ ἀρχαϊκωτάτη τῶν βορείων Ἀρίων γλωσσῶν ἔχουσα μεγάλην συγγένειαν, ὡς πρὸς τὰς ῥίζας τῶν λέξεων, τῇ τε Ἑλληνικῇ καὶ τῇ Σανσκριτικῇ. Καθόλου δὲ ἡ

(1) Ἡ Λεττικὴ ἢ Λεττοσλαυϊκὴ οἰκογένεια ἀποτελεῖται ἐκ τῆς ἰδίως *Λεττικῆς*, τῆς Λιθουανικῆς (ἢ Λιταυικῆς) καὶ τῆς Πρωσσικῆς ἢ Βορουσσικῆς (ἤτοι τῆς γλώσσης τῶν ἀρχαίων Πρώσσων, οἵτινες ἦσαν Λεττοσλαῦοι, οὐχὶ Γερμανοί).

εἰς ἰδίους κλάδους κατάταξις τῶν Ἀρίων γλωσσῶν εἰς πολλὰς προσέκρουσε δυσχερείας. Ἀλλὰ καὶ οὕτω ἐγένοντό τινες ἀπόπειραι πρὸς ταξινόμησιν τῆς ὅλης Ἀρίας οἰκογενείας καὶ τὴν διαίρεσιν τῶν Ἀρίων λαῶν εἰς διαφόρους ὁμοφυλίας διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς σχετικῆς πρὸς ἀλλήλας συγγενείας τῶν διαφόρων Ἀρίων γλωσσῶν. Τινὲς δὲ τῶν γλωσσολόγων, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰ ἀκροσφαλῆ ταῦτα συμπεράσματα, διενοήθησαν νὰ εὕρωσι καὶ τὴν πρώτην μορφὴν καὶ τύπον τῆς ὑποτιθεμένης ἀρχικῆς Ἀρίας. Προέβησαν δὲ εἰς τοῦτο διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν ἀρχικῶν τύπων τῶν κοινῶν εἰς τὰς Ἀρίας ἐκείνας γλώσσας, αἵτινες ἐφαίνοντο αἱ ἀρχαιόταται ἐν τῇ ὅλῃ Ἀρίᾳ γλωσσικῇ οἰκογενείᾳ, καὶ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν κοινῶν τούτων γνωρισμάτων ἐδημιούργησαν τὴν ὑποτιθεμένην ἀρχικὴν Ἀρίαν ὡς τὴν μητέρα πασῶν τῶν Ἀρίων γλωσσῶν, προσδιορίσαντες καὶ τοὺς κεφαλαιώδεις αὐτῆς φθογγικοὺς νόμους καὶ τοὺς κυριωτάτους γραμματικοὺς τύπους (1). Ἡ θεωρία ἡ περὶ ἐνιαίας ἀρχικῆς γλώσσης συνεδέθη προ-

(1) Ἴδ. Pictet. Les origines Indo - europeennes Τομ. Α' σελ. 7 καὶ ἑξῆς Ἀλλ' ὁ Ῥενάν (Histoire des Langues Semitiques σελ. 93) καταπολεμεῖ τὴν περὶ ἀρχικῆς τινος γλώσσης θεωρίαν, καθ' ἣν ἐκ μιᾶς γλώσσης ὥσπερ ἀπὸ μητρὸς παρήχθησαν αἱ ἄλλαι αἱ ἀποτελοῦσαι μετ' αὐτῆς τὴν ὅλην οἰκογένειαν. «Αἱ γλῶσσαι, λέγει, αἱ παριστῶσαι ἀληθεῖς ἀτομικότητας (δὲν πρόκειται περὶ ἰδιωμάτων δευτέρου καὶ τρίτου σχηματισμοῦ, οἷα ἰδιώματα εἶναι ἡ γλῶσσα ἡ Γαλλική, ἡ Ἰνδοστανικὴ κλ.), παράγονται ἐκ παραλλήλου καὶ οὐχὶ ὥσπερ οἱ κρίκοι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἁλύσεως· εἰσὶν ἀδελφαὶ ἀλλήλων, οὐχὶ δὲ τινὲς μὲν θυγατέρες, ἄλλαι δὲ μητέρες. Οὐδεμία τούτων ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς πρωτογενείας· καὶ ἐάν τινες ἐξ αὐτῶν παριστῶσιν ὄψιν ἀρχαιοτέραν τοῦτο προέρχεται οὐχὶ ἐξ ἀληθοῦς προτεραιότητος τῆς μιᾶς ἀπέναντι τῶν ἄλλων, ἀλλὰ διότι αἱ πρωτογενεῖς δοκοῦσαι γλῶσσαι πρωϊμώτερον ἔμειναν στάσιμοι ἐν τῇ πορείᾳ τῆς ἐξελίξεως αὐτῶν». Οὐχ ἧττον ὁ Ῥενὰν ἐν τῇ ἄλλῃ αὐτοῦ πραγματείᾳ (De l'Orig. du Lang. σελ. 48 - 50) φρονεῖ ὅτι ὑπῆρχεν ἀρχέτυπός τις Ἀρία γλῶσσα πρὸ τῆς διασπορᾶς τῶν Ἀρίων λαῶν, ὡς ὑπῆρχε καὶ ἀρχέτυπος Σημιτική. «Πῶς ἐξηγητέον, λέγει, τὴν ἐκπληκτικὴν ὁμογένειαν, ἥτις παρίστησιν ἡμῖν τὴν Ἑβραϊκήν, τὴν Φοινικικήν, τὴν Χαλδαϊκήν, τὴν Συριακήν, τὴν Ἀραβικήν, τὴν Αἰθιοπικὴν ὡς κατεργασθείσας ἐν τῷ αὐτῷ τύπῳ; Πῶς ἐξηγητέον τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ τοσοῦτον πολυάριθμοι κλάδοι τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς οἰκογενείας, ἀπὸ τῆς μιᾶς τοῦ κόσμου ἄκρας μέχρι τῆς ἑτέρας, ἔχουσι τὸ αὐτὸ κεφάλαιον ῥιζῶν καί, ἀληθῶς εἰπεῖν, τὴν αὐτὴν γραμματικήν; Διὰ μιᾶς μόνης ὑποθέσεως: Ὅτι ἀμφότερα τὰ συστήματα τῶν γλωσσῶν ἐξίκοντο εἰς τελείαν ἀνάπτυξιν πρὸ τοῦ χρόνου τῆς εἰς οἰκογενείας διαιρέσεως. Ἡ καλλίστη κατάκτησις τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας εἶναι ὅτι ἐπέτρεψεν ἡμῖν νὰ ῥίψωμεν βλέμμα τολμηρὸν ἐπὶ τὴν ἀρχέτυπον ταύτην περίοδον, τὴν καλουμένην *Ἀρίαν*, ἔνθα πάντα τὰ σπέρματα τοῦ πολιτισμοῦ ἦσαν συγκεντρωμένα ἐντὸς στενῆς ἀκτῖνος. Ὅπως πᾶσαι αἱ Ῥωμανικαὶ διάλεκτοι παρήχθησαν ἀπὸ γλώσσης λαλουμένης τὸ πρῶτον ὑπὸ μικροῦ τινος λαοῦ οἰκοῦντος τὰς ὄχθας τοῦ Τιβέρεως, οὕτω αἱ Ἰνδοευρωπαϊκαὶ γλῶσσαι

φανῶς μετὰ τῆς ὑποθέσεως τῆς περὶ ἐνιαίου ἔθνους Ἀρίου οἰκοῦντός ποτε τὸν αὐτὸν τόπον καὶ παραγαγόντος κοινὸν ἱστορικὸν βίον καὶ τὸν πολιτισμὸν πάντων τῶν ὕστερον ἀπ' ἀλλήλων ἀποχωρισθέντων Ἀρίων λαῶν. Τὰ στοιχεῖα καὶ τὸν βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως ἐζήτησαν νὰ εὕρωσι καὶ νὰ προσδιορίσωσιν ἐν αὐτῇ τῇ ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν Ἀρίων γλωσσῶν προκυπτούσῃ ὑποθετικῇ ἀρχικῇ Ἀρίᾳ, ἐν ταῖς λέξεσι δηλονότι ταῖς κοιναῖς ταῖς δηλούσαις καὶ ἑρμηνευούσαις τὰ στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως. Ἀλλ' ἐν μέσῳ πασῶν τούτων τῶν ὑποθέσεων καὶ δι' αὐτῶν οὐ μόνον δὲν ἐλύθη ὁριστικῶς, ἀλλὰ καὶ ἔτι μᾶλλον περιεπλάκη τὸ πρῶτον καὶ σπουδαιότατον ζήτημα: τίς ἦτο ἡ ἀρχικὴ χώρα, ἡ πρώτη ἑστία, ἡ κοινὴ πατρὶς τῶν Ἀρίων λαῶν, ὅθεν οὗτοι ὁρμηθέντες διεσκεδάσθησαν κατὰ τὰς μνημονευθείσας μεγάλας ἐκτάσεις ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Τὸ ζήτημα τοῦτο πολλα-

ὑποθέτουσιν ὄπισθεν αὐτῶν γλῶσσαν λαβοῦσαν ὡρισμένον τύπον καὶ λαλουμένην ἐν λίαν μικρᾷ περιοχῇ. Τίς αἰτία, λόγου χάριν, ἔπεισε τοὺς Ἰνδογερμανικοὺς λαοὺς νὰ λάβωσι τὸ ὄνομα *πατὴρ* ἐκ τῆς ῥ. pa καὶ τῆς καταλήξ. *tri* ἢ *tar*. Τίς αἰτία ἤθελεν ὁδηγήσει τοὺς Ἀρίους, μετὰ τὴν διασπορὰν αὐτῶν, νὰ λάβωσι τὸ ὄνομα τῆς *θυγατρὸς* ἐξ εἰκόνος ὅλως ἰδιαιτέρας, ἐκ τοῦ *ἀμέλγειν* (Σανσκρ. duhitri θυγάτηρ, tochter etc.) ἐὰν ἡ λέξις αὕτη δὲν εἶχε τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς ἐν τοῖς ἐθίμοις τοῦ ποιμενικοῦ βίου; Ἐκ τῶν ἀγχινουστάτων συμπερασμάτων τοῦ σοφοῦ συγγραφέως (Max Müller) ἐξάγεται ὅτι αἱ *οὐσιώδεις γραμμαὶ* τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς γραμματικῆς ἦσαν καθωρισμέναι πρὶν ἢ ἡ Ἀρία φυλὴ διασχισθῇ εἰς ἐθνότητας διῃρημένας. Τοῦτο ἰσχύει εὐλογώτερον διὰ τὴν Σανσκριτικὴν οἰκογένειαν, ἥτις εἶναι πλέον ἀξιοσημείωτος διὰ τὴν ἑνότητα αὐτῆς ἢ ἡ Ἀρία». Ἀλλ' ὁποίας φύσεως καὶ χαρακτῆρος ὑποτίθεται ὅτι ἦτο ἡ γλῶσσα ἡ Ἀρία πρὸ τῆς διασπορᾶς δίδει ἡμῖν νὰ ἐννοήσωμεν ὁ αὐτὸς Ῥενὰν ἐν οἷς λέγει πάλιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Σημιτικῶν γλωσσῶν (σελ. 102): «Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ θέσωμεν τὴν ἑνότητα εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς γλώσσης, ἀλλὰ πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἑνότητα ταύτην ὡς τὸ βραδὺ καὶ ὄψιον προϊὸν πολιτισμοῦ προκεχωρηκότος. *Ἐν ἀρχῇ τοσαῦται ὑπῆρχον διάλεκτοι, ὅσαι καὶ οἰκογένειαι καὶ φράτραι, τολμῶ εἰπεῖν, ὅσα ὑπῆρχον ἄτομα.* Ἑκάστη ὁμὰς ἀπετέλει τὴν ἑαυτῆς γλῶσσαν ἐπὶ βάσεως ἤδη παραδεδομένης, ἀλλ' ἠκολούθει τῷ ὁρμεμφύτῳ αὐτῆς, ὑποκειμένη δὲ καὶ εἰς τὰς ῥοπάς, ἃς ἤσκει τὸ κλίμα, τὸ εἶδος τῆς διαίτης καὶ αἱ τροφαὶ ἐπὶ τὰ ὄργανα τοῦ λόγου καὶ τὰς λειτουργίας τῆς νοήσεως . . . ἐλάλουν ἐξ ἀνάγκης, καὶ ἐξ ἀνάγκης ψυχολογικῆς, χωρὶς νὰ φροντίζωσι περὶ τοῦ ὁμοιομόρφου τῆς γλώσσης. Οἱ γλωσσολόγοι ἐξεπλάγησαν ὅτε ἐν ταῖς βαρβάροις νομιζομέναις γλώσσαις εὗρον πλοῦτον τύπων, ὃν μόλις ἐκτήσαντο αἱ καλλιεργημέναι γλῶσσαι. Καὶ ὅμως οὐδὲν τούτου φυσικώτερον. Αἱ γλῶσσαι αἱ καλούμεναι ἀρχέτυποι εἶναι πλούσιαι, διότι εἶναι ἀπεριόριστοι καὶ ἕκαστον ἄτομον δύναται νὰ διαχειρίζῃ αὐτὰς κατὰ τὴν φαντασίαν αὐτοῦ. Χίλιοι τύποι περισσοὶ παρῆχθησαν ἐν αὐταῖς καὶ συνυπάρχουσιν ἑωσοῦ ἐπέλθῃ ἡ γραμματικὴ διάκρισις. Ἡ ἀρχικὴ γλῶσσα εἶναι δένδρον ἔχον ἰσχυρὰν βλάστησιν, ἐξ οὗ ἡ καλλιέργεια οὐδὲν ἀπέκοψε, καὶ ὅπερ ἐκτείνει τοὺς κλάδους αὐτοῦ ἰδιοτρόπως καὶ τυχαίως».

χῶς διατυπωθὲν καὶ πολλαχῶς συζητηθὲν εἰς πολλὰς ἤγαγεν εἰκασίας ἢ λύσεις, ἐχούσας ἐν κεφαλαίῳ ὡς ἑξῆς:

Ὁ πρῶτος ἐπιστημονικῶς ἀποδείξας τὴν ὕπαρξιν καθολικῆς οἰκογενείας Ἀρίων γλωσσῶν Φρειδερῖκος Σλέγελ ἐθεώρησε τὴν μὲν Ἰνδικὴν Ἀρίαν γλῶσσαν ὡς τὴν μητέρα πασῶν τῶν Ἰνδογερμανικῶν γλωσσῶν, τὸν δὲ Ἰνδικὸν λαὸν (ἐννοεῖται τοὺς Ἀρίους Ἰνδοὺς) ὡς τὸν ἀρχέτυπον Ἄριον λαον, ἐξ οὗ προῆλθον οἱ λοιποὶ Ἄριοι λαοὶ δι' ἀποικιῶν κατὰ διαφόρους διευθύνσεις γενομένων καὶ ἀγομένων κυρίως ὑπὸ ἱερέων. Συνῳδὰ τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ ἡ Ἰνδικὴ ἡ τοσοῦτον ἄλλως φύσει πλουσία καὶ πρὸς οἴκησιν καὶ διατροφὴν πολυπληθοῦς λαοῦ προσφυεστάτη, ἐθεωρήθη ἡ ἀρχικὴ κοιτὶς τῆς οἰκογενείας τῶν Ἀρίων λαῶν. Ἀλλ' ἡ θεωρία αὕτη ἐξησθένησε ὑπὸ ἔποψιν γλωσσικὴν διὰ τοῦ Φραγκ. Βοππίου, ἀποδείξαντος ὅτι ἡ Σανσκριτικὴ δὲν εἶναι ἡ μήτηρ, ἐξ ἧς ὥσπερ μεγάλαι διάλεκτοι προῆλθον αἱ λοιπαὶ Ἄριαι, ἀλλ' ἡ πρεσβυτάτη τούτων ἀδελφή, χωρὶς ν' ἀμφισβητηθῇ ἡ ὕπαρξις μητρὸς Ἀρίας γλώσσης κοινῆς, ἐξ ἧς προῆλθον αἱ Ἄριαι γλῶσσαι καὶ ἥτις ἔπαυσεν ὕστερον νὰ ὑπάρχῃ. Διὰ τῶν ἐρευνῶν καὶ τῶν συμπερασμάτων τοῦ Βοππίου κατέπεσεν ἡ θεωρία, καθ' ἣν πάντες οἱ Ἄριοι λαοὶ κατήγοντο ἀπὸ τῶν Ἀρίων Ἰνδῶν, κατ' ἀκολουθίαν δέ, καίτοι οὐχὶ ἀμέσως(1), καὶ ἡ γνώμη ἡ περὶ τῆς Ἰνδικῆς ὡς ἀρχικῆς πατρίδος τῶν Ἀρίων. Οἱ ἀμφισβητοῦντες μάλιστα τὴν περὶ Ἰνδικῆς ὡς ἀρχικῆς πατρίδος γνώμην ἔφερον πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης αὐτῶν τὸ ὅτι ἐν οὐδενὸς Ἀρίου λαοῦ (πλὴν τοῦ Ἰνδικοῦ), οὐδ' αὐτῶν τῶν ὁμόρων τῇ Ἰνδικῇ Ἀριανῶν, ταῖς παραδόσεσιν ἐλάχιστος ὑπάρχει ὑπαινιγμὸς περὶ ἀποικήσεως ἀπὸ Ἰνδικῆς. Ἀλλὰ καὶ ἄλλος σπουδαιότερος λόγος, συνδεόμενος μετὰ τῆς προόδου τῶν περὶ τὴν Ἰνδικὴν φιλολογίαν μελετῶν, συνηγόρει ὑπὲρ τῆς ἀνωτέρω γνώμης. Αἱ μελέται δηλονότι αἱ ἐπιστημονικαὶ αἱ περὶ τὴν Ἰνδικὴν φιλολογίαν καὶ ἱστορίαν ἀπέδειξαν ὅτι οἱ Ἄριοι ἐν τῇ Ἰνδικῇ δὲν ἦσαν αὐτόχθονες, ἀλλ' ἐπήλυδες. Οὕτω δέ, ἐγκαταλειφθείσης ὁριστικῶς τῆς

(1) Διότι πολλοὶ ἐξηκολούθησαν πρεσβεύοντες, τινὲς δὲ (ὡς οἱ Ἄγγλοι Κούρζων καὶ Ἔλφινστον) πρεσβεύουσι μέχρι σήμερον ὅτι ἡ Ἰνδικὴ ὑπῆρξεν ἡ πατρὶς τῶν Ἀρίων. Τὸ κυριώτατον ἐπιχείρημα πρὸς τοῦτο, πλὴν τῆς φύσεως τῆς χώρας, εἶναι καὶ τὸ ὅτι οἱ Ἰνδοὶ δὲν διετήρησαν μνήμην ἢ παράδοσιν οὐδεμίαν περὶ μεταναστεύσεως αὐτῶν ἀπὸ ἄλλης χώρας εἰς Ἰνδίας γενομένης. Ἀλλὰ τοῦτο δύναταί τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ πλείστων ἄλλων Ἀρίων λαῶν Ἀσιατικῶν καὶ Εὐρωπαϊκῶν, οἵτινες ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ἀρχῆθεν οἰκοῦντας τὴν χώραν, ἐν ᾗ ἔλαβον τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν συνείδησιν.

περὶ Ἰνδικῆς ὡς κοινῆς πατρίδος θεωρίας, εἰς ἄλλην διεύθυνσιν ἐστράφησαν αἱ περὶ τὸ ζήτημα ἔρευναι καὶ εἰκασίαι.

Καίτοι διὰ τῆς μεγάλης ἀρχαιότητος τῆς Σανσκριτικῆς, τῆς πρεσβυτάτης τῶν Ἀρίων, δὲν ἀπεδεικνύετο ὅτι ἡ Ἰνδικὴ ἦτο ἡ ἀρχικὴ κοιτὶς τῶν Ἀρίων, ὅμως μετά τινος πιθανότητος εἰκάζετο ὅτι ἡ ὑποτιθεμένη ἀρχικὴ κοιτὶς δὲν ἦτο μακρὰν τῶν Ἰνδιῶν. Ζήτημα νῦν σπουδαῖον ἐτέθη τόδε: πόθεν καὶ ἐκ τίνος διευθύνσεως ἦλθον οἱ Ἰνδοὶ εἰς τὴν χώραν αὐτῶν; Ἡ ἐκ νότου ἀποίκησις δὲν ἐθεωρεῖτο πιθανὴ ὡς μόνον διὰ πλοίων δυναμένη νὰ γένηται. Οἱαδήποτε δὲ ὑπόθεσις μεταναστεύσεως λαοῦ ἀθρόου ἐκ θαλάσσης ἐρχομένου ἀπὸ χωρῶν μακρὰν κειμένων καὶ καθισταμένου κυρίου ἁπάσης τῆς Ἰνδικῆς οὐ μόνον δὲν εἶχε πολλὴν πιθανότητα, ἀλλὰ καὶ ἀνῃρεῖτο ὑπὸ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἀκριβῶς τὰ νότια μέρη τῆς Ἰνδικῆς, ἅτινα ἔδει νὰ καταληφθῶσι τὸ πρῶτον ὑπὸ λαοῦ ἐκ θαλάσσης ἐρχομένου, δὲν ᾠκοῦντο ὑπὸ Ἀρίων, ἀλλὰ ὑπὸ λαῶν πάντη ἀλλοίας καταγωγῆς ὑποταχθέντων εἰς τοὺς ἐκ τῶν βορειοτέρων ἐν τῇ Ἰνδικῇ αὐτῇ χωρῶν κατελθόντας καὶ ὑποτάξαντας ἅπασαν τὴν Ἰνδικὴν Ἀρίους Ἰνδούς. Ἀλλὰ καὶ οἱαδήποτε ὑπόθεσις περὶ μεταναστεύσεως ἀπὸ ἀνατολῶν ἦτο ἄτοπος· διότι αἱ πρὸς ἀνατολὰς τῶν Ἰνδιῶν κείμεναι χῶραι τῆς Κίνας καὶ Ἰνδοκίνας οὐδέποτε ᾠκήθησαν ὑπὸ Ἀρίων. Τοὐλάχιστον οὐδεμία γνώμη τοιαύτη ἐπὶ οὐδενὸς λόγου στηριζομένη ἐξηνέχθη ποτέ· ἐπίσης δὲ καὶ ἡ ἀπὸ βορρᾶ μετανάστευσις δὲν ἐθεωρεῖτο πιθανή, διότι ἡ μεγάλη σειρὰ τῶν πρὸς βορρᾶν δίκην φρουρίων ὑπερκειμένων τῆς Ἰνδικῆς ὑψίστων τοῦ κόσμου ὀρέων (Ἰμαλαίων) τῶν χωριζόντων τὴν Ἰνδικὴν ἀπὸ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, δὲν ἐπέτρεπε διάβασιν εὐχερῆ εἰς λαὸν ὁλόκληρον μεταναστεύοντα σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις καὶ ποιμνίοις. Μόνη λοιπὸν ὑπόθεσις πιθανωτάτη ἔμεινεν ἡ περὶ τῆς ἐκ δυσμῶν μεταναστεύσεως. Πρὸς τοῦτο δ' ἀληθῶς τὸ μέρος τῆς Ἰνδικῆς ὑπάρχει ἡ εὐρεῖα ὁδὸς ἡ διὰ τῆς καρποφόρου κοιλάδος τοῦ Ἰνδοῦ καὶ ἔτι δυτικώτερον τοῦ Κωφῆνος (Καβοὺλ) καὶ τῶν ὑπὲρ ταύτας διόδων τῶν Παροπανισαδῶν ἄγουσα ἀπὸ τῶν περὶ τὸν Ὦξον χωρῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἀριανῆς εἰς τὸ περίφημον Πενταπόταμον (Πανδζὰπ) τῆς βορείου Ἰνδικῆς. Διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης εἰσήλασαν εἰς τὴν Ἰνδικὴν πάντες οἱ μεγάλοι κατακτηταὶ τῆς χώρας ταύτης ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων δυναστῶν καὶ τοῦ Δαρείου καὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου μέχρι τοῦ ΙΣ' μ. Χ. αἰῶνος. Ἀλλ' ἀκριβῶς

κατὰ τὴν διεύθυνσιν ταύτην ἐξερχόμενοι τῶν ὀρίων τῆς Ἰνδικῆς εὑρισκόμεθα πάλιν ἐν χώραις οἰκουμέναις ὑπὸ λαοῦ τινος ἔχοντος τὸ ὄνομα, ὅπερ καὶ οἱ Ἄριοι τῆς Ἰνδικῆς, ἤτοι αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα *Ἄριοι* (Ἀϊράν, ἐξ οὗ πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ὀρίων τῆς Ἰνδικῆς καλοῦμεν αὐτοὺς *Ἀριανοὺς* ἴδ. ἀνωτέρω σελ. 328). Ἡ πρώτη ἐντεῦθεν τῶν Παροπανισαδῶν κατὰ τὸν ἄνω ῥοῦν καὶ τὰς πηγὰς τοῦ Ὤξου κειμένη Ἀριανὴ χώρα εἶναι ἡ Βακτριανή, ἧς ἡ πρωτεύουσα Ζαρίασπα ἢ Βάκτρα θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν λαῶν τῆς Ἀσίας ὡς ἡ ἀρχαιοτάτη πόλις τοῦ κόσμου (μήτηρ τῶν πόλεων). Ἡ Βακτριανὴ καὶ αἱ παρακείμεναι ταύτῃ Ἀριαναὶ χῶραι (Σογδιανή, Μαργιανή, Ἀρεία, νῦν Χεράτ, Βουχάρα καὶ Μέρβ), εἰσὶ γνωσταί, ὡς χῶραι ὑπ' Ἀρίων λαῶν οἰκούμεναι, ἐν αὐτῷ τῷ ἀρχαιοτάτῳ ἱερῷ βιβλίῳ τῶν Ἀριανῶν Ζενδαβέστα. Ἀλλ' αἱ παραδόσεις τοῦ Ζενδαβέστα παριστῶσι τοὺς Ἀριανοὺς οὐχὶ αὐτόχθονας τῶν χωρῶν τούτων, ἀλλ' ὡς μεταναστεύσαντας διαδοχικῶς εἰς τὰς χώρας ταύτας ἀπό τινος ἄλλης χώρας, ἥτις παρίσταται ὡς ἀρχικὴ πατρὶς τῶν Ἀρίων καὶ καλεῖται *Ἀϊρανὲμ βαῖγιο* (Ayranem vejo), ἤτοι τόπος Ἀρίων. Ἀλλὰ ποῦ ἔκειτο ἆρα ὁ «τόπος τῶν Ἀρίων»; Ὁ περιώνυμος Νορβηγὸς ἀσιανολόγος Χριστιανὸς Λάσσεν, ὁ περὶ τὴν Ἰνδικὴν Ἀρίαν φιλολογίαν καὶ ἀρχαιολογίαν σπουδαιότατα ἀσχοληθείς, αὐτός, ὅστις πρῶτος ἐζήτησε ν' ἀποδείξῃ ὅτι οἱ Ἄριοι ἦλθον εἰς τὰς Ἰνδίας διὰ τοῦ δυτικοῦ Καβουλιστάν, φρονεῖ ὅτι τὸ *Ἀϊρανὲμ βαῖγιο* ἦτο ἐν ταῖς δυτικαῖς κλιτύσι τοῦ Βελούρταγ καὶ Μούσταγ, ἐν ταῖς χώραις δηλονότι τοῦ νῦν ἀν. Τουρκεστάν. Ἐνταῦθα δέ, κατὰ Λάσσεν, ἐν τῇ ἀρχικῇ πατρίδι τῶν Ἀρίων, ᾤκουν ἐν ἀρχῇ οὐ μόνον οἱ Ἄριοι οἱ μεταναστεύσαντες ὕστερον εἰς τὴν *Ἀριανήν*, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἄριοι Ἰνδοὶ οἱ ἀποχωρισθέντες ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἀριανῇ ἀπὸ τῶν ἄλλων Ἀρίων καὶ μεταναστεύσαντες διὰ τοῦ Καβουλιστὰν εἰς τὸ Πενταπόταμον καὶ ἐκεῖθεν κυριεύσαντες ἁπάσης τῆς Ἰνδικῆς. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Λάσσεν εὗρε πολλοὺς θιασώτας, οἵτινες ἐπεξέτειναν αὐτὴν καὶ ἐφ' ἅπαντας τοὺς Ἀρίους, ἤτοι Ἰνδογερμανικοὺς λαοὺς τῆς Ἀσίας καὶ Εὐρώπης, ὡς οἰκοῦντας τὸ πρῶτον ὁμοῦ ἐν τῇ ῥηθείσῃ χώρᾳ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας. Τὸ τοιοῦτον ἄλλως συνῆδε καὶ πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν γενικῶς γνώμην ὅτι ἡ κεντρικὴ Ἀσία ἦτο ἡ κοιτὶς τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου γένους (1) καὶ ἰδίως τῶν λαῶν τῆς Καυκασίας καὶ τῆς Μογγολικῆς

(1) Ἴδ. σελ. 297 καὶ σημ. 1, 2.

φυλῆς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ τοιαύτη γνώμη περὶ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας ἐπεκράτει καθ' ὃν χρόνον ἐπιστεύετο ὅτι πᾶσαι αἱ γλῶσσαι τοῦ κόσμου κατήγοντο ἐξ ἑνιαίας γλώσσης κοινῆς. Ἀλλαχοῦ δὲ θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι οὐ μόνον αἱ τῶν Ἀρίων, ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν Σημιτῶν, μάλιστα δὲ αἱ τῶν Τουρανίων λαῶν καὶ αἱ τῶν Σινῶν καὶ Θιβετικῶν ἀρχαιόταται παραδόσεις τὴν κεντρικὴν Ἀσίαν ὑποδεικνύουσιν ὡς τὴν ἀρχικὴν κοιτίδα ἑκάστου τῶν λαῶν τούτων. Καὶ ἡ γνώμη δὲ ἡ ἐπικρατοῦσα πρότερον καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς λογίοις ἐρευνηταῖς, ὅτι ἅπασαι αἱ γλῶσσαι τοῦ κόσμου κατήγοντο ἐξ ἑνιαίας ἀρχικῆς μητρικῆς γλώσσης, ἔτι μᾶλλον ἐνίσχυε τὰς περὶ κεντρικῆς Ἀσίας εἰκασίας τὰς ἐξαγομένας ἐκ τῶν παραδόσεων τῶν ἐθνῶν καὶ ἐξ ἄλλων γενικωτέρων γεωγραφικῶν καὶ φυσιοϊστορικῶν λόγων. Ἀλλ' ἀφοῦ δι' ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν ὡμολογήθη τὸ ἀδύνατον τῆς τοιαύτης κοινῆς γλώσσης, ἀπεδείχθη δὲ ὅτι αἱ Ἰνδογερμανικαὶ γλῶσσαι ἀπετέλουν οἰκογένειαν ἰδίαν γλωσσῶν, ἡ θεωρία ἡ περὶ τῆς κοινῆς ἀρχῆς τῶν γλωσσῶν ἐξετάθη καὶ ἐπὶ τὴν κοινότητα τῆς ἀρχικῆς κατοικίας, καὶ πάντα τὰ λεγόμενα περὶ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας ὑπὸ καθολικὴν ἔποψιν διὰ τὸ ὅλον ἀνθρώπινον γένος, ἐφηρμόσθησαν νῦν ἐν μέτρῳ περιωρισμένῳ εἰς τοὺς λαοὺς συμπάσης τῆς Ἀρίας γλωσσικῆς οἰκογενείας. Ἡ γνώμη αὕτη πρεσβευομένη ὑπὸ πολλῶν καὶ καθ' ὃν ἔτι χρόνον οἱ περὶ τὸν Φρειδερῖκον Σλέγελ ἐθεώρουν τὴν Ἰνδικὴν ὡς ἀρχικὴν κοιτίδα τῶν Ἀρίων λαῶν, ἔτι μᾶλλον ἐπεκράτησεν ἀφ' ὅτου, ἐγκαταλειφθείσης τῆς μνημονευθείσης περὶ τῆς Ἰνδικῆς θεωρίας, ὁ τόπος, ἐξ οὗ μετενάστευσαν οἱ Ἄριοι εἰς τὴν Ἰνδικήν, ἐζητήθη ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς χώρας ταύτης. Πολλὰ δὲ γεγονότα ἐκ τῆς ἱστορίας γνωστὰ ἐφέροντο πρὸς ἔμμεσον ὑποστήριξιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης ὅτι ἐκ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας διὰ μεγάλων μεταναστεύσεων ἐξετάθησαν οἱ Ἄριοι λαοὶ εἰς τὰς ὑπ' αὐτῶν ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις οἰκουμένας χώρας. Ἡ κεντρικὴ Ἀσία καὶ ἰδίως αἱ εὐρεῖαι περὶ τὸ Μούσταγ καὶ περὶ τὰ Ἀλτάϊα ἐν ἱστορικοῖς χρόνοις ὑπὸ Τουρανικῶν λαῶν οἰκούμεναι χῶραι ὑπῆρξαν ἡ κοιτίς, ἐξ ἧς ἀπὸ τοῦ Δ' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος μέχρι τοῦ ΙΓ' μεγάλαι κατὰ πολλὰς περιόδους ἐγένοντο πρὸς δυσμὰς μεταναστεύσεις Ταταρικῶν, Μογγολικῶν καὶ Τουρανικῶν λαῶν (Οὔννων, Αὐάρων, Χαζάρων, Πετσενέγων, τῶν μετὰ τοῦ Τσιγγισχὰν Μογγόλων), δι' ὧν πολλάκις ἠλλοιώθη ὑπὸ ἐθνογραφικὴν ἔποψιν ἡ ὄψις τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης. Ἀφοῦ δὲ τοσαύτας

γινώσκομεν μεταναστεύσεις ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην, ἆρα δὲν εἶναι εὔλογος ἡ ὑπόθεσις ὅτι καὶ ἐν ἀρχαιοτέροις καὶ ἀρχαιοτάτοις χρόνοις, ὁπότε οἱ λαοὶ ᾤκουν ἧττον μονίμως καὶ μᾶλλον ἔρρεπον εἰς μετοικεσίας, ἐγένοντο μεγάλαι μεταναστεύσεις λαῶν ἐκ τῆς κεντρικῆς εἰς τὴν δυτικὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην; Ἀφοῦ δὲ τὸ ὄνομα τῶν Οὔννων εὑρίσκομεν ἐν τοῖς Hiongnu τῶν Σινικῶν χρονικῶν, διὰ τί ἐν τοῖς Ὕετα τῶν αὐτῶν χρονικῶν νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν τοὺς Γέτας καὶ τοὺς Γότθους, ἀφοῦ οἱ Ὕετα ἐκδιώκονται ἐκ τῶν χωρῶν αὐτῶν ὑπὸ τῶν Hiongnu καὶ τρέπονται πρὸς δυσμάς, καὶ ἀφοῦ τὰ τῶν Γετῶν ὀνόματα εὑρίσκομεν καὶ ἐν τοῖς πρὸς ἀνατολὰς τῆς Κασπίας οἰκοῦσι Μασσαγέταις καὶ τοῖς Θυσσαγέταις τῆς Σκυθίας, ἐν δυσὶ δηλονότι σταθμοῖς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας εἰς τὴν Γερμανίαν; Ἐπὶ τοιούτων λοιπὸν συνδυασμῶν στηριζόμενοι ἐζήτησάν τινες τῶν ἐθνογράφων νὰ εὕρωσι συνάφειαν μεταξὺ τῶν Σακῶν τῆς κεντρικῆς Ἀσίας καὶ τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους τῶν Σαξόνων, τῶν Δάων τῆς κεντρικῆς Ἀσίας καὶ τῶν παρὰ τὸν Δούναβιν Δακῶν καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν Δανῶν. Κατὰ ποσον αἱ τοιαῦται ἐθνολογικαὶ εἰκασίαι καὶ συμπεράσματα ἐστηρίχθησαν ἐπὶ συνδυασμῶν ἀσφαλῶν, ἡ τούτου συζήτησις δὲν ἀνήκει εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον. Ἀρκούμεθα ἐνταῦθα λέγοντες ὅτι τὴν σήμερον ὀλίγοι εἰσὶν οἱ ἐκ τῶν ἐθνογράφων καὶ γλωσσολόγων ἀσπαζόμενοι τοιαύτας καὶ ὁμοίας ταύταις εἰκασίας περὶ ἀκριβῶς καθωρισμένων συγγενικῶν σχέσεων μεταξὺ ὡρισμένων Εὐρωπαϊκῶν καὶ Ἀσιατικῶν λαῶν (1), καὶ ὅτι τὸ ἐπισφαλὲς τῶν τοιούτων συνδυασμῶν καὶ τῶν ἐντεῦθεν εἰκασιῶν ἐξασθενοῖ ἐν τῷ ὅλῳ τὴν ἀρχικὴν θεωρίαν ὅτι ἡ κεντρικὴ Ἀσία ὑπῆρξεν ἡ κοιτὶς τῶν Ἀρίων λαῶν. Καὶ ὅμως ἐπὶ τῆς γενικῆς ἀρχῆς ταύτης στηριζόμενοι, καὶ ἄνευ οἱουδήποτε συνδυασμοῦ ὀνομάτων ἐθνικῶν Ἀσιατικῶν πρὸς Εὐρωπαϊκά, προέβησάν τινες εἰς τὸν ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τῆς τε χώρας τῆς οἰκουμένης ὑπὸ τῶν Ἀρίων ὅλων ὁμοῦ καὶ τοῦ χρόνου τοῦ χωρισμοῦ καὶ τῶν διευθύνσεων, ἃς ἐν τῷ χωρισμῷ καὶ τῇ μετοικεσίᾳ ἔλαβεν ἕκαστος τῶν λαῶν τῶν

(1) Τὸ ἀκροσφαλές, ἵνα μὴ εἴπωμεν τὸ πλημμελές, τῶν τοιούτων συνδυασμῶν προκύπτει ἰδίως ἐκ τούτου, ὅτι τινὲς τῶν ἄνω μνημονευθέντων λαῶν τῆς Ἀσίας, ἐξ ὧν δῆθεν κατάγονται οἱ ἐν Εὐρώπῃ ὁμώνυμοι πρὸς αὐτοὺς λαοί, ἀποδείκνυνται ὄντες καταγωγῆς Τουρανικῆς.

Ἀρίων. Οὕτω κατὰ τὰς θεωρίας τοῦ Λενορμὰν (1) ἀρχικὴ χώρα τῶν Ἀρίων ὑπῆρξεν ἡ Βακτριανὴ καὶ αἱ παρακείμεναι χῶραι. Ἐν ταῖς χώραις ταύταις ᾤκησαν οἱ Ἄριοι μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς Γ΄ π. Χ χιλιετηρίδος ἀποτελοῦντες ἕνα λαὸν διηρημένον εἰς πολλὰς καὶ διαφόρους φυλὰς λαλούσας διαφόρους συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλας γλώσσας. Πρῶτοι δὲ μετοικήσαντες ἐκ τῆς ἀρχικῆς ταύτης Ἀρίας πατρίδος ἦσαν οἱ Ἄριοι τῆς Ἰνδικῆς. Οὗτοι, οἰκοῦντες ἐν ἀρχῇ τὴν χώραν τὴν σήμερον καλουμένην Βαδαξὰν τὴν ἀποτελοῦσαν μέρος τοῦ Ἀφγανικοῦ Τουρκεστάν, κατῆλθον εἰς Καβουλιστὰν καὶ ἐκεῖθεν εἰσέβαλον εἰς τὰς περὶ τὸν Ἰνδὸν χώρας. Οἱ τέως ὅμοροι τούτοις καὶ ἐν Σογδιανῇ ἐγγὺς τοῦ Βελούρταγ οἰκοῦντες Ἄριοι προὐχώρησαν νῦν εἰς τὴν ὑπὸ τῆς πρώτης μοίρας ἐγκαταλειφθεῖσαν χώραν, καταλαβόντες δὲ καὶ τὴν Βακτριανήν, ἐγκαταλειφθεῖσαν ἐπίσης ὑπ᾽ ἄλλων δυτικώτερον μεταναστευσάντων φύλων, ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα τοῦ Ἀριανοῦ ἢ Ἰρανίου κλάδου τῆς οἰκογενείας, ὅστις κατὰ μικρὸν ἐξετάθη καθ᾽ ὅλον τὸ ἀπ᾽ αὐτοῦ Ἀριανὸν καλούμενον ὀροπέδιον. Ἀμφότεροι δὲ οὗτοι οἱ λαοί, οἱ Ἄριοι Ἰνδοὶ καὶ οἱ Ἀριανοί, καὶ πρὶν ἢ ἔτι μεταναστεύσωσι καὶ ἀφοῦ μετενάστευσαν εἰς τὰς νέας αὐτῶν χώρας, ἀπετέλεσαν τὸν ἀνατολικὸν κλάδον τῶν Ἀρίων καὶ διεκρίθησαν οὕτω ἀπὸ τῶν δυτικῶν Ἀρίων. Ἀλλὰ τίνες ἦσαν οἱ δυτικοὶ οὗτοι Ἄριοι; Καθ᾽ ὃν χρόνον αἱ δύο μνημονευθεῖσαι μοῖραι τῆς Ἀρίας φυλῆς ᾤκουν ἡ μὲν ἐν Βαδαξάν, ἡ δὲ ἐν Σογδιανῇ, ἐν τῇ Βακτριανῇ ᾤκουν Πελασγικαὶ φυλαί, ἐξ ὧν παρήχθησαν ὕστερον οἱ Ἄριοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ Ἕλληνες, οἱ Θρᾷκες, οἱ Ἰλλυριοὶ καὶ οἱ Ἄριοι λαοὶ οἱ Ἰταλικοί. Αἱ φυλαὶ αὗται διὰ τῶν χωρῶν τῆς Ἀρείας (Ἐράτης), Παρθυαίας (Χορασσὰν) καὶ Ὑρκανίας (Μεζανδεράν) διελθοῦσαι τὸ Ἀριανὸν ὀροπέδιον ἔλαβον, κατὰ τὰ ἤδη ἔμπροσθεν εἰρημένα, τὴν πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν νοτίαν Εὐρώπην ὁδόν. Οἱ δὲ βορειότερον τῶν Πελασγῶν ἐν τῇ Μαργιανῇ οἰκοῦντες Κέλται πορευόμενοι κατὰ τὰς νοτίας ἀκτὰς τῆς Κασπίας ἔφθασαν εἰς τὰς πρὸς νότον τοῦ Καυκάσου βορείας χώρας τοῦ Ἀρμενικοῦ ὀροπεδίου (τὴν Ἰβηρίαν καὶ Ἀλβανίαν) καὶ ἐκεῖθεν, ὑπερβάντες τὸν Καύκασον, διὰ τῆς νοτίου Ῥωσσίας ἔφθασαν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Βόλγα καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην. Τελευταῖοι εἰς τὴν Εὐρώπην μετέβησαν οἱ Γερμανικοὶ καὶ οἱ Σλαυϊκοὶ λαοὶ κατὰ διεύθυνσιν ὅλως

(1) Lenormant. Manuel d'histoire ancienne de l'Orient 2 σ. 247. Pictet. Origines Indo-Europ. 1 σ. 25.

διάφορον τῆς τῶν ἄλλων Εὐρωπαίων Ἀρίων. Ἀντὶ δηλονότι, ὡς ἐκεῖνοι, νὰ διευθυνθῶσι πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς νότον, διαβάντες πρωϊμώτατα τὸν Ὦξον ἐχώρησαν ἀνατολικώτερον διὰ τῶν στεππῶν τῆς Σκυθίας καὶ ὑπερθεν τῆς Κασπίας ἔφθασαν εἰς τὴν Εὐρώπην καταλαβόντες ἐνταῦθα τὰς μέχρι νῦν ὑπ' αὐτῶν οἰκουμένας χώρας.

Ὁμοίαν περίπου ἐν τοῖς καθόλου τῇ τοῦ Λενορμὰν γνώμην ἐξήνεγκεν καὶ ὁ Φὶκ περὶ τῆς ἀρχικῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐντεῦθεν διασπορᾶς τῶν Ἀρίων. Κατὰ τὸν Φὶκ ἡ ἀρχικὴ πατρὶς τῶν Ἀρίων πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ, ἀκριβέστερον δὲ ἐν ταῖς μεταξὺ τοῦ Βελούρταγ καὶ τοῦ Ἰνδικοῦ Καυκάσου χώραις. Ἐνταῦθα ᾤκει σύμπασα ἡ Ἀρία φυλή, μιᾷ μόνῃ κοινῇ γλώσσῃ χρωμένη μετὰ πολλῶν διαλέκτων, ἃς ἐλάλουν οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς φυλῆς. Ἐκ τῆς χώρας ταύτης οἱ Ἄριοι μετενάστευσαν δυτικώτερον διαιρεθέντες εἰς δύο μεγάλα τμήματα, ὧν τὸ μὲν διὰ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ Βελούρ, Ἰνδικοῦ Καυκάσου καὶ Ἐλβοὺρζ κατέλαβε τὴν ἀνατολικὴν Ἀριανήν, ἡ δὲ ἑτέρα ἐχώρησε βορειοδυτικῶς πρὸς τὰς κλιτύας τοῦ Οὐράλ. Καὶ ἡ μὲν πρώτη μοῖρα κατὰ μικρὸν ἐξετάθη καθ' ἅπασαν τὴν Ἀριανὴν ἀπὸ Ῥαγῶν μέχρι τῶν πηγῶν τοῦ Κωφῆνος, ὁπόθεν ὁ ἀνατολικώτατος κλάδος εἰσήλασεν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἰνδοῦ καὶ προήλασεν εἰς τὴν Ἰνδικὴν μέχρι τοῦ Γάγγου, ἀποχωρισθεὶς οὕτω γεωγραφικῶς καὶ ἱστορικῶς ἀπὸ τῶν πέραν τοῦ Κωφῆνος ὁμοφύλων. Ἡ δὲ ἑτέρα μοῖρα ἡ χωρήσασα πρὸς τὸ Οὐρὰλ ἀπετέλεσε τοὺς διαφόρους Ἀρίους Εὐρωπαϊκοὺς λαούς. Οὕτω λοιπὸν διὰ σειρᾶς εἰκασιῶν καὶ ὑποθέσεων ἐδημιουργήθη ὁλόκληρος ἱστορία πανάρχαιος τῆς Ἀρίας φυλῆς, καθ' ἣν αὕτη, μετὰ περίοδον ἐνιαίου κοινοῦ βίου, διεσπάρη ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς κοιτίδος ἀποσχισθεῖσα εἰς διαφόρους Ἀσιατικοὺς καὶ Εὐρωπαϊκοὺς λαούς. Ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις ἡ περὶ κοινῆς πατρίδος τῶν Ἀρίων ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ προὐκάλεσεν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις πολλὰς ἀμφισβητήσεις, ἐξ ὧν νέαι ὅλως προῆλθον θεωρίαι μεταθέτουσαι πολὺ δυτικώτερον τὴν ἀρχικὴν πατρίδα τῶν Ἀρίων καὶ ὡς πρώτην κοιτίδα αὐτῶν ὑποδεικνύουσαι οὐχὶ τὴν Ἀσίαν, ἀλλὰ τὴν Εὐρώπην.

Ὁ πρῶτος ἀμφισβητήσας τὴν περὶ κεντρικῆς Ἀσίας θεωρίαν καὶ ἐξενεγκὼν γνώμην (τῷ 1854) περὶ τῆς Εὐρώπης ὡς ἀρχικῆς πατρίδος τῶν Ἀρίων ἦτο ὁ Ἄγγλος Λάθαμ. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος, τοῦ ὁποίου ἡ τοσοῦτον *παράδοξος* (paradoxale) ὑπὸ τοῦ Pictet θεω-

ρνθεῖσα γνώμη ὑπεστηρίχθη βραδύτερον (1871) ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ Geiger, παρετήρησεν εὐλόγως ὅτι αἱ περὶ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας ὡς ἀρχικῆς πατρίδος τῶν Ἀρίων θεωρίαι δὲν ἐστηρίζοντο ἐπὶ οὐδεμιᾶς οἱασδήποτε θετικῆς ἀποδείξεως, ἀλλ' ὅτι ἐν ταῖς θεωρίαις ταύταις ἐγίνετο σύγχυσις τῆς πρώτης μετὰ τὴν δημιουργίαν καὶ αὔξησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διασπορᾶς τῶν λαῶν πρὸς τὰς μεταναστεύσεις τῶν Ἀρίων λαῶν τῶν γενομένων ἐν χρόνοις πάντως ὑστέροις. Ὡς εἴπομεν ἤδη ἀνωτέρω, εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς περὶ Ἀσιατικῆς καταγωγῆς τῶν Ἀρίων ὑποθέσεως εἶχον συντελέσει αἱ περὶ τῆς Ἀσίας, καὶ δὴ περὶ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, *ὡς περὶ κοιτίδος τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου γένους* θεωρίαι. Ἀλλ' ἀφοῦ διὰ νηφαλιωτέρων ἐρευνῶν τὸ περὶ τῆς ἀρχικῆς κοιτίδος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ζήτημα ἐχωρίσθη ἀπὸ τοῦ περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Ἀρίων, ἦτο λίαν φυσικὸν ἵνα ἡ ὑπόθεσις ἡ περὶ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας ἐξασθενήσῃ καὶ καταστῇ ἀμφισβητήσιμος. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι λόγοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐξασθένησιν ταύτην. Αἱ νεώταται ἱστορικαὶ καὶ ἐθνογραφικαὶ ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι οἱ ἐν Ἀσίᾳ Ἄριοι ἀπετέλουν ἀνέκαθεν μικρὰν μειονότητα ἀπέναντι τοῦ συμπαγοῦς ἐν Εὐρώπῃ ὄγκου τῶν Ἀρίων λαῶν τῶν κατεχόντων τὸ πλεῖστον τῆς ἠπείρου ταύτης. Ἡ Ἰνδικὴ ἡ ἐπί τινα χρόνον θεωρηθεῖσα ὡς ἀρχικὴ πατρὶς πάντων τῶν Ἀρίων λαῶν ᾠκεῖτο ἀρχαιότατα ὑπὸ πολυωνύμων λαῶν καταγωγῆς πάντη διαφόρου τῆς τῶν Ἀρίων, οἵτινες μόλις ἀπὸ τοῦ 2000 π. Χ. ἀπὸ τῆς περὶ τὸν Ἰνδὸν ὑπ' αὐτῶν κατεχομένης γωνίας τῆς μεγάλης χώρας ἐκτείνουσι τὸ κράτος αὐτῶν πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς νότον τῆς μεγάλης χερσονήσου. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Ἄριοι τῆς Ἀριανῆς, ὧν μοῖραν τινὰ ἀνατολικὴν ἀπετέλουν οἱ εἰς τὴν Ἰνδικὴν εἰσβαλόντες Ἄριοι, δὲν ἀπετέλουν ἐν ἀρχῇ πυκνὸν πληθυσμὸν οἰκοῦντα ἅπαν τὸ Ἰρανικὸν ὀροπέδιον ἀπὸ τοῦ Ὤξου καὶ Ἰαξάρτου μέχρι τοῦ Τίγρητος καὶ τοῦ Ἀρμενικοῦ ὀροπεδίου, ἀλλ' ᾤκουν ἐν μέσῳ πολυαρίθμων ἀλλοφύλων (Τουρανικῶν) λαῶν. Αὐτὴ ἡ Μηδία ᾠκεῖτο τὸ πρῶτον ὑπὸ λαῶν Τουρανικῶν. Καὶ τὸ ἀνατολικώτερον δὲ ἐκτεινόμενον μέγα Ἀρμενικὸν ὀροπέδιον ᾠκεῖτο ὑπὸ πλήθους Τουρανικῶν, ἴσως δὲ καὶ Σημιτικῶν, φυλῶν, μεθ' ὧν ἀνεμίχθησαν Ἄριαι φυλαί. Ἡ αὐτὴ δὲ ἀνάμιξις Τουρανικῶν καὶ Σημιτικῶν φυλῶν ἐν ἥσσονι μέτρῳ φαίνεται ὅτι ἐγένετο ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ὥστε ἡ Ἀρία φυλὴ ἡ ἐν Ἀσίᾳ οἰκοῦσα ἀπετέλει ἐν ὅλῳ ἀσθενῆ μειονότητα ἀπέναντι τοῦ πυκνοῦ Ἀρίου πληθυσμοῦ τῆς Εὐρώπης.

Πρὸς τούτοις ἐκ πολλῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ἀνακαλύψεων καὶ ἐρευνῶν ἀπεδείχθη σαφῶς ὅτι ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἀρίων ἐν Ἀσίᾳ ἦτο πολλῷ μεταγενέστερος τοῦ ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ (ἐν Βαβυλῶνι, ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ) ἀναπτυχθέντος πολιτισμοῦ Τουρανικῶν, Σημιτικῶν καὶ Χαμιτικῶν λαῶν, καὶ ἡ Ἀρία φυλὴ δὲν φαίνεται ἔχουσα ἀρχαιότητα ἱστορικὴν μεγάλην μεταξὺ τῶν ἐν Ἀσίᾳ οἰκουσῶν μεγάλων οἰκογενειῶν λαῶν. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων καθίσταται λίαν δυσεξήγητος ἡ ὑπόθεσις τῆς ἐξ Ἀσίας, ἔνθα τοσοῦτον μικρὸν πλῆθος εὑρίσκομεν Ἀρίων λαῶν ἐν ἱστορικοῖς χρόνοις καὶ οὐχὶ τοσοῦτον πρώϊμον τὸν πολιτισμὸν αὐτῶν, ἐν προϊστορικοῖς χρόνοις γενομένης ἀθρόας μεταναστεύσεως λαῶν πολυπληθῶν εἰς τὴν Εὐρώπην. «Τίς φαντασία, λέγει εἷς τῶν ἐθνογράφων τῶν θεωρούντων τὴν Εὐρώπην ὡς κοιτίδα τῶν Ἀρίων (ὁ Κούνων), δύναται νὰ σχεδιάσῃ καὶ νὰ παραστήσῃ σαφῆ εἰκόνα μεταναστεύσεως, καθ' ἣν ἀπὸ τῆς χώρας ἐκείνης (τῆς κεντρικῆς Ἀσίας), τῆς μὴ ἐχούσης εὐρεῖαν ἔκτασιν καὶ κατὰ μέρος μόνον οἰκησίμου, μέρος μὲν τῶν οἰκούντων ἐξεγείρεται, ἵνα μεταναστεύσῃ πρὸς νότον, καὶ διὰ τῶν *Αἰθιόπων* τῆς νοτίου Ἀριανῆς εἰσβάλλον ἰσχυρῶς εἰς τὴν Ἰνδικὴν οὐ μόνον καθυποτάσσει τὸν τεραστίως πυκνὸν πληθυσμὸν τῆς χώρας ταύτης, ἀλλὰ καὶ κατὰ μέγα μέρος ἐξολοθρεύει αὐτόν, καταλεῖπον μόνον μικρά τινα εἰς ὄρη ἀπρόσιτα καταφυγόντα λείψανα, ἐνῷ τὸ ἕτερον μέρος τρέπεται πρὸς δυσμὰς καὶ πρὸς νότον, καταστρέφει τὸν ἀρχαιότερον λαὸν τῆς Εὐρώπης καταλεῖπον ἀσήμαντά τινα λείψανα, καὶ καταλαμβάνει τὴν θέσιν αὐτῶν· καὶ ταῦτα, ἐνῷ ὁ κατ' ἀναλογίαν ἰσχυρότερος πληθυσμὸς τῆς Ἀριανῆς, ὁ οἰκῶν ἐν Σογδιανῇ, Βακτριανῇ, Περσίδι καὶ Μηδίᾳ, δὲν δύναται νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν μικρὰν τῶν Αἰθιόπων ἐν τῇ νοτίῳ Ἀριανῇ οἰκοῦσαν μοῖραν». Καὶ ἕτερος δὲ γλωσσολόγος σπουδαῖος τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ὁ Ἀμερικανὸς Whitney, ἐγκαταλιπὼν τὴν περὶ τῆς ἀπὸ κετρικῆς Ἀσίας μεταναστεύσεως τῶν Ἀρίων λαῶν θεωρίαν, λέγει ὅτι ἡ τοιαύτη γνώμη ἐρείδεται ἁπλῶς ἐπὶ λόγου γλωσσολογικοῦ καὶ τούτου μηδεμίαν ἔχοντος σημασίαν. Οὕτω, ἐπειδὴ κατὰ τὴν γνώμην ταύτην (λέγει ὁ Whitney) ἡ Ἀριανὴ ἧσσον τῶν ἄλλων Ἀρίων ἀπομακρύνεται τῆς ὑποτιθεμένης ἀρχικῆς Ἀρίας γλώσσης, ἄρα οἱ ταύτην τὴν Ἀρίαν γλῶσσαν λαλοῦντες λαοὶ ἔμειναν πλησιέστεροι εἰς τὴν ἀρχικὴν κοιτίδα. Ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα τοῦτο δὲν προκύπτει κατὰ λογικὴν ἀκολουθίαν. Διότι τότε ἔδει νὰ

παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ οἱ Ἰσλανδοὶ ἔμειναν πλησιέστατοι πρὸς τὴν ἀρχικὴν κοιτίδα τῶν Γερμανικῶν φυλῶν, ἐπίσης δὲ καὶ οἱ Λιταυοὶ πρὸς τὴν τῶν Λεττοσλαύων. Ἐκτὸς δὲ τῶν γενικῶν τούτων ἀντιρρήσεων καὶ εἰδικώτεραι ἀντιρρήσεις ἐξηνέχθησαν κατὰ τῆς γνώμης ὅτι οἱ Ἄριοι εἶχον πρώτην κοιτίδα τὴν κεντρικὴν Ἀσίαν. Εἷς τῶν λόγων τούτων εἶναι ὅτι τὰ κύρια ἀνθρωπολογικὰ γνωρίσματα τῶν Ἰνδοεὐρωπαϊκῶν λαῶν, τὸ λευκὸν δηλονότι χρῶμα, ἡ ξανθὴ κόμη καὶ ὁ κυανοῦς ὀφθαλμὸς ἐξαφανίζονται ὅλως ἐν Ἀσίᾳ καὶ μάλιστα ἐν τῇ κεντρικῇ. Καὶ ταύτην μὲν τὴν ἀντίρρησιν ἀνήρεσεν εὐχερῶς ὁ Σπῖγελ ἔνθεν μὲν ἀμφισβητῶν τὴν ἀκρίβειαν τῶν λεγομένων ὅτι τὰ μνημονευθέντα ἀνθρωπολογικὰ γνωρίσματα ἐξηφανίσθησαν ἐν Ἀσίᾳ, ἀφοῦ ἐν τοῖς *Δαδίκαις* (Ταδζὶκ) τῆς Βουχάρας καὶ Φεργάνας τὸ ἐπικρατοῦν γνώρισμα εἶναι τὸ τῆς ξανθῆς κόμης, ἔνθεν δὲ ἐλέγχων αὐτὴν ταύτην τὴν θεωρίαν, καθ' ἣν οἱ Ἰνδοευρωπαῖοι ἔχουσιν ὡς κύρια γνωρίσματα ἀνθρωπολογικὰ τὰ ἄνω εἰρημένα. Ἀλλ' ἑτέρα ἀντίρρησις, ἧς τὴν σπουδαιότητα ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Σπῖγελ, εἶναι ὅτι ἐν ταῖς ἀρχαιοτάταις ἰδέαις ταῖς Ἰνδογερμανικαῖς ταῖς κοιναῖς πᾶσι τοῖς Ἰνδογερμανικοῖς λαοῖς οὐδὲν ὑπάρχει ὑπομιμνῆσκον ἢ ἁπλῶς ὑπαινισσόμενον τὴν Ἀσίαν, λείπουσαι δ' ὅλως κοιναὶ ὀνομασίαι ζώων εἰδικῶς Ἀσιατικῶν, καμήλων καὶ τίγρεων· καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἀρχαιότατα Ἄρια ὀνόματα τῶν δένδρων εἰσὶν Εὐρωπαϊκῆς καταγωγῆς καὶ δὲν ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς ἀσιατικαῖς Ἀρίαις γλώσσαις.

Ἐκ πάντων τούτων τῶν λόγων ὁρμηθέντες οἵ τε ἀνωτέρω μνημονευθέντες καὶ ἄλλοι ἐθνολόγοι ἀπεφήναντο γνώμην ὅτι ἐν Εὐρώπῃ ζητητέα ἡ πρώτη κοιτὶς τῶν Ἀρίων λαῶν. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν ἀκριβέστερον καθορισμὸν τῆς χώρας δὲν συνεφώνησαν πάντες. Διότι ἐνῷ ὁ Λάθαμ ὡς τοιαύτην κοιτίδα ἐθεώρησεν τὰς νῦν Πολωνικὰς χώρας τῆς Ποδολίας καὶ Βολυνίας, ὁ Geïger ἔθηκεν αὐτὴν ἐν Γερμανίᾳ (1), Ὁ Κούνων τοὐναντίον ἔθηκεν αὐτὴν ἐν τῇ βορείῳ Γερμανίᾳ καὶ τῇ βορείῳ καὶ δυτικῇ Γαλλίᾳ, ἄλλοι δὲ ἐν τῇ νοτιανατολικῇ Εὐρώπῃ.

(1) Ὁ Pictet ἀπορρίπτων τὴν τοιαύτην περὶ Γερμανίας ὑπόθεσιν θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἀπὸ λόγων ἐθνικῆς φιλαυτίας ὑπαγορευθεῖσαν τοῖς Γερμανοῖς λογίοις, ἵνα οὕτω τὸ κέντρον τῆς Γερμανίας καταστῇ ἡ κοιτὶς πάσης τῆς Ἀρίας φυλῆς μεταβαλλομένης οὕτω ἀπὸ Ἰνδογερμανικῆς εἰς Γερμανοϊνδικήν». Οὐχ ἧττον εἰς τὴν γνώμην τοῦ Geïger προσεχώρησε καὶ ὁ Benfey καὶ αὐτὸς ὁ Σπῖγελ. Ἀλλ' ἄλλος λόγιος Γερμανός, ὁ Höfer, ἐθεώρησεν αὐτὴν ὅλως ἀπίθανον.

Ὑποθέτουσι δὲ καὶ ὁ Κούνων καὶ ἄλλοι νεώτεροι ὅτι οἱ Ἰνδογερμανοὶ διὰ μεταναστεύσεων βαθμιαίων διεσπάρησαν κατὰ μικρὸν εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τῆς Εὐρώπης καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν (1) καὶ ὅτι ἡ τοιαύτη διάδοσις ἐγένετο ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς ὃν τρόπον περίπου γίνεται σήμερον διὰ τῆς προόδου τῶν Ῥώσσων ἐν τῇ Ἀσίᾳ. Ἐντεῦθεν δὲ προβάντες τινὲς (ὡς ὁ Tomaschek) ἔτι περαιτέρω ἐν ταῖς τολμηραῖς ὑποθέσεσιν ἀπεφήναντο γνώμην ὅτι ἡ γλωσσικὴ ἑνότης τῶν Ἀρίων λαῶν δὲν στηρίζεται ἐπὶ ἑνότητος φυλετικῆς ἀνθρωπολογικῆς, ἀλλ' ὅτι ἔχει ἀρχὴν ἱστορικὴν προελθοῦσαν ἀπὸ πολιτιακῆς καὶ ἠθικῆς ἐπικρατήσεως φυλῆς τινος μεταδούσης τὴν γλῶσσαν καὶ τὸν πολιτισμὸν αὐτῆς εἰς πολλοὺς διαφόρου φυλετικῆς καταγωγῆς λαούς. Ἡ τοιαύτη ὑπόθεσις ἐστηρίχθη ἐπὶ τῆς παρατηρηθείσης ἀντιθέσεως τῆς γλωσσικῆς συγγενείας μεταξύ τινων Ἀρίων ὁμοφυλιῶν πρὸς τὴν διαφορὰν τὴν ἀνθρωπολογικὴν τὴν ἐπικρατοῦσαν μεταξὺ τῶν αὐτῶν ὁμοφυλιῶν (2). Ἀλλ' ὁ βαθμὸς τῆς προόδου, ἐν ᾧ εὑρίσκεται νῦν ἡ ἐθνογραφία ἡ ἀνθρωπολογική, δὲν ἐπιτρέπει νὰ δοθῇ μεγάλη σπουδαιότης εἰς τὰς τοιαύτας θεωρίας. Καὶ πᾶσαι δὲ αἱ γνῶμαι περὶ τῆς ἐξ Εὐρώπης διασπορᾶς τῶν Ἀρίων ἄγουσιν ἡμᾶς εἰς πληθὺν ὑποθέσεων μᾶλλον ἢ ἧττον παρακεκινδυνευμένων. Οὐχ ἧττον ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἱκανὰς λύει ἀπορίας καὶ προβλήματα καὶ συμβιβάζει ἐθνολογικάς τινας παραδόσεις ἀρχαίας πρὸς τὰς νεωτέρας γλωσσολογικὰς ἐρεύνας (οἷον τὴν συγγένειαν τῶν λαῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πρὸς τὴν τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων παραδοθέντα περὶ τῆς μεταναστεύσεως τῶν Φρυγῶν ἀπὸ τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν Ἀρμενίων ἀπὸ τῆς Φρυγίας).

Ἀλλά, πλὴν τῶν ἤδη ἐκτεθεισῶν δύο ἀντιθέτων πρὸς ἀλλήλας γνωμῶν περὶ τῆς ἀρχικῆς κοιτίδος τῶν Ἀρίων, ἐξηνέχθη καὶ τρίτη τις

(1) Ἐννοεῖται ὅτι αἱ θεωρίαι αὗται δὲν ἀποκλείουσι τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἡ Εὐρώπη εἶχεν οἰκήτορας παλαιοτέρους τῶν Ἀρίων καὶ ὅτι οὐχὶ ἡ ἤπειρος αὕτη, ἀλλ' ἡ Ἀσία ὑπῆρξεν ἡ κοιτὶς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, καὶ ἐκ ταύτης τῆς ἠπείρου ἦλθον οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι εἰς τὴν Εὐρώπην. Τὸ ζήτημα τὸ περὶ γενέσεως καὶ τῆς ἀρχικῆς κοιτίδος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διαφέρει τοῦ ζητήματος τοῦ περὶ τῆς ἀρχικῆς κοιτίδος τῶν Ἀρίων λαῶν.

(2) Ἀνθρωπολογικαὶ ἀντιθέσεις εὑρίσκονται καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν Ἰνδογερμανικῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης. Ἀλλ' Ἄριος λαὸς διὰ τῆς ἀναμίξεως μετὰ ξένων στοιχείων τὰ μάλιστα ἀποξενωθεὶς ἀνθρωπολογικῶς τῶν λοιπῶν Ἀρίων εἶναι ὁ τῶν Ἀρίων Ἰνδῶν ἐν Ἀσίᾳ.

μεσεύουσα οὕτως εἰπεῖν μεταξὺ ἀμφοτέρων. Ἐθνολόγοι τινὲς καὶ γλωσσολόγοι, οἱονεὶ ζητοῦντες νὰ συμβιβάσωσι τὰς δύο διεστώσας γνώμας, ἐξηγήσωσι δὲ καί τινας παραδόσεις συμφώνως πρὸς τὰ πορίσματα τῆς νέας ἐπιστήμης, ἀπεφήναντο γνώμην, καθ' ἣν ἡ κοιτὶς τῶν Ἀρίων πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν τοῖς μεθορίοις τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, ἐν τῷ Καυκάσῳ τῷ χωρίζοντι νῦν τὴν Ἀσίαν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης. Οὕτω ὁ Friedrich Müller ἀπορρίπτων τὴν περὶ κεντρικῆς Ἀσίας γνώμην καὶ θεωρῶν πιθανωτέραν τὴν περὶ τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης, λέγει: «Ὅταν ἀκολουθοῦντες τῇ πιθανωτέρᾳ θεωρίᾳ παραδεχθῶμεν ὡς ἀρχικὴν πατρίδα τῶν Ἀρίων τὴν νοτιανατολικὴν Εὐρώπην, δὲν πρέπει νὰ θεωρῶμεν αὐτοὺς αὐτόχθονας τῶν χωρῶν τούτων, ἀλλ' ὡς πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἐκ τοῦ Ἀρμενικοῦ ὀροπεδίου μεταναστεύσαντας. Τὴν τοιαύτην ὑπόθεσιν ἐπιβάλλει ἡμῖν ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἑνότης ἡ συνδέουσα τοὺς Ἀρίους πρὸς τοὺς Χαμίτας καὶ Σημίτας καὶ τοὺς περὶ τὸν Καύκασον λαούς. Οὗτοι (οἱ Χαμιτοσημῖται καὶ οἱ Καυκάσιοι) δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦλθον εἰς τὸ Ἀρμενικὸν ὀροπέδιον ἀπὸ δυσμῶν». Ἡ τοιαύτη ὑπόθεσις συνᾴδει βεβαίως καὶ πρὸς τὰς παλαιὰς παραδόσεις τῆς Ἱ. Γραφῆς, καθ' ἃς ἀπὸ τοῦ Ἀραρὰτ τῆς Ἀρμενίας ὡρμήθησαν αἱ τρεῖς Καυκάσιαι φυλαὶ τῶν Σημιτῶν, Χαμιτῶν, Ἰαφεθιτῶν καὶ τὸ Ἀρμενικὸν ὀροπέδιον μετὰ τοῦ ὑπερθεν αὐτοῦ ὑψουμένου Καυκάσου, τῆς «κιβωτοῦ ταύτης τοῦ Νῶε» (διὰ τὸ πλῆθος καὶ πολυποίκιλον τῶν ἐν αὐτῷ οἰκουσῶν φυλῶν), καθίσταται κοιτὶς οὐ μόνον τῶν Ἀρίων λαῶν, ἀλλὰ συμπάσης τῆς λευκῆς ἢ καυκασίας καλουμένης φυλῆς ἢ ἀνθρωπολογικῆς ὑποδιαιρέσεως τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου γένους. Τοιαύτη ἡ τρίτη ὑπόθεσις, εἰς ἣν φαίνεται προσχωρῶν μέχρι τινὸς καὶ ὁ Σπῖγελ, ἐνῷ ὁ Schrader θεωρεῖ πιθανωτέραν τὴν ὑπόθεσιν τὴν περὶ τῆς Εὐρώπης.

Ἐκ τῶν εἰρημένων πάντων ἐννοεῖται πόσον ἀκροσφαλεῖς εἶναι πᾶσαι αἱ γενικαὶ περὶ τῆς ἀρχικῆς κοιτίδος, τοῦ κοινοῦ βίου, τοῦ ἀπ' ἀλλήλων χωρισμοῦ καὶ τῆς διασπορᾶς τῶν Ἀρίων λαῶν θεωρίαι. Καὶ νῦν αἱ θεωρίαι αὗται, ἀφοῦ ἐπί τινας χρόνους διὰ σειρᾶς εἰκασιῶν καὶ ὑποθέσεων καθιέρωσαν ὁλόκληρον σύστημα ἐθνολογικῶν δῆθεν γνώσεων καὶ ὁλόκληρον ἱστορίαν προϊστορικήν, ὑπεχώρησαν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς θετικῆς ἐπιστήμης. Περιορισμὸς τοῦ πλάτους καὶ μεγέθυνσις τοῦ βάθους εἶναι καὶ ἐνταῦθα σήμερον ἡ ἐπι-

κρατοῦσα ἐπιστημονικὴ ἀρχή. Τὸ μόνον θετικόν, ὅπερ νῦν πορίζει ἡμῖν ἡ ἐπιστήμη, εἶναι ἡ ἀδιαφιλονείκητος συγγένεια ἡ ὑφισταμένη μεταξὺ γλωσσῶν τινων Ἀσιατικῶν καὶ Εὐρωπαϊκῶν, ἕνεκα τῆς ἀποδεδειγμένης ταύτης συγγενείας ἀποτελουσῶν μεγάλην τινὰ οἰκογένειαν γλωσσικὴν τὴν κληθεῖσαν Ἀρίαν ἢ Ἰνδογερμανικὴν ἢ Ἰνδοκελτικὴν ἢ Ἰαφεθιτικήν (1). Ἔργον δὲ τῆς ἐπιστήμης εἶναι σήμερον, μετὰ τὴν ἐπίτευξιν τοῦ θετικοῦ τούτου συμπεράσματος, οὐχὶ ἡ ἀπὸ ὑποθέσεων ἐπισφαλῶν ὁρμωμένη ἔρευνα τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων τῶν λαῶν καὶ ἡ ἐπὶ τούτων ἐρειδομένη ὑποθετικὴ ἱστορία, ἀλλ' ἡ βαθυτέρα καὶ σπουδαιοτέρα περὶ τὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν μελέτη ἑκάστου τῶν ὑπαγομένων εἰς τὴν οἰκογένειαν λαῶν, καὶ ἰδίως τῶν Ἀσιατικῶν. Μόνον διὰ τῆς τοιαύτης κατὰ βάθος διαφωτίσεως τῶν καθ' ἕκαστα δύνανται νὰ προέλθωσι γνώσεις καὶ θεωρίαι ἀσφαλεῖς, διαφωτίζεται δὲ ἡ πανάρχαιος ἱστορία τῶν Ἀρίων λαῶν καὶ διὰ ταύτης ἡ τοῦ σύμπαντος ἀνθρωπίνου γένους. Καί τοῦτο μὲν εἶναι ἔργον τοῦ μέλλοντος. Νῦν δέ, ἐπειδὴ καὶ ἐκ τῶν τέως γενομένων ἐρευνῶν ἡ ὕπαρξις οἰκογενείας λαῶν Ἀρίων ἐχούσης χαρακτῆρα ἰδιοφυοῦς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἰδιοφυῶς ἐπιδρασάσης ἐπὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου, ἰδίως τῆς Εὐρώπης, κεῖται ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, ἀνάγκη νὰ ἐκτεθῶσιν ἐνταῦθα τεκμήριά τινα ἢ ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως τῆς Ἀρίας τῶν λαῶν οἰκογενείας, ἐκ τῆς περὶ τὰς γλώσσας ἐρεύνης εἰλημμένα.

Αἱ Ἄριαι γλῶσσαι. — Ἡ πρὸς ἀλλήλας συγγένεια τῶν Ἀρίων γλωσσῶν ἤ, ὀρθότερον εἰπεῖν, ἡ ὕπαρξις οἰκογενείας Ἀρίων γλωσσῶν ἀποδείκνυται ἔκ τε τῆς συγγενείας τῶν ῥιζῶν τῶν λέξεων καὶ ἐκ τῆς γραμματικῆς κατασκευῆς τῶν γλωσσῶν, ἔκ τε τοῦ ὑλικοῦ δηλονότι τῶν γλωσσῶν καὶ ἐκ τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτῶν, ὁπόταν ἀμφότερα ταῦτα ἀναλυθῶσιν ἐπιστημονικῶς δι' ἀσφαλοῦς μεθόδου (2). Ἄπειροί εἰσιν

(1) Spiegel. Die Arische Periode und ihre Zustände σελ. 1.

(2) Τοιαύτη μέθοδος ὑπαγορεύει τοὺς ἑξῆς κανόνας· α') Πρέπει νὰ ζητηθῶσιν ἐπιμελῶς ἐν πάσαις ταῖς γλώσσαις αἱ ὁμόρριζοι καὶ ὁμόσημοι λέξεις, ἵνα ἀποτελεσθῇ πλούσιον ὑλικὸν διὰ τὴν σύγκρισιν καὶ ἵνα ἡ σύγκρισις αὕτη ἔχῃ ἀληθῆ γλωσσολογικὴν ἀξίαν. β') Μετὰ τὴν συναγωγὴν τῶν ὁμορρίζων καὶ ὁμοσήμων λέξεων πρέπει νὰ γείνῃ παραβολὴ ἑκάστης τούτων πρὸς τὸν ἀρχικώτερον θεωρούμενον τύπον, ὅστις πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν τῇ Σανσκριτικῇ ἢ ἐν ἄλλῃ ἀνατολικῇ Ἀρίᾳ· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα πρέπει ν' ἀποδειχθῇ τὸ γνησίως ἀρχέτυπον τῆς ῥίζης. γ') Πρέπει νὰ ἐφαρμοσθῶσιν αὐστηρῶς ἐν τῇ συγκρίσει τῶν λέξεων καὶ ἐν τῇ συγκριτικῇ ἐτυμολογίᾳ οἱ φθογγολογικοὶ νόμοι, αἱ δ' ἐξαιρέσεις τότε μόνον πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν, ὅταν ὦσι πολλαὶ καὶ δυνάμεναι νὰ καθιερώσωσι νέον τινὰ νόμον φθογγολογικόν. δ') Πρέπει ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ

αἱ ῥίζαι τῶν λέξεων αἱ κοιναὶ εἰς πάσας τάς τε Ἀρίας ὁμοῦ καὶ εἰς τινας ὁμοφυλίας κατ' ἰδίαν. Τὸ *ῥῆμα* ἁπλῶς τὸ ὑπαρκτικὸν ὅπερ ἐν ἁπάσῃ τῇ Καυκασίᾳ φυλῇ εἶναι ἰδιάζον μόνῃ τῇ Ἀρίᾳ γλωσσικῇ οἰκογενείᾳ (διότι τὸ ῥῆμα τοῦτο δὲν ὑπάρχει οὔτε ἐν ταῖς Σημιτοχαμιτικαῖς οὔτε ἐν ταῖς Τουρανικαῖς γλώσσαις), ἀποτελεῖ σπουδαῖον τεκμήριον τῆς τοιαύτης συγγενείας (1). Τὸ αὐτὸ δὲ ῥητέον καὶ περὶ πολλῶν ἄλλων ῥημάτων ἀρχετύπων δηλούντων ἐνεργείας ἢ καταστάσεις τοῦ φυσικοῦ βίου. Πρὸς τούτοις ἡ γραμματικὴ κατασκευὴ τῶν Ἀρίων γλωσσῶν, μᾶλλον ἢ ἧττον οὖσα ἀνάλογος ἐν πάσαις ταῖς Ἀρίαις, αἱ κλίσεις, αἱ πτώσεις, καὶ μάλιστα πάντων ἡ φθογγολογία εἰσὶν ἰσχυρὰ τεκμήρια τῆς τῶν γλωσσῶν στενῆς πρὸς ἀλλήλας συγγενείας καὶ κοι-

μὴ πλανηθῇ ὁ ἐρευνῶν ἀπὸ φαινομένων ἐκπληκτικῶν ὁμοιοτήτων ἐξωτερικῶν, ἀλλὰ νὰ ὁδηγῆται πάντοτε ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναλογίας τῆς προκυπτούσης ἀπὸ τῶν φθογγολογικῶν νόμων καὶ τῆς φυσιολογίας, οὕτως εἰπεῖν, τῶν λέξεων, καὶ ὁπόταν ἔτι ἡ ἐξωτερικὴ ὁμοιότης τῶν λέξεων δὲν ἦναι οὕτω μεγάλη.

(1) **Τὸ ῥῆμα εἶναι ἐν ταῖς Ἀρίαις γλώσσαις.**

	Σανσκριτ.	*Ζενδικὸν*	*Ἑλληνικὸν*	*Λατινικὸν*	*Γερμανικὸν*
	asmi	ahmi	ἐμμὶ (εἰμὶ)	sum(i)	im
	asi	ahi	εσσί, εἶς (εἶ)	es	is
	asti	asti	ἐστὶ	est	ist
γ' πληθ.	santi	henti	εντὶ (εἰσὶ)	sunt(i)	sind

	Λιτανικὸν	*Ἀρμενικὸν*	*Περσικὸν*	*Ἀρχ. Σλαβικὸν*
	esmi	jem	im	jesmi
	esi	jes	i	jesi
	esti	je	est	jesti
γ' πληθ.	—	en	end	sunti

Ἄλλα ῥήματα.

	Σανσκριτ.	*Ζενδικὸν*	*Ἑλληνικὸν*	*Λατινικὸν*	*Γερμανικὸν*
	(ti)stami	histami	ἵστημι	sto	stam
α' πληθ.	(ti)stamas	—	ἵσταμες	stamus	stâmes
	dadâmi	dâdam	δίδωμι	do	—
	dadamas	—	δίδομες	damus	—

	Λιτανικὸν	*Ἀρμενικὸν*	*Περσικὸν*	*Ἀρχ. Σλαβικὸν*
	stowmi	—	hestem	staju
	stowime	—	hestim	stujemu
	dumi	dinem	dadem	dami
	dume	—	dadim	damui

νῆς ἀρχῆς. Αἱ πλεῖσται τῶν λέξεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν φυσικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, ἤτοι τὰ ὀνόματα τῶν ἀντικειμένων τοῦ φυσικοῦ κόσμου, τοῦ καὶ πρῶτον κυριεύοντος τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἀνθρώπου, ἤτοι τὰ ὀνόματα τὰ σημαίνοντα γῆν, οὐρανὸν καὶ οὐράνια σώματα, ἀέρα, πῦρ, ὕδωρ, ποταμούς, ὄρη, ζῷα, φυτὰ, ἀνήκουσι κοινῇ πάσαις ἢ πολλαῖς ὁμοῦ Ἀρίαις γλώσσαις. Καὶ ἂν ἐν τῇ σημασίᾳ τῶν τοιούτων ὀνομάτων ὑπάρχῃ τις διαφορά, καὶ αὐτὴ εἶναι εὐεξήγητος. Τοῦτο μόνον ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι ἐν τοῖς ὀνόμασι τοῖς ἀναγομένοις εἰς ἀντικείμενα τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἰδίως ἐν ταῖς ὀνόμασι ζῴων καὶ φυτῶν, ἱκανὰ ὑπάρχουσιν ὀνόματα κοινὰ τοῖς Ἀρίοις καὶ Σημιτικαῖς ἢ Ἀρίαις καὶ Τουρανικαῖς ἢ καὶ ταῖς τρισὶν ὁμοῦ οἰκογενείαις γλωσσῶν, εἴτε διότι τὰ ὀνόματα ταῦτα παρέλαβον αἱ ῥηθεῖσαι γλωσσικαὶ οἰκογένειαι παρ' ἀλλήλων, εἴτε διότι ἡ ὀνοματοποιία συνετέλεσεν εἰς τὴν τοιαύτην γένεσιν τῶν ὀνομάτων. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὑπὸ ἔποψιν ἱστορικὴν διαφέρει ἡμῖν ἰδίως εἶναι, ἂν ἐν ταῖς γλώσσαις ταῖς Ἀρίαις ἢ ἐν τῷ βίῳ τῶν Ἀρίων λαῶν διετηρήθησαν γλωσσικὰ τεκμήρια κοινοῦ τινος πνευματικοῦ καὶ ἱστορικοῦ βίου· ἂν δηλονότι οἱ λαοὶ οὗτοι, πρὸ τοῦ ν' ἀποσχισθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων, ὁπουδήποτε τοῦ κόσμου καὶ ἂν ᾤκουν, ἀνέπτυξαν κοινόν τινα βίον προαχθέντα εἰς βαθμὸν πολιτισμοῦ δυνάμενον νὰ κληθῇ κοινὸς ἱστορικὸς βίος τῶν Ἀρίων λαῶν. Τὰ τοιαῦτα γλωσσικὰ τεκμήρια ἢ μνημεῖα θέλομεν ζητήσει ἐν ταῖς λέξεσι ταῖς ἀναφερομέναις εἰς τὰ κυριώτατα στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἤτοι εἰς τὸν κοινωνικὸν ὀργανισμόν, τὴν θρησκείαν, τὴν πολιτείαν, τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην (1).

(1) Πολύτιμος βοηθὸς εἰς τὴν τοιαύτην σύγκρισιν τῶν λέξεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν πρῶτον βίον τῶν Ἀρίων λαῶν εἶναι ἡ ἐνιαχοῦ ἤδη μνημονευθεῖσα ὑφ' ἡμῶν τρίτομος πραγματεία τοῦ Pictet ἡ ἐπιγραφομένη «Les origines Indo-Européens ou les Arjas primitifs. Essai de paléontologie linguistique». Ἡ πραγματεία αὕτη, καίτοι ἔν τισιν ἱκανὰς ἔχει ἀνακριβείας, οὐχ ἧττον ἐν τῷ ὅλῳ θεωρεῖται ἔργον σπουδαῖον ἐθνολογικὸν καὶ γλωσσολογικόν ἤ, ὡς ὠνόμασεν αὐτὴν ὁ συγγραφεύς, «Γλωσσολογικὴ παλαιοντολογία». Σπουδαῖον ἔργον τοιαύτης φύσεως εἶναι καὶ τὸ ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν οὐχ ἅπαξ μνημονευθὲν βιβλίον τοῦ Σπῖγελ (Die Arische Periode und ihre Zustände). Ἀλλ' ἡ πραγματεία τοῦ Σπῖγελ περιορίζεται κυρίως εἰς τὴν γλωσσολογικὴν παλαιοντολογίαν μόνον τῶν ἀνατολικῶν Ἀρίων λαῶν ἤτοι τῶν Ἀριανῶν καὶ τῶν Ἀρίων Ἰνδῶν, ὧν ζητεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν πρὸς ἀλλήλους στενὴν συγγένειαν. Σπανίως δὲ καὶ ἐν παρόδῳ καὶ μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τοὺς ἀνατολικοὺς τούτους Ἀρίους γίνεται ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ μνεία τῶν ἄλλων Ἀρίων ἢ Ἰνδογερμανικῶν λαῶν.

α' Κοινωνία (Οἰκογένεια).

Γένος, γονεύς, γυνή.

Σανσκριτ.	ganana	ganaka	—
Ἑλλην.	γένος	γονεὺς	γυνὴ (γυναικός)
Λατ.	gens (genus)	—	—
Ἰερνικ. (1)	ginel	—	gean
Ἀρχ. Γερμ.	kuni	—	—
Ἀρμ.	—	—	gin (ganaik)
Γοτθ.	—	—	quino
Ἀρχ. Σλαυ.	—	—	jena

Πατήρ, μήτηρ, υἱός.

Σανσκριτ.	pita(r)	mata(r)	sunus (ἐκ τ. ῥ. su = ὑ = γεννᾶν)
Ἑλλην.	πατὴρ	μήτηρ	υἱός
Ζενδ.	patar	—	hunu
Λατ.	pater	mater	—
Νεοπερσ.	pader	mader	—
Ἀρχ. Γερμ.	vatar	muotar	—
Γοτθ.	fadar	—	sunu
Ἀρχ. Σλαυ.	—	mati	sy-nu
Λιθουαν.	—	moté	su-nu

Puer (παῖς;), θυγάτηρ, ἀνεψιός.

Σανσκριτ.	pûtra	duhita(r) (duhitri) (2)	naptar κ. napat (ἔγγονος)
Ἑλλην.	—	θυγάτηρ	(ἀνεπτιος) ἀνεψιός
Ζενδ.	puthra	dughdhar	—
Λατ.	puer	—	nepos
Νεοπερσ.	puser	dochter	—
Βελουχ.	potra	—	—
Ἀρχ. Γερμ.	—	tohtar	—
Γοτθ.	—	dauhtar	—
Ἀρχ. Σλαυ.	—	dusti	—
Λιθουαν.	—	dukte	—

Φράτωρ, *soror* (ἀδελφή), ἑκυρὸς (πενθερός).

Σανσκριτ.	bhrata(r)	swasar	çvaçura
Ζενδ.	bhrater	—	qaçura
Νεοπερσ.	prader	haher (3)	—

(1) Ἰερνικὴν καλοῦμεν τὴν ἀρχαίαν Ἰρλανδικὴν γλῶσσαν (ἴδ. κατωτέρω).

(2) Ἐκ τῆς ῥ. duh = ἀμέλγειν, κυρίως ἡ *ἀμέλγουσα*, ἐκ τοῦ ἔργου τῶν θυγατέρων ἐν τῷ ποιμενικῷ βίῳ τῶν Ἀρίων.

(3) Ἐν τῇ Ζενδικῇ καὶ τῇ Νεοπερσικῇ τὸ s (τὸ Ἰνδικὸν καὶ Ἄριον) τρέπεται συνήθως εἰς h.

Ἑλλην.	φράτωρ	—	ἑκυρός
Λατ.	frater	soror (ἀντὶ sosor ἐκ τοῦ swosor)	socer, socrus
Ἀχρ. Γερμ.	bruodar	—	—
Γοτθ.	brothar	swistar	—
Ἀρχ. Σλαυ.	bratru	sestra	swecru
Λιθουαν.	brolis	—	szeszura

6′ Πολιτεία (πατριαρχική).

Ἐκ τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν ῥιζῶν, τὰς ὁποίας ἐσώρευσεν ὁ Pictet, ὡς κοινὰς Ἀρίας δηλωτικὰς φυλῆς, ἔθνους, λαοῦ, ἡγεμόνος, οὐδεμία μὲν ὑπάρχει κοινὴ εἰς πάσας τὰς Ἀρίας λέξις, ἐλάχισται δὲ κοιναὶ εἴς τινας τῶν ὁμοφυλιῶν καὶ αὗται οὐχὶ ἀσφαλεῖς. Ἡ συγγένεια τοῦ Ἑλλ. ἄρχω, ἀρχὴ πρὸς τὸ Σανσκρ. καὶ Ζενδ. arh (τιμή, ἀξία) εἶναι λίαν ἀμφίβολος, ἡ δὲ πρὸς τὸ Ἀρμ. Arka = ἡγεμὼν δὲν ἐρείδεται ἐπὶ ἀσφαλοῦς φθογγολογικοῦ νόμου. Τὸ Λατ. rex φαίνεται συγγενὲς τῷ Σανσκρ. ραδζ = λαμπρός, ἡγεμὼν ραδζαμι = κυβερνῶ (Λατιν. regnare, rex, regnum, Ἑλλην.). Ἐπίσης ἡ ῥ. παλ = ἡγεμὼν (Σανσκρ. τζο-παλα = ποιμὴν) φαίνεται συγγενὲς πρὸς τὸ Μικρασιατικὸν (Λυδικὸν) *Πάλμυς* (καὶ τὸ Ἱερν. fäl = ἡγεμών). Πιθανωτέρα φαίνεται ἡ συνάφεια (ἣς δὲν μνημονεύει ὁ Pictet καὶ ὁ Σπῖγελ) τοῦ Μικρασ. Βαλὴν (=βασιλεὺς Φρυγ.) *Γέλα* (Καρικὸν) πρὸς τὸ Ἀρμ. Gal = ἄρχων, Λατ. valor. Σανσκρ. bal = ἰσχύς, κράτος.

Ἐπισφαλὴς καὶ ἀβεβαία εἶναι καὶ ἡ συνάφεια ἡ μεταξὺ τῶν ὀνομάτων τῶν ἀναφερομένων εἰς νόμους, ἔθη, ἤθη, ἰδιοκτησίαν, κληρονομίαν, φόρους, συνθήκας καὶ ἀγοράς. Καὶ ἐὰν φαίνηταί που ὑπάρχουσα συνάφειά τις, εἶναι μᾶλλον ἀποτέλεσμα *ἀναλογίας*, ἤτοι ἀναλόγου γραμματικῆς κατασκευῆς, παρὰ κοινῆς καταγωγῆς (πρβλ. Σανσκρ. Sandha = *συνθήκη* Sam (=σὺν) — dha = τίθημι). Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ δικαίου καὶ δίκης καὶ δικαστοῦ καὶ ὅρκου καὶ ἐγκλήματος καὶ τιμωρίας. Πολλαὶ ὑπάρχουσι φαινόμεναι συνάφειαι τῶν ὀνομάτων, ἀλλ' οὐδεμία ἀσφαλὴς καὶ βεβαία.

γ′ Θρησκεία. Ἰδέα τοῦ θείου.

Ἰδέα θεότητος καθολικῆς ἀφῃρημένης ὡς δυνάμεως ἠθικῆς διεπούσης τὸν κόσμον καὶ ἀρχῆς ἐν γένει τῶν ὄντων διὰ λέξεως Ἀρίας

ἐκφραζομένη ὑπάρχει μόνον ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Θεός(1), τῷ Λατινικῷ Deus καὶ ἐν τῷ Σανσκριτικῷ devas=θεός· dêvatâ=θεοτης παραγομένῳ ἐκ τοῦ τύπου *deva*(2). Τοὐναντίον δὲ λέξις κοινή, ἂν μὴ πάσαις, τοὐλάχιστον ταῖς πλείσταις Ἀρίαις, δηλοῦσα τὴν θεότητα τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ οὐρανοῦ εἶναι ἡ ἐκ τῆς αὐτῆς ῥίζης di, div. λάμπειν προερχομένη καὶ τὴν ἀρχικὴν ἔννοιαν τῆς ῥίζης δηλοῦσα.

Σανσκρ. Diaus (=οὐρανὸς καὶ οὐράνιος θεός· ἐκ τῆς ῥ. div=λάμπειν, divja=ἡμέρα). Ζενδ. div=λάμπειν, daeva=δαίμων. Ἑλλ. Ζεύς, Διός, Διπάτυρος· (ῥ. δι, διϝ, δῖος, Διώνη, *εὐδία*). Λατ. Diov-is (Jo-vis, Diespiter, Jupiter, Diana, dies.

Οὐ μόνον δὲ κοινὴ τοῖς ὀνομαστοτάτοις τῶν Ἀρίων λαῶν (Ἰνδοῖς, Ἕλλησι καὶ Λατίνοις) ἦτο ἡ λατρεία τοῦ φωτὸς τοῦ οὐρανίου ἢ τοῦ οὐρανοῦ αὐτοῦ ὡς θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἀντελαμβάνοντο οὗτοι τῆς ἰδιότητος τοῦ τοιούτου θεοῦ ὡς κοινοῦ πατρὸς τῶν πάντων. Ἐντεῦθεν τὸ ὄνομα καὶ ἐν ταῖς τρισὶ μνημονευθείσαις Ἰνδογερμανικαῖς γλώσσαις (Σανσκριτικῇ, Ἑλληνικῇ καὶ Λατινικῇ) εὑρίσκεται συντεθειμένον ἢ συνδεδεμένον μετὰ τῆς λέξεως τῆς σημαινούσης πατέρα. Diauspita. Ζεὺς πατήρ. Διπάτυρος, Λατ. Diespiter. Ἐντεῦθεν λοιπὸν ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ ὑψίστη θρησκευτικὴ ἀντίληψις τῶν Ἀρίων λαῶν, καθ' ὃν χρόνον ἦσαν ἔτι ἡνωμένοι πρὸς ἀλλήλους, δὲν ὑπερέβαινε τὰ ὅρια φυσικῆς τινος λατρείας τοῦ οὐρανοῦ ἢ τοῦ οὐρανίου φωτός, λατρευομένου ἐν τῇ φυσικῇ μᾶλλον ἢ ἠθικῇ ἰδιότητι αὐτοῦ ὡς κοινοῦ πατρὸς πάντων (οὐχὶ ἐν τῇ ἰδιότητι πατρὸς ἀνδρῶν τε θεῶν τε, ὡς παρίσταται παρ' Ὁμήρῳ). Πέρα τούτου οὐδὲν ὑπάρχει τεκμήριον ὑψηλοτέρας τινὸς θρησκευτικῆς ἐξάρσεως ἠθικῆς ἐνούσης τοὺς Ἀρίους λαοὺς ἐν τῷ θρησκευτικῷ βίῳ πρὸ τοῦ χωρισμοῦ καὶ τῆς διασπορᾶς αὐτῶν. Ἡ μόνη ἄρα κοινὴ θρησκεία τῶν Ἀρίων ἦτο ἡ λατρεία τοῦ Οὐρανοῦ ὡς πατρός(3). Πᾶσαι δ' αἱ λέξεις αἱ κατὰ τὸ

(1) Τινές, ὡς ὁ Κούρτιος, ἀμφισβητοῦσιν ἰσχυρῶς τὴν συγγένειαν τοῦ *θεὸς* πρὸς τὴν ῥίζ. div, dev (Ζεύς, Διός, Deus).

(2) Ἐντεῦθεν ὅμως δὲν ἀκολουθεῖ ὅτι ἡ ἠθικὴ ἔννοια θεοῦ καὶ θεότητος ἦτο κοινὴ τοῖς Ἕλλησι, τοῖς Λατίνοις καὶ τοῖς Ἰνδοῖς πρὸ τοῦ χωρισμοῦ αὐτῶν. Τουναντίον πιθανωτέρα ἡ ὑποθέσις ὅτι ἡ ἔννοια αὕτη ἀνεπτύχθη ὕστερον ἐν τῷ βίῳ ἑκάστου λαοῦ ἐκ παραλλήλου.

(3) Σημειωτέον ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ Γῆ ἐν τῇ ἰδιότητι «θεᾶς μητρὸς» ὡς Γῆ μήτηρ δὲν εἶναι ἄγνωστος εἰς τοὺς Ἀρίους. Ἀλλὰ τὸ ὄνομα δὲν εἶναι κοινὸν ὅπως τὸ τοῦ Diauspita. Οὕτω ἡ Γῆ ἐν τῇ Σανσκριτικῇ μὲν καλεῖται Dyâvâ Prthvi=δῖα Γῆ, ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Γῆ μήτηρ ἢ Δημήτηρ, Λατ. Terra mater ἢ Tellus mater.

μᾶλλον ἢ ἧττον θεωρούμεναι πιθαναὶ κοιναὶ ὀνομασίαι θεῶν συγγενεύουσιν ἀλλήλαις διὰ τῆς ἀρχικῆς φυσικῆς σημασίας τῶν ῥιζῶν, οὐδαμῶς δὲ μαρτυροῦσι κοινήν τινα θρησκευτικὴν ἀντίληψιν ἢ λατρείαν. (Οὕτω ἐκ τῆς ῥ. Swar=λάμπειν, παράγεται τὸ Σανσκρ. Surja=ἥλιος. Ἑλλ. *Σείριος* καὶ *ἥλιος* (ἐκ τοῦ swar, swal, sal, sel) *σέλας* καὶ *σελήνη*, *Ἑλένη*. Λατ. sol. Ἐπίσης τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ τοῦ πυρὸς Agni ἐσώθη ἐν τῷ Λατ. ignis, πῦρ· ἀλλ' ἄνευ ἀναφορᾶς οὐδεμιᾶς πρὸς τὴν τοῦ πυρὸς κοινὴν λατρείαν. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ τῆς λατρείας τοῦ θείου, ἐλάχισται ὑπάρχουσι λέξεις κοινῆς ῥίζης, καὶ αὗται ἔν τισι μόνον Ἀρίαις γλώσσαις, ἀναφερόμεναι εἰς τὴν λατρείαν (1).

δ' Βίοι.

Λέξεις ἢ ῥίζαι λέξεων Ἀρίων κοιναὶ ἀναγόμεναι εἰς τὸν κυνηγετικὸν καὶ ἁλιευτικὸν βίον δὲν προσδιωρίσθησαν ἀσφαλῶς. Ὀλίγαι δὲ καὶ αἱ κοιναὶ ῥίζαι αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν ποιμενικὸν βίον. Τοιαῦται θεωροῦνται τὸ Σανσ. shtâna=μάνδρα (ἐν ταῖς συνθέσεσι τζο-shtâna (καὶ Ζενδ. gao-stâna)=βουστάσιον, Ζενδ. çtâna, Λιθ. staîne Πολων. staynia, (ἐν τῇ ἀρχ. Σλαυ. τοὐναντίον stanu σημαίνει τὸ ξενοδοχεῖον). Τοῦ *ποιμὴν* ἡ συγγένεια πρὸς τὸ Σανσκρ. pajus=φύλαξ καὶ Λιθ. pe-mu ἀμφίβολος, πλημμελὴς δὲ ἡ τοῦ Περσ. τσοβὰν πρὸς τὸ ἀρχ. Σλαυ. jupanu (τὸ ζουπάνος τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου) συνάφεια (2). Κοινὴ ῥίζα ἢ λέξις εἶναι εἰς ἱκανὰς Ἀρίας τὸ *μάρ-*

(1) Ὡς τοιαῦται λέξεις σημειοῦνται *εὐχὴ* Σανσκρ. Uh = προσέχειν τὸν νοῦν· oha =εὐσέβεια, ἀφοσίωσις. Ἀρμ. uht = εὐχή, προσκύνησις τοῦ θείου. Σανσκρ. naumi ἢ navîmi=αἰνῶ. Περσ. navâ=μελωδία. Ἑλλ. ναύω=ἱκετεύω, δέομαι.

(2) Τὴν πλημμελῆ ταύτην γνώμην ἐκφράζει ὁ Pictet (Orig. Indoeurop. 2, 61) νομίζων ὅτι ἐν τῷ Σλαυ. ζουπάν, jupan ὑπάρχει, ὅπως ἐν τῷ Περσικῷ τζο-ban, ἡ λέξις ban ἢ pan=φύλαξ, κύριος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι αἱ λέξις pan καὶ ban εὑρίσκονται ἐν ταῖς Σλαυϊκαῖς γλώσσαις δηλοῦσαι κύριον· ἀλλὰ τὸ Σλαυ. ζουπάνος, τὸ κατὰ τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Πορφυρογέννητον σημαῖνον *ἄρχοντα*, παράγεται, κατὰ τὸν Ῥῶσσον ἱστοριογράφον Νικόλαον Καραμσῖνον, ἐκ παλαιᾶς Σλαυϊκῆς λέξεως *ζοῦπα*= πολίχνη, ἐξ οὗ ζουπάνος=κύριος πολίχνης, (ζουπάνστοα=διοικητὴς χώρας). Ἀλλ' ὅπως κἂν ἔχωσι τὰ κατὰ τὸ ἔτυμον καὶ τὴν ἀρχικὴν σημασίαν τοῦ ἀρχαίου Σλαυϊκοῦ ὀνόματος ζουπὰν καὶ τὴν συγγενικὴν αὐτοῦ σχέσιν πρὸς τὸ Περσσικὸν *τσοβὰν*=ποιμὴν (τζο-ban=βοῶν φύλαξ) εἶναι πλημμελὲς ὅλως τὸ ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου Κ. Παπαρρηγοπούλου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους λεγόμενον ὅτι τὸ παρ' ἡμῖν *Τζομπάνης* =ποιμήν, τὸ παραληφθὲν ἐκ τῆς Περσικῆς διὰ τῶν Τούρκων, τὸ γνωστὸν καθ' ἅπασαν τὴν δυτικὴν Ἀσίαν ὄνομα τοῦ ποιμένος, εἶναι λείψανον Σλαυϊκὸν ἐκ τῆς προσωνυμίας

δρα Σανσκρ. mandra· ἐπίσης δὲ τὸ Περσ. angara=ποίμνιον. Ἱερν. angar=σταῦλος. Ἑλλ. ἀμέλγω, ἀμολγός. (Σανσκρ. margâmi=ἀποτρίβω). Λατ. mulgeo· ἀρχ. Γερμ. milch-u=γάλα (ἐν τῇ νεωτέρᾳ Γερμ. milch)· ἀρχ. Σλαυ. mluz-a. Λιθουαν. melz-u.

Τὸ Λατινικὸν *caseus τυρὸς* εἶναι ὁμόρριζον ἐν πλείσταις ταὐτοσήμοις Εὐρωπαϊκαῖς λέξεσιν. Ἀλλ' οὔτε ἐν τῇ Ἑλληνικῇ οὔτε ἐν ταῖς Ἀσιατικαῖς Ἀρίαις ὑπάρχει ἡ ῥίζα. Ἀμφίβολον δὲ εἶναι ἂν αἱ ὁμόρριζοι τῇ Λατ. caseus Εὐρωπαϊκαὶ λέξεις, αἱ σημαίνουσαι *τυρόν*, ἔχουσι κοινὴν καταγωγὴν πρὸς τὴν Λατινικὴν λέξιν ἢ παρήχθησαν ἁπλῶς ἐκ ταύτης.

Ἀξιοσημειώτους ἀναλογίας παρέχουσιν Ἄριαί τινες γλῶσσαι ἐν ταῖς προσηγορίαις τῶν κατοικιδίων ζώων. Οὕτω ἐν τῇ Σανσκριτικῇ ἡ ἀγελὰς καλεῖται *μήτηρ* (mata(r)) καὶ *τέκνον* ἢ *θυγάτηρ* (vatsa). Ἀνάλογον τούτου εἶναι τὸ Ἑλλ. *πόρτις*, *πόρταξ*, ὅπερ δηλοῖ *παρθένον* ἅμα δὲ καὶ *δάμαλιν* (Λατ. juvenis, junix, juvencus νεᾶνις καὶ δάμαλις). Πρὸς τούτοις ἡ Σανσκριτ. λ. τσο-τρα σημαίνουσα ποίμνιον λέγεται καὶ περὶ οἰκογενείας καὶ γενεᾶς. Καὶ τούτου μὲν δὲν ὑπάρχει ἀνάλογον ἐν ταῖς ἄλλαις Ἀρίαις γλώσσαις. Ἀλλ' ἡ σημασία, ἣν ἔχει ἐν τῇ Σανσκριτικῇ τὸ *βοῦς* ὡς *πλοῦτος* (πρβλ. ατσοτρα=ἄνευ βοός, πένης) ἔχεί τι ἀνάλογον ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς λέξεσιν *ἀβούτης*, *πολυβούτης*, *πολύρρηνος* (πρβλ. καὶ δεκάβοιος, ἑκατόμβοιος, ἑκατόμβη, πρβλ. καὶ τὰ ἐν σελ. 57 κατὰ Ἀριστοτέλην εἰρημένα «Οἶκον μὲν πρώτιστα γεννᾶν τὸν βοῦν ἀροτῆρα . . .».

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἕπεται ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ τὸν ποιμενικὸν βίον, πολλὰ συνηγοροῦσιν ὅτι οὗτος εἶχεν ἀναπτυχθῇ σπουδαίως παρὰ τοῖς Ἀρίοις πρὸ τῆς διασπορᾶς αὐτῶν ἐκ τῆς ἀρχικῆς πατρίδος· καίτοι καὶ ἐνταῦθα δὲν ἀποκλείεται ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ φυσικὴ φυλετικὴ ἰδιοφυία τῶν Ἀρίων λαῶν παρήγαγε παρ' αὐτοῖς τὸν αὐτὸν τρόπον ἀντιλήψεως ἐν ταῖς διαφόροις ἐπόψεσι τοῦ βίου καὶ ἐκ τῆς κοινότητος τῆς ἀρχικῆς γλώσσης μετὰ τὴν διασπορὰν ἐδημιούργησεν ἰδιοφυῶς παρ' ἑκάστῳ λαῷ τὰ κοινὰ δοκοῦντα γλωσσικὰ στοιχεῖα τὰ ἑρμηνεύοντα τὸν ὅλον βίον. Τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῶν λέξεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν γεωργικὸν καὶ τὸν ναυτικὸν βίον. Πολλαί εἰσι καὶ ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ αἱ λέξεις αἱ κοιναὶ εἴς τινας

τῶν Σλαύων *φυλάρχων* (ὄντων ὅθεν κτηνοτρόφων) τῆς Πελοποννήσου μεταπεσὸν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ *ποιμένος*.

ὁμοφυλίας, ἀλλ' ὀλίγαι αἱ εἰς ἁπάσας. Ἰδίως ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἡ λέξις *ἀγρὸς* (ager), ἡ κοινὴ ταῖς πολλαῖς Εὐρωπαϊκαῖς Ἀρίαις, δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ Σανσκριτικῇ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις Ἀσιατικαῖς Ἀρίαις. Ἱκανῶν δὲ λέξεων ὡς κοινῶν θεωρουμένων ἡ ταὐτότης εἶναι ἀμφίβολος. Τινὲς δὲ τοῦ γεωργικοῦ βίου ἔν τισιν Ἀρίαις (ὡς ἡ λέξις σῖτος) φαίνονται οὖσαι μὴ Ἀρίας καταγωγῆς. Οὐχ ἧττον καὶ ἐκ τῶν ἀσφαλῶς ὡς Ἀρίων ἀποδεδειγμένων κοινῶν ῥιζῶν δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ μέχρι τινὸς ὅτι παρὰ τοῖς Ἀρίοις πρὸ τοῦ χωρισμοῦ αὐτῶν εἶχεν ἀναπτυχθῇ ὁ γεωργικὸς βίος. Ἀλλ' αἱ λέξεις αἱ σημαίνουσαι τὴν *ἄμπελον* καὶ τὸν οἶνον δὲν εἶναι κοιναὶ ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς καὶ ταῖς Ἀσιατικαῖς Ἀρίαις γλώσσαις (1). Μόνον δὲ τὸ *μέθυ* τὸ σημαῖνον ἁπλῶς τὸ *ἡδὺ ποτὸν* εἶναι κοινὸν εἰς τὴν Σανσκριτικὴν καὶ εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς Ἀρίας γλώσσας (πρβλ. Σανσκρ. madh-u=ἡδὺ ποτόν, ἀρχ. Ἑλλ. μέθυ, Γερμ. mat-u (meth τὸ νέκταρ τῶν θεῶν τῆς Σκανδιναυϊκῆς μυθολογίας), ἀρχ. Σλαυ. med-u.

ε' Τέχνη.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰς βαναύσους τέχνας, ἱκανὰ ὑπάρχουσιν ὀνόματα κοινὰ ἐν τῇ *ξυλουργίᾳ*, ἐν τῇ *μεταλλουργίᾳ* καὶ ἐν τῇ *ὑφαντουργίᾳ*, ἀλλ' ἡ κοινότης εἶναι περιωρισμένη ἐν ὀλίγαις Ἀρίαις γλώσσαις. Ἄλλως δὲ τινὰ τῶν τοιούτων κοινῶν ὀνομάτων εὑρίσκονται καὶ ἐν πολλαῖς γλώσσαις μὴ Ἀρίαις, καὶ ἐτυμολογικῶς δὲ δὲν ἀποδεικνύεται ἡ Ἀρία καταγωγὴ αὐτῶν. Οὐχ ἧττον καὶ αἱ ὀλίγαι ἀναμφισβητήτως Ἀρίας ῥίζης κοιναὶ λέξεις μαρτυροῦσι μέχρι τινὸς ὅτι ἐν τῇ ξυλουργίᾳ ἰδίως καὶ τῇ μεταλλουργίᾳ εἶχε προχωρήσει ἱκανῶς παρὰ τοῖς Ἀρίοις ἡ τέχνη πρὸ τοῦ χωρισμοῦ αὐτῶν, ἐκτὸς ἐὰν ὑποτεθῇ καὶ ἐνταῦθα, ὅτι αἱ λέξεις αἱ κοιναὶ δὲν εἶναι τοιαῦται ὡς ἀνήκουσαι εἰς

(1) Τὸ *οἶνος* εἶναι κοινὸν εἰς πολλὰς Εὐρωπαϊκὰς Ἀρίας, ἀλλ' ἡ κοινότης αὕτη ὑπὸ γλωσσολογικὴν ἔποψιν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν (οἶνος) καὶ Λατ. (vinum), διότι πιθανώτατον θεωρεῖται ὅτι ἐν ταῖς ἄλλαις Εὐρωπαϊκαῖς παρελήφθη ἐκ τῆς Λατινικῆς. Ἐκ τῶν Ἀσιατικῶν Ἀρίων ἔχει τὴν λέξιν μόνη ἡ Ἀρμενικὴ (gini), ὡς δὲ φαίνεται, καὶ αἱ ἀρχαῖαι Ἄριαι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ αἱ συγγενεῖς ταύταις Ἄριαι γλῶσσαι λαῶν τινων παρὰ τὸν Καύκασον (πρβλ. τὸ Γεωργιανὸν gwino, τὸ Μιγγρελιανὸν gwini). Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐν γλώσσαις τισὶ μὴ Ἀρίαις φαίνεται ὑπάρχουσα ἡ λέξις (πρβλ. τὸ Αἰθιοπικὸν vaïn, τὸ Ἑβραϊκὸν yaïn) ὑπέθεσάν τινες ὅτι αὕτη δὲν εἶναι Ἀρία, ἀλλ' ἔχει ἀρχὴν Σημιτικήν.

τὴν ἀρχικὴν Ἀρίαν, ἀλλ' ὅτι ἀπὸ κοινῶν ῥιζῶν ἐδημιουργήθησαν ὁμοιομόρφως κατὰ τὴν κοινὴν τῶν Ἀρίων γλωσσῶν περὶ τὴν δημιουργίαν τῶν λέξεων ἰδιοφυίαν.

Ὡς πρὸς τὰς τέχνας δὲ τὰς καλὰς ὀλίγαι μόναι λέξεις σημαίνουσαι ὄργανα μουσικῆς θεωροῦνται κοιναὶ εἴς τινας Ἀρίας ὁμοφυλίας. Ἀλλὰ καὶ τῶν ὀλίγων τούτων λέξεων τὸ ἔτυμον δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἐγνωσμένον, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ ἡ κοινότης αὐτῶν δὲν εἶναι ἀσφαλῶς ἀποδεδειγμένη.

ς' Ψυχικὸς καὶ πνευματικὸς βίος.

Πλείστων λέξεων ἀναφερομένων εἰς τὸν ψυχικὸν καὶ πνευματικὸν βίον ἐν πολλαῖς Ἀρίαις ἡ ῥίζα εἶναι κοινή. Ἀλλὰ τὸ κοινὸν τῶν ῥιζῶν δὲν ἀποδεικνύει καὶ ἐνταῦθα ἐν πᾶσιν ἀσφαλῶς ὅτι οἱ Ἄριοι πρὸ τοῦ χωρισμοῦ αὐτῶν εἶχον φθάσει εἰς βαθμὸν πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐνεργείας τὸν ἐκδηλούμενον ἐν ταῖς ἐννοίαις, ἃς παριστῶσιν αἱ λέξεις αἱ ἐκ τῶν κοινῶν ῥιζῶν ὁμοιομόρφως ἐν διαφόροις Ἀρίαις γλώσσαις ἐσχηματισμέναι. Διότι ἡ ἀρχικὴ σημασία τῶν κοινῶν ῥιζῶν εἶναι μᾶλλον φυσική· ἡ δὲ ἐκ τῆς φυσικῆς ἐννοίας εἰς ἠθικὴν ἀνάλογος ἐν πολλαῖς Ἀρίαις μετάστασις τῆς σημασίας μαρτυρεῖ μᾶλλον τὴν ὑπάρχουσαν ἀναλογίαν ἐν τῇ πνευματικῇ καὶ ἰδιοφυεῖ ἀναπτύξει τῶν Ἀρίων λαῶν ἢ κοινὸν πνευματικὸν βίον ἐν ἀρχῇ κοινῶς παρὰ πᾶσι καὶ συγχρόνως ἀναπτυχθέντα. Οὕτω ἐκ τῆς ῥίζης *ar* = φυσᾶν, παράγονται αἱ λέξεις *ἄνεμος* (Ἑλλ.), *anilu* (Σανσκρ. = ἄνεμος), animus anima (Λατ. = ψυχή), anam (Ἰερν. = ψυχή). Ἐπίσης ἐκ τῆς ῥ. man προῆλθον manyé (Σανσ.) = διανοοῦμαι) manas (Σανσ. = ψυχὴ καὶ νοῦς)· Ἑλλ. μένος, μῆνις, μαίνομαι, μανία, μάντις, εὐμενής, δυσμενής, μνάνω, μνήμη, Λατ. memor, memini Ἰερν. muinim = διδάσκω. Ἐκ τῆς ῥ. *med* Σανσκρ. mâdas = νοῦς καὶ γνῶσις, Ἑλλ. μῆδος, μήδομαι. Λατ. Medeor, meditor modus· Ἀρμεν. mid = νοῦς, midem = νοῶ. Εἶναι λίαν ἀξιοσημείωτα καὶ τὰ κατὰ τὴν κοινὴν Ἀρίαν ῥίζ. Fid, vid. Ἡ ἀρχικὴ φυσικὴ σημασία τῆς ῥίζης ταύτης, ὡς μαρτυρεῖ τὸ Ἑλλ. εἶδον, εἴδομαι, εἶδος, τὸ Λατ. video = ὁρῶ, τὸ Σλαυ. vid-é-ti = ὁρᾷν, εἶναι τὸ ὁρᾷν, αἰσθάνεσθαι διὰ τῆς ὁράσεως· ἐντεῦθεν δὲ φυσικῶς καὶ λογικῶς προῆλθεν ἡ πνευματικωτέρα ἔννοια τῆς ῥ. ἡ τοῦ *εἰδέναι* καὶ ἐπίστασθαι. Καὶ ὅμως ἡ ῥίζα

αὕτη ἐν μὲν τῇ Γοτθ. (vit-an = ὁρᾶν, vaït = οἶδα, γινώσκω), καὶ τῇ ἀρχ. Σλαυ. (vid-é-ti = ὁρᾶν. ved-e-ti = εἰδέναι) ἔχει ἀμφοτέρας τὰς σημασίας ὡς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ· ἐν δὲ τῇ Σανσκριτικῇ, τῇ ἀρχαιοτάτῃ θεωρουμένῃ, παραδόξως διετήρησε μόνην τὴν δευτέραν, τὴν τοῦ εἰδέναι (ved-mi = οἶδα, veda = σοφός, Veda-s = Βέδας, ἱερὰ βίβλος, βίβλος γνώσεως, ἴδ. καὶ σελ. 3), ἀπολέσασα τὴν ἀρχικὴν φυσικὴν ἔννοιαν τῆς ὁράσεως. Ἐν τῇ Λατινικῇ δὲ διετήρησε μόνον τὴν φυσικὴν σημασίαν τοῦ ὁρᾶν, χωρὶς νὰ προσλάβῃ τὴν πνευματικωτέραν ἔννοιαν τοῦ εἰδέναι. Ἐκ τῆς ῥίζης vel, vol παράγονται Ἑλλ. βούλομαι. Λατ. volo. Γοτθ. wiljan. Λιτ. vel-jiu = εὔχομαι· ἀρχ. Σλαυ. vol-ja = θέλησις.

Λέξεις ὁμόῤῥιζοι δηλοῦσαι τὴν ἠθικὴν ἔννοιαν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ, δικαίου ἢ ἀδίκου δὲν ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς Ἀρίαις. Αἱ πρὸς ταῦτα ἀναφερόμεναι κοιναὶ ῥίζαι ἔχουσιν ἔννοιαν ὅλως φυσικήν.

ζ' Ὀνόματα Ἀριθμητικά.

Εἰς τὰ ὀνόματα τὰ πνευματικὴν ἀνάπτυξιν δηλοῦντα ἀνάγονται καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἀριθμῶν. Ταῦτα δὲ εἶναι κοινὰ ταῖς πλείσταις τῶν Ἀρίων, τινὰ δὲ καὶ ἁπάσαις, ἀλλὰ μέχρι τοῦ ἀριθμοῦ *ἑκατόν*. Πέρα τοῦ ἀριθμοῦ τούτου τὰ ὀνόματα διαφέρουσιν ἀλλήλων(1). Ἀλλ' ἐντεῦθεν οὐδαμῶς ἀκολουθεῖ ὅτι οἱ Ἄριοι πρὸ τοῦ χωρισμοῦ αὐτῶν μόνον μέχρι *ἑκατὸν* ἠδύναντο νὰ μετρῶσι, διότι εἶναι φανερὸν ὅτι ἔχοντες ἅπαξ τὸν ἀριθμὸν *ἑκατὸν* ἠδύναντο νὰ μετρῶσιν ἐπέκεινα τούτου προσθέτοντες εἰς αὐτὸν τοὺς μέχρι ἑκατὸν ἢ καὶ πολλαπλασιάζοντες αὐτὸν διὰ τῶν αὐτῶν ἀριθμῶν.

η' Αἱ τοῦ χρόνου διαιρέσεις.

Στοιχεῖα τινὰ οὐχὶ γνώσεων, ἀλλὰ παρατηρήσεων εἰς τὰ οὐράνια

(1) Τὸ *ἑκατὸν* εἶναι κοινὸν εἰς τὴν Σανσκριτικὴν (çatam) Ζενδικὴν (çatem) Λατ. (centum) Ἑλλ. (ἑ-κατόν) ἴσως δὲ καὶ εἰς τὸ Λιθ. (szimtas) καὶ ἀρχ. Σλαυ. (suto). Ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς *χίλια* εἶναι ὅλως μεμονωμένος ἐν τῇ Ἑλληνικῇ, ἐν οὐδεμιᾷ ἑτέρᾳ Ἀρίᾳ εὑρισκομένης ὁμορρίζου λέξεως. Τῷ Σανσκριτικῷ sahesra = χίλιοι εἶναι ὁμόῤῥιζον τὸ Ζενδ. hazanhra. Τὸ Λατ. mille εὑρίσκεται καὶ ἐν ταῖς Κελτικαῖς (Ἱερν. mile, Κυμρ. mil). Τὸ δὲ Γοτθ. thusundi (Γερμ. tausend) ἔχει τὸ ἀνάλογον ἐν τῇ ἀρχ. Σλαυ. tyseshta καὶ τῇ Λιτ. tukstantis).

φαινόμενα χάριν τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ χρόνου γενομένων, φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον παρὰ τοῖς Ἀρίοις πρὸ τοῦ χωρισμοῦ αὐτῶν. Τοῦτο μαρτυρεῖται ἐκ τῆς παρὰ πολλοῖς Ἀρίοις κοινότητος τῶν ὀνομάτων τοῦ ἡλίου, σελήνης, ἀστέρων, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐκ τοῦ κοινοῦ ὀνόματος τῆς σελήνης καὶ μάλιστα τοῦ *μηνὸς* καὶ τῆς ἀρχικῆς αὐτοῦ σημασίας. Ἡ ἀρχικὴ σημασία τοῦ ὀνόματος τούτου (Σανσκρ. mâsa. Ζενδ. maonh. Νεοπερσ. mah. Ἑλλ. μήνη, μήν. Λατ. mensis. Ἀρμ. amis. Ἱερν. mis. Κιμρ. mis. ἀρχ. Σλαυ. mesetzi. Λατ. menu. Γοτθ. mêne) εἶναι *μέτρον* (ἐκ τῆς ῥίζης Σανσκρ. mâ = μετρεῖν). Ἀλλὰ πλὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ *μηνὸς* οὐδὲν ὑπῆρχεν ἕτερον ὄνομα τοῦ ἔτους ἢ τῆς ἡμέρας ἢ τῶν διαιρέσεων τῆς ἡμέρας (πρωίας, ἑσπέρας) κοινὸν πᾶσι τοῖς Ἀρίοις ἢ πολλοῖς Ἀρίοις ὁμοῦ. Πάντες δ' οἱ ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ γενόμενοι συνδυασμοὶ εἶναι ἐν πολλοῖς ἐπισφαλεῖς. Μόνον αἱ τοῦ ἔτους διαιρέσεις φέρουσιν ἔν τισιν Ἀρίαις κοινὰ ὀνόματα, ἀλλ' ἡ ταιαύτη κοινότης περιορίζεται μόνον εἰς τὰ τοῦ χειμῶνος καὶ ἔαρος. Οὕτω τὸ Ἑλλ. *χειμὼν* ἐν τῇ Ζενδικῇ εἶναι zim, zima Λατ. hiems ἀρχ. Σλαυ. zima. Λιθ. zema (1). Τὸ Ζενδ. vahara (Σανσκρ. vasanta). Νεοπερσ. *bahar* ἐγένετο ἐν τῷ Ἑλλ. ἔαρ. Λατ. ver, Λιτ. vasara· ἀρχ. Σκανδ. vaar (2). Τὰ ὀνόματα τῶν τεσσάρων μερῶν τοῦ ὁρίζοντος (Ἀνατολή, Δύσις, Νότος ἢ Μεσημβρία, Βορρᾶς) δὲν εἶναι κοινὰ οὔτ' ἔχουσι ἀναλογίαν τινὰ ἐν τῇ σημασίᾳ αὐτῶν. Οἱ ὑπὸ τοῦ Pictet (III σελ. 222) γενόμενοι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ συνδυασμοὶ πρὸς συνάφειαν Κελτικῶν καὶ Λεττοσλαυικῶν λέξεων πρὸς Σανσκριτικὰς εἰσὶ λίαν ἐπισφαλεῖς. Τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τῶν ὀνομάτων ἀστερισμῶν τινων, ἐν οἷς ὁ Pictet ἐζήτησε νὰ εὕρῃ συνάφειαν διαφόρων Ἀρίων λέξεων (II. σελ. 325).

(1) Ἐν τῇ Σανσκριτ. δὲν ὑπάρχει λέξις ἐκ τῆς ῥ. ταύτης σημαίνουσα *χειμῶνα*. Ἡ ὁμόρριζος Σαν. λ. *himas* σημαίνει ἁπλῶς χιόνα. Εἶναι δέ, καθὰ παρατηρεῖ ὁ Σπῖγελ, (Ar. Z' σελ.21) λίαν ἀξιοσημείωτον, ὅτι ἡ λέξις himas ἡ σημαίνουσα χιόνα καὶ οὖσα ὁμόρρ. τῷ χειμών, δὲν σημαίνει μὲν χειμῶνα ἐν τῇ Σανσκριτικῇ, ἀλλὰ *χρόνον* καθόλου. « Τὸ τοιοῦτον, λέγει ὁ Σπῖγελ, ἐθεωρήθη παράδοξον, διότι ἡ κατὰ χειμῶνα χρονολογία δὲν δύναται νὰ λάβῃ ἀρχὴν ἐν τῇ θερμῇ Ἰνδικῇ, καθίστησι δὲ πιθανὴν τὴν εἰκασίαν, ὅτι οἱ Ἰνδοὶ τὸ ἔθος τοῦτο μετήνεγκον εἰς τὴν νέαν χώραν αὐτῶν ἐκ τῆς ψυχροτέρας χώρας, ἐν ᾗ ᾤκουν πρότερον ».

(2) Κοινὰ ὀνόματα θέρους ἔχουσι μόνον αἱ Γερμανικαὶ γλῶσσαι (ἀρχαία Σκανδιναυϊκὴ sumar Γερμ. sommer) καὶ ἡ Ἀρμ. amar. Τὴν ῥ. τοῦ ὀνόματος τούτου ἐζήτησάν τινες εἰς τὸ Σανσκρ. sama = ἔτος καὶ ἐν τῷ ham = τοῦ Ζενδαβέστα (Spiegel Ar. Z' σελ. 23).

Τοιαῦτα ἐν κεφαλαίῳ τὰ ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν Ἀρίων γλωσσῶν ἐξαγόμενα περὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους σχέσεως καὶ τῆς ἀρχικῆς ἑνότητος τῶν Ἀρίων λαῶν συμπεράσματα. Ἀλλὰ πλὴν τῶν μνημονευθέντων ἤδη ὀνομάτων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ διάφορα στοιχεῖα τοῦ ἱστορικοῦ βίου, δὲν ὑπάρχουσιν ἆρα ἄλλα ὀνόματα κοινὰ καταγωγὴν κοινὴν τῶν λαῶν τούτων δεικνύοντα, ὀνόματα δηλονότι φυλετικὰ κοινὰ εἰς ἅπασαν τὴν Ἀρίαν φυλὴν ἢ εἰς πολλὰς ὁμοῦ ὁμοφυλίας, ἢ ὀνόματα ἰδιαιτέρων τινῶν Ἀρίων λαῶν γνωστὰ ἐν πάσαις ἢ ἐν πολλαῖς Ἀρίαις; Ἀπέναντι τῆς οὕτω προβαλλομένης ἐρωτήσεως τὸ πρῶτον, ὅπερ ἐπέρχεται ἡμῖν νὰ ἐξετάσωμεν, εἶναι αὐτὸ τὸ ὄνομα *Ἄριοι*.

Τὸ ὄνομα Ἄριοι (Arya). — Τὸ ὄνομα τοῦτο σημαῖνον ἐν τῇ Σανσκριτικῇ κυριολεκτικῶς τὸ *πιστός*, *ἀφωσιωμένος*, εἶτα δὲ τὸ *ἐξαίρετος*, *ἀγαθός*, *εὐγενὴς* εἶναι τὸ ἐθνικὸν ὄνομα τῶν Ἀρίων, ἐξ οὗ καὶ ἡ χώρα αὐτῶν ἡ ἀρχαιοτάτη ἐν τῇ Ἰνδικῇ καλεῖται Aryavarta (Ἀρίων κύκλος, περιοχή, Arya dessa = Ἀρίων χώρα) (1). Τὸ αὐτὸ ὄνομα μετὰ περιωρισμένης ἐθνικῆς σημασίας ὑπῆρχεν ἐκπαλαι καὶ ἐν τῇ *Ἀριανῇ* ἢ Ἰράν, ὡς μαρτυρεῖ τὸ ἀπὸ Ζενδαβέστα γνωστὸν τοπικὸν ὄνομα *Ἀϊρανὲμ βαίγιο* (2) καὶ τὸ ὕστερον παρὰ Πέρσαις Aryana ksatra = κράτος Ἀρίων. Καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησι δὲ συγγραφεῦσι πολλαχῶς μνημονεύεται τὸ ὄνομα Ἄριοι καὶ Ἀριανὴ προκειμένου περὶ τοῦ Ἰράν. Καθ' Ἡρόδοτον (Ζ' 62) τὸ ἀρχαιότερον ὄνομα τῶν Μήδων ἦτο *Ἄριοι* (3), Ἀριανὴ δ' ἐκλήθη ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου ἡ μεγάλη ἐκ τῶν χωρῶν τοῦ Ἰρανικοῦ ὀροπεδίου σχηματισθεῖσα σατραπεία. Τὸ γεγονὸς δ' ὅτι μέχρι σήμερον οἱ Πέρ-

(1) Ἀκολούθως τὸ ὄνομα διεδόθη καὶ εἰς τὰ ἔνδον τῆς Ἰνδικῆς, εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων *Ἀριακήν*, Σανσκριτιστὶ Arya-ka, καλουμένην χώραν.

(2) Ἡ ἀρχικὴ σημασία τοῦ Ἰνδικοῦ arya δὲν εἶναι ἔτι σαφῶς γνωστή. Ἐν Ριγβέδᾳ (ὅπερ ἐστὶ τὸ ἀρχαιότατον τῶν Βέδα καὶ τὸ ἀρχαιότατον ἐν γένει μνημεῖον τῆς Ἰνδικῆς καὶ πάσης καθόλου Ἀρίας φιλολογίας) arya σημαίνει μὲν τὸ εὐάρεστος, φιλόφρων, εὐσεβής, ἀλλ' εἶναι ἐνταυτῷ καὶ ἐπίθετον τοῦ Ἴνδρα καὶ τῶν ἄλλων θεῶν, σημαῖνον περίπου τοῦθ' ὅπερ καὶ τὸ Ὁμηρικὸν *δῖος*. Βραδύτερον, μετὰ τὴν πρόοδον τῶν Ἀρίων πρὸς τὸν Γάγγην, οἱ Arya ἀντιτίθενται πρὸς τοὺς *Σούδρας* (τὴν τάξιν τῶν πενεστῶν ἢ χειρωνάκτων, τὴν ὑποταχθεῖσαν εἰς τοὺς Arya). Σαφεστέραν τοπογραφικὴν καὶ ἐθνογραφικὴν σημασίαν ἔχει τὸ ὄνομα ἐν τῷ Ἰρανικῷ ὀροπεδίῳ, ἀφοῦ πλὴν τοῦ Airanem vaejo, τοῦ Ἀβέστα καὶ βραδύτερον παρὰ τοῖς Πέρσαις ἦτο ἐν χρήσει τὸ Aryana ksatra (Ἀριανὸν κράτος)· ἴδ. Spiegel. Ar. Z' σελ. 103.

(3) Ἀλλ' ἡ χώρα Ἀρεία (καὶ Ἀρία καλουμένη, νῦν Χεράτ) οὐδεμίαν ἔχει συγγένειαν πρὸς τὸ Arya καὶ Ἀριανή, ἀλλ' εἶναι κακῶς ἐξελληνισμένος τύπος τοῦ Haraiva.

σαι τὸ ὄνομα *Ἰρὰν* θεωροῦσιν ὡς ἐθνικὸν καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Περσίας προσωνυμεῖται «βασιλεὺς βασιλέων τοῦ Ἰράν», μαρτυρεῖ τὴν μεγάλην διάδοσιν καὶ ἐπικράτησιν αὐτοῦ ἐν τῷ Ἀριανῷ ὀροπεδίῳ. Ἄλλως τε τὸ Arya ἀποτελεῖ καὶ τὸ πρῶτον συνθετικὸν πολλῶν Μηδοπερσικῶν ὀνομάτων (Ἀριάμνης, Ἀριαράμνης, Ἀριοβαρζάνης). Οὕτω ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς Ἀρίοις λαοῖς ἀπὸ τῆς Ἰνδικῆς μέχρι τοῦ Τίγρητος τὸ Arya εἶναι τρόπον τινὰ ὄνομα ἐθνικόν. Ἀλλ' οὐχ οὕτω συμβαίνει ἐντεῦθεν τῆς Ἀριανῆς. Ἐν τῷ Ἀρμενικῷ ὀροπεδίῳ, ἔνθα πρὸς τοῖς Τουρανικοῖς ᾤκουν καὶ Ἄριοι λαοί, οὐδὲν αὐτοῦ ἴχνος ἐτηρήθη. Ἐπίσης δὲ οὔτε ἐν ταῖς περὶ τὸν Καύκασον χώραις (1) οὔτε ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ οὔτε ἐν Ἑλλάδι διεσώθη ἴχνος τοῦ ὀνόματος (2). Ὁμοίως ἄγνωστον τὸ ὄνομα ἐν Ἰταλίᾳ. Ἐν τοῖς Γερμανικοῖς λαοῖς μνημονεύονται ὀνόματά τινα ἀνδρῶν ὑπομιμνήσκοντα τὸ Ἄριος (Ἀριόβιστος, Ἀριοβίνδης) χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἦναι βέβαιον ἂν ἐν τοῖς ὀνόμασι τούτοις ὑπάρχει πράγματι τὸ Ἄριος. Οὐχὶ μετὰ πλείονος ἐπιτυχίας ἐζήτησαν νὰ εὕρωσι τὸ ὄνομα ἐν ταῖς Κελτικαῖς γλώσσαις. Ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Ἰερνίων ἤτοι ἀρχαίων Ἰρλανδῶν Ἔρ ἢ Ἴρ εἶναι αὐτὸ τὸ Arya δὲν φαίνεται λίαν πιθανόν (3).

Ἐκ τῶν εἰρημένων νοεῖται ὅτι τὸ Arya ἐκτὸς τῆς Ἰνδικῆς καὶ τοῦ Ἀριανοῦ ὀροπεδίου ἦτο σχεδὸν ἄγνωστον παρὰ τοῖς Ἰνδογερμανικοῖς λαοῖς καὶ κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς γνώρισμα τῆς ἑνότητος καὶ ὡς λείψανον τῆς κοινῆς ὀνομασίας τῆς ὅλης Ἰνδογερμανικῆς φυλῆς Καὶ ὅμως τὸ Ἄριος εἶναι τὸ μόνον ὄνομα, ὅπερ εἶναι κοινὸν τοῖς Ἀρίοις τοῦ Ἰρὰν καὶ τῆς Ἰνδικῆς· πλὴν τού-

(1) Ἐνόμισάν τινες ὅτι ἐν τῷ λαῷ τῶν Ἴρ (Ἴρον, τῶν ἄλλως Ὀσσετῶν καλουμένων), τῷ οἰκοῦντι ἐν Καυκάσῳ, ἀνεῦρον τὸ Ἄριος.

(2) Ἀμφίβολον εἶναι καὶ ἂν τὸ Ἑλληνικὸν ἐπίθετον ἀρείων, ἄριστος (πρβλ. καὶ τὰ ἐκ τοῦ αρι- σύνθετα ἀρίφρων, ἀρίγνωστος κτλ.) ἔχωσί τινα σχέσιν πρὸς τὸ *arya*.

(3) Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (Ε' 32) τὴν Ἰρλανδίαν καλεῖ Ἶριν. Τὸ δ' ὄνομα τοῦτο συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὰ νῦν Iren, Ir-land, ὡς καλοῦσιν οἱ Γερμανοὶ τὸν λαὸν καὶ τὴν χώραν τῆς Ἰρλανδίας. Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι τούτῳ ἐζήτησαν νὰ εὕρωσι, κατ' ἀναλογίαν τῶν Ἴρ τοῦ Καυκάσου, τὸ Arya. Ἀλλ' ἡ Ἰρλανδία ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἤδη ὀνομάζεται Ἰέρνη, Ἰουερνία δὲ παρὰ Πτολεμαίῳ. Ὁ τύπος δὲ οὗτος φαίνεται συνάδων καὶ πρὸς τὸ ἐγχώριον Erin (γενικὴ Erinn). Οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ παρετυμολογίαν πάντως ἐποίησαν τὸ ὄνομα Hibernia (ἐκ τοῦ Hibernus = χειμερινός). Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ τὰ ἀρχαῖα Γερμ. ὀνόματα Ira, Ire, Ira-land σημαίνουσι χειμερινός, χειμερινὴ χώρα. Βραδύτερον κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους εὑρίσκεται καὶ τὸ Hiberio. Ἀλλ' οὔτε ἐν τῷ Ἰέρνη καὶ Ἰουερνία, οὔτε ἐν τῷ Erin δύναται νὰ εἰκάσῃ τις ἀσφαλῶς συνάφειάν τινα πρὸς τὸ Arya.

του οὐδὲν ἕτερον ὑπάρχει κοινὸν οὐδ' αὐτοῖς τοῖς ἀνατολικοῖς Ἀρίοις.

Βάρβαροι. Νάρικα.—Ὅπως οὐδὲν παρὰ τοῖς διαφόροις Ἀρίοις λαοῖς ἐσώθη ὄνομα κοινὸν μαρτυροῦν τὴν συνείδησιν τῆς ἀρχικῆς κοινῆς καταγωγῆς, οὕτω οὐδὲν ἐσώθη ὄνομα ὑπὸ ἀρνητικὴν ἔποψιν δηλωτικὸν τῆς ἑνότητος τῶν Ἀρίων, ὄνομα δηλονότι σημαῖνον τοὺς μὴ Ἀρίους, τοὺς βαρβάρους τρόπον τινά. Ἀφοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τοῦ Ὁμήρου ἔτι διὰ τὸ «μηδ' Ἕλληνάς πω ἀντίπαλον (πρὸς τὸ βάρβαρον) εἰς ἓν ὄνομα ἀποκεκρίσθαι» δὲν ἦτο ἐν χρήσει τὸ *βάρβαρος*, θὰ ἦτο λίαν τολμηρὸν καὶ ἄτοπον νὰ ζητήσῃ τις ἐκ τῶν προτέρων ἐν ταῖς Ἀρίαις γλώσσαις ὄνομα δηλοῦν τὸν μὴ *Ἄριον* ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ *βαρβάρου*. Καὶ ὅμως ἐγένοντό τινες ἀπόπειραι πρὸς εὕρεσιν τοιούτου ὀνόματος. Οὕτως ἐζήτησαν νὰ εὕρωσι συνάφειαν μεταξὺ τοῦ Σανσκριτικοῦ varvara, δηλοῦντος τὸν εὐτελῆ, τὸν ἄνθρωπον τῆς ὑποδεεστέρας τάξεως, καὶ τοῦ Ἑλληνολατινικοῦ *βάρβαρος*. Ἀλλὰ πᾶσα προσέγγισις μεταξὺ τῶν δύο ὀνομάτων ἠμφισβητήθη εὐλόγως ὑπὸ τῶν σπουδαιοτέρων γλωσσολόγων(1). Σπουδαιοτέραν σημασίαν ἤθελεν ἔχει τὸ ὄνομα *Νάρικα* = μὴ Ἄριος, ἐὰν ἦτο διαδεδομένον παρὰ πολλοῖς Ἀρίοις λαοῖς. Ἀλλὰ τὸ Νάρικα ἐδόθη ὑπὸ τῶν Ἰνδῶν μόνον εἰς τοὺς μὴ Ἀρίους λαοὺς τοῦ Βελουχιστάν, τοὺς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἤδη Αἰθίοπας καλουμένους (ἴδ. σελ. 341).

(1) Ὡς μόνη συγγένεια μεταξὺ τῶν δύο ὀνομάτων δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐν ἀμφοτέροις παρατηρουμένη *ὀνοματοποιΐα*. Ὁ Στράβων εὐλόγως φρονεῖ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν *βάρβαρος* προῆλθεν ἐξ ὀνοματοποιΐας καὶ ὅτι τὸ Ὁμηρικὸν *βαρβαρόφωνος* προηγήθη τοῦ *βάρβαρος*. Ἐκ τῆς φωνῆς δηλαδὴ *βαρβαρ* (Κᾶρες βαρβαρόφωνοι. Ἰλ. Β 867, πρβλ. Ἀρμ. barbarem = λαλῶ) προῆλθε τὸ ὄνομα τῶν *βαρβάρων* λαῶν. Ἐν τῇ Ἰνδικῇ οἱ Ἄριοι Ἰνδοὶ ἐκάλουν *Mletheha* (ἤτοι ἀνάρθρως, συγκεχυμένως λαλοῦντας) τοὺς λαοὺς τοὺς μὴ λαλοῦντας τὴν Σανσκριτικήν. Ἐκ τοῦ ὀνόματος δὲ τούτου εἰκάζουσί τινες ὅτι προῆλθε τὸ Walh, Welsch, δι' οὗ οἱ Γερμανοὶ ἐδήλουν τοὺς μὴ Γερμανικοὺς λαούς (τοὺς Λατινικούς, ἐντεῦθεν πιθανώτατα καὶ τὸ ὄνομα τῶν *Βλάχων*) κατ' ἀντίθεσιν τῶν *Deutsche* (Deuten = δηλοῦν) τῶν λαλούντων καθαρῶς. Οἱ Σλαῦοι ἐκάλουν τοὺς Γερμανοὺς *Νεμίτζκι* = ἀφώνους, ἀγλώσσους κατ' ἀντίθεσιν τῶν καθαρῶς λαλούντων *Σλαύων* (Slovo = λόγος). Παρ' Ἑβραίοις τὸ *λαὲγ* ἢ *λαὲζ*, σημαῖνον κυριολεκτικῶς τὸν τραυλίζοντα, ἐδήλου τὸν βάρβαρον. Οἱ Ἄραβες τοὺς ξένους λαούς, ἰδίως τοὺς Πέρσας, τοὺς μὴ λαλοῦντας Ἀραβιστὶ ἐκάλεσαν *ἀδζέμ* (ἐξ οὗ Ἀδζεμιστὰν = Περσία) ὅθεν καὶ τὸ παρ' ἡμῖν διὰ τῆς Τουρκικῆς παραληφθὲν ἀδζεμὶς = ἄπειρος. Δηλοῖ δὲ τὸ ὄνομα ἀδζὲμ τὸν λαλοῦντα συγκεχυμένως ἢ τὸν ἄφωνον. Ἐν γένει δὲ ἡ ἀρχὴ τοῦ *βάρβαρος* καὶ τῶν ἀναλόγου σημασίας ὀνομάτων ἀναφέρεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν οὐχὶ εἰς τὸν βίον τῶν *ξένων* λαῶν, ἀλλ' εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν.

Ἰαυάν. — Τρίτον ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἐπειράθησαν νὰ ἑρμηνεύσωσιν ὡς ἀρχαῖον Ἄριον ὄνομα γενικὴν ἔχον σημασίαν εἶναι τὸ *Ἰαυὰν* (Ἴων;). Ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις Ἰνδικοῖς ποιήμασι καὶ ἐν τῇ βίβλῳ τοῦ Μανοῦ *Ἰαυὰν* καλοῦνται οἱ δυτικοί. Ἐντεῦθεν λαβόντες ἀφορμὴν ὑπέθεσάν τινες ὅτι τὸ ὄνομα ἐδόθη γενικῶς ἀπὸ τῶν Ἀρίων Ἰνδῶν εἰς πάντας τοὺς δυτικώτερον οἰκοῦντας Ἀρίους καὶ ὅτι τὸ ὄνομα ἸάϜων (Ἰαυάν, ὡς καλοῦνται οἱ Ἕλληνες ἐν τῇ Ἰνδικῇ) ἦτο ἐν ἀρχῇ ὄνομα κοινὸν πάντων τῶν δυτικῶν Ἀρίων, περιωρίσθη δ' ὕστερον εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἀλλὰ τὸ ἀρχαῖον τοῦτο Ἰνδικὸν ὄνομα οὐδεμίαν φαίνεται ὅτι εἶχε σχέσιν πρὸς τὸ *Ἴων*. Τὸ δὲ ὄνομα Ἰαυὰν τὸ σημαῖνον τοὺς Ἕλληνας εἶναι μεταγενέστερον ἐπὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐν τοῖς μετ' αὐτὸν χρόνοις γενόμενον γνωστὸν ἐν τῇ Ἰνδικῇ καὶ ληφθὲν ἐκ τοῦ Περσικοῦ Ἰουνὰν (Ἴωνες. Jun = an πληθυντικὸν τοῦ Ἴων. Περσιστί). Πιθανῶς δὲ οἱ Ἰνδοὶ συνέχεον τὸ Περσικὸν Ἰουνὰν πρὸς τὸ Ἰνδικὸν Ἰαυὰν τὸ σημαῖνον τοὺς δυτικούς. Ἀλλ' εἶναι ἐπίσης πιθανὸν ὅτι τὸ Ἰνδικὸν ὄνομα (Ἰαυὰν) τὸ σημαῖνον *Ἕλλην* εἶναι αὐτὸ τὸ ἐν τῇ Γενέσει ἀναφερόμενον Ἰαυὰν ἢ κατὰ Ο' Ἰώυαν (Junani τῶν Αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν, Juna τῶν Βαβυλωνιακῶν;), ὅπερ, ὡς φαίνεται, διδόμενον ὑπὸ τῶν Ἀσιανῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐγένετο γνωστὸν καὶ ἐν τῇ Ἰνδικῇ χωρὶς νὰ ἔχῃ σχέσιν οἱανδήποτε πρὸς τὸ Ἰνδικὸν Ἰαυὰν = δυτικός. Ὁπωσδήποτε πᾶσα συνάφεια μεταξὺ τοῦ Ἑβραϊκοῦ Ἰαυὰν καὶ τοῦ Ἰνδικοῦ Ἰαυὰν (= δυτικὸς) πρέπει νὰ θεωρηθῇ λίαν ἀμφίβολος καὶ οὐδαμῶς μαρτυροῦσα τὴν ὕπαρξιν κοινοῦ Ἀρίου ὀνόματος πρὸς διάκρισιν τῶν ἀνατολικῶν ἀπὸ τῶν δυτικῶν Ἀρίων.

Ἀλλ' ὅ,τι διὰ κοινῶν ἐθνικῶν, ἢ ἱστορικῶν καθόλου ὀνομάτων δὲν κατωρθώθη ν' ἀποδειχθῇ, ἀποδείκνυται μέχρι τινὸς ἐν ταῖς ἀρχαίαις κοιναῖς μυθικαῖς παραδόσεσι ταῖς ἀναφερομέναις εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ἐκ τῶν τοιούτων κοινῶν παραδόσεων σπουδαιότεραι εἶναι:

Α' Ἡ παράδοσις ἡ περὶ κατακλυσμοῦ. — Αἱ περὶ κατακλυσμοῦ παραδόσεις δὲν εἶναι κοιναὶ πᾶσι τοῖς Ἀρίοις λαοῖς, ἀλλὰ τοῖς Ἰνδοῖς καὶ τοῖς Ἕλλησιν· ἔχουσι δ' αἱ παραδόσεις αὗται μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰς Σημιτικάς. Αἱ Ἰνδικαὶ περὶ κατακλυσμοῦ παραδόσεις εἶναι διτταί: ἡ μὲν ἀρχαιοτέρα ἡ ἀναφερομένη ἐν Μαχαβαράτᾳ καὶ διηγουμένη περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ γενομένου ἐπὶ τοῦ

Μανοῦ, τοῦ πρώτου ἐπὶ γῆς ἀνθρώπου· ἡ δὲ δευτέρα ἡ μνημονευομένη ἐν τῷ «Θεσπεσίῳ Μέλει», («Bagavat Gita, Βαγαβὰτ Ζίτα») καὶ ἀναγομένη εἰς τοὺς χρόνους τοῦ βασιλέως Σανταβαράτα. Αἱ ἐν ἀμφοτέραις ταῖς παραδόσεσι λεπτομέρειαι, περὶ ὧν μόνον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ἰνδιῶν δύναται νὰ γείνῃ λόγος, οὐδὲν περιέχουσιν ἄξιον λόγου ἀναφερόμενον πρὸς τὸ ἐπασχολοῦν ἡμᾶς ζήτημα· ἄξιαι δὲ σημειώσεως εἶναι μόνον αἱ λέξεις αἱ σημαίνουσαι τὸν κατακλυσμόν. Τοιαῦται λέξεις ἐν τῇ Ἰνδικῇ εἶναι augha καὶ ogha σημαίνουσαι κυριολεκτικῶς χείμαρρον καὶ κατακλυσμόν. Ἡ συγγένεια τῶν λέξεων τούτων πρὸς τὸ Ὠκεανὸς δὲν φαίνεται πιθανή· πιθανωτέρα δὲ φαίνεται ἡ πρὸς τὸ Ὠγήν, Ὠγῆνος, Ὠγύγης, Ὤγυγος, ἅτινα εἰσὶ προσωποποίησις τοῦ κατακλυσμοῦ ἢ τῆς τῶν ὑδάτων συναγωγῆς (1).

Β' Μίνως καὶ Ῥαδάμανθυς. — Οἱ περὶ Μίνωος καὶ Ῥαδαμάνθυος μῦθοι ἐθεωρήθησαν ὑπό τινων (2) ὡς λείψανα ἀρχαιότατα Ἀρίων μύθων ἔχοντα τὴν αὐτὴν ἀρχὴν πρὸς τὰς ἐν τῇ Ἰνδικῇ μυθολογίᾳ περὶ τοῦ Μανοῦ καὶ Yama παραδόσεις.

Ὁ Yama κατὰ τὰς Ἰνδικὰς Βεδαϊκὰς παραδόσεις εἶναι ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, υἱὸς τοῦ Vivasvat (3), ἐν ταὐτῷ δὲ καὶ βασιλεὺς καὶ νομοθέτης, γινόμενος εἶτα καὶ βασιλεὺς τῶν νεκρῶν, διάγων ἐν τῷ τόπῳ, ἔνθα ἀνεπαύοντο οἱ νεκροί, ἐν τοῖς πέρασι τοῦ κόσμου, βίον εὐδαίμονα καὶ ἀπολαύων τῆς κοινωνίας τῶν θεῶν. Τὸ ὄνομα τοῦ Ἰνδικοῦ Yama ἀνευρίσκεται ὡς Yama ἐν τῷ Ἀβέστᾳ τῆς Ἀριανῆς. Ἐνταῦθα παρίσταται ὁ Yama ὡς βασιλεὺς τοῦ κατὰ Ἡσίοδον «χρυσοῦ γένους μερόπων», ἐν τῷ κήπῳ τῆς εὐδαιμονίας, ἔνθα οὐ μόνον πάντα τὰ φυτὰ φύονται καὶ πᾶσα τροφὴ αὐτόματος παρέχεται τῷ ἀνθρώπῳ, ἀλλὰ καὶ οἰκοῦσιν οἱ ἄριστοι τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰ ἐξαίρετα τῶν παντὸς εἴδους ζῴων. Πάντες οἱ ἐν τῷ κήπῳ εἰσὶ προωρισμένοι ἐν

(1) «Ὠγὴν γὰρ Ὠκεανός (Ἡσύχιος). «Ζὰς ποιεῖ φάρος μέγα τε καὶ καλόν· καὶ ἐν αὐτῷ ποικίλλει γῆν καὶ Ὠγῆνον καὶ τὰ Ὠγήνου δώματα» (Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμμ. Ϛ' 621). Ἶδ. καὶ Εὐσεβίου Χρον. Βιβλ. σελ. 181 - 83 ἐκδ. Schöne. «Πρῶτος παρ' Ἀθηναίοις μνημονεύεται Ὤγυγος, καθ' ὃν παρ' Ἕλλησιν ὁ μέγας καὶ παλαιὸς ἱστορεῖται κατακλυσμός». Ὁ αὐτὸς αὐτόθι «Μετὰ δὲ Ὤγυγον διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ πολλὴν φθορὰν ἀβασίλευτον διαμεῖναι νῦν τὴν Ἀττικήν». Γνωστὸν δὲ ὅτι Ὠγυγία ἐκαλεῖτο ἡ νῆσος τῆς Καλυψοῦς, ἔτι δὲ καὶ ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ Βοιωτία (διὰ τὸν βασιλέα Ὤγυγον), ἔτι δὲ καὶ ἡ Αἴγυπτος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων (πιθανῶς ἕνεκα τῶν πλημμυρῶν τοῦ Νείλου).

(2) Windischman. Die Arische Ursagen.

(3) Τὸ ὄνομα τοῦτο, οὗ ἡ ἔννοια ἀσαφής, εἶναι σύνηθες ἐπίθετον τοῦ Ἡλίου.

μέλλοντί ποτε χρόνῳ, ὁπότε θέλει ἐρημωθῇ ἡ γῆ, νὰ ἐξέλθωσιν ἐκεῖθεν καὶ νὰ κατοικίσωσι τὴν γῆν. Τὰ ὀνόματα Yama καὶ Yima, ἅπερ προφανῶς ἔχουσι τὴν αὐτὴν γλωσσικὴν καὶ μυθολογικὴν ἀρχήν, ἐζήτησε νὰ εὕρῃ ὁ Windischman ἐν τῷ *Ῥαδαμάνθει* τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας. Καὶ οἱ μὲν στίχοι οἱ Ὁμηρικοί, ἐν οἷς εὑρίσκει ὁ Windischman τὴν ταὐτότητα ἢ συγγένειαν τοῦ Ῥαδαμάνθυος πρὸς τὸν Yama καὶ Yima, δεικνύουσι τοὐλάχιστον ἀξιοσημείωτον (1) ἀναλογίαν πρὸς τοὺς μνημονευθέντας Ἰνδικοὺς καὶ Ἀριανοὺς μύθους. Ἀλλ' ἡ ἐτυμολογία, δι' ἧς ὁ Windischman πειρᾶται ν' ἀποδείξῃ τὴν γλωσσικὴν ταὐτότητα τοῦ *Ῥαδάμανθυς* πρὸς τὸν Yama καὶ Yima, δὲν εἶναι λίαν πειστική (2).

Πολλῷ πιθανωτέρα εἶναι ἡ συγγένεια τοῦ Ἰνδικοῦ Μανοῦ πρὸς τὸν Μίνων καὶ Μινύαν τῶν Ἑλληνικῶν μυθικῶν παραδόσεων. Ὁ Μανοῦ κατὰ τὴν Ἰνδικὴν μυθολογίαν εἶναι υἱὸς καὶ οὗτος τοῦ Vivasvat καὶ ἀδελφὸς τοῦ Yama, μυθολογούμενος καὶ αὐτὸς ὡς πρῶτος ἐπὶ γῆς ἄνθρωπος καὶ νομοθέτης, καταλαβὼν δ' ἐν τοῖς νεωτέροις Ἰνδικοῖς μύθοις τὴν θέσιν τοῦ Yama, ὁ πρῶτος ἅψας τὸ πῦρ καὶ πρῶτος

(1) Ὀδυσσείας Δ' 561

Σοὶ δ' οὐ θέσφατόν ἐστι διοτρεφὲς ὦ Μενέλαε
Ἄργει ἐν ἱπποβότῳ θανέειν καὶ πότμον ἐπισπεῖν·
ἀλλὰ σ' ἐς Ἠλύσιον πεδίον καὶ πείρατα γαίης
ἀθάνατοι πέμψουσιν, ὅθι ξανθὸς Ῥαδάμανθυς·
τῇπερ ῥηΐστη βιοτὴ πέλει ἀνθρώποισιν·
οὐ νιφετὸς οὔτ' ἄρ χειμὼν πολὺς οὔτε ποτ' ὄμβρος
ἀλλ' αἰεὶ Ζεφύροιο λιγὺ πνείοντας ἀήτας
Ὠκεανὸς ἀνίησιν ἀναψύχειν ἀνθρώπους

Πρβλ. Ἡσίοδον Ἔργα καὶ Ἡμέραι 116 καὶ ἑξῆς.

Τοῖς δὲ διχ' ἀνθρώπων βίοτον καὶ ἤθε' ὀπάσσας
Ζεὺς Κρονίδης κατένευσε πατὴρ ἐς πείρατα γαίης.
Καὶ τοὶ μὲν ναίουσιν ἀκηδέα θυμὸν ἔχοντες
Ἐν μακάρων νήσοισι, παρ' Ὠκεανὸν βαθυδίνην,
ὄλβιοι ἥρωες, τοῖσιν μελιηδέα καρπὸν
τρὶς ἔτεος θάλλοντα φέρει ζείδωρος ἄρουρα.

(2) Τοῦ Ῥαδάμανθυς ἡ ῥίζα κατὰ Windischman εἶναι *δάμ*, ὅπερ εἶναι ταὐτὸν τῷ Ἰνδικῷ yam = δαμάζειν· ἐν τῷ Ῥα δὲ εὑρίσκει συντετμημένον τύπον τοῦ ραδζα = βασιλεύς. Ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ δυτικῇ Ἀρίᾳ γλώσσῃ πλὴν τῆς Ἑλληνικῆς ὑπάρχει τι ἀνάλογον ὄνομα. Μόνον παρὰ τοῖς Ἴβηρσι τοῦ Καυκάσου ἀναφέρεται βασιλεύς τις καλούμενος Ῥαδαμίστας.

προσενεγκὼν θυσίαν τοῖς θεοῖς· ἰδιαιτέρως δὲ εἶναι πατὴρ τῶν *Ἀρίων*. Ἐπὶ τοῦ Μανοῦ τούτου ἐγένετο, καθὰ εἴπομεν ἀνωτέρω, καὶ ὁ πρῶτος τῶν δύο κατακλυσμῶν τοῦ Ἰνδικοῦ μύθου. Παρίσταται δὲ ὁ Μανοῦ ὅπως ὁ Yima καὶ ὡς δεσπότης τῶν ἐν Ἅδου(1). Τὸ ὄνομα τοῦ Μανοῦ, ὅπερ εὑρίσκομεν καὶ ἐν τῷ Ἀριανῷ μυθικῷ βασιλεῖ τοῦ Ἀβέστα Manushcitra (=ἀπόγονος Μανοῦ) ἐθεώρησαν ὅ τε Windischman καὶ ὁ Kuhn ὡς ταὐτὸν τοῖς Ἑλληνικοῖς *Μίνως* (ὄνομα τοῦ βασιλέως τῆς Κρήτης, υἱοῦ τοῦ Διός, ἀδελφοῦ τοῦ Ῥαδαμάνθυος καὶ δικαστοῦ ἐν Ἅδου, μεγάλου τοῦ Διὸς ὀαριστοῦ) καὶ *Μινύας* (ὄνομα γενάρχου καὶ βασιλέως τῶν Μινυῶν)(2). Τὸν Μανοῦ εὑρίσκομεν καὶ ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Τακίτου ἀναφερομένῳ γενάρχῃ τῶν Γερμανῶν Μάννῳ υἱῷ τοῦ θεοῦ Τουίσκου τοῦ υἱοῦ τῆς Γῆς καὶ ἐν τῷ Μάνει ἢ Μάνητι, ἀρχαιοτάτῳ βασιλεῖ τῆς Φρυγίας (ἐξ οὗ οἱ Φρύγες τὰ μεγάλα ἔργα ἐκάλουν Μανικὰ) καὶ γενάρχῃ τῶν Λυδῶν (3).

Ὁ Προμηθεύς. — Σπουδαιότατος ὑπὸ ἔποψιν συγκριτικῆς μυθολογίας, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀρχικὴν συνάφειαν τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν πρώτην πατρίδα τῶν Ἀρίων, εἶναι ὁ μῦθος ὁ τοῦ Προμηθέως. Ὁ μῦθος οὗτος, ὡς οὐδὲν ἄλλο γλωσσικόν, φιλολογικὸν ἢ μυθολογικὸν μνημεῖον, προσδιορίζει ἀκριβῶς τὸν βαθμὸν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, εἰς ὃν εἶχον φθάσει οἱ Ἄριοι λαοὶ καθ' ὃν χρόνον Ἕλληνες καὶ Ἰνδοὶ ἀπεχωρίσθησαν ἀλλήλων. Ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Προμηθέως, τὸν ὁποῖον διηγήθημεν ἐν τῷ Α΄ μέρει τοῦ βιβλίου τούτου (ἴδ. σελ. 19) παρίστανται δύο διακεκριμένα μέρη καὶ στοιχεῖα, τὸ μὲν καθόλου Ἄριον, τὸ δὲ καθαρῶς καὶ εἰδικῶς Ἑλληνικόν. Ἐκ τῶν δύο ἰδιοτήτων τοῦ Προμηθέως, τῆς τοῦ θεοῦ τοῦ πυρός, τοῦ ἐπινοήσαντος τὸ πῦρ, καὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἀγωνιζομένου ἐναντίον τῆς φύσεως καὶ τοῦ Διός, τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὴν ἰδέαν τοῦ μεγάλου ἀγῶνος

(1) Kuhn. Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks σελ. 21.

(2) Καὶ ἐν τοῖς μύθοις δὲ τοῦ Μανοῦ γίνεται λόγος περὶ τοῦ ταύρου (Μινωταύρου;) τοῦ ὁποίου, ἡ φωνὴ ἐπέφερε τὴν καταστροφὴν εἰς τοὺς Ἀσσυρα καὶ Ῥάκσασα, τοὺς ἐχθροὺς τῶν Ἀρίων.

(3) Τὸ ὄνομα *Μάνης* ἦτο λίαν σύνηθες κατὰ Στράβωνα καὶ ἐν Παφλαγονίᾳ καὶ ἐν Καππαδοκίᾳ (Στράβων ΙΒ΄ 553). Ἴσως δὲ καὶ τὸ ἐν τῇ Χριστιανικῇ Ἀρμενίᾳ καὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν λίαν διαδεδομένον Χριστιανικὸν ὄνομα *Μηνᾶς* ἔχει τινὰ σχέσιν πρὸς τὸ ἀρχαῖον Μάνης. Τὸ αὐτὸ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ *Μηνὸς Φαρνάκου* τοῦ Πόντου, ὅστις, ὡς ὁ *Μὴν* τῆς Φρυγίας, φαίνεται ὅτι ἐσήμαινε τὸν θεὸν τῆς σελήνης, τοῦ *μηνός*.

τῆς ἱστορίας, ἡ μὲν πρώτη ἀνήκει εἰς τὸν θεὸν ἢ ἥρωα τῆς ὅλης Ἀρίας φυλῆς, ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὸν θεὸν τῆς φυλῆς τῆς Ἑλληνικῆς. Ὁ Ἑλληνικὸς μῦθος περιλαμβάνει καὶ τὰς δύο ταύτας ἰδιότητας, ἐξ ὧν παρήχθησαν τὰ δύο ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμένα καὶ τεχνικῶς πρὸς ἄλληλα συνηρμοσμένα μέρη τοῦ μύθου τοῦ Προμηθέως. Συνῳδὰ πρὸς τὰς ἰδιότητας ταύτας τὸ ὄνομα *Προμηθεὺς* παρήχθη ἐκ δύο ὀνομάτων, ἅτινα διὰ παρετυμολογίας συνεχωνεύθησαν ἀλλήλοις. Τὸ πρῶτον τῶν ὀνομάτων τούτων, τὸ Ἄριον, τὸ τοῦ θεοῦ τοῦ πυρός, ἢ τοῦ εὑρετοῦ τοῦ πυρός, εἶναι τὸ Ἰνδικὸν *Pramantha* (Προμανθεύς), τὸ δὲ δεύτερον εἶναι τὸ Ἑλληνικὸν *Προμηθεύς*. Pramantha σημαίνει ἐν τῇ Σανσκριτικῇ κίνησιν, ὥθησιν, τριβήν, εἶναι δὲ σύνθετον ἐκ τῆς προθ. pra = προ καὶ τῆς ῥ. manth, manthami = κινῶ, σείω, τρίβω, λέγεται δὲ ἰδίως ἐν τῷ Βέδᾳ περὶ τῆς διὰ τριβῆς παραγωγῆς τοῦ ἱεροῦ πυρός (1). Ὁ Kuhn ἐν τῷ ἀνωτέρω μνημονευθέντι βιβλίῳ (ἴδ. σελ. σημ.) περιέγραψε λεπτομερῶς, κατὰ τὰ ἀκριβῶς ὑπὸ τῶν περιηγητῶν λεγόμενα, τὸν τρόπον καθ' ὃν μέχρι σήμερον ἐν Ἰνδίᾳ παράγουσι τὸ πῦρ ἐν ταῖς ἱεραῖς τελεταῖς τρίβοντες τεμάχιον ξύλου δι' ἑτέρου τεμαχίου, ὥσπερ διὰ τρυπάνου, τὸ δεύτερον δὲ τοῦτο τεμάχιον τὸ διὰ τῆς τριβῆς παράγον τὸ πῦρ καλεῖται *pramantha*. Τὰ τεμάχια ξύλου τὰ παρασκευαζόμενα πρὸς παραγωγὴν τοῦ πυρὸς δὲν ἐλαμβάνοντο ἐξ οἱουδήποτε φυτοῦ, ἀλλ' ἐκ τῶν προσφυεστέρων πρὸς παραγωγὴν τοῦ πυρός (2)· τοιοῦτον δ' εἶναι καὶ ὁ *νάρθηξ*, δι' οὗ ὁ Προμηθεὺς ἔφερε τὸν σπινθῆρα ἐξ οὐρανοῦ. Καὶ ὁ νάρθηξ οὗτος εἶναι τὸ pramantha, ἐξ οὗ μετωνυμικῶς ἔλαβε τὸ ὄνομα αὐτὸς ὁ θεὸς ἢ ἥρως ὁ παραγαγὼν τὸ πῦρ. Ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἰδιότης τοῦ Προμηθέως ἦτο ἡ τοῦ εὑρόντος, τοῦ ἐξαγαγόντος, τοῦ ἁρπάσαντος τὸ πῦρ (pramantha), δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ ἄλλου ἀρχαιοτέρου μύθου, καθ' ὃν οὐχὶ ὁ

(1) Τοῦ αὐτοῦ ῥήματος γίνεται χρῆσις προκειμένου καὶ περὶ παραγωγῆς βουτύρου, γινομένης κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον, καθ' ὃν καὶ ἡ τοῦ πυρός.

(2) Ἴδ. Θεοφρ. Ἱστ. περὶ Φυτ. Ε' 9 «Πυρεῖα δὲ γίνεται μὲν ἐκ πολλῶν, ἄριστα δὲ ὡς φασι Μενέστωρ ἐκ κιττοῦ· τάχιστα γὰρ καὶ πλεῖστον ἀναπνεῖ. Πυρεῖον δέ φασιν ἄριστον μὲν ἐκ τῆς ἀθραγένης καλουμένης ὑπό τινων. Τοῦτο δ' ἐστὶ δένδρον ὅμοιον τῇ ἀμπέλῳ καὶ τῇ οἰνάνθῃ τῇ ἀγρίᾳ· ὥσπερ ἐκεῖνα καὶ τοῦτο ἀναβαίνει πρὸς τὰ δένδρα. Δεῖ δὲ τὴν ἐσχάραν ἐκ τούτων ποιεῖν τὸ δὲ τρύπανον ἐκ δάφνης· οὐ γὰρ ἐκ τοῦ αὐτοῦ τὸ ποιοῦν καὶ πάσχον, ἀλλ' ἕτερον εὐθὺ δεῖ κατὰ φύσιν, καὶ τὸ μὲν δεῖ παθητικὸν εἶναι, τὸ δὲ ποιητικόν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ γίνεται καὶ ὥς γε τινὲς ὑπολαμβάνουσιν οὐδὲν διαφέρει. Γίνεται γὰρ ἐκ ῥάμνου καὶ πρίνου καὶ φιλύρας καὶ σχεδὸν ἐκ τῶν πλείστων, πλὴν ἐλάας».

Ἥφαιστος, ὡς παρεδόθη ὕστερον, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Προμηθεὺς ἦν ὁ διασχίσας τὴν κεφαλὴν τοῦ Διὸς κατὰ τὴν γέννησιν τῆς Ἀθηνᾶς (τῆς θεᾶς τοῦ πυρὸς ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῆς ἰδιότητι), τῆς ἀστραπῆς δηλονότι τῆς ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν νεφελῶν προερχομένης.

Ἐν τῇ Ἰνδικῇ μυθολογίᾳ ἡ προσωποποίησις τοῦ pramantha δὲν ἐγένετο ὡς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ. Ὁ θεὸς ἢ ἡμίθεος ὁ κλέψας τὸ πῦρ δὲν καλεῖται pramantha, ἀλλὰ Ματαρίσβαν. Οὗτος εἶναι ὁ κλέψας τὸν Ἄγνιν (θεότητα τοῦ πυρός, πρβλ. Λατ. ignis) ἐκ τοῦ σπηλαίου, ἐν ᾧ, ἐξαφανισθεὶς οὗτος ἐκ τῆς γῆς κατὰ βούλησιν τῶν θεῶν, ἔμενε κεκρυμμένος, καὶ παρέδωκεν αὐτὸν τῷ *Ματοῦ* ἢ τοῖς Βρίγαις (ἀρχαιοτάτῳ ἱερατικῷ γένει)(1). Καὶ ὅμως τὸ ὄνομα *Προμηθεὺς* δὲν εἶναι πάντῃ ἄγνωστον ἐν τῇ Ἰνδικῇ μυθολογίᾳ. Πράματι (Pramati) = Προμηθεύς, προνοητὴς) καλεῖται αὐτὸς ὁ Ἄγνι, *pramatha* δὲ τοὐναντίον καλοῦνται οἱ ἀκόλουθοι τοῦ Çiva (οὐχὶ τοῦ Σίβα τοῦ θεοῦ τῆς καταστροφῆς), τοῦ θεοῦ τοῦ πυρός, αὐτοῦ τοῦ Agni ὑπὸ ἕτερον ὄνομα (2).

(1) Τὰ περὶ τῆς ἐξαφανίσεως τοῦ πυρὸς ἐκ τῆς γῆς, κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν, καὶ τὰ περὶ τῆς κλοπῆς αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Προμηθέως ἔχουσιν ὁμοιότητα πρὸς τοὺς περὶ Ματαρίσβαν καὶ Ἄγνι Ἰνδικοὺς μύθους. Ἴδ. Ἡσ. Θεογον. 521 κέξ.

Ὡς φησι χωόμενος Ζεὺς ἄφθιτα μήδεα εἰδώς·
ἐκ τούτου δὴ ἔπειτα, δόλου μεμνημένος αἰεί
οὐκ ἐδίδου μελέοισι πυρὸς μένος ἀκαμάτοιο
θνητοῖς ἀνθρώποις, οἱ ἐπὶ χθονὶ ναιετάουσιν.
Ἀλλά μιν ἐξηπάτησεν ἐὺς παῖς Ἰαπετοῖο
κλέψας ἀκαμάτοιο πυρὸς τηλέσκοπον αὐγὴν
ἐν κοίλῳ νάρθηκι· δάκεν δ' ἄρα νειόθι θυμὸν
Ζῆν' ὑψιβρεμέτην, ἐχόλωσε δέ μιν φίλον ἦτορ
ὡς ἴδεν ἀνθρώποισι τηλέσκοπον αὐγήν.

Ἄξιον δὲ σημειώσεως ὅτι ὅ τε Ἰνδικὸς μῦθος καὶ ὁ Ἑλληνικὸς ὑπαινίσσονται ὅτι τὸ πῦρ καὶ πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Ματαρίσβαν καὶ Προμηθέως γενομένης κλοπῆς ὑπῆρχεν ἐν τῇ γῇ, ἀλλ' ὅτι ἦτο κεκρυμμένον. Ἡ τοῦ Ἡσιόδου παράδοσις συμφωνοῦσα πρὸς τὴν Ἰνδικὴν δὲν λέγει τι περὶ τῆς ἐξ οὐρανοῦ κλοπῆς ὡς ἡ μεταγενεστέρα παράδοσις.

(2) Τὸ Pramati παράγεται ἐκ τῆς ῥ. man=νοεῖν, διανοεῖσθαι praman=προνοεῖν, Pramatha τοὐναντίον παραγόμενον ἐκ τοῦ Pramantha σημαίνει τὴν κίνησιν, τὴν τριβήν. Pramantha λοιπὸν εἶναι κατὰ μετωνυμίαν ἡ προσωποποίησις τοῦ πυρὸς αὐτοῦ, θεότης τοῦ πυρός. Ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν δύο ὀνομάτων νοεῖται πόσον φυσικὸν ἦτο ἡ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ παρετυμολογία τοῦ Προμηθεὺς ἐκ τοῦ pramantha. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον, καθὰ μέχρι τινὸς μαρτυρεῖ καὶ τὸ *προμαρθεύς*, ὅτι ἀμφότερα τὰ ὀνόματα ὑπῆρχον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ καὶ ὅτι ἡ μετάστασις τοῦ Pramantha (θεοῦ τοῦ πυρός) εἰς

Πῶς ἐγένετο νῦν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ μύθῳ ἡ μετάστασις τοῦ Pramantha τοῦ θεοῦ τοῦ πυρὸς τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὸν «*κοῖλον νάρθηκα*», καθίσταται δῆλον ἐξ αὐτῆς τῆς Ἰνδικῆς μυθολογίας καὶ γλώσσης. Ἦτο λίαν φυσικὸν ὁ θεὸς τοῦ πυρός, ἢ ὁ ἡμίθεος ὁ ἐπινοήσας τὴν χρῆσιν τοῦ πυρός, νὰ κληθῇ *προνοητής*, *προμηθεύς*· εἰς τοῦτο δὲ συνετέλεσε καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ὁμοιότης καὶ τὸ ὁμόηχον τῶν ὀνομάτων αὐτῶν. Ἀλλ' ἆρα ἐν τῷ Ζεὺς *προμαρθεὺς* τῶν Θουρίων πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εὑρίσκομεν αὐτὸν τὸν Ἰνδικὸν τύπον Pramantha ἐξελληνισμένον; ἢ τὸ Προμανθεὺς εἶναι ταὐτόσημον τῷ Προμηθεὺς ἐκ τῆς αὐτῆς ῥίζης καὶ τοῦ αὐτοῦ ῥήματος παραγόμενον; (1) Ὅ,τι δήποτε καὶ ἄν τις ὑποθέτῃ καὶ φρονῇ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ τοῦ θεοῦ τοῦ πυρός, τοῦ ἐκπροσωποῦντος τὴν διὰ τριβῆς ἐξαγωγὴν τοῦ πυρός, ἀπὸ τῆς τοιαύτης ἰδιότητος εἰς τὴν τοῦ προνοοῦντος, τοῦ προνοητοῦ θεοῦ, τοῦ Προμηθέως μετάστασις ἐγένετο ἤδη ἐν τῇ Ἰνδικῇ μυθολογίᾳ. Ἐνταῦθα δὲ πιθανῶς ὁ Προμηθεὺς ἐγένετο καὶ πρῶτος ἄνθρωπος καὶ δημιουργὸς ἀνθρώπων. Τοῦτο τοὐλάχιστον ἐξάγεται ἐκ τῶν σχέσεων τοῦ Ματαρίσβαν καὶ τοῦ Ἄγνι πρὸς τὸν Μανοῦ. Ἀλλ' ἔργον καὶ κατόρθωμα μέγιστον τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας, ἤτοι τοῦ ἰδιοφυοῦς Ἑλληνικοῦ πνεύματος, τοῦ φιλοσοφοῦντος ἐν τοῖς μύθοις αὐτοῦ, εἶναι ἡ μετάστασις τοῦ Προμηθέως ἀπὸ τοῦ εὑρετοῦ τοῦ πυρὸς καὶ πρώτου ἀνθρώπου εἰς τὴν ἰδιό-

Προμηθέα (Pramati) ἐγένετο ἤδη ἐν τῇ Ἰνδικῇ ἄνευ συνειδήσεως τῆς ὑψηλῆς ἠθικῆς ἐννοίας, ἣν ἔλαβεν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ μύθῳ ὁ Προμηθεύς.

(1) Ἡ λύσις τῆς ἀπορίας ταύτης ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ἀρχικῆς ῥ. τοῦ ῥήμ. *μανθάνω*. Ἡ ῥ. ἡ ἀρχικὴ τοῦ ῥήμ. τούτου εἶναι ἆρα μαθ- μηθ- ἢ μανθ-; ἐν ἄλλαις λέξεσι τὸ *μηθεύς*, *προμηθεύς*, *ἔμαθον* ἐγένοντο ἐξ ἀρχικῆς ῥ. μανθ- ἢ τὸ μανθ- (μανθάνω) παρήχθη ἐκ τῆς ῥ. μαθ- μηθ- κατ' ἀναλογίαν τοῦ *λαμβάνω* καὶ *λανθάνω*; Ἡ Ἑλληνικὴ βεβαίως γραμματικὴ ἀποκλείει ἐκ τῶν προτέρων τὴν πρώτην ὑπόθεσιν καὶ θὰ φανῇ ἴσως παράδοξος τοῖς ἡμετέροις γραμματικοῖς ἡ ὑπόθεσις περὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ μαθ- καὶ μηθ- ἐκ τοῦ μανθ-· ἀλλ' ἐν τῷ εὐρυτέρῳ γλωσσολογικῷ χώρῳ τοῦτο δὲν φαίνεται τοσοῦτον ἀπίθανον. Τὸ *μανθ-* ὡς ἀρχικὴ ῥίζα εὑρίσκεται ἐν τῷ Σανσκριτικῷ manth = κινεῖν, ἄγειν, ἐξ οὗ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι προῆλθεν ἡ ἔννοια τοῦ νοεῖν, διανοεῖσθαι, μανθάνειν (πρβλ. agitare, cogitare), ἐνῷ τὸ μαθ- καὶ μηθ- ὡς ἀρχικὴ ῥ. δὲν εὑρίσκεται οὔτε ἐν τῇ Ἰνδικῇ οὔτε ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ Ἀρίᾳ. Διὰ τοῦτο ὁ μὲν Κούρτιος λίαν ἀπιθάνως παρήγαγεν αὐτὴν ἐκ τῆς ῥ. man- μένος, ὁ δὲ Βόππιος ἧττον ἀπιθάνως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ λίαν πιθανῶς, ἐκ τῆς ῥ. μεδ- μῆδος. Ἡμῖν φαίνεται (καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ τὸ Ζεὺς προμανθεὺς) εὐλογωτέρα ἡ παραγωγὴ τοῦ μαθ- μηθ- ἐκ τοῦ μανθ- (manth). Καὶ αὐτὴ ἡ ἀτυχὴς ἀπόπειρα τοῦ Κουρτίου, παράγοντος τὸ μανθ- ἐκ τῆς ῥ. *μαρ-*, συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ὑποθέσεως, διότι ἐκ τῆς ῥ. *μαρ-* εἶναι εὐλογώτερον νὰ παραχθῇ τὸ μανθ- παρὰ τὸ *μαθ*.

τητα τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἀγωνιζομένου ἐναντίον τοῦ Διὸς καὶ τῆς φύσεως. Ὁ Ἕλλην Προμηθεὺς εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὁ ἐκπροσωπῶν τὸν βίον τὸν ἱστορικὸν ἐν τῇ καθολικωτάτῃ καὶ ὑψίστῃ αὐτοῦ ἐννοίᾳ, ὁ παριστῶν τὸν ἄνθρωπον τὸν λογικὸν τὸν διὰ τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἀγώνων τοῦ ἱστορικοῦ βίου πραγματοποιοῦντα ἐν ἑαυτῷ ἰδεωδῶς τὸ ὕψιστον τέρμα τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως καὶ τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Ὁ Προμηθεὺς ὁ λυόμενος ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους καὶ εἰσερχόμενος εἰς τὸν Ὄλυμπον, ἀπὸ εὑρετοῦ καὶ συμβόλου τοῦ εὐεργετικωτάτου τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ φυσικοῦ καὶ γηίνου πυρός, οἷος παρίσταται ἐν τῷ Ἰνδικῷ μύθῳ, ὑψοῦται ἐν τῷ Ἑλληνικῷ μύθῳ εἰς σύμβολον καὶ κάτοχον τοῦ οὐρανίου πυρὸς τοῦ θείου λόγου τοῦ ὑψοῦντος τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς ἱστορίας εἰς τὸν οὐράνιον αὐτοῦ καὶ θεῖον προορισμόν.

Οὕτω ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Προμηθέως ἐννοοῦμεν τί παρέλαβεν ἡ Ἑλλὰς ἐκ τῆς ἀρχικῆς Ἀρίας πατρίδος καὶ πῶς ἀνέπτυξε καὶ προήγαγεν αὐτό. Ὁ μῦθος οὗτος παρίστησι τὸ μέτρον τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν Ἀρίων λαῶν, καθ' ὃν χρόνον οἱ Ἕλληνες ἀπεχωρίσθησαν τῆς ἀρχικῆς μεγάλης οἰκογενείας, καὶ διὰ τοῦτο πλέον ἢ πάντα τὰ ἄλλα γλωσσικὰ καὶ φιλολογικὰ λείψανα τῆς κοινῆς ἱστορίας τῶν Ἀρίων, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς σπουδαιότατον μνημεῖον τοῦ κοινοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν Ἀρίων.

Οἱ Ἄριοι ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ. (Ἄριοι καὶ Ἰαφεθῖται). — Εἴπομεν ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν Ἀρίων ἢ Ἰνδογερμανικῶν λαῶν ὑπάγονται ἐν τῇ Γραφῇ εἰς τὸν οἶκον Ἰάφεθ. Τὸ ὄνομα τοῦτο (ἐν τῇ Γραφῇ *Ἰάπετ*), ὅπερ τινὲς ἑρμηνεύουσιν ἐκ τοῦ Ἑβραϊκοῦ Ἰάπα (= ὡραῖος ἢ λευκὸς) αὐτὴ ἡ Γραφὴ ἐτυμολογεῖ ἐκ τοῦ *Ἰάπατ* (= εὐρύνειν, διασπείρειν)(1) καὶ ἡ ἐξήγησις αὕτη συνᾴδει βεβαίως πρὸς τὴν μεγάλην ἔκτασιν καὶ διασπορὰν τῶν Ἀρίων λαῶν ἀπὸ τῆς Ἰνδικῆς μέχρι τῶν Κελτικῶν χωρῶν καὶ τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ. Ἀλλ' ἡ Ἱερὰ Γραφὴ ὡς υἱοὺς τοῦ Ἰάφεθ, ἤτοι ὡς ἀρχικοὺς λαοὺς τῆς Ἰαφεθιτικῆς οἰκογενείας, παραδίδωσι τοὺς Γαμὲρ (κατὰ τὴν μετάφρασιν τῶν Ο', Γομὲρ κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν κείμενον) καὶ Μαγὼγ καὶ Μαδαὶ (κατὰ Ο' Μαδαῖ κατὰ Ἑβρ. κείμ.) καὶ Ἰώυαν (κατὰ Ο' Ἰαυὰν Ἑβρ. κείμ.) καὶ Ἐλισὰ καὶ Θωβὲλ (Ο' Τουβὰλ Ἑβρ. κείμ.)

(1) Γενέσ. Ι 27 «Πλατύναι ὁ Θεὸς τῷ Ἰάφεθ καὶ κατοικησάτω ἐν τοῖς οἴκοις τοῦ Σήμ».

καὶ Μοσὸχ (Ο′ Μεσὲχ Ἑβρ. κ.) καὶ Θείρας (Ο′ Τειρὰς Ἑβρ. κ.). Ὡς Γαμὲρ ἢ Γομέρ ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι ἑρμηνευταὶ ἐθεώρησαν τὸν λαὸν τῶν Κιμμερίων τὸν οἰκοῦντα τὴν Κιμμερικὴν χερσόνησον καὶ τὰς περὶ αὐτὴν βορείας ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου καί τινα μέρη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τινὲς δὲ τῶν νεωτέρων τοὺς Φρύγας· ὡς Μαγὼγ τινὲς μὲν τοὺς Σλαύους τῆς Ῥωσσίας, τινὲς δὲ τοὺς Ἀρμενίους, ὡς Μαδαὶ τοὺς Μήδους, Ἰώυαν ἢ Ἰαυὰν τοὺς Ἕλληνας, ὡς Θουβὰλ καὶ Μεσὲχ τοὺς ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ Τιβαρηνοὺς καὶ Μόσχους, ὡς Θείρας δὲ τοὺς Θρᾷκας. Μετὰ τοὺς ἀρχικοὺς τούτους κλάδους ἡ Γραφὴ ἤτοι ἡ Γένεσις ἀναφέρει καὶ τὰς ὑποδιαιρέσεις τῶν λαῶν ἐν τοῖς υἱοῖς καὶ ἐγγόνοις τῶν μνημονευθέντων υἱῶν τοῦ Ἰάφεθ. Υἱοὶ Γαμὲρ λέγονται Ἀσχανὰζ (κατὰ Ο′ Ἀσχενὰζ Ἑβρ. κ.) καὶ Ῥιφὰτ καὶ Θεργαμὰ (Ο′ Θωγαρμὰ Ἑβρ. κ.). Ἐν τούτοις ἄλλοι μὲν νοοῦσι τοὺς Κέλτας (Ῥιφὰθ) καὶ Ἀρμενίους (Θωγαρμὰ) καὶ Γερμανοὺς Σκανδιναυοὺς (Ἀσχανάζ), ἄλλοι δὲ λαοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὡς υἱοὶ τοῦ Ἰαυὰν καταλέγονται ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ κειμένῳ Ἐλισὰ καὶ Θαρσίς, Κιττὶμ καὶ Δωδανίμ. Ἐν τῇ μεταφράσει τῶν Ο′ οὗτοι καλοῦνται Ἐλισσὰ καὶ Θάρσις, Κήτιοι καὶ Ῥόδιοι. Οἱ λαοὶ οὗτοι οἱ ὡς συγγενεῖς τῶν *Ἰώνων* (Ἑλλήνων) παριστάμενοι φαίνεται ὅτι εἶναι λαοὶ Μικρασιατικοὶ (τὸ Ἐλισὰ ἑρμηνεύεται Θεσσαλός)· ἀλλὰ μακρότερος λόγος περὶ τούτων (ἰδίως περὶ τῶν Ῥοδίων, οἵτινες φαίνονται ὅτι εἶναι οἱ ἐκ τῶν Ἑλλήνων γνωστοὶ Ἀλαρόδιοι τῆς Ἀρμενίας) γενήσεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν λαῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Περὶ τῶν Ἰαφεθιτικῶν ἐν γένει λαῶν λέγει ἡ Ἱερὰ Γραφὴ (Γενέσ. Ι′ 5) «Ἐκ τούτων ἀφωρίσθησαν νῆσοι τῶν ἐθνῶν ἐν τῇ γῇ αὐτῶν, ἕκαστος *κατὰ γλῶσσαν* ἐν ταῖς φυλαῖς αὐτῶν καὶ ἐν τοῖς ἔθνεσιν αὐτῶν». Καὶ τοσαῦτα μὲν ἐκ τῶν προτέρων περὶ τῶν Ἀρίων ἢ Ἰαφεθιτικῶν ἢ Ἰαπετικῶν (1) λαῶν. Νῦν δὲ μεταβαίνομεν εἰς τοὺς λαοὺς τοὺς Σημιτικούς.

---

(1) Καὶ ἀνωτέρω (ἔνθ. σελ. 323 σημ. 2) ἐποιησάμεθα λόγον περὶ τοῦ *Ἰαπετικός* ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸ *Ἰαφεθιτικός*. Ὁ πρῶτος συνδυάσας τὰ δύο ταῦτα ὀνόματα εἶναι ὁ περίφημος φιλόσοφος Λειβνίτιος (περὶ τὸ 1700). Ἐπὶ τοῦ Λειβνιτίου δὲν εἶχον ἔτι προαχθῇ αἱ περὶ τὰς Ἀσιατικὰς γλώσσας καὶ τὴν ἐθνολογίαν ἔρευναι, ἀλλ' οὐχ ἧττον ὁ ἀνὴρ νοήσας ἐκ πολλῶν συνδυασμῶν τὴν συγγένειαν τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων πρὸς τοὺς Γερμανοὺς καὶ Κέλτας, πάντων δὲ τούτων ὁμοῦ πρὸς τοὺς Πέρσας, περιέλαβε πάντας τούτους τοὺς λαοὺς ἐν τῷ ὀνόματι *Ἰαπετικοί*.

4. Σημιτικοὶ λαοί.

Περὶ τῶν Σημιτικῶν λαῶν καθόλου.—Ὁ Σημιτικὸς καλούμενος κλάδος τῆς Καυκασίας φυλῆς, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Ἀρίαν τῶν λαῶν οἰκογένειαν, ἔχει μεγάλην ἑνότητα ὡς πρὸς τὰς γλώσσας τὰς λαλουμένας ὑπὸ τῶν Σημιτικῶν λαῶν καὶ ἀποτελούσας τὴν Σημιτικὴν γλωσσικὴν οἰκογένειαν· καὶ ὑπὸ ἔποψιν δὲ γεωγραφικήν, μέχρι τινὸς δὲ καὶ ὑπὸ ἀνθρωπολογικὴν (ἀλλ' ἐν τῇ ἀρχαιότητι μόνον), κέκτηται ἑνότητα ἐν πᾶσι μείζονα τῆς τῶν Ἀρίων. Αἱ Σημιτικαὶ γλῶσσαι διατελοῦσι πρὸς ἀλλήλας ἐν τοιούτῳ βαθμῷ συγγενείας, οἷος ἐν ταῖς Ἀρίαις γλώσσαις ὑφίσταται μόνον μεταξὺ τῶν ὑποδιαιρέσεων τῶν μεγάλων γλωσσικῶν οἰκογενειῶν, (οἷος λ. χ. μεταξὺ τῶν διαφόρων Γερμανικῶν (Σκανδιναυικῆς, Ἀγγλοσαξωνικῆς, Σαξωνικῆς, Γοτθικῆς) ἢ Σλαυικῶν γλωσσικῶν κλάδων, ἵνα μὴ εἴπωμεν μεταξὺ τῶν διαλέκτων τῶν γλωσσῶν (οἷος δηλονότι μεταξὺ τῶν διαλέκτων τῆς Ἑλληνικῆς). Καὶ τὰ γεωγραφικὰ δὲ ὅρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων εὑρίσκομεν τοὺς Σημιτικοὺς λαοὺς ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις, εἰσὶ πολλῷ μᾶλλον περιωρισμένα καὶ διὰ τοῦτο σαφέστερον προσδιωρισμένα ἢ τὰ τῶν Ἀρίων. Ταῦτα ἀποτελοῦσι πρὸς Β. ὁ Ταῦρος καὶ τὸ Ἀρμενικὸν ὀροπέδιον, πρὸς Ἀν. ὁ Τίγρης, πρὸς Ν. ὁ Περσικὸς κόλπος μετὰ τῶν περιβρεχουσῶν τὴν νότιον Ἀραβίαν θαλασσῶν, καὶ πρὸς Δ. ὁ Ἀραβικὸς κόλπος (1), ὁ ἰσθμὸς (νῦν πορθμὸς) τοῦ Πηλουσίου καὶ ἡ μεσόγειος θάλασσα. Οἱ ἐντὸς τῶν ὁρίων τούτων οἰκοῦντες λαοί, ἤτοι οἱ λαοὶ τῆς Συρίας, (οἱ ἰδίως Σύροι, οἱ καὶ Ἀραμαῖοι καλούμενοι), οἱ Φοίνικες, οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Ἄραβες καὶ οἱ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις οἰκοῦντες τὴν Ἀσσυρίαν καὶ Βαβυλωνίαν λαοί, ἀπαρτίζουσι τὴν οἰκογένειαν τὴν Σημιτικήν. Τὸ ὄνομα, τὸ δοθὲν εἰς τὴν οἰκογένειαν ταύτην ὑπὸ τοῦ γλωσσολόγου Ἄϊχορν, ἐλήφθη ἐκ τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς, ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ Νῶε Σήμ, διότι εἰς τὸν οἶκον Σὴμ ὑπάγονται ἐν τῷ ἐθνολογικῷ καταλόγῳ τῆς

(1) Ἡ Αἰθιοπικὴ ἤτοι ἡ Ἀβησσυνιακὴ γλῶσσα περιλαμβάνεται ἐν ταῖς Σημιτικαῖς, ἀλλ' ἡ διάδοσις τῆς Σημιτικῆς γλώσσης εἰς τὴν Αἰθιοπίαν ἀνήκει εἰς χρόνους ἱστορικούς, καίτοι ἀρχαιοτάτους.

Γενέσεως οἱ πλεῖστοι τῶν μνημονευθέντων λαῶν τῶν ἀποτελούντων γλωσσικῶς τὴν οἰκογένειαν τῶν λαῶν, περὶ ἧς ἡμῖν ὁ λόγος (1). Οἱ ἐν τῇ Γενέσει (κεφ. Ι΄ ἐδ. 22) ἀπαριθμούμενοι Σημιτικοὶ λαοὶ εἶναι ὁ Ἐλὰμ (Ἐλυμαῖοι ἢ Ἐλαμῖται κατὰ τὸν μυχὸν τοῦ Περσικοῦ κόλπου), Ἀσσοὺρ (Ἀσσύριοι), Ἀρφαξὰδ (κάτοικοι τῆς Ἀρραπαχίτιδος, ἰδ Λοὺδ (ἀγνώστου χώρας), ὁ Ἀρὰμ (Ἀραμαῖοι). Ἀναφέρονται δὲ ἐν τῇ Γενέσει καὶ ἄλλα ὀνόματα τῶν υἱῶν καὶ τῶν ἐγγόνων τῶν υἱῶν τοῦ Σὴμ δηλοῦντα διαφόρους ὑποδιαιρέσεις τῆς Σημιτικῆς οἰκογενείας, περὶ ὧν μόνον ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ ἱστορίᾳ τῶν Σημιτικῶν λαῶν δύναται νὰ γείνῃ λόγος. Ἐνταῦθα μνημονεύομεν ἁπλῶς τοῦ ἐγγόνου τοῦ Ἀρφαξὰδ Ἔβερ, πατρὸς τοῦ Ἰοκτὰν τοῦ θεωρουμένου γενάρχου τῶν Ἀράβων τῆς εὐδαίμονος Ἀραβίας (Ἰοκτανιδῶν) καὶ δισπάππου τοῦ Θάρρα, πατρὸς τοῦ Ἀβραάμ. Τὸν κατάλογον τοῦτον τῆς Γενέσεως συνδυάζοντες οἱ νεώτεροι ἐθνολόγοι πρὸς τὰ ἐκ τῶν γλωσσολογικῶν ἐρευνῶν ἐξαγόμενα συμπεράσματα διῄρεσαν τὴν ὅλην Σημιτικὴν οἰκογένειαν εἰς τέσσαρας ἀρχικοὺς κλάδους, τὸν Θαρραχιτικὸν ἢ Τερραχιτικὸν (ἐκ τοῦ Θάρρα πατρὸς τοῦ Ἀβραάμ), τὸν Ἀραμαϊκόν, τὸν Ἀσσυροβαβυλωνιακὸν καὶ τὸν Χανανιτικόν.

α΄) Τερραχῖται καλοῦνται οἱ κατὰ τὴν Ἱερὰν Γραφὴν ἐκ τῆς «χώρας τῶν Χαλδαίων» (κατὰ Ο΄, τὸ Ἑβρ. κ. Οὖρ Κασδίμ, Οὖρ τῶν Χαλδαίων) ὑπὸ τὸν Θάρραν τὸν πατέρα τοῦ Ἀβραὰμ μετοικήσαντες εἰς Χαρράν, καὶ ὕστερον, ὑπὸ τὸν Ἀβραὰμ καὶ τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Λώτ, εἰς τὴν χώραν Χαναάν. Ἐν Χαναὰν οἱ ἄποικοι οὗτοι ἐκλήθησαν γενικῶς Ἑβραῖοι (ὡς πέραθεν ἐλθόντες, ἐπήλυδες, ἐκ τοῦ Habara = ἀφικνεῖσθαι ἔξωθεν), ὑποδιῃρέθησαν δὲ εἰς Ἰσραηλίτας (τοὺς ἰδίως Ἑβραίους λεγομένους) τοὺς ἀπὸ Ἰακὼβ καταγο-

(1) Ὁ Ῥενὰν δὲν εὑρίσκει τὸ ὄνομα Σὴμ ἀκριβῶς ἐφαρμοζόμενον εἰς τοὺς διὰ τῆς γλώσσης ἡνωμένους Σημιτικοὺς λαούς. Τὸ ὄνομα τοῦτο κατ' αὐτὸν εἶναι μᾶλλον γεωγραφικόν, ἐν ᾧ περιλαμβάνονται καὶ λαοὶ μὴ ὄντες τὴν γλῶσσαν Σημῖται, ὡς οἱ Ἐλαμῖται, ἐνῷ ἄλλοι λαοί, ὡς οἱ Φοίνικες (Χανανῖται) καί τινα τῆς νοτίου Ἀραβίας ἔθνη, ὧν ἡ γλῶσσα εἶναι Σημιτική, κατατάσσονται ἐν τῇ Γενέσει εἰς τὸν οἶκον Χάμ. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ Ῥενὰν τὸν ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ Σὴμ ἀποκλεισμὸν τῶν Χανανιτῶν ἐξηγεῖ θεωρῶν αὐτοὺς λαὸν οὐχὶ Σημιτικὸν ἀρχῆθεν, ἀλλ' ἐκσημιτισθέντα τὴν γλῶσσαν διὰ τῆς μετὰ τῶν Σημιτῶν ἐπιμιξίας, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ᾤκει. Ἀλλὰ περὶ τῶν διαφωνιῶν τῆς Ι. Γραφῆς πρὸς τὰ πορίσματα τῆς γλωσσολογίας, ὡς καὶ περὶ τῶν σχέσεων τῶν Χανανιτῶν καὶ καθόλου τοῦ οἴκου Χὰμ πρὸς τὸν οἶκον Σήμ, γενήσεται ἐκτενέστερος λόγος ἐν τοῖς περαιτέρω.

μένους, τοὺς Μωαβίτας (τοὺς ἀπὸ Λώτ), Ἐδωμίτας ἢ Ἰδουμαίους (τοὺς ἀπὸ Ἠσαῦ, ἀδελφοῦ τοῦ Ἰακώβ), Ἰσμαηλίτας (τοὺς ἀπὸ Ἰσμαὴλ καταγομένους Ἄραβας τῆς βορείου Ἀραβίας). Ἐν τῷ κλάδῳ τούτῳ ἀνεπτύχθησαν δύο μεγάλαι Σημιτικαὶ γλῶσσαι: ἡ Ἑβραϊκή, καὶ ἡ Ἀραβικὴ μετὰ τῶν δύο ὑποδιαιρέσεων αὐτῆς, τῆς κυρίως Ἀραβικῆς καὶ τῆς Ἀραβικῆς τῆς νοτίου Ἀραβίας ἢ τῆς καλουμένης Χιμιαρὶ ἢ Ὁμηριτικῆς (ἐκ τῶν Ὁμηριτῶν, ὡς ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνωνν οἱ Χιμιαρῖται τῆς νοτίου Ἀραβίας), ἐξ ἧς παρήχθη καὶ ἡ Αἰθιοπικὴ τῆς Ἀβησσυνίας (ἡ Γκεζὶ καλουμένη)(1).

β΄) Ἀραμαῖοι καλοῦνται οἱ κάτοικοι τῆς Συρίας (καλουμένης καὶ ταύτης Ἀρὰμ) ὡς ἀπὸ Ἀρὰμ υἱοῦ Σὴμ καταγόμενοι (παραβάλλουσι τὸ ὄνομα πρὸς τὸ τῶν *Ἀρίμων* τοῦ Ὁμήρου, τῶν οἰκούντων τὰς ἀνατολικὰς ἐσχατιὰς τῆς καθ' Ὅμηρον Ἀσίας). Ἐν τῷ Ἀραμαϊκῷ κλάδῳ ἀνεπτύχθη ὁ σπουδαῖος Σημιτικὸς γλωσσικὸς κλάδος ὁ καλούμενος ἐπίσης Ἀραμαϊκός.

γ΄) Τὸν Ἀσσυροβαβυλωνιακὸν κλάδον ἀποτελοῦσιν οἱ περὶ τὸν Εὐφράτην καὶ πέραν τούτου ἐν Ἀσσυρίᾳ καὶ Βαβυλωνίᾳ οἰκοῦντες Σημιτικοὶ λαοί, δι' ὧν ἐξεσημιτίσθησαν οἱ παναρχαῖοι τῶν χωρῶν ἐκείνων Τουρανικοὶ λαοί. Ἐν Ἀσσυρίᾳ καὶ Βαβυλωνίᾳ ἀνεπτύχθη ἴδιος κλάδος Σημιτικῆς, ἡ γλῶσσα τῶν Σημιτικῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν τῆς Βαβυλωνίας καὶ Ἀσσυρίας· ἀλλ' ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Ζ΄ π. Χ. αἰῶνος τῆς Σημιτικῆς ταύτης γλώσσης ὑπερίσχυσεν ἡ Ἀραμαϊκὴ ἐπικρατήσασα ὡς γλῶσσα λαλουμένη καὶ ἐν ταῖς Ἀσσυριακαῖς καὶ Βαβυλωνιακαῖς χώραις.

δ΄) Οἱ Χανανῖται. Προκειμένου περὶ Χανανιτῶν ἢ Φοινικικῶν λαῶν ἡ κατάταξις αὐτῶν ἐν τῇ Σημιτικῇ οἰκογενείᾳ ὡς ἰδιαιτέρου κλάδου στηρίζεται οὐχὶ ἐπὶ διαιρέσεως γλωσσικῆς, διότι ἡ γλῶσσα ἡ Χανανιτικὴ εἶναι συγγενεστάτη τῇ Ἑβραϊκῇ, εἶναι μέχρι τινὸς αὐτὴ ἡ Ἑβραϊκή, ἀλλ' ἐπὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ χαρακτῆρος τοῦ βίου, δι' ἧς τοσοῦτον διεκρίθησαν οἱ Χανανῖται ἀπὸ τῶν Ἑβραίων, ὥστε κατετάχθησαν ὑπὸ τῆς Γραφῆς εἰς τὸν οἶκον Χάμ, καὶ ὁ Χαναὰν ἐγένετο ἐπικατάρατος παρὰ τοῖς Ἑβραίοις (ἴδε κατωτέρω).

(1) Ἡ Ὁμηριτικὴ γλῶσσα καὶ ἡ ἐντεῦθεν προελθοῦσα Γκεζὶ τῆς Ἀβησσυνίας συγγενεύουσι πολὺ τῇ Ἀραβικῇ τῆς βορείου Ἀραβίας, τῇ κυρίως Ἀραβικῇ. Ἀλλ' ἡ ἀρχαιοτάτη Ὁμηριτικὴ καὶ ἡ ἐκ ταύτης προελθοῦσα ἀρχαιοτέρα Αἰθιοπικὴ ἢ Ἀβησσυνιακὴ ἦσαν μᾶλλον γλῶσσαι Χουσιτικαὶ ἤτοι πρωτοσημιτικαί (ἴδ. κατωτέρω).

Ἐκ τῶν εἰρημένων γεωγραφικῶν ὁρίων αἱ Σημιτικαὶ γλῶσσαι διεδόθησαν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀπὸ τῆς νοτίου Ἀραβίας εἰς τὴν ἀπέναντι Αἰθιοπικὴν χώραν τῆς Ἀφρικῆς (Ἀβησσυνίαν), ἐν ᾗ μέχρι σήμερον ἡ γραφομένη γλῶσσα (Γκεζὶ) εἶναι Σημιτικὴ (Ὁμηριτική). Καὶ αἱ Ἀσσυριακαὶ δὲ κατακτήσεις εὔρυνον ἀσθενῶς τὰ πρὸς βορρᾶν, ἴσως δὲ καὶ τὰ πρὸς ἀνατολὰς ὅρια τῶν Σημιτικῶν γλωσσῶν. Ἀλλὰ πρὸ πάντων αἱ Φοινικικαὶ ἀποικίαι διέδοσαν τὸν Σημιτισμὸν εἰς τὰ βόρεια παράλια τῆς Ἀφρικῆς (ἔνθα κέντρον Σημιτισμοῦ ἀπετέλει ἡ περίφημος Καρχηδών), καὶ εἰς τὴν δυτικὴν μεσόγειον ἀνὰ τὰ παράλια τῆς Γαλατίας καὶ Ἰβηρίας, ἐν μέρει δὲ καὶ Σικελίας· ἐν ἀρχαιοτέροις δὲ προελληνικοῖς χρόνοις εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς τῆς μεσογείου, εἰς τὴν πρὸς Ν. τοῦ Ταύρου Μικρὰν Ἀσίαν, ἐν μέρει εἰς τὴν Κύπρον, ἔτι δὲ καὶ εἰς τὸ Αἰγαῖον, ἔνθα κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους διεσώθησαν λείψανα Σημιτικῶν στοιχείων ἐν τοῖς ὀνόμασι τοῖς τοπογραφικοῖς. Αὐτὴ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν χρόνοις προϊστορικοῖς παρέλαβέ τινας λέξεις Σημιτικὰς ἐκ τῆς Φοινικικῆς.

Ἀλλὰ Σημιτικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία ἰσχυρότερον καὶ γονιμώτερον ἐπιδράσασα ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν καθόλου βίον καὶ ἀποτελέσασα τὸ πνευματικῶς ἰσχυρότατον στοιχεῖον τοῦ ὅλου Σημιτικοῦ πνευματικοῦ βίου ἦτο ἡ γλῶσσα καὶ ἡ φιλολογία ἡ Ἑβραϊκή. Αὕτη διὰ τοῦ Μωσαϊσμοῦ ἐπέδρασεν ἐμμέσως, ἀλλ' ἰσχυρῶς, καὶ ἐπὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν φιλολογίαν τὴν Ἑλληνικὴν κατὰ τὴν Χριστιανικὴν περίοδον, εἶτα δὲ καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν Εὐρωπαϊκὴν φιλολογίαν. Τὸ ἠθικὸν κράτος τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας ἐν τῷ Σημιτικῷ, ἐμμέσως δὲ καὶ ἐν τῷ Ἀνατολικῷ, κόσμῳ διεδέξατο ἰδίως ἀπὸ τοῦ Δ' μ. Χ. αἰῶνος ἡ Ἀραμαϊκή. Αὕτη ἐπικρατήσασα ἀπὸ τοῦ Ζ' π. Χ. αἰῶνος καθ' ἁπάσας τὰς ἐκτὸς τῆς Ἀραβίας καὶ τῆς Αἰθιοπίας Σημιτικὰς χώρας, ἐπὶ τῆς μεγάλης Περσικῆς μοναρχίας ἐκτήσατο καθολικὸν κράτος, γενομένη γλῶσσα κοινῆς ἐπιμιξίας τῶν ποικιλωνύμων φυλῶν τοῦ μεγάλου Περσικοῦ κράτους ἀπὸ τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας μέχρι τοῦ Ἰράν, ἐν μέρει δὲ κατέστη καὶ ἡμιεπίσημος γλῶσσα ἐν τῇ διοικήσει τοῦ κράτους ἐκείνου. Τὴν ἠθικὴν ταύτην ἐν τῇ Ἀσίᾳ δύναμιν δὲν ἀπώλεσε παντελῶς ἡ Ἀραμαϊκὴ γλῶσσα οὐδ' ὁπότε καταλυθέντος τοῦ Περσικοῦ κράτους ὁ Ἑλληνισμὸς κατέστη μεγάλη ἠθικὴ δύναμις ἐν τῇ Ἀσίᾳ. Τοὐναντίον ἐν Περσίᾳ καὶ ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ ἡ Ἀραμαϊκὴ ἤσκει ἔτι μεγάλην δύναμιν, καὶ οὐ μόνον ὁ Ζενδ-

αβέστας ἐγράφη τότε διὰ χαρακτήρων Ἀραμαϊκῶν (καὶ οὕτω εἶνα[ι] ἔτι γεγραμμένος), ἀλλὰ καὶ αἱ Ἄριαι γλῶσσαι τῆς Ἀριανῆς ὑπέκυψαν ἰσχυρῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀραμαϊκῆς καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς Σημιτοαρίας Περσικῆς γλώσσης, τῆς Πεχλεβὶ τοῦ Παρθικοῦ κράτους (1). Ἀπὸ δὲ τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ Συροχαλδαϊκὴ (ἤτοι ὁ δυτικὸς κλάδος τῆς Ἀραμαϊκῆς) οὐ μόνον γόνιμον παρήγαγε Χριστιανικὴν φιλολογίαν (ἰδίως ἀπὸ τοῦ Δ΄ μ. Χ. αἰῶνος), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ Ε΄ μέχρι τοῦ ΙΓ΄ μ. Χ. αἰῶνος κατέστη, διὰ τῶν Νεστοριανῶν, ὄργανον τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ πέραν τοῦ Τίγρητος δυτικῇ, ἔτι δὲ καὶ ἐν τῇ μέσῃ Ἀσίᾳ. Ἡ Συροχαλδαϊκὴ γλῶσσα ἐπέδρασε σπουδαίως ἐπὶ τὰς Ταταρικὰς καὶ τὰς Τουρανικὰς γλώσσας τῆς μέσης Ἀσίας, ὡς μαρτυροῦσι τὰ πολυάριθμα ἐπιγραφικὰ μνημεῖα τῶν Τουρκικῶν καὶ Ταταρικῶν χωρῶν τῆς χώρας ταύτης· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ Συριακὸν ἀλφάβητον διεδόθη εἰς πολλοὺς Τουρανικοὺς λαούς. Ἰνδία, μέση Ἀσία, Ταταρικαὶ χῶραι, ἐν μέρει δὲ καὶ ἡ Κίνα, ἐδέχθησαν τὸν Χριστιανισμὸν διὰ τῆς Ἀραμαϊκῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας. Καὶ ἅπασα ἴσως ἡ μέση καὶ νότιος Ἀσία (ἂν μὴ καὶ ἡ ἀνατολικὴ) ἤθελεν ὑποκύψει εἰς τὸν Χριστιανισμὸν τὸν Συροχαλδαϊκόν, ἂν μὴ νέα πνευματικὴ δύναμις ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Σημιτισμοῦ γεννηθεῖσα, τὸ Ἰσλὰμ καὶ ἡ Ἀραβικὴ Ἰσλαμικὴ φιλολογία, ἔθετον τέρμα εἰς τὸ ἠθικὸν κράτος τοῦ Ἀραμαϊκοῦ Σημιτισμοῦ, ὃν διεδέξατο οὕτω ὁ Ἀραβικὸς Σημιτισμός. Νῦν ἡ μεγίστη καὶ κυριωτάτη διάδοσις τοῦ Σημιτισμοῦ ἐγένετο διὰ τῶν Ἀράβων καὶ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Διὰ τοῦ Ἰσλὰμ ἡ Ἀραβικὴ διεδόθη καθ' ἅπασαν τὴν βόρειον Ἀφρικήν, κατέστη δὲ γλῶσσα ἐθνικὴ πολλῶν Νιγριτικῶν φυλῶν τῆς ἔνδον Ἀφρικῆς (ἰδίως τοῦ Σουδάν), αἵτινες προσῆλθον εἰς τὸν Μωαμεθανισμόν. Ἐπίσης δὲ διὰ τῆς ἐπὶ τὴν δυτικὴν καὶ μέσην Ἀσίαν διαδόσεως τοῦ Ἰσλὰμ αἱ Τουρκικαὶ γλῶσσαι ὑπέκυψαν ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τῆς Ἀραβικῆς, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Ἀρία ἢ Ἰρανικὴ γλῶσσα τῶν Περσῶν ὑπέστη τὴν αὐτὴν τύχην καὶ ἐκ τῆς τοιαύτης ἐπ' αὐτὴν ἐπιδράσεως τῆς Ἀραβικῆς προσῆλθεν εἰς τῶν κυριωτάτων χαρακτήρων τῆς Νεοπερσικῆς. Καὶ αὐταὶ αἱ ἐκ τῆς Σανσκριτικῆς παραχθεῖσαι

(1) Τὸ ὄνομα ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ *Πάρθος*, Partavu, καὶ κατὰ φθογγολογικούς τινας νόμους τῆς Παρθικῆς, Pahlavu. Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι ἐτυμολογίαι τῆς λέξεως, περὶ ὧν ἐν οἰκείῳ τόπῳ γενήσεται λόγος.

Ἰνδικαὶ γλῶσσαι (ἰδίως ἡ Ἰνδοστανικὴ) ὑπέκυψαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Ἀραβικήν. Οὕτω δὲ τὸ κράτος τοῦ Σημιτισμοῦ θρησκευτικῶς καὶ γλωσσικῶς ἐξετάθη ἀπὸ τοῦ Ἰνδικοῦ Ὠκεανοῦ μέχρι τῶν Ἡρακλείων στηλῶν καὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου.

Δὲν προτιθέμεθα βεβαίως ἐνταῦθα νὰ πραγματευθῶμεν διὰ μακρῶν τὰ περὶ τῶν Σημιτικῶν γλωσσῶν· ποιούμεθα δὲ λόγον βραχὺν περὶ τούτων, ἁπλῶς ἵνα προσδιορίσωμεν τὰ ὅρια οὐ μόνον τῆς γεωγραφικῆς ἐκτάσεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ κράτους τῆς Σημιτικῆς οἰκογενείας τῶν λαῶν. Εἰς τὴν μεγάλην ἐπέκτασιν τοῦ κράτους τοῦ Σημιτισμοῦ καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν τούτου ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν κόσμον ἐπίδρασιν συνετέλεσε μεγάλως καὶ ἡ μεγάλη ἐσωτερικὴ ἑνότης τῶν Σημιτικῶν γλωσσῶν καὶ τοῦ Σημιτικοῦ πολιτισμοῦ.

Αἱ Σημιτικαὶ γλῶσσαι. Ἡ ἑνότης καὶ ἡ διαίρεσις τῶν Σημιτικῶν λαῶν. — Ἡ ἑνότης αὕτη, καθὰ εἴρηται, εἶναι οὕτω μεγάλη, ὥστε αἱ διάφοροι Σημιτικαὶ γλῶσσαι διατελοῦσι πρὸς ἀλλήλας ὥσπερ διάλεκτοι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς γλώσσης. Καὶ διὰ τοῦτο οὐδεμία ὑπάρχει ἀνάγκη ἵνα τὰ κατὰ τὴν συγγένειαν ταύτην τὴν ὑπάρχουσαν ἔν τε τῷ λεξικῷ (ἐν ταῖς ῥίζαις δηλονότι) καὶ ἐν τῇ γραμματικῇ (ἐν τῇ γραμματικῇ κατασκευῇ τῶν γλωσσῶν) τεκμηριώσωμεν διὰ συγκρίσεως ῥιζῶν καὶ λέξεων. Ὁ τύπος τῶν Σημιτικῶν γλωσσῶν εἶναι τοσοῦτον ἁπλοῦς, ἡ φθογγολογία καὶ ἡ κλίσις τοσοῦτον ὁμοιόμορφος, ὥστε πάντα τὰ εἰς συγγενείας τῶν γλωσσῶν τῆς οἰκογενείας ἀναγόμενα ζητήματα, τὰ τοσοῦτον περίπλοκα προκειμένου περὶ τῶν Ἀρίων γλωσσῶν, λύονται ἁπλούστατα ἐν ταῖς Σημιτικαῖς γλώσσαις (1).

(1) «Ἡ ἑνότης καὶ ἡ ἁπλότης, αἱ διακρίνουσαι τὴν Σημιτικὴν φυλήν, ἀνευρίσκονται καὶ ἐν ταῖς Σημιτικαῖς γλώσσαις. Ἡ *ἀφαίρεσις* εἶναι ἄγνωστος αὐταῖς καὶ ἡ μεταφυσικὴ ἀδύνατος. . . Ὁ χαρακτὴρ οὗτος ὁ φυσικὸς καὶ αἰσθητικὸς φαίνεται ἡμῖν ὡς τὸ ἐπικρατοῦν γνώρισμα τῆς Σημιτικῆς τῶν γλωσσῶν οἰκογενείας. Πᾶσαι αἱ *ῥίζαι* ἐν αὐταῖς ἔχουσιν ἀρχὴν τὴν μίμησιν τῆς φύσεως καὶ διὰ τοῦτο ἐπιτρέπουσιν ἡμῖν νὰ ἴδωμεν ἐν αὐταῖς, ὥσπερ διὰ κρυστάλλου διαφανοῦς, τὰς ἐντυπώσεις, αἵτινες ὑποκύπτουσαι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως παρήγαγον τὴν γλῶσσαν. Αἱ λέξεις αἱ παράγωγοι σχηματίζονται κατὰ νόμους καὶ κανόνας ἁπλοῦς. Τὸ *ῥῆμα* παρίστησιν ἐπαισθητὸν χαρακτῆρα προτεραιότητος. Τὰ σύμφωνα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ προσδιορίζουσι τὴν ἔννοιαν τῶν λέξεων, καὶ διὰ τοῦτο αὐτὰ μόνον ἐκφράζονται διὰ τῆς γραφῆς. . . Ἡ καθόλου κατασκευὴ τῆς φράσεως παρίστησι χαρακτῆρα ἁπλότητος, ἰδίως ἐν τῇ διηγήσει, οἵαν δύνανται νὰ περιβληθῶσι μόνον αἱ ἀφελεῖς διηγήσεις τῶν παίδων. Ἀντὶ τῶν ἐπιμελημένων ἐκείνων περιόδων καὶ περιλήψεων τῆς

Ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἑνότης τῶν Σημιτικῶν λαῶν, πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἰσλάμ, εἶναι πολλῷ πλέον φανερὰ ἢ ἡ τῶν Ἀρίων. Αὕτη δέ, ὡς καὶ ἡ γλωσσολογική, συνδυαζομένη μετὰ τῆς γεωγραφικῆς ἑνότητος πείθει ἡμᾶς περὶ τῆς ἑνότητος τῆς ἀρχῆς τοῦ βίου τοῦ ἱστορικοῦ παρὰ πᾶσι τοῖς Σημιτικοῖς λαοῖς. Ἀλλ' ἡ ἑνότης αὕτη δὲν διετηρήθη καὶ ἐν τῇ θρησκείᾳ καὶ ἐν τῷ τρόπῳ τοῦ ζῆν. Τινὲς τῶν Σημιτικῶν λαῶν, ὡς οἱ Ἀραμαῖοι, οἱ Ἀσσύριοι καὶ οἱ Βαβυλώνιοι οἱ ἀναμιχθέντες πρωΐμως μετὰ τῶν Τουρανικῶν λαῶν τῶν οἰκούντων ἀρχαιότερον τὰς παρὰ τὸν Εὐφράτην καὶ Τίγρητα χώρας, ἀνέπτυξαν πολιτικὸν βίον προηγμένον κατὰ τὸν γενικὸν χαρακτῆρα τῶν Ἀσιατικῶν κρατῶν καὶ πολιτειῶν. Οἱ Φοίνικες πρωϊμώτατα ἐπεδόθησαν εἰς ναυτιλίαν καὶ ἵδρυσαν ἀποικιακὸν κράτος. Οἱ Τερραχῖται τοὐναντίον ἔμειναν ἐπὶ μακρὸν νομάδες, καὶ μόνον ἐν μέρει ἐπεδόθησαν εἰς τὸν γεωργικὸν βίον καὶ ἐκ τοῦ ποιμενικοῦ βίου καὶ τῆς πατριαρχικῆς πολιτείας μετέστησαν εἰς μονιμώτερον, ἀλλὰ πάντοτε ἀτελῶς ἀνεπτυγμένον κοινωνικὸν βίον. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ θρησκευτικῷ βίῳ πρωΐμως ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων οἱ Σημιτικοὶ λαοὶ διὰ μεγάλων διαφορῶν. Ἐνῷ παρὰ τοῖς Βαβυλωνίοις, Ἀσσυρίοις, Φοίνιξι καὶ Ἀραμαίοις πρωϊμώτατα ἀνεπτύχθη ἡ πολυθεία, λαβοῦσα χαρακτῆρα ὡρισμένον ἐν τῷ Σαβαϊσμῷ, ἐν τῇ λατρείᾳ δηλονότι τῶν οὐρανίων στρατειῶν (τῇ ἀστερολατρείᾳ), καὶ ποικιλωτάτη ἀνεπτύχθη παρ' αὐτοῖς μυθολογία συνδεομένη μετὰ ποιήσεως ἐπικῆς, παρὰ τοῖς Τερραχίταις λίαν πρωΐμως ἐπεκράτησεν ἡ θρησκεία τῆς εἰς ἕνα θεὸν πίστεως, ἥτις ἀγνὴ μὲν διετηρήθη ἐν τῷ λαῷ τοῦ Ἰσραήλ, ἐν μέσῳ πολλῶν ἀγώνων ἐναντίον τοῦ Σαβαϊσμοῦ, παρεξετράπη δὲ παρὰ τοῖς ἄλλοις Τερραχίταις (Ἰδουμαίοις, Μωαβίταις) καὶ παρὰ τοῖς Ἄραψι (μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ἰσλὰμ) εἰς τὸν Σαβαϊσμόν (1).

φράσεως (circuitus, comprehensio, ὡς καλεῖ αὐτὰς ὁ Κικέρων), ὑφ' ἃς ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Λατινικὴ συνάγουσι μετὰ τοσαύτης τέχνης τὰ διάφορα μέρη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς σκέψεως, οἱ Σημῖται θέτουσιν ἁπλῶς τὰς προτάσεις διαδοχικῶς μετ' ἀλλήλας, ἀντὶ πάσης ἄλλης τέχνης μεταχειριζόμενοι τὸ ἁπλοῦν συνδετικὸν τὸ ἐπέχον παρ' αὐτοῖς θέσιν σχεδὸν πάντων τῶν συνδέσμων». Παραδείγματά τινα φράσεων τῆς Ἁγίας Γραφῆς (κατὰ μετάφρ. τῶν Ο') μαρτυροῦσι τὰ ὑπὸ τοῦ Ῥενὰν εἰρημένα. «Ὁ θεμελιῶν τὴν γῆν ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς, οὐ κλιθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα (Ψαλμ. ΡΓ' 5)». «Ὁ ἐξαποστέλλων πηγὰς ἐν φάραγξιν, ἀναμέσον τῶν ὀρέων διελεύσονται ὕδατα (Αὐτόθι 10)». «Ὁ ἁπτόμενος τῶν ὀρέων, καὶ καπνίζονται (Αὐτόθι 32)». «Ἄνθρωπος ὡσεὶ χόρτος, αἱ ἡμέραι αὐτοῦ, ὡσεὶ ἄνθος τοῦ ἀγροῦ οὕτως ἐξανθήσει (Ψαλ.ΡΒ'15)».

(1) Πᾶσαι αἱ πρότερον ὑπὸ τοῦ Ῥενὰν ἐξενεχθεῖσαι καὶ παρά τισιν ἐπικρατήσασαι

Ἀλλὰ καὶ μεθ' ὅλην ταύτην τὴν μεγίστην ἐν τῷ θρησκευτικῷ καὶ καθόλου πνευματικῷ βίῳ διαφοράν, ἐνότης ἱστορικὴ μείζων ὑφίσταται ἐν τῷ βίῳ τῶν Σημιτικῶν λαῶν προαγομένη ὑπὸ τῆς ἐνότητος τῆς γεωγραφικῆς, καὶ πάντες οἱ Σημιτικοὶ λαοί, μεθ' ὅλα τὰ χωρίζοντα αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων στοιχεῖα θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς διαφορᾶς, ἀποτελοῦσιν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἱστορίαν ἡνωμένην. Βαβυλώνιοι, Ἀσσύριοι, Σύροι, Φοίνικες, Ἑβραῖοι, ἐν μέρει δὲ καὶ Ἄραβες ἀποτελοῦσιν ἴδιον κύκλον ἱστορικὸν ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ, τοιαύτης δὲ ἱστορικῆς ἐνότητος μετέχουσι καὶ οἱ λαοὶ οἱ καλούμενοι Χαμιτικοὶ ἢ Αἰθιοπικοὶ οἱ πολλαχῶς συναπτόμενοι τοῖς Σημίταις, ἀλλ' ἕνεκα τῶν πολλῶν διαφορῶν ἀνέκαθεν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος εἰς ἰδίαν κατατεταγμένοι οἰκογένειαν λαῶν (1).

θεωρίαι ὅτι ἡ μονοθεΐα ἦτο κοινὸν ἀρχικὸν γνώρισμα τῶν Σημιτικῶν λαῶν, ὅτι πάντες οἱ λαοὶ οὗτοι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀντιληφθέντες τῆς φύσεως ἐν τῇ ἁπλότητι καὶ ἑνότητι αὐτῆς ὡς ἐκ τῆς ἁπλότητος τοῦ ἰδίου αὐτῶν νομαδικοῦ βίου ἔρρεπον ἀρχῆθεν πρὸς τὴν μονοθεΐαν καὶ ἦσαν κατὰ βάθος μονοθεϊσταὶ (ἐξαιρουμένων τῶν Φοινίκων, οἵτινες δὲν ἦσαν γνήσιοι Σημῖται, ἀλλ' ἐκσημιτισμένοι, κατὰ Ρενάν, Χαμῖται)· πᾶσαι αὗται αἱ θεωρίαι καὶ τὰ ἐκ τούτων συμπεράσματα ἐξηλέγχθησαν πλημμελῆ διὰ τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν. Αἱ θεωρίαι τοῦ Ρενὰν ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν ἐξασθένωσιν τῆς ἀρχῆς τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείας τῆς ἀποκαλυφθείσης εἰς τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραήλ. Καὶ διὰ τοῦτο ὅ,τι ἐξ ἀποκαλύψεως ἐγένετο ἐν τῷ Ἰσραήλ, τοῦτο ὁ Ρενὰν ἐζήτησε νὰ ἐξηγήσῃ ὡς φυσικὴν ἀκολουθίαν τοῦ καθόλου βίου τῶν Σημιτικῶν λαῶν, οἵτινες, κατ' αὐτόν, ἐπέδρασαν ἐν τῷ κόσμῳ μᾶλλον ἐν τῇ τάξει τῇ θρησκευτικῇ ἢ ἐν τῇ τάξει τῇ πολιτικῇ. Ἐπίσης ἐξηλέγχθη πλημμελὴς ἡ θεωρία τοῦ Ρενὰν ὅτι παρὰ τοῖς Σημίταις οὔτε μυθολογία ἀνεπτύχθη οὔτε ἔπος, ἀλλ' ἁπλῆ ποίησις ὑποκειμενικὴ (λυρική, οἷα ἡ τοῦ Ψαλμῳδοῦ) καί τι εἶδος λόγου περιλαμβάνοντος ἐν φυσικῇ ἁπλότητι τὸ ἔπος καὶ τὴν ῥητορικήν, τὸ προφητικὸν εἶδος τοῦ λόγου. Ἀλλὰ νῦν ἐγνώσθη, ἰδίως ἐκ τῆς σπουδῆς καὶ μελέτης τῆς Ἀσσυροβαβυλωνιακῆς γλώσσης τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν, ὅτι οἱ Σημιτικοὶ λαοὶ καὶ ἔπος ἐκέκτηντο καὶ μυθολογίαν πλουσιωτάτην. Ἡ δὲ προφητεία ἀνεπτύχθη μόνον ἐν τῷ λαῷ τοῦ Ἰσραὴλ ὡς ἀπόρροια τῆς ἀποκαλυφθείσης αὐτῇ εἰς ἕνα θεὸν ἀληθῆ πίστεως.

(1) Παράδοσις κοινὴ πᾶσι τοῖς Σημιτικοῖς λαοῖς μαρτυροῦσα παρ' αὐτοῖς συνείδησιν τῆς ἀρχικῆς συγγενείας δὲν ἐσώθη οὐδ' ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ, ἀφοῦ τοσαῦται ἱστορικαὶ ἀντιθέσεις διήρουν τοὺς λαοὺς τούτους ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ παράδοσις τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς περὶ τῆς οἰκογενείας Σημ δύναται νὰ θεωρηθῇ μέχρι τινὸς ὡς μαρτυροῦσα ἢ ὑπαινισσομένη ὅτι ὑπῆρχέ τις συνείδησις τῆς κοινῆς καταγωγῆς. Ἀλλ' ἐπίσης εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ παράδοσις τῆς Γραφῆς ἔχει χαρακτῆρα καὶ πνεῦμα ἱστορικὸν καθολικόν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ὁποίου ἡ Γένεσις κατέστη ἀληθὴς

3. Χαμῖται, (Χουσῖται ἢ Αἰθίοπες).

Τίνες οἱ Χαμῖται. — Δυσχερέστατον εἶναι τὸ ζήτημα τῆς καταγωγῆς καὶ εἰς γλωσσικὴν οἰκογένειαν αὐτοτελῆ κατατάξεως τῶν Χαμιτικῶν καλουμένων λαῶν. Ἐν τῇ Γενέσει (κεφ. Θ') πρὸς τοῖς Ἰαφεθιτικοῖς καὶ Σημιτικοῖς λαοῖς ἀναφέρονται καὶ διάφοροι Χαμιτικοὶ λαοί. Καὶ ὡς υἱοὶ μὲν τοῦ *Χάμ*, ἤτοι ὡς ἀρχικοὶ κλάδοι τῆς ὅλης Χαμιτικῆς οἰκογενείας λέγονται Χούς, καὶ Μισραΐν (μ) καὶ Φοὺθ καὶ Χαναάν, ὡς υἱοὶ δὲ τοῦ Χούς, ἤτοι ὑποδιαιρέσεις τοῦ Χουσιτικοῦ κλάδου τῆς Χαμιτικῆς φυλῆς, ἀναφέρονται Σαβὰ καὶ Ἐυϊλὰ καὶ Σαβαθὰ καὶ Ῥεγχμὰ καὶ Σαβαθακά. Ἐκ τῶν λαῶν τῆς οἰκογενείας Χὰμ Χαναάν, ἤτοι οἱ Χανανῖται, εἰσὶν οἱ Φοίνικες οἱ οἰκοῦντες, ὡς λέγεται ἐν τῇ Γενέσει αὐτῇ, ἀπὸ Σιδῶνος μέχρι Γάζης, κατέχοντες δηλονότι μέγα μέρος τῆς ὕστερον Φοινίκης κληθείσης χώρας τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ μέρος τῆς Παλαιστινικῆς παραλίας, *Μισραΐμ* δὲ λέγεται ἐν τῇ Ἱερᾷ Γραφῇ ἡ Αἴγυπτος, ὥστε οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Φοίνικες ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς Γενέσεως παρίστανται ὑπαγόμενοι εἰς τὴν

παγκόσμιος ἱστορία προϊστορικὴ καὶ καθολικὴ γενεαλογία τῶν ἐθνῶν (ἔδ. σελ. 145). Ἡ ἑνότης τῶν λαῶν ἐν τῇ Γενέσει ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τοῦ Σημιτισμοῦ καὶ ὁ Ἰάφεθ ἀναφέρεται ὡς ἀδελφὸς τοῦ Σὴμ καὶ υἱὸς τοῦ Νῶε. Ὡς δὲ εἴπομεν, τοῦ οἴκου Σὴμ ἀποκλείονται λαοὶ ἀποδεικνύμενοι ἐκ τῆς γλώσσης συγγενεῖς πρὸς τοὺς ὑπὸ τῆς Γραφῆς ὡς Σημιτικοὺς ἀναφερομένους λαούς. Διὰ ταῦτα τὰ ἐν τῇ Γενέσει περὶ τοῦ οἴκου Σὴμ λεγόμενα δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς παράδοσις μαρτυροῦσα συνείδησιν κοινῆς καταγωγῆς τῶν Σημιτικῶν λαῶν. Ὡς τοιαύτη δύναται νὰ θεωρηθῇ εὐλογώτερον ἡ παράδοσις ἡ συνδεομένη μετὰ τοῦ Ἀβραὰμ ὡς γενάρχου πολλῶν Σημιτικῶν λαῶν· ἀλλὰ καὶ αὗται περιωρίσθησαν εἰς μόνους τοὺς Τερραχίτας, καὶ ἐκ τούτων εἰς μόνους τοὺς Ἰσραηλίτας καὶ τοὺς Ἄραβας (τοὺς Ἰσμαηλίτας). Καὶ ἐνταῦθα δὲ πάλιν ζήτημα εἶναι ἂν αἱ περὶ τοῦ πατριάρχου Ἀβραὰμ (Ἰβραΐμ) παραδόσεις τῶν Ἀράβων εἰσὶ λείψανα ἀρχαιότατα κοινῶν Σημιτικῶν ἢ τοὐλάχιστον Τερραχιτικῶν παραδόσεων ἢ διεδόθησαν μεταξὺ τῶν Ἀράβων ἐν ἱστορικοῖς χρόνοις καὶ οὐχὶ πολὺ πρὸ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, ληφθεῖσαι ἐκ τῶν παραδόσεων τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς περὶ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσμαήλ. Τοὐλάχιστον ὁ Ῥενάν, τοῦ ὁποίου ἡ γνώμη ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ φαίνται ὀρθή, φρονεῖ τὸ δεύτερον. Μὴ ὑπαρχούσης δὲ κοινῆς συνειδήσεως παρὰ τοῖς Σημίταις περὶ τῆς κοινῆς καταγωγῆς, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ καὶ παράδοσις κοινὴ περὶ τῆς πρώτης κοιτίδος αὐτῶν. Ὅ,τι γινώσκομεν καὶ ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ, γινώσκομεν αὐτὸ ἐκ τῶν παραδόσεων τῆς Γραφῆς (αἵτινες δὲν ἔχουσι καθολικὸν Σημιτικὸν χαρακτῆρα) ὡς περὶ τούτου γενήσεται λόγος κατωτέρω.

αὐτὴν οἰκογένειαν λαῶν. Καὶ ὅμως γλωσσολογικῶς οἱ Φοίνικες εἶναι γνησιώτατοι Σημῖται, οἱ δὲ Αἰγύπτιοι, οἱανδήποτε γλωσσολογικὴν ἢ ἐθνολογικὴν συγγένειαν καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι εἶχον πρὸς τοὺς Σημίτας, δὲν εἶναι ἐκ τῶν ἀκραιφνῶς Σημιτικῶν λαῶν. Ἐπίσης δὲ ὁ ἐν τῷ οἴκῳ Χὰμ μνημονευόμενος Σαβὰ ἐκπροσωπεῖ τὸν λαὸν τῶν Σαβαίων ἢ τῶν Χιμιαριτῶν ἢ Ὁμηριτῶν τῶν οἰκούντων τὴν νότιον Ἀραβίαν καὶ ὄντων ἐπίσης Σημιτῶν τὴν γλῶσσαν. Πρὸς τούτοις ὁ Χούς, ὁ υἱὸς τοῦ Χὰμ καὶ ἀδελφὸς τοῦ Χαναάν, λέγεται πατὴρ τοῦ Νεβρὼδ τοῦ ἱδρυτοῦ (κατὰ τὴν Γένεσιν) τοῦ κράτους τῆς Βαβυλῶνος. Οὕτω λοιπὸν καὶ οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Βαβυλωνίας διὰ τοῦ Χοὺς παρίστανται ὡς Χαμῖται. Καὶ ὅμως ἐν Βαβυλῶνι ᾤκουν ἀρχῆθεν λαοὶ Τουρανικοί, εἶτα δὲ Σημιτικοί. Καὶ δὲν εἶναι μὲν ἀπίθανον ὅτι οἱ Χοὺς (ὧν τὸ ὄνομα φαίνεται ἔχον συγγένειαν πρὸς τοὺς βορειοδυτικῶς τῆς Βαβυλωνίας οἰκοῦντας Κοσσαίους τοὺς θεωρουμένους νῦν Τουρανίους) εἶναι Τουρανικὸς λαὸς παρεισδὺς ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς Γενέσεως ὡς Χαμιτικός, ἀλλ' ἡ συγγένεια τῶν Χοὺς πρὸς τοὺς Χανανίτας, ἤτοι Φοίνικας καὶ Αἰγυπτίους, δημιουργεῖ ζήτημα δυσχερέστατον ἐν τῇ γλωσσολογίᾳ καὶ τῇ ἐθνολογίᾳ. Ἀφοῦ οἱ Χανανῖται ἦσαν ὁμόγλωσσοι τοῖς Ἑβραίοις, Σύροις, Ἄραψι, διατί κατατάσσονται εἰς ἰδίαν οἰκογένειαν Χὰμ μετὰ τῶν Αἰγυπτίων καὶ Χουσιτῶν; Ὡς λόγον τῆς διαφωνίας ταύτης τῆς ἐθνολογίας τῆς Γραφῆς πρὸς τὰ προφανῆ διδάγματα τῆς γλωσσολογίας ἐθεώρουν τινές, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, τὴν ἐθνικὴν (οὐχὶ ἐθνολογικὴν) ἀντίθεσιν τῶν Ἑβραίων πρὸς τοὺς Φοίνικας, τὸ μῖσος δηλονότι, ὅπερ ἐκεῖνοι ᾐσθάνοντο ἐναντίον τῶν Χανανιτῶν καὶ δι' ὃ ἐθεώρησαν τούτους, καίπερ ὁμογλώσσους αὐτοῖς ὄντας, ὡς εἰς ξένην ἐπικατάρατον οἰκογένειαν λαῶν ὑπαγομένους (1).

(1) Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἐν τῇ παραδόσει τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς (Γενέσ. Κεφ. Θ') ἐνῷ ὁ Χὰμ εἶναι ὁ ἁμαρτὼν πρὸς τὸν πατέρα, ἡ τούτου κατάρα πίπτει οὐχὶ ἐπὶ τὸν Χάμ, ἀλλ' ἐπὶ τὸν Χαναάν («Καὶ εἶπεν· ἐπικατάρατος Χαναάν· παῖς οἰκέτης («δοῦλος τῶν δούλων» κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν κείμενον) ἔσται τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν· εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Σήμ, καὶ ἔσται Χαναὰν παῖς αὐτοῦ. Πλατύναι ὁ Θεὸς τὸν Ἰάφεθ, καὶ κατοικησάτω ἐν τοῖς οἴκοις Σὴμ καὶ γενηθήτω Χαναὰν παῖς αὐτῶν»). Ὥστε ἂν μὴ τὸ Χαναὰν ἐν τῷ προκειμένῳ χωρίῳ τῆς Γραφῆς ἐτέθη ἀντὶ τοῦ Χάμ, ἐπικατάρατος εἶναι οὐχὶ ἅπας ὁ Χαμιτικὸς οἶκος, ἀλλ' ὁ Χανανιτικός. Τοῦτο δ' ἴσως προῆλθεν ἐκ τοῦ μίσους, ὅπερ ἐχώριζε τοὺς Ἑβραίους ἀπὸ τῶν Φοινίκων κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Ἄλλως ἡ ὑπὸ τῶν θεολόγων διδομένη ἐξήγησις ὅτι δῆθεν ἐν τῇ τιμωρίᾳ τοῦ Χαναὰν τιμωρεῖται ὁ Χάμ, ὡς πατὴρ τοῦ τιμωρουμένου, εἶναι λίαν βεβιασμένη. Τοιοῦτον βεβιασμένον χαρακτῆρα φέρει καὶ ἡ γνώμη ἡ ἐξηγοῦσα

Ἀλλ' ἡ ἐξήγησις αὕτη δὲν εἶναι ἐπαρκής, διότι καὶ ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν παραδόσεων, καθ' ἃς οἱ Φοίνικες ἀπὸ τῶν περὶ τὸν Περσικὸν κόλπον χωρῶν μετῴκησαν εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν Φοινίκην κληθεῖσαν χώραν, ἐξάγεται ὅτι οἱ Φοίνικες ἦσαν συγγενεῖς τῶν ἀρχαίων κατοίκων τῆς Βαβυλωνίας τῶν περιλαμβανομένων ἐν τῷ Χούς, οὗτοι δὲ φαίνεται ὅτι εἶναι οἱ Κηφῆνες ἢ Αἰθίοπες τῶν Ἑλλήνων· πλὴν τούτου οἱ Σημῖται τὴν γλῶσσαν κάτοικοι τοῦ Σαβᾶ, ἤτοι τῆς νοτίου Ἀραβίας, εἰσὶν ἐπίσης Χαμῖται κατὰ τὴν Γραφήν. Πιθανωτέρα δὲ καθίσταται ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἐν τῇ ὀνομασίᾳ καὶ κατατάξει τῶν Χαμιτικῶν λαῶν ἐν τῇ Γενέσει ἐπεκράτησεν ἡ διαίρεσις ἡ ἀνθρωπολογική. Ἀλλ' ἡ ἀνθρωπολογικὴ διαφορὰ τῶν Χαμιτῶν καὶ Σημιτῶν δὲν ἦτο τοιαύτη, ὥστε οἱ Χαμῖται νὰ τεθῶσιν ἐκτὸς τῆς Καυκασίας φυλῆς ἀποτελοῦντες ἰδίαν ἀνθρωπολογικὴν φυλήν, τὴν τῶν μαύρων ἢ Νιγριτῶν. Τοὐλάχιστον οὐδεὶς τῶν ἐν τῷ οἴκῳ Χὰμ ἀναφερομένων λαῶν εἶναι ἀποδεδειγμένος μαῦρος (1), πολλοὶ δὲ τούτων, ὡς οἱ Φοίνικες, οἱ Χουσῖται, οἱ Ὁμηρῖται, οἱ Αἰγύπτιοι ὑπήγοντο εἰς τὴν Καυκασίαν φυλήν, ἢ τοὐλάχιστον δὲν ἦσαν μαῦροι. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων οἱ δύο (Φοίνικες καὶ Χουσῖται), μέχρι τινὸς δὲ καὶ ὁ τρίτος (Ὁμηρῖται) ᾤκουν τὸ πρῶτον ἐν χώρᾳ, ἧς ἡ ἐθνολογικὴ ἱστορία δύναται νὰ διαφωτίσῃ σπουδαίως τὴν ἀρχὴν τῶν Χαμιτῶν καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς Σημίτας (ὅσων τοὐλάχιστον τὰ ὀνόματα εἶναι γνωστὰ ἐθνολογικῶς).

Ὁ τόπος, ἐν ᾧ Χουσῖται καὶ Φοίνικες, εἶτα δὲ καὶ Ὁμηρῖται, συναντῶσιν ἀλλήλους, εἶναι ἡ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Τίγρητος καὶ Εὐφράτου περὶ τὸν μυχὸν τοῦ Περσικοῦ κόλπου χώρα, ἡ ἀρχαιοτάτη κοιτὶς τοῦ Βαβυλωνιακοῦ κράτους, ἡ χώρα ἡ καλουμένη ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς γῆ Σενναάρ, ἡ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις Χαλδαία τῶν Ἑλλήνων. Ἐνταῦθα κατὰ τὴν Γραφὴν (Γεν. κεφ. Ι') Νεβρώδ, ὁ υἱὸς τοῦ *Χοὺς* καὶ ἔγγονος τοῦ Χάμ, «γίγας κυνηγὸς ἐναντίον Κυρίου», ἐν ταῖς πόλεσι Βαβυλῶνος, Ἀράχ, Ἀρχὰδ καὶ

τὴν κατάραν τοῦ Χαναὰν ἢ καὶ τοῦ ὅλου οἴκου Χὰμ ἐκ τῆς δουλείας δῆθεν, εἰς ἣν ἦσαν καταδεδικασμένοι οἱ ὡς ἀνδράποδα πωλούμενοι Νιγριτικοὶ λαοί, ὡς ἐὰν πάντες οἱ Χαμιτικοὶ λαοὶ ἦσαν Νιγρῖται.

(1) Οἱ Χαμιτικοὶ λαοί, πλὴν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Λιβύων (Λεβαῖμ), εἶναι λαοὶ Ἀσιατικοί, οὐδαμῶς δὲ ὁ Χὰμ ἐκπροσωπεῖ ἐν τῇ Γραφῇ τὴν Ἀφρικὴν ἢ τοὺς Ἀφρικανικοὺς λαούς, ὡς πλημμελῶς πιστεύεται ὑπὸ πολλῶν

Χαλάγ, ἵδρυε τὸ Βαβυλωνιακὸν ἢ Χαλδαϊκὸν κράτος. Μεταξὺ τῶν πολλῶν φυλῶν τῶν οἰκουσῶν κατὰ τὴν χώραν ταύτην δύο ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν Ἑλληνικῶν παραδόσεων ἀξιοσημείωτοι διὰ τὸ ὄνομα, ὅπερ φέρουσιν: οἱ Κοσσαῖοι, οἱ οἰκοῦντες ἀνατολικῶς τοῦ Τίγρητος, μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ ὄρους Ζάγρου, καὶ νοτιώτερον τούτου (πρὸς τὸν Περσικὸν κόλπον ἐν τῇ περιοχῇ τῶν ποταμῶν Χωάσπου καὶ Εὐλαίου κατὰ τὰ νῦν Τουρκοπερσικὰ ὅρια, ἐν τῇ χώρᾳ Ἐλυμαΐτιδι ἢ Ἐλὰμ (νῦν Χουζιστάν)), οἱ Κίσσιοι. Αἱ δύο αὗται φυλαί, ὡς μαρτυρεῖ καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν, φαίνεται ὅτι ἦσαν ἀλλήλαις συγγενεῖς. Ἡ χώρα δὲ τῶν Κισσίων ἐλέγετο καὶ Σουσιανὴ ἔχουσα πόλιν τὰ Σοῦσα. Ἐγγὺς δὲ τῆς χώρας ταύτης ἦτο καὶ ἡ κοιτὶς τῶν *Φοινίκων*, οἵτινες ἐν ἀρχαιοτάτοις ἤδη χρόνοις καταλιπόντες τὰς περὶ τὸν Περσικὸν κόλπον (ἢ Ἐρυθραίαν θάλασσαν τῶν ἀρχαίων) κατοικίας αὐτῶν μετενάστευσαν εἰς τὴν παραλίαν χώραν τῆς Συρίας, τὴν Φοινίκην.

Κατὰ τὰς νεωτάτας ἐρεύνας, τὰς ἐπὶ τῆς μελέτης τῶν ἀρχαιοτάτων σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν τῆς Βαβυλωνίας ἐρειδομένας, οἱ Κοσσαῖοι καὶ οἱ Κίσσιοι θεωροῦνται λαοὶ Τουρανικοί. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐν ταῖς ῥηθείσαις χώραις πρωϊμώτατα οἱ Τουρανικοὶ λαοὶ ἀνεμίχθησαν μετὰ λαῶν συγγενῶν πρὸς τοὺς Σημίτας. Καὶ τὸ ὄνομα δὲ τῶν Κοσσαίων καὶ Κισσίων φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο τὸ φυλετικὸν ὄνομα τῶν Τουρανίων τούτων λαῶν. Τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ προφανὴς συνάφεια τοῦ ὀνόματος πρὸς τὸ Χαμιτικὸν ὄνομα τοῦ Χούς (1), τοῦ πατρὸς Νεβρώδ. Ἀλλὰ τὸ Γραφικὸν ὄνομα Χοὺς ἔχει καὶ ἕτερον τύπον *Χουθὰ* (μνημονευόμενον ἐν Βασιλ. Β' 14, 17 § 24 καὶ σημαίνοντα χώραν Βαβυλῶνος, ἐξ ἧς οἱ Ἀσσύριοι μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰσραὴλ ἤγαγον ἀποίκους εἰς τὴν χώραν Ἰσραήλ). Χουθὰ (Χουθαῖοι, Ἑβραϊστὶ Κουτὰ) ἦτο χώρα Βαβυλῶνος κατὰ τὴν Γραφήν, κατὰ δὲ Ἰώσηππον, τῆς Περσίας, (Ἰουδ. Ἀρχ. Θ' 143) ἐκ τῆς Χουθᾶς καλουμένης χώρας . . . αὕτη δ' ἐστὶν ἐν Περσίδι). Ὡς γνωστὸν ἡ Περσὶς (Φαρσιστὰν) συνώρευεν ἀμέσως τῇ Σουσιανῇ καί, καθ' ὃν χρόνον ἱδρύθη τὸ κράτος τῶν Ἀχαιμενιδῶν, περιελήφθη ἐν τῇ Περσίδι αὐτῇ. Καὶ κατὰ τοῦτο ἡ χώρα ἡ μεταξὺ τῆς ἰδίως Βαβυλωνίας καὶ τῆς Περσίδος κειμένη, ἡ ὑπαγομένη μὲν εἰς

(1) Ὁ Ἐδ. Μάγερ φρονεῖ ὅτι ἴσως ὁ Νεβρὼδ εἶναι ἀντιπρόσωπος τῆς Τουρανικῆς Κοσσαϊκῆς δυνάμεως ἐν Βαβυλῶνι· ἀλλ' ἡ εἰκασία αὕτη εἶναι λίαν παρακεκινδυνευμένη.

Βαβυλῶνα καθ' ὃν χρόνον κατελύθη τὸ κράτος τοῦ Ἰσραήλ, περιληφθεῖσα δὲ ἐν Περσίδι ὕστερον ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν Περσῶν, εὐλόγως ὑπὸ μὲν τῆς Γραφῆς θεωρεῖται χώρα Βαβυλῶνος, ὑπὸ δὲ τοῦ Ἰωσήππου τίθεται ἐν Περσίδι. Κατὰ τὸν συνδυασμὸν δὲ τοῦτον ἡ *Χουθὰ* (ἢ Κουτὰ) ἔκειτο ἀκριβῶς ἐν τῇ χώρᾳ τῇ σήμερον καλουμένῃ Χουζιστὰν ἤτοι ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Χούς. Ὅτι οἱ Ἑλληνικοὶ τύποι Κόσσιος, Κίσσιος δὲν ἀπομακρύνονται τοῦ ἀρχικοῦ Ἀσσυριακοῦ μαρτυρεῖ τὸ Ἑβραϊκὸν Κουτά. Δὲν εἶναι δὲ δύσκολον ὅτι διὰ φθογγολογικοῦ τινος συνδυασμοῦ ἐν τῇ *Σουσιανῇ* τῆς Βαβυλῶνος, ἐν τοῖς Κισσίοις καὶ Χουθαίοις καὶ ἐν τῷ ἔθνει τῶν *Σουσίων* (1) νὰ εὕρωμεν πάλιν τὸν Χούς. Ἀλλὰ πάντα τὰ διὰ τοῦ τοιούτου συνδυασμοῦ συγγενῆ ἢ ταὐτὰ ἀλλήλοις ἀποδεικνύμενα ὀνόματα Χούς, Χουθά, Χουθαῖος (Κουτά), Κόσσιος, Κίσσιος, Χουζιστάν, Σούσιος περιλαμβάνονται, οὕτως εἰπεῖν, ἢ μᾶλλον εὑρίσκουσι τὴν ἑνότητα καὶ ταὐτότητα αὐτῶν, ἔν τινι ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν παραδόσεων γνωστῷ ὀνόματι ἀνταποκρινομένῳ ἴσως πρὸς τὸ *Χὰμ* καὶ ἑρμηνεύοντι τὸ ὄνομα τοῦτο. Πρόκειται περὶ τοῦ ὀνόματος *Αἰθίοψ*, *Αἰθίοπες*. Τὸ ὄνομα *Αἰθίοψ* (ἐκ τοῦ *αἴθω*, οὐχὶ αἴθω καὶ ὤψ, σημαῖνον ἡλιοκαής) (2) ἐδόθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιότατα οὐχὶ εἰς τοὺς μαύρους τῆς Ἀφρικῆς, ἀλλ' εἰς λαοὺς οἰκοῦντας νοτιανατολικῶς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἤδη παρ' Ὁμήρῳ μνημονεύονται οἱ Αἰθίοπες οἱ οἰκοῦντες παρὰ τὸν Ὠκεανὸν κατὰ τὸ ἄκρον τῆς οἰκουμένης (ἔσχατοι ἀνδρῶν) οἱ ἀξιούμενοι συνεχῶς τῆς τοῦ Διὸς καὶ τῶν ἄλλων θεῶν ἐπισκέψεως καὶ τῆς μετὰ τούτων εὐωχίας. (Ἴδ. Ἰλιάδ. Α 423 «Ζεὺς γὰρ εἰς Ὠκεανὸν μετ' ἀμύμονας Αἰθιοπῆας ἔβη». Ὀδυσ. Α 22-23 «Ἀλλ' ὁ μὲν (Ποσειδῶν) μετεκίαθε τηλόθ' ἐόντας Αἰθίοπας»). Καθ' Ὅμηρον οἱ Αἰθίοπες διηροῦντο εἰς ἀνατολικοὺς καὶ δυτικοὺς (Ὀδ. Α 24 «Τοί διχθὰ δεδαίαται, ἔσχατοι ἀνδρῶν, οἱ μὲν δυσομένου Ὑπερίωνος, οἱ δ' ἀνιόντος»). Τὰ κατὰ τὴν διευκρίνησιν τῆς θέσεως τῶν ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν Αἰθιόπων τοῦ Ὁμήρου δὲν εἶναι εὐχερῆ. Ἐπειδὴ δέ, ὡς γνωστόν, ὁ καθ' Ὅμηρον τῆς γῆς κύκλος ὁ περιρρεόμενος ὑπὸ τοῦ Ὠκεανοῦ δὲν ἐκτείνεται πρὸς ἀνατολὰς πολὺ πέραν τῶν ἀνατολικῶν ὁρίων τῆς Μικρᾶς

(1) «Καὶ Βαβυλὼν δὲ ἔχεται καὶ Σουσίων ἔθνος, καὶ Πέρσαι καὶ Μῆδοι ὑπῆρχον». (Προσφώνησις Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου πρὸς τὸν στρατόν. Ἀρριαν. Ἀλεξάνδρου Ἀνάβ. Ε' 25).

(2) Οὐχὶ *μαῦρος*, ἀλλ' «ἐπικεκαυμένος τὴν *χροιάν*»· τὸ παρ' Ὁμ. *μελαγχροιής*

Ἀσίας (1), οἱ ἀνατολικοὶ Αἰθίοπες πρέπει νὰ ζητηθῶσιν οὐχὶ μακρὰν τῶν πρὸς τὴν Συρίαν ὁρίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (οἱ δυτικοὶ Αἰθίοπες φαίνεται ὅτι εἶναι πλάσμα μυθολογικὸν χάριν ἀντιθέσεως πρὸς τοὺς ἀνατολικούς) (2), ἐν ταῖς περὶ τὴν Φοινίκην καὶ Αἴγυπτον χώραις (Ὀδ. Δ 83-4 «Φοινίκην τε καὶ Αἰγυπτίους ἐπαλήθεις, *Αἰθιοπάς* θ' ἱκόμην καὶ Σιδωνίους καὶ Ἐρεμβούς») (3). Τὴν γειτνίασιν τῶν Αἰθιόπων πρὸς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μαρτυρεῖ πως καὶ τὸ ὅτι ὁ ποιητὴς θέτει τὴν χώραν τῶν Σολύμων (οἵτινες ὡς γνωστὸν ᾤκουν τὰ ὄρη τῆς Λυκίας καὶ Κιλικίας) ἐν τῇ ὁδῷ τῇ ἀπὸ τῆς χώρας τῶν Αἰθιόπων πρὸς τὰς δυτικωτέρας χώρας (Ὀδ. Ε 282-4 «Τὸν δ' ἐξ Αἰθιόπων ἀνιὼν κρείων ἐνοσίχθων τηλόθεν ἐκ Σολύμων ὀρέων ἴδε»). Οὕτω καθ' Ὅμηρον γενικῶς ὡς χώρα τῶν Αἰθιόπων δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ μεταξὺ Μικρᾶς Ἀσίας, Φοινίκης, Αἰγύπτου καὶ Ἀραβίας χώρα, ἤτοι ἡ Μεσοποταμία, τὰ ἔσχατα πρὸς ἀνατολὰς ὅρια τοῦ Ὁμηρικοῦ κόσμου. Ἐν αὐτῇ τῇ Ὀδυσσείᾳ βλέπομεν ἤδη τὸν Αἰθίοπα Μέμνονα καλούμενον «Ἠοῦς ἀγλαὸν υἱόν (Ὀδυσ. Δ 188)». Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Μέμνων δὲν καλεῖται ἔτι παρὰ τῷ ποιητῇ *Αἰθίοψ*. Ἀλλ' οἱ ποιηταὶ οἱ μεθ' Ὅμηρον συμπληρώσαντες τὸν κύκλον τῶν Τρωϊκῶν μύθων, οἱ κυκλικοὶ καλούμενοι, Μέμνονα ἐκάλουν τὸν ἀρχηγὸν τῶν εἰς βοήθειαν τῶν Τρώων ἐλθόντων Αἰθιόπων. Καὶ αὐτὸς δ' ὁ Ὅμηρος ἐν τῷ μνημονευθέντι στίχῳ τῆς Ὀδυσσείας (Δ 188) παρίστησι τὸν Μέμνονα φονεύοντα τὸν υἱὸν τοῦ Νέστορος Ἀντίλοχον (4). Μετὰ τοὺς *κυκλικοὺς* ὁ Αἰσχύλος προσδιορίζει ἀσφαλῶς τὴν καταγωγὴν τοῦ Μέμνονος λέγων αὐτὸν υἱὸν *Κισσίας* μητρός, ἐν ᾧ Σιμωνίδης ὁ Κεῖος ἔλεγεν ὅτι ὁ Μέμνων ἐτάφη ἐν Συρίᾳ. Οὕτω κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς Ἑλλάδος, ἡ Κισσία, ἤτοι τὸ Χουζιστὰν ἐθεωρεῖτο χώρα τῶν Αἰθιόπων καὶ τῆς μητρὸς τοῦ Μέμνονος, καὶ ἡ τοιαύτη

(1) Τὴν Φοινίκην καὶ Αἴγυπτον γινώσκει ὁ Ὅμηρος, ἀλλ' ἄνευ ἀκριβείας γεωγραφικῆς, δὲν γινώσκει δὲ τὴν συνοχὴν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Φοινίκης (Συρίας) καὶ Αἰγύπτου.

(2) Οἱ ἀνατολικοὶ (οἱ ἀνιόντος Ὑπερίωνος) καὶ οἱ δυτικοὶ (οἱ δυσομένου Ὑπ.) Αἰθίοπες τοῦ Ὁμήρου δὲν δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς τοὺς «ἀπὸ ἡλίου ἀνατολέων» (ἐξ Ἰνδικῆς ἢ καὶ ἐκ γειτονικῶν τῇ Ἰνδικῇ χωρῶν) καὶ τοὺς ἀπὸ Λιβύης (τοὺς δυτικοὺς) Αἰθίοπας τοῦ Ἡροδότου (Ἡρ. Ζ. 70).

(3) Οἱ καθ' Ὅμηρον Ἐρεμβοὶ θεωροῦνται οἱ Ἄραβες ἢ λαός τις Αἰθιοπικός.

(4) Καὶ ἐν Ὀδ. Λ 521 μνημονεύεται ὁ Μέμνων ἐν τοῖς περὶ Κητείων καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν Εὐρυπύλου. Οἱ *Κήτειοι* δὲ τοῦ Ὁμήρου ἦσαν ἴσως οἱ τῆς Συρίας καὶ Καταονίας (τῆς Καππαδοκίας) ἀρχαιότατοι οἰκισταί, οἱ Χιττῖται ἢ *Λεττᾶοι* (Κατάονες, Χάττοι τῶν Ἀσσυριακῶν ἐπιγραφῶν), ὧν μοῖρα φαίνεται ὑπῆρχε καὶ ἐν Μυσίᾳ.

τῶν πραγμάτων ἀντίληψις ἦτο σύμφωνος πρὸς τὰς ἀπὸ Ὁμήρου κατὰ μικρὸν ἐπικρατησάσας περὶ Αἰθιόπων παραδόσεις τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Περσικῶν πολέμων κατὰ μικρὸν ἐπῆλθε σύγχυσις ἐν τοῖς λεγομένοις περὶ Αἰθιόπων.

Καθ' Ἡρόδοτον οἱ Πέρσαι (πρόκειται περὶ τῶν Περσῶν τῆς Περσίδος καὶ τῆς Σουσιανῆς) ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιότερον Κηφῆνες· ἀλλ' ὁ Κηφὴν ἢ Κηφεὺς ὁ βασιλεὺς τῶν Κηφήνων ὁ πατὴρ τῆς Ἀνδρομέδας κατ' ἄλλας Ἑλληνικὰς παραδόσεις ἦτο Αἰθίοψ. Καὶ οὕτω μὲν καὶ παρ' Ἡροδότῳ εὑρίσκομεν τοὺς Αἰθίοπας ἐν Κισσίᾳ ἢ Σουσιανῇ παρὰ τὸν Περσικὸν κόλπον. Ἐξ ἄλλου ὅμως ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου καὶ μετ' αὐτὸν βλέπομεν τὸ ὄνομα Αἰθίοψ διδόμενον συνηθέστερον καὶ εἰς τοὺς μαύρους τῆς Ἀφρικῆς (Λιβύης) καὶ τῆς Ἀσίας (1). Κατὰ δὲ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους *Αἰθίοψ* σημαίνει ἁπλῶς τὸν μαῦρον, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ὁ Μέμνων ἔτι καλεῖται ὑπὸ τῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων, Ἑλλήνων τε καὶ Ῥωμαίων μαῦρος (niger Οὐέργιλ. Αἰνειαδ. Α', στ. 459) καὶ Ἀφρικανός. Ἀξιοσημείωτον ἐν τούτοις εἶναι ὅτι ὁ Παυσανίας ἀναφέρει μὲν ὅτι οἱ Ἑλλησπόντιοι ἐδείκνυον παρ' ἑαυτοῖς τάφον τοῦ Μέμνονος, στρατεύσαντος, ὡς εἴρηται, πρὸς βοήθειαν τῶν Τρώων («παρ' ᾧ πεποίηται παῖς *Αἰθίοψ*

(1) Ὁ Ἡρόδοτος ἤδη ποιεῖται διάκρισιν μεταξὺ Ἰνδῶν καὶ Αἰθιόπων τῆς Ἀσίας· ἄγνωστον δὲ εἶναι ἂν οἱ Αἰθίοπες οὗτοι, οἱ μετὰ τῶν Ἰνδῶν μνημονευόμενοι, ἦναι οἱ μαῦροι τῆς Ἰνδικῆς ἢ οἱ *Αἰθίοπες* τῆς ἐν Ἀριανῇ Γεδρωσίας (ἴδ. κατωτέρω). Ἐπίσης ἄγνωστον εἶναι ἂν οἱ παρ' Ἡροδότῳ μνημονευόμενοι Αἰθίοπες τῆς Ἀφρικῆς, οἱ μετὰ Ἀράβων ὑπερθεν τῆς Αἰγύπτου οἰκοῦντες, ἦσαν Αἰθίοπες τῆς Ἀβησσυνίας ἢ μαῦροι τῆς Ἀφρικῆς. Ἡ μετὰ τῶν Ἀράβων γειτνίασις αὐτῶν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς πρώτης γνώμης, ἀλλ' ἡ ἀνθρωπολογικὴ περιγραφὴ ὑπὲρ τῆς δευτέρας (Ἡροδ. Ζ' 19-70 «Ἀραβίων δὲ καὶ Αἰθιόπων τῶν ὑπὲρ Αἰγύπτου οἰκημένων ἦρχεν Ἀρσάμης... οἱ δὲ ἀπὸ ἡλίου ἀνατολέων Αἰθίοπες (διξοὶ γὰρ δὴ ἐστρατεύοντο) προσετετάχατο τοῖς Ἰνδοῖσι, *διαλλάσσοντες* εἶδος μὲν οὐδὲν τοῖσι ἑτέροισι, φωνὴν δὲ καὶ τρίχωμα μοῦνον· οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ ἡλίου Αἰθίοπες *ἰθύτριχές* εἰσι, οἱ δὲ ἐκ τῆς Λιβύης οὐλότατον τρίχωμα ἔχουσι πάντων ἀνθρώπων»). Ἀλλ' ἐὰν οἱ ἐξ ἀνατολῶν Αἰθίοπες εἰσὶν οἱ Αἰθίοπες τῆς Γεδρωσίας καὶ οὐχὶ τῶν Ἰνδιῶν, εἶναι γνωστὸν ὅτι οὗτοι δὲν ἦσαν μαῦροι, ἀλλὰ μελαγχροινοὶ (ἴδ. κατωτέρω). Τέλος, ἵνα τελειώσωμεν μετὰ τοῦ Ἡροδότου, ἀναφέρομεν καὶ τὴν ἄλλην ἀξιοσημείωτον τοῦ συγγραφέως παράδοσιν, καθ' ἣν οἱ Κύπριοι κατήγοντο οὐ μόνον ἀφ' Ἑλλήνων, ἀλλ' ἐν μέρει καὶ ἀπὸ Φοινίκων καὶ ἀπὸ Αἰθιόπων (Ἡροδ. V 90 «Οἱ μὲν ἀπὸ Σαλαμῖνος καὶ Ἀθηναίων, οἱ δὲ ἀπὸ Ἀρκαδίας, οἱ δὲ ἀπὸ Κύθνου, οἱ δὲ ἀπὸ Φοινίκης, οἱ δὲ ἀπὸ Αἰθιοπίας, ὡς αὐτοὶ Κύπριοι λέγουσιν»). Οἱ Αἰθίοπες τῆς Κύπρου εἰσὶ πάντως λαὸς οὐχὶ ἐκ τῶν μαύρων τῆς Ἀσίας ἢ τῆς Ἀφρικῆς, ἀλλ' ἐκ τῶν Αἰθιόπων, ἐξ ὧν κατάγονται καὶ οἱ Φοίνικες.

(μαῦρος δηλονότι) γυμνός, ὅτι ὁ Μέμνων βασιλεὺς ἦν Αἰθιόπων»)· ἀλλ' αὐτὸς οὗτος ὁ Παυσανίας, οἱονεὶ μαρτυρῶν τὴν περὶ τὴν σημασίαν τῶν ὀνομάτων ἐπελθοῦσαν σύγχυσιν, προστίθησι, συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις, «ἀφίκετο μέν τοι εἰς Ἴλιον, οὐκ ἀπὸ Αἰθιοπίας, ἀλλ' *ἀπὸ Σούσων τῶν Περσικῶν*». Παυσ. Ι' 31), ἤτοι ἀπὸ Κισσίας. Τὴν σύγχυσιν τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν ταῖς περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Μέμνονος παραδόσεσι μαρτυρεῖ καὶ ὁ Διόδωρος δι' ὧν λέγει περὶ τοῦ Μέμνονος «Τευτάμου, γὰρ βασιλεύοντος Ἀσίας, ὃς ἦν εἰκοστὸς ἀπὸ Νινύου τοῦ Σεμιράμιδος, φασὶ τοὺς μετ' Ἀγαμέμνονος Ἕλληνας ἐπὶ Τροίαν στρατεῦσαι, τὴν ἡγεμονίαν ἐχόντων τῆς Ἀσίας τῶν Ἀσσυρίων ἔτη πλείω τῶν χιλίων. Καὶ τὸν μὲν Πρίαμον βαρυνόμενον τῷ πολέμῳ καὶ βασιλεύοντα τῆς Τρῳάδος, ὑπήκοον δ' ὄντα τῷ βασιλεῖ τῶν Ἀσσυρίων, πέμψαι πρὸς αὐτὸν πρεσβευτὰς περὶ βοηθείας· τὸν δὲ Τεύταμον μυρίους μὲν *Αἰθίοπας*, ἄλλους δὲ τοσούτους Σουσιανοὺς σὺν ἅρμασι διακοσίοις ἐξαποστεῖλαι, στρατηγὸν ἐπικαταστήσαντα Μέμνονα τὸν Τιθωνοῦ. Καὶ τὸν μὲν Τιθωνὸν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ὄντα στρατηγὸν τῆς Περσίδος εὐδοκιμεῖν περὶ τῷ βασιλεῖ τῶν καθισταμένων ἐπάρχων, τὸν δὲ Μέμνονα τὴν ἡλικίαν ἀκμάζοντα διαφέρειν ἀνδρείᾳ τε καὶ ψυχῆς λαμπρότητι, *οἰκοδομῆσαι δ' αὐτὸν ἐπὶ τῆς ἄκρας τὰ ἐν Σούσοις βασίλεια*, κληθέντα δ' ἀπ' ἐκείνου Μεμνόνεια· κατασκευάσας δὲ καὶ διὰ τῆς χώρας λεωφόρον ὁδὸν τὴν μέχρι τῶν νῦν χρόνων ὀνομαζομένην Μεμνόνειον». Ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Διοδώρου σαφῶς παραδίδεται ἡ ἀπὸ Κισσίας καὶ Σουσιανῆς καταγωγὴ τοῦ Μέμνονος· ἀλλ' ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ διακρίνονται οἱ *Αἰθίοπες* ἀπὸ τῶν λευκῶν Σουσιανῶν, ἕνεκα τῆς νέας σημασίας, τὴν ὁποίαν ἔχει λάβει τὸ ὄνομα *Αἰθίοψ*. Ἄλλη σύγχυσις περὶ τὸ ὄνομα τοῦ Μέμνονος καὶ ἐν τῇ περὶ καταγωγῆς αὐτοῦ παραδόσει προῆλθεν ἐκ τοῦ μύθου τοῦ περὶ τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Μέμνονος ἐν Αἰγύπτῳ τοῦ ᾄδοντος πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ Ἡλίου πρὸς χαιρετισμὸν τῆς μητρὸς Ἠοῦς. Ἐν τῷ μύθῳ τούτῳ ἐγενετο σύγχυσις τοῦ *Μέμνονος* πρὸς τὸ τοῦ Αἰγυπτίου βασιλέως Ἀμενώφιος, ἐνῷ ἀληθῶς ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Μέμνονος ὑπολανθάνει τὸ τοῦ μεγάλου ἐγχωρίου θεοῦ τῆς Σουσιανῆς Οὐμμὰν ἢ Ἀμμὰν ἢ Ἀμμὰν Κασιβάρ.

Ἐκ τῶν εἰρημένων πάντων ἐξάγεται ἀσφαλῶς ὅτι ἐν Κοσσίᾳ ἢ Κισσίᾳ (Χουθᾷ ἢ Χουζιστὰν ἢ Σουσιανῇ) παλαιότατα ᾤκουν λαοὶ ἐκπροσωπούμενοι ἐν τῇ Ἱερᾷ Γραφῇ διὰ τοῦ Νεβρὼδ τοῦ Χούς, καὶ ὑπὸ

τῶν Ἑλλήνων καλούμενοι Αἰθίοπες, ὧν συγγενεῖς ἦσαν οἱ Φοίνικες ἢ Χαναναῖοι οἱ μστοικήσαντες εἰς τὴν Φοινίκην καὶ οἱ Ὁμηρῖται (Σαβὰ τῆς Γενέσεως) τῆς νοτίου Ἀραβίας, λαοὶ δηλονότι τὴν γλῶσσαν Σημιτικοί. Ὅτι δὲ ἡ συγγένεια αὕτη ἐξετείνετο ἐπὶ τὸν χῶρον τῆς γλώσσης τοῦτο τεκμηριοῦσι τὰ συμπεράσματα πασῶν νῶν νεωτέρων ἐρευνῶν. Ἡ ἐν ταῖς σφηνοειδέσιν ἐπιγραφαῖς τῆς Βαβυλωνίας μὴ Τουρανικὴ γλῶσσα εἶναι Σημιτική, Σημιτικαὶ δὲ καὶ συγγενεῖς πρὸς τὴν γλῶσσαν ταύτην εἶναι καὶ ἡ Φοινικικὴ καὶ ἡ Ὁμηριτική, γλῶσσαι δηλονότι λαλούμεναι ὑπὸ τῶν δύο κατ' ἐξοχὴν Χαμιτικῶν λαῶν. Ἀλλὰ δύο ζητήματα τίθενται νῦν ἐνταῦθα: α') Διὰ τί οἱ Σημῖται οὗτοι ἐκλήθησαν Χαμῖται ἐν τῇ Γραφῇ καὶ Αἰθίοπες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ πῶς προῆλθεν ἡ κατὰ τὴν χροιὰν διαφορὰ αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἄλλων Σημιτῶν; β') διὰ τί οἱ Σημῖται ἢ μᾶλλον ἡ Ἱ. Γραφὴ ἀπέκλεισεν αὐτοὺς τῆς οἰκογενείας τῶν Σημιτῶν; Τινὲς τῶν ἐθνολόγων, ὡς ὁ Λενορμάν, τὴν διαφορὰν τῆς χροιᾶς ἐξήγησαν ἐκ τῆς ἀναμίξεως τῶν Χουσιτῶν μετὰ λαῶν Νιγριτικῆς καταγωγῆς, οὓς εὗρον ἐκεῖνοι ἐν ταῖς ὑπ' αὐτῶν καταληφθείσαις χώραις καὶ μεθ' ὧν συνεχωνεύθησαν (1). Ἡ κοιτὶς τῶν Χουσιτικῶν λαῶν φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ κεντρικὴ Ἀσία, τοὐλάχιστον ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰνδικοῦ Καυκάσου (Hindou-kus) εὑρίσκομεν τὸν Χοὺς ἢ Χούζ. Ἐν ταῖς μεταξὺ δὲ τοῦ Ἰνδικοῦ Καυκάσου καὶ τοῦ Χουζιστὰν χώραις εὑρίσκομεν τοὺς Αἰθίοπας τοῦ νοτίου Ἰρὰν (τῆς Γεδρωσίας) τοὺς καλουμένους ὑπὸ τῶν Ἀρίων Ἰνδῶν Νάρικα (μὴ Ἀρίους). Οἱ Αἰθίοπες οὗτοι φαίνεται ὅτι ἀπεώσθησαν πρὸς τὴν παραλίαν ἐκείνην ὑπὸ τῶν λευκῶν λαῶν τῆς Ἀριανῆς, οἵτινες δὲν ἦσαν ἁπλῶς Ἄριοι ἐν ἀρχῇ, ἀλλὰ καὶ Σημῖται καὶ Τουράνιοι (ἴδ. κατωτέρω)(2). Οἱ δὲ πρῶτοι Σημῖται οἱ ἀναμιχθέντες μετὰ τῶν μαύρων ἀπετέλεσαν τοὺς Αἰθίοπας Σημίτας τοὺς μελαγχροινοὺς Κισσίους, τοὺς ἀληθεῖς Χάμ. Ἡ τοιαύτη λύσις τοῦ πρώτου ζητήματος παρασκευάζει καὶ τὴν τοῦ δευτέρου, τοῦ ζητήματος δηλονότι τῆς καθόλου θέσεως τῶν Χαμιτῶν ἀπέναντι τῶν Σημιτῶν. Ἡ διαφορὰ τῶν Χουσιτῶν ἀπὸ τῶν Σημιτῶν συνίσταται κυρίως ἐν τῇ προτεραιότητι καὶ ἀρχαιότητι. Οἱ Χουσῖται εἶναι ὁ ἀρχαιότερος Σημιτικὸς

(1) La Magie chez les Chaldéens σελ. 279.

(2) Ἀπόγονοι τῶν Γεδρωσιανῶν τούτων *Αἰθιόπων* καὶ γνήσιοι αὐθιγενεῖς τοῦ Βελουχιστὰν μεταξὺ πολλῶν ἄλλων λαῶν, θεωροῦνται οἱ νῦν Βαραχὶ τοῦ Βελουχιστάν, οἵτινες δὲν εἶναι μαῦροι, ἀλλ' ἁπλῶς μελαγχροινοὶ (Elisée Reclus. Nouvelle Geographie IX. L'Asie anterieure σελ. 125).

λαός, οἱ *πρωτοσημῖται*, ὡς καλοῦνται νῦν ὑπό τινων γλωσσολόγων, οἱ διασπαρέντες ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις ἀπὸ τοῦ Ἰνδικοῦ Καυκάσου μέχρι τῆς κοιλάδος τῆς Τίγρητος καὶ Εὐφράτου καὶ τῶν ἐκβολῶν τῶν ποταμῶν τούτων καὶ ἐκεῖθεν μέχρι Συρίας, Ἀραβίας καὶ τῆς ἐν Ἀφρικῇ Αἰθιοπίας (Ἀβησσυνίας). Οἱ πρωτοσημῖται οὗτοι εἶναι οἱ ἱδρυταὶ τοῦ πρώτου Σημιτικοῦ πολιτισμοῦ ἐν ταῖς καταληφθείσαις ὑπ' αὐτῶν χώραις, οἱ πολιτισμένοι Σημῖται, κατ' ἀντίθεσιν τῶν νομάδων Σημιτῶν (Τερραχιτῶν), οἵτινες τοὺς πρωΐμως πολιτισθέντας τούτους καὶ διὰ τοῦτο τοῦ ἁπλοῦ ποιμενικοῦ Σημιτικοῦ βίου ἀπομακρυνθέντας ὁμοφύλους ἐθεώρησαν ἐπικαταράτους καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς τοῦ καταλόγου τῶν Σημιτικῶν λαῶν. Οὕτω δὲ οἱ νέοι Σημῖται νομάδες οἱ μὴ ἀναμιχθέντες μετὰ μαύρων, οὓς ἐξηφάνισαν οἱ πρεσβύτεροι ἀδελφοὶ αὐτῶν Χαμῖται, διετήρησαν καθαρώτερον τὸν λευκὸν ἢ καυκάσιον τύπον καὶ ἐντεῦθεν προῆλθε μεταξὺ τῶν δύο τμημάτων τῆς Σημιτικῆς οἰκογενείας ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἐκείνη διαφορὰ ἡ συντελέσασα εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Σημιτῶν εἰς τοὺς κυρίως Σημίτας καὶ εἰς τοὺς Χαμίτας.

Οὕτως ἑρμηνεύονται αἱ μεταξὺ τῶν Σημιτῶν καὶ Χαμιτῶν ἀνθρωπολογικαὶ διαφοραί, ἡ ἱστορικὴ ἀντίθεσις καὶ ἡ γλωσσολογικὴ συγγένεια. Ἀλλ' ἡ θέσις τῆς Αἰγύπτου ἐν μέσῳ τῶν Χουσιτικῶν λαῶν δημιουργεῖ νέον ζήτημα, τὸ ζήτημα τῶν ἐν Ἀφρικῇ Χαμιτῶν. Τίνες ἦσαν αἱ σχέσεις αἱ ἐθνολογικαὶ τῶν λευκῶν κατοίκων τῆς βορείου Ἀφρικῆς πρὸς τοὺς Σημίτας ἢ Χουσίτας τῆς Ἀσίας; Εἰς ποίαν γλωσσικὴν οἰκογένειαν ὑπάγονται οἱ ἀνθρωπολογικῶς καυκάσιοι λαοὶ οἱ ἐκτεινόμενοι ἀπὸ Αἰγύπτου μέχρι τοῦ Ἀντλαντικοῦ, οἱ Ἀφρικανοὶ Χαμῖται; Καθὰ εἴδομεν, ἡ Αἴγυπτος ἐν τῷ ἐθνολογικῷ καταλόγῳ τῆς Γενέσεως τάσσεται μεταξὺ τῶν Σημιτικῶν χωρῶν· οἱ δ' ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ἀνθρωπολογικῶς δὲν ὑπάγονται εἰς τὴν Νιγριτικὴν φυλήν, ἀλλ' ἦσαν Καυκάσιοι, ἤτοι λευκοὶ ὡς οἱ Σημῖται, ἀλλ' ἕνεκεν ἀναμίξεως μετ' ἀρχαιοτέρων ἰθαγενῶν Ἀφρικανῶν μελαγχροινότεροι τῶν Σημιτῶν, διατελοῦντες πρὸς αὐτοὺς ἐν οἵᾳ θέσει καὶ οἱ Αἰθίοπες τῆς Ἀσίας. Τοῦτο μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν Αἰγυπτιακῶν μνημείων καὶ ἐκ τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ χαρακτῆρος τῶν νῦν κατοικούντων τὴν Αἴγυπτον Χριστιανῶν Κοπτῶν καὶ τῶν μωαμεθανῶν Φελλάχων, ὄντων καὶ τούτων ἐν οὐ σμικρᾷ μοίρᾳ ἀπογόνων τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων. Καὶ κατὰ τοῦτο ἀνθρωπολογικῶς

ἐπιβεβαιοῦται ἡ χουσιτικὴ ἢ πρωτοσημιτικὴ καταγωγὴ τῶν Αἰγυπτίων. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῶν Χαμιτῶν τῆς Ἀφρικῆς δὲν λύεται οὕτω ὁριστικῶς καὶ εὐκρινῶς. Ὅτι ἡ Αἰγυπτιακὴ γλῶσσα ἡ ἀνακαλυπτομένη νῦν ἐν ταῖς ἱερογλυφικαῖς καλουμέναις ἐπιγραφαῖς, μετὰ ταύτης δὲ ἡ ὡς θυγάτηρ αὐτῆς ἀποδειχθεῖσα Κοπτική, εἰσὶ συγγενεῖς πρὸς τὰς Σημιτικὰς γλώσσας, τοῦτο ἀπεδείχθη ὑπὸ τῶν διασημοτέρων γλωσσολόγων. Ἀλλὰ διαφωνίαι ὑπάρχουσιν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ βαθμοῦ τῆς συγγενείας, δι' οὗ καθορίζεται ἡ θέσις τῶν Αἰγυπτίων ἐν μέσῳ τῆς Σημιτικῆς οἰκογενείας. Οἱ μὲν τῶν γλωσσολόγων, ὡς ὁ Λεῖψιος καὶ ὁ Σβάρτζε, τὴν συγγένειαν ταύτην θεωροῦσι μικράν, οὐχὶ μείζονα τῆς μεταξὺ τῶν Ἀρίων καὶ Σημιτικῶν γλωσσῶν ὑφισταμένης. Ἄλλοι, ὡς ὁ Bunsen, ἀπεφήναντο ὅτι ἡ Κοπτικὴ μετὰ τῶν ἄλλων γλωσσῶν τῆς Βορείου Ἀφρικῆς τῶν λαλουμένων ὑπὸ τῶν αὐτόθι Καυκασίων λαῶν (Λιβύων, Νουμιδῶν καὶ Μαυριτανῶν, ὧν ἀπόγονοι πιθανῶς εἶναι οἱ νῦν Βέρβεροι)(1) ἀποτελοῦσι πλάγιόν τινα ἴδιον κλάδον Σημιτικόν, τὸν δυτικόν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀνατολικόν, τὸν ἰδίως Σημιτοαιθιοπικὸν κλάδον. Παραπλησίαν γνώμην ἐξήνεγκεν ὁ Βοῦνσεν εἰπὼν ὅτι ἡ Αἰγυπτιακὴ γλῶσσα ἐχωρίσθη ἀπὸ τῆς Σημιτικῆς οἰκογενείας τῶν γλωσσῶν ἐν προϊστορικοῖς χρόνοις, πρὶν ἢ ἡ γλωσσικὴ αὕτη οἰκογένεια λάβῃ τὴν ἰδιοφυᾶ ἀνάπτυξιν καὶ τὸν χαρακτῆρα, ὃν φέρει ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις. Ὁ δὲ Ῥενὰν τὴν συγγένειαν τῆς Αἰγυπτιακῆς γλώσσης πρὸς τὰς Σημιτικὰς δὲν ἐθεώρησεν οὕτω μεγάλην, ὥστε νὰ λογισθῇ αὕτη ὡς ἴδιος κλάδος Σημιτικός, τὰ δὲ πολυάριθμα ἐν τῇ Αἰγυπτιακῇ στοιχεῖα ἐξήγησε δι' ἐπιδράσεως Ση-

(1) Λίβυες πιθανῶς εἶναι οἱ ἐν τῷ καταλόγῳ τῆς Γενέσεως Λεβαείμ (κατὰ τοὺς Ο', Λεαβείμ Ἑβρ. κείμ.). Ὁ Λεβαείμ εἶναι υἱὸς τοῦ Μισραΐμ (Αἰγύπτου). Ἡ γλῶσσα τῶν Λιβύων καὶ τῶν Νουμιδῶν ὡς καὶ ἡ τῶν Μαυριτανῶν ὑποτίθεται ὅτι ἦτο ὁ ἀρχαϊκὸς τύπος τῆς νῦν Βερβερικῆς, ἥτις ἔχει τινὰ συγγένειαν πρὸς τὴν Κοπτικήν, τὴν ὁποίαν ὁ Ῥενὰν θεωρεῖ ὡς τὸν ἀρχικὸν τύπον τῶν Χαμιτικῶν γλωσσῶν τῆς βορείου Ἀφρικῆς. Αἱ *Νουμιδικαὶ* ἐπιγραφαί, ὧν ἡ γλῶσσα εἶναι Σημιτικὴ καὶ ἐν αἷς ἐνόμισάν τινες γλωσσολόγοι ὅτι εὗρον τὴν ἀρχαίαν Λιβυκήν, ἀπεδείχθη ὅτι ἦσαν Καρχηδονιακαί. Σημειωτέον δ' ὅτι διὰ τῶν Καρχηδονίων διεδόθησαν εἰς τὴν Νουμιδίαν πλεῖστα στοιχεῖα γλωσσικὰ Σημιτικὰ (Φοινικικά), καὶ μέχρι τοῦ Ζ' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος (μέχρι τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἰσλὰμ) οἱ ἰθαγενεῖς Νουμίδαι ἐλάλουν τὴν Καρχηδονιακὴν (ἥτις ἦτο Φοινικική). Ἀλλ' ἡ διὰ τῶν Καρχηδονίων διαδοθεῖσα ἐν Νουμιδίᾳ Σημιτικὴ γλῶσσα δὲν πρέπει νὰ συγχέηται πρὸς τὰς ἀρχικὰς Χαμιτικὰς ἢ Σημιτοχαμιτικὰς γλώσσας τῆς βορείου Ἀφρικῆς τὰς ὑπαγομένας εἰς τὸ Ἀφρικανικὸν τμῆμα τῶν Χαμιτικῶν ἢ Αἰθιοπικῶν γλωσσῶν, τὰς ἐχούσας, ὡς εἴρηται, τὸν ἀρχικὸν τύπον ἐν τῇ Κοπτικῇ, καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Αἰγυπτιακῇ.

μιτικῆς ἐν ἱστορικοῖς χρόνοις γενομένης ἕνεκα τῶν πολλῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον γενομένων Σημιτικῶν εἰσβολῶν Φρονεῖ δὲ ὁ Ῥενὰν ὅτι ἡ Αἰγυπτιακὴ γλῶσσα μετὰ τῶν ἄλλων γλωσσῶν τῆς βορείου Ἀφρικῆς, τῶν λαλουμένων ὑπὸ φυλῶν μὴ Νιγριτικῶν, ἀποτελεῖ ἰδίαν τινὰ οἰκογένειαν γλωσσῶν πόρρωθεν συγγενῆ πρὸς τὴν Σημιτικὴν οἰκογένειαν. Τὴν νέαν ταύτην οἰκογένειαν ὠνόμασεν ὁ Ῥενὰν Χαμιτικήν, ἀλλ' αὕτη δύναται νὰ ὀνομασθῇ εὐλογώτερον Ἀφρικανικὴ Χαμιτική, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Ἀσιατικὴν Χαμιτικὴν οἰκογένειαν (τὴν Αἰθιοπικήν, Χουσιτικὴν ἢ Πρωτοσημιτικήν). Καίτοι δὲ τὰ κατὰ τὰς σχέσεις καὶ τὴν συγγένειαν τῶν Χαμιτῶν τῆς Ἀφρικῆς (ἐξαιρουμένων, ἐννοεῖται, τῶν Αἰθιόπων ἢ Ἀβησσυνίων, οἵτινες γλωσσολογικῶς θεωροῦνται ὡς Πρωτοσημῖται ἢ Χουσῖται) δὲν διεσαφήθησαν ἔτι, ἡ Αἴγυπτος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς δεσμὸς ἑνωτικὸς μεταξὺ τῶν δύο μνημονευθέντων τμημάτων τῆς Χαμιτικῆς γλωσσικῆς οἰκογενείας. Ἀλλὰ λεπτομερέστερος περὶ τούτων λόγος γενήσεται ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ ἱστορίᾳ ἑνὸς ἑκάστου τῶν Σημιτικῶν λαῶν.

---

6. Τουρανικοὶ λαοί.

Εἴπομεν ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι οἱ Τουρανικοὶ λαοί, οἱ διὰ γλωσσικῆς συγγενείας πρὸς ἀλλήλους συνδεδεμένοι, δὲν περιλαμβάνονται ἀσφαλῶς καὶ ἀκριβῶς ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς μεγάλης Καυκασίας ἀνθρωπολογικῆς φυλῆς, ἀλλ' ὅτι πολλοὶ τῶν εἰς τὴν μεγάλην Τουρανικὴν γλωσσικὴν οἰκογένειαν ἀνηκόντων λαῶν ἀνθρωπολογικῶς ὑπάγονται εἰς τὴν Μογγολικὴν φυλήν, εἰσὶ δέ τινες καὶ ὑπαγόμενοι εἰς τὴν τῶν μαύρων τῆς Ἀσίας (ὡς οἱ Ταμίλαι ἢ Τάμουλοι τῆς Ἰνδικῆς). Ὥστε οἱ Τουρανικοὶ λαοὶ (ἢ Οὐραλοαλταϊκοὶ ἢ Τουρανοφιννικοί) εἰσὶν ἡνωμένοι πρὸς ἀλλήλους γλωσσικῶς, ἀλλὰ διαφέρουσιν ἀλλήλων ἀνθρωπολογικῶς. « Ἡ Τουρανικὴ φυλή, λέγει ὁ Maspero (1), οἵαν γινώσκομεν αὐτὴν σήμερον δὲν παρίστησι τύπον ἐνιαῖον, φαίνεται δὲ ὅτι εἶναι φυλὴ μικτὴ σχηματισθεῖσα δι' ἀναμίξεως τῆς λευκῆς φυλῆς καὶ τῆς φυλῆς τῆς κιτρίνης. Λαοί τινες ἔχουσι πάντας τοὺς δια-

(1) Histoire ancienne des peuples de l'Orient 133-34.

κριτικοὺς χαρακτῆρας τῆς λευκῆς φυλῆς, ἐν ᾧ ἄλλοι βαθμηδὸν συγχέονται ἐντελῶς μετὰ τῶν τῆς κιτρίνης· μεταξὺ δὲ τῶν δύο τούτων ἄκρων παρατηροῦνται πολλαὶ ποικιλίαι δεικνύουσαι ἡμῖν τὴν βαθμιαίαν μετάστασιν ἀπὸ τοῦ τελειοτάτου τύπου τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ εἰς τὸν τελειότατον τύπον τοῦ Σίνου. Ἡ ἀρχικὴ ἑνότης τῆς οἰκογενείας, εἰς ἣν ἀνήκουσιν, εἰ μὴ πάντες, τοὐλάχιστον οἱ πλεῖστοι τῶν λαῶν τούτων, ἀποδεικνύεται διὰ τῆς συγγενείας τῶν γλωσσῶν τῶν ὑπ' αὐτῶν λαλουμένων» (1).

Τὰ ὅρια, ἐν οἷς περιέχονται αἱ Τουρανικαὶ γλῶσσαι, εἰσὶν εὐρύτατα. Πᾶσα ἡ βόρειος Εὐρώπη καὶ Ἀσία καὶ μέρος τῆς ἀνατολικῆς Ἀσίας καὶ τῆς νοτιανατολικῆς Εὐρώπης, ἀπὸ τοῦ Βεριγγείου πορθμοῦ καὶ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀμοὺρ μέχρι τῶν Σκανδιναυικῶν Ἄλπεων καὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Βορυσθένους, μέγα μέρος τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, σπουδαῖον μέρος τοῦ Ἀριανοῦ ὀροπεδίου, τὸ Ἀρμενικὸν ὀροπέδιον, ἐν μέρει δὲ καὶ ἡ Μ. Ἀσία ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις, ἡ κοιλὰς τοῦ Τίγρητος καὶ τοῦ Εὐφράτου μέχρι τῶν κατὰ τὸν Περσικὸν κόλπον ἐκβολῶν, ἦσαν χῶραι οἰκούμεναι πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ὑπὸ λαῶν Τουρανικῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τούτων, πρὸς νότον τῶν Ἰμαλαίων ἐν τῇ μεγάλῃ Ἰνδικῇ χερσονήσῳ (Ἰνδοστάν), φαίνεται ὅτι παλαιότατα, πρὸ τῆς αὐτόσε μεταναστεύσεως τῶν Ἀρίων, ἐγκατεστάθησαν λαοὶ Τουρανικοὶ ἀναμιχθέντες μετὰ ἰθαγενῶν μαύρων, διαδόντες μὲν ἐν αὐτοῖς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, ἀλλὰ μεταλαβόντες καὶ αὐτοὶ τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ τύπου τῆς μαύρης φυλῆς, μεθ' ἧς συνεχωνεύθησαν (2)

(1) Ταῦτα λέγει ὁ Μασπερώ. Ἀλλ' ἀρκεῖ ἡ ἑνότης τῶν γλωσσῶν ἵνα ἀποδειχθῇ ἡ ἐθνολογικὴ ἑνότης λαῶν τοσοῦτον διαφερόντων ἀλλήλων ἀνθρωπολογικῶς; Καὶ δύνανται οἱ Μαντσοῦ τοῦ Πεκίνου, οἱ Φιλλανδοὶ τῆς Ῥωσσίας, οἱ Μαγυάροι τῆς Οὐγγαρίας καὶ οἱ Ὀσμάνοι Τοῦρκοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ θεωρηθῶσιν ὡς προελθόντες ἐκ μιᾶς κοινῆς ἀρχῆς; Ἀναντιρρήτως ἡ μεγάλη διαφορὰ ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἀπέναντι τῆς γλωσσικῆς ἑνότητος προῆλθεν ἐξ ἀναμίξεως. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶναι ἂν ἡ γλωσσικὴ ἑνότης προῆλθεν, ἐν λαοῖς διαφόρου ἀνθρωπολογικῆς καταγωγῆς, διὰ τῆς ἱστορικῆς ἐπιδράσεως τῶν λευκῶν Τουρανίων ἐπὶ τοὺς κιτρίνους ἢ τἀνάπαλιν διὰ τῆς τῶν κιτρίνων ἐπὶ τοὺς λευκούς, ἢ ἂν λαοὶ ἀρχικῶς ὁμόγλωσσοι καὶ ἀνθρωπολογικῶς ὑπαγόμενοι εἰς μίαν φυλήν, εἴτε καυκασίαν εἴτε κιτρίνην, ἀναμιχθέντες μετὰ λαῶν τῆς ἑτέρας ἀνθρωπολογικῆς φυλῆς ἐχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων ἀνθρωπολογικῶς, διατηρήσαντες τὴν ἑνότητα τῆς γλώσσης. Ἡ δευτέρα ὑπόθεσις φαίνεται πιθανωτέρα, καὶ ἐν ἀρχῇ οἱ Τουρανικοὶ λαοὶ φαίνεται ὅτι ἦσαν καυκασίας μόνον φυλῆς, διότι καὶ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις οἱ λευκοὶ ἐν τοῖς Τουρανίοις εἶναι πολυαριθμότεροι καὶ πρωϊμώτερον καὶ σπουδαιότερον ἀνέπτυξαν πολιτισμόν.

(2) Ὁ Ῥενὰν δὲν παραδέχεται ὅτι αἱ Τουρανικαὶ γλῶσσαι τοσοῦτον εὐρεῖαν ἔκτασιν

καὶ ἀπετέλεσαν τοὺς Δραυίδας ἢ Δραυιδικοὺς λαούς. Ἐννοεῖται ὅτι, κατὰ τὰ ἤδη προειρημένα, οὐχὶ περὶ πάντων τῶν Τουρανικῶν λαῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν Καυκασίων, ἢ μᾶλλον περὶ τῶν τῆς δυτικῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, πρόκειται ἰδίως ἐνταῦθα, διότι οὗτοι ὑπῆρξαν λαοὶ ἱστορικοί. Αἱ χῶραι αἱ οἰκηθεῖσαι ὑπὸ τῶν λευκῶν ἢ Καυκασίας φυλῆς Τουρανικῶν λαῶν περιορίζονται ἔκπαλαι ὑπὸ τῶν ὀρίων, ἐν οἷς περίπου νῦν οἰκοῦσιν οἱ λαοὶ οὗτοι. Ἡ κεντρικὴ Ἀσία, μέρος τοῦ Ἰρανικοῦ ὀροπεδίου, τὸ Ἀρμενικὸν ὀροπέδιον, αἱ περὶ τὸν Καύκασον χῶραι, ἡ κοιλὰς τοῦ Τίγρητος καὶ τοῦ Εὐφράτου, μέρος τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἡ ἀνατολικὴ καὶ ἡ βόρειος Ῥωσσία, αἱ χῶραι αἱ περὶ τὴν Βαλτικὴν καὶ τὰ βόρεια τῆς Σκανδιναυικῆς χερσονήσου ἦσαν αἱ ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ ἀρχαιότατα ὑπὸ Τουρανικῶν λαῶν οἰκούμεναι χῶραι (1). Ὄνομα καθολικὸν περιλαμβάνον πάντας τοὺς Τουρανικοὺς λαοὺς δὲν παρεδόθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Διότι τὸ ὄνομα Σκύθης, ἐν ᾧ ὁ Hammer ἐπειράθη νὰ περιλάβῃ τοὺς Τουρκικοὺς (2) λαούς, δὲν

ἔλαβον ἐν Ἀσίᾳ, ἰδίως ἐν Ἰνδικῇ, θεωρεῖ δὲ λίαν ἐπισφαλεῖς τὰς περὶ τούτων θεωρίας τοῦ Max Müller καὶ τοῦ Bunsen. Ἀλλ' εἶναι ἀποδεδειγμένον ἐκ νεωτάτων ἐρευνῶν ὅτι πολλοὶ Δραυιδικοὶ λαοί, ἰδίως οἱ Ταμίλαι, οἱ Τελεγοὺ καὶ οἱ Μαλαγιαλὰμ λαλοῦσι γλώσσας Τουρανικὰς (περὶ τὰ 40 ἑκατομμύρια ὑπολογίζονται οἱ λαλοῦντες Τουρανικὰς γλώσσας ἐν Ἰνδοστάν). Ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ ἀνθρωπολογικὰ γνωρίσματα τῶν Δραυιδικῶν τούτων λαῶν, ταῦτα ἐν μέρει μὲν εἰσὶν ὅμοια τοῖς τῶν μαύρων τῆς Ἰνδικῆς, ἀλλ' ἐν μέρει διαφέρουσι τούτων (ἴδ. Peschel V, σελ. 471). Περὶ τῆς γενέσεως τῶν λαῶν τούτων καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν τῶν ἀνθρωπολογικῶν πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Ἰνδικῆς λεπτομερέστερος γενήσεται λόγος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ἰνδιῶν.

(1) Ὅτι ἐν Εὐρώπῃ οἱ Τουρανικοὶ λαοὶ προὐχώρησαν μέχρι τῶν Πυρηναίων καὶ ὅτι οἱ περὶ τὰ Πυρηναῖα Βάσκοι εἰσὶ λείψανα ἐκ τῆς Τουρανικῆς ταύτης περιόδου ὑπολελειμμένα εἶναι γνώμη μὴ ὑποστηριζομένη σήμερον σοβαρῶς. Τὰ κατὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν ἀρχικὸν χαρακτῆρα τῆς Βασκικῆς γλώσσης δὲν διηυκρινήθησαν ἔτι. Ἐξ ἄλλου εἶναι γεγονὸς πραγματικὸν ὅτι ἡ Τουρανικὴ φυλὴ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ οὐδαμῶς ἐξησθένησεν. Ἐξησθένησε μὲν ἐν τῇ Σκανδιναυίᾳ, ἀλλ' ἐν Ῥωσσίᾳ εἶναι ἰσχυρὰ ἀπὸ τοῦ Φιλανδικοῦ κόλπου μέχρι τῶν Οὐραλίων ἀποτελοῦσα ἰσχυρὸν πληθυσμόν. Πρὸς τούτοις ἡ Οὐγγαρία οἰκεῖται τὸ πλεῖστον ὑπὸ τῆς Τουρανικῆς φυλῆς τῶν Μαγυάρων (Τούρκων ἰδιαιτέρως ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν καλουμένων), ἡ δὲ Ἑλληνικὴ χερσόνησος ἀποτελεῖ κατὰ μέγα μέρος κράτος Τουρανικὸν ἄρχον ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὀχθῶν τοῦ Βοσπόρου (ἐν ᾧ πάλαι Τουράνιοι δὲν ὑπῆρχον οὔτε ἐνταῦθα οὔτε ἐν Οὐγγαρίᾳ).

(2) Τουρὰν ἐκλήθη ἡ χώρα τῶν *Τούρα*. Οὕτω δὲ καλοῦνται ἐν Ἀβέστᾳ οἱ μὴ Ἄριοι ἐχθρικοὶ γείτονες τῶν Ἀριανῶν λαοί, οἱ *Τοῦρκοι*. Τοῦρκος καὶ Τουρὰν εἶναι ταυτόσημα παραγόμενα ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος *Τούρ*, δηλοῦντος τὸ ἔθνος τῶν *Τούρκων*. Τὸ *κ* ἐν ταῖς Τουρανικαῖς γλώσσαις εἶναι δηλωτικὸν τοῦ πληθυντικοῦ. Ὥστε τὰ ὀνόματα Τουράνιος καὶ Τοῦρκος εἰσὶ ταὐτά, ἀλλ' ἐν τῇ ἐθνολογίᾳ καὶ τῇ γλωσσολογίᾳ Τουράνιοι μὲν καλοῦνται συνήθως πάντες οἱ εἰς τὴν μεγάλην Τουρανικὴν

ἐφαρμόζεται ὁλοσχερῶς ἐπὶ τοὺς λαοὺς τούτους. Διότι ἐκ μὲν τῶν ἐν Εὐρώπῃ Σκυθῶν οἱ πλεῖστοι ἦσαν Ἄριοι (Γερμανικοὶ ἢ Σλαυϊκοὶ λαοί), ἐν δὲ τοῖς ἐν Ἀσίᾳ Σκύθαις δὲν περιλαμβάνονται πάντες οἱ Τουρανικοὶ λαοὶ τῆς Ἀσίας (οἷον οἱ ἐν Ἀρμενίᾳ, Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τῇ κοιλάδι τοῦ Τίγρητος καὶ Εὐφράτου Τουράνιοι), ἐνῷ ἄλλοι λαοὶ μὴ ὄντες Τουράνιοι (οἷον οἱ Σάκαι, ἴσως δὲ καὶ οἱ Μασσαγέται) ἔτι δὲ ἀπὸ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων οἱ Ἰνδοσίναι, ἐν μέρει δὲ καὶ οἱ Σίναι, περιλαμβάνονται ἐν τοῖς Σκύθαις τῆς Ἀσίας. Ἀλλ' ἡ ἔλλειψις κοινοῦ ὀνόματος συμπίπτει μετὰ τοῦ ἄλλου γεγονότος ὅτι οἱ λευκοὶ Τουράνιοι ἀπὸ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας μέχρι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Βαβυλωνίας ἀνεμίχθησαν καὶ κατὰ μέγα μέρος συνεχωνεύθησαν πολλαχοῦ μετὰ λαῶν μὴ Τουρανικῶν, Ἀρίων ἢ Σημιτῶν. Ἤδη ἐν ταῖς μεταξὺ τοῦ Ὤξου καὶ Ἰαξάρτου χώραις, ὡς καὶ ἐν τῇ Ἀριανῇ, βλέπομεν ἐν προϊστορικοῖς ἤδη χρόνοις Τουρανίους καὶ Ἀρίους διατελοῦντας εἰς διηνεκεῖς πρὸς ἀλλήλους ἀγῶνας, ἐν οἷς ὑπερίσχυσαν οἱ Ἄριοι. Σπουδαιότατον μέρος τοῦ Ζενδαβέστα, τὸ μόνον σχεδὸν ἐπικὸν ἢ μυθικὸν ἱστορικὸν αὐτοῦ μέρος, ἀποτελοῦσιν οἱ ἀγῶνες τοῦ Ἰρὰν καὶ Τουράν· οἱ Μῆδοι (ἰδίως οἱ Ματιηνοὶ τῆς Μηδίας) ἀπὸ Τουρανίων ἐγένοντο Ἄριοι. Οἱ ἐν Βαβυλωνίᾳ καὶ ἐν Σουσιανῇ Τουράνιοι πρωϊμώτατα ἀνεμίχθησαν μετὰ Χουσιτῶν καὶ Σημιτῶν. Ἐπίσης δὲ καὶ ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις οἱ Τουράνιοι ὑπεχώρησαν εἰς Ἀρίους λαοὺς ἢ ἀνεμίχθησαν μετ' αὐτῶν. Μόνον ἐν ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς χώραις διετηρήθη καθαρώτερον τὸ Τουρανικὸν φῦλον. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα φαίνεται ὅτι δὲν ἔμεινεν ἀνεπηρέαστον ἀπὸ Σλαυϊκῶν καὶ Γερμανικῶν ἐπιδράσεων. Οἱ Κιμμέριοι τῆς Κριμαίας φαίνεται ὅτι ἦσαν λαοὶ ἀνάμικτοι ἐκ Γερμανικῶν καὶ Τουρανίων Σκυθῶν. Οἱ Φίνοι ἐν Σκανδιναυίᾳ ἐπὶ μακρὸν ἠγωνίσαντο ἐναντίον τῶν ἀπὸ νότου ἐλθόντων Γερμανικῶν λαῶν· ἀλλ' ἐν ταῖς Ῥωσσικαῖς χώραις τῆς Βαλτικῆς διατηρεῖται μέχρι σήμερον ἡ Τουρανικὴ φυλὴ σχεδὸν ἀμιγής. Καθόλου δὲ οἱ Τουρανικοὶ λαοὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐμφανίσεως αὐτῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ μέχρι σήμερον διατελοῦσιν εἰς διηνεκῆ ἀλληλεπίδρασιν, ἐν Ἀσίᾳ τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ, πρὸς τοὺς Σημιτικοὺς καὶ Ἀρίους λαούς, μεθ' ὧν ὡς, εἴρηται, ἐδημιούργησαν τὴν ἱστορίαν τῆς δυτικῆς Ἀσίας

γλωσσικὴν οἰκογένειαν ὑπαγόμενοι λαοί, ἐνῷ *Τοῦρκος* σημαίνει μίαν τῶν σπουδαιοτέρων ὑποδιαιρέσεων τῆς οἰκογενείας ταύτης, τοὺς κυρίως Τούρκους. Ἀλλὰ συνήθως Τουράνιος καὶ Τοῦρκος σημαίνουσι τὸ αὐτό.

καὶ τῆς Εὐρώπης, τὴν ἱστορίαν δηλονότι τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ τὸ μέρος, ὅπερ ἔλαβον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον, ὑπῆρξε σπουδαιότατον.

Ἡ ἱστορικὴ σπουδαιότης τῶν Τουρανικῶν λαῶν. — Οἱ Τουράνιοι (Σκύθαι) ἦσαν οἱ πρῶτοι ἱδρυταὶ τῶν ἀρχαιοτάτων μεγάλων κρατῶν ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ ἄρξαντες αὐτῆς ἁπάσης κατὰ Ἰουστῖνον ἐπὶ πεντεκαίδεκα αἰῶνας. Οἱ Τουράνιοι εἶναι ἱδρυταὶ τῶν ἀρχαιοτάτων μεγάλων μοναρχιῶν ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Εὐφράτου καὶ Τίγρητος πρὶν ἢ ἐμφανισθῶσιν ἐνταῦθα οἱ Πρωτοσημῖται καὶ Σημῖται, ἱδρυταὶ δ' ἐπίσης τοῦ πρώτου ὑλικοῦ πολιτισμοῦ τῆς δυτικῆς Ἀσίας, οἱ ἐπινοήσαντες τὰ σφηνοειδῆ γράμματα καὶ διαδόντες μετὰ τοῦ Σαμανισμοῦ καὶ τῆς ἀστερολατρείας τὴν μαγικὴν λατρείαν. Τουρανικοὶ λαοὶ ἐν τῇ μέσῃ Ἀσίᾳ (Ἰνδοσκύθαι) κατὰ τοὺς μετὰ Ἀλέξανδρον χρόνους κατέστρεψαν μὲν τὸ Ἑλληνικὸν κράτος τῆς Βακτριανῆς, ἀλλ' ἐδέξαντο ἐν μέρει τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ. Τουρανικοὶ λαοὶ ἀπὸ τοῦ Ϛ' μ. Χ. αἰῶνος ἵδρυσαν τὸ μέγα ἐκεῖνο Τουρανικὸν κράτος τῆς Ἀσίας, ὅπερ ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ὑπῆρξε φυσικὸς σύμμαχος τῶν Βυζαντινῶν ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθρῶν ἀμφοτέρων, τοῦ Περσικοῦ κράτους τῶν Σασσανιδῶν. Τουρανικοὶ λαοὶ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας εἰς Εὐρώπην ἐπιδραμόντες (Βούλγαροι, Ἄβαροι, Πετσενέγοι, Μαγυάροι, Χάζαροι, Κουμάνοι), ἐπέδρασαν μεγάλως ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ τε Βυζαντινοῦ καὶ τῶν ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν. Οἱ Τουρανικοὶ λαοὶ ἐνίσχυσαν κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα τὸν Μωαμεθανισμὸν ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ ἐπανήγαγον αὐτὸν νικηφόρον ἐναντίον τῆς Εὐρώπης ἐπιδράσαντες τοσοῦτον ἰσχυρῶς ἐπὶ τὰς τύχας τῆς Εὐρώπης καὶ ἰδίως τοῦ Ἑλληνισμοῦ· Τουρανικοὶ λαοί, ὡς οἱ Μαγυάροι καὶ οἱ Φιλλανδοὶ οὐχὶ μικρὸν καὶ ἄδοξον μέρος ἔλαβον καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Τουράνιοι τέλος ἵδρυσαν τὰ ἰσχυρότατα κράτη ἐν τῇ μέσῃ, νοτίῳ καὶ ἀνατολικῇ Ἀσίᾳ. Αἱ ἰσχυρόταται δυναστεῖαι ἐν τῷ Οὐρανίῳ κράτει (καὶ ἡ νῦν ἔτι ἄρχουσα) ὑπῆρξαν Τουρανικαί. Τουράνιοι ἵδρυσαν κατὰ τὸν Ι' καὶ εἶτα κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα ἐν Ἰνδίᾳ τὸ μέγιστον τῶν κρατῶν, ἅπερ ἱδρύθησάν ποτε ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ (1).

(1) Ὁ Λενορμὰν (La Mag. chez les. Chald. σελ. 302), καταπολεμῶν τὴν γνώμην τοῦ Ῥενὰν ὅτι ἡ Τουρανικὴ φυλὴ οὐδὲν ἄλλο ἐνόησεν ἢ τὸ ἔργον τοῦ καταστρέφειν, λέγει περὶ τῆς ἱστορικῆς σημασίας καὶ σπουδαιότητος τῶν Τουρανίων:

Ἡ ἑνότης τῶν Τουρανικῶν γλωσσῶν ἀπὸ τῆς Σκανδιναυικῆς χερσονήσου μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἀμοὺρ εἶναι σαφῶς ἀποδεδειγμένη. Ἀλλ' ἡμῖν ἐνταῦθα διὰ τὴν ἱστορίαν διαφέρει πρὸ πάντων τὸ ζήτημα τὸ περὶ τῆς ἑνότητος τῶν Τουρανικῶν γλωσσῶν τῶν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Καυκασίας ὑποδιαιρέσεως τῆς ὅλης Τουρανικῆς γλωσσικῆς οἰκογενείας. Ἐν τῷ κεφαλαίῳ δὲ τούτῳ σπουδαιότατον κατόρθωμα τῆς ἱστορικῆς καὶ γλωσσολογικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ διὰ συγκρίσεως ἀπόδειξις τῆς συγγενείας τῆς ἀρχαιοτάτης ἐν τῇ ἱστορίᾳ Τουρανικῆς γλώσσης, τῆς γλώσσης δηλονότι τῶν Τουρανίων τῶν ἱδρυσάντων παρὰ τὸν Τίγρην καὶ Εὐφράτην κατὰ τὴν πέμπτην π. Χ. χιλιετηρίδα τὸ ἀρχαιότατον κράτος τῆς δυτικῆς Ἀσίας (τῆς γλώσσης τῆς Ἀκκαδικῆς ἢ Σουμιρικῆς τῆς ἀνακαλυφθείσης ἐν ταῖς σφηνοειδέσιν ἐπιγραφαῖς ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν Βαβυλωνιακῶν καὶ Ἀσσυριακῶν) πρὸς τὴν σπουδαιοτάτην καὶ καλλίστην τῶν Εὐρωπαϊκῶν Τουρανικῶν γλωσσῶν, τὴν Φιννικὴν γλῶσσαν τὴν λαλουμένην ἐν Φιλλανδίᾳ (τὴν ἰδίως Φιννικὴν) καὶ πρὸς τὰς λοιπὰς ἐν Ῥωσσίᾳ Φιννικὰς γλώσσας. Μεταξὺ τούτων κεῖνται ἄλλαι Ἀσιατικαὶ καὶ Εὐρωπαϊκαὶ Τουρανικαὶ γλῶσσαι, ὧν σπουδαιότεραι ἡ Μαγυαρικὴ καὶ ἡ νῦν ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ κράτει λαλουμένη Τουρκική. Ὁ ἑπόμενος πίναξ παρίστησιν ἡμῖν τὴν πρὸς ἀλλήλας σύγκρισιν τῶν κυριωτέρων Τουρανικῶν γλωσσῶν.

« Ὁ Ῥενὰν φαίνεται ὅτι τοὺς Τουρανίους λαοὺς βλέπει μόνον ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀγρίων καταστροφῶν τοῦ Δζιγγὶς-Χὰν καὶ Τιμούρ, ἀλλὰ κατὰ τῆς τοιαύτης κρίσεως ἀνάγκη νὰ γείνῃ ἔκκλησις εἰς τὸ ὑπέρτερον ἱστορικὸν κριτήριον. Ἡ φυλὴ ἡ δοῦσα τῇ Εὐρώπῃ ἕνα τῶν μεγίστων, νοημονεστάτων, ἱπποτικωτάτων καὶ εὐγλωττοτάτων αὐτῆς λαῶν, τοὺς Οὔγγρους· ἡ φυλή, ἥτις παρήγαγε παρὰ τοῖς Φίννοις ἐπικὸν μνημεῖον, οἷον τὸ Καλαβέλα, καὶ εἶχε πολιτισμὸν πρὶν νὰ ἔλθωσιν οἱ Σκανδιναυοὶ εἰς τὴν χώραν τῶν Φίννων (τῶν ὁποίων ἡ ἐπιτηδειότης πρὸς τὸ ἐξοικειοῦσθαι πρὸς πάσας τὰς προόδους τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι μεῖζον τῆς τῶν Ῥώσσων), τοιαύτη φυλὴ δὲν πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μηδὲν ἄλλο γινώσκουσα ἢ τὸ καταστρέφειν. Αὐτὸ τὸ κυρίως Τουρανικὸν ἔθνος, καίπερ ὂν ἧττον εὔκαμπτον καὶ ἧττον λεπτόν, καὶ μᾶλλον παχύνουν καὶ νωθρόν, ἔπραξέ τι μεῖζον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἰσλὰμ ἢ τὸ ἁπλῶς καταστρέφειν· ἔχει καὶ αὐτὸ τοὺς μεγάλους αὐτοῦ ἄνδρας, τὰς ἐνδόξους αὐτοῦ σελίδας καὶ ἀναπτύσσει πρὸ πάντων ἀρετὰς κυβερνητικάς, ὧν ἐφάνησαν ἐνδεεῖς πάντοτε οἱ Ἄραβες.

Α'.

Ἀκκαδικόν	dingira (θεός)	ατ = πατὴρ
Τουρκικόν	ταγγρὶ (1)	ατὰ
Μαγυαρικόν	—	ατια
Ἀκκαδικόν	nab = φῶς	mar = ὁδός
Τουρκικόν	—	—
Μαγυαρικόν	nap = ἡμέρα	μορ = ὁδὸς
Ἀκκαδικόν	pal = ξίφος	οὐρού = ἄρρην
Τουρκικόν	πελ = δίκελλα	ἐρ = ἀνὴρ (ἐργκὲν = ἠΐθεος)
Μαγυαρικόν	pullos = ξίφος	ur κύριος
Ἀκκαδικόν	Til = τελεῖν	Hal. = φονεύειν
Τουρκικόν	τολοῦ = πλήρης (τολμὰκ = πληροῦσθαι)	—
Μαγυαρικόν	τολ = πλήρης	Hal = θάνατος
Ἀκκαδικόν	pil = οὖς	arr = ῥὶς
Τουρκικόν	—	—
Μαγυαρικόν	püll = οὖς	orr = ῥὶς
Ἀκκαδικόν	si = ὀφθαλμός	
Τουρκικόν	—	—
Μαγυαρικόν	szem = ὁρᾶν	

Β'.

Ἀκκαδικόν	Guk = κυανοῦς	urud = χαλκός
Τουρκικόν	gök = κυανοῦς καὶ οὐρανός	—
Μαγυαρικόν	—	—
Φιννικόν	—	rauta = χαλκός
Ἀκκαδικόν	μα = χώρα	gurm = ὕψηλος
Τουρκικόν	—	—
Μαγυαρικόν	—	—
Φιννικόν	μάα = γῆ	gurès = ὑψηλός
Ἀκκαδικόν	τουρ = υἱός	—
Τουρκικόν	τουρουν = ἔγγονος	—
Μαγυαρικόν	—	—
Φιννικόν	τοὺρ (υἱός)	—

(1) Οἱ Τοῦρκοι καλοῦσι συνήθως τὸν θεὸν *Ἀλλὰχ* διὰ τοῦ Ἀραβικοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπικρατήσαντος διὰ τοῦ Ἰσλάμ, ἀλλ' ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ λαοῦ, ἰδίως ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, τὸ σύνηθες ὄνομα τοῦ θεοῦ εἶναι τὸ Τουρανικὸν Ταγγρί.

Ἀκκαδικὸν	αϊ = σελήνη	εα = οἶκος
Τουρκικὸν	αϊ = σελήνη	εϐ = οἶκος
Ἀκκαδικὸν	nené = μήτηρ	tak = λίθος
Τουρκικὸν	nené = μάμμη	tasch = λίθος
Ἀκκαδικὸν	eli = μέγας, πρεσϐύτης	—
Τουρκικὸν	ulu = μέγας, πρεσϐύτης	—
Φιννικὸν	iulu = πρεσϐύτερος	—
	julama (ἡ πρὸς τιμὴν τῆς	—
	πρεσϐύτιδος δεσποίνης τοῦ	—
	οἴκου κατ' ἔτος τελουμένη	—
	ἑορτή).	—

Γ'.

Ἀκκαδικὸν	ub = χώρα	kut = φέρειν
Πρωτομηδικὸν	up = χώρα	kut = φέρειν
Τουρκικὸν	—	kut-ur- mek = φέρειν
Ἀκκαδικὸν	karra = ἵππος	kuras = ὄρος
Πρωτομηδικὸν	kurr = ἵππος	kur = ὄρος
Ἀκκαδικὸν	ukku = μέγας	—
Πρωτομηδικὸν	akka = μέγας	—
Ἀκκαδικὸν	dil = λέγειν	uru = πόλις
Πρωτομηδικὸν	tiri = λέγειν	vurun = χώρα
Τουρκικὸν	dil — γλῶσσα	—
Ἀκκαδικὸν	annab = θεός	sem = δίδωμι
Πρωτομηδικὸν	annap = θεός	sini = δίδωμι
Τουρκικὸν	—	σουν - μάκ = προσφέρειν
Ἀκκαδικὸν	gik = ἰσχυρός, δυνατός	—
Τουρκικὸν	γεgiν = σφοδρὸς ἰσχυρὸς	—
	γεγ-μὲκ = νικᾶν. γιg-	—
	ἰτ = ἄνδρεῖος, παλληκαρᾶς	—
Ἀκκαδικὸν	kus = διευθύνειν	—
Τουρκικὸν	kos = κινεῖσθαι, διευθύνεσθαι	—

Ἡ πρώτη κοιτὶς τῶν Τουρανικῶν λαῶν. — Κοιναὶ ἀρχαιόταται παραδόσεις περὶ τῆς κοινῆς πατρίδος τῶν Τουρανικῶν λαῶν, μαρτυροῦσαι συνείδησιν τῆς κοινῆς καταγωγῆς καὶ φυλετικῆς ἑνό-

τητος, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχωσι ἐν οἰκογενείᾳ λαῶν τοσοῦτον διεσπασμένῃ καὶ τοσοῦτον εὐρὺν χῶρον ἀνὰ τὴν γῆν ἔκπαλαι οἰκησάσῃ. Ἀλλ' ἡ ἱστορικὴ διάσπασις τῶν Τουρανικῶν λαῶν δὲν ἦτο ἥσσων τῆς γεωγραφικῆς. Παραλείποντες τὰ κατὰ τοὺς μὴ καυκασίους Τουρανικοὺς λαοὺς καὶ περιοριζόμενοι μόνον εἰς τοὺς λευκούς, ὁποίαν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἑνότητα ἱστορικὴν μεταξὺ τῶν ἱδρυτῶν τοῦ Χαλδαϊκοῦ κράτους τῶν ὑποκυψάντων εἰς τὸν Σημιτικὸν πολιτισμόν, τῶν ἐξιρανισθέντων Μήδων, τῶν χριστιανῶν εὐρωπαίων Φιλλανδῶν καὶ Μαγυάρων, τῶν μωαμεθανῶν Τούρκων καὶ Τατάρων, τῶν Σελζούκων τῆς Περσίας καὶ Μ. Ἀσίας καὶ τῶν Ὀσμάνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Ἁπλουστάτη γνῶσις τῶν γενικωτάτων τῆς ἱστορίας κεφαλαίων ἀρκεῖ ἵνα δείξῃ τὰς μεγάλας ἱστορικὰς ἀντιθέσεις καὶ τὰ μεγάλα χάσματα τὰ χωρίζοντα ἀπ' ἀλλήλων Τουρανικοὺς λαοὺς ἱστορικοὺς καὶ ἐξαφανίζοντα ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων πᾶσαν συνείδησιν ἀρχικῆς ἑνότητος καὶ μνήμην τῆς πρώτης κοιτίδος. Ἀδύνατον ἦτο ἐν τοιαύτῃ ἐξελίξει ἱστορικῇ νὰ διατηρηθῶσι κοιναὶ παραδόσεις περὶ κοινῆς καταγωγῆς καὶ κοινῆς πατρίδος πλὴν ἴσως παρά τισι λαοῖς, οἵτινες ἐν τῷ μεγάλῳ ῥεύματι τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου ἔμειναν ἀνέπαφοι ἀπὸ πάσης ἐπιδράσεως τοῦ ἱστορικοῦ βίου. Καὶ ἀληθῶς τοιαύτη τις παράδοσις διετηρήθη παρὰ τοῖς νομάσι Τούρκοις τῆς κεντρικῆς Ἀσίας. Κατὰ ταύτην ἡ κοιτὶς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι κοιλάς τις τῶν Ἀλταίων ὀρέων, οὐ μακρὰν τοῦ ὀροπεδίου Παμὶρ κειμένη καὶ κεκλεισμένη πανταχόθεν ὑπὸ ὀρέων ἐχόντων πλουσιώτατα μεταλλεῖα σιδήρου. Ἀλλὰ τὰ ὄρη ταῦτα τὰ ἀποτελοῦντα τὸ μέγα περιτείχισμα τῆς κοιτίδος, κατασταθέντα πυριφλεγῆ διά τινος ἐνεργείας πυρίνης, κατέπεσον διὰ τῆς τήξεως τοῦ σιδήρου καὶ ἠνέῳξαν οὕτω ἔξοδον εἰς τοὺς ἐγκεκλεισμένους ἐν τῇ κοιλάδι πρωτογενεῖς ἀνθρώπους, οἵτινες ἀληθῶς ἐξελθόντες διεσκεδάσθησαν εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ κόσμου. Ἡ παράδοσις αὕτη κατὰ τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ κοινοῦ βίου τῶν Τουρανικῶν λαῶν, ὅτι παρίστησιν ὡς κύριον τοῦ βίου τούτου στοιχεῖον τὴν μεταλλουργίαν Ἀληθῶς δὲ ὁ ἀρχικὸς βίος τῶν Τουρανίων, καὶ αὐτὸς ὁ θρησκευτικός, συνδέεται στενῶς μετὰ τῆς ἐξεργασίας τῶν μετάλλων. Θεοί εἰσιν οἱ ἐκπροσωποῦντες τὸν σίδηρον καὶ τὸν χαλκὸν ἔν τε τοῖς παρὰ τὸν Τίγρητα καὶ τὸν Εὐφράτην Σουμίροις καὶ ἐν τοῖς Φίννοις τοῦ Βορρᾶ καὶ ἐν τοῖς μεταξὺ τούτων οἰκοῦσι Τουρανίοις λαοῖς τῆς Ἀρμενίας, Μικρᾶς Ἀσίας καὶ

τῆς Εὐρωπαϊκῆς Σκυθίας. Τὸ κοινὸν ὄνομα, ὅπερ ἐν τῷ βίῳ τῆς μεταλλουργίας ἐνοῖ πρὸς ἀλλήλους τοὺς Τουρανίους ἐν Σκυθίᾳ καὶ Ἀρμενίᾳ καὶ Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ Βαβυλωνίᾳ, εἶναι τὸ τῶν *Χαλδαίων* καὶ *Χαλύβων*. Εὑρεταὶ τοῦ *χάλυβος* ἐθεωροῦντο οἱ Σκύθαι, οἱ ὕπερθεν τοῦ Πόντου καὶ Καυκάσου, καὶ ἐκ τῶν Σκυθῶν τούτων κατάγονται οἱ Χάλυβες ἢ Χαλδαῖοι (1) καὶ Ἀλίζωνες καὶ Λαζοὶ τῆς Ἀρμενίας καὶ τοῦ Πόντου, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα συνδέεται τὸ πάλαι (τὸ δὲ τῶν Λαζῶν μέχρι νῦν ἔτι) μετὰ τῆς τέχνης τῆς μεταλλουργίας. Ὁ θεὸς τῆς μεταλλουργίας καὶ τοῦ χαλκοῦ καὶ τοῦ σιδήρου ἦτο παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις αὐτὸς ὁ θεὸς τοῦ πολέμου Χάλδι. Ἀλλὰ περὶ τούτων λεπτομερέστερον θέλομεν πραγματευθῆ ἐν τοῖς περὶ Χαλδαίων τῆς Μεσοποταμίας, Ἀρμενίας καὶ Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἀρχαία τις παράδοσις περὶ τῆς ἀρχικῆς κατοικίας τῶν Φίννων διεσώθη ἔν τινι Φιννικῷ μύθῳ. Ἐν ταῖς ἐπικαῖς παραδόσεσι τῶν Φίννων τῆς Φιλλανδίας μνημονεύεται τόπος τις, ἐν ᾧ διαμένουσι τὰ πονηρὰ πνεύματα, «ὁ Λόφος τοῦ κλαυθμῶνος (Κιππουμάκι)». Ὁ τόπος οὗτος λέγεται ὅτι ἦτο ἐν τῇ χώρᾳ Κεμί, ἔνθα εἶχον οἰκήσει οἱ Φιλλανδοὶ πρὶν ἢ ἔλθωσιν εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Βαλτικῆς. Ὁ «Λόφος τοῦ κλαυθμῶνος» εἶναι λόφος ὑψηλός, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου κεῖται πελωρία πέτρα λείαν ἔχουσα τὴν ἐπιφάνειαν, περὶ αὐτὴν δὲ κεῖνται πόλλοὶ ἄλλοι λίθοι. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς μεγάλης πέτρας ὑπάρχουσιν ἐννέα τμήματα ἢ κοιλώματα βαθύτατα, εἰς τὸ βάθος τῶν ὁποίων κατακρημνίζονται αἱ ἀσθένειαι αἱ ἀποσοβούμεναι διὰ μαγειῶν. Ἐνταῦθα ἡ ἀλεξίκακος Φιννικὴ θεὰ Κιβουτὰρ μέλλει νὰ συνάξῃ τὰ νοσήματα ἐντὸς ἀγγείου *χαλκοῦ* καὶ νὰ ἐψήσῃ αὐτὰ ἐντὸς ἑστίας μαγικῆς. Ἡ παράδοσις αὕτη, ἥτις φαίνεται ἔχουσα σχέσιν τινὰ πρὸς τὴν τῶν Ἀκκαδίων παράδοσιν περὶ τοῦ «ὄρους τῆς Δύσεως», ὁπόθεν ἐξέρχονται οἱ δαίμονες, οὐδὲν βεβαίως ὑπαινίσσεται γενικώτερον περὶ τῆς ἀρχικῆς πατρίδος τῶν Τουρανίων καὶ ἡ ὑπόθεσις ἡ γενομένη ὑπό τινων ὅτι ἡ ἐν τῇ παραδόσει μνημονευομένη χώρα *Κεμὶ* (ἐν ᾗ ὁ Λόφος τοῦ κλαυθμῶνος), εἶναι παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ Ἰενισεΐ, δὲν στηρίζεται ἐπὶ ἀσφαλῶν συνδυασμῶν. Ἐν τούτοις δύο ὑπάρχουσιν ἀξιοσημείωτα ἐν τῇ παραδόσει, τὸ μὲν ὅτι ῥητῶς ἐν αὐτῇ

(1) Ὅτι τὸ *χάλυψ* καὶ τὸ ἐθνικὸν ὄνομα (Χάλυψ) τῶν Χαλύβων καὶ Χαλδαίων καὶ Ἀλιζώνων καὶ Λαζῶν εἶναι τῆς αὐτῆς ῥίζης ὄνομα, θέλομεν ἀποδείξει τοῦτο ἐν τοῖς περὶ Χαλδαίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

λέγεται ὅτι οἱ Φίννοι, πρὶν ἢ καταλάβωσι τὰς παρὰ τὴν Βαλτικὴν χώρας, ᾤκουν ἐν ἄλλαις χώραις ἀνατολικώτερον πάντως κειμέναις, τὸ δὲ ὅτι ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ γίνεται μνεία τοῦ κυριωτάτου στοιχείου τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν Τουρανίων λαῶν, τῆς *μαγείας*.

Ἡ μαγεία τῶν Τουρανίων. Τὸ ἔπος Καλαβέλα. — Μία τῶν θαυμασιωτάτων ἀνακαλύψεων τῆς ἐθνολογικῆς καὶ γλωσσολογικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ ἑνότης ἡ ἀποδειχθεῖσα ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ δύο Τουρανικῶν λαῶν, ὧν ὁ μὲν περὶ τὴν πέμπτην π. Χ. χιλιετηρίδα ἵδρυσε τὸ Τουρανικὸν Χαλδαϊκὸν κράτος τῆς Βαβυλωνίας, ὁ δὲ ἕτερος εἶναι ὁ εὐγενέστατος καὶ κάλλιστος καὶ μάλιστα πεπολιτισμένος Χριστιανικὸς Τουρανικὸς λαὸς τῆς Εὐρώπης, ὁ ἀπὸ τῶν μέσων αἰώνων προσελθὼν εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἤτοι ὁ λαὸς ὁ Φιννικὸς τῆς Φιλλανδίας, ὁ οἰκῶν ἐν τῇ βορειοδυτικῇ Ῥωσσίᾳ (ἀρχαιότερον δὲ τὸ πλεῖστον ἐν Σκανδιναυίᾳ). Ἡ ἀρχαία θρησκεία τῶν Τουρανικῶν λαῶν τῆς Βαβυλωνίας, τῶν Χαλδαίων δηλονότι (τῶν Ἀκκαδίων καὶ Σουμίρων) ἀνεκαλύφθη ἐν ταῖς μαγικαῖς ᾠδαῖς καὶ ἐξορκισμοῖς τοῖς συντεταγμένοις ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ Τουρανικῇ γλώσσῃ καὶ διασωθεῖσιν ἐν πολλοῖς Βαβυλωνιακοῖς λιθίνοις πίναξιν, ἀλλ' ἰδίως ἐν τῷ Ἀσσυριακῷ πίνακι τῶν ἐξορκισμῶν τῷ εὑρεθέντι ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ βασιλέως Ἀσσουρμπανιπὰλ (Σαρδαναπάλου). Ἐν τῷ πίνακι τούτῳ εὑρέθησαν γεγραμμέναι πολυάριθμοι ᾠδαὶ μαγικαὶ ἢ ἐξορκισμοὶ ἐναντίον τῶν δαιμόνων, ἀφ' ὧν προέρχονται αἱ διάφοροι νόσοι. Ἡ γλῶσσα τῶν ᾠδῶν τούτων εἶναι ἀρχαιοτάτη Τουρανική, ἀλλά, φροντίδι τοῦ βασιλέως Ἀσσουρμπανιπάλ, εἰς τὸ Τουρανικὸν κείμενον τοῦ μνημονευθέντος πίνακος ἐπισυνήφθη μετάφρασις Σημιτικὴ ἐπὶ τοῦ βασιλέως τούτου γενομένη. Ἡ παραβολὴ τῆς βίβλου ταύτης τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀσσουρμπανιπὰλ πρὸς τὸ Φιννικὸν ἔπος τὸ καλούμενον Καλαβέλα καὶ ὃν τὸ λαμπρότατον μνημεῖον τῆς προχριστιανικῆς φιλολογίας τῶν Φιλλανδῶν, μαρτυρεῖ τὴν καταπληκτικὴν συγγένειαν ἢ μᾶλλον τὴν κοινὴν ἀρχὴν τῆς Φιννικῆς καὶ τῆς Χαλδαϊκῆς μαγικῆς θρησκείας. Ἀμφότεραι στηρίζονται ἐπὶ τῆς θεοποιήσεως ἢ μᾶλλον ἐπὶ τῆς ἐμψυχώσεως συμπάσης τῆς φύσεως. Πᾶσα ἡ φύσις ἐν ἀμφοτέραις ταῖς θρησκείαις παρίσταται πλήρης πνευμάτων καὶ πᾶν, ὅ,τι γίνεται καὶ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ, ἀπὸ τῶν μεγίστων μέχρι τῶν ἐλαχίστων, γίνεται ἐνεργείᾳ τινὸς πνεύματος. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦτο εἶναι ἀγαθὸν ἢ πονηρόν, καὶ πᾶσαι αἱ κακίαι αἱ ἠθικαὶ ὡς καὶ αἱ δυστυχίαι αἱ φυ-

σικαὶ προέρχονται ἀπὸ τῶν πνευμάτων τῶν πονηρῶν. Κατὰ τούτων ἡ μόνη ἀλεξιτήριος δύναμις εἶναι ὁ μαγικὸς δακτύλιος τῶν Φίννων καὶ ἡ μαγικὴ ῥάβδος τῶν Χαλδαίων. Τὸ μόνον ἱερατεῖον παρ' ἀμφοτέροις τοῖς λαοῖς ἀποτελοῦσιν οἱ μάγοι (1). Τὰ ὀνόματα τῶν δαιμόνων ἐν τῇ Φιννικῇ καὶ Ἀκκαδικῇ δὲν εἶναι τὰ αὐτά, ἀλλ' αἱ ἰδιότητες αὐτῶν εἰσὶν αἱ αὐταὶ καὶ πᾶσα ἱεραρχικὴ διαίρεσις καὶ κατάταξις τῶν θεῶν ἀνάλογος ἐν ἀμφοτέραις ταῖς θρησκείαις. Οἱ τύποι καὶ αἱ φράσεις αὐταὶ τῶν ἐξορκισμῶν ἔν τε τῷ Φιννικῷ Καλαβέλᾳ καὶ ἐν τῷ Ἀσσυριακῷ πίνακι τοῦ Ἀσσουρμπανιπὰλ ἔχουσιν ἐκπληκτικὴν ὁμοιότητα καὶ φαίνονται ἀναγόμεναι οὐχὶ ἁπλῶς εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν θρησκείαν, ἀλλ' εἰς τὸν αὐτὸν θρησκευτικὸν βίον. Ἡ ἐκ τοιαύτης συγκρίσεως ἀποδεικνυομένη ἑνότης τῶν Φιννικῶν λαῶν καὶ τῶν Χαλδαίων Τουρανίων εἶναι μαρτύριον τῆς ἀρχικῆς ἑνότητος τῶν Τουρανίων λαῶν, ὧν ἡ πρώτη κοιτὶς φαίνεται ὅτι ἦσαν αἱ περὶ τὸ Βελούρταγ καὶ τὰ Ἀλτάϊα χῶραι. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐν ταῖς χώραις ταύταις αἱ ἀρχαιόταται Τουρανικαὶ παραδόσεις συναντῶσι πρὸς τὰς Ἀρίας καὶ Σημιτικάς (2). Ἐντεῦθεν δὲ προκύπτει τὸ ζήτημα τῆς ἀρχικῆς ἑνότητος τῶν τριῶν τούτων μεγάλων ὑποδιαιρέσεων τῆς Καυκασίας φυλῆς. Ἀλλὰ τὰ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἀνάγκη νὰ ἐκτεθῶσι λεπτομερέστερον ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ.

---

(1) Ἐν τῇ Φιννικῇ οἱ μάγοι λέγονται ossian πιθανῶς ἐκ τῆς ῥίζης os, us = διδάσκειν πρβλ. τὸ Τουρανοαρμενικὸν us-anim = διδάσκομαι, μανθάνω. usum = σπουδή, μάθησις, τὸ Τουρκικὸν us-lu = φρόνιμος, usda = διδάσκαλος.

(2) Ἐν τῇ Ἱερᾷ Γραφῇ, ἐν τῷ ἐθνολογικῷ δηλονότι καταλόγῳ τῆς Γενέσεως, δὲν γίνεται λόγος περὶ Τουρανικῶν λαῶν ἢ μᾶλλον δὲν ἐκπροσωποῦνται οὗτοι ὑπό γενάρχου τινός, ὡς οἱ Ἰαφεθῖται, Σημῖται καὶ Χαμῖται, ἀλλ' εἰσὶν ἐγκατασπαρμένοι ἐν τοῖς Ἰαφεθιτικοῖς καὶ Σημιτικοῖς λαοῖς. Οὕτω οἱ Μεσὲχ καὶ Τουβὰλ (Μοσχηνοὶ καὶ Τηβαρηνοὶ) καὶ Μαγὼγ (οἱ Τουράνιοι, Ἀρμένιοι; ἢ οἱ κυρίως Τοῦρκοι;) κατατάσσονται ἐν τοῖς Ἰαφεθίταις· οἱ αὐτοὶ δὲ Μεσὲχ καὶ οἱ Οὔζ (Ὄξιοι τῆς Κισσίας) κατατάσσονται ἐν τοῖς Σημίταις. Οἱ βόρειοι Τουρανικοὶ λαοὶ τῆς Εὐρώπης ὡς καὶ οἱ Μογγολοειδεῖς Τουράνιοι τῆς ἀνατολικῆς Ἀσίας εἰσὶν ἄγνωστοι ἐν τῇ ἐθνολογίᾳ τῆς Γενέσεως.

7. Ἡ ἀρχικὴ συγγένεια Ἀρίων, Σημιτοχαμιτῶν καὶ Τουρανίων. Ἀρχαιότατος πολιτισμός.

Ἡ ὑποτιθεμένη πρὸς ἀλλήλας συγγένεια τῶν Ἀρίων, Σημιτικῶν καὶ Τουρανικῶν γλωσσῶν. — Αἱ τρεῖς ἢ τέσσαρες (τῆς τῶν Χαμιτῶν λαμβανομένης ὡς ἰδίας οἰκογενείας) μεγάλαι οἰκογένειαι λαῶν αἱ ἀποτελοῦσαι τὰς τέσσαρας μεγάλας διαιρέσεις τῆς Καυκασίας ἀνθρωπολογικῆς φυλῆς, καὶ ἑκάστη κατ' ἰδίαν καὶ πᾶσαι ὁμοῦ διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἐπ' ἀλλήλας ἐπιδράσεως ἐδημιούργησαν τὴν ἱστορίαν τῆς δυτικῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης, τὴν ἱστορίαν τοῦ κυρίως ἱστορικοῦ κόσμου. Κοινὸν γνώρισμα καὶ στοιχεῖον ἑνότητος τῶν λαῶν τούτων εἶναι ἐν συνόλῳ ἡ ἑνότης ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἢ ὁ λευκὸς ἢ καυκάσιος ἀνθρωπολογικὸς αὐτῶν τύπος (1)· κατὰ δεύτερον δὲ λόγον ἡ ἑνότης ἡ γεωγραφική, διότι ἀπὸ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας μέχρι τοῦ Περσικοῦ κόλπου, τῆς Μεσογείου θαλάσσης καὶ τῶν ἐσχατιῶν τῆς Εὐρώπης, ἐν τοῖς κυριωτάτοις τόποις, οἵτινες ἐγένοντο τὸ κυριώτατον θέατρον τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, αἱ τέσσαρες αὗται φυλαὶ λαῶν συνυπάρχουσιν εἴτε παρ' ἀλλήλας οἰκοῦσαι εἴτε χρονικῶς ἀλλήλας διαδεχόμεναι, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ἀναμιγνύμεναι ἀλλήλαις, ἕνεκα δὲ τῆς τοιαύτης ἑνότητος ἱστορικῶς συνδυαζόμεναι πρὸς ἀλλήλας καὶ ἀποτελοῦσαι ἑνότητα ἱστορικὴν (ὡς οἱ Τουράνιοι, οἱ Οὔγγροι καὶ οἱ Φίννοι μετὰ τῶν Ἀρίων, οἱ Τουράνιοι Τοῦρκοι καὶ οἱ Ἄριοι Πέρσαι καὶ Ἰνδοὶ μετὰ τῶν Ἀράβων). Ἡ ἀπ' ἀλλήλων διάκρισις τῶν οὕτω ἀνθρωπολογικῶς καὶ γεωγραφικῶς ἡνωμένων λαῶν στηρίζεται ἐκ τῶν προτέρων ἐπὶ τῆς διαφορᾶς τῆς γλωσσικῆς, ἥτις ὑπῆρξεν ἐν μέρει αἰτία, ἐν μέρει δὲ ἀποτέλεσμα τῆς διαφορᾶς τοῦ καθόλου ἱστορικοῦ χαρακτῆρος τῶν λαῶν τούτων. Ἀλλὰ νῦν τίθεται τὸ ζήτημα: ἆρα οἱ λαοὶ οὗτοι οἱ ἡνωμένοι πρὸς ἀλλήλους ἀνθρωπολογικῶς, γεωγραφικῶς καὶ ἐν μέρει ἱστορικῶς, διαχωριζόμενοι δ' ἀπ' ἀλλήλων γλωσσολογικῶς, δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσι καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς γλώσσης ὡς ἀρχῆθεν ἡνωμένοι, ὡς ἔχοντες μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀρχήν;

(1) Ἐννοεῖται ὅτι προκειμένου περὶ Τουρανίων ὁ λόγος πάντοτε ἐνταῦθα περὶ τῶν λευκῶν Τουρανίων.

Δὲν δύναται ν' ἀποδειχθῇ ἢ τοὐλάχιστον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι αἱ τέσσαρες ἢ μᾶλλον, προκειμένου περὶ γλώσσης, τρεῖς μεγάλαι γλωσσικαὶ οἰκογένειαι τῆς Καυκασίας φυλῆς (Ἄριοι, Σημιτοχαμῖται καὶ Τουράνιοι) ἔχουσι μίαν ἀρχήν; Οὐδὲν ἆρα μέχρι νῦν ἴχνος ἢ σημεῖον ἑνότητος, οὐδεμία συνάφεια εὑρέθη μεταξὺ τῶν τριῶν γλωσσικῶν οἰκογενειῶν; Τὸ ζήτημα τοῦτο ἀνέκαθεν, ἀφότου δηλονότι διὰ τῆς προόδου τῆς γλωσσολογικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐπιστήμης διεγνώσθησαν τὰ κατὰ τὴν ὕπαρξιν τριῶν διακεκριμένων γλωσσικῶν οἰκογενειῶν ἐν τῇ Καυκασίᾳ φυλῇ, ἐφείλκυσε τὴν προσοχὴν τῶν σπουδαιοτέρων γλωσσολόγων καὶ ἐγένετο ἀντικείμενον σπουδαίας αὐτῶν μελέτης, ἀλλὰ δὲν ἤγαγεν ἔτι εἰς συμπεράσματα ὁριστικά. Οἱ μὲν τῶν γλωσσολόγων ἐπειράθησαν νὰ εὕρωσι σημεῖά τινα ἀρχικῆς ἑνότητος μεταξὺ τῶν Ἀρίων καὶ τῶν Σημιτικῶν γλωσσικῶν οἰκογενειῶν. Ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ γενομένων ἐρευνῶν δὲν ὑπῆρξε σπουδαῖον. Ἡ σύγκρισις τῶν δύο γλωσσῶν ἀποδείκνυσι μέν, καθὰ λέγει ὁ Ῥενάν, κοινά τινα στοιχεῖα γλωσσικὰ ἐν ταῖς λέξεσι ταῖς ἀναγομέναις εἰς τὰς πρώτας ἀντιλήψεις τῆς αἰσθήσεως καὶ εἴς τινα ὀνόματα ἀριθμητικά, ἀλλὰ τὰ κοινὰ ταῦτα στοιχεῖα εἰσὶν ὀλίγα καὶ ἐνδεᾶ καὶ τοιαῦτα, οἷα δύνανται νὰ εὑρεθῶσι κοινὰ καὶ εἰς πάσας τὰς ἄλλας γλώσσας καὶ δυνάμενα νὰ ἐξηγηθῶσι διὰ λόγων φυσικῶν, ἰδίως διὰ τῆς ὀνοματοποιίας, ἐν μέρει δὲ καὶ δι' ἱστορικῶν σχέσεων ἤτοι δι' ἱστορικῆς μεταβάσεως τῶν φωνῶν ἢ λέξεων ἀπὸ ἔθνους εἰς ἔθνος ἐν χρόνοις παναρχαίοις. Ἄλλοι τῶν γλωσσολόγων, ἐν οἷς καὶ ὁ Max Müller καὶ ὁ Bunsen, ἐζήτησαν νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν ἑνότησα καὶ ἐπὶ τὰς τρεῖς γλωσσικὰς οἰκογενείας. Ἀλλὰ τὰς τοιαύτας ὑποθέσεις καὶ θεωρίας καταπολεμοῦσιν ὅ τε Ῥενὰν καὶ ὁ Πὸττ ὡς ὀλίγον συναδούσας πρὸς τὰς ἀληθεῖς ἀρχὰς τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας καὶ δυναμένας νὰ ἄγωσιν εἰς πλάνας «τὰς καὶ ἄλλως ὑπὸ τοσούτων κινδύνων περιστοιχουμένας γλωσσολογικὰς μελέτας»(1). Οὕτω τὸ ζήτημα τῆς γλωσσολογικῆς ἑνότητος τῶν τριῶν μεγάλων λαῶν, εἰς οὓς, προστιθεμένων καὶ τῶν Σινῶν, ἀνήκει ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου, μένει ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὐλάχιστον ἄλυτον.

Ἀλλ' ἀφοῦ ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν γλωσσῶν οὐδὲν ἐξάγεται θετικὸν πόρισμα περὶ τῆς ἀρχικῆς ἑνότητος τῶν τριῶν μεγάλων φυλῶν, τίθεται τὸ ζήτημα ἂν ἡ ἑνότης αὕτη δύναται ν' ἀποδειχθῇ μέχρι

(1) Ἰδ. Renan de l'Origin. du Lang. σελ. 43.

τινὸς ἐκ τῶν παραδόσεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἀρχικὴν πατρίδα ἑκάστης αὐτῶν. Ἐξεθήκαμεν ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν τοὺς λόγους τοὺς συνηγοροῦντας ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως, καθ' ἣν ἡ κεντρικὴ Ἀσία θεωρεῖται ὡς κοιτὶς τῶν Ἀρίων λαῶν καὶ εἴδομεν ὅτι οἱ λόγοι οὗτοι προσκρούουσιν εἰς σπουδαίας ἀντιρρήσεις καὶ δὲν δύνανται νὰ ἔχωσι σπουδαίαν σημασίαν ἐν τῷ γενικῷ ζητήματι τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς κοινῆς κοιτίδος, ἂν ὑπῆρχε τοιαύτη κοιτίς, τῶν τριῶν μεγάλων φυλῶν. Ὅσον ἀφορᾷ τὰς Σημιτικὰς παραδόσεις, εἴπομεν ὅτι κοινή τις παράδοσις παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις δὲν ὑπάρχει, πλὴν τῆς Ἑβραϊκῆς ἢ Τερραχιτικῆς τῆς ἐν τῇ Ἱερᾷ Γραφῇ ἐκτιθεμένης, καθ' ἣν ὁ παράδεισος τίθεται ἐν τόπῳ, ἐξ οὗ πηγάζουσιν οἱ ποταμοὶ Φεισών, Γηών (κατὰ Ο', Gihon Ἑβρ. κείμ.), Εὐφράτης (κατὰ Ο', Φρὰτ Ἑβρ. κείμ.) καὶ Τίγρης (κατὰ Ο', Χιδδεκέλ Ἑβρ. κείμ.). Ὁ Φεισὼν καὶ ὁ Γιχὼν ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ποταμοὶ τῆς Ἀσίας ὁ Ὦξος καὶ Ἰαξάρτης. Ἀλλ' οὔτε τὰ ὀνόματα τῶν δύο τούτων ποταμῶν(1) οὔτε τὸ ὄνομα τῆς χώρας Εὐλὰτ (κατὰ Ο', Χαβιλὰ Ἑβρ. κείμ.) τῆς κυκλουμένης ὑπὸ τοῦ Φεισών, οὔτε τὸ τῆς κατέναντι Ἐδὲν χώρας Ναΐδ (κατὰ Ο', Νάδ, Ἑβρ. κείμ.), ἣν ᾤκησεν ὁ Κάϊν, εἶναι γνωστά. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ χώρα ἡ διαρρεομένη ὑπὸ τοῦ Γιχὼν καλεῖται Χοὺς ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ κειμένῳ καὶ Αἰθιοπία παρὰ τοῖς Ο'. Ἀλλὰ τοῦτο ἁπλῶς μαρτυρεῖ τὴν ταὐτότητα τοῦ Χοὺς καὶ Αἰθιοπίας, κατὰ τὰ ἄνωθι εἰρημένα (ἴδ. σελ. 384), οὐδὲν δὲ κωλύει ἵνα Χοὺς καὶ Αἰθιοπία νοηθῶσιν αὐτὸ τὸ Χουζιστὰν ἢ Κισσία, ἀφοῦ ὁ παραρρέων τὴν χώραν ταύτην Τίγρης πηγάζει καὶ οὗτος ἐκ τοῦ Παραδείσου καὶ ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Τίγρης καὶ ὁ Εὐφράτης δὲν πηγάζουσιν ἐκ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας, οὐδὲν δὲ ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ πλὴν τοῦ ὀνόματος Hindu-kus καὶ τῶν Αἰθιόπων τῆς Γεδρωσίας ὑπομιμνήσκει τοὺς Χουσίτας. Οἱ θεωροῦντες τὸν Γιχὼν καὶ Φεισὼν ὡς ποταμοὺς τῆς κεντρικῆς Ἀσίας τὴν ἐν τῇ παραδόσει τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς ἀντίφασιν ἐζήτησαν νὰ ἐξηγήσωσι διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι οἱ Σημιτικοὶ λαοί, οἱ μεταναστεύσαντες ἐκ τῆς κεντρικῆς Ἀσίας εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Τίγρητος καὶ τοῦ Εὐφράτου, φέροντες μεθ' ἑαυτῶν τὰς ἀμυδρὰς ἀναμνήσεις τῆς πρώτης περὶ τὸν Ὦξον καὶ Ἰαξάρτην χώρας, μετέθεσαν τὰ κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην καὶ τοὺς ποταμοὺς εἰς

(1) Τὸν Ὦξον Δζιχὰν ἐκάλεσαν καὶ οἱ Ἄραβες ἀπὸ τοῦ Η' μ.Χ. αἰῶνος, παραλαβόντες τὸ ὄνομα προδήλως ἐκ τοῦ Γιχὼν τῆς Ἱ. Γραφῆς.

τὴν νέαν αὐτῶν πατρίδα. Ἀλλὰ τὸ μόνον σπουδαῖον ἐν τῇ παραδόσει ταύτῃ εἶναι ὅτι αὕτη ὡς πρώτην κοιτίδα τῶν Χουσιτῶν θεωρεῖ αὐτὸν τὸν παράδεισον ἀναγνωρίζουσα οὕτω ἀμέσως τὴν κοινὴν καταγωγὴν Χουσιτῶν ἢ Αἰθιόπων καὶ Σημιτῶν. Οἱ ἀποδίδοντες μεγάλην σπουδαιότητα εἰς τὰς περὶ τῆς τοποθεσίας τῆς Ἐδὲν ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ παραδόσεις τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς (ὡς νοοῦσιν αὐτὴν) ἐξαίρουσι τὴν τοιαύτην σπουδαιότητα συνδυάζοντες τὰς παραδόσεις ταύτας πρὸς τὴν μνημονευθεῖσαν Τουρανικὴν παράδοσιν περὶ κεντρικῆς Ἀσίας ὡς πρώτης κοινῆς πατρίδος τῶν Τουρανίων λαῶν.

Κατὰ τὰς θεωρίας αὐτῶν ἀφοῦ οἱ τρεῖς μεγάλοι Καυκάσιοι λαοί, Ἄριοι, Σημῖται μετὰ Χουσιτῶν καὶ Τουράνιοι συναντῶνται ἐν τῇ κεντρικῇ Ἀσίᾳ, μέγιστον ἀποτελεῖται βῆμα πρὸς τὴν εὕρεσιν τῆς ἀρχικῆς αὐτῆς πατρίδος τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἐμπέδωσιν τῆς ἀρχῆς τῆς ἑνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἄριοι καὶ Σημῖται διὰ τῶν Τουρανίων, οἵτινες ἀνήκουσιν ἐν μέρει καὶ εἰς τὴν Μογγολικὴν ἀνθρωπολογικὴν φυλήν, ἑνοῦνται πρὸς τὴν φυλὴν ταύτην. Ἡ δ' οὕτω ἀποδεικνυομένη ἀρχὴ τῆς ἑνότητος ἔτι μᾶλλον ἐμπεδοῦται καὶ ἐπικυροῦται ὑπὸ τῶν Σινικῶν παραδόσεων, αἵτινες τὴν πρώτην κοιτίδα τοῦ Σινικοῦ λαοῦ θέτουσι πρὸς δυσμὰς τῆς Κίνας ἀκριβῶς κατὰ τὴν κεντρικὴν Ἀσίαν. Καὶ αἱ Θιβετικαὶ δὲ παραδόσεις τὴν αὐτὴν χώραν ὑποδεικνύουσιν ὡς πρώτην κοιτίδα τῆς ἀνθρωπότητος. Οὕτω βεβαίως ἐκ τῶν παραδόσεων δὲν βεβαιοῦται ἡ μεγάλη ἀρχὴ τῆς ἑνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀλλὰ γίνεται σπουδαιότατον βῆμα πρὸς τοῦτο, βεβαιουμένης τῆς κοινῆς ἀρχῆς πάντων τῶν μεγάλων λαῶν τῆς Καυκασίας καὶ τῆς Μογγολικῆς φυλῆς, ὧν ἔργον εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου. Ἕκαστος τῶν μεγάλων τούτων λαῶν συνετέλεσε κατὰ τρόπον ἰδιαίτερον εἰς τὴν παραγωγὴν τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ Σίναι ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἀσίᾳ, οἱ Τουράνιοι καὶ οἱ Χαμῖται ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ ὑπῆρξαν ἱδρυταὶ τοῦ ὑλικοῦ πολιτισμοῦ. Τούτους ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ ἠκολούθησαν οἱ Σημῖται καὶ οἱ Ἄριοι (οἱ δ' Ἄριοι καὶ ἐν Εὐρώπῃ), ὧν οἱ μὲν ἔδωκαν τάσιν ἠθικωτέραν καὶ μᾶλλον ἰδεώδη εἰς τὸν ὑλικὸν πολιτισμὸν τῶν Χαμιτῶν καὶ Τουρανίων, οἱ δὲ ἀνέδειξαν τὸν ἀληθῆ πνευματικὸν βίον διὰ ποιήσεως φιλοσοφικῆς, διὰ τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς καὶ διὰ τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ νῦν τίθεται πάλιν πρὸ ἡμῶν τὸ μέγα ζήτημα, οὗ ἠψάμεθα καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν: τίς ἡ ὑπὸ εὐρυτάτην

ἱστορικὴν ἔποψιν καὶ ἔννοιαν ἡ σχέσις τῶν ἱστορικῶν ἤτοι τῶν πεπολιτισμένων λαῶν πρὸς τοὺς βαρβάρους;

Ἀρχαιότατος πολιτισμός. — Ἆρα ἡ ἱστορία καὶ ὁ πολιτισμὸς εἶναι ἔργον μόνον τῶν τεσσάρων μεγάλων οἰκογενειῶν τῆς Καυκασίας φυλῆς καὶ τοῦ ἔθνους τῶν Σινῶν; Ἀλλὰ τί τότε πρέπει νὰ ὑποτεθῇ περὶ τῶν λαῶν τῶν μεινάντων ἔξω τῆς ἱστορίας, ἣν ἐδημιούργησεν ἡ ῥηθεῖσα πεντάς; Πῶς πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι πλεῖστοι ὅσοι λαοί, βάρβαροι καλούμενοι, πρὸ πάντων ἐν Ἀφρικῇ καὶ ἐν Ἀμερικῇ καὶ Αὐστραλίᾳ καὶ Πολυνησίᾳ, ἔμειναν ἔξω τῆς μεγάλης κινήσεως τῆς ἱστορίας μηδένα καθ' ἑαυτοὺς δημιουργήσαντες ἱστορικὴν βίον; Ἆρα οἱ λαοὶ οὗτοι ἦσαν φύσει ἀποκεκλεισμένοι τῆς ἱστορίας, ἦσαν δηλονότι φύσει ἀνίκανοι νὰ φθάσωσιν εἰς ὑψηλότερον ἱστορικὸν βίον καὶ ἦτο ἄρα τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐξ ἀρχῆς διῃρημένον εἰς ἱστορικοὺς καὶ μὴ ἱστορικούς, ὥσπερ κατ' Ἀριστοτέλην εἰς δούλους καὶ ἐλευθέρους ἢ ὥσπερ κατὰ τὸν Ἱερὸν Αὐγουστῖνον εἰς τοὺς προωρισμένους εἰς σωτηρίαν καὶ εἰς τοὺς καταδεδικασμένος νὰ ἀποτελέσωσι διὰ παντὸς μάζαν ἀπωλείας (massam perditionis); Τοιοῦτόν τι φαίνεται φρονῶν ὁ Ῥενάν(1), ἐναντίον τῆς μεγάλης ἀρχῆς τῆς ἑνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἣν ἐν τούτοις ἀσπάζεται καὶ ἀνακηρύσσει. Ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὑπάρχουσι, καθ' ἃ λέγει ὁ Ῥενάν, ὄντα ἀνθρώπινα ὑποδεέστερα, ὡς νῦν ἔχουσι, τῆς λοιπῆς ἱστορικῆς ἀνθρωπότητος, «μὴ ἔχοντα ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος, καλύπτοντα τὸ ἔδαφος τῆς γῆς ἀπὸ χρόνου ἀμνημονεύτου, διαφεύγοντα πᾶσαν ἔρευναν τοῦ ἱστορικοῦ καὶ ἀνήκοντα εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ γεωλόγου», δὲν εἶναι ἀπίθανον. Ἐπίσης φαίνεται πιθανὸν καὶ ἐν μέρει ἀποδεδειγμένον, ὅτι πολλὰ τοιαῦτα βάρβαρα γένη ἐξηφανίσθησαν πρὸ τῶν ποδῶν τῶν μεγάλων ἐθνῶν τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν κοινωνίαν τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ὅτι οἱ Ἄριοι καὶ οἱ Σημῖται ἐγκαθιστάμενοι ἐν ταῖς χώραις, ἔνθα εὑρίσκομεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐξαφανίζουσι τοὺς βαρβάρους λαούς, οὓς εὑρίσκουσιν ἐν παντὶ βήματι. Ἀλλ' ἆρα τὸ τοιοῦτον εἶναι ἀπόδειξις ὅτι οἱ ἐξαφανισθέντες λαοὶ ἦσαν φύσει προωρισμένοι εἰς ἐξαφάνισιν στερούμενοι ζωτικότητος ἱστορικῆς ἢ μᾶλλον μὴ ἔχοντες προορισμὸν ἱστορικόν; Ἀλλὰ τότε πῶς ἐξηγεῖται ὅτι καὶ ἀφοῦ κατὰ τὰ ὑποτιθέμενα οἱ Ἄριοι ἐν Εὐρώπῃ ἐξηφάνισαν τοὺς πρὸ αὐτῶν οἰκοῦντας Φίννους, οὗτοι ἐν γωνίᾳ τινὶ τῆς Εὐρώπης ἐπέζησαν τῇ καταστροφῇ καὶ ἀνέπτυξαν

(1) Histoire des Langues Sémitiques σελ. 501.

ἱστορίαν καὶ πολιτισμόν; Ἀλλ' οἱ Φίννοι ἀνῆκον, δύναταί τις ν' ἀντείπῃ, εἰς τὴν μεγάλην οἰκογένειαν τῶν Τουρανικῶν λαῶν καὶ δὲν ἦσαν προωρισμένοι εἰς καταστροφήν. Ἀλλὰ ποῦ τότε ἄρχεται τὸ ὅριον τὸ διακρίνον τοὺς λαοὺς εἰς βαρβάρους καὶ πεπολιτισμένους ἢ μᾶλλον εἰς καταδεδικασμένους εἰς βαρβαρότητα καὶ εἰς προωρισμένους εἰς πολιτισμόν; Αὐτὸς ὁ Ῥενάν, οἱονεὶ ἀντιφάσκων πρὸς ἑαυτόν, ὁμολογεῖ ὅτι καὶ πολλοὶ τῶν Ἀρίων λαῶν, πρὸ τοῦ νὰ πολιτισθῶσιν, εὑρίσκοντο ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας ἐν παχυλῇ βαρβαρότητι, καὶ ὅτι αὐτοὶ οἱ πρόγονοι τῶν Ἑλλήνων Πελασγοὶ εἶχον θρησκευτικὰς ἰδέας εἰς ἄκρον παχυλάς. Καὶ ἀφοῦ δὲ περὶ τὸν Ζ' π.Χ. αἰῶνα οἱ Ἄριοι ἔλαβον ὁριστικῶς τὸ σκῆπτρον τὸ πνευματικὸν τῆς ἀνθρωπότητος ἐν Εὐρώπῃ μὲν διὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀσίᾳ δὲ διὰ τῶν Περσῶν, κατὰ παράδοξον τρόπον κλάδοι οὐσιώδεις τῆς Ἀρίας φυλῆς, ἐκεῖνοι, οἵτινες ἡγοῦνται νῦν τοῦ πολιτισμοῦ, οἱ Κέλται, οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Σλαῦοι, διετέλουν διάγοντες βίον βάρβαρον στρατιωτικὸν καὶ γεωργικόν, ἐξ οὗ ἐξῆλθον μόνον ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ(1). Ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἀναιροῦσι τὸ δόγμα τὸ μνημονευθὲν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι εἶναι φύσει βάρβαροι καὶ φύσει προωρισμένοι εἰς πολιτισμόν; Τὸ δόγμα τοῦτο φαίνεται αὐθαίρετον μὴ ἀληθεῦον πλέον τῶν μνημονευθεισῶν ἀποφάνσεων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ μαῦροι τῆς Ἀφρικῆς ἐπὶ αἰῶνας διετέλουν βάρβαροι, ἡ βαρβαρότης δ' αὕτη μετέστη εἰς κατάστασιν ἀποκτηνώσεως ἀκριβῶς ἐν μέσῳ τῶν πεπολιτισμένων λαῶν τῆς Ἀμερικῆς κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, καὶ ἡ ἐπιβληθεῖσα αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ μάλιστα πεπολιτισμένου καὶ χριστιανικωτάτου λαοῦ τῆς Βορείου Ἀμερικῆς δουλεία ἀνήχθη εἰς ἀρχὴν θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἀληθείας καὶ δόγματος αἰτιολογουμένη διὰ τῆς κατάρας, ἣν ἔδωκεν ὁ Νῶε τῷ Χαναὰν (ἰδ. ἀνωτέρω σελ. 379). Καὶ ὅμως οἱ βάρβαροι οὗτοι λαβόντες ἀνθρώπινα δικαιώματα μετὰ τὸν μέγαν ἐμφύλιον πόλεμον τὸν Ἀμερικανικὸν (1861-65) προήχθησαν τάχιστα πνευματικῶς, οὐδαμῶς σχεδὸν ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ πολιτισμοῦ ὑστεροῦντες τῶν Εὐρωπαίων Ἀμερικανῶν. Τὸ παράδειγμα τοῦτο καὶ μόνον δύναται νὰ μαρτυρήσῃ ὅτι οἱ βάρβαροι δὲν εἶναι ἀνεπίδεκτοι πολιτισμοῦ. Ἡ ἐν τῇ ἱστορίᾳ συνήθως παρατηρουμένη ἀποῤῥόφησις τῆς βαρβάρου φυλῆς ὑπὸ τῆς μᾶλλον πεπολιτισμένης ἢ

(1) H. des L. Sém. σ. 499.

ἡ ἐξαφάνισις φυλῆς τινος πρὸ τῆς ἄλλως ἰσχυροτέρας καὶ ἡ ἐμμονὴ πολλῶν βαρβάρων οἰκούντων μακρὰν παντὸς κέντρου τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ ἀρχικῇ καταστάσει, δὲν εἶναι ἀπόδειξις τῆς ἀπολύτου ἀνικανότητος αὐτῶν πρὸς παραγωγὴν πολιτισμοῦ. Τίς ἡ πιθανὴ ἀρχὴ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς βαρβαρότητος ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τοῦ ζητήματος τούτου ἠψάμεθα ἤδη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν καὶ ἐπραγματεύθημεν αὐτὸ ἐν τῇ καθολικωτέρᾳ αὐτοῦ σημασίᾳ. Ἡ διαίρεσις τῶν ἀνθρώπων εἰς πολιτισμένους καὶ βαρβάρους, λαβοῦσα ἀρχὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ζήτημα ἀρχῆς, ἀλλὰ ζήτημα ἐν ταῖς λεπτομερείαις αὐτοῦ ἐξεταζόμενον καὶ ἐρευνώμενον καὶ λυόμενον ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ διὰ τῆς ἱστορίας. Ὅτι ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἱστορίας πέντε μεγάλαι οἰκογένειαι λαῶν παρίστανται ὡς δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ αἱ οἰκογένειαι αὗται ἀποδείκνυνται μέχρι τινὸς ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχικῆς κοιτίδος (τῆς κεντρικῆς Ἀσίας) ἐξελθοῦσαι, παρέχει μὲν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἰδιαιτέραν θέσιν καὶ σπουδαιότητα ταῖς φυλαῖς ταύταις, ἀλλὰ δὲν δημιουργεῖ δι' αὐτῶν ἐκ τῶν προτέρων ἰδιαιτέραν ἀνθρώπων φύσιν ἐν τῇ ὅλῃ οἰκογενείᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Τὸ μέγα δόγμα τῆς πνευματικῆς ἑνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὡς ἐπραγματεύθημεν αὐτὸ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἔννοιαν κεῖται ὑπεράνω πάσης δι' ἱστορικῆς ἢ γλωσσολογικῆς, ἀνθρωπολογικῆς ἢ γεωγραφικῆς ἢ διὰ μυθικῶν παραδόσεων μαρτυρουμένης ἑνότητος καὶ διαφορᾶς ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου γένους.

Ἀλλὰ πῶς ἐκ τῆς τοιαύτης ἐσωτερικῆς πνευματικῆς ἑνότητος τοῦ ἀνθρωπίνου γένους προέκυψαν αἱ μεγάλαι ἐν τῇ ἱστορίᾳ φαινόμεναι διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ἀρχαιότατα πολιτισθέντων καὶ τῶν μέχρι νῦν ἐν βαρβάρῳ καταστάσει διατελούντων λαῶν; Καθὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὑπηνίχθημεν, ἡ μεγάλη μεταξὺ τῶν πεπολιτισμένων καὶ ἀπολιτίστων διαφορὰ εὐκολώτερον ἐξηγεῖται διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ πολιτισμοῦ παραγωγῆς τῆς βαρβαρότητος ἢ τἀνάπαλιν. Τοῦτο δὲ λέγοντες ἐννοοῦμεν ὅτι τὸ πνευματικῶς ἡνωμένον ἀνθρώπινον γένος ἐνεφανίσθη ἐν τῷ κόσμῳ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μεθ' ὅλων τῶν στοιχείων τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, μετὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, τῆς αἰσθήσεως τῆς ἀθανασίας, τῆς συνειδήσεως τοῦ δικαίου καὶ ἰδίως μετὰ τῆς δυνάμεως τοῦ διανοεῖσθαι καὶ λαλεῖν καὶ ἐπινοεῖν καὶ ἐφευρίσκειν. Ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀγῶνος, ὃν ἐξ ἀνάγκης ὑπέδυ, ἵνα πραγματοποιήσῃ ἐν τῷ

αἰσθητῷ κόσμῳ τὸν αἰσθητὸν αὐτοῦ πνευματικὸν κόσμον, ἵνα δώσῃ, οὕτως εἰπεῖν, σάρκα καὶ ὑπόστασιν εἰς τὸν δυνάμει τέλειον ἐν αὐτῷ πνευματικὸν κόσμον· ἐκ τοῦ ἀγῶνος τούτου, ὁ ὁποῖος ἐξ ἀνάγκης διὰ τοῦ πολέμου «ἀπάντων καθ' ἁπάντων» ἔμελλε νὰ δημιουργήσῃ περίοδόν τινα παροδικῆς *βαρβαρότητος* ἢ μᾶλλον τοῦ πρώτου στοιχειώδους ἀκατεργάστου πολιτισμοῦ, προέκυψεν ὡς παραφυὰς ἡ διαρκὴς βαρβαρότης ἡ προελθοῦσα ἕνεκα παρεκτροπῆς ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ πολιτισμοῦ, ἥτις παρεκτροπὴ διὰ συνδρομῆς ἐξωτερικῶν περιστάσεων ἤγαγεν εἰς τελείαν βαρβάρωσιν. Ἡ τοιαύτη ἀντίληψις καὶ θεωρία τοῦ πρώτου ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορίας ἀναιρεῖ τὴν ὑπόθεσιν, καθ' ἣν δῆθεν ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ κτηνώδους ὅλως καὶ θηριώδους, ἀγλώσσου καὶ ἀκοινωνήτου καὶ ἀθρήσκου ἀρχικῆς καταστάσεως, ἐν διηνεκεῖ ἀγρίᾳ πάλῃ κατὰ τῶν θηρίων μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐδημιούργησε γλῶσσαν δι' ἀπομιμήσεως τῶν φωνῶν τῶν θηρίων ἢ μᾶλλον δι' ἀναπτύξεως τῶν θηριωδῶν ἐν αὐτῷ φωνῶν, καὶ διὰ τῆς ἐκ τῆς θέας τοῦ νεκροῦ καὶ τοῦ πρὸς τοὺς ἀποθανόντας συγγενεῖς οἴκτου ἀναπτυχθείσης λατρείας τῶν προγόνων συνέλαβε τὴν ἰδέαν τοῦ θείου καὶ τοῦ μέλλοντος βίου, ἐξ ἧς ἰδέας πάλιν παρεξετράπη εἰς τὴν ταπεινὴν κτισματολατρείαν (φετισισμόν). Ὅτι ὁ πολιτισμὸς καὶ αὐτῶν τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐξ ἀρχῆς μετὰ πολιτισμοῦ ἐμφανιζομένων λαῶν δὲν ἀνεπτύχθη ἀμέσως καὶ ἐν χρόνῳ σμικρῷ, ἀλλ' ὅτι μακρὸς παρῆλθε χρόνος καθ' ὃν βαθμηδὸν ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς λιθίνης περιόδου (1) καὶ τῆς τρωγλοδυτι-

(1) Ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ προϊστορικοῦ διαιρεῖται φυσιοϊστορικῶς καὶ ἀνθρωπολογικῶς εἰς τρεῖς περιόδους. Ἡ πρώτη τούτων καλεῖται *λιθίνη*, ἡ περίοδος δηλονότι, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος ᾤκει ἐν σπηλαίοις καὶ τρώγλαις ζῶν ἐπὶ τῆς γῆς μετὰ τοῦ προκατακλυσμιαίου ἐλέφαντος τοῦ καλουμένου Μαμμούθ, καὶ ἐξεργαζόμενος τὸν λίθον καὶ κατασκευάζων ἐξ αὐτοῦ τά τε πρὸς ἄμυναν ὅπλα καὶ τὰ ὄργανα τὰ χρησιμεύοντα πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ βίου. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ ἔτι βραδύτερον (κατὰ τὴν ὀρειχαλκίνην καὶ τὴν σιδηρᾶν ἔτι ἐποχὴν) ᾤκει ὁ ἄνθρωπος καὶ *ἐν λιμναίοις* δόμοις, κατασκευάζων αὐτοὺς ἐκ πασσάλων ἐντὸς λιμνῶν χάριν ἀσφαλείας ἐναντίον τῶν θηρίων ἢ καὶ ἐναντίον τῶν ὁμοίων αὐτοῦ (*). Ἡ δευτέρα περίοδος τοῦ προϊ-

(*) Λιμναῖαι οἰκήσεις διατηρηθεῖσαι καὶ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις κατά τινας τόπους καὶ δὴ καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ ἦσαν γνωσταὶ τοῖς Ἕλλησιν. Ἐν τῇ «Περιηγήσει» τοῦ Σκύμνου τοῦ Χίου ἢ Ἀνωνύμου γίνεται λόγος περὶ ἐθνους Λιμναίων (στ. 850 «Τὸν Παντικάπην διαβάντι Λιμναίων ἔθνος» πρβλ. καὶ Ὀρφ. Ἀργον. 1064 «Σαυρομάτας καὶ Γέτας καὶ *Γυμναίους*» ἔνθα τὸ Γυμναίους διορθοῦσι *Λιμναίους*). Ὁ Ἡρόδοτος τοῦ μὲν ὀνόματος τῶν *Λιμναίων* δὲν μνημονεύει, ἀλλὰ περιγράφει πόλιν Παιόνων τῶν οἰκούντων ἐν τῇ Πρασιάδι (τῆς Μακεδονίας) λίμνῃ, τῇ κυριευθείσῃ ὑπὸ

κῆς καὶ εἶτα τῆς λιμναίας οἰκήσεως, εἶτα δὲ διὰ τῆς ὀρειχαλκίνης καὶ τῆς σιδηρᾶς ἐποχῆς ἐδημιούργησε κατὰ μικρὸν τὰς τέχνας καὶ τὸν πολιτισμόν, τοῦτο εἶναι ἀλήθεια ἀποδεδειγμένη ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἀρχικῆς ἐν πάσῃ θειότητι καὶ λογικότητι ἢ ἐν κτηνώδει καὶ θηριώδει καταστάσει ἐμφανίσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ. Ὅ,τι δήποτε καὶ ἂν ὑποτεθῇ περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλήθεια ἐπιστημονικῶς ἀποδεδειγμένη εἶναι ὅτι μακρὰ περίοδος πολιτισμοῦ ὑλικῶς βαθμηδὸν προαγομένου προηγήθη τῆς ἀρχῆς τῆς ἱστορίας, περίοδος βαθμιαίας ἀναπτύξεως τῶν τεχνῶν καὶ τῆς ἄλλης εὐημερίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλ' ἡ θετικὴ ἱστορία δὲν δύναται νὰ παρακολουθήσῃ τὰ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Ἀρχὴ καὶ ἀφετηρία τῆς ἱστορίας εἶναι ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἡ ἀνθρωπότης ἤρξατο νὰ διαιωνίζῃ τὰ ἔργα αὐτῆς διὰ τῆς *γραφῆς*. Καὶ ἐπειδὴ τοῦτο ἐγένετο ἐν χρόνῳ, καθ' ὃν ὁ ἄνθρωπος προήχθη ἔν τινι μέτρῳ εἰς τὸν πολιτισμόν, ἀναγκαίως ἡ θετικὴ ἱστορικὴ ἐπιστήμη ἄρχεται ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὰ περὶ τῆς περιόδου τῆς βαρβαρότητος τῶν ἱστορικῶν λαῶν γινώσκει καὶ κρίνει κατὰ τὰ διὰ τῆς *γραφῆς* παραδεδομένα. Ὁ χρόνος λοιπόν, καθ' ὃν καθιερώθη ἡ χρῆσις τῆς γραφῆς, εἶναι ἡ πραγματικὴ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας.

στορικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ χαλκῆ (ἡ τοῦ ὀρειχάλκου), καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος μέγα ἐποιήσατο βῆμα πρὸς τὴν πρόοδον διὰ τῆς ἐξεργασίας τοῦ ὀρειχάλκου. Ἡ τρίτη περίοδος εἶναι ἡ τῆς ἐξεργασίας τοῦ σιδήρου, ἀφ' ἧς ἄρχεται ἔτι σπουδαιότερος πολιτισμὸς καὶ κατὰ μικρὸν ὁ πραγματικὸς ἱστορικὸς βίος. Σημειωτέον δὲ ὅτι αἱ τρεῖς ῥηθεῖσαι περίοδοι εἶναι μὲν ἴσως κοιναὶ διὰ πᾶσαν τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλ' οὐχὶ ταυτόχρονοι, διότι ἐν Ἀσίᾳ εἶχε προοδεύσει σπουδαίως ὁ πολιτισμὸς καθ' ὃν χρόνον ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ μόλις ἤρξατο ἡ σιδηρᾶ ἐποχή.

τῶν Περσῶν διὰ τοῦ Μεγαβάζου μετὰ τὴν ἀπὸ Σκυθικῆς στρατείας ἐπιστροφὴν τοῦ Δαρείου (Ἡρ. Ε' 16 «Οἱ δὲ περὶ τὸ Πάγγαιον ὄρος καὶ αὐτὴν τὴν λίμνην Πρασιάδα οὐκ ἐχειρώθησαν ἀρχὴν ὑπὸ Μεγαβάζου. Ἐπειράθη δὲ καὶ τοὺς ἐν τῇ *λίμνῃ κατοικημένους* ἐξαιρέειν ὧδε· ἰκρία ἐπὶ σταυρῶν ὑψηλῶν ἐζευγμένα ἐν μέσῃ ἔστηκε τῇ λίμνῃ ἔσοδον ἐκ τῆς ἠπείρου στεινὴν ἔχοντα μιῇ γεφύρῃ· τοὺς δὲ σταυροὺς τοὺς ὑπεστεῶτας τοῖσι ἰκρίοισι τὸ μέν κου ἀρχαῖον ἔστησαν κοινῇ πάντες οἱ πολιῆται, μετὰ δὲ νόμῳ χρεώμενοι ἱστᾶσι τοιῷδε κομίζοντες ἐξ ὄρεος τῷ οὔνομα ἐστὶ Ὄρβηλος, κατὰ γυναῖκα ἑκάστην ὁ γαμέων τρεῖς σταυροὺς ὑπίστησι· ἄγεται δὲ ἕκαστος συχνὰς γυναῖκας· οἰκέουσι δὲ τοιοῦτον τρόπον, κρατέων ἕκαστος ἐπὶ τῶν ἰκρίων καλύβης τε ἐν τῇ διαιτᾶται καὶ θύρης καταπακτῆς διὰ τῶν ἰκρίων κάτω φερούσης ἐς τὴν λίμνην· τὰ δὲ νήπια παιδία δέουσι τοῦ ποδὸς σπάρτῳ, μὴ κατακυλισθῇ δειμαίνοντες· τοῖσι δὲ ἵπποισι καὶ τοῖσι ὑποζυγίοισι παρέχουσι χόρτον ἰχθῦς . . .».

Ἡ γένεσις καὶ ἀνάπτυξις τῆς γραφῆς. — Ἀλλὰ καὶ ἡ γραφὴ αὐτὴ ἤτοι ἡ τέχνη τῆς γραφῆς δὲν παρήχθη ἐν ὡρισμένῳ χρόνῳ καὶ ἐν αὐτοτελείᾳ παρὰ τοῖς διαφόροις ἔθνεσιν. Ἡ *γραφὴ* δὲν εἶναι ἐφεύρεσις, ἀλλὰ φυσικὸν προϊὸν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως βαθμηδὸν παραχθὲν καὶ διὰ τοῦ χρόνου ἀναλόγως τοῦ ἄλλου πολιτισμοῦ τελειοποιηθέν. Ἡ ἀρχὴ τῆς *γραφῆς*, ὅπως τῆς γλώσσης, εἶναι ὅλως φυσικὴ ἐκ φυσικῆς ἀνάγκης προελθοῦσα, ἐκ τῆς ἀνάγκης, ἣν ἠσθάνετο τὸ πνεῦμα οὐχὶ πλέον νὰ ἐκδηλώσῃ ἑαυτό, ὡς ἐγένετο ἐν τῇ γλώσσῃ, ἀλλὰ νὰ καταστήσῃ διαρκῆ τὰ διανοήματα καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ, καὶ νὰ παραδώσῃ ταῦτα εἰς τὴν μνήμην τῶν ἀπόντων ἢ τῶν ἐπιγιγνομένων. Ἡ συμβολικὴ ἀρχιτεκτονική, ἡ συμβολικὴ γλυπτικὴ καὶ ζωγραφικὴ εἰσὶν αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς γραφῆς. Οἱ τύμβοι τῶν νεκρῶν οἱ προωρισμένοι νὰ καταστήσωσι διαρκῆ τὴν μνήμην τῶν τεθνεώτων ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν ζώντων καὶ ἐπιγινομένων ἦσαν ἡ πρώτη γραφὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ αὐτὴ ἐσωτερικὴ φυσικὴ ἀνάγκη παρώρμησε τὸν ἄνθρωπον νὰ ἐκδηλοῖ τὰς ἐσωτερικὰς αὐτοῦ περὶ τοῦ θεοῦ ἰδέας καὶ ἀντιλήψεις καὶ ν' ἀπεικονίζῃ τὰς θρησκευτικὰς αὐτοῦ ἀντιλήψεις οὐ μόνον διὰ λόγου (ποιήσεως), ἀλλὰ καὶ δι' ἀναγλύφων ἐπὶ λίθων εἰκόνων καὶ διὰ ζωγραφιῶν. Ἀναπτυσσομένων τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἐν εὐρυτέρῳ κύκλῳ τὸ ἔθος τοῦ παριστάναι τὰς ἰδέας καὶ τὰ διανοήματα καὶ τὰς γνώσεις ἀπὸ τοῦ χώρου τῆς θρησκείας μετέστη εἰς τὸν τοῦ κοινοῦ βίον καὶ ἤρξατο ἡ δι' εἰκόνων μετάδοσις τῶν διανοημάτων. Τοιούτου ἔθους λείψανον μέχρι σήμερον φαίνεται ὁ ἐν Πολυνησίᾳ *τετοβισμός* (1), ὁ κατώτατος βαθμὸς τῆς εἰκονικῆς γραφῆς. Ἀνώτερος τούτου βαθμὸς εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν αὐθιγενῶν βαρβάρων τῆς Ἀμερικῆς ἐπὶ δερμάτων θηρίων παράστασις εἰκονικῶν σημείων καὶ συμβόλων. Ἐκ τῆς τούτου τελειοποιήσεως παρήχθη γραφή τις ἐν τοῖς ὀπωσοῦν πεπολιτισμένοις λαοῖς τῆς Ἀμερικῆς (ἐν Μεξικῷ καὶ ἐν Περουίᾳ) καθ' ὃν χρόνον οἱ Εὐρωπαῖοι ἀνεκάλυψαν τὰς χώρας ταύτας. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον (ΙΕ' μ. Χ. αἰῶνος) παρὰ τοῖς μνημονευθεῖσι λαοῖς ἡ εἰκονικὴ γραφὴ εἶχε τοσοῦτον προαχθῆ, ὥστε ταύτης ἐγίνετο χρῆσις οὐ μόνον ἐπὶ τῶν λιθίνων μνημείων ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ὑφα-

(1) Ὁ τετοβισμὸς (ἡ λέξις εἶναι Πολυνησιακὴ) τῆς Πολυνησίας, ἤτοι τὸ ἔργον τοῦ καλύπτειν δι' εἰκόνων τὸ δέρμα τοῦ σώματος, δὲν ἐγίνετο ἐν ἀρχῇ χάριν ἁπλοῦ κοσμήματος, ἀλλὰ πρὸς παράστασιν τῶν κατορθωμάτων τοῦ ἥρωος, ἀπεικονιζομένων ἐν τῷ δέρματι τῶν ὑπ' αὐτοῦ φονευομένων ἐχθρῶν.

σμάτων, καὶ ἐπὶ καλῶς ἐξειργασμένων δερμάτων, ἔτι δὲ καὶ ἐπὶ εἴδους τινὸς χάρτου ἐκ φυτοῦ κατασκευαζομένου. Καὶ ἡ τοιαύτη γραφὴ ἐχρησιμοποιεῖτο ἐν ταῖς πεπολιτισμέναις χώραις τῆς Ἀμερικῆς, κατὰ τὸν μνημονευθέντα χρόνον τῆς ὑπὸ τῶν Ἱσπανῶν κατακτήσεως αὐτῶν, πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς διοικήσεως καὶ τῆς νομοθεσίας. Ἀλλ' ὁ κύριος χαρακτὴρ πασῶν τῶν γραφῶν τούτων ἦτο ἡ συμβολικὴ ἢ εἰκονικὴ παράστασις, ἡ δι' εἰκόνων διδασκαλία. Τὰ γράμματα ἤτοι οἱ χαρακτῆρες παρίστων τὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων, οὐχὶ δὲ καὶ τοὺς φθόγγους τῆς γλώσσης. Ἡ παράστασις φθόγγων δι' εἰκόνων καὶ χαρακτήρων γραμμάτων ἐγένετο κατὰ πρῶτον ἐν τῇ γραφῇ τῇ Σινικῇ. Καὶ ἐνταῦθα ἄρχεται ἡ ἀληθὴς *γραφὴ* ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἥτις προαγομένη ἔφθασεν εἰς τὸν βαθμόν, ὃν εὑρίσκομεν ἐν τοῖς γράμμασι τοῖς ἱερογλυφικοῖς τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐν τοῖς σφηνοειδέσι τῆς Ἀσσυρίας καὶ Βαβυλωνίας(1). Ἀλλ'

(1) Ἐκ τῶν εἰρημένων νοεῖται ὅτι περὶ ἐπινοήσεως ἢ ἐφευρέσεως τῆς γραφῆς οὐδεὶς δύναται νὰ γείνῃ λόγος ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ἡ γραφὴ δὲν ἐφευρέθη ἐν ὡρισμένῳ χρόνῳ καὶ τόπῳ καὶ παρ' ὡρισμένου ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀνεπτύχθη βαθμηδὸν καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ὁπωσοῦν προηγμένοις λαοῖς, προελθοῦσα τὸ πρῶτον ἐξ αἰτίων ἐσωτερικῶν ψυχολογικῶν, εἶτα δὲ ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν ἀναγκῶν τοῦ βίου. Μετὰ τῆς γενέσεως δὲ καὶ ἀναπτύξεως τῆς γραφῆς συνδέεται καὶ ἡ τῶν ἀριθμητικῶν ψηφίων. Τὸ ζήτημα τῆς γενέσεως τῶν ἀριθμῶν ἀνάγεται εἰς τὸ τῆς γλώσσης. Ὅπως ὁ ἄνθρωπος, πρωΐμως ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην τῆς διὰ γραφῆς ἐκδηλώσεως τῶν διανοημάτων αὐτοῦ, οὕτω πρωϊμώτατα ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ δηλώσῃ καὶ τοὺς ἀριθμοὺς δι' ἐξωτερικῶν συμβόλων. Τὰ πρῶτα δοκίμια τῶν τοιούτων συμβόλων εὑρίσκομεν ἐν τοῖς quipu (κόμβοις) τῶν Ἀμερικανικῶν λαῶν, οἵτινες διὰ ἱμάντων ἐχόντων κόμβους ἐδήλουν τοὺς ἀριθμούς. Τὸ ἔθος δὲ τοῦ οὕτω δηλοῦν τοὺς ἀριθμοὺς ἦτο ἀρχαιότατον καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἀσίᾳ, ἡ δὲ διὰ γραφῆς παράστασις τῶν ἀριθμῶν ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς τελειοποιήσεως. Καὶ ὅπως ἡ ἀρίθμησις ἐγίνετο ἐν ἀρχῇ διὰ τῶν δακτύλων, οὕτω καὶ ἡ πρώτη εἰκονικὴ παράστασις αὐτῆς, ὥστε εἷς εἰκονιζόμενος δάκτυλος ἐσήμαινε τὸν 1, δύο δάκτυλοι τὸν 2, ἡ χεὶρ τὸν 5, αἱ δύο χεῖρες διασταυρούμεναι τὸν 10 (*). Ἡ διὰ στοιχείων ἢ ψηφίων παράστασις τῶν ἀριθμῶν ἄρχεται ἐν Ἰνδίαις ἐν χρόνῳ ἀμνημονεύτῳ. Ἐλαμβάνοντο δὲ ὡς ἀριθμητικὰ ψηφία τὰ γράμματα αὐτὰ τοῦ ἀλφαβήτου, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἤρχετο ἡ λέξις ἡ δηλοῦσα τὸν ἀριθμόν. Ἐπῆλθε δὲ μεγάλη τελειότης ἐν τῷ νέῳ συστήματι περὶ τὰ 600 π. Χ. ὁπότε εἰς τὰ ἀριθμητικὰ ψηφία προσετέθη τὸ 0. Τὸ ψηφίον τοῦτο ὡς καὶ τὸ ∞ δὲν ἐπενοήθησαν ὡς ψηφία ἀριθμητικά, ἀλλὰ παρελήφθησαν ἐκ τῆς θρησκευτικῆς φιλοσοφίας τῆς Ἰνδικῆς ὡς σύμβολα τοῦ *ἀπείρου* ἐν τῇ θετικῇ καὶ ἀρνητικῇ ἐκφάνσει αὐτοῦ. Ἡ εὕρεσις τοῦ 0 ἡ προελ-

(*) Καὶ ἐν τοῖς ἱερογλυφικοῖς γράμμασι τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐν τοῖς σφηνοειδέσι τῆς Βαβυλωνίας καταφαίνεσαι ἡ τοιαύτη ἀρχικὴ μορφὴ τῶν ἀριθμητικῶν χαρακτήρων, ἀλλὰ σαφέστερον καταφαίνεται αὕτη ἐν τοῖς ἀριθμητικοῖς γράμμασι τοῖς Ἰταλικοῖς I, II, III. Τὸ V (= 5) φαίνεται ὅτι προῆλθεν ἐκ τῆς εἰκόνος ἐντεταμένης χειρός, τὸ δὲ X (= 10) ἐκ τῆς διασταυρώσεως τῶν δύο χειρῶν πρὸς δήλωσιν τοῦ ἀριθμοῦ 10.

ἀπὸ τοῦδε τὰ τῆς γραφῆς ἀνήκουσι τῇ ἱστορίᾳ καὶ ἐν ταύτῃ γενήσεται ἐκτενέστερος περὶ αὐτῆς λόγος. Αἱ σφηνοειδεῖς ἐπιγραφαὶ τῆς Βαβυλωνίας καὶ Ἀσσυρίας, τὰ ἱερογλυφικὰ μνημεῖα τῆς Αἰγύπτου καὶ ἡ ἰδεογραφία ἤτοι ἡ εἰκονικὴ γραφὴ τῶν Σινῶν ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν πραγματικὴν ἱστορίαν τῶν πρώτων πεπολιτισμένων λαῶν τῆς Ἀσίας καὶ τοῦ κόσμου. Καὶ ἀπὸ τοῦδε ὅ,τι λέγομεν καὶ ἀφηγούμεθα, εἶναι πόρισμα τῶν ἱστορικῶν εἰδήσεων τῶν διὰ τῆς γραφῆς παραδεδομένων.

θοῦσα ἐκ τῆς λεπτότητος τῆς διανοίας καὶ τοῦ πλούτου τῆς φαντασίας τοῦ ἀρχαιοτάτου τῶν Ἀρίων λαῶν ἦτο ἀληθῶς σπουδαῖον γεγονὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἰδιαιτέρως δὲ τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, αἵτινες τοσαύτην ἔχουσι σημασίαν καὶ σπουδαιότητα ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ βίου. Ἐν τῇ *ἀριθμητικῇ* τῇ πρακτικῇ πρόοδον ἐξ ἀρχαιοτάαων χρόνων ἐποιήσαντο σπουδαίαν (πολλῷ ὑπερτέραν ἢ οἱ Αἰγύπτιοι) οἱ Βαβυλώνιοι. Ἡ Βαβυλὼν εἶναι ἡ πατρὶς τῶν ἀρχαιοτάτων μέτρων καὶ σταθμῶν ἐν τῇ δυτικῇ Ἀσίᾳ, οἱ Βαβυλώνιοι δὲ ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων μετεχειρίζοντο καὶ πίνακας ἀριθμητικοὺς πρὸς πρακτικὴν διευκόλυνσιν τῆς ἀριθμήσεως. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν Βαβυλῶνι καὶ ἀλλαχου ἐν ἀρχῇ τὰ ἀριθμητικὰ στοιχεῖα εἰκονίζοντο ἐπὶ ἄμμου, ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ τροπικὴ σημασία, ἣν ἔλαβεν ἡ λέξις *ἄβαξ* (Ἑβρ. abag = κόνις) ἡ σημαίνουσα τὸν ἀριθμητικὸν πίνακα. (Otto Gaspari Urgeschichte der Menschheit. Τομ. Β' σελ. 26ἰ).

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

Εἰς τὰ ἐν σελ. 41 σημ. 3 λεγόμενα περὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς βορείου Ἀφρικῆς ἀνάγκη νὰ προστεθῇ ὅτι ὁ πρὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἐπικρατήσας ἐνταῦθα πολιτισμὸς ἦτο ἐπίσης Ἀσιατικός, Φοινικικός, διὰ τῆς Καρχηδόνος διαδοθείς.

Ὁ ἐν σελ. 88 ἀναφερόμενος ὕμνος τοῦ Πινδάρου πρὸς τὴν εἰρήνην ἔχει ὡς ἑξῆς (παρὰ τῷ Πολυβίῳ Δ′ 31).

Τό κοινόν τις ἀστῶν ἐν εὐδίῃ τιθεὶς
ἐρευνασάτω μεγαλάναρος ἡσυχίας
τὸ φαιδρὸν φάος.

Πρὸς ἃ παραβλητέα καὶ τὰ τοῦ Βακχυλίδου.

Τίκτει δέ τι θνατοῖσιν εἰρήνη μεγάλα
Πλοῦτον, καὶ μελιγλώσσων ἀοιδῶν ἄνθεα.

Ὁ δὲ Πολύβιος ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ οὕτωσὶ ἀποφαίνεται περὶ πολέμου καὶ εἰρήνης «Ἐγὼ γὰρ φοβερὸν μὲν εἶναι φημὶ τὸ πολεμεῖν, οὐ μὴν οὕτω γε φοβερόν, ὥστε πᾶν ὑπομένειν χάριν τοῦ μὴ προσδέξασθαι πόλεμον. Ἐπεί τί καὶ θρασύνομεν τὴν ἰσηγορίαν καὶ παρρησίαν καὶ τὸ τῆς ἐλευθερίας ὄνομα πάντες, εἰ μηδὲν ἔσται προύργιαίτερον τῆς εἰρήνης; Οὐδὲ γὰρ Θηβαίους ἐπαινοῦμεν κατὰ τὰ Μηδικά, διότι τῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἀποστάντες κινδύνων τὰ Περσῶν εἵλοντο διὰ τὸν φόβον, οὐδὲ Πίνδαρον τὸν συναποφηνάμενον αὐτοῖς ἄγειν τὴν ἡσυχίαν διὰ τῶνδε τῶν ποιημάτων (ἴδ. ἀνωτέρω)· δόξας γὰρ παραυτίκα πιθανῶς εἰρηκέναι, μετ' οὐ πολὺ πάντων αἰσχίστην εὑρέθη καὶ βλαβερωτάτην πεποιημένος ἀπόφασιν. Εἰρήνη γὰρ μετὰ μὲν τοῦ δικαίου καὶ πρέποντος κάλλιστόν ἐστι κτῆμα καὶ λυσιτελέστατον, μετὰ δὲ κακίας ἢ δουλείας ἐπονειδίστου πάντων αἴσχιστον καὶ βλαβερώτατον.

Εἰς τὰ ἐν σελ. 91 ἐν ὑποσημειώσει λεγόμενα περὶ τῆς σημασίας τοῦ ἵππου καὶ ἱππέως ἢ ἱππότου ἐν τῷ πολεμικῷ βίῳ ἀναφέρομεν, παραλαμβάνοντες ἐκ τοῦ Καραμσίνου, ὅτι τὸ ἐν Σλαυικῇ γλώσσῃ σύνηθες ὄνομα *князъ* τὸ σημαῖνον τὸν *ἄρχοντα* παράγεται ἀπὸ τῆς λέξεως καὶν = ἵππος «Ὁ ἵππος ἦτο παρὰ τοῖς Σλαύοις, λέγει ὁ

Καραμσῖνος, τὸ πολυτιμότατον κτῆμα· καὶ παρὰ τοῖς Πομερανοῖς δέ, καίπερ οἰκοῦσι παρὰ τὴν θάλασσαν, τριάκοντα ἵπποι ἀπετέλουν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα μέγαν πλοῦτον καὶ πᾶς ἰδιοκτήτης ἵππου ἐκαλεῖτο *κνιάζ*. Ἐν Κροατίᾳ καὶ Σερβίᾳ οὕτω ἐκαλοῦντο οἱ ἀδελφοὶ τοῦ ἡγεμόνος καὶ ἐν Δαλματίᾳ ὁ ἀνώτατος δικαστὴς προσηγορεύετο «βελίκοϊ κνιὰζ = μέγας ἡγεμών». Καὶ παρὰ τοῖς Τούρκοις δὲ τὸ *σπαχὶ* = ἱππότης (ἐκ τοῦ Περσ. esp = ἵππος) σημαίνει ἱππότης, εὐγενής, τιμαριοῦχος.

Σελ. 181. Αἱ ἐν τῇ σελίδι ταύτῃ (181) ἀναφερόμεναι ἀρχαιόταται Σινικαὶ χρονογραφίαι εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ βασιλέως τῆς Κίνας Ὑάου (2357) συγγραφεῖσα θεολογικὴ φιλοσοφικὴ καὶ ἱστορικὴ βίβλος Σού-κιγκ.

Σελ. 269. Εἰς τὰς ἐν τῇ σελίδι ταύτῃ ἀναφερομένας ἐπισημοτέρας ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀρχὰς τῆς χρονολογίας πρέπει νὰ συγκαταριθμηθῇ καὶ ἡ «χρονολογικὴ ἀρχὴ τοῦ Ναβονασσάρου», καλουμένη οὕτω ἀπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Βαβυλωνίας Ναβονασσάρου (747 - 733 π. Χ.). Ἡ ἀρχὴ τῆς χρονολογίας εἶναι αὐτὸ τὸ ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Ναβονασσάρου (26 Φεβρουαρίου κατὰ τὸ Ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον 747 π.Χ.;)· λέγεται δὲ ἡ χρονολογία αὕτη καὶ «χρονολογία τῶν 424 ἐτῶν», διότι λήγει τῷ 323 ὁπότε ἄρχεται ἡ *Φιλιππική*. Ἡ χρονολογικὴ ἀρχὴ τοῦ Ναβονασσάρου ἦτο λίαν διαδεδομένη, καὶ ἐν τοῖς μετὰ Ἀλέξανδρον χρόνοις, ἐν Συρίᾳ, Μεσοποταμίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ, ἔνθα συνεδυάζετο μετὰ τῆς περιφήμου Αἰγυπτιακῆς χρονολογίας τῶν *Σωθικῶν* (Soth) περιόδων ἢ τῶν «κυνικῶν κύκλων», ὧν μία ἦτο κατὰ Θέωνα τὸν ἀστρονόμον ἡ ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ *Μενόφρεως* ἀρχομένη (1322 π. Χ.). Ἡ χρονολογικὴ ἀρχὴ τοῦ Ναβονασσάρου εἶναι ἓν τῶν σπουδαιοτάτων χρονολογικῶν μνημείων τῶν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος παραδεδομένων.

Ὁ ἐν σελ. 314 (ἐν ὑποσημειώσει) μνημονευόμενος ὅρος διαιρέσεως *μεσογειακὸς* (Mittelländich) καθιερώθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ewald πρὸς δήλωσιν τοῦ *Ἰνδογερμανός*. Ἀλλ' ἡ σημασία, ἣν ἔχει νῦν συνήθως ὁ ὅρος οὗτος εἶναι πολλῷ εὐρυτέρα καὶ εἶναι μᾶλλον ἀνθρωπολογικὴ ἢ γλωσσολογικὴ κατὰ τὴν νῦν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος.

Πλὴν τῶν ἐν τῇ σελίδι 347 (ἐν ὑποσημειώσει) ἀναφερομένων πραγματειῶν τοῦ Pictet καὶ τοῦ Σπῖγελ βοήθημα σπουδαῖον πρὸς σύγκρισιν τῶν Ἰνδογερμανικῶν γλωσσῶν ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτῶν εἰς τὸν πρῶτον βίον τῶν λαῶν τῆς οἰκογενείας ταύτης εἶναι καὶ ἡ σπουδαία πραγματεία τοῦ G. Schrader. Sprachvergleichung und Urgeschichte. Ien. 1890.

Σελ. 363. Ὁ ὑπὸ τοῦ Τακίτου ἀναφερόμενος γενάρχης τῶν Γερμανῶν Μάννος ὁ συγκρινόμενος πρὸς τὸν Μανοῦ τῆς Ἰνδικῆς καὶ τὸν Μίνων καὶ Μινύαν τῶν Ἑλλήνων εἶναι γνωστὸς καὶ ἔκ τινος μεσαιωνικοῦ Γερμανικοῦ ποιήματος ὡς Mennor. Ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ κατὰ τρόπον λίαν ἀξιομνημόνευτον ὁ Mennor καλεῖται πρῶτος ἄνθρωπος, ὃν ὁ Θεὸς ἐδίδαξε τὴν Γερμανικὴν (Diutische) γλῶσσαν

Mennor der erste was genant
Dem diutische rede gottet bekant

(Ἴδ. Pictet Or. Indo - eur. III σελ. 375).

Τὸ ἐν σελίδι 381 ἀναφερόμενον ὄνομα *Χουζιστὰν* ἐζήτησάν τινες νὰ ἑρμηνεύσωσιν ἐκ τοῦ ἔθνους τῶν Οὐξίων τῶν οἰκούντων ἐν Κισσίᾳ καὶ καλουμένων ὑπὸ τῶν Περσῶν Χούζ. Ἀλλ' εἶναι πολὺ πιθανωτέρα καὶ εὐλογωτέρα ἡ ὑπόθεσις ὅτι οἱ Πέρσαι ἐκάλεσαν τοὺς *Οὐξίους* Χοὺζ ἐκ τῆς χώρας, ἣν ᾤκουν οὗτοι κατὰ τοὺς Περσικοὺς χρόνους, καὶ αὕτη ἦτο ἡ *Χουθὰ* ἡ ἐκ τῶν Χοὺς λαβοῦσα τὸ ὄνομα.

Σελ. 383. Εἰς τὰ ἐν τῇ σελίδι ταύτῃ περὶ τῶν *Αἰθιόπων* λεγόμενα προσθετέον ὅτι καὶ παρ' Εὐριπίδῃ οἱ Αἰθίοπες συγχέονται ἤδη πρὸς τοὺς *μαύρους* ἢ ὡς καλεῖ αὐτοὺς ὁ ποιητὴς οὗτος «μελαμβρότους», ἴδ. Στραβ. Α' 33 «Ὅτ' Εὐριπίδης ἐν τῷ Φαέθοντι τὴν Κλυμένην δοθῆναί φασι «Μέροπι τῆς δ' ἄνακτι γῆς, ἣν ἐκ τεθρίππων ἁρμάτων πρώτην χθόνα Ἥλιος ἀνίσχων χρυσέᾳ βάλλει φλογί· καλοῦσι δ' αὐτὴν γείτονες μελάμβροτοι φαεννὰς Ἡλίου θ' ἱπποστάσεις».

Σελ. 384. Εἰς τὰ ἐν τῇ σελίδι ταύτῃ περὶ τοῦ Μέμνονος καὶ τῶν Αἰθιόπων προσθετέον ὅτι καὶ ἕτερος βασιλεὺς τῶν *Αἰθιόπων* ὑπὸ τῶν ἀρχαίων παραδόσεων ἀναφερόμενος, ὁ Τεάρκων ἢ Τεαρκὼς (Στραβ. Β' 61 καὶ ΙΕ' 686, 687), περὶ οὗ παρεδίδετο ὅτι ἐξέτεινε τὰς κατακτήσεις αὐτοῦ διὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μέχρι τῆς Εὐρώπης, ἦτο, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, οὐχὶ μαῦρος, ἀλλὰ *Χιττίτης* ἐκ Συρίας.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ

Πρόλογος σελ. ε′		στίχ.	15	**γράφε**	στοιχειωδῶν
»	»	ς′	» 3	»	ὑψηλοτέρου ἐπιστημονικοῦ πνεύματος
Σελ.	6	στίχ.	5	**γράφε**	Ἰάσονος
»	7	»	20	»	ἐνῷ τὰ ἐν ταῖς Εὐρωπαϊκαῖς γλ. Annales κτλ.
»	18	»	10	»	δὲν ὑψοῦται μόνον ὁ ἄνθρωπος
»	31	»	10	»	κέκτηταί τινα ἱστορικὴν ἀξίαν
»	37	»	4	»	καὶ τἀνάπαλιν διὰ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὸ ἔθνος
»	39	»	1	»	ἀσκοῦσα ροπήν τινα
»	45	»	20	»	οὐδ' αὐτὸς γίνεται μαῦρος, οὐδ' οἱ παῖδες
»	51	»	3	»	τοῦ θήλεος
»	51	»	24	»	οἰκία πρῶτον
»	53	»	10	»	διὰ τῆς οἰκογενείας, ἐνῷ
»	55	»	7	»	τῆς εἰς πολιτείαν συνισταμένης κοινωνίας
»	56	»	17	»	καθ' ἑαυτούς,
»	56	»	25	»	τῶν μετ' ἰδιαιτέρων
»	57	»	19	»	τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς
»	59	»	11	»	παρεκτραπεῖσαν ἀριστοκρατίαν
»	59	»	16	»	Πολύβιος (Γ′ 4)
»	60	»	9	»	ἀποπληροῦται σὺν χρόνοις
»	63	»	23	»	πρὸς τὴν ἀλήθειαν σπουδή
»	73	»	26	»	ἐκτὸς τοῦ ἱστορικοῦ βίου, ἀλλ' ἀνεπτύχθη ἐν αὐτῷ καὶ ἀνέπτυξε καὶ διεμόρφωσε
»	77	»	21	»	ἁρμονικωτέρων πρὸς τὴν φυσικὴν ἀνάπτυξιν
»	79	»	14	»	ἐπιδρῶσαν
»	81	»	25	»	ἧς παρέκβασις
»	83	»	29	»	Leibeigener
»	97	»	35	»	Σιμοκάττης

Σελ.	106	στίχ.	17	γράφε	ἐκβάσεως τῶν πράξεων
»	107	»	4	»	ἐκ τῆς ἐμφαινομένης ἀντιθέσεως
»	109	»	26	»	ἔκτασιν αὐτῆς.
»	109	»	30	»	ἑνότητα αὐτοῦ
»	111	»	25	»	ὁ Ἔρδερος
»	111	»	30	»	ἐθεώρησαν
»	115	»	28	»	οἱ Νιγρῖται
»	119	»	35	»	Ἡ κυρία περιοχὴ τῆς ἱστορίας
»	124	»	17	»	αἴτια δρῶσι
»	130	»	14	»	τῆς βορείου Ἀμερικῆς
»	131	»	19	»	τὰ ἔθνη τὰ συνιστῶντα
»	163	»	5	»	οἱ ὑπέρμαχοι τῆς ἰδέας καὶ τοῦ συστήματος
»	176	»	38		ἐξαλειφθήτω τὸ πλημμελῶς παρεισφρῆσαν Κατιγάραν καὶ γραφήτω παρὰ τὸν «Ἰαντσεκιάγγον».
»	177	»	10	»	ἢ ἡ τοῦ Γερμανοῦ
»	184	»	5	»	ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου
»	187	»	23	»	ἑρμηνεύει μὲν αὐτὸς
»	195	»	8	»	τὴν αἰωνίαν
»	218	»	9	»	πᾶσαι αἱ περὶ . . . θεωρίαι
»	219	»	38	»	ταῖς ἁρμοττούσαις
»	220	»	15	»	διὰ τῆς ἠθικῆς τῆς μωαμεθανικῆς
»	221	»	15	»	διὰ τῆς βίας τῶν ὅπλων
»	222	»	11	»	τὴν αἰωνίαν ἰδέαν
»	220	»	36	»	zur Phil. d. G.
»	241	»	30	»	Τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀβραὰμ
»	243	»	18	»	φοβερὸν καὶ ἔκθαμβον
»	243	»	37	»	λεπτυνεῖ δὲ καὶ λικμήσει
»	245	»	22	»	ἡ τετάρτη βασιλεία
»	247	»	33		πρόσθες ἐν ἀρχῇ τῆς σημ.: Ὁ αὐτὸς αὐτόθι.
»	250	»	30	»	ἄνδρες οἷοι
»	251	»	15	»	ἕως τότε 254 σ. στ.
»	268	»	10	»	εἶναι ἀνάγκη ἀπαραίτητος ἵνα ἡ ἐπὶ φυσικῶν κτλ.
»	283	»	21		καὶ ἡ φύσις (ἀποβλητέον τὸ ὅτι)
»	283	»	23	»	καὶ ὁ ἄνθρωπος . . .
»	290	»	25	»	διανυομένου (ἀντὶ διαγομένου)
»	292	»	1	»	μεθ' ἧς ὁ δημιουργὸς ἐπροίκισε
»	292	»	27	»	τὴν πρώτην ἐκείνην
»	292	»	29	»	χρυσοῦν δ' αἰῶνα
»	299	»	18	»	διὰ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς

Σελ.	30	στίχ.	131	γράφε	ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ
»	303	»	17-18	»	τίς πρῶτος ἄνθρωπος πᾶσι
»	304	»	5	»	δημιουργηθὲν
»	304	»	10	»	ἔλαβεν ἤδη αὐτὰς
»	304	»	25-26	»	πρὸς συνεννόησιν
»	304	»	29	»	ὡς προϋποθέτουσα τρόπον
»	305	»	32	»	καὶ τὸ ἔργον
»	305	»	39	»	μήτε ἐφεύρεσις
»	314	»	5-6	»	τῶν ἐν Βελουχιστὰν μαύρων ἢ μᾶλλον μελαγχροινῶν
»	323	»	31	»	μέχρι τοῦ ἁγίου Φραγκίσκου
»	339	»	24	»	ἱστορία παναρχαία
»	342	»	19	»	λείπουσι δ' ὅλως.
»	343	»	9	»	πολιτικῆς
»	343	»	22-23	»	πρὸς τοὺς τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου
»	344	»	16	»	(οἱ Χαμιτοσημῖται καὶ οἱ Καυκάσιοι). Ἐνταῦθα Καυκάσιοι σημαίνει ἁπλῶς οἱ λαοὶ τοῦ Καυκάσου.
»	349	»	16	»	ῥαδζὰ = λαμπρὸς
»	349	»	20	»	ἧς δὲν μνημονεύουσι
»	353	»	2	»	πρὸ τοῦ χωρισμοῦ αὐτῶν
»	356	»	30	»	Δὲν σημαίνει χειμῶνα
»	357	»	13	»	τῶν Ἀρίων τῆς Ἰνδικῆς
»	357	»	35	»	τοῦ Airanem vaejo τοῦ Ἀβέστα
»	357	»	37	»	Ἀλλὰ τὸ ὄνομα τῆς χώρας Ἀρείας
»	358	»	32	»	κατ' ἀναλογίαν τοῦ τῶν *Ἴρ* τοῦ Καυκάσου
»	361	»	11	»	ἅτινα παριστῶσι προσωποποίησιν
»	361	»	22	»	ὡς Yima ἐν τῷ Ἀβέστᾳ
»	361	»	23	»	ἐνταῦθα παρίσταται ὁ Yima ὡς βασιλεὺς
»	362	»	13	»	καὶ τὸν Μινύαν
»	365	»	20	»	ἐν τοῖς μύθοις αὐτοῦ
»	366	»	38	»	παράγοντος τὸ *μαθ* καὶ *μανθ*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος ..... Σελ. γ'

Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν καθολικὴν ἢ παγκόσμιον ἱστορίαν

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΗ ΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

1. Διασάφησις τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας ..... Σελ. 2

Ἡ ἑρμηνεία τοῦ ὀνόματος *ἱστορία* ὑπὸ ἔποψιν γραμματικὴν καὶ ἐπιστημονικήν ..... » 2
Ἄνθρώπινος βίος ..... » 9
Ὁ μῦθος τοῦ Προμηθέως ..... » 19
Τὸ ἐξωτερικὸν πλάτος, ἡ περιοχὴ καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ὕλη τῆς ἱστορίας ... » 30

2. Στοιχεῖα ἢ κεφάλαια τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως .. » 34

Ἡ βούλησις καὶ ἡ ἀτομικότης ..... » 34
Α' Φυσικὰ στοιχεῖα καὶ κεφάλαια τοῦ ἱστορικοῦ βίου ..... » 38
Β' Ἠθικὰ στοιχεῖα καὶ κεφάλαια τοῦ ἱστορικοῦ βίου ..... » 47
1) Κοινωνία ..... » 47
2) Πολιτεία ..... » 49
Διεθνῆ νόμιμα ..... » 56
3) Ἐπιστήμη ..... » 62
4) Τέχνη. Καλαὶ τέχναι. Ποίησις ..... » 64
5) Θρησκεία ..... » 68
6) Οἱ βίοι ἤτοι τὰ τοῦ βίου ἐπιτηδεύματα ..... » 75
Αἱ διάφοροι κοινωνικαὶ τάξεις ..... » 80
Κληρονομικαὶ κοινωνικαὶ τάξεις ..... » 84
Ἡ ἱστορικὴ σημασία καὶ σπουδαιότης τοῦ πολέμου ..... » 86
Ἡρωϊσμὸς καὶ ἱπποτισμός ..... » 90

3. Ἡ καθόλου ἀξία τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης καὶ αἱ ἐκ τῆς μελέτης αὐτῆς ὠφέλειαι ..... Σελ. 92

Ἡ ἀξία τῆς ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης ..... » 92
Ἡ ἀρετὴ καὶ τὸ δίκαιον ἐν τῇ ἱστορίᾳ ..... » 106
Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ φιλελευθερία ἐν τῇ ἱστορίᾳ ..... » 107

4. Μέθοδος τῆς ἱστορίας ..... » 108

Διαίρεσις, τάξις καὶ ἐξεργασία τῆς ἱστορίας ..... » 108
Α' Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ ..... » 113
Β' Ἡ πολιτικὴ σχολή, ἤτοι ἡ σχολὴ τῆς πολιτικῆς ἢ πραγματικῆς ἱστορίας ..... » 117
Τίς ἡ ἀρίστη μέθοδος τῆς ἐξεργασίας τῆς ἱστορίας ..... » 135

5. Καθολικὴ ἢ παγκόσμιος ἱστορία ..... » 144

Ἡ ἔννοια τῆς καθολικῆς ἱστορίας ..... » 144
Ἡ παγκόσμιος ἱστορία κατὰ Ῥάγκε ..... » 167

6. Ἡ ἰδέα ἐν τῇ ἱστορίᾳ ..... » 179

Ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ..... » 179
Α' Ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως ἐφαρμοζομένη ἐν τῇ ἱστορίᾳ ..... » 203
Β' Ἡ φυσιοϊστορικὴ σχολὴ τοῦ Dubois-Reymond καὶ Buckle ..... » 205
Τὸ κριτήριον τῆς ἱστορίας ἤτοι ἡ ἱστορία θεωρουμένη ὡς κριτήριον τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Μέτρον τῆς ἀξίας τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ..... » 209
Τὸ δίκαιον τὸ ἱστορικὸν καὶ τὸ δίκαιον τὸ φιλοσοφικόν ..... » 221
Γνώρισμα τῆς ἱστορικῆς ἀξίας. Τὸ τέρμα τοῦ ἱστορικοῦ βίου ..... » 223

7. Ἡ κατὰ περιόδους χρονικὰς διαίρεσις τῆς καθολικῆς ἱστορίας ..... » 236

Περὶ τῆς χρονικῆς καθόλου διαιρέσεως τῆς ἱστορίας ..... » 236
Ἡ εἰς μεγάλας χρονικὰς περιόδους διαίρεσις τῆς ἱστορίας ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἱστοριογράφων μέχρι τῶν χριστιανικῶν χρόνων ..... » 238
Αἱ χρονικαὶ περίοδοι τῆς χριστιανικῆς ἱστοριογραφίας ..... » 240
Τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων καθολικῶν μοναρχιῶν ..... » 242
Ἀρχαία, μεσαιωνικὴ καὶ νέα ἱστορία ..... » 251

8. Πηγαὶ τῆς ἱστορίας ..... Σελ. 259

9. Βοηθητικαὶ τῆς ἱστορίας ἐπιστῆμαι ..... » 263

Α' Γεωγραφία ..... » 265
Β' Χρονολογία ..... » 267

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

1. Φυσιοϊστορικὰ ζητήματα ἐν τῇ ἱστορίᾳ ..... » 274

Περὶ τῆς προϊστορικῆς περιόδου καθόλου ..... » 274
Ὁ παραδείσιος βίος τοῦ ἀνθρώπου ..... » 275
Ἡ ἑνότης τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ..... » 295

2. Ἡ γλῶσσα ἐν τῇ ἱστορίᾳ ..... » 299

Ἡ φύσις, ἡ γένεσις καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπίνης γλώσσης ..... » 299
Ἡ ἑνότης καὶ ἡ ποικιλία τῶν γλωσσῶν ..... » 310
Ἀνθρωπολογικὴ καὶ γλωσσολογικὴ διαίρεσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ..... » 312
Καυκάσιοι καὶ Μογγολικοὶ λαοί. Αἱ μεγάλαι οἰκογένειαι τῶν ἱστορικῶν λαῶν ..... » 321
Ἡ Καυκασία φυλὴ καὶ αἱ διαιρέσεις αὐτῆς ὑπὸ ἔποψιν γλωσσσολογικήν .... » 321

3. Ἄριοι (ἢ Ἰνδογερμανικοὶ ἢ Ἰνδοκελτικοὶ ἢ Ἰαφεθιτικοὶ) λαοί ..... » 322

Περὶ τῶν Ἀρίων λαῶν ..... » 322
Τὸ ὄνομα Ἄριοι (Arya) ..... » 357
Βάρβαροι. Νάρικα ..... » 359
Ἰαυάν ..... » 360
Ἡ παράδοσις ἡ περὶ κατακλυσμοῦ ..... » 360
Μίνως καὶ Ῥαδάμανθυς ..... » 361
Ὁ Προμηθεύς ..... » 363
Οἱ Ἄριοι ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ ..... » 367

4. Σημιτικοὶ λαοί ..... Σελ. 369

Περὶ τῶν Σημιτικῶν λαῶν καθόλου ..... » 369
Αἱ Σημιτικαὶ γλῶσσαι. Ἡ ἑνότης καὶ ἡ διαίρεσις τῶν Σημιτικῶν λαῶν... » 374

5. Χαμῖται (Χουσῖται ἢ Αἰθίοπες) ..... » 377

Τίνες οἱ Χαμῖται ..... » 377

6. Τουρανικοὶ λαοί ..... » 388

Ἡ ἱστορικὴ σπουδαιότης τῶν Τουρανικῶν λαῶν ..... » 392
Ἡ πρώτη κοιτὶς τῶν Τουρανικῶν λαῶν ..... » 395
Ἡ μαγεία τῶν Τουρανίων. Τὸ ἔπος Καλαβέλα ..... » 398

7. Ἡ ἀρχικὴ συγγένεια Ἀρίων, Σημιτοχαμιτῶν καὶ Τουρανίων. Ὁ ἀρχαιότατος πολιτισμός ..... » 400

Ἡ ὑποτιθεμένη πρὸς ἀλλήλας συγγένεια τῶν Ἀρίων, Σημιτικῶν καὶ Τουρανικῶν γλωσσῶν ..... » 400
Ἀρχαιότατος πολιτισμός ..... » 404
Ἡ γένεσις καὶ ἀνάπτυξις τῆς Γραφῆς ..... » 409
Προσθῆκαι ..... » 413
Παροραμάτων διόρθωσις ..... » 416